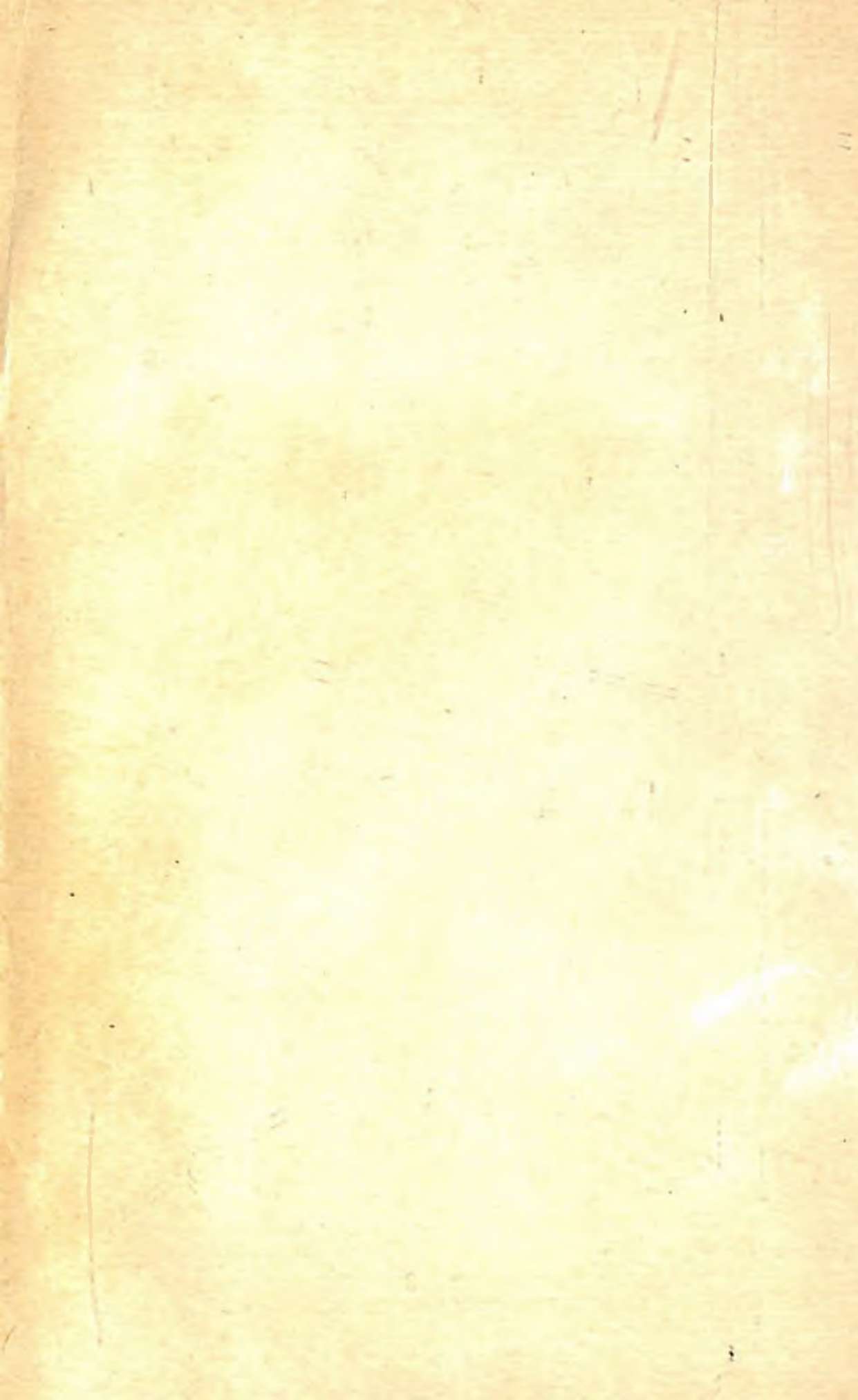


Ա.

Ա-40

ՍԵՆԿԵԻԻՉ Հ.
ՅՈ ԵՐԹԱՍ







Մ 3
Ս-40

ՀԵՆՐԻԿ ՍԵՆԿԵԻԻՉ

Մ(ԿԻ)

Յ Ո Ե Ր Թ Ա Ս

QUO VADIS

ԱՆՊԱՆԱՆԱԾԱՆԻ ԴԱՄԱՆԱԿԵՑ

Լեւոնիկ թարգմանեց

ՍՏ. ԼԻՍԻՑԵՆՏ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էջեկաւայ. Օր. Ն. Աղանեանի, Պոլից. 7
1913

6826-420
6487

2057

ԸՆԹԵՐՅԱՐԱՆ
ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ



1. Պօմպէյի վերջին օրերը, Յ. Միրզայեանի 1—50
2. Ասպետ, վ. Փափաղեանի . . . — 15
3. Կեանքը ծովերի խորքում. 50 պատկերով Լուսն-
կեվիչի, Թարգմ. Ստ. Մալխասեանի . . . — 30
4. Տրիւբի, դրամա 4 ար., Թ. Լ. Մելիք-Աղամ . . . — 25
5. Եադ-աստ, վօդ. 1 արար. Յ. Ղաղարեանի . . . — 25
6. Դարվինիզմ, Դարվինի պատկերով, Ս. Բալա-
դեանի. Բ. տպագր. . . — 50
7. Ազնիւ գող, Ֆ. Մ. Դոստօեվսկու, Թ. Ն. Չ. . . — 10
8. Ինքնավարութիւն և Զեմստովօ, Բէլօկօնսկու.
Թարգմ. Կ. Զալալեանի. . . — 15
9. Տնտեսագիտական գրոյցներ. Կարիշի Թարգմ.
Կ. Զալալեանի. . . — 40
10. Къ введенію на Кавказѣ Земскаго Самоуп-
равленія . . . — 20
11.  . . . — 75
12.  . . . 1 —
13. Եւրոպա և . . . 10
14. Փռչող զաւակ, դ. 5 գործ. Գ. . . — 50
15. Արցունքի աւետարանը, Թարգմ. Տ. Զա . . . — 25
16. 18. Գծագրութեան օրինակներ, Գ. Լեոնեանի
Ա. մաս. 20 կ. Բ. մաս. 20 կ. և Գ մաս. . . — 35
19. Դասագիրք ընդհանուր աշխարհագրութեան,
քաղաքական մաս, կազմեց Լ. Բաբայեան. . . — 65
20. Начальная книжка для армян. школь.
С. Мандиняна. . . — 55
21. Կառապան Հենշէլ, Թարգմ. Լ. Բաբայեան. . . — 50
22. Հող և նրա մշակութիւնը, Գ. Ղաղարեանի. . . — 25
23. Դասագիրք ընդհանուր աշխարհագրութեան,
Եւրոպա. կազմեց Լ. Բաբայեան . . . — 50
24. Սերմ և ցանք, Գ. Ղաղարեանի. . . — 25
25. Գիքորը, պատկերադարձ մանկական գրքոյկ
Յովհ. Թումանեանցի . . . — 20
26. Ժողովրդական դպրոցների մեթոդիկա, Ռու-
դէի գերմ. փոխ. Յ. Տէր. Միրաքեանի . . . 1 50
27. 29. Հայկական վայելչագրութիւն և կեղա-
գրութիւն, Գ. Լեոնեանի, տետրակ Ա. 40 կ.
տետր. Բ. 40 կ. և տետր Գ. . . — 40
30. Ընդհանուր աշխարհագր. դաս. Արեգեանի . . . — 70
31. Սկենօքս, Համառոտ պատմութիւն քաղա-

Փոքրիկ ազգերին շատ սակաւ է տջողում առաջ
բերել այնպիսի գրականական գործիչներ, որոնք, չը
զաղարկելով դրել մայրենի լեզուով՝ արտայայտիչ են
հանդիսանում ընդհանուր քաղաքակիրթ աշխարհի հո-
դ իսկ վիճակի: Այսպիսի բացառիկ անունների շար-
քին են պատկանում լեհական ժամանակակից գրակա-
նութեան մէջ Ելիզա Օժեշկոյի, Բոլեսլաւ Պրուսի,
Պշերըշկասկու, Տեսմայերի և մանաւանդ Հենրիկ Սեն-
կևիչի անունները:

Հենրիկ Սենկևիչը ծնւել է 1845 թ. Լիտուայում
ուսումնաւարտել է Վարշաւայի համալսարանում,
առ շուտով վերջին լեհական ապստամբութիւնից յե-
տոյ: Իր աշխարհահայեցողութիւնն ընդարձակելու և զար-
գացումը լրացնելու նպատակով՝ նա այնուհետեւ մի-
ջոյնի անդամ ճանապարհորդել է Եւրոպայում, եղել է
Սմերիկայում և նոյն իսկ Ա.Ֆրիկայում:

Գրականական աստղաբեյզ Սենկևիչը դուրս եկաւ
1872 թ. Litwa-ի կեղծանուն տակ: Այդ այն ժամանակն
էր, երբ դեռ իր ամբողջ փառքի մէջն էր վիտատա-
ւեաշեակին, որի մի քանի հարիւր հատոր կազմող վե-
պերը, պատկերներն ու գրոյցները մոռացնել տաին լե-
հացի ընթերցողներին ֆրանսիական սոմանները, ո-
րոցով առաջ նրանք յափշտակւում էին: Սենկևիչի ա-
ռաջին պատմւածքները («Ի դուր» և այլն) չընկատւած
էին, մանաւանդ որ մի առանձին արժանաւորու-
թիւնէն են ներկայացնում և դուած էին տիրապետող
1884-ի գործի հետևողութեամբ: Բայց նա այնպիսի
մեծանց նկերից է, որոնք չեն կարող կնխարկւած մնալ

որևէ ուղղութեան ճնշող պայմանական պահանջներին։ Սենկևիչն ինքը մի տեղ ասում է. «Ժող ձիաքարշով ման գան նրանք, որոնք սեփական ձիեր չունին. իսկ ով որ իր պեգաս-նժոյգները ունի՝ կարող է իրեն զը-ւարճութիւն պատճառել, զբօսանքներ կատարելով ա-ռանց ընկերութեան և ուր որ ուզենայ»։ Հէնց նոյն 1872 թ. և մանաւանդ հետեւեալ 1873-ին նա իր «Եր-գիծաբանական նկատողութիւններ Վարշիլլայի պա-յուսակից» նորավէպերի մէջ արդէն ակնյայտնի աշ-խատում է ազատել հին դպրոցի վիպասանների սո-վորական ձևերից։ Այս ձգտումը շատ աչքի է ընկնում նրա «Կեանքից և բնութիւնից» հեղինակութիւնների մէջ, որտեղ կարելի է գտնել արդէն Սենկևիչի առաջ-նակարգ գրածքների բոլոր առանձնայատկութիւնները. —ստեղծագործութեան անաչառութիւն— օրեկափոխման, նկարագրութեան ուշադրական եղանակ, վառ երեակաշու-թիւն և խոր ըմբռնողութիւն։ Այս գծերը, կենսական երևոյթների գեղարուստական վերարտադրութեան, հո-գեբանական վերլուծութեան ճշտութեան և մարդա-սիրական անկեղծ զգացմունքի հետ միասին՝ ինքնու-րոյն բնաւորութիւն են տալիս Սենկևիչի գրական գոր-ծունէութեան առաջին շրջանի բոլոր արտագրութիւն-ներին, որոնցից սգոյններն են Հանեա, Պատ-կերներ ամբողջով, Եանկօ երաժիշտ, Հագ-ցի համար, Պողնանի ուսուցչի յիշատակ, Կարանից և մի քանի ուրիշները։ Այս նորավէպերի և պատկերների մէջ հեղինակը նկարագրում է ստորին և միջին դասակարգների կեանքն այն հանդամանքների մէջ, որոնք յաջորդեցին անմիջապէս ճորտական դրու-թեան վերացման, ճակատագրի սարսափելի ծառ-ծանրանում է ամեն զրկածների և նշլածների իր հայեացքներով և ձգտումներով Սենկևիչը

վին յարեց լեհական այն կուսակցութեանը, որ «երիտասարդ մամուլ» է կոչուում: Այս կուսակցութեան գործիչները, իրենց բերան ունենալով Przegląd Tygodnowy, Niwa և վերջերքս Prawda թերթերը՝ կուսում էին մտաւոր անշարժութեան դէմ, յարգանք էին արծարծում դէպի անկախ գիտութիւնը, աշխատում էին ամրացնել հասարակական կազմակերպութիւնը «օրդանական աշխատանքով», այսինքն՝ հասարակութեան բոլոր, թէ՛ նիւթական և թէ՛ հողեկան ուժերի կատարեալ զարգացմամբ:

Ազնւականութեան, կաթոլիկութեան, խոշոր կապիտալիստների դէմ մաքառելով՝ «երիտասարդ մամուլը» ձգտում էր ժողովրդական մեծամասնութեան մէջ քաղաքակրթութեան, բարօրութեան և լուսաւորութեան աստիճանը բարձրացնելու և բաց էր անում հասարակութեան աչքերը իրան մաշող վէրքերը տեսնելու: Սենկեիչի այս շրջանի բոլոր գրւածքները խորին հայրենասիրութեան կնիք են կրում և լի են թախիծով:

Մերկացնելով և վերլուծելով ժամանակակից հասարակական վէրքերը՝ հեղինակը թերահաւատութեամբ է նայում մօտաւոր ապագային, որից շատ քիչ նպաստաւոր հանգամանքների է սպասում: Նա չի կարող համար: Եւ ահա նա երկակայութեամբ տեղափոխուում է անցեալը և միսիթարւում է, գտնելով այնտեղ հզօր, աննկուն կամքի տէր քաղաքացոյց բնաւորութիւններ, որոնք օրինակ կարող են լինել ժամանակակից անդժուադամ սերունդի համար: 1880 թ., երբ լոյս տեսաւ «Թաթարական լուծ» (Niewola tatarska). վէպը՝ սկուեց Սենկեիչի գործունէութեան երկրորդ շրջանը: 1884—1887 թ. թրքար կտից հրատարակեցին միմեանց շարունակութիւնը կազմող «Հրսի և սրսի»

(Ogniem i mieczem), **Քրհեղեղ** (Potop) և **Պան Վոլոդյովսկի** (Pan Wolodyjowski) մեծածառալ վեպերը, որտեղ նկարագրւում են լեհացիների կռիւները զաղախների դէմ 17-րդ դարում: Այս հեղինակութիւններն այնպիսի գեղարւեստական ուժով և բուռն ոգեւորութեամբ են գրւած, որ ընթերցողը հէնց առաջին երեսից գրաււում է և սրտատրոփ հետևում խճճւած դէպքերի ընթացքին: Բայց յափշտակելով ծայրայեղ սոցաւարական զգացմունքով՝ Սենկևիչը աչքից բաց է թողնում կեանքի իրական նկարագրութիւնը, իդէալացնում է այնպիսի հերոսներ և այնպիսի իրողութիւններ, որոնց գատապարտել է թելադրում պարզ մարդասիրական զգացմունքը, և այս միայն նրա համար, որ պատէ հայրենի անցեալը արտաքին փայլի ճաճանչներով: Մոռանալով իր սամկասիրութիւնը՝ նա ենթարկւում է աղնւական հակումներին և ջատագով է հանդիսանում լեհական պետութեան այն կազմակերպութեան, որի բռնութիւնից հեծում էին ոչ միայն Ռեկրայնայի ուղղափառները, այլև նոյն իսկ լեհական գիւղացիք և քաղաքացիք:

Քննադատները բնորոշում են Սենկևիչի գրականական բնաւորութիւնը «որոնող» բառով: Նա անդադար «որոնում է» ճշմարտութիւնը, որ կարող է գուրս բերել ժամանակակից մտածող մարդուն նրան տանջող կասկածանքներից ու վարանմունքներից և հաշտեցնել կեանքի հետ: Այս «որոնման» մէջ կանգ առնել նեղ աղգասիրական դադափարի ու զգացմունքի վրա չէր կարող Սենկևիչի թերահաւատ-սկեպտիկ հոգին, և նա 1888 թ. «Նա երրորդը» (Ta trzecia) նորավէպով թողնում է այդ ուղղութիւնը և կրկին վերադառնում կեանքի ռէալական նկարագրութեանը: Այս երրորդ շրջանում նա գլխաւորապէս հոգեբան-վիպասան է: Այս

ուղղութեան առաջին մեծ գրութիւնն է «Առանց դա-
ւանանքի» (Bez dogmatu, հայերէն թարգմանւած
պ. Տ. Յովհաննիսեանի ձեռքով) վէպը, որի հերոս
Պլոշովսկին ժամանակակից համլէտն է իր նուրբ զար-
գացած, գեղասէր, ամեն ինչ շարունակ վերլուծող ու
քննող և միաժամանակ խորին կերպով անգոհացած
բնաւորութեամբ։ Մի քանիսի ասելով՝ հեղինակն այս-
տեղ իր հոգեկան վիճակն է նկարագրել։ Յոյց տալով
այս վէպի մէջ կասկածող հոգու յուսահատութեան խո-
րութիւնը՝ Սենկևիչը հետեւալ, Պոլանեցկին երի-
ւն տանիքը (Rodzina Polaneckich) վէպի մէջ մեր
առջև դնում է այն ելքը, որը մեծամասնութիւնը զրո-
նում է այդ վիճակից, — ընտանեկան կեանքը, անհա-
տական բախտաւորութիւնը, հարստութիւնը, բայց ըն-
թերցողը գտնում է, որ այդ ելքը չէ կարող հանդստաց-
նել հեղինակի միտքը, չէ կարող գոհացում տալ մար-
դուս այն կողմերին, որոնցով նա շփւում է հասարն-
կութեան և պատմութեան հետ, մահի և՛ իր երկրային
գոյութեան գաղանձքների հետ։ Եւ ահա լեհացի վի-
պասանը տեղափոխւում է մի այնպիսի կեանք, ուր
ամենը, ինչ որ հետաքրքրում է Պոլանեցկուն՝ ոչինչ
ու փոքր պիտի երևար, ուր մարդուս ներքին ոյժը ար-
տայայտւեց իր ամբողջ ծաւալով, ուր մարդս յազ-
թեց մահի ու կեանքի երկխօսին, բոլոր հոգուերին, ամ-
բողջ ունայնութեանը։ 1895 թ. լոյս տեսած «Յո՛ւ եր-
թաւս» (Quo vadis) վէպի նիւթը նա վերցնում է քրիս-
տոնէական առաջին հալածանքի դարից։ Դեռ սրանից
առաջ, Սենկևիչը իւր «Գնանք նրա ետեւից»
(Թարգմանւած է հայերէն) պատմւածքի մէջ ձգտում է
ժամանակակից հասարակութեանը վարանումներից
ելք ցոյց տալ քրիստոնէական հաշտեցնող սկզբունքի
մէջ։ «Յո՛ւ երթաւս»-ի մէջ նա աւելի է շեշտում քրիս-

տոնէական սէրն ու հաւատը: Այս գրեածքը իր հերքին
արժանաւորութիւններով առաջիններից մէկն է հա-
մարւում վերջին երեսուն տարւայ ընթացքում լոյս
տեսած պատմական վէպերի շարքում և համեմատւում
է Գուստաւ Զլորէրի լաւագոյն հեղինակութիւնների
հետ: «Անկեղծութեամբ և ոգևորութեամբ, որով գրեած
է վէպը՝ անկասկած առաջին տեղերից մէկն է բռնում
ընթացիկ ևրոպական գրականութեան մէջ, իսկ ար-
ծարժեած խնդիրների խորութեամբ՝ սա ճշմարիտ փի-
լիսոփայութիւն է այն բոլորի համար, որոնք ուրոնում
են և վարանում են, սա հեռաւոր անցեալի պատկե-
րը չէ. ամեն քայլափոխում մենք մեզ ինքներին ենք
տեսնում, մեր ժամանակը, որովհետև չէ՞ որ հիմա ևս,
ինչպէս և ներոնի օրով, «երկու բարոյականութիւն-
ները» (անհատականն ու հասարակականը) ատելու-
թեամբ նայում են իրար» (Սկաքիչևսկի):

Այս վէպի մէջ հեղինակը ցոյց է տալիս որ իա-
կական երջանկութիւն տւողը այն է, ինչ որ հաստատ
համոզմունքի, կեանքի պարզ որոշ նպատակի և մա-
նաւանդ եռանդուն հասարակական գործի հետ է շաղ-
կապւած: Վէպի մէջ նկարագրւած է քրիստոնէական
աշխարհը, որ ապրում է մէկ ամբողջական զգացմուն-
քով և կատարելապէս ձուլում է անհատական կեանքը
հանրային կեանքի հետ— ոչ մի վարանում, ոչ մի տա-
տանում չը կայ, կեանքի նպատակը պարզ է: Այս
գրեածքը «հանրամարդկային սիրոյ» մի հոյակապ փա-
ռաբանութիւն է սկզբից մինչև վերջ, մի սրտաբույս
պահանջ, որ ժամանակակից մարդու անձնական և
հասարակական կեանքը նորոգւի քրիստոնէական ճշ-
մարտութեան և սիրոյ պատւիրանների համաձայն *)

*) Տե՛ս իմ յօդւածը «Հենրիկ Սենկևիչ» Մուրճ 1901 № 1.

Այս վէպը գրելիս Սենկևիչը լիարուսն օգտուել է Տակիսոսի, Սևտոնիոսի և ուրիշ դասական հեղինակների տւած տեղեկութիւններից Ներոնի (54 թ.—68 թ. Ք. Շ. յ.) ժամանակի մասին և այն տպաւորութիւններից, որ ինքը անձամբ ստացել է Հռոմում, ուր ապրում էր «Յո՞ երթաս»-ի նիւթերը մշակելիս: Հեղինակը հետևում է նաև իր մայրենի կաթոլիկ եկեղեցու մէջ ընդունւած աւանդութիւններին:

Վէպը արտասովոր ընդունելութիւն գտաւ ոչ միայն լեհական, այլ և օտարազգի հասարակութեան յովմից, մանաւանդ Անգլիայում, Իտալիայում և Ամերիկայում: Փորձեր եղան նրա հետևողութեամբ վէպեր գրելու կամ վէպի բովանդակութիւնը բնական գրւածքի վերածելու: Միայն անգլիական թարգմանութեամբ աւելի քան մի միլիօն օրինակ է տարածւել իտալական ժողովրդական բնմի վրա սիրելի ներկայացումներից մէկն է այս վէպից կադմւած դրաման: Երջերս լոյս տեսաւ և և մի օպերա, որի բովանդակութիւնը կրկին վերցւած է «Յո՞ երթաս»-ից: Ամեն զգի նկարիչներ փորձել են վէպի այս կամ այն տեսքով պատկերացնել կտաւի վրա:

«Յո՞ երթաս»-ից յետոյ Սենկևիչը հրատարակել է «Խ ա չ ա կ ի ը ն ե ը», և «Զ ի ն ջ ե դ ը ի ն» վէպերը:

Սենկևիչի բազմաթիւ ճանապարհորդութիւնների աղիւնքն են նրա «Ն ա մ ա կ ն ե ը ը»: 1876 թ. նա ցնցեց Կալիֆորնիա, ուր նրան գրաւում էին կուսակցական ապառաժներն ու անտառները և նոր աշխարհի անքի ազատ պայմանները,—և նա գրեց «Նամակներ Կալիֆորնիայի ճանապարհորդութիւնից»: Այնուհետև հրատարակեցին նրա նամակները Հռոմից, Պարիզից, Անքից, բայց մանաւանդ գողտրիկ են նրա երկհատոր նամակները Աֆրիկայից», ուր նա ճանապարհորդեց

1891 թ., անցնելով Իտալիայի վրայով Եգիպտոս, Ադէն, Զանզիբար և Աֆրիկայի խորքերը: Այս գրւածքում նա մի շարք պայծառ պատկերներով տալիս է Աֆրիկայի բնութեան և մարդկանց նկարագիրը և թինչ դարգացման է հասել սպիտակների քաղաքակրթութիւնը այստեղ:

Սենկեիչը ունի գրած նաև մի դրամա «Մթղթի վրա», որ 1881 թ. խաղացւեց Վարչաւայի բեմի վրա: Սա թէև իբրև բեմական գրւածք թոյլ էրայց հետաքրքրական է նրանով, որ հեղինակը փորձում է հակադրել լեհական հասարակութեան երկու ազնւասկտական և ռամկասիրական տարրերը: Սենկեիչը գրել է նաև բողոքական քրիստոնէական յօդուածներ «Niwa» թերթի մէջ, որի խմբագիրներէից մէկը ինքն է եղել մի ժամանակ. մի առանձին յօդւած է «Նամակներ Զոլայի մասին», որտեղ մատնացոյց է նում այս ֆրանսիական հեղինակի («Իոկտոր Պասկալի վէպի առիթով») միակողմանիութեան վրա և այնպիսի ռոմանների վնասակարութեան վրա, որոնք կեանքի միայն կեղտն ու ոճիրն են նկարագրում. հիւանդ տանջւող մարդկութիւնը հանգստութիւն և մխիթարանք է որոնում և կերթայ նրա ետեւից, ով որ կասնրան՝ «Առ մահիճդ և գնան»:

1900 թւի դեկտ. 9-ին Վարչաւայում կատարել Սենկեիչի 25-ամեայ գործունէութեան յորելեանը: Այս տօնախմբութեանը մասնակցեց ոչ միայն լեհական ազգը, այլ և ռուսը, անգլիացին, ֆրանսիացին, գերմանացին, իտալացին, հայը, առհասարակ բոլոր կրթւած ազգերը, պատճառն հէնց այն է, որ Սենկեիչը կարողացել է խօսել ամեն մի քաղաքակիրթ մարդ հոգու հետ: Հայրենակիցները հաւաքեցին մի դում ու գնեցին նրա համար մի կալւածք (Օբլենհուրէկ)

հաստանի ամենագեղանկար մասում: Բազմաթիւ ուղերձներին Սենկեիչը պատասխանեց հետեւեալ բառերով:

«Դժւար թէ կարողանամ խօսքով արտայայտել իմ ներկայ զգացմունքները: Մի ժամանակ այսպէս վարձատրում էին պատերազմի դաշտում երեկի դարձած զինւորներին, իսկ այժմ պէտք է ծառայել հասարակութեանը առօրեայ տոկուն աշխատանքով: Աստուած օրհնեց իմ աշխատանքը. մի բան էր ինձ պակասում մի կտոր հող մայրենի հողից: Իմ ազգը այդ հողն էլ է ինձ տալիս: Ո՞րտեղից գտնեմ նոյնչափ բուռն բառեր, որչափ բուռն է իմ երախտագիտութիւնը:

Սրտիս խորքից գոչում եմ՝ շնորհակալութիւն հայրենի երկրին և կեցցէ՛ այն մեծ ժողովրդական սիրտը, որ գիտէ այսպէս զգալ, այսպէս վարձատրել»:

«Յո՞ երթաս»-ի թարգմանութիւնը հայ ընթերցողներին աւելի հասկանալի դարձնելու համար՝ անհրաժեշտ համարեցի բազմաթիւ ծանօթութիւններ դրնել, օգտւելով, բացի վերև յիշած հոռմէական պատմագիրներից՝ նաև Lübker-ի «Կլասիկական հնութիւնների բառարանից» և պրոֆ. Սորոկասկու ծանօթութիւններից (տես ռուս. թարգմ.): Աշխատել եմ կարելիին չափ հարազատ մնալ լեհերէն բնագրին, որի լեզուն տարբերւում է Սենկեիչի ուրիշ գրածքների լեզուից նրանով, որ այստեղ հեղինակն աշխատում է հետեւել լատիներէնի ոգուն և գրել երկար պարբերութիւններով: Յատուկ անունների տառագարձութիւնը նախնական է:

Ստ. Լիսիցկան

1891

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Պետրոնիոսը զարթնեց հազիւ կէսօրին մօտ և ինչպէս միշտ՝ շատ յոգնած: Նախորդ օրը նա Ներոնի մօտ էր խնջոյքին, որ տեւել էր մինչև ուշ գիշեր: Մի քանի ժամանակից ի վեր նրա առողջութիւնը սկսել էր վատանալ: Ինքը ասում էր, որ առաւօտները զարթնում է կարծես թէ թմրած և չի կարողանում մտքերը հաւաքել: Բայց առաւօտեան բաղանիքը և մարմնի եռանդուն մաժուրը, որ կատարում էին այդ բանին վարժեցրած ստրուկները, կամաց-կամաց արագացնում էին նրա ծոյլ արիւնի հոսանքը, կազդուրում էին նրան, զարթեցնում և վերադարձնում էին նրա ոյժերը, այնպէս որ ուէոտեկիոնից, այսինքն բաղանիքի վերջին բաժանմունքից, նա դեռ դուրս էր գալիս կարծես թէ վերածնւած, սրամտութեամբ և խնդութեամբ փայլող աչքերով, երիտասարդացած, կեանքով լի, վայելչադէմ, այնչափ անհասանելի, որ ինքը Ոթոնը չէր կարող նրա հետ համեմատուել—իսկ որ, ինչպէս նրան անւանում էին, arbiter elegantiarum—«ճաշակի օրէնսդիր»:

Հասարակաց բաղանիքներում նա սակաւ էր լինում, այն էլ՝ երբ երևան էր դալիս զարմանք դրգռող մի որևէ հոգևոր, որի մասին ամբողջ քաղաքը խօսում էր, կամ երբ եփէքէոններում՝ տեղի էր ունենում մի առանձնապէս հետաքրքրական մրցում: Վերջապէս նա ունէր իւր ինսուլացում՝ սեփական բաղանիք, որը Սեւերոսի հռչակաւոր ընկերակից ճարտարապետ Կելերը ընդարձակել էր նրա համար, վերանորոգել և սարքել այնպիսի արտասովոր ճաշակով, որ ինքը Ներոնը խոստովանում էր կայսերական բաղանիքից նրա գերազանց լինելը, թէև կայսերականը աւելի ընդարձակ էր և սարքւած անհամեմատ աւելի մեծ ճոխութեամբ:

Երեկայ խնջոյքին նա, ձանձրանալով Վատինիոսի յիմարարանութիւններից, Ներոնի, Լուկանոսի և Սենեկայի հետ միասին մասնակից էր եղել այն վէճին, թէ արդեօք կինը հոգի ունի՞, — և ահա այժմ, ուշ վեր կենալով, իր սովորութեան համեմատ, լացւում էր բաղանիքում:

Երկու յաղթանդամ բալնէատորներ — բաղնեպաններ նոր էին դրել նրան ձիւնի նման սպիտակ եգիպտական՝ բեհեզով ծածկւած նոճեայ սեղանի վրա և անուշահոտ իւղի մէջ թաթախած ամբերով մաժում էին նրա վայելչակազմ մարմինը. իսկ նա աչքերը խփած սպասում էր, որ լակոնիկոնի՝ տաքութիւնը և մաժողների ձեռների ջերմութիւնը իրան անցնի և ցրէ յոգնածութիւնը:

1 Ephebeum — ընդարձակ դահլիճ, որտեղ երիտասարդները ֆիզիկական մարզութիւններով էին զբաղւում:

2 Insula — իսկապէս «կղզի» — կոչւում էր առանձին կանգնած մի տուն կամ ամեն կողմից փողոցներով շրջապատւած տների մի խումբ: Յաճախ insula նշանակում էր և մեծ, շատ ընտանիքների համար կառուցւած կամ վարձով տրւող տուն:

3 Laconicum — բաղանիքում գտնւող տաք վառարան:

Բայց մի փոքր ժամանակից յետոյ նա խօսեց և աչքերը բաց անելով սկսեց հարց ու փորձ անել եղանակի, ապա այն ակնեղէնի մասին, որ Իդոմենէս ակնավաճառը խոստացել էր իրան ուղարկել այսօր նայելու: Երևաց որ եղանակը գեղեցիկ է, Ալբանական լեռներից թեթև հով է փչում և որ ակնեղէնը դեռ չեն բերել: Պետրոնիոսը նորից աչքերը խփեց և պատուիրեց որ իրան տեղափոխեն տեպիդարիոն՝ երբ վարագոյրի ետևից ներսնայեց նոմենկլատորը՝ և յայտնեց, որ Փոքր Ասիայից նոր վերադարձած երիտասարդ Մարկոս Վինիկիոսը եկել է նրան այցելելու:

Պետրոնիոսը հրամայեց հրաւիրել հիւրին տեպիդարիոն, ուր ինքն էլ տեղափոխւեց: Վինիկիոսը նրա մեծ քրոջ որդին էր. այդ քոյրը շատ տարիներ առաջ ամուսնացել էր Տիբերիոսի ժամանակւայ մեծաւոր Մարկոս Վինիկիոսի հետ: Երիտասարդը ներկայումս ծառայում էր Կորբուլոնի՝ հրամանատարութեան տակ, պարթևական սահմանների մօտ, և պատերազմը վերջանալուց յետոյ վերադարձել էր քաղաք: Պետրոնիոսը զգում էր դէպի նա մի տեսակ համակրանք, նոյն իսկ խանդաղատանք, որովհետև Մարկոսը մի գե-

1 Tepidarium—բաղանիքի զով բաժանմունք, որտեղից մէկ դռնով կարելի էր անցնել տաք բաղանիքը (caldarium), իսկ միւսով՝ հանդերձատունը (apodyterium):

2 Nomenclator — ստրուկ—յուշարար, ուրի պարտականութիւնն էր աղդարարել իւր տիրոջը առաւօտեան ողջոյնին (salutatio) եկող կլիենտների դալուստը: Կլիենտների թիւը այնքան շատ էր լինում, որ պատրոնը—աէրը նրանցից շատերի ազգանուններն ու դրութիւնը մոռանում էր. այսպիսի դէպքերում նոմենկլատորը նրան հնարտւորութիւն էր տալիս կլիենտների հետ իրան պահելը և նրանց լաւ ճանաչող մի մարդ:

3 Corbulo Gn. Dom.—Կալիգուլա կայսեր կնոջ կղբայրն էր և հռչակաւոր զօրավար: 47 թ. նա յաղթեց գերման-

ղեցիկ և յաղթանդամ տղամարդ էր և միենոյն ժամանակ դիտէր յայտնի արևատգիտական չափ պահպանել մոլութեան մէջ, մի յատկութիւն, որ Պետրոնիոսը ամենից վեր էր դասուում:

—Ողջոյն Պետրոնիոսին,—ասաւ երիտասարդ տղամարդը, արագ քայլերով մտնելով տեպլիդարիոն.— աջողութիւն սլարգիկէն քեզ բոլոր աստուածները, մասնաւոր Ասկլեպիոսը և Կիպրիդը¹. Նրանց կրկնակի խնամքներով ոչ մի փորձանք չէ կարող քեզ պատահել:

ցիներին Վեդերի գետաբերանի մօտ, իսկ 58—63 թ.¹ հայոց Տըրդատ Թագաւորին և նրա եղբայր՝ պարթևաց Վաղարշ Թագաւորին: Քաղցրաբարոյ և արդարադատ մարդ լինելով նա գրգռեց իր դէմ Ներոնի նախանձը. Ներոնը Փոքր-Ասիայից Յռնաստան տեղափոխելով նրան՝ նրա առաջ ուղարկեց մահաւն դատաւիճիւ, բայց այս դատաւիճիւր ուշ հասաւ.— Կորբուլոնը կանխել էր, անձնասպանութիւն գործելով 67 թ.ին: Կորբուլոնը իր արեւելեան գործերէ մասին յիշատակարան ունէր գրած, որից ոչ մի հատուած չէ հասել մեզ: Հռչակած էր և իբրեւ հռետոր, իսկ նրա հասակն ու մարմնի ոյժը առած էին դարձել:

1 Asclepius (Aesculapius)—բժշկական արևատի յունական աստուած: Ըստ աւելի ընդունւած աւանդութեան՝ բուժող Ապոլլոն աստծուն և լապիթների Թագաւորադուստր Կորոնիդ Ֆիւզիայի որդին էր: Խանդոտութիւնից Ապոլլոնը սպանեց Կորոնիդին, իսկ մանուկին յանձնեց կրթելու Կենտաւրոս Քերոնին, որ ուրիշ արուեստների հետ սովորեցրեց նրան և բժշկութիւն: Իր հմտութեամբ նա շատ մահկանացուներ մահից ազատեց, մինչև անդամ մեռածներին յարութիւն տւեց: Զևսը շանթահար արաւ նրան, որպէս զի աշխարհի կարգը չխանդարւի և մարդիկ բժշկական արևատի օգնութեամբ բոլորովին չաղատեն մահից և չարհամարհեն ասպաղայում աստուածների օգնութիւնը: Մի ուրիշ աւանդութիւն ասում է, որ Ասկլեպիոսը Արսինօէի որդին էր: Նրա պաշտամունքը Հռոմ անցաւ 291 թ. Ք. Մ. ա. նրա տաճարը Տիբերիսի մի կղզու վրա էր:

1 Կիպրիդ—«Կիպրացի»—կոչուում է Վենուսը, Ափրոդիտէ (Աստղիկ),—որ ծովի փրփուրից էր ծնւել և ցամաք դուրս եկել Կիպրոս կղզու վրայ: Սիրոյ և գեղեցկութեան աստուածուհի:

— Գալուստդ բարի, և հանգիստը թող քաղցր լինի քեզ համար պատերազմից յետոյ, — պատասխանեց Պետրոնիոսը, մեկնելով իր ձեռքը փափուկ կերպասի ծալքերի տակից, որի մէջ ինքը փաթաթւած էր: — Խնչ լուր կայ Հայաստանից և արդեօք Ասիայում ապրելիս չըհանդիպեցի՞ր Բիւթանիա¹:

Պետրոնիոսը Բիւթանիայի կուսակալ էր մի ժամանակ և որ զլխաւորն է՝ կառավարում էր եռանդուն և արդարադատ կերպով: Այս հանգամանքը հակասութիւն էր կազմում մի մարդու բնաւորութեան մէջ, որ յայտնի էր իր փափկասէր և հեշտասէր կենցաղով. այս պատճառով նա սիրում էր յիշել այն ժամանակները, որովհետև նրանք մի ապացոյց էին, թէ ինչ կարող էր և գիտէր լինել նա՝ եթէ միայն ուզենար:

— Ինձ պատահել է լինել Հերակլէայում, — պատասխանեց Վինիկիոսը. — Կորբուլոնը ուղարկեց ինձ այնտեղ օգնական զօրք հաւաքելու:

— Ահ, Հերակլէա. ճանաչում էի այնտեղ մի կողքիսեցի աղջիկ, որի համար կըտայի այստեղի բոլոր մարդաթողներին, Պոպպէայի հետ միասին: Բայց այդ հին պատմութիւն է: Պատմիր աւելի լաւ է՝ ինչ է լսւում պարթևական սահմաններից: Ճիշտն ասած՝ ինձ ձանձրացնում են այդ Վաղարշները, Տրդատները, Տիգրանները և բոլոր այդ բարբարոսները, որոնք, ինչպէս պնդում է երիտասարդ Արուլանոսը, իրանց տանը դեռ ևս չորեքթաթ են ման գալիս և միայն մեր առջև իրանց մարդ են ձևացնում: Բայց այժմ շատ են նրանց մասին խօսում — Հռոմում, թէկուզ հէնց նրա համար, որ անվտանգ չէ մի ուրիշ բանի մասին խօսելը:

1 Բիւթանիա — Փոքր-Ասիայի հիւսիս արևմտեան մի նահանգ (Կ. Պոլսից ոչ հեռու, Սև ծովի ափին): Հերակլէա — Բիւթանիայի ծովեզրեայ քաղաք (այժմ Երէզլի):

—Այդ պատերազմը վատ է ընթանում, և եթէ
Կորբուլոնը չըլլինէր, կարող էր պարտութեան փոխել:

—Կորբուլոն. Բակքոսը վկայ, նա իսկ որ պատե-
րազմական աստած է, ճշմարիտ Մարս, մեծ զօրավար,
և միևնոյն ժամանակ ոգևորող, արդարադատ ու տըխ-
մար: Սիրում եմ նրան, թէկուզ հէնց նրա համար, որ
Ներոնը նրանից վախենում է:

—Կորբուլոնը տխմար մարդ է:

—Գուցէ չես սխալւում, սակայն այդ բոլորովին
միևնոյն է: Տխմարութիւնը, ինչպէս ասում է Պլու-
տոնը՝ իմաստութիւնից ոչնչով պակաս չէ և ոչնչով
նրանից չէ զանազանւում:

Վինիկիոսը սկսեց պատմել պատերազմի մասին.
բայց երբ Պետրոնիոսը կոպերը ծածկեց, երիտասարդը,
տեսնելով նրա յոգնած և մասամբ նիհարած դէմքը,
փոխեց խօսակցութեան նիւթը և սկսեց մի տեսակ
հոգածութեամբ հարցնել նրա առողջութեան մասին:

Պետրոնիոսը նորից բաց արաւ աչքերը:

Առողջութիւն... Ոչ, նա իրան առողջ չէ զգում:
Ուղիղ է, դեռ այն տեղը չէ հասել, ուր հասել էր երի-
տասարդ Սիսենան, որ այն աստիճան կորցրել էր
գիտակցութիւնը, որ երբ նրան առաւօտեան բաղանիք
տեղափոխելիս են եղել՝ հարցրել է. «նստած չե՞մ»:
Բայց առողջ էլ չէր: Վինիկիոսը ահա Ասկլեպիոսի և
Կիպրիդի խնամքին յանձնեց նրան: Բայց նա, Պետ-
րոնիոսը, չէ հաւատում Ասկլեպիոսին: Յայտնի չէ մին-
չև անգամ, թէ ում որդին է այդ Ասկլեպիոսը, արդեօք

1 Pirron ելիսացին, սկստիկական դպրոցի հիմնադիրը, Ա-
լեքսանդր Մակեդոնացու ժամանակակից էր: Նա քարոզում էր, որ
մարդկութեան ծայրագոյն նպատակը առաքինութիւնն է, և պըն-
դում էր, որ մարդս անկարող է իրելի էութիւնը ճանաչել և ճըշ-
մարտութիւնը գտնել:

Արսինօէի Թէ՞ Կորոնիդի. իսկ երբ յայտնի չէ մայրը, ապա ի՞նչ ասել հօր մասին: Ո՞վ այժմ կարող է երաշխաւոր լինել նոյն իսկ իբր սեփական հօր համար:

Այստեղ Պետրոնիոսը սկսեց ծիծաղել. ապա շարունակեց.

— Ուղիղ է, երկու տարի սրանից առաջ Եպիդաւրոս¹ ուղարկեցի երեք դուժին աքաղաղ և մի թաս ոսկի, բայց գիտե՞ս ինչի՞ համար: Ասացի ինքս ինձ. կօգնի թէ չի օգնի, բայց հօ չի՞ վնասի: Թէև մարդիկ դեռ ևս զոհեր են մատուցանում աստուածներին, այնուամենայնիւ կարծում եմ, որ բոլորն էլ ինձ պէս են մտածում: Բոլորը, գուցէ միայն բացի այն ջորեպաններից, որոնց ճանապարհորդները վարձում են Porta Capena-ի² մօտ: Բացի Ասկլեպիոսից՝ զորժ եմ ունեցել նաև Ասկլեպիադների հետ³, երբ անցեալ տարի հիւանդացել էի փամփշտացաւով: Ինձ համար ինկուբացիաներ⁴ արին: Գիտէի որ խարդախ մարդիկ են, բայց դարձեալ ինձ ասում էի. ի՞նչ վնաս դրանից: Աշխարհս հաստատուած է խարդախութեան վրա, իսկ կեանքը խաբէութիւն է: Հոգին նոյնպէս խաբէութիւն է: Հարկաւոր է միայն խելք ունենալ՝ որ կարողանաս զանա-

1 Epidaurus—Արգոլիսի մի քաղաք, Սալոնիկեան ծոցի ափին. այստեղ էր Ասկլեպիոսի ամենահռչակաւոր տաճարը:

2 Porta Capena—Հռոմի հարաւային դարպասը:

3 Asclepiadae անունը Յունաստանում տալիս էին մի քանի ընտանիքների, որոնք որդոց-որդի բժշկականութեամբ էին պարապում և իրանց Ասկլեպիոսի սերունդ էին հրատարակում:

4 incubatio—«նիրհում»: Հիւանդները կամ անձամբ պառկում էին կամ վարձով պառկեցնում էին ուրիշներին, մանաւանդ ասկլեպիադներին Ասկլեպիոսի տաճարում (Եպիդաւրոսում), զոհ բերած կենդանու մորթու վրա, որպէս զի աստուածային յայանութեամբ նիրհի մէջ իմանան իրանց հիւանդութեան ճարը: Բժշկւածը կախ էր անում յետոյ տաճարում մի տախտակ, որի

դանել քաղցր խարէութիւնը դառնից: Իմ հիւպոկաւստոսը¹ հրամայում եմ տաքացնել յամպար ցանած մայրի փայտով, որովհետեւ կեանքի մէջ անուշահոտութիւնը գերադասում եմ գարշահոտութիւնից: Ինչ որ վերաբերում է Կիսրիդին, որի խնամակալութեանը դու ինձ նոյնպէս յանձնեցիր, փորձել եմ նրա խնամքն արդէն այնչափ, որ աջ ոտիս մէջ ծակծկոց ունիմ: Բայց այնուամենայնիւ նա բարի աստուածուհի է: Հաւատացած եմ, որ դու էլ այժմ վաղ թէ ուշ սպիտակ աղանիւններ կը տանես նրա տաճարը:

—Այդպէս է, ասաւ Վինիկիոսը.—չրկպան ինձ պարթեների նետերը, բայց դիպաւ ինձ ամուռի² սլաքը, ամենաանսպասելի կերպով, քաղաքի դռներէց մի քանի ասպարէզ հեռու:

—Քարիտների³ սպիտակ աղդրերը վկայ, կը պատմես ինձ այդ:

—Ես հէնց քո խորհուրդը հարցնելու եմ եկել,— պատասխանեց Մարկոսը:—Բայց այդ ըսպէին մտան հաիլատորները⁴ և զրազեցին Պետրոնիոսով: Իսկ Մարկոսը տունիկան⁵ իր վրայից ձգելով՝ մտաւ գոլ ջրի աւազանը. Պետրոնիոսը առաջարկել էր նրան լողանալ:

վրա գրւած էր լինում թէ իր հիւանդութիւնը և թէ աստծու ցոյց տւած ճարը:

1 Hypocaustum—Հռոմէական բաղանիքի այն բաժանմունքը, որտեղից վառարանի տաքութիւնը տարածւում էր բաղանիքի ուրիշ սենեակների յատակների տակ:

2 Amor—սիրոյ աստուած (Eros):

3 Gharites, Gratiae: Զևսի և Հերայի (կամ Եւրինոմէիի) աղջիկները, Յունաստանում նազելիութեան, ընկերական վայելքների և ուրախ կեանքի զուարճութեան աստուածուհիներ էին:

4 Epilator—երկի depilator, depilare-բայից, որ նշանակում է մարմնի մազերը պոկել:

5 Tunica.—Հռոմայեցու առօրեայ զգեստը երկու մա-

—Ահ, մինչև անգամ չեմ հարցնում, սէրդ փոխադարձ է,—ասաց Պետրոնիոսը, նայելով Վինիկիոսի երիտասարդ, կարծես թէ մարմարիոնից քանդակած մարմնին:—Եթէ Լիսիպպոսը՝ քեզ տեսած լինէր՝ այժմ զարդարելիս կլինէիր Պալատիոնի՝ դարպասը, իբրև նորատի Հերակլէսի մի արձան:

Երիտասարդ տղամարդը ինքնաբաւական կերպով ժպտաց և սկսեց ընկղմել աւաղանի մէջ, դուրս ցայտեցնելով ջուրը յատակի մոզայիկի վրա, որ ներկայացնում էր Հերային այն վայրկեանում՝ երբ նա խնդրում է Քուշը քնացնել Զևսին: Պետրոնիոսը նայում էր նրան գեղարուեստագէտի հիացած հայեացքով:

Իսկ երբ նա վերջացրեց և իր հերթին անձնատուր եղաւ եպիլատորներին, ներս մտաւ լեկտորը (դպիրը), բրոնզէ արկղիկը գօտիին, մէջը թղթէ ծրարներով լցւած:

սից էր բաղկացած: Ուղղակի մերկ մարմնի վրա հագնում էին tunica, որ մի տեսակ շապիկ էր, սկզբում առանց թեքերի, իսկ վերջը և թեքերով, որոնք սակայն արմունկներից երկար չէին լինում: Իբրև տակի շոր՝ տունիկան չըպէտք է վերևի շորից, տոգայից (toga) երկար լինէր. երկար տունիկաներ տղամարդոց համար անվայել էին: Կանանց տունիկան շատ երկար էր և կրծքի տակ սովորաբար հաւաքւում էր գօտիով: Նիւթն էր բուրդը, իսկ յետոյ նաև քաթանը:

1 Lysippus, Միկիոնցի յոյն քանդակագործ, Ադեքսանդր Մ. Ժամանակակից ուսումնասիրելով մարդու մարմինը և գեղեցկութեան իդէալը գտնելով՝ աստուածների և մարդկանց արձանների մէջ աշխատում էր միացնել ամենամեծ նմանութիւնը ամենամեծ գեղեցկութեան հետ: Ներկայացրեց Հերակլէսի բնաւորութիւնը նոր ձևով: Նրա քանդակած հսկայական Հերակլէսի պատկերը, որ լուծէր 30 կանգուն բարձրութիւն, կանգնեցրած էր Տարենտոնում, որտեղից վերջը փոխադրւեց Հռոմ, Կապիտոլիոն:

2 R. Palatium կոչւում էր Հռոմի այն թաղը, որ գրտնւում էր Պալատինական բլրի վրա: Այստեղ էին գտնւում Օգոստոսի, Տիրերիոսի, Ներոնի և ուրիշ կայսրների պալատները:

—Արդեօք կամենում ես լսել,—հարցրեց Պետրոսիոսը:

—Եթէ քո գրածն է՝ ուրախութեամբ,—սլատասխանեց Վինիկիոսը,—իսկ եթէ ոչ՝ աւելի լաւ է խօսենք: Բանաստեղծները այժմ փողոցների ամեն անկիւնում մարդկանց առաջն են կտրում:

—Ճշմարիտ է: Չես կարող անցնել որեւէ բազիլիկայի, բաղանիքի, մատենադարանի կամ գրավաճառանոցի մօտով՝ որ չընկատես կապիկի պէս ծումոտող մի բանաստեղծի: Ագրիպպան երբ Արեւելքից այստեղ եկաւ, կարծեց թէ խելագարներ են: Բայց այժմ այսպիսի ժամանակ է: Կեսարը ոտանաւորներ է գրում, ուստի բոլորն էլ ընթանում են նրա շաւղով: Չի թոյլ տրւում միայն գրել Կեսարից աւելի լաւ ոտանաւորներ, և այդ պատճառով մի փոքր վախում եմ Լուկանոսի համար... Իսկ ես գրում եմ միայն արձակ և չեմ հրամցնում ոչ ինքս ինձ, ոչ էլ ուրիշներին: Այն, ինչ որ կամենում էր լեկտորը կարդալ, խեղճ Ֆարրիկիոս Վէյենտացու «Codicilli» (յիշատակարաններ) են:

—Ինչո՞ւ «խեղճ»:

—Որովհետեւ նրան առւած է, որ Ողիսևսի դերը կատարի և մինչև նոր կարգադրութիւն ստանալը տուն չըվերադառնայ: Այս Ողիսևսեանը նրա համար աւելի հեշտ կլինի քան թէ Ողիսևսի համար, քանի որ նրա կինը Պենելոպա չէ: Վերջապէս հարկ չըկայ քեզ ասելու, որ նրա հետ վարւեցին տխմարաբար: Բայց այստեղ ուրիշ կերպ չեն էլ վերաբերում գործերին եթէ ոչ վայրիվերոյ: Սա մի դատարկ և տաղտկալի դիրք է, որ յափշտակութեամբ սկսեցին կարդալ միայն այն ժամանակ, երբ հեղինակը աքսորեց: Այժմ ամեն կողմից լսում է «խայտառակութիւն, խայտառակութիւն». և դուցէ մի քանի բան Վէյենտացին չի էլ հնա-

րել, բայց ես, որ լաւ գիտեմ քաղաքը և ճանաչում եմ մեր «հայրերին»¹ և մեր կանանց, հաւատացնում եմ որ այս ամենը իրականութիւնից շատ անգոյն է: Ի հարկէ, ամեն մէկը այժմ այստեղ որոնում է իրան երկիւղով, իսկ ծանօթներին՝ հրճանքով: Աւիրունոսի գրավաճառանոցում հարիւրաւոր գրիչներ արտադրում են այս գիրքը մէկի թելադրութեամբ, և գրքի աջողութիւնը ապահովւած է:

—Քո արարմունքներից այնտեղ ոչ մէկը չըկա՞յ:

—Կայ, բայց հեղինակը վրիպել է, քանի որ միևնոյն ժամանակ և՛ աւելի վատնեմ, և՛ պակաս տալիականիտ քան ինձ ներկայացրել է: Տեսնո՞ւմ ես, մենք այստեղ վաղուց է որ կորցրել ենք այն բանի գիտակցութիւնը, թէ ի՞նչ է վայել և ի՞նչ է անվայել, և ինձ էլ թւում է, որ յիշաւի ոչ մի զանազանութիւն չըկայ, թէև Սենեկան, Մուսոնիոսը և Թրասէան² ձեռքնում

1 Patres—«հայրեր»—կոչւում էին Հռոմի ծերակոյտի պատրիկ անդամները:

2 Seneca L. Ann. ծնւել է Ք. Մ. ժամանակ Սպանիայի Կորդուբա (Կորդովա) քաղաքում. վաղ տեղափոխւեց Հռոմ և ճարտասանութիւն ու փիլիսոփայութիւն ուսումնասիրելով՝ մտաւ պետական ծառայութեան մէջ: Կլաւդիոսի կին Մեսալինայի ջանքերով աքսորւեց Կորսիկա, ուր մնաց 8 տարի: Վերադառնալով Հռոմ՝ նա Լիզիպպինա Կրտսերի առաջարկութեամբ ստանձնեց նրա որդու ներոնի կրթութիւնը. բայց սանը միայն կայսրութեան առաջին տարիներն էր հնազանդում Սենեկայի ազդեցութեանը, իսկ յետոյ զզւանք և ատելութիւն սկսեց զգալ դէպի այս խստաբարոյ և բաւական հաստատամիտ մարդը: Նրան մեղադրեցին Պիսոնի դաւադրութեանը մասնակից լինելու մէջ և մահի դատապարտեցին, թոյլ տալով որ մահի եղանակը ինքն ընտրի: Նա իր երակները բաց արաւ և մեռաւ արիւնաքամ լինելուց 65 թ.: Սենեկան նախ և առաջ փիլիսոփայ էր և ապա բանաստեղծ: Իր փիլիսոփայական հայեացքներով նա շատ մօտենում էր սոցիալիզմին և գիտէր իր խորիմաստ մտքերը արտայայտել կտրուկ և պարզ կեր-

են, իբր թէ այդ զանազանութիւնը տեսնում են: Ինձ համար այդ միևնոյն է. Հերակլէսը վկայ, ասում եմ, ինչ որ մտածում եմ: Բայց այն առաւելութիւնն եմ պահպանել, որ գիտեմ թէ ինչ է անճոռնի և ինչ է գեղեցիկ. իսկ այդ, օրինակի համար, մեր պղինձ մօրուս բանաստեղծը, կառավարը, երգիչը, կաքաւիչը և դերասանը՝ չի հասկանում:

— Խղճում եմ այնուամենայնիւ Փաբլիկիոսին՝ լաւ ընկեր էր:

սլով: Բարոյագիտութեան և մարդկայի պնարտականութեանց մասին իր ունեցած հասկացողութեամբ՝ նա յաճախ առիթ է տւել շատներին այդ ուսմունքը բրիտանիկութեան հետ համեմատելու:— G. Musonius Rufus—Տիբերիոսի և Ներոնի օրով հռչակւած ստոյիկեան փիլիսոփայ: Սրան էլ մեղադրեցին Պիսոնի դաւադրութեանը մասնակցելու մէջ և աքսորեցին Արքիպելագոսի կղզիներին մէկը, ուր նրան հետեցին բազմաթիւ երիտասարդներ՝ նրա ուսմունքը լսելու համար:— Thræsea Paetus հռոմայեցոց ծերակոյտի անդամ Ներոնի օրով, որը նրանից պատկառում էր նրա հին հռոմէական ոգու համար: Չըկարողանալով տանել Ներոնի բռնութիւններին՝ նա իր զայրոյթը ցոյց էր տալիս նրանով, որ դադարեց յաճախել ծերակոյտի նիստերին, խոյս էր տալիս կայսեր պատւին սարքւած հանդէսներից, նոյն իսկ չէր գնում թատրոն՝ կայսրին չըտեսնելու համար: Նրա թշնամիները վերջապէս կարողացան գրգռել նրա դէմ Ներոնին և դրդեցին ծերակոյտը մահի դատապարտել նրան: Մահի եղանակը նրան էր թողնւած ընտրել: Նա բաց անել տուաւ իր երակները և ստոյիկեան քաջութեամբ մեռաւ 66 թ.: Ժամանակակիցների համար նա առաքինութեանց մարմնացում էր և զարմանքի առարկայ:

1 Histrio—«գերասան»: Ներոնը, Ագրիպպինա Կլերտսերի և Դոմիտիոս Ահենոբարբի (Ahenobarbus—պղնձմօրուս շիկահեր) որդին էր և ինքն էլ այս տոհմանունն էր կրում: Նրբ Ագրիպպինան Կլաւդիոս կայսեր հետ ամուսնացաւ, կայսրը որդեգրեց պատանի Դոմիտիոս Ահենոբարբին և նրա անունը փոխեց Տիբերիոս-Կլաւդիոս-Ներոն-Դրուսոս-Գերմանիկոս-Կեսար:

—Նրան կորցրեց իր փառասիրութիւնը: Ամեն մէկը նրան էր ~~կասկածում~~, ոչ ոք լաւ չըզիտէր, բայց ինքը չըկարողացաւ լեզուն կարճ պահել և ամեն տեղ յայտնում էր իբրեւ գաղտնիք: Արդեօք լսել ես Ռուֆինոսի պատմութիւնը:

—Ո՛չ:

—Անցնենք ֆրիգիդարիոն,¹ ուր կըզովանանք և ես կըպատմեմ քեզ:

Անցան ֆրիգիդարիոն, որի մէջտեղը գտնւում էր բացվարդագոյն ներկով ներկւած և մանուշակի բուրմունքը տարածող մի շատրւան: Այնտեղ նրանք նստեցին մետաքսապատ պատրհաններում և սկսեցին զովանալ: Մի քանի րոպէ լռութիւն էր տիրում: Վի-նիկիոսը մի քանի ժամանակ մտախոհ նայում էր բրոն-զէ Ֆաւնին,² որ բազուկով մի յաւերժահարս գրկած՝ ազահութեամբ որոնում էր իր շրթունքներով նրա շըրթունքները, և ասաւ.

—Սա իրաւացի է: Ահա աշխարհիս երեսին ամենալաւ բանը:

—Քիչ թէ շատ, բայց դու բացի այդ բանից սիրում ես պատերազմը, որը ես չեմ սիրում, որովհետեւ վրաններում եղունգները ճաքճքում են և դադարում են վարդագոյն լինելուց: Դէհ, ամեն մէկը իշ սիրած բանը ունի: Պղինձմօրուսը սիրում է երգը, մանաւանդ իր սեփականը, իսկ ծերունի Սկաւրոսը իւր կորնթական անօթը, որը գիշերները իր մահճակալի մօտ է դնում և համբուրում, երբ չի կարողանում քնել:

1 Frigidarium—բաղանիքի սառը բաժանմունք:

2 Faunus—դաշտերի և անտառների հոռմէական աստ-ւած էր և հովանաւորում էր դաշտերում և անտառներում արածող հօտերին. սիրում էր կատակ անել և վախեցնել մարդկանց ան-տառներում ու դաշտերում, մտնում էր նոյն իսկ նրանց տները:

Արդէն համբոյրներից անօթի պռունկների գոյնը սրբւել է: Ասա ինձ, ոտանաւորներ չե՞ս գրում:

—Ոչ, երբէք չեմ կազմել նոյն իսկ մի ամբողջ վեցոտնեան:

—Վին չե՞ս ածում և չե՞ս երգում:

—Ոչ:

—Եւ չե՞ս կառավարում:

—Մի ժամանակ մրցում էի Անտիոքում, բայց առանց աջողութեան:

—Ուրեմն քո մասին հանգիստ եմ: Իսկ հիպո-գրոմի (կրկէսի) ռը կուսակցութեանն ես պատկանում:

—Կանաչներին:

—Ուրեմն բոլորովին հանգիստ եմ, մանաւանդ որ թէև մեծ կարողութիւն ունիս, բայց այնպէս հարուստ չես, ինչպէս Պալլասը կամ Սենեկան: Պէտք է գիտենաս, որ մեղանում կարելի է ոտանաւորներ գրել, փնի դաշնակցութեամբ երգել, ճառեր արտասանել և կրկէսում կառավարել, բայց աւելի լաւ է, առաւել ապահով է—ոտանաւորներ չգրել, չընլագել և կրկէսում չըկառավարել: Իսկ ամենալաւն է՝ զարմանալ գիտենալ, երբ այդ անում է Պղնձմօրուսը: Գեղեցիկ երիտասարդ ես, ուստի գուցէ Հարող է մի բան սպառնալ, այն է որ Պոպպէան ² սիրահարւի քեզ: Բայց նա

Յունաց ազդեցութեան ներքոյ Յունների թիւը բաղմաստատուեց, և պատմում էին զանազան առասպելներ նրանց սիրահարութիւնների մասին նիմֆաների հետ:

1 Նին աշխարհում, թէ Յունաստանում և թէ Հռոմում, տեղի էին ունենում հրապարակական մրցութիւններ կառք վարելու հմտութեան մէջ:

2 Poppea Sabina— նախ պրետորիական պրեֆեկտ Ռուֆոս Կրիսպինոսի, այնուհետև Ոթոնի կինն էր: Վերջինս պէտք է իր կինը զիջանէր Ներոնին, որի փոխարէն քւեստորութեան պաշտօն ստացաւ Սպանիայում:

չափազանց փորձեալ է այդ բանի մէջ: Սիրուց բաւականին կշտացել է իր առաջին ամուսինների օրով, իսկ երրորդի օրով նրա միտքը ուրիշ բանի հետ է: Արդեօք գիտես, որ այն յիմար Ոթոնը մինչև հիմա սիրում է նրան, խելագարեալի պէս թափառում այնտեղ Սպանիայի ժայռերի վրա և յոգոց հանում, և այնպէս մոռացել է իր հին սովորութիւնները և դադարել է մտածել իր մասին, որ սանրելու համար այժմ բաւականանում է օրական երեք ժամով: Ո՞վ կարող էր այդ սպասել, մանաւանդ Ոթոնից:

— Ես նրան հասկանում եմ, — պատասխանեց Վինիկիոսը. — բայց նրա տեղը ես ուրիշ բան կանէի:

— Այսինքն ի՞նչ:

— Կըկազմէի ինձ համար հաւատարիմ լեզէոններ այնտեղի լեռնցիներից: Կտրիճ զինւորներ են այդ իրերները:

— Վինիկիոս, Վինիկիոս: Քիչ է մնում ասեմ քեզ, որ այդ բանին ընդունակ չէիր լինի: Եւ գիտես՝ ինչո՞ւ: Այդպիսի բաներ անում են, բայց դրանց մասին չեն խօսում, նոյն իսկ թէական եղանակով: Եթէ ինձ մնար, նրա տեղը կըծիծաղէի Պոպպէայի վրա, կըծիծաղէի Պլինձմօրուսի վրա և կըկազմէի ինձ համար լեզէոններ, միայն ոչ թէ իբերներից, այլ իբերուհիներից, և մանաւանդ, կըզբէի եպիգրամմաներ, որոնց սակայն ոչ ոքի չէի կարդայ, ինչպէս այն խեղճ Ռուֆինոսը:

— Ուղում էիր ինձ պատմել նրա պատմութիւնը:

— Կըպատմեմ քեզ ունկտորիոնում ¹:

Բայց ունկտորիոնում Վինիկիոսի ուշադրութիւնը

¹ Unctorium — բաղանիքի այն բաժանմունքն էր, որտեղ իւղերով օծում էին մարմինները:

ուրիշ բանի վրա դարձաւ, այն է՝ հրաշագեղ ստրկուհիների վրա, որոնք այնտեղ սպասում էին լողացողներին: Նրանցից երկուսը, երեսուցիք քանդակած հոյակապ արձանների նման նեգրուհիներ, սկսեցին օծել նրանց մարմինները Արաբիայի ընտիր անուշահոտութիւններով. սանրելու մէջ վարժ փուլգուհիք իրանց փափուկ և օձի պէս ճկուն ձեռներով բռնած ունէին պողպատէ, ողորկած հայելիներ և սանրեր, իսկ երկու, ուղղակի ասուածներ յիշեցնող կոսացի յոյն աղջիկներ սպասում էին, որպէս «vestiplicae»,¹ մինչև որ կըդար տէրերի տողաների ծալքերը յարդարելու ժամանակը:

—Շանթընկէց Զեսը վկայ,—ասաւ Մարկոս Վինիկիոսը. այս ի՞նչ ժողովածու ունիս:

Գերագասում եմ որակութիւնը քանակութիւնից, —պատասխանեց Պետրոնիոսը.—իմ ամբողջ «ֆամիլիան»² Հռոմում չորս հարիւր հոգուց չի անցնում, և կարծում եմ որ անձնական ծառայութեան համար դուցէ միայն «նոր մարդ»³ դարձածներին են հարկաւոր աւելի մեծ քանակութեամբ ստրուկներ:

—Աւելի գեղեցիկ մարմիններ դուցէ նոյն իսկ պղնձօրուսը չունենայ,—ասաւ ռնգները լայնացնելով Վինիկիոսը:

Պետրոնիոսը պատասխանեց այդ բանին մի տեսակ մտերմական անփութութեամբ:

1 Vestiplica—զգեստները կարգի բերող և տէրերին հագցնող կանայք էին:

2 Familia—«գերդաստան». այսպէս էին ասում հոմայեցու բոլոր ստրուկները, միասին վերցրած:

3 Homo novus.—Հռոմում կոչում էին այն բարձրաստիճան պաշտօնեաները և առհասարակ այն նոր բարձրացած

— Իմ ազգականն ես. իսկ ես ոչ այնպէս յամառ
որպէս Բասսոսը, ոչ էլ այնչափ խստապահանջ՝ որ-
ւ Եւլոս Պլաւտիոսը:

Բայց Վինիկիոսը, լսելով վերջին անունը՝ մի րո-
մոռացաւ կոսացի աղջիկների մասին և արագու-
ամբ գլուխը բարձրացնելով, հարցրեց.

— Ո՞րտեղից միտդ եկաւ Եւլոս Պլաւտիոսը. գի-
ս արդեօք, որ քաղաքից ոչ հեռու թեա զուրս ընկ-
լով՝ ես մի քանի օր անց եմ կացրել նրանց տանը:
աւտիոսը պատահմամբ փորձանքիս բոպէին հասաւ
և տեսնելով, որ սաստիկ տանջւում եմ՝ առաւ ինձ իր
տունը. իսկ այնտեղ նրա ստրուկ Մերիոն բժիշկը առող-
ջացրեց ինձ: Հէնց այդ քանի մասին էր, որ կամենում
էի խօսել քեզ հետ:

— Ինչու համար: Չլինի թէ պատահմամբ սիրա-
րւել ես Պոմպոնիային: Եթէ այդպէս է, խղճում եմ
դ. երիտասարդ չէ և առաքինի է: Չեմ կարող երեւա-
յել դրանից աւելի վատ զուգաւորութիւն: Բըռո՛ւ...

— Ո՞չ Պոմպոնիային... պատասխանեց Վինիկիոսը:

— Ուրեմն հում:

— Երանի թէ ինքս գիտենայի թէ հում: Ես մինչև
գամ լաւ չգիտեմ, ի՞նչպէս է նրա անունը, Լիգիա՞ թէ
լլինա: Տանը նրան անւանում են Լիգիա, որովհետև
և գերի ազգիցն է ծագում, բայց ունի իր բարբարոսական
անունը— Կալլինա: Տարօրինակ տուն է այդ Պլաւտիոս-
ների տունը: Կենդանութիւն և շարժում է տիրում
մէջը, և խաղաղութիւն է՝ ինչպէս Սուբիակոնի անտառ-
ներում: Մի քանի օր չգիտէի որ այնտեղ աստուածուհի
է քնակւում: Մի օր լուսադէմին նկատեցի նրան պար-

սրդիկ, որոնց նախնիքը ոչնչով յայտնի չէին եղել և որոնք
անցով էին սկսում իրանց ղնականիօնիոնի տաճարի թիւնը:

տէղի աւագանի մէջ լողանալիս: Եւ երդւում եմ քեզ
այն փրփուրով, որից դուք եկաւ Ափրադիտէն, որ
արշալոյսի ճառագայթները թափանցում էին նրա
մարմնի միջով: Կարծում էի թէ երբ արեւը կբարձրանա
նա կցրւի, կհալւի փայլի մէջ՝ ինչպէս ցրւում, հալւում
է արշալոյսը: Այդ վայրկեանից յետոյ տեսել եմ նրան
երկու անգամ և նոյն այդ վայրկեանից յետոյ այլև
չգիտեմ, ինչ է հանգիստը, չգիտեմ, ինչ են ուրիշ
ցանկութիւնները. չեմ ուզում նկատել, ինչ կարող
ինձ տալ քաղաքը, չեմ ուզում կանայք, չեմ ուզում
ոսկի, չեմ ուզում կորնթական պղինձ, ոչ սաթ, ոչ սա
տափ, ոչ գինի ոչ խնջոյքներ. ուզում եմ միայն Լիզիային
Ասում եմ քեզ պարզապէս, Պետրոսիոս, որ կարօտում
եմ նրան, ինչպէս կարօտում էր Պայսիթէային: Եւ
Քուէնը, որ ներկայացւած է քո տրեսպիդարիոնի մօ
ղայիկի վրայ. կարօտում եմ գիշեր-ցերեկ:

— Եթէ ստրկունի է, գնիր նրան:

— Նա ստրկունի չէ:

— Ինչ է ուրեմն: Պլաւտիոսի ազատագրունի:

— Երբեք ստրկունի չլինելով՝ չէր կարող և ազատա
գրւած լինել:

— Ապա ինչ է:

— Չգիտեմ, արքայադուստր կամ մի այդպիսի
բան:

— Հետաքրքրում ես ինձ, Վինիկիոս:

— Բայց եթէ ուզենաս ինձ լսել՝ իսկոյն կգոհաց

I Paisitheia — Քարիտներից մէկն է: Հերան խնդ
էր Քնից որ քնացնի Զեսին, որպէս զի ազատօրէն կարողան
վնասել Տրովայից վերադարձող Հերակլէսին: Զեսը արթնանալով
կամենում էր պատժել Քնին, բայց սա փախուստ տուաւ: Հերան կը
կին անգամ համողեց Քնին մի այսպիսի բան անել, խոստանալ
նրան կնութեան Պայսիթէային:

նեմ հետաքրքրութիւնդ: Պատմութիւնը շատ երկար չէ: Դու գուցէ անձամբ ճանաչում էիր սւեմլների թագաւոր Վաննիոսին, որ վռնուելով իր երկրից՝ երկար ժամանակ ապրում էր Հռոմում և մինչև անգամ հռչակեց իր աջողակ ոսկրախաղով և վարժ կառավարութեամբ. Դրուսոս Կեսարը նրան նորից դահ բարձրացրեց: Վաննիոսը, որ իսկապէս մի հաստատակամ մարդ էր, սկզբում լաւ էր կառավարում իր երկիրը և աջող պատերազմներ էր մղում, բայց վերջը սկսեց չափից դուրս կեղեքել ոչ միայն հարեաններին, այլ և սեփական սւեմլներին: Այն ժամանակ նրա երկու քեռորդիք, այն է Հերմանդուրների թագաւոր Վիբլիոսի Վանգիոն և Սիզոն զաւակները վճռեցին ստիպել նրան, որ նորից գնայ Հռոմ... ոսկրախաղի մէջ բախտը փորձելու համար:

— Յիշում եմ, դա Կլաւդիոսի օրով էր, նոր անցած բաներ են:

— Այո, պատերազմը զրգուեց: Վաննիոսը օգնութեան կանչեց եազիգներին, իսկ նրա սիրելի քեռորդիք՝ լիգերին¹, որոնք Վաննիոսի հարստութիւնների համբաւը լսած լինելով՝ աւարառութեան յոյսով եկան այնպիսի մեծ քանակութեամբ, որ Կլաւդիոս Կեսարը սկսեց վախենալ սահմանների խաղաղութեան համար: Կլաւդիոսը չէր կամենում բարբարոսների պատերազմ մէջ խառնուել, բայց գրեց Ատելիոս Հիստերին, որ այդ միջոցին դանուբական լեգէոնի հրամանատար էր, որ աչալուրջ կերպով հետեի պատերազմի ընթացքին և

¹ Ligii կամ Lugii ժողովուրդը Ա. դարում Գ. ծ. ա. ապրում էին վերին Վիսլայի և Օդերի ափերին, այժմեան Լեհաստանում: Նրանք պատկանում էին Մարբուրգի ազգային մեծ գլխակցութեանը:

Թոյլ չտայ մեր խաղաղութիւնը խանգարել: Հիստերը այն ժամանակ լիգերից պահանջեց, որ խոստանան չանցնել սահմանը, և նրանք ոչ միայն համաձայնեցին, այլ և պատանդներ տւին, որոնց մէջ գտնւում էին նաև նրանց առաջնորդի կիներն ու աղջիկը: Յայտնի է քեզ, որ բարբարոսները պատերազմ են գնում իրանց կանանց և որդոց հետ միասին... Ահա իմ Լիգիան այդ առաջնորդի աղջիկն է:

—Ո՞րտեղից գիտես այդ բոլորը:

—Ինքն Աւլոս Պլաւտիոսը ինձ պատմեց. լիգերը ուղիղ որ այն ժամանակ չանցան սահմանը, բայց բարբարոսները փոթորկի նման գալիս են և փոթորկի նման նահանջում: Այդպէս անհետացան լիգերը իրանց գլխաւորով, վայրի ցուլի եղջիւրներով հանդերձ: Կոտորեցին Վաննիոսի սւեմներին և եազիգներին, բայց իրանց թագաւորը ընկաւ. լիգերը ահագին աւար առնելով հռացան, իսկ պատանդները մնացին Հիստերի ձեռքում: Մայրը շուտով վախճանեց, իսկ երեխային Հիստերը չգիտնալով ինչ անի՝ ուղարկեց ամբողջ Գերմանիայի կուսակալ Պոմպոնիոսին: Սա կատտերի պատերազմը վերջացնելով վերադարձաւ Հռոմ, ուր Կլաւդիոսը, ինչպէս գիտես՝ Թոյլ տւաւ նրան յաղթական հանդէսով քաղաք մտնել: Աղջիկը այն ժամանակ գնում էր յաղթողի կառքի հետիւյ, բայց հանդէսի վերջանալուց յետոյ, քանի որ պատանդը չէր կարելի իբրև գերին կատել, Պոմպոնիոսն էլ իր կողմից չգիտէր թէ ինչ անի նրա հետ, և վերջը տւաւ նրան իր քոյր Պոմպոնիա Գրէկինային, Պլաւտիոսի կնոջը: Այս գերդաստանի մէջ, ուր բոլորն էլ, սկսած տէրերից և վերջացրած հաւաքնի հաւերով, առաքինի են, մեծացաւ նա, աւանդ, Գրէկինայի պէս առաքինի և այնչափ գեղեցիկ, որ նոյն իսկ Պոպպեան

Նրա առջև կը թւար, որպէս աշնան թուզը հետպերիական խնձորի առջև:

— Յետոյ ի՞նչ:

— Եւ կրկնում եմ քեզ, որ այն վայրկեանին, երբ տեսայ աւազանի մօտ, ինչպէս ճառագայթները թափանցում էին նրա մարմնի միջով, սիրահարւեցի նրան խելակորոյս կերպով:

— Ուրեմն նա այնպէս թափանցիկ է, որպէս ջահէլ սարդին-ձուկը:

— Հանաք մի անի, Պետրոնիոս, և եթէ քեզ խաբում է այն ազատութիւնը, որով ես ինքս խօսում եմ իմ առփանքի մասին՝ իմացիր որ յաճախ պայծառ հանդերձը խոր վէրք է ծածկում: Պէտք է քեզ այն էլ ասեմ, որ Փոքր-Ասիայից վերադառնալիս մի գիշեր անց կացրի Մոպսոսի մեհեանում՝ կանխագուշակ երազ ունենալու համար: Եւ ահա երազիս մէջ երևաց ինձ ինքը Մոպսոսը և նախագուշակեց, որ կեանքիս մէջ կատարւելու է մի մեծ փոփոխութիւն սիրոյ շնորհիւ:

— Լսել եմ, ինչպէս Պլինիոսը ասում էր, թէ աստուածներին չի հաւատում, այլ հաւատում է երազներին, և գուցէ իրաւունք ունէր: Իմ հանաքները ինձ չեն խանգարում երբեմն մտածել, թէ ճիշտ որ կայ մի աստուածութիւն, յաւիտենական, ամենահզօր, ստեղծող, Venus Genitrix²: Նա միացնում է հոգիները,

1 Mopsus—Մանտոյի և Ապոլլոնի որդին, Կոլոփոնում և Կիլիկիայի Մալլոս քաղաքներում պաշտում էր իբրև կիսաստուած և գուշակ: Յաղթեց Իլիականի մէջ յիշուող Կալքաս գուշակին, որից յետոյ վերջինս վշտից մեռաւ, կամ ինքն իրան սպանեց: Կիլիկիայի Մսիս քաղաքը հնում կոչւում էր Մոպսոսէստիա:

2 Venus Genitrix — Վենուսի մականուններից մէկն է, որ նշանակում է՝ ծնող, մայր:—Eros տ. Amor—սիրոյ յունական աստուած:

միացնում է մարմինները և առարկաները: Երոսը առաջ բերեց լոյսը քառոսից: Արդեօք լաւ արաւ, այդ ուրիշ բան է, բայց քանի որ այդպէս է, պէտք է ճանաչենք նրա զօրութիւնը, թէև ազատ ենք նրան չօրհնելու:

—Ա՛հ, Պետրոնիոս: Աշխարհիս երեսին աւելի հեշտ է փիլիսոփայութիւն գտնել, քան թէ բարի խորհուրդ:

—Ասա ինձ, իսկապէս ի՞նչ ես ուզում:

—Ուզում եմ Նիգիայի տէրը լինել: Ուզում եմ որ իմ այս բազուկները, որոնք այժմ միայն օդն են գրկում, կարողանային գրկել նրան և կրծքիս սեղմել: Ուզում եմ ներշնչել նրա շունչը: Եթէ նա ստրկունի լինէր, կտայի նրա տեղ Աւլոսին հարիւր աղջիկ, որոնց ոտները կաւիճով կսպիտակացնէի ի նշան այն բանի, որ առաջին անգամն են վաճառքի հանւում: Ուզում եմ նրան ունենալ իմ տանը մինչև այն ժամանակ, որ զլուխս լինի այնպէս սպիտակ, ինչպէս Սորակտէի՝ գագաթը ձմեռը:

—Նա ստրկունի չէ, բայց ի հարկէ Պլաւտիոսի «ղերդաստանին» է պատկանում, և քանի որ ձգւած երկխայ է՝ կտրող է նկատւել իբրև ալուճիա.¹ Պլաւտիոսը կարող էր քեզ նրան զիջանել, եթէ կամենար:

—Կարծես չեմ ճանաչում Պոմպոնիա Գրէկլինային: Ղերջապէս երկուսն էլ սիրում են նրան իրանց հարազատ դաւակի պէս:

—Ճանաչում եմ Պոմպոնիային: Եթէ Աւլոսի կինը չըլինէր, կարելի էր նրան որպէս լալկան կին վարձել:

¹ Soracte — Ետրուրիայի մի լեռ, Հռոմից 40 վերստ հեռու գէպի հիւսիս, այժմս Monte di St. Oreste: Նրա գագաթը լաճախ ծածկւած է լինում ձիւնով:

² Alumna — «սանուհի»:

Յուլիայի մահից յետոյ իր վրայից չի հանում մուգ
ստոլան¹ և առհասարակ այնպէս է երևում, կար-
ծես թէ դեռ կենդանի՝ ման դալիս լինի սանդարամե-
տային ծաղիկներով ծածկւած դաշտում: Աւ univira²
է, ուստի մեր չորս և հինգ անգամ մարդաթողների
մէջ մի տեսակ փէնիքս է: Բայց... լսել ես արդեօք, իբր
թէ այժմ մի փէնիքս է լոյս ընկել Վերին Նգիպտոսում,
մի բան, որ պատահում է հինգ հարիւր տարէնը մէկ
անգամ, ոչ աւելի յաճախ:

— Պետրոնիոս, Պետրոնիոս, փէնիքսի մասին կը
խօսենք մի ուրիշ անգամ:

— Ի՞նչ ասեմ քեզ, իմ Մարկոս: Ճանաչում եմ
Աւլոս Պլաւտիոսին, որ թէև պախարակում է իմ կեն-
ցադավարութիւնը, այնուամենայնիւ մի փոքր բարե-
միտ է դէպի ինձ և գուցէ մինչև անգամ յարգում է
ինձ ուրիշներից աւելի, որովհետև գիտէ, որ երբէք
մատնիչ չեմ եղել, ինչպէս օրինակ Դոմիտիոս Աֆերը,
Տիգելլինոսը և Ահենորարի ընկերների ամբողջ խում-
բակը: Ինձ ստոյիկ չձևացնելով՝ շատ անգամ յօնքերս
կիտել եմ Ներոնի այնպիսի արարքները տեսնելիս, ո-
րոնց Սենեկան և Բուռոսը³ ներողամիտ աչքով էին
նայում: Եթէ կարծում ես, որ կարող եմ քեզ համար
մի որևէ բան Աւլոսից շահել, պատրաստ եմ քեզ ծա-
ռայելու:

— Կարծում եմ որ կարող ես: Դու նրա վրա ազ-

1 Stola—սովորական լայն և երկար վերնազգեստն է,
որ ձգում էին տունիկայի վրայից. միայն հոռմայեցի քաղաքա-
ցիք իրաւունք ունէին հագնելու: Ծածկում էր ամբողջ մարմինը,
պարանոցից մինչև ոտները:

2 Univira—մէկ անգամ միայն մարդու գնացած կին:

3 Ներոնի դաստիարակները:

դեցութիւն ունիս և միտքդ անսպառելի միջոցներ են կարողանում հնարել: Եթէ լաւ ծանօթանայիր իրերի դրութեանը և խօսէիր Պլաւտիոսի հետ...

— Չափազանցացրած կարծիք ունիս իմ ազդեցութեան և հնարագիտութեան մասին. բայց եթէ այդ հարկաւոր է, կ'խօսեմ Պլաւտիոսի հետ, հէնց որ կը տեղափոխւի քաղաք:

— Նրանք երկու օր է որ վերադարձել են:

— Եթէ այդպէս է՝ գնանք տրիկլինիոն¹, ուր մեզ սպասում է նախաճաշը, և յետոյ, ոյժերս կազդուրելով, կհրամայենք տանել մեզ Պլաւտիոսի մօտ:

— Միշտ սիրելի ես եղել ինձ, — պատասխանեց թափով վինիկլիոսը. — իսկ հիմա կարծեմ կհրամայեմ քո արձանը դնել իմ լարերի² մէջ, — ահա մի այնպիսի դեղեցիկը, ինչպէս այն է, — և զոհեր կմատուցանեմ նրան:

Այսպէս ասելով նա դարձաւ արձանների կողմը, որոնք զարդարում էին անուշահոտութեամբ լցած սենեակի ամբողջ մի սլատը, և մատնացոյց արաւ Պետրոնիոսի արձանի վրա, որ ներկայացնում էր նրան որպէս Հերմէս, գաւազանը ձեռին:

Յետոյ աւելացրեց՝

— Հելիոսի³ լոյսը վկայ, եթէ աստուածաման Աղէքսանդրը⁴ քեզ էր նման, չեմ զարմանում Հելենայի վրա:

Եւ այս բացազանչութեան մէջ նոյնքան շողոքորթութիւն, որքան և անկեղծութիւն կար. որովհե-

1 Triclinium — սեղանատուն:

2 Lares — հոռմայեցոց տնային աստուածներ:

3 Արևի աստուած:

4 Աղէքսանդր կոչւում էր Պրիամոսի Պարիս որդին:

տե Պետրոնիոսը թէև աւելի հասակաւոր և պակաս յաղթանդամ, բայց աւելի գեղեցիկ էր, քան թէ մինչև անգամ Վինիկիոսը: Հռոմայեցի կանայք զմայլում էին ոչ միայն նրա ճկուն մտքի և ճաշակի վրա, որի շնորհիւ *arbiter elegantiarum* անունն էր ստացել, այլ և նրա մարմնի վրա: Այդ զմայլումը երևում էր մինչև անգամ այն երկու կոսացի աղջիկների դէմքերին, որոնք հիմա նրա տոգայի ծալքերն էին յարդարում և որոնցից մէկը, Եւնիկէն, ծածուկ նրան սիրելով, նայում էր նրա աչքերին ակնածութեամբ և հիացմունքով:

Բայց նա մինչև անգամ ուշադրութիւն չդարձրեց այդ բանին, այլ ժպտալով Վինիկիոսին՝ սկսեց իբրև պատասխան նրա խօսքերին արտասանել կանանց մասին Սենեկայի կարծիքը:

—*Animal impudens* ևն...¹

Իսկ յետոյ, գրկելով ձեռքով նրա թևերը, տարաւ նրան տրիկլինիոն:

Ունկտորիոնում երկու յոյն աղջիկներ, փութուհիք և երկու հեզրուհիք սկսեցին հաւաքել անուշահոտ իւղերի անօթները: Բայց այդ իսկ ըոպէին Փրիգիդարիոնի վարագոյրը ետ քաշեց, այնտեղից երևացին բալնէատորների գլուխները, և լսեց կամացուկ—ս՛ւրտ:—Այս կանչի վրա յոյն աղջիկներից մէկը, փութուհիք և երկու եթովպուհիք արագութեամբ վազելով՝ մի ակնթարթում աներևութացան վարագոյրների ետևում: Բաղանիքում սկսւում էր անսանձ գեղխութեան ժամը, որը չէր խանգարում վերակացուն, որովհետև ինքն էլ յաճախ մասնակից էր լինում այդպիսի զրօսանքներին: Իմանում էր այդ մասին և Պետ-

¹ *Animal impudens* «անամօթ անպոուն»:

րոնիոսը, բայց իբրև խոհեմ և պատժել չը սիրող մարդ՝
չընկատուելու էր տալիս:

Ունկտորիոնում մնաց միայն Նենիկէն: Մի քանի
րոպէ նա ահանջ էր գնում լակոնիկոնի կողմը հեռա-
ցող ձայներին և ծիծաղներին. ապա վերցնելով սա-
թով և փղոսկրով զարդարած նստարանը, որի վրա
մի րոպէ առաջ նստած էր Պետրոնիոսը, զգուշութեամբ
մօտեցրեց նրան իր տիրոջ արձանին:

Ունկտորիոնը լցւած էր արևի լոյսով՝ և պատերի
բազմերանգ մարմարիոնից անդրադարձող գոյներով:

Նենիկէն կանգնեց նստարանի վրա և արձանի
հետ հաւասար բարձրութեան վրա գտնւելով՝ շտապով
փաթաթեց նրա վզով, ապա ետ ձգեց իր ոսկեգոյն
մազերը և հպելով իր վարդագոյն մարմինը սպիտակ
մարմարիոնին՝ յափշտակութեամբ սկսեց սեղմել իր
շրթունքները Պետրոնիոսի արձանի սառն շրթունքնե-
րին:

Գ Լ Ո Ւ Ս Բ

Հայից յետոյ, որ նախաճաշ էր անւանւում և ո-
րին երկու ընկերները նստեցին այն ժամանակ, երբ
սովորական մահկանացուք վաղուց արդէն վերջացրած
էին լինում կէսօրեայ prandium¹, Պետրոնիոսը առա-
ջարկեց մի քիչ նիրհել: Նրա կարծիքով այցելութեան
համար դեռ կանուխ ժամ էր: Ճշմարիտ է, կան մար-
դիկ, որոնք սկսում են այցելել ծանօթներին արևի

1 Prandium—կէսօրեայ ճաշ: Հռոմայեցիք երեք անգամ էին
•րական ուտում. նախաճաշ—ժ. 9 առաւօտեակ (ientaculum), կէսօ-
րեայ ճաշ (prandium)—ժ. 12-ին, և ճաշ (cena)—ժ. 3-ին կէսօրից
յետոյ:

բարձրանալուն պէս և դեռ համարում են այդ սովորութիւնը հին, բուն հռոմէական: Բայց նա, Պետրոնիոսը, համարում է այդ բարբարոսական: Ամենայարմարն են կէսօրից յետոյ ժամերը, բայց ոչ աւելի վաղ, քան թէ արևը կթեքւի Կապիտոլիական Չեսի մեհեանի կողմը և կսկսի կողքից նայել Փորումին: Աշնանը դեռ շոգ է լինում, և մարդիկ ուրախութեամբ քնում են հացից յետոյ: Այդ ժամանակ ախորժելի է լինում ականջ դնել շատրւանի կարկաշին ատրիոնում և պարտաւորեցուցիչ հազար քայլերից յետոյ նիւհել կարմիր լոյսի մէջ, որ ներս է թափւում ծիրանի, կիսով չափ իջեցրած վարագոյրների միջով:

Վինիկիոսը համաձայնեց նրա ասածի հետ և ըսկսեցին անց ու դարձ անել, խօսելով անփոյթ կերպով, թէ ինչ է լսում Պալատիոնում և քաղաքում, և մի փոքր փիլիսոփայութիւն անել կեանքի մասին: Յետոյ Պետրոնիոսը առանձնացաւ կուրիկուլոն¹, բայց երկար չքնեց: Կէս ժամ չանցած՝ նա դուրս եկաւ և հրամայելով բերել իր համար աղաւնի՝ սկսեց հոտոտել և քսել ձեռներին ու քունքերին:

—Չես հաւատայ,—ասաւ նա,—ինչպէս այս քանը զւարթացնում և կազդուրում է: Այժմ պատրաստ եմ: Դեսպակը² վաղուց է որ սպասում էր: Նը-

¹ Forum—«հրապարակ»: Forum Romanum կամ պարզապէս Փորում կոչւում էր ազգային ժողովների այն հրապարակը հռոմում, որ տարածւում էր Կապիտոլիական և Պալատինական բլուրների մէջտեղ:

² Gubiculum—ննջարան:

³ Lectica — դեսպակ: Յունաստանում, Փ.-Ասիայում և հռոմում գործ էին ածւում այս պատգարակները, որոնց վրա մահիճ և բարձեր էին դրւում պառկելու համար: Վերջը աւելացրին ծածկ, վարագոյրներ, մինչև անգամ ապակէ պատուհաններ և առ-

բանք մէջը նստեցին և հրամայեցին տանել իրանց Vicus Patricus. Աւելոսի տունը:

Պետրոնիոսի «Ինսուլա»-ն գտնուում էր Պալատին-նի հարաւային լանջին, Carinae կոչւած տեղի մօտ, ուստի նրանց համար ամենակարճ ճանապարհը Փորու-մից մի փոքր ներքե էր. բայց որովհետեւ Պետրոնիոսը միևնոյն ժամանակ կամենում էր մտնել նաև ակնա-վաճառ Իդոմենէսի մօտ, այս պատճառով պատուիրեց, որ իրանց տանեն Vicus Apollinis-ով և Փորումով, Vicus Sceleratus-ի՝ կողմը, որի անկիւնում ամեն տեսակ պանդոկներ կային:

Հսկայական նեղրերը բարձրացրին դեսպակը և ճանապարհ ընկան. առջևից գնում էին pedisebuii՝ կոչւած ստրուկները:

Պետրոնիոսը մի քանի ժամանակ լուռ մօտեց-նում էր ռեզներին ազանիճի հոտ արձակող ափերը և կարծես թէ մի բանի մասին մտածում էր, յետոյ ասաւ.

— Մտքովս անցնում է, որ եթէ քո անտառային աստուածուհին ստրկուհի չէ, կարող է ինքը թողնել Պալատիոսների տունը և տեղափոխւել քեզ մօտ: Դու

հասարակ շքեղ կերպով դարդարում էին: Քաղաքից դուրս ճանա-պարհորդութիւնների ժամանակ դեսպակների գործածութիւնը ընդհանուր էր, իսկ քաղաքներում սկզբում միայն կանանց և հի-ւանդների մէջ էր ընդունւած, բայց կայսրների օրով մտաւ և տը-ղամարդկանց մէջ: Դեսպակները տանում էին ուժեղ ստրուկների՝ որոնց կայսրութեան ժամանակ կարմիր շգազգեստ էին հագնում. ստրուկների թիւը լինում էր 2—8, նայելով դեսպակի մեծութեանը:

1) Vicus — փողոց: Vicus Sceleratus — «Ոճրագործութեան փողոց». այսպէս էր կոչւում նրա համար, որ Տուլլիան այստեղ իր կառքը քշեց իր հօր, Սերվիոս Տուլլիոս թագաւորի մարմնի վրայով:

2) Pedisequii դեսպակի համար ճանապարհ էին բաց ա-նում ժողովրդի մէջ:

կըշրջապատէիր նրան սիրով և կընստացնէիր հարս-
տութեան մէջ այնպէս, ինչպէս ես իմ աստուածացրած
Քրիստոթեմիսին, որից, մեր մէջը մնայ, արդէն այն-
քան կշտացել եմ, որքան նա ինձնից:

Մարկոսը գլուխը թափահարեց:

—Ո՞չ,—հարցրեց Պետրոսիոսը:—Ամենավատ պա-
րագայում բանը կհասնի կեսարին, և կարող ես հա-
ւատացած լինել, որ թէկուզ հէնց իմ ազդեցութեան
շնորհիւ, պղնձամօրուսը կլինի քո կողմը:

—Ձեռն ճանաչում Լիզիային,—պատասխանեց Վի-
նիկիոսը.

—Ուրեմն թոյլ տուր հարցնել,—իսկ դու ճանա-
չում ես նրան ուրիշ կերպ, ոչ թէ հեռից տեսնելով:
Խօսել ես հետը, յայտնել ես նրան սէրդ:

—Տեսել եմ նրան նախ աւաղանի մօտ, յետոյ
պատահել եմ նրան երկու անգամ: Ի նկատի ունեցիր,
որ Աւլոսների տանը կենալիս ես ապրում էի առանձ-
նակի շինութեան մէջ, որ հիւրերի համար է յատկաց-
րած, և թեա դուրս ընկած լինելով՝ չէի կարող նը-
րանց հետ ընդհանուր սեղանի նստել: Միայն հեռա-
նալուս նախորդ օրը պատահեցի Լիզիային ընթրիքի
ժամանակ և անկարող էի նրան մի խօսք ասել: Ստիպ-
ւած էի լսել Աւլոսին և նրա պատմութիւնները այն
յաղթութիւնների մասին, որ ինքը կատարել է Բրիտա-
նիայում, իսկ յետոյ փոքրիկ տնտեսութիւնների անկ-
ման մասին Իտալիայում, և թէ ինչպէս այդ անկման
առաջն առնել աշխատում էր դեռ Լիկինիոս Ստոլոնը:¹

1 Licinius Stolo յայտնի ժողովրդական տրիբունը, որ 376
թ. Ք. ծ. ա. ի միջի այլոց առաջարկում էր, որ հասարակական
հողից պատրիկներից ոչ ոք իրաւունք չունենայ ստանալու աւելի
քան 125 օրավար, իսկ մնացած հողը բաժանւի պղեբների մէջ, ըն-
տանիքին ոչ աւելի քան թէ մօտ 2 օրավար:

Առհասարակ չզիտեմ, արդեօք կարո՞ղ է Աւլոսը որևէ ուրիշ բանի մասին խօսել, և մի կարծի թէ կարող ենք այդ խօսակցութիւնից խոյս տալ, գուցէ միայն եթէ ուղենառ լսել ներկայ ժամանակների փափկակեցութեան մասին: Նրանք այնտեղ հաւարուններում շատ փասեաններ ունին, բայց չեն ուտում այն հիման վըրա, որ ամեն մի կերած փասեանը մօտեցնում է հոռմէական զօրութեան վախճանը: Երկրորդ անգամ պատահեցի աղջկան պարտէզի ջրամբարի մօտ, նոր պոկած եղեգնիկը ձեռին. եղեգնիկի վրձինը ջրի մէջն էր թաթախում և ցօղում էր ջրամբարի շուրջը բուսնող իրիս ծաղիկները: Նայիր ծնկներին: Հերակլէսի վահանը վկայ. ,ասում եմ քեզ, որ սրանք չէին դողում, երբ մեր գնդերի վրա գոռում-գոչումներով դալիս էր պարթևների ամբոխը. բայց այդ ջրամբարի մօտ դողում էին: Եւ շփոթւած, ինչպէս մի մանուկ, որ դեռ վզին բուլլա է՝ կրում, աչքերով միայն պթութիւն էի պաղատում և երկար չէի կարողանում ոչ մի խօսք արտասանել:

Պետրոնիոսը նայեց նրան կարծես մի տեսակ նախանձով:

— Երջանի՛կ մարդ, — ասաւ նա. — թէկուզ աշխարհն ու կեանքը ամենամեծ չարիքներ լինէին, նրանց մէջ մի բան կմնայ միշտ բարիք — երիտասարդութիւնը:

Եւ մի բռակէ անցած հարցրեց.

— Եւ չխօսեցի՞ր հետը:

1) Bulla — տափակ ոսկէ տուփ (մեղալիօնի նման), որ ժապաւէնի վրա ըստ հին ետրուսկական սովորութեան կախ էին անում պարանոցից, սկզբում միայն ազնւականները, իսկ յետոյ և առհասարակ բոլոր ազատ ծնւածները: Հնումը ծառայում էր իբրեւ հմայիլ — պահարան. հանում էր toga praetexta-ի հետ միաժամանակ, այսինքն՝ չափահաս դառնալու միջոցին, 17 տարին լրացած:

— Ի՞նչպէս չէ՛ Մի փոքր ուշքի գալով՝ ասացի որ վերագառնում եմ Ասիայից, որ քաղաքին չհասած թեւ դուրս եմ ձգել և շատ տանջւել եմ, բայց այն վայրկեանին, երբ պէտք է թողնեմ այս հիւրընկալ տունը, տեսնում եմ, որ այստեղ տանջւելը աւելի լաւ է, քան թէ մի ուրիշ տեղ դարձանալը, հիւանդ լինելն աւելի լաւ է, քան թէ մի ուրիշ տեղ առողջ ապրելը։ Նա ահանջ էր դնում իմ խօսքերին նոյնպէս շրջափոխած, և գլուխը քարշ արած, եղեգնիկով մի բան էր գծագրում զափրանանման աւազի վրա։ Յետոյ աչքերը բարձրացրեց, նորից նայեց այն գծած նշանին, ապա նորից ինձ, կարծես կամենալով մի բան հարցնել—և յանկարծ փախաւ ինչպէս Համադրիադը՝ խելառ Փաւնից։

— Պէտք է որ գեղեցիկ աչքեր ունենայ։

— Ինչպէս ծով, և ես խեղդեցի նրանց մէջ՝ ինչպէս ծովում։ Հաւատա ինձ, Արքիպելագոսը պակաս կապոյտ է։ Մի րոպէից մօտ վազեց փոքրիկ Պլաւտիոսը և սկսեց մի ինչ-որ բան հարցնել։ Բայց ես չէի հասկանում ինչ է ուզում։

— Ո՛ր Աթենաս... — բացականչեց Պետրոնիոսը. — արձակիր այս մանուկի աչքերից այն կապը, որ Երոսն է կապել, եթէ ոչ, իր գլուխը Վենուսի մեհեանի սիւնովը կտայ։

Ապա դարձաւ Վինիկիոսին.

— Ո՛վ դու, գարնան կոկոն կեանքի ծառի վրա, դո՛ւ, խաղողի առաջին դալար ուտ... Ես պէտք է Պլաւտիոսների փոխարէն հրամայէի տանել քեզ Գելո-

1) Hamadrias—ծառի յաւերժահարս, որ ապրում և մեռնում էր նրա հետ միասին։

կիոսի տունը, որտեղ գտնուում է կեանքին անծանօթ մանուկների դպրոցը:

— Ի՞նչ ես իսկապէս ուզում ասել:

— Իսկ ի՞նչ գծագրեց նա աւաղի վրա: Արդեօք Ամուռի անունը չէ՞ր, նրա սլաքով ծակած սիրտը չէ՞ր, կամ մի այսօրինակ բան, որից կարող էիր հասկանալ, որ Սատիրները՝ արդէն շշնջել են այդ յաւերժահարսի ականջին կեանքի գանազան գաղանիքները: Ի՞նչպէս կարելի էր չնայել այն նշաններին:

— Ես այդ ինքս էլ գիտէի, ասաւ Վինիկիոսը, — և առաջ քան եկաւ փոքրիկ Աւուսը, ուշադրութեամբ նայում էի այդ նշաններին: Ինքս էլ գիտեմ, որ թէ Յունաստանում և թէ Հռոմում շատ անգամ աղջիկները գծագրում են աւաղի վրա խոստովանանքներ, որ նրանց շրթունքները չեն կամենում արտասանել... Բայց իմացիր՝ ի՞նչ էր գծածը:

— Եթէ մի ուրիշ բան, քան թէ ենթադրում էի, չեմ իմանալ:

— Ձուկ:

— Ի՞նչ ես ասում:

— Ասում եմ՝ ձուկ: Պէտք է արդեօք դա նշանակէր, որ նրա երակների մէջ մինչև այն ժամը սառն արիւն է հոսում — չգիտեմ: Բայց դու, որ ինձ անւանեցիր գարնան կոկոն կեանքի ծառի վրա, անկասկած կկարողանաս աւելի լաւ հասկանալ այդ նշանը:

1) Satyri — Դիոնիսի ուղեկիցներ էին և հեշտասէր ու սանձարձակ կեանքի ոգիներ, ծոյլ և աշխատանքից փախչող, երաժշտութեան, սիրոյ և գինու անձնատուր եղած. սիրում էին նիմֆաների ընկերութիւնը և նրանց հետ թափառում էին անտառներում, պարում ու ձանձրացնում իրանց սիրով: Ունէին այծի կերպարանք, մարդուն մի փոքր նմանեցրած կոպիտ և քմահաճ դիմագծեր, այծի կամ ձիու պոչ:

—Carissime¹, այդպիսի բանի մասին հարցրու Պլինիոսին: Նա ձկների համը գիտէ: Եթէ ծերունի Ապիկիոսը² դեռ ևս կենդանի լինէր, գուցէ նա նոյնպէս կարողանար քեզ մի բան ասել այդ մասին, որովհետեւ իր կեանքում կերել է աւելի շատ ձուկ, քան թէ կարող է մի անգամից իր մէջ զետեղել Նէապոլիսի ծոցը:

Սակայն խօսակցութեան շարունակութիւնը ընդհատւեց³. նրանց դեսպակը անցնում էր բաղմամարդ փողոցներով, ուր ամբոխի աղաղակները խանգարում էին խօսել: Vicus Apollinis-ից նրանք ծուեցին դէպի Forum Romanum, ուր լաւ եղանակներին, արեւի մայր մըտնելուց առաջ, խմբերով հաւաքւում էին անգործ բնակիչները կոլումնաների³ արանքներում դքսնելու, նորութիւններ պատմելու և լսելու, անւանի մարդկանց դեսպակները տեսնելու և վերջապէս ոսկեղէնների կրպակները, գրավաճառանոցները, դրամափոխ տըները, մետաքսեղէնի, բրոնզեղէնի և այլ և այլ խանութները նայելու համար. այս ամենով լի էր հրապարակի մի մասը, Կապիտոլիոնի հանդէպ: Փորումի կէսը, որ գտնւում էր ամրոցի ժայռերի տակ, արդէն ծածկւած էր ստւերով. դրա փոխարէն, աւելի վերևում կառուցւած մեհեանների սիւնները ոսկեղօծւած էին

1 Carissime «սիրելիս»:

2 Cavius Apicius—Օգոստոսի և Տիբերիոսի ժամանակակից էր և յայտնի էր իր որկրամոլութեամբ:

3) Columna — «սիւն»: Յունաստանում և Հռոմում մարմարից և ուրիշ քարերից շինած սիւններ կանգնեցրած էին տների առջև և մանաւանդ տաճարների շուրջը, շինութեանց հետ մի ծածկի տակ, և այդպիսով մի տեսակ պատշգամբներ էին կազմում: Կոլումնաներ պատահում էին և առանձնացած, հրապարակների վրա կամ դերեղմանատներում:

փայլով և կապոյտով: Աւելի ներքև դանւող սիւները երկար ստերներ էին ձգում մարմարէ սալայատակի վրա, և ամեն տեղ կոլումնաների թիւը այնչափ շատ էր, որ աչքը կորչում էր նրանց մէջ կարծես անտառում: Թւում էր թէ այդ շինութիւնների և կոլումնաների համար շուրջը նեղւածք էր: Սիւները մէկը միւսի վրա էին կիսուում, ձգւում էին աջ և ձախ, բարձրանում էին բլուրների վրա, կաշում էին ամբոյցի պարսպին կամ միմեանց, մեծ և փոքր, հաստ և բարակ, ոսկեգոյն և սպիտակ ծառաբունների նման, որոնցից մի քանիսը բացւում էին ականթի ծաղկի պէս, մի քանիսը ոլորւում էին յոնիական եղջիւրների ձեւով, կամ վերջանում էին դորիական պարզ քառակուսիով: Այդ անտառի վրա պսպղում էին գունաւոր տրիգլիփներ,¹ մեհեանների ճակատներից վեր էին ցցւում աստլածների քանդակած արձաններ, թեւաւոր ոսկեղօծ քաղրիգաներ², կարծես թէ ուղում էին սըլանալ տանիքներից օդի մէջ, այն կապոյտի մէջ, որ խաղաղ ծանրացել էր մեհեանների այդ նւիրական քաղաքի վրա: Հրապարակի մէջտեղով և ավերով հոսում էր մի մարդկային գետ. ամբոխը անց ու դարձ էր անում Յուլիոս Կեսարի բասիլիկայի³ կամարների

1 Triglyphus — մեհեանների արտաքին զարդեր, սիւների և ճակատների մէջտեղ:

2 Quadriga — քառաձի կառք:

3 Basilica — հոյակապ շինւածքներ հռոմում և նահանգներում, դատարանների, վաճառանոցների, քաղաքապետութեան կամ բորսայի համար: Վերևում ունէին պատշգամբներ հանդիսականների համար: Պատշգամբները հաստատւած էին սիւների վրա, որոնցով բասիլիկան բաժանւում էր մի քանի դասերի: Կոստանդին Մեծից յետոյ բասիլիկաները տաճարների փոխւեցին և աղ-դեցին քրիստոնէական ճարտարապետութեան վրա:

տակ, ամբողջը նստած էր Կաստոր և Պոլլուքսի աստի-
ճանների վրա և զբօսնում էր Վեստայի փոքրիկ տա-
ճարի շուրջը, կարծես թիթեռնիկների կամ բզեզների
բազմերանգ պարեր լինէին լայնատարած մարմարէ
ֆոնի վրա: Վերեից ահագին սանդուխտներով, Jovi
optimo, maximo¹ նւիրւած մեհեանի կողմից, գալիս
էին նոր և նոր խմբեր. Ռոստրայի² մօտ խուժանը
ականջ էր դնում ինչ-որ պատահական հռետորների.
այստեղ և այնտեղ լսելի էին միրգ, գինի կամ թզա-
ջուր վաճառողների, հրաշագործ դեղեր առաջարկող
խաբեբանների, թովիչների, թագցրած գանձեր բաց ա-
նողների, երազ մեկնողների գոչիւնները: Տեղ-տեղ խօ-
սակցութեան աղմուկի և գոչիւնների հետ խառնւում
էին սիստրոնի, եգիպտական սամբուկայի³ կամ յու-
նական սրինգների ձայներ: Տեղ-տեղ հիւանդ, աստ-
ւածասէր կամ վշտահար մարդիկ զոհեր էին տանում
մեհեանները: Ժողովրդի մէջ քարէ յատակի վրա հա-
ւաքւում էին շարժուն, գոյն-գոյն և մոյգ բծերի պէս,
զոհի հացահատիկների սիրահար աղաւնիների երամ-
ներ և մէկ վեր էին թռչում, մի քանի բոպէ թւերով
սաստիկ աղմուկ բարձրացնելով, մէկ էլ իջնում էին
ամբոխի ազատ թողած տեղերը: Ժամանակ առ ժա-
մանակ մարդկային բազմութիւնը ճանապարհ էր տա-

1 Jovi optimo maximo — «բարերար, մեծ Յուպիտերին».

2 Rostra — հռոմէական ֆորումի այն ամբիոնը, որտե-
ղից խօսողները դիմում էին ժողովրդին ազգային ժողովների ժա-
մանակ:

3 Sistrum երաժշտական գործիքը եգիպտացիք գործ էին
ածում Իսիդի պաշտամունքի ժամանակ: Մի քանի մետաղէ ձո-
ղիկներ ամրացրած էին կլոր շրջանակի մէջ, որի կոթից բռնում
էին և արագ շարժեցնում, այնպէս որ գործիքը ձայներ էր հա-
նում:—Sambuca—արֆայի նման լարաւոր գործիք:

լիս դեսպալներին, որոնց միջից երևում էին գեղեցիկ կանանց դէմքեր կամ սենատորների, ասպետների զլուխներ, կարծես թէ քարացած և կեանքից մաշած դիմագծերով:

Քաղաքացու խուժանը բարձրաձայն կրկնում էր սրանց անունները, աւելացնելով մականուններ, ծաղրանքներ կամ գովասանքներ: Պատահում էր, որ այս անկարգ ամբոխի միջով շարժւում էին հաւասարաչափ քայլերով զինւորների կամ պահապանների գունդեր, որոնք հսկում էին հասարակական կարգապահութեան վրա: Յունարէնը ամեն կողմից լսում էր նոյնպէս յաճախ, որպէս և լատիներէնը:

Վինիկիոսը, որ շատ ժամանակ է քաղաքում չէր եղած, մի տեսակ հետաքրքրութեամբ նայում էր այդ մարդկային մըջնանոցին և այդ Forum Romanum-ին, որ թէ տիեզերքի ալիքին էր տիրում և թէ միաժամանակ ինքն այնչափ ծածկւած էր այդ ալիքով, որ Պետրոնիոսը, գուշակելով ընկերոջ միտքը՝ անւանեց այդ հրապարակը «Քլիրիտների բուն—առանց քլիրիտների»¹: Արդարև, տեղական տարրը համարեա թէ կորչում էր այդ ամբոխի մէջ, որ բաղկացած էր ամեն տեսակ ցեղերից և ազգութիւններից: Այստեղ կարելի էր տեսնել եթովպացիներին, հեռաւոր հիւսիսի հագին հսկաներին, բրիտաններին, գալլերին և գերմանացիներին, Սերիկոնի² շլաչեայ բնակիչներին, Եփրատի և Ինդոսի ափերից եկած մարդկանց՝ աղիւսագոյն ներկած մօրուքներով, սևաչեայ և քաղցրահայեաց ասորիներին Որոնտի ափերից, ոսկորի պէս չո-

¹ Quirites — «հոռմայեցի քաղաքացիք»:

² Seres — Միջին Ասիայի (արևմտեան Չինաստանի) մի ժողովուրդ. Sericum հեղինակը նրանց երկիրն է անուանում:

րացած, անապատաբնակ արաբացիներին, նեղկուրծ հրէաներին, մշտական անտարբեր ժպիտը դէմքերին եզիպտացիներին, և նումիդացիներին և աֆրներին. Հելլադայի յոյներին, որոնք հռոմայեցոց հետ հաւասարապէս իշխում էին քաղաքում, բայց իշխում էին գիտութեան, արւեստի, խելքի և խորամանկութեան շնորհիւ,—կղզիների, Փոքր-Ասիայի, եզիպտոսի, Իտալիայի, Նարբոնական Գալլիայի յոյներին: Ականջները ծակած սուրուկների ամբոխի մէջ պակաս չէին նաև ազատ, անգործ ընակիչներ, որոնց կայսրը զւարճացնում էր, կերակրում և մինչև անգամ հազցնում, և ազատ օտարականներ, որոնց դէպի ահագին քաղաքն էին քաշում կեանքի հեշտութիւնը և բախտի յոյսը: Պակա. էին վաճառականներ և Սերապիսի¹ քրմեր, արմաւենու ճիւղերը ձեռներին, և Իսիդի² քրմեր (այս աստուածութեան սեղանին աւելի շատ զոհեր էին մատուցանում, քան թէ Կապիտոլիական Յուպիտերի մեհեանում), և Կիրեւայի³ քրմեր, որոնք ձեռներին ոսկէ բրնձի հասկեր ունէին բռնած. և՛ Թափառաշրջիկ աստուածութիւնների քրմեր, և՛ արևելեան կաքաւչուհիներ պայծառ խոյրերով, և՛ յուռուլթք վաճառողներ,

1 Serapis— մեռած ոգիների աստուած եզիպտոսում. սրան գիւմում էին մահից կամ հիւանդութիւնից ազատելու համար: Չնայելով սաստիկ հալածանքներին պետութեան կողմից սրա պաշտամունքը շատ էր տարածւած Յունաստանում և Հռոմում:

2 Isis — եզիպտական աստուածուհի, որ շատ պաշտողներ դտաւ և եզիպտոսից դուրս: Սկզբում Նեղոսի պտղատու հովիտի աստուածուհի, յետոյ լուսնի, ապա կենդանութեան, որդեծնութեան, բարոյականութեան և զգաստութեան (համ. Անահիտ):

3 Cibela — յոյների դիցաբանութեան մէջ՝ պտղատու գեանի սնուցանող աստուածուհի: Սրա պաշտամունքը մտել էր Փոնտիայից:

և՛ օձերի թովիչներ, և՛ քաղղէական մոգեր. վերջապէս առանց որևէ պարապմունքի մարդիկ, որոնք ամեն շաբաթ լոյս էին ընկնում շուրջ-տիրերեան պահեստների մօտ հաց ստանալու համար, կուռում էին կրկէսների վիճակախաղային տոմսերի համար, գիշերները անց էին կացնում անդր-տիրերեան արւարձանում՝ շարունակ քանդուղ տների մէջ, իսկ արև և տաք օրերը՝ կրիւստոպօրտիկներում¹, Սուրբուռայի կեղտոտ ճաշարաններում, Միլվիոսի կամուրջի վրա կամ հարուստների «ինսուլաների» առջև, որտեղ նրանց առջև երբեմն դուրս էին շալրտում ստրուկների սեղանի մընացորդները:

Պետրոնիոսին լաւ էր ճանաչում այդ խուժանը: Վինիկիոսի ականջին շարունակ հասնում էր «Hic est» (Նա է): Նրան սիրում էին առատաձեռնութեան համար, և նրա ժողովրդականութիւնը աւելի մեծացաւ այն օրից, երբ նա Կեսարի առջև բարեխօսեց Պեղանիոս Սեկունդոսի ամբողջ «գերդաստանի», այսինքն՝ առանց սեռի և հասակի խտրութեան բոլոր ստրուկների համար, որոնք մահի էին դատապարտւած այն պատճառով, որ նրանցից մէկը յուսահատութեան բռնկման սպանել էր այդ բռնակալին: Ճշմարիտ է, Պետրոնիոսը բարձրաձայն կրկնում էր, որ նրա համար այդ միևնոյն էր, որ նա բարեխօսել է Կեսարի առջև մասնաւորապէս իբրև arbiter elegantiarum, որի էսթետիկական զգացմունքը վրդովւում էր այդ բարբարոսական, որևէ սկիւթացիներին և ոչ թէ հռոմայեցիներին վայել կոտորածից: Այնուամենայնիւ ամբօխը, որ յուզւում էր

1 Cryptoporticus — ծածկւած սիւնաղարդ անցք, ուր պատսպարւում էին շոգից կամ վատ եղանակին:

այդ կոտորածի առիթով, այն ժամանակից ի վեր սիրում էր Պետրոնիոսին:

Բայց նա այդ բանի մասին հոգ չէր տանում: Յիշում էր, որ այդ ամբոխը սիրում էր նոյնպէս և Բրիտանիկոսին, որին Ներոնը թունաւորեց, և Ագրիպպինային, որին նա հրամայեց սպանել, — և Ոկտավիային¹, որին խեղդեցին Պանդատարիայում² բաց անելով նրա զարկերակը նախապէս տաքացրած շոգու մէջ. և Ռուբելիոս Պլաւտոսին, որին աքսորեցին. և Թրասէասին, որին ամեն առաւօտ կարող էր մահաւան դատաւճիռ բերել: Ամբոխի սէրը կարող էր համարւել աւելի շուտ վատ գուշակութիւն, իսկ Պետրոնիոսը սկեպտիկ լինելով հանդերձ՝ նաև սնահաւատ էր: Խուժանին արհամարհում էր նա կրկնակի, և՛ իբրև աղնւակն. և՛ իբրև արւեստասէր: Մարդիկ որոնց ծոցերից բուլած սխեռի հոտ էր գալիս, որոնք միևնոյն ժամանակ փողոցների անկիւններում և պերիստիլներում³ մորա⁴ խաղալուց խռպոտած և քրտնած էին նրա աչքում արժանի չէին մարդ անունին:

Եւ ահա չպատասխանելով ոչ ծափահարութիւններին, ոչ էլ այս և այն կողմից ուղարկւող օդային համբոյրներին, նա պատմում էր Մարկոսին Պեդանիոսի գործը և ծաղրում այդ փողոցային խուժանի

1 Բրիտանիկոս — Կլաւդիոս կայսեր և Մետալինայի որդին: — Ագրիպպինա կրտսերը Կլաւդիոսի երկրորդ կինն էր, Ներոնի մայրը: — Ոկտավիա — Բրիտանիկոսի քոյրը և Ներոնի կինն էր:

2 Pandataria — Տիրրենական ծովի մի կղզի:

3 Peristylum — սիւնաղարդ պատշգամբներով շրջապատւած բակ:

4 Mora — մի խաղ էր, որի ժամանակ խաղացողներից մէկը պէտք է որչափ կարելի է արագ իմանալ զիմացինի մատների թիւը, որ սա ծաղում էր և բաց անում:

փոփոխամտութիւնը, որ սպառնալից խռովութեան հետեւեալ օրը ծափահարում էր Յուպիտեր Սատուրի՝ մեհեանը գնացող ներոնին: Աւիոնոսի գրավաճառանոցի մօտ նա հրամայեց կանգ առնել և դուրս գալով՝ գնեց մի շքեղազարդ ձեռագիր ու տւաւ Վինիկիոսին:

— Այս քեզ ընծայ իմ կողմից, — ասաւ նա:

— Շնորհակալ եմ, — պատասխանեց Վինիկիոսը. յետոյ նայելով վերնագրին՝ հարցրեց.

— Սատիրիկոն: Այս ինչ նոր բան է: Ո՞ւմն է:

— Իմը: Բայց չեմ կամենում Ռուֆինոսի շաւղով

1 Stator — «կանգնեցնող». Յուպիտերի մականուններից մէկն, է սրովհետեւ նա էր կուի և յաղթութեանը առաջնորդում զօրքերը և փախուստից կանգնեցնում:

2 Պետրոնիոս Արքիտերին վերագրում են Սատիրիկոն (Satiricon) գրածքը, որ հին աշխարհի միակ վէպ—ուրախ է, որ ձգտում է նկարագրել իրական կեանքը: Քսան դրքից հասել են մեզ միայն մի քանի հատւածներ. որոնցից նշանաւորն է քաղաքացիական կռից մի միջնագէտ (ոտանաւոր) և Տրիմալքիոնի խնջոյքը (արձակ): Տրիմալքիոնը հարուստ, բայց անճաշակ և անառակ ազատագիր է, որ իր ազատութիւնը ձեռք է բերել իր տէրերի ստոր կրքերին դոհացում տալու ընդունակութեամբ: Խնջոյքին մատնակցում են դաւառասկան հասարակութեան թէ՛ բարձր և թէ՛ ցածր շրջանների մարդիկ: Նկարագրութիւնը անչափ ուշադրեալ է. այսպէս՝ երբ Տրիմալքիոնի կինը, որին նա գնել էր ստրուկների շուկայում և որ այժմ իշխում է նրա վրա, ականատես է լինում, ինչպէս ամուսինը իր ներկայութեամբ համբարում է մի գեղեցիկ տղայի, սկսում է նրան հայհոյել և վերջը նրան շուն է անւանում, արեւած Տրիմալքիոնը հիւրերի առջև դաւաթը շարտում է կնոջ երեսին, փողոցային յիշոցներ տալիս և պարծենում, որ ոչնչութիւնից նրան մարդ է շինել: Այս տեսարանը այնպէս կենդանի և ընական կերպով է նկարագրւած, որ ընթերցողին թւում է, որ իր աչքերովն է այդ ամենը տեսնում: Հեղինակի մէջ երեւում են դարմանալի սրամտութիւն, աշխարհագիտութիւն, ուրախ հեղինակիւն. լեզուն կենդանի է և հետտրական փոքունութիւնից ազատ. ամեն մի գործող անձ խօսում է իրան յատուկ ձեռքով:

գնալ, որի դէպքը կուզէի քեզ պատմել, ոչ էլ Ֆար-
րիկիոս Վէյենտացու շաւղով. այդ պատճառով ոչ ոք
այս բանի մասին չըզիտի. դու էլ ոչ ոքի մի ասի:

— Իսկ դու ասում էիր, թէ ոտանաւորներ չես
գրում, — ասաւ Վինիկիոսը՝ թերթելով գիրքը. — այստեղ
ես տեսնում եմ նրանցով համեմատ արձակ գրածք:

— Երբ կարդալիս կըլինիս՝ ուշադրութիւն դարձ-
րու Տրիմալքիոնի մեծարքի վրա: Ինչ որ վերաբերում
է ոտանաւորներին, զգեալի դառան ինձ այն բոլորից,
երբ ներոնը սկսեց վիպասանութիւն գրել: Գիտե՞ս,
Վիտելիոսը, երբ կամենում է ստամոքսը թեթեւացնել,
գործ է ածում փղոսկրէ ձողիկ, որով գրգռում է կո-
կորդը. ուրիշները օգտուում են ձէթի կամ ծոթրինի ջրի
մէջ թաթախած՝ Փլամինգների փետուրներով՝, իսկ
ես կարդում եմ ներոնի բանաստեղծութիւնը, և հետե-
ւանքը անյապաղ տեղի է ունենում: Ուստի կարող եմ
նրա բանաստեղծութիւնը գովել եթէ ոչ մաքուր խըղ-
ճով, գոնէ մաքուր ստամոքսով:

Այսպէս ասելով, նա նորից կանգնացրեց դեսպակը
Իդոմենէս ակնավաճառի մօտ և ակների գործը վերջաց-
նելով՝ հրամայեց տանել դեսպակը ուղղակի Ալլոսիտունը:

— Իբրև ապացոյց, թէ ինչ է հեղինակի ինքնա-
սիրութիւնը, կըպատմեմ քեզ ճանապարհին Ռուֆինո-
սի պատմութիւնը, — սուաւ նա: Բայց առաջ քան սկսեց
պատմել, ծուեցին Vicus Patricius-ը և շուտով Ալլոսի

1 Այս դարում հռոմայեցոց մէջ շռայլութիւնն և որկրամո-
լութիւնը այն աստիճանին էր հասել, որ նրանք, ճաշի ժամանակ
հազար ու մի տեսակ կերակուրներով ստամոքսը լցնելուց յետոյ,
որպէս զի կարողանանա՞նք և նոր խորտիկները ուտել շարունակել,
ճաշից վեր էին կենում, մի կողմ քաշում և փետուրով կամ մի
այլ միջոցով, նոյն իսկ մատով, գրգռում լեզւի արմատը, կերածը
ետ տալիս ու նորից վերադառնում սեղանին:

քնակարանին հասան: Երիտասարդ և ամրակազմ «janitor» — դռնապանը բաց արաւ նրանց առջև ոստիոնի՝ դռները, դռան վերեւից վանդակի մէջ փակւած կաշաղակը ողջունեց նրանց «salve» — «բարեւ» խօսքով:

Ոստիոնից ատրիոնը անցնելիս՝ Վինիկիոսը ասաւ.

— Նկատեցի՞ր արդեօք, որ դռնապանը այստեղ առանց շղթայի է:

— Տարօրինակ տուն է, — պատասխանեց ցածր ձայնով Պետրոնիոսը. — երեւի քեզ յայտնի է, որ Պոմպոնիա Գրէկինային կասկածում էին, թէ դաւանում է արեւելեան մի աղանդ, որի հիմքն է ինչ-որ Քրիստոսի պաշտամունքը: Ինձ թւում է, որ այդ ծառայութիւնը նրան արել է Կրիսպինիլլան, որ չի կարող ներել Պոմպոնիային այն, որ բաւականացել է մէկ ամուսնով իր ամբողջ կեանքում: Univira — միամուսին... Այժմ աւելի հեշտ է դտնել Հռոմում մի Վճռճ նորիկական՝ սունկ: Պոմպոնիային դատեցին տնային դատաստանով...

Մինչ այդ՝ նրանք արդէն ատրիոնումն էին: Այդտեղի վերակացու atriensis ստրուկը ուղարկեց նոմենկլատորին, որ հիւրերի գալուստը հաղորդէ: Միկենոյն ժամանակ սպասաւորները նրանց համար առաջ քաշեցին բազկաթոռներ և ոտի աթոռիկներ: Պետրոնիոսը, որ երեւակայում էր, թէ այս տան մէջ մշտնջենաւոր տխրութիւն է տիրում, և երբէք այստեղ չէր եղել, մի տեսակ զարմանքով և կարծես թէ դո՛հ զգացմունքով հայտնում էր շուրջը, որովհետև ատրիոնը աւելի շուտ ու-

1 Ostium — երկար նախասենեակ (հաշտ), որ դրսի դռնից տանում էր տան առաջին սենեակը, ատրիոնը (atrium):

2 Noricum — հռոմայեցոց նահանգ, Դանուբի մօտ (այժմեան Վիէնայից մինչև Ադրիատիկ ծովը):

րախ տպաւորութիւն էր թողնում: Վերեւից լայն եր-
դիկով ներս էր թափւում պայծառ լոյսի մի փունջ, որ
հազար ու մի գոյներով բեկբեկւում էր շատրւանի ջրի
մէջ: Քառակուսի, մէջտեղը շատրւան ունեցող աւա-
ղանը, ուր հաւաքւում էր անձրևի ժամանակ երդիկով
ներս թափւող ջուրը և որ impluvium էր կոչւում, շըր-
ջապատւած էր հողմածաղիկներով և շուշաններով: Ըստ-
երևոյթին, այս տան մէջ առանձնապէս սիրում էին
շուշաններ, քանի որ ամբողջ թփեր էին տնկած նրան-
ցից, թէ սպիտակ, թէ կարմիր, նոյնպէս կապոյտ հե-
րիկներ (կապտաւուն շուշաններ), որոնց մեղմ թեր-
թիկները կարծես արծաթագօծւած էին ջրի փոշիով:
Թաց մամուռների միջից, ուր թաքցւած էին շուշան-
ների ծաղկամանները, երևում էին՝ երեխաներ և ջրա-
յին թռչուններ ներկայացնող բրոնզէ արձաններ: Մի
անկիւնում, նոյնպէս բրոնզից ձուլւած, մի եղջերու
կռացրել էր ջրին իր՝ խոնաւութիւնից ժանգոտած
կանաչաւուն գլուխը կարծես թէ ուզում էր խմել:

Ատրիոնի յատակը մոզայիկ էր. պատերը, որոնք
մասամբ՝ կարմիր մարմարով էին ծածկւած, մասամբ
էլ ծառերի, ձկների, թռչունների և կորձերի նկարնե-
րով էին զարդարւած՝ գոյների խաղով հրապուրում
էին աչքը: Հարեան սենեակների դռների բաւանիների
ծակերը զարդարւած էին կրիայի կամ նոյն իսկ փղի
ոսկորով. պատերի մօտ, դռների արանքում, կանգնած
էին Ալլոսի նախնիների արձանները: Ամեն տեղ երե-
ւում էր խաղաղ, շռայլութիւնից խոյս տւող, բայց
ազնիւ և ինքնավստահ ունեւորութիւն:

Պետրոնիոսը, որ ապրում էր աւելի մեծ շքեղու-
թեան և պճնութեան մէջ, չէր կարողանում գտնել այս-
տեղ ոչ մի առարկայ, որ իր ճաշակը վիրաւորէր, և
այն է դիմել էր այդ նկատողութեամբ Վինիկիոսին,

երբ «velarius»¹ ստրուկը քաշեց տարլինոնը² ատ-
րիոնից բաժանող վարագոյրը, և տան խորքում երևաց
արագ մօտեցող Աւլոս Պլաւտիոսը:

Նա կեանքի երեկոյին մօտեցող մի ալևոր, բայց
դեռ դւարթ ու ամրակազմ մարդ էր, եռանդուն, փոքր
ինչ կարճ, բայց մասամբ արծւի գլուխը յիշեցնող դէմ-
քով: Այս անգամ նրա երեսին նշմարւում էր մի տե-
սակ դարմանք և մինչև անգամ անհանգստութիւն, Նե-
րոնի բարեկամի, ընկերի և սիրելիի անակնկալ գալուս-
տի առիթով:

Բայց Պետրոնիոսը չափազանց արդէն աշխար-
հիկ և չափազանց սրատես մարդ էր, որ չընկատէր
այդ, ուստի առաջին ողջոյններից յետոյ յայտնեց ամե-
նայն ճարտարութեամբ և անկեղծութեամբ, որ իրան
յատուկ էր, թէ եկել է շնորհակալութիւն անելու այն
խնամքի համար, որը այս տան մէջ վայելել էր իր քե-
ռորդին, և թէ միայն երախտագիտութիւնն է առիթ
տւել իր այցելութեանը և թէ իրան քաջալերել է Աւ-
լոսի հետ վաղիմի ծանօթութիւնը:

Աւլոսն էլ իր կողմից հաւատացրեց նրան, որ
ցանկալի հիւր է, իսկ ինչ վերաբերում է երախտագի-
տութեանը, յայտարարեց, որ ինքը նոյն զգացմունքն
է տածում, թէև հաւանական է, որ Պետրոնիոսը չի ի-
մանում դրա պատճառը:

Իսկ-որ Պետրոնիոսը չէր կարողանում իմանալ
դրա պատճառը: Զուր նա, վերև բարձրացնելով իր ըն-
կուզանման աչքերը, աշխատում էր մտաբերել մի ա-
մենափոքրիկ ծառայութիւն, որ արած լինէր Աւլոսին

¹ Velarius—վարագոյր (velarium) ետ քաշող ստրուկ:

² Tablinum — հռոմէական տան ղլխաւոր սենեակներից
մէկը, ատրիոնին կից:

կամ որևէ մէկին: Ոչ մէկը չէր յիշում, բացի գուցէ նրանից, որը մտադիր էր անել Վինիկիոսին: Իր կամքին հակառակ, ճշմարիտ է, կարող էր մի այդպիսի բան պատահած լինել, բայց միայն իր կամքին հակառակ:

— Ես շատ եմ սիրում և շատ եմ յարգում Վեսպասիանոսին, — ասաւ վերջապէս Աւլոսը, — որի կեանքը դու ազատեցիր, երբ մի անգամ նա անբախտութիւն ունեցաւ քնելու, Կեսարի ոտանաւոր կարգալու ժամանակ:

— Այո, նա բախտաւոր էր, որ չէր լսում այդ ոտանաւորը, — պատասխանեց Պետրոնիոսը, — բայց չեմ հակառակում, որ դա կարող էր անբախտութեամբ վերջանալ: Պղինձօրուսը անպատճառ ուզում էր նրա մօտ մի կենտուրիոն¹ ուղարկել բարեկամական խորհրդով, որ բաց անէ իր զարկերակը:

— Իսկ դու, Պետրոնիոս, ծաղրեցիր նրան:

— Այդպէս է, բայց աւելի շուտ՝ ընդհակառակը. ես ասացի նրան, որ եթէ Որփէոսը ընդունակ էր իր երգերով վայրենի գազաններին քնացնելու, Կեսարի յաղթանակը նոյնչափ է, քանի որ կարողացաւ քնացնել Վեսպասիանոսին: Ահենորարբին կարելի է նախատել, բայց մի պայմանով, որ փոքրիկ նախատինքի մէջ մեծ շողոքորթութիւն պարունակւելիս լինի: Մեր դթառատ օգոստոսի Պոպպէան լաւ է իմանում այդ:

— Աւաղ, այսպիսի ժամանակ է, — պատասխանեց Աւլոսը: — Առջևի երկու ատամներս թէն մի բրիտանացի քարով կոտրել է, և այդ պակասութեան պատճառով խօսակցութեան ժամանակ փսփսացնում եմ, այնուամենայնիւ կեանքիս ամենալաւ վայրկեանները

¹ Centurio — «հարիւրապետ», բայց կայսրների ժամանակ 60 զինուորի հրամանատար:

Բրիտանիայում՝ անցկացրած վայրկեաններն են:

— Ուրովհետեւ յաղթող էիր. — վրա բերեց Վինի-
կիոսը:

Բայց Պետրոնիոսը վախենալով, չըլինի թէ ծե-
րունի զօրավարը սկսի պատմել իր վաղուցւայ յաղ-
թութիւնները, փոխեց խօսակցութեան նիւթը: Prae-
neste-ի շրջակայքում գիւղացիք ասում են, թէ դտել
են գայլի երկգլուխ ձագ, իսկ անցեալ փոթորկի ժա-
մանակ կայծակը պոկել է Լուսնի մեհեանի ճակատը, և
դա, ի նկատի առնելով ներկայ տարածամ աշունը, չը
լսած բան է: Մի ոմն Կոտտա, որ իրան այդ բանը
պատմել էր, միեւնոյն ժամանակ աւելացնում էր, թէ
մեհեանի քրմերը այդ առիթով քաղաքի կործանումն
են գուշակում, կամ առ նւազն մի երեւելի տան անկու-
մը, որի առաջը կարելի է առնել միայն արտակարգ
զոհաբերութիւններով:

Աւլոսը, պատմութիւնը լսելով, այն կարծիքը յայտ-
նեց, թէ այդպիսի նշանները չըպէտք է արհամարհել:
Աստուածները կարող են բարկացած լինել այն սոս-
ձարձակ մոլութեան վրա, որ ամեն չափից անցել է.
այդտեղ ոչ մի զարմանալի բան չըկայ, ուստի և մաղ-
թանքներն ու զոհաբերութիւնները բոլորովին տե-
ղի են...

Այդ բանի վրա Պետրոնիոսը ասաւ.

— Քո տունը, Պլաւտիոս, շատ մեծ չէ, թէև նրա
մէջ ապրում է մեծ մարդ. իմ տունը թէև, ճիշդ է, չա-

1 Aulus Plantius հռոմայեցոց զօրքերի այն հրամանատարն
էր, որ 42—47 թթ. Վ. ծ. ա. կարողացաւ հաստատ նւաճումներ
անել Բրիտանական կղզու վրա: Նրա ձեռքի տակ այդ ժամանակ
ժառայում էր և բարձրացաւ Վեսպասիանոսը (վերջը կայսր): Այս
յաղթութիւնների յիշատակին՝ Կլաւդիոսը իր որդու անունը փո-
խեց Բրիտանիկոս:

փաղանց մեծ է ինձպիսի չնչին տիրոջ համար, բայց նոյնպէս փոքր է: Իսկ եթէ խնդիրը վերաբերում է մի այնպիսի ահագին տանը, որպիսին է «domus transitoria»,¹ արդեօք արժէ՞, որ զոհեր մատուցանենք այդ կործանումի առաջն առնելու համար:

Պլաւտիոսը չըպատասխանեց այս հարցին, և այդ զգուշութիւնը մինչև անգամ մի փոքր վիրաւորեց Պետրոնիոսին. որովհետեւ թէև նրան պակասում էր չարն ու բարին զանազանելու զգացմունքը, բայց երբէք մատնիչ չէր եղել, և նրա հետ կարելի էր խօսել բոլորովին ապահով կերպով: Նա փոխեց խօսակցութեան նիւթը և սկսեց զովաբանել Պլաւտիոսի բնակարանը, նաև տան մէջ տիրող նուրբ ճաշակը:

— Հին կացարան է, — պատասխանեց Պլաւտիոսը. — ոչինչ չեմ փոխել ժառանգելուցս յետոյ:

Ատրիոնը տաքլինոնից բաժանող վարագոյրը բացած լինելով՝ տունը ծայրէ ծայր երևում էր, այնպէս որ տաքլինոնի, այնուհետեւ պերիստիլի և ապա oecus կոչւած դահլիճի միջով աչքը սահում էր մինչև պարտէզ, որ հեռից երևում էր որպէս մի պայծառ պատկեր՝ մուգ շրջանակի մէջ ամփոփւած: Մանկակաւ ուրախ ծիծաղը հասնում էր այնտեղից ատրիոնը:

— Ա՛հ, զօրավար, — ասաւ Պետրոնիոսը, — թոյլ տուր մեզ մօտիկից լսել այդ սրտաբուղիս ծիծաղը, որ այժմ այնպէս հազւագիւտ է:

1 Domus transitoria — «Անցական տուն» կոչւում էր ներոնի պալատը, որը ձգւում էր Պաւստինական բլրից մինչև Էսքուրլինականը և Կէլիականը և որի սիւնադարձ պորտիկները մի մղողն երկարութիւն ունէին: Ներսը ահագին պարտէզներ էին. սենեակները, մանաւանդ սեղանատունները աչք շլացնող շքեղութեամբ էին զարդարւած: Հիդեհից յետոյ այս պալատը նորոգւեց և կոչւեց «Ոսկէ» (Aurea):

—Ուրախութեամբ,—պատասխանեց Վեր կենալով Պլաւտիոսը.—այդ իմ փոքրիկ Աւլոսն ու Լիգիան են գնդակ խաղում. իսկ գալով ծիծաղին՝ կարծում եմ, Պետրոնիոս, ամբողջ կեանքդ նրանով ես անց կացնում:

—Կեանքը ծիծաղի է արժանի, ուստի ծիծաղում եմ,—պատասխանեց Պետրոնիոսը.—բայց այստեղ ծիծաղը ուրիշ տեսակ է հնչում:

—Պետրոնիոսը վերջապէս, — աւելացրեց Վինիկիոսը,—չի ծիծաղում ցերեկները, այլ աւելի շուտ գիշերները:

Այսպէս խօսելով՝ նրանք անցան տան երկարութեամբ և դուրս գնացին պարտէզը, ուր Լիգիան և փոքրիկ Աւլոսը գնդակ էին խաղում: Յատկապէս այդ զարճութեան համար նշանակւած ստրուկները—spheristae—գետնից բարձրացնում էին գնդակները և տալիս էին նրանց ձեռքը: Պետրոնիոսը մի արագ, թռուցիկ հայեացք ձգեց լիգիայի վրա. փոքրիկ Աւլոսը նրկատելով Վինիկիոսին՝ մօտ վազեց նրան բարեկեղծ համար, իսկ Վինիկիոսը անցնելիս գլուխը խոնարհեց գեղեցիկ աղջկայ առջև, որ կանգնած էր գնդակը ձեռքին, մի քիչ արձակւած մազերով, շունչը արագացած և արմրած:

Պարտէզի տրիկլինիոնում, որ հովանաւորւած էր բաղեղով, որթով և այծատերևով, նստած էր Պոմպոնիա Գրէկինան. հիւրերը գնացին նրան ողջունելու: Պետրոնիոսը թէև չէր այցելում Պլաւտիոսների տունը, լաւ էր ճանաչում նրան, որովհետև տեսել էր նրան Ռուբելիոս Պլաւտիոսի դուստր Անտիստիայի մօտ և յետոյ Սենեկայի տանը և Պուլիոնի մօտ: Նա չէր կարողանում զսպել իր մէջ մի տեսակ զարմանք, որ իրան ազդում էր այդ կնոջ տխուր, թէև ջինջ գէմքը, նրա կերպա-

լանքի, շարժաժքների և խօսքերի աղնուլթիւնը: Պոմ-
պոնիան այն աստիճան խռովում էր կանանց մասին
նրա ունեցած հասկացողութիւնը, որ այդ՝ մինչև ոս-
կորների ծուծը փչացած և ինքնավստահ, ինչպէս ոչ
ոք Հռոմում, մարդը ոչ միայն մի տեսակ պատկառանք
էր զգում դէպի նա, այլ և մինչև անդամ մասամբ կորց-
նում էր իր ինքնավստահութիւնը: Ահա հիմա էլ շնոր-
հակալութիւն յայտնելով նրան Վինիկիոսի համար,
նա ակամայից գործ էր ածում «domina» — տիրուհի
դարձաժքը, որ երբէք նրա միտքը չէր դալիս, երբ օ-
րինակ՝ խօսում էր Կալւիայի, Կրիսպինիլլայի, Սկրի-
բոնիայի, Վալերիայի, Սուլինայի և բարձր շրջանի
ուրիշ կանանց հետ: Ողջունելուց և շնորհակալութիւն
անելուց յետոյ նա սկսեց ամսոսանք յայտնել, որ Պոմ-
պոնիան շատ սակաւ է երևում, որ նրան չի կարելի
պատահել ոչ կրկէսում, ոչ ամփիթատրոնում. իսկ Պոմ-
պոնիան, իր ամբողջ գնելով ամուսնու ամփի մէջ, հան-
դարտ պատասխանեց.

— Ծերանում ենք և երկուսս էլ աւելի և աւելի սի-
րում ենք տնային առանձնութիւնը:

Պետրոնիոսը կամենում էր հակաճառել, բայց Աւ-
լոս Պլաւտիոսը աւելացրեց իր փսփոացնող ձայնով.

— Եւ աւելի ու աւելի օտարացած ենք զգում մեզ
մարդկանց մէջ, որոնք նոյն իսկ մեր աստուածներին
անւանում են յունական անուններով:

— Աստուածները մի քանի ժամանակից ի վեր դա-
ռել են միայն ճարտասանական ձևեր, — արտասանեց
անփոյթ կերպով Պետրոնիոսը. — և որովհետև ճարտա-
սանութիւնը սովորել ենք յոյներից, այդ պատճառով
նոյն իսկ ինձ համար աւելի հեշտ է, օրինակ՝ ասել Հե-
րա¹ քան թէ Յունոն:

1 Յոյների՝ մայրութեան և տանտիկնութեան աստուածուհի:

Այսպէս ասելով՝ նա աչքերը դարձրեց Պոմպոնիային, կարծես թէ ասել ուղենալով, որ նրա ներկայութեամբ ոչ մի ուրիշ աստուածութիւն չէր կարող իր միտը գալ, և յետոյ սկսեց հակաճառել այն բանին, ինչ որ տիկինը ասաւ ծերութեան մասին:

«Մարդիկ, ճշմարիտ է, շուտով են ծերանում, բայց միայն այնպիսիք, որոնք ուրիշ տեսակ կեանք են վարում, և բացի դրանից կան արարածներ, որոնց մասին Սատուրնը կարծես մոռացել է»: Պետրոնիոսը այդ ասում էր մինչև անգամ մի տեսակ անկեղծութեամբ, որովհետեւ Պոմպոնիա Գրէկինան, թէև արդէն կեանքի կէսօրից հեռանում էր, պահպանել էր դէմքի արտասովոր թարմութիւն, և փոքրիկ գլուխ ու կարճ երես ունենալով՝ ժամանակ առ ժամանակ, չընայելով լրջմտութեանն և տխրութեանը, բոլորովին երիտասարդ կնոջ տպաւորութիւնն էր թողնում:

Այդ միջոցին փոքրիկ Աւլոսը, որ Վինիկիոսի իւրանց տանը եղած ժամանակ հետը չափազանց մտերմացել էր, մօտենալով սկսեց նրան խնդրել, որ մասնակցի խաղին: Տղայի հոռից մտաւ տրիկլինիոն և Լիգիան: Բաղեղի հովանիի տակ, դէմքի վրա թրթռող լոյսի բծերով, նա թւում էր Պետրոնիոսին այժմ աւելի գեղեցիկ քան թէ առաջին ակնթարթում, և ճիշդ որ՝ մի յաւերժահարսի նման: Եւ որովհետեւ նրա հետ մինչև այդ ժամանակ չէր խօսել, վեր կացաւ տեղից, խոնարհեց նրա առջև իր գլուխը և ողջոյնի սովորական խօսքերի փոխարէն սկսեց արտասանել այն բաները, որոնցով Ոգիսևսը ողջունեց Նաւսիկէին.—

«Եթէ մէկն ես դու երկնակենցաղ դիցունհներից՝ Ապա ուրեմըն վեհ Արամազդի միայն մեծ դատեր, Միայն Արտեմիա դիցունհուն կարող ես լինել նրման Չքնաղ դէմքովըդ և վայելչակազմ քո այդ իրանով:

Իսկ եթէ դու մի մահկանացու ես, յաւէրժ ենթակայ
ճակատագրերին՝ ապա անպատում երանելի են
Քո հայր և քո մայր, երանելի են և քո եղբայր-
ներ»...

Մինչև անգամ Պոմպոնիային դուր եկաւ այս աշ-
խարհիկ մարդու նրբամիտ սիրալիրութիւնը: Ինչ վե-
րաբերում է Լիզիային, նա ականջ էր դնում շփոթւած
և շիկնած, չըհամարձակելով աչքերը բարձրացնել:
Բայց կամաց կամաց նրա շրթունքների փոսերի մէջ
սկսեց կայտառ ծիծաղ շարժւել, դէմքի վրա նկատ-
ւում էր կռիւ կուսական ամօթխածութեան և պատաս-
խանելու ցանկութեան մէջ, և ականերև էր, որ այս
ցանկութիւնը յաղթող հանդիսացաւ, քանի որ յան-
կարծակի նայելով Պետրոնիոսի երեսին՝ պատասխանեց
նրան միևնոյն Նաւսիկէի բառերով, արտասանելով նը-
րանց մէկ անգամից, անգիր սերտած դասի պէս.—

«Անցորդ, ի հարկէ, նշանաւոր է քո տոհմը, և դու,
ինչպէս տեսնում եմ՝ խելացի մէկն ես».

.....

Յետոյ տեղի վրա պատուելով՝ փախաւ, ինչպէս
փախչում է վախեցրած թռչնակը:

Այժմ զարմանալու հերթը հասաւ Պետրոնիոսին,
որովհետև նա չէր սպասում, որ կըլսի հոմերական ու-
տանաւորը մի աղջկայ բերանից, որի բարբարոսական
ծագման մասին արդէն նախօրօք Վինիկիոսը իրան
յայտնել էր: Հարցական հայեացքով նա նայեց Պոմ-
պոնիային, բայց սա չէր կարող նրան պատասխանել,
քանի որ այդ միջոցին ժպտալով դիտում էր, ինչպիսի
հպարտութեամբ ցոլաց ծերունի Աւլոսի դէմքը:

Իսկ Աւլոսը չէր կարող թագցնել այդ հպարտու-
թիւնը: Մէկ որ սիրում էր Լիզիային իր հարազատ
զաւակի պէս, և երկրորդ՝ որ չընայելով իր հին-հոռ-

մէական նախապաշարմունքներին, որ իրան դրդում էին յունականութեան և նրա տարածուելու դէմ մաքառելու՝ նա այդ համարում էր ընկերական վարժողութեան բարձրագոյն նրբութիւն: Ինքը երբէք չէր կարողացել լաւ սովորել այդ լեզուն և այդ բանի վրա գաղտնի վշտանում էր, և ահա այժմ ուրախ էր, որ այդ նրբակեաց մարդուն և միևնոյն ժամանակ դրականագէտին, որ պատրաստ էր նրա տունը բարբարոսական համարել՝ հէնց այդ տանը պատասխան է տրւում, Հոմերոսի լեզուով և ոտանաւորով:

—Տանը մի մանկավարժ կայ, յոյն,—ասաւ նա, դիմելով Պետրոնիոսին,—որ սովորեցնում է մեր տղային, իսկ աղջիկը ունկնդիր է լինում դասերին: Ծնտիկ է դեռ, կայց սիրելի ծտիկ, որին երկուսս էլ ընտելացել ենք:

Պետրոնիոսը այժմ դիտում էր բաղեղի և այծետերևի միջով պարտէզը և այնտեղ զւարճացող եռեակը: Վինիկիոսը հանել էր տոգան և միայն տունիկան հագին դէպի վեր էր ձգում գնդակը, որը Լիգիան, դիմացը կանգնած, աշխատում էր բռնել բարձր պարզած ձեռքերով: Աղջիկը առաջին ակնթարթում մեծ տպաւորութիւն չըզործեց Պետրոնիոսի վրա — թւաց նրան շատ նիհար: Բայց այն բոլոր, երբ տրիկլինիոսում գննեց նրան մօտիկից, նա ինքն իրան մտածեց, որ այդպէս կարող էր երևալ միայն արշալոյսը—և իբրև գեղադէտ նա հասկացաւ, որ կոյսի մէջ կայ մի արտասովոր բան: Բոլորը նկատեց և բոլորը գնահատեց—և՛ վարդագոյն թափանցիկ դէմքը, և՛ կապուտակ, որպէս ծովի մակերևոյթը, աչքերը, և՛ թարմ, կարծես թէ համրոյրի համար ստեղծւած շրթունքները, և՛ ճակատի փղոսկրէ սպիտակութիւնը, և՛ ուրներին սաթի կամ կորնթական պղնձի պէս փայլող մուգ մազերի

խտութիւնը, և՛ նուրբ պարանոցը, և՛ ուսերի «աստ-
լածային» կլորութիւնը, և՛ ամբողջ կազմաձեւը—ճկուն,
բարակ, մայիսեան, երիտասարդութեամբ և նոր բաց-
ւած ծաղիկներով բուրոյ: Նրա մէջ զարթեց արեւս-
տագէտն և գեղեցկութեան երկրպագուն, որը զգաց,
որ այս աղջկայ արձանի տակ կարելի է փորագրել—
«Գարուն»: Յանկարծ նա յիշեց Քրիստթեմիսին և ու-
ղեց ծիծաղել: Ոսկէ փոշին մազերին ցանած և յօնքե-
րը սևացրած՝ այդ կինը երևաց նրան անասելի թա-
ռամած, գեղնած, թերթիկները վայր թափող վարդի
պէս մի բան: Իսկ մի ժամանակ այդ Քրիստթեմիսի
համար իրան նախանձում էր ամբողջ Հռոմը: Յետոյ մտա-
բերեց նա Պոպպէային, և այդ անզուգական Պոպպէան
նոյնպէս երևաց իրան անհոգի, մեղրամոմէ դիմակ: Այս
տանագրիական գծերով աղջիկը ոչ միայն գարուն էր.—
էր նաև փայլող «փսիքէ»¹, որ թափանցում էր նը-
րա վարդագոյն մարմնի միջից, ինչպէս ճառագայթը
թափանցում է դամպարի միջից:

—Վինիկիոսը իրաւացի է,—մտածեց նա.—իսկ իմ
Քրիստթեմիսը պառաւ է, սլառաւ... ինչպէս Տրովան:

Ապա դարձաւ Պոմպոնիա Գրէկինային և ցոյց տա-
լով պարտէզի կողմը՝ ասաւ.

—Հասկանում եմ այժմ, domina որ այսպիսի եր-
կուսի ներկայութեամբ գերադասում էք ձեր տունը
պալատիոնի մեծաբքներից և կրկէսից:

—Այո,—պատասխանեց նա, աչքերը փոքրիկ Աւ-
լոսի և Լիգիայի կողմը ուղղելով:

Իսկ ծերունի զօրավարը սկսեց պատմել աղջկայ
պատմութիւնը և այն, ինչ որ լսել էր շատ տարիներ

¹ Psyche —մարդկային հոգու կերպարանացում յոյների
մէջ. գեղարւեստի մէջ ներկայացւում էր իբրև թիթեռնիկ կամ
իբրև թիթեռնիկի թևեր ունեցող նազելի աղջիկ:

առաջ Ատելիոս Հիստորից հիւսիսային մառախլապատի մէջ ապրող լիգիական ազգի մասին:

Երիտասարդները վերջացրին խաղը և մի քանի ժամանակ զբօսնում էին պարտէզի աւազի վրա, աչքի ընկնելով մրտենիների և նոճիների մոռգ խորութեան մէջ երեք սպիտակ արձանների պէս: Լիգիան բռնած ունէր փոքրիկ Աւլոսի ձեռքից: Մի քիչ զբօսնելուց յետոյ, նրանք նստեցին նստարանի վրա, «piscina»-(ձրկ-նարանի) մօտ, որ պարտէզի մէջտեղն էր գտնւում: Բայց մի րոպէ անցած՝ Աւլոսը վեր թռաւ, պարզ ջրի մէջ ձկներին վախեցնելու համար, իսկ Վինիկիոսը շարունակեց զբօսանքի ժամանակ սկսած խօսակցութիւնը:

—Այո, —ասում էր նա ցածր, դողդոջուն ձայնով. —դեռ նոր էի վրայիցս ձգել պրէտեքստան՝ որ ինձ ուղարկեցին ասիական լեգէոնները: Քաղաքին չըծանօթացայ, չըծանօթացայ ոչ կեանքին, ոչ էլ սիրոյն: Անգիր գիտեմ կտորներ Անակրէոնտից² և Հոմերոսից, բայց չէի կարողանայ Պետրոնիոսի պէս ուտանաւոր արտասանել այն ժամանակ, երբ միտքս զարմանքից համրանում է և չի կարողանում սեփական բառեր գտնել: Մանուկ հասակումս այցելում էի Մուսոնիոսի ուսումնարանը, ուր ինձ ասում էին, թէ երջանկութիւնը նրա մէջն է, որ ցանկանաս այն, ինչ որ ցանկանում են ասուածները, ուստի և կախւած է մեր կամքից: Սակայն ես կարծում եմ, որ կայ մի ուրիշ, աւելի մեծ և աւելի թանկագին երջանկութիւն,

1 Praetexta — ափերին ծիրանի կարած երկար զգեստ, որը կրում էին հռոմայեցի քաղաքացիք մինչև չափահաս, այն է՝ մինչև 17 տարեկան դառնալը:

2 Anacreon յայն հանճարեղ քնարերգու:

որ մեր կամքից կախած չէ, որովհետև նրան կարող է տալ միայն սէրը: Իրանք աստուածները որոնում են այդ երջանկութիւնը. ահա և ես, Լիզիա, ես, որ դեռ մինչև այսօր սէր չեմ իմանում, գնալով նրանց հետքերով, որոնում եմ նոյնպէս այնպիսի մի էակ, որ ինձ կամենար երջանկութիւն տալ...

Լուեց... և մի քանի ժամանակ լսելի էր միայն ջրի թեթև ձայնը, ուր փոքրիկ Աւուսը քարեր էր նետում, վախեցնելով ձկներին: Յետոյ Վինիկիոսը կըրկին սկսեց խօսել, աւելի մեղմ և ցածր ձայնով.

—Ի հարկէ, ճանաչում ես Վեսպասիանոսի որդի Տիտոսին: Ասում են, հազիւ պատանեկա հասակից դուրս գալով՝ այնպէս էր սիրահարւել Բերենիկային, որ քիչ մնաց կարօտից մեռնէր: Այդպէս սիրելու ընդունակ կըլինէի և ես, Լիզիա... Հարստութիւն, փառք, իշխանութիւն—միայն ծովս են, ունայնութիւն: Հարուստը կըգտնի իրանից հարստին, փառաբանւածին մոռացնել կըտայ ուրիշի աւելի մեծ փառքը, ուժեղին կէ յաղթի աւելի ուժեղը... Բայց միթէ ինքը կեսարը, միթէ մինչև անգամ մի որևէ աստուած կարող է աւելի մեծ վայելչութիւն զգալ կամ աւելի երջանիկ լինել, քան թէ մի հասարակ մահկանացու այն ըռպէին, երբ նրա կրծքին շունչ է առնում անգին մի կուրծք, կամ երբ նա համբուրում է սիրած շրթունքները... Սէրը մեզ հաւասարեցնում է աստուածներին. ո՛ր Լիզիա...

Իսկ աղջիկը լսում էր անհանգստութեամբ, զարմանքով և միևնոյն ժամանակ այնպէս, կարծես թէ լսելիս լինէր յունական սրնգի կամ քնարի ձայնը: Թւում էր իրան երբեմն, իբր Վինիկիոսը մի ինչ-որ հրաշալի երգ է երգում, որ ծորում է իր ականջները, յուզում է արիւնջ և միևնոյն ժամանակ լցնում է իր սիրտը ուշագնայութեամբ, երկիւղով և մի ինչ-որ անհասկանա-

լի ուրախութեամբ: Թւում էր իրան նոյնպէս, որ Վինիկիոսը մի այնպիսի բան է ասում, որ առաջ արդէն իր մէջ եղել է, բայց որի մասին չէր կարողանում իրան հաշիւ տալ: Զգում էր, որ նա իր մէջ մի բան է արթնացնում, որ առաջ քնած էր, և որ այդ րոպէին անորոշ երազը ստանում էր աւելի և աւելի պայծառ, հաճելի և գեղեցիկ ձևեր:

Մինչ այդ՝ արեւը վաղուց անցել էր Տիբերիսի ետեւը և իջել էր ցածր, Յանիկուլի բլրի գագաթին: Անշարժ նոճիների վրա ընկնում էր կարմիր լոյսը, և ամբողջ օդը նրանով լցւած էր: Լիզիան բարձրացրել էր իր կապոյտ, կարծես թէ քնից արթնացած աչքերը Վինիկիոսի վրա, և յանկարծ, երեկոյեան վերջալոյսի մէջ դէպի ինքը խոնարհած, դողդոջուն պաղատանքը աչքերին այդ տղամարդը երեաց իրան բոլոր տղամարդկանցից և այն բոլոր յունական ու հռոմէական աստուածներից գեղեցիկ, որոնց ինքը տեսել էր մեհեանների ճակատին: Իսկ Վինիկիոսը, իր մատներով թեթեւունելով աղջկայ ձեռքը արմուճնկից վերև, հարցնում էր.

—Մի՞թէ չես հասկանում, Լիզիա, ինչո՞ւ եմ աքս ասում քեզ:

—Ոչ,— շնչաց օրիւրդը այնպէս ցածր, որ Վինիկիոսը հազիւ լսեց:

Բայց չըհաւատաց նրան և աւելի ու աւելի աղմելով նրա ձեռքը, կըսեղմէր նրան իր կրծքին, որ մութի պէս բարախում էր չքնաղ աղջկայ զարխերած տափանքի աղգեցութիւնից, և ուղղակի կուղղէր նրան բոլրօրոք բառեր, եթէ մրտենիներով շրջաստուած շաւղի վրա չերևար ծերունի Ալոսը, որ մօտենալով ասաւ.

—Արեւ մայր է մտնում. դգուշացէք երեկոյեան

ցրտից և հանաք մի անէք Լիբիտինայի՝ հետ...

—Ո՛հ,—պատասխանեց Վինիկիոսը.— ես դեռ վըրաս չեմ ձգել տոգան և ցուրտը չեմ զգում...

—Տես, լեռների ետևից արդէն հազիւ կէսն է երևում,—նկատեց ծերունի զօրավարը:—Երանի թէ այստեղ Սիկիլիայի քաղցր կլիման լինէր, ուր երեկոները աղգարնակութիւնը հրապարակներում հաւաքւում է՝ մայր մտնող Ֆերոսին խմբական երգերով հրաժեշտ տալու:

Եւ մոռանալով, որ մի րոպէ առաջ ինքը զգուշացնում էր Լիբիտինայից, սկսեց պատմել Սիկիլիայի մասին, ուր կալւածքներ ունէր և ընդարձակ տնտեսութիւն, որը սաստիկ սիրում էր: Յիշեց նոյնպէս, որ շատ անգամ մտքովը անցել է տեղափոխել Սիկիլիա և այնտեղ հանգիստ վերջացնել կեանքը: Բաւական է, որքան ձմեռւայ եղեամ է տեսել նա. ձմեռը արդէն սպիտակացրել է իր գլուխը: Դեռ արևը չի ընկնում ծառերից և քաղաքի վրա երկինքը քաղցր ժպտում է. բայց երբ խաղողը կըղեղնի, երբ ձիւնը կընստի ալբանական լեռներին և աստուածները սրընթաց հողմերով կայցելեն Կամպանիան, այն ժամանակ, ո՞վ գիտի, արդեօք չի՞ տեղափոխւի ամբողջ ընտանիքով իր գիւղական խաղաղ կացարանը:

—Յանկութիւն ունիս Հռոմը թողնելո՞ւ, Պլաւտիոս.—հարցրեց յանկարծակի անհանգստութեամբ Վինիկիոսը:

—Այդ ցանկութիւնը վաղուց է որ ունիմ,—պատասխանեց Ալլոսը,—որովհետև այնտեղ աւելի հանգիստ է և ապահով:

1 Libitina—յուդարկաւորութեան, իսկ աւելի առաջ՝ պարտէզների և այգիների լատինական աստուածուհի:

Եւ սկսեց նորից գովաբանել իր այգիները, խաշ-
ները, կանաչի մէջ թագնւած տունը և բլուրները, ուր
բզկում են հաղարաւոր մեղուներ: Բայց Վինիկիոսը
ուշք չէր դարձնում այդ հովերգական հնչիւնների վը-
րա և միայն այն մասին մտածելով, թէ կարող է կորց-
նել Լիգիային, նայում էր Պետրոնիոսի կողմը, կար-
ծես միայն նրանից էր փրկութիւն սպասում:

Այդ միջոցին Պետրոնիոսը, Պոմպոնիայի կողքին
նստած, զմայլւում էր մայր մտնող արևի, պարտէզի և
ձկնարանի մօտ կանգնած խմբի վրա: Սրանց սպիտակ
զգեստները մրտենիների մուգ ֆոնի վրա ոսկու պէս
պէծին էին տալիս երեկոյեան շողերից: Երկնքում վեր-
ջալոյսը սկսեց ներկել ծիրանի, մանուշակագոյն ներ-
կերով և օպալի նման փոխւել: Նոճիների սև ուրւագը-
ծերը աւելի նկատելի դառան քան թէ ցերեկը, և մարդ-
կանց, ծառերին ու ամբողջ պարտէզին տիրում էր ե-
րեկոյեան խաղաղութիւնը:

Պետրոնիոսին ապշեցրեց այդ խաղաղութիւնը,
ապշեցրեց մանաւանդ մարդկանց մէջ: Պոմպոնիայի,
ծերունի Աւլոսի, նրանց զաւակի և Լիգիայի դէմքե-
րին կար մի ինչ-որ բան, որ նա չէր տեսել այն դէմ-
քերին, որոնք ամեն օր, կամ աւելի ճիշդ՝ ամեն գի-
շեր իրան շրջապատում էին: Կար մի տեսակ լոյս, մի
տեսակ անդորրութիւն և մի տեսակ պայծառութիւն,
որ առաջ էր գալիս այն կեանքից, որը նրանք բոլորն
էլ վարում էին: Եւ մի փոքր զարմանքով նա մտածեց,
թէ ահա, հօ կարող է գոյութիւն ունենալ մի գեղեց-
կութիւն ու քաղցրութիւն, որը ինքը, միշտ գեղեցկու-
թեան և քաղցրութեան հտեից ընկնողը, չէր վայելած:
Այս միտքը նա չէր կարող իր մէջ ծածկել, և դիմելով
Պոմպոնիային՝ ասաւ.

— Կշռադատում եմ մտքիս մէջ, թէ որչափ տար-

բեր է ձեր աշխարհը այն աշխարհից, որին տիրում է մեր Ներոնը:

Իսկ նա բարձրացրեց իր կարճ երեսը երեկոյեան վերջալոյսի կողմը և պատասխանեց պարզութեամբ.

—Աշխարհիս տիրում է ոչ թէ Ներոնը, այլ Աստուած:

Տիրեց լռութիւն: Տրիկլինիոնի մօտերքում ճեմելիքի վրա լսելի եղան ծերունի զօրավարի, Վինիկիոսի, Լիգիայի և փոքրիկ Աւլոսի քայլերը, բայց նախ քան նրանց մօտենալը՝ Պետրոնիոսը այլևս հարցրեց.

—Ուրեմն դու հաւատում ես աստուածներին, Պոմպոնիա:

—Հաւատում եմ Աստծուն, որ մի է, արդարադատ և ամենակալ,—պատասխանեց Աւլոս Պլատինոսի կլինը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

—«Հաւատում է Աստծուն, որ մի է, ամենակալ և արդարադատ»,—կրկնեց Պետրոնիոսը այն ժամանակ, երբ նորից ինքը Վինիկիոսի հետ մենակ գտնւեց դեսպակի մէջ:—Եթէ նրա Աստուածը ամենակալ է՝ ուրեմն իշխում է մահի և կեանքի վրա, և եթէ արդարադատ է՝ ուրեմն արդարացի է մահ ուղարկում: Ինչո՞ւ է ապա Պոմպոնիան Յուլիայի համար սգի զգեստ հագնում: Յուլիայի համար սուգ պահելով՝ լիրաւորում է իր Աստծուն: Պէտք է այս եղրափակութիւնը կրկնեմ մեր պղնձամօրուս կապիկին, քանի որ նկատում եմ, որ տրամաբանութեան մէջ հաւասարում եմ Սոկրատէսին: Իսկ ինչ վերաբերում է կանանց՝ համաձայնում եմ, որ ամեն մէկը ունի երեք կամ չորս հոգի, բայց ոչ մէկը չունի բա-

հաւան հողի: Թող Պոմպոնիան խօսի Սենեկայի կամ
Կոռնուտոսի¹ հետ այն մասին, թէ ինչ է սրանց մեծ
Բանը: Թող միևնոյն ժամանակ դուրս կանչեն Քսենո-
փանէսի, Պարմենիդէսի, Զենոնի և Պլատոնի² ուրա-
կանները, որոնք տխրում են այնտեղ, կիմերիական
աշխարհում, ինչպէս սարեակները վանդակի մէջ: Ես
կամենում էի խօսել նրա և Պլատոնի հետ ուրիշ բա-
նի մասին: Եգիպտական Իսիդի սուրբ արգանդը վկայ
եթէ նրան ուղղակի յայտնէի, թէ ինչո՞ւ համար ենք
եկել՝ հաւատալով, որ նրանց առաքինութիւնը կը հնչէր

1 Cornutus L. Ann. ծն. 20. թ. Բ. ծ. ա. Ափրիկէում—ազնիւ
և ճակատախօս մարդ էր, ուստի և Նեշոնի համար ատելի, ու աք-
սորւեց մի անմարդաբնակ կղզի: Պերսիոս երգիծաբանի մերձաւոր
ընկերն էր և հրատարակեց սրա գրածքները սրա մահից յետոյ:
Ստոյիկեան փիլիսոփայութեան հետեւող էր:

2 Xenophanes Կուլոփոնացին ապրում էր մօտ 580—480 թ.
Բ. ծ. ա.: Աքսորւելով իր հայրենիքից՝ նա թափառում էր Յու-
նաստանում, Սիկիլիայում և Հաբաւային Իտալիայում, ուր մաս-
նակեց Վելիա քաղաքի հիմնադրութեան. ամբողջ իր կեանքը նը-
ւիրեց ժողովրդական սնապաշտութիւնների դէմ մաքառելուն: Բը-
նութեան պատճառ նա մի էութիւն էր համարում, որի յատկա-
նիշն է բարձրագոյն Բանականութիւնը: Հակառակ էր հոմերական
բազմաստածութեանը:—Parmenides ծն. Վելիայում 500 թ. Բ. ծ. ա.
առաջինի ընկեր և աշակերտ էր. գալով Աթէնք, ընկերացաւ Սոկ-
րատէսին և հայրենիք վերադառնալով՝ նոր օրէնքներ սահմանեց
այնտեղ: Յայտնի էր իր խիստ բարոյականութեամբ: —Zeno ծն.
Վելիայում մօտաւորապէս 460 թ. Բ. ծ. ա. Պարմենիդէսի հետ
միասին եկաւ Աթէնք Սոկրատէսի մօտ: Նախորդների հետ միա-
տեղ վելիական փիլիսոփայութեան հիմնադիր էր, որ ընդունում
էր մի անփոփոխ, ամենուրեք և ամենագէտ սկզբունք ամբողջ դո-
յութեան մէջ.—Plato ծն. Աթէնքում 429 թ. Բ. ծ. ա. Սոկրատէսի
ամենատաղանդաւոր աշակերտն էր: Հիմնեց վերջը իր փիլիսոփա-
յական դպրոցը, որ գլխաւորապէս Պարմենիդէսի (վելիական) ու
Սոկրատէսի ուսմունքների միացումն և շարունակութիւնն էր:
Վախճ. 348 թ. Բ. ծ. ա.:

պղնձէ մի վահանի պէս, երբ սրան փայտով ես խը-
փում: Եւ ես չըվստահացայ: Կըհաւատամ, Վինիկիոս,
չըվստահացայ: Սիրամարգնները գեղեցիկ թռչուններ
են, բայց կանչում են շատ սուր: Վախեցայ կանչից:
Պէտք է սակայն գովեմ ընտրութիւնդ: Իսկ և իսկ «վար-
դամատ արշալոյս» է: Եւ գիտե՞ս, նոյնպէս ինչ յիշեց-
րեց ինձ: Գարունը, այն էլ ոչ մերը, Խալիսայինը,
ուր հաղիւ այս ու այնտեղ խնձորենին ծածկւում է ծա-
ղիկով, իսկ ձիթենին գորշ է մնում, ինչպէս որ գորշ
է եղել, այլ այն գարունը, որ երբեմն տեսել եմ Հե-
լուիտիայում, առոյգ, թարմ, պայծառ, կանաչ... Տըժ-
գոյն Սելենէն¹ վկայ,—չեմ զարմանում քեզ վրա, Մար-
կոս. բայց իմացիր, որ Դիանայի² ես սիրահարւել և
որ Աւլոսն ու Պոմպոնիան պատրաստ են քեզ գզգզե-
լու՝ ինչպէս մի ժամանակ շները գզգզեցին Ակտէոնին³:

Վինիկիոսը գլուխը չբարձրացնելով՝ մի առ ժա-
մանակ լուռ էր, յետոյ սկսեց խօսել տռփանքից դող-
դողացող ձայնով:

—Փափագում էի նրան առաջ, իսկ այժմ առա-
ւել ևս փափագում եմ: Երբ նրա ձեռքը բռնեցի՝ ընդ-
գլրկեց ինձ մի հուր... Պէտք է նրան տիրանամ: Եթէ
Զևս լինէի՝ կպատէի նրան մշուշով, ինչպէս նա պա-
տեց Իօյին, կամ կընկնէի նրա վրա իրրեւանձրեւ, ինչ-
պէս նա ընկաւ Դանէի⁴ վրա: Կուզէի համբուրել նրա

1 Selene—լուսնի յունական աստուածուհի:

2 Diana—Արտեմիս:

3 Actaeon—թերացի դիւցազն, Կադմոսի թոռը, իր դէմ
գրգռեց Արտեմիսի բարկութիւնը: Աստուածուհին բարկացել էր, ո-
րովհետեւ Ակտէոնը տեսել էր իրան լողանալիս: Որսի ժամանակ
նա դիւցազնին եղջերու դարձրեց և հէնց նրա 50 որսորդական
շներին գզգզել տաւ նրան:

4 Io Արգոսի ինաքոս թագաւորի աղջիկը և Հերայի մեհեա-

շրթունքները ցաւ զգալու չափ. կուզէի լսել նրա ճիշդ իմ բաղուկներէս մէջ. կուզէի սպանել Աւլոսին ու Պոմպոնիային ու նրան փախցնել և բաղուկներէս վրա տունս առնել: Այսօր չեմ քնի: Կըհրամայեմ գանակոծել ստրուկներէց մէկին և ականջ կ'դնեմ նրա հառաչանքներին...

—Հանգստացիր,—ասաց Պետրոնիոսը.—Սուբուռացի հիւանդի ցանկութիւններն ունիս:

—Ինձ համար բոլորը մէկ է: Պէտք է նրան տիրանամ: Եկայ քեզ մօտ օգնութիւն խնդրելու, բայց եթէ դու ճար չես գտնում՝ ես ինքս կըգտնեմ... Աւլոսը Լիզիային դուստրի տեղ է ընդունում, ինչո՞ւ ես պէտք է նայեմ նրան իբրև ստրկուհու: Եւ եթէ ուրիշ ճանապարհ չկայ՝ թող բաց անէ իմ տան դռները, թող նրանց քսէ գայլի ճարպը՝ և թող նստի իբրև կին իմ օջախի առջև:

—Հանգստացիր, կ'ոնսուկների իւլատոսների՝ խելագար սերունդ: Նրա համար չենք քաշ տալիս բարբարոսներին պարաններով մեր կառքերի ետեից, որ ամուսնաւնանք նրանց դուստրների հետ: Զգուշացիր ծայրայեղութիւնից: Սպառի՛ր հասարակ, ընդունւած միջոցները և ժամանակ տուր քեզ և ինձ մտածելու: Ինձ ևս Քրիստիեմիսը երեւում էր Զեսի դուստր, այնուամենայնիւ հօ չըպսակեցի հետը, ինչպէս և Ներոնը չըպսակեց Ակտէի հետ, թէև նրան Ատտալոս՝ թա-

նի քրմուհին, զրաւեց Զեսի սիրուց և հալածեց Զեսի կին Հերայից: Հերան նրան կով դարձրեց և քշեց մինչև Նիկիտոս, ուր նա նորից մարդու կերպարանք ընդունեց:—Dane Զեսից ունեցաւ Պերսէոս դիւցազն որդի:

1 Ամուսնական ծէսեր հին հռոմայեցոց մէջ:

2 Attalus անունը կրում էին Պերգամոնի (Փոքր-Ասիայի արևմտեան ափի) թագաւորները:

գլուխը ի դուստր դարձրին... Հանգստացիր... Մտածիր, որ եթէ նա կամենայ թողնել Աւլոսներին քեզ համար՝ նրանք իրաւունք չունին նրան պահելու: Այն էլ գիտեցիր, որ ոչ միայն դու ես այրւում, այլ և նրա մէջ ևս երոսը կրակ է փչել... Ես այդ տեսայ, և ինձ պէտք է հաւատալ... Համբերութիւն ունեցիր: Ամեն բանի համար կան միջոցներ, իսկ այսօր այնպէս էլ չափազանց շատ եմ մտածել, իսկ այդ ինձ յոգնեցնում է: Դրա տեղ խոստանում եմ քեզ, որ վաղը նորից կը մտածեմ քո սիրոյ մասին, և թող Պետրոնիոսը Պետրոնիոս չըլինի՝ եթէ չի գտնի մի որևէ միջոց:

Երկուսն էլ լռեցին. վերջապէս մի քանի ժամանակից յետոյ Վինիկիոսը ասաւ արդէն աւելի հանգիստ.

— Շնորհակալ եմ քեզանից, և թող Բախտը առատաձեռն լինի քեզ համար:

— Եղի՛ր համբերող:

— Ո՞ւր ես հրամայել քեզ տանել:

— Քրիստթեմիսի մօտ:

— Բախտաւոր ես, որ այն էակի տէրն ես, որին ասիրում ես:

— Ե՞ս: Գիտե՞ս, ինձ դեռ ինչ է զլարճացնում Քրիստթեմիսի մէջ: Ահա այն, որ նա ինձ դաւաճանում է իմ սեփական ազատագրի, Թէոկլէս քնարածուի հետ, և երևակայում է, որ այդ չեմ նկատում: Մի ժամանակ սիրում էի նրան, իսկ այժմ զլարճացնում են ինձ— նրա ս ո երը և յիմարութիւնը: Արի ինձ հետ նրա մօտ: Եթէ կըսկսի քեզ գլխից հանել և սեղանի վրա քեզ տառեր գծել գինու մէջ թաթախած մատով՝ իմացիր որ ես խանդոտ չեմ:

Եւ հրամայեցին տանել իրանց Քրիստթեմիսի մօտ:

Բայց նախասենեակում Պետրոնիոսը ձեռքը դրեց Վինիկիոսի ուսին և ասաց.

— Կայ. թուում է ինձ, որ հնարել եմ մի միջոց:

— Թող բոլոր աստուածները քեզ օգնական լինին:

— Այնպէս է. կարծում եմ, որ միջոցը անվրէպ է:

Գիտե՞ս ինչ, Մարկոս:

— Լսում եմ քեզ, իմ Աթենաս:

— Դէհ, մի քանի օրից աստուածանման Լիգիան ճաշակելիս կըլինի քո տանը Դեմետրայի՝ հատիկը:

— Կեսարից մեծ ես, — բացազանչեց ոգևորութեամբ Վինիկիոսը:

Գ Լ Ո Ի Խ Դ

Եւ Պետրոնիոսը իր խոստումը կատարեց:

Ճշմարիտ է, Քրիստթեմիսին այցելելու յաջորդ ամբողջ օրը նա քնած էր, բայց երեկոյեան հրամայեց տանել իրան պալատիոն և Ներոնի հետ ունեցաւ առանձնակի տեսակցութիւն, որի հետեանքն էր այն, որ երրորդ օրը Պլաւտիոսի տան առջև երևաց կենտուրիոնը մի քանի պրետորական զինւորներով:

Անորոշ և առհելի ժամանակներ էին: Այդ տեսակ պատելիքները շատ յաճախ միևնոյն ժամանակ մահի մոռնետիկներ էին լինում: Ուստի երբ կենտուրիոնը Ալլոսի դռան կոչնակը խփեց և հէնց որ ասորիոնի վերակացուն յայտնեց, որ նախասենեակում զինւորներ են գտնւում՝ զարհուրանք տիրեց ամբողջ տան մէջ: Իսկոյն գերդաստունը շրջապատեց ծերունի զօրավարին, որովհետև ոչ ոք չէր կասկածում, որ վտանգը նախ և առաջ նրան է սպառնում: Պոմպոնիան բա-

1 Demetra—Զիտի քոյրը, դեանի աստուծուհի էր. նա էր բոյսերը աճեցնում, մանաւանդ հացահատիկները:

գուկներով նրա վիզը գրկելով՝ ամբողջ ուժով հպւել էր նրան, իսկ իր կապտացած շրթունքները արագ շարժւում էին, արտասանելով ինչ-որ ցածրաձայն բառեր: Լիգիան, քաթանի պէս գունատ դէմքով՝ համբուրում էր պարոնի ձեռքը: Փոքրիկ Աւլոսը նրա տոգայից էր քաշում.—անցքերից, վերնատանը ծառաներին յատկացրած սենեակներից, խոհանոցից, բաղանիքից, կամարակապ նկուղներից, ամբողջ տնից սկսեցին դուրս թափւել անհամար ստրուկներ և ստրկուհիք: Լսում էին աղաղակներ. «heu, heu me miserum»¹. Կանայք վայնասուն բարձրացրին. մի քանիսը արդէն սկսեցին երեսները պատառոտել կամ գլուխները ծածկել թաշկինակներով:

Միայն ինքը ծերունի ղօրավարը, որ շատ տարիների ընթացքում սովորել էր ուղղակի նայել մահի երեսին՝ անդորր մնաց, և միայն նրա կարճ արժանաման դէմքը դարձաւ կարծես քարից քանդակած: Մի փոքր ժամանակից յետոյ հանդարտացնելով աղմուկը և հրամայելով ծառաներին ցրւել՝ ասաւ.

—Թող ինձ, Պոմպոնիա. եթէ իմ ժամը հասել է, ժամանակ կունենանք հրաժեշտ տալու:

Եւ կամաց հեռացրեց նրան, իսկ կինը ասաւ.

—Երանի թէ քո վիճակը լինի և իմ վիճակը, ո՞ր Աւլոս:

Յետոյ ծնկաչոք ընկնելով՝ սկսեց աղօթք անել այնպիսի ջերմեռանդութեամբ, որպիսին կարող է տալ միայն երկիւղը՝ սիրած էակի համար:

Աւլոսը անցաւ ատրիոնը, ուր նրան սպասում էր կենտուրիոնը: Դա ծերունի Կայոս Հաստան էր, նրա

¹ «Աւաղ, աւաղ անբախտիս»:

հախկին ստորադրեալը և բրիտանական պատերազմ-
ների մէջ ընկերակիցը:

— Ողջոյն քեզ, զօրապետ, — ասաւ նա. — բերում
եմ քեզ Կեսարի հրամանն ու հաճութիւնը. և ահա
տախտակներն և նշանը, որ նրա անուանով եմ գալիս:

— Շնորհակալ եմ Կեսարից նրա հաճութեան հա-
մար, իսկ հրամանը կը կատարեմ, — պատասխանեց Աւ-
լոսը: — Ողջոյն քեզ, Հաստա, և ասան, ինչ պատուէրով
ես եկել:

— Աւլոս Պլաւտիոս, — սկսեց Հաստան: — Կեսարը
տեղեկացել է, որ տանդ մնում է լիգերի աղջիկը, որին
այդ թագաւորը դեռ ասուածազարմ Կլաւդիոսի օրով
տւել է հռոմայեցոց իբրեւ գրաւական՝ որ լիգերը եր-
բէք չեն կոխած կայսրութեան սահմանները: Աստ-
ւածների սերունդ Ներոնը երախտապարտ է քեզ,
ո՞ր զօրապետ, որ այսքան տարիների ընթացքում
նրան ապաստան տւիր քեզ մօտ, բայց չը կամե-
նալով այլ ևս շարունակել ծանրաբեռնել քո տունը,
ինչպէս նաև ի նկատի առնելով, որ օրիորդը, իբրեւ
պատանդ, պիտի լինի իրան, Կեսարի և ծերակոյտի հո-
վանաւորութեան ներքոյ — հրամայում է քեզ յանձնել
նրան իմ ձեռքը:

Աւլոսն արդէն չափազանց զինւոր էր և կարգա-
վարժ մի մարդ, որ հրամանի նկատմամբ թոյլ տար
իրան վշտանալ, արտասանել դուր խօսքեր կամ դան-
դաւոներ: Այնուամենայնիւ յանկարծակի բարկութեան
և կսկծի կնճիւղը երևաց նրա ճակատին: Յօնքերի այդ-
պիսի ծալքի առջև մի ժամանակ դողում էին բրիտա-
նական լեգէոնները, և մինչև անգամ այդ վայրկեա-
նին էլ Հաստայի դէմքի վրա երկիւղ արտացոլեց: Բայց
այժմ հրամանի առջև Աւլոս Պլաւտիոսը իրան անդէն
դգաց: Մի քանի ժամանակ նա նայում էր տախտակ-

հերին, նշանին, յետոյ, աչքերը բարձրացնելով ծերունի կենտուրիոնի վրա՝ ասաւ արդէն հանգիստ.

— Սպասիր, Հաստա, ատրիոնում, մինչև որ պատանդը քեզ յանձնւած կըլինի:

Եւ այս խօսքերից յետոյ անցաւ տան միւս ծայրը, oecus կոչւած դահլիճը, որտեղ Պոմպոնիա Գրէկինան, Լիգիան և փոքրիկ Աւլոսը սպասում էին նրան անհանգստութեամբ և յուզւած:

— Ոչոքին մահ կամ հեռաւոր կղզիների աքսոր չի սպառնում,— ասաւ նա.— այնուամենայնիւ Կեսարի սուրհանդակը դժբախտութեան մոլնետիկ է: Քո մասին է խօսքը, Լիգիա:

— Լիգիայի՞ մասին,— զարմանքով բացագանչեց Պոմպոնիան:

— Այո,— պատասխանեց Աւլոսը:

Եւ դիմելով օրիորդին սկսեց խօսել.

— Լիգիա, խնամում էինք քեզ մեր տանը, որպէս մեր հարազատ զաւակին, և երկուսս, ես և Պոմպոնիան սիրում ենք քեզ մեր աղջկայ պէս: Բայց դու գիտես, որ մեր աղջիկը չես: Պատանդ ես քո ազգի կողմից հռոմայեցոց տւած, և քո հովանաւորութիւնը պատկանում է Կեսարին: Ահա Կեսարը քեզ առնում է մեր տանից:

Զօրապետը խօսում էր հանգիստ, բայց մի ինչոր զարմանալի, անսովոր ձայնով: Լիգիան ակունջ էր դնում նրա խօսքերին, աչքերը թարթելով և կարծես չըհասկանալով՝ ինչու՞ն է բանը: Պոմպոնիայի այտերը գունատւեցին, նախասենեակից oecus տանող դռներով սկսեցին նորից երևալ ստրկուհիների սարսափահար դէմքերը:

— Կեսարի կամքը պէտք է կատարւած լինի,— ասաւ Աւլոսը:

—Աւլոս,— բացազանչեց Պոմպոնիան, գրկելով բազուկներով օրիորդին, կարծես կամենում էր պաշտպանել նրան.— աւելի լաւ էր սա մեռնէր:

Իսկ Լիգիան սեղմւելով նրա կրծքին՝ կրկնում էր. «մայրի՛կ, մայրի՛կ», չըկարողանալով հեկեկանքների մէջ այլ բառեր դանել:

Աւլոսի դէմքին նորից արտայայտւեցին բարկութիւնն ու կսկիծը:

— Եթէ ես մենակ լինէի աշխարհիս երեսին — աւսաւ նա մռայլ կերպով,— չէի տայ նրան, քանի կենդանի եմ, և մեր արիւնակիցները հէնց այսօր կըկարողանային մեզ համար զոհեր մատուցանել «lovi liberatori»¹... բայց իրաւունք չունիմ քեզ ու մեր մանուկին կորցնել, որ կարող է աւելի երջանիկ ժամանակներում ապրել... Այսօր և եթ կերթամ Կեսարի մօտ և կըպաղատեմ նրան, որ իր հրամանը փոխէ: Արդեօք ինձ կը լսի՞— չըգիտեմ: Մինչև այդ ժամանակ՝ ողջ եղիր, Լիգիա և իմացիր, որ թէ՛ ես, թէ՛ Պոմպոնիան միշտ օրհնել ենք քոն օրը, երբ դու հասնեցիր մեր օջախի մօտ:

Այս ասելով՝ իր ձեռքը դրաւ նրա գլխին. բայց թէև աշխատում էր հանգիստ մնալ, այնուամենայնիւ քոյր ընկերին, երբ Լիգիան նրա վրա դարձրեց իր արտասուլից աչքերը և յետոյ բռնելով նրա ձեռքը ըսկսեց իր շրթունքներին հպել, նրա ձայնի մէջ հնչեց խորին, հայրախան կսկիծ:

— Մնաս բարեւ, մեր ուրախութիւն և մեր աչքի լոյս,— ասաւ նա:

Եւ շտապով վերադարձաւ ատրիոն, որպէս զի հոռմայեցուն և զօրապետին անվայել յուզմունքը իրան չըտիրի:

¹ lovi liberatori— «Յուպիտեր ազատարարին»:

Մինչ այդ՝ Պոմպոնիան ուղեկցելով Լիգիային դէպի կուբիկուլոն, սկսեց նրան հանգստացնել, մխիթարել, քաջալերել և ասել այնպիսի խօսքեր, որոնք տարօրինակ էին հնչում այս տան մէջ, որտեղ հէնց կից, հարևան սենեակում կանգնած էր դեռ լարարիոն և օջախը, որի վրա հին սովորութիւններին հաւատարիմ Աւլոս Պլաւտիոսը զոհեր էր մատուցանում տնային աստուածներին: Ահա հասել է փորձութեան ժամը: Մի ժամանակ Վիրգիլիոսը հարազատ դստեր կուրծքը պատռեց, նրան Ապպիոսի ձեռքից փրկելու համար, աւելի առաջ Լուկրետիան յօժարակամ մահով սրբեց իր անպատուութիւնը: Կեսարի տունը անառակութեան, չարութեան և յանցանքի բուն է:—«Բայց մենք, Լիգիա,—յայտնի է ինչո՞ւ,—իրաւունք չունինք մեր վրա ձեռք բաշճրացնելու»... Այո, այն օրէնքը, որով իրանք երկուսն են ապրում, ուրիշ է, աւելի մեծ է, աւելի սուրբ, բայց նա էլ թոյլ է տալիս սլաշտպանել չարից և անպատուութիւնից, թէկուզ այդ սլաշտպանութիւնը պէտք լինէր կեանքով և տանջանքով գնել: Ով որ մաքուր է դուրս գալիս անառակութեան որջից, նրա արժանիքը աւելի ևս մեծ է: Երկիրը այդպիսի մի որջ է, բայց մեր ըախտից՝ կեանքը միայն մի ակնթարթ է, իսկ յարութիւն են առնում միայն դագաղի միջից, որի միւս կողմը արդէն չի թագաւորում Ներոնը, այլ ողորմածութիւնը, և կսկծի փոխարէն խնդութիւն է, արտասուքների փոխարէն՝ ուրախութիւն:

Յետոյ սկսեց խօսել իր մասին: Այո, նա հանգիստ է. բայց իր կրծքի մէջ պակաս չեն ցաւագին վէրքեր: Ահա իր Աւլոսի աչքերին դեռ մնում է փառը, դեռ չէ իջել նրա վրա լուսաւոր ճառագայթը: Եւ որդուն նոյնպէս չի կարող կրթել ճշմարտութեան մէջ: Ուստի երբ մտածում է, որ այսպէս կարող է լինել

մինչև կեանքի վախճանը և որ կարող է վրա հասնել նրանցից բաժանելու ժամը, մի բաժանում, որ հարկը անգամ աւելի երկարատև է և ահռելի, քան թէ այն ժամանակաւոր բաժանումը, որի պատճառով իրանք երկուսը այժմ վշտանում են,—չի կարող անգամ հասկանալ, ինչ կերպ կարող պիտի լինի առանց նրանց, թէկուզ երկնքում, երջանիկ լինել: Եւ արդէն շատ գիշերներ է լաց եղել, շատ գիշերներ է անց կացրել աղօթքով, ողորմութիւն և գթութիւն պաղատելով: Բայց իր վիշտը զոհ է բերում Աստծուն, և սպասում է, և յոյսը՝ չի կորցնում:—Եւ երբ այժմ նոր հարւած է իր գլխին իջնում, երբ բռնակալի հրամանը զրկում է իրան թանկագին էակից, նրանից, որին Աւլոսը աչքի լոյս անւանեց, ինքը դեռ յոյս չի կորցնում, հաւատալով, որ կայ մի զօրութիւն Ներոնի զօրութիւնից էլ ուժեղ:

Եւ աւելի ամուր սեղմեց նա օրիորդի գլուխը իր կրծքին, իսկ աղջիկը մի րոպէ յետոյ գլուխը խոնարհեց դէպի նրա ծնկները և՝ նրա պեպլոսի՝ ծալքերի մէջ աչքերը ծածկելով, մնաց այսպէս երկար ժամանակ լուռ. բայց երբ վերջապէս բարձրացաւ, դէմքին երևում էր արդէն մի փոքր հանգստութիւն:

—Խղճում եմ քեզ, մայրիկ, և՛ հայրիկին, և՛ եղբորս. բայց գիտեմ, որ ընդդիմադրութիւնը ոչինչ օգուտ չի բերի ու ձեզ բոլորիդ կը կորցնի: Դրա փոխարէն երդ-

1 Peplos—հռոմէական palla զգեստի յունարէն թարգմանութիւնն է: Լայն և երկայն հանդիսաւոր վերնազգեստ էր, որ կարելի էր ձգել և գլխի վրա, այնպէս որ մարդուս ամբողջ կերպարանքը ծածկւում էր: Այս զգեստը կարող էին գործ ածել ոչ միայն հռոմայեցի «մատրոնաները»—քաղաքացի կանայք, այլ և օտարականները, աղատագրուհիք, նոյն իսկ կասկածելի վարքի կանայք:

ւում եմ քեզ, որ խօսքերդ չեմ մոռանայ երբէք Կեսարի տանը:

Այլ ևս մէկ անգամ իր բազուկներով գրկեց նրա պարանոցը և յետոյ, երբ հրկուսը մտան oecus, սկսեց մնաք բարով ասել փոքրիկ Պլաւտիոսին, և՛ յոյն ծերունուն, որ իրանց վարժապետն էր, և՛ իր դայեակին, որ մի ժամանակ նայում էր իրան, և՛ բոլոր ստրուկներին:

Սրանցից մէկը, մի բարձրահասակ և հաստաբազուկ լիզ, որին տան մէջ կոչում էին Ուրսուս և որ իր ժամանակին Լիզիայի մօր հետ միասին ուրիշ ծառաների թւում եկել էր հռոմայեցոց բանակը՝ ընկալալով նրա ոտները, յետոյ թեքեց Պոմպոնիայի ծնկների կողմը՝ ասելով.

—O domina! Թոյլ տւէք ինձ գնամ իմ տիրուհուս հետ, որ նրան ծառայեմ և հսկեմ Կեսարի տանը:

—Ոչ թէ մեր, այլ Լիզիայի ծառան ես,—պատասխանեց Պոմպոնիա Գրէկինան.—բայց արդեօք կըթողնե՞ն քեզ Կեսարի դռան մօտ և ի՞նչ միջոցով կըկարողանաս հսկել սրան:

—Ձրգիտեմ, domina. գիտեմ միայն, որ երկաթը փշրւում է իմ ձեռքում՝ մի փայտի պէս:

Աւրոս Պլաւտիոսը, որ այդ ըոպէին վրա հասաւ, իմանալով ի՞նչու մասին է խօսքը, ոչ միայն չըհակառակեց Ուրսուսի ցանկութեանը, այլ և յայտնեց, որ մինչև անգամ իրաւունք չունին նրան պահելու: Ետե՛ն ուղարկում Լիզիային՝ իբրև պատանդ, որի մասին Կեսարը յիշել է. ուստի պարտական են ուղարկել նաև նրա ծառաներին, որոնք նրա հետ միասին անցնում են Կեսարի հովանաւորութեան ներքոյ: Այստեղ նա ցածր շշնջաց Պոմպոնիային, որ աղիւսի անունով կարող է հետը դնել այնքան ստրկուհիք, որքան ան-

հրաժեշտ կը համարի, որովհետեւ կենտուրիոնը չէ կարող հրաժարւել նրանց ընդունելուց:

Լիգիայի համար սա մի տեսակ մխիթարութիւն էր, իսկ Պոմպոնիան նոյնպէս ուրախ էր, որ կարող է շրջապատել նրան իր ընտրած ծառաներով: Ուստի բացի Ուրսուսից՝ տւաւ նրան պառաւ դայեակը, սանրելու մէջ վարժ երկու կիպրուհիք և երկու գերմանացի բաղանեպան-աղախին: Նա ընտրեց բացառապէս նոր վարդապետութեան հետևողներին, և քանի որ Ուրսուսն էլ մի քանի տարուց ի վեր նոյնն էր դաւանում, Պոմպոնիան կարող էր վստահ լինել նրանց հաւատարիմ ծառայութեան համար, և միևնոյն ժամանակ մխիթարւել այն մտքով, թէ ճշմարտութեան սերմերը կը ցանւեն նաև Կեսարի տանը:

Նա գրեց մի քանի խօսք նաև, յանձնելով Լիգիայի խնամքը Ներոնի ազատագրուհի Ակտէին: Ճշմարիտ է, Պոմպոնիան չէր տեսել նրան նոր վարդապետութեան դաւանողների ժողովներում, բայց նրանցից լսել էր, որ Ակտէն երբէք չի հրաժարւում իրանց օգնելուց և որ ազահութեամբ կարդում է Պօղոս Տարսոնցու թղթերը: Վերջապէս նրան յայտնի էր, որ երիտասարդ ազատագրուհին ապրում է շարունակ թախծութեան մէջ, որ Ներոնի տան բոլոր կանանցից տարբեր մի էակ է և որ ընդհանրապէս պալատի բարի հրեշտակն է:

Հաստան յանձն առաւ ինքը հասցնել նամակը Ակտէին և բոլորովին բնական համարելով, որ արքայազուստը պէտք է ունենայ իր սեփական ծառաները, ոչ մի արգելք չէր դնում նրանց պալատը տանելուն և միայն վարմանում էր նրանց փոքր թւի վրա: Բայց նա խնդրում էր շտապել, երկիւղ կրելով, չըլինի թէ իրան մեղադրին, որ հրաման կատարելիս եռանդուն

չէ՛, Հասաւ անջատւելու ժամը: Պոմպոնիայի և Լիգիայի աչքերը նորից լցւեցին արտասուքով, Աւլոսը այլևս մէկ անգամ իր ձեռքը դրաւ նրա գլխին, և շուտով դինւորները տարան Լիգիային Կեսարի տունը. նրանց ճանապարհ էին ձգում փոքրիկ Աւլոսի աղաղակները, որ քրոջը պաշտպանելու համար սպառնում էր կենտուրիոնին իր փոքրիկ բռունցքներով:

Ծերունի զօրավարը հրամայեց դեսպակ պատրաստել իր համար, իսկ մինչ այդ՝ փակւելով Պոմպոնիայի հետ oecus-ին կից պինակոթեկում՝ ասաւ նրան.

— Լսիր ինձ, Պոմպոնիա: Գնում եմ Կեսարի մօտ, թէև կարծում եմ՝ ի դուր, և թէև Սենեկայի խօսքերը այլ ևս ոչ մի նշանակութիւն չունին նրա համար, կը լինեմ նաև Սենեկայի մօտ: Այսօր աւելի նշանակութիւն ունին Սոփոնիոսը, Տիգելլինոսը, Պետրոնիոսը կամ Վատինիոսը... Լսած անգամ չի լինի լիգիական ազգութեան մասին, և եթէ պահանջել է որ Լիգիային իբրև պատանդ իրան յանձնենք, այդ նրա համար է, որ որևէ մէկը նրան չրդել է. և հեշտ է հասկանալ, թէ ի՞նչ կարող էր այդ արած լինել:

Եւ Պոմպոնիան արագ բարձրացրեց նրա վրա իր աչքերը.

— Պետրոնիոսը:

— Այո:

Մի ըոպէ տիրեց լռութիւն, ապա զօրավարը շարունակեց.

— Ահա թէ ինչ է նշանակում տուն թողնել այդ պատւից և խղճմտանքից դուրկ մարդկանցից որևէ մէկին: Թող անիծւի այն ըոպէն, երբ Վինիկիոսը մեր տունը մտաւ: Նա բերաւ մեզ մօտ Պետրոնիոսին: Աւաղ Լիգիային, որովհետև խնդիրը այստեղ ոչ թէ պատանդի, այլ հարձի մասին է:

Եւ նա խօսակցութեան ժամանակ բարկութիւնից, անզօր կատաղութիւնից և խլած երեխայի համար զգացած կսկծից աւելի էր փսփսացնում, քան թէ առհասարակ: Մի քանի վայրկեան նա մաքառում էր ինքն իր հետ, և միայն սեղմած բռունցքները վկայում էին, որչափ դժար էր այդ ներքին կռիւը:

— Պաշտում էին մինչև այսօր աստուածներին, — ասաւ նա. — բայց այս ըոպէին մտածում եմ, որ չըկան նրանք աշխարհիս երեսին, որ կայ միայն մէկը, չարը, խելագարը և զզւելին, որի անունն է Ներոն:

— Աւլոս, — ասաւ Պոմպոնիան, — Ներոնը միայն մի բռուն բորբոսնած փոշի է Աստծու առջև:

Իսկ ամուսինը սկսեց լայն քայլերով ման գալ պինակութեկի քարայատակի վրա: Նրա կեանքի մէջ եղել էին մեծ գործեր, բայց չէին եղել մեծ փորձանքներ, ուստի և ընտելացած չէր նրանց: Ծերունի զինւորականը սիրել էր Լիզիային աւելի քան ինքը ենթադրում էր, և այժմ չէր կարողանում հաշտել այն մտքի հետ, որ նրան կորցրել է: Բացի դրանից զգում էր իրան ստորացած: Նրա վրա ծանրացել էր մի ձեռք, որը նա ատում էր, և մի ժամանակ զգում էր, որ այդ ուժի առջև իր ոյժը ոչինչ է:

Բայց երբ վերջապէս զսպեց իր բարկութիւնը, որ խանգարում էր նրան մտածելու, նա ասաւ.

— Կարծում եմ, որ Պետրոնիոսը խլեց նրան մեղանից ոչ Կեսարի համար, որովհետև չէր ցանկանայ վիրաւորել Պոպպէային, ուրեմն կամ իր համար կամ թէ Վինիլիոսի համար... Այսօր և եթ կըտեղեկանամ այդ մասին:

Եւ մի քանի ժամանակ անցած՝ դեսպակը տանում էր նրան պալատիոնի կողմը. իսկ Պոմպոնիան, մենակ մնալով, գնաց փոքրիկ Աւլոսի մօտ, որ չէր դա-

դարում քրոջ համար լաց լինելուց և Կեսարին սպառնալուց:

Գ Լ ՈՒՆ Ե

Աւլոսը իրաւացի կերպով ենթադրում էր, որ իրան թոյլ չեն տայ երևալ Ներոնի աչքին: Նրան պատասխանեցին, որ Կեսարը զբաղւած է երգեցողութեամբ Տերպնոս քնարածւի հետ և որ առհասարակ չի ընդունում նրանց, որոնց ինքը չի հրաւիրել: Այլ խօսքով այդ նշանակում էր, որ Աւլոսը ապագայում ևս փորձ չանի նրա հետ տեսակցելու:

Դրա փոխարէն Սենեկան, թէև տենդով հիւանդ էր, ընդունեց ծերունի զօրավարին նրան վայել պատուով, բայց երբ լսեց, թէ ի՞նչ է ուզում, դառնութեամբ ժպտաց և ասաւ.

— Միայն մէկ ծառայութիւն կարող եմ քեզ անել, իմ ազնիւ Պլաւտիոս, այն է՝ ցոյց չըտալ երբէք Կեսարին, որ սրտովս ցաւակցում եմ քո վշտին և որ կըկամենայի քեզ օգնել. որովհետև եթէ Կեսարի մէջ ծագի ամենաչնչին կասկած, այդ նկատմամբ իմացած եղիր, որ չի վերադարձնի Լիգիային քեզ, թէկուզ դրա համար ոչ մի այլ առիթ չունենար, բացի իմ հակառակը անելուց:

Խորհուրդ չէր տալիս նոյնպէս դիմել ոչ Տիգելլինոսին ու Վատինիոսին, ոչ էլ Վիտելիոսին: Գուցէ փողով կարելի լինի նրանց միջոցով մի բան աջողացնել, գուցէ նոյն իսկ կամենան գործել Պետրոնիոսի դէմ, որի ազդեցութիւնը աշխատում են տապալել, սակայն աւելի հաւանական է, որ հասկացնել կը տան Կեսարին, թէ որչափ թանկագին է Լիգիան Պլաւ-

տիոսների համար, և այն ժամանակ Կեսարը առաւել
ևս չի տայ: Այստեղ ծերունի իմաստունը սկսեց խօս-
սել կծու հեգնութեամբ, դիմելով ինքն իրան. «Լռում
էիր այսքան տարիների ընթացքում, իսկ Կեսարը չի
սիրում այնպիսիներին, որոնք լռում են: Այդ ինչպէս
է որ դու չէիր զմայլում նրա գեղեցկութեան, առա-
քինութեան, երգեցողութեան վրա, նրա արտասանա-
կան արւեստի, կառավարութեան և ոտանաւորների
վրա: Ինչպէս է որ չըվառաքանեցիր Բրիտանիկոսի
մահը, ներբողական չասացիր ի պատիւ մայրասպանի
և բարեմաղթութիւններ չարիր Ոկտաւիայի հեղձամահ
անկող առթով: Հեռատեսութիւն է պակասում քեզ,
Աւլոս, որը մենք, սլալատում երջանիկ ապրողներս,
պահանջած չափով ունինք»:

—Ա՛հ, Ներոնը երախտադէտ սիրտ ունի: Սիրում
է քեզ, որովհետեւ ծառայել ես Հռոմին և նրա անունը
փառաւորել ես աշխարհիս ծայրին, և սիրում է ինձ,
որովհետեւ իր պատանեկութեան դաստիարակն եմ ե-
ղել: Այդ պատճառով, ես, դիտեմ, որ այս ջուրը թու-
նաւորւած չէ, և աներկիւղ խմում եմ: Գինին իմ տանս
պակաս անվտանգ կըլինէր. բայց եթէ ծարաւես, հա-
մարձակ խմիր այս ջրից: Զրմուղները բերում են այս
Ալքանական լեռներից, և ով որ կամենար այս ջուրը
թունաւորել, պէտք է թունաւորէր Հռոմի բոլոր շատր-
ւանները: Ինչպէս տեսնում ես, դեռ կարելի է աշ-
խարհիս երեսին ապահով լինել և հանգիստ ծերութիւն
վայելել: Ծիշտ է, հիւանդ եմ, բայց աւելի շուտով հո-
գիս է հիւանդ քան թէ մարմինս:

Այդ ճշմարիտ էր. Սենեկային պակասում էր հո-
գեկան այն ուժը, որը ունէր օրինակի համար Կոռ-
նուտոսը կամ Թրասէասը, ուստի և նրա ամբողջ կեան-
քը մի շարք զիջումներ էին, որ նա անում էր ոճրա-

գործութեանը: Ինքը այդ զգում էր, ինքը այդ հասկանում էր, որ Կիտիացի Զենոնի¹ ուսմունքին հետևողը պիտի ուրիշ ճանապարհով ընթանար, և այդ պատճառով աւելի շատ էր տանջւում քան հէնց մահի երկիւղից:

Բայց զօրավարը ընդհատեց այս անգամ նրա դառն մտածողութիւնները:

— Ազնիւ Աննէոս, — ասաւ նա, — գիտեմ, ինչպէս կեսարը վճարեց քեզ այն խնամքի փոխարէն, որով նրան շրջապատել էիր պատանեկան տարիներում: Բայց աղջկան մեղանից խլելու սկզբնապատճառը Պետրոնիոսն է: Տոյց տուր ինձ նրա դէմ միջոցներ, ցոյց տուր այն աղղեցութիւնը, որին նա ենթարկւում է, և վերջապէս ինքդ գործ դիր նրա նկատմամբ քո ամբողջ ճարտասանութիւնը, որը քեզ կարող է ներշնչել քո հին մտերմութիւնը ինձ հետ:

— Պետրոնիոսը և ես, — պատասխանեց Սենեկան, — երկու հակառակ բանակների մարդիկ ենք: Նրա դէմ միջոցներ չըզիտեմ, ոչ մէկի աղղեցութեանը չի են-

1 Zeno Կիտիացին (Կիպրոս) ծն. մօտաւորապէս 300 թ. Ռ. Օ. ա.: Հօր վաճառականական ճանապարհորդութիւններին մասնակցելով, վաղ ծանօթացաւ զանազան փրկիսոփայական սխառեմներին և յետոյ կատարելագործեց Աթէնքում, զլիսաւորապէս Սոկրատէսի իմաստասիրական դրութիւնները զարգացնող փրկիսոփաների մօտ: Իր բարոյական մաքրութեան համար շատ էր յարգած ժամանակակիցներից. թաղեց հառարակական հաշուով: Ստոյիկեան փրկիսոփայութեան հիմնադիրն էր: Այդ փրկիսոփայութեան համեմատ՝ Աստուած — Բանականութիւն է, որ ապրում է ամենուրեք, աշխարհիս մէջ, ոչ թէ նրանից դուրս: Մարդուս հոգին Աստծու մասնիկն է, միայն թէ անցաւոր: Բարոյականութեան հիմնական կանոնն է՝ ընտելեան օրէնքների համաձայն կեանք վարել: Ստոյիկեանները անվեհերութեամբ հանդիպում էին կեանքի ամեն տեսակ անբախտութեանը և անշեղ կերպով հետևում իրանց սկզբունքներին:

Թարկւում: Գուցէ իր ամբողջ փճութեամբ հանդերձ նա դեռ աւելի գնահատելի է, քան թէ այն անզգամները, որոնք այս օրւան օրը շրջապատում են Ներոնին: Սակայն համոզել նրան, որ վատ գործ է կատարել, այդ միայն ժամանակի կորուստ է. Պետրոնիոսը վաղուց կորցրել է այն ընդունակութիւնը, որ զանազանում է չարը բարուց: Համոզիր նրան, որ նրա արարքը տգեղ է, այն ժամանակ կամաչի: Երբ նրա հետ տեսնւեմ, կասեմ իրան. արարքդ ազատագրին է վայել: Եթէ այդ չի օգնի, ոչինչ չի օգնի:

— Ծնորհակալ եմ այդ բանի համար, — պատասխանեց զօրավարը:

Յետոյ հրամայեց, որ իրան տանեն Վինիկիոսի մօտ, որին գտաւ տնային զինուսոյցի հետ վարժելիս: Աւլոսը տեսնելով երիտասարդ տղամարդուն, որ հանգիստ կերպով զրադւած էր զինավարժութիւններով այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունեցել Լիգիայի դէմ դաւադրութիւնը, լցեց սաստիկ բարկութեամբ, և այդ զգացմունքը, հէնց որ վարագոյրը ծածկեց զինուսոյցի ետեից, բռնկեց դառն նախատինքների և վիրաւորանքների տարափով: Իսկ Վինիկիոսը, տեղեկանալով որ Լիգիային փախցրել են, գունատեց, այնպէս սաստիկ, որ մի րոպէ անգամ նոյն իսկ Աւլոսը չէր կարող մեղադրել նրան այդ դաւադրութեանը մասնակից լինելու մէջ: Երիտասարդի ճակատը ծածկեց քրտնքի կաթիլներով. արիւնը, որ մի ակնթարթում սիրտն էր հաւաքւել, նորից երեսն ընկաւ հրատապ ալիքով. աչքերը սկսեցին կայծեր արձակել, շրթունքները անկապ հարցեր արտասանել: Խանդոտութիւնն և կատաղութիւնը փոթորկի պէս նրան տարուբերում էին: Թւում էր նրան, որ Լիգիան մէկ օր անցել է Կեսարի տան շէմքից, յաւիտեան կորած է իր համար. բայց երբ Աւ-

յոսը Պետրոնիոսի անունը տւաւ՝ կասկածանքը կայծակի պէս անցաւ երիտասարդ զինւորականի մտքով, թէ Պետրոնիոսը ծաղրել է իրան և թէ կամ Լիգիային ընծայելով կամենում էր Կեսարի նոր շնորհները շահել, կամ կամենում էր նրան պահել իր համար։ Որ տեսնելով Լիգիային՝ մէկը չըցանկանայ իսկոյն նրան տիրանալ, այս միտքը չէր տեղաւորւում նրա գլխում։

Ինքնամոռացութիւնը, որ նրա գերդաստանի մէջ ժառանգական էր, տանում էր նրան այժմ իբրև մի կատաղած ձի և զրկում նրան բանականութիւնից։

— Զօրապետ, — ասաւ նա ընդհատւող ձայնով, — վերադարձիր տուն և սպասիր ինձ... Գիտցած եղիր, որ եթէ Պետրոնիոսը հարազատ հայրս լինէր, նոյն իսկ այդ դէպքում նրանից Լիգիայի վրէժը կառնէի... Վերադարձիր տուն և սպասիր ինձ։ Ո՛չ Պետրոնիոսը, ո՛չ Կեսարը նրան չեն տիրանայ։

Յետոյ սեղմած բռունցքները դարձրեց մեղրամոմէ դիմակների կողմը, որոնք կանգնած էին ատրիոնի դարակների վրա, և գոչեց.

— Այս մահկանացու դիակները վկայ, առաջ կը սպանեմ նրան և ինձ։

Այս ասելով՝ նա թռաւ և մէկ անգամ ևս կրկնելով Աւլոսին, «սպասիր ինձ», խելագարի պէս դուրս փախաւ ատրիոնից և վազեց Պետրոնիոսի մօտ, բրթելով ճանապարհին անցւորականներին։

Իսկ Աւլոսը տուն դարձաւ մի փոքր յուսադրւած։

Նա մտածում էր, որ եթէ Պետրոնիոսն է դրդել Կեսարին առնել Լիգիային Վինիկիոսին յանձնելու համար, սա կուղարկի նրան իրանց տունը։ Նաև փոքր մխիթարութիւն չէր նրա համար այն միտքը, որ Վինիկիոսը եթէ մինչև անգամ չի փրկի աղջկան, նրա վրէժը կառնի և մահով կազատի անպատուութիւնից։

Ծերունին հաւատում էր, որ Վինիկիոսը կիրադործի բոլորը, ինչ որ երգել էր: Տեսել էր նրա կատաղութիւնը և գիտէր նրա ընտանիքի մէջ ժառանգական դարձած կրակոտութիւնը: Նա ինքը թէև սիրում էր Լիգիային հարազատ հօր պէս, բայց կըզերադասէր սպանել նրան քան տալ Կեսարին, և եթէ որդու, ազգատոհմի այդ վերջին շառաւիղի համար երկիւղը չը լինէր, անպատճառ այդ բանը կանէր: Աւրոսը զինուորական էր, ստոյիկների մասին հազիւ միայն լսած էր, բայց բնաւորութեամբ նրանցից հեռու չէր, և նրա համոզմունքներին, նրա հպարտութեանը մահը աւելի դիւրին և աւելի լաւ էր թւում, քան անպատուութիւնը:

Վերադառանալով տուն՝ նա հանգստացրեց Պոմպոնիային, հաղորդեց նրան իր յոյսը, և երկուսը սկսեցին սպասել Վինիկիոսից համբաւի: Ժամանակ առ ժամանակ, երբ ատրիոնում լսում էր ստրուկներից որևէ մէկի ոտնաձայնը, կարծում էին, թէ գուցէ այդ Վինիկիոսն է իրանց վերադարձնում սիրելի դաւաղը, և պատրաստ էին լինում հոգու խորքից օրհնել երկուսին: Բայց ժամանակը անցնում էր, և ոչ մի լուր չէր գալիս: Միայն երեկոյեան լսելի եղաւ դռան կոշնակի ձայնը:

Մի բռնակցից ստրուկը ներս մտաւ և տաւ Աւրոսին մի նամակ: Ծերունի զօրապետը թէև սիրում էր ցոյց տալ, որ իշխում էր իր զգացմունքներին, վերցրեց գրութիւնը դողդոջուն ձեռքով և սկսեց կարդալ այնպէս շտապով, կարծես թէ խնդիրը իր ամբողջ տան մասին լինէր:

Յանկարծ նրա երեսը մռայլեց, կարծես թէ նրա վրա ընկաւ անցնող ամպի մի ստեր:

— Կարդա՛, — ասաւ նա, դիմելով Պոմպոնիային:

Պոմպոնիան վերցրեց նամակը և կարդաց հետեւեալը.

«Մարկոս Վինիկիոսը Աւրոս Պլաւտիոսին ողջոյն: Այն ինչ որ պատահել է՝ պատահել է Կեսարի կամքի համաձայն, որի առջև խոնարհեցէք ձեր գլուխը՝ ինչպէս խոնարհում ենք ես և Պետրոնիոսը»:

Ապա տիրեց երկար լռութիւն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ

Պետրոնիոսը տանն էր: Դռնապանը չըհամարձակեց կանգնեցնել Վինիկիոսին, որ մըրկի պէս ներս պրծաւ աստիոն և իմանալով, որ տանտէրին պէտք է որոնել գրադարանում՝ նոյն հապճեպով ներս ընկաւ գրադարանը և գտնելով Պետրոնիոսին գրելիս՝ խլեց նրա ձեռքից եղեգնիկը, կոտրեց և ձգեց գետին, ապա իր մատներով ցցեց նրա ուսին և մօտեցնելով իր դէմքը նրա դէմքին՝ սկսեց հարցնել խռպոտ ձայնով.

— Ի՞նչ արիր նրան. ո՞ւր է նա:

Բայց յանկարծ մի զարմանալի բան կատարեց: Այն վայելչակազմ և կընաբարոյ Պետրոնիոսը բռնեց իր ուսին կպած ձեռքը, յետոյ միւսը, և այդպիսով երկաթէ ունելիքի ուժով պահելով յաղթանդամ երիտասարդի երկու ձեռները իր մէկ թաթի մէջ՝ ասաւ.

— Ես միայն առաւօտներն եմ անկալ լինում, իսկ երեկոները նորից ստանում եմ նախկին աշխուժութիւնը: Փորձիր մէկ դուրս պրծնել: Մարմնամարզութիւն երևի քեզ սովորեցրել է ոստայնանկը, իսկ քաղաքավարութիւն՝ դարբինը:

Նրա դէմքին չէր նկատւում նոյն իսկ բարկութիւն. միայն աչքերի մէջ փայլեց անվեհերութեան և

եռանդի մի ինչ-որ թոյլ նշոյլ։ Մի փոքր յետոյ նա ազատեց Վինիկիոսի ձեռները, իսկ սա կանգնած էր նրա առջև ստորացած, ամօթահար և կատաղած։

—Պողպատէ ձեռք ունիս,—ասաց նա.—բայց դժոխքի բոլոր աստեղծների անդենով երդուում եմ քեզ, որ եթէ ինձ դաւաճանել ես՝ կոկորդզ կըցցեմ դաշոյնս, թէկուզ հէնց կեսարի ապարանքներում։

—Խօսենք հանգիստ,—սկստասխանեց Պետրոնիոսը.—պողպատը, ինչպէս տեսնում ես՝ երկաթից ուժեղ է, ուստի թէև քո մէկ բազուկից կարելի է իմ երկուսը շինել, կարիք չունիմ քեզից վախենալու։ Դրա փոխարէն ցաւում եմ ես կոպտութեանդ վրա, և եթէ մարդկանց ապերախտութիւնը կարողանար դեռ ևս ինձ զարմացնել՝ կըզարմանայի քո ապերախտութեան վրա։

—Ո՞ւր է Լիզիան։

—Լուսաւանարիոնում¹, այսինքն կեսարի տանը։

—Պետրոնիոս։

—Հանդստացիր և նստիր։ Խնդրեցի կեսարից երկու բան, որ և ինձ խոստացաւ.—մէկ որ առնէ Լիզիային Ալլոսների տանից, և երկրորդ որ յանձնէ նըրան քեզ։ Արդեօք այդտեղ տողայիւ որևէ ծալքի մէջ դանակ չունիս։ Գուցէ կոկորդզս ցցես։ Բայց քեզ խորհուրդ եմ տալիս մի-երկու օր սպասել, որովհետև քեզ բանտ կըտանէին, իսկ այդ միջոցին Լիզիան կըտխրէր քո տանը։

Տիրեց լռութիւն։ Վինիկիոսը մի քանի բռպէնայում էր զարմացած աչքերով Պետրոնիոսին, ապա ասաւ.

¹ Lupanarium—հասարակաց տուն։

—Ներիր ինձ: Սիրում եմ նրան, և սէրը խառնում է իմ մտքերը:

—Զարմացիր ինձ վրա, Մարկոս: Անցեալ օրը ասացի Կեսարին այսպէս. իմ քրոջ որդին Վինիկիոսը այնպէս է սիրահարւել մի չորացած աղջկան, որ կըրթւում է Աւլոսների մօտ, որ նրա տունը հառաչանքներից դառել է տաքացրած բաղանիք: —Դու, —ասում եմ, — Կեսար, և ես, մենք լաւ գիտենք թէ, որն է ճշմարիտ գեղեցկութիւնը, և չէինք տայ այն աղջկայ համար նոյն իսկ հազար սեստերց¹, բայց այդ տղան միշտ էլ յիմար է եղել հորթի պէս, իսկ հիմա վերջնականապէս յիմարացել է:

—Պետրոնիոս:

—Եթէ չես հասկանում, որ ես այդ ասացի, կամենալով ապահովել Լիգիային՝ պատրաստ եմ հաւատալու, որ ճշմարտութիւն եմ ասել: Ներշնչեցի պղնձամօրուսին, որ այնպիսի մի գեղազէտ, էսթետիկ, որպիսին է ինքը՝ չի կարող այդպիսի մի աղջիկ գեղեցիկ համարել, և Ներոնը, որ մինչ օրս չէ համարձակւում նայել ուրիշ կերպ, եթէ ոչ իմ աչքերով՝ չի դռնի նրա մէջ գեղեցկութիւն, և չըզտնելով՝ չի էլ կամենայ տիրանալ նրան: Պէտք էր մեզ ապահովել այդ կապիկից և պարան ձգել վրան: Լիգիայի վրայ աչք է դարձնելու ոչ թէ նա, այլ Պոպպէան, և ակներև է՝ կաշխատի որչափ կարելի է շուտով նրան պալատից վռնտել: Իսկ ես անփոյթ կերպով շարունակեցի ասել պղնձամօրուսին. «Առ Լիգիային և տուր Վինիկիոսին: Իրաւունք ունիս այդ անելու, քանի որ նա պատանդ է, և եթէ այդպէս անես՝ անախորժութիւն պատճառած

1 Sestertius — ամենագործածական հոմէական արծաթէ դրամ, որ Ներոնի ժամանակ հաւասար էր մօտ հինգ կոպէկի:

կըլինիս Աւրոսին՝: Եւ նա համաձայնեց: Ոչ մի ամենաչնչին առիթ չունէր չըհամաձայնելու, մանաւանդ որ իրան միջոց տւի օրինաւոր մարդկանց վատութիւն անելու: Կըշինեն քեզ պատանդի արքունի պահապան, կտան քո ձեռքը այդ լիզիական դանձը, իսկ դու, իբրեւ քաջազգի լիզերի դաշնակից և միեւնոյն ժամանակ Կեսարի հաւատարիմ ծառայ՝ ոչ միայն ոչինչ չես կորցնի այդ դանձից, այլ և կաշխատես նրան բազմացնել: Կեսարը, քաղաքավարութիւն պահպանելու համար, նրան մի քանի օր իւր տանը կըպահէ, իսկ յետոյ կուղարկէ քո ինսուլան, երջանիկ մարդ:

— Ճշմարիտ է այդ: Ոչինչ նրան այնտեղ չէ սպառնում Կեսարի տանը:

— Եթէ նա այնտեղ մշտապէս բնակւելու լինէր՝ Պոպպէան կըխօսէր նրա մասին Լոկոստայի հետ¹, իսկ այս մի քանի օր նրան ոչինչ չի սպառնում: Կեսարի պալատում տասը հազար մարդ կայ: Գուցէ Ներոնը նրան բոլորովին չի էլ տեսնի, մանաւանդ որ բոլորը ինձ է յանձնել այն աստիճան, որ մի քուպէ առաջ կենտուրիոնը ինձ մօտ էր և լուր բերեց, որ աղջկան տարել է պալատը և յանձնել Ակտէի ձեռքը: Դա բարի հոգի է, այդ Ակտէն, այդ պատճառով հրամայեցի, որ նրան յանձնէ: Պոմպոնիա Գրէկինան երեւի նոյնպէս այդ կարծիքի է, քանի որ նրան նամակ է գրել: Վաղը Ներոնի մօտ մեծարք է: Աջողացրել եմ քեզ համար տեղ Լիզիայի կողքին:

— Ներիւր ինձ, Կայոս, իմ դիւրագրգռութիւնը, — ասաց Վինիկոսը. — կարծում էի թէ նրան հրամայել ես յափշտակել քեզ կամ Կեսարի համար:

— Կարող եմ ներել քեզ դիւրագրգիռ լինելդ, բայց

1 Յայանի թունադործ կին:

դժւարանում եմ ներել քո ռամկական ձևերը, կոպիտ աղաղակները ու մորա խաղացողների յիշեցնող ձայնը: Այդ ես չեմ սիրում, Մարկոս, և այդ բանից զգուշացիր: Իմացած եղիր, որ Կեսարի կաւատն է Տիգելլինոսը, և նոյնպէս իմացած եղիր, որ եթէ աղջիկը կամենայի առնել ինձ համար, ահա այժմ, նայելով ուղղակի քո աչքերի մէջ՝ կասէի հետեւեալը. «Վինիկիոս, առնում եմ քեզանից Լիգիային և կըպահեմ նրան այնքան ժամանակ, որքան որ նա ինձ չի ձանձրացնի»:

Այսպէս ասելով, նա սկսեց նայել իր ընկուզանման աչքերով ուղղակի Վինիկիոսի աչքերի մէջ, սառն ու ինքնավստահ հայեացքով. իսկ երիտասարդ տղամարդը վերջնականապէս շփոթւեց:

— Իմ մեղն է, — ասաց նա: — Բարի ես և ազնիւ, և ամբողջ հոգով շնորհակալ եմ քեզանից: Թոյլ տուր միայն քեզ այլևս մի հարց տալ: Ինչո՞ւ չըհրամայեցիր ուղարկել Լիգիային ուղղակի իմ տունը:

— Որովհետև Կեսարը կամենում է արտաքուստ քաղաքավարութիւն պահպանել: Մարդիկ կըսկսեն խօսել Հռոմում, որ վերցնում ենք Լիգիային իբրև պատանդ. ուստի քանի որ կըխօսեն՝ նա կըմնայ Կեսարի պալատում: Յետոյ գաղտնի կերպով կուղարկեն նրան քեզ մօտ, և բանը կըվերջանայ: Պղնձամօրուսը երկշոտ շուն է: Գիտէ, որ իր իշխանութիւնը անսահման է. սակայն աշխատում է ամեն մի արարք քողարկել: Արդեօք արդէն այնչափ սառնասիրտ ես, որ կարողանաս մի փոքր փիլիսոփայութիւն անել: Իմ մտքովս էլ շատ անգամ անցել է, ինչո՞ւ ոճրագործութիւնը, թէկուզ այնչափ հզօր լինի, ինչպէս Ներոնն է, և այնչափ վստահ, որչափ նա է, որ անպատիժ կըմնայ — աշխատում է ամեն անգամ իրաւունքով, արդարութեամբ և

առաքինութեամբ քողարկելու: Ինչո՞ւ է այդ ջանքը: Ես համոզւած եմ, որ սպանել եղբորը, մօրը և կնոջը մի որևէ ասիական փոքր թագաւորին վայել մի գործ է, ոչ թէ հռոմէական կեսարին. բայց եթէ այդ պատահէր ինձ անել՝ չէի գրի արդարացնող նամակներ ծերակոյտին... Իսկ Ներոնը պատրւականներ է որոնում, որովհետև Ներոնը երկչոտ է: Բայց չէ՞ որ Տիրեբը երկչոտ չէր, այնուամենայնիւ նա ևս ամեն մի իր ոճիրը արդարացնում էր: Ինչո՞ւ է այդպէս: Այս ի՞նչ զարմանալի ակամայ ակնածութիւն, պատկառանք է, որ չարութիւնը առաքինութեանն է մատուցանում: Եւ գիտե՞ս, ինձ ի՞նչ է թւում: Այն, որ այդպէս լինում է նրա համար, որ ոճիրը տգեղ, անճոռնի է, իսկ առաքինութիւնը գեղեցիկ: Ճշմարիտ գեղագէտը միևնոյն ժամանակ և առաքինի մարդ է: Ergo, ես առաքինի մարդ եմ: Պէտք է այսօր մի փոքր գինի ցօղեմ զոհարանի վրա ի պատիւ Պրոտագորասի, Պրոդիկոսի և Գորգիասի ուրւականներին: Բանից երևում է, որ սոփեստներն էլ կարող են մի բանի պէտք գալ: Լսիր, ես շարունակում եմ: Խլեցի Լիզիային Ալտոսներից, որպէսզի քեզ տամ: Երկուսդ գեղեցիկ էք, ուրեմն և իմ արարքը գեղեցիկ է, և գեղեցիկ լինելով, չէ կարող չար լինել: Նայիր, Մարկոս, ահա առջևդ նստած է առաքինութիւնը՝ Պետրոնիոսի մէջ մարմնացած: Եթէ Արիստիդէսը՝ կենդանի լինէր՝ պէտք է ինձ մօտ գար և պարգևէր ինձ հարիւր մինա՝ առաքինութեան մասին կարճ դասախօսութեանս համար:

1 Պրոտագորաս, Պրոդիկոս և Գորգիաս—Պերիկլէսի և Սոկրատէսի դարում հռչակւած սոփեստներ էին:

2 Առաքինութեան իդէալ դառած աթենացի Ե. դարում Ք. ծ. ա.:

3 Mina—յունական դրամ = $\frac{1}{60}$ տաղանդ կամ 24 ո. 25 կ.:

Բայց Վինիկիոսը, որին իրականութիւնը աւելի էր դրադեցնում քան թէ առաքինութեան մասին դասախօսութիւնը՝ ասաւ։

—Վաղը կտեսնեմ Լիգիային, իսկ յետոյ կունենամ նրան իմ տանս ամեն օր, միշտ և մինչև մահ։

—Դու կունենաս Լիգիային, իսկ ես գլխիս վրա Աւլոսին։ Ինձ վրա կըհրաւիրէ բոլոր ստորերկրեայ աստուածների վրէժխնդրութիւնը։ Եւ երանի թէ անպիտանը գոնէ օրինաւոր խօսելու դաս առած լինէր... Եթէ ոչ՝ կըհայհոյէ ինձ այնպէս, ինչպէս հայհոյում էր իմ կլիենտներին՝ նախկին իմ դռնապանը, որին վերջը այդ բանի համար քշեցի գիւղ երգաստուոյն²։

—Աւլոսը ինձ մօտ էր։ Խոստացայ նրան լուր ուղարկել Լիգիայի մասին։

1 Clientes. Հռոմում հին ժամանակներից, բացի պատրիկներից, և պլեբներից, կային և կլիենտներ, որոնք մի քանիսի կարծիքով, քաղաքը յօժարակամ տեղափոխւած օտարականներ էին, միւսների կարծիքով՝ Հռոմ բռնի կերպով փոխադրւած իտալացի արհեստավորների և վաճառականների։ Քաղաքացիական իրաւունքներ չունենանալով՝ նրանք պատրիկների հովանաւորութիւնն էին որոնում և նրանցից ընտրում էին իրանց համար պատրոն (patronus), որ պէտք է ամեն կերպ պաշտպանէր կլիենտին, իր ազդեցութեամբ և խորհրդով, օրինակ՝ դատարանում։ Իսկ կլիենտի պարտքն էր զէնքով և զրամով օգնութեան դալ պատրոնին, մանաւանդ աղջիկ մարդու տալու, գերութիւնից փրկելու, հարկեր վճարելու և այլ դէպքերում։ Բայց կայսրների ժամանակ կլիենտները աղքատ և չնչին մարդիկ էին, որոնք առաւօտները երևում էին իրանց պատրոնին բարի լոյս ցանկանալու և ողջոյնից յետոյ յաճախ ուղեկցում էին նրան Փորում, Մարսեան դաշտը կամ պալատը, և դրա համար ստանում էին հաց, զգեստ և փող։

2 Ergastolum—ստրուկների բանտ. այսպիսի բանտեր հարուստները շինում էին իրանց զղեակներում կամ աւելի սակաւ՝ քաղաքային տներում. այստեղ ձգում էին ոտրուկներին, որոնք շղթայակապ կատարում էին դաշտային աշխատանքները։

—Գրիր նրան, որ «աստածային» Կեսարի կամ-
քը բարձրագոյն իրաւունքն է, և որ առաջին քո որ-
դին կըկրէ Աւլոս անունը: Պէտք է որ ծերունին մի
որեւէ մխիթարութիւն ունենայ: Պատրաստ եմ խընդ-
րելու պղնձամօրուսին, որ նրան հրաւիրէ վաղը մե-
ծարքի. թող տեսնէ քեզ տրիկլինիոնում Լիւլիայի կող-
քին:

—Մի անիր այդ,—ասաւ Վինիկիոսը: — Այնուա-
մենայնիւ ես նրանց խղճում եմ, մանաւանդ Պոմպո-
նիային:

Եւ նա նստեց ու գրեց այն նամակը, որ ծերունի
զօրապետին գրկեց վերջին յոյսից:

Գ Լ ՈՒ Ն Է

Ներոնի նախկին սիրուհի Ակտէի առջև մի ժա-
մանակ խոնարհւում էին ամենահզօր գլուխները: Բայց
նոյն իսկ այն ժամանակ նա չէր կամենում խառնել
հասարակական գործերում, և եթէ երբ իցէ օգտւել է
երիտասարդ պետի վրա իր ունեցած ազդեցութիւնից
այդ եղել է միայն որեւէ մէկի համար ներումն խնդրե-
լու նպատակով: Համեստ և պարկեշտ՝ նա գրաւել էր
ընդհանուրի երախտագիտութիւնը և ոչ ոքին չէր թըշ-
նամացրել իր հետ: Չկարողացաւ նրան ատել մինչև
անգամ Ոկտաւիան: Խանդոտներին նա չափազանց քիչ
վտանգաւոր էր երևում: Նրա մասին յայտնի էր, որ
սիրում է Ներոնին թախծագին և վշտալից սիրով, որ
սնւում էր ոչ թէ յոյսով, այլ միայն այն ժամանակի
յիշատակներով, երբ Ներոնը ոչ միայն աւելի երիտա-
սարդի էր ու սիրող, այլ և աւելի լաւ: Յայտնի էր, որ
այդ յիշատակներից նա չի կարող խղել իր հոգին ու

մտքերը, բայց որ ոչինչ այլ ևս նա չի սպասում, և որովհետև իսկապէս ոչ մի երկիւղ չըկար, թէ Կեսարը նորից կըվերադառնայ նրա մօտ՝ նրան նայում էին իբրև մի բոլորովին անգէն էակի, և այդ պատճառով թողել էին նրան հանգիստ: Պոպպէան համարում էր նրան միայն մի խոնարհ աղախին, մի այն աստիճան անվնաս արարած, որ մինչև անգամ չէր ձգտում նոյն իսկ հեռացնել նրան պալատից:

Բայց քանի որ Կեսարը մի ժամանակ սիրում էր նրան և ձգել էր առանց անարգանքի, խաղաղ, նոյնիսկ բարեկամական եղանակով՝ նրան վերապահած էին մի քանի առանձնաշնորհումներ: Ներոնը ազատագրելով նրան՝ թոյլ էր տւել ընակւել պալատում, տւել էր առանձին կռքիկուլոն և սպասաւորութեան համար մի քանի մարդ: Եւ որովհետև իր ժամանակին Պալլասան և Նարկիսը, Կլաւդիոսի ազատագիրներ լինելով, այնուամենայնիւ մեծարանքների ժամանակ ոչ միայն սեղանակից էին լինում Կլաւդիոսին, այլ և իբրև ամենակարող մինիստրներ պատւաւոր տեղեր էին բազմում՝ ուստի և Ակտէին երբեմն հրաւիրում էին Կեսարի սեղանին:

Այդ անում էին գուցէ և նրա համար, որ նրա հրապուրիչ պատկերը մեծարքի ճշմարիտ զարդարանքն էր կազմում: Վերջապէս Կեսարը ընկերակիցներ ընտրելու գործում վաղուց է որ դադարել էր որևէ նըկատումներ աչքի առաջ առնելուց: Նրան սեղանակից էր խառնիճաղանձ մի խառնուրդ, որ բաղկացած էր ամեն տեսակ դասակարգերի և պարապմունքների մարդկանցից: Այստեղ կային սենատորներ, բայց զլխաւորապէս այնպիսիք, որոնք միաժամանակ ընդունակ էին խեղկատակներ լինելու: Կային աւագ ու կըրտսեր պատրիկներ, հեշտասիրութեամբ, պճնութեամբ, կեանքի

վայելքների փափագով տողորւած: Կային կանայք, որոնք մեծ անուններ էին կրում, սակայն չէին քաշուում երեկոները շէկ կեղծ մազեր հագնելուց և մութ փողոցներում զւարճութեան համար արկածներ որոնելուց: Կային և բարձրաստիճան պաշտօնատարներ և քրմեր, որոնք լիք բաժակները առջևները դրած՝ իրանք խընդութեամբ ծաղրում էին սեփական աստուածներին. և նրանց կողքին կային ամեն տեսակ ձրիակերներ— երգիչներ, միմոսներ¹, նւագածուներ, կաքաւիչներ ու կաքաւչուհիք. բանաստեղծներ, որոնք ոտանաւորներ կարդալիս մտածում էին այն սեստերցների մասին, որ իրանց կարող էին հասնել Կեսարի ոտանաւորները գովաբանելու համար. դատարկապորտ փիլիսոփաներ, որոնք ազահ հայեացքներով հետևում էին ամեն մատուցող կերակուրի. վերջապէս կային անւանի կառաւարներ, ձեռնածուներ, հմայողներ, առակախօսներ, ծաղրածուներ, առհառարակ մողայի կամ մարդկային յիմարութեան շնորհիւ միօրեայ հոչակ ստացած ամեն տեսակ շրջմոլիկներ, որոնց մէջ պակաս չէին և այնպիսիք, որոնք երկար մազերով ծածկում էին ստրկութեան նշանը— ծակած ականջները:

Մեծաւորները նստում էին բարձերի վրա սեղանների մօտ, իսկ աւելի աննշանները պէտք է զւարճացնէին նրանց ճաշի ժամանակ, սպասելով սոյն վայրկեանին, երբ ծառաները թոյլ կըտան իրանց յարձակ-

¹ Mimus կոչւում էին այն դերասանները, որոնք մասնակցում էին mimus թատրերգութեանց: Այս ներկայացումները կոչուում էին կոպիտ և անպատկառ կատաղերգութիւններ էին, որոնց նիւթը վերցւած էր քաղաքացոյց հասարակական և ընտանեկան կեանքից: Պրանց դերասանները, մանաւանդ կանայք, վատ համբաւ ունէին, բայց այնուամենայնիւ կայսրների օրով մուտք ունէին ազնւականների տները:

ւել կերակուրների և խմիչքների մնացորդների վրա: Այդօրինակ հիւրեր մատակարարում էին Տիգելլինոսը, Վատինիոսը և Վիտելիոսը, և այս հիւրերի համար նրանք ստիպւած էին լինում հոգալնաւ Կեսարի ապարանքներին վայել զգեստներ. Կեսարը սիրում էր այսպիսի ընկերութիւն, սրա մէջ իրան բոլորովին ազատ զգալով: Պալատի ճոխութիւնը ոսկեզոծում էր բոլոր և ամեն բան ծածկում էր իր փայլով: Մեծերն ու փոքրերը, ականաւոր տոհմերի սերունդներն ու փողոցային սինլիքորները, նշանաւոր հանճարներն ու տաղանդների խղճալի բերուցքները խուժում էին դէպի պալատ, որպէս զի մարդկային հասկացողութիւնը գրեթէ գերադանցող շքեղութեամբ յագեցնեն իրանց կուրացած աչքերը և մօտենան ամեն պատիւների, հարըստութիւնների և բարութիւնների աղբիւրին, որի մի հայեացքը, ուղիղ է, կարող էր ցածրացնել, բայց և կարող էր բարձրացնել անչափ:

Այդ օրը և Լիզիան պիտի մասնակցէր մեծարքին: Երկիւղը, անվստահութիւնն ու շփոթութիւնը, որ զարմանալի չէին անակնկալ պատահարից յետոյ՝ մաքառում էին նրա մէջ ընդդիմադրելու ցանկութեան հետ: Նա վախենում էր Կեսարից, վախենում էր մարդկանցից, վախենում էր պալատից, որի աղմուկը նրան զրկում էր գիտակցութիւնից, վախենում էր մեծարանքներից, որոնց անամօթութեան մասին լսել էր Աւլոսից, Պոմպոնիա Գրէկինայից և սրանց բարեկամներից: Թէև նա նորատի օրիորդ էր, այնուամենայնիւ անփորձ չէր, որովհետև այն ժամանակները չարի համբաւը վաղ էր հասնում նոյն իսկ մանկական ականջներին. ուստի նա գիտէր, որ այդ պալատի մէջ իրան կորուստ է սպառնում, որի մասին իրան զգուշացրել էր հրաժեշտի բուպէին և Պոմպոնիան: Բայց երիտասարդ, դեռ չփճա-

ցած հոգի ունենալով և խոստովանելով այն մեծ վարդապետութիւնը, որը իրան պատւաստել էր խորթ մայրը՝ նա երդւել էր պաշտպանւել այդ կորուստից, երդւել էր մօրը, իրան և միւսին ժամանակ այն Աստուածային ուսուցչին, որին ոչ միայն հաւատում էր, այլ և սիրում էր իր կէս-մանկական սրտով, Նրա ուսման քաղցրութեան համար, Նրա մահի դառնութեան և յարութեան փառքի համար:

Նա հաւատացած էր նոյնպէս, որ այժմ ոչ Աւլոսը, ոչ Պոմպոնիա Գրէկինան պատասխանատու չեն լինի իր արարմունքների համար, և մտածում էր, արդեօք աւելի լաւ չի՞ լինի ընդդիմադրել և չըզնալ մեծարքին: Մի կողմից երկիւղը և անհանգստութիւնը բարձրաձայն խօսում էին նրա հոգու մէջ, միւս կողմից նրա մէջ ծնւում էր՝ անվեհերութիւնը և հաստատամտութիւն ցոյց տալու և տանջանքի ու մահի ենթարկւելու ցանկութիւնը: Զէ՞ որ Ինքն է օրինակ տրււել: Զէ՞ որ Պոմպոնիան պատմել է իրան, որ հաւատացողներից ամենանախանձաւորները ամենայն հոգով փափագում են այդպիսի փորձանքի և աղօթում են այդ մասին: Եւ Լիզիային, երբ նա դեռ Աւլոսների տանն էր՝ ժամանակ առ ժամանակ ընդգրկում էր այդպիսի մի փափաք: Երեւակայում էր իրան նահատակւած. վէրքերը ձեռներին ու ոտներին, ձիւնի պէս սպիտակ, չնաշխարհիկ գեղեցկութեամբ գեղեցկացած, իրան պէս սպիտակ հրեշտակների թևերի վրա սլանում էր եթերքը, և այսպիսի տեսիլներից զմայլում էր նրա երեւակայութիւնը: Այս բանի մէջ մանկական շատ անուրջներ կային, բայց կային և մի փոքր անձնապաշտութիւն, ինքնաերկրապագութիւն, որի համար Պոմպոնիան յանդիմանում էր նրան: Իսկ այժմ, երբ Կեսա-

րի կամքին ընդդիմադրութիւն ցոյց տալը կարող էր մի որեւէ սարսափելի պատիժ առաջ բերել, և երբ երեակայութեան մէջ պատկերացրած տանջանքները կարող էին իրականութիւն դառնալ՝ գեղեցիկ տեսիլների, անձնապաշտութեան վրա աւելացաւ նաեւ երկիւղի հետ խառնուած մի տեսակ հետաքրքրութիւն,— ի՞նչպէս իրան կը դատապարտեն և ի՞նչ տեսակ տանջանքներ իր համար կը հնարեն:

Եւ այսպէս տարակուսում էր նրա դեռ կիսով չափ մանկական հոգին: Բայց Ակտէն այս տարակուսանքների մասին իմանալով՝ նայեց նրան այնպիսի զարմանքով, կարծես աղջիկը խօսում էր տենդի մէջ: Դիմադրե՛լ Կեսարի կամքին: Հէնց առաջին ըռպէից նրա բարկութիւնը գրգռե՛լ: Պէտք է միայն երեխայ լինել, որ չգիտէ թէ ի՞նչ է ասում: Չէ՞ որ Լիգիայի սեփական խօսքերից երևում է, որ ինքը իսկապէս պատանդ չէ, այլ իր ազգից մոռացւած մի աղջիկ: Նրան չի պաշտպանում ոչ մի միջազգային օրէնք, և եթէ մինչև անգամ պաշտպանէր նրան՝ Կեսարը բաւականին ուժեղ է, որպէս զի բարկութեան ըռպէին այդ օրէնքը ոտնակոխ անէ: Կեսարին հաճելի էր նրան վերցնել, և այսուհետեւ նրա տէրն է: Այսուհետեւ աղջիկը նրա կամքին է յանձնուած, և այդ կամքից բարձր չը կայ մի ուրիշը աշխարհիս երեսին:

—Այդպէս է—շարունակեց նա.—ես ևս կարգացել եմ Պողոս Տարսոնացու թղթերը. ես ևս գիտեմ, որ երկրից վեր, բարձրում կայ Աստուած և Աստծոյ որդի, որ մեռելներից յարութիւն առաւ, բայց երկրիս երեսին կայ միայն Կեսար: Յիշիր այդ Լիգիա... Գիտեմ նոյնպէս, որ քո օրէնքը քեզ թոյլ չէ տալիս լինել այն ինչ որ ես եմ եղել, և որ դուք, ինչպէս և ստոյիկները

որոնց մասին ինձ պատմել է Նպիկտետոսը¹, երբ հարկ է լինում ընտրել անպատուութիւն կամ մահ՝ միայն մահն է կարող ընտրել: Բայց արդեօք կարող ես նախադուշակել, թէ քեզ սպասում է մահը, ոչ թէ անպատուութիւնը: Միթէ չե՞ս լսել Սէյանոսի դատեր մասին, որ դեռ անչափահաս աղջիկ էր և որ Տիբերիոսի հրամանով—քանի որ օրէնքը արգելում է մահով պատժել օրիորդներին—պէտք է անպատուութիւն կրէր շունչը փչելուց առաջ: Լիգիան, Լիգիան, մի գրգռիր Կեսարին: Երբ կըհասնի վճռական րոպէն և պէտք կըլինի ընտրել անպատուութիւն կամ մահ՝ կըվարենս այնպէս ինչպէս քեզ պատուիրում է քո ճշմարտութիւնը. բայց յօժարակամ մի որոնիր կորուստ և չնչին առիթով մի գրգռիր երկրային և միւսնոյն ժամանակ ահռելի աստծուն:

Ակտէն խօսում էր մեծ կարեկցութեամբ և մինչև անգամ ոգևորութեամբ, և բնութիւնից կարճատես լինելով՝ մօտեցրել էր իր բարի դէմքը Լիգիայի դէմքին, կարծես ուզում էր ստուգել, ինչ ապաւորութիւն են թողնում նրա վրա իր խօսքերը:

Իսկ Լիգիան մանկական վստահութեամբ իր ձեռներով գրկեց նրա պարանոցը և ասաւ.

—Ո՛րչափ բարի ես, Ակտէ:

Ակտէի սիրտը շարժեց այդ գովասանքից և վրստահութիւնից. նա իր կրծքին սեղմեց օրիորդին և յե-

¹ Epictetus յոյն փիլիսոփայն երկար ժամանակ ապրում էր Հռոմում: Ներոնի բարեկամ Նպիփրոդիտէսի ստրուկն էր և վերջը ազատութիւն ստացաւ իր անկախ մտածողութեան համար: Ստովիկեան փիլիսոփայութիւնով յափշտակւած՝ նա տարածում էր այդ ուսմունքը սկզբում Հռոմում, իսկ յետոյ Փոքր-Ասիայում: Նրա քաղցութեան գլխաւոր սկզբունքներն են—համբերատարութիւն և անձնազստում:

տոյ, ազատւելով նրա բազուկներից՝ պատասխանեց.

— Իմ երջանկութիւնս անցաւ և ուրախութիւնս
անցաւ, բայց չար չեմ:

Յետոյ սկսեց արագ քայլերով ման գալ սենեակում և ինքն իրան ասել, կարծես թէ յուսահատութեամբ.

— Ո՛չ: Նա ևս չար չէր: Նա ինքը այն ժամանակ մտածում էր որ բարի է, և ուզում էր բարի լինել: Ես այդ ամենից լաւ գիտեմ: Այդ բոլորը յետոյ եղաւ... երբ դադարեց սիրելուց... Ուրիշները նրան այնպիսի դարձրին, ինչպիսին է այժմ. — այդ ուրիշներն էին, և Պոպպէան:

Այստեղ նրա թերթերունքները ծածկւեցին արտասուքով: Լիզիան մի քանի ժամանակ հետևում էր նրան իր կապոյտ աչքերով և վերջապէս ասաւ.

— Դու նրան խղճում ես, Ակտէ:

— Խղճում եմ, — պատասխանեց խուլ ձայնով յոյն կիներ:

Եւ նորից սկսեց ման գալ, կարծես ցաւից սեղմւած ձեռներով և յուսահատ դէմքով:

Եւ Լիզիան անհամարձակ կերպով շարունակեց հարցնել.

— Դու նրան դեռ սիրում ես Ակտէ:

— Սիրում եմ...

Ապա մի ըզպէից յետոյ աւելացրեց.

— Նրան ոչ ոք, բացի ինձանից, չէ սիրում:

Տիրեց լուռութիւն, որի ընթացքում Ակտէն աշխատում էր վերականգնել յիշողութիւններից վրդովւած խաղաղութիւնը, և երբ վերջապէս նրա դէմքը նորից ստացաւ անխօս թախծութեան սովորական արտայայտութիւնը՝ ասաւ.

— Խօսենք քո մասին, Լիզիա: Մտքովդ անգամ

մի անցնիր Կեսարին ընդդիմադրել: Դա խելագարութիւն կլինէր: Սակայն հանգստացիր: Լաւ եմ ճանաչում այս տունը և համոզւած եմ, որ Կեսարի կողմից քեզ ոչինչ չէ սպառնում: Եթէ Կեսարը հրամայած չի՝ նէր քեզ յափշտակել իր համար՝ քեզ չէին բերի պալատիոն: Այստեղ իշխում է Պոպպէան, իսկ Կեսարը, այն ժամանակից ի վեր, երբ դուստր ունեցաւ նրանից՝ առաւել ևս նրա իշխանութեան տակ է: Ո՛չ: Ուղիղ է, Ներոնը հրամայել է, որ մեծարքին ներկայ գլխաւորէ, բայց մինչև այժմ քեզ չի տեսել, քո մասին չի հարցրել, ուրեմն քեզ հետ նա գործ չունի: Գուցէ խլել է քեզ Ալլոսից և Պոմպոնիայից՝ միայն դէպի նրանց չարամտութիւն զգալով: Պետրոնիոսը ինձ գրել է, ինչպէս գիտես, նոյնպէս և Պոմպոնիան. գուցէ նրանք իրար հետ պայմանաւորուել են: Գուցէ Պետրոնիոսը այդ արել է Պոմպոնիայի խնդիրքով: Եթէ այդ այդպէս է, եթէ նա էլ Պոմպոնիայի խնդրելով յանձն կառնի քո հոգսը՝ քեզ ոչինչ չի սպառնում. և ո՞վ գիտի մինչև անգամ, արդեօք Ներոնը նրա թելադրութեամբ ետ չի ուղարկի քեզ Ալլոսների տունը: Չըգիտեմ, արդեօք Ներոնը նրան շատ է սիրում, բայց գիտեմ, որ սակաւ է համարձակւում նրա հակառակ կարծիքի լինել:

—Ա՛հ, Ակտէ,—պատասխանեց Լիզիան.—Պետրոնիոսը մեր տանն էր ինձ այնտեղից վերցնելուց առաջ, և մայրս համոզւած էր, որ Ներոնը պահանջել է ինձ նրա դրդմամբ:

—Այդ վատ կըլինէր,— ասաւ Ակտէն:

Բայց մէկ րոպէ մտածելուց յետոյ շարունակեց.

—Գուցէ որևէ ընթրիքի ժամանակ Պետրոնիոսի բերանից դուրս է թռել Ներոնի ներկայութեամբ թէ տեսել է Ալլոսների մօտ լիզերի պառանդ աղջկան, և Ներոնը, որ իր իշխանութեան համար նախանձախըն-

դիր է, պահանջել է քեզ միայն այն պատճառով, որ պատանդները կեսարին են պատկանում: Այն էլ կայ, որ նա չի սիրում Աւլոսին և Պոմպոնիային: Ո՛չ: Ձեմ կարծում, որ Պետրոնիոսը, եթէ կամենար քեզ խլել Աւլոսից, դիմէր այդպիսի միջոցի... Չըզիտեմ, արդեօք Պետրոնիոսը նրանցից լաւ է, որոնք շրջապատում են կեսարին, բայց նա ուրիշ է... Գուցէ վերջապէս, բացի նրանից դտնես որևէ մէկին, որ քեզ պաշտպանել ուզենար: Աւլոսների մօտ արդեօք չե՞ս ծանօթացել կեսարի մեծաւորներից որևէ մէկի հետ:

— Տեսել եմ Վեսպասիանոսին և Տիտոսին:

— Կեսարը նրանց չի սիրում:

— Եւ Սենեկային:

— Բաւական է Սենեկան մի բան խորհուրդ տայ, որ Ներոնը հակառակն անի:

Լիզիայի պայծառ երեսը սկսեց ծածկւել կարմրութիւնով:

— Եւ Վինիկիոսին...

— Ձեմ ճանաչում նրան:

— Նա Պետրոնիոսի ազգականն է և նոր է վերադարձել Հայաստանից:

— Կարծում ես, որ Ներոնը ուրախ կըլինի նրան տեսնելու:

— Վինիկիոսին բոլորը սիրում են:

— Եւ նա կուզենա՞ր քեզ պաշտպան հանդիսանալ:

— Այո:

Ակտէն զգացւած ժպտաց և ասաւ.

— Ուրեմն նրան կըտեսնես մեծարքին: Ներկայ գտնւել պարտական ես նախ նրա համար, որ պարտական ես... Միայն քեզ պէս երեխան կարող էր այլ կերպ մտածել: Երկրորդ՝ եթէ կամենում ես վերադառնալ Աւլոսների տունը, առիթ կունենաս Պետրոնիոսին

և Վինիկիոսին խնդրելու, որ իրանց ազդեցութեամբ ձեռք բերեն քեզ համար տուն վերադառնալու թոյլտուութիւնը: Եթէ այստեղ լինէին, երկուսն էլ քեզ կասէին այն, ինչ որ ես, այն է՝ որ խելագարութիւն և կորուստ կը լինէր ընդդիմադրել փորձել: Ուղիղ է, Կեսարը կարող է չընկատել քո բացակայութիւնը, բայց եթէ նկատի և մտածի, թէ դու համարձակել ես հակառակել իր կամքին, ոչ մի փրկութիւն չի լինի քեզ համար: Արի, Լիգիա... Արդեօք լսում ես այս աղմուկը տան մէջ: Արևը մայր է մտնում, և շուտով հիւրերը կը սկսեն ժողովել:

— Իրաւացի ես, Ակտէ,— պատասխանեց Լիգիան, — և ես կը հետեւեմ խորհրդիդ:

Թէ այս վճռի մէջ որչափ ցանկութիւն կար Պետրոնիոսին և Վինիկիոսին տեսնելու, որչափ կանաչի հետաքրքրութիւն՝ կեանքի մէջ մէկ անգամ մի այդպիսի մեծարք տեսնելու, և այնտեղ՝ Կեսարին, պալատականներին, հռչակաւոր Պոպպէային և այլ գեղեցկուհիներին, և այն ամբողջ ճոխութիւնը, որի մասին Հռոմում հրաշքներ էին պատմում, — ինքը Լիգիան հազիւ թէ կարողանար իրան հաշիւ տալ: Բայց Ակտէն իր կողմից իրաւացի էր, և օրիորդը այդ լաւ զգում էր: Անհրաժեշտ էր գնալ ուստի երբ անհրաժեշտութիւնն և առողջ դատողութիւնը նեցուկ կիցան գաղտնի գայթակղութեանը, օրիորդը դադարեց տատանւելուց:

Այն ժամանակ Ակտէն տարաւ նրան իր սեփական ունկտորիոնը իւղով օծելու և զգեստաւորելու համար, և թէև Կեսարի տան մէջ պակաս չէին ստրկուհիք և Ակտէն նրանցից բաւականին ունէր իր անձնական ծառայութեան համար, սակայն նա համակրելով օրիորդին, որի անմեղութիւնն ու գեղեցկութիւնը նրա սիրտը շարժում էին, վճռեց ինքը հազցնել նրան: Եւ իսկոյն

երևաց, որ յոյն կնոջ մէջ, չընայելով իր թախծութեանը և այն բանին, որ կարդում էր Պօղոս Տարսոնցու թղթերը, մնացել էր դեռ շատ բան նախկին հելլենական ոգուց, որին մարմնի գեղեցկութիւնը աւելի էր ազդում, քան թէ ամեն մի ուրիշ բան աշխարհիս երեսին: Մերկացնելով Լիգիային և տեսնելով նրա միաժամանակ թէ նրբակաղմ և թէ կլորակ, կարծես թէ մարգարտից և վարդից ստեղծած ձևերը, Ակտէն չըկարողացաւ զսպել հիացմունքի բացազանչութիւնը, և մի քանի քայլ հեռանալով՝ զմայլանքով նայում էր այդ անզուգական գարնանաբոյր կազմածքին:

— Լիգիան, — վերջապէս գոչեց նա. — դու հարի՛ւր անգամ Պոսպէայից դժղեցիկ ես:

Իսկ օրիորդը, կրթւած լինելով Պոմպոնիայի խըստաբարոյ տան մէջ, ուր ամօթխածութիւնը պահպանւում էր մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ կանայք լինում էին իրանք իրար հետ, — կանգնած էր սքանչելի՝ իբրև չքնաղ մի երազ, ներդաշնակ՝ իբրև Պրաքսիտելէսի՝ մի արձան կամ մի երգ, բայց շփոթւած, ամօթից շառագունած, ծնկները սեղմած, ձեռները կուրծքին և աչքերի թերթերունքները իջեցրած: Յետոյ արագ շարժումով բարձրացնելով իր բազուկները՝ նա քակեց ծամերը պահող կեռիկները, և մի ականթարթում, գլխի մի թափահարելով, ծածկեց մազերով որպէս մի թիկնոցով:

Ակտէն մօտենալով նրան և ձեռք տալով նրա մուգ ծամերին՝ ասաւ.

— Եւ որպիսի մազեր ունիս... Ոսկէ փոշի չեմ ցանի վրան, իրանք ոսկու պէս փայլում են տեղ-տեղ ծալքերին... Գուցէ միայն մի-երկու տեղ աւելացնեմ

ոսկեփայլ թել, բայց շատ թեթև, շատ աննշմարելի կերպով, որ մէջը կարծես շող սլսպղայ: Ջրնաղ երկիր պիտի լինի ձեր լիզիական երկիրը, ուր այսպիսի աղջիկներ են ծնւում:

— Ես այդ երկիրը չեմ յիշում, — պատասխանեց Լիզիան, — Ուրսուսը միայն պատմել է ինձ, որ մեզ մօտ անտառներ են ու անտառներ:

— Իսկ անտառներում ծաղիկներ են ծաղկում, — ասաւ Ակտէն, թաթախելով ձեռները աղաւնիճի հիւթով լի ամանի մէջ և օծելով նրանով Լիզիայի մազերը:

— Աւարտելով այս գործը՝ նա սկսեց թեթևակի օծել օրիորդի ամբողջ մարմինը Արարիայի անուշահոտ իւղերով, և ապա հագցրեց փափուկ, ոսկեգոյն, առանց թեքերի տունիկան, որի վրա պիտի ձգէր ձիւնանման պեպլոս: Բայց որովհետև սրանից առաջ հարկաւոր էր մազերը սանրել, ուստի նա փաթաթեց օրիորդին մի տեսակ լայն շորի մէջ, որ սիւնթեսիս էր ասւում, և բազկաթուռի մէջ նստեցնելով՝ յանձնեց նրան մի առ ժամանակ ստրկուհիների ձեռքը, որպէս զի հեռուց դիտի սանրելուն: Միևնոյն ժամանակ երկու ստրկուհիք սկսեցին Լիզիայի ոտներին հալցնել սպիտակ, ծիրանիով ասեղնազործած մաշիկներ, որ նրանք կապում էին նրա ալարաստրանման ոտի կոճերին, խաչաձև անց կացնելով ոսկեղօծ ժապաւէնները: Երբ վերջապէս սանրեցին պրծան, Լիզիայի վրայ ձգեցին պեպլոսը գողտրիկ, թեթև ծալքերով. յետոյ Ակտէն մարգարիտներ շարեց նրա պարանոցին և ոսկեփայլ փոշի թեթևակի ցանեց նրա մազերի ծալքերին, և ապա պատւիրեց իրան էլ հալցնեն, ամբողջ ժամանակ հիացած հայեացքներով հետևելով Լիզիային:

Շուտով նա էլ պատրաստ էր: Գլխաւոր մուտքի առջև նոր էին սկսել երևալ առաջին դեսպակները, երբ

երկուսը մտան կողքի կրիւպտոպորտիկը ¹, որտեղից երևում էին դլխաւոր մուտքը, ներքին նախագաւիթը և բակը, որ պատած էր նումիդիական մարմարիոնից շինած սիւներով:

Քանի գնում էր աւելի և աւելի շատ մարդ էր անցնում մուտքի բարձրագագաթ կամարի տակով, որի վրայից Լիսիասի ² հոյակապ քառաձի կառքը կարծես դէպի երկինք էր սլացնում Ապոլոնին և Դիանային: Լիգիայի աչքին դիպաւ մի շքեղ տեսարան, որի մասին Աւլոսի համեստ տունը ամենափոքր գաղափար չէր կարող տալ նրան: Արևի մայր մտնելու րոպէն էր, և նրա վերջին ճառագայթներն ընկնում էին սիւների նումիդիական դեղին մարմարի վրա, որ այդ փայլերից ոսկու պէս պոպոկում էր և միևնոյն ժամանակ վարդագոյնի էր տալիս: Սիւների միջով, Դանայիտներ և ուրիշ աստուածներ կամ դիւցազուններ ներկայացնող սպիտակ արձանների մօտով, անցնում էին խումբ-խումբ մարդիկ, այր և կին, որոնք նոյնպէս արձանների էին նըման, որովհետև նոյնպէս հագած ունէին տոգաներ, պեպլոսներ և ստոլաներ, դէպի գետին ճոխ իջնող փափուկ ծալքերով, որոնց վրա հանգչում էին մայր մըտնող արևի ցոլքերը: Հսկայական Հերակլէսը, որի գլուխը դեռ լուսաւորւած էր, իսկ մնացած մարմինը սիւնից ընկած ստերի մէջ էր արդէն խորասուզւած՝ բարձրից նայում էր այդ ամբոխին: Ակտէն մատնացոյց էր անում Լիգիային սենատորներ, որոնք աչքի էին ընկնում իրանց՝ ափերին լայն ծիրանի կարած տոգաներով, գունաւոր տունիկաներով և կօշիկների կիսալուսիներով ³, և ասպետներ, և հռչակաւոր զեղար-

1 Gryptoporticus—գաղտնի, մեծ մասամբ ստորերկրայ անցք:

2 Լիսիաս քանդակագործը ապրում էր Օգոստոսի օրերում:

3 Lunula—փղոսկրէ կիսալուսին կօշիկի վրա. պատրիկական ծագման նշան:

ւեստագէտներ. հռոմայեցի կանայք, որոնց հագուստները մէկ՝ հռոմէական էր, մէկ՝ յունական, մէկ՝ ֆանտաստիքական — արեւելեան, մազերը՝ աշտարակների, բուրգերի պէս հաւաքւած կամ աստւածուհիների արձանների օրինակով ցածր, գլխին հարթ սանրւած և ծաղիկներով զարդարւած: Շատ տղամարդկանց և շատ կանանց անուէնները տալիս՝ Ակտէն նրանց անուէններից կցում էր կարճաբոտ և յաճախ սարսափելի պատմութիւններ, որոնք Լիգիային երկիւղ ու զարմանք էին ազդում և շարացնում: Նրա համար դա մի տարօրինակ աշխարհ էր, որի գեղեցկութեամբ արբում էին նրա հայեացքները, բայց որի հակասութիւնները չէր կարող հասկանալ՝ նրա կուսական խելքը: Երկնքի այդ վերջալոյսի մէջ, խորքում կորչող անշարժ սիւնների այդ շարքերի մէջ և արձանների նմանող այդ մարդկանց մէջ կար մի տեսակ խաղաղութիւն, թւում էր թէ այդ ուղղադիմ մարմարների մէջ ապրելիս պէտք է լինին հոգսերից ազատ, անդորր և երջանիկ կիսաստւածներ. մինչդեռ Ակտէի ցածր ձայնը բաց էր անում մի առ մի և՛ այդ պալատի, և՛ այդ մարդկանց բոլորովին հակառակ, սարսափելի գաղտնիքը: Ահա այնտեղ հեռւում երևում է կրիւպտոպոլիսիլը, որի սիւնների և յատակի վրա դեռ ևս կարմրի են տալիս այն արեան բլծերը, որով սրսկեց սպիտակ մարմարը կալիգուլան¹, երբ ընկաւ Կասսիոս Քերէայի դաշոյնից. ահա այնտեղ

1 Կայոս Կալիգուլան, Դերմանիկոսի և Ադրիպալինա Մեծի որդին՝ (37—41) սկսեց իւր կայսրութիւնը մի քանի խոհեմ կարգադրութիւններով, բայց վերջը խելագարւելով՝ այն աստիճան արիւնարբու դառաւ, որ ափսոսում էր, ինչո՞ւ մարդկութիւնը մէկ զլուխ չունի, որ կարողանար մէկ անգամից կտրել: Դաւադիրները, Կասսիոս Քերէա թիկնապահապետի առաջնորդութեամբ, սպանեցին նրան պալատի ունի անցքերից մէկի մէջ:

սպանեցին նրա կնոջը. ահա այնտեղ նրա որդուն քարին զարկեցին. այնտեղ, այն թևի տակ, կայ գետնափոր նկուղ, ուր սովից ձեռներն էր կրծում կրտսեր Դրուսոսը. այնտեղ թունաւորեցին երէց Դրուսոսին¹. այնտեղ ոլորւում էր Դոմելլոսը երկիւղից. այնտեղ Կլաւդիոսը՝ ցնցումներից², այնտեղ Բրիտանիկոսը³. ամեն տեղ այդ պատերը լսել են մեռնողների հառաչանքն ու խռպոցը. իսկ այս մարդիկ, որոնք այժմ

1 Դրուսոս կրտսերը—Կալիգուլիայի եղբայրն էր. Սէյանոս Տիբեր (14—37 թ. Ք. ծ. յ.) կայսեր սիրելին, կամենալով իր համար ճանապարհ բանալ դէպի կայսերական գահը՝ նախ աշխատեց ոչնչացնել Դրուսոս երէցին, որ Տիբերիոսի որդին էր և թագաժառանգ էր նշանակւած: Այս Դրուսոսը ապտակ տւաւ Սէյանոսին. և ուս, դաւ կազմելով նրա կնոջ հետ, պալատական բժշկի ձեռքով կամաց ներգործող թոյն խմացրեց Դրուսոս երէցին (23 թ.): Անուհետեւ սկսեց հեռացնել ուրիշ թագաժառանգներին,— կայսեր եղբոր որդու Դերմանիկոսի ընտանիքը: Ագրիպպինա Մեծը մեռաւ Պանդատարիա կղզու վրա. Դրուսոս կրտսերը ձգւեց պալատի տնի մարդի մի աշտարակի նկուղը և այնտեղ մեռաւ:

2 Ագրիպպինա Մեծի աղջիկը Ագրիպպինա Փոքրը Կլաւդիոս կայսր կինը դառնալով իր Դոմիտիոս (Ներոն) որդու համար կամեցաւ դահը պատրաստել: Յայտնի թունադորց Լոկուստայի օգնութեամբ ճաշի ժամանակ նա խառնել տւաւ թոյն Կլաւդիոսի սիրած տւնկէ ապուրի մէջ: 54 թ. հոկտ. 13 կայսրը սաստիկ տանջանքներով մեռաւ:

3 Բրիտանիկոսը Կլաւդիոսի և Մեսսայինայի որդին էր: Ագրիպպինա Փոքրը, տեսնելով որ իր որդի Ներոնը իրան չի լսում և հակառակ իր կամքին կամենում է պսակւել «մի որեւէ աղախին» Ակտէի հետ սկսեց որդուն սպառնալ, որ կաշխատի նրա տեղ կայսր նստացնել Բրիտանիկոսին, որ աւելի մեծ իրաւունքներ ունէր դահի վրա: Ներոնը իր սեղանի վրա Բրիտանիկոսի կերակուրի մէջ ածել տւաւ Լոկուստայի պատրաստած թոյնը, որից արքայադնը իսկոյն մեռաւ (55 թ.): Սա՝ Ներոնի առաջին ոճիրն էր, և յետոյ տեսնելով ինչպէս ծերակոյտն ու Հռոմը ներողամտութեամբ են նայում այդ անին համոզւեց, որ կայսեր համար եղբայրասպանութիւնը յանցանք չէ:

շտապում են մեծարքի, տողաները, գունաւոր տունի-
կաները հագին, ծաղիկներով ու ակներով զարդարւած՝
գուցէ վաղը մահապարտ կըլինեն, գուցէ շատերի դէմ-
քերին ժպիտը քողարկում է երկիւղ, անհանգստութիւն,
վաղւայ համար անվստահութիւն. գուցէ կիրքը, ըն-
չասիրութիւնը, նախանձը ծծում են այդ միջոցին այս
ըստ երևոյթին անհոգ, պսակակիր կիսասոււածների
սրտերը: Լիգիայի սարսափահար միտքը չէր կարողա-
նում հետեւել Ակաէի խօսքերին, և այն ժամանակ, երբ
այդ չքնաղ աշխարհը դէպի իրան էր քաշում աւելի ու
աւելի մեծ ոյժով նրա աչքերը, սիրտը ճմլւում էր եր-
կիւղից, իսկ հոգին յանկարծ մորմոքեց անասելի և
անսահման անձկութիւնով Պոմպոնիա Գրէկինայի և
Աւլոսների խաղաղ տան համար, որտեղ թաղաւորում
էր սէր, ոչ թէ ոճիր:

Մինչ այդ՝ Vicus Apollinis-ի կողմից նոր և նոր
հիւրերի խմբակներ էին կուտակւում: Դարպասի ետե-
ւից հասնում էին իրանց տէրերին ուղեկցող կլինտոնների
ձայներն ու բացազանչութիւնները: Բակում և սիւնա-
դարդ նախադաւիթներում խոնւում էին կեսարի բազ-
մաթիւ ստրուկները, ստրկուհիք, մանկաւիկներն ու
պրետորիական զինւորները, որոնք արքունիքը պահ-
պանում էին: Մի քանի տեղ, սպիտակ կամ թուխ դէմ-
քերի մէջ, սեւին էր տալիս նումիդիացու դէմքը, փետ-
րազարդ սաղաւարտով և ահագին ոսկէ օղերը ականջ-
ներին: Ամեն կողմից բերում էին ֆլուեր, կլթաոներ,
արհեստական կերպով, չընայած ուշ աշունքին, աճեց-
րած ծաղիկների փունջեր, ձեռքի լամպանր—արծա-
թէ, ոսկէ և պղնձէ: Խօսակցութիւնների աժիլի և աւելի
սաստկացող աղմուկը խառնւում էր շատրանի կար-
կաջի հետ, որի՝ վերջալոյսի շողերից վարչագոյն դա-

ռած ցայտերը, վայր ընկնելով վերեւից մարմարի վրա, ջարդւում էին, կարծես ողբեր արձակելով:

Ակտէն դադարեց պատմել, իսկ Լիզիան շարունակում էր զննել, որոնելով մէկին այդ տան մէջ: Եւ յանկարծ նրա դէմքը կարմրեց: Սիւների միջից երևացին Վինիկիոսն ու Պետրոնիոսը և գնում էին դէպի մեծ տրիկլինիոնը, գեղեցիկ, հանգիստ, իրանց սպիտակ տողաների մէջ սպիտակ աստլածներին նման: Երբ Լիզիան օտար մարդկանց մէջ նկատեց այդ երկու ծանօթ և բարեկամ դէմքերը և մանաւանդ երբ նկատեց Վինիկիոսին, նրան թւում էր, թէ մեծ բռն ընկաւ իր սրտի վրայից: Օրիորդը զգաց իրան աւելի քիչ մեկուսացած: Այն տնտեսման անձկութիւնը Պոմպոնիայի և Աւլոսների տան համար, որ մի բոպէ առաջ նրան մորմոքեց, դադարեց յանկարծ ցաւ պատճառել: Վինիկիոսին տեսնելու և հետը խօսելու գայթակղութիւնը խլացրեց նրա մէջ ուրիշ ձայներ: Ի դուր էր իրան յիշեցնում ամբողջ այն վատութիւնը, որ լսել էր Կեսարի տան մասին, և Ակտէի խօսքերը, և Պոմպոնիայի նախազգուշութիւնը. այդ խօսքերին և նախազգուշութիւններին հակառակ՝ նա յանկարծ զգաց, որ այդ մեծարքին ոչ թէ միայն պարտական է, այլ և ուզում է լինել: Այն միտքը, թէ մի բոպէից յետոյ լսելու է նոյն սիրելի և դուրեկան ձայնը, որ իրան ասում էր աստլածներին վայել սիրոյ և երջանկութեան մասին և որ մինչև այդ ժամանակ հնչում էր իր ականջների մէջ, նրան պատճառում էր ուղղակի ցնծութիւն:

Բայց յանկարծ օրիորդը վախեցաւ. այս ցնծութիւնից: Նրան թւում էր, որ այդ վայրկեանին դաւաճանում է և այն մաքուր ուսմունքին, որով էր դաստիարակւած, և Պոմպոնիային, և ինքն իրան: Այլ բան է գնալ ստիպմամբ, և այլ է ուրախանալ այդպիսի

անհրաժեշտութիւնից: Նա իրան մեղաւոր զգաց, անարգ և կորած: Սիրտը յուսահատութեամբ լցւեց, և նա ուղում էր լաց լինել: Եթէ միայնակ լինէր, կըչոգէր և կըսկսէր կրծքին խփել, կրկնելով — «վայ ինձ, վայ ինձ»: Ակտէն, բռնելով այժմ Լիզիայի ձեռքը, տանում էր նրան ներքին սենեակներով դէպի մեծ օրիորդներ, որտեղ պիտի տեղի ունենար մեծարքը, իսկ օրիորդի աչքերը մթնում էին և սրտի բաբախումը արգելում էր նրա շնչառութիւնը: Կարծես երազի մէջ նա տեսաւ թէ սեղանների և թէ պատերի վրա պսպղացող լամպաները, կարծես երազի մէջ լսեց աղաղակները, որոնցով ողջունում էին կեսարին, կարծես մառախուղի մէջ նկատեց իրան կեսարին: Աղաղակները աղջկան խլացրին, փայլը կուրացրեց, անուշահոտութիւնները թմրեցրին նրան, և Լիզիան, կորցնելով ինքնագիտակցութեան միացորդը, հազիւ կարողանում էր զանազանել Ակտէին, որ նրան սեղանի առջև տեղաւորելով, ինքը կողքին բազմեց:

Բայց մի բռնակցից յետոյ լսեց ցածր, ծանօթ մի ձայն միւս կողմից.

— Ողջոյն քեզ, ամենագեղեցիկդ երկրիս օրիորդների և երկնքի աստուածների մէջ. ողջոյն քեզ, աստուածաման Կալլինա:

Լիզիան, մի փոքր ուշքի գալով՝ նայեց այն կողմը. — նրա կողքին բազմած էր Վինիկիոսը:

Առանց տողայի էր, որովհետեւ յարմարութիւնն և սովորութիւնը թելադրում էին հանել տոգան մեծարքի ժամանակ: Նրա մարմինը ծածկւած էր միայն կարմիր, առանց թևերի տունիկայով, որ արծաթէ արմաւենիներով էր ասեղնագործած: Մերկ բազուկները, արեւելեան սովորութեան համեմատ, զարդարւած էին արմուկներից վերէ կոճկած ոսկէ երկու լայն ապա-

րանջաններով, իսկ աւելի ներքեւ խնամքով մաքրւած էին մազերից՝ ողորկ, բայց շատ ջղոտ, իսկ և իսկ զինուորի վայել, սուսերի և վահանի համար ստեղծւած բազուկները: Գլխին կրում էր վարդերից հիւսւած մի պսակ: Քթի վերեւ միացած յօնքերով, գեղեցիկ աչքերով և թուխ դէմքով, նա ներկայանում էր իբրեւ երիտասարդութեան և ուժի մարմնացում: Լիզիային նա այնչափ հրապուրիչ երեւաց, որ թէև առաջին շփոթմունքը արդէն անցել էր՝ նա հազիւ կարողացաւ պատասխանել.

— Ողջոյն քեզ, Մարկոս...

Իսկ նա ասաւ.

— Երջանիկ եմ աչքերս, որ քեզ տեսնում եմ. երջանիկ եմ ականջներս, որ լսեցին ձայնդ, որ սրնգի և կիթառի ձայնից քաղցր է: Եթէ ինձ պատւիրւած լինէր ընտրել, թէ ով իմ մօտ բազմի այս մեծարքին, դժուար, Լիզիա, թէ Վենուսը, քեզ կընտրէի, ով աստուածանման:

Եւ սկսեց նրան նայել, կարծես ուզում էր կշտանալ նրա տեսքով, և այրում էր նրան իր աչքերով: Նրա հայեացքը սահեց աղջկայ դէմքից պարանոցը և մերկ բազուկները, շոյում էր նրա գեղանի ձեւերը, զմայլւում էր նրա վրա, գգւում էր նրան, կլանում էր. բայց տուփանքի հետ միասին այդ հայեացքի մէջ վառւում էր և՛ երջանկութիւն, և՛ փաղաքշանք, և՛ անսահման յափշտակութիւն:

— Գիտէի որ քեզ կը տեսնեմ Կեսարի տանը, — շարունակեց նա. — բայց երբ քեզ տեսայ, իմ ամբողջ հոգուս տիրեց այնպիսի մի ուրախութիւն, կարծես ինձ պատահեց բոլորովին անսպասելի երջանկութիւն:

Լիզիան, ուշքի գալով և զգալով, որ այդ ամբոխի և այդ տան մէջ նա էր միակ իրան մօտիկ էակը, սկսեց

խօսել նրա հետ և հարցնել նրան այն ամենի մասին, ինչ որ իր համար անհասկանալի էր և ինչ որ երկիւղ էր ազդում իրան: Ո՞րտեղից գիտէր, որ իրան կըգտնի Կեսարի տանը և ինչո՞ւ է ինքը այստեղ: Ինչո՞ւ Կեսարը խլեց իրան Պոմպոնիայից: Ինքը այստեղ վախում է և ուղեւժ է Աւլոսների տունը վերադառնալ: Ինքը կըմեռնէր կարօտից և անհանգստութիւնից, եթէ յոյս չունենար, որ Պետրոնիոսը և նա, Վինիկիոսը, կըմիջնորդեն իր համար Կեսարի առջև:

Վինիկիոսը բացատրում էր նրան, որ նրա յափշտակելու մասին իմացել է հէնց Աւլոսից: Ի՞նչու է նա այստեղ, չըգիտի: Կեսարը ոչ մէկին հաշիւ չի տալիս իր կարգադրութիւնների և հրամանների համար: Սակայն թող չըվախենայ: Ահա ինքը, Վինիկիոսը, նրա մօտ է և կըմնայ նրա մօտ: Կըգերազանցէր աչքերի լոյսից զրկւել, քան թէ նրան թողնել: Լիգիան իր հոգին է, ուրեմն կըպահպանի նրան ինչպէս իր հոգին: Կըկառուցանի նրա համար իր տանը, իբրեւ մի աստուածոհոլ համար, մի սեղան, որի վրա զոհ կըմատուցանի զմուռ և հալւէ, իսկ դարնանը արևածաղիկ և խնձորենու ծաղիկ... Իսկ եթէ Կեսարի տանը վախենում է՝ ահա ինքը երդւում է, որ նա այս տանը չի մնայ:

Եւ թէև երիտասարդը խօսում էր ճարպիկ զգուշութեամբ և երբեմն հնարում էր, նրա ձայնի մէջ զգացւում էր ճշմարտութիւն, որովհետև նրա զգացմունքները ճշմարիտ էին: Նրա սիրտը լցւում էր նոյնպէս անկեղծ գորովով, և օրիորդի խօսքերը թափանցում էին նրա հոգու խորքերը այնպէս, որ երբ Լիգիան սկսեց շնորհակալութիւն յայտնել և նրան հաւատացնել, թէ Պոմպոնիան կըսիրի նրան նրա բարութեան համար, իսկ ինքը իր ամբողջ կեանքում կըլինի նրան երախտապարտ, Վինիկիոսը չըկարողացաւ զըս-

պել իր յուզմունքը, և նրան թւում էր, թէ երբէք
կեանքի մէջ չի կարողանայ նրա խնդիրքին ընդդիմա-
դրել: Նրա սիրտը հալւում էր: Աղջկայ գեղեցկութիւնը
արբեցնում էր նրա մտքերը, և նա փափագում էր
նրան, բայց միևնոյն ժամանակ զգում էր, որ իր հա-
մար շատ թանկագին է նա և յիրաւի կարող է նրան
պաշտել իբրև աստուածուհի, նոյնպէս մի անդիմադրելի
ցանկութիւն էր զգում՝ նրա գեղեցկութեան մասին,
երկրպագութեան հասնող իր սիրոյ մասին խօսելու, և
որովհետև աղմուկը մեծարքի ժամանակ աւելանում էր,
նա, աւելի մօտիկ քաշելով, սկսեց օրիորդի ականջին
շնչալ խօսքեր, բարի, քաղցր, սրտի խորքից բղխող,
երաժշտութեան պէս հնչող, գինու պէս արբեցնող խօս-
քեր:

Ինքն ևս արբեցնում էր Լիգիային: Այս շրջապա-
տող օտարների մէջ նա օրիորդին երևում էր աւելի և
աւելի սրտակից, աւելի և աւելի սիրելի, և՛ բոլորովին
վստահելի, և՛ ամբողջ հոգևով նւիրւած: Նա հանգստաց-
րեց Լիգիային, խոստացաւ դուրս կորզել Կեսարի տա-
նից, խոստացաւ, որ նրան անպաշտպան չի թողնի, որ
կըծառայի նրան: Բացի դրանից, առաջ, Աւուսների
տանը, խօսում էր նրա հետ միայն ընդհանրապէս սի-
րոյ և այն երջանկութեան մասին, որը Լիգիան կարող
է տալ, իսկ այժմ արդէն ուղղակի ասում էր, որ նրան
է սիրում, որ իր համար ամենաընտրելին է և ամենա-
թանկագինը: Օրիորդը առաջին անգամ էր լսում այս-
պիսի խօսքեր տղամարդի բերանից, և քանի աւելի էր
լսում, թւում էր նրան, թէ մի բան երազի պէս իր մէջ
արթնանում է, որ իրան ընդգրկում է մի ինչ-որ երա-
նութիւն, որի մէջ անսահման ուրախութիւնը խառն-
ւում է անսահման անհանգստութեան հետ: Նրա այտե-
րը սկսեցին այրւել, սիրտը բաբախել, շրթունքները

բացւել էին կարծես զարմանքից: Երկիւղ էր տիրում նրան, որ այդպիսի բաներ է լսում, բայց և ոչ մի կերպ չէր ուզինայ նրա մէկ խօսքը բաց թողնել: Ժամանակ առ ժամանակ ցածր էր յառում աչքերը, բայց մէկ էլ բարձրացնում էր Վինիկիոսի վրա լուսափայլ, երկչոտ և հարցախնդիր մի հայեացք, կարծես ուղեկիս լինէր նրան ասել. «շարունակիր խօսել»: Խօսակցութիւնը, երաժշտութիւնը, ծաղիկների բոյրը և արարական խունկերի անուշահոտութիւնը նորից սկսեցին նրան թմրացնել: Հռոմում սովորութիւն էր մեծարքաների ժամանակ բարձերի վրա պառկել, բայց տանը Լիգիան տեղաւորւում էր Պոմպոնիայի և փոքրիկ Ալլոսի մէջ տեղում. իսկ այժմ նրա կողքին բազմած էր Վինիկիոսը, յաղթանդամ, սիրահարւած և բորբոքւած այդ երիտասարդը, և զգալով այն տապը, որ նրանից խփում էր, աղջիկը թէ ամօթահարւում էր և թէ հըրճւում: Նրան տիրում էր մի ինչ-որ քաղցր թմրութիւն, ինչ-որ ուժասպառութիւն և մոռացութիւն, կարծես քունը տանելիս լինէր:

Բայց օրիորդի մերձաւորութիւնը սկսել էր աղ-դել և Վինիկիոսին: Նրա դէմքը գունատւել էր, ռնգները լայնացել էին, կարծես արևելքի նժոյգի ռնգներ լինէին: Երևում էր որ նրա սիրտն էլ անսովոր խիստ զարկերով բարախում էր կարմիր տունիկայի տակ, որովհետև նրա շունչն աւելի կարճացել էր, բառերը կտրւում էին շրթունքին: Նա էլ առաջին անգամն էր այսպէս մօտիկ, Լիգիայի կողքին և եթ: Նրա մտքերը սկսեցին խառնւել, երակների մէջ հուր էր զգում, որը ի զուր աշխատում էր գինով շիջեցնել: Եւ ոչ թէ գինին, այլ նրա հրաշագեղ դէմքը, նրա մերկ բազուկները, նրա ոսկեթել տունիկայի տակ ալեկոծւող կուսական կուրծքը և պեպլոսի սպիտակ ծալքերի մէջ թագ-

նւած կաղմւածքն էին արբեցնում Վինիկիոսին աւելի և աւելի: Վերջը նա բռնեց օրիորդի ձեռքը արմունկից վերև, ինչպէս արդէն այդ մէկ անգամ արել էր Ալլոսի տանը, և քաշելով նրան իր մօտ՝ սկսեց շշնջալ դողդոջուն շրթունքներով:

— Ես քեզ սիրում եմ, կալլինա... իմ աստուածանման:

— Մարկոս, թող ինձ, — ասաւ Լիգիան:

Իսկ նա շարունակեց, մշուշապատ աչքերով:

— Իմ աստուածանման... սիրի՛ր ինձ:

Բայց այդ վայրկեանին լսեց Ակտէի ձայնը, որ Լիգիայի միւս կողմն էր բազմած.

— Կեսարը ձեզ է նայում:

Վինիկիոսին յանկարծ բարկութիւն տիրեց թէ Կեսարի և թէ Ակտէի վրա, որի խօսքերը ցրեցին արբեցութեան հրապոյրները: Երիտասարդ տղամարդին մինչև անգամ բարեկամական ձայնը կըթւար այսպիսի ըոպէին զազրելի. իսկ նա դեռ կարծում էր, որ Ակտէն դիտմամբ կամենում է խանգարել իր խօսակցութիւնը Լիգիայի հետ:

Ուստի, գլուխը բարձրացնելով և Լիգիայի ուսերի վրայից նայելով ջահէլ ազատագրունուն, ասաւ չարամտութեամբ.

— Ակտէ, անցել է այն ժամանակը, երբ մեծարքներին բազմած էիր Կեսարի կողքին, և ասում են, որ քեզ կուրութիւն է սպասում, ուստի ի՞նչպէս ես կարողանում տեսնել նրան:

Իսկ ազատագրունին պատասխանեց, կարծես թախծութեամբ.

— Այնուամենայնիւ տեսնում եմ նրան... Նա էլ կարճատես է և նայում է ձեզ զմրուխտի միջով:

Ամեն բան, ինչ որ ներոնն էր անում, արթնաց-

նում էր նոյն իսկ նրա ամենամօտիկ մարդկանց զգուշութիւնը: Վինիկիոսն էլ սկսեց անհանգստանալ, սառաւ և սկսեց աննկատելի կերպով նայել Կեսարի կողմք: Լիգիան, որ մեծարքի սկզբում շփոթմունքից իբրև մառախուղի մէջ էր տեսել Ներոնին, իսկ յետոյ, Վինիկիոսի ներկայութիւնով և խօսքերով յամիշտակած, բոլորովին չէր նայում նրան,—այժմ նոյնպէս ուղղեց նրա վրա իր միանգամից և՛ հետաքրքիր և՛ ահաբեկ աչքերը:

Ակտէն ճշմարիտ էր ասում: Կեսարը թեքւել էր սեղանին և մի աչքը պշացնելով, իսկ միւսի առջև մատներով պահելով կլոր ողորկած զմրուխտը, որ միշտ գործ էր ածում՝ նրանց էր նայում: Մի վայրկեան նրա հայեացքը հանդիպեց Լիգիայի հայեացքին, և օրիորդի սիրտը սարսափից կծկւեց: Երբ, դեռ երեսայ ժամանակ, ապրում էր Աւլոսների սիկիլիական կալածքներում, պառաւ եգիպտացի ստրկուհին պատմել էր նրան լեռների գագաթներին ապրող վիշապների մասին, և ահա այժմ նրան թւում էր, թէ յանկարծ իրան նայեց մի այդպիսի վիշապի կանաչ աչք: Ահ ու դողով նա բռնեց Վինիկիոսի ձեռքից, վախեցած երեսայի պէս, իսկ գլխում խոնւում էին անկարգ և արագ տպաւորութիւններ:—«Ուրեմն սա նա է, այն ահեղն ու ամենուակալը»: Չէր տեսել նրան երբէք մինչև այդ օրը և կարծում էր որ ուրիշ կերպարանք ունի: Երևակայում էր մի ինչ-որ ահուկի դէմք, չարութիւնը գծերի մէջ քարացած: Մինչդեռ տեսաւ հաստ պարանոցի վրա հաստատւած մի մեծ գլուխ, ճշմարիտ է, ահուկի, բայց գրեթէ ծիծաղաշարժ մի դէմք, որովհետև հեռւից յիշեցնում էր երեսայական մի գլուխ: Մեղեակագոյն տունիկան, որն արգելւած էր հագնել հասարակ մահկանացուներին, կապոյտ ցոլք էր ձգում նրա լայն ու կարճ

դէմքի վրա: Մազերը մուգ էին և սանրւած, Ոթոնի մտքրած մոդայի համեմատ, չորս շարք խոպոպներով: Մօրուք չէր կրում,—նորերս զոհել էր Յուպիտերին, և այս բանի համար ամբողջ Հռոմը շնորհակալութիւն էր մատուցել նրան, թէև կամացուկ միմեանց մէջ խօսում էին, որ զոհել է մօրուքը նրա համար, որ ինչպէս և նրա ամբողջ ազգատոհմի մէջ՝ մօրուքի մազերը շէկ էին բուսնում: Բայց յօնքերի վերևից դուրս ցցւած նրա ճակատի մէջ մի ինչ-որ ոլիմպիական բան կար. սեղմւած յօնքերի մէջ ամենակալութեան գիտակցութիւնն էր երևում, բայց այս կիսաստւածային ճակատի տակ գտնւում էր կապիկի, արբեցողի և խեղկատակի մի չնչին դէմք, որ լի էր փոփոխական կրքերով և, չընայելով երիտասարդ հասակին, պարարտացած էր, բայց միևնոյն ժամանակ հիւանդոտ և ուռած: Լիգիային երեւաց նա չարագուշակ, բայց նախ և առաջ զգւելի:

Մի րոպէից յետոյ Կեսարը ցած դրաւ զմրուխտը և դադարեց նրան նայել: Այն ժամանակ Լիգիան տեսաւ նրա դուրս ընկած կապոյտ աչքերը, որ պշացնում էր լոյսի շատութիւնից. նրանք ապակեփայլ էին, մտքից զուրկ, նման մեռելի աչքերին:

Իսկ Ներոնը դիմելով Պետրոնիոսին՝ ասաւ.

—Արդեօք սա է այն պատանդը, որին սիրում է Վինիկիոսը:

—Սա է:

—Ի՞նչպէս է կոչւում նրա ազգութիւնը:

—Լիգ:

—Վինիկիոսը սրան գեղեցիկ է համարում:

—Հագցրու օրիորդական պեպլոսը ձրթենուփթած կոճղի վրա, և Վինիկիոսը նրան գեղեցիկ կը համարի: Բայց քո դէմքին, ով անզուգական գեղագէտ, կարդում եմ արդէն նրա դատավճիռը: Հարկաւոր չէ որ բա-

Յո՞ երբաս

ցարձակապէս յայտնես: Այո, չափազանց չոր ու ցամաք, նիհար, ուղիղ՝ խաշխաշի գլուխ բարակ ցօղունի վրա, իսկ դու, աստուածանման էսթետիկ, կանանց մէջ վնահատում ես ցօղունը, և դու եռապատիկ, քառապատիկ իրաւացի ես: Մենակ դէմքը ոչինչ չինշանակում: Ես շատ բան եմ իւրացրել քեզնից, բայց այդպիսի անվրէպ աչք չունիմ... Ես ահա պատրաստ եմ դրադ դալ Տուլիոս Սենեկիոնի հետ նրա սիրուհիով, որ թէև մեծարքի ժամանակ, երբ բոլորն էլ բազմած են լինում, դժւար է կարծիք կազմել ամբողջ կազմաւածքի մասին, դու արդէն ինքդ քեզ առել ես, «ազդերը նեղ են»:

—Ազդերը նեղ են,—պատասխանեց, աչքերը պըշացնելով, Ներոնը:

Պետրոնիոսի շրթունքներին երևաց հազիւ նկատելի մի ժպիտ. իսկ Տուլիոս Սենեկիոնը, որ մինչև այդ ժամանակ զբաղւած էր Վեստինոսի հետ խօսելով, այն է՝ ծիծաղում էր երազների վրա, որոնց Վեստինոսը հաւատում էր, դիմեց Պետրոնիոսին և թէև ոչ մի դադափար չունէր, թէ ինչո՞ւ մասին է խօսքը՝ ասաւ.

—Սխալւում ես, ես համակարծիք եմ Կեսարի հետ:

—Շատ բարի, — պատասխանեց Պետրոնիոսը:— Այն է ապացուցանում էի, որ դու մի կաթիլ բանականութիւն ունիս, իսկ Կեսարը պնդում էր, որ ընտիր տեսակի էջ ես:

—Habet,¹—ասաց Ներոնը ծիծաղելով և դէպի ցած

է
Ք
1 Habet—«ունի», այսինքն՝ վէրք է ստացել: Վերաւորւած գլադիատորը կարող էր դիտութիւն աղերսել ժողովրդից: Եթէ հանդիսականները (իսկ կայսրութեան ժամանակ կայսրը) վեր էին բարձրացնում ձեռքը, բռունցքը սեղմելով, նրան կեանք էին պարգևում, իսկ եթէ պարզում էին ձեռքը, մատները բաց արած, նրան մահի էին դատապարտում:

շրջեց ձեռքի մեծ մատը, ինչպէս այս անում էր կրկէսներում ի նշան այն բանի, որ գլադիատորը հարւած է ստացել և պէտք է մեռցւի:

Իսկ Վեստինոսը, կարծելով որ խօսքը շարունակ երազների մասին է, բացազանչեց.

— Իսկ ես հաւատում եմ երազներին, և Սենեկան մի ժամանակ ինձ ասում էր, որ նոյնպէս հաւատում է:

— Այս գիշեր երազումս տեսայ, որ վեստեան քըրմուհի եմ դառել, — ասաւ, թեքւելով սեղանի վրա, Կալվիա Կրիսպինիլան:

Այդ բանի վրա ներոնը սկսեց ծափ տալ, ուրիշները հետեցին նրա օրինակին, և մի րոպէից յետոյ շուրջը լսեցին ծափահարութիւններ, որովհետեւ մի քանի ամուսին թողած Կրիսպինիլան յայտնի էր ամբողջ Հռոմում իր առասպելական անբարոյականութեամբ:

— Իսկ նա ամենեւին չըշփոթւելով՝ ասաւ.

— Եւ ի՞նչ: Բոլոր այդ վեստալուհիք պառաւ են և զզւելի: Միայն Ռուբրիան է մարդու նման, և այդպիսով երկուսս մենակ կըլինէինք, թէև Ռուբրիայի երեսը ամառը ծածկւում է մուկով (պէպինով):

— Թոյլ տուր սակայն, ողջախոհագոյն Կալվիա, — ասաւ Պետրոնիոսը. — վեստալուհի կարող էիր դառնալ գուցէ միայն երազում:

— Իսկ եթէ Կեսարը հրամայէր:

— Կըհաւատայի, որ կատարւում են մինչև անգամ ամենազարմանալի երազները:

— Որովհետև կատարւում են, — ասաւ Վեստինոսը: — Հասկանում եմ, որ կարող են լինել մարդիկ, որոնք աստուածներին չեն հաւատում, բայց ի՞նչպէս կարելի է չըհաւատալ երազներին:

— Իսկ գուշակութեանը, — հարցրեց ներոնը: — Մի ժամանակ ինձ գուշակեցին, որ Հռոմը կըդադարի գո-

յութիւնն ունենալուց և ես կըթագաւորեմ ամբողջ արեւելքում:

— Գուշակութիւնները և երազները, դրանք իրար յարակից են, — ասաւ Վեստինոսը: — Մի օր մի պրոկոնսուլ¹, որ սաստիկ անհաւատ մարդ էր, մի ստրուկ ուղարկեց Մոպսոսի մեհեանը նամակով, որ չէր թոյլ տւել բաց անել, որպէս զի ստուգէ, արդեօք աստուածը կըկարողանայ պատասխանել այն հարցին, որ նամակի մէջ գրւած էր: Ստրուկը գիշերը քնեց սրբաւայրում, գուշակող երազ ունենալու համար, յետոյ վերադարձաւ և ասաւ այսպէս. — «Երևաց ինձ մի պատանի, արեւի պէս պայծառ. նա ասաւ ինձ միայն մի բառ. — սև»: Պրոկոնսուլը այդ լսելով գունատուեց, և դիմելով իր հիւրերին, որոնք նրա նման անհաւատ էին՝ ասաւ. «գիտէ՞ք, ինչ կար նամակի մէջ»: — Այստեղ Վեստինոսը ընդհատեց և վեր բարձրացնելով գինու գաւաթը՝ սկսեց խմել:

— Ի՞նչ կար նամակի մէջ, — հարցրեց Սենեկիոնը:

— Նամակի մէջ գրւած էր այս հարցը. «Ի՞նչ գոյնի եղ պիտի զոհ բերեմ, սպիտակ թէ սև»:

Բայց պատմութեան շարժած հետաքրքրութիւնը ընդմիջեց Վիտելիոսը², որ մեծարքին արդէն արքած դալով յանկարծ առանց որեւէ առթի՝ բռնկաց անմիտ ծիծաղով:

1 Proconsul — փոխ-հիւպատոս:

2 Vitellius. Երիտասարդութիւնը անց կացրեց Տիրերի օրով զւարճութիւններով և մոլութիւններով, իսկ Ներոնի ժամանակ շողորթութիւնով բարձրացաւ և 58 թ. ստացաւ կոնսուլի և ապա Ափրիկէի կուսակալի պաշտօն. վերջը Գերմանիա նահանգի կառավարիչ եղաւ և կարողացաւ Ներոնի մահից յետոյ լեգէոնների սէրը գրաւել ու 69 թ. կայսր նստել, բայց հէնց նոյն թւին սպանւեց: Իր ութամսեայ կայսրութեան միջոցին նա խնջոյքների ծախսեց 50 միլիոն ուրլի:

—Ինչի՞ վրա է ծիծաղում այդ ճարպի տակառը, հարցրեց Ներոնը:

—Ծիծաղը զանազանում է մարդուս անասունից, —ասաւ Պետրոնիոսը.— իսկ սա ոչ մի ուրիշ ապացոյց չունի, որ վարազ չէ:

Վիտելիոսը ծիծաղը կտրեց և չփշփացնելով բազմաթիւ սօռնաներից և իւղերից սլալող շրթները՝ այնպիսի զարմանքով սկսեց նայել ներկայ եղողներին, կարծես երբէք մինչև այդ օրը տեսած չէր:

Ապա նա բարձրացրեց իր բարձանման ձեռքը և ասաւ խռպոտ ձայնով:

—Մատիցս վայր է ընկել ասպետական մատանիս, որ ստացել էի հօրիցս:

—Որ կօշկակար էր, —վրա բերեց Ներոնը:

Իսկ Վիտելիոսը նորից բռնկաց անսպասելի ծիծաղով և սկսեց մատանին որոնել կալվիա կրիսպինիւլայի պեպլոսի մէջ:

Այս բանի վրա Վատինիոսը սկսեց ձևացնել սարսափահար կնոջ ճիչերը, իսկ Նիգիդիան, կալվիայի ընկերուհին, որ մի ջահէլ որբեայրի էր մանկական դէմքով և անառակի աչքերով, բարձրաձայն ասաւ.

—Որոնում է՝ ինչ որ չի կորցրել:

—Եւ ինչ որ իրան ոչ մի բանի պէտք չի գայ, թէկուզ գտնի էլ, —վերջացրեց Լուկիանոս բանաստեղծը:

1 M. Ann. Lucanus—Սենեկայի եղբօր որդին (39—65 թ. Ք. ծ. յ.), ժամանակայ ամենամեծ վիպասանն էր. նրա բազմաթիւ հեղինակութիւններից մեզ հասել է միայն «Փարսալիա» վիպասանութիւնը, որտեղ նկարագրւած է Պոմպէոսի կռիւը Յեսպարի հետ, և փառաբանում է Պոմպէոսը, իբրև հին հռոմէական ազատութեան զօրավիգն՝ Կեսարին հակառակ: Լուկիանոսը դիմադիր կուսակցութեան անդամ էր: Ներոնը նախանձելով նրա բանաստեղծական փառքի վրա՝ արգելեց նրան իր ոտանաւորները

Խնջոյքը աւելի տաքանում էր: Բաղմաթիւ ըստ-
րուկներ բերում էին նոր և նոր կերակուրներ. ձիւնով
լցւած և բաղեղով փաթաթւած մեծ անօթներէից հանում
էին ամեն ըռպէ փոքրիկ կրատէրներ՝ զանազան տե-
սակ գինիներով: Բոլորն էլ շատ էին խմում: Առաս-
տաղից սեղանի և խօսակիցների վրա շարունակ թափ-
ւում էին վարդեր:

Պետրոնիոսը սկսեց խնդրել ներոնին, որ առաջ
քան հիւրերը կարբեն՝ ազնւացնէ մեծարքը իւր եր-
գեցողութեամբ: Մի խումբ սեղանակիցներ ձայնակ-
ցեցին այս խօսքերին, բայց ներոնը հրաժարւում էր:
Դժւարութիւնը ոչ թէ համարձակութեան մէջն է, թէև
առհասարակ իրան այդ պակասում է... Աստուածները
վկայ են, որչափ թանգ էնստում իրան ամեն մի փորձը...
Ուղիղ է, ինքը խոյս չէ տալիս դրանից, որովհետև
պէտք է մի բան անէ գեղարւեստի համար. և վերջա-
պէս, եթէ Ապոլլոնը իրան պարգևել է մի չնչին ձայն՝
չըպէտք է արհամարհի աստուծային պարգևները: Մին-
չև անգամ հասկանում է, որ այդ իր պարտականու-
թիւնն է տէրութեան նկատմամբ: Բայց այսօր ճշմա-
րիտ որ ձայնը խանձւել է: Գիշերս դրել էր կրծքին
արծճի քարեր, բայց այդ էլ չօգնեց: Մտադիր է մինչև
անգամ Անտիոն գնալու, ծովային օդը ծծելու համար:

Բայց Լուկանոսը սկսեց պաղատել նրան յանուն
գեղարւեստի և մարդկութեան: Ամենքը գիտեն, որ աս-
տուծաւարժ բանաստեղծը և երգիչը Վենուսի նոր
օրհներգ է հիւսել, որի հետ համեմատած՝ Լուկրետիո-

կարդալ և յետոյ, ինչպէս և Սենեկային, մեղադրելով Պիսոնի դա-
ւադրութեան մասնակից լինելու մէջ, մահի դատապարտեց:

1 Grater—մեծ պնակաձև անօթ, որի մէջ գինին խառ-
նում էին ջրի հետ և որից յետոյ գաւաթների մէջ էին ածում:
Առհասարակ հռոմայեցիք ջրախառն գինի էին խմում:

սի՝ օրհներգը միամեայ գայլի ոռնոց է միայն: Թող այս մեծարքը իսկական մեծարք լինի: Այսպիսի բարի մի պետ չըպէտք է այսպիսի տանջանքների ենթարկի իր հպատակներին: «Մի լինիր խստասիրտ, Կեսար»:

—Մի լինիր խստասիրտ,— հրկնեցին բոլոր մօտիկ նստողները:

Ներոնը ձեռները տարածեց, ցոյց տալով որ պէտք է զիջանի: Այն ժամանակ բոլորի դէմքերը զարդարեցին երախտագէտ արտայայտութեամբ և բոլորի աչքերը նրա վրա դարձան: Բայց նա հրամայեց նախ և առաջ տեղեկացնել Պոպպէային որ երգելու է, իսկ ներկայ եղողներին յայտնեց, որ Պոպպէան տկար լինելով՝ չեկաւ մեծարքին, բայց որովհետև ոչ մի դեղ նրան այնպիսի թեթևութիւն չէր պատճառում, ինչպէս իր երգեցողութիւնը՝ ուստի շատ կըցաւէր, եթէ խէր նըրանից լսելու և առողջանալու յարմար առիթը:

Պոպպէան շուտով եկաւ: Մինչև այդ ժամանակ նա դեռ իշխում էր Ներոնի վրա, իբրև մի հպատակի վրա. բայց գիտէր, որ երբ բանը հասնում էր նրա իբրև երգչի, Կառավարի կամ բանաստեղծի ինքնասիրութեանը՝ վտանգաւոր կըլինէր նրան զրգուիլ: Ուստի մտաւ աստեղծութեան պէս գեղեցիկ, ինչպէս և Ներոնը՝ մեղեսկագոյն զգեստը հագին, պարանոցին ահագին մարգարիտներից շարւած մանեակը, որ մի ժամանակ Մասսինիսայից էր յափշտակւած, ոսկեծամ, հեզահամբոյր, և թէև դրանից առաջ երկու ամուսին էր ունեցել՝ կուսական դէմքով և հայեացքով:

Նրան ողջունեցին բացազանշութիւններով և «աստեղծանման Աւգուստա»² անունով: Լիգիան երբէք իր

¹ Lucretius Carus—հռոմէական բանաստեղծ Ա. դարում Ք. Ճ. ա.:

² Augusta—կոչւում էր կայսեր կինը կամ աղջիկը:

կեանքում չէր տեսել նմանօրինակ գեղեցկութիւն, և սեփական աչքերին չէր ուզում հաւատալ, որովհետեւ իրան յայտնի էր, որ Պոպպէա Սարինան աշխարհիս ամենամեծագոյն կանանցից մէկն էր: Իմացել էր Պոպպոնիայից, որ նա էր Կեսարին դրդել մօրը և կնոջը սպանել, ճանաչում էր նրան Աւլոսի հիւրերի և ծառաների պատմելով. լսել էր որ ժողովուրդը գիշերները քանդում էր նրա արձանները. լսել էր այն մակագրութիւնների մասին, որոնց հեղինակներին դատապարտում էին ամենածանր պատիժների և որոնք այնուամենայնիւ ամեն առաւօտ երևում էին քաղաքի պարիսպների վրա: Մինչդեռ այժմ, տեսնելով այդ հուշակած Պոպպէային, որին Քրիստոսի հետևողները չարի և ոճրի մարմնացում էին համարում՝ նրան թւում էր, թէ այնպէս կարող են ներկայանալ հրեշտակները կամ որևէ երկնային ոգիք: Ուղղակի չէր կարողանում աչքերը նրանից հեռացնել, իսկ շրթունքներից ակամայ դուրս թռաւ հարցմունք.

—Ո՛հ, Մարկոս, մի՞թէ այդ կարելի է...

Իսկ սա, գինուց բորբոքած և կարծես անբաւական, որ այդքան բաներ գրւում էին աղջկայ ուշադրութիւնը և խլում էին նրան իրանից և իր խօսքերից՝ ասաւ.

—Այո, նա գեղեցիկ է, բայց դու հարիւր անգամ աւելի գեղեցիկ ես: Դու քեզ չես ճանաչում, եթէ ոչ՝ կըսիրահարւէիր ինքդ քեզ՝ ինչպէս Նարկիսը¹: Նա լողանում է իշի կաթի մէջ, իսկ քեզ երևի Վենուսն է լողացրել իր սեփական կաթի մէջ: Դու քեզ չես ճանա-

¹ Ըստ հին աշխարհի աւանդութեան, Նարկիսը այնչափ ոիրուն էր, որ ինքն իրան ոիրահարւեց: Նա այնքան էր դմայւում իր պատկերով ջրի մէջ, որ վերջապէս անձկութիւնից ծաղիկ դառաւ, որ իր անունն է կրում:

չում, ocelle mi ... Մի նայիր նրան, դարձրու աչիկ-
ներդ ինձ, ocelle mi... Շրթունքներովդ դիպիր այս գի-
նու գալաթին, իսկ յետոյ միեկնոյն տեղին ես կըկաշեմ
իմ շրթունքներով...

Եւ աւելի ու աւելի մօտ էր քաշւում, իսկ օրիոր-
դը սկսեց քաշել Ակտէի կողմը: Բայց այդ բոլորին հրա-
մայեց լսել. Կեսարը տեղից բարձրացաւ: Դիողոր եր-
գիչը տւաւ նրան դել'տա կոչւած տեսակի մի վին, իսկ
Տերպնոսը, որ պիտի նրան դաշնակցէր նւագելու ժա-
մանակ, մօտեցաւ, նաբլիոն (nabljum) նւագարանը ձեռ-
քին: Ներոնը, կռթնելով դել'տան սեղանին, վեր բարձ-
րացրեց իր աչքերը՝ և մի առժամանակ տրիկլինիոնում
թագաւորեց լոռթիւն, որ ընդհատւում էր միայն ա-
ռաստաղից շարունակ վայր թափւող վարդերի սօսափիւ-
նով:

Ասլա սկսեց երգել, կամ աւելի ճիշդ՝ երգելով և
յանգերը շեշտելով՝ երկու վների դաշնակցութեամբ ար-
տասանել իր օրհներգը Վենուսի պատւին: Թէ՛ ձայնը,
չնայելով որ մի փոքր խուլահնչիւն էր, և թէ ոտանա-
ւորը վատ չէին, այնպէս որ խեղճ Լիգիային նորից
տիրեց խղճահարութիւն. օրհներգը թէև փառաբանում
էր անմաքուր հեթանոսական Վենուսին՝ երևաց նրան
չափազանց պեղեցիկ, իսկ ինքը Կեսարը, դափնեայ պը-
սակը ճակատին և վեր ուղղած աչքերով՝ աւելի հոյա-
կապ, շատ աւելի պսկաս ահռելի և զգւելի՝ քան թէ
մեծարքի սկզբում:

Թնդացին հիւրերի ծափահարութիւնները: Շուր-
ջը լսեցին «Ո՛ր երկնային ձայն» աղաղակները. կա-
նանցից մի քանիսը, վեր տարածելով բազուկները, մը-
նացին այդպէս իբր թէ յափշտակւած, մինչև անգամ

երգեցողութեան վերջանալուց յետոյ. միւսները սրբում էին արտասուքները. ամբողջ դահլիճում այնպիսի աղմուկ բարձրացաւ, կարծես փեթակ լինէր: Պոպպէան, իր ոսկեհեր գլուխը խոնարհելով, շրթունքներին մօտեցրեց Ներոնի ափը և երկար ժամանակ այդպէս նրան պահում էր. իսկ հրաշագեղ յոյն պատանի Պիւթագորասը, նա, որի հետ աւելի ուշ՝ կիսախեղաբար Ներոնը հրամայեց ֆլամիններին (քուրմերին) իրան պսակեն, ճշդիւ կատարելով բոլոր ծէսերը, ընկաւ այժմ նրա ոտների մօտ:

Բայց Ներոնը յառել էր իր աչքերը Պետրոնիոսին, որի գովասանքները նրա համար միշտ նախ և առաջ ցանկալի էին. իսկ սա ասաւ.

— Եթէ խնդիրը վերաբերում է երաժշտութեանը, Որփիոսը՝ այս րոտէին պէտք է որ նախանձից դեղնած լինի, ինչպէս այստեղ ներկայ գտնւող Լուկանոսը. իսկ ինչ որ վերաբերում է ոտանաւորներին, ամիսոսում եմ որ աւելի վատ չեն, որովհետեւ այն ժամանակ նրանց գովելու համար գուցէ գտնէի համապատասխան բառեր:

Բայց Լուկանոսը չըվիրաւորեց, որ Պետրոնիոսը յիշատակեց իր նախանձը. ընդհակառակը նայեց նրան երախտադիտութեամբ, և ձեռքներով թէ անբաւական է՝ սկսեց փնտնել:

— Անիծւի ճակատագիրս, որ ինձ պատուիրել է ասլրել այսպիսի բանաստեղծի օրով: Գուցէ կարողանայի տեղ գտնել մարդկային յիշողութեան մէջ և Պաու-

1 Orpheus — Թրակիացոյ առասպելական երգիչ—դիւցազն, որի երգեցողութիւնը տեղից շարժում էր ծառերն ու ժայռերը և զսպում էր վայրենի գազաններին: Մասնակցեց արգոնաւորդաց ձանապարհորդութեանը:

նասի վրա. իսկ այսպէս՝ կըհանգչեմ, ինչպէս հանգչում է ճրագը արևի ժամանակ:

Պետրոնիոսը, որ զարմանալի յիշողութիւն ունէր, սկսեց կրկնել օրհներգի ներածութիւնը, մէջ բերել առանձին տուները, գովել և քննել ամենագեղեցիկ դարձածքները: Լուկանոսը, որ կարծես թէ մոռացել էր իր նախանձը բանաստեղծութեան հրապոյրից, աւելացնում էր նրա խօսքերին իր հիացմունքը: Ներոնի դէմքին արտայայտեց երջանկութիւն և անյատակ սնափառութիւն, որ ոչ միայն հասնում էր յիմարութեան, այլ և բոլորովին հաւասար էր այս յատկութեանը. ինքը յիշեցնում էր Պետրոնիոսին իր այն տուները, որ ամենագեղեցիկ էր համարում, և վերջը սկսեց մխիթարել Լուկանոսին և ասել նրան, որ չըվհատի, որովհետեւ թէև մարդս ինչ որ ծնւում է, այն էլ է մընում, այնուամենայնիւ այն պատիւը, որ Յուլիտերին են ցոյց տալիս, չի արգելում պաշտել և ուրիշ աստուածներին:

Յետոյ նա վեր կացաւ ճանապարհ ձգելու Պոպպէային, որ իսկ-որ հիւանդ լինելով՝ կամենում էր հեռանալ:

Յամենայն դէպս, մնացած սեղանակիցներին նա պատւիրեց նորից տեղերը բաղմել, և յայտնեց որ վերադառնալու է: Եւ մի րոպէից յետոյ նա վերադարձաւ բուրվառների ծխով իրան թմրեցնելու և այն տեսարաններին նայելու, որ ինքը, Պետրոնիոսը կամ Տիգելլինոսը պատրաստել էին այս մեծարքի համար:

Նորից կարդացւեցին ոտանաւորներ կամ ընդդիմախօսութիւններ, որոնց մէջ ցնդաբանութիւնը սրամտութեան տեղն էր բռնում: Յետոյ հռչակած միմոս Պարիսը ներկայացրեց Խնաքոսի դուստր Իօյի՝ արկած-

ները: Հիւրերը, մանաւանդ Լիգիան, որ այդպիսի ներկայացումներին սովոր չէր, կարծում էին որ տեսնում են հրաշքներ ու կախարդութիւններ: Պարիսը ձեռների ու մարմնի շարժումներով այնպիսի բաներ էր արտայայտում, որ ըստ երևոյթին անկարելի էր արտայայտել պարի միջոցով. նրա ձեռները արագ շարժւում էին օդի մէջ, կազմելով լուսաճաճանչ, կենդանի, ցնցող, տուփանքով լի մի ամպ, որ շրջապատում էր կիսով չափ ուշաթափ օրիորդի՝ երջանկութեան տենդով բռնւած իրանը: Դա մի պատկեր էր, ոչ թէ պար, պայծառ, սիրոյ գաղտնիքները բացող, կախարդիչ և անպատկառ մի պատկեր. և երբ պարի վերջանալուց յետոյ ներս մտան կողիբանտները՝ և ասորի աղջիկների հետ միասին, կիթառների, վիւերի, բամբիւռների և թմբուկների ձայներով, սկսեցին վայրենի աղաղակներով և աւելի վայրենի անառակութիւնով համեմատ բակքոսական պարը, Լիգիային թւում էր, որ կենդանի կրակը կայրի իրան, որ կայծակը պէտք է այս տան վրա ընկնի կամ առաստաղը քանդւի հիւրերի գլխին:

Բայց առաստաղին ամրացրած ոսկեթել ուռկանից վայր էին ընկնում միայն վարդեր, իսկ կիսով չափ արդէն հարբած Վինիկիոսը կողքին ասում էր նրան.

— Տեսայ քեզ Ալլոսների տանը շատրւանի մօտ, և սիրեցի քեզ: Լուսադէմին էր և կարծում էիր թէ ոչ ոք չի նայում, իսկ ես քեզ տեսայ... Եւ տեսնում եմ քեզ այնպէս մինչև այժմ, թէև ծածկում է քեզ այդ պեպլոսը: Դէն ձգիր պեպլոսը, կրիսպինիլլայի պէս: Տես, աստուածները և մարդիկ սէր են ուրոնում: Բացի

1 Gorybantes—կիբէլայի քրմեր, որոնք իրանց աստուածուհու պաշտօնը կատարում էին աղմկալի երաժշտութիւնով և վայրենի պարերով:

սիրուց աշխարհիս երեսին ոչինչ չը կայ: Գլուխդ կռթնիր
կրծքիս և աչքերդ փակիր:

Իսկ օրիորդի զարկերակը թունդ խփում էր քուն-
քերին և ձեռներին: Նրան այնպէս էր թւում, իբր թէ
ինքը մի ինչոր անդունդ է գլորւում, իսկ այն Վինի-
կիոսը, որ մի ըռպէ առաջ իրան այնպէս մտերիմ և
վստահելի էր երևում, փրկելու փոխարէն քաշում էր
իրան դէպի այդ անդունդը: Եւ զգաց նրա վերաբեր-
մամբ թշնամանք ու նորից սկսեց վախենալ թէ՛ այս
մեծարքից, թէ՛ նրանից և թէ ինքն իրանից: Պոմպո-
նիայի ձայնի նման մի ձայն գոչում էր դեռ նրա հո-
գու մէջ. «Լիգիւ, փրկիր քեզ»: Բայց մի բան ասում
էր նրան նոյնպէս, որ արդէն ուշ է, և որ նա, որին
տիրում էր այդօրինակ մի հուր, որը տեսնում էր այն
ամենը, ինչ որ տեղի էր ունենում այս մեծարքին, որի
մէջ սիրտը այնպէս էր բաբախում, ինչպէս իր մէջ, երբ
Վինիկիոսի խօսքերն էր լսում, և որին ընդգրկում էր
այնպիսի մի տենդ, ինչպիսին իրան էր ընդգրկում,
երբ այս տղամարդը իրան էր մօտենում—նա արդէն
կորած է առանց փրկութեան: Ուշքը գնում էր: Մի
ժամանակ իրան թւում էր, թէ կուշաթափւի, իսկ յե-
տոյ մի սարսափելի բան տեղի կունենայ: Գիտէր որ
Կեսարի բարկութիւնն է սպառնում ամեն մէկին, ով
որ տեղից վեր կը կենայ Կեսարի վեր կենալուց առաջ,
և թէկուզ այդ արգելքը չըլինէր, ուժ չէր ունենայ ար-
դէն վեր կենալու:

Բայց դեռ շատ ժամանակ կար մինչև մեծարքի
վերջանալը: Ստրուկները բերում էին նոր և նոր կե-
րակուրներ և անընդհատ լցնում էին գաւաթները գի-
նով, իսկ սեղանի առջև, որ մի կողմից բաց սրահի
մէջ էր ձգւած, երևացին երկու գօտեմարտիկներ, հիւ-
րերին մրցման տեսարանով զւարճացնելու համար:

Նրանք սկսեցին կուռել: Ուժեղ, իւղից փայլող մարմինները մի կոյտ կազմեցին. նրանց ոսկորները ճռռացին երկաթէ ձեռների մէջ, սեղմած ատամների միջից դուրս էր թռչում չարագուշակ կրճտոց: Ժամանակ առ ժամանակ լսելի էր լինում նրանց ոտների արագ և խուլ տրոփիւնը զսփրանով ցանած յատակի վրա. մէկ էլ նորից կանգնում էին անշարժ և խաղաղ, ու հանդիսականներին թւում էր, թէ իրանց առջև քարից քանդակած մի խումբ է: Հռոմայեցոց աչքերը սիրով հետևում էին սարսափելի կերպով լարած ողնաշարերի, բարձերի և բազուկների այդ խաղին: Բայց կռիւը երկար չըտևեց, որովհետև գլադիատորների ուսումնարանի վարպետ և կառավարիչ Կրոտոնը ի դուր չէր վայելում պետութեան մէջ ամենաուժեղ մարդու համբաւը: Նրա հակառակորդը սկսեց աւելի և աւելի յաճախ շունչ առնել, յետոյ նրա դէմքը կապտկեց և վերջը բերանից արիւն դուրս ցայտեց, և նա ընկաւ:

Հիւրերը անզուսպ ծափահարութիւններով ողջունեցին կուռ վախճանը, իսկ Կրոտոնը հակառակորդի ուսերի վրա ոտները դնելով՝ հսկայական բազուկները խաչաձև ծալեց իր կրծքի վրա ու յաղթական հայեացքով նայում էր դահլիճին:

Յետոյ ներս մտան գաղաններին և նրանց ձայներին նմանեցնողներ, ձեռնածուներ և խեղկատակներ, բայց սրանց վրա շատ քիչ ուշադրութիւն էին դարձնում, քանի որ դինին արդէն մթնացնում էր հանդիսականների աչքերը: Խնջոյքը փոքր առ փոքր դառնում էր հարբած և սանձարձակ օրգիա: Ասորի աղջիկները, որոնք մի փոքր առաջ բակքոսական պարն էին պարում, խառնւեցին հիւրերի հետ: Երաժշտու-

թիւնը փոխւեց կիթաոնների, ֆների, հայկական բամբիոնների, եգիպտական սիստերների, շեփորների և փողերի անկարգ և վայրենի թնդիւնի, և որովհետև հիւրերից մի քանիսը կամենում էին միաժամանակ խօսել, սկսեցին երաժիշտների վրա աղաղակել, որ աչքից կորչեն: Օղը ծանրացել էր և անտանելի դարձել, թանձրանալով վարդերի բոյրից, հոտաւէտ իւղերից, որ գեղեցիկ մանկլաւիկները ցայտում էին մեծարքի ժամանակ հիւրերի ոտներին, զափրանի հոտից և մարդկանց շնչառութիւնից. լամպարները վառւում էին անզօր լոյսով, հիւրերի գազաթների պսակները ծուել էին, դէմքերը գունատւել էին և քրտնքի կաթիլներով ծածկւել:

Վիտելիոսը ընկել էր սեղանի սուկ: Կիսով չափ մերկացած Նիգիդիան յենել էր իր հարբած մանկական գլուխը Լուկանոսի կրծքին. իսկ սա, նոյնպէս հարբած, սկսել էր փչելով ցրւել նրա մազերից ոսկեգոյն փոշին, անսահման հրճանքով վեր բարձրացնելով իր աչքերը: Վեստինոսը հարբած մարդու յամառութեամբ կրկնում էր տասներորդ անգամ Մոպսոսի պատասխանը պրոկոնսուլի փակ նամակին, իսկ Տուլլիոսը, որ ծաղրում էր աստուածներին, ասում էր զկրտոցից կտրւող ձայնով, խօսքերը ձգձգելով:

—Որովհետև, եթէ Քսենոփանէսի Սփէրոսը¹ կլոր

1 Տես գլ. Գ, եր. 60, ծան. 2:—Տուլլիոսը շփոթում է Քսենոփանէսին եմպեդոկլէսի հետ (490—430 թ. Ք. ծ. ա.), որին է պատկանում Սփէրոսի ուսմունքը: Սա Ագրիգինդոնի հռչակաւոր պետական գործիչ, բնագէտ, փիլիսոփայ և բանաստեղծ էր: Սրա ասելով՝ ոչինչ չի ստեղծւում և չի ոչնչանում. ստեղծագործութիւնը և ոչնչացումը միայն տարրերի խառնուրդ է և խառնուրդի լուծում: Աշխարհիս մէջ երկու ուժ են գործում—«սէրը», որ բոլոր տարրերը միացնում է, և «ատելութիւնը», որ նրանց բաժանում է: Դնդաձև Սփէրոսը բոլոր տարրերի «սիրով» կատարեալ միացումն

է, ուրեմն, հասկանա՞ւմ ես, այդպիսի աստծուն կարելի է առջևից ոտով գլորել տակառի պէս:

Իսկ հին ոճրագործ և մատնիչ Դոմիտիոս Աֆերը՝ վրդովւեց այդ խօսակցութեան վրա և վրդովմունքից իր ամբողջ տունիկան թրջեց ֆալերական գինով: Նամիշտ հաւատացել է աստածներին: Մարդիկ ասում են, իբր թէ Հռոմը կը կործանուի, և մինչև անգամ կան այնպիսիք, որոնք պնդում են թէ արդէն կործանւում է: Եւ ճշմարիտ է: Բայց եթէ այդ տեղի կունենայ, տեղի կունենայ նրա համար, որ երիտասարդութիւնը հաւատ չունի, իսկ առանց հաւատի չի կարող առաքինութիւն լինել: Բարձի թողած են նոյնպէս և վաղեմի սովորութիւնները, և ոչ մէկի մտքով չի անցնում, որ եպիկուրեանները չեն կարողանայ ընդդիմադրել բարբարոսներին: Եւ այդ շատ ամսոս: Ինչ որ իրան է վերաբերում, շատ ցաւում է, որ այսպիսի ժամանակի է հասել և որ զւարճութիւնների մէջ ստիպւած է որոնել վշտերից սփոփանք, եթէ ոչ՝ այդ վշտերը շատ շուտով իր կեանքը կը մաշէին:

Այսպէս ասելով՝ նա իր մօտ քաշեց ասորի մի կաքաւչունի և անատամ բերանով սկսեց համբուրել նրա վիզն ու ուսերը: Հիւսպատոս Մեմֆիոս Ռեգուլոսը տեսնելով այդ՝ ծիծաղեց և բարձրացնելով իր ճաղատ, ծռւած պսակով զարդարւած գլուխը՝ գոչեց...

—Ո՞վ է ասում, թէ Հռոմը կործանւում է... Յիմարութիւն... Ես, հիւսպատոսս, ամենից լաւ գիտեմ...

է, տիեզերական ներգաշնակութիւն, ամեն ինչի միութիւն, ճշմարիտ աստած:

1 Domitius Afer (Աֆրիկացի)—հիւսպատոս 39 թ., մեռած էր արդէն 59 թ. և հմուտ հռետորի անուն ունէր իր ժամանակ:

Videant consules!... երեսուն լեզէոն պահպանում են մեր
pax romana՝

Այստեղ նա բռունցքները քունքերին դրեց և սկսեց
աղաղակել զէպի ամբողջ սենեակը.

—Երեսուն լեզէոն, երեսուն լեզէոն, Բրիտանիա-
յից մինչև Պարթևաստանի սահմանները:

Բայց յանկարծ կանգ առաւ և մատը ճակատին
մօտեցնելով՝ ասաւ.

—Բայց կործեմ, մինչև անդամ երեսուն և եր-
կու...

Եւ գլորեց սեղանի տակ, որտեղ մի բոլէից յե-
տոյ սկսեց ետ տալ ֆլամինգների ու սագերի լեզու-
ներ, տապակած սունկեր, սառեցրած սունկեր, մեղրով
շինած ծածան, ձկնեղէն, մսեղէն և ամեն բան, ինչ որ
կերել էր կամ խմել:

Բայց Դոմիտիոսին չըհանգստացրեց հոռմէական
խաղաղութեանը հսկող լեզէոնների քանակութիւնը:
Ո՛չ, ո՛չ. Հռոմը պէտք է կործանւի, որովհետեւ վերացել
են աստուածների հաւատը և խստակեաց բարքերը:
Հռոմը պէտք է կործանւի. բայց ամիսոս, կեանքը այն-
պէս լաւ է: Կեսարը քաղցրահայեաց, գինին համեղ.
Սհ, որչափ ամիսոս: Եւ ասորի բակքունու կոնակի վրա
գլուխը թաղցնելով՝ սկսեց լաց լինել:

—Ի՞նչ բան է այն հանդերձեալ կեանքը... Աքիլ-
լէսը իրաւացի էր ասում, որ աւելի լաւ է վարձկան
ծառայ լինել այս լոյս աշխարհում, քան թէ թագաւոր

1 Videant consules (ne quid res publica detrimenti capiat)—
«Եթող կոնսուլները միջոցներ ձեռք առնեն, որ տէրութիւնը որևէ
վնաս չըկրի»—այս խօսքերով մեծ լիազօրութիւններ էին տրուում
կոնսուլներին: Pax romana—«հոռմէական խաղաղութիւն»:

այն կիմմերիական երկիրներում¹։ Եւ դեռ այն էլ հարց է, արդեօք գոյութիւն ունի՞ն աստուածներ, թէև անհաստատութիւնը փշաքնոմ է երիտասարդութիւնը։

Մինչ այդ՝ Լուկանոսը փչելով-փչելով բոլորովին մաքրեց ոսկեզոյն փոշին Նիգիլիայի մազերից, որն հարբելով քնել էր։ Յետոյ նա իր առջև դրած անօթից հանելով ըաղեղը՝ փաթաթեց քնած Նիգիլիային և վերջացնելով այս բանը՝ սկսեց նայել ներկայ եղողներին ուրախացած և հարցական հայեացքով։

Ապա իրան էլ դարձարեց բաղեղով և սկսեց կըրկնել խորին համոզմունքով լի ձայնով.

— Բոլորովին մարդ չեմ, այլ միայն ֆաւն։

Պետրոնիոսը հարբած չէր. իսկ Ներոնը, որ սկըզբում քիչ էր խմում, խնայելով իր աստուածային ձայնը, վերջը դատարկում էր գաւաթ գաւաթի ետեից և հարբեց։ Մինչև անգամ կամենում էր շարունակել երգել իր ոտանաւորները, այս անգամ յունարէն, բայց մոռացաւ նրանց և սխալմամբ սկսեց երգել Անակրէոտի երգը։ Նրան ձայնակցում էին Պիւթագորասը, Դիոգորը և Տերպնոսը, բայց որովհետև ոչ մէկին չէր աջողում, ուստի թողին։ Դրա փոխարէն Ներոնը սկսեց հիանալ, իբրև գեղասէր և աշխարհագէտ մարդ, Պիւթագորասի գեղեցկութեան վրա և հիացմունքից համբուրել նրա ձեռները։ Այսպիսի գեղեցիկ ձեռներ տեսել է միայն մի ժամանակ... ճւմ մօտ։

1 Կիմմերիական երկիրներ այստեղ կոչւում է ստորերկրեայ աշխարհը, թէև ըստ Հոմերոսի, կիմմերները բնակւում էին «մութ աշխարհում», ստորերկրեայ աշխարհի մուտքի մօտ։ Ոգիսականի մէջ Աքիլլէսի ուրւականը, որ մեռած հոգիների վրա թագաւոր էր կարգւել, ասում է Ոգիսեսին. «Ես կըգերադասէի իբրև մի բանւոր ծառայել երկրի երեսին որևէ աղքատի մօտ, քան թէ թագաւոր լինել բոլոր մեռածների վրա»։

Եւ արմուկը դնելով թաց ճակատին՝ սկսեց մտա-
րեւել: Մի ըռպէից նրա դէմքի վրա արտացոլաց սար-
սափ:

— Ահա, մճբա մօտ, Ագրիպպինայի մօտ:

Եւ յանկարծ նրան ընդգրկեցին մռայլ տեսիլներ:

— Ասում են, — խօսեց նա, — որ նա գիշերները լուս-
նեակի լուսով ման է գալիս ծովափին, Բայի և Բաւլի՝
մօտերքում... Ուրիշ ոչինչ, բայց միայն ման է գա-
լիս, իբր մի բան որոնելով: Իսկ հէնց որ մօտենում է
նաւակին, նայում է և հեռանում. բայց այն ձկնորսը,
որին նա նայում է, մեռնում է:

— Վատ նիւթ չէ... — ասաւ Պետրոնիոսը:

Իսկ Վեստինոսը, կռունկի պէս երկար պարանոցը
ձգելով, խորհրդաւոր կերպով շշնջում էր.

— Չեմ հաւատում աստուածներին, այլ հաւատում
եմ երազներին:

Բայց ներոնը ուշք չէր դարձնում նրանց խօսքե-
րին և շարունակում էր.

— Չէ՞ որ կատարել եմ lemuralia¹: Չեմ ուզում
նրան տեսնել: Այս արդէն հինգերորդ տարին է: Պէտք
է, պէտք է մահի դատապարտէի, որովհետեւ իմ դէմ
մարդասպան էր ուղարկել, և եթէ ես նրա առաջը չը-
կտրէի, չէիք լսի այսօր իմ երգեցողութիւնը:

1 Baiae և Bauli (այժմ Baia և Bacoli) քաղաքներ են Կամ-
պանիայում, Տոսկանական ծոցի մօտ:

2 Lemures — մեռածների ոգիներ, մեծ մասամբ չար, թէ՛ ի-
րանց և թէ՛ մեռածներին ու կենդանի մնացածներին տանջող:
Մայիսի 9, 11 և 13-ին գերդաստանների գլուխները մաղթանքներ
էին կատարում, կէս գիշերին բոբիկ ոտներով մօտենում էին տան
դռանը, ձեռները լւանում էին աղբիւրի մէջ, շուռ էին գալիս և
բերանն էին առնում սև սիսեռ. սիսեռը իրանց հտեն էին ձգում
և ինն անգամ ասում էին «քեզ եմ տալիս այս, այս սիսեռով քա-
ւում եմ ինձ և իմօնց»։ Այս արարողութիւնը lemuralia էր կոչւում:

— Շնորհակալութիւն, Կեսար, քաղաքի և աշխարհի կողմից, — բացականչեց Դոմիդիոս Աֆերը:

— Գինի՛, և թող թմբուկները խփեն:

Աղմուկը նորից սկսեց: Կուկանոսը, ոտից ցզլուկ բաղեղով ծածկւած, կամենալով խլացնել այդ աղմուկը, վեր կացաւ և սկսեց դռնել:

— Մարդ չեմ, այլ Փաւն, և ապրում եմ անտառում: Ար... ձմ... դմնդ...

Հարրեց վերջապէս Կեսարը, հարբեցին տղամարդիկ և կանայք: Վինիկիոսը ուրիշներից պակաս հարած չէր և բացի դրանից տուփանքի հետ միատեղ ծընւում էր նրա մէջ կուկուլու ցանկութիւն, որ նրան միշտ պատահում էր, երբ չափը անցնում էր: Նրա թուխ դէմքը աւելի դունատուեց և լեզուն արդէն բերանում կապւում էր, երբ նա յանդուգն և հրամայական ձայնով ասաւ.

— Տուր շրթունքներդ: Այսօր, վաղը — բոլորը մէկ է: Բաւական է արդէն: Կեսարը քեզ Աւլոսներից վերցրեց ինձ բախշելու համար, հասկան՞ում ես: Վաղը իրիկնադէմին ետևիցդ կուղարկեմ, հասկան՞ում ես: Կեսարը ինձ խոստացաւ՝ քեզ առնելուց առաջ... Պէտք է իմս լինես... Տուր շրթունքներդ, չեմ կամենում վաղւայ օրւան սպասել... Շուտով շրթունքներդ:

Եւ գրկեց Լիգիային, իսկ Ակտէն սկսեց աղջկան պաշտպանել. սա ինքն էլ պաշտպանում էր իրան վերջին ուժերով, որովհետև զգում էր որ կորչում է: Բայց իզուր աշխատում էր ձեռներով ձգել իր վրայից Վինիկիոսի անմաղ բաղուկները. իզուր մի ձայնով, որի մէջ հնչում էր պաղատանք և երկիւղ, աղաչում էր նրան, որ այնպիսի չըլինի, ինչպիսին որ էր, և որ խղճայ իրան: Գինով թանձրացած շունչը աւելի և աւելի մօտիկից էր դաչում օրիորդին, և Վինիկիոսի

դէմքը գտնուում էր արդէն մօտիկ նրա դէմքին: Այս արդէն առաջւայ բարի և համարեա թէ նրա հոգուն սիրելի Վինիկիոսը չէր, այլ հարբած, չար սատիր, որ աղջկան ազդում էր սարսափ և զզւանք:

Ուժեղը աւելի և աւելի թողնում էին նրան, ետ քաշւելով դուր շուռ էր տալիս դէմքը՝ նրա համբոյրներից խոյս տալու համար: Տղամարդը վեր քաշւեց, բռնեց օրիորդին երկու բազուկներով և նրա գլուխը իր կրծքին սեղմելով՝ սկսեց արագ շնչելով իր շրթունքներով բաց անել նրա շրթունքները:

Բայց հէնց այդ միջոցին մի ինչ-որ ահռելի ուժ արձակեց նրա բազուկները Լիգիայի պարանոցից այնպիսի դիւրութեամբ, որպէս թէ մանկական բազուկներ լինէին, և իրան Վինիկիոսին մի կողմ ձգեց, որպէս մի չորացած ճիւղ կամ թառամած տերև: Ի՞նչ պատահեց: — Վինիկիոսը տրորեց զարմացած աչքերը, և յանկարծ տեսաւ իր վրա Ուրսուս կոչւած լիգի ահագին մարմինը, որին նա տեսել էր Աւլոսի տանը:

Լիգը հանգիստ կանգնած էր և միայն նայում էր Վինիկիոսին իր կապոյտ աչքերով այնպէս տարօրինակ կերպով, որ երիտասարդ տղամարդու արիւնը երակների մէջ սառաւ: Ապա նա ձեռների վրա առաւ իր արքայադուստրին և հաւասար, հանգիստ քայլերով դուրս գնաց տրիկլինիոնից:

Ակտէն իսկոյն դուրս գնաց նրա ետևից:

Վինիկիոսը մի ակնթարթ նստած էր քարացածի պէս, ապա տեղից վեր թռաւ և սկսեց վազել դէպի մուտքը:

— Լիգիա, Լիգիա:

Բայց տուփանքը, զարմանքը, կատաղութիւնն ու գինին ուժաթափ արին նրա ոտները: Նա մէկ-երկու

տարուքերեց, յետոյ բռնեց մի բակքուհու մերկ բազուկը և սկսեց հարցնել, աչքերը թարթելով.

— Ի՞նչ է պատահել:

Իսկ սա, վերցնելով գինով դաւաթը՝ մօտեցրեց նրան և ժպիտը մշուշապատ աչքերում.

— Խմիր, — ասաւ:

Վինիկիոսը խմեց և վայր գլորեց:

Հիւրերի մէկ մասը արդէն սեղանի տակ էր պառկած: Մի քանիսը ման էին գալիս տատանւող քայլերով տրիկլինիոնում, մի քանիսը սեղանի բարձերի վրա քնած էին, խոմփալով կամ քնի մէջ փսխելով աւելորդ խմածը, և այս հարբած հիւպատոսների ու սենատորների վրա, այս հարբած ասպետների, բանաստեղծների, փիլիսոփաների վրա, այս կաքաւէտահիւների և պատրիկուհիների վրա, այս ամբողջ աշխարհի վրա, որ դեռ ամենակալ էր, բայց արդէն հոգեզուրկ, առաստաղին ամրացրած ոսկեթել ուռկանի միջից վարդեր էին թափւում ու թափւում:

Դուրսը սկսեց լուսանալ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ը

Ուրսուսի առաջը ոչ ոք չըկտրեց, ոչ ոք նրան չըհարցրեց մինչև անգամ, թէ ի՞նչ է անում: Հիւրերից նրանք, որոնք դեռ սեղանի տակ չէին պառկած, արդէն չէին նստած իրանց տեղերում, ուստի ծառաները, տեսնելով հսկային, որ տանում էր աղջկան ձեռների վրա, կարծում էին, թէ դա մի որևէ ստրուկ է, որ դուրս է տանում իր հարբած տիրուհուն: Վերջապէս Ակտէն նրանց ետևիցն էր գնում, և նրա ներկայութիւնը ցրւում էր ամեն մի կասկած:

Այս եղանակով նրանք դուրս եկան տրիկլինիո-
նից կից սենեակը և այնտեղից Ակտէի բնակարանը
տանող նրբանցքը:

Լիգիան անչափ արդէն ուժաթափ էր եղել, ու
մեռածի պէս ընկած էր Ուրսուսի բազուկների վրա:
Բայց երբ նրան դիպաւ առաւօտեան զով ու մաքուր
օդը, նա բաց արաւ աչքերը:

Շուրջը ամեն բան աւելի և աւելի որոշոււմ էր:
Մի փոքր ժամանակից, նրբանցքով գնալով, ծուեցին
կողքի պորտիկը, որ ոչ թէ դէպի բակն էր նայում,
այլ պալատական պարտէզը, ուր պինիաների և նոճի-
ների գազաթները վառուում էին արդէն արշալոյսի շո-
ղերից: Տան այս մասը դատարկ էր, և երաժշտութեան
ձայներն ու հիւրերի աղաղակները հասնում էին նրանց
աւելի և աւելի թոյլ կերպով:

Լիգիային թւում էր, թէ իրան յափշտակել են
դժոխքից և Աստծոյ լոյս աշխարհ բերել: Այդ զգւելի
տրիկլինիոնից դուրս՝ կար մի ինչ-որ բան. կար եր-
կինք, արշալոյս, լոյս և խաղաղութիւն: Աղջկան բըռ-
նեց յանկարծ լաց, և նա հսկայի ուսին սեղմւելով՝
սկսեց հեկեկալ և կրկնել.

—Տո՛ւն տար, Ուրսուս, տո՛ւն, Ուրսո՛ւս, Աւլոսնե-
րի մօտ...

—Գնանք,—պատասխանեց Ուրսուսը:

Այդ ժամանակ նրանք հասան Ակտէի բնակա-
րանին պատկանող փոքրիկ ատրիոնը: Այնտեղ Ուր-
սուսը նստեցրեց Լիգիային մարմարէ նստարանի վրա,
շատրւանից հեռու, իսկ Ակտէն սկսեց նրան հանգըս-
տացնել և առաջարկել քնել, հաւատացնելով որ դեռ
նրան ոչինչ չի սպառնում, քանի որ հարբած հիւրերը
մեծարքից յետոյ մինչև երեկոյ քնած կըմնան: Բայց
Լիգիան երկար ժամանակ չէր կամենում հանգստանալ

և ձեռներով սեղմելով քուռքերը՝ երեխայի պէս կըրկնում էր միայն.

—Տո՛ւն եմ ուզում, Աւլոսների մօտ:

Ուրսուսը պատրաստ էր: Ուղիղ է, դարպասի առջև կանգնած են պրետորիաններ, բայց ինքը այնպէս էլ կանցնի: Զինւորները չեն կանգնեցնում դուրս գնացողներին: Կամարի մօտ խոնւում են դեռապակները: Մարդիկ կըսկսեն դուրս գալ խմբերով: Ոչ ոք իրանց չի կանգնեցնի: Դուրս կըգնան ամբոխի հետ միասին, կերթան ուղիղ տուն: Վերջապէս իրան ինչ: Ինչպէս արքայադուստրը կըհրամայի, այնպէս էլ պէտք է լինի: Դրա համար է, որ ինքը այստեղ է:

Իսկ Լիզիան կըկնում էր.

—Այդպէս է, Ուրսուս, հեռանանք գնանք:

Բայց Ակտէն պէտք է խելք բանացնէր երկուսի փոխարէն: Դուրս կըգնան, այո՛: Ոչ ոք նրանց չի կանգնեցնի: Բայց Կեսարի տանից փախչել թոյլ տրւած չէ, և ով որ այդ անում է, նորին վեհափառութիւնն է անարգում: Դուրս կըգնան, բայց երեկոյեան կենտուրիոնը զինւորների ուղեկցութեամբ մահաւան վճիռ կըբերի Աւլոսին, Պոմպոնիա Գրէկլինային, իսկ Լիզիային նորից կըվերցնի պալատը, և այն ժամանակ նրա համար փրկութիւն չի լինի: Եթէ Աւլոսները նրան ընդունեն իրանց յարկի տակ, հաստատ մահ է սպառնում նրանց:

Լիզիայի ձեռները կախ ընկան: Ոչ մի ճար չըկար: Պէտք է ընտրէր Պլաւտիոսների կորուստը կամ իր սեփականը: Մեծարք գնալիս՝ յոյս ունէր, որ Վինիլիոսը և Պետրոնիոսը Կեսարից իրան կըխնդրեն և կըտան Պոմպոնիային. իսկ այժմ գիտէր, որ հէնց նըրանք էին, որ Կեսարին դրդել էին Աւլոսներից խլելու իրան: Ճար չըկար: Միայն հրաշքը կարող էր ազա-

տել նրան այդ անդունդից, հրաշքն ու Աստծու զօրութիւնը:

—Ակտէ,—ասաւ նա յուսահատութեամբ.—արդեօք լսեցիր ինչ ասաւ Վինիկիոսը, որ Կեսարը ինձ իրան է ընծայել և որ այսօր երեկոյեան նա ստրուկներէն կուղարկի իմ հետեից և կըտանի ինձ իր տունը:

—Լսեցի,—ասաւ Ակտէն:

Նւ ձեռները տարածելով՝ լռեց: Այն յուսահատութիւնը, որով խօսում էր Լիզիան, արձագանգ չէր գրտնում նրա մէջ: Չէ՞ որ ինքն էլ եղած էր Ներոնի սիրուհի. նրա՝ թէև բարի սիրտը չէր կարողանում բաւականաչափ զգալ այդպիսի յարաբերութեան անարգութիւնը: Իբրև վաղեմի ստրկուհի, չափազանց ընտելացել էր ստրկութեան իրաւունքին, և բացի դրանից դեռ ևս սիրում էր Ներոնին: Եթէ Կեսարը ուզէնար նրա մօտ վերադառնալ, ինքը կըպարզէր դէպի նա իր ձեռները, իբրև դէպի մի երջանկութիւն:

Այժմ պարզ հասկանալով, որ Լիզիան պէտք է կամ երիտասարդ և գեղեցիկ Վինիկիոսի սիրուհին դառնայ կամ իրան և Աւրոսներին կորստեան մատնի, ուղղակի չէր հասկանում, ինչպէս աղջիկը կարող էր տատանուել:

—Կեսարի տանը,—ասաւ նա մի ըռպէից յետոյ.—քեզ համար աւելի ապահով չի լինի, քան թէ Վինիկիոսի տանը:

Նւ մտքովը չէր անցնում, որ թէև ճշմարտութիւն էր ասում, իր խօսքերը նշանակում էին. «նազանդւիր ճակատագրիդ և դարձիր Վինիկիոսի հարձ»: Բայց Լիզիայի արիւնը, Լիզիայի, որ դեռ զգում էր իր շրթթունքներին նրա՝ գաղանային տռփանքով լի և ածուխի պէս այրող համբոյրները, ամօթից երեսը խփեց միայն դրա յիշողութիւնից:

—Երբէք,—գոչեց նա եռանդով,—չեմ մնայ ոչ այստեղ, ոչ էլ Վինիկիոսի մօտ, երբէք:

Ակտէին զարմացրեց այդ եռանդը:

—Մի՞թէ,—հարցրեց նա,—Վինիկիոսը քեզ համար այդպէս ատելի՞ է:

Բայց Լիգիան չէր կարողանում պատասխանել, որովհետեւ այդ ընդմէջին նրան նորից խեղդեց լացը: Ակտէն սեղմեց նրան իր կրծքին և սկսեց հանգստացնել: Ուրսուսը ծանր շունչ էր քաշում և սեղմում էր իր հսկայական բռունցքները, որովհետեւ սիրելով իր արքայադուստրին շան հաւատարմութեամբ՝ չէր կարողանում դիմանալ նրա արտասուքներին:

Նրա լիգիական, կիսավայրենի սրտի մէջ մի ցանկութիւն ծնւեց—վերադառնալ դահլիճը, խեղդել Վինիկիոսին, իսկ եթէ հարկաւոր է՝ և՛ Կեսարին. բայց վախենում էր այդ մասին հաղորդել իր տիրուհուն, որովհետեւ վստահ չէր, արդեօք այդպիսի մի արարք, որ մէկ անգամից իրան շատ հեշտ երևաց, վայել կըլինի խաչ հանած Գառի հետևողին:

Ակտէն հանգստացնելով Լիգիային՝ սկսեց նորից հարցնել.

—Մի՞թէ նա քեզ համար այդչափ ատելի է:

—Ոչ,—ասաւ Լիգիան.—կարելի չէ որ նրան ատեմ, որովհետեւ քրիստոնեայ եմ:

—Գիտեմ, Լիգիա: Գիտեմ նոյնպէս Տարսոնցի Պօղոսի թղթերից, որ ձեզ թոյլ չէ տրւում ոչ անպատիւ լինել, ոչ էլ մահից աւելի վախենալ, քան մեղքից: Բայց ասա ինձ, արդեօք քո օրէնքը թոյլ է տալիս մահ պատճառել:

—Ո՛չ:

—Ի՞նչպէս ուրեմն կարող ես Կեսարի վրէժը Աւլոսների տան վրա հրաւիրել:

Տիրեց լուսթիւն: Անյատակ անդունդը նորից
բացւեց Լիզիայի առջև:

Իսկ ջահէլ ազատագրուհին շարունակեց.

— Հարցնում եմ, որովհետև խղճում եմ քեզ և
խղճում եմ բարի Պոմպոնիային ու Աւլոսին և նրանց
երեխային: Ես վաղուց է որ ապրում եմ այս տան մէջ
և գիտեմ, ինչով է սպառնում Կեսարի բարկութիւնը:
Ո՛չ: Դուք չէք կարող այստեղից փախչել: Քեզ մի ճա-
նապարհ է մնում, աղաչել Վինիկիոսին, որ քեզ վերա-
դարձնի Պոմպոնիային:

Բայց Լիզիան ծունր չոգեց մէկ ուրիշին աղաչե-
լու համար: Ուրսուսը մի բոլէից յետոյ չոգեց նոյն-
պէս, և երկուսը սկսեցին աղօթել, Կեսարի տանը, ա-
ռաւօտեան արշալոյսի շողերով լուսաւորւած:

Ակտէն առաջին անգամն էր տեսնում այդպիսի
մի աղօթք և չէր կարողանում աչքերը Լիզիայից հե-
ռացնել, որ կէս դէմքը նրա կողմը դարձած, գլուխը և
ձեռները վեր ուղղած՝ նայում էր երկնքին, կարծես
այնտեղից էր սպասում փրկութիւն: Արշալոյսը շող էր
սփռում նրա մուգ մազերի և սպիտակ սեպւոսի վրա,
արտացոլում էր նրա աչքերի մէջ, և ամբողջովին փայլե-
մէջ կորած՝ ինքը ներկայանում էր իբրև լոյս: Նրա
գունատ դէմքին, նրա բաց արած շրթունքների մէջ,
նրա վեր ուղղած ձեռների և աչքերի մէջ նկատելի էր
մի ինչ-որ երկնային յափշտակութիւն: Եւ Ակտէն այժմ
հասկացաւ, ինչո՞ւ Լիզիան չէ կարող ոչ ոքի հարձը
լինել: Ներոնի նախկին սիրուհու առջև կարծես եւս
քաշւեց այն վարագոյրի ծայրը, որ ծածկում էր մի
բոլորովին ուրիշ աշխարհ՝ քան այն էր, որին ինքը
ընտելացել էր: Զարմացնում էր նրան այդ աղօթքը,
ոճրագործութեան և անառակութեան այդ որջում: Մի
բոլէ առաջ նրան թւում էր, որ Լիզիայի համար փոք-

կուլթիւն չըկայ. իսկ այժմ սկսեց հաւատալ, որ կարող է կատարւել մի արտասովոր բան, որ կըհասնի մի փրկութիւն, այնպիսի զօրեղ, որ նոյն իսկ ինքը կեսօրը չի կարողանայ նրան ընդդիմադրել. որ երկընքից կիջնեն մի տեսակ թեաւոր զինւորութիւններ աղջկան օգնելու համար, կամ որ արեւը նրա տակը կըտարածի իր շողերը և կըտանի նրան իր մօտ: Ակտէն լսած էր քրիստոնեաների մէջ կատարւած շատ հրաշքների մասին, և այժմ մտածում էր, որ ակներև է թէ այդ բոլորը ճշմարտութիւն էր, եթէ Լիզիան այսպէս աղօթում է:

Լիզիան վերջապէս վեր կացաւ յոռօտօտիկ դէմքով. Ուրսուսը նոյնպէս բարձրացաւ և յետոյ պաղելով նստարանի կողքին՝ նայում էր իր տիրուհուն, սպասելով նրա խօսքերին:

Իսկ օրիորդի աչքերը մշուշը պատեց, և մի բոսից երկու մեծ արտասուք սկսեցին կամաց սահել նրա այտերով:

—Աստծու օրհնութիւնը լինի Պոմպոնիայի և Աւլոսի վրա,—ասաւ նա:—Չըպէտք է նրանց գլխին կորուստ բերել. ուրեմն այլ ևս երբէք չեմ տեսնի նրանց:

Յետոյ դառնալով Ուրսուսին՝ սկսեց ասել նրան, որ նա է միայն մնացել իրան այս աշխարհում, որ նա պէտք է լինի այժմ իր հայրն ու իր խնամակալը: Չեն կարող ապաստան գտնել Աւլոսների տանը, որովհետև նրանց տան վրա Կեսարի վրէժը կըգրգռեն: Բայց ինքը չի կարող մնալ նոյնպէս ոչ Կեսարի, ոչ էլ Վինիկիոսի տանը: Թող ուրեմն Ուրսուսը իրան վերցնի, թող դուրս տանի քաղաքից, թող մի տեղ թաղցնի, ուր իրան չեն գտնի ոչ Վինիկիոսը, ոչ էլ նրա ծառաները: Ինքը ամեն տեղ կերթայ նրա հետևից, թէկուզ ծովերից դէնը, թէկուզ լեռներից դէնը, բարբարոսների մօտ,

որտեղ լսած չէ հռոմայեցոց անունը և որտեղ չէ հաս-
նում Կեսարի իշխանութիւնը: Թող իրան վերցնի և
փրկէ, որովհետև նա է միայն իրան մնացել:

Լիզը պատրաստ էր, և ի նշան հնազանդութեան
կռանալով զրկեց նրա տաները: Իսկ Ակտէի դէմքին,
որ հրաշքի էր սպասում, արտատպւեց հիասթափմունք:
Այդքան միայն ազդեց այն աղօթքը: Կեսարի տանից
փախչել—այդ նշանակում է վեհափառութիւն անարգել,
և այդ ոճրի վրէժը կառնել, և եթէ մինչև անգամ Լի-
զիան կարողանայ թագնւել, Կեսարը վրէժը կառնէ
Աւլոսներից: Եթէ ուզում է փախչել, թող Վինիկիոսի
տանից փախչի: Այն ժամանակ Կեսարը, որ չէ սիրում
ուրիշի գործերով զբաղւել, գուցէ մինչև անգամ չու-
ղենայ օգնել Վինիկիոսին, որ նրան որոնէ, և յամե-
նայն դէպս տեղի չի ունենայ վեհափառութեան անար-
գանքի ոճիրը:

Բայց Լիզիան իսկապէս մտածում էր այսպէս:
Աւլոսները նոյն իսկ չեն գիտենայ՝ ո՞ւր է ինքը, մինչև
անգամ Պոմպոնիան... Բայց կը փախչի ոչ թէ Վինի-
կիոսի տանից, այլ ճանապարհից: Նա հարբած լինե-
լով՝ յայտնեց իրան, որ երեկոյեան կուղարկէ իր ետե-
ւից ստրուկներին: Անկասկած ճշմարտութիւն էր ա-
սածը, որը չէր ասի, եթէ չըլինէր: Երևի նա, կամ գու-
ցէ Պետրոնիոսի հետ երկուսով Կեսարին տեսել են
մեծաւրքից առաջ և նրանից խոստում են առել, որ
իրան մի երկու օրից կը յանձնէ նրանց: Եւ եթէ այ-
սօր մոռանան՝ կուղարկեն իր ետեւից վաղը: Բայց
Ուրսուսը իրան կազատէ: Կըզայ, դուրս կը հանէ իրան
դեհապակից, ինչպէս դուրս հանեց տրիկլինիոնից, և կեր-
թան լայնատարած աշխարհը: Ոչ ոք չի կարողանայ
ընդդիմադրել Ուրսուսին: Նրան չի յաղթի մինչև ան-
գամ այն ահռելի գօտեմարտիկը, որ երեկ կուռում էր

տրիկլինիոնում: Բայց որովհետև Վինիկիոսը կարող է ուղարկել բազմաթիւ ստրուկներ, ուրեմն Ուրսուսը իսկոյն կերթայ Լիննոս եպիսկոպոսի մօտ խորհուրդ և օգնութիւն խնդրելու: Եպիսկոպոսը կըխղճայ իրան, չի թողնի իրան Վինիկիոսի ձեռքում և կըհրամայէ քրիստոնեաներին՝ Ուրսուսի հետ գնալ իրան փրկելու: Կըխլեն իրան Վինիկիոսի ծառաների ձեռքից և կըտանեն, իսկ յետոյ Ուրսուսը կաջողի դուրս տանել իրան քաղաքից ու մի տեղ թափցնել հոռմէական իշխանութիւնից:

Եւ օրիորդի դէմքը սկսեց կարմրութեամբ ծածկուել և ծիծաղել: Նա նորից աշխոյժ դառաւ, կարծես թէ փրկութեան յոյսը արդէն իրականացել էր: Նա յանկարծ ընկաւ Ակտէի պարանոցով և իր գեղանի շըրթունքները նրա այտին հպելով՝ սկսեց շշնջալ.

—Դու մեզ չե՞ս մատնի, Ակտէ, այնպէս չէ՞...

—Մօրս ուրւականը վկայ,—պատասխանեց ազատագրուհին.—չեմ մատնի ձեզ, և խնդրիր միայն քո Աստծուց, որ Ուրսուսը կարողանայ քեզ ազատել:

Իսկ հսկայի մանկական կապոյտ աչքերը փայլում էին երջանկութեամբ: Ահա ինքը չըկարողացաւ մի բան հնարել, թէև շատ զօռ տւաւ իր գլխին: Բայց այսպիսի մի բան, այս նա կարող է: Գիշեր լինի թէ ցերեկ, իր համար բոլորը մէկ է: Կերթայ եպիսկոպոսի մօտ, որովհետև եպիսկոպոսը երկնքում կարգում է, ի՞նչ է պէտք և ի՞նչ պէտք չէ: Իսկ քրիստոնեաներին այնպէս էլ կարող է հաւաքել: Քիչ ծանօթներ ունի թէ ստրուկների, թէ գլադիատորների, թէ ազատ մարդկանց մէջ, Սուբուռայում՝

1 Subura—Հոռմի այն ցածրադիր թաղն էր, որ գտնւում էր Կէլիական և Եսքուիլինական բլուրների մէջտեղ. այստեղ անցնող վաղացում միշտ կենդանութիւն էր տիրում, որովհետև այս թաղը սաստիկ բազմամարդ էր:

և կամուրջներից դէնը: Կըհաւաքէ մէկ, անգամ երկու հազար... Եւ կաղատէ իր տիրուհուն. իսկ քաղաքից դուրս տանել նոյնպէս կըկարողանայ, և նրա ետեից գնալ կըկարողանայ. կերթան թէկուզ աշխարհի ծայրը, թէկուզ այնտեղ, որտեղից եկել են, որտեղ ոչ ոք Հռոմի անունը անգամ չէ լսել:

Այստեղ նա սկսեց իր առջև նայել, կարծես ուղում էր գննել ինչ-որ անցած և անչափ հեռաւոր բաներ: Ապա շարունակեց,

—Անտառ: Հէյ, ի՛նչպիսի անտառ, ի՛նչպիսի անտառ:

Բայց մի բոպէից նա տեսիլներից սթափւեց:

Ահա իսկոյն կերթայ եպիսկոպոսի մօտ, իսկ երեկոյեան արդէն մի հարիւր հոգու հետ կըսպասէ դեսպակին: Եւ թող սրան ուղեկցեն ոչ միայն ստրուկները, այլ և նոյն իսկ պրիտորեանները: Աւելի լաւ է, այնտեղ ոչ ոք իր բռնեցքին չըպատահի, թէկուզ երկաթէ զրահ հագած ունենալ: Իբր թէ այդ երկաթը շատ ամուր է: Եթէ երկաթին լաւ խփես, գլուխն էլ նրա տակը չի դիմանայ:

Բայց Լիզիան մեծ, բայց միևնոյն ժամանակ մանկաւիան լըջութեամբ մատը վեր բարձրացրեց և՝

—Ուրսո՛ւս, «Մի սպանաներ»,—ասաւ:

Լիզը իր մահականման ձեռքը քամակը տարաւ և սկսեց պնթփնթալով իր վիզը տրորել մեծ անհանգստութեամբ: Բայց չէ՞ որ ինքը պէտք է աղատէ նրան, «ի՛ր արևը»... Չէ՞ որ տիրուհին ասաւ, որ այժմ իր հերթն է... Կաշխատէ, որքան կըկարողանայ: Իսկ եթէ այդ ակամայ պատահէ... Չէ՞ որ պէտք է նրան աղատէ: Բայց եթէ այդ պատահէ, արդէն այնպէս կապաշխարէ, այնպէս կաղերսէ Անմեղ Գառին, որ խաչւած Գառը կըխղճայ իրան, թշւառին... Չէ՞ որ ինքը

չէ կամենում Գառլին վիրաւորել. բայց որ այնպիսի ծանր ձեռներ ունիւ...

Եւ նրա դէմքին նկատուեց մեծ զգածւածութիւն, բայց ցանկանալով այդ ծածկել՝ նա գլուխ տուաւ և առաւ.

— Ուրեմն ես գնում եմ սրբազան հօր մօտ:

Իսկ Ակատէն, Լիգիայի պարանոցով փաթաթուելով, սկսեց լաց լինել... Մէկ անգամ ևս հասկացաւ, որ կայ մի աշխարհ, ուր մինչև անգամ տանջանքի մէջ աւելի շատ բախտաւորութիւն կայ, քան թէ Կեսարի տան բոլոր անդուսպ զարճութիւնների և վայելքների մէջ: Մէկ անգամ ևս բացեց նրա առջև դէպի լոյսը տանող դուռը, բայց միաժամանակ և զգաց, որ ինքը անաբժան է այդ դռնով անցնելու:

Գ Լ Ո Ի Խ Թ

Լիգիան խղճում էր Պոմպոնիա Գրէկինային, որին ամբողջ հոգով սիրում էր, խղճում էր Աւլոսների ամբողջ տունը, այնուամենայնիւ յուսահատութիւնը անցաւ: Մինչև անգամ մի տեսակ քաղցրութիւն էր զգում այն մտքից, որ ահա իր ճշմարտութեան համար զոհում է հարստութիւն, փափուկ կեանք և ընտրում է թափառական և անորոշ ապագայ: Գուցէ այս բանի մէջ կար և մի փոքր մանկական հետաքրքրութիւն, թէ ինչպիսի կըլինի այդ կեանքը այնտեղ, հեռաւոր երկիրներում, բարբարոսների և վայրենի գազանների մէջ: Բայց աւելի շատ այստեղ խորին և անկեղծ հաւատ կար, որ այդօրինակ վարուելով՝ անում է այնպէս ինչպէս հրամայել է «Աստուածային Վարդապետը», և որ այդ բոլորից նա ինքը կըխնամէ իրան, իբրև խո-

նարհ և հաւատարիմ զաւակի: Իսկ եթէ այդպէս է, իրան
 ինչ կարող էր պատահել: Թէ իրան փորձանքներ պա-
 տահեն՝ կըտանի բոլորը նրա անունով: Թէ իրան ան-
 սպասելի մահ հանդիպէ՝ նա իրան կըվերցնի և ժա-
 մանակով, երբ Պոմպոնիան կըմեռնի, երկուսը միասին
 կըլինեն յաւիտենից յաւիտեան: Շատ յաճախ, դեռ Աւ-
 լոսների տանը եղած ժամանակ, նա իր մանկական
 գլուխը յոգնեցնում էր, որ ինքը քրիստոնեայ լինելով՝
 ոչինչ չէ կարող անել այն Խաչաւածի համար, Որի մա-
 սին այնպէս զգածւած յիշում էր Ուրսուսը: Բայց այժմ
 ժամանակը հասել է: Լիզիան իրան համարեա թէ եր-
 ջանիկ էր զգում և սկսեց իր երջանկութեան մասին
 ասել Ակտէին, որ սակայն չէր կարողանում նրան հաս-
 կանալ:

Զգել բոլորը, ձգել տունը, կարողութիւնը, քա-
 ղաքը, պարտէզները, մեհեանները, պորտիկները, ա-
 մենը, ինչ որ գեղեցիկ է, ձգել արեւառատ երկիրը և
 մերձաւոր մարդկանց, և ինչո՞ւ համար... Երիտասարդ
 և գեղեցիկ ասպետի սիրուց թագնւելով համար... Ակ-
 տէի գլխում այս բաները չէին կամենում տեղաւոր-
 ւել... Երբեմն նա զգում էր, որ այստեղ մի ճշմարտու-
 թիւն կայ, որ գուցէ կայ նոյն իսկ մի ահագին խոր-
 հրդաւոր երջանկութիւն, բայց պարզ չէր կարող այդ
 բանի մէջ իրան հաշիւ տալ, մանաւանդ որ Լիզիային
 սպասում էր դեռ մի արկած, որ կարող էր վատ վեր-
 ջանալ և որտեղ նա կարող էր ուղղակի կեանքը կորց-
 նել: Ակտէն բնութիւնից երկչոտ էր և ահու դողով
 մտածում էր այն մասին, թէ ինչ կը բերէ այսօրւայ
 երեկոն: Բայց իր կասկածները չէր կամենում հաղոր-
 դել Լիզիային, և որովհետեւ այդ ժամանակ արդէն բո-
 լորովին լուսացել էր և արեւը մտել էր ատրիոն, նա
 սկսեց համոզել Լիզիային, որ քնի և հանգստանայ. այդ

անհրաժեշտ էր անքուն անց կացրած գիշերից յետոյ։
 Լիգիան չընդդիմադրեց և երկուսով մտան կուրբիկու-
 լոն, որ ընդարձակ էր և սարքւած էր շքեղ կերպով,
 Ակտէի Կեսարի հետ առաջ ունեցած յարաբերութիւն-
 ների պատճառով։ Այնտեղ պառկեցին մէկը միւսի կող-
 քին. բայց Ակտէն, չընայելով որ յոգնած էր, չէր կա-
 րողանում քուն մտնել։ Վաղուց է որ թախծոտ էր և
 անբախտ, բայց այժմ սկսեց նրան տիրել մի անհան-
 դատութիւն, որ առաջ երբէք չէր զգացել։ Մինչև այդ
 օրը կեանքը նրան երևում էր միայն ծանր և առաւօ-
 տից զրկւած. այժմ նրան յանկարծ երևաց և անարդ։

Նրա գլխի մէջ աւելի և աւելի մեծ խառնչվո-
 թութիւն էր առաջանում։ Դէպի լոյսը տանող դուռը
 սկսեց նորից մէկ բացւել, մէկ էլ ծածկւել։ Բայց այն
 ժամանակ, երբ բացւում էր, այս լոյսը կուրացնում
 էր նրան այնչափ, որ ոչ մի բան պարզ չէր տեսնում։
 Նա միայն գուշակում էր, որ այդ փայլի մէջ թագ-
 նւած է ուղղակի անսահման մի երջանկութիւն, որի
 համեմատութեամբ ամեն ուրիշ երջանկութիւն բոլորո-
 վին ոչինչ է. որ եթէ, օրինակի համար, Կեսարը հե-
 ոացնէր Պոպպէային և նորից սիրէր իրան, Ակտէին,
 նոյն իսկ այդ կըլինէր աննշան մի բան։ Յանկարծ նրա
 գլխում մի միտք յղացաւ, իբր թէ այդ Կեսարը, որին
 սիրում էր և որին ակամայ համարում էր մի ինչ-որ
 կիսաստուած, մի այնպէս չնչին բան է, ինչպէս ամեն
 մի ստրուկ, և այս պալատը իր նումիդիական մար-
 մարէ սիւներով, մի կոյտ քարից ոչ աւելի լաւ բան։
 Բայց վերջը այդ զգացմունքները, որոնց մէջ չէր կա-
 րողանում ինքն իրան հաշիւ տալ, սկսեցին նրան տան-
 ջել։ Կամենում էր քնել, բայց անհանգստութիւնից
 յուզւած՝ չէր կարողանում։

Վերջապէս, կարծելով որ Լիգիան, որի վրայ ծան-

բացել էին այնչափ վտանգներ, նոյնպէս քնած չէր, դիմեց նրան, երեկոյեան փախուստի մասին խօսելու մտքով:

Բայց Լիզիան հանգիստ քնած էր: Ոչ այնքան էլ լաւ ծածկւած վարագոյրի միջով ներս էին պրծնում մուլթ կուրիկուլոնը մի քանի պայծառ ճառագայթներ, որոնց մէջ խաղում էր ոսկեգոյն փոշին: Նրանց լուսով Ակտէն տեսաւ օրիորդի մերկ բազուկի վրա դրւած նուրբ դէմքը, ծածկւած աչքերը և մի քիչ բաց մնացած շրթունքները: Շնչում էր հաւասար, այնպէս, ինչպէս սովորաբար շնչում են քնի մէջ:

—Քնած է, կարող է քնել,—մտածեց Ակտէն:—Դեռ երեխայ է:

Բայց մի ըոպէից յետոյ նրա մտքովը անցաւ, որ այնուամենայնիւ այդ երեխան աւելի լաւ է համարում փախչել, քան Վինիկիոսի հարձը դառնալ. աւելի լաւ է համարում կարիքը, քան անպատուութիւնը. անտուն, անտէր կեանքը քան Կառինայի¹ մօտ հոյակապ տունը, քան ղգեստները, զարդերը, քան մեծարքները, փների և կիթառների հնչիւնները:

—Ինչո՞ւ:

Եւ սկսեց նայել Լիզիային, կարծես կամենում էր դրա պատասխանը գտնել նրա քնած դէմքին: Նայում էր նրա մաքուր ճակատին, յօնքերի քնքոյշ կամարին, մուգ թերթերունքներին, հանգիստ շնչառութիւնից շարժւող կուսական կրծքին: Յետոյ նորից մտածեց.

—Ո՛րչափ տարբերում է ինձանից:

Եւ Լիզիան մի հրաշք երևաց նրան, մի աստու-

¹ Carinae—Հռոմի հարուստ թաղը, Եսքւիլինական բլրին կպած, Սուբուռային կից:

140
ծային տեսիլ, աստուածներին սիրելի, կեսարի պարտէզ-
ների բոլոր ծաղիկներից, նրա պալատի բոլոր արձան-
ներից հարիւր անգամ գեղեցիկ: Բայց յոյն կնոջ սրտի
մէջ նախանձ չըկար: Ընդհակառակը, աղջկան սպառ-
նացող վտանգների մասին մտածելիս նրան տիրում
էր սաստիկ կարեկցութիւն: Նրա մէջ ծագեց մի մայ-
րական զգացմունք. Լիզիան երևաց նրան ոչ միայն
գեղեցիկ, ինչպէս գեղեցիկ մի տեսիլ, այլև միևնոյն
ժամանակ սաստիկ սիրելի, և մօտեցնելով շրթունք-
ները նրա մուգ մազերին՝ սկսեց նրանց համբուրել:

Իսկ Լիզիան հանգիստ քնած էր, կարծես իր տա-
նը լինէր, Պոմպոնիա Գրէկլինայի խնամքի տակ: Եւ
քնած էր բաւականին երկար: Կէսօրը արդէն անց էր,
երբ բաց արաւ իր կապուտակ աչքերը և սկսեց մեծ
զարմանքով դիտել իր շուրջը, կուբիկուլոնը:

Ակներև էր, նրան զարմացնում էր այն, որ Աւ-
լոսների տանը չէ:

— Դ՞ու ես, Ակտէ,— ասաւ նա վերջապէս, մթու-
թեան մէջ նկատելով յոյն կնոջ գէմքը:

— Այո՛, Լիզիա:

— Ուրեմն երեկոյ է:

— Ո՛չ, իմ զաւակս, բայց կէսօրն արդէն անց է:

— Եւ Ուրսուսը չէ՞ վերադարձել:

— Ուրսուսը չասաւ թէ կը վերադառնայ, այլ միայն՝
թէ երեկոյեան կը սպասէ քրիստոնեաների հետ դես-
պակին:

— Ճշմարիտ է:

Ապա նրանք թողին կուբիկուլոնը և մտան բա-
ղանիք: Այստեղ Ակտէն լողացրեց Լիզիային, տարաւ
դեռ նախաճաշելու, իսկ յետոյ պալատական պարտէզ-
ներում զբօսնելու, ուր չէր կարելի սպասել ոչ մի վտան-
գաւոր հանդիպման, քանի որ կեսարը և նրա մերձա-

ւորները դեռ քնած էին: Լիգիան իր կեանքի մէջ առաջին անգամ էր տեսնում այս հոյակապ պարտէզները, ուր անհամար նոճիկների, պինիանների, կաղնիների, ձիթենիների և մրտենիների արանքներում սպիտակին էր տալիս արձանների մի ամբողջ ամբոխ, փայլում էին ձկնարանների խաղաղ հայելիները, ծաղկում էին՝ շատրւանների փոշիով ցօղւող վարդենիների պուրակներ. ուր կախարդիչ քարայրների մուտքերը ծածկւած էին բաղեղով կամ խաղողի որթով. ուր ջրերի երեսին լող էին տալիս արծաթափայլ կարապներ, իսկ արձանների և ծառերի արանքներում ման էին գալիս Աֆրիկայի անապատներից բերած ընտանեցրած վիթեր և բազմերանգ թռչուններ, որ հաւաքւած էին աշխարհիս բոլոր յայտնի ծայրերից:

Պարտէզները դատարկ էին. միայն այս ու այնտեղ բահը ձեռքին աշխատում էին ստրուկները՝ կէս ձայնով երգելով. մի քանիսը, որոնց հանգստանալու ժամանակ էր տրւած, նստած էին ձկնարանների ամին կամ կաղնիների ստերներում, տերևների միջով թափանցող արևի ճառագայթների մէջ. վերջապէս մի քանիսը ջրում էին վարդերը կամ զափրանի բացմանի շակագոյն ծաղիկները: Ակտէն ու Լիգիան ման էին գալիս բաւականին երկար ժամանակ, դիտելով պարտէզների բոլոր հրաշքները, և թէև Լիգիայի միտքը ուրիշ բաների հետ էր, այնուամենայնիւ նա դեռ չափից դուրս երեխայ էր, որ կարողանար չըզբաւել, չըհետաքրքրւել ու չըզարմանալ այս բոլորի վրա: Նրա մտքով մինչև անգամ անցնում էր, որ եթէ Կեսարը բարի մարդ լիներ, այսպիսի պալատում և այսպիսի պարտէզներում շատ բախտաւոր կըկարողանար լինել:

Բայց վերջը մի փոքր յոգնելով՝ նրանք նստեցին նստարանի վրա, որ համարեա թէ ամբողջովին թագ-

նւած էր խիտ նոճինների մէջ, և սկսեցին խօսել արդէն տմենից աւելի ճնշող բաների, այն է Լիզիայի այդ երեկոյեան փախուստի մասին: Ակտէն Լիզիայից շատ աւելի պակաս հանգիստ էր՝ այդ փախուստի մասին դատելիս: Ժամանակ առ ժամանակ թւում էր նրան մինչև անգամ, որ այդ մի խելագար ձեռնարկութիւն է, որ չէ կարող աջողակ: Եւ աւելի ու աւելի խղճում էր Լիզիային: Մէկ նրա միտքն էր դալիս, թէ հազար անգամ աւելի տպահով, անվտանգ կըլինէր փորձել Վինիկիոսին իրանց մտերմացնել: Նա սկսեց օրիորդին հարցնել, արդեօք շատ ժամանակ է, որ նա ծանօթ է Վինիկիոսի հետ, արդեօք չէ՞ կարելի նրան համոզել, որ վերադարձնէ իրան Պոմպոնիային:

Բայց Լիզիան տխուր կերպով շարժեց իր մուգահեր գլուխը.

—Ո՛չ: Աւլոսների տանը Վինիկիոսը ուրիշ էր, շատ բարի էր. իսկ երեկւայ մեծարքից յետոյ նրանից վախենում եմ և դերադասում եմ լիզերի մօտ փախչել:

Ակտէն շարունակեց հարց ու փորձ անել:

—Բայց Աւլոսների տանը նա քեզ համար սիրելի՞ էր:

—Այո, — պատասխանեց — Լիզիան, խոնարհելով գլուխը:

—Ձէ՞ որ դու ստրուկ չես, ինչպէս ես եմ եղել, — ասաւ մի րոպէ մտածելով Ակտէն. — Վինիկիոսը կարող է քեզ հետ ամուսնանալ: Դու պատանդ ես և լիզերի թագաւորի դուստր: Աւլոսները քեզ սիրում են իրանց հարադատ դաւակի պէս, և հաւատացած եմ, որ նրանք պատրաստ են քեզ որդեգրելու: Վինիկիոսը կարող է քեզ հետ ամուսնանալ, Լիզիա:

Բայց օրիորդը պատասխանեց ցածր և աւելի տըխուր ձայնով.

—Աւելի լաւ է փախչում լիզերի մօտ:

— Լիպիւս, արդեօք կամենո՞ւմ ես, որ իսկոյն գընամ Վինիկիոսի մօտ, զարթեցնեմ նրան, եթէ քնած է, և ասեմ նրան այն, ինչ որ այս բոպէիս քեզ եմ ասուում: Այո՛, իմ անգիւնս, կերթամ նրա մօտ և կասեմ նրան. «Վինիկիոս, նա արքայադուստր է և մեծափառ Աւլոսների թանկագին զաւակ. եթէ նրան սիրում ես, վերադարձրո՛ւ նրան Աւլոսներին և յետոյ վերցրու նրան իբրև կին քո տունը»:

Իսկ օրիորդը պատասխանեց արդէն այնչափ ցածրը ձայնով, որ Ակտէն հազիւ կարողացաւ լսել.

— Աւելի լաւ է փախչեմ լիպերի մօտ:

Եւ արտասուքի երկու կաթիլներ կախ ընկան նրա իջեցրած թերթերունքներից:

Սօսակցութեան շարունակութիւնը ընդհատեցին մօտեցող ոտնաձայները, և առաջ քան Ակտէն ժամանակ ունեցաւ նկատելու, թէ ո՞վ է մօտեցողը, նստարանի առջևում երևաց Սաբինա Պոպպէան փոքրաթիւ աղախինների ուղեկցութեամբ: Աղախիններից երկուսը նրա զլխին բռնած ունէին ջայլամի փետուրներից կապած ոսկեթուկ փունջեր, որոնցով թեթև հովհարում էին նրա դէմքը և միևնոյն ժամանակ պաշտպանում էին դեռ ևս այրող աշնանային արևից, իսկ առջևից՝ երեսոսի պէս սև մի եթովպուհի, ստինքները դուրս ցցւած, կալծես թէ կաթով լցւած, ձեռքի վրա տանում էր մի մանուկ, որ փաթաթւած էր եզրերը ոսկեթելով ապեղնագործած ծիրանիի մէջ: Ակտէն և Լիպիւս տեղերից բարձրացան, կարծելով թէ Պոպպէան կանցնի նստարանի մօտով՝ իրանց վրա ուշադրութիւն չըդարձնելով. բայց նա կանգ առաւ նրանց առջև և ասաւ.

— Ակտէ, բոժոժները, որ դու կարել էիր իկունկուլի (օրօրոցի) վրա, վատ էին կարւած. երեսան մէ-

կը պոկեց և բերանին մօտեցրեց. լաւ է որ Լիլիթը ժամանակին նկատեց:

—Ներիր, աստուածային,—պատասխանեց Ակտէն, ձեռները խաչաձև ծալելով կրծքի վրա և գլուխը խոնարհելով:

Պոպպէան սկսեց զննել Լիլիթային:

—Այս ինչ ստրկուհի է,—հարցրեց նա մի բոպէից:

—Սա ստրկուհի չէ, աստուածային Աւգուստա, այլ Պոմպոնիա Գրէկինայի սանուհի և լիպերի թագաւորի դուստր, որին հայրը իբրեւ պատանդ տուել էր Հռոմայեցիներին:

—Եւ եկել է քեզ այցելելո՞ւ:

—Ո՛չ, Աւգուստա, անցեալ օրւանից բնակւում է պալատում:

—Երէկ մեծարքին ներկայ էր:

—Ներկայ էր, Աւգուստա:

—Ո՞ւմ հրամանով:

—Կեսարի հրամանով:

Պոպպէան սկսեց աւելի ուշի ուշով զննել Լիլիթային, որ նրա առջև կանգնած էր գլուխը քաշ արած և մէկ՝ հետաքրքրութիւնից բարձրացնում էր իր փայլուն աչքերը, մէկ՝ ծածկում նրանց կոպերով: Յանկարծ Աւգուստայի յօնքերի մէջտեղ խորշոմ երևաց: Իր գեղեցկութեանն և իշխանութեանը նախանձախնդիր նա տալրում էր միշտ երկիւղի մէջ, չլլինի թէ մի որեւէ բախտաւոր ախոյեան կործանէ իրան այնպէս, ինչպէս ինքը կործանել էր Ոկտաւիային: Այդ պատճառով պալատում ամեն մի գեղեցիկ դէմք զարթեցնում էր նրա մէջ կասկածանք: Փորձած հայեացքով և մէկ անգամից աչքով անցրեց Լիլիթայի բոլոր ձևերը, նրա դէմքի ամեն մի մանրագիծ, և զարհուրեց. «սա իսկ որ յաւերժահարս է»,—ասաւ նա ինքն իրան. «սրան Վենուսն

է աշխարհ բերել»։ Եւ յանկարծ մտքովը անցաւ այն, ինչ որ երբէք անցած չէր մինչև այդ ժամանակ մի որևէ գեղեցիկ դէմք տեսնելիս, այն է՝ թէ ինքը նրանից շատ աւելի հասակով է։ Նրա մէջ ցնցւեց վիրաւորւած ինքնասիրութիւնը, անհանգստութիւնը տիրեց նրան և զանազան կասկածներ սկսեցին արագ շարժւել նրա գլխում։ «Գուցէ ներոնը սրան չէ տեսել կամ զմրուխտի միջով նայել է և չէ գնահատել։ Բայց ի՞նչ կարող է լինել, եթէ պատահի սրան ցերեկով, արևի լոյսով, այսպէս հրաշագեղ... Եւ միևնոյն ժամանակ ստրկունի չէ, արքայադուստր է. ուղիղ է, բարբարոսների արքայադուստր, բայց այնուամենայնիւ արքայադուստր... «Անմահ աստուածներ, սա նոյնչափ գեղեցիկ է, որչափ և ես, և աւելի մատաղահաս»։ Եւ յօնքերի խորշոմը աւելի խորացաւ, իսկ աչքերը սկսեցին փայլել ոսկեղէն թերթերունքների տակից սառն փայլով։

Դիմելով Լիգիային՝ նա սկսեց հարցնել արտաքին հանգստութեամբ.

— Ոսե՞լ ես Կեսարի հետ...

— Ո՛չ, Աւգուստա։

— Ինչո՞ւ դու գերադասում ես լինել այստեղ, քան Աւլոսների տանը։

— Ես չեմ գերադասում, տիրուհի։ Պետրոնիոսն է դրդել Կեսարին խել ինձ Պոմպոնիայից, իսկ ես այստեղ աւամայից եմ, տիկին։

— Եւ կուզէ՞իր վերադառնալ Պոմպոնիայի մօտ։ — Վերջին հարցը Պոպպէան տւաւ աւելի մեղմ և քաղցր ձայնով, ուստի Լիգիայի սրտում յանկարծ ծագեց մի յոյս։

— Տիրուհի, — ասաւ նա, տարածելով դէպի նա իր ձեռները. — Կեսարը խոստացել է տալ ինձ իբրեւ ստրու-

կուհի Վինիկիտսին, բայց դու բարեխօսիր ինձ համար
և վերադարձրո՛ւ Պոմպոնիային:

— Ուրեմն Պետրոնիոսն է դրդել Կեսարին խել
քեզ Աւլոսներից և տալ Վինիկիտսին:

— Այդպէս է, տիրուհի: Վինիկիտսը հէնց այսօր
պէտք է իմ ետեից ուղարկէ. բայց դու բարի ես, խըղ-
ճա՛ս ինձ:

Այսպէս ասելով՝ նա խոնարհեց և բռնելով Պոմ-
պէայի զգեստի եզրը, բաբախող սրտով սկսեց սպա-
սել նրա խօսքերին. իսկ Պոմպէան մի քանի ժամանակ
նայում էր նրան չար ժպիտից պայծառացած դէմքով,
սպա ասաւ.

— Ուրեմն խոստանում եմ քեզ, որ հէնց այսօր
կըլինիս Վինիկիտսի ստրկուհի:

Եւ հեռացաւ, ինչպէս մի գեղեցիկ, բայց չարա-
գուշակ տեսիլ: Լիզիայի և Ակտէի ականջներին հասաւ
միայն երեխայի ճիչը, որ յայտնի չէ թէ ինչո՛ւ սկսեց
լաց լինել:

Լիզիայի աչքերը նոյնպէս արտասուքով լցեցին,
բայց մի բոպէից նա բռնեց Ակտէի ձեռքն և ասաւ.

— Վերադառնանք: Միայն այնտեղից պէտք է օգ-
նութիւն սպասել, որտեղից կարող է գալ:

Եւ վերադարձան ատրիոն, որտեղից չըհեռացան
այլեւս մինչև երեկոյ: Երբ մթնեց և ստրուկները ներս
բերին քառակի, մեծ լոյս սփռող ճրագներ, երկուսն էլ
շատ գունատ էին: Երկուսն էլ շարունակ ականջ էին
դնում, արդեօք մէկը չէ՞ մօտենում: Լիզիան միշտ կըրկ-
նում էր, որ թէև իր սիրտը ծանր է, որ պէտք է Ակ-
տէին թողնէ, բայց քանի որ Ուրսուսը երևի արդէն
սպասում է այնտեղ մթութեան մէջ՝ ուրեմն աւելի լաւ
է, որ այսօր բոլորը կատարւի: Այնուամենայնիւ նրա
շնչառութիւնը յուզմունքից աւելի արագ և լսելի էր

դառել: Ակտէն ինչ ակնեղէն որ կարող էր, հաւաքում էր տենդային արագութեամբ և կապելով Լիգիայի պեպլոսի ծայրի մէջ, աղաչում էր Լիգիային, որ չըհրաժարւի այդ նւէրից և փախուստի այդ միջոցից: Ժամանակ առ ժամանակ տիրում էր լռութիւն, և նրանց ականջները խարում էին: Երկուսին թւում էր, թէ լսում են մի ինչ-որ շշնջիւն վարագոյրի ետեից, մէկ՝ երեսայի լացը հեւում, մէկ էլ՝ շների հաջոց:

Յանկարծ նախասենեակի վարագոյրը առանց ձայնի ետ քաշեց, և բարձրահասակ, թխադէմ, երեսը ծաղկատար մի մարդ ուրեականի պէս երևաց ատրիոնում: Լիգիան մի վայրկեանում ճանաչեց Վինիկիոսի ազատագիր Ատիկինոսին, որ քանիցս եկած էր Ալոսների տունը:

Ակտէն ճշաց, իսկ Ատիկինոսը ցածր խոնարհեց գլուխը և ասաւ.

— Ողջոյն աստուածային Լիգիային Մարկոս Վինիկիոսից, որ սպասում է նրան իր կանաչազարդ տանը խնջոյքի:

Օրիորդի շրթունքները բոլորովին գունատեցին:

— Գալիս եմ, — ասաւ նա:

Եւ հրաժարելիս՝ բազուկներով փարեց Ակտէի սլարանոցով:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

Եւ ճշմարիտ որ Վինիկիոսի տունը զարդարւած էր մրտենու տերևներով և բաղեղով, որոնցից պատերի վրա և դռների գլխին գիրլեանդներ էին հիւսւած: Սիւներին փաթաթւած էին կանաչատերև որթեր: Ատրիոնում, որի երգիկի վրա ձգւած էր, գիշերայ ցրտից

պաշտպանելու համար, ծիրանի բրդէ վարադոյր, լոյս էր ցերեկեայ պէս: Վառուում էին ութաստեղեան և տասներկուստեղեան աշտանակներ: Այս աշտանակները, անօթների, ծառերի, կենդանիների, թռչունների ձևեր ունէին, կամներկայացնում էին՝ անուշահոտ ձէթով լցւած լամպաները ձեռքին արձաններ, որոնք ալաբաստրից, մարմարից, ոսկեզօծ կորնթական պղնձից էին շինւած և թէև այնչափ հրաշալի չէին, ինչպէս Ապոլլոնի մեհեանի այն հոյակապ աշտանակը, որ Ներոնն էր դործ ածում, բայց գեղեցիկ էին և քանդակւած էին երևելի վարպետների ձեռքով: Մի քանիսը քողարկւած էին ալեքսանդրիական ապակիով կամ հնդկական թափանցիկ կարմիր, կապոյտ, դեղին, մանուշակագոյն մանւածքներով, այնպէս որ ամբողջ ատրիոնը բազմերանգ շողերով էր փայլում: Ամեն կողմ տարածւում էր նարդոսի բոյրը, որին Վինիկիոսը ընտելացել էր և սիրել էր արևելքում: Տան խորքը, որտեղ խոնւում էին կին և տղամարդ ստրուկներ, փայլում էր նոյնպէս լոյսով: Տրիկլինիոնում սեղանը պատրաստւած էր չորս անձի համար, որովհետև խնջոյքին, բացի Վինիկիոսից և Լիգիայից, պէտք է նստէին նաև Պետրոնիոսն ու Քրիստթեմիսը:

Վինիկիոսը ամեն բանում վարւում էր Պետրոնիոսի խօսքերով, որ նրան խորհուրդ էր տւել, որ չըզնայ անձամբ Լիգիայի մօտ, այլ ուղարկէ Ատիկինոսին՝ կեսարից ստացած թոյլտուութեամբ հանդերձ, իսկ ինքը ընդունէ նրան իր տանը և ընդունէ քնքշութեամբ և մինչև անգամ պատւի նշաններով:

—Նրեկ հարբած էիր,—ասաւ Պետրոնիոսը նրան: —Տեսայ քեզ. հետը վարւում էիր՝ ինչպէս ալբանական լեռներից եկած մի քարտաշ: Մի լինի չափից դուրս պահանջող և յիշիր, որ լաւ գինին պէտք է խմել կա-

մաց կամաց: Իմացիր նոյնպէս, որ քաղցր է ցանկա-
նալ, բայց աւելի քաղցր է ցանկալի լինել:

Քրիստթեմիսը ունէր այս մասին սեփական, մի
փոքր տարբեր կարծիք. բայց Պետրոնիոսը, վեստա-
լուհի և աղաւնեակ կանչելով նրան, սկսեց նրան մեկ-
նել այն զանաղանութիւնը, որ պէտք է լինի կրկէ-
սում վարժւած կառավարի և կառքը առաջին անգամ
նստող պատանու մէջ: Յետոյ դիմելով Վինիկիոսին՝
շարունակեց.

— Գրաւիր նրա վստահութիւնը, ուրախացրո՛ւ
նրան, եղիր նրա հետ վեհանձն: Ձէի ուղենայ տխուր
խնջոյք տեսնել: Երդւիր նրան թէկուզ Հադէսի անու-
նով, թէ նրան կը վերադարձնես Պոմպոնիային. իսկ
յարդէն քո բանը կը լինի, որ վաղը չէ միւս օրը ինքը
գերադասէ մնալ քան վերադառնալ:

Ապա, մատնացոյց անելով Քրիստթեմիսի վրա,
աւելացրեց.

— Ես փառահինգ տարի է՝ ամեն օր քիչ թէ շատ
այդպիսի եղանակով եմ վարւում այս երկչոտ տատրա-
կիս հետ և չեմ կարող զանգատւել սրա խստութեան
վրա:

Այս բանի վրա Քրիստթեմիսը խփեց նրան սի-
րամարդի փետուրից շինած իր հովհարով և ասաւ.

— Մի՞թէ ես քեզ չեմ ընդդիմադրել, սատիր:

— Աչքի առաջ ունենալով նախորդին...

— Մի՞թէ իմ ոտներս ընկած չես եղել:

— Նրանց մատների վրա մատանիներ անց կաց-
նելու համար:

Քրիստթեմիսը ակամայ նայեց իր ոտներին, ո-
րոնց մատների վրա իսկ որ պսպղում էին գոհարներ,
և երկուսով Պետրոնիոսի հետ սկսեցին ծիծաղել: Բայց
Վինիկիոսը ականջ չէր դնում նրանց վիճաբանութեա-

ներ: Սիրտը անհանգիստ կերպով բաբախում էր ասորական քրմի սլաշժառ զգեստի տակ, որ հագել էր Լիգիայի գալուստի առիթով:

—Պէտք է որ արդէն դուրս եկած լինեն պալատից, —ասաւ նա, կարծես ինքն իրան հետ խօսելով:

—Պէտք է որ դուրս եկած լինեն, —պատասխանեց Պետրոնիոսը: —Ուղղւում ես, մինչև նրանց գալը պատմեմ քեզ Ապոլլոնիոս Տիանացու՝ գուշակութիւնների մասին կամ Ռուֆֆինոսի պատմութիւնը, որը չեմ յիշում ինչո՞ւ չըլերջացրի:

Բայց Վինիկիոսին հաւասարապէս քիչ էր հետաքրքրում թէ Ապոլլոնիոս Տիանացին և թէ Ռուֆֆինոսի պատմութիւնը: Նրա ուշքն ու միտքը Լիգիայի հետ էր, և թէև զգում էր, որ աւելի վայելուչ էր աղջկան տանը ընդունել, քան իբրև ոստիկանական ծառայ պալատը գնալ, այնուամենայնիւ ժամանակ առ ժամանակ ափսոսում էր, որ չէր գնացել: Այս դէպքում՝ նա կըկարողանար ժամ առաջ տեսնել Լիգիային և մթութեան մէջ բազմել նրա կողքին կրկնակի դեսպակում:

Այդ միջոցին ստրուկները ներս բերին եռոտանի, խոյերի գլուխներով զարդարւած բրոնզէ մանգալներ, որոնց կրակ արած ածուխի վրա սկսեցին զմուռ և նարդոս ցանել:

1 Ապոլլոնիոս Տիանացի (Կապադովկիա) ապրում էր մօտ 50 թ. Ք. ծ. յ. և պիթագորական ու նէոպլատոնական փիլիսոփայութեանց հետևող էր: Իր ժառանգած կարողութիւնը աղքատներին բաժանելով՝ նա ճանապարհորդեց մինչև Հնդկաստան, Ասիայում, Աֆրիկայում, Եւրոպայում. եկաւ Հռոմ, աքսորւեց Սպանիա, Եգիպտոս, կրկին եկաւ Հռոմ և մեռաւ երեւի Եփեսոսում: Խիստ ճգնողական կեանքը և նրան վերագրւած հրաշքները մեծ պատկառանք էին ազդում ժամանակակիցներին: Նա ոտացել էր մոզական արւեստին լաւ ծանօթ մարդու հոչակ:

—Արդէն ծուռում են դէպի Կառինան,—ասաւ նորից Վինիկիոսը:

—Սա չի դիմանայ, ընդ առաջ կը վազի և գուցէ նոյն իսկ չը պատահի նրանց,—բացապանչեց Քրիստթեմիսը:

Վինիկիոսը անմիտ կերպով ժպտաց և ասաւ.

—Ո՛չ, կը դիմանամ:

Բայց սկսեց ոնգները շարժել և խռկալ. այս տեսնելով Պետրոնիոսը՝ ուսերը թափահարեց:

—Սրա մէջ սեստերցի չափ փիլիսոփայ չը կայ,—ասաւ նա.—և երբէք այս Մարսի՝ զսուակից մարդ չեմ շինի:

Վինիկիոսը մինչև անգամ չըլսեց այս խօսքերը:

—Արդէն Կառինայումն են:

Ուղիղ որ նրանք ծուռում էին դէպի Կառինան: Լապտերակիր ստրուկները գնում էին առջևից, pedisequi կոչւածները՝ դեսպակի երկու կողմից, իսկ Ատիկինոսը՝ իսկոյն դեսպակի ետևից և փակում էր գնացքը:

Բայց կամաց էին առաջ ընթանում, որովհետև լապտերները այս՝ բոլորովին չըլուսաւորւած տեղերում վատ էին ցոյց տալիս ճանապարհը: Մանաւանդ պալատի մերձակայ փողոցները դատարկ էին: Տեղ-տեղ միայն շարժւում էր մի որևէ մարդ՝ լապտերը ձեռքին: Բայց յետոյ սկսեց նկատել արտասովոր կենդանութիւն: Համարեա ամեն մի փոքրիկ փողոցից դուրս էին գալիս մարդիկ, երեքով, չորսով, բոլորն էլ առանց ճրագների, բոլորն էլ մուգ թիկնոցներով: Մի քանիսը գնում էին գնացքի հետ միատեղ, խառնելով ստրուկների հետ, մի քանիսը մեծ խմբեր կազմելով՝ գնում էին առջևից: Մի քանիսն էլ տարուբերւում էին հար-

բաժների պէս: Տեղ-տեղ անցնելն այնպէս դժւարանում էր, որ լապտերակիրները սկսեցին դռնել:

— Տեղ տւէք ազնւագարմ տրիրուն Մարկոս Վի-
նիկիոսին:

Լիզիան ետ քաշած վարագոյրների տակից տես-
նում էր այդ սև խմբերը և սկսել էր յուզմունքից ցընց-
ւել: Նրան փոփոխակի մէկ յոյս, մէկ էլ անհանգստու-
թիւն էր տիրում: Այս նա է, այս Ուրսուան է և քրիս-
տոնեաները: Այս բոլորէիս կը կատարւի», ասում էր աղ-
ջիկը դողդոջուն շրթունքներով: «Ո՛ր Քրիստոս, օգնիր
ինձ, ո՛ր Քրիստոս, փրկիր ինձ»:

Բայց և Ատիկինոսը, որ սկզբում ուշք չէր դարձ-
նում փողոցների այս արտասովոր կենդանութեան
վրա, վերջը սկսեց անհանգստանալ: Այստեղ մի տարօ-
րինակ բան կար: Լապտերակիրները ստիպւած էին ա-
ւելի յաճախ կանչել. «Տեղ տւէք ազնւագարմ տրի-
րունի դեսպակին». կողքերից անծանօթ մարդիկ այն-
պէս էին հրում դեսպակը, որ Ատիկինոսը հրամայեց
ստրուկներին փայտերով նրանց ետ մղել:

Յանկարծ գնացքի առջևում աղաղակ բարձրացաւ.
մի ակնթարթում հանգան բոլոր ճրագները: Դեսպակի
շուրջը տեղի ունեցաւ իրարանցում, շփոթութիւն և
կռիւ:

Ատիկինոսը հասկացաւ. դա ուղղակի յարձակում էր:

Եւ հասկանալով՝ վախեցաւ: Յայտնի էր ամենքին,
որ Կեսարը զւարճութեան համար, աւգուստիանների ըն-
կերակցութեամբ, յաճախ աւագակային յարձակումներ
է անում թէ՛ Սուրբուայում և թէ՛ ուրիշ արւարձան-
ներում: Յայտնի էր որ մի քանի անգամ նա այդ գի-
շերային զբօսանքներից վերադառնում էր մարմինը
ջարդւած և կապուտկած. բայց ով որ իրան պաշտ-
պանում էր, մահի էր դատապարտւում, թէկուզ սե-

նատոր լինէր: Քաղաքի պահապանների բնակարանը հեռու չէր, բայց նրանք այսպիսի դէպքերում խուզ և կոյր էին ձեռնում:

Մինչ այդ՝ դեսպակի շուրջը իրարանցում էր մարդիկ սկսել էին կռել, ծեծել միմեանց, վայր ձգել, ոտնակոխ անել: Ատիկինոսի գլխում մի միտք փայլեց, թէ նախ և առաջ պէտք է ազատել Լիգիային և իրան, իսկ մնացածը բախտին թողնել: Դուրս քաշելով օրիորդին դեսպակից՝ նա բարձրացրեց նրան իր մի ձեռքի վրա և փորձում էր փախչել մթութեան մէջ:

Բայց Լիգիան սկսեց կանչել.

— Ուրսո՛ւս, Ուրսո՛ւս:

Նա հագին ունէր սպիտակ զգեստ, ուստի հեշտ էր նրան նկատել: Ատիկինոսը սկսեց միւս ազատ ձեռքով բռնի կերպով նրա վրա ձգել իր սեփական թիկնոցը, երբ յանկարծ սարսափելի ունելիքը բռնեց նրա վզից, իսկ գլխին քարի պէս վայր ընկաւ մի անագին ջախջախիչ զանգւած:

Նա մի ակնթարթում գետին տապալւեց, ինչպէս Յուդիտերի սեղանի առջև կացնով զարնւած մի արջառ:

Ստրուկների մեծ մասը թափթփւած էր գետնի վրա կամ փախչում էին, դիպչելով խիստ մթութեան մէջ պատերի անկիւններին: Մնաց միմիայն իրարանցումի ժամանակ փշրւած դեսպակը: Ուրսուսը տանում էր Լիգիային Սուրուռայի կողմը, ընկերները հետևում էին նրան, փոքր առ փոքր ցրւելով ճանապարհին:

Իսկ ստրուկները սկսեցին հաւաքւել Վինիկիոսի տան առջև և խորհուրդ անել: Չէին համարձակում ներս մտնել: Կարճատև խորհրդակցութիւնից յետոյ վերադարձան պատահարի տեղը, ուր գտան մի քանի մեռած մարմիններ, նրանց թւում և Ատիկինոսի մար-

մինը: Նա դեռ ցնցւում էր, բայց վայրկենական սաստիկ ջղաձգութիւնից յետոյ՝ ձգւեց և մնաց անշարժ:

Այն ժամանակ նրանք վերցրին Ատիկիոսի մարմինը և վերադառնալով՝ նորից կանգ առան դարպասի առջև: Բայց պէտք էր յայտնել տիրոջը, ինչ որ պատահել էր:

— Թող Գուլոնը յայտնէ, — սկսեցին շնջալ մի քանի ձայներ. — նրա դէմքից էլ կաթկթում է արիւնը, ինչպէս և մեր դէմքերից, և տէրը նրան սիրում է. Գուլոնի համար այդ աւելի ապահով է քան ուրիշների համար:

Իսկ գերմանացի ստրուկ ծերունի Գուլոնը, որ մի ժամանակ Վինիկիոսի դայեակն էր եղած և նրա մօրից, Պետրոնիոսի քրոջից, անցել էր նրա ձեռքը, ասաւ.

— Ես կը յայտնեմ, բայց եկէք բոլորդ: Թող նրա բարկութիւնը մենակ ինձ վրա չընկնի:

Վինիկիոսը սկսել էր բոլորովին անհանգստանալ: Պետրոնիոսը և Քրիսոթեմիսը ծաղրում էին նրան, իսկ նա մեծ քայլերով գնում-գալիս էր ատրիոնով և կըրկնում էր.

— Արդէն պէտք է եկած լինէին... Պէտք է եկած լինէին:

Եւ ուղում էր դնալ. բայց նրանք երկուսով նրան պահեցին:

Յանկարծ նախասենեակում լսելի եղան ոտնաձայներ, և ատրիոն խմբովին ներս թափւեցին ստրուկներն և արագութեամբ շարւելով սրտի տակ՝ ձեռները վեր բարձրացրին և սկսեցին կրկնել վայնասունով.

— Աաաա... աաա:

Վինիկիոսը ցատկեց նրանց մօտ:

—Ո՞ւր է Լիզիան,—աղաղակեց նա ահռելի, փոխաւած ձայնով:

—Աաաա:

Այդ միջոցին առաջ եկաւ Գուլոնը արիւնոտած դէմքով և շտապով ու ողբալի ձայնով խօսեց.

—Ահա արիւնը, տէր. պաշտպանում էինք: Ահա արիւնը, տէր, ահա արիւնը...

Բայց չըկարողացաւ վերջացնել, քանի որ Վինի-Լիոսը խլեց բրոնզէ աշտանակը և մէկ հարւածով ջախջախեց ստրուկի գանգը. յետոյ, երկու ձեռքով գլուխը սեղմելով՝ մատները մազերի մէջ խրեց և սկսեց խռուպոս ձայնով կրկնել.

—Me miserum! me miserum! :

Նրա դէմքը կապտկեց, աչքերը ճակատի տակ յիոս մտան, փրփուրը երեաց շրթունքներին:

—Գանակո՞ծել... —մռնչաց նա վերջապէս ոչ-մարդ-կային ձայնով:

—Տէ՛ր. Աաաա... գթա՛... —կոծում էին ստրուկ-նէրը:

Իսկ Պետրոնիոսը վեր կացաւ, տհաճութեան արտայայտութիւնը դէմքին:

—Գնանք, Քրիսոթեմիս,—ասաւ նա.—եթէ կամե-նում ես նայել մսի, կըպատուիրեմ կոտրել մսավաճառի խանութը կառնայում:

Եւ դուրս գնաց ատրիոնից. իսկ ամբողջ տան մէջ, որ ըսողեղի կանաչով էր զարդարւած և խնջոյքի համար էր սարքւած, մի ըռպէից հառաչանք և ճիպոտնե-րի շաչիւն տարածւեց: Այսպէս սկսեց գրեթէ մինչև առաւօտ:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԱ

Այդ գիշերը Վինիկիոսը բոլորովին չըպառկեց։ Պետրոնիոսի հեռանալուց մի քանի ժամ յետոյ, երբ դանակոծւող ստրուկների հառաչանքները չըկարողացան մեղմացնել ո՛չ նրա կսկիծը, ո՛չ էլ կատաղութիւնը, նա հաւաքեց ուրիշ ծառաների մի խումբ և առաջնորդելով նրանց՝ ուշ գիշերին դուրս պրծաւ Լիզիային որոնելու համար։

Նա այցելեց Նոքսիլինական արուարձանը, յետոյ Սուրուռան, Vicus Sceleratus և բոլոր կից փողոցները։ Ապա շրջելով Կապիտոլիոնը՝ Փարրիկիոսի կամուրջով հասաւ կղզին, յետոյ շրջագայեց անդրափրեբեկան քաղաքամասը։ Բայց աննպատակ մի հետամտութիւն էր, քանի որ ինքը Լիզիային գտնելու յոյսը չունէր, և եթէ նրան որոնում էր, գլխաւորապէս նրա համար, որ մի բանով լցնէ այդ սարսափելի գիշերը։ Նա տուն վերադարձաւ միայն լուսադէմին, երբ արդէն քաղաքի մէջ սկսեցին սայլեր և մրգավաճառների ջորիներ երեւալ և երբ հացթուխները արդէն բաց էին անում իրանց փոռները։ Նա հրամայեց աչքից հեռացնել Գուլոնի մարմինը, որին ոչ ոք չէր համարձակուում մինչև այդ ժամանակ ձեռք տալ։ յետոյ պատերեց՝ այն ստրուկներին, որոնց ձեռքից խլել էին Լիզիային, ուղարկել գիւղական երգաստուղծները. այս պատիժը մահից էլ վատթար էր. վերջապէս ընկնելով ատրիոնում փռած տախտի վրա սկսեց անկարգ կերպով մտածել, ինչ ճանապարհով կարող է գտնել և խլել Լիզիային։ Հրաժարւել նրանից, կորցնել նրան, այլևս չըտեսնել նրան՝ թւում էր իրան անկարելի մի բան. այդպիսի մի մըտքից իրան կատաղութիւն էր տիրում։ Երիտասարդ

ղինւորականի ինքնահաճ բնութիւնը կեանքի մէջ առաջին անգամն էր ընդդիմադրութեան, ուրիշի անսլարտելի կամքին հանդիպել, և նա ուղղակի չէր կարող հասկանալ, այդ ինչպէս կարող է լինել, որ մէկը համարձակէր իր տուփանքի առաջը կտրել: Վինիկիոսը գերադասում էր, որ աշխարհն ու քաղաքը աւերակների կոյտեր դառնային, քան թէ ինքը չըհասնէր այն բանին, ինչ որ ուզում էր: Նրանից խլել էին հեշտանքի գաւաթը համարեա շրթունքների առջևից, ուստի թւում էր նրան, թէ կատարւել է մի անլուր, աստուածային և մարդկային օրէնքների վրէժխնդրութիւնը հրաւիրող մի բան:

Բայց նախ և առաջ չէր ուզում և չէր կարող հաշտւել ճակատագրի հետ, որովհետեւ իր կեանքում ոչ մի բանի այնպէս չէր փափագել, որպէս Լիզիային: Թւում էր նրան, որ չի կարողանայ առանց նրան ապրել: Չէր կարողանում իրան պատասխանել, ինչ կանէր վաղը առանց նրան, ինչպէս կարող էր անց կացնել յաջորդ օրերը: Ժամանակ առ ժամանակ նրան տիրում էր խելագարութեան չափ բարկութիւն Լիզիայի դէմ: Նա կամենում էր աղջկան տիրել, որպէսզի նրան ծեծէ, մաղերից քաշքշէ ննջարանները և ծաղրէ: Մէկ էլ՝ նորից սաստիկ փափագում էր նրա ձայնին, ձեւերին, աչքերին, և զգում էր, որ պատրաստ կըլինէր նրա ոտների տակ ընկած լինել: Կանչում էր նրան, կրծոտում էր մատները, սեղմում էր գլուխը ձեռներով: Ամբողջ ճիգն էր գործ դնում, որ հանգիստ մտածէ նրան գտնելու մասին, և չէր կարողանում: Մտքովը անցնում էին հազար ու մի հնարքներ և միջոցներ, բայց մէկը միւսից ցնորական էր: Վերջապէս ծագեց նրա մէջ մի միտք, թէ բացի Աւլոսից ուրիշ ոչ ոք չէ

յափշտակել Լիգիային, որ յամենայն դէպս Աւլոսը պէտք է գիտենայ, թէ որտեղ է նա թաղնւում:

Եւ վեր թռաւ Աւլոսների տունը վազելու համար: Եթէ իրան չեն տայ նրան, եթէ չեն վախենայ իր սպառնալիքներից, կերթայ Կեսարի մօտ, կըմեղադրէ ծերունի զօրապետին անհնազանդութեան մէջ և ձեռք կըբերէ մահաւան դատաւճիռ. բայց դրանից առաջ խոստովանանք դուրս կըկորդէ նրանցից, թէ որտեղ է Լիգիան: Իսկ եթէ կըտան իրան, նոյն իսկ յօժարակամ, նոյնպէս վրէժը կառնէ. ուղիղ է, նրանք տուն են ընդունել իրան և խնամել, բայց այդ ոչինչ: Այս մէկ վիրաւորանքով ազատեցին իրան ամենայն երախտագիտութիւնից: Այստեղ նրա վրէժխնդիր և դիւրապրգիռ բնութիւնը սկսեց զմայլել այն մտքից, թէ ինչպէս կըյուսահատուի Պոմպոնիա Գրէկինան, երբ ծերունի Աւլոսին կենտուրիօնը կըբերէ մահուան դատաւճիռ: Գրեթէ վստահ էր թէ այդ կըյաջողի: Իրան կօլնէ Պետրոնիոսը: Վերջապէս ինքը Կեսարն էլ ոչինչ չէ մերժում իր ընկերակից աւգուստիաններին, եթէ միայն նրան չէ թելադրում մերժել որեւէ անձնական դրժկամակութիւն կամ կիրք:

Եւ յանկարծ նրա սիրտը համարեա թէ մեռաւ սարսափելի ենթադրութեան ազդեցութիւնից:

Իսկ եթէ ինքը Կեսարն է Լիգիային յափշտակել: Բոլորն էլ գիտէին, որ Կեսարը յաճախ ձանձրոյթից զբօսանք էր որոնում գիշերային արշաւանքների մէջ: Մինչև անգամ Պետրոնիոսը մասնակցում էր այդ արշաւանքներին: Ուղիղ է, նրանց գլխաւոր նպատակն էր կանայք բռնելը և զինւորական թիկնոցներով մինչև ուշաթափւելը վեր նետելը: Այնուամենայնիւ ինքը Նե-

րոնը անւանում էր այդ արշաւանքները «մարգարիտ-
ների որս», որովհետեւ պատահել էր, որ խեղճ ու խառ-
նիճաղանձ աղգաքնակութեան բնուկած արուարձան-
ների խորքերում որսացել էին զեղեցկութեան և երի-
տասարդութեան ճշմարիտ մարգարիտ: Այն ժամանակ
sagatio-ն, — ինչպէս անւանում էին այդ զինւորական
թիկնոցով վերնետելը, — փոխւում էր իսկապէս աւարա-
ռութեան, և «մարգարիտը» ուղարկւում էին կամ պա-
լատիոն, կամ Կեսարի անթիւ դղեակներից որևէ մէկը,
կամ վերջապէս ներոնը զիջանում էր նրան իր ընկե-
րակիցներից մէկին: Այսպէս կարող էր պատահել և
Լիգիայի հետ: Կեսարը զննում էր նրան մեծաբքի ժա-
մանակ, և Վինիկիոսը մի րոպէ չէր կասկածում, որ
Լիգիան նրան պէտք է երևար տեսած բոլոր կանանցից
ամենագեղեցիկը: Եւ ի՞նչպէս կարող էր ուրիշ կերպ
լինել: Ուղիղ է, ներոնը ունէր նրան իր պալատում և
կարող էր բացարձակ կերպով պահել, բայց, ինչպէս
ճիշդ նկատել էր Պետրոնիոսը՝ Կեսարը համարձակ չէր
ոճրագործութեան մէջ և կարողանալով բացարձակ գոր-
ծել՝ միշտ գերադասում էր գործել գաղտագողի: Այս
անգամ կարող էր նրան այդ բանին դրդել և Պոպպէայի
երկիւղը: Վինիկիոսի մտքով այժմ անցաւ, որ Աւլոս-
ները գուցէ չըյանդգնէին բռնի կերպով յափշտակել մի
օրիորդ, որ իրան էր ընծայւած Կեսարից: Ո՞վ վերջա-
պէս կըյանդգնէր: Գուցէ այն հսկայ կապուտաչեայ
լիճը, որ այնուամենայնիւ համարձակեց մտնել տրի-
կլինիոնը և դուրս բերել նրան իր կռների վրա մեծաբ-
քից: Բայց ռիտիկ կարող էր նրա հետ թագնւել, ուր
կարող էր նրան տանել: Ո՛չ, ստրուկը անընդունակ է
այդ բանին: Ուրեմն, ուրիշ ոչ ոք չէ արել այդ, եթէ
ոչ միայն Կեսարը:

Այս մտքից Վինիկիոսի աչքերը մթնեցին և ձա-

կատը ծածկեց քրտինքի կաթիլներով: Եթէ այդպէս է, Լիգիան ընդ միշտ կորած է: Կարելի է նրան կորզել ամեն մի ուրիշ, բայց ոչ այդպիսի ձեռներից: Այժմ առաջնանից աւելի մեծ իրաւունքով կարող էր կրկնել «Vae misero mihi». Երեւակայութիւնը նրան ներկայացնում էր Լիգիային Ներոնի գրկում, և կեանքում առաջին անգամ հասկացաւ, որ կան այնպիսի մտքեր, որ մարդ ուղղակի չէ կարող տանել: Միայն այժմ իմացաւ, որչափ սիրում էր աղջկան: Ինչպէս խեղդողի յիշողութեան մէջ կայծակի արագութեամբ կանգնում է նրա ամբողջ կեանքը, այնպէս նրա յիշողութեան մէջ սկսեց կանգնել Լիգիան: Տեսնում էր նրան, լսում էր նրա ամեն մի խօսքը: Տեսնում էր նրան շատրւանի մօտ, տեսնում էր Աւլոսների տանը և մեծաբքին: Զգում էր նրա մերձաւորութիւնը, զգում էր նրա մազերի բուրմունքը, նրա մարմնի տաքութիւնը, համբոյրների լրապոյրը, այն համբոյրների, որ մեծաբքին դրոշմում էր նրա կուսական անմեղ շրթունքներին: Լիգիան երեւում էր նրան հազար անգամ աւելի գեղեցիկ, աւելի անձկալի, աւելի քաղցր, հազար անգամ աւելի միակ ընտրելին բոլոր մահկանացուների և բոլոր աստուածների միջից՝ քան երբեք: Եւ երբ մտածում էր, թէ այս ամենին, ինչ որ սրտի մէջ այսպէս արմատակալել է, ինչ որ իր կեանքն ու արիւնն է դառել, կարող է տիրանալ Ներոնը, նրան ցաւ էր բռնում, մի բոլորովին ֆիզիքական, այնպէս սաստիկ ցաւ, որ նա կամենում էր գլուխը ատրիոնի պատերին տալ, մինչև որ ջախջախէ: Նա զգում էր, որ կարող է խելագարւել և որ անպատճառ կըխելագարւէր, եթէ իրան դեռ մնացած չըլինէր վրէժխնդրութիւնը: Բայց ինչպէս առաջ նրան թւում էր, թէ չի կարողանայ ապրել, եթէ Լիգիային ձեռք չըբերէ, այնպէս էլ այժմ՝ թէ չի կա-

րողանայ մեռնել, մինչև որ վրէժը չառնէ: Այս միտքը մի փոքր թեթևութիւն էր ազդում նրան: «Կըլինիմ քո Կասսիոս Քէրէան»,—կրկնում էր ինքն իրան, մտածելով Ներոնի մասին: Մի րոպէից յետոյ առնելով իմպլուվիոնը¹ շրջապատող ծաղկամաններից մի բուռը հող՝ սարսափելի երդում արաւ Երեբոսի, Հեկատայի² և սեփական տնային աստուածների անունով, որ վրէժխնդիր կըլինի մինչև վերջ:

Եւ ճիշդ որ թեթևութիւն զգաց: Գիտէր գոնէ, ինչո՞ւ համար ապրի և ի՞նչով լցնէ ցերեկն ու գիշերները: Յետոյ թողնելով Աւլոսների մօտ գնալու միտքը՝ մտածում էր որ եթէ իրան չեն ներս թողնի Կեսարի մօտ կամ կուղենան ստուգել, արդեօք հետը գէնք առած չէ՞, այդ մի ապացոյց կըլինի, թէ Լիգիային յափշտակել է Կեսարը: Սակայն գէնք չառաւ: Կորցրել էր բոլորովին գիտակցութիւնը. բայց ինչպէ՞ս առհասարակ մէկ մտքով յափշտակած մարդիկ՝ պահպանել էր գիտակցութիւնը միայն այն բանի մասին, ինչ որ վերաբերում էր վրէժին: Չէր կամենում, որ սա ժամանակից առաջ տեղի ունենար: Բացի դրանից ցանկանում էր նախ և առաջ տեսնել Ակտէին, որովհետև կարծում էր, որ նրանից կարող է ճշմարտութիւնն իմանալ: Ժամանակ առ ժամանակ նրա մէջ յոյս էր ծագում, թէ դուցէ կըտեսնէ նաև Լիգիային, և այդ մտքից սկսում էր դողալ: Իսկ եթէ Կեսարը յափշտակել է նրան, չըգիտենալով՝ ումն է յափշտակում, և այսօր իրան վերադարձնէ: Բայց իսկոյն նա դէն ձգեց այս ենթադրութիւնը: Եթէ ուղենային Լիգիային իրան ուղարկել,

¹ Impluvium—ատրիոնի աւազանը, ուր երգիկից թափւում էր անձրևի ջուրը:

² Erebos և Hecata—ստորերկրեայ աստուածութիւններ:

կուղարկէին երէկ: Ակտէն մենակ կարող էր բոլորը պարզել, և նրա հետ պէտք էր ուրիշներից առաջ տեսնել:

Այս բանը հաստատապէս վճռելով՝ Վինիկիոսը հրամայեց ստրուկներին քայլերը արագացնել, իսկ ճանապարհին անկարգ մտածում էր մէկ Լիզիայի, մէկ էլ վրէժի մասին: Լսել էր որ եգիպտական Պախտ աստուածուհու քրմերը գիտեն հիւանդութիւններ առաքել ում վրա որ կամենում են, և մտքումը դրեց նրանցից իմանալ հնարը: Արեւելքում ասել էին նրան հոյնպէս, թէ հրէաները ինչ-որ հմտութիւններ ունին, որոնց օգնութեամբ նրանք թշնամիների մարմինները ծածկում են բորով: Ստրուկների թւում նա ունէր իր տանը մի քանի հրէաներ, ուստի իրան խոստում արաւ որ վերադառնալով կը հրամայէ նրանց դանակոծել, մինչև որ իրան այդ գաղանիքը յայտնեն: Բայց ամենամեծ զլարձութեամբ մտածում էր հռոմէական կարճ դաշոյնի մասին, որ արեան շիթեր է ցօղեցնում, հէնց այնպիսի շիթեր, որ պիտիները դուրս ցայտեցին Կայոս Կալիգուլայի մարմնից և անջնջելի բծեր թողին պորտիկի սիւնների վրա: Նա պատրաստ էր այժմ ամբողջ Հռոմի կոկորդը կտրել, և եթէ վրէժխնդիր աստուածներ իրան խոստանային, որ բոլոր մարդիկ կը մեռնեն, բացի իրանից ու Լիզիայից՝ կը համաձայնէր այս բանին:

Կամարի առջև նա ամբողջ գիտակցութիւնը հաւաքեց և պրետորիական՝ պահապաններին տեսնելով՝ մտածեց, որ եթէ իրան մի որեւէ արդելք ղնելու լինեն

1 Praetoriani — կայսերական թիկնապահ զոււնդն էր կազմում հեծեալ և հետիոտ, մօտ 9000 հոգուց բաղկացած: Բնակւում էին Հռոմի պարսպի մօտ, Castra praetoria-ում, ծառայում էին 16 տարի և լաւ ռոճիկ ստանում. ընտրւում էին բարձրահասակներից:

մտնելու ժամանակ, այդ մի ապացոյց կըլինի, որ Լի-
գիան Կեսարի կամքով պալատումն է: Բայց աւագ կեն-
տուրիոնը՝ ժպտաց նրան մտերմաբար և մի քայլ առաջ
գալով՝ ասաւ.

— Ողջոյն քեզ, ազնւագարմ տրիրուն: Եթէ ցան-
կանում ես Կեսարին երկրպագել, վատ միջոցին ես
եկել, և չըզիտեմ, արդեօք կըկարողանաս նրան տես-
նել:

— Ի՞նչ է պատահել. — ասաց Վինիկիոսը:

— Աստուածազարմ փոքրիկ Աւգուստան անսպասե-
լի կերպով հիւանդացել է արդէն երկու օր է: Կեսարը
և աւգուստա Պոպպէան նրա կողքին են բժիշկների
հետ միասին, որոնք ամբողջ քաղաքից հաւաքւել են:

Սա մի նշանաւոր դէպք էր: Կեսարը, երբ իրան
այդ աղջիկը ծնւեց, ուղղակի գժւում էր բախտաւորու-
թիւնից և ընդունեց նրան *extra humanum gaudium*²:
Դեռ զրանից առաջ ծերակոյտը ամենայն հանգէսով
յանձնեց աստուածների խնամքին Պոպպէայի արգանդը:
Եւ Անտիոնում³, որտեղ Պոպպէան աղատւեց, ուխտա-
դրութիւններ կատարւեցին և տեղի ունեցան հոյակապ
խաղեր և բացի զրանից կառուցւեց մեհեան ի պատիւ
երկու Ֆորտունաների⁴: Ներոնը որ ոչ մի բանի մէջ

1 Primipilus կամ primus centurio—ձայն ունէր զինւորա-
կան խորհրդում, հասարակ կենտուրիոնը մի կենտուրիայի հրա-
մանատար էր, որ բաղկացած էր լինում 60 հոգուց:

2 «Extra humanum gaudium» — «մարդկային ուրախութիւնից
դուրս», այսինքն աւելի մեծ ուրախութեամբ, քան թէ զգում ին
սովորաբար մարդիկ: Ներոնի դուստր Կլաւդիա—Աւգուստան էր,
որ ծնւելով 63 թ. միայն չորս ամիս ապրեց:

3 Antium—(այժմ Պորտո դ'Անցո) ծովեզրեայ քաղաք Լա-
տիոնում, ժայռերի զաղաթին: Այստեղ էր ծնւել և ինքը Ներոնը.
հռոմայեցի մեծաւորների սիրելի բնակատեղին էր:

4 Fortuna—ճակատագրի աստուածուհի:

չէր կարողանում չափ պահպանել, նոյնպէս անչափ սիրում էր այս մանուկին: Պոպպէայի համար այս երեխան թանգ էր, թէկուզ նրա համար, որ աւելի հաստատում էր իր դիրքը և անդիմադրելի էր դարձնում իր ազդեցութիւնը:

Փոքրիկ Աւգուստայի առողջութիւնից և կեանքից կարող էր կախած լինել ամբողջ կայսրութեան բախտը. բայց Վինիկիոսը այնպէս զբաղւած էր ինքն իրանով, սեփական խնդրով և սեփական սիրով, որ համարեա ոչ մի ուշադրութիւն չըդարձրեց կենտուրիոնի յայտնածի վրա և պատասխանեց.

— Կամենում եմ տեսնել միմիայն Ակտէի հետ: —

Եւ անցաւ:

Բայց Ակտէն նոյնպէս զբաղւած էր երեխայի մօտ, և Վինիկիոսը երկար պէտք է սպասէր: Արդէն կէսօրին մօտ էր, երբ նա եկաւ, տանջւած և գոռատ դէմքով, բայց Վինիկիոսին տեսնելով աւելի գոռատուեց:

— Ակտէ, — գոչեց Վինիկիոսը նրա ձեռքը բռնելով և քաշելով նրան ատրիոնի մէջտեղը. — ճւր է Լիգիան:

— Կամենում էի քեզ հարցնել դրա մասին, — պատասխանեց նա, յանդիմանութեամբ նայելով նրա աչքերին:

Իսկ զինւորականը թէև երգել էր իրան, որ հանգիստ կերպով հարցուփորձ կանէ նրան, նորից ձեռներով սեղմեց իր գլուխը և սկսեց կրկնել կսկծից և բարկութիւնից ծուած դէմքով.

— Չըկայ նա: Յափշտակեցին նրան ինձնից ճանաչարհին:

Մի բոպէից սակայն ուշքի եկաւ և մօտեցնելով իր դէմքը Ակտէի դէմքին՝ սկսեց ասել սեղմւած ատամներով միջով.

— Ակտէ... Եթէ քեզ սիրելի է կեանքդ, եթէ չես

կամենում այնպիսի մեծ դժբախտութիւնների պատ-
ճառ դառնալ, որ մինչև անգամ չես կարող երեակայել,
ճշմարիտ պատասխանիր ինձ. արդեօք Կեսարը չէ, որ
նրան յափշտակել է:

— Կեսարը երէկ պալատից դուրս չէ եկել:

— Թէ մօրդ ուրեականը սիրես, թէ բոլոր աստուած-
ներին սիրես, արդեօք նա պալատում չէ:

— Մօրս ուրեականը վկայ, Մարկոս, նա պալա-
տում չէ, և Կեսարը չէ, որ նրան յափշտակել է: Երեկ-
ւանից հիւանդացել է փոքրիկ Աւգուստան, և ներոնը
չէ հեռանում նրա օրօրոցի թօտից:

Վինիլիոսը ազատ շունչ քաշեց: Այն, ինչ որ
նրան ամենից աւելի սարսափելի էր թւում, դադարեց
սպառնալ նրան:

— Ուրեմն, — ասաւ նա, նստելով նստարանի վրա
և բռունցքները սեղմելով, — նրան յափշտակել են Աւ-
լոսները, և եթէ այդպէս է՝ վայ նրանց:

— Աւլոս Պլաւտիոսը այսօր առաւօտ այստեղ էր:
Չըկարողացաւ ինձ հետ տեսնել, քանի որ գրադած էի
երեխայի մօտ, բայց Նպափրոդիտէսից և ուրիշ կայսե-
րական ծառաներից հարցուփորձ է արել Լիզիայի մա-
սին և յետոյ յայտնել է նրանց, որ դարձեալ կըգայ
ինձ հետ տեսնելու:

— Կամեցել է իրանից հեռացնել կասկածը: Եթէ
չըգիտենար, թէ ինչ է պատահել Լիզիային, իմ տունը
եկած կըլինէր նրան որոնելու:

— Նա թողել է ինձ մի քանի սող տախտակի վը-
րա: Նրանցից կըտեսնես, որ իմանալով, թէ Կեսարը
Լիզիային վերցրել է իր տանից քո և Պետրոնիոսի
ցանկութեամբ, նա յոյս է ունեցել թէ աղջիկը ուղար-
կած պիտի լինէր քեզ մօտ, և այսօր առաւօտեան ե-

կիւ է քո տունը, ուր իրան պատմել են՝ ինչ է պատահել:

Այսպէս ասելով՝ Ակտէն մտաւ կուրիկուլոն և մի րոպէից վերադարձաւ Աւլոսի թողած տախտակը՝ ձեռին:

Վինիկիոսը կարդաց և լռեց: Իսկ Ակտէն կարծես երիտասարդի մտքերն էր կարդում նրա մուայլ դէմքից, որովհետև մի րոպէ անցած ասաւ.

—Ո՛չ, Մարկոս: Եղաւ այն, ինչ որ ուզում էր ինքը Լիգիան:

—Դու ուրեմն գիտէիր, որ նա ուզում է փախչել,
—բացագանչեց Վինիկիոսը:

Կինարմատը նայեց նրան իր մշուշապատ աչքերով համարեա թէ խիստ կերպով.

—Գիտէիր որ չէ կամենում քո հարձը լինել:

—Իսկ դու ի՞նչ ես եղել քո ամբողջ կեանքումդ:

—Ես առաջ ստրուկ եմ եղել:

Բայց Վինիկիոսը չըզգարեց յուզւել: Կեսարը իրան էր ընծայել Լիգիային, ուստի կարիք չունի հարցնելու՝ ինչ է եղել նա դրանից առաջ: Կըգտնէ նրան թէկուզ գետնի տակից և նրա հետ կանէ ամենը, ինչ որ իրան հաճելի է: Այդպէս է: Նա իր հարձը կըլինի. կըհրամայէ զանակոծել նրան, որքան որ իրան հաճելի է: Երբ նա իրան համար ձանձրալի կըդառնայ, կըտայ նրան իր ստրուկներից հալածին, կամ կըհրամայէ նրան երկանաքարեր պտոյտ տալ իր աֆրիկական կալաածներում: Այժմ կորոնէ, կըգտնէ նրան միայն նրա համար, որ տրորէ, ոտնակոխ անէ և ստորացնէ նրան: Եւ աւելի ու աւելի գրգռելով՝ Վինիկիոսը ամեն

1 Tabula—փայտէ տախտակ, մեղրամոմով կամ գիպսով ծածկած, որ գործ էր անում գրելու համար:

չափ կորցնում էր այն աստիճան, որ նոյն իսկ Ակտէն հասկացաւ, որ խոստանում է աւելի, քան ընդունակ է անել, և որ նրա մէջ խօսում է բարկութիւնն ու կսկիծը: Կսկծի նկատմամբ կարող էր կարեկից լինել, բայց Վինիկիոսի չափազանց կատաղութիւնը նրա համբերութիւնը սպառեց, այնպէս որ վերջապէս հարցրեց նրան, ի՞նչու համար է իր մօտ եկել:

Վինիկիոսը մէկ անգամից չըգտաւ պատասխանը: Եկել է նրա մօտ, որովհետև այդպէս է կամեցել, որովհետև կարծել է, թէ մի որևէ տեղեկութիւն կըյայտնէ իրան. բայց իսկապէս եկել է Կեսարի մօտ և չըկարողանալով նրան տեսնել, մտել է նրա մօտ: Լիգիան փախչելով հակառակել է Կեսարի կամքին, ուստի ինքը Կեսարին կաղաչէ, որ հրամայէ որոնել աղջկան ամբողջ քաղաքի և պետութեան մէջ, թէկուզ դրա համար հարկաւոր լինի գործի դնել բոլոր լեգէոնները և խուզարկել հերթով կայսրութեան ամեն մի տունը: Պետրոնիոսը կըպաշտպանէ իր խնդիրը, և կըսկսեն որոնել հէնց այսօրւան օրից:

Այս բանի վրա Ակտէն ասաւ.

— Զգուշացիր որ յաւիտեան չըկորցնես նրան, մահաւանդ երբոր նրան Կեսարի հրամանով կըգտնեն:

Վինիկիոսը յօնքերը կիտեց:

— Այդ ի՞նչ է նշանակում, — հարցրեց նա:

— Լսիր ինձ, Մարկոս: Երէկ Լիգիայի հետ միասին այստեղի պարտէզումն էինք և պատահեցինք Պոպուլէային և հետը փոքրիկ Աւգուստային, որին տանում էր Լիլիթ եթովպուհին: Երեկոյեան երեխան հիւանդացաւ, իսկ Լիլիթը պնդում է, թէ աչք են տւել և թէ աչք տւողն այն օտարուհին է, որին հանդիպել են սլարտէզում: Եթէ երեխան կառողջանայ, կըմոռանան այդ մասին, իսկ հակառակ դէպքում Պոպուլէան առա-

ջինը կըլինի, որ Լիպիային կըմեղադրէ վհկութեան մէջ, և այն ժամանակ, հէնց որ նրան գտնեն, նրա համար փրկութիւն չի լինի:

Մի րոպէ լռութիւն տիրեց. ապա Վինիկիոսը ձայն հանեց.

— Գուցէ և հմայել է. ինձ էլ է հմայել:

— Լիլիթը կրկնում է, թէ երեխան մեր մօտով անցաւ թէ չէ՝ իսկոյն լաց եղաւ: Եւ ճշմարիտ է, լաց եղաւ: Երեւի նրան արդէն հիւանդ էին դուրս բերել պարտէզը: Մարկոս, փնտռիր նրան ինքդ, որտեղ կամենաս. բայց քանի որ փոքրիկ Աւգուստան չի առողջանայ, նրա մասին մի խօսի կեսարի հետ, որովհետեւ նրա վրա Պոպպէայի վրէժը կըհրաւիրես: Բաւական է՝ ինչքան նրա աչքերը լաց են եղել քո պատճառով, և թող բոլոր աստուածները այժմ նրա խեղճ գլխին պահպան լինին:

— Դու նրան սիրում ես, Ակտէ,— հարցրեց մռայլ ձայնով Վինիկիոսը:

Իսկ ապատագրուհու աչքերում արտասուքներ փայլեցին:

— Այո, սիրեցի նրան:

— Որովհետեւ քեզ ատելութեամբ չըպճարեց, ինչպէս ինձ:

Ակտէն մի րոպէ նայում էր նրան, կարծես թէ տարակուսելով կամ կարծես կամենալով իմանալ՝ արդեօք անկեղծօրէն է ասում. ապա պատասխանեց.

— Դիւրագրգիռ և կոյր մարդ. նա քեզ սիրում էր: Վինիկիոսը խելագարի նման վեր թռաւ այս խօսքերի ազդեցութիւնից: Սնու է: Նա ատում էր իրան: Ո՞րտեղից Ակտէն կարող է գիտենալ: Մի օրւայ ծանօթութիւնից յետոյ Լիպիան նրան խոստովանել է: Այդ ինչ սէր է, որ գերադասում է թափառաշրջիկ

կեանք, անտուն, չքաւոր, անհաստատ ապագայ, գուցէ
թշւառ մահ՝ ծաղկազարդ տնից, ուր սպասում է սիրա-
հարը ճոխ խնջոյքով: Աւելի լաւ է այսպիսի բաներ
չըլսէ, որովհետեւ պատրաստ է խելագարւելու: Ինքը
այդ աղջկան չի փոխի այս պալատի բոլոր գանձերի
հետ, իսկ նա փախաւ: Այդ ինչ սէր է, որ վախենում
է վայելքից և բազմացնում է տանջանք և կսկիծ: Ո՞վ
այդ կըհասկանայ: Ո՞վ կարող է մեկնել: Եթէ յոյս չու-
նենար, որ կըգտնէ նրան, դաշոյնը կըցցէր իր սիրտը:
Սէրը անձնատուր է լինում, ոչ թէ զրկում է: Աւլոս-
ների տանը մի վայրկեան կար, երբ հաւատում էր մօ-
տալուտ երջանկութեան, բայց այժմ գիտէ, որ իրան
ատում էք, ատում է և կըմեռնի ատելութիւնը սրտում:

Բայց Ակտէն, որ առհասարակ երկչոտ էր և քաղ-
ցրախօս, իր կարգին բռնկաց վրդովմունքով... Ի՞նչպէս
է աշխատել նա Լիգիային գրաւել: Փոխարէն Աւլոսին
և Պոմպոնիային գլուխ տալու և նրա ձեռքը խնդրելու,
դաւաճանութեամբ խլեց երեխան ծնողներից. կամե-
նում էր նրան ոչ թէ կին դարձնել իրան, այլ հարձ.
նրան, որ կըթւած և սնւած էր առաքինի տան մէջ.
նրան, որ թագաւորի աղջիկ էր: Եւ մտցրեց նրան ոճ-
րագործութեան և անառակութեան այս տունը. անար-
գեց նրա անմեղ աչքերը անպատկառ խնջոյքի տեսա-
րանով, վարւում էր հետը՝ իբրև անառակ կնոջ հետ:
Միթէ մոռացել է, թէ ինչ է Աւլոսների տունը, ինչ է
Պոմպոնիա Գրէկինան, որ Լիգիային կըթել է: Միթէ
այնքան խելք չունի, որ հասկանայ, թէ նրանք ուրիշ
կանայք են քան Նիկիդիան, քան Կալվիա Կրիսպինիլ-
լան, քան Պոպպէան և քան բոլոր այն կանայք, որոնց
սպատահում է Կեսարի տանը: Միթէ, տեսնելով Լի-
գիային, մէկ անգամից չըհասկացաւ, որ նա մի մա-
քուր կոյս է, որ մահը գերադասում է անարգանքից,
Յո՞ւ երբաւ

Ո՞ր տեղից արդեօք դիտէ նա, որ աստուածներին է նա հաւատում, և նրանք աւելի մաքուր, աւելի վեհ չե՞ն արդեօք քան անառակ Վենուսը կամ թէ Իսիդը, որին պաշտում են ազատաբարոյ հռոմուհիք։ Ո՛չ։ Լիգիան իրան չըխոստովանեց, բայց ասում էր իրան, որ փըրկութիւնը սպասում է նրանից, Վինիկիոսից. յոյս ունէր, որ նա կըխնդրէ և ձեռք կըբերէ կեսարից իր տուն։ Վերադառնալու թոյլտուութիւնը և կըվերադարձնէ իրան Պոմպոնիային։ Եւ այս ասելիս՝ բորբոքւում էր, ինչպէս մի աղջիկ, որ սիրում է և հաւատում։ Եւ Լիգիայի սիրտը բաբախում էր նրա համար. բայց նա ինքը վախեցրեց նրան, վիրաւորեց, վրդովեց, և թող հիմա որոնէ նրան կեսարի ղինւորների օգնութեամբ. բայց թող իմացած լինի, որ եթէ Պոպպէայի աղջիկը մեռնի, Լիգիայի վրա կընկնի կասկածը, և նրա կորուստը անխուսափելի կըլինի։

Վինիկիոսի սրտի մէջ բարկութեան և կսկծի հետ սկսեց խառնել և խռովութիւն։ Այն լուրը, թէ Լիգիան իրան սիրում էր, մինչև խորքը ալեկոծեց նրա հոգին։ Մտաբերեց նա օրիորդին, երբ Ալիոսի պարտէզում նա լսում էր իր խօսքերը շառագունած դէմքով և լուսավայլ աչքերով։ Թւաց նրան, որ այն ժամանակ աղջիկը ուղիղ որ սկսել էր իրան սիրել, և յանկարծ այդ մտքից տիրեց նրան մի ինչ-որ երջանկութեան զգացմունք, հազար անգամ աւելի մեծ երջանկութեան, քան է այն, որին ինքն սպասում էր։ Մտածեց թէ ուղիղ որ կարող էր նրան ունենալ յօժարակամ, և այն էլ սիրող։ Ապա թէ նա կըփաթաթէր մանւածքը իր դռանը և կըքսէր դռան վրա գայլի ճարպը, իսկ յետոյ կընստէր, որպէս կին՝ ոչխարի մորթու վրա, իր օճախի մօտ։ Ապա թէ կըլսէր նրա շրթունքներից խորհրդա-

ւոր. «Ուր որ դու, Կայոս, այնտեղ և ես Կայա՝, և կըլինէր ընդ միշտ իրը: Ինչո՞ւ այդպէս չըվարւեց: Չէ որ պատրաստ էր: Իսկ հիմա նա չըկայ և կարող է նրան չըգտնել, և եթէ գտնելու էլ լինի, կարող է նրան կորցնել, և եթէ անգամ էլ կորցնելու չըլինի, չեն ուզի իրան ոչ Աւրոսները, ոչ էլ ինքը Լիգիան: Այստեղ բարկութիւնը նորից սկսեց փշաքաղել նրա գլխի մագերը, բայց այժմ ուղղւած էր ոչ թէ Աւրոսների կամ Լիգիայի, այլ Պետրոնիոսի դէմ: Նա էր բոլորի պատճառը: Եթէ նա չըլինէր, Լիգիան կարիք չէր ունենայ թափառելու, կըլինէր իր հարսնացուն և ոչ մի վտանգ չէր ծանրանայ իր խեղճ գլխի վրա: Իսկ այժմ արդէն ամեն ինչ կատարւել է և ուշ է չարիքը ուղղել, որը ուղղելու հնար չըկայ:

—Ո՛ւշ է:

Եւ թուում էր նրան, որ վարագոյրը քաշւել է իր աչքերի առջևից: Չըգիտէր՝ ի՞նչ ձեռնարկէ, ի՞նչպէս վարւի, ո՞ւր գնայ: Ակտէն արձագանգի պէս կրկնեց «ուշ է» բառը, որը օտարի շրթունքներից հնչեց նրա ականջին մահւան դատաւճռի պէս: Հասկանում էր միայն մի բան, որ պէտք է գտնէ Լիգիային, եթէ ոչ մի փորձանք է գտնու իր գլխին:

Եւ մեքենայաբար փաթաթւելով տոգայի մէջ՝ ուղոււմ էր հեռանալ, մինչև անգամ հրաժեշտ չըտալով Ակտէին, երբ այդ միջոցին ետ քաշւեց նախասենեակը ատրիոնից բաժանող վարագոյրը, և նա յանկարծ տեսաւ իր առջև Պոմպոնիա Գրէկինայի սգազգեստ կերպարանքը:

Ակներև էր որ նա ևս տեղեկացել էր Լիգիայի

1 Հռոմէական հարսանիքի ժողովրդական սովորութիւններն են և նւիրական խօսքերը:

անհետանալու մասին և կարծելով, որ իրան համար աւելի դիւրին կը լինի քան Աւլոսի համար Ակտէի հետ տեսնելը՝ եկել էր սրանից մի լուր առնելու:

Բայց նկատելով Վինիկիոսին՝ ուղղեց նրա կողմը իր կարճ, գունատ դէմքը և մի բոպէից յետոյ ասաւ.

— Մարկոս, Աստուած ներէ քեզ այն չարիքը, որ պատճառեցիր մեզ և Լիգիային:

Իսկ սա կանգնած էր՝ ճակատը խոնարհած, անբախտութեան և մեղապարտութեան զգացմունքը սրտում, չըհասկանալով, թէ ի՞նչ աստուածը պէտք է և կարող է իրան ներել, նոյնպէս թէ ինչո՞ւ Պոմպոնիան խօսում է ներողութեան մասին, մինչդեռ պէտք է վրէժի մասին խօսէր:

Եւ վերջը դուրս եկաւ անօգնական գլխով, ծանր մտքերով և սաստիկ թախիծով ու դարմանքով:

Բակում և սիւնաղարդ անցքում կանգնած էին մարդկանց անհանգիստ խմբակները: Պալատական ստրուկների մէջ երեւում էին ասպետներ, որոնք եկել էին փոքրիկ Աւգուստայի առողջութիւնը իմանալու և միևնոյն ժամանակ պալատում երևալու ու իրանց կարեկցութեան ապացոյցը տալու համար, թէկուզ կայսերական ստրուկների ներկայութեամբ: «Աստուածուհու» հիւանդութեան լուրը, ինչպէս երեւում էր, արագ էր տարածւել, որովհետեւ պալատում նշմարւում էին նորանոր կերպարանքներ, իսկ կամարի բացւածքի միջով նկատելի էր մի ամբողջ ամբոխ: Եկորներէից մի քանիսը, տեսնելով որ Վինիկիոսը դուրս է գալիս պալատից, նորութիւններ էին հարցնում նրանից. բայց նա հարցերին չըպատասխանելով՝ առաջ էր գնում, մինչև որ Պետրոնիոսը, որ նոյնպէս եկել էր տեղեկանալու, թափ տւաւ նրան ձեռքով և կանգնեցրեց:

Վինիկիոսը անպատճառ կըբորբոքէր նրան տես-

հեղուկ և թոյլ կըտար իրան մի որևէ անկարգութիւն
կեսարի պալատում, եթէ Ակտէի մօտից դուրս եկած
չըլինէր կարծես ջարդւած, այնպէս ուժասպառ և ճընշ-
ւած, որ մի առ ժամանակ նրան թողել էր մինչև ան-
գամ նրա ժառանգական դիւրագրգռութիւնը: Այնուա-
մեհնայնիւ նա շուռ եկաւ Պետրոնիոսից և ուզում էր
անցնել. բայց մօրեղբայրը կանգնեցրեց նրան համա-
րեա թէ զօռով.

— Ի՞նչպէս է Աւգուստան:

Բայց այս բռնութիւնը գրգռեց նորից Վինիկիո-
սին և ալեկոծեց նրան մի ակնթարթում:

— Թող դժոխքը կուլ տայ նրան էլ, այս ամբողջ
տունն էլ, — պատասխանեց նա, ատամները սեղմելով:

— Լռի՛ր, թշուառական, — ասաւ Պետրոնիոսը և շուր-
ջը նայելուց յետոյ՝ աւելացրեց շտապով.

— Կամենում ես մի բան իմանալ Լիզիայի մա-
սին՝ արի՛ ինձ հետ: Ո՛չ: Այստեղ ոչինչ չեմ ասի: Արի՛
ինձ հետ. կասեմ քեզ իմ ենթադրութիւնները դեսպա-
կիս մէջ:

Եւ թեով երիտասարդ տղամարդուն գրկելով՝
դուրս բերեց նրան պալատից որչափ կարելի է շտա-
պով: Նա հէնց այդ էր ուզում, որովհետեւ ոչ մի նո-
րութիւն չըգիտէր: Իրա փոխարէն, հեռատես մարդ
լինելով և չընայած երեկւայ տհաճութեանը, Վինիկիո-
սին շատ սիրելով, և վերջապէս զգալով իրան մասամբ
պատասխանատու այն բոլորի համար, ինչ որ պատա-
հել էր, Պետրոնիոսը արդէն մի քանի բան ձեռնարկել
էր. ուստի երբ մտան դեսպակը ասաւ.

— Հրամայել եմ ստրուկներին բոլոր դարպասնե-
րի մօտ հսկել, տալով նրանց աղջկայ և այն հսկայի
մանրամասն նկարագիրները, որ նրան կեսարի մեծար-
քից դուրս տարաւ, որովհետեւ կասկած չըկայ, որ նա

է նրան յափշտակողը: Լսիր ինձ: Գուցէ Աւլոսները կուղենան թաղցնել նրան իրանց գիւղական կալւածքներինց որևէ մէկում, և եթէ այդպէս է՝ մենք կիմանանք, որ կողմն են նրան տարել: Իսկ եթէ դարպասներն մօտ նրան չեն նկատել, այդ ապացոյց կըլինի, որ մնացել է քաղաքում և հէնց այսօր ևեթ կըսկսենք քաղաքի մէջ որոնել:

—Աւլոսները չըգիտեն հար է նա,—սլատասխանեց Վինիկիոսը:

—Հաւատացած ես որ այդպէս է:

—Տեսել եմ Պոմպոնիային: Նրանք ևս նոյնպէս որոնում են:

—Երէկ չէր կարող քաղաքից դուրս գնալ, որովհետև գիշերները դարպասները փակած են լինում: Իմ ծառաներից երկու-երկու հոգի պատում են ամեն մի դարպասի մօտ: Մէկը պէտք է գնայ Լիգիայի և այն հսկայի ետևից, իսկ միւսը իսկոյն պէտք է վերադառնայ մեզ իմացնելու: Եթէ քաղաքումն է, կըգտնենք նրան, որովհետև հեշտ է ճանաչել այդ հսկային թէկուղ իր հասակից և լայն կոնակից: Բախտաւոր ես, որ նրան կեսարը չէ յափշտակել. կարող եմ քեզ հաւատացնել, որ ոչ, որովհետև Պալատիոնում ինձ համար ոչ մի գաղտնիք չըկայ:

Իսկ Վինիկիոսը բռնկաց աւելի կսկծից քան բարկութիւնից և սկսեց խռովութիւնից կտրւող ձայնով պատմել Պետրոնիոսին՝ ինչ-որ լսել էր Ակտէից և որպիսի նոր վտանգներ էին կուտակւել Լիգիայի գլխին, այնչափ սարսափելի վտանգներ, որ այդ ամենը ի նկատի առնելով, փախստականներին գտնելուց յետոյ, պէտք կըլինի որչափ կարելի է խնամքով օրիորդին թաղցնել Պոպպէայից: Յետոյ սկսեց դառնութեամբ նախատել Պետրոնիոսին նրա խորհուրդների համար:

եթէ նա չըլինէր, բոլորը ուրիշ կերպ կընթանար: Լի-
գիան կըլինէր Աւլոսների մօտ, և ինքը, Վինիկիոսը,
կըկարողանար նրան ամեն օր տեսնել և այսօրւան օրը
կըլինէր Կեսարից երջանիկ: Եւ պատմելու ժամանակ
ողևորւելով՝ աւելի և աւելի յուզուում էր, այնպէս որ
չէր ընկածի և կատաղութեան արտասուքները սկսե-
ցին կաթկթել նրա աչքերից:

Իսկ Պետրոնիոսը, որ բոլորովին չէր սպասում,
որ երիտասարդ տղամարդը այդչափ սիրել և ցանկա-
նալ կարողանար, տեսնելով այդ յուսահատական ար-
տասուքները՝ իր մտքում ասում էր ինքն իրան մի
տեսակ զարմանքով.

—Ո՛ր Կիպրոսի զօրաւոր տիկին՝, միայն դժու ես
թաղաւորում աստուածների և մարդկանց վրա:

Գ Լ Ո Ւ Ն ԺԲ

Երբ նրանք դուրս եկան դեսպակից Պետրոնիոսի
տան առջև ատրիոնի վերակացուն հաղորդեց նրանց,
թէ դարպասների մօտ ուղարկած ստրուկներից ոչ մէ-
կը դեռ չէ վերադարձել: Atriensis-ը՝ հրամայել էր
տանել նրանց համար կերակուր և նորից պատւիրել
էր, որ եթէ չեն ուզում ծեծ ուտել, ուշի ուշով դիտեն
քաղաքից բոլոր դուրս գնացողներին:

—Տեսնում ես,—ասուլ Պետրոնիոսը.—անկասկած
մինչև այժմ քաղաքումն են, իսկ եթէ այդպէս է, կը-

1 Վենուս.

2 Atriensis—ատրիոնի վերակացու ստրուկը հսկում էր նաև
տան մնացած ստրուկների վրա:

գտնենք նրանց: Բայց հրամայիր նոյնպէս քո մարդկանց հսկել դարպասների մօտ, մանաւանդ նրանց, որոնց Լիզիայի հտեիցն էիր ուղարկել, որովհետեւ նրանք հեշտութեամբ կը ճանաչեն նրան:

—Հրամայել եմ նրանց աքսորել գիւղական երգաստղծները, —ասաւ Վինիկիոսը. —Բայց իսկոյն հրամանս կը փոխեմ. թող գնան դարպասների մօտ:

Եւ մի քանի բառ գծելով մեղրամոմով ողորկած տախտակի վրա՝ տւաւ Պետրոնիոսին, որ պատուիրեց իսկոյն այդ գրութիւնը ուղարկել Վինիկիոսի տունը:

Յետոյ նրանք անցան ներքին պորտիկը և այնտեղ նստելով մարմարէ նստարանի վրա՝ սկսեցին զըրոյց անել: Ոսկեհեր Եւնիկէն և Իրասը նրանց ոտների տակ քաշեցին բրոնզէ աթոռներ և ապա մօտեցնելով նստարանին մի փոքր սեղան՝ սկսեցին նրանց գաւաթները գինի լցնել գեղեցիկ նեղաբերան կուժերից, որ բերւած էին Վոլատեռոայից և Կէկինայից¹:

—Արդեօք քո ծառաների մէջ կ'այ մէկը, որ ճանաչելիս լինէր այդ հսկայական Լիզին, —հարցրեց Պետրոնիոսը:

—Նրան ճանաչում էին Ատիկինոսը և Գուլոնը: Բայց Ատիկինոսը ընկաւ երէկ դեսպակի մօտ, իսկ Գուլոնին ես սպանեցի:

—Խղճում եմ նրան, —ասաւ Պետրոնիոսը: —Նա ձեռների վրա է ման ածել ոչ միայն քեզ, այլ և ինձ:

—Կամենում էի մինչև անգամ նրան ազատագրել, —պատասխանեց Վինիկիոսը. —Բայց թողնենք նրան: Խօսենք Լիզիայի մասին: Հոռմը, այս ծովը...

—Մարգարիտները գտնւում են հէնց ծովի մէջ...

1 Vloaterae—քաղաք Ետրուրիայում:—Caecinae—Վոլատեռոայից ծագող մի աղնւական տոհմի անուն. այստեղ՝ երևի Վոլատեռոայի մի արւարձան:

Հաւանական է՝ չենք գտնի նրան այսօր կամ վաղը, բայց անպատճառ կը գտնենք: Դու ինձ այժմ մեղադրում ես, ու քեզ այդ միջոցը խորհուրդ տւի. բայց միջոցը ինքնըստինքեան բարի էր, և վատ դառաւ միայն այն ժամանակ, երբ չար կողմը շրջւեց: Ձէ՞ որ լսել էիր իրանից Աւլոսից, որ մտադիր է ամբողջ ընտանիքով Սիկիլիա տեղափոխւելու: Այն ժամանակ աղջիկը առանց այն էլ կը լինէր քեզնից հեռու:

—Ես նրանց ետեից կերթայի,—պատասխանեց Վինիկիոսը.—ամենայն դէպքում ապահով կը լինէր. իսկ այժմ, եթէ այն երեխան մեռնի, Պոպպէան և՛ ինքը կը հաւատայ և՛ կը թելադրէ Կեսարին, որ դա Լիգիայի մեղն է:

—Այդպէս է: Այդ ինձ նոյնպէս անհանգստացրեց: Բայց այդ փոքրիկ տիկնիկը կարող է դեռ առողջանալ: Իսկ եթէ պէտք է մեռնի, կը գտնենք և այն ժամանակ որևէ միջոց:

Այստեղ Պետրոնիոսը մի րոպէ մտածեց, յետոյ ասաւ.

—Պոպպէան, ասում են, հրէաների օրէնքն է դաւանում և հաւատում է չար ոգիներին: Կեսարը մնահաւատ է... Եթէ լուր տարածենք, թէ Լիգիային յափշտակել են չար ոգիները, լուրը հաւատ կը գտնէ, մանաւանդ որ քանի որ նրան չէ յափշտակել Կեսարը և ոչ էլ Աւլոս Պլաւտիոսը, նա անհետացել է իսկապէս խորհրդաւոր կերպով: Լիգը ինքը միայնակ չէր կարողանայ այդ անել: Պէտք է օգնականներ ունենար, իսկ ռիտեղից մի ստրուկ կարող էր մէկ օրւայ ընթացքում հաւաքել այդչափ մարդ:

—Ստրուկները միմեանց պաշտպանում են ամբողջ Հռոմում:

—Որը երբեք է այդ բանից սաստիկ կը տուժէ:

Այո, միմեանց պաշտպանում են, բայց ոչ իրար հակառակ. իսկ այստեղ յայտնի էր, որ քո ստրուկների վրա կընկնի թէ պատասխանատուութիւնը և թէ պատիժը: Եթէ ծառաներիդ չար ոգիներն մասին ենթադրութիւնդ ներշնչես, իսկոյն կը հաստատեն, որ իրանց աչքով տեսել են, որովհետեւ այդ նրանց մէկ անգամից քո աչքում արդարացրած կըլինի... Հարցրո՛ւ որեւէ մէկին փորձի համար, արդեօք չէ՞ տեսել, ինչպէս Լիզիային տանում էին օդի միջով, և Զևսի վահանով իսկոյն կերզւի, որ այդպէս էր:

Վինիկիոսը, որ նոյնպէս սնահաւաս էր, նայեց Պետրոնիոսին յանկարծակի և սաստիկ անհանգստութեամբ:

— Եթէ Ուրսուսը չէր կարող օգնականներ ունենալ և չէր կարող ինքը միայնակ նրան յափշտակել, ապա ո՞վ է նրան յափշտակել:

Իսկ Պետրոնիոսը սկսեց ծիծաղել.

— Տեսնո՞ւմ ես, — ասաւ նա. — կըհաւատան, եթէ դու արդէն կիսով չափ հաւատում ես: Այսպէս է մեր աշխարհը, որ աստուածներին ծաղրում է: Կըհաւատան և չեն որոնի նրան. իսկ մենք այդ միջոցին կըտեղաւորենք նրան մի որեւէ տեղ, քաղաքից հեռու, իմ կամ քո որեւէ դղեակում:

— Այնուամենայնիւ ո՞վ կարող էր նրան օգնել:

— Նրա հաւատակիցները, — պատասխանեց Պետրոնիոսը:

— Ո՞վքեր: Ի՞նչ աստուածութիւն է նա պաշտում: Այդ ես քեզանից լաւ պէտք է գիտենայի:

— Հոռմում ամեն մի կին այլ և այլ աստուածութիւն է պաշտում: Աներկըայելի բան է, որ Պոմպոնիան նրան կրթել է այն աստուածութեան պաշտամունքի մէջ, որին ինքը հաւատում է, իսկ որի՞ն է հաւատում՝

չըզիտեմ: Մի բան միայն ճիշտ է, որ ոչ ոք չէ տեսել նրան, որ մեր մեհեաններից մէկում մեր աստուածներին զոհեր բերելիս լինէր: Մինչև անգամ նրան մեղադրում էին, թէ քրիստոնեայ է, բայց այդ անկարելի բան է: Տնային դատաստանը նրան արդար համարեց այդ մեղադրանքից: Քրիստոնեաների մասին խօսում են, թէ ոչ միայն էշի գլուխ են պաշտում, այլ և մարդկային ցեղի թշնամի են և ամենազազրելի ոճիրներ են գործում: Ուստի Պոմպոնիան չէ կարող քրիստոնեայ լինել, քանի որ նրա առաքինութիւնը հռչակած է իսկ մարդկային ցեղի թշնամին չէր վարւի ստրուկներին հետ այնպէս, ինչպէս նա է վարւում:

—Ոչ մի տան մէջ նրանց հետ այնպէս չեն վարւում, ինչպէս Աւլոսների տանը,— ընդհատեց Վինիկիոսը:

—Ուրեմն տեսնում ես: Պոմպոնիան յիշատակեց իմ ներկայութեամբ ինչ-որ Աստծու մասին, որ պէտք է մի լինի, ամենակալ և արդարադատ: Ո՞ր ծակն է պահել մնացած բոլոր աստուածներին՝ նրա գործն է. բաւական է որ նրա Բանը չէր լինի երեւի շատ էլ ամենակալ, և աւելի շուտ պէտք է չնչին աստուածութիւն լինէր, եթէ ունենար միայն երկու պաշտող, այն է՝ Պոմպոնիային և Լիզիային, Ուրսուսն էլ վրաները աւելացրած: Նրանք աւելի պէտք է լինին, այդ պաշտողները, և նրանք են օգնել Լիզիային:

—Այդ հաւատը հրամայում է ներել,—ասաւ Վինիկիոսը.—Ակտէի մօտ հանդիպեցի Պոմպոնիային, որ ինձ ասաւ. «Թող քեզ Աստուած ներէ այն չարիքը, որը դու պատճառեցիր Լիզիային և մեզ»:

—Երեւի նրա աստուածը ինչ-որ «Curator»¹ է, սաս-

տիկ բարեսիրտ...: Հնա, թող ներէ քեզ և ի նշան ներման թող վերադարձնէ աղջիկը քեզ:

—Կըզոհէի նրան վաղը հեկատոմբէն¹: Ձեմ ուզում ո՛չ ուտել, ո՛չ լողանալ, ո՛չ քնել. կառնեմ մուգ լակերնան² և կերթամ քաղաքի փողոցներով թափառելու: Գուցէ նրան գտնեմ այդպիսի հագուստով: Հիւանդ եմ:

Պետրոնիոսը նայեց նրան մի տեսակ կարեկցութեամբ: Ուղիղ որ Վինիկիոսի աչքերի տակերը կապտիկ էին, բիրբերի մէջ փայլում էր տենդ. առաւօտեան չածիլած մազերը ծածկել էին կապոյտ թաղանթով նրա խիստ որոշուող այտերը, մազերը անկարգ էին և ինքը բոլորովին հիւանդի կերպարանք ունէր: Իրասը և ոսկեհեր Նենիկէն նայում էին նրան նոյնպէս կարեկցութեամբ, իսկ նա կարծես թէ նրանց չէր տեսնում, և երկուսը Պետրոնիոսի հետ այնչափ ուշադրութիւն չէին դարձնում ստրուկների ներկայութեան վրա, որչափ ուշադրութիւն չէին դարձնում իրանց շուրջը պտտող շների վրա:

—Տենդ ունիս,—ասաւ Պետրոնիոսը:

—Այո:

—Ուրեմն լսիր ինձ... Ձըզիտեմ ինչ դեղ կըտար քեզ բժիշկը, այլ գիտեմ ինչպէս ես կըվարւէի քո տեղը, ես... Մինչև այն աղջկայ գտնելը, կորոնէի ուրիշի մէջ

1 Hecatombe—«հարիւր եզից բաղկացած զոհ» և առհասարակ մեծ և առատ զոհ:

2 Lacerna—թեթև և արծակ թիկնոց, որ ձգում էին տոգայի վրայից և կոճկում սովորութեամբ աջ ուսին. կարւում էր թանկագին, առ հասարակ սպիտակ կամ ծիրանի կտորից. ունենում էր յաճախ նաև գլխանոց (կապիւշօն), որով կարելի էր գլուխն ևս ծածկել: Ձընայելով Օգոստոսի հալածանքներին, այս զգեստը կայսրութեան ժամանակ շատ տարածւած էր:

այն, ինչ որ նրանով ինձ պակասեց: Քո զղեակի մէջ տեսել եմ գեղեցիկ մարմիններ: Մի հակառակի ինձ... Գիտեմ ինչ է սէրը և գիտեմ, որ երբ մէկին ես ցանկանում, միւսը նրան չի փոխարինի: Բայց գեղեցիկ ստրկուհու մէջ կարելի է գտնել գոնէ վայրկենական մոռացում...

—Ձեմ ուզում,—պատասխանեց Վինիկիոսը:

Բայց Պետրոնիոսը, որ նրա նկատմամբ տածում էր ճշմարիտ սէր և որ աշխատում էր իսկապէս թեթեւացնել նրա տանջանքը, սկսեց մտածել, թէ ինչպէս անէ:

—Գուցէ քո ստրկուհիք քեզ համար արդէննորու-
թեան հրապոյր չունին,—ասաւ նա մի բոլբոլից յետոյ.
բայց—այստեղ նա սկսեց հերթով նայել Իրասին և Ե-
նիկէին, և վերջապէս ձեռքը դրեց յոյն աղջկայ ազդրի
վրա,—լաւ զննիր այս նազելուն: Մի քանի օր առաջ
Ֆոնտէնոս կապիտոն կրտսերը տալիս էր ինձ սրա հա-
մար երեք հրաշագեղ կլազոմնացի պատանիներ, որով-
հետեւ աւելի գեղեցիկ մարմին գուցէ նոյն իսկ Սկո-
պասը՝ չէ ստեղծագործել: Ինքս չըգիտեմ, ինչո՞ւ մին-
չև այսօր սրա վերաբերմամբ մնացել եմ անտարբեր:
Քրիստթեմիսի միտքը հօ ինձ չէ պահել: Ահա սրան քեզ
եմ պարզեում. առ, քեզ լինի:

Իսկ ոսկեհեր Ենիկէն լսելով այս՝ գունատեց մի
վայրկեանում կըտաւի պէս և սարսափահար լալերով
Վինիկիոսին նայելով՝ թուում էր թէ շունչը կտրած սպա-
սում էր նրա պատասխանին:

Բայց նա յանկարծ վեր թռաւ և քունքերը սեղ-
մելով՝ սկսեց արագ խօսել, ինչպէս մի մարդ, որ հի-

1 Scopas—հռչակաւոր քանդակագործն և ճարտարապետը
ապրում էր մօտաւորապէս 380 թ. Ք. Մ. ա.:

ւանդութիւնից մաշելով՝ չէ կամենում ոչ մի բանի մասին լսել:

—Ո՛չ, ոչ... Սրան ի՞նչ եմ անում, ի՞նչ եմ անում ուրիշներին... Շնորհակալ եմ քեզանից, բայց չեմ ուզում և գնում եմ նրան որոնելու ամբողջ քաղաքում: Հրամայիր տալ ինձ դաղղիական լակերնան գլխանոցով: Կերթամ Տիրերի միւս ամբար... Երանի թէ գոնէ Ուրսուսին տեսնեմ:

Եւ արագ դուրս գնաց: Իսկ Պետրոնիոսը, տեսնելով որ ուղիղ որ նա չէ կարող մի տեղ նստել, չըփորձեց պահել նրան: Բայց Վինիկիոսի մերժումը ժամանակաւոր զգանք համարելով դէպի ամեն մէկը, որ Լիգիա չէ, և չըկամենալով, որ իր վեհանձնութիւնը իզուր անցնէ, դիմելով ստրկուհուն ասաւ.

—Եւնիկէ, կըլողանաս, կօծես և կըհագնես, իսկ յետոյ կերթաս Վինիկիոսի տունը:

Բայց աղջիկը ծնկաչոք ընկաւ և ձեռները ծալելով՝ սկսեց նրան աղերսել, որ իրան չըհեռացնէ տանից: Նա չի գնայ Վինիկիոսի մօտ և գերադասում է այստեղ փայտ կրել հիւպոկալատոնը, քան այնտեղ ծառաներից առաջինը լինել: Չէ ուզում, չէ կարող և աւղաչում է, պաղատում է նրան, որ խղճայ իրան: Թող հրամայէ ամեն օր ծեծել իրան, միայն թէ տանից չուղարկէ:

Եւ տերևի պէս դողալով միաժամանակ թէ երկիւղից և թէ ոգևորութիւնից՝ նա տարածում էր իր ձեռները նրա կողմը. իսկ Պետրոնիոսը զարմացած լսում էր ստրկուհուն: Մի ստրկուհի, որ համարձակում է աղաչել հրամանը չըկատարել, որ ասում է. «չեմ ուզում, չեմ կարող»՝ մի այնպիսի չըտեսնած քան էր Հռոմում, որ Պետրոնիոսը առաջին անգամ չէր կամենում ականջներին հաւատալ: Վերջը յօնքերը կի-

տեց: Նա չափից դուրս նրբակիրթ էր խստասիրտ լինելու համար: Նրա ստրուկներին, մանաւանդ ինչ որ անառակութեան էր վերաբերում, աւելի ազատութիւն էր տրւած, քան ուրիշներին, մի պայմանով, որ արտաքուստ կատարէին ծառայութիւնը, և տիրոջ կամքը Աստծու կամքին հաւասար համարէին: Այս երկու պարտականութիւններից խոյս տւողի համար նա գիտէր սակայն այն պատիժները չըխնայել, որոնց, ընդհանուր սովորութեան համաձայն, նրանք ենթարկւում էին: Եւ որովհետեւ բացի այդ չէր տանում ոչ մի հակաճառութիւն և առհասարակ ոչ մի բան, որ իր հանգստութիւնն էր վրդովում, ուստի մի րոպէ նայելով չոքէ-չոք ընկած աղջկան՝ ասաւ.

— Կըկանչես ինձ մօտ Տէյրեսիասին և կըվերադառնաս նրա հետ միասին:

Եւնիկէն դողալով վեր կացաւ արտասուքը աչքերին և հեռացաւ, բայց մի րոպէից վերադարձաւ ատրիոնի վերակացու կրետացի Տէյրեսիասի հետ:

— Կառնես Եւնիկէին, — ասաւ նրան Պետրոնիոսը, — և կըտաս սրան քսան և հինգ հարւած, բայց այնպէս որ կաշին չըփնասւի:

Այս ասելով՝ նա անցաւ գրադարանը և նստելով վարդագոյն մարմարից շինած սեղանի մօտ՝ սկսեց պարապել իր «Տրիմալքիոնի մեծարքով»:

Բայց Լիզիայի փախուստը և փոքրիկ Աւգուստայի տկարութիւնը չափազանց շփոթում էին նրա մտքերը, այնպէս որ երկար չէր կարողանում պարապել: Մանաւանդ այդ տկարութիւնը նշանաւոր անցք էր: Պետրոնիոսի մտքովը անցաւ, որ եթէ Կեսարը հաւատայ, թէ Լիզիան է հմայել փոքրիկ Աւգուստային, պատասխանատւութիւնը կարող է ընկնել և իր վրա, որովհետեւ իր խնդիրքով էր, որ աղջիկը բերւեց պա-

լատը: Բայց նա յոյս ունէր, որ առաջին հէնց տեսակ-
ցութեան միջոցին կըկարողանայ ցոյց տալ Կիսարին
այդօրինակ մի ենթադրութեան ամբողջ անմտութիւ-
նը, և մի փոքր էլ յոյս էր դնում նաև մի տեսակ հա-
մակրանքի վրա, որ զգում էր դէպի իրան Պոպպէան:
Ուղիղ է, Պոպպէան թագցնում էր այդ զգացմունքը
մեծ խնամքով, բայց ոչ այնպիսի խնամքով, որ Պետ-
րոնիոսը չըկարողանար հասկանալ: Մի բոպէից նա իր
ուսերը թափահարեց իր երկիւղի վրա և վճռեց մտնել
տրիկլինիոն նախաճաշելու և ապա հրամայելու, որ մէկ
սնգամ ևս իրան տանեն պալատը, յետոյ Մարսեան
դաշտը, իսկ այնտեղից Քրիսոթեմիսի մօտ:

Բայց տրիկլինիոն դնալիս՝ ճանապարհին ծառա-
ների համար նշանակւած բաժանմունքի դռան մօտ
նկատեց յանկարծ պատի տակ, ուրիշ ստրուկների
շարքում, Եւնիկէի վայելչակազմ կերպարանքը, և մո-
ռանալով որ Տէյրեսիասին ոչ մի ուրիշ հրաման չէր
տւել բացի նրան ծեծելուց, նորից յօնքերը կիտեց և
սկսեց աչքերով որոնել վերակացուն:

Զրտեսնելով նրան ծառաների մէջ՝ նա դիմեց
Եւնիկէին.

— Հարւածները ստացար:

Իսկ սա կրկին անգամ ընկաւ նրա ոտները, մի
վայրկեան շրթունքներին կպցրեց նրա տոգայի ավր,
յետոյ պատասխանեց.

— Ո՛, այո՛, տէր: Ստացայ, այո՛, տէր:

Նրա ձայնի մէջ լսւում էր կարծես ուրախութիւն
և երախտագիտութիւն: Ելևում էր որ կարծում էր, թէ
ծեծը պէտք է փոխարինէ տանից հեռացնելը և թէ
այժմ կարող է արդէն մնալ: Պետրոնիոսին, որ այս
հասկացաւ, զարմացրեց ստրկուհու այս կրքոտ ընդ-
դիմադրութիւնը. բայց չափազանց լաւ էր ճանաչում

մարդկային սիրտը, որպէս զի չըհասկանար, որ մենակ
սէրը կալուղ էր այդպիսի ընդդիմադրութեան առիթ
լինել:

— Ունի՞ս սիրեկան այս տան մէջ, — հարցրեց նա:

Իսկ աղջիկը բարձրացրեց նրա վրա իր կապու-
տակ արտասուալից աչքերը և պատասխանեց այնպէս
ցած, որ հազիւ կարելի էր լսել.

— Այո, տէր:

Եւ իր այս աչքերով, ետ ձգած ոսկէ հերով, եր-
կիւղը և յոյսը դէմքին այնպէս գեղեցիկ էր, նայում
էր նրան այնպէս աղերսալից, որ Պետրոնիոսը, որ
իւրբեք փիլիսոփայ ինքը փառաբանում էր սիրոյ ոյժը,
իսկ իբրեւ գեղազէտ պաշտում էր ամեն գեղեցկութիւն,
վրաց դէպի նա մի տեսակ գորով:

— Սրանցից որն է քո սիրեկանը, — հարցրեց նա՝
ցոյց տալով գլխով ծառաների վրա:

Բայց այս խօսքերին ոչ մի պատասխան չըկար,
Եւնիկէն միայն գլուխը խոնարհեց գրեթէ մինչև նրա
ոտները և մնաց անշարժ:

Պետրոնիոսը նայեց ստրուկներին, որոնց թւում
էր, որ քանի որ անհոգի և ամբողջով կտրիճներ, բայց ոչ մէկի
երեսին ոչինչ չըկարողացաւ կարդալ. իսկ դրա տեղ
ընդունել էր կրում էին մի ինչ-որ տարօրինակ ժպիտ.
ապա նա մի ընկալեալ ևս նայում էր իր ոտների մօտ տա-
րածւած Եւնիկէին, և լուռ հեռացաւ տրիկլինին:

Նախաճաշիկից յետոյ նա հրամայեց տանել իրան
պալատը, իսկ յետոյ Գրիսոթեմիսի մօտ, ուր մնաց
մինչև ուշ գիշեր: Տուն վերադառնալով՝ նա հրամայեց
կանչել իր մօտ Տէյրեսիասին:

— Եւնիկէն հարւածները ստացել է, — հարցրեց նա:

— Այո, տէր: Բայց արգելեցիր կաշին փլասել:

—Արդեօք նրան վերաբերեալ քեզ ոչ մի ուրիշ հրաման չե՞մ տւել:

—Ոչ, տէր,—պատասխանեց անհանդստութեամբ atriensis:

—Շատ բարի: Ստրուկներից զոն է նրա սիրելիները:

—Ոչ ոք, տէր:

—Ի՞նչ գիտես նրա մասին:

Տէյրեսիասը սկսեց խօսել մի փոքր անվստահ ձայնով.

—Եւնիկէն երբէք գիշերները կուրիկուլոնը չի թողնում. այնտեղ քնում է պառաւ Ակրիդիոնայի: ԻՖիդի հետ. երբէք քո լողանալուց յետոյ, տէր, չէ՞ մնում բաղանիքում... Միւս ստրկուհիք ծաղրում են նրան և անւանում են Դիանա:

—Բաւական է,—ասաւ Պետրոնիոսը:—Իմ ազգական Վինիկիոսը, որին այսօր առաւօտեան ուղեցի ինծայել Եւնիկէին, չընդունեց նրան. ուրեմն տանը կը մնայ: Կարող ես գնալ:

—Թոյլ կըտաս ինձ խօսել այլևս Եւնիկէի մասին, տէր:

—Ասացի քեզ, որ բոլորն ասեա՛ ինչ որ գիտես:

—Ամբողջ «Փամիլիան» խօսում է, տէր, այն աղջկայ փախուստի մասին, որ պէտք է բնակւէր ազնիւ Վինիկիոսի տանը: Քո գնալուց յետոյ Եւնիկէն եկաւ ինձ մօտ և յայտնեց ինձ, թէ ճանաչում է մի մարդ, որ կարող է նրան գտնել:

—Ա՛, —ասաւ Պետրոնիոսը. —այդ ի՞նչ մարդ է:

1 Diana — ողջախոհութեան և զգաստութեան աստուծուհի: Համեմատ. Անահիտ:

—Չեմ ճանաչում, տէր, բայց կարծում էի, որ պարտաւոր եմ քեզ այդ յայտնելու:

—Շատ բարի: Թող այդ մարդը վաղը իմ տանը սպասէ տրիբունի գալուստին, և Վինիկիոսին էլ կը-խնդրես իմ անունից, որ առաւօտեան ինձ այցելէ:

Atriensis-ը գլուխ տւաւ և դուրս գնաց:

Իսկ Պետրոնիոսը սկսեց ակամայ մտածել Եւնի-կէի մասին: Սկզբում նրան պարզ բան էր երևում, որ ջահել աղջիկը աշխատում է, որ Վինիկիոսը գտնէ Լի-գիային միայն նրա համար, որպէսզի ստիպւած չը-լինի ինքը նրա տեղը բռնել Վինիկիոսի տանը: Բայց յետոյ նրա միտքն եկաւ, որ այն մարդը, որին յանձ-նարարում է Եւնիկէն, կարող է նրա սիրեկանը լինել, և այս միտքը նրան յանկարծ դուր չեկաւ: Ուղիղ է, ճշմարտութիւնը իմանալու մի հասարակ միջոց կար—բաւական էր հրամայել կանչել Եւնիկէին. բայց ժամը ուշ էր, Պետրոնիոսը յոգնած էր զգում Քրիսթեմիսի մօտ երկար այցելութիւնից յետոյ և շտապում էր քնել: Այնուամենայնիւ կուրիկուլոնը գնալիս յիշեց, յայտնի չէ թէ ինչո՞ւ, որ Քրիսթեմիսի աչքերի անկիւններում այսօր խորշոմներ նկատեց: Մտածեց նոյնպէս, որ նրա գեղեցկութիւնը շատ աւելի հռչակւած էր Հոմոմում՝ քան արժանի էր, և որ Ֆոնտէնոս Կապիտոնը, որ իրան նւիրում էր երեք կլազոմենացի պատանի Եւնիկէի փո-խարէն, շատ աժան գնով էր կամենում գնել աղջկան:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԳ

Միւս օր Պետրոնիոսը նոր էր վերջացրել իր հագ-նելը ունկտորիոնում, երբ եկաւ Տէյրեսիասի միջոցով հրաւիրւած Վինիկիոսը: Նա արդէն գիտէր, որ ոչ մի

նորոգութիւնն չէ եկել դարպասների մօտից, և այս տեղեկութիւնը փոխանակ նրան մխիթարելու իբրեւ ապացոյց, որ Լիգիան գտնւում է քաղաքում, ճնշեց նրան աւելի ևս, որովհետեւ սկսեց ենթադրել, թէ Ուրսուսը կարող էր նրան դուրս բերել քաղաքից անյապաղ յափշտակելուց յետոյ և ուրեմն աւելի առաջ՝ քան Պետրոնիոսի ստրուկները սկսել էին դարպասների մօտ հըսկել: Ուղիղ է, աշնանը, երբ օրերը աւելի կարճ էին դառնում, դարպասները վաղ էին փակում, բայց նոյնպէս և բաց էին անում դուրս գնացողների համար, որոնց թիւը նշանաւոր էր լինում: Պարսպից դուրս կարելի էր գտնւել նաև ուրիշ հնարներով, որ, օրինակի համար՝ քաղաքից փախչել կամեցող ստրուկները լաւ գիտէին: Վինիկիոսը մարդիկ էր ուղարկել նաև դաւառ տանող բոլոր ճանապարհները, ամենափոքր քաղաքների պահակների մօտ, յայտնելով զոյգ ստրուկների փախուստը, կցելով Ուրսուսի և Լիգիայի մանրամասն նկարագիրը և նրանց բռնելու համար պարգև խոստանալով: Սակայն կասկածելի էր, արդեօք այս հետապնդումը կարճ էր նրանց հասնել, և եթէ մինչև անգամ հասնէր, տեղական իշխանութիւնները իրանց իրաւասու կը համարէին նրանց կալանաւորելու Վինիկիոսի մասնաւոր պահանջով, որ պրէտորի՝ ձեռքով վաւերացրած չէր: Այսպիսի վաւերացման համար ժամանակ չըկար: Իր կողմից Վինիկիոսը ամբողջ երեկւայ օրը ստրուկի շորով ուրոնում էր Լիգիային, քաղաքի բոլոր փողոցներում, բայց չաջողեց գտնել ամենափոքր մի հետք կամ ցուցմունք: Տեսել էր, ճշմարիտ է, Աւլոսների մարդկանց, բայց նրանք, թւում էր,

1 Praetor—հնում դատաւորական բարձր պաշտօնեայ էր: յետոյ այսպէս կոչւում էր և գաւառի կառավարիչը:

հոյնալէս ինչ-որ որոնում էին. այսպիսով հաստատւեց միայն նրա ենթադրութիւնը, թէ Աւլոսները չեն նրան յափշտակողները և թէ նրանք հոյնալէս չըզիտեն ուր է նա:

Ուստի երբ Տէյրեսիասը նրան հաղորդեց, թէ կայ մի մարդ, որ յանձն է առնում աղջկանը գտնել, Վի-նիկիոսը անյսպաղ շտապեց Պետրոնիոսի տունը և հազիւ նրան ողջունելով՝ սկսեց այդ մարդու մասին հարց-ուփորձ անել:

— Իսկոյն նրան կըտեսնենք, — ասաւ Պետրոնիոսը: — Նա Եւնիկէի ծանօթն է. Եւնիկէն այս ըոպէիս դալու է իմ տոգայի ծալքերը յարդարելու և կըտայ մեզ նրա մասին աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն:

— Նա, որին երէկ ուզում էիր ինձ ընծայել:

— Նա, որին երէկ մերժեցիր, և այդ բանի համար շնորհակալ եմ քեզանից, որովհետեւ նա ամենալաւ վեստիպլիկան՝ է ամբողջ քաղաքում:

Վեստիպլիկան եկաւ, գրեթէ առաջ քան թէ սա վերջացրեց իր խօսքը, և փղոսկրով դարդարւած բազկաթոռից վերցնելով ծալած տոգան՝ բաց արաւ նրան Պետրոնիոսի ուսերին ձգելու համար: Դէմքը պայծառ էր, խաղաղ և աչքերի մէջ ուրախութիւն էր փայլում:

Պետրոնիոսը մտիկ տւաւ նրան, և աղջիկը թւաց նրան շատ գեղեցիկ: Մի ըոպէից յետոյ, երբ Եւնիկէն փաթաթելով նրան տոգայի մէջ, սկսեց յարդարել, ժամանակ առ ժամանակ կռանալով ծալքերը ձգելու համար, տէրը նկատեց, որ նրա բազուկները բաց վարդի հրապուրիչ գոյնն ունին, իսկ կուրծքը և կռնակը սառդափի կամ ալաբաստրի թափանցիկ փայլ:

— Եւնիկէ, — ասաւ նա. — այստեղ է այն մարդը, որի մասին երէկ դու յայտնել էիր Տէյրեսիասին:

— Այստեղ է, տէր:

— Ի՞նչսլէս է նրա անունը:

— Քիլոն Քիլոնիդէս, տէր:

— Ո՞վ է նա:

— Բժիշկ, իմաստուն և հմայող, որ գիտէ մարդկանց ճակատադիրը կարգաւ և գուշակել ապագան:

— Արդեօք քեզ ևս գուշակե՞լ է ապագան:

Եւնիկէն կարմրեց. կարմրեցին մինչև անգամ նրա ականջները և պարանոցը:

— Այո, տէր:

— Եւ ի՞նչ է գուշակել քեզ:

— Որ ինձ կը պատահի ցաւ և բախտաւորութիւն:

— Ցաւը քեզ երէկ պատահեց Տէյրեսիասի ձեռքից, ուստի սէտք է և բախտաւորութիւնը տեղի ունենայ:

— Արդէն տեղի է ունեցել, տէր:

— Ի՞նչ:

Իսկ նա շնջաց.

— Մնացի՛:

Պետրոնիոսը ձեռքը դրեց նրա ոսկեհեր գլխի վրա.

— Լաւ յարգարեցիր այսօր ծալքերը և գոհ եմ քեզնից, Եւնիկէ:

Իսկ աղջկայ աչքերը այս շփումից մէկ ակնթարթում ծածկւեցին երջանկութեան մշուշով, և կուրծքը սկսեց արագ բարձրանալ:

Պետրոնիոսը Վինիկիոսի հետ անցան ատրիոն, ուր նրանց սպասում էր Քիլոն Քիլոնիդէսը, որը տեսնելով նրանց՝ շատ ցած ողջունեց: Պետրոնիոսի շըրթունքներին ժպիտ երևաց, հէնց որ յիշեց իր երեկւայ երթադրութիւնը, թէ սա կարող է լինել Եւնիկէի սի-

ընկանը: Նրա առջև կանգնած մարդը ոչ մէկի սիրե-
կան չէր կարող լինել: Այդ տարօրինակ կերպարանքի
մէջ կար մի ինչ-որ թէ՛ զգւելի և թէ՛ ծիծաղաշարժ բան:
Ծեր չէր. նրա անխնամ մօրուքի և ուրորուն մազերի
մէջ հազիւ տեղ-տեղ երևում էր սպիտակ մազ: Փորը
փոս էր ընկած, ուսերը առաջ էին եկած, այնպէս որ
առաջին հայեացքից թւում էր թէ ստալատաւոր է. այս
ստալատի վրա վեր էր ցցւած մեծ գլուխը, որ կապկի
և միկնոյն ժամանակ աղւէսի դէմք ունէր և թափան-
ցող նայւածք: Նրա դեղին երեսը խոցերով էր ծածկւած,
մանաւանդ նրա քիթը, որ ցոյց էր տալիս նրա չափա-
զանց սէրը դէպի գինին: Նրա անփոյթ զգեստը, որ
կազմւած էր մուգ, այծի բրդից մանւած տունիկայից
և նոյնչափ ծակոտած թիկնոցից, ապացոյց էր իսկա-
կան կամ առերես չքաւորութեան: Պետրոնիոսը նրան
տեսնելով՝ յիշեց հոմերական Թերսիտէսին¹, ուստի
ձեռքի շարժումով պատասխանելով նրա ողջոյնին՝
ասաւ.

—Ողջոյն քեզ, աստուծային Թերսիտէս: Ի՞նչպէս
ենք լսոցերը, որ Տրովայի մօտ քո մարմնի վրա դրոշ-
մեց Ուլիսէսը, և ի՞նչ է անում նա ինքը Ելիսիական²
դաշտերում:

—Ազնիւ տէր,—պատասխանեց Քիլոն Քիլոնի-
դէսը.—մեռածներից ամենախմաստունը, Ուլիսէսը, իմ

1 Thersites—Տրովա գնացած յունաց զօրքի մէջ ամենատգեղ
մարդը, որին յանդուգն և չար զրպարտութիւնների համար Ոդի-
սեոսը (Ուլիսէս) դազանակով ծեծում էր ժողովների ժամանակ:

2 Ելիսիական դաշտերը ըստ յունաց առասպելաբանութեան
գտնւում էին երկրիս ամենաարեւմտեան ծայրում, ուլկիանոսի մօտ
այնտեղ ոչ ձիւն, ոչ անձրև, ոչ էլ փոթորիկ կայ, և մարդիկ ապ-
րում են անսահման երջանկութեան մէջ: Վերջը հռոմայեցիք և
յոյները այս դաշտերը տեղաւորում էին ստորերկրեայ աշխարհին
կից:

միջոցով ուղարկում է կենդանիներից ամենախմաստունին, Պետրոնիոսին, ողջոյն և խնդիր, որ նոր թիկնոցով ծածկէ իմ խոցւած տեղերը:

—Երբեք չեկատան՝ վկայ,—բացադանչեց Պետրոնիոսը.—պատասխանը արժէ թիկնոցի:

Բայց խօսակցութեան շարունակութիւնը ընդհատեց անհամբեր Վինիկիոսը, որ ուղղակի հարցրեց.

—Արդեօք լաւ գիտես, թէ ի՞նչ ես յանձն առնում:

—Երբ երկու «Փամիլիաները» երկու հոյակապ տների մէջ ոչ մի ուրիշ բանի մասին չեն խօսում, իսկ նրանց ետեից Հռոմի կէսը կրկնում է լուրը՝ դժւար չէ գիտենալ,—պատասխանեց Քիլոնը:—Անցեալ գիշեր յափշտակել են Աւլոս Պլաւտիոսի տանը սնւած Լիգիա կամ իսկապէս Կալլինա կոչւած աղջկան, որին քո ստրուկները, տէր, Կեսարի տանից ուղեկցում էին դէպի քո «ինսուլան». իսկ ես յանձն եմ առնում գտնել նրան քաղաքի մէջ, կամ եթէ նա թողել է քաղաքը, որ քիչ հաւանական է, ցոյց տալ քեզ, ազնիւ տրիբուն, ուր է փախել և որտեղ է թաք կացել:

—Լաւ,—ասաւ Վինիկիոսը, որ հաւանեց պատասխանի ճշգրտութեանը.—ի՞նչ միջոցներ ունիս այդ բանի համար:

Քիլոնը խորամանկութեամբ ժպտաց.

—Միջոցները քո ձեռքին են, տէր. ես ունիմ միայն խելք:

Պետրոնիոսը նոյնպէս ժպտաց և բոլորովին գոհ էր. յետոյ՝

—Այս մարդը կարող է աղջկան գտնել,—մտածեց նա:

1 Հեկատան երբեք մարմնով կամ երբեք գլխով էր ներկայացւում, որովհետեւ սկզբում լուսնի մարմնացում էր, նրա երեք շրջաններով:

Այդ միջոցին Վինիկիոսը կիտեց իր միացած յօնքերը և ասաւ.

—Թշառական, եթէ ինձ խաբում ես շահիդ համար, կըհրամայեմ բրածեծ անել քեզ:

—Փիլիսոփայ եմ, տէր, իսկ փիլիսոփան չէ կարող շահախնդիր լինել, մանաւանդ այնպիսի բաների, որ դու ինձ վեհանձնաբար խոստանում ես:

—Ա՛հ, փիլիսոփայ ես, հարցրեց Պետրոնիոսը:— Եւնիկէն ասաւ ինձ, որ բժիշկ և հմայող ես: Ո՞րտեղից ես ճանաչում եւնիկէին:

—Եկել էր ինձ մօտ ճարի, քանի որ իմ հռչակը հասել էր նրա ականջին:

—Ի՞նչ ճար էր ուզում:

—Սիրոյ, տէր. կամենում էր բժշկուել անփոխադարձ սիրուց:

—Եւ բժշկեցի՞ր նրան:

—Աւելի արի, տէր, որովհետեւ տւի նրան յուռութք, որ ապահովում է փոխադարձ սէրը: Կիպրոսի Պաթոսում կայ մի մեհեան, տէր, որտեղ պահում են Վենուսի գօտին: Տւի եւնիկէին երկու թել այդ գօտիկից, նշի կեղևի մէջ:

—Եւ լաւ վարձատրուեթի՞ւն ստացար:

—Փոխադարձ սիրոյ համար երբէք չէ կարելի բաւականաչափ վարձատրել. իսկ ես աջ ձեռքիս երկու մատ չուեննալով՝ դպիր-ստրուկի վարձն եմ հաւաքում, որ նա գրէ իմ մտքերը և պահէ իմ վարդապետութիւնը աշխարհի համար:

—Ո՞ր դպրոցին ես պատկանում, աստուածային իմաստուն:

—Յինիկ¹ եմ, քանի որ չքաւորութիւնս համբե-

¹ Յինիկական փիլիսոփայութեան հիմնադիրն է Անտիսթենէս Աթենացին (մօտաւորապէս 400—330 թ. Ք. ծ. ա.), Սոկրատէսի աշակերտը:

բութեամբ տանում եմ. պերիպատետիկ՝ եմ, քանի որ գեսպակ չունենալով՝ ոտով եմ շրջում գինեանից գինեաւուն և ճանապարհին սովորեցնում եմ նրանց, որոնք խոստանում են գինու համար վճարել:

— Իսկ գինու առջև դառնում ես հռետոր:

— Հերակլիտոսը՝ ասել է. «բոլորը հոսում է». իսկ կարող ես հերքել, տէր, որ գինին հոսում է:

— Եւ քարոզում էր, որ հուրը աստաժութիւն է, իսկ այդ աստաժութիւնը վաւում է քաքթիդ:

— Իսկ աստաժային Դիոգենէս Ապոլլոնիացին՝ քարոզում էր, որ տիեզերքի էութիւնը օդն է, և որ-

տէսի աշակերտը, որ դարգացրեց նրա բարոյագիտութիւնը: Ըստ Անտիոթինէսի՝ առաքինութիւնը ցանկութիւններից ազատ լինելն և չարիքից փախուստ տալն է. այս առաքինութիւնը հէնց ինքը միայն բաւական է երջանկութեան համար: Այս փիլիսոփայութեան հետևողներից ամենածայրայեղն էր Դիոգենէս Սինոպացին, որ առանց կօշիկների, առանց թիկնոցի էր ման գալիս, ահագին մօրուքով, մահակը ձեռին և պարկը մէջքին. քնում էր տաճարների սլատշգամբների վրա կամ ապրում էր, օրինակ, տակաւի մէջ և առհասարակ աշխատում էր ոչ մի պէտք չըզգալ և չունենալ:

1 Պերիպատետիկ, այսինքն «զբօսնող», կոչւում էին Արիստոտէլի (384—322 թ. Պ. Ճ. ա.) փիլիսոփայական դպրոցի հետեւողները: Արիստոտէլը սովորեցնում էր՝ «զբօսնելով» Ապոլլոնին նւիրած Lyceion—Լիկէոն գիմնազիոնում:

2 Heraclitus (մօտաւորապէս 500 թ. Պ. Ճ. ա.) փիլիսոփայի ասելով՝ ամբողջ աշխարհը մի տարրից է առաջացել, որ հուրն է, իսկ տիեզերքի բազմազան երևոյթներն ու առարկաները այս տարրի պանազանակերպութիւններն են. բնութեան մէջ ամեն ինչ փոփոխւում է, «հոսում է», այնպէս որ մարդ երկու անգամ չէ կարող մտնել միևնոյն գետի մէջ, որովհետև երկրորդ անգամ գետը արդէն այն չի լինի, ինչ որ էր առաջին անգամ:

3 Դիոգենէս Ապոլլոնիացին (Կրետէում) ապրում էր Ն դ. Պ. Ճ. ա. նա բնութեան և մարդկային հոգու բոլոր երևոյթները առաջ էր բերում օդից, որին վերագրում էր կենդանւորար, ստեղծագործող և մտածող ոյժ:

քան աւելի տաք է օդը, այնքան աւելի կատարեալ էակներ է ստեղծում, և ամենատաքիցը ստեղծում են իմաստունների հոգիները: Բայց աշնան հետ գալիս է ցուրտը, ուստի ճշմարիտ իմաստունը պարտական է հոգին տաքացնել գինով, որովհետեւ նոյնպէս չես կարող հերքել, տէր, որ գինին, թէկուզ հէնց կապուայի կամ Տելեսիայի՝ ողողոցքը, տաքութիւն է տարածում մարդուս փուճ մարմնի բոլոր ոսկորների մէջ:

—Քիլոն Քիլոնիդէս, ռւր է քո հայրենիքը:

—Եւքսինեան Պոնտոսի մօտ: Ծագում եմ Մեսամբրիայից՝

—Քիլոն, մեծ մարդ ես:

—Եւ մոռացած,—աւելացրեց իմաստունը մելամաղձոտ ձայնով:

Սակայն Վինիկիոսը նորից անհամբեր էր դառել:

Յոյսը փայլեց նրա առջև և նա ուզում էր, որ Քիլոնը իսկոյն և եթ ձեռնամուխ լինի որոնելու. այս ամբողջ խօսակցութիւնը նրան զուր ժամավաճառութիւն երևաց և դրա համար չարացած էր Պետրոնիոսի վրա:

—Ե՞րբ կըսկսես հետախուզութիւններդ,—ասաւ նա, դիմելով յոյնին:

—Արդէն սկսել եմ,—պատասխանեց Քիլոնը:—Եւ երբ այստեղ եմ, երբ պատասխանում եմ քո քաղցրախօս հարցերին, որոնում եմ նոյնպէս: Միայն թէ յոյս ունեցիր, առաքինի տրիբուն, և իմացած եղիր, որ եթէ կորցնէիր ոտնամանիդ կապը, կըկարողանայի գտնել

1 Capua—կամպանիայի քաղաք. Telesia—այժմ Տելեդէ—Սամնիոնի քաղաք:

2 Mesambria—այժմ Միսիվրի, Թրակիայի քաղաք, Սև ծովի ափին:

այդ կապը կամ այն մարդուն, որ այդ կապը փողոցում վերցրել է:

—Արդեօք երբևիցէ այսպիսի ծառայութիւնների համար գործադրւած ես եղել,—հարցրեց Պետրոնիոսը: Հիւրը բարձրացրեց աչքերը:

—Չափից դուրս քիչ են գնահատում այժմ առաքինութիւնն և իմաստութիւնը, այնպէս որ մինչև անդամ փիլիսոփան ստիպւած է լինում ապրուստի համար ուրիշ միջոցներ որոնել:

—Որո՞նք են քո միջոցները:

—Բոլորը գիտենալ և նորութիւններ բերել նրանց, որոնք ցանկանում են:

—Եւ որոնք քեզ վճարում են:

—Ա՛խ, տէր, մի դպիր գնելու պէտք ունիմ: Եթէ ոչ՝ իմ իմաստութիւնը ինձ հետ միասին կըմեռնի:

—Եթէ մինչև այսօր նոյն իսկ մի թիկնոցի գին չես հաւաքել, քո ծառայութիւնները չըպէտք է երևելի լինին:

—Համեստութիւնը արգելում է ինձ նրանց գովաբանելու: Բայց մտածիր, տէր, որ այժմ չըկան այնպիսի բարերարներ, որոնք առաջ շատ էին և որոնց համար ծառայութիւն անողին գլխից մինչև ոտք ոսկու մէջ նստեցնելն այնպէս դուրեկան էր, ինչպէս Պուտէոլից¹ բերած մի ոստրէ կուլ տալը: Ոչ թէ իմ ծառայութիւններս են փոքր, այլ մարդկային երախտագիտութիւնն է փոքր: Այն դէպքում, երբ փախած է լինում մի թանկագին ստրուկ, ռի՛վ է նրան գտնողը, եթէ ոչ իմ հօր միամօր զաւակը: Երբ պատերի վրա երևան են գալիս աստուածային Պոպպէայի դէմ գրութիւններ, ռի՛վ է նրանց գրողներին ցոյց տալը: Կեսարի դէմ գըր-

1 Puteoli—ծովեզրկայ քաղաք Կամպանիայում:

ւած ոտանաւորի մասին զի է իմանում գրավաճառանոցներում: Ո՞վ է հաղորդում, թէ ինչ է խօսւում սեփականորեն ի և ասպետների տների մէջ. զի է այն նամակները տանում, որ չեն ուզում հաւատալ ստրուկներին: Ո՞վ է նորութիւնները լսում վարսավիրաների դռների մօտ. զի համար գաղտնիք չունին գինեվաճառները, հացթուխները: Ո՞ւմ են հաւատում ստրուկները. զի է կարող ամեն մի տան ծակ ու ծուկը տեսնել, ատրիոնից սկսած մինչև պարտէզը: Ո՞վ գիտէ բոլոր փողոցները, անցքերը, թաղուստի տեղերը. զի է իմանում, ինչ են խօսում բաղանիքներում, կրկէսում, վաճառանոցներում, լանիստանների¹ դպրոցներում, ստրկավաճառների ամբարներում և մինչև անգամ արեսարիաներում²:

— Թէ աստեղծները կըսիրես, բաւական է, ազնիւ իմաստուն, — բացազանչեց Պետրոնիոսը. — որովհետեւ կըխեղդւինք քո ծառայութիւնների, առաքինութեան, իմաստութեան և ճարտասանութեան մէջ: Բաւական է, ուզում էինք իմանալ՝ զի ես, և իմացանք:

Վինիկիոսը ուրախ էր, որովհետեւ մտածում էր, որ այդ մարդը, որսկան շան պէս, մէկ անգամ հետքի վրա բաց թողած լինելով՝ չի դադարի, մինչև որ չըզտնի թագուստի տեղը:

— Լաւ, — ասաւ նա. — ցուցմունքներ հարկաւոր են քեզ:

— Զէնք է հարկաւոր ինձ:

— Ի՞նչպիսի, — հարցրեց զարմանքով Վինիկիոսը:

1 Lanista—գինեվարժ, որ վարժեցնում էր գլադիատորներին: Յաճախ լանիստանները գլադիատորական խմբեր էին կազմում և վարձով տալիս խաղեր սարքողներին:

2 Arenaria—փորլածքներ, որտեղից աւազ էին հանում:

Յոյնը մի ձեռքը պարզեց, իսկ միւսով փող համարելու շարժումը արաւ:

—Այժմ այսպիսի ժամանակ է, տէր,—ասաւ նա յողոց հանելով:

—Ուրեմն դու այն էշը կըլինիս,—նկատեց Պետրոնիոսը,—որը ամբողջ առնում է ոսկու տոպրակների օգնութեամբ¹:

—Միայն թշառ փիլիսոփայ եմ, տէր,—խոնարհութեամբ արտասանեց Քիլոնը.—ոսկին դուք ունիք:

Վինիկիոսը շարտեց նրան քսակը, որը յոյնը բռնեց օգի մէջ, թէև ուղիղ որ երկու մատ չունէր աջ ձեռքին:

Յետոյ նա բարձրացրեց գլուխը և ասաւ.

—Տէր, գիտեմ աւելի՝ քան կարծում ես: Չեմ եկել այստեղ դատարկաձեռն: Դիտեմ, որ աղջկան չեն յափշտակել Աւլոսները, որովհետև խօսել եմ նրանց ծառաների հետ: Դիտեմ, որ նա պալատիոնում չէ, որովհետև բոլորն էլ զբաղւած են փոքրիկ Աւգուստայի հիւանդութիւնով, և գուցէ նոյն իսկ գուշակում եմ, ինչո՞ւ գերադաս էք համարում աղջկան իմ միջոցով որոնել, քան Կեսարի վիգիլների² և զինւորների միջոցով: Դիտեմ, որ նրա փախուստը աջողեցրել է մի ծառայ, որ միևնոյն երկրից է ծագում, որտեղից և նա է: Այդ ծառան չէր կարող օգնութիւն գտնել ստրուկներից, որովհետև ստրուկները, որոնք բոլորն էլ միմեանց պաշտպանում են, չէին օգնի նրան քո ստրուկների դէմ: Նրան կարող էին օգնել միայն հաւատակիցները:

1 Ակնարկում է Ալեքսանդր Մակեդոնացու հօր, Փիլիպպոսի խօսքերը, որ ասում էր, թէ չըկայ մի այնպիսի ամբողջ, որը չառնէ ոսկով բեռնաւորւած էշը:

2 Vigiles—Հռոմի ոստիկաններ, որոնք գիշերով շրջում էին քաղաքը:

—Լսիր, Վինիկիոս,—ընդմիջեց Պետրոնիոսը,—ես
ևս քեզ բառ առ բառ միևնոյնը չէի ասում:

—Այս ինձ համար պատիւ է,—ասաւ Քիլոնը:—
Աղջիկը, տէր,—շարունակեց նա, դիմելով նորից Վի-
նիկոսին,—անկասկած պաշտում է միևնոյն աստածու-
թիւնը, ինչ որ այն ամենաառաքինի հռոմուհին, այն
խակական ստուլագեստ մատրոնան¹, Պոմպոնիան: Լսել
եմ նոյնպէս, որ Պոմպոնիային տնային դատաստանով
դատել են ինչ-որ օտար աստածների պաշտամունքի
համար, բայց չըկարողացայ նրա ծառաներից տեղե-
կանալ, թէ ո՞րն է այդ աստածութիւնը և ի՞նչպէս են
կոչւում նրա հետևողները: Եթէ կարողանայի այս իմա-
նալ, կերթայի նրանց մօտ, կըդառնայի ամենաբարե-
պաշտը նրանց մէջ և ձեռք կըբերէի նրանց վստահու-
թիւնը: Իսկ դու, տէր, որ, ինչպէս նմանապէս գիտեմ,
մի քանի օր անց ես կացրել ազնիւ Ալլոսի տանը, կա-
յո՞ղ ես արդեօք տալ ինձ այս մասին որևէ տեղեկու-
թիւն:

—Չեմ կարող,—ասաւ Վինիկիոսը:

—Հարցովորձ էիք անում ինձ երկարօրէն, իմ
ազնիւ տէրեր, և ես պատասխանում էի ձեր հարցե-
րին. թոյլ տւէք, որ այժմ ես հարցեր տամ: Արդեօք
չե՞ս տեսել, առաքինի տրիբուն, որևէ արձան, որևէ զո-
հաբերութիւն, որևէ նշան, որևէ յուռութք Պոմպոնիա-
յի կամ քո աստածային Լիգիայի վրա: Արդեօք չե՞ս
տեսել, որ իրար մէջ որևէ նշաններ գծելիս լինէին, որ
միմիայն նրանց համար էին հասկանալի...

—Նշաններ... Սպասիր... Այո, տեսել եմ մէկ ան-
գամ, ինչպէս Լիգիան գծեց աւազի վրա ձուկ:

¹ Matrona stolata. Ստուլան միմիայն հռոմայեցի քաղաքացոյց
կանանց զգեստն էր. «ստուլագեստ մատրոնա» նշանակում է հին
հռոմէական, բարձր և խիստ բարոյականութեան տէր կին:

—Ձեռք... Ան: Արդեօք նա այդ մէկ անգամ արաւ թէ մի քանի անգամ:

—Մէկ անգամ:

—Եւ վստահ ես, տէր, որ նա գծեց... ձեռք: Օ՛հ:

—Այո, — պատասխանեց հետաքրքրւած Վինիկիոսը. — Հասկանում ես, ինչ է այդ նշանակում:

— Հասկանում եմ, — բացագանչեց Քիլոնը:

Եւ գլուխը խոնարհելով ի նշան հրաժեշտի՝ աւելացրեց.

— Թող Թորտունան հաւասարապէս թափէ ձեզ վրա իր բոլոր բարիքները, պատուարժան տէրեր:

— Հրամայիր որ քեզ թիկնոց տան. — ասաւ նրա հտակից Պետրոնիոսը:

— Ուղիւսը քեզ շնորհակալութիւն է յայտնում թերսիտէսի փոխարէն, — պատասխանեց յոյնը:

Եւ կրկին անգամ գլուխ տալով՝ դուրս գնաց:

— Ի՞նչ կասես այս աղնիւ իմաստունի մասին, — հարցրեց Պետրոնիոսը Վինիկիոսին:

— Կասեմ որ սա կը գտնէ Լիզիային, — բացագանչեց ուրախ ուրախ Վինիկիոսը. — բայց կասեմ նոյնպէս, որ եթէ անգղամենի մի պետութիւն գոյութիւն ունենար, սա կարող էր այդ պետութեան թագաւորը լինել:

— Անկասկած: Պէտք է այս ստոյիկի հետ աւելի մօտիկ ծանօթանամ բայց մինչ այդ՝ կը հրամայեմ խունկ ծխել նրանից յետոյ ատրիոնում:

Իսկ Քիլոն Քիլոնիդէսը, փաթաթելով իր նոր թիկնոցի մէջ՝ նրա փէշերի տակ ձեռքումը թափ էր տալիս Վինիկիոսից ստացած քսակը և զմայլում էր թէ նրա ծանրութեան և թէ զնգզնգոցի վրա: Կամաց առաջ գնալով և ետ նայելով, թէ արդեօք Պետրոնիոսի տանից ոչ ոք իրան չէ նայում, անցաւ Լիզիայի պոր-

տիկը և համեմելով Clivus Virbius-ի անկիւնը՝ ծուեց
դէպի Սուբուռան:

— Պէտք է Սպորոսի մօտ գնալ,—ասում է նա
ինքն իրան,—և մի փոքր գինի ցօղել Ֆորտունայի
պատուին: Վերջապէս գտայ այն, ինչ շատ ժամանակ է
որոնում եմ: Երիտասարդ է, դիւրագրգիռ, առատա-
ձեռն, որպէս Կիպրոսի հանքերը, և այս լիգիական
թռչնակի համար պատրաստ է իմ քաշիս կէսը տալ:
Այո, հէնց այսպիսի մէկին վաղուց է պտրում էի:
Պէտք է սակայն նրա հետ զգոյշ լինել, որովհետև
նրա յօնքեր կիտելը ոչ մի բարի բան չէ խոստանում:
Ահ, գայլի լակոտները՝ այսօր տիրում են աշխարհիս...
Աւելի քիչ կը վախենայի այն Պետրոնիոսից: Ո՛ր աստ-
ուածներ, միթէ կաւատութիւնը այսօր աւելի է վար-
ձատրւում քան առաքինութիւնը: Հա, քեզ համար ձոնկ
դժեց աւազի վրա: Եթէ գիտենամ, թէ այդ ինչ է նշա-
նակում, թող մի կտոր այծի պանրից խեղդեմ: Բայց
որովհետև ձկները ապրում են ջրի տակ, իսկ ջրի մէջ
որոնելը աւելի դժւար է քան ցամաքի վրա, ուստի նա
ինձ այդ ձկան համար առանձին կը վճարէ: Այլևս մի այս-
պիսի քսակ, և կը կարողանամ դէն ձգել աղքատի տոպրա-
կը և գնել ինձ համար մի ստրուկ... Բայց ի՞նչ կասէիր,
Քիլոն, եթէ քեզ խորհուրդ տայի գնել ոչ թէ ստրուկ,
այլ ստրկուհի... Ճանաչում եմ քեզ: Գիտեմ որ կը հա-
մաձայնւես... Եթէ գեղեցիկ լինէր, ինչպէս օրինակ
Եւնիկէն է՝ ինքդ նրա կողքին կերիտասարդանայիր և
միևնոյն ժամանակ նրանից կունենայիր ազնիւ և որոշ
եկամուտ: Վաճառեցի այս խեղճ Եւնիկէին երկու թել
իմ սեփական հին թիկնոցից: Յիմար է, բայց եթէ
Պետրոնիոսը նրան ինձ ընծայէր, կը վերցնէի նրան:

1 Հռոմուլոսը, Հռոմի հիմնադիրը, ըստ ասանդութեան գայլի
կաթնով է մեծացել:
Յն՝ Երբսս

Այո՛, այո՛, Քիլոն, Քիլոնի զաւակ։ Զրկւել ես հօրից ու մօրից... Որք ես, ուրեմն գնիր մխիթարւելու համար զոնէ՝ ստրկունի։ Ուղիղ է, պէտք է նա մի տեղ բնակւի, ուստի Վինիկիոսը կը վարձէ նրա համար բնակարան, որտեղ և զուկուչ կը գաս։ Նա պէտք է հագնւի, Վինիկիոսը կը վճարէ նրա հագուստի համար, և պէտք է ուտէ, ուստի կը կերակրէ նրան։ Ո՛հ, ի՞նչա՛յի ծանր է կեանքը։ Ո՞ւր է այն ժամանակը, երբ կէս օրով՝ կարելի էր ճարել այնքան սխեռ և աղած միս, որքան կարելի էր երկու բոով վերցնել, կամ մի կտոր այծի աղիք՝ արիւնով լցւած, այնպէս երկար, ինչպէս տասներկու տարեկան երեխայի բազուկը... Բայց ահա և այն աճղգամը, Սպորոսը։ Գինեստանը ամենից հեշտ է մի բան իմանալ։

Այսպէս խօսելով՝ նա մտաւ գինեստոն և հրամայեց մօտ բերել մի կուժ «մուգից»։ Բայց տեսնելով տիրոջ կասկածոտ նայւածքը՝ հանեց քսակից մի ոսկէ դրամ և դնելով սեղանի վրա՝ ասաւ.

— Սպորոս, այսօր պարապել եմ Սենեկայի հետ առաւօտեանից մինչև կէսօր, և ահա ի՛նչ ընծայեց ինձ իմ ընկերը ճանապարհ ձգելիս։

Սպորոսի կլոր աչքերը ոսկու տեսքից աւելի կլորացան, և գինին իսկոյն երևաց Քիլոնի առջև. իսկ սա մատը թաթախելով նրա մէջ՝ գծագրեց սեղանի վրա ձուկ և ասաւ.

— Գիտե՞ս, ի՛նչ է այս նշանակումը։

— Զո՞ւկը։ Դէհ, ձուկը ձուկ է, էլի ի՛նչ։

— Յիմար ես, թէև գինու հետ այնքան ջուր ես խառնում, որ սրա մէջ կարող էր և ձուկ գտնւել։ Այս մի նշան է, որ փիլիսոփաների լեզուով ասուում է «Ֆոր-

տունայի ժպիտ»։ Եթէ այս նշանը իմանայիր, գուցէ դու ևս բախտ գտնէիր։ Մեծարիր փիլիսոփային, աւում ևս քեզ, եթէ ոչ կը փոխեմ գինեւորներ. այս բանին վաղուց դրդում է ինձ իմ անձնական բարեկամ Պետրոնիոսը։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Դ

Հետեւեալ մի քանի օրերը Քիլոնը ոչ մի տեղ չէր ելրեւում։ Վինիկիոսը, որ Ակաէից տեղեկանալով, թէ Լիդիան իրան սիրում է, հազար անգամ աւելի էր փափագում նրան գտնել, սկսեց հետախուզութիւններ անել սեփական ուժերով, չը կամենալով և միևնոյն ժամանակ չը կարողանալով օգնութեան համար դիմել Կեսարին, որ շատ անհանգստացած էր փոքրիկ Ալգուստայի հիւանդութեան պատճառով։

Բայց չօգնեցին մեհեաններում մատուցած զոհաբերութիւնները, աղօթքներն և ուխտադրութիւնները, ինչպէս և բժշկական միջոցները, որ ճարահատած գործ էին ածւում։ Մի շաբաթից երեխան մեռաւ։ Սուգ ընկաւ Հռոմում և պալատում։ Կեսարը, որ երեխայի ծնելու ժամանակ գժութիւններ էր անում ուրախութիւնից, այժմ գժութիւններ էր անում վշտից, և իր սենեակում փակւելով՝ երկու օր բերանը կերակուր չէր առնում, և չընայելով որ պալատում խռնւում էին գունդ-գունդ սենատորներ ու ալգուստիաններ, որոնք շտապում էին կարեկցութիւն և կսկիծ ցոյց տալու, չէր կամենում ոչ ոքի տեսնել։ Սենատը արտակարգ նիստի հաւաքւեց, ուր մեռած երեխան աստածունհի հրատարակեց. վճռւեց նրա պատւին մեհեան կառուցանել և նշանակել այնտեղ առանձին քրմապետ։ Միւս մեհեաններում յա-

հուն մեռածի զոհեր էին մատուցանում. թանգագին մետաղներից ձուլեցին նրա արձանները, իսկ յուզարկաւորութիւնը մի անծայր հանդէս էր, որի միջոցին ժողովուրդը զարմանում էր Կեսարի վշտի չափազանց արտայայտութիւնների վրա, հետը լաց էր լինում, ձեռները տարածում էր ընծաներ ստանալու համար, բայց և ամենից աւելի զւարճանում էր արտասովոր տեսարանով:

Պետրոնիոսին խռովութեան մէջ ձգեց այս մահը: Արդէն ամբողջ Հռոմում յայտնի էր, որ Պոպպեան վերագրում է այս մահը հմայութիւններին: Նրա հետ միատեղ կրկնում էին այս և բժիշկները, որոնք այսպիսով կարող էին արդարացնել իրանց ջանքերի անաջողութիւնը և քրմերը, որոնց զոհաբերութիւնները անզօր դուրս եկան, և զիր բաց անողները, որոնք դողում էին իրանց կեանքի համար, և ժողովուրդը: Պետրոնիոսը այժմ ուրախ էր, որ Լիգիան փախել է, որովհետեւ չարիք չէր ցանկանում Աւլոսներին, իսկ թէ իրան և թէ Վինիկիոսին բարիք էր ցանկանում. ուստի երբ վերցրին հոճու ճիւղը, որ ի նշան սզի ցցւած էր պալատի առջև, գնաց այն ընդունելութեանը մասնակցելու, որ պատրաստւած էր սենատորների և աւգուստիանների համար. նա ուղղում էր համողել, թէ որչափ Ներոնը ենթարկւել է հմայութեանց լուրի ազդեցութեանը, և այս բանի հետևանքների առաջն առնել:

Լաւ ճանաչելով Ներոնին՝ նա այնպէս էր ենթադրում, որ Կեսարը եթէ չըհաւատայ էլ հմայութիւններին՝ կըձեռացնէ որ հաւատում է, որպէսզի սեփական վիշտը խաբէ և որևէ մէկից վրէժխնդիր լինի և վերջապէս այն ենթադրութեան առաջն առնէ, թէ աստուած-

ները սկսում են ոճրագործութիւնների համար իրան պատժել:

Պետրոնիոսը չէր կարծում, որ Կեսարը կարող է մինչև անգամ ճշմարիտ ու խոր կերպով սիրել իր երեխային, թէև սիրում էր կրքոտ կերպով: Նա հաւատացած էր, որ Ներոնը կըշափազանցացնէ իր վիշտը: Եւ չըսխալւեց: Ներոնը ականջ էր դնում սենատորների և ասպետների մխիթարութիւններին քարացած դէմքով, մի կէտի յառած աչքերով, և երևում էր, որ եթէ մինչև անգամ իսկ-որ մաշւում է, այնուամենայնիւ միևնոյն ժամանակ և մտածում է, թէ ինչպիսի տպաւորութիւն է գործում իր վիշտը ներկայ եղողների վրա. միաժամանակ Նիորէ՝¹ է ձևանում և ծնողական վշտի ներկայացում է տալիս այնպէս, ինչպէս այս անում է մի դերասան բեմի վրա: Նա չէր կարողանում նոյն իսկ յարատեւել իր այս լուռ և կարծես քարացած վշտի մէջ, որովհետև երբեմն այնպիսի շարժումներ էր անում, կարծես թէ գլխին գետնից փռի էր ցանում, իսկ երբեմն խուլ կերպով հառաչում էր. իսկ Պետրոնիոսին տեսնելով՝ տեղից վեր թռաւ և ողբերգական ձայնով սկսեց գոչել.

—Աւանդ...: Դո՛ւ ևս մեղաւոր ես նրա մահի մէջ. քո խորհրդով էր, որ այս յարկի տակ մտաւ այն չար հոգին, որ մէկ նայւածքով կեանքը ծծեց նրա կրրծքից...: Վա՛յ ինձ, երանի՜ աչքերս չըտեսնէին Հելիոսի լոյսը՝... Վա՛յ ինձ, աւանդ, աւանդ...

Եւ աւելի ու աւելի բարձրացնելով իր ձայնը՝ սկսեց յուսահատական ճիչեր արձակել. իսկ Պետրո-

¹ Նիորէ, փոխգիացոց Տանտալոս թագաւորի արջիկը, առասպելի առելով՝ զրկւեց իր բոլոր զաւակներից և վշտից քար դարձաւ:

² Helios — «արև» ասուած:

նիտսը այս իսկ վայրկեանին վճռեց բոլոր բախտը մի խաղի դնել. ձեռքը մեկնեց, արագութեամբ քակեց մետաքսէ թաշկինակը, որ Ներոնը միշտ կրում էր պարանոցին, և նրա շրթունքներին դրաւ.

— Տէր, — ասաւ նա լրջմտութեամբ. — այրիւր վշտիցդ Հռոմը, ամբողջ աշխարհը, միայն թէ պահպանիր մեզ համար քո ձայնը:

Զարմացան ներկայ եղողները, դարմացաւ մի վայրկեան: Ինքը Ներոնը. մենակ Պետրոնիոսը մնաց անվրդով: Նա շատ լաւ գիտէր, ինչ էր անում: Նա յիշում էր, որ Տերպնտոն և Դիոգորը ուղղակի պատւէր ունէին ստացած՝ Կեսարի բերանը փակելու, երբ սա չափազանց բարձրացնելով ձայնը՝ հնթարկէր վերջինս վնասելու որեւէ վտանգի:

— Կեսար, — շարունակեց նա միևնոյն լրջմտութեամբ և թախիծով. — այնչափ մեծ կորուստ կրեցինք. թող մեզ գոնէ իբրև մխիթարութիւն այս գանձը մնայ:

Ներոնի գէմքը դողդողաց, և մի լուպէից աչքերից կաթկթեցին արտասուքներ. յանկարծ նա թևերը կըռթնեց Պետրոնիոսի ուսերին և գլուխը նրա կրծքին դնելով՝ սկսեց կրկնել հեկեկալով.

— Բոլորի միջից միայն. դո՛ւ այդ մտածեցիր, միայն դո՛ւ, Պետրոնիո՛ս, միայն դո՛ւ:

Տիգելլինոսը՝ նախանձից դեղնեց. իսկ Պետրոնիոսը ասաւ.

— Գնա Անտիոն. այնտեղ նա աշխարհ եկաւ, այնտեղ քեզ վրա իջաւ ուրախութիւնը, այնտեղ կիջնէ և խաղաղութիւնը: Թող ծովի օդը կաղդուրէ քո աստուածային կոկորդը, թող կուրծքդ ծծէ աղի խոնաւութիւն:

1 Sophonius Tigellinus—Ներոնի սիրելիներից մէկը և պրետորիանների հրամանատարը:

Մենք, քո հաւատարիմներս, ամէն տեղ կերթանք քեզ հետ, և երբ մենք քո վիշտը մեղմայնելիս կըլինինք մեր բարեկամութեամբ, դու մերը կըմեղմացնես քո երգով:

—Այո,—պատասխանեց ողբալից ձայնով Ներոնը.
—օրհներգ կըգրեմ նրա յիշատակին և երաժշտական եղանակ կըհնարեմ օրհներգիս համար:

—Իսկ յետոյ տաք արև կորոնես Բայքում:

—Իսկ յետոյ մոռացութիւն Յունաստանում:

—Բանաստեղծութեան և երգի հայրենիքում:

Նւ քարացած, մռայլ տրամադրութիւնը աստիճանաբար անցաւ, ինչպէս անցնում են արևը ծածկող ամպերը, և իսկոյն սկսեց մի խօսակցութիւն, որ թէև լի էր թախիծով, բայց լի էր նաև ապագայի նախագիծներով, որոնք վերաբերում էին ճանապարհորդութեանը, արտիստիքական արշաւանքներին, մինչև անգամ ընդունելութեանց, որ պահանջում էր Հայաստանի Տրդատ թագաւորի ազդարարած գալուստը: Տիգեւլինոսը, ճշմարիտ է, փորձեց կրկին յիշեցնել հմայութիւնների մասին, սակայն Պետրոնիոսը, վստահ իր յաղթութեան վրա, ուղղակի ընդունեց կռիւ հրաւերը:

—Տիգեւլինոս,—ասաւ նա,—միթէ կարծում ես, թէ հմայութիւնները կարող են փնասել աստուածներին:

—Ինքը կեսարն էր դրանց մասին ասում,—պատասխանեց պալատականը:

—Կսկիծն էր ասում, ոչ թէ կեսարը. բայց դու ի՞նչ ես դրա մասին կարծում:

—Աստուածները չափազանց զօրեղ են, որպէսզի կարողանան հմայութիւնների ենթարկել:

—Արդեօք կըկարողանայի՞ր հերքել կեսարի և նրա ընտանիքի աստուածութիւնը:

—Peractum est¹, — փնթփնթաց կողքին կանգնած
Նալրիոս Մարկելլոսը, կրկնելով այն բացազանչութիւ-
նը, որը արձակում էր ամբոխը, երբ գլադիատորը աս-
պարէզի վրա մէկ անգամից այնպիսի հարւած էր ստա-
նում, որ այլևս սպանելու հարկ չէր լինում:

Տիգելլինոսը իր բարկութիւնը զսպեց: Նրա և
Պետրոնիոսի մէջ վաղուց գոյութիւն ունէր մի մրցում
և Տիգելլինոսը այն առաւելութիւնն ունէր, որ Ներոնը
նրա ներկայութեամբ շատ քիչ կամ աւելի ճիշդ՝ բոլո-
րովին չէր քաշւում. բայց մինչև այդ ժամանակ Պետ-
րոնիոսը ամեն անգամ, երբ ընդհարւել էին, յաղթել
էր նրան խելքով և սրամտութեամբ:

Այսպէս էր և այժմ: Տիգելլինոսը լռեց և միայն
իր յիշողութեան մէջ էր դրոշմում այն սենատորների
և ասպետների անուշները, որոնք, հէնց որ Պետրոնիո-
սը հեռացաւ դահլիճի խորքը, իսկոյն շրջապատեցին
նրան, կարծելով որ այն բանից յետոյ, ինչ որ պատա-
հեց, նա կըլինի անկասկած կեսարի առաջին սիրելին:

Իսկ Պետրոնիոսը պալատից դուրս գալով՝ ուղևոր-
ւեց Վինիկիոսի մօտ և պատմելով նրան կեսարի և Տի-
գելլինոսի հետ տեղի ունեցած դէպքը՝ ասաւ.

— Վտանգը հեռացրի ոչ միայն Աւլոս Պլաւտիո-
սից, Պոմպոնիայից ու միևնոյն ժամանակ մեր երկու-
սից, այլ նոյն իսկ Լիզիայից, որին չեն որոնի թէկուզ
այն պատճառով, որ ներշնչեցի այն պղնձօրոս կապ-
կին քաշւել Անտիոն, իսկ այնտեղից Նէապոլ կամ Բայք:
Եւ կերթայ, որովհետև նա չէր համարձակւում մինչև
այսօր հրապարակօրէն հանդէս դուրս գալ Հռոմի թատ-
րոնում. իսկ գիտեմ որ վաղուց է ցանկութիւն ունի
Նէապոլում բեմ դուրս գալու: Յետոյ՝ երազում է Յու-

հաստանի մասին, որտեղ ուզում է երգել նշանաւորագոյն քաղաքներում և ապա, հետը բերելով այն պսակները, որ իրան կընւիրեն «Graeculi»՝ յաղթական գնացքով մտնել Հռոմ։ Այդ միջոցին մենք կըկարողանանք ազատ կերպով որոնել Լիգիային և Թագցնել նրան մի ապահով տեղ։ Բայց ի՞նչ։ Մեր պատւական փիլիսոփան չէ՞ եկել մինչև այսօր։

— Գո պատւական փիլիսոփան խաբեբայ է։ Ոչ, չէ եկել, չէ երևացել և չի երևի երբէք։

— Իսկ ես աւելի լաւ գաղափար ունիմ եթէ ոչ նրա ազնւութեան, գոնէ նրա խելքի մասին։ Մէկ անգամ արիւն առաւ քո գրպանից, և կըգայ. թէկուզ հէնց նրա համար, որ երկրորդ անգամ ևս առնէ։

— Թող զգոյշ կենայ, որ ես իր սրիւնը չըթափեմ։

— Այդ մի անիր, համբերութիւն ունեցիր մինչև որ հաստատապէս համոզւես նրա խաբեբայութեան մէջ։ Այլևս փող մի տայ նրան, և դրա փոխարէն խոստացիր առատ պարգև, եթէ նա քեզ հաստատ տեղեկութիւն բերէ։ Արդեօք որևէ բան ձեռնարկէ՞լ ես սեփական միջոցներով։

— Իմ ազատագիրներէից երկուսը, Նիմֆիդիոսն և Դեմասը որոնում են նրան, ձեռքի տակ ունենալով վաթսուն հոգի։ Ստրուկներէից նրան ով որ Լիգիային գտնէ, խոստացել եմ ազատութիւն։ Բացի դրանից սուրհանդակներ հմ ուղարկել Հռոմից տանող բոլոր ճանապարհներով, որ պանդոկներում հարցուփորձ անեն լիգի և օրիորդի մասին. ինքս ևս գիշեր ցերեկ շրջում եմ քաղաքում բարեպատեհ հանդիպումի յոյսով։

— Ի՞նչ որ կիմանաս, հաղորդիր ինձ, որովհետև ես պէտք է Անտիոն գնամ։

1 «Յօյնիկներ», graecus (յոյն) խօսքի նւագականն է. գործ էր ածւում արհամարհական մտքով։

— Լաւ:

— Իսկ եթէ մի առաւօտ զարթնելով ինքդ քեզ ասես, թէ մի աղջկայ համար չարժէ մաշել և այդչափ ճիգ թափել՝ շտապիր Անտիոն: Այնտեղ չեն պակասի թէ կանայք և թէ զւարճութիւններ:

Վինիկիոսը սկսեց արագ քայլերով ման գալ, իսկ Պետրոնիոսը մի քանի ժամանակ հետևում էր նրան. վերջը ասաւ.

— Ասա ինձ անկեղծօրէն, ոչ իբրև մի ճշիգնած, որ մի որեւէ զգացմունք իրան ներազդում է և ինքն իրան գրգռում, այլ իբրև մի խելքը գլխին մարդ. — արդեօք քեզ միջոտ հաւասարապէս է զբաղեցնում Լիգիան:

Վինիկիոսը մի րոպէ կանգ առաւ և այնպիսի հայեացք ձգեց Պետրոնիոսի վրա, որպէս թէ նրան առաջ չէր տեսնում. ապա նորից սկսեց քայլել: Ակընյայտնի երևում էր, որ զսպում էր իր մէջ բռնկումը: Վերջը նրա աչքերից, սեփական անզօրութեան զգացմունքից, կսկծից, բարկութիւնից և անտանելի անձկութիւնից՝ դուրս պրծան արտասուքի երկու կաթիլներ, որոնք ամենաճարտասան խօսքերից աւելի աղղու էին պատասխանում Պետրոնիոսին:

Ուստի մի րոպէ մտածելուց յետոյ՝ վերջինս ասաւ.

— Աշխարհը շարժում է իր ուսերի վրա ոչ թէ Ատլանտը¹, այլ կինը, և երբեմնապէս խաղացնում է նրան իբրև մի գնդակ:

— Այո, — ասաւ Վինիկիոսը:

1 Ատլանտ տիտանը, ըստ աւանդութեան, Զիբրալտարի նեղուցի մօտ իր ուսերով բռնած ունի այն սիւները, որոնք բաժանում են երկինքը երկրից: Սրա անունով ովկիանոսը կոչւում է Ատլանտեան:

Եւ նրանք սկսեցին հրաժեշտ տալ միմեանց: Բայց նոյն ըրալէին ստրուկը յայտնեց, որ Քիլոն Քիլոնիդէսը սպասում է նախասենեակում և խնդրում է թոյլ տալ տիրոջ աչքին երևալ:

Վինիկիոսը հրամայեց իսկոյն ներս թողնել նրան, իսկ Պետրոնիոսը ասաւ.

— Հա, չասացի՞ քեզ: Հերակլէսը սիրեա, աշխատիր միայն հանգիստ լինել, եթէ ոչ՝ նա քեզ կիշխէ, ոչ դու նրան:

— Ողջոյն և յարգանք ազնիւ զինւորական տրիբունին՝ և քեզ, տէր,—ասաւ ներս մտնելով Քիլոնը:— Թող ձեր բախտաւորութիւնը ձեր փառքին հաւասար լինի, իսկ ձեր փառքը թող շրջի ամբողջ աշխարհքը, Հերակլէսի սիւներից՝ մինչև Արշակունիների սահմանները:

— Ողջոյն քեզ, առաքինութեան և իմաստութեան օրէնսդիր,—սպասախանեց Պետրոնիոսը:

Իսկ Վինիկիոսը հարցրեց արտաքին հանդստութեամբ.

— Ի՞նչ ես բերում:

— Առաջին անգամ յոյս բերի քեզ, տէր. այժմ բերում եմ վստահութիւն, որ աղջիկը գտնւած կըլինի:

— Այդ նշանակում է, որ մինչև այժմ չե՞ս գտել նրան:

— Այո, տէր, բայց գտել եմ թէ ի՞նչ է նշանակում այն նշանը, որը նա գծել էր. գիտեմ ի՞նչքեր են այն մարդիկ, որոնք նրան յափշտակել են, և գիտեմ որ աստուածութեան պաշտողների մէջ պէտք է նրան որոնել:

1 Հռոմէական ամեն մի լեգէոն, որ 6000 հոգուց էր բաղկացած, ունէր վեց զինւորական տրիբուն, որոնք հերթով ամբողջ լեգէոնի հրամանատար էին:

2 Հերակլէսի սիւները—Ջիբրալտարի նեղուցն է:

Վինիկիոսը կամենում էր վեր թռչել բազկաթռ-
ուից, որի վրա նստած էր. բայց Պետրոնիոսը ձեռքը
նրա ուսին դրաւ և դիմելով Քիլոնին՝ ասաւ.

—Շարունակիր:

—Արդեօք բոլորովին հաւատացած ես, տէր, որ
աղջիկը աւազի վրա ձուկ գծագրեց:

—Այո, — գոչեց Վինիկիոսը:

—Ուստի քրիստոնեայ է, և նրան յափշտակել են
քրիստոնեաները:

Մի բոպէ լռութիւն տիրեց:

—Լսիր Քիլոն, — ասաւ վերջապէս Պետրոնիոսը. —
իմ աղգականս նշանակել է քեզ համար, եթէ աղջկան
գտնես, մեծ քանակութեամբ փող, բայց նոյնպէս և ոչ
սակաս քանակութեամբ հարւածներ, եթէ կամենաս
իրան խաբել: Առաջին դէպքում կը գտնես ոչ թէ մէկ,
այլ երեք դպիր, իսկ երկրորդում՝ բոլոր եօթը իմաս-
տունների փիլիսոփայութիւնը, քո սեփականն էլ հետը՝
չի բաւականանայ նոյն իսկ վիրաբուժական իւղերի
համար:

—Աղջիկը քրիստոնեայ է տէր, — բացականչեց
յոյնը:

—Կոց, Քիլոն: Դու յիմար մարդ չես: Գիտենք,
որ Յունիա Սիլանան Կալվիա Կրիսպինիլլայի հետ
միասին մեղադրեցին Պոմպոնիա Գրէկինային, թէ նա
քրիստոնէական աղանդն է դաւանում. բայց նոյնպէս
գիտենք, որ տնային դատաստանը ազատեց նրան այդ
մեղադրանքից: Մի՞թէ դու կուզես այժմ վերանորոգել
այս: Կամ մի՞թէ կուզես ներազդել մեզ, թէ Պոմպոնիան
ու նրա հետ միասին և Լիզիան կարող են պատկանել
մարդկային ցեղի թշնամիների, շատրւաններ թունա-
ւորողների և ոճրագործների, էշի գլուխ պաշտողների
կամ այն մարդկանց թւին, որոնք մորթում են երե-

խաներին և անձնատուր են լինում ամենազգուշի անառակութեան: Մտածիր, Գիլոն, արդեօք այն ենթադրութիւնը, որ դու մեզ յայտնում ես, չի՞ դրոշմւի իբրև հակադրութիւն քո կոնակի վրա:

Գիլոնը ձեռները տարածեց, ցոյց տալով թէ այդ իր մեղը չէ, և ասաւ.

— Տէր, ասա յունարէն հետեւալ նախադասութիւնը. — Յիսուս Գրիստոս, Աստծու որդի, Փրկիչ:

— Շատ բարի: Ահա ասում եմ... Ի՞նչ դուրս եկաւ:

— Իսկ այժմ վերցրու այդ բառերի առաջին տառերը և այնպէս միացրու, որ մի բառ կազմւի:

— Ձուկ¹, — ասաւ զարմանալով Պետրոնիոսը:

— Ահա թէ ինչո՞ւ ձուկը դառել է քրիստոնեաների նշանակ, — պատասխանեց հպարտութեամբ Գիլոնը:

Մի րոպէ լռութիւն տիրեց: Յոյնի եզրափակութիւնների մէջ մի այնպիսի ապշեցնող բան կար, որ երկու բարեկամները չըկարողացան զարմանքը զսպել:

— Վինիկիոս, — հարցրեց Պետրոնիոսը. — արդեօք չէ՞ս սխալւում, և ճիշդ է, որ Լիգիան ձուկ գծագրեց:

— Բոլոր ստորերկրեայ աստլածները վկայ, կարելի է խելագարւել, — գոչեց յափշտակութեամբ երիտասարդ տղամարդը. — եթէ ինձ թռչնակ նկարած լինէր, կասէի որ թռչնակ էր:

— Ուստի քրիստոնեայ է, — կրկնեց Գիլոնը:

— Այդ նշանակում է, — ասաւ Պետրոնիոսը. — որ Պոմպոնիան և Լիգիան թունաւորում են աղբիւրները, սպանում են փողոցներում բռնած երեխաներին և անձնատուր են լինում անառակութեան: Յիմարութիւն: Դու, Վինիկիոս, աւելի երկար ես կացել նրանց տանը,

¹ I lesosy Christos Theoy yios Soter, որի առաջին տառերը կազմում են ichthys յունարէն բառը, որ նշանակում է «ձուկ»:

իսկ ես աւելի քիչ, բայց բաւականին ճանաչում եմ թէ Աւլոսին և թէ Պոմպոնիային, բաւականին ճանաչում եմ նոյն իսկ Լիգիային, որ ասեմ, թէ զրպարտութիւն է և յիմարութիւն: Եթէ ձուկը քրիստոնեաների նշանակն է, որ իսկապէս դժւար է հերքել, և եթէ նրանք քրիստոնեաներ են, Պրոսերպինան՝ վկայ, երևի քրիստոնեաները այն չեն, ինչ որ մենք նրանց համարում ենք:

— Սոկրատէսի պէս ես խօսում, տէր,— պատասխանեց Գիլոնը:— Ո՞վ է երբևիցէ ուսումնասիրել քրիստոնեաներին, ո՞վ է քննել նրանց վարդապետութիւնը: Երբ երեք տարի սրանից առաջ տեղափոխւում էի Նեապոլից այստեղ, Հռոմ (ո՛, ինչո՞ւ այնտեղ չըմնացի), ինձ ընկերացաւ մի բժիշկ մարդ, անունը Գլաւկոս, որի մասին ասում էին թէ քրիստոնեայ էր, և այնուամենայնիւ համոզւեցի, որ մի բարի և առաքինի մարդ էր:

— Արդեօք այդ առաքինի մարդուց չէ՞, որ իմացել ես այժմ, թէ ի՞նչ է նշանակում ձուկը:

— Աւաղ, տէր: Ճանապարհին մի պանդոկում չըգիտեմ ո՞վ դանակը խրեց պատկառելի ծերունու կողքը. նրա կնոջ և երեխաներին տարան ստրկավաճառները, իսկ ես նրանց պաշտպանելիս զրկւեցի այս երկու մատներիցս: Բայց որովհետեւ քրիստոնեաների մէջ, ասում են, հրաշքները պակաս չեն, ուստի յոյս ունիմ, որ նորից դուրս կըգան:

— Ի՞նչպէս: Մի՞թէ քրիստոնեայ ես դառել:

— Երեկւանից ի վեր, տէր, երեկւանից ի վեր: Ինձ դարձրեց այդ ձուկը: Տես թէ մէջը ի՞նչպիսի զօրութիւն է եղել: Եւ մի քանի օրից կըլինիմ բարեպաշտներից ամենաբարեպաշտը, որ ինձ հաղորդակից

անեն ի՞մ րանց բոլոր գաղտնիքներին. և երբ ինձ հա-
ղորդալից անեն իրանց բոլոր գաղտնիքներին, կլմա-
նամ, որտեղ է թագնւում այն աղջիկը: Այն ժամանակ
գոյցէ՞ր իմ քրիստոնէութիւնը աւելի ինձ վարձատրէ,
քան թէ իմ փիլիսոփայութիւնը: Նոյնպէս ուխտ եմ
արել Մերկուրիոսին¹, որ եթէ օգնէ ինձ աղջկան գըտ-
նելու, կը զոհեմ նրան երկու հասակակից և համաչափ
արջառներ, որոնց եղջիւրները կը հրամայեմ ոսկեզօծել:

— Ուրեմն քո երեկայ քրիստոնէութիւնը և վա-
ղուցւայ փիլիսոփայութիւնը թոյլ են տալիս քեզ հա-
ւատալ Մերկուրիոսին:

— Հաւատում եմ առհասարակ այն բանին, ինչին
հաւատալու պէտք չունիմ, և սա իմ փիլիսոփայութիւնն
է, որ մանաւանդ Մերկուրիոսին պէտք է դուր գայ:
Դժբախտաբար, պատւարժան տէրեր, ի՞նչպիսի կաս-
կածոտ աստուած է այդ աստուածը: Դիտէ՞ք, հաւատ չէ
ընծայում մինչև անգամ անարատ փիլիսոփաներին, և
գուցէ գերադասում է առաջուց ստանալ արջառները,
իսկ սա մեծ ծախս է պահանջում: Ամեն մէկը Սենեկա
չէ, և իմ միջոցները չեն ներում ինձ այդ բայց եթէ
աղնւազարմ Վինիկիոսը կամենար այն գումարի հաշ-
ւից, որ ինձ խոստացել է... մի քիչ բան...

— Ո՛չ մի ոբոլ, Քիլոն, — ասաւ Պետրոնիոսը. — ոչ
մի ոբոլ: Վինիկիոսի առատաձեռնութիւնը յոյսերդ կը
դերազանցէ, բայց միայն այն ժամանակ, երբ Լիգիան
դտնւած կըլինի, այսինքն՝ երբ դու մեզ ցոյց կըտաս
նրա թագուստի տեղը: Մերկուրիոսը պէտք է քեզ եր-
կու արջառի հաւատ ընծայէ, թէկուզ նրանից չեմ դար-
մանում, որ այդ բանին չէ ախորժում, և այստեղ նրա
խելքն եմ տեսնում:

¹ Մերկուրիոս աստուածը ամեն տեսակ խորամանկութեանց
և հնարագիտութեանց հովանաւորողն էր:

— Լսեցէք ինձ, պատւարժան տէրեր: Արած գիւտս
 մեծ է, որովհետեւ թէև աղջկան դեռ չեմ գտել, բայց
 գտել եմ այն ճանապարհը, որի վրա նրան որոնել հար-
 կաւոր է: Ահա աղատագիրներ և ստրուկներ էք ցու-
 ամբողջ քաղաքը և դաւառները, իսկ դոնէ որեւէ մէկը
 ձեզ մի որեւէ ցուցմունք տւել է: — Ո՛չ: Մենակ եւ
 տւել: Եւ աւելին կասեմ: Ձեր ստրուկների մէջ կա՞րող
 են քրիստոնեաներ լինել, որոնց մասին տեղեկութիւն
 չունէք, որովհետեւ այդ աղանդը արդէն ամեն տեղ տա-
 րածւել է, և նրանք ձեզ օգնելու փոխարէն ձեզ դա-
 ւաճանել կարող են: Նոյն իսկ վատ է, որ ինձ այստեղ
 տեսնում են, և այդ պատճառով դու, ազնւազարմ Պետ-
 րոնիոս, հրամայիր Եւնիկէին լռութիւն պահպանել. իսկ
 դու, նոյնչափ ազնիւ Վինիկիոս, լուր տարածիր, թէ
 քեզ մի իւր եմ վաճառում, որ եթէ ձիերի սմբակներին
 քսես, նրանք կրկէսում անշուշտ յաղթութիւն կը տա-
 նեն: Ես մենակ կորոնեմ և ես մենակ փախստական-
 ներին կը գտնեմ. իսկ դուք հաւատացէք ինձ և իմա-
 ցած եղէք, որ ինչ որ էլ առաջուց ստացած լինիմ, այդ
 կը լինի ինձ համար միայն քաջալերութիւն, որովհետեւ
 միշտ աւելի շատի յոյս կունենամ և աւելի վստահ կը-
 լինիմ, որ ինձ խոստացած պարգևը ձեռքիցս չի գնայ:
 Ա՛հ, այո՛, իբրեւ փիլիսոփայ արհամարհում եմ փողը,
 թէև նրան չեն արհամարհում ո՛չ Սենեկան, ոչ էլ նոյն
 իսկ Մուսոնիոսը կամ Կոռնուտոսը, որոնք սակայն մատ-
 ներից չեն զրկւել որեւէ մէկին պաշտպանելիս և որոնք
 կարող են իրանք գրել և իրանց անունները ապագայ
 սերունդներին թողնել: Բայց, բացի ստրուկից, որ մը-
 տադիր եմ գնելու, և բացի Մերկուրիոսից, որին ար-
 ջառներ եմ խոստացել (իսկ ինքներդ գիտէք, ինչպէս
 է տաւարը թանգացել), հէնց ինքը հետախուղութիւն
 մեծ ծախսեր է պահանջում: Լսեցէք միայն համբերու-

Թեամբ ։ Ահա քանի մի օր է, որ շարունակ ման գալուց ուսաներիս վրա վէրքեր են գոյացել։ Մտել եմ գինեան ։ Երբ մարդկանց հետ խօսելու, փոները, սպանդարնիների մօտ, ձիթապտուղ ծախողների մօտ, ձկնաւիճ առների մօտ։ Պատել եմ բոլոր փողոցները և խուլ անջիւղները. եղել եմ փախած ստրուկների ապաստանարհաններում. տարւել եմ մօտ հարիւրաս մորաւիճի մէջ. եղել եմ լացքը լացող, լացքը չորացնող տղերքում, ռամկական ճաշարաններում. տեսնել եմ ջութակահարների և քարտաշների հետ, տեսնել եմ երկնամունք բժշկողների և ատամ հանողների հետ. զրոյց եմ արել չորացած թուզ գնողների հետ, այցելել եմ գերեզմանատներ, իսկ գիտէ՞ք ինչի համար։ Որպէս զի ամեն տեղ ձուկ գծագրեմ, նայեմ մարդկանց աչքերին և լսեմ, ինչ կասեն այդ նշանը տեսնելիս։ Երկար ժամանակ ես ոչինչ չէի կարողանում նկատել, մինչև որ մէկ անգամ աւազանի մօտ աչքովս ընկաւ մի ծերունի ստրուկ, որ սափորով ջուր էր հանում և լաց լինում։ Մօտենալով նրան՝ արտասուքների պատճառը հարցրի։ Այս հարցիս, երբ նստեցինք աւազանի աստիճանների վրա, նա ինձ պատասխանեց, որ իր ամբողջ կեանքում հաւաքելիս է եղել սեստերց սեստերցի վրա սիրած որդուն ստրկութիւնից ազատելու համար. բայց նրա տէրը, մի ոմն Պանսա, երբ փողը տեսել է, խլել է բոլորը, իսկ որդուն շարունակում է պահել ստրկութեան մէջ։ «Եւ ահա լաց եմ լինում,—ասում էր ծերունին.—որովհետև թէև կրկնում եմ. թող Աստծու կամքը լինի, չեմ կարող, խեղճ մեղաւորս, արտասուքս պահել»։ Այն ժամանակ, իբր թէ կարեկցութիւնից զգածած, մատս թրջեցի սափորի ջրի մէջ

1 As—հոռմէական պղնձէ փող—մօտ 1 և կէս կոպէկ։

և գծագրեցի ձուկ, իսկ նա ձայն հանեց. «Ի՞նչ յոյսս
նոյնպէս Գրիստոսն է»: Ես հարցրի. «Ճանաչեցիր
ինձ այս նշանից»: Նա ասաւ. «Այո, և թող, խա-
ղաղութիւնը քեզ հետ լինի»: Այն ժամանակ սկսե-
ցի բերանից քաշել, և ծերունիս բոլորը դուրս տարաւ:
Նրա տէրը, այդ Պանսան, ինքը մեծ Պանսայի յա-
տագիրն է և Տիրերիս գետում քար է մատակարարւում
Հոռոմ, իսկ ստրուկները և վարձկան մարդիկ այդ քարը
նաւերից դատարկում են և շալակով կրում են և ա-
ռուցւող տների համար գիշերները, որ ցերեկով առ-
գելք չըլինին փողոցներում անց ու դարձ անողներին
Այնտեղ բանում են բազմաթիւ քրիստոնեաներ, որոնց
մէջ և նրա որդին: Բայց որովհետեւ դա ուժից վեր մի
աշխատանք է, այդ պատճառով կամեցել է որդուն ա-
յատագրել: Բայց Պանսան գերադաս է համարել պահ-
պանել թէ՛ փողը և թէ՛ ստրուկը: Այս որ ասաւ, ծե-
րունին սկսեց նորից լաց լինել, իսկ ես արտասուք-
ներս նրա արտասուքների հետ խառնեցի, մի բան, որ
ինձ համար շատ հեշտ էր, սրտիս բարութեան և ոտ-
ներիս ծակծկոցի պատճառով, որ շատ ման գալուց
ստացել էի: Ինքս էլ այդ միջոցին սկսեցի գանգաւ-
ւել, որ մի քանի օր առաջ Նէապոլից եկած լինելով՝
եղբայրներից ոչ ոքի չեմ ճանաչում, չըգիտեմ որտեղ
են ժողովւում միասին աղօթք անելու: Նա զարմացաւ,
որ Նէապոլի եղբայրները ոչ մի նամակ չեն տւել ինձ
Հոռոմի եղբայրների հասցէով, բայց ես նրան ասացի,
որ ճանապարհին նամակը ինձնից գողացան: Այն ժա-
մանակ նա ինձ ասաւ, որ գիշերը գամ գետի ափը,
իսկ ինքը կըծանօթացնէ ինձ եղբայրների հետ, նրանք
ինձ կուղեկցեն մինչև աղօթատեղին և այն երէցների
մօտ, որոնք քրիստոնէական համայնքն են կառավա-
րում: Այս լսելով՝ այնչափ ուրախացայ, որ տւի նրան

որդուն ազատագրելու անհրաժեշտ գումարը, այն յուսով որ վեհանձն Վինիկիոսը կրկնակի ինձ կըվերադարձնէ:

— Բիլոն, — ընդմիջեց Պետրոնիոսը. — պատմածիդ մէջ սուտը լող է տալիս ճշմարտութեան երեսին, ինչպէս ձէթը ջրի երեսին: Կարեւոր տեղեկութիւններ ես բերել, խօսք չունիմ: Մինչև անգամ սնդում եմ, որ Լիպիային Կոնստնտինոպոլսէն ճանապարհի վրա մեծ քայլը արդէն արւած է, միայն ~~դու~~ ստով մի համեմիր նորութիւններդ: Ի՞նչպէս է կոչուում այն ծերունին, որից իմացել ես, թէ քրիստոնեաները միմեանց ճանաչում են ձկան նշանի օգնութեամբ:

— Եւրիկիոս, տէր: Խեղճ, անբախտ ծերունի: Նա յիշեց բժիշկ Գլաւկոսին, որին պաշտպանում էի աւազակների ձեռքից, և դրանով է, որ գլխաւորապէս սիրտըս շարժեց:

— Հաւատում եմ, որ նրա հետ ծանօթացել ես և որ կը կարողանաս օգուտ քաղել այդ ծանօթութիւնից, բայց փողը նրան չես տւել: Ո՛չ մի աս չես տւել, հասկանում ես ինձ: Ոչինչ չես տւել:

— Բայց օգնեցի նրան շալակիլ սափորները և նրա որդու մասին խօսեցի ամենայն կարեկցութեամբ: Այո, տէր, ինչ կարող է թագնւել Պետրոնիոսի սրտտեսութիւնից: Դէհ, չեմ տւել նրան, կամ աւելի ճիշդ՝ տւել եմ, բայց հոգուս մէջ, մտքիս մէջ, և այդ, եթէ նա ճշմարիտ փիլիսոփայ լինէր, պէտք է որ նրան բաւական լինէր... Իսկ տւի նրա համար, որ այսպէս վարւելը անհրաժեշտ և օգտաւէտ համարեցի. մտածիր միայն, տէր, ինչպէս դրանով մէկ անգամից բոլոր քրիստոնեաներին գրաւած կըլինէի, ինչպիսի ազատ ճանապարհ կըրացւէր դէպի նրանց և ինչպիսի վստահութիւն կառաջացնէի նրանց մէջ:

—Ճշմարիտ է,—ասաւ Պետրոնիոսը.—պէտք է այդպէս անէիր:

—Հէնց դրա համար եմ այստեղ գալիս, որ կարողանամ այդ անել:

Պետրոնիոսը դարձաւ Վինիլիոսին.

—Հրամայիր համարել սրան հինգ հազար սերտերց¹, բայց միայն հողուղ, մտքիդ մէջ:

Բայց Վինիլիոսը ասաւ.

—Քեզ մի տղայ կըտամ, որ կըբերէ հարկաւոր դումարը, իսկ դու կասես Եւրիկիոսին, որ տղան քո ստրուկն է, և նրա ներկայութեամբ կըյանձնես փողը ծերունուն: Բայց քանի որ կարեւոր տեղեկութիւն ես բերել, կըստանաս նոյնչափ և քեզ համար: Արի տղայի և փողի համար այսօր երեկոյեան:

—Ահա ճշմարիտ կեսօր,—ասաւ Քիլլոնը:—Թոյլ տուր, տէր, որ քեզ նսիւրեմ իմ աշխատութիւնս, բայց թոյլ տուր նոյնպէս, որ այսօր երեկոյեան գամ միայն փողի համար, որովհետեւ Եւրիկիոսը ասաւ ինձ, որ արդէն բոլոր նաւերը դատարկեած են, իսկ նորերը կը գան Ոստիայից² միմիայն մի քանի օրից յետոյ: Խաղաղութիւնը ձեզ հետ: Այսպէս են հրաժեշտ տալիս քրիստոնեաները: Կըգտնեմ ինձ համար մի ստրկուհի, այսինքն ուղում էի ասել՝ մի ստրուկ: Ձկները կարթով են բռնւում, իսկ քրիստոնեաները ձկնով: Pax vobiscum! pax!... pax!... pax!...³

1 Հաւասար է մօտ 250 ուղբլու:

2 Ostia — Հռոմի նաւահանգիստն էր, Տիրերիսի գետաբերանի մօտ:

3 «Խաղաղութիւնը ձեզ հետ, խաղաղութիւնը»...

Գ Լ Ո Ւ Ս Ժ Ե

Պետրոսն իոսը Վինիկիոսին:

«Հաւատարիմ ասորուկի ձեռքով ուղարկում եմ քեզ Սնտիոնից այս նամակը, որին, թէև ձեռքդ աւելի վարժաւած է սրի և աղեղի, քան գրչի, յոյս ունիմ միևնոյն նամակաբերիս միջոցով անյապաղ կըստատասխանես: Թողի քեզ լաւ հետքի վրա և յոյսով լի. ուստի կարծում եմ, որ դու կամ արդէն յագեցրել ես քաղցր իղձերդ Լիզիայի գրկում կամ թէ կըյագեցնես առաջ քան իսկական ձմերային հողմը կըփչէ Կամպանիայի վրա Սորակտէի գագաթներէից: Ո՛ր, իմ Վինիկիոս. թող քեզ համար ուսուցչուհի լինի Կիպրոսի ոսկեհեր աստուածուհին¹, իսկ դու ուսուցիչ եղիր այդ լիգիական արջալոյսի համար, որ խոյս տաւ սիրոյ արեւից: Եւ միշտ յիշիր, որ մարմարը ինքն ըստ ինքեան, թէկուզ և ամենաթանկագինը, ոչինչ է և որ ճշմարիտ արժէք է ստանում միայն այն ժամանակ, երբ նրան գլուխ գործոց կըդարձնէ քանդակագործի ձեռքը: Եղիր այսպիսի մի քանդակագործ, դու, carissime! Բաւական չէ սիրել, պէտք է գիտենալ սիրել և պէտք է գիտենալ իրան սիրեցնել: Զւարճութիւն զգում է և՛ ռամիկը, և՛ անգամ անասունը, բայց ճշմարիտ մարդը նրանով է իսկապէս նրանցից զանազանւում, որ զւարճութիւնը մի տեսակ ազնիւ արւեստի է փոխանակում և այս արւեստի վրա դմայլւելով՝ գիտէ այդ, գիտակցօրէն զգում է իր մտքի մէջ դրա ամբողջ աստուծային արժէքը և այսպիսով յագեցնում է ոչ միայն մարմինը, այլ և հոգին: Յաճախ, երբ այստեղ մտածում եմ մեր կեանքի դատար-

կուլթեան, անասլահովուլթեան և տաղտկուլթեան մասին, մտքովս անցնում է, որ դու գուցէ և աւելի լաւն ես ընտրել և որ ոչ թէ Կեսարի արքունիքը, այլ պատկազմն ու սէրն են այն երկու բաները, որոնց համար արժէ ծնւել և ապրել:

«Պատերազմի մէջ բախտաւոր ես եղել. բախտաւոր եղիր և սիրոյ մէջ. իսկ եթէ հետաքրքրւում ես, ինչ է պատահում Կեսարի արքունիքում, ես քեզ երբեմն կըհաղորդեմ: Նստած ենք այժմ Անտիոնում և դողում ենք մեր աստուածային ձայնի վրայ, սակայն միշտ ատկուլթիւն ենք զգում դէպի Հռոմը և ձմեռս մտադիր ենք Բայք գնալու, Նէապոլում հրապարակօրէն ըմ գուրս դալու համար. այնտեղի բնակիչները յոյն լինելով՝ աւելի լաւ կարող են մեզ գնահատել, քան թէ Տիրերիսի ափին ապրող գայլի լակոտները: Կաճապարեն մարդիկ Բայքից, Պոմպէայից, Պուտէոլից, Կումէից, Ստաբիքից, չեն սլակասի ծափահարուլթիւններն ու պսակները, և սա միայն քաջալերուլթիւն կըլինի դէպի Աքայա՝ մտադրւած արշաւանքը սկսելու:

«Իսկ փոքրիկ Աւգուստայի յիշատակը: Այո՛. Դեռ նրան ողբում ենք: Սևիական ստեղծագործութեան այնպիսի հրաշալի օրհներգներ ենք երգում, որ սիրենները՝ նախանձից թազ են կացել Ամփիտրիդի՝ ամենախորին անդունդները: Նրանց փոխարէն մեզ ականջ կըդնէին դելփինները, եթէ չը խանգարէր ծովի ձայնը:

1 Աքայա կոչւում էր Յունաստանը իբրև հռոմայեցոց նահանգ:

2 Sirenes—առասպելական կանայք, որոնք աղբւում էին Միջերկրական ծովի արեւմտեան մասում և իրանց գլուխը երգերով հրապուրում էին նաւորդներին և կորցնում:

3 Ամփիտրիդ—ծովի աստուած Նեպտունի կինն էր. Ամփիտրիդի անդունդները—ծովի խորքերը:

Մեր վիշտը մինչև օրս չէ սփռվել, ուստի այդ ցոյց
ենք տալիս մարդկանց ամենայն ձևերով, որ մեզ սո-
վորեցնում է քանդակագործութիւնը, և միևնոյն ժա-
մանակ մեծ խնամքով դիտում ենք, արդեօք այդ ձևե-
րով գեղեցիկ ենք և արդեօք մարդիկ կարողանում են
այդ գեղեցկութիւնն ըմբռնել: Ա՛հ, իմ անգինս, կը-
մեռնենք իբրև խեղկատակներ և կոմեդիանտներ:

«Այստեղ են բոլոր աւգուստիանները և բոլոր աւ-
գուստիանուհիք, չըհամարելով հինգ հարիւր մատակ
էշերը, որոնց կաթիմէջ լողանում է Պոպպէան, և տասը
հազար ծառաներին: Երբեմն լինում է և ուրախ: Կալ-
վիա Կրիսպինիլլան պառաւում է. ասում են, խնդրել է
Պոպպէայից, որ թոյլ տրւի իրան նստել էշի կաթի-
վաննան իսկոյն նրանից յետոյ: Նիգիդիային Լուկա-
նոսը ապտակ տւաւ, մեղադրելով նրան որ կապակցու-
թիւն ունի մի գլադիատորի հետ: Սպորոսը ոսկորա-
խաղի մէջ տանուլ տւաւ իր կինը Սենեկիոնին: Տոր-
քւատոս Սիլանոսը առաջարկում էր ինձ Եւնիկէի հա-
մար չորս շազանակագոյն նժոյգ, որոնք այս տարի ան-
կասկած յաղթանակ կըտանեն ձիարշաւների ժամա-
նակ: Չուզեցի, և քեզնից շնորհակալ եմ նոյնպէս, որ
նրան չըվերցրիր: Ինչ որ վերաբերում է Տորքւատոս
Սիլանոսին, խեղճը մինչև անգամ չէ հասկանում, որ
տրդէն աւելի ուրաւկան է, քան մարդ: Նրա մահը ար-
դէն վճռած բան է: Իսկ գիտե՞ս ինչ է նրա յանցանքը.
— այն, որ աստուածային Օգոստոսի ծոռն է: Ոչ մի
փրկութիւն չըկայ նրա համար: Այսպէս է մեր աշ-
խարհը:

«Սպասում էինք այստեղ, ինչպէս քեզ յայտնի է,
Տրդապին, իսկ այդ միջոցին Վաղարշը գրել է մեզ վի-
րաւորական նամակ: Քանի որ գրաւել է Հայաստանը,
խնդրում է որ իր ձեռքում թողնւի այդ երկիրը Տըր-

դատի համար, իսկ եթէ ոչ՝ այնպէս էլ չի տալ: Ճիշտ որ մի ծաղր է, ուստի վճռեցինք պատերազմել: Կորբուլոնը կըստանայ այնպիսի իշխանութիւն, ինչպիսին ունէր մեծ Պոմպէոսը ծովահէնների պատերազմի ժամանակ: Բայց մի ըսպէ կար, որ Ներոնը տատանւում էր. վախենում էր երևի այն փառքից, որ յաղթութիւնից յետոյ կարող է ձեռք բերել Կորբուլոնը: Մինչևանգամ կարծիք կար, արդեօք բարձրագոյն հրամանատար չընշանակե՞լ մեր Աւլոսին: Հակառակեց Պոպպէան, որի աչքին Պոմպէոնիայի առաքինութիւնը մի փուշ է¹:

«Վատինիոսը խոստացել է մեզ գլադիատորական

1 Կլաւդիոս կայսրը 35 թ. Հայաստանում թագաւոր անտաքեց վրաց Փարսման թագաւորի եղբայր Մինդրատին, որին 51 թ. սպանեց իր եղբօր որդին Հռադամիստը և ինքը թագաւորեց: Պարթեաց Վաղարշ Ա. թագաւորը (51—78 թ. Գ. ծ. յ.), Հրադամիստի տեղ կամեցաւ իր եղբայր Տրդատին նստացնել՝ Հայաստանը Պարթեաստանի հետ սերտ կապերով միացնելու համար: Պարթեական այս ձգտումները ստիպեցին հռոմայեցոյ՝ զօրքեր ուղարկելու Հայաստան Կորբուլոնի առաջնորդութեամբ, որ երկարատեւ կռիւններից յետոյ հայոց թագաւոր նստացրեց Կապադովկիայի արքայազն Տիգրանին (60 թ.): Այս պատերազմի մասին է, որ հեղինակը ակնարկութիւններ է անում սուղին գլխում. սրան մասնակցեց և Վինիլիոսը՝ Հետեեալ տարին այս Տիգրանը ստիպւած էր Հայաստանը թողնել պարթեանների ձեռքում և փախչել, իսկ կայսրը համաձայնում էր այս երկիրը տալ Տրդատին, միայն թէ նա գայ Հռոմ և կայսեր ձեռքից ընդունէ թագը: Այս միջոցին 63 թ. Ներոնը ստացաւ Վաղարշից այստեղ յիշած վերաւորական նամակը, որի մէջ նա գրում էր, թէ աստուածները Հայաստանի տէրութիւնը տւին պարթեաններին յամօթ Հռոմայեցոյ, և ինքը թէև կարող էր ջախջախել հռոմայեցոյ զօրքերին, բայց գթութիւն ցոյց տւաւ նրանց և թողեց կենդանի դուրս դնալ Հայաստանից: Տրդատը եկած կըլինէր Հռոմ, եթէ նրան արգելք չլինէին նրա քրմական պարտականութիւնները՝ բայց նա կերթայ կայսերական դրօշակների և սպտկերի մօտ և այնտեղ աստուածների ներկայութեամբ կանէ իր թագաւորութեան նաւակատիքը: Այս նամակի վրա Ներոնը արեւ-

ինչ-որ արտասովոր կռիւներ, որ պիտի տեղի ունենան Բենիվենտոնում: Տես թէ ուր են հասնում այժմ կօշկակարները, չընայելով որ ասւած է. «ne sutor supra erepidam»: Վիտելիոսը կօշկակարի սերունդ, Վատինիոսը կօշկակարի հարազատ որդի: Գուցէ ինքն ևս մի ժամանակ կօշկի թելերն էր ձգում: Դերասան Ալիտուրոսը երէկ հրաշալի կերպով ներկայացրեց Էդիպոսին: Հարցրի նրան իբրև հրէայի, արդեօք հրէաներն ու քրիստոնեաները մէկ են: Պատասխանեց ինձ, թէ հրէաների հաւատը նախնական է, իսկ քրիստոնեաներինը նոր աղանդ է, որ նոր է ծագել Հրէաստանում: Տիբերի օրով այնտեղ ինչ-որ մարդու են խաչել, որի դաւանակիցները օրէց օր շատանում են և աստւած են համարում նրան: Կարծեմ ոչ մի ուրիշ աստւած, մահաւանդ մեր աստւածներին, նրանք չեն կամենում ճանաչել: Չեմ հասկանում, ինչ փնաս կարող էր տալ նրանց այդ:

«Տիգելլինոսը ցոյց է տալիս ինձ արդէն ակնյայտնի թշնամանք: Մինչև օրս չէ կարող ինձ յաղթել, այնուամենայնիւ ինձ հետ համեմատած մի առաւելութիւն ունի: Նա ինձնից աւելի է հոգս քաշում կեանքի մասին և աւելի մեծ անզգամի է, և այս նրան մօտեցնում է Ահենորարին: Վաղ թէ ուշ՝ այս երկուսը իրար

լեան զօրքերի լիակատար հրամանատարութիւնը կրկին յանձնեց Կորբուլոնին, որ և 63 թ. ամառը մտաւ Հայաստան:

1 «Կօշկակար, մի քննադատիր կօշկից բարձր: Այս խօսքերը յոյները վերագրում էին իրանց հռչակաւոր Ապելլէս նկարչին, որ իր պատկերը հանդէս էր դրել, որպէսզի անցորդները ցոյց տան նրա մէջ նկատւած պակասութիւնները: Մի կօշկակար նրան պատկերի վրա նկարած կօշկի մէջ մի սխալ ցոյց տւաւ: Ապելլէսը ուղղեց. բայց երբ միւս օրը կօշկակարը սկսեց և ազդրելի մասին խօսել՝ նկարիչը նրան ասաւ վերը բերւած խօսքերը:

կըհասկանան, և այն ժամանակ կըգայ իմ հերթը: Ե՞րբ այդ ժամանակը կըհասնէ, չըգիտեմ, բայց որովհետև առանց այն էլ մի օր պիտի պատահի, ուրեմն ի՞նչ մտածեմ ժամանակի մասին: Իսկ մինչև այդ պէտք է զւարճանալ: Կհանքը ինքն ըստ ինքեան վատ չէր լինի, եթէ Պղինձմօրուսը չըլինէր: Նրա շնորհիւ մարդ շատ անգամ զգուժ է ինքն իրանից: Չարժէ նրա քաղցր հայեացքի համար մղած մրցումը համարել ինչ-որ կրկէսական մրցում, ինչ-որ խաղ, մի այնպիսի մրցում, ուր յաղթութիւնը գոհացում է տալիս ինքնասիրութեանը: Ուղիղ է, շատ անգամ ես հէնց այսպէս եմ ինձ այդ մեկնում. սակայն երբեմն թւում է ինձ, որ ես մի ֆիլոն եմ և ոչնչով նրանից լաւ չեմ: Երբ դա այլևս քեզ հարկաւոր չի լինի, ուղարկիր ինձ մօտ: Սիրեցի դրա հնարագէտ խօսակցութիւնը: Իմ կողմից շնորհաւորիր քո աստուածային քրիստոնէութիւնն և մանաւանդ իմ անունից խնդրիր նրան, որ քեզ համար ձուկ չըլինի: Հաղորդիր ինձ քո առողջութեան, հաղորդիր քո սիրոյ մասին, իմացիր սիրել, սովորեցրու սիրել և ողջ եղիր»:

Մ. Կ. Վինիկիոսը Պետրոնիոսին:

«Լիգիան մինչև այսօր չըկայ: Եթէ յոյսը չըլինէր, որ նրան կըգտնեմ, պատասխանս չէիւ ստանայ, որովհետև երբ կեանքը զգւելի է դառնում, գրելու ցանկութիւն էլ չի լինում: Ուզում էի ստուգել, արդեօք Քիլոնը ինձ չէ՞ խաբում, և այն գիշեր, երբ եկաւ Եւրիկիոսի փողի համար, ղինւորական թիկնոցի մէջ փաթաթւելով աննկատելի կերպով հետևեցի նրան ու տըղային, որին հետն էի դրել: Երբ տեղը հասանք, հեռւից, նաւահանգստի սիւնի ետևը թագ կենալով, դիտում էի նրանց և համոզւեցի, որ Եւրիկիոսը հնարած անձնաւորութիւն չէր: Ներքեւ, դիտի ափին, մի քանի մարդիկ լապտերների լոյսով մեծ լաստանաւից քարեր

էին դատարկում և դարսում էին ասիին: Տեսայ, ինչպէս Քիլոնը մօտեցաւ նրանց և սկսեց խօսել մէկ ծերունու հետ, որ մի ըստէ անցած ընկաւ նրա ոտները: Միւսները նրանց շէջապատեցին, դարմացած բացաւանչութիւններ արձակելով: Իմ աչքերիս առջև տղան տաւ քսակը Եւրիկիոսին, որ փողն առնելով, սկսեց աղօթք անել՝ ձեռները վեր տարածած, և նրա կողքին չոքած էր մի ուրիշը ակներև էր, նրա որդին: Քիլոնը այլևս ինչ-որ ասաւ, ինչ՝ չըկարողացայ լսել, և օրհնեց թէ այդ երկու չոքածներին, և թէ մնացածներին, օդի մէջ խաչի նման շաւաններ անելով, այս շաւանները նրանք, ինչպէս երևում է, պաշտում են, քանի որ բոլորն էլ ծունր չոքեցին: Իմ մէջ ցանկութիւն էր ծնւում նրանց մէջ մտնելու և երեք այնպիսի քսակ խոստանալու նըրան, ով որ Լիգիային ինձ կըտար. բայց վախենում էի փչացնել Քիլոնի գործը և մի քիչ մտածելուց յետոյ հեռացայ:

«Այս տեղի ունեցաւ մօտաւորապէս տասներկու օր քո մեկնելուց յետոյ: Այդ օրից Քիլոնը ինձ մօտ մի քանի անգամ է եկել: Ինքը ինձ պատմում էր, որ քրիստոնեաների մէջ մեծ յարգանք է ձեռք բերել: Ասում է, որ եթէ մինչև օրս Լիգիային չէ գտել, պատճառն այն է, որ նրանց թիւը հէնց միայն Հռոմում անհամար է, ուստի ամենքն էլ միմեանց հետ ծանօթ չեն և չեն կարող ամենը գիտենալ, ինչ որ իրանց մէջ պատահում է: Միւսնոյն ժամանակ զգոյշ են և առհասարակ սակաւախօս. բայց նա գրաւ է գալիս, որ երէցներին, որոնք պրեսբիտերներ են կոչւում, հասնէ թէ ոչ, կաջողի բոլոր գաղտնիքները դուրս կորզել: Արդէն մի քանիսի հետ ծանօթացել է և փորձել է նրանց հարցուփորձ անել, բայց զգոյշ կերպով, որ շտապելով կասկածանք չըզրգուէ և չըղժարացնէ բանը... Եւ թէև

ծանր է սպասելը, թէև համբերութիւնս հասնում է, զգում եմ որ իրաւացի են նրա ասածները, և սպասում եմ:

«Նա արդէն նոյնպէս տեղեկացել է, որ աղօթքի համար ունին ընդհանուր տեղեր, առաւելապէս քաղաքի դարպասներից դուրս, դատարկ տներում, և մինչև անգամ արենարիաներում: Այնտեղ նրանք կատարում են Քրիստոսի պաշտամունքը, երգում են և փառարանում են նրան: Այսպիսի տեղեր շատ են: Քիլոնը ենթադրում է, որ Լիգիան դիտմամբ ուրիշ տեղերն էլ գնում քան Պոմպոնիան, որպէսզի սա, բան է եթէ դատ և քննութիւն բացելի, համարձակ կարողանայ երգել, որ նրա թագուստի տեղը չըգիտէ: Գուցէ պրեսբիտերները նրան խորհուրդ են տւել այս զգուշութիւնը: Եթէ Քիլոնը իմանայ արդէն այն տեղերը, կըգնամ հետը միասին, և եթէ աստուածները թոյլ կըտան ինձ տեսնել Լիգիային, երգում եմ քեզ Յուպիտերի անունով, որ այս անգամ ձեռքիցս չի պրծնի:

«Շարունակ մտածում եմ այս աղօթատեղիների մասին: Քիլոնը չէ կամենում որ հետը գնամ: Վախենում է, բայց ես չեմ ուզում տանը նստել: Կըճանաչեմ նրան իսկոյն. թէկուղ ուրիշ զգեստ հագած կամ քողարկւած լինի: Նրանք այնտեղ հաւաքւում են գիշերներով, բայց ես նրան կըճանաչեմ և գիշերով: Կը ճանաչէի ամեն տեղ նրա ձայնը և շարժումները: Ինքս կերթամ ծպտեալ, ուշադրութեամբ կըղննեմ ամեն մէկ եկող-գնացողին: Շարունակ նրա մասին եմ մտածում, ուստի կըճանաչեմ նրան: Քիլոնը պէտք է վաղը դայ և մենք երթանք, հետս զէնք կառնեմ: Գաւառ ուղարկած իմ սարուկներից մի քանիսը վերադարձան ձեռնուայն: Բայց այժմ հաւատացած եմ, որ այստեղ է քաղաքում: Գուցէ մինչև անգամ ոչ հեռու: Ինքս ես

շատ տներ այցելեցի, վարձելու պատրւակով: Ինձ մօտ նրա համար հազարապստիկ լաւ կըլինի, որովհետեւ այդ տներում ապրում է աղքատութեան մի ամբողջ մըջնոց: Չէ՞ որ ես նրա համար ոչինչ չեմ խնայի: Գրում ես որ լաւ եմ ընտրել, բայց ես ընտրել եմ վըշտերն ու թախիծը: Նախ կերթանք այն տները, որոնք քաղաքի մէջ են, յետոյ դարպասներից դուրս: Մի ինչ որ բանի յոյս է ծագում ամեն առաւօտի հետ, եթէ ոչ՝ ապրել կարող չէի լինի: Դու ասում ես, որ պէտք է իմանալ սիրել, և ես իմանում եմ խօսել Լիզիայի հետ սիրոյ մասին. իսկ այժմ միայն կարօտն եմ քաշում, միայն սպասում եմ Քիլոնին, և տանը ինձ համար անտանելի է: Մնաս բարեւ»:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԶ

Բայց Քիլոնը բաւական երկար ժամանակ չէր երևում, այնպէս որ Վինիկիոսը վերջապէս չըզիտէր, թէ ինչ մտածէ այդ մասին: Իզուր ինքն իրան կրկնում էր, թէ հետախուզութիւնները, եթէ պէտք է ցանկալի և հաստատ հետևանքների հասցնեն, պէտք է լինին ծանր: Բայց թէ նրա արիւնը և թէ բուն բնաւորութիւնը բողոքում էին բանականութեան ձայնի դէմ: Ոչինչ չանել, սպասել, ձեռները ծալած նստել այնքան հակառակ էր նրա բնոյթին, որ ոչ մի կերպ չէր կարող դրա հետ հաշտել: Մուգ, ստրկական թիկնոցը հագին քաղաքի փողոցներով շրջելը—հէնց այն պատճառով որ զուր էր,—նրան միայն սեփական անգործութիւնը քողարկել էր երևում և չէր կարող գոհացնել: Նրա ա-

զատագիրները, բոլորն էլ ճարպիկ մարդիկ, որոնց
 հրամայել էր սեփական հախաձեռնութեամբ հետա-
 խուզութիւններ անել, հաղարապատիկ աւելի քիչ հնա-
 րագէտ գտնւեցին, քան Քիլոնը: Միւսոյն ժամանակ
 պէտքի էր լիգիան զգացած սիրոյ հետ միասին նրա մէջ
 ծագեց նաև խաղը վաստակել կամեցողի յամառութիւ-
 նը: Վինիկիոսը միշտ այդպէս էր: Ամենափոքր հասա-
 կից նա ինչ որ ուզում էր՝ ի կատար էր ածում, մի
 մոլեգնած մարդու պէս, որ չէ հասկանում, թէ կարող
 է որևէ բան չաջողւել և թէ պէտք է որևէ բանից հրա-
 ժարւել: Ուղիղ է, զինւորական կարգապահութիւնը մի
 առ ժամանակ սանձահարել էր նրա ինքնակամութիւնը,
 սակայն ներշնչել էր նրան նաև մի համոզմունք, որ ամեն
 մի հրաման, որ տալիս էր իր ստորադրեալներին, պէտք
 է կատարւած լինի. իսկ նրա երկար տարիների կեանքը
 Արևելքում, հլու և ստրկական հնազանդութեան ընտե-
 լացած մարդկանց մէջ, հաստատեցին նրան այն հա-
 լատի մէջ, թէ նրա «ուզում եմ»-ը սահման չունի: Այս
 պատճառով այժմ ծանր խոցւած էր և՛ նրա ինքնասի-
 րութիւնը: Միւսոյն ժամանակ այդ հակասութիւննե-
 ռի, Լիգիայի այս ընդդիմադրութեան և հէնց այդ փա-
 խուստի մէջ մի անհասկանալի բան կար նրա համար,
 մի հանելուկ, որը մեկնելու համար նա մաշւելով՝ դը-
 լուխը տրաքացնում էր: Զգում էր որ Ակտէն ճշմարիտ
 է ասել և որ Լիգիան իր վերաբերմամբ անտարբեր
 չէր: Բայց եթէ այդպէս է, ինչո՞ւ վերադասեց շրջմոլիկ
 և աղքատ կեանքը իր սիրուց, իր փաղաքշանքներից
 և իր շքեղ տան մէջ ապրելուց: Այս հարցի պատաս-
 խանը չէր կարողանում գտնել և դրա տեղ միայն մի
 անորոշ գաղափար էր կազմում, թէ իր և Լիգիայի
 ընդթնքների ու գաղափարների մէջ, իր ու Պետրոնիոսի
 աշխարհի և Լիգիայի ու Պոմպոնիա Գրէկինայի աշ-

խարհի մէջ գոյութիւն ունի մի ինչ-որ տարբերութիւն
 և մի ինչ-որ տարածայնութիւն, որ խոր է, ինչպէս մի
 անդունդ, որ ոչնչով չի լցւի և չի հաւասարւի: Այն
 ժամանակ թւում էր նրան, թէ Լիգիային պէտք է
 կորցնէ, և այս մտքից կորցնում էր հաւասարակշռու-
 թեան այն փնտրողը, որ նրա մէջ կամենում էր պահ-
 պանել Պետրոնիոսը: Լինում էին այնպիսի բոպէներ,
 երբ ինքը չիգիտէր, սիրում է արդեօք Լիգիային թէ
 ատում: հասկանում էր միայն, որ պէտք է նրան գտնէ
 և որ կըգերադասէր՝ գետինը իրան կուլ տայ, քան նը-
 րան չըկարողանայ տեսնել և տիրանալ: Երեակայու-
 թեան ուժի շնորհիւ տեսնում էր նրան երբեմն այնպէս
 պարզորոշ, կարծես իր առջև կանգնած լինէր: Մտա-
 րերում էր ամեն մի խօսք, որ նրան էր ասել կամ նը-
 րանից լսել էր: Չգուժ էր նրա մերձակորութիւնը, զգում
 էր նրան իր կրծքին, իր բազուկների մէջ, և այն ժա-
 մանակ տուփանքը ընդգրկում էր նրան կրակի պէս:
 Սիրում էր նրան և կանչում էր նրան: Իսկ երբ մտա-
 ծում էր, որ նրանից սիրւած էր և որ նա յօժարակամ
 կարող էր կատարել ամենը, ինչ որ նրանից ինքը ցան-
 կանում էր, նրան մի ծանր, անզուսպ ցաւ էր բռնում
 և մի մեծ գորով էր տիրում նրա սրտին, մի ահագին
 ալիքի պէս: Բայց լինում էին այնպիսի բոպէներ ևս,
 երբ բարկութիւնից գունատւում էր և զմայլւում էր,
 մտածելով այն պատիժների և չարչարանքների մասին,
 որ կըտայ Լիգիային, երբ նրան կը գտնէ: Ուզում էր
 ոչ միայն նրան տիրանալ, այլ ունենալ իրրեւ անպատ-
 ւած մի ստրկուհի, և միևնոյն ժամանակ զգում էր, որ
 եթէ իրան տային ընտրելու, արդեօք ինքը Լիգիայի
 ստրուկը կըկամենար լինել թէ երբէք չըտեսնել նրան,
 կըգերադասէր նրա ստրուկը լինել: Լինում էին օրեր,
 երբ մտածում էր այն նշանների մասին, որ նրա վար-

դագոյն մարմնի վրա կըթողնէր մտրակը, և միևնոյն ժամանակ կուղենար համբուրել այդ նշանները: Նրա մտքով անցնում էր նաև որ բախտաւոր կըլինէր, եթէ կարողանար նրան սպանել:

Այս հոգեկան պառակտումից, տանջանքից, դրութեան անորոշութիւնից և կսկծից կորցնում էր առողջութիւնը և մինչև անգամ գեղեցկութիւնը: Դառնել էր նոյնպէս անմատչելի և անգութ տէր: Ստրուկները և նոյն իսկ ազատագիրները մօտենում էին նրան դողալով, և որովհետև պատիժ էր նշանակում առանց որևէ առիթի, որչափ անգութ, նոյնչափ և անարդար կերպով, սկսեցին ծածուկ ասել նրան: Իսկ նա զգալով այս և զգալով իր մեղքերը՝ աւելի ևս վրէժ էր առնում նրանցից: Այժմ իրան զսպում էր միայն Քիլոնի նկատմամբ, վախենալով՝ չըլինի թէ նա դադարի որոնելուց, իսկ յոյնը հասկանալով այս՝ սկսել էր նրան տիրել և աւելի ու աւելի պահանջող դառնալ: Սկզբում ամեն տեսակցութեան ժամանակ հաւատացնում էր Վինիկիոսին, թէ բանը հեշտ և արագ կերթայ, իսկ այժմ ինքը սկսել էր դժւարութիւններ հնարել, և ուղիղ է՝ չըդադարելով հետախուզութիւններ իրականացնելուց, համար երաշխաւոր լինելու այնուամենայնիւ չէր ծածկում, որ այդ հետախուզութիւնները դեռ երկար պէտք է տևեն:

Վերջապէս Քիլոնը եկաւ, երկար օրեր սպասել տալուց յետոյ, այնպէս մռայլած դէմքով, որ երկտասարդ տղամարդը նրան տեսնելով՝ գունատեց և ցատկելով նրան ընդ առաջ՝ հազիւ ուժ ունեցաւ հարցնելու.

—Նա քրիստոնեաների մէջ չէ:

—Ի՞նչպէս չէ, տէր, — պատասխանեց Քիլոնը, — բայց գտայ նրանց մէջ Գլաւկոսին, բժշկին:

—Ինչի՞ մասին ես խօսում և ով է նա:

—Մոռացել ես ուրեմն, տէր, այն ծերունուն, որի հետ ճանապարհորդել եմ Նէապոլից Հռոմ և որին պաշտպանելիս կորցրել եմ այս երկու մատներս, որոնց կորուստը թոյլ չէ տալիս ինձ ձեռքիս գրիչ պահել: Աւազակները, որոնք յափշտակեցին նրա կնոջը և երեխաներին, նրա կողքը դանակ խրեցին: Նա մեռնում էր, երբ ես նրան թողի պանդոկում Մինտուրնայի՝ մօտ և երկար ժամանակ ողբում էի նրա մահը: Աւազ, այժմ համողեցի, որ դեռ ևս ապրում է և պատկանում է Հռոմի քրիստոնէական համայնքին:

Վինիկիոսը, որ չէր կարողանում հասկանալ՝ բանն ինչ է, միայն հասկացաւ, որ այս Գլաւկոսը մի խոչընդոտ է հանդիսանում Լիզիային գտնելու համար, ուստի զսպեց իր բարկութիւնը, որ արդէն սկսել էր իրան տիրել, և ասաւ.

—Եթէ նրան պաշտպանում էիր, պէտք է նա քեզ երախտագէտ լինի և օգնէ:

—Ահ, պատւելի տրիրուն, մինչև անգամ աստուածները միշտ չեն լինում երախտագէտ, ո՛ւր մնաց մահկանացուները: Այո, պէտք է ինձ երախտագէտ լինի: Բայց դժբախտաբար նա մի թոյլ, տարիքից և վշտից բթացած խելքի տէր ծերունի է, և այս պատճառով ոչ միայն երախտագէտ չէ ինձ, այլև, ինչպէս տեղեկացայ հէնց նրա հաւատակիցներից, ինձ է մեղադրում, թէ ես աւազակների հետ խօսքը մէկ եմ արել և թէ ես եմ նրա դժբախտութիւնների պատճառը: Ահա իմ երկու մատիս վարձատրութիւնը:

1 Minturnae քաղաքը Լատիոնի և Կամպանիայի սահմանի մօտ էր գտնւում:

—Հաւատացած եմ, անպիտան, որ հէնց այնպէս էլ է, ինչպէս որ նա ասում է,—ասաւ Վինիկիոսը:

—Ուրեմն նրանից աւելի գիտես, տէր,—պատասխանեց արժանաւորութեամբ Քիլոնը.—որովհետեւ նա միայն ենթադրում է թէ այդպէս է եղել. բայց այս ենթադրութիւնը նրան չի խանգարի քրիստոնեաներին դիմելու և անխիղճ կերպով ինձանից վրէժն առնելու: Անկասկած նա այդ կանէ, իսկ միւսները նոյնպէս անկասկած նրան կօղնեն: Իմ բախտից՝ անունս չըզիտէ. իսկ աղօթատեղիում, ուր մենք միմեանց հանդիպեցինք, չընկատեց ինձ: Բայց ես նրան իսկոյն ճանաչեցի և առաջին ակնթարթում կամեցայ նրա պարանոցով փաթաթել: Ինձ պահեց միայն սառը դատողութիւնս և ամեն մի քայլիս մասին մտածելու սովորութիւնս: Դուրս գալով աղօթատեղիից՝ սկսեցի նրա մասին հարցութիւն դնել, և ովքեր որ նրան ճանաչում են՝ ասացին ինձ, որ նա մի մարդ է, որին ընկերը դաւաճանել է Նէապոլի ճանապարհին... Այլապէս չէի էլ գիտենայ, թէ նա այսպէս է պատմում:

—Այդ բոլորը ինձ չէ վերաբերում: Ասա, ի՞նչ տեսար աղօթատեղիում:

—Քեզ չէ վերաբերում, տէր, բայց ինձ վերաբերում է բոլորովին այնչափ, որչափ որ սեփական կաշիս: Եւ որովհետեւ կամենում եմ, որ իմ վարդապետութիւնը ինձնից յետոյ ևս ապրի, աւելի լաւ եմ համարում հրաժարւել այն պարզակից, որը ինձ խոստացել ես, քան կեանքս վտանգի ենթարկել միայն մամոնայի համար, առանց որի, իբրև ճշմարիտ փիլիսոփայ, կարող եմ ապրել և առտւածային ճշմարտութիւնը որոնել:

Բայց Վինիկիոսը մօտեցաւ նրան չարագուշակ դէմքով և սկսեց ասել գաղափար ձայնով.

—Իսկ ո՞վ է քեզ ասել, որ աւելի շուտ Գլաւկոսի ձեռքից մահի կը պատահես, քան իմ ձեռքից: Ո՞րտեղից պիտես, շան զաւակ, որ քեզ իսկոյն կեթ չեն թաղի իմ պարտէզում:

Քիւրնը, որ երկչոտ էր, նայեց Վինիկիոսին և մէկ ականթարթում հասկացաւ, որ այլ ևս մի անգագոյշ խօսք՝ և կը կորչի առանց այլևայլութեան, ուստի՝

—Կորոնեմ նրան, տէր, և կը գտնեմ նրան,— կանչեց շտապով:

Տիրեց լռութիւն, և այս միջոցին լսելի էր միայն Վինիկիոսի արագ շնչառութիւնը և պարտէզում աշխատող ստրուկների հեռաւոր երգեցողութիւնը:

Մի քիչ ժամանակից յետոյ միայն յոյնը նկատելով, որ երիտասարդ տղամարդը արդէն մի փոքր հանգստացել է, սկսեց խօսել.

—Մահը կողքովս անցաւ, բայց ես նայում էի նրան այնպիսի հանդարտ հոգով, ինչպէս Սոկրատէսը: Ո՛չ, տէր, չասացի թէ հրաժարւում եմ աղջկան որոնելուց, և կամենում էի քեզ միայն ասել, որ նրան որոնելը կապւած է այժմ ինձ համար մեծ վտանգի հետ: Մի ժամանակ կասկածում էիր, արդեօք աշխարհիս երեսին կայ Եւրիկիոս մէկը, և թէև սեփական աչքերովդ համոզեցիր, որ հօրս զաւակը քեզ ճշմարտութիւն էր ասում, այժմ ևս մտածում ես, որ ես հնարել եմ Գլաւկոսին: Աւանդ, եթէ նա միայն մտացածին անձնաւորութիւն լինէր, եթէ կարողանայի ամենայն ապահովութեամբ շրջել քրիստոնեաների մէջ այնպէս, ինչպէս առաջ էի շրջում, կը հրաժարւէի այն խեղճ, պառաւ ստրկուհուց, որին դնել եմ երեք օր սրանից առաջ, որպէս զի իմ տարիքս ու անկալութիւնս խնամէ: Բայց Գլաւկոսը ապրում է, տէր, և եթէ մէկ անգամ ինձ

տեսնէ, դու այլևս ինձ չես տեսնի, և այն ժամանակ
ո՞վ կըզտնէ քեզ համար աղջիկը:

Այստեղ նա նորից լռեց և սկսեց արտասուքը
սրբել. ապա շարունակեց.

— Բայց քանի որ Գլաւկոսը ապրում է, ի՞նչպէս
ես նրան որոնեմ, երբ ամեն ըոպէ կարող եմ այն ծե-
րունուն պատահել. իսկ երբ նրան պատահեմ, կըկոր-
չիմ և ինձ հետ կըկորչին իմ հետախուզութիւնները:

— Ի՞նչ ես ակնարկում, միտքդ ի՞նչ է, ի՞նչ ես
կամենում ձեռնարկել, — հարցրեց Վինիկիոսը:

— Արիստոտէլը մեզ սովորեցնում է, տէր, որ փոքր
բաները պէտք է աւելի մեծ բաներին դոհննք. իսկ
Պրիամոս թագաւորը յաճախ ասում էր, թէ ծերութիւ-
նը ծանր բեռ է: Ծերութեան և դժբախտութիւնների
այս ծանր բեռը վաղուց է որ ճնշում է Գլաւկոսին և
այնպէս սաստիկ, որ մահը նրա համար բարերարու-
թիւն կըլինէր: Ապա ի՞նչ է ըստ Սենեկայի մահը, եթէ
ոչ ազատութիւն:

— Յիմարարանութիւն արա Պետրոնիոսի, ոչ թէ
ինձ հետ, և պարզ ասա, ի՞նչ ես կամենում:

— Եթէ տռաքինութիւնը յիմարութիւն է, թող ինձ
ասուածները թոյլ տան յաւիտեան յիմար մնալ: Կա-
մենում եմ, տէր, ճանապարհիցս հեռացնել Գլաւկոսին,
որովհետեւ քանի որ նա ապրում է, թէ իմ կեանքն և թէ
իմ հետախուզութիւնները շարունակ վտանգի մէջ են:

— Ուրեմն վարձիր մարդիկ, որոնք նրան փայտով
սատկացնեն. ես նրանց կըվճարեմ:

— Կըպլոկեն քեզ, տէր, և վերջը կըսկսեն օգուտ
քաղել այդ գաղտնիքից: Հոռմում այնքան անզգամներ
կան, որքան աւաղ կրկեսի ասպարէզում. բայց չես
հաւատալ, ինչպէս թանգ են իրանց գնահատում, երբ
մի ազնիւ մարդ կամենում է վարձել իրանց անզգա-

մութիւնը: Ո՛չ, պատուելի տրիրուհ: Իսկ եթէ վիգիլները՝ վրա հասնեն հէնց սպանութեան ըրպէի՞ն. նրանք անպատճառ կըխոստովանեն՝ ո՛վ է իրանց վարձողը, և դաւի մէջ կընկնես: Իսկ ինձ չեն մատնի, որովհետեւ անունս չեմ ասի: Վատ ես անում, որ ինձ չես հաւատում. մի կողմ թողնելով մինչև անգամ իմ բարեխղճութիւնը, յիշիր գոնէ այն, որ այստեղ այլևս երկու խնդիր կայ—անձնական կաշիս և քո ինձ խոստացած պարգևը:

—Ո՞րքան է քեզ հարկաւոր:

—Հարկաւոր է ինձ հազար սեստերց²: Ուշադրութիւն դարձրու, տէր, որ պէտք է գտնեմ բարեխիղճ անդպաններ, այնպիսի մարդիկ, որոնք պրաւականը վերցնելով՝ իսկոյն չեն անհետանայ: Լաւ աշխատութեան համար լաւ էլ վարձ է պահանջում:—Ինձ ևս մի բան կըմնար այն արտասուքները սրբելու համար, որ կըթափեմ Գլաւկոսի կսկծից: Աստուածները թող վկայ լինեն, որչափ նրան սիրում էի: Եթէ այսօր հազար սեստերց ստանամ, երկու օրից յետոյ նրա հոգին կըլինի Հադէսում, և այնտեղ արդէն, եթէ հոգիները ուղահպանում են յիշողութիւն և մտածելու ընդունակութիւն, կիմանայ, որչափ իրան սիրում էի: Հէնց այսօր և եթ կըգտնեմ մարդիկ և կըյայտնեմ նրանց, որ վաղ-ւայ երեկոյից Գլաւկոսի ապրած ամեն մի աւելորդ օր-ւայ համար վճարից կըկտրեմ հարիւր սեստերց: Նոյնպէս մի ծրագիր ունիմ, որ ինձ անվրէպ է երևում:

Վինիկիոսը այլևս մէկ անգամ խոստացաւ նրան հարկաւոր գումարը, բայց արգելեց այլևս խօսել Գլաւ-

1 Պահապան զինւորներ, որոնք Հռոմում ոստիկանութիւն էին կազմում:

2 Մօտաւորապէս. 50 ուերի:

կոսի մասին, և դրա փոխարէն սկսեց հարցնել, ինչ ուրիշ նորութիւններ է բերում, որտեղ էր այսքան ժամանակ, ինչ է տեսել և ինչ իմացել: Բայց Քիլոնը չէր կարող շատ նորութիւններ յայտնել: Եղել է այլևս երկու աղօթատեղիներում և ուշի ուշով դիտել բոլորին, մանաւանդ կանանց, բայց ոչ մէկին չէ նկատել, որ նման լինէր Լիզիային: Քրիստոնեաները իրան համարում են իրանց մարդ, և այն ժամանակից ի վեր, երբ Եւրիկիոսի որդու փրկանքն է տւել, պատուում են իրան իբրև մի մարդու, որ «Քրիստոսի» շաղկով է ընթանում: Իմացել է նոյնպէս նրանցից, որ մի մեծ օրէնսդիր, մի ոմն Պօղոս Տարսոնցի, գտնւում է Հռոմում և բանտարկւած է մի գանգատի պատճառով, որ հրէաներն են տւել և վճռել է նրա հետ ծանօթանալ: Բայց ամենից աւելի Վինիկիոսին ուրախացրեց մի ուրիշ տեղեկութիւն, այն է՝ որ ամբողջ աղանդի բարձրագոյն քրմապետը, որ Քրիստոսի աշակերտն է եղած և որին նա յանձնել է ամբողջ աշխարհի քրիստոնեաների կառավարութիւնը, պէտք է նոյնպէս այսօր չէ վաղը ժամանէ Հռոմ: Ակներև է, որ բոլոր քրիստոնեաները կուղենան նրան տեսնել և լսել նրա ուսուցմունքը: Տեղի կունենան ինչ-որ մեծ ժողովներ, ուր և ինքը Քիլոնը ներկայ կըլինի, և մանաւանդ որովհետև ամբոխի մէջ հեշտ է թափնւել, կըտանէ հետը նաև Վինիկիոսին: Այն ժամանակ անկասկած կըգտնեն Լիզիային: Երբ Գլաւկոսը ճանապարհից հեռացրած կըլինի, այդ մինչև անգամ կապւած չի լինի մեծ վտանգի հետ: Վրէժ առնելուն գալով՝ ի հարկէ քրիստոնեաներն ևս նրա վրէժը կառնէին, բայց ընդհանրապէս նրանք խաղաղասէր մարդիկ են:

Այստեղ Քիլոնը սկսեց պատմել մի տեսակ զարմանքով, թէ երբէք չէ նկատել, որ քրիստոնեաները

անձնատուր լինէին անառակութեան, թունաւորկիս լինէին աղբիւրներ և շատրւաններ, որ մարդկային ցեղի թշնամի լինէին, էշ պաշտէին կամ երեխաների միս ուտէին: Ո՛հ, այս չէ տեսել: Ի հարկէ նրանց մէջ ևս կան այնպիսիք, որոնք փողի համար միւս աշխարհ կուղարկեն Գլաւկոսին. բայց նրանց վարդապետութիւնը, որչափ իրան յայտնի է, ոչ մի ոճրի չէ խրախուսում, ընդհակառակը՝ պատւիրում է վիրաւորանքները ներել:

Վինիկիոսը յիշեց, թէ ինչ ասաւ իրան Ակտէի մօտ Պոմպոնիա Գրէկինան, և առհասարակ Քիլոնի խօսքերը լսում էր ուրախութեամբ: Թէև նրա զգացմունքները Լիգիայի նկատմամբ ստանում էին ատելութեան կերպարանք, թեթևութիւն էր զգում, լսելով որ այն վարդապետութիւնը, որը թէ՛ նա և թէ՛ Պոմպոնիան էին դաւանում, ոչ ոճրագործական էր, ոչ էլ անառակ: Բայց նրա մէջ մի անորոշ նախազգացում էր ծագում, որ հէնց այդ վարդապետութիւնն է, որ հէնց Քրիստոսի այդ իրան անծանօթ և խորհրդաւոր պաշտամունքն է տարածայնութիւն առաջացրել իր և Լիգիայի մէջ, ուստի սկսեց միաժամանակ թէ՛ վախենալ այդ վարդապետութիւնից և թէ՛ ատել նրան:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Է

Ուղիղ որ Քիլոնի հոգան էր հեռացնել Գլաւկոսին, որ թէև տարիքով մարդ էր, բայց բոլորովին անուժ ծերունի չէր: Քիլոնի պատմածի մէջ մի նշանաւոր մասը ճշմարիտ էր: Մի ժամանակ նա ճանաչում էր Գլաւկոսին, դաւաճանել էր նրան, ծախել աւագակներին, զրկել ընտանիքից, կարողութիւնից և մահի մատնել:

Այս դէպքերի յիշատակը նա հեշտ էր տանում, որովհետեւ ձգել էր նրան մահամերձ ոչ թէ պանդոկում, այլ Մինտուրնայի մօտ դաշտում, և չէր նախատեսել միայն այն, որ Գլաւկոսը վէրքերից կառողջանայ և կըդայ Հոմա: Ուստի երբ նկատեց նրան աղօթատեղիում, իսկոր զարհուրեց և առաջին վայրկեանին կամենում էր հրաժարւել Լիգիային որոնելու մտքից: Բայց միւս կողմից Վինիկիոսը զարհուրեցրեց նրան աւելի ևս. նա հասկացաւ, որ պէտք է ընտրութիւն անէ Գլաւկոսի երկիւղի և հզօր տրիրունի հալածանքի և վրէժի մէջ, հզօր տրիրունի, որին անպատճառ օգնութեան կըդարմի ուրիշը, աւելի ևս հզօրը, Պետրոնիոսը: Այս ի նկատի առնելով՝ Գիլոնը դադարեց տատանւելուց: Մտածեց, որ աւելի լաւ է ունենալ փոքր, քան թէ մեծ թշնամիք, և թէև նրա երկշտ բնաւորութիւնը սարսուռ էր զգում արիւնալի միջոցներից, այնուամենայնիւ անհրաժեշտ համարեց սպանել Գլաւկոսին ուրիշների ձեռքով:

Այժմ նա պէտք է միայն մարդիկ ընտրէր, և հէնց սրանց էր վերաբերում նրա այն ծրագիրը, որը նա յիշատակեց Վինիկիոսի հետ խօսելիս: Շատ յաճախ գիշերները գինեւոճերում անց կացնելով և այնտեղ քնելով անտուն, անտեղ, պատիւ և հաւատ չունեցող մարդկանց մէջ՝ հեշտ կարող էր գտնել այնպիսիներին, որոնք յանձն կառնէին ամեն տեսակ գործ, բայց աւելի հեշտ կարող էր գտնել այնպիսիներին, որոնք նրա գրպանում փողի ձայնը լսելով՝ կըսկսէին գործը հէնց նրանից, կամ գրաւականը վերցնելով՝ կըկորդէին նրանից ամբողջ գումարը, սպառնալով մատնել նրան վիգիլների ձեռքը: Վերջապէս մի որոշ ժամանակից ի վեր Գիլոնը խորշում էր տկլոր, զգւելի և միևնոյն ժամանակ ահուկի կերպարանքներից, որոնք բուն էին դրել կասկա-

ծելի տների մէջ Սուրուռայում կամ Տիրերիսի միւս
ափին: Ամեն բան նա իր չափով էր չափում և բաւա-
կան խորը չուսումնասիրելով քրիստոնեաներին, ոչ էլ
նրանց վարդապետութիւնը՝ կարծում էր, որ նրանց
մէջ ևս կը գտնէ հլու գործիքներ, և որովհետև ուրիշնե-
րից աւելի բարեխիղճ մարդիկ էին երևում նրան, վըճ-
ռեց դիմել նրանց և հանգամանքը այնպիսի եղանակով
ներկայացնել, որ յանձն առնեն ոչ միայն փողի համար,
այլև նախանձախնդիր լինելուց:

Այս նպատակով երեկոյեան գնաց Եւրիկիոսի մօտ,
որի մասին գիտէր, որ ամբողջ հոգով իրան նւիրւած
է և որ ամեն բան կանէ իրան օգնելու համար: Բայց
ի բնէ զգոյշ լինելով՝ մտքով անգամ չէր անցնում նրան
հաղորդակից անելու իր իսկական խորհուրդներին, ո-
րոնք վերջապէս կը հակասէին ծերունու դէպի իր առա-
քինութիւնն և աստեածավախութիւնը ունեցած հաւա-
տին: Նա կամենում էր ձեռքի տակ ունենալ ամեն
ինչի պատրաստ մարդիկ և արդէն նրանց հետ պայմա-
նաւորւել գործի մասին, այնպէս որ նրանք հէնց իրանց
շահերը ի նկատի ունենալով՝ պահէին այդ իբրև յաւի-
տենական գաղտնիք:

Ծերունի Եւրիկիոսը որդուն ազատագրելով՝ վար-
ձել էր այն փոքրիկ խանութներից մէկը, որոնք խըռ-
նւում էին Circus maximus-ի՝ մօտ և վաճառում էին
ձիթենի, սիսեռ, քաղցր խմորեղէն և մեղրախառն ջուր
ներկայացումների այցելուներին: Դիւրնը նրան տանը
գտաւ, կրպակը կարգի բերելիս, և Քրիստոսի անունով
ողջոյն տալով նրան՝ սկսեց խօսել այն գործի մասին,
որ իրան այստեղ բերել էր: Լաւութիւն անելով նրանց՝

1 «Մեծ կրկէս», գտնւում էր Պալատինեան և Աւենտինեան
բլուրների մէջտեղը:

ինքը յոյս ունէր, որ նրանք կըլճարին երախտագիտութեամբ: Իրան պէտք են երկու կամ երեք ուժեղ և համարձակ մարդիկ մի վտանգի առաջն առնելու համար, որ սպառնում է ոչ միայն իրան, այլև բոլոր բրիստոնեաներին: Ուղիղ է, ինքը աղքատ է, քանի որ գրեթէ բոլորը, ինչ որ ունէր, տւել է Եւրիկիոսին. այնուամենայնիւ այդպիսի մարդկանց կըլճարէ նրանց ծառայութեան համար, մի պայմանով միայն, որ իրան հաւատան և ճշդութեամբ կատարեն այն, ինչ որ նրանց կըպատուիրէ կատարել:

Եւրիկիոսը և նրա Գուարտոս որդին լսում էին նրան իբրև իրանց բարերարին, համարեա թէ ծնկաչոք: Երկուսն էլ յայտարարեցին, որ իրանք պատրաստ են անելու բոլորը, ինչ որ իրանցից կըպահանջէ, հաւատալով որ մի այդպիսի սուրբ մարդ չէ կարող այնպիսի մի գործ պահանջել, որ Քրիստոսի վարդապետութեանը համաձայն չըլինէր:

Քիլոնը վստահացրեց նրանց, որ այդպէս է, և ձեռները վերև տարածելով՝ թւում էր թէ աղօթք է անում. բայց իսկապէս մտածում էր, արդեօք աւելի լաւ չի՞ լինի ընդունել սրանց անձնադոհութիւնը, որով կարող պիտի լինէր խնայել իր համար հազար սեստերց: Բայց մի բոպէ մտածելուց յետոյ դէն ձգեց այս միտքը: Եւրիկիոսը ծեր էր, գուցէ ոչ այնչափ տարիքից ճընշւած, որչափ կսկծից և հիւանդութիւնից մաշւած. Գուարտոսը տաանկալեց տարեկան էր, իսկ Քիլոնին հարկաւոր էին վարժ ու նախ և առաջ ուժեղ մարդիկ: Ինչ որ վերաբերում էր հազար սեստերցին, յոյս ունէր որ այն հնարի շնորհիւ, որ մտածել էր, ամենայն դէպքում կըկարողանայ խնայել նրա նշանաւոր մասը:

Մի քանի ժամանակ ծերունին և նրա որդին պըն-

դուժ էին, բայց երբ վերջնականապէս մերժեց, գիշեցին:

Այն ժամանակ Քուարտոսը ասաւ.

— Ճանաչում եմ Դեմաս հացթուխին, տէր, որ իր հրկանաքարերի համար ստրուկներ և վարձւած մարդիկ է բանեցնում: Այդ վարձկաններից մէկը այնպէս ուժեղ է, որ կըփոխարինէր ոչ թէ երկուսին, այլ և չորսին: Ինքս տեսել եմ, ինչպէս բարձրացնում էր քարեր, որ չորս մարդ տեղից շարժել չէին կարողանայ:

— Եթէ դա աստուածավախ մարդ է և ընդունակ եղբայրների համար իրան անձը նւիրելու, ծանօթացրու ինձ նրա հետ, — ասաւ Քիլոնը:

— Քրիստոնեայ է, տէր, — պատասխանեց Քուարտոսը. — որովհետեւ Դեմասի մօտ մեծ մասամբ քրիստոնեաներ են բանում: Այնտեղ գիշեր և ցերեկ բանողներ կան, նա գիշերն է բանում: Եթէ այժմ գնանք, կըհասնենք հէնց նրանց ընթրիքին և կըկարողանանք նրանց հետ ազատ կերպով խօսել: Դեմասը բնակւում է Եմպորիոնի մօտ:

Քիլոնը յօժարութեամբ համաձայնեց: Եմպորիոնը Աւենտինեան բլրի ստորոտումն էր, ուստի Մեծ կրկէսից շատ հեռու չէր: Կարելի էր բլրի շուրջը չըպատելով գնալ գետի ափով Porticus Aemilia-ով և այսպիսով աւելի ևս կարճացնել ճանապարհը:

— Մեր եմ, — ասաւ Քիլոնը, երբ մտան սիւնազարդ անցքը, — և երբեմն յիշողութիւնս թմրում է: Այո, չէ՞ որ մեր Քրիստոսին մատնեց նրա աշակերտներից մէկը: Բայց մատնիչի անունը չեմ կարողանում այս րոպէիս յիշել...

— Յուդա, տէր, որ իրան կախեց, — պատասխա-

1 Emporium — ապրանքների պահեստատեղի և առհասարակ այս նպատակի համար կառուցւած քաղաք կամ քաղաքամաս:

նեց Քուլարտոսը, մի փոքր զարմանալով իր հոգու մէջ,
թէ ինչպէս կարելի էր այդ անունը չըլիշել:

—Այո, այո, Յուդան: Շնորհակալ եմ քեզնից,—
ասաւ Քիլոնը:

Մի քանի ժամանակ նրանք գնում էին լուռ: Հաս-
նելով Եմպորիոնը, որ արդէն փակած էր, նրանք մի
կողմ թողին նրան և շրջելով ամբարները, որտեղից
հաց էին տալիս ժողովրդին, ծուեցին ձախ, դէպի այն
տները, որոնք ձգւում էին Via Ostiensis-ի երկարու-
թեամբ մինչև Testacius բլրակը և Forum Pistorium¹:
Այնտեղ նրանք կանգ առան մի փայտէ շինութեան
առջև, որի ներսից լսելի էր երկանաքարերի ձայն:
Քուլարտոսը ներս մտաւ, իսկ Քիլոնը, որ չէր սիրում
երևալ շատ մարդկանց մէջ և որ շարունակ երկիւղ էր
կրում, չըլինի թէ որեւէ պատահմունքով հանդիպի բը-
ժիշկ Գլաւկոսին, մնաց դուրսը:

—Հետաքրքիր եմ տեսնելու այս Հերկուլէսին, որ
ջաղացականութիւն է անում,—ասում էր նա ինքն իրան,
նայելով պայծառ լուսաւորող լուսնեակին.—եթէ նա
անպիտանների մէկն է և խելօք մարդ, քիչ փող կը-
նստի, իսկ եթէ առաքինի քրիստոնեայ և յիմար է,
կանէ ձրի բոլորը, ինչ որ նրանից կըպահանջեմ:

Մտքերի շարունակութիւնը ընդհատեց Քուլար-
տոսը, որ շինութիւնից դուրս եկաւ մի ուրիշ մարդու
հետ, որ հագին ունէր միայն exomis կոչւած տունի-
կան: Այս տունիկան այնպէս էին ձևում, որ աջ բա-
ղուկը և կրծքի աջ մասը մնում էին մերկ: Այսպիսի
հագուստը, քանի որ շարժումների լիակատար ազա-
տութիւն էր թողնում, գործ էին անում առաւելապէս

1 Forum Pistorium—«սպիտակ հացի շուկայ» Via—«ճանա-
պարհ»:

բանւորները: Քիլոնը, աչք ձգելով եկւորի վրա, բա-
ւականութեամբ շունչ քաշեց. իր կեանքում չէր տեսել
այդպիսի բազուկ և այդպիսի կուրծք:

—Ահա, տէր,—ասաւ Քուարտոսը,—այն եղբայրը,
որին ուզում էիր տեսնել:

—Քրիստոսի խաղաղութիւնը քեզ հետ լինի,—
ձայն հանեց Քիլոնը.—իսկ դու, Քուարտոս, յայտնիր
այս եղբօրը, արդեօք արժանի՞ եմ հաւատի և վստա-
հութեան, և վերադարձիր տուն, որովհետև չըպէտք է
ալևոր հօրդ մենակ թողնես:

—Սա սուրբ մարդ է,—ասաւ Քուարտոսը,—որ
իր ամբողջ կարողութիւնը տաւ ինձ, իրան համար
անծանօթ մէկի ստրկութիւնից ազատելու համար: Մեր
Տէր Փրկիչը թող երկնային պարգև պատրաստէ սրա
համար:

Հսկայ բանւորը լսելով այս՝ կուացաւ համբուրեց
Քիլոնը աջը:

—Ի՞նչպէս է քո անունը, եղբայր,—հարցրեց յոյնը:

—Սուրբ մկրտութեան ժամանակ ինձ տրւած է
Ուրբանոս անունը, տէր:

—Ուրբանոս, եղբայր իմ, ժամանակ ունի՞ս ինձ
հետ ազատ խօսելու:

—Մեր գործը սկսւում է կէս-գիշերին, իսկ այժմ
դեռ ընթրիք են պատրաստում մեզ համար:

—Ուրեմն բաւական ժամանակ ունինք. գնանք
գետի ափը և այնտեղ կըլսես իմ խօսքերը:

Գնացին և նստեցին քարէ ափնուղու վրա. լռու-
թիւնը խանգարւում էր միայն երկանաքարերի հեռա-
ւոր ժխորից և ներքևում հոսող ալիքների ձայնից:
Այնտեղ Քիլոնը զննեց բանւորի դէմքը, որը չընայելով
մռայլ և թախծոտ արտայայտութեանը, որ յատուկ էր

Հոռմում բնակւող բարբարոսների դէմքերին, նրան բարի և անկեղծ երևաց:

—Այդպէս է, —ասաւ նա մտքում. —սա բարի և յիմար մարդ է և ձրի կըսպանէ Գլաւկոսին:

Ասկա հարցրեց.

—Ուրբանոս, սիրո՞ւմ ես դու Քրիստոսին:

—Սիրում եմ ամբողջ սրտովս, —պատասխանեց բանւորը:

—Իսկ եղբայրների՞դ, իսկ քոյրերի՞դ, իսկ նրանց, որոնք քեզ ճշմարտութիւնն ու Քրիստոսի հաւատն են սովորեցրել:

—Նրանց ևս սիրում եմ, հայր:

—Ուրեմն թող խաղաղութիւնը լինի քեզ հետ:

—Եւ քեզ հետ:

Նորից լռութիւն տիրեց. —միայն հեռում աղմկում էին երկանաքարերը, իսկ ներքեւում խոխոջում էր գետը:

Քիլոնը աչքերը յառեց լուսնեակի պարզ փայլմունքին և կամաց ու ցած ձայնով սկսեց խօսել Քրիստոսի մահի մասին: Սօսում էր կարծես ոչ թէ Ուրբանոսի հետ, այլ կարծես ինքն իր համար մտաբերում էր այս մահը, կամ կարծես այս խորհուրդը հաղորդում էր այս քնած քաղաքին: Այդտեղ միաժամանակ մի ինչ-որ սրտայոյզ և հանդիսաւոր բան կար: Բանւորը լաց էր լինում, իսկ երբ Քիլոնը սկսեց հառաչել և վըշտանալ այն բանի վրա, որ Փրկչի մահի ըոպէին ոչ ոք չկար, որ նրան պաշտպանէր եթէ ոչ խաչելութիւնից, գոնէ զինւորների և հրէաների ծաղրանքից, բարբարոսի հսկայական բռունցքները կսկծից և զսպած բարկութիւնից սկսեցին սեղմւել: Մահը նրան միայն յուզում էր, բայց մտածելով այն ամբոխի մասին, որ ծաղրում էր խաչին մեխւած Գառին, ալեկոծւում էր

նրա մէջ ռամկական ոգին և նրան տիրում էր վրիժա-
ռութեան վայրենի իղձը: Իսկ երբ յանկարծ Քիլոնը
հարցրեց.

— Ուրբանոս, արդեօք գիտե՞ս ո՞վ էր Յուդան, —

— Գիտեմ, գիտեմ, բայց նա իրան կախեց, — գո-
չեց բանւորը:

Եւ նրա ձայնի մէջ լսւում էր կարծես ափսոսանք,
որ մատնիչը ինքն էր իր պատիժը տեսել և որ չէ կա-
րող ընկնել իր ձեռքը:

Իսկ Քիլոնը շարունակեց.

— Իսկ եթէ իրան չըկախէր՝ և եթէ քրիստոնեա-
ներից որեւէ մէկը պատահէր նրան ցամաքի կամ ջրի
վրա, արդեօք պարտական չէ՞ր լինի Փրկչի չարչարան-
քի, արիւնի և մահի վրէժն առնել:

— Ո՞վ չէր վրէժն առնի, հայր սուրբ:

— Սաղաղութիւն քեզ հետ, Գառի հաւատարիմ
ծառայ: Այո: Կարելի է անձնական վիրաւորանքները
ներել, բայց ո՞վ իրաւունք ունի Աստծու վիրաւորանքը
ներել: Բայց ինչպէս օձը օձ է բազմացնում, ինչպէս
չարութիւնը չարութիւն և ինչպէս մատնութիւնը մատ-
նութիւն, այնպէս և Յուդայի թոյնից ծնւել է մի ու-
րիշ մատնիչ, և ինչպէս նա մատնեց Փրկչին հրէաների
և հռոմէական զինւորների ձեռքը, այնպէս և սա, որ
ապրում է մեր մէջ, ուզում է մատնել Աստծու հօտը
գայլերի ճանկերը, և եթէ ոչ ոք մատնութեան առաջը
չառնէ, եթէ ոչ ոք օր առաջ չըջախջախէ օձի գլուխը,
մեզ բոլորիս կորուստ է սպասում, իսկ մեզ հետ միա-
սին կըկորչէ և՛ Գառի պաշտամունքը:

Բանւորը նայում էր նրան սաստիկ անհանգստու-
թեամբ, կարծես թէ իրան հաշիւ տալիս չըլինէր այն
բանից, ինչ որ լսում էր. իսկ յոյնը գլուխը ծածկելով

Թիկնոցի ծայրով՝ սկսեց կրկնել կարծես թէ գետնի տակից դուրս եկող ձայնով.

—Վայ ձեզ, ճշմարիտ Աստծու ծառաներ, վայ ձեզ, քրիստոնեաներ և քրիստոնէուհիք:

Եւ նորից տիրեց լռութիւնը, նորից լսելի էին միայն երկանաքարերի աղմուկը, ջաղացականների խուլ երգեցողութիւնն ու գետի ձայնը:

—Հայր սուրբ,—հարցրեց վերջապէս բանւորը.—
 ո՞վ է այդ մատնիչը:

Քիչոնը գլուխը խոնարհեցրեց: Ո՞վ է այդ մատնիչը: Յուդայի որդին, նրա թոյնի որդին, որ իրան քրիստոնեայ է ձևացնում և շրջում է աղօթատեղիները նրա համար միայն, որ մեղադրէ եղբայրներին Կեսարի առջև՝ թէ Կեսարին չեն կամենում Աստուած ճանաչել, թէ թունաւորում են շատրւանները, մանուկներին մորթում և ուղում են ոչնչացնել քաղաքը այնպէս, որ քարը քարի վրա չըմնայ: Ահա մի քանի օրից յետոյ հրաման կըտրւի պրիտորիաներին, որ շղթային ծերերին, հարսներին և երեխաներին և տանեն մատնեն դահճի ձեռքը այնպէս, ինչպէս մատնել են Պեղանիոս Սեկունդոսի ստրուկներին: Եւ այս բոլորը այն երկրորդ Յուդան արաւ: Բայց եթէ առաջինին ոչ ոք չըպատ-
 փեց, եթէ ոչ ոք նրանից վրէժը չառաւ, եթէ ոչ ոք չըպաշտպանեց Քրիստոսին չարչարանքի բռնակին, ո՞վ կուզենայ սրան պատժել, ո՞վ կըջախջախէ օձին, առաջ քան Կեսարը սրան ունկնդիր կըլինի. ո՞վ սրան կոչընչացնէ, ո՞վ կըպաշտպանէ կորուստից եղբայրներին և Քրիստոսի հաւատը:

Իսկ Ուրբանոսը, որ մինչև այդ ժամանակ նստած էր քարէ սալայատակի վրա, յանկարծ վեր կացաւ և ասաւ.

—Ես կանեմ այդ, հայր սուրբ:

Քիլոնը նոյնպէս վեր կացաւ, մի ըռպէ հայտւմ էր բանւորի երեսին, որ լուսաւորւած էր լուսնեակի շողերով. ապա բազուկները տարածելով՝ կամաց դրաւ նրա գլխին:

— Դնա՛ քրիստոնեաների մէջ, — ասաւ նա հանդիսաւոր կերպով. — գնա՛ արօթատեղիները և հարցովորձ արա՛ եղբայրներին բժիշկ Գլաւկոսի մասին, և երբ քեզ մատնացոյց կանեն, այն ժամանակ, Քրիստոսի անունը յիշելով՝ սպանիր:

— Գլաւկոս, — կրկնեց բանւորը, կարծես կամենալով դրոշմել իր յիշողութեան մէջ այս անունը:

— Ճանաչում ես նրան:

— Ո՛չ, չեմ ճանաչում: Հազարաւոր քրիստոնեաներ կան ամբողջ Հռոմում և բոլորը միմեանց չեն ճանաչում: Բայց վաղը Ոստրիանոնում¹ կը հաւաքւեն զիշերով եղբայրներն և քոյրերը, բոլորը սուանց բացառութեան, որովհետեւ եկել է Քրիստոսի մեծ առաքելը, որ այնտեղ պէտք է սովորեցնէ, և այնտեղ եղբայրները ցոյց կը տան ինձ Գլաւկոսին:

— Ոստրիանոնում, — հարցրեց Քիլոնը, — ուրեմն քաղաքի պարիսպներից դուրս: Եղբայրները և բոլոր քոյրերը, գիշերով, դարպասներից դուրս, Ոստրիանոնում:

— Այո՛, հայր: Այնտեղ մեր գերեզմանատունն է, via Salaria-ի և via Nomentana-ի մէջտեղ: Մի՛թէ քեզ յայտնի չէ, որ այնտեղ պէտք է սովորեցնէ մեծ առաքելաւր:

— Երկու օր է տանը չեմ եղել և այս պատճառով

1 Ostrianum — գտնւում էր Հռոմի պարիսպներից դուրս, հիւսիսային կողմում, Նոմենտանական և Սալարիական ճանապարհների մէջտեղ:

նրա նամակը չեմ ստացել. բացի դրանից չըզիտէի, ուր է Ոստրիանոնը, որովհետեւ նոր եմ եկել Կորնթոսից, որտեղ կառավարում եմ քրիստոնէական համայնքը: ...Այդպէս ուրեմն. և եթէ Քրիստոսը քեզ այդպէս ներշնչել է, կերթաւ գիշերով, որդի, Ոստրիանոն, այնտեղ կըգտնես եղբայրների մէջ Գլաւկոսին և կըսպանես նրան ճանապարհին, քաղաք վերադառնալիս, և այս բանի համար թողութիւն կըտրւի քո բոլոր մեղքերին: Իսկ հիմա թող խաղաղութիւնը լինի քեզ հետ:

— Հայր սուրբ...

— Լսում եմ քեզ, Գառի ծառայ:

Բանւորի դէմքին շփոթութիւն երևաց: Ահա մօտերքս նա մի մարդ է սպանել, գուցէ և երկուսին, իսկ Քրիստոսի վարդապետութիւնը արգելում է սպանել: Բայց սպանել է նրանց ոչ թէ իրան պաշտպանելով, որովհետեւ այդ ևս թոյլ տւած չէ: Ձէ սպանել—Աստուած փրկէ և ազատէ—կողոպտելու համար: Եպիսկոպոսը ինքը տւաւ իրան օգնելու համար եղբայրներ, բայց արգելեց սպանել. իսկ ինքը ակամայ է սպանել, որովհետեւ չափից դուրս ուժը Աստուած իրան պատիժ է տւել... Եւ այժմ սաստիկ ապաշխարում է:... Ուրիշները երգում են երկանաքարերը շարժելիս, իսկ ինքը անբախտը մտածում է իր մեղքի մասին, Գառի վիրաւորանքի մասին... Ո՛րքան արդէն աղօթք է արել, լաց եղել: Ո՛րչափ անգամ ներումն է խնդրել Գառից և դեռ ևս զգում է, որ բաւականին չէ ապաշխարել... Իսկ այժմ նորից խոստանում է սպանել: Շատ լաւ: Միայն սեփական վիրաւորանքները թոյլ է տրւած ներել, ուրեմն կըսպանէ նրան, թէկուզ հէնց բոլոր այն եղբայրների և քոյրերի աչքի առջև, որոնք վաղը լինելու են Ոստրիանոնում: Բայց թող Գլաւկոսը նախ դատապարտւի եղբայրների, երէցների, եպիսկոպոսի կամ առաքեալի

ձեռքով: Սպանելը մեծ բան չէ, իսկ սպանել մատնի-
չին մինչև անգամ հաճելի է, ինչպէս սպանել գայլին
կամ արջին. բայց եթէ Գլաւկոսը անմեղ մեռնի: Ի՞նչ-
պէս ծանրաբեռնել խղճմտանքը նոր սպանութեամբ,
նոր մեղքով և Գառին նորից վիրաւորել:

—Դատաստանի համար ժամանակ չըկայ, որդի,—
պատասխանեց Քիլոնը.—որովհետև մատնիչը Ոստրիա-
նոնից ուղղակի կըշտապի Կեսարի մօտ Անտիոն և կը-
թագնւի մի յայտնի պատրիկի տանը, որի ձեռքի տակն
է ծառայում. բայց ահա քեզ մի նշան կըտամ, որ եթէ
Գլաւկոսին սպանելուց յետոյ ցոյց տաս, թէ եպիսկո-
պոսը և թէ մեծ առաքեալը կօրհնեն քո արարմունքը:

Այս ասելով նա հանեց մի մանր դրամ, յետոյ
սկսեց գօտկի եսեռում դանակ որոնել և գտնելով դա-
նակը՝ նրա ծայրով փորեց սեստերցի վրա խաչի նշան
ու տւաւ բանւորին:

—Ահա Գլաւկոսի դատաւճիռը և մի նշան քեզ
համար: Երբ Գլաւկոսին սպանելուց յետոյ այս ցոյց
կըտաս եպիսկոպոսին՝ նա թողութիւն կըտայ և այն
սպանութեան համար, որ թոյլ տւիր քեզ յակամայից:

Բանւորը մեքենաբար ձեռքը մեկնեց դրամը վերց-
նելու համար. բայց յիշողութեան մէջ դեռ շատ թարմ
ունենալով առաջին սպանութիւնը՝ զգաց կարծես մի
տեսակ երկիւղ:

—Հայր սուրբ,—ասաւ նա գրեթէ աղերսական
ձայնով.—արդեօք քո խղճմտանքի վրա ես առնում այս
արարմունքը և արդեօք ինքդ լսե՞լ ես, ինչպէս Գլաւ-
կոսը ծախում էր եղբայրներին:

Քիլոնը հասկացաւ, որ պէտք է որևէ ապացոյց
տալ, որևէ անուններ յիշել, եթէ ոչ՝ հակայի սրտում
կարող է կասկած ծագել: Եւ յանկարծ մի աջող միտք
փայլեց նրա գլխում:

— Լսիր, Ուրբանոս, — ասաւ նա, — բնակւում եմ Կորնթոսում, այլ ծագամբ կոսացի եմ և այստեղ Հռոմում սովորեցնում եմ Քրիստոսի վարդապետութիւնը իմ երկրացի մի սպասաւոր աղջկան, որի անունն է Եւնիկէ: Նա ծառայում է իբրև վեստիպլիկա Կեսարի մի բարեկամի, մի ոմն Պետրոնիոսի տանը: Ահա այդ տանը լսել եմ, ինչպէս Գլաւկոսը յանձն էր առնում մատենել բոլոր քրիստոնեաներին և բացի դրանից խոստանում էր Կեսարի մի ուրիշ սիրելիին, Վինիկիոսին, որ կըգտնէ նրա համար քրիստոնեաների մէջ մի աղջիկ...

Այստեղ նա կանգ առաւ և դարմանքով նայեց բանւորին, որի աչքերը յանկարծ փայլեցին զազանի աչքերի պէս, իսկ դէմքը վայրենի բարկութեան և սպառնալիքի արտայայտութիւն ստացաւ:

— Ի՞նչ պատահեց քեզ, — հարցրեց նա համարեա թէ երկիւղով:

— Ոչինչ, հայր սուրբ: Վաղը կըսպանեմ Գլաւկոսին:

Բայց յոյնը լսեց և մի բոպէից, բռնելով բանւորի ուսերից՝ շուռ տաւ նրան ափսպէս, որ լուսնեակի շողը ընկնէր ուղղակի նրա դէմքին, և սկսեց ուշի ուշով նրան զննել: Աւէներև էր, որ իր հոգու մէջ տատանւում էր, արդեօք շարունակէ՞ հարցնել և ամեն բան երևան հանէ, թէ այս անգամ բաւականանայ նրանով, ինչ որ իմացել էր կամ հասկացել:

Սակայն վերջը նրա բնատուր զգուշութիւնը գերակշռեց: Նա խոր կերպով մէկ երկու անգամ յոգեց հանեց, ապա նորից ձեռքը դնելով բանւորի գլխին՝ հարցրեց հանդիսաւոր, դանդաղ ձայնով.

— Ուրեմն սուրբ մկրտութեան ժամանակ քեզ Ուրբանոս անունն է տրւած:

—Այո, հայր սուրբ:

—Թող խաղաղութիւնը քեզ հետ լինի, Ուրբա-
նոս.

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը

Պետրոսիոսը Վինիկիոսին:

«Վատ է բանդ, carissime! Երևի Վենուսը խելքդ շփոթել է, խլել է բանականութիւնդ, յիշողութիւնդ և մի որևէ ուրիշ բանի մասին, բացի սիրուց մտածելու ընդունակութիւնդ: Կարգաւ երբեքիցէ այն, ինչ որ պատասխանել ես իմ նամակին, և կիմանաս, թէ ինչպէս խելքդ անտարբեր է դառել այն ամենի համար, ինչ որ Լիգիա չէ. ինչպէս միայն նրանով է զբաղւած, նրան է շարունակ դիմում և պտտւում է նրա գլխով, ինչպէս բազէն իր նկատած որսի գլխով: Պոլլուքսը՝ սիրես, շուտով գտիր նրան, եթէ ոչ՝ քանի որ քո հուրը քեզ մոխիր չէ դարձրել, կը կերպարանափոխւես եզիպտական Սֆինքսին, որ սիրահարւելով, ինչպէս ասում են, գունատ իսիդին՝ դառաւ ամեն բանի համար խուլ, անտարբեր և սպասում է միայն գիշերին, որպէսզի կարողանայ քարէ աչքերով դիտել իր սիրուհուն:

«Շորերդ փոխած երեկոները շրջիր քաղաքում, այցելիր մինչև անգամ քո փիլիսոփայիդ հետ քրիստոնէական աղօթատեղիները. ամեն բան, ինչ որ յոյս է զարթեցնում և ժամանակը վատնել է տալիս, արժա-

1 Pollux, Ձևի և Լեդայի որդին, Հելենայի եղբայրը, որ ըմբշամարտ դիւցազն էր:

նի է գովասանքի: Բայց թէ բարեկամութիւնս ես սիրում, մի բան արաւ. այդ Ուրսուսը, Լիգիայի ստրուկը, ըստ երևոյթին արտասովոր ուժի տէր մարդ է. վարձիր ուրեմն քեզ համար Կրոտոնին և երեքով սկսեցէք արշաւանքները: Այդ կըլինի թէ աւելի անվտանգ և թէ աւելի խոհեմ: Քրիստոնեաները, եթէ միայն նըրանց թւին պատկանում են Պոմպոնիա Գրէկինան և Լիգիան, անկասկած այնպիսի անպիտաններ չեն, ինչպէս որ նրանց առհասարակ համարում են. այնուամենայնիւ Լիգիային յափշտակելու ժամանակ նրանք աւագոցեցին, որ երբ խնդիրը իրանց հօտի որևէ գառնուկի մասին է, իմանում են հանաք չանել: Նրբ կըտեսնես Լիգիային, գիտեմ, չես կարողանայ քեզ զըսպել և կը կամենաս նրան խլել իսկոյն ևեթ, բայց ի՞նչպէս այդ կաջողեցնես ինքդ Քիլոնի հետ մենակ: Իսկ Կրոտոնը իր գլուխը դուրս կըբերէ, թէկուզ աղջկան պաշտպանելիս լինէին տասնեակ այնպիսի լիգեր, ինչպէս է Ուրսուսը: Մի թոյլ տար, որ Քիլոնը քեզ պլուկէ, բայց Կրոտոնի համար փող մի խնայիր: Ամեն խորհուրդներից, որ քեզ կարող եմ ուղարկել, սա ամենալաւն է:

«Այստեղ արդէն դադարել են փոքրիկ Աւգուստայի մասին խօսելուց և թէ նա մեռաւ հմայութիւններից: Սրա մասին երբեմն յիշեցնում է Պոպպէան, բայց Կեսարի խելքն ու միտքը զբաղւած է ուրիշ բանով. վերջապէս, եթէ ուղիղ է որ diva Աւգուստան նորից պատճառաւոր է, նրա մէջ ևս այն երեխայի յիշատակը կըցրէ անհետ: Արդէն մի քանի օր է որ Նէպոլումն ենք, կամ աւելի ճիշդ՝ Բայքում: Եթէ մի որևէ բանի մասին մտածելու ընդունակ լինէիր, մեր այստեղի զբօսանքների արձագանգը պէտք է որ քո ականջդ հասած լինէր, որովհետև ամբողջ Հռոմը երևի

ուրիշ ոչ մի բանի մասին չէ խօսում: Ուղղակի եկանք
Բայք, ուր նախ և առաջ մեզ տիրեցին մօր յիշողու-
թիւններն ու խղճահարութիւնները, բայց արդեօք գի-
տե՞ս, ինչ տեղն է հասել արդէն Ահնորարբը: Այն տե-
ղը, որ մինչև անգամ մայրասպանութիւնը նրա համար
միայն ոտանաւորների նիւթ է և խեղկատակ-ողբերգու-
կան տեսարաններ ներկայացնելու առիթ: Առաջ նա
զգում էր ճշմարիտ խղճահարութիւն: Եւ չափով միայն,
ինչ չափով որ երկչոտ է: Իսկ այժմ, երբ նա համոզւել
է, որ աշխարհը ինչպէս որ էր իր ոտների տակ, այն-
պէս և է, և ոչ մի աստուած իրանից վրէժ չէ առնում,
այժմ խղճահարւել է ներկայացնում, որպէս զի իր վի-
ճակով մարդկանց սիրտը շարժէ: Երբեմն գիշերներով
տեղից վեր է թռչում, կրկնելով թէ իրան հալածում
են ֆուրիաները¹. զարթեցնում է մեզ, դիտում է ինքն
իրան, Որեստէսի² դերը կատարող դերասանի ձևերն է
անում, այն էլ վատ դերասանի. արտասանում է յու-
նական ոտանաւորներ և նայում է, արդեօք իր վրա
զմայլւում ենք: Իսկ մենք ի հարկէ զմայլւում ենք և
փոխարէն իրան ասելու, «գնա քնիր, խեղկատակ», մենք
ևս ողբերգական հղանակով մեզ լարում ենք և պաշտ-
պանում ենք մեծ արտիստին ֆուրիաներից: Կասող-
րը³ վկայ, քեզ պիտի հասած լինէր գոնէ այն լուրը,
որ նա արդէն բեմ է դուրս եկել Նէապոլում: Հաւաքել
էին Նէապոլից և շրջակայ քաղաքներից թափառա-

1 Furiae—անէծքի և վրժանդութեան սոսկալի աստուածու-
հիք, խղճահարութիւն ներշնչող:

2 Orestes—Ագամեմնոնի և Կլիտեմնեստրայի որդին, հօր
մահւան վրէժն առնելով՝ ոպանից մօրը: Պուրիաները սկսեցին
նրան այնուհետև հալածել, այնպէս որ կատաղութեան հասցրին
նրան. խելադարւելով՝ նա մինչև անգամ իր մատը կրծեց:

3 Castor—Պոլլուքսի անբաժան եղբայրն էր:

շրջիկներ, որոնք այնպէս էին լցրել թատրոնը սխտո-
 րի և քրտնքի անախորժ հոտերով, որ ասուածներին
 փառք էի տալիս, որ փոխանակ աւգուստիանների մէջ
 առաջին շարքերում նստելու՝ Ահենոբարբի հետ բեմի
 ետեւն էի: Եւ կըհաւատամ, վախում էր: Ճշմարիտ վա-
 խում էր: Բռնում էր ձեռքս և դնում էր սրտին, իսկ
 սիրտը իսկ-որ արագ բաբախում էր: Շնչառութիւնը
 կարճացել էր, իսկ այն բոլորին, երբ պէտք է դուրս
 գար, մագաղաթի պէս գունատուեց և ճակատը ծած-
 կեց քրտնքի կաթիլներով: Բայց չէ՞ որ գիտէր, որ ա-
 մեն կարգերում նստած էին փայտերով զինւած պատ-
 րաստի պրետորիաններ, որպէս զի հարկաւոր դէպքում
 ոգևորութիւն գրգռէին հանդիսականների մէջ: Բայց
 հարկ չըկար: Կարթագէնի շրջակայքում կապիկների
 ոչ մի հօտ չէ կարող այնպէս գոռալ, ինչպէս գոռում
 էր այդ խուժանը: Ասում եմ քեզ, որ սխտորի հոտը
 բեմն էր հասնում. իսկ Ներոնը գլուխ էր տալիս, ձեռ-
 ները սրտին էր սեղմում, համբոյրներ էր շրթունքնե-
 րից ուղարկում և լաց էր լինում: Յետոյ հարբածի պէս
 ներս պրծաւ մեր մէջ, որոնք բեմի ետեւն էինք, գոչե-
 րով. «Ի՞նչ են բոլոր յաղթանակները այս իմ յաղ-
 թանակիս հետ համեմատած»: Իսկ այնտեղ խու-
 ժանը շարունակում էր այլևս գոռալ և ծափահա-
 րում էր, գիտենալով որ իր համար ձեռք է
 բերելու Կեսար-խեղկատակից շնորհներ, նւէրներ,
 խնճոյքներ, վիճակախաղի տոմսեր և նորանոր ներ-
 կայացումներ: Ես նրանց վրա մինչև անգամ չեմ զար-
 մանում որ ծափահարում էին, որովհետև այսպիսի բան
 դեռ տեսնւած չէր: Իսկ նա ամեն բոլոր կրկնում էր.
 «Ահա թէ ի՞նչ են յոյները: Ահա թէ ի՞նչ են յոյները»
 Եւ ինձ թւում է, որ այդ վայրկեանից նրա ատելու-
 թիւնը դէպի Հռոմը աւելի աճեց: Ի հարկէ Հռոմ ու-

դարկւեցին յատուկ սուրհանգակներ յաղթանակը աւետելու համար, և այս օրերս սպասում ենք ծերակոյտի շնորհաւորութեան: Ներոնի հէնց բեմ դուրս գալուց յետոյ այստեղ տաքօրինակ դէպք տեղի ունեցաւ: Թատրոնը յանկարծ քանդւեց, բայց այն ժամանակ՝ երբ արդէն մարդիկ դուրս էին եկած: Պատահարի տեղն էի և չը տեսայ, որ փլատակների տակից գոնէ մէկ դիակ հանէին: Շատերը, նոյն իսկ յոյներից, աստուածների բարկութիւն են համարում այս նրա համար, որ կայսրը իր իշխանութիւնը ստորացնում է. իսկ նա ընդհակառակը պնդում է, որ այստեղ աստուածների շնորհն է և որ նրանք ականերև խնամք են ցոյց տալիս իր երգեցողութեանը և նրանց, որոնք իրան լսում են: Եւ այստեղից՝ նոր գոհաբերութիւններ բոլոր մեհեաններում և մեծամեծ գոհաբանական մաղթանքներ, իսկ Կեսարի համար՝ նոր դրդում Աքայա ճանապարհորդելու: Մի քանի օր սրանից առաջ ինձ ասում էր, թէ վախենում է, ինչ կասէ այդ բանի մասին հռոմէական ժողովուրդը և արդեօք չի՞ խռովի, քանի որ իրան սիրում է և քանի որ միւս կողմից կարող է երկիւղ կրել, չըլինի թէ Կեսարի երկար բացակայութեան միջոցին զրկւի բաժանող հացից և ներկայացումներից:

«Այնուամենայնիւ գնում ենք Բենեվենտոն կօշկակարական հանդէսները տեսնելու, որոնցով պիտի փրւի Վատինիոսը, իսկ այնտեղից, Հելենայի աստուածային եղբայրների՝ հովանաւորութեան ներքոյ, Յունաստան: Ինչ որ ինձ է վերաբերում, նկատել եմ մի բան, որ երբ խելագարների մէջ եմ, ինքս ևս խելագար եմ դառնում: Յունաստան և հաղարաւոր կի-

1 Castor և Poelux-ը համարւում էին նոյնպէս նաւորդների ուղեկից և աջակից:

Թառներով ճանապարհորդութիւն, Բակքոսի մի տեսակ
 յաղթական գնացք, մրտնու կանաչով կամ խաղողի
 տերևով պսակւած նիմֆաների և բակքուհիների ընկե-
 րութիւն, վաղրեր լծած կառքեր, ծաղիկներ, տիրոսեր,
 պսակներ, «evoe! աղաղակներ», երաժշտութիւն, բա-
 նաստեղծութիւն և ծափահարող Հելլադա — այս ամենը
 լաւ բաներ են, բայց մենք աւելի յանդուգն մտքեր ենք
 տածում: Կամենում ենք ստեղծել մի տեսակ արեւելեան
 առասպելական կայսրութիւն, արմաւենիների, արևի,
 բանաստեղծութեան, երազ դարձած իրականութեան և
 անընդհատ զարճութիւն դարձած կեանքի մի տեսակ
 թաղաւորութիւն: Կամենում ենք մոռանալ Հոռմը, իսկաշ-
 խարհի ծանրութեան յենակէտը տեղափոխել մի որեւէ
 տեղ Յունաստանի, Ասիայի և Եգիպտոսի մէջտեղ, ապ-
 րիկ ոչ թէ մարդկանց, այլ աստուածների կեանքով, չը-
 գիտենալ՝ ինչ են առօրեայ հոգսերը, շրջել Արքիպելա-
 գում ոսկեզօծ նաւերով՝ ծիրանի առագաստների սուե-
 րում նստած, լինել Ապոլլոն: Ոսիրիս և Բահալ՝ մի ան-
 ձի մէջ միաւորւած, արշալոյսի հետ վարդագոյն դառ-
 նալ, արևի հետ ոսկեճաճանչ... Եւ արդեօք կը հաւատամ,
 որ ես, որ դեռ մի սեստերցի խելք ունիմ, և մի ասի
 բանականութիւն, այնուամենայնիւ թոյլ եմ տալիս ինձ
 յափշտակել այս երեւակայական ծնունդներով, և թոյլ
 եմ տալիս ինձ նրա համար, որ թէ և անիրագործելի
 են, բայց գոնէ և մեծ են և արտասովոր: Այսպիսի մի
 առասպելական կայսրութիւնը կը լինէր մի այն տեսակ
 բան, որ երբևիցէ, շատ դարեր յետոյ, մարդկանց կը-
 թւար երազ: Եթէ Վենուսը չընդունէ այնպիսի մի կեր-
 պարանք, ինչպիսին ունին Լիգիան կամ Եւնիկէի պէս

մի ստրկուհի, և եթէ գեղարուեստը մեր կեանքը չըզար-
դարէ, ինքը կեանքը չնչին է և յաճախ կապկի դէմք է
ունենում: Բայց Պղինձմօրուսը չի իրագործի իր մտա-
դրութիւնները, թէկուզ հէնց նրա համար, որ բանա-
ստեղծութեան և Արեւելքի այդ առասպելական թագա-
ւորութեան մէջ չըպէտք է տեղի ունենան դաւաճանու-
թիւնը, ստորաքարշութիւնը և մահը, իսկ նրա մէջ
բանաստեղծի դիմակի տակ նստած է վատթար կոմե-
դիանտ, տխմար կառապան և տափակամիտ բռնակալ:
Իսկ այդ միջոցին՝ մարդիկ ենք խեղդամահ անում, երբ
որեւէ կերպով մեզ խոչընդոտ են կանգնում: Խեղճ Տոր-
քուատոս Սիլանոսը արդէն ուրաւական է դառել: Բացեց
իր երակը մի քանի օր առաջ: Լեկանիոսն ու Լիկինիոս-
սը երկիւղով յանձն են առնում հիւսլատոսութիւնը.
ծերունի Թրասէասը մահից խոյս չի տայ, որովհետեւ
համարձակում է ագնիւ լինել: Տիգելլինոսը չէ կարո-
ղանում մինչև օրս հրաման ձեռք բերել որ երակս բա-
նամ: Դեռ հարկաւոր եմ ոչ միայն իբրեւ *elegantiae*
arbiter, այլ և իբրեւ մի մարդ, առանց որի խորհուրդնե-
րի և ճաշակի Աքայական արշաւանքը կարող է վիժել,
Սակայն յաճախ մտածում եմ, որ վաղ թէ ուշ այդպէս
է վերջանալու, և գիտես այն ժամանակ հոգսս ինչ է.
այն, որ Պղինձմօրուսը ձեռք չըձգէ այն իմ մուռինա-
կան՝ անօթը, որ քեզ ծանօթ է և որից հիանում ես:
Եթէ մեռնելու ըոպէին կողքիս կըլինիս, քեզ կըտամ,
իսկ եթէ հեռու, կըփշրեմ:

1 Murra կամ murrha մետաղ էր, բայց որը՝ յայտնի չէ. հա-
ւանօրէն երփներանգ գետորձաքար (աпатъ): Նրանից շինում էին
թանգագին անօթներ — murrina: Ժամանակակիցների վկայելով Պե-
տրոսիոսը այսպիսի մի անօթի համար վճարել էր 300 տաղանդ
մօտ 400 հազար ռուբլի մեր փողով:

Մինչ այդ՝ դեռ առջևներս կօշկակարական Բենե-վինտոն ունինք, ոլիմպիական Յունաստանը և Ֆատում՝, որ ամեն մէկիս համար անյայտ և անսպասելի ճանապարհ է բաց անում: Ողջ եղիր և վարձիր Կրոտոնին, եթէ ոչ՝ երկրորդ անգամ ձեռքիցդ կըխլեն Լիգիային: Քիլոնիդէսին, երբ նա կը դադարէ քեզ հարկաւոր լինել, ուղարկիր ինձ մօտ, ուր որ էլ լինիմ: Գուցէ նրան երկրորդ Վատինիոս պարձնեմ և գուցէ կոնսուլազարմ պարոններն ու սենատորները դեռ դողան նրա առջև, ինչպէս դողում են կօշկաթելի ասպետի առջև: Արժէ այդ տեսարանին հասնել: Երբ Լիգիային կը գտնես, հաղորդիր ինձ, որ զոհ բերեմ ձեզ համար այստեղ մի զոյգ կաշապ և մի զոյգ աղաւնի Վենուսի կըր մեհեանում: Մէկ անգամ երազումս տեսայ Լիգիային, որ քո ծնկների վրա նստած քո համբոյրներն էր որոնում: Աշխատիր, որ դա մարգարէական երազ լինի: Թող քո երկնքի վրա ամպեր չլինին, իսկ եթէ լինին, թող ունենան վարդի գոյնն ու բոյրը: Ողջ եղիր և ֆնաս բարեւ:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԹ

Նոր էր Վինիկիոսը նամակի ընթերցումը վերջացրել, երբ առանց որևէ ծանուցումի կամացներս սողաց Քիլոնը, որովհետև ծառունները հրաման էին ուտացել ներս թողնելու նրան պիշերւայ և ցերեկւայ ամեն ժամին:

—Թող քո վեհանձն նախնի Ննէասի՝ մայրը,—ասաւ նա,—այնպէս քաղցրահայեաց լինի քեզ համար, տէր, որպէս քաղցրահայեաց էր ինձ համար Մայայի աստուածորդին՝¹:

—Այդ նշանակում է...—հարցրեց Վինիկիոսը, Վիր Թռչելով սեղանի կողքից, որի մօտ նստած էր:

Իսկ Քիլոնը գլուխը բարձրացրեց և ասաւ.

—Eureka!³

Նրիտասարդ տրիբունը այնպէս յուզւեց, որ երկար ժամանակ չէր կարողանում մի բառ ասել:

—Տես՞ր նրան,—հարցրեց նա վերջապէս:

—Տեսայ Ուրսուսին, տէր, և խօսեցի հետը:

—Եւ գիտե՞ս, որտեղ են Թագ կացել:

—Ոչ, տէր: Մէկ ուրիշը հէնց ինքնասիրութիւնից դրդւած՝ լիզին կըհասկացնէր, որ իմացել է, ով է նա. մէկ ուրիշը կաշխատէր նրանից դուրս կորզել, որտեղ է բնակւում, և կամ կըստանար բռունցքի հարւած, որից յետոյ բոլոր երկրային գործերը նրա համար մէկ կըդառնային, կամ հսկայի կասկածանքը կըգրգռէր և այնպէս կանէր, որ աղջկայ համար գուցէ հէնց միևնոյն գիշեր Թագուստի ուրիշ տեղ որոնէին: Ես այդ չարի, տէր: Բաւական է որ ես գիտեմ, որ Ուրսուսը բանում է Եմպորիոնից ոչ հեռու, Դեմաս կոչւող ջաղացպանի մօտ—այսպէս է կոչւում նաև քո աղատագիրը—և այսքանը բաւական է ինձ. որովհետև այժմ քո հաւատարիմ ստրուկներից ամեն մէկը կարող է վաղը գնալ նրա ետեից և իմանալ նրանց ապաստա-

1 Ննէասը Անքիսի և Վենուսի որդին էր և Տրոյայի աւերումից յետոյ տեղափոխւեց Լատիոն. նրա որդի Ասկանիասից բազմաթիւ հռոմէական տոհմեր առաջ էին բերում իրանց ծագումը:

2 Մերկուրիոսը Զևսի և Մայայի որդին էր:

3 «Գտել եմ»:

հը: Ես քեզ համար միայն հաւաստիութիւն եմ քերում, թէ քանի որ Ուրսուսը Հռոմումն է, այստեղ է նաև աստուածային Լիգիան, և մի ուրիշ տեղեկութիւն, որ այս գիշեր գրեթէ • հաւաստի նա լինելու է Ոստրիանոնում...

— Ոստրիանոնում: Ո՞ւր է այդ, — ընդմիջեց Վինիկիտը, կամենալով, ինչպէս երևում էր, իսկոյն ևեթ վազել ցոյց տաւ տեղը:

— Հին հիպոգէոն է,¹ via Saleria-ի և via Nomentana-ի մէջտեղ: Այն pontifex maximus-ը², որի մասին քեզ ասել եմ, տէր, և որին աւելի ուշ էին սպասում, արդէն ժամանել է և այս գիշեր պէտք է մկրտէ և սովորեցնէ այդ գերեզմանատանը: Նրանք թագ են կհնում և թագցնում են իրանց վարդապետութիւնը, որովհետև թէև մինչև այժմ այս վարդապետութիւնը արգելող ոչ մի հրովարտակ չըկայ, ամբոխը իրանց ատում է. ուստի իրանք պէտք է զգոյշ լինին: Ինքն Ուրսուսը ասաւ ինձ, որ բոլորը, առանց բացառութեան, կը ժողովեն Ոստրիանոնում. ամեն մէկը ուզում է տեսնել և լսել նրան, որ Քրիստոսի առաջին աշակերտն է եղած և որին նրանք անւանում են առաքեալ: Եւ որովհետև նրանց մէջ կանայք տղամարդկանց հետ միասին են լսում քարոզները, այս պատճառով կանանցից գուցէ միայն Պոմպոնիան չըլինի, քանի որ չի կարողանայ իրան արդարացնել Աւլոսի առջև, որ հին աստուածներին է պաշտում, թէ ինչո՞ւ է գիշերով տունը թողնում: Իսկ Լիգիան, տէր, որ Ուրսուսի և համայնքի երէցների խնամքի տակն է, անկասկած կերթայ այնտեղ ուրիշ կանանց հետ միասին:

1 Hipogaeum—«գերեզմանատուն»:

2 Pontifex maximus—Բարձրագոյն քրմապետ:

Վինիկիոսը, որ մինչև այդ ժամանակ կարծես ապրում էր տենդի մէջ և որին միայն յոյսն էր պահում, այժմ, երբ այս յոյսը թւում էր թէ իրականանալու վրա էր, յանկարծ այնպիսի թուլութիւն զգաց, որպիսին զգում է մի մարդ, որ ուժից վեր ճանապարհորդութիւնից յետոյ, մօտեցել է իր նպատակին: Քիչոնը այս նկատեց և վճռեց այս բանից օգտւել:

—Դարպասների մօտ, ճիշդ է, հսկում են քո մարդիկ, տէր, և քրիստոնեաները պէտք է որ այդ գիտենան: Բայց նրանք դարպասների կարիք չունին: Տիբերիսը նոյնպէս կարիք չունի դարպասների և թէև գետից մինչև այն ճանապարհները հեռու է, արժէ երկարացնել ճանապարհը «Մեծ առաքեալին» տեսնելու համար: Վերջապէս նրանք կարող են ունենալ հազար ու մի միջոցներ քաղաքից դուրս գնալու համար և գիտեմ որ ունին: Ոստրիանոնում, տէր, կը գտնես Լիգիային, իսկ եթէ մինչև անգամ—այդ ես չեմ էլ ենթադրում—նա այնտեղ չլինի՝ կըլինի Ուրսուսը, որովհետև նա ինձ խոստացաւ սպանել Գլաւկոսին: Ինքը ինձ ասաւ, որ կըլինի և այնտեղ նրան կըսպանէ. լսում ես, աղնիւ տրիբուն: Ահա կամ կերթաս նրա ետեից և կիմանաս, որտեղ է բնակւում Լիգիան, կամ կըհրամայես քո մարդկանց, որ նրան բռնեն իբրև մարդասպանի, և քո ձեռքիդ մէջ ունենալով նրան՝ դուրս կըկորդես նրա բերանից խոստովանանք, թէ որտեղ է պահել Լիգիային: Ես իմա արի: Մէկ ուրիշը, տէր, քեզ կասէր, թէ խմել է Ուրսուհի հետ տասը կանթար¹ ամենաառաջնակարգ գինուց, նախ քան նրանից գաղտնիքը իմացել է. մէկ ուրիշը քեզ կասէր, թէ տարւել է նրան հազար սեստերց scriptae duodecim խաղի մէջ կամ թէ

1 Cantharus—կոթաւոր թաս:

երկու հազարով է գնել տեղեկութիւնը... Գիտեմ, որ կը վերադարձնէիր ինձ այդ կրկնապատիկ, բայց այնուամենայնիւ կեանքիս մէջ առաջին անգամ... այսինքն՝ ուզում էի ասել, ինչպէս միշտ կեանքիս մէջ՝ ազնիւ կըլինիմ, որովհետեւ համոզւած եմ, որ ինչպէս ասաւ վեհանձն Պետրոնիոսը քո առատաձեռնութիւնը կը գերազանցէ իմ բոլոր ծախսերն ու յոյսերը:

Բայց վինիկիոսը, որ զինւորական էր և սովոր էր ոչ միայն իրան զսպելու ամեն տեսակ պատահարների ժամանակ, այլ և գործելու, տիրեց իր ժամանակաւոր թուլութեանը և ասաւ.

— Ձեռ սխալւում առատաձեռնութեանս մասին, բայց նախ կերթաւ ինձ հետ Ոստրիանոն:

— Ե՞ս, Ոստրիանոն, — հարցրեց Քիլոնը, որ ոչ մի ցանկութիւն չունէր այնտեղ գնալու: — Ես, ազնիւ տրիրոն, քեզ խոստացել եմ Լիգիային ցոյց տալ, բայց չեմ խոստացել նրան յափշտակել: Մտածիր տէր, ինչ կըլինէր իմ օրը, եթէ այն լիգիական արջը Գլաւկոսին ջախջախելուց յետոյ միաժամանակ համոզւէր, որ բոլորովին արդարացի չէ նրան ջախջախել: Արդեօք ինձ չէ՞ր համարի (ի հարկէ ոչ-արդարացի կերպով) կատարւած սպանութեան սլառճառ: Յիշիր, տէր, որ մարդս քանի աւելի մեծ փիլիսոփայ է, այնքան աւելի դժւար է նրա համար սլարդամիտների յիմար հարցերին պատասխանել. ուստի ես ինչ պիտի պատասխանեմ նրան, եթէ հարցնէ, թէ ինչո՞ւ համար մեղադրեցի Գլաւկոս բժշկին: Իսկ եթէ կասկածում ես, թէ քեզ խաբում եմ, այն ժամանակ քեզ կ'ասեմ. վճարիր ինձ այն ժամանակ միայն, երբ քեզ մատնացոյց կանեմ այն տունը, որտեղ բնակւում է Լիգիան. իսկ այսօր ցոյց տուր ինձ միայն առատաձեռնութեանդ փշրանքը, որ եթէ դու ես, տէր, (բոլոր ասուածները պահպանեն քեզ այդ բա-

նից) որևէ պատահարի ենթարկւես, բոլորովին առանց վարձատրութեան չըմնամ: Քո սիրտդ երբեք այդ բանը չէր տանի:

Վինիկիոսը մօտեցաւ մարմարէ պատւանդանի վրա կանգնած արկղին, որ *arca* էր կոչւում, և այնտեղից մի քսակ հանելով՝ շարտեց Քիլոնին:

— Այս միայն «*scrupula*» է, — ասաւ նա. — իսկ երբ Լիզիան իմ տանը կըլինի, կըստանաս հէնց այդպիսի մի քսակ, *aureus*-ներով՝ լցւած:

— Յուպիտէր, — գոչեց Քիլոնը:

Բայց Վինիկիոսը յօնքերը կիտեց:

— Կըտան քեզ ուտելիք, յետոյ կարող ես հանգստանալ: Մինչև երեկոյ այստեղից չես շարժւի, իսկ երբ մութը կըսկսի կոխել, կընկերակցես ինձ Ոստրիանոն:

Յոյնի դէմքին մի ըռպէ արտափայլեցին երկիւղ ու տատանմունք. բայց յետոյ հանգստացաւ և ասաւ.

— Ո՞վ քեզ կըհակառակի, տէր: Այս խօսքերը ընդունիր իբրև մի բարի մարգարէութիւն, ինչպէս ընդունեց այս մեր նոյնչափ մեծ դիւցազնը Ամմոնի տաճարում: Ինչ որ ինձ է վերաբերում, այս *scrupul*-ները (նա թափահարեց քսակը) գերազանցեցին իմ ակնարկած փշրանքը. էլ չեմ խօսում քո ընկերութեան մասին, որ ինձ համար բախտաւորութիւն և վայելչութիւն է:

Բայց Վինիկիոսը ընդհատեց նրան և սկսեց հարց ու փորձ անել Ուրսուսի հետ ունեցած խօսակցութեան

1 *Scrupulum* — մանր ոսկէ դրամ, հաւասար ոսկէ դինարի կամ *aureus*-ի մէկ երրորդականին:

2 Ամմոն աստծուն սկզբում պաշտում էին Լիբիայում և եգիպտոսում, իսկ յետոյ և Յունաստանում ու Հռոմում, որտեղ նոյնացնում էին նրան Զևսի հետ: Աղեքսանդր Մակեդոնացին այցելեց Ամմոնի մեհեանը լիբիական անապատի մի օազիսում. աստւածութիւնը ողջունեց նրան իբրև «աստծու որդի»:

մանրամասնութիւնների մասին: Մի բան նրա համար բոլորովին պարզ էր դառնում, այն է՝ որ կամ Լիզիայի ապաստանը հէնց այս գիշեր բացւած կըլինի, կամ հէնց ճանապարհին նրան կարելի կըլինի յափշտակել՝ Ոստրիանոնից վերադառնալիս:

Եւ այս մտքից Վինիկիոսին տիրում էր անզուսպ ուրախութիւն: Այժմ, երբ համարեա թէ վստահ էր, որ Լիզիային կըգտնէ, թէ՛ բարկութիւնն և թէ՛ թշնամանքը, որ նրա նկատմամբ իր մէջ տածում էր, անհետացել էին: Հէնց միայն այս ուրախութեան համար ներում էր նրան բոլոր յանցանքները: Մտածում էր միայն նրա մասին, իբրեւ թանգագին ու ցանկալի էակի մասին, և այնպիսի զգացմունք ունէր, կարծես թէ Լիզիան պէտք է երկար ճանապարհորդելուց յետոյ վերադառնար: Փափագ էր զգում ստրուկներին կանչելու և հրամայելու նրանց, որ տունը ծաղկահիւսերով զարդարեն: Այդ միջոցին զայրացած չէր նոյն իսկ Ուրսուսի վրա: Պատրաստ էր ամենին ամեն ինչ ներել: Քիչոնը, որի նկատմամբ, չընայելով նրա արած ծառայութիւններին, մի տեսակ զզւանք էր զգում, առաջին անգամ երևաց նրան ծիծաղաշարժ և միևնոյն ժամանակ ոչ-սովորական մարդ: Պայծառացաւ նրա համար տունը, պայծառացան աչքերը, պայծառացաւ դէմքը: Սկսեց նորից երիտասաւրդութիւն և կեանքի ուրախութիւն զգալ: Առաջւայ մռայլ տանջանքը դեռ ևս նրան բաւականին ցոյց չէր տւել, թէ որչափ սիրելիս է եղել Լիզիային: Այս հասկացաւ միայն այժմ, երբ յոյս ունէր նրան տիրանալու: Լիզիային ունենալու ցանկութիւնը զարթնում էր նրա մէջ, ինչպէս գարնանը զարթնում է արևի ճառագայթներով ջերմացած գետինը: Բայց նրա տուփանքը այժմ կարծես պակաս կոյր և վայրենի էր և աւելի ուրախառիթ և մեղմ:

Զգուժմ էր նոյնպէս իր մէջ անսահման եռանդ և համողւած էր, որ եթէ միայն սեփական աչքերով տեսնէ Լիգիային, այն ժամանակ չեն խլի նրան իր ձեռներից արդէն ամբողջ աշխարհի բոլոր քրիստոնեաները և նոյն իսկ ինքը Կեսարը:

Իսկ Քիլոնը նրա ուրախութիւնից համարձակութիւն առնելով՝ սկսեց խօսել ու խորհուրդներ տալ: Նրա կարծիքով՝ դեռ գործը պէտք չէր տարած համարել, և պէտք էր ամենամեծ զգուշութիւն պահպանել, առանց որի ամբողջ գործը կարող էր ոչնչանալ: Երդւեցնում էր նոյնպէս Վինիկիոսին, որ չըյափշտակէ Լիգիային Ոստրիանոնից: Այնտեղ պէտք է գնան գլխահողմները գլխին, դէմքերը քողարկւած, և բաւականահասան որևէ մութ անկիւնից ներկայ եղողներին դիտելով: Եթէ Լիգիային կը տեսնեն, ամենաապահովը կըլինի հետևել նրան հեռից, նկատել, որ սուսն են մըտնում, իսկ վաղը, լուսադէմին, շրջապատել այդ տունը բազմաթիւ ստրուկներով և օրը ցերեկով վերցնել աղջկան: Եւ քանի որ նա պատահող է և յատկապէս պատկանում է Կեսարին, ուստի այս կարելի է անել առանց օրէնքը խախտելու: Բան է, եթէ նրան չըգտնեն Ոստրիանոնում, կերթան Ուրսուսի ետևից, և հետևանքը միևնոյնը կըլինի: Գերեզմանատունը բազմաթիւ մարդկանց ուղեկցութեամբ գնալ կարելի չէ, որովհետև հեշտ կարող են իրանց վրա ընդհանուրի ուշքը դարձնել, և այն ժամանակ քրիստոնեաները բաւական է որ միայն հանգցնեն բոլոր ճրագները, ինչպէս այդ արին առաջին յափշտակութեան ժամանակ, որ ցրեն կամ թագնեն մթութեան մէջ իրանց միայն ծանօթ ապաստաններում: Դրա տեղ պէտք է զինւել, կամ աւելի լաւ է՝ հետները վերցնել երկու վստահելի և ուժեղ մարդիկ, հարկաւոր դէպքում պաշտպաններ ունենալու համար:

Վինիկիոսը համաձայն էր, որ նրա ասածները իրաւացի են, և միևնոյն ժամանակ յիշելով Պետրոնիոսի խորհուրդը՝ հրամայեց ստրուկներին, որ կանչեն կրտսոնին: Քիչոնը, որ բոլորին ճանաչում էր Հռոմում, բաւականին հանգստացաւ, լսելով այս հռչակաւոր աթլետի՝¹ անունը, որի գերմարդկային ուժի վրա յաճախակի ինքը զարմացել էր թատրոնում, և յայտնեց որ կերթայ Ոստրիանոն: Թւում էր նրան թէ մեծ «ոսկիներով» լցւած քսակը շատ աւելի հեշտ է ձեռք բերել կրտսոնի օգնութեամբ:

Ուստի հանգիստ հոգով նստեց ճաշի, որին մի քիչ ժամանակից յետոյ հրաւիրեց նրան ատրիոնի վերակացուն, և ուտելու ժամանակ սլատմում էր ստրուկներին, ինչպէս նրանց տիրոջը մատակարարել է հրաշագործ ձէթ, որը բաւական է քսել ամենավատ ձիերի սմբակներին, որ շատ առաջ կտրեն բոլոր ուրիշներից: Իրան այդ ձէթը սովորացրել է շինել մի քրիստոնեայ, որովհետև քրիստոնեայ երէցները աւելի շատ են իմանում հմայութիւններից ու հրաշքներից, քան մինչև անգամ թեսալացիք, թէև Թեսալիան հռչակւած է իր հմայութիւններով: Քրիստոնեաները իրան սաստիկ հաւատ են ընծայում, իսկ ինչո՞ւ են ընծայում, այդ հեշտութեամբ կըհասկանայ ամեն մէկը, ով որ գիտէ, թէ ինչ է նշանակում ձուկը: Այսպէս խօսելով՝ նա ուշի ուշով նայում էր ստրուկների դէմքերին այն յոյսով, որ գուցէ նրանց մէջ գտնէ քրիստոնեայ մէկին և յայտ-

1 Athleta Յունաստանում կոչում էր նա, ով որ մարմնական ուժն ու ճարպիկութիւնը ցոյց տալու համար կռւի էր դուրս գալիս ոլիմպիական և այլ խաղերի ժամանակ. վերջը թէ այնտեղ և թէ Հռոմում աթլետները քոքը հասակից վարժում էին, և գօտեմարտութիւնն և ուրիշ նմանօրինակ կռիւները արհեստ էին շինում իրանց համար:

նէ դրա մասին Վինիկիոսին: Երբ նրան այս յոյսը խաբեց, նա սկսեց ուտել և խմել սաստիկ եռանդով, գովասանքներ չըխնայելով խոհարարի մասին և հաւատացնելով, որ կաշխատէ նրան Վինիկիոսի ձեռքից ազատագրել: Նրա ուրախութիւնը պղտորւում էր միայն այն մտքից, որ գիշերը պէտք է գնայ Ոստրիանոն. բայց քաջալերեց նրանով, որ կըլինի զգեստը փոխած, մթնում և երկու մարդկանց ընկերութեան մէջ, որոնցից մէկը իբրև մի հուժկու՝ ամբողջ Հոռմի աստւածն էր, իսկ միւսը տրիբուն է և բարձր զինւորական պաշտօնեայ: «Թէկուզ և ճանաչեն Վինիկիոսին, — խօսում էր նա ինքն իրան հետ. — չեն համարձակւի նրա վրա ձեռք բարձրացնել. իսկ ինչ որ ինձ է վերաբերում, շատ իմաստուն կըլինին, եթէ գոնէ քթիս ծայրը տեսնեն»:

Ապա սկսեց մտաբերել իր խօսակցութիւնը բանւորի հետ և այս յիշողութիւնը նոր աշխուժ էր ներշնչում նրան: Ամենափոքր կասկած չունէր, որ այն բանւորը Ուրսուսն էր: Գիտէր Վինիկիոսի և այն մարդկանց պատմածից, որոնք Կեսարի պալատից ուղեկցում էին Լիգիային, այս հսկայի արտասովոր ուժի մասին: Եւ ահա որովհետև Եւրիկիոսին հարցովորձ էր անում անօրինակ ուժի տէր մարդկանց մասին՝ զարմանալու ոչինչ չըկար, որ նա իրան մատնացոյց արաւ Ուրսուսի վրա: Յետոյ բանւորի շփոթութիւնը և յուզմունքը, երբ Վինիկիոսի և Լիգիայի անունները յիշեցին, թոյլ չէր տալիս կասկածելու, որ այս անձնաւորութիւնները նրա համար մասնաւոր նշանակութիւն ունէին: Բանւորը նոյնպէս յիշեց մի մարդասպանութեան քաւութիւնը, իսկ Ուրսուսը սպանել էր Ատիկիոսին. վերջապէս բանւորի նկարագիրը բոլորովին համապատասխանում էր այն բանին, ինչ որ Վինի-

կիոսը պատմել էր իրան լիզի մասին: Միայն փոխւած անունը կարող էր կասկած յարուցանել. բայց Քիլոնը արդէն գիտէր, որ քրիստոնեաները մկրտութեան ժամանակ յաճախ նոր անուններ են ընդունում:

— Եթէ Ուրսուսը կըսպանէ Գլաւկոսին, — ասում էր ինքն իրան Քիլոնը, — աւելի լաւ կըլինի. իսկ եթէ չի սպանի, այս ևս լաւ նշան կըլինի, որովհետեւ ցոյց կըտայ, ինչպէս դժուար բան է քրիստոնեաների համար սպանութիւնը: Չէ՞ որ այդ Գլաւկոսին ներկայացրի իբրեւ Յուդայի հարազատ որդի և բոլոր քրիստոնեաների մատնիչ. այնպէս պերճախօս էի, որ քարի սիրտը կըշարժէր և կըխոստանար ընկնել Գլաւկոսի գըլխին. այնուամենայնիւ հաղիւ հազ համոզեցի այդ լիզիական արջին, որ ինձ խոստանար նրա վրա թաթը դնել: Տատանւում էր, չէր ուզում, պատմում էր իր մեղքի և սպաշխարանքի մասին: Ակներև է, նրանց մէջ այս ընդունւած չէ... Սեփական վիրաւորանքները պէտք է ներել, ուրիշների վիրաւորանքների համար այնքան էլ թոյլ չէ տրւում վրիժառու լինել, ուրեմն ինքդ մտածիր, Քիլոն, ինչ կարող է քեզ սպառնալ: Գլաւկոսին թոյլ չէ տրւում քեզնից վրէժ առնել... Ուրսուսը եթէ չի սպանի Գլաւկոսին մի այնպիսի մեծ յանցանքի համար, ինչպիսին է բոլոր քրիստոնեաների մատնութիւնը, առաւել ևս չի սպանի քեզ մի այնպիսի փոքրի համար, ինչպէս է մէկ քրիստոնեայի մատնութիւնը: Վերջապէս, հէնց որ ցոյց կըտամ այս տրոփոտ աղաւնուն այն աղաւնեակի բունը, ձեռներս ամեն բանից կըլլանամ և կրկին կըտեղափոխւեմ Նէապոլ: Քրիստոնեաները ասում են նոյնպէս մի ինչ-որ ձեռնալծացութեան մասին, ուստի դա երևի մի միջոց է, որով նրանց հետ ունեցած ամեն մի գործ կարելի է բոլորովին վերջացնել: Ի՞նչ բարի մարդիկ են այդ

քրիստոնեաները, իսկ այնպէս վատ են նրանց մասին խօսում: Ո՛ր աստուածներ, ա՛յս է աշխարհիս արդարադատութիւնը: Բայց սիրում եմ այդ վարդապետութիւնը նրա համար, որ թոյլ չէ տալիս սպանել: Իսկ եթէ թոյլ չէ տալիս սպանել, անկասկած թոյլ չէ տալիս ոչ գողանալ, ոչ խաբել, ոչ սուտ վկայել, և այս պատճառով չեմ ասի, թէ հեշտ դաւանելու լինի: Պարզ է որ նա սովորեցնում է ոչ միայն ազնիւ մեռնել, ինչպէս սովորեցնում են ստոյիկները, այլ և ազնիւ ապրել: Եթէ երբևիցէ հարստանամ և այսպիսի մի տուն ունենամ և այսքան ստրուկներ, դուցէ քրիստոնեայ դառնամ այնքան ժամանակով, որքան այդ ինձ ձեռնտու կըլինի: Հարուստները կարող են ամեն բան իրանց թոյլ տալ, մինչև անգամ առաքինութիւն... Այո՛: Այդ կրօնը հարուստների համար է և այս պատճառով չեմ հասկանում, ինչպէս է որ նրանց մէջ այդքան աղքատներ կան: Ի՞նչ շահ ունին դրանից և ինչո՞ւ են թոյլ տալիս, որ առաքինութիւնը իրանց ձեռները կապէ: Պէտք է երբևիցէ սրա մասին մտածեմ: Իսկ այժմ փառք քեզ, Հերմէս, որ ինձ օգնեցիր գտնել այս գորշուկը... Բայց եթէ այդ արեցիր երկու սպիտակ, համահասակ, եղջիւրները ոսկեգօծած արջառների յոյսով, քեզ չեմ ճանաչում: Ամօթ քեզ, Արգոսասպան՝. մի քեզպէս իմաստուն աստուած առաջուց չընախագուշակէ՞ թէ ոչինչ չէ ստանալու... Կրնւիրաբերեմ քեզ իմ երախտագիտութիւնն, իսկ եթէ իմ երախտագիտութիւնից երկու հորթն ես գերադասում, այն ժամանակ ինքդ երրորդն ես և պէտք է լինէիր տաւարարած և

1 Մերկուրիոսը սպանեց հարիւրաչեայ Արգոսին, որին Հերան յանձնել էր հսկել իր ամուսին Զեւսի սիրուհի՝ Կոյլ դարձրած Իօյի վրա:

ոչ թէ աստուած: Չգոյշ եղիր նոյնպէս, որ ես իբրեւ փիլիսոփայ չապացուցեմ մարդկանց, որ դու գոյութիւն չունիս, որովհետեւ այն ժամանակ բոլորն էլ կը դադարեն քեզ դո՛ւ մատուցանելուց: Փիլիսոփաների հետ աւելի լաւ է հաշտ ապրել:

Այսպէս խօսելով իր և Հերմէսի հետ՝ Քիլոնը ձգտեց նստարանի վրա, թիկնոցը գլխի տակ դրաւ և երբ ստրուկները կերակուրները հաւաքեցին, քնեց: Զարթեց կամ աւելի ճիշդը՝ նրան դարթեցրին միայն, երբ եկաւ Կրոտոնը: Այն ժամանակ նա անցաւ ատրիոն և գոհութեամբ սկսեց զննել լանխատայի, նախկին գլադիատորի յաղթանդամ կերպարանքը, որ իր ահազնութեամբ թւում էր թէ լցնում էր ամբողջ ատրիոնը: Կրոտոնը արդէն պայմանաւորւել էր ձեռնարկութեան վարձի մասին, և այն է ասում էր Վինիկիոսին.

—Հերակլէսը վկայ, լաւ է, տէր, որ այսօր ինձ դիմեցիր. վաղը հեռանալու եմ Բենեվինտոն, ուր ինձ կանչել է ազնիւ Վատինիոսը, որպէս զի այնտեղ Կեսարի ներկայութեամբ փորձեմ կաշել մի ինչ-որ Սիփաքս նեղրի հետ, որի նման ուժեղը դեռ չէ ծնել Աֆրիկան: Արդեօք երեակայում ես, տէր, թէ ինչպէս նրա ողնաշարը կըճռճռայ իմ ձեռներիս մէջ, բայց բացի դրանից կըջախջախեմ բոունցքով նաև նրա սև գանգը:

—Պոլլուքսը վկայ,—պատասխանեց Վինիկիոսը:—Հաւատացած եմ, որ հէնց այդպէս կանես, Կրոտոն:

—Եւ հիանալի կանես,—աւելացրեց Քիլոնը:—Այո, բացի դրանից ջախջախիր նրա գանգը: Դա լաւ միտք է և քեզ վայել մի գործ: Պատրաստ եմ գրադ գալու, որ նրա գանգը կը ջախջախես: Սակայն մինչ այդ անդամներդ լաւ օծիր ձէթով, իմ Հերակլէս, և գօտիդ կա-

պիր. իմացած եղիր, որ իսկական Կակոսի¹ հետ կարող ես գործ ունենալ: Այն մարդը, որ հսկում է պատւական Վինիկիոսին հարկաւոր աղջկան, ունի իսկ-որ արտակարգ ոյժ:

Քիլոնը այս ասում էր՝ միայն Կրոտոնի ինքնասիրութիւնը գրգռելու համար, իսկ Վինիկիոսը ասաւ.

—Այո, չեմ տեսել ինքս, բայց ինձ ասել են նրա մասին, որ եզան պոզերից բռնելով կարող է քաշքշել որ կողմն որ կամենում է:

—Այո,—բացագանչեց Քիլոնը, որ չէր երեւակայում, թէ Ուրսուսը այսչափ ուժեղ է:

Բայց Կրոտոնը արհամարհանքով ժպտաց.

—Յոնձն եմ առնում, պատւական տէր,—ասաւ նա,—այս մի ձեռքով ում ուզում ես յափշտակել, իսկ այս միւսով պաշտպանւել այդպիսի եօթը լիզերից և բերել աղջկան քո տունը, թէկուզ Հոտմի բոլոր քրիստոնեաները իմ ետեից ընկնէին կալաբրիական² գայլերի պէս: Եթէ այդ չապացուցանեմ՝ թոյլ կըտամ փայտով հարւածել ինձ այս իմպլումվոնի վրա:

—Մի թոյլ տայ սրան այդ, տէր,—ասաւ Քիլոնը.—կը սկսեն մեզ վրա քարեր արձակել, այն ժամանակ ի՞նչ կօղնէ սրա ոյժը: Արդեօք աւելի լաւ չէ՞ աղջկան տանից յափշտակել և չենթարկել ոչ նրան և ոչ էլ մեզ կորուստի:

1 Gacos—այն ահուկի հսկան էր, որ Արկադիայի Պալլանդիոն քաղաքի մօտ, Հերակլէսի քնած ժամանակ, գողացաւ նրա հօտի մի մասը և ձգեց իր քարայրը: Զարթելով՝ Հերակլէսը բառաջիւնից իմացաւ նրանց տեղը և սարսափելի կռւի մէջ սպանեց Կակոսին:

2 Calabria—Իտալիայի հարաւային երկու թերակղզիներից արեւելեանը:

—Այդպէս է լինելու, Կրօտոն, —ասաւ Վինիկիոսը:

—Քոնն է փողը, կամքն էլ քոնը: Յիշիր միայն, տէր, որ վաղը դնում եմ Բենեվենտոն:

—Միայն քաղաքի մէջ ունիմ հինգ հարիւր ստրուկ, —պատասխանեց Վինիկիոսը:

Ապա նշան տւաւ որ հեռանան, իսկ ինքը առանձնացաւ գրասենեակն և նստելով՝ գրեց Պետրոնիոսին հետեւեալ տողերը. —

«Քիլոնը գտել է Լիգիային, և այս գիշեր նրա և Կրօտոնի հետ գնալու եմ Ոստրիանոն ու կըյափշտակեմ նրան իսկոյն կամ վաղը առաւօտեան: Թող աստուածները քեզ վրա թափեն բոլոր բարիքները: Ողջ եղիր, carissime, որովհետեւ ուրախութիւնը խանգարում է ինձ աւելի երկարօրէն գրելու»:

Եղէգնը վայր դնելով՝ սկսեց արագ քայլերով ման գալ. բացի ուրախութիւնից, որ նրա սիրտը լըցնում էր, նրան յուզում էր և անհամբերութիւնը: Ասում էր ինքն իրան, որ վաղը Լիգիան այս տանը կըլինի: Չըգիտէր թէ հետը ինչպէս կըվարւի, բայց զգում էր, որ եթէ իրան սիրել ուզենայ, կըլինի նրա ծառան: Յիշեց Ակտէի պնդումները, թէ ինքը սիրւած էր, և խորին կերպով սիրտը շարժում էր: Ուրեմն բանը մի ինչ-որ կուսական ամօթխածութեան և այն պատէրներին յաղթելն է, որ երևի քրիստոնէական վարդապետութիւնն է տալիս: Եթէ այդպէս է, երբ Լիգիան արդէն իր տանը կըլինի և կըզիջանի համոզումներին կամ բռնութեանը, այն ժամանակ նա պէտք է որ ինքն իրան ասէ. «եղել սլրծել է», և յետոյ արդէն կըլինի կամակատար և սիրող:

Բայց Քիլոնի գալուստը ընդհատեց նրա ուրախառիթ մտածողութիւններին հոսանքը:

—Տէր, —ասաւ յայնը. —ահա թէ ինչ այլևս միտս

ընկաւ.—Իսկ եթէ՞ քրիստոնեաները որեւէ նշան ունին, որեւէ tessera-ներ¹, առանց որի ոչ ոքի ներս չեն թողնի Ոստրիանոն։ Գիտեմ որ աղօթատեղիներում այդպէս է, և այդպիսի տեսերա ձեռք եմ բերել Եւրիկիոսից։ Թոյլ տուր ինձ ուրեմն գնալ նրա մօտ, տէր, լաւ տեղեկանալ և ձեռք բերել այդ նշանները, եթէ երևաց որ անհրաժեշտ են։

—Շատ բարի, ազնիւ իմաստուն,—պատասխանեց ուրախ ուրախ Վինիկիոսը.—խօսում ես, ինչպէս մի հեռատես մարդ. և այդ բանի համար քեզ պէտք է գովեմ։ Կերթաս ուրեմն Եւրիկիոսի մօտ կամ ուր որ ուղում ես, իսկ ապահովութեանս համար կըթողնես այս սեղանի վրա այն քսակը որ ստացար։

Դիլոնը, որ միշտ դժկամակութեամբ էր փողերից բաժանւում, ծռմուռեց, բայց այնուամենայնիւ հետևեց հրամանին և դուրս գնաց։ Կարինայից մինչև կրկէսը, որի մօտ էր Եւրիկիոսի կրպակը, շատ հեռու չէր. այս պատճառով նա իրիկնադէմից շատ առաջ եկաւ։

—Ահա նշանները, տէր։ Առանց սրանց մեզ ներս չէին թողնի։ Լաւ հարց ու փորձ արի նոյնպէս ճանապարհի մասին և միևնոյն ժամանակ ասացի Եւրիկիոսին, որ ինձ պէտք են նշաններ ընկերակիցներիս համար, իսկ ինքս չեմ գնալ, որովհետև ինձ համար շատ հեռու է, և վերջապէս, որ վաղը կըտեսնւեմ մեծ առաքեալի հետ, որ կըկրկնէ ինձ համար իր քարոզի ամենագեղեցիկ կտորները։

—Ի՞նչպէս թէ չես լինելու։ Պէտք է գաս,—ասաւ Վինիկիոսը։

1 Tessera—փոքրիկ տախտակներ, որոնց վրա դրում էին բանակի ղինւորական պահապաններին ցոյց տալու ծածկանշանը (պարօլ)։

—Գիտեմ որ պէտք է, բայց կերթամ լաւ զգեստափոխւած, և ձեզ ևս խորհուրդ եմ տալիս այդպէս անելու, եթէ ոչ՝ կարող ենք թռչուններին փախցնել:

Շուտով նրանք սկսեցին պատրաստել: Մութը կոխում էր: Վերցրին գալլիական թիկնոցները գլխանոցներով, վերցրին լապտերները. Վինիկիոսը բացի դրանից ինքը զինւեց և ընկերներին զինեց կարճ, ծուռ դաշոյններով. Բիլոնը հագաւ կեղծ մազեր, որ ձեռք էր բերել Ներիկիոսի մօտ գնալիս, և միասին դուրս գնացին՝ շտապելով Նոմենտանական հեռաւոր դարպասին հասնել փակւելուց առաջ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի

Նրանք գնում էին Vicus Patricius-ով, Վիմինալի կողքով մինչև նախկին Վիմինալական դարպասը, այն հրապարակի մօտով, ուր վերջը Դիոկլետիանոսը հոյակապ բաղանիքներ կառուցեց: Անցան Սերվիոս Տուլլիոսի պարիսպների մնացորդները և արդէն աւելի ու աւելի դատարկ թաղերով հասան Նոմենտանական ճանապարհին, իսկ այնտեղ ձախ ծուկով, դէպի Salaria, գտնւեցին բլրակների մէջ, ուր աւազի փորւածքներ էին և տեղ-տեղ գերեզմանատներ: Այդ միջոցին բոլորովին մթնեց, և քանի որ լուսնեակը դեռ չէր բարձրացել, դժւար պիտի լինէր նրանց համար ճանապարհը գտնել, եթէ որ, ինչպէս Բիլոնը նախատեսել էր, ցոյց չըտային իրանք քրիստոնեաները: Ձախից, աջից, առջևից նկատելի էին մութ կերպարանքներ, որոնք զգուշութեամբ շրջում էին աւազոտ փոսերի մօտով: Այս մարդկանցից մի քանիսը ձեռներին ունէին լապտերներ, որ կարելիին չափ թագցնում էին թիկնոցների

տակ. Գնացածները ճանապարհը աւելի լաւ գիտենալով՝ մթնով էին առաջ ընթանում: Վինիկիոսի զինուորական վարժ աչքերը շարժումներից զանազանում էին երիտասարդ տղամարդկանց՝ փայտին յենւող ծերունիներից և կանանցից, որոնք մեծ խնամքով փաթաթւել էին մեծ ստուանների մէջ: Սակաւաթիւ անցորդներն ու քաղաքից դուրս եկող գիւղացիք, երեւի, այդ գիշերային շրջիկներին ընդունում էին արենարիաները շտապող բանւորների կամ յուղարկաւորութեան եղբայրութիւնների տեղ, որոնց անվամբները երբեմն գիշերները նւիրական ագապաներ՝ էին կատարում: Բայց քանի աւելի առաջ էին գնում երիտասարդ տիրուհին ու նրա ուղեկիցները, շուրջը աւելի և աւելի բազմաթիւ լապտերներ էին փայլփլում և շատանում էր մարդկանց թիւը: Նրանցից մի քանիսը երգում էին ցած ձայնով երգեր, որոնք Վինիկիոսին կարծես թախիծով լցւած էին հրեւում: Երբեմն նրա ականջը կարողանում էր ըմբռնել հատ-հատ բառեր կամ երգի տողեր, օրինակ՝ «վեր կաց, դու որ քնած ես», կամ «մեռելներից յարութիւն առ», կամ երբեմն Քրիստոսի անունը կրկնւում էր տղամարդկանց և կանանց շըրթունքներին: Բայց Վինիկիոսը քիչ ուշադրութիւն էր դարձնում բառերի վրա, որովհետև նրա մտքով անցնում էր, թէ գուցէ այդ մուգ կերպարանքներից որեւէ մէկը Լիգիան է: Մի քանիսը, մօտով անցնելիս, ասում էին. «խաղաղութիւն ձեզ հետ» կամ «փառք Քրիստոսին»: Իսկ նրան տիրում էր անհանգստութիւն և սիրտը սկսում էր աւելի թունդ բարձրանալ. նրան թւում էր թէ լսում է Լիգիայի ձայնը: Այսպիսի կերպարանք-

1 Ճաշկերոյթներ, մանաւանդ աղքատների համար (քրիստոնեաների մէջ):

ներն և այսպիսի շարժումները ամեն ըրպէ խաբում էին նրան մթութեան մէջ և միայն մի քանի անգամ իր սխալը ստուգելուց յետոյ՝ նա սկսեց չըհաւատալ աչքերին:

Ճանապարհը նրան երկար թւաց: Շրջակայքը նա լաւ գիտէր, բայց մթութեան մէջ չէր կարողանում այս տեղերը լաւ զանազանել: Ամեն ըրպէ պատահում էին ինչ-որ նեղ անցքեր, մէկ՝ պարիսպների աւերակներ, մէկ՝ ինչ-որ շինութիւններ, որոնց չէր յիշում թէ տեսել է քաղաքի մօտ: Վերջապէս լուսնեակի ծայրը երևաց կուտակւած ամպերի տակից և լուսաւորեց շրջակայքը աղօտ լապտերներից լաւ: Մի ինչ-որ բան վերջապէս սկսեց հեռում փայլել, խարոյկի կամ ջահի բոցի պէս: Վինիկիոսը թեքւեց Գիլոնի կողմը և հարցրեց. «սա՞ է Ոստրիանոսը»:

Գիլոնը, որի վրա գիշերը, քաղաքից հեռաւորութիւնը և այս կախարհների նման կերպարանքները երևում էր որ մեծ տալաւորութիւն էին թողնում, պատասխանեց մի փոքր անվստահ ձայնով.

— Զըգիտեմ, աէր, երբէք չեմ եղած Ոստրիանոսում: Բայց կարող էին Գրիստոսին փառաբանել քաղաքին աւելի մօտիկ մի որևէ տեղում:

Բայց մի ըրպէից յետոյ, զգալով խօսելու և սիրտ առնելու պահանջ, աւելացրեց.

— Ժողովում են մարդասպանների պէս, իսկ չէ՞ որ իրանց արգելւած է սպանել: Զըլինի՞ ինձ անամօթաբար խաբել է այդ լիզը:

Վինիկիոսին, որ մտածում էր Լիգիայի մասին, նոյնպէս զարմացնում էր այս զգուշութիւնն ու խորհրդաւորութիւնը, որով ժողովում էին նրա հաւատակիցները իրանց բարձրագոյն քրմին լսելու համար, և այս պատճառով նկատեց.

—Ինչպէս ամեն տեսակ կրօններ, այս կրօնն էլ ունի մեր մէջ հետևողներ. բայց քրիստոնեաները հրէական աղանդ են, ինչո՞ւ են ուրեմն այստեղ հաւաքւում, քանի որ Անդրտիրբերիսում՝ կան հրէական տաճարներ, որտեղ օրը ցերեկով հրէաները զոհ են մատուցանում:

—Ո՛հ, տէր, հէնց հրէաներն են սրանց ամենաոխերիմ թշնամիքը: Լսել եմ որ ներկայ Կեսարից առաջ քիչ էր մնում որ կռիւ սկսւէր հրէաների և սրանց մէջ: Կեսար Կլաւդիոսին այնպէս ձանձրացրել էին այդ խռովութիւնները, որ բոլոր հրէաներին վռնտեց. բայց այժմ այդ հրովարտակը վերցւած է: Բայց քրիստոնեաները թագ են կենում հրէաներից և ժողովրդից, որ, ինչպէս քեզ յայտնի է, մեղադրում է սրանց ոճրագործութիւնների մէջ և ատում է:

Մի քանի ժամանակ նրանք լուռ դնում էին. ապա Քիլոնը, որի երկիւղը սաստկանում էր, քանի աւելի հեռանում էր դարպասներից, ասաւ.

—Երբ Եւրիկիոսից վերադառնում էի, մի վարսավիրայից կեղծամ փոխ առայ և երկու սիսեռ դրի ունգներիս մէջ: Պէտք է որ ինձ չըճանաչեն: Բայց եթէ մինչև անգամ ճանաչեն, չեն սպանի: Սրանք ոխակալ մարդիկ չեն, սրանք մինչև անգամ շատ պատւական մարդիկ են, որոնց սիրում եմ և յարգում:

—Սրանց սիրտը ժամ առաջ մի իւղի գովասանքներովդ, — պատասխանեց Վինիկիոսը:

Այժմ նրանք մտել էին մի նեղ ձորակ, որ կողքերից պարփակւած էր կարծես երկու պատուարներով,

1 R. Trans Tiberim—Տիբերիս գետի աջ ափին գտնւած Հռոմի միակ արւարձանը. որտեղ մեծ մասամբ արհեստաւորներ էին բնակւում—ներկարարներ, հիւսներ և այլն:

որոնց վրայով մի տեղ ջրմուղ էր ձգւած: Այս միջոցին լուսնեակը դուրս եկաւ ամպերի միջից, և ձորակի ծայրին նրանք տեսան մի պատ, որ բոլորովին ծածկւած էր լուսնեակի շողերից պսպղող բաղեղով: Դա Ոստրիանոնն էր:

Վինիկիոսի սիրտը սկսեց աւելի արագ բարախել: Դուան առջև երկու ֆոսսորներ¹ նշաններն էին նայում: Մի վայրկեանից յետոյ Վինիկիոսը և նրա ուղեկիցները գտնւեցին մի բաւականին ընդարձակ, ամեն կողմից պատերով շրջապատւած վայրում: Տեղ-տեղ բարձրանում էին առանձնակի մահարձաններ, իսկ մէջ-տեղում նկատւում էր իսկական հիպոգէոն, կամ կրիպտէ², որի ներքևի մասը գետնի տակն էր գտնւում. այդտեղ էին դամբարանները: Կրիպտէի մուտքի առջև կարկաջում էր շատրւանը: Բայց երևում էր որ այդ մարդկանցից շատ շատերը չեն կարողանայ տեղաւորւել հէնց հիպոգէոնում, և Վինիկիոսը իսկոյն հասկացաւ, որ հանգէսը կըկատարւի բացօթեայ բակում, ուր կարճ միջոցում հաւաքւեց մի բազմաթիւ ամբոխ: Որ կողմ որ աչք էր ձգում, լապտերը պսպղում էր լապտերի կողքին, իսկ եկւորներից շատերը բոլորովին ճրագ չունէին: Բացի մի քանի գլուխներից, որոնք բացւել էին, բոլորը, մատնութիւնից թէ նոյնպէս ցըրտից վախենալով, մնացել էին ծածկւած, և երիտասարդ տրիրոնը անհանգստութեամբ մտածեց, որ եթէ այսպէս մնան մինչև վերջ, ուրեմն անկարելի կըլինի ճանաչել Լիգիային այս ամբոխում, աղօտ լոյսով:

Բայց յանկարծ կրիպտէի մօտ վառւեցին ձիւթի մի քանի ջահեր, որոնք փոքրիկ խարոյկ կազմեցին:

1 Fossor—հող փորող արհեստաւոր:

2 Crypte—գետնի տակ տանող անցք:

Շուրջը աւելի պարզեց: Մի րոպէից ամբողջը սկսեց երգել, սկզբում կամաց, յետոյ աւելի և աւելի բարձրաձայն, մի ինչ-որ տարօրինակ օրհներգ: Վինիկիոսը երբէք իր կեանքում չէր լսել այսպիսի օրհներգ: Միևնոյն անձկութիւնը, թախիժը, որ նրան զարմացրեց այն երգերի մէջ, որ կիսաձայն երգում էին ճանապարհին պատահող առանձին առանձին մարդիկ, լսելի էր և այժմ այս օրհներգի մէջ, բայց աւելի ազդու, աւելի ուժեղ եղանակով, որ վերջը այնպէս ընդարձակ և ուժգին դառաւ, որ կարծես մարդկանց հետ միատեղ անձկալ սկսեցին ամբողջ այս գերեզմանատունը, աւազաբլուրը, ձորը և շրջակայքը: Կարող էր այնպէս թլալ, թէ դա մի տեսակ աղերսանք է գիշերին ուղղւած, խաւարից փրկելու համար: Վեր դարձրած գլուխները թռում էր թէ մէկին տեսնում են այնտեղ, բարձրում, իսկ ձեռները կանչում են նրան որ իջնէ: Երբ երգը դադարում էր, տիրում էր կարծես սպասողութիւն, այնքան յափշտակիչ, որ թէ Վինիկիոսը, թէ նրա ուղեկիցները ակամայ նայում էին աստղերին, կարծես վախենալով, որ տեղի կունենայ մի ինչ-որ արտասովոր բան և որ մէկը ճիշդ որ կիջնէ: Վինիկիոսը Փոքր Ասիայում, Եգիպտոսում և նոյն իսկ Հռոմում տեսած էր բաղմաթիւ և զանազան սրբավայրեր, ճանաչած էր բաղմաթիւ կրօններ և լսած էր բաղմաթիւ երգեր, սակայն այստեղ առաջին անգամ էր տեսնում մարդիկ, որոնք երգելով աստուածութիւնն էին կանչում ոչ թէ նրա համար, որ կամենում էին որևէ սահմանւած ծէս կատարել, այլ սրտանց, այնպիսի ճշմարիտ անձկութեամբ, ինչպիսին կարող են զգալ որդիք իրանց հօր կամ մօր համար: Պէտք է կոյր լինէր, որ չընկատէր, թէ այս մարդիկ ոչ միայն պաշտում էին իրանց Աստծուն, այլ և ամբողջ հոգով սի-

բում են նրան, իսկ այս դեռ չէր տեսել Վինիկիոսը ոչ մի երկրում, ոչ մի ծխապատարութեան մէջ, ոչ մի տաճարում, որովհետեւ Հռոմում և Յունաստանում նըրանք, որոնք դեռ պաշտօն էին մատուցանում աստուածներին, այդ անում էին միայն նրանց օգնութիւնը ձեռք բերելու համար կամ երկիւղից, և ոչ ոքի մտքովն անգամ չէր անցնում նրանց սիրել:

Թէև նրա միտքը Լիգիայով էր զբաղւած, իսկ ուշքը՝ ամբոխի մէջ նրան որոնելով, նա չէր կարող չըտեսնել այն տարօրինակ և անսովոր բաները որ նրա շուրջը կատարւում էին: Այս միջոցին մի քանի ջահ ևս աւելացրին խարոյկի վրա, որ կարմիր գոյնով լուսաւորեց գերեզմանատունը և մթնացրեց լապտերների լոյսը. հէնց այդ ժամանակ հիպոգէոնից դուրս եկաւ մի ծերունի, գլխանոցով թիկնոցը հագին, բայց գլխաբաց, և բարձրացաւ խարոյկի մօտ ընկած քարի վրա:

Ամբոխը նրա տեսքից ալեկոծւեց: Վինիկիոսի կողքին ձայները սկսեցին շշնջալ. «Պետրոսն է, Պետրոսն է»: Մի քանիսը հառաչում էին, միւսները նրա կողմն էին ձեռները տարածում: Այնպիսի խորին լռութիւն տիրեց, որ լսելի էր ջահից վայր ընկնող ամեն մի ածխակտոր, անիւների հեռաւոր դողողոցը նոմենտանական ճանապարհի վրա, քամու սօսափիւնը գերեզմանատան մօտերքում բուսնող մի քանի պինիաների մէջ:

Քիչոնը կռացաւ Վինիկիոսի կողմը և շշնջաց.

— Սա նա է, Քրիստոսի առաջին աշակերտը, ձերկնորսը:

Իսկ ծերունին վեր բարձրացրեց իր ձեռը և խաչի նշանով օրհնեց ժողովաւներին, որոնք նոյն բողոքին ծունկ չոգեցին: Վինիկիոսի ուղեկիցները և նա ինքը, չըկամենալով իրանց մատնել, ուրիշների օրինակին հետեցին: Երիտասարդ տղամարդը չէր կարողանում մէկ

անգամից տիրել իր տպաւորութիւններին, որովհետեւ նրան թւաց, թէ այդ կերպարանքը, որ իր առջև տեսնում էր, և՛ բաւականին հասարակ է, և՛ արտասովոր, ու առաւել ևս՝ թէ այս արտասովորութիւնը առաջ է գալիս հէնց նրա հասարակ լինելուց: Ծերունին չունէր ոչ խոյր գլխին, ոչ էլ կաղնէ պսակ ճակատին, ոչ արմաւենի ձեռին, ոչ ոսկէ տախտակ կրծքին, ոչ աստղազարդ կամ սպիտակ շուրջառ, մի խօսքով՝ ոչ մի այնպիսի արտաքին նշան, որ կրում էին արեւելեան, եգիպտական, յունական քրմերը և հռոմէական ֆլամինները: Եւ նորից զարմացրեց Վինիկիոսին միևնոյն տարբերութիւնը, որ զգացել էր քրիստոնէական երգերը լսելիս, որովհետեւ և այդ «ձկնորսը» երևաց նրան ոչ թէ իբրեւ ծիսակատարութեանց մէջ վարժաւծ մի որևէ քրմապետ, այլ իբրեւ հասարակ, տարիքաւոր և անչափ արժանահաւատ մի վկայ, որ հեռւից գալիս է մի ինչ-որ ճշմարտութիւն պատմելու, որը տեսել է, շօշափել է, որին հաւատացել է, ինչպէս հաւատում ենք ականերեքանին, և որ սիրել է նրա համար, որ հաւատացել է: Նրա դէմքի մէջ նոյնպէս համոզմունքի այնպիսի ուժ կար, որպիսին ունենում է ինքը ճշմարտութիւնը: Եւ Վինիկիոսը, որ թերահաւատ լինելով չէր ուզում նրա հրապոյրին ենթարկւել, ենթարկւեց մի տեսակ տենդային հետաքրքրութեան, թէ ինչ է դուրս հոսելու Բրիստոսի այս խորհրդաւոր ընկերի շրթունքներից և թէ ինչ է այն վարդապետութիւնը, որը դաւանում են Լիգիան և Պոմպոնիա Գրէկինան:

Այդ միջոցին Պետրոսը սկսեց խօսել և խօսում էր սկզբում իբրեւ հայր, որ խրատում է զաւակներին և սովորեցնում է նրանց, ինչպէս պէտք է ապրեն: Պատժիրում էր նրանց, որ հրաժարւեն ընչասիրութիւնից և հեշտասիրութիւնից, սիրեն աղքատութիւնը, վարքի

սրբութիւնը, ճշմարտութիւնը, որ համբերութեամբ տանեն անարդարութիւնն ու հալածանքը, լսեն կառավարողներին և իշխանաւորներին, զգուշանան մատնութիւնից, խաբեքայութիւնից և զրպարտութիւնից. իսկ վերջը՝ որ օրինակ տան թէ մէկը միւսին իրար մէջ և թէ մինչև անգամ հեթանոսներին: Վինիկիոսը, որի համար բարի էր միայն այն, ինչ որ կարող էր Լիգիային իրան վերադարձնել, և չար բոլորը, ինչ որ կարող էր արդեւք կանգնել իրանց մէջ, խայթեցին և բարկացրին այս խորհուրդներից մի քանիսը, որովհետև թւաց նրան, որ պատւիրելով սրբութիւն ու կրքերի զսպում՝ ծերունին համարձակւում է դրանով ոչ միայն յանդիմանել իր սէրը, այլ և թշնամացնում է Լիգիային իր վերաբերմամբ և սրտասնդում է նրան իրան ընդդիմադրելու: Նա հասկացաւ, որ եթէ Լիգիան ժողովականների մէջն է և լսում է այդ խօսքերը և սրտին մօտիկ է առնում, այդ ըոպէին պէտք է մտածէ իր մասին, ինչպէս այդ վարդապետութեան թշնամու և պիղծ մէկի մասին: Այս մտքից նրան տիրեց չարութիւն: «Ի՞նչ նոր բան իմացայ,—ասում էր նա ինքն իրան:—Ա՛յս է այն անծանօթ վարդապետութիւնը: Ամեն մէկը այս գիտէ, ամեն մէկը այս լսել է: Չէ՞ որ չքաւորութիւն, պահանջների չափաւորում պատւիրում են նաև ցինիկները. չէ՞ որ առաքինութիւն պատւիրում էր և Սոկրատէսը, որպէս հին, բայց լաւ բան. չէ՞ որ առաջին պատահած ստոյիկը, մինչև անգամ ինքը Սենեկան, որ ունի կիտրոնի փայտից հինգ հարիւր սեղաններ, փառաբանում է չափաւորութիւնը, քարոզում է ճշմարտութիւն, փորձանքների ժամանակ համբերութիւն, դժբախտութեան մէջ հաստատամտութիւն, այս բոլորը միայն հնացած հացահատիկ է, որ մկներն են ուտում, իսկ մարդիկ արդէն ուտել չեն ուզում նրա

համար, որ հնուԹիւնից բորբոսնել է»։ Եւ բարկութեան հետ զգաց կարծես հիասթափութիւն, որովհետեւ յոյս ունէր գտնել որեւէ անյայտ, հրաշագործ գաղտնիքներ և գոնէ կարծում էր, որ կըլսէ իր ճարտասանութեամբ հիացնող որեւէ հռետոր, մինչդեռ լսում էր այս սոստիկ պարզ, ամեն պաճուճանքներից զուրկ խօսքերը։ Նրան զարմացնում էր միայն այն լռութիւնն և ուշադրութիւնը, որով լսում էր ամբոխը։ Իսկ ծերունին շարունակում էր ասել այդ լսողութիւն կտրած մարդկանց, որ նրանք պէտք է բարի, խաղաղ, արդար, անընչասէր և մաքուր լինին, ոչ թէ նրա համար, որ կենդանի ժամանակ հանգստութիւն վայելեն, այլ նրա համար, որ մահից յետոյ յաւիտեան ապրեն Գրիստոսի հետ, այնպիսի ուրախութեան, այնպիսի փառքի, կատարելութեան և բերկրութեան մէջ, որպիսին ոչ ոք երբէք չէ վայելել երկրիս երեսին։ Եւ այստեղ Վինիկիոսը, չընայելով որ մի բոլոր առաջ թշնամաբար տրամադրւած էր, չէր կարող չը նկատել, որ այնուամենայնիւ կայ տարբերութիւն ծերունու վարդապետութեան և այն բանի մէջ, ինչ որ ասում էին ցինիկները, ստոյիկները կամ այլ փիլիսոփաները. նրանք պատւիրում էին բարութիւն և առաքինութիւն, որպէս խելօք և կեանքի համար ձեռնտու մի բան. իսկ սա խոստանում էր դրա փոխարէն անմահութիւն և այն էլ ոչ թէ մի ինչ-որ ողորմելի անմահութիւն գետնի տակ, ձանձրոյթով, ոչնչութեամբ, դատարկութեամբ լի, այլ հոյակապ, համարեա թէ աստուծային կեանքին հաւասար անմահութիւն։ Միևնոյն ժամանակ նա խօսում էր այս անմահութեան մասին, իբրև մի հաւաստի բանի մասին. ուստի այնպիսի հաւատի հետ առաքինութիւնը մի անսահման գին էր ստանում, իսկ կեանքի անաջողութիւնները դառնում էին անասելի կերպով

չնչին, որովհետև ժամանակաւորապէս տանջւել ան-
վախճան երջանկութեան համար մի բոլորովին ուրիշ
րան է, քան միայն նրա համար, որ այսպէս է բնու-
թեան կարգը: Իսկ ծերունին շարունակում էր ասել,
որ առաքինութիւնը և ճշմարտութիւնը պէտք է սիրել
հէնց նոյն ինքն առաքինութեան և ճշմարտութեան
համար, որովհետև բարձրագոյն, յաւիտենական բա-
րիքն և յաւիտենական առաքինութիւնը Աստուած է,
ուրեմն ով որ այդ սիրում է՝ սիրում է և Աստծուն և
այդպիսով դառնում է նրա սիրելի զաւակը: Վինիկիո-
սը այս լաւ չըհասկացաւ, բայց վաղուց արդէն գիտէր
այն խօսքերից, որ Պոմպոնիա Գրէկինան ասել էր
Պետրոնիոսին, որ այս Աստուածը քրիստոնեաների
կարծիքով մի է և ամենազօր, և երբ այժմ լսեց այլ
ևս, որ նա բարձրագոյն բարիք է և ճշմարտութիւն,
ակամայ մտածեց, որ այսպիսի Դեմիոլոգի՝ հետ հա-
մեմատած՝ Յուպիտերը, Սատուրնը, Ապոլլոնը, Յունո-
սը, Վեստան և Վենուսը պէտք է երևային իբրև չնչին
և անզուսպ մի հրոսակ, ուր աւաղակութիւն են անում
թէ բոլորը միասին և թէ ամեն մէկը առանձին ինք-
նազուլա: Բայց ամենամեծ զարմանքը տիրեց երիտա-
սարդին, երբ ծերունին սկսեց սովորեցնել, թէ Աստ-
ւած նոյնպէս բարձրագոյն գութ է. ուրեմն ով որ սի-
րում է մարդկանց, նա կատարում է նրա ամենամեծ
պատւէրը: Բայց բաւական չէ սիրել իր ազգի մարդ-
կանց, որովհետև Աստուածամարդը ամենքի համար ա-
րիւն թափեց և հեթանոսների մէջ գտաւ այնպիսի
ընտրեալներ, ինչպէս Կոռնելիոս կենտուրիոնն էր. և
բաւական չէ սիրել նրանց, որոնք մեզ բարիք են ա-
նում, որովհետև Քրիստոս ներեց նոյն իսկ հրէաներին,
որոնք նրան մահի մատնեցին, և հռոմայեցի զինւոր-

ներին որոնք նրան խաչին մեխեցին. ուրեմն պէտք է
 ոչ միայն ներել նրանց, որոնք մեզ չարիք են արել,
 այլ և սիրել նրանց և բարի վճարել չարի փոխարէն.
 և բաւական չէ սիրել բարի մարդկանց, այլ պէտք է
 սիրել և չարերին, որովհետեւ միայն սիրով կարելի է
 նրանցից չարութիւնը հեռացնել: Քիչոնը այս խօսքերի
 ժամանակ ինքն իրան մտածեց, որ իր աշխատանքը
 իզուր անցաւ, և որ Ուրսուսը երբէք իր կեանքում չի
 համարձակւի սպանել Գլաւկոսին ոչ այս գիշեր, ոչ էլ
 մի ուրիշ գիշեր: Սակայն իսկոյն նա իրան մխիթարեց
 մի ուրիշ եզրակացութիւնով, որ արել էր ծերունու
 ուսմունքից, այն է՝ որ և Գլաւկոսը իրան չի սպանի,
 թէկուզ իրան գտնէր և ճանաչէր: Իսկ Վինիկիոսը ար-
 դէն չէր մտածում, թէ ծերունու խօսքերի մէջ ոչ մի
 նոր բան չըկայ, բայց զարմանալով իրան հարցնում
 էր. այս ի՞նչ Աստուած է, այս ի՞նչ վարդապետութիւն
 է և այս ի՞նչ մարդիկ են: Բոլոր լսածը ուղղակի չէր
 տեղաւորւում նրա գլխի մէջ: Այստեղ նրա համար գա-
 ղափարնների մի ինչ-որ անլուր նորութիւն էր: Զգում
 էր, որ եթէ օրինակի համար, կամենար հետեւել այդ
 վարդապետութեանը, պէտք է խարոյկի վրա դնէր իր
 մտահայեցողութիւնը, սովորութիւնները, բնաւորու-
 թիւնը, ամբողջ նախկին բնութիւնը, և այս բոլորը
 մոխիր դարձնէր ու լցւէր մի ինչ-որ բոլորովին ուրիշ
 կեանքով և ամբողջովին նոր հոգով: Մի վարդապետու-
 թիւն, որ նրան պատւիրում էր սիրել պարթևներին,
 ասորիներին, յոյներին, եգիպտացիներին, գալլերին և
 բրիտաններին, ներել թշնամիներին, բարի հատուցա-
 նել նրանց չարի փոխարէն և սիրել նրանց՝—խելա-
 ցնոր երևաց նրան, բայց միևնոյն ժամանակ մի նա-
 խազգացում ասում էր իրան, որ այնուամենայնիւ
 նոյն այդ խելացնորութեան մէջ կայ մի ինչ-որ աւելի

վեհ բան, քան բոլոր նախկին փիլիսոփայութիւնների
 մէջ: Կարծում էր թէ այդ խելացնորութեան պատճա-
 ռով այդ վարդապետութիւնը անիրագործելի է, և ան-
 իրագործելի լինելու պատճառով՝ աստուածային: Մեր-
 ժում էր նրան հողու մէջ, զգում էր որ նրանից տա-
 րածւում է, կարծես ծաղիկներով ծածկւած մի դաշ-
 տից, մի ինչ-որ հրապուրիչ բոյր, որի հոտը ով որ մէկ
 անգամ առնէ՝ պէտք է, ինչպէս լոտոֆագների՝ աշ-
 խարհում, մոռանայ մնացած ամեն ինչ և միայն նրան
 փափագի: Թւում էր նրան, որ այդ ուսմունքի մէջ ոչ
 մի իրական բան չըկայ, և միևնոյն ժամանակ, որ ի-
 րականութիւնը դրա հետ համեմատած մի այնպէս
 չնչին բան է, որ չարժէ նրա վրա միտքը դադա-
 րեցնել: Նրա առջև բացւեցին ինչ-որ հեռաւոր տեսա-
 րաններ, որոնք առաջ մտքովն էլ չէին անցնում, ինչ-
 որ ընդարձակ տարածութիւններ, ինչ-որ ամպեր: Այս
 գերեզմանատունը սկսեց նրա վրա խելագարների ժո-
 դովարանի, նոյնպէս և մի խորհրդաւոր ու ահաւոր
 տեղի տպաւորութիւնը թողնել, ուր կարծես մի խոր-
 հրդաւոր առաքաստի մէջ ծնւում էր մի բան, որ
 մինչև այդ ժամանակ չէր եղած աշխարհիս երեսին:
 Մտքովը անցրեց բոլորը, ինչ որ առաջին վայրկեանից
 ասել էր ծերունին կեանքի, ճշմարտութեան, սիրոյ,
 Աստծոյ մասին, և նրա միտքը կուրանում էր փայլից,
 ինչպէս կուրանում են աչքերը անմիջապէս իրար յա-
 ջորդող փայլատակներից: Ինչպէս առհասարակ այն
 մարդիկ, որոնց կեանքը մէկ կրքի է վերածւել, նա ևս
 մտածում էր այս բոլորի մասին՝ իր դէպի Լիզիան ու-
 նեցած սիրոյ տեսակէտից, և այս փայլակների լոյսով
 պարզ տեսաւ մի բան, որ եթէ Լիզիան գերեզմանա-

տանն է, այս վարդապետութիւնը լսում է և զգում է, երբէք չի լինի իր հարձը:

Այն ժամանակից ի վեր, երբ տեսել էր նրան Աւլոսների մօտ, առաջին անգամն էր, որ Վինիկլիոսը զգաց, որ թէկուզ նրան այժմ ձեռք բերէ, միևնոյն է՝ ձեռք բերած չի լինի: Ոչ մի այսպիսի բան նրա մտքով չէր անցել և այժմ ևս չէր կարողանում հաշիւ տալ իրան այս բանի մէջ, քանի որ սա ոչ այնքան պարզ հասկացողութիւն էր, այլ առաւել մի տեսակ անփոխարինելի կորուստի և մի տեսակ դժբախտութեան անորոշ նախազգացում: Նրա մէջ անհանգստութիւն ծագեց, որ ապա բարկութեան փոխւեց քրիստոնեաների դէմ՝ ընդհանրապէս և ծերունու դէմ՝ մասնաւորապէս: Այս ձկնորսը, որին առաջին հայեացքից պարզամիտ մարդ էր կարծել, նրան գրեթէ երկիւղ էր ազդում և մի տեսակ խորհրդաւոր ճակատագիր էր երևում նրան, որ անողորմ, միևնոյն ժամանակ ողբերգական կերպով որոշում էր իր վիճակը:

Յոսսորը նորից աննկատելի կերպով կրակին աւելացրեց մի քանի ջահ. քամին դադարեց պինիանների մէջ ձայն հանելուց. բոցը բարձրանում էր ուղիղ դէպի ջինջ երկնքում պսպղող աստղերը, իսկ ծերունին յիշելով Քրիստոսի մահը՝ սկսեց միայն Նրա մասին խօսել: Ամենքը շնչերը կտրեցին կուրծքների մէջ, և լռութիւնը առաջւանից սաստկացաւ, այնպէս որ գրեթէ կարելի էր լսել սրտերի բաբախումը: Այդ մարդը տեսել էր և պատմում էր այնպէս, ինչպէս մի մարդ, որի յիշողութեան մէջ դրոշմւել է ամեն մի վայրկեան, և որ եթէ մինչև անգամ աչքը փակէ, շարունակում է տեսնել: Նա ասում էր, թէ ինչպէս խաչելութիւնից վերադառնալով՝ Յովհաննէսի հետ երկու օր ու երկու գիշեր նստած էին վերնատանը, առանց քնելու, առանց

կերակուր ու տնիւր, տանջւած, վշտացած, յուզւած թե-
րահաւատացած, գլուխները ասիերի մէջ բռնելով և
մտածելով, թէ նա մեռել է: Ա՛հ, ռըչափ ծանր էր,
ռըչափ ծանր էր: Արդէն երրորդ օրն էր ծագում և
լոյսը լուսաւորել էր պատերը, իսկ իրանք երկուսով
Յովհաննէսի հետ նստած էին այդպէս պատի տակ
անճար, անյոյս: Հէնց որ քունը իրանց տիրում էր
(որովհետև չարչարանքի նախընթաց գիշերն էլ անքուն
էին անց կացրել), դարթնում էին և սկսում էին հեծե-
ծել նորից: Բայց նոր էր արևը բարձրացել, երբ ներս-
վազեց Մարիամ Մագթաղինացին, շնչասպառ, մազերը
արձակած, գոչելով. «Տարել են Տիրոջը»: Իսկ իրանք
լսելով այս՝ վեր թռան տեղերից և սկսեցին այնտեղ
վազել: Բայց Յովհաննէսը, որ աւելի երիտասարդ էր,
առաջինը եկաւ, տեսաւ դատարկ գերեզմանը և չէր
համարձակւում ներս մտնել: Միայն երբ արդէն երե-
քով կանգնած էին մուտքի մօտ, ինքը, որ ահա այս
ամենը նրանց ասում է, ներս մտաւ, տեսաւ քարի վրա
վարչամակն ու կտաւները, բայց մարմինը չըգտաւ:

Այն ժամանակ երկիւղը տիրեց իրանց, որովհետև
կարծում էին, թէ քահանաները յափշտակել են Քրիստո-
սին, և երկուսով տուն վերադարձան առաւել ևս ճնշւած
սրտով: Յետոյ եկան ուրիշ աշակերտները և սկսեցին
լաց ու կոծ բարձրացնել, երբեմն միասին, որ իրանց ա-
ւելի հեշտութեամբ լսէ զօրութեանց Տէրը, և երբեմն
հերթով: Իրանց սիրտը մեռած էր, որովհետև յոյս ունե-
ին, որ վարդապետը պէտք է Իսրայէլին փրկէր, իսկ ա-
հա երրորդ օրն էր, որ մեռած էր, և չէին հասկանում,
ինչո՞ւ Հայրը թողել է Որդուն, և կըկամենային լոյ-
սը չըտեսնել և մեռնել. — այնպէս ծանր էր այդ բեռը:

Այս սարսափելի ըոպէսների յիշողութիւնը այժմ
ևս երկու արտասուք քամեց ծերունու աչքերից, և

կրակի լուսով լաւ երևում էր, ինչպէս նրանք հոսում էին ալեւոր մօրուքի վրայով: Նրա ծեր, մազերից զըրկւած գլուխը սկսեց դողալ և ձայնը կտրեց կուրծքի մէջ: Վինիկիոսը մտքումը ասաւ. «Այս մարդը ճշմարտութիւն է ասում և լաց է լինում նրա վրա»: Իսկ պարզասիրտ ունկնդիրներին նոյնպէս խեղդում էր լացը: Արդէն շատ անգամ լսել էին Քրիստոսի չարչարանքների պատմութիւնը և նրանց յայտնի էր, որ կսկծից յետոյ ուրախութիւն է գալու. բայց որովհետև այս պատմում էր Առաքեալը, որ այս տեսել էր, սաստիկ տպաւորութեան տակ ձեռներն էին կոտրտում, հեկեկում էին կամ կուրծքերին էին խփում:

Բայց կամաց կամաց հանգստացան. շարունակութիւնը լսելու ցանկութիւնը յաղթեց: Ծերունին աչքերը փակեց, կարծես կամենում էր մտքով աւելի լաւ տեսնել հեռաւոր դէպքերը, և շարունակեց.

«Երբ այսպէս լացուկոծ էինք անում, նորից ներս վազեց Մարիամ Մագդաղենացին, գոչելով որ տեսել է Տիրոջը: Զրկարողանալով սաստիկ լոյսի և փայլի պատճառով նրան ճանաչել, կարծել է թէ պարտիզպանն է. իսկ Նա ասել է՝ «Մարիամ»: Այն ժամանակ Մարիամը բացագանչել է. «Րաբբի» և ընկել է նրա ոտները, իսկ Նա հրամայել է նրան գնալ աշակերտների մօտ, և յետոյ անհետացել է: Բայց իրանք աշակերտները չէին հաւատում Մարիամին, և երբ նա ուրախութիւնից լաց էր լինում, մի քանիսը դատապարտում էին նրան, միւսները կարծում էին թէ կսկիծը նրա խելքն է խառնել, որովհետև նոյնպէս ասում էր, որ գերեզմանի մէջ հրեշտակներ է տեսել, իսկ իրանք աշակերտները, երկրորդ անգամ վազելով, գտել էին գերեզմանը դատարկ: Յետոյ երեկոյեան եկաւ Կղէովպասը, որ մէկ ուրիշի հետ գնացել էր Շմմաւուս, և շտապով վերա-

դառնալով՝ նրանք ասացին. «Արդարև, յարութիւն է առել Տէրը»: Եւ սկսեցին տան դռները փակել, վախենալով հրէաներից: Այս միջոցին իրանց մէջ կանգնեց Նա, թէև դռները չըճռուացին, և երբ ամենքը ահաբեկւած էին՝ ասաւ իրանց. «Խաղաղութիւն ձեզ հետ»...

«Եւ ես տեսայ Նրան, ինչպէս ամենքը տեսնում էին. և Նա իբրև լոյս էր, իբրև մեր սրտերի երջանկութիւն էր, որպէս զի մենք հաւատայինք որ յարութիւն է առել, և որ ծովը կըցամաքի, լեռները աւազ կըդառնան, իսկ Նրա փառքը չի դադարի»:

«Եւ ութը օրից յետոյ Թովմաս Երկւորեակը իր մատները դրեց նրա վէրքերի վրա և շօշափեց նրա կողը, յետոյ ընկաւ նրա ոտները և գոչեց. «Տէր իմ և Աստուած իմ»: Եւ նա պատասխանեց. «Դու, որ տեսար ինձ, հաւատացիր: Երանի նրանց, որոնք չեն տեսել և հաւատացել են»: Եւ այս բառերը մենք լսում էինք և մեր աչքերը նայում էին Նրան, որովհետև մեր մէջն էր»:

Վինիկիոսը լսում էր, և մի տարօրինակ բան էր պատահում նրան: Մի րոպէ մոռացել էր թէ ո՞ր է, սկսել էր կորցնել իրականութեան զգացմունքը, չափը, դատողութիւնը: Նրա առջև երկու հակասութիւն էր: Չէր կարող հաւատալ այն ամենին, ինչ որ ծերունին ասում էր, և զգում էր որ միայն կոյր պէտք է լինել և հրաժարւել սեփական խելքից՝ ենթադրելու համար, որ այդ մարդը, որ ասում է, «Տեսել եմ»՝ սուտ է խօսում: Նրա խռովութեան, նրա ամբողջ կերպարանքի և պատմած դէպքերի մանրամասնութիւնների մէջ մի բան կար, որ անկարելի էր դարձնում ամեն կասկածանք: Վինիկիոսին երբեմն թւում էր թէ քնի մէջ է:

Բայց շուրջը տեսնում էր լուռ ամբոխը, լապտերների ծուխը հասնում էր նրա քթածակերին, հեռում վառում էին ջահերը, և կողքին, քարի վրա կանգնած էր ծեր, գերեզմանին մօտեցած, մի փոքր դողդոջուն գլխով մարդը, որ վկայութիւն տալով՝ կրկնում էր. «Տեսել եմ»:

Եւ շարունակեց պատմել նրանց բոլորը, մինչև համբարձումը: Երբեմն նա հանգիստ էր առնում, որովհետև շատ մանրամասն էր խօսում. բայց զգալի էր որ ամեն մի չնչին մանրամասնութիւն այնպէս է դրոշմւել նրա յիշողութեան մէջ, ինչպէս մի քարի վրա: Նրանց, որոնք նրան լսում էին, տիրեց զմայլանք: Գլուխներին վայր էին ձգել գլխանոցները, որպէսզի աւելի լաւ լսեն և բաց չըթողնեն ոչ մի բառ նրա ասածներից, որոնք նրանց համար գին չունէին: Թւում էր նրանց, թէ մի գերմարդկային զօրութիւն փոխադրում է իրանց Գալիլիա. թէ աշակերտների հետ միասին ման են գալիս այնտեղի անտառների մէջ և ջրերի մօտ. թէ այդ գերեզմանատունը Տիրեբրական ծոփն է, իսկ ամին, առաւօտեան մառախուղի մէջ, կանգնած է Քրիստոսը այնպէս, ինչպէս կանգնած էր այն ժամանակ, երբ Յովհաննէսը նաւակի միջից նայելով ասաւ, «Տէրն է», իսկ Պետրոսը ջուրն ընկաւ լողալով, որպէսզի աւելի շուտով համբուրէ սիրելի ոտները: Դէմքերին երևում էր անսահման յափշտակութիւն, և կեանքի մոռացում, և երջանկութիւն, և անչափ սէր: Երևում էր որ Պետրոսի երկար պատմութեան ժամանակ մի քանիսը տեսիլներ էին տեսնում. իսկ երբ սկսեց ասել, թէ ինչպէս համբարձման ժամանակ ամպերը սկսեցին իջնել Փրկչի ոտների տակ և պատել նրան ու առաքեալների աչքից ծածկել, բոլորի գլուխները ակամայ դէպի վեր դարձան և տիրեց կարծես սպասողութիւն. կար-

ծիս յոյս ունէին տեսնել Նրան նորից, կամ կարծես յոյս ունէին, թէ երկնային դաշտերից Նա կիջնէ տեսնելու, ինչպէս ծերունի առաքեալը արածեցնում է իրան հաւատացած հօտը, և օրհնելու նրան և այդ հօտը: Եւ այդ մարդկանց համար այդ բոլէին Հռոմը չըկար. չըկար խելագար Կեսարը, չըկային մեհեանները, բազինները. կար միայն Քրիստոս, որ լցնում էր ցամաքը, ծովը, երկինքը, տիեզերքը:

Աքաղաղները սկսեցին կանչել Via Nomentana-ի երկարութեամբ ձգւած հեռաւոր տներում.—կէս գիշեր էր: Այդ բոլէին Քիլոնը Վինիկիոսի թիկնոցի ծայրը քաշեց և շշնջաց.

—Տէր, այնտեղ, ծերունուց ոչ հեռու, տեսնում եմ Ուրբանոսին և նրա կողքին մի աղջիկ:

Վինիկիոսը ուշքի եկաւ կարծես քնից և յոյնի մատնացոյց արած ուղղութեամբ շուռ դալով՝ տեսաւ Լիզիային:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ա.

Նրա տեսքից երիտասարդ պատրիկի արիւնի աւնն մի կաթիլը դողաց: Մոռացաւ ամբոխը, ծերունուն, այս անհասկանալի բառերից իր մէջ դարձած զարմանքը, և տեսնում էր իր առջև միայն նրան: Ահա վերջապէս, բոլոր ջանքերից յետոյ, անհանգստութեան, չարչարանքների ու տանջանքների երկար ու ձիգ օրերից յետոյ, գտաւ նրան: Կեանքի մէջ առաջին անգամ դգաց, որ ուրախութիւնը կարող է մարդուս կըրծքի վրա նետւել վայրենի գազանի պէս և նրան սեղմել

մինչև շունչ կտրելը: Նա, որ մինչև այդ ժամանակ մտածում էր, թէ ֆորտունան մի տեսակ պարտակահոսութիւն ունի իր բոլոր ցանկութիւնները կատարելու, այժմ հազիւ էր հաւատում իր աչքերին և սեփական բախտին: Եթէ այս անվստահութիւնը չըլինէր, նրա գիւրաբորբոք բնոյթը կարող էր նրան դռդել որևէ չմտածած վարմունքի. բայց նախ և առաջ ուզում էր համոզուել, արդեօք սա այն հրաշքների շարունակութիւնը չէ՞, որոնցով լի էր իր գլուխը, և արդեօք երազի մէջ չէ՞: Բայց կասկած չըկար.—տեսնում էր Լիգիային, և օրիորդից իրան բաժանում էր հազիւ մի քանի քայլ: Լիգիան կանգնած էր առատ լոյսի մէջ, և Վինիկիոսը կարող էր կշտանալ նրա տեսքով, որքան որ կամենում էր: Գլխանոցը ընկել էր ուսերին և ցըրել մազերը. շրթունքները մի փոքր բաց էին, աչքերը ուղղւած էին առաքեալի կողմը: Դէմքը ամբողջովին լսողութիւն ու յափշտակութիւն էր: Մուգ բրդէ թիկնոցը հագին՝ նա նման էր հասարակ ժողովրդի մի աղջկայ, բայց Վինիկիոսը նրան երբէք աւելի գեղեցիկ չէր տեսել, և չընայելով այն յուզմունքին, որ իր մէջ ծագել էր, իր աչքերին զարկեց, այդ հրաշալի պատրիկական գլխի ազնւութիւնը իբրև հակասութիւն նրա գրեթէ ստրկական զգեստին: Սէրը բոցի պէս անցաւ նրա սրտով, տարօրինակ անձկութեան, հիացմունքի, երկրպագութեան և կրքի հետ խառնւած ահագին մի սէր: Հրճանք էր զգում հէնց միայն նրա տեսքից և արբում էր այդ տեսքով, ինչպէս երկար ծարաւից յետոյ կենարար ջրով: Հսկայ լիգի կողքին կանգնած՝ Լիգիան երևում էր նրան աւելի փոքր քան առաջ, գրեթէ երեխայ. նկատեց նոյնպէս որ նիհարել է: Նրա դէմքը համարեա թէ թափանցիկ էր դառել և ծաղիկի ու հոգու տալաւորութիւնն էր թողնում: Բայց հէնց

այս պատճառով աւելի ևս փափագում էր տիրանալ այդ էակին, որ տարբեր էր Արեւելքում և Հռոմում իր տեսած կամ ունեցած բոլոր կանանցից: Զգում էր որ այդ աղջկայ փոխարէն կըտար այն բոլոր մնացածներին, հետն էլ Հռոմն ու աշխարհը:

Վինիկիոսը հիացած և բոլորովին մտակորոյս կըմնար՝ եթէ Քիլոնը նրա թիկնոցի ծայրից չըքաշէր, վախենալով, չըլինի թէ մի այնպիսի բան անէ, որ վտանգի մէջ ձգէ իրանց: Քրիստոնեաները այդ միջոցին սկսեցին աղօթել և երգել: Մի բոլորից հնչեց «Մարանաթա»¹. ապա միծ առաքեալը սկսեց շատրւանի ջրում մկրտել նրանց, որոնց պրեսբիտերները ներկայացնում էին իրրեւ մկրտելու պատրաստ:

Վինիկիոսին թւում էր, թէ այս գիշերը երբէք չի վերջանայ: Կամենում էր այժմ որչափ կարելի է շուտով գնալ Լիգիայի հոռից և յափշտակել նրան ճանապարհին կամ տնից:

Վերջապէս մի քանիսը սկսեցին թողնել գերեզմանատունը: Քիլոնը այն ժամանակ շշնջաց.

—Դուքս գնանք, տէր, դարպասի մօտ, որովհետեւ գլխանոցներս չենք հանել և մարդիկ մեզ են նայում:

Իսկ-որ այդպէս էր: Մինչդեռ առաքեալի խօսակցութեան ժամանակ ամենքը բաց էին արել գլուխները, աւելի լաւ լսելու համար, նրանք չէին հետեւել ընդհանուրի օրինակին: Քիլոնի խորհուրդը նաև նպատակայարմար երևաց: Դարպասի մօտ կանգնելով՝ նրանք կարող էին դիտել բոլոր դուքս գնացողներին. Ուրսուսին դժւար չէր ճանաչել հասակից և կազմաւճքից:

—Երթանք նրանց հոռից,—ասաւ Քիլոնը.—տես-

1 Maranatha—ասորերէն՝ «Տէրը դալիս է» (դատելու, վրէժ առնելու):

հենք, որ տունն են մտնում, իսկ վաղը, կամ աւելի
ճիշդ՝ հէնց այսօր ստրուկներովդ կըշրջապատես, տէր,
տան բոլոր մուտքերը և կըվերցնես նրան:

—Ո՛հ, —ասաւ Վինիկիոսը:

—Ի՞նչ ես կամենում անել, տէր:

—Նրա ետեւից ներս կըմտնենք տունը և իսկոյն
եթէ կը յափշտակենք նրան. չէ՞ որ այդ յանձն առար,
կրօտո՞ն:

—Այո, —պատասխանեց լանխտը. —և դարձրու
ինձ քեզ ստրուկ, տէր, եթէ չըկոտրեմ այն փղի մէջքը,
որ նրան ուհպանում է:

Բայց Քիլոնը սկսեց ետ կանգնեցնել նրանց այս
մտադրութիւնից և բոլոր աստուածների անունով եր-
դեցնել, որ այդ չանեն: Չէ՞ որ Կրօտոնը վերցւած է
միայն պաշտպանելու համար, բան է եթէ իրանց ճա-
նաչէին, ոչ թէ աղջկան յափշտակելու համար: Եթէ
միայն երկուսով յափշտակեն նրան, իրանց կենթարկեն
մահի վտանգին և բացի դրանից կարող են ձեռներից
բաց թողնել նրան, և այն ժամանակ նա մի ուրիշ տեղ
կըթաղնաի կամ կըթողնէ Հոտմը: Եւ ի՞նչ են անելու:
Ինչո՞ւ հաւաստի չըգործել, ինչո՞ւ իրանց ենթարկել կո-
րուստի, իսկ ամբողջ ձեռնարկութիւնը՝ անհաստատ
վախճանի:

Վինիկիոսը, թէև իրան սաստիկ դժւարութեամբ
էր զսպում, որ հէնց իսկոյն գերեզմանատանը չըսեղմէ
իր կրծքին Լիգիային, այնուամենայնիւ զգում էր, որ
յոյնի ասածները արդարացի են, և գուցէ ականջ դնէր
նրա խորհուրդներին, եթէ Կրօտոնը չըլինէր, որ հոգս
էր քաշում իր վարձատրութեան համար:

—Հրամայիր, տէր, լռել այս պառաւ այծին, —
ասաւ նա. —կամ թոյլ տուր ինձ բոռնցքս իջեցնեմ սրա
գլխին: Մէկ անգամ Բուքսենտոնում, ուր ինձ խաղե-
նու՞ երբաւ

րին մասնակցելու հրաւիրել էր Լուկիոս Սատուրնինոսը, պանդոկում վրաս յարձակւեցին եօթը հարբած դլադիատորներ, և ոչ մէկը ողջ կողերով դուրս չըգնաց: Չեմ ասում, որ աղջկան յափշտակես այժմ, ամբոխի միջից, որովհետեւ սրանք կարող են մեր ոտների տակ քարեր ձգել, բայց երբ արդէն տանը կըլինի, կըյափշտակեմ նրան և կըտանեմ, ուր որ ուզում ես:

Վինիկիոսը ուրախացաւ, լսելով այս խօսքերը, և պատասխանեց.

—Այդպէս թող լինի, Հերակլէսը վկայ: Վաղը կարող ենք պատահաբար նրան տանը չըգտնել. իսկ եթէ շփոթութիւն ձգենք քրիստոնեաների մէջ, նրան անպատճառ կըփախցնենք:

—Այդ լիզը ինձ սաստիկ ուժեղ է երևում, — տընքաց Քիլոնը:

—Քեզ չեն հրամայի նրա ձեռները բռնես, — պատասխանեց Կրոտոնը:

Բայց դեռ ևս երկար պէտք է սպասէին, և աքաղաղները սկսել էին կանչել լուսարացից առաջ, երբ նկատեցին դարպասից դուրս եկող Ուրսուսին, իսկ նրա հետ՝ Լիդիային: Նրանց ուղեկցում էին մի քանի ուրիշ անձնաւորութիւններ: Քիլոնին թւաց, որ ճանաչում է նրանց մէջ մեծ առաքեալին. նրա կողքից գնում էին մի ուրիշ, աւելի կարճահասակ ծերունի, երկու հասակաւոր կանայք և մի պատանի, որ լապտերով լուսաւորում էր ճանապարհը: Այս խմբակի ետեւից գնում էր մօտ երկու հարիւր հոգուց բաղկացած մի ամբոխ: Վինիկիոսը, Քիլոնը, և Կրոտոնը խառնւեցին այս ամբոխի հետ:

—Այո, տէր, — ասաւ Քիլոնը. — քո օրիորդը հզօր խնամակալութեան տակ է: Այո, նա է հետը, մեծ ա-

ռաքեալը. տես, ինչպէս մարդիկ չոգում են նրան մօտենալիս:

Մարդիկ ուղիղ որ չոգում էին, բայց Վինիկիոսը նրանց չէր նայում: Ոչ մի բոպէ աչքից բաց չըթողնելով Լիգլիային, նա մտածում էր միայն նրան յափշտակելու մասին և ընտելացած լինելով պատերազմների ժամանակ ամեն տեսակ խորամանկութիւնների, գլխում գինւորական ճշդութեամբ մշակում էր յափշտակելու ամբողջ ծրագիրը: Զգում էր որ այն քայլը, որ համարձակւում էր այժմ անել, յանդուգն է, բայց լաւ գիտէր, որ յանդուգն յարձակումները սովորաբար պսակւում են աջողութիւնով:

Ճանապարհը երկար էր, և երբեմն նա մտածում էր այն անդունդի մասին, որ փորել էր իր և Լիգլիայի մէջ աղջկայ դաւանած տարօրինակ վարդապետութիւնը: Այժմ բոլորը հասկանում էր, ինչ որ անցեալում տեղի էր ունեցել, և հասկանում էր, ինչո՞ւ էր տեղի ունեցել: Այս բանի համար միտքը բաւականին սուր էր: Մինչև այդ ժամանակ նա Լիգլիային չէր ճանաչում: Նրան համարում էր բոլոր աղջիկներից ամենագեղեցիկը, որ գրաւել էր իր ուշքը, բոլոր ցանկութիւնները. իսկ այժմ հասկացաւ, որ այս վարդապետութիւնն էր նրան ուրիշ կանանցից տարբեր մի էակ դարձրել, և չարաչար ինքնախաբէութիւն է այն յոյսը, թէ նրան ևս կը գրաւեն ցանկութիւնը, կիրքը, հարստութիւնը, զւարճութիւնը: Հասկացաւ վերջապէս այն, ինչ որ Պետրոնիոսի հետ երկուսով չէին հասկանում,— որ այս նոր կրօնը պատւաստում էր հոգուն մի ինչ-որ բան, այն տշխարհին անծանօթ, ուր ինքը ապրում էր, և որ Լիգլիան, եթէ մինչև անգամ իրան սիրելիս լինէր, իր քրիստոնէական ճշմարտութիւններից ոչ մէկը իր համար չէր զոհի. և որ եթէ նրա համար զւարճութիւն

կայ, այդ զւարճութիւնը բոլորովին տարբեր է այն զւարճութիւնից, որին ձգտում էր և՛ ինքը, և՛ Պետրոսը, և՛ Կեսարի արքունիքը, և՛ ամբողջ Հռոմը: Իր ծանօթ կանանցից ամեն մէկ ուրիշը կարող էր իր սիրեկանը լինել, իսկ այս քրիստոնէութիւն կարող էր միայն զոհը լինել:

Եւ այս բանի մասին մտածելով՝ նա զգում էր կիզիչ ցաւ և բարկութիւն, բայց միևնոյն ժամանակ զգում էր, որ այս բարկութիւնը անզօր է: Լիզիային յափշտակել թւում էր նրան կարելի բան, և այս մասին համարեալ թէ վստահ էր. բայց նոյնպէս վստահ էր, որ այս վարդապետութեան առջև ինքը, իր արիւթիւնը և իր զօրութիւնը ոչինչ են և որ սրա դէմ ոչինչ հնար չունի: Այս հռոմէական զինւորական տրիրունը, որ համոզւած էր թէ սրի և բռնացքի այն ոյժը, որ տիրել է աշխարհին, միշտ նրա տէրը կըլինի, կեանքի մէջ առաջին անգամ տեսաւ, որ բացի այդ ուժից կարող է և մի ուրիշ բան լինել, ուստի զարմանքով հարցնում էր ինքն իրան. այդ ի՞նչ բան է:

Եւ չէր կարողանում պարզ պատասխանել իրան. նրա մտքով արագ անցնում էին միայն գերեզմանատունը, ժողոված ամբոխը և Լիզիան, որ ամբողջ հոգով լսում էր, ինչպէս ծերունին պատմում էր Աստուածամարդի չարչարանքը, մահն ու յարութիւնը և թէ՛ նա, այդ Աստուածամարդը, փրկեց աշխարհն ու խոստացաւ նրան երջանկութիւն Ստիքսի միւս կողմում: Եւ երբ այս մասին մտածում էր, նրա գլխի մէջ առաջանում էր քաւոս:

Այս շփոթութիւնից նրան հանեցին Քիլոնի գանգատները, որ սկսել էր վայ տալ իր ճակատագրին. չէ՞ որ ինքը պայմանաւորւել էր գտնել Լիզիային, և կեանքը վտանգելով գտել է նրան ու ցոյց տւել Վի-

նիկիիոսին: Բայց ի՞նչ են աւելի պահանջում իրանից: Արդեօք յանձն է առել յափշտակել նրան, և ռժ կարող է մինչև անգամ պահանջել այդպիսի մի բան հաշմանդամ մէկից, իր մտածութիւններին, գիտութեան ու առաքինութեան անձնատուր եղած մի մարդուց: Ի՞նչ կըլինի, եթէ մի այնպիսի պատուելի տէր, ինչպիսին է Վինիկիիոսը, որնէ փնաս կրէ աղջկան յափշտակելու ժամանակ: Ի հարկէ, աստուածները պէտք է հովանաւոր լինին ընտրեալներին. բայց արդեօք շատ անգամ չեն պատահում այնպիսի դէպքեր, երբ աստուածները գընդակ են խաղում, փոխանակ հսկելու, թէ ինչ է կատարւում երկրի վրա: Փորտունան, ինչպէս յայտնի է, կապած աչքեր ունի, ուստի չէ տեսնում մինչև անգամ ցերեկով, էլ ի՞նչ ասել կուզէ զիշերով: Իսկ եթէ մի բան պատահէ, եթէ այդ լիգիական արջը ագնիւ Վինիկիիոսի վրա նետէ մի երկանաքար, գինու կամ, որ աւելի վատն է, ջրի մի տակառ, ռժ կերաշխաւորէ որ խեղճ Բիլոնին սլարգի փոխարէն չի վիճակւի պատասխանատուութիւն: Նա, խեղճ իմաստունը, այնպէս սիրել է ագնիւ Վինիկիիոսին, ինչպէս Արիստոտէլը Ալեքսանդր Մակեդոնացուն, և եթէ գոնէ ագնիւ Վինիկիիոսը իրան տար այն քսակը, որը իր աչքի առջև գոտու ետեւը խրեց տանից դուրս գալու ժամանակ, ձեռին միջոց կունենար, (բան է եթէ անբախտութիւն պատահէ), որով իսկոյն օգնութիւն կըկանչէր կամ իրանց կողմը կըգրաւէր նոյն իսկ քրիստոնեաներին: Ո՛ր, ինչո՞ւ չեն ուզում լսել ձերունու խորհուրդներին, որ բանաւկանութիւնն ու փորձառութիւնն են նրան թելադրում:

Վինիկիիոսը այս լսելով՝ գօտիկի ետեւից հանեց քսակը և կոխեց Բիլոնի մատների մէջ:

— Ա՛ռ և լռի՛ր:

Յոյնը զգաց, որ չափազանց ծանր է, և սիրտ
առաւ:

— Իմ ամբողջ յոյսս այն է, — ասաւ նա, — որ Հե-
րակլէսը կամ Թեսէոսը առաւել դժւար պորձեր են կա-
տարել, իսկ ի՞նչ է իմ անձնական, ամենամտերիմ բա-
րեկամ Կրոտոնը, եթէ ոչ Հերակլէս: Իսկ քեզ, տէր,
չեմ անւանի Կեսար, որովհետեւ ամբողջովին աստուած
ես և ապագայում ևս չես մոռանայ թշառ, բայց հա-
ւատարիմ ծառայիդ, որի կարիքները ժամանակ առ
ժամանակ պէտք է հոգալ, որովհետեւ նա ինքը, երբ
գրքերի մէջ է խորասուզւում, իր մասին բոլորովին չէ
մտածում... Մի փոքրիկ պարտէզ և տնակ, թէկուզ ա-
մենափոքրիկ պորտիկով, ամառը զովանալու համար,
մի քեզ նման պարգևատուի տրժանի բան կըլինէին:
Մինչ այդ՝ հեռւից կըզարմանամ ձեր դիւցազնական
պորձերի վրա, կաղերսեմ Յուսլիտերին, որ ձեզ աջողէ-
լիսկ եթէ մի բան պատահէ, այնպիսի աղմուկ կըբարձ-
րացնեմ, որ կէս Հռոմը կըզարթնի և կըգայ ձեզ օդ-
նութեան: Այս ի՞նչ վատ և խորդուբորդ ճանապարհ է:
Իւզը վերջացել է իմ լապտերի մէջ, և եթէ Կրոտոնը,
որ այնչափ աղնիւ է, որչափ և ուժեղ, ուղենար ինձ
ձեռների վրա վերցնել և հասցնել մինչև դարպասը,
նախ կիմանար, արդեօք հեշտութեամբ կըտանէ աղջկան,
երկրորդ՝ կըվարէր Ենէասի՝ պէս և վերջապէս կըգրա-
ւէր բոլոր ազնւագոյն աստուածների սիրտը այն աս-
տիճան, որ ձեռնարկութեան հետեանքի մասին բոլո-
րովին հանգիստ կըլինէի:

— Աւելի լաւ կըհամարէի տանել մէկ տմուշայ
սատկած ոչխարի դին, — պատասխանեց լանխտը. —

1 Ենէասը շալակելով իր հայր Անքիսին՝ դուրս բերեց նրան
այրւոյ Տրովայից:

բայց եթէ ինձ կըտաս այն քսակը, որ ձեռքդ շարտեց պատուելի տրիբունը, կըտանեմ քեզ մինչև դարպասը:

— Ոտքիդ բռնի մատը կոտրւի, — պատասխանեց յոյնը. — այդպէս օգտւեցիր այն պատկառելի ծերունու վարդապետութիւնից, որ չքաւորութիւնն ու ողորմածութիւնը իբրև երկու առաջնակարգ առաքինութիւններ էր ներկայացնում... Մի՞թէ նա քեզ ազդու կերպով չէ՞ր խրատում սիրել ինձ: Տեսնում եմ, որ երբէք քեզ մինչև անգամ ամենայն թիստոնեայ չեմ դարձնի և որ աւելի շուտ արեւը կըմտնէ մամերտինական բանտի ներսը, քան թէ ճշմարտութիւնը քո հիպոպոտամական գանգը:

Իսկ կրօտոնը, որ գաղանային ուժի տէր էր, բայց դրա փոխարէն ոչ մի մարդկային զգացմունք չունէր՝ ասաւ.

— Մի վախի, քրիստոնեայ չեմ դառնայ, չեմ կամենում կտոր հացս կորցնել:

— Այո, բայց եթէ գոնէ տարրական տեղեկութիւններ ունենայիր փիլիսոփայութիւնից՝ կըգիտենայիր որ ոսկին փուճ բան է:

— Մէկ մօտեցիր ինձ քո փիլիսոփայութիւնովդ, իսկ ես գլխովս միայն մէկ հարւած կըտամ փորիդ, և տեսնենք ո՞վ կըտանէ:

— Այդ միկնոյնը կարող էր ասել և եղբ Արիստոտէլին, — պատասխանեց Դիլոնը:

Լոյսը բացւում էր: Արշալոյսը աղօտ գոյնով ներկեց պարիսպների առաջները: Ճանապարհին կից ծառերը, շինութիւններն և այս ու այն տեղ ցրած մահարձանները սկսեցին նշմարել ստւերի միջից: Ճանապարհը արդէն բոլորովին դատարկ չէր: Կանաչեղէն վաճառողները շտապում էին հասնել դարպասների բացւելուն և քշում էին բանջարեղէն բարձած էշեր ու

Ջորիններ: Տեղ-տեղ ճռռում էին սայլեր, որոնցով մսեղէն էին տանում: Ճանապարհին և նրա երկու կողմերում դեռնի հրեաներն նստած էր թեթև մառախուղ, որ լաւ եղանակ էր խոստանում: Այս մառախուղի մէջ աւելի և աւելի հեռւից հրեացոյ մարդիկ հոգիների էին նմանում: Վինիկիոսը աչքը չէր հեռացնում Լիգիայի նուրբ կազմածքից, որ քանի այգը աւելի և աւելի էր տարածւում, դառնում էր աւելի և աւելի արծաթագոյն:

— Տէր, — առաւ Քիլոնը, — վիրաւորած կըլինէի քեզ, եթէ նախատեսնէի, որ առատաձեռնութիւնդ երբեիցէ վերջ կունենայ. բայց այժմ, երբ ինձ վճարեցիր, չես կարող մեղադրել ինձ, թէ ասում եմ միայն իմ շահի համար: Ահա մէկ անգամ ևս խորհուրդ եմ տալիս, որ իմանալով, որ տանն է ապրում աստուածային Լիգիան, վերադառնաս, սորուկներդ և դեսպակդ վերցնես և չըլտես այս փղի կնձիթ Կրոտոնին, որ միայն նրա համար է յանձն առնում աղջկան յաւիշտակել, որ մածունի սոսորակի պէս քամէ քո քսակդ:

— Բռունցքիս հարւածը կըստանաս կոնակիդ, այդ նշանակում է որ կըստակես, — ձայն հանեց Կրոտոնը:

— Կըստանամ մի դիտա՞կեմիալոնիական գինի, այդ նշանակում է որ առողջ կըլինիմ, — պատասխանեց յոյնը:

Վինիկիոսը ոչինչ չըպատասխանեց, որովհետեւ մօտենում էին քաղաքի դարպասին, ուր մի տարօրինակ տեսարան դարկեց նրանց աչքին: Ահա երկու գինւորներ չողեցին, երբ անցնում էր առաքեալը, իսկ նա մի ըսպէ ձեռքը նրանց երկաթէ սաղաւարտների վրա պահեց և յետոյ նրանց գլխին խաչի նշան հանեց: Երիտասարդ պատրիկի մաքով երբէք չէր անցել մինչև այդ ժամանակ, որ արդէն գինւորների մէջ ևս կարող են քրիստոնեաներ լինել, և զարմանալով մտածեց, որ ինչպէս կրակ ընկած քաղաքի մէջ հրդեհը կաշոււմ է

հոր և հոր տների, այնպէս և այս վարդապետութիւնը օրէց օր հոր և հոր հոգիների է կաշոււմ և տարածոււմ է աւելի, քան մարդս կարող է երեւակայել: Այս բանը նրա աչքին զարկեց և Լիզիայի պատճառով. նա համուկեց, որ եթէ աղջիկը ուղենար քաղաքից փախչել, կըզտնւէին պահապաններ, որոնք իրանք կը հեշտացնէին նրա ծածուկ ելքը: Եւ օրհնոււմ էր այդ բոլորն ընդհանրապէս, որ դա տեղի չէր ունեցել:

Անցնելով անշէն տեղերը, որոնք գտնոււմ էին պարիսպներից դուրս, քրիստոնեաների խմբերը սկսեցին ցրւել: Պէտք էր այժմ շարունակել Լիզիայի ետեւից գնալ և զգոյշ լինել, իրանց վրա ուշադրութիւն չըզբաւելլու համար: Քիչոնը սկսեց գանգատուել վէրքերից և ոտների ծակծկոցից և այժմ աւելի ու աւելի ետ էր մնոււմ. այս բանին Վինիկիոսը չէր հակառակոււմ, մտածելով որ այժմ այդ երկշոտ և անկալ յոյնը իրան պէտք չի գայ: Գուցէ նոյն իսկ թոյլ տար նրան հեռանալ, եթէ նա կամենար. բայց պատուելի իմաստունին պահում էր միայն հեռատեսութիւնը, իսկ առաջ էր մղում ականեր և հետաքրքրութիւնը. նա շարունակ նրանց հետևում էր, մինչև անգամ երբեմն մօտենում էր, կրկնելով իր նախկին խորհուրդները և միևնոյն ժամանակ ենթադրութիւններ յայտնելով, որ առաքեալին ընկերակցող ծերունին, եթէ նրա մի փոքր կարճ հասակը չըլինէր, կարող էր Գլաւկոսը լինել:

Արդէն շատ երկար էին գնում մինչև Անդրտիբերեան արւարձանը, և արեւը արդէն բարձրանալու վրա էր, երբ այն խմբակը, որի մէջ Լիզիան էր, բաժանւեց: Առաքեալը, պառաւ կինը և պատանին հեռացան գետի ափով, ընթացքին հակառակ, իսկ կարճահասակ ծերունին, Ուրսուսը և Լիզիան ծուեցին մի նեղ փողոց և այլևս հարիւր քայլ անցնելով՝ մտան մի

տուն, ուր երկու կրպակ կար, մէկը ձիթապտուղի, միւսը թռչունների:

Քիլոնը, որ հետեւում էր մօտ յիսուն քայլ վինիկիոսից և Կրոտոնից հեռու, իսկոյն կանդ առաւ մեխլածի պէս և սլատին սեղմւելով՝ սկսեց նրանց կամացուկ ձայն տալ, որ իր մօտ վերադառնան:

Նրանք վերադարձան, պէտք էր խորհուրդ անել:

— Գնա, — ասաւ նրան վինիկիոսը, — և զննիր, արդեօք այս տունը միւս կողմով մի ուրիշ փողոց դուրս չէ՞ գալիս:

Քիլոնը, չընայելով որ դրանից առաջ գանգատւում էր ոտների վէրքերից, այնպէս արագ սկսեց վազել, կարծես կոճերին Մերկուրիոսի թևերը ունենար, և մի րոպէից վերադարձաւ:

— Ո՛չ, — ասաւ նա. — մուտքը մէկ է:

Յետոյ ձեռները ծալեց:

— Թէ Յուպիտերը, Ապոլլոնը, Վեստան, Կիբելան, Իսիդն ու Ոսիրիսը, Միհրը, Բահալը, Արևելքի և Արևմուտքի բոլոր աստածները կըսիրես, երգեսցում եմ քեզ, տէր, թող այդ մտադրութիւնդ... Լսիր ինձ:

Բայց յանկարծ կտրեց, որովհետև նկատեց, որ վինիկիոսի դէմքը յուզմունքից գունատւեց, աչքերը փայլեցին գայլի աչքերի պէս: Բաւական էր նրան նայել՝ հասկանալու համար, որ աշխարհիս երեսին ոչ մի բան ետ չի պահի նրան ձեռնարկութիւնից: Կրոտոնը սկսեց շունչը հաւաքել իր հերակլեան կուրծքի մէջ և շարժել իր չղարգացած գանգը այս և այն կողմը, ինչպէս անում են վանդակի մէջ փակւած արջերը: Նրա դէմքին ոչ մի նշոյլ չըկար գտնէ ամենափոքր անհանգստութեան:

— Ե՛ս կերթամ առաջինը, — ասաւ նա:

— Կերթաս ինձ հետ, — ասաւ հրամայական ձայնով Վինիկիոսը:

Եւ մի վայրկեանում երկուսը անհետացան մութ սրահի մէջ:

Քիլոնը վազեց ամենամօտիկ փողոցի անկիւնը և սկսեց նրա ետեից նայել, սպասելով, թէ ինչ է լինելու:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Յ

Վինիկիոսը միայն սրահում հասկացաւ ձեռնարկութեան ամբողջ դժւարութիւնը: Տունը ահագին էր, մի քանի յարկանի, այնպիսի տներից մէկը, որպիսիները հազարներով կառուցւում էին Հռոմում՝ բնակարանների վարձով շահելու նպատակով, և առհասարակ կառուցւում էին այնպէս արագ և վատ, որ գրեթէ տարի չէր անցնում, որ նրանցից մի քանիսը չփլչէին բնակիչների գլուխներին: Դրանք իսկական փեթակներ էին, չափազանց բարձր և չափազանց նեղ, լի սենեակներով և խուցերով, որոնց մէջ բուն էր դրել չքաւոր և միևնոյն ժամանակ չափազանց բազմաթիւ ազգաբնակութիւնը: Այս քաղաքի մէջ, ուր փողոցներից շատերը անուն չունէին, այսպիսի տներն ևս համարներ չունէին, տանտէրերը ստրուկներին էին յանձնում սենեակների վարձն հաւաքելը, իսկ սրանք, պարտաւորւած չլլինելով ներկայացնել բնակիչների ազգանունները քաղաքապետութեան՝ յաճախ իրանք էլ այդ չէին իմանում: Տեղեկանալ որևէ մէկի մասին այսպիսի տան մէջ շատ անգամ անչափ դժուար էր

լինում, մանաւանդ երբ դուսն մօտ դռնապան էլ չէր
լինում:

Վինիկիոսը կրօտոնի հետ անցքի նման երկար
սրահով հասաւ նեղ, չորս կողմից շինութիւններով
պատած բակը, որ մի տեսակ ընդհանուր ատրիոն էր
կազմում ամբողջ տան համար. մէջտեղում շատրւան
էր, որի ցայտերը թափւում էին գետնի մէջ շինած
քարէ աւաղանը: Բոլոր պատերին կաած էին վերև
տանող, մասամբ քարէ, մասամբ փայտէ արտաքին և
ներքին սանդուխտներ, որոնցով կարելի էր բարձրա-
նալ պատշգամբները, իսկ այնտեղից մտնել բնակա-
րանները: Ներքևը նոյնպէս բնակարաններ էին, որոնց-
ից մի քանիսը փայտէ դռներ ունէին. միւսները բակից
բաժանւում էին միայն բրդէ, մեծ մասամբ զգզւած և
պատռւած կամ կարկատած վարագոյրներով:

Կանուխ էր ժամը և բակում մարդ չըկար: Երե-
ւում էր որ ամբողջ տան մէջ ամենքը քնած էին, բա-
ցի նրանցից, որոնք վերադարձել էին Ոստիանոնից:

— Ի՞նչ անենք, տէր, — հարցրեց կրօտոնը, կանգ
առնելով:

— Սպասենք այստեղ, գուցէ մէկը երևայ, — պա-
տասխանեց Վինիկիոսը: — Պէտք չէ որ մեզ բակում
տեսնեն:

Բայց միևնոյն ժամանակ մտածում էր, որ Քիլո-
նի խորհուրդը գործնական էր: Եթէ հետն ունենար մի
քանի ստրուկներ, կարելի էր դուռը շրջապատել—
մուտքը միայն մէկ էր— և խուզարկել բոլոր բնակա-
րանները. իսկ այժմ հարկաւոր էր մէկ անդամից զբա-
սել Լիգիայի բնակարանը, եթէ ոչ՝ քրիստոնեաները,
որոնց թիւը անկասկած այս տան մէջ նւազ չէր, կա-
րող էին նրան զգուշացնել, որ իրան որոնում են: Այս
պատճառով վտանգաւոր էր և օտար մարդկանց հարց-

ուփորձ անելը։ Վինիկիոսը մի բոպէ մտածեց, արդեօք
չըվերադառնայ ստրուկներ բերելու, երբ յանկարծ հե-
ռաւոր բնակարանների վարագոյրներից մէկի տակից
դուրս եկաւ մի մարդ՝ մաղը ձեռին և մօտեցաւ շա-
տրըւսին։

Երիտասարդ տղամարդը մէկ նայլածքով ճանա-
չեց Ուրսուսին։

— Լիզն է— շնջաց Վինիկիոսը։

— Արդեօք իսկոյն պէտք է ոսկորները ջախջա-
խեմ։

— Սպասիր։

— Ուրսուսը նրանց չընկատեց, որովհետեւ մութ
սրահի մէջ էին կանգնած, և հանգիստ սկսեց ջրով
լւանալ բանջարեղէնը, որով լցւած էր մաղը։ Երևում
էր որ ամբողջ զիշերը գերեզմանատանը անց կացնե-
լով՝ մտադիր էր կերակուր պատրաստել։ Յետոյ, վեր-
ջացնելով իր դործը, նա վերցրեց թաց մաղը և անհե-
տացաւ վարագոյրի ետեւ։ Կրօտոնն ու Վինիկիոսը հե-
տեկեցին նրան, կարծելով թէ կընկնեն ուղղակի Լիզի-
այի բնակարանը։

— Բայց նրանց զարմանքը մեծ էր, երբ տեսան,
որ վարագոյրով բակից ոչ թէ բնակարանն է բաժան-
ւում, այլ մի ուրիշ երկար անցք, որի ծայրին պար-
տէզ էր երևում. այստեղ երևում էին մի քանի նոճի-
ներ, մի քանի մրտենու թփեր և հարևան տան սլա-
տին կպած մի փոքրիկ տնակ։

Երկուսն էլ իսկոյն հասկացան, որ այս նրանց
համար նպաստաւոր հանգամանք է։ Բակում կարող
էին հաւաքւել բոլոր բնակիչները, իսկ տնակի առանձ-
նութիւնը հեշտացնում էր ձեռնարկութիւնը։ Շուտով
պաշտպանների, աւելի ճիշդ՝ Ուրսուսի ճարը կը տես-
նեն, և յետոյ, նոյնպէս շուտով, յափշտակւած Լիզիայի

հետ կըհասնեն փողոցը, իսկ այնտեղ արդէն իրանց բանը գիտեն: Ամենից հաւանաւանն այն է, որ ոչ ոք իրանց ճանապարհը չի կտրի. իսկ եթէ կտրէ, կասեն որ Կեսարի փախած պատանդի համար են եկել. ծայրայեղ դէպքում Վինիկիոսը կըյայտնէ վիգիլներին իր ուլ լինելը և նրանց պաշտպանութեանը կըդիմեն:

Ուրսուսը արդէն ուզում էր տնակը մտնել, երբ ռանաձայնը նրա ուշադրութիւնը գրաւեց. նա կանգ առաւ և տեսնելով երկու մարդկանց՝ մաղը վայր դրաւ պատշգամբին և շուռ եկաւ նրանց կողմը:

— Ի՞նչ էք որոնում, — հարցրեց նա:

— Քեզ, — պատասխանեց Վինիկիոսը:

Եւ դառնալով Կրոտոնին՝ շտապ, բայց ցածր ձայնով ասաւ.

— Սպանիր:

Կրոտոնը վազրի պէս յարձակւեց Ուրսուսի վրա և մի ակնթարթում, առաջ քան լիզը կարողացաւ ուշքի գալ կամ ճանաչել թշնամուն՝ գրկեց նրան իր պողպատէ բազուկներով:

Վինիկիոսը չափազանց վստահ էր նրա գերմարդկային ուժի վրա և չըսպասեց կռւի վախճանին. նրանց կողքից նա ցատկեց տնակի դռան մօտ, բրթեց նրան և գտնւեց մի քիչ մութ սենեակում, որ լուսաւորւած էր հնոցում վառուղ կրակով: Այս կրակի շողը ընկնում էր ուղղակի Լիգիայի դէմքին: Օջախի մօտ նստած միւս անձնաւորութիւնը այն ծերունին էր, որ ուղեկցում էր աղջկան և Ուրսուսին Ռատրիանոնից վերադառնալիս:

Վինիկիոսը այնպէս յանկարծ ներս ընկաւ, որ նախ քան Լիգիան կարողացաւ նրան ճանաչել, նա աղջկան մէջքից գրկեց և վեր բարձրացնելով՝ նորից դռան մօտ վազեց: Ուղիղ է, ծերունուն աջողակեց նրա

առաջը կտրել. բայց Վինիկիոսը, մի ձեռքով աղջկան իր կրծքին սեղմելով՝ միւսով ետ մղեց նրան: Գլխահոցը ընկաւ նրա գլխից և այն ժամանակ, այդ ծանօթ ու նոյն ընկերին սարսափելի դէմքը տեսնելով՝ զարհուրանքից արիւնը սառաւ Լիգիայի մէջ, իսկ ձայնը խեղդւեց կոկորդում: Ուզում էր օգնութիւն կանչել, բայց չէր կարողանում: Նոյնպէս իզուր ուզում էր բռնել դռան ծայրից ընդդիմադրելու համար: Նրա մատները սահեցին քարի վրայով, և նա ուշքը կըկորցնէր, եթէ մի զարհուրելի տեսարան չընկնէր նրա աչքը հէնց այն ընկերին, երբ Վինիկիոսը նրան բռնած՝ դուրս պրծաւ պարտէզը:

Ուրսուսը բռնած ունէր բազուկների մէջ մի ինչոր մարդ, որի մէջքը բոլորովին ետ էր ոլորւած, գլուխը ցած ծուած, իսկ շրթունքները արիւնոտած: Տեսնելով սրանց՝ լիզը այլևս մէկ անգամ հարւած տւաւ բռունցքով այդ գլխին և մի ակնթարթում, շղթայից ազատւած գազանի պէս, ցատկեց Վինիկիոսի մօտ:

— Մահ, — մտածեց երիտասարդ պատրիկը:

Եւ լսեց, կարծես երազի մէջ, Լիգիայի ձայնը. «Մի սպաներ». յետոյ նա զգաց, որ մի բան կայծակի պէս արձակեց իր ձեռները, որոնցով գրկել էր աղջկան, վերջը՝ գետինը շուռ եկաւ նրա ոտների տակ և ցերեկայ լոյսը խաւարեց նրա աչքերում:

Իսկ Քիլոնը, փողոցի անկիւնի ետեւ թագ կացած՝ սպասում էր թէ ի՞նչ է լինելու: Նրա մէջ հետաքրքրութիւնը մաքառում էր երկիւղի հետ: Նա մտածում էր, որ եթէ նրանց աջողի Լիգիային յափշտակել, լաւ կըլի՛նի գտնւել Վինիկիոսի մօտ: Ուրբանոսից արդէն չէր վախենում, հաւատացած էր, որ Կրոտոնը կըսպանէ նրան: Դրա տեղ ինքն իրան ասում էր, որ եթէ

այդ միջոցին դատարկ փողոցներում կըսկսեն մարդիկ հաւաքուիլ, եթէ քրիստոնեաները կամ որեւէ ուրիշ մարդիկ կուզենան Վինիկիոսին ընդդիմադրութիւն ցոյց տալ, ինքը Քիլոնը կըդիմէ նրանց, իբրեւ իշխանութեան ներկայացուցիչ, իբրեւ Կեսարի կամքի կատարող, իսկ ծայրայեղ դէպքում կըկանչէ վիպիւններին, որ օգնեն երիտասարդ պատրիկին փողոցային խուժանի դէմ, և այդպիսով նոր շնորհների կարժանանայ: Մտքում միշտ կըկնում էր, որ Վինիկիոսի վարմունքը անմիտ է. բայց ի նկատի առնելով Կրոտոնի անհեղինակութիւնը՝ կըթափուրում էր որ կարող են աջողել: «Եթէ նրանք նեղ տեղն ընկնեն, ինքը Վինիկիոսը կըտանէ աղջկան, իսկ Կրոտոնը նրա առջև ճանապարհ բաց կանէ»: Բայց ժամանակը երկարում էր, նրան անհանգստացնում էր սրահի լուծթիւնը, որին ականջ էր դնում հեռից:

—Եթէ ուղղակի նրա բնակարանը չընկնեն, աղմուկ կը բարձրացնեն և ձեռքից կըփախցնեն նրան:

Բայց այս միտքը նրա համար դառը չէր, որովհետեւ հասկանում էր, որ այդ դէպքում ինքը նորից կըհարկաւորուի Վինիկիոսին և նորից կըկարողանայ նրանից դուրս կորզել բաւականաչափ սեստերց:

—Ինչ որ էլ անեն՝ ինձ համար կանեն,—ասում էր նա ինքն իրան.—թէև այդ ոչ ոք էլ չէ հասկանում... Սաստաճներ, աստաճներ, թոյլ տւէք միայն...

Եւ յանկարծ կտրեց.—նրան թւաց, որ մի ինչ-որ բան դուրս նայեց սրահից. ուստի կպչելով պատին՝ սկսեց դիտել, շուռչը պահելով կրծքի մէջ...

Եւ չէր սխալւում, որովհետեւ սրահից դուրս քաշւեց մի ինչ-որ գլուխ և սկսեց շուրջը նայել:

Բայց մի ըռպէից անհետացաւ:

—Վինիկիոսն է կամ Կրոտոնը,—մտածեց Քիլոնը.—բայց եթէ աղջկան յափշտակել են, ինչո՞ւ նա չէ

աղաղակում և ինչո՞ւ են դուրս նայում փողոցը: Մարդ-
կանց այնպէս էլ կը պատահեն. մինչև որ կարինայ հաս-
նեն, քաղաքում շարժում կըսկսի:—Այս փնչ է, բոլոր
անմահ աստուածներ:

Եւ յանկարծ գլխի մազերի փնացորդները փշա-
քաղւեցին:

Դռների մէջ երևաց Ուրսուլը, ուսի վրա ձգած
ուռնենալով կրտսոնի մարմինը, և այլ ևս մէկ անգամ
շուրջը նայելով՝ սկսեց դատարկ փողոցով վազել դէպի
գետը:

—Կորած եմ, եթէ ինձ տեսնէ,—մտածեց նա:

Բայց Ուրսուլը արագ սլացաւ անկիւնի մօտից և
անհետացաւ միրձակայ տան ետև. իսկ Քիլոնը, այլևս
չըսպասելով՝ սկսեց փախչել կից փողոցի խորքը, զար-
հուրանքից ատամը ատամին խփելով և այնպիսի ա-
րագութեամբ, որ զարմանալի կարող էր լինել նոյն իսկ
երիտասարդ մարդու մէջ:

—Եթէ վերադառնալիս հեռւից ինձ նկատէ, վրա
կը հասնէ ու կըսպանէ,—ասում էր նա ինքն իրան:—
Փրկիր ինձ, Զևս, փրկիր, Ապոլլոն, փրկիր, Հերմէս,
փրկիր, քրիստոնեաների Աստուած: Կըթողնեմ Հռոմը,
կըվերադառնամ Մեսամբրիա, բայց ազատեցէք ինձ այս
դէր ձեռքից:

Եւ այս լիզը, որ սպանել էր կրտսոնին, այդ մի-
ջոցին նրան երևում էր մի ինչ-որ գերմարդկային էակ:
Վազելիս նա մտածում էր, գուցէ նա մի որևէ աստ-
ուած է, որ բարբարոսի կերպարանք է ընդունել: Այդ
միջոցին նա հաւատում էր աշխարհի բոլոր աստուած-
ներին և բոլոր առասպելներին, որոնց սովորաբար ծաղ-
րում էր: Նրա մտքով նոյնպէս անցնում էր, որ կրտ-
սոնին կարող էր սպանել քրիստոնեաների Աստուածը,
և մազերը բիզ-բիզ էին կանգնում նրա գլխին այն

մաքից, թէ թշնամացել է մի այսպիսի հզօր աստծու հետ:

Միայն մի քանի փողոցներ անցնելով և դիմացն հեղձ ինչ-որ բանւորների նկատելով՝ մի փոքր հանգստացաւ: Կրճքի մէջ շունչը կտրւում էր, ուստի մի տան շեմքին նստեց և սկսեց թիկնոցի փէշով սրբել քրտնած ճակատը:

— Ծեր եմ և ինձ հանգստութիւն է հարկաւոր, — ասաւ նա:

Դիմացն հեղձ մարդիկ կից փողոցը ծուեցին, և նորից նրան պատեց դատարկութիւն: Քաղաքը դեռ քնած էր: Առաւօտները շարժումը կանուխ էր սկսւում դիւաւորապէս ունևոր արւարձաններում, որտեղ հարուստ տների ստրուկները ստիպւած էին լինում արեւածագից առաջ վեր կենալ. իսկ այն թաղերում, ուր բնակւում էր ազատ ազգաբնակչութիւնը, որ կերակրւում էր պետութեան հաշւով, ուստի անգործ էր, զարթնում էին, մանաւանդ ձմեռը, բաւականին ուշ: Քիչոնը մի քանի ժամանակ շեմքի վրա նստելով՝ զգաց սարսուեցնող ցուրտ. վեր կացաւ և համոզւելով, թէ չէ կորցրել Վինիկիոսից ստացած քսակը, աւելի համարձակ քայլերով ծուեց դէպի գետը:

— Գուցէ մի տեղ տեսնեմ Կրոտոնի մարմինը, — ասում էր նա ինքն իրան: — Աստուածներ: Այդ լիզը, եթէ մարդ է, կարող է մէկ տարւայ մէջ միլիոնաւոր սենտերցներ վաստակել, որովհետեւ եթէ Կրոտոնին խեղդեց լակոտի պէս, ապա ո՞վ նրան կըդիմանայ: Ամեն մի բեմ դուրս դալու համար նրան կըտան իր քաշով ոսկի: Նա աւելի լաւ է հսկւում այդ աղջկան, քան թէ կերբերը՝ դժոխքին: Այ թող դժոխքը նրան կուլ տայ:

Չեմ ուզում նրա հետ գործ ունենալ: Չափազանց ոսկորոտ է: Բայց ի՞նչ անեմ: Սարսափելի բան է պատահել: Եթէ նա Կրոտոնի պէս մէկի ոսկորները փշրեց, անկասկած և Վինիկիոսի հոգին էլ հեծում է այն աշիժւած տան գլխին, սպասելով յուզարկաւորութեանը¹: Կաստորը վկայ, չէ՞ որ նա պատրիկ է, Կեսարի ընկեր, Պետրոնիոսի ազգական, ամբողջ Հռոմում յայտնի իշխան և զինւորական տրիբուն: Նրա մահը հեշտ չի նշուի դրանց... Չըզնամ արդեօք, օրինակի համար, պրետորիանների բանակը կամ վիգիլների մօտ:

Այստեղ լռեց և սկսեց մտածել, բայց մի ըոպէից ասաւ.

— Վայ ինձ: Ո՞վ նրան բերեց այն տունը, եթէ ոչ ես... Նրա ազատագիրները և ստրուկները գիտեն, որ նրա մօտ դնացել եկել եմ, իսկ մի քանիսը գիտեն՝ ի՞նչ նպատակով: Ի՞նչ կըլինի, եթէ մեղադրեն ինձ, որ դիտմամբ ցոյց եմ տւել նրան այն տունը, ուր նրան մահ պատահեց: Եթէ մինչև անգամ յետոյ դատարանում երևար, որ այդ մահը ես չեմ ուզեցել՝ այնուամենայնիւ այնպէս էլ կասեն, որ ես եմ նրա պատճառը... Բայց չէ՞ որ նա պատրիկ է, ուստի ոչ մի կերպ անպատիժ չի անցնի ինձ համար: Իսկ եթէ սուս ու փուս թողնեմ Հռոմը և տեղափոխւեմ մի որեւէ հեռաւոր տեղ, դրանով աւելի մեծ կասկած կըյարուցանեմ:

Եւ այսպէս և այնպէս վատ էր: Պէտք էր միայն ամենաւիժքը չարիքը ընտրել: Հռոմը մեծ քաղաք էր, բայց Բիլոնը զգաց, որ կարող էր իր համար նեղւածք լինել: Մէկ ուրիշը կարող էր ուղղակի գնալ վիգիլների հրամանատարի մօտ, պատմել՝ ի՞նչ է պատահել, և թէ-

1 Չըթաղւած մարդկանց հոգիները, ըստ հին աշխարհի ասանդութեան, թափառում էին աշխարհիս երեսին մինչև իրանց մարմինները հողին յանձնելը:

կուզ իր վրա որևէ կասկած ընկնէր, հանգիստ կերպով սպասել քննութեանը: Բայց Քիլոնի ամբողջ անցեալը այն տեսակ էր, որ ամեն մի աւելի մօտիկ ծանօթութիւն թէ քաղաքապետի, թէ վիզիլների հրամանատարի հետ շատ մեծ գլխացաւանք պէտք է պատճառէր նրան և միևնոյն ժամանակ պէտք է հիմնաւոր դարձնէր բոլոր կասկածները, որոնք կարող էին պաշտօնեաների գլխումը ծագել:

Միւս կողմից, փախչել նշանակում էր Պետրոնիոսին հաստատել այն կարծիքի մէջ, թէ Վինիկիոսը մատնւած է եղել և սպանւած դաւով: Իսկ Պետրոնիոսը ազդեցիկ մարդ էր և կարող էր իր տրամադրութեան տակ ունենալ ամբողջ պետութեան ոստիկանութիւնը. նա անտարակոյս կաշխատէր յանցաւորներին գտնել թէկուզ աշխարհիս ծայրին: Այնուամենայնիւ Քիլոնի մօքով անցաւ, արդեօք չըզնայ ուղղակի նրա մօտ և չըպատմէ նրան, թէ ինչ է պատահել: Այո, դա ամենալաւ միջոցն է: Պետրոնիոսը հանգիստ մարդ էր, և Քիլոնը կարող էր գոնէ վստահ լինել, որ իրան մինչև վերջ աւանջ կըդնէ: Պետրոնիոսը, որ զիտէր բոլոր հանգամանքները հէնց սկզբից, աւելի հեշտութեամբ կըհաւատար Քիլոնի անմեղութեանը, քան թէ հրամանատարները:

Բայց նրան դիմելու համար պէտք էր հաւաստի իմանալ, ինչ էր պատահել Վինիկիոսին: Իսկ Քիլոնը այդ չըգիտէր: Տեսել էր, ուղիղ է, լիզին, երբ նա գաղտագողի տանում էր Կրոտոնի մարմինը գետը նետելու, բայց աւելի ոչինչ: Վինիկիոսը կարող էր սպանւած լինել, բայց կարող էր և վիրաւորւած կամ կաշտաւորւած լինել: Միայն այժմ նրա միտն եկաւ, որ քրիստոնեաները, կասկած չըկայ, չէին համարձակւի սպանել մի այդպիսի ազդեցիկ մարդ, աւգուստիան և

քարճրաստիճան զինւորական պաշտօնեայ,—այդպիսի մի ոճիւր կարող էր իրանց դէմ ընդհանուր հալածանք դրդուել։ Ամենահաւանականն այն էր, որ բռնի կերպով նրան պահել են, Լիգիային մի ուրիշ տեղ նորից թափնւելու միջոց տալու համար։

Այս միտքը Քիլոնին սիրտ տւաւ։

— Եթէ այն լիգիական վիշապը չէ գզգզել նրան առաջին իսկ կատաղութեան միջոցին, այն ժամանակ կենդանի է, այն ժամանակ ինքը վկայութիւն կը տայ, որ ես իրան չեմ մատնել, և այն ժամանակ ինձ ոչ միայն ոչինչ չէ սպառնում, այլ և (ո՛հ հերմէս¹, նորից երկու արջառի յոյս ունեցիր) բացւում է իմ առջև նոր ասպարէզ... Կարող եմ ցոյց տալ ազատագիրներին մէկին, որտեղ պէտք է տիրոջը որոնել, իսկ նա կը դիմէ հրամանատարին թէ ոչ՝ այդ նրա գործն է—միայն թէ ես ինքս դիմած չըլինիմ... Կարող եմ նոյնպէս դնալ Պետրոնիոսի մօտ և պարզելի յոյս ունենալ... Ուրոնում էի Լիգիային, այժմ կորոնեմ Վինիկիոսին, իսկ յետոյ նորից Լիգիային... Բայց նախ և առաջ պէտք է դիտենալ, սպանւած է թէ կենդանի։

Այստեղ նրա մտքով անցաւ, որ կարող է գիշերը դնալ Դեմաս հացթուխի մօտ և հարցնել դրա մասին Ուրսուսին, բայց այս միտքը իսկոյն թողեց։ Աւելի լաւ էր համարում ոչ մի գործ չուրեմալ Ուրսուսի հետ։ Նա իրաւացի կերպով կարող էր ենթադրել, որ եթէ Ուրսուսը չէ սպանել Գլաւկոսին, ակներև է որ նա խոստովանել է քրիստոնեայ երէցներից մէկն ու մէկին, և սա նրան նախազգուշացրել է, թէ դա մի յանցաւոր գործ է և թէ իրան այդ անել տալ կամեցողը որևէ մատնիչ է։ Վերջապէս՝ միայն Ուրսուսին

¹ Hermes—Մերկուրիոս։

յիշելուց Գիլոնի ամբողջ մարմնին դող էր բռնում։ Դրա փոխարէն մտածեց, որ երեկոյեան կուղարկէ Եւրիկիոսին այն տունը, ուր տեղի ունեցաւ դէպքը։ Իսկ մինչ այդ՝ զգում էր, որ պէտք է կազդուրւի, լողանայ և հանգստանայ։ Անքուն գիշերը, Ոստրիանոնի ճանապարհը և Անդրտիրերիսից փախուստը իսկուր չափազանց յոգնեցրել էին նրան։

Մի բան նրան շարունակ մխիթարում էր,—այն է, որ մօտը ունէր երկու քսակ. մէկը՝ որ Վինիկիոսը իրան աւել էր տանը, իսկ միւսը՝ որ շարտել էր իր ձեռքը գերեզմանատնից վերադառնալիս։ Ի նկատի ունենալով այս բախտաւոր հանգամանքը և նոյնպէս ի նկատի ունենալով բոլոր կրած յուզմունքները՝ նա վճռեց սովորականից աւելի առատօրէն ուտել և աւելի լաւ գինի խմել։

Եւ երբ վերջապէս հասաւ գինետունների բացելու ժամանակը, նա այս ամենը այնպէս մեծ չափով արաւ, որ մոռացաւ լողանալը։ Նախ և սուաջ նա ուզում էր քնել և քնածութիւնը այն աստիճան նրան ուժասպառ արաւ, որ վերադարձաւ բոլորովին տատանող քայլերով։ Սուբուռա իր բնակարանը, որտեղ նրան սպասում էր Վինիկիոսի փողով գնած ստրկուհին։

Այնտեղ, մտնելով աղւէսի որջի պէս մութ կուբիկուլոն՝ ընկաւ անկողինը և մի ըրպէտմ քնեց։

Զարթեց միայն երեկոյեան, կամ աւելի ճիշդ՝ նրան զարթեցրեց ստրկուհին, ասելով որ վեր կենայ, որովհետև մէկը իրան որոնում է և ուզում է կարեւոր գործով հետը տեսնել։

Արթնացած Գիլոնը մի ըրպէտմ ուշքի եկաւ, արագ իր վրա ձգեց գլխահոցով թիկնոցը և հրամայե-

չով ստրկուհուն մի կողմ քաշել՝ նախ և առաջ զգուշութեամբ դուրս նայեց:

Եւ սառած մնաց: Կուրիկուլոնի դռնից նա նկատեց Ուրսուսի հսկայական կերպարանքը:

Այս տեսքից նա զգաց, որ իր գլուխն ու ոտները սառուցի պէս սառն են դառնում, սիրտը կրծքի մէջ դադարում է բաբախելուց, մէջքին մըջիւններ են վազվզում... Մի առ ժամանակ չէր կարողանում ոչ մի խօսք ասել, բայց յետոյ ատամը ատամին խփելով՝ ասաւ, աւելի ճիշդը՝ հառաչեց.

— Սիրո՛ւ, տանը չեմ... չեմ ճանաչում... այս... բարի մարդուն...

— Ասել եմ իրան, որ տանն ես և քնած ես, տէր,
— պատասխանեց կինը. — իսկ նա պահանջում էր, որ քեզ զարթեցնեմ:

— Ո՛ր ասուածներ... հրամայում եմ քեզ...

Բայց Ուրսուսը, կարծես յապաղումից ձանձրացած, մօտեցաւ կուրիկուլոնի դռանը և կռանալով ներս տարաւ իր գլուխը

— Քիլոն Քիլոնիդէս, — ասաւ նա:

— Pax tecum! pax! pax! — պատասխանեց Քիլոնը:

— Ո՛ր քրիստոնեաներից ամենալաւը: Այո՛, Քիլոնն եմ, բայց այդ սխալ է... չեմ ճանաչում քեզ:

— Քիլոն Քիլոնիդէս, — կրկնեց Ուրսուսը. — քո տէր Վինիկիոսը կանչում է քեզ, որ ինձ հետ միասին իր մօտ գնաս:

1 «Խաղաղութիւն քեզ հետ, խաղաղութիւն, խաղաղութիւն»:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ա

Վինիկիոսին զարթեցրեց սարսափելի մի ցաւ։ Առաջին րոպէին չըկարողացաւ հասկանալ թէ և ի՞նչ է իրան պատահում։ Գլխում աղմուկ էր զգում և աչքերը կարծես պատած էին մշուշով։ Բայց կամաց-կամաց գիտակցութիւնը վերադարձաւ նրան և վերջապէս այդ մշուշի միջից նկատեց իր վրա կռացած երեք մարդ։ Երկուսին ճանաչեց. մէկը Ուրսուսն էր, միւսը այն ծերունին, որին գետին էր տապալել Լիգիային յափշտակելու ժամանակ. երրորդը, որ մի բոլորովին անծանօթ մարդ էր, բռնած ունէր իր ձախ թևը և տրորելով արմունկից սկսած մինչև ուսն և անութը՝ այնպիսի մի սարսափելի ցաւ էր պատճառում, որ Վինիկիոսը կարծելով, թէ այս մի տեսակ վրէժառութիւն է, ասաւ սեղմւած ատամների միջով.

— Սպանեցէք ինձ։

Բայց նրանք թուում էր թէ ուշադրութիւն չըդարձրին նրա խօսքերի վրա, կարծես չըլսեցին սրանց կամ տանջանքի մի սովորական հառաչանք համարեցին։ Ուրսուսը իր բարբարոսական, բայց միևնույն ժամա-

հակա հարկու գէմքով՝ բռնած ունէր ձեռքին երկար ժապաւենների պէս կտրտւած սպիտակ կտաւներ, իսկ ձերուներն ասաւ այն մարդուն, որ Վինիկիոսի ուսն էր տրորում.

— Գլաւկոս, վստահ ես, որ գլխի այս վէրքը մահացու չէ:

— Այո, պատւելի Կրիսպոս, — պատասխանեց Գլաւկոսը: — Իբրեւ ստրուկ՝ նաւատորմի վրա ծառայելիս և յետոյ Նէապոլում ապրելիս՝ շատ վէրքեր եմ բժշկել և այս պարապմունքից ստացած վաստակով ազատագրել եմ թէ՛ ինձ և թէ՛ իմիներին: Գլխի վէրքը թեթեւ է: Երբ այս մարդը (նա գլխով ցոյց տւաւ Ուրսուսի վրա) երիտասարդից աղջկան խլում էր և դէն հրեց սրան պատի կողմը, սա, ինչպէս երևում է, վայր ընկնելու միջոցին պաշտպանւել է թևով. թևը դուրս է ձգել և կոտրել, բայց այդպիսով ազատել է գլուխն և կեանքը:

— Եղբայրներից շատերին ես խնամել, — պատասխանեց Կրիսպոսը, — և հմուտ բժշկի անուն ես վայելում... Դրա համար է, որ Ուրսուսին քո ետևից ուղարկեցի:

— Եւ նա ճանապարհին խոստովանեց, որ դեռ երէկ պատրաստ էր ինձ սպանելու:

— Բայց նախ քան քեզ՝ ինձ խոստովանեց իր մտադրութիւնը. բայց ես ճանաչում եմ քեզ և քո սէրը դէպի Քրիստոս, ուստի մեկնեցի սրան, որ ոչ թէ դու ես մատնիչը, այլ այն անծանօթը, որ սրան կամենում էր զրդել սպանութիւն կատարելու:

— Նա չար ոգի էր, իսկ ես նրան հրեշտակի տեղը՝ դուռնեցի, — հռաչելով պատասխանեց Ուրսուսը:

— Երբեքիցէ կը պատմես ինձ, — ասաւ Գլաւկոսը. — իսկ այժմ պէտք է մտածենք վիրաւորի մասին:

Եւ այսպէս ասելով՝ նա սկսեց Վինիկիոսի թևը

տեղը նստեցնել, իսկ Վինիկիոսը, թէպէտ Կրիսպոսը նրա դէմքին ջուր էր սրսկում, շարունակ ուշաթափւում էր ցաւից: Բայց այս նրա համար բախտաւոր հանգամանք էր, որովհետեւ չէր զգում, ինչպէս ոտն էին տեղը նստեցնում, կամ ինչպէս փաթաթում էին կտորած թւը, որը Գլաւկոսը նախ գոգաւոր տախտակների մէջ դրեց և ապա արագ ու ամուր կապեց, որպէսզի անշարժ մնայ:

Միայն գործողութեան վերջանալուց յետոյ նա նորից զարթեց—և իր կողքին տեսաւ Լիգիային:

Կանգնած էր այդտեղ ևեթ, նրա անկողնի մօտ, իր առջև բռնած ունենալով ջրով տաշտ, որի մէջ Գլաւկոսը ժամանակ առ ժամանակ սպունգ էր թըրջում և զովացնում էր նրա գլուխը:

Վինիկիոսը նայում էր և աչքերին չէր հաւատում: Թւում էր նրան, որ երազն է կամ տենդն է, որ իր առջև կանգնեցնում է թանկագին տեսիլը. և միայն երկար ժամանակից յետոյ ուժ ունեցաւ շնջալու:

—Լիգիա...

Այս ձայնից տաշտը դողաց օրիորդի ձեռներում, իսկ ինքը դարձրեց վշտով լի աչքերը հիւանդի վրա և —«խաղաղութիւն քեզ»,—պատասխանեց կամացուկ:

Եւ կանգնած էր ձեռները երկարացրած, գութն ու կարեկցութիւնը դէմքին:

Իսկ երիտասարդը նայում էր նրան, կարծես ուզում էր յագեցնել նրանով իր աչքերը, որպէսզի կապերը ծածկելուց յետոյ ևս նրա պատկերը մնայ նրանց մէջ: Նայում էր նրա դէմքին, որ առաջւանից աւելի գունատ էր և նիհար, մուգ մազերի ոլորներին, բանւորի աղքատիկ զգեստին. նայում էր այնպիսի յամառութեամբ, որ նրա հայեացքի ազդեցութեան տակ աղջկայ ձիւնագոյն ճակատը սկսեց կարմրել—և նախ

մտածեց, որ սիրում է միշտ, և ապա՝ որ այս գունատութիւնն ու չքաւորութիւնը իր գործն է. որ ինքն էր որ դուրս վռնտեց նրան այն տանից, ուր նրան սիրում էին ~~և որ~~ նրան շրջապատում էր ունեւորութիւնն ու փափկութիւնը, ու ձգեց այս աղքատիկ խրճիթը և հագցրեց այս մուգ բրդէ թիկնոցը:

Բայց որովհետեւ կուղինար հագցնել նրան ամհնաթանկագին զարդերն ու աշխարհիս բոլոր ակնեղէնը, զարմանք, անհանգստութիւն, գութ և այնպէս մեծ կարեկցութիւն տիրեց նրան, որ եթէ կարողանար շարժւել՝ նրա ոտները կընկնէր:

— Լիզիւհ, — առաւ նա, — թոյլ չըտւիր սպանել ինձ:

Իսկ աղջիկը պատասխանեց քաղցրութեամբ.

— Աստուած քեզ առողջութիւն տայ:

Վինիկիոսի համար, որ զգում էր և՛ այն չարիքներն, որ առաջ նրան արել էր, և՛ այն, որ նոր ուղեցել էր անել, Լիզիայի խօսքերը ճշմարիտ պալատան էին: Այդ բոլէին նա մոռացաւ, որ նրա շրթունքներով կարող է խօսել քրիստոնէական ուսմունքը, և միայն զգում էր, որ խօսում է սիրած կինը և որ նրա պատասխանի մէջ մի ինչ-որ հոգատարութիւն և ուղղակի գերմարդկային բարութիւն կայ, որ նրան յուզեց մինչև հոգու խորքը: Ինչպէս առաջ ցաւից՝ այնպէս այժմ յուզմունքից նա թուլացաւ: Նրան տիրեց թէ՛ անպարտելի և թէ՛ քաղցր մի թուլութիւն: Այնպիսի տալաւորութիւն էր զգում, կարծես ընկնելիս լինէր մի ինչ-որ անդունդ, և միևնոյն ժամանակ զգում էր, որ լաւ է և որ երջանիկ է: Կարծում էր նոյնպէս թուլութեան այդ վայրկեանին, թէ իր մօտ աստուածութիւն է կանգնած:

Այս միջոցին Գլաւկոսը վերջացրեց նրա գլխի վէրքի լւանալն ու վրան բութիչ ճար դրեց: Ուրսուսը

առաւ Լիգիայի ձեռից տաշտը, իսկ նա, վերցնելով սեղանի վրայից գինու հետ խառնած ջրի թասը՝ մօտեցրեց վիրաւորի շրթունքներին: Վինիկիոսը ագահութեամբ խմեց և մեծ թեթևութիւն զգաց: Վէրքերը փաթաթելուց յետոյ՝ ցաւը համարեա թէ անցաւ, վէրքերն ու ջարդւած տեղերը սկսեցին ողջանալ, գիտակցութիւնը լիովին վերադարձաւ:

—Տուր ինձ, այլևս խմեմ,—ասաւ նա:

Լիգիան դատարկ թասը ձեռին՝ միւս սենեակը գնաց, իսկ Կրիսպոսը, մի քանի խօսք Գլաւկոսի հետ փոխանակելուց յետոյ, մօտեցաւ անկողնին և ասաւ.

—Վինիկիոս, Աստուած թոյլ չըտւաւ քեզ չար գործ կատարել և կեանքդ պահպանեց, որ սթափուես հոգուդ մէջ: Նա, որի հետ համեմատած, մարդս միայն փոշի է, քեզ զինաթափ յանձնեց մեր ձեռքը. բայց Բրիստոս, որին հաւատում ենք, պատւիրել է մեզ սիրել մինչև անգամ թշնամիներին: Ահա վէրքերդ կապեցինք և ինչպէս Լիգիան ասաւ, աղօթք կանենք, որ Աստուած քեզ առողջութիւն վերադարձնէ, բայց աւելի երկար չենք կարող քեզ խնամել: Մնա՛ խաղաղութեամբ և մտածիր, արդեօք լաւ է շարունակել հալածել Լիգիային, որին զրկեցիր խնամակալներից, տուն ու տեղից, և մեզ, որոնք քեզ չարի փոխարէն բարի վճարեցինք:

—Կամենում էք ինձ թողնել,—հարցրեց Վինիկիոսը:

—Կամենում ենք թողնել այս տունը, ուր կարող է մեզ քաղաքապետի հալածանքը հասնել: Ընկերդ պանաւած է, իսկ դու, որ հզօր ես քոյինների մէջ, վիրաւորւած պառկած ես: Մեր պատճառով տեղի չունեցաւ այս, այնուամենայնիւ մեզ վրա պէտք է ընկնի օրէնքի խստութիւնը...

—Հալածանքից մի վախենաք,—ասաւ Վինիկիոսը. ես ձեզ կը պաշտպանեմ:

Կրիսպոսը չէր կամենում նրան պատասխանել, թէ իրանք ոչ միայն քաղաքապետից և ոստիկանութիւնից են վախենում, այլև, որ հաւատ չընծայելով հէնց իրան նրան, կամենում են Լիզիային ասլահաւել նրա նոր հալածանքներից:

—Տէր,—ասաւ նա,—աջ ձեռքդ առնող է. տհա տախտակ և ստիլ¹, գրիր ծառաներիդ, որ այսօր երեկոյեան գան քո ետեից դեսպակով և տեղափոխեն քեզ քո տունը, ուր աւելի յարմարութիւններ կունենաս՝ քան մեր այս խեղճութեան մէջ: Մենք այստեղ ասլրում ենք մի աղքատ որբւայրու մօտ, որ շուտով իր որդու հետ գալու է, և այդ պատանին նամակդ կը տանէ, իսկ մենք բոլորս պէտք է մի ուրիշ ապաստան որոնենք:

Վինիկիոսը գունատւեց. հասկացաւ, որ իրան կամենում են Լիզիայից բաժանել և որ եթէ նորից կորցնէ նրան գուցէ այլ ևս երբէք նրան չը տեսնէ... Ուղիղ է, նա ըմբռնում էր, որ աղջկայ և իր մէջ մեծ բաներ են անցել, որոնց շնորհիւ, եթէ կամենում էր նրան տիրանալ, պէտք է ինչ-որ նոր միջոցներ որոնէր որոնց մասին դեռ ժամանակ չէր ունեցել մտածելու: Հասկանում էր նոյնպէս, որ ինչ որ էլ ասէր այս մարդկանց, թէկուզ նրանց երդէր, որ կը վերադարձնէ Լիզիային Պոմպոնիա Գրէկինայի տունը, նրանք իրաւունք ունին իրան չը հաւատալու և չեն հաւատայ: Չէ՞ որ կարող էր այս անել արդէն վաղուց. չէ՞ որ կարող էր, փոխանակ Լիզիային հալածելու, գնալ Պոմպոնիայի մօտ և երդւել

1 Stilus—երկաթէ կամ ոսկրէ ձողիկ, որի մէկ սուր ծայրով գրում էին մեղրամոմով պատած տախտակի վրայ, իսկ միւս՝ բուրժ ծայրով մեղրամոմը նորից հարթեցնում՝ գրածը ջնջելու համար:

նրան, որ հրաժարւում է հալածելուց, և այդ դէպքում ինքը Պոմպոնիան կըգտնէր և նորից իր մօտ կառնէր աղջկան: Ո՛չ, զգում էր, որ ոչ մի այսպիսի խոստումներով չի աջողւի այս մարդկանց կանգնեցնել և ոչ մի հանդիսաւոր երգում ընդունելի չի լինի, մանաւանդ որ քրիստոնեայ չըլինելով՝ կարող էր երգել միայն անմահ աստլածների անունով, որոնց ինքն ևս շատ չէր հաւատում և որոնց նրանք չար ոգիներ էին համարում:

Բայց նա սաստիկ փափագում էր թէ Լիզիայի և թէ այդ նրա խնամակալների սէրը գրաւել: Ի՞նչ եղանակով,—այս բանի համար ժամանակի պէտք ունէր: Նոյնպէս նրա հոգսն այն էր, որ գոնէ մի քանի օր նայէ նրան: Ինչպէս խեղդւողին տախտակի կամ թիակի ամեն մի կտոր ազատութիւն է թւում՝ նոյնպէս և նրան թւում էր, թէ այդ մի քանի օրւայ մէջ կըկարողանայ ասել մի այնպիսի բան, որ իրան կըմօտեցնէ նրան, գուցէ որևէ բան մտածէ, գուցէ որևէ նպաստաւոր բան պատահէ:

Ուստի, մտքերը հաւաքելով՝ նա ասաւ.

—Լսեցէք ինձ, քրիստոնեաներ: Երէկ ձեզ հետ միասին Ոստրիանոնումն էի և լսեցի ձեր վարդապետութիւնը. բայց եթէ այդ չըգիտենայի էլ, ձեր գործերը կըհամոզէին ինձ, որ ազնիւ և բարի մարդիկ էք: Ասացէք այն որբւայրին, որ վարձած ունի այս տունը, թող մնայ այս տանը, դուք նոյնպէս մնացէք, ինձ էլ թոյլ տւէք մնամ: Թող այս մարդը (այստեղ նա հայեացքը ուղղեց Գլաւկոսի կողմը), որ բժիշկ է կամ գոնէ իմանում է վէրքեր փաթաթել, ասէ, արդեօք կարելի՞ է ինձ այսօր տեղափոխել: Հիւանդ եմ և թևս կտրւած է, և պէտք է գոնէ մի քանի օր անշարժ մնամ, և այս պատճառով յայտնում եմ ձեզ, որ չեմ

շարժւի այստեղից, եթէ միայն բռնութեամբ դուրս չը տանէք ինձ:

Այստեղ նա կանգ առաւ, որովհետեւ նրա ջարդած կրծքի մէջ շունչը պակասեց. իսկ Կրիսպոսը ասաւ.

—Ոչ ոք, տէր, քո դէմ բռնութիւն գործ չի դնի. մենք միայն մեր գլուխները կը հեռացնենք այստեղից: Ընդդիմադրութեան չընտելացած երիտասարդը յօնքերը կիտեց և ասաւ.

—Թոյլ տուր շունչ առնեմ:

Մի րոպէից սկսեց նորից խօսել.

—Կրոտոնի մասին, որին Ուրսուսը սպանել է, ոչ ոք չի հարցնի. այսօր պէտք է գնար Բենեվենտոն, ուր նրան Վատինիոսը կանչել էր. ուստի բոլորը կը կարծեն թէ գնացել է: Երբ մենք մտանք այս տունը, մեզ ոչ ոք չը տեսաւ, բացի մէկ յոյնից, որ մեզ հետ Ոստրիանոնումն էր: Կասեմ ձեզ, հրտեղ է բնակւում. բերէք նրան ինձ մօտ, իսկ ես կը պատւիրեմ նրան լոել, որովհետեւ նա իմ վարձած մարդն է: Իմ տունը նամակ կը դրեմ, որ նոյնպէս գնացել եմ Բենեվենտոն: Եթէ յոյնը արդէն տեղեկացրել է պրեֆեկտին, կը յայտնեմ նրան, որ Կրոտոնին ինքս եմ սպանել և որ նա է իմ ձեռքս կոտրել: Այդպէս կանեմ, հօրս ու մօրս գերեզմանը վկայ: Ուրեմն կարող էք այստեղ ապահով մնալ. ոչ մի մաղ չի ընկնի ոչ մէկի գլխից: Կանչեցէք շուտով ինձ մօտ յոյնին, որի անունն է Փիլոն Փիլոնիդէս:

—Ուրեմն Գլաւկոսը քո կողքին կը մնայ տէր,— ասաւ Կրիսպոսը,— և որքեայրիի հետ միասին քեզ կը խնամէ:

Վինիկիոսը աւելի կիտեց յօնքերը:

—Ո՛ւշք դարձրու, ծերունի, ինչ եմ քեզ ասելու,

—ասաւ նա.—քեզ երախտապարտ եմ, և բարի ու ազնիւ մարդ ես երևում ինձ, բայց ինչո՞ւ չես ասում այն, ինչ որ սրտիդ խորքում կայ: Դու վախում ես, չըլինի թէ կանչեմ իմ ստրուկներին և հրամայեմ նրանց խել Լիզիային: Այդպէս չէ:

—Այո,—սլատասխանեց մի տեսակ մռայլութեամբ Կրիսպոսը:

—Այն ժամանակ ի նկատի առ, որ Ռիլոնի հետ խօսելու եմ ձեր առջև և որ ձեր առջև եմ գրելու տուն, թէ քաղաքից դուրս եմ գնացել և որ յետոյ բացի ձեզնից ուրիշ սուրհանդակ չեմ գտնելու... Ինքդ այդ քընսիր և մի վրդովիր ինձ աւելի...

Այստեղ նա յուզւեց և դէմքը ծուեց բարկութիւնից. յետոյ սկսեց խօսել յափշտակութեամբ.

—Միթէ դու կարծում էիր, որ ես կը ծածկեմ, թէ ուղում եմ նրա համար մնալ, որպէսզի նրան տեսնեմ... Յիմարը կը հասկանար, եթէ մինչև անգամ ծածկէի: Բայց բռնութեամբ ես նրան այլ ևս չեմ տունի... Իսկ քեզ կասեմ մի ուրիշ բան: Եթէ նա այստեղ չի մնայ, այս առողջ ձեռքովս կը պոկեմ պարուրները թևիցս, չեմ ուտի, չեմ խմի—և թող իմ մահը ընկնէ քո և քո եղբայրների գլխի վրա: Ինչո՞ւ էիր ինձ պարուրում, ինչո՞ւ չէիր հրամայում ինձ սպանել:

Եւ գունատեց բարկութիւնից և թուլութիւնից: Բայց Լիզիան, որ միւս սենեակից լսում էր ամբողջ խօսակցութիւնը և որ հաւատացած էր, որ Վինիկլիոսը կանէ ամենը, ինչ որ ասում է՝ վախեցաւ նրա խօսքերից: Ոչ մի կերպով չէր ուղում նրա մահը: Վիրաւորւած և անդէն՝ նա օրիորդի սրտում միայն գուլթ էր զարթեցնում, ոչ թէ երկիւղ: Փախուստից ի վեր ապրելով այնպիսի մարդկանց մէջ, որոնք խորասուզւած էին շարունակ կրօնական զմայլանքի մէջ, մտածում

էին միայն անձնագոհութեան, անձնամոռացութեան և անսահման ողորմածութեան մասին, ինքն ևս այն ատիճան ներշնչել էր այդ ոգով, որ այդ ոգին փոխարինեց նրա համար տունը, ընտանիքը, կորցրած բախտաւորութիւնը և միևնոյն ժամանակ նրան այն քրիստոնեայ կանանցից մէկը դարձրեց, որոնք յետոյ փոխեցին աշխարհի հին հոգին: Վինիկիոսը նրա կեանքի մէջ չափազանց մեծ նշանակութիւն էր ունեցել և չափազանց մեծ դեր էր խաղացել, այնպէս որ ինքը չէր կարող նրան մոռանալ: Լիգիան մտածում էր նրա մասին ամբողջ օրերով և շատ անգամ խնդրում էր Աստծուց այնպիսի մի ժամանակի հասցնել, որ հետեւելով իր ուսման թելադրանքին՝ կարողանար վճարել նրան բարիք չարիքի փոխարէն, ողորմածութիւն՝ հալածանքների փոխարէն, ընկճել նրան, նւաճել նրան Քրիստոսի հաւատի համար և փրկել: Եւ այժմ թւում էր նրան, որ այդ ժամանակը ահա հասել է և որ իր ալօթքները լսելի են եղել:

Նա մօտեցաւ Կրիսպոսին կարծես ներշնչւած դէմքով և սկսեց ասել այնպէս, կարծես նրա բերանով մի ուրիշ ձայն խօսելիս լինէր:

— Կրիսպոս, թող սա մեր մէջ մնայ և մենք մնանք սրա հետ, մինչև որ Քրիստոս սրան առողջացնէ:

Իսկ ծերունի երէցը, որ սովոր էր ամեն բանի մէջ աստուածային ներշնչում որոնել, տեսնելով նրա ոգեւորութիւնը՝ իսկոյն մտածեց, թէ դուցէ նրա միջոցով բարձրագոյն զօրութիւնն է խօսում, երկիւղ զգաց սրբտում, խոնարհեց իր ալևոր գլուխը և—

— Թող այնպէս լինի, ինչպէս ասում ես,— արտասանեց:

Վինիկիոսի վրա, որ ամբողջ ժամանակ աչքը չէր

հեռացնում Լիգիայից, Կրիսպոսի այս արագ հնազանդութիւնը տարօրինակ և սաստիկ տպաւորութիւն թողեց: Թւաց նրան, թէ Լիգիան քրիստոնեաների մէջ մի տեսակ Սիբիլա¹ կամ քրմուհի է, որին երկրպագութիւն և հնազանդութիւն է շրջապատում: Եւ ահամայ ենթարկեց նոյնպէս այս զգացմունքին: Սիրոյ հետ, որ նա զգում էր, միացաւ այժմ կարծես մի տեսակ երկիւղ, որի առջև նոյն իսկ սէրը գրեթէ յանդգնութիւն էր դառնում: Միևնոյն ժամանակ չէր կարողանում այն մտքին ընտելանալ, թէ իրանց յարաբերութիւնը փոխւել է. թէ այժմ ոչ թէ նա իր, այլ ինքը նրա կամքիցն է կախւած. թէ ահա ինքը հիւանդ, ջարդւած պառկած է. թէ դադարել է յարձակւող-յափշտակող ուժ լինելուց, և թէ կարծես անդէն մանուկ է՝ նրա խնամքին յանձնւած: Երիտասարդի հպարտ և ինքնավստահ բնութեան համար այսպիսի մի յարաբերութիւն ամեն մի ուրիշ էակի նկատմամբ ստորութիւն կը լինէր. իսկ այս անգամ ոչ միայն ստորութիւն չըզգաց, այլ և երախտապարտ էր նրան, ինչպէս իր տիրուհուն: Սրանք նրա մէջ անլուր զգացմունքներ էին, որոնք մի օր առաջ չէին ուզենայ նրա գլխում տեղաւորւել և որոնք կը խռովէին նրան նոյն իսկ դեռ այդ ըոպէին, եթէ կարողանար պարզ կերպով իրան այս բանի մէջ հաշիւ

1 Sibylla—իմաստուն, վերուստ ներշնչւած կանայք, որոնք իբր թէ ապրել են զանազան դարերի և ժողովուրդների մէջ: Հռոմում պահւում էին սիբիլական գրքեր, ուր գրւած էին յունարէն գուշակութիւններ. այս գրքերը ձեռք է բերել, ըստ աւանդութեան. Տարբւինիոս Գոռոզ թագաւորը մի անծանօթ պառաւից, որ ստացել էր Կումէ վերաբնակւած մի երկարակեաց յոյն սիբիլայից: Սիբիլաները գուշակում էին կամ ներքին ներագդմամբ, աստուածային հոգու ներշնչմամբ. կամ նւիրական աղբիւրից մի քանի կաթիլ ջուր խմելով:

տալ: Բայց նա այժմ չէր հարցնում, ինչո՞ւ է այդ իբր թէ դա բոլորովին բնական բան լինէր. իրան միայն բախտաւոր էր զգում, որ մնում է:

Եւ կամենում էր նրան շնորհակալութիւն յայտնել երախտագիտութեամբ և այլ ևս ուրիշ մի զգացմունքով, որ իրան այնչափ քիչ էր ծանօթ, որ մինչև անգամ չէր կարողանում նրա անունը գտնել, որովհետև այդ զգացմունքը ուղղակի խոնարհութիւն էր: Բայց նախընթաց ոգևորութիւնը նրան այնպէս ուժասպառ էր արել, որ չէր կարողանում խօսել, և շնորհակալութիւն էր յայտնում միայն աչքերով, ուր ուրախութիւն էր փայլում՝ որ նրա կողքին է մնում և որ կը կարողանայ նայել նրան վաղը, միւս օր, գուցէ երկար ժամանակ: Այս ուրախութիւնը պղտորում էր միայն երկիւղով, չըլինի թէ կորցնէ այն, ինչ որ ձեռք էր բերել, և այս երկիւղը այնպէս մեծ էր, որ երբ Լիզիան քիչ ժամանակից յետոյ նորից նրան ջուր տւաւ, և երբ այդ միջոցին նրան տիրեց աղջկայ ձեռքը բռնելու ցանկութիւնը, վախում էր նա, նոյն այն վինիկիոսը, որ Կեսարի մօտ մեծարքի ժամանակ բռնութեամբ համբուրում էր նրա շրթունքները, իսկ նրա փախուստից յետոյ խոստացել էր իրան, թէ մազերից քաշ կըտայ նրան կուրիկուլոն կամ կըհրամայէ գանակոծել:

Գ Լ Ո Ւ Ն Բ

Բայց նոյնպէս վախենում էր, մի գուցէ որևէ անժամանակ արտաքին օգնութիւն խանգարէ իր ուրախութիւնը: Դիւրնը կարող էր նրա անհետանալու մասին յայտնել քաղաքապետին կամ տան ազատա-

գիրներին—և այս դէպքում վիգիլների միջամտութիւնը հաւանական էր: Նրա մտքով, ուղիղ է, յանկարծ անցնում էր, որ այն ժամանակ կարող կըլինէր հրամայել բռնել Լիգիային և փակել իր տան մէջ, բայց և զգում էր, որ այս չըպէտք է անէ, և ուժ չի ունենայ անելու: Նա ինքնահաճ, ինքնավստահ և բաւականին փճացած և հարկ եղած ժամանակ նոյն իսկ անողոք մարդ էր, բայց ոչ Տիգելլինոս էր և ոչ էլ Ներոն: Զինւորական կեանքը պահպանել էր նրա մէջ արդարութեան, հաւատի մի որոշ զգացում և այնքան խիղճ, որ հասկանում էր որ այսպիսի արարքը կըրկնակի ստորութիւն կըլինէր: Վերջապէս այս բանը գուցէ իրան թոյլ տալու ընդունակ լինէր չարութեան լռնկման և առողջ ժամանակ, բայց այդ ըոպէին նա թէ զգացւած էր և թէ հիւանդ, և միայն այն էր նրա հոգսը, որ ոչ ոք չըկանգնէ իր և Լիգիայի մէջտեղ:

Նա զարմանալով նկատեց, որ այն ըոպէից ի վեր, երբ Լիգիան իր կողմը պահեց, ոչ նա ինքը, ոչ էլ կրիսպոսը իրանից ոչ մի երաշխաւորութիւն չեն պահանջում, կարծես թէ հաւատացած լինէին, որ հարկ եղած ժամանակ իրանց կըպաշտպանէ մի ինչ-որ գերբնական ոյժ: Վինիկիոսը, որի գլխում, Ոստրիանոնում առաքեալի վարդապետութիւնը և պատմութիւնը լսելուց յետոյ, կարելիի և անկարելիի մէջ եղած տարբերութիւնը սկսել էր խառնել և ոչնչանալ, նոյնպէս պատրաստ էր ընդունելու, որ այդպէս կարող է պատահել: Բայց հանդամանքներն աւելի սառնօրէն քննելով, ինքը յիշեցրեց նրանց այն, ինչ որ ասել էր յոյ՛ն մասին, և նորից պահանջեց, որ Քիլոնին կանչեն:

Կրիսպոսը այս բանին համաձայնեց և վճռեցին ուղարկել Ուրսուսին: Վինիկիոսը, որ վերջին ժամանակ, Ոստրիանոն գնալուց առաջ, յաճախ, թէև իզուր

ուղարկում էր իր ստրուկներին Քիլոնի մօտ, մանրամասնօրէն ցոյց տաւ լիգին նրա բնակութեան տեղը, յետոյ՝ մի քանի տող գծելով տախտակի վրայ՝ ասաւ, դիմելով Կրիսպոսին.

—Այս տախտակը տալիս եմ, որովհետեւ կասկածոտ և խորամանկ մարդ է, որ յաճախ, երբ իրան կանչում էի, իմ մարդկանց հրամայում էր պատասխանել թէ տանը չէ, և այսպէս էր անում միշտ, երբ ինձ համար բարի համբաւ չէր ունենում և վախենում էր իմ բարկութիւնից:

—Միայն թէ նրան գտնեմ, կըրերեմ, ուզենայ թէ չուզենայ,—պատասխանեց Ուրսուսը:

Ապա թիկնոցը վերցնելով՝ արագ դուրս գնաց:

Որեւէ մէկին Հռոմում գտնելը հեշտ բան չէր, մինչև անգամ ամենաճիշդ յուշմունքներն ունենալով. բայց Ուրսուսին այսպիսի դէպքերում օգնում էր անտառաբնակ մարդու բնազդը և նոյնպէս քաղաքի հետ ունեցած լաւ ծանօթութիւնը, այնպէս որ մի փոքր ժամանակից յետոյ Քիլոնի բնակարանումն էր:

Բայց նրան չըճանաչեց: Առաջ միայն մէկ անգամ էր տեսել նրան իր կեանքում և այն էլ գիշերը: Վերջապէս այն բարձրահասակ և ինքնավստահ ծերունին, որ նրան համոզում էր Գլաւկոսին սպանել, այնպէս նման չէր այս երկիւղից մէջքը ծռած յոյնին, որ ոչ ոք ենթադրել չէր կարողանայ, թէ երկուսը մէկ անձնաւորութիւն են: Իսկ Քիլոնը գլխի ընկնելով, որ Ուրսուսը իրան նայում է իբրեւ ըզրուրովին անծանօթ մէկի, առաջին զարհուրանքից յետոյ սիրտ առաւ: Վիսիկիոսի ձեռքով գրած տախտակը առաւել ևս հանգստացրեց նրան: Գոնէ իրան չէր սպառնում կասկածանք, թէ Պատրիկին դիտմամբ ձգել է դաւի մէջ: Միևնոյն ժամանակ նա մտածեց, որ քրիստոնեաները

չըսպանեցին Վինիկիոսին երևի նրա համար, որ չըհամարձակեցին ձեռք բարձրացնել այնպիսի բարձրադիր անձի վրա:

—Ուրեմն Վինիկիոսը հարկ եղած ժամանակ ինձ ևս կըպաշտպանէ,—ասաւ նա ինքն իրան մտքում.—չէ՞ որ ինձ նրա համար չէ կանչում որ սպանել տայ:

Մի փոքր քաջալերւելով՝ նա հարցրեց.

—Բարի մարդ, արդեօք իմ բարեկամ ազնւագարմ Վինիկիոսը դեսպան չուղարկեց իմ ետեւից. ոտներս ուռած են և այդպէս հեռու չեմ կարող գնալ:

—Ո՛չ,—պատասխանեց Ուրսուսը.—կերթանք ոտով:

—Իսկ եթէ հրաժարւեմ:

—Մի անի, որովհետև պէտք է գնաս:

—Եւ կերթամ, բայց յօժար կամքով: Ուրիշ կերպ ոչ ոք ինձ չէր ստիպի, որովհետև ազատ մարդ եմ և քաղաքապետի բարեկամ: Իբրև իմաստուն՝ նոյնպէս հնարներ ունիմ բռնութեան դէմ—և իմանում եմ մարդկանց ծառ և գազան դարձնել: Բայց կերթամ, կերթամ: Միայն մի քիչ աւելի տաք թիկնոց ու գլխանոց հագնեմ, որպէսզի ինձ չըճանաչեն այն թաղի ստրուկները, եթէ ոչ՝ շարունակ կըկանգնեցնեն մեզ ձեռներս համբուրելու համար:

Այս ասելով՝ նա ուրիշ թիկնոց հագաւ, գլխին իջեցրեց գալլիական լայն գլխանոցը, վախենալով՝ չը լինի թէ Ուրսուսը յիշէ իր գծերը, երբ դուրս գան աւելի լոյս տեղ:

—Ո՞ւր ես ինձ տանում,—հարցրեց նա ճանապարհին Ուրսուսից:

—Անդրտիբերիս:

—Շատ ժամանակ չէ որ այստեղ եմ և երբեք այնտեղ չեմ եղել. բայց այնտեղ էլ անկասկած այն-

պիսի մարդիկ են բնակւում, որոնք առաքինութիւն են սիրում:

Ուրսուսը, որ պարզամիտ մարդ էր և որ լսել էր, ինչպէս Վինիկիոսը ասում էր, որ յոյնը իր հետ եղել է Ոստրիանոնի գերեզմանատանը և յետոյ տեսել է, ինչպէս ինքը Կրոտոնի հետ մտել են այն տունը, որտեղ բնակւում էր Լիզիան, մի քիչ կանգ առաւ և ասաւ.

— Սուտ մի խօսի, ծերունի, որովհետեւ այսօր եղել ես Վինիկիոսի հետ Ոստրիանոնում և մեր դռան մօտ:

— Ահ, — ասաւ Բիլոնը, — ուրեմն դա ձեր տունն է կանգնած Տիբերիսի այն կողմը: Շատ ժամանակ չէ որ Հռոմում եմ և լաւ չըզիտեմ, ինչպէս են կոչւում թաղերը: Այո, բարեկամ: Ձեր դռան մօտ եմ եղել և առաքինութեան անունով աղաչում էի այնտեղ Վինիկիոսին, որ չըմտնէ: Եղել եմ և Ոստրիանոնում, և գիտե՞ս ինչու համար: Ահա մի քանի ժամանակից ի վեր աշխատում եմ Վինիկիոսին քրիստոնեայ դարձնել և ուզում էի, որ լսէ ամենամեծ առաքեալին: Կոյսը մտնէ նրա և քո հոգին: Ձե՞ որ քրիստոնեայ ես և չե՞ որ փափագում ես, որ ճշմարտութիւնը տիրէ ստութեան տեղ:

— Այո, — խոնարհութեամբ պատասխանեց Ուրսուսը:

Բաջութիւնը բոլորովին դարձաւ Բիլոնին:

— Վինիկիոսը աղդեցիկ մարդ է, — ասաւ նա, — և Կեսարի բարեկամ: Շատ սնգամ նա դեռ ևս լսում է չար ոգու շշուէջներին, բայց եթէ գոնէ մի մազ ընկնէր նրա գլխից, Կեսարը վրէժը կըհանէր բոլոր քրիստոնեաներից:

— Մեզ աւելի մեծ զօրութիւն է պահպանում:

—Իրան է, իրան է. բայց ի՞նչ էք մտադիր Վինիկիոսին անել, — հարցրեց նորից անհանգստանալով Քիլոնը:

— Զըգիտեմ. Քրիստոս ողորմածութիւն է պատուիրում:

— Այդ հիանալի ասացիր: Միշտ յիշիր այդ, եթէ ոչ՝ կըտապակէս դժոխքի մէջ, ինչպէս աղիքը տապալկի վրա:

Ուրսուսը յոգւոց հանեց, իսկ Քիլոնը մտածեց, որ այս՝ բորբոքւած բոպէին անուելի մարդու հետ կարող էր միշտ ինչ որ կամենար անել:

Ուստի նա ցանկանալով իմանալ, թէ ի՞նչ բաներ են անցել Լիգիայի յափշտակութեան ժամանակ, շարունակեց հարցնել խիստ դատաւորի ձայնով.

— Ի՞նչ արիք Կրոտոնին: Ասա և մի հնարի:

Ուրսուսը հրկրորդ անգամ յոգւոց հանեց:

— Կասէ քեզ Վինիկիոսը:

— Այդ կընշանակէ, որ փորը դանակ խրեցիր կամ սպանեցիր փայտով:

— Անգէն էի:

Բայց յոյնը չըկարողացաւ իր զարմանքը զսպել այս բարբարոսի գերմարդկային ուժի առիթով:

— Պիւտոնը՝ քեզ... Այսինքն ուզում էի ասել՝ Քրիստոս քո մեղքերին թողութիւն տայ:

1 Pluto (Aides) Կռոնոսի և Հռէայի որդին և Զևսի ու Պոսէյտոնի եղբայրը, տիտաններին յաղթելուց յետոյ, ստորերկրեայ աշխարհը ստացաւ իր բաժին: Նա այնտեղ հաւաքում էր մարդկանց հոգիները և կողպած պահում, այնպէս որ մեռածներից ոչ ոք չէր կարող լոյս աշխարհ դուրս գալ: Նրա դէմքը մռայլ էր, մաղերը ճակատին իջած, զգեստը լայն, ձեռքին ունէր ստորերկրեայ աշխարհի բանալին, իսկ կողքին՝ Կերքերը, այդ աշխարհի պահապան շանը:

Մի քանի ժամանակ նրանք լուռ գնում էին. ապա Քիլոնը ասաւ.

—Նա քեզ չեմ մատնի, բայց զգոյշ եղիր վիզիլներից:

—Նա վախում եմ Քրիստոսից, ոչ թէ վիզիլներից:

—Այդ էլ իրաւացի է: Սպանութիւնից աւելի մեծ մեղք չըկայ: Աղօթք կանեմ քեզ համար, բայց չըգիտեմ, արդեօք նոյն իսկ իմ աղօթքը մի բանի կօգնէ: Գուցէ միայն եթէ երդում տաս, որ երբէք կեանքիդ մէջ ոչ ոքին մատով չես դիպչի:

—Նա այնպէս էլ չեմ սպանել գիտութեամբ,— պատասխանեց Ուրսուսը:

Բայց Քիլոնը, որ ցանկանում էր յամենայն դէպս իրան ապահովեցնել, չէր դադարում ճանապարհին զզւանք ցոյց տալ Ուրսուսի դորժած սպանութեան առիթով և դրդել նրան երդում անելու: Հարցովորձ էր անում նոյնպէս և Վինիկիոսի մասին, բայց լիզը նրա հարցերին տհաճութեամբ էր պատասխանում, կրկնելով, թէ իրան Վինիկիոսի բերանից կըլսէ այն, ինչ որ պէտք է լսէր: Սօսելով այս կերպ, նրանք անցան վերջապէս յոյնի բնակարանը Անդրտիբերիսից բաժանող երկար ճանապարհը և տան սուջև գտնւեցին: Քիլոնի սիրտը սկսեց նորից անհանգստութեամբ լաբախել: Վախից նրան թւաց, թէ Ուրսուսը սկսում է նայել իրան մի տեսակ ազահ հայեացքով: «Շատ քիչ միտքաբանք է ինձ համար,—ասում էր ինքն իրան,—թէ ինձ կըսպանէ անգիտութեամբ, և յամենայն դէպս կըգերադասէի, որ սա կաթածահար լինէր և հետը բոլոր լիզերը. Զևսը տայ այդ, եթէ կարող է»: Այսպէս խորհրդածելով՝ նա աւելի և աւելի էր փաթաթւում իր գալիլիական թիկնոցի մէջ, կրկնելով որ վախում է ցրտից:

Վերջապէս, երբ սրահը և առաջին բակը անցնելով գտնւեցին այն անցքի մէջ, որ տանում էր դէպի տնակի պարտէզը, նա յանկարծ կանգ առաւ և ասաւ.

—Թոյլ տուր ինձ շունչ քաշեմ, այլապէս չեմ կարողանայ խօսել Վինիկիոսի հետ և տալ նրան փրկարար խորհուրդներ:

Այս ասելով՝ կանգնեց, որովհետև թէև կրկնում էր ինքն իրան, թէ ոչ մի վտանգ իրան չէ սպառնում, այնուամենայնիւ մտածելով, որ կանգնելու է այն խորհրդաւոր մարդկանց մէջ, որոնց տեսել էր Ոստրիանոնում, ոտները համարեա թէ դողդողում էին:

Այս միջոցին տանից սկսեցին նրա ականջին հասնել երգեցողութեան ձայներ:

—Այս ի՞նչ է,—հարցրեց նա:

—Ասում ես թէ քրիստոնեայ ես, բայց չըգիտես, որ մեր մէջ սովորութիւն է՝ ամեն մի հացկերոյթից յետոյ մեր Փրկչին երգեցողութեամբ փառաբանել,—պատասխանեց Ուրսուսը:—Միրիամը իր որդու հետ արդէն վերադարձած պիտի լինի, գուցէ և առաքեալը նրանց մէջն է. ամեն օր այցելում է այրիին և Կրիսպոսին:

—Տար ինձ ուղղակի Վինիկիոսի մօտ:

—Վինիկիոսը միևնոյն սենեակումն է, ուր որ ամենքը. այդ միակ սենեակն է ամենամեծը. իսկ մնացածը մութ կուրիկուլոններ են, ուր միայն քնելու ենք գնում: Դէ՛ մտնենք. այնտեղ կըհանգստանաս:

Եւ ներս մտան: Սենեակում բաւականին մութ էր. երեկոն ամպոտ էր, ձմերային, իսկ մի քանի ճրագների լոյսը ցրում էր մութը ոչ բոլորովին: Վինիկիոսը աւելի շուտ իմացաւ, քան ճանաչեց, որ ծպտւած մարդը Դիլոնն է. իսկ սա, տեսնելով սենեակի անկիւնում անկողինը և նրա վրա Վինիկիոսին՝ շտապեց, առանց

ուրիշների վրա հայեացք ձգելու, ուղղակի նրա մօտ, կարծես համոզւած լինելով, թէ նրա կողքին ինքն աւելի ապահով կըլինի:

— Ո՛ տէր, ինչո՞ւ ականջ չըդրիր իմ խորհուրդներին, — բացազանչեց նա, ձեռները ծալելով:

— Լռիր, — ասաւ Վինիկիոսը, — և լսիր:

Այստեղ նա սկսեց սուր հայեացքով նայել Քիլոնի աչքերի մէջ և ասել ծանր, բայց ամեն խօսքը շեշտելով, կարծես ուզում էր որ իր ամեն մի խօսքը հասկացւէր իբրև հրաման և մէկ անգամ ընդ միշտ մնար Քիլոնի յիշողութեան մէջ.

— Կրօտոնը ինձ վրա յարձակեց սպանելու և կողոպտելու նպատակով. հասկանո՞ւմ ես: Այն ժամանակ ես նրան սպանեցի, իսկ այս մարդիկ փաթաթեցին իմ վէրքերը, որ ստացայ նրա հետ կուելիս:

Քիլոնը մէկ անգամից հասկացաւ, որ եթէ Վինիկիոսը այսպէս է ասում, նա ի հարկէ քրիստոնեաների հետ որևէ կերպ պայմանաւորւել է, ուստի կամենում է, որ իրան հաւատան: Հասկացաւ այս նոյնպէս նրա դէմքից, և մի ակնթարթում, ոչ կասկած, ոչ էլ զարմանք ցոյց տալով՝ աչքերը վեր բարձրացրեց և գոչեց.

— Իսկ-որ անգգամի մէկն է եղել, տէր: Զե՞ որ քեզ զգուշացնում էի, որ նրան չըհաւատաս: Բոլոր իմ խրատներս թէ նրան ասէի, թէ այս պատին: Ամբողջ Հադէսում՝ նրա համար արժանաւոր պատիժ չըկայ: Ով որ չէ կարող ազնիւ լինել, նա պէտք է մի տեսակ անգգամ լինի. ո՞ւմ համար է աւելի դժւար ազնիւ լինել, քան անգգամի համար: Բայց որ յարձակւի իր

բարերարի և այսպիսի վեհանձն տիրոջ վրա... Ո՛ր աստ-
ւածնե՛ր...

Բայց այստեղ մտաբերեց, որ ճանապարհին իրան
քրիստոնեայ էր ներկայացնում Ուրսուսին, և լռեց:

Վինիկիոսը ասաւ.

— Եթէ sica-ն¹ հետս չունենայի, կըսպանէր ինձ:

— Օրհնւած լինի այն ըոպէն, երբ խորհուրդ տւի
քեզ սիկա վերցնել:

Իսկ Վինիկիոսը յոյնի վրա ղննող հայեացք ուղ-
ղեց և հարցրեց.

— Ի՞նչ էիր այսօր անում:

— Ի՞նչպէս: Մի՞թէ, տէր, չասացի քեզ, որ զոհ էի
խոստանում քո առողջութեան համար:

— Եւ այլեւ ոչի՞նչ:

— Եւ հէնց պատրաստւում էի այցելելու քեզ, երբ
այն բարի մարդը հասաւ և ասաւ ինձ, որ ինձ կան-
չում ես:

— Ահա մի տախտակ: Կըտանես այս իմ տունը,
կըզտնես իմ ազատագրին և կըտաս նրան: Այստեղ գըր-
ւած է, թէ ես գնացել եմ Բենեվենտոն:— Կասես քեզ-
նից Դեմասին, որ այդ արել եմ այսօր առաւօտեան,
Պետրոնիոսից շտապ համակ ստանալով:

Այստեղ նա շեշտելով կրկնեց.

— Գնացել եմ Բենեվենտոն:

— Գնացել ես, տէր: Առաւօտեան քեզ ճանապարհ
էի ձգում Porta Capena-ի² մօտ, և քո գնալուց ի վեր
ինձ այնպիսի տխրութիւն է տիրել, որ եթէ քո վե-
հանձնութիւնդ նրան չըցրես, մեռնելու չափ կըհեծեմ,

1 Sica—կարճ դաշոյն:

2 Porta Capena, Հռոմի հարաւային դարպասը, տանում էր
դէպի Ապպիական և Լատինական ճանապարհները:

ինչպէս հեծում է Զեթոսի անբախտ կինը իր Իտիլոսի՝ կսկծից։

Վինիկիոսը թէև հիւանդ էր և յոյնի մտքի ճկունութեանը ընտելացած, այնուամենայնիւ չէր կարող ժպիտը զսպել։ Միևնոյն ժամանակ նա ուրախ էր, որ Քիլոնը մէկ ակնարկից իրան հասկացաւ, և ասաւ.

— Ուրեմն կաւելացնեմ, որ արտասուքներդ սրբէ։ Տուր ինձ ճրագը։

Բայց երբ այս անելիս Քիլոնի գլխից գլխանոցը ետ քաշւեց և լոյսը ընկաւ ուղղակի նրա երեսին, Գլաւկոսը նստարանից վեր թռաւ և արագ մօտենալով՝ կանգնեց նրա առջև։

— Ինձ չե՞ս ճանաչում, Կեփաս, — հարցրեց նա։ Եւ նրա ձայնի մէջ մի ինչ-որ այնպիսի սարսափելի բան կար, որ բոլոր ներկայ եղողներին դող բռնեց։

Քիլոնը ճրագը վեր բարձրացրեց և գրեթէ իսկոյն իջեցրեց գետին. յետոյ կծկւեց ամբողջովին և սկսեց տնքալ։

— Ե՛ս չեմ... ես չեմ... գթա՛ւ...

Իսկ Գլաւկոսը դարձաւ ընթրողների կողմը և ասաւ.

— Ահա այն մարդը, որ վաճառեց և կործանեց ինձ և իմ ընտանիքը։

Նրա անցեալը յայտնի էր թէ՛ բոլոր քրիստոնեաներին և թէ՛ Վինիկիոսին, որ միայն նրա համար չէր հասկացել, ո՞վ է այդ Գլաւկոսը, որ ցաւից շարունակ ուշաթափւելով վիրակապութեան ժամանակ, նրա անունը չէր լսել։ Բայց Ուրսուսի համար այս կարճ մի-

1 Աէդոնը, Թէբէի Զեթոս թագաւորի կինը, նախանձելով Նիոբէի բազմաթիւ որդիք ունենալու վրա՝ մտքումը դրեց սպանել նրա անդրանիկ զաւակին, բայց սխալմամբ սպանեց իր Իտիլոս որդուն։ Զեսը նրան մի սոխակ դարձրեց, որ շարունակ ողբում է իր կորուստը։

ջոցը, Գլաւկոսի խօսքերի հետ միասին, կարծես փայլակ էր մթութեան մէջ: Ճանաչելով Քիլոնին՝ մի ոստիւնով նա ցցւեց յոյնի առջև, բռնեց նրա ուսերից և մէջքը ոլորելով՝ գոչեց.

—Ահա սա էր ինձ դրդում Գլաւկոսին սպանելու:

—Գթացէ՛ք, —տնքում էր Քիլոնը—կըտամ ձեզ... Տէր, —ճչաց նա, դարձնելով գլուխը Վինիկիոսի կողմը, —փրկիր ինձ. քեզ վստահացայ. բարեխօսիր ինձ համար... Քո նամակը... կըտանեմ: Տէր, տէր.

Բայց Վինիկիոսը բոլորից աւելի անտարբեր աչքով էր նայում տեղի ունեցածին, նախ նրա համար, որ յոյնի բոլոր գործերը նրան յայտնի էին, և ապա նրա համար, որ նրա սիրտը չըգիտէր ինչ է գթալ, ու ասաւ.

—Թաղեցէք դրան պարտէզի մէջ. նամակը ուրիշը կըտանէ:

Քիլոնին թւաց, թէ այս խօսքերը վերջնական վճիռ են: Նրա ոսկորները սկսեցին ձռռալ Ուրսուսի ահեղի ամբերի մէջ, ցաւից աչքերը արտասուքով լցւեցին:

—Ձեր Աստուածը սիրէ՛ք, գթացէ՛ք, —ճչում էր նա. —քրիստոնեայ եմ... Pax vobiscum!. քրիստոնեայ եմ. իսկ եթէ ինձ չէք հաւատում, մկրտեցէ՛ք ինձ նորից մէկ անգամ, երկու անգամ, նորից տասն անգամ: Գլաւկոս, սա սխալմունք է: Թոյլ տէ՛ք ինձ խօսել, ստրուկ դարձրէ՛ք ինձ... Մի սպանէ՛ք ինձ, գթացէ՛ք...

Եւ նրա՝ ցաւից խեղդաւոր ձայնը աւելի և աւելի թուլանում էր: Այս միջոցին սեղանի մօտից վեր կացաւ Պետրոս առաքեալը, մի ըռպէ թափ տաւ իր ալեգարդ գլուխը, խոնարհելով նրան իր կրծքին. նրա աչքերը փակւած էին, բայց վերջը բաց արաւ և ասաւ ընդհանուր լռութեան մէջ.

—Եւ ահա Փրկիչը մեզ ասաւ. «Եթէ եղբայրդ քո՝

դէմ մեղանչել է, յանդիմանիր նրան. իսկ եթէ զղջայ, ներիր նրան: Եթէ օրական եօթն անգամ մեղանչէ քո դէմ և եօթն անգամ դիմէ քեզ ասելով, «Գթն ինձ» — ներիր նրան:

Ապա տիրեց աւելի մեծ լռութիւն:

Գլաւկոսը երկար ժամանակ կանգնած էր, դէմքը ձեռներով ծածկած. վերջապէս ձեռները հեռացրեց և ասաւ.

— Կեփաս, թող Աստուած քեզ այնպէս ներէ ինձ պատճառած չարիքներդ, ինչպէս ես եմ ներում Քրիստոսի անուանով:

Իսկ Ուրսուսը արձակելով յոյնի ուսերը՝ իսկոյն աւելացրեց.

— Թող Փրկիչը դէպի ինձ այնպէս ողորմած լինի, ինչպէս ես ևս քեզ ներում եմ:

Իսկ Քիլոնը գետնին փուկեց և ձեռներով յենւելով՝ շուռ ու մուռ էր տալիս գլուխը, ինչպէս թակարդ ընկած մի գազան, որ իր շուրջն է նայում և սպասում է՝ որ կողմից է մահը գալու: Աչքերին և ականջներին դեռ չէր հաւատում և չէր համարձակւում թողութեանը յուսալ:

Բայց կամաց-կամաց դիտակցութիւնը վրան էր դառնում, միայն կապտացած շրթունքները դեռ ևս դողում էին զարհուրանքից: Իսկ առաքեալը ասաւ.

— Գնա՛ խաղաղութեամբ:

Քիլոնը վեր կացաւ, բայց դեռ չէր կարողանում խօսել: Ակամայ մօտեցաւ նա Վինիկիոսի անկողնին, կարծես դեռևս նրա հովանաւորութիւնը որոնելով, որովհետև մինչև այս վայրկեան ժամանակ չէր ունեցել մտածելու, որ Վինիկիոսը, թէև օգտւել է իր ծառայութիւններից և մի տեսակ իր գործակիցն է եղել, դատապարտեց իրան, մինչդեռ հէնց նրանք, որոնց

դէմ էր ծառայել, իրան ներեցին: Այս միտքը յետոյ էր ծագելու նրա մէջ: Այժմ նրա հայեացքի մէջ երեւում էր միայն զարմանք և անվստահութիւն: Նա արդէն հասկացել էր, որ իրան ներել են, այնուամենայնիւ կամենում էր որչափ կարելի է շուտով գլուխը դուրս պրծեցնել այդ անհասկանալի մարդկանց միջից, որոնց բարութիւնը նրան զարմացնում էր գրեթէ նոյնչափ, որչափ կը զարմացնէր և անգթութիւնը: Նրան թւում էր, որ եթէ աւելի երկար մնայ, նորից որեւէ անսպասելի բան է պատահելու, ուստի կանգնելով Վինիկիոսի կողքին՝ սկսեց խօսել կցկտուր ձայնով.

— Տո՛ւր, տէ՛ր, նամակդ, տո՛ւր նամակդ:

Եւ Վինիկիոսի ձեռքից տախտակը խլելով՝ գլուխ տւաւ մէկ քրիստոնեաներին, մէկ էլ հիւանդին և կողքով հէնց պատի տակից շարժւելով՝ դուրս պրծաւ դռնից:

Պարտէզում, ուր նրան մթութիւնը շրջապատեց, երկիւղը նորից բիզ-բիզ կանգնեցրեց նրա գլխի մազերը. հաւատացած էր, որ Ուրսուսը ետևից դուրս կը վազէ և կըսպանէ խաւարի մէջ: Ամբողջ ուժով կը փախչէր, բայց ոտները հրաժարւում էին նրան հնազանդւելուց, իսկ մի բոպէից բոլորովին անզօր դարձան, որովհետեւ Ուրսուսը ճշմարիտ որ նրա առջև կանգնեց:

Քիչոնը գետնին տարածւեց երեսնիւար և սկսեց հառաչել.

— Ուրբանո՞ս... յանուն Քրիստոսի...

Բայց Ուրբանոսը ասաւ.

— Մի վախի: Առաքեալը հրամայեց ինձ փողոց դուրս տանել քեզ, որպէսզի մթնումը չըմոլորւես, իսկ եթէ ուժ չունիս՝ ճանապարհ կը դնեմ քեզ մինչև տուն:

Քիչոնը երեսը բարձրացրեց.

— Ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ... Չե՞ս սպանի ինձ:

—Ո՛հ, չեմ սպանի քեզ. իսկ եթէ քեզ չափազանց ուժեղ կերպով բռնեցի և ոսկորներդ վնասեցի, թողութիւն արա ինձ:

—Օգնիր ինձ վեր կենալու,—ասաւ յոյնը:—Ձեռ սպանի ինձ, հա՛: Ճանապարհ ձգիր ինձ մինչև փողոցը, այնուհետև ինքս կերթամ:

Ուրսուսը փետուրի պէս բարձրացրեց նրան գետնից և ոտների վրա կանգնեցրեց. յետոյ ուղեկցեց մուրձանցքով մինչև միւս բակը, որտեղից պէտք էր մտնել սրահը և ապա փողոցը: Անցքում Քիլոնը մտքի մէջ կրկնում էր. «այս է, մեռած եմ», և միայն երբ փողոցում գտնուեցին, սիրտ առաւ և ասաւ.

—Այստեղից ինքս կերթամ:

—Խաղաղութիւն քեզ հետ:

—Եւ քեզ հետ, և քեզ հետ... Տուր որ շունչ քաշեմ:

Եւ Ուրսուսի հեռանալուց յետոյ ամբողջ կրծքով շունչ քաշեց: Ձեռներով շօշափեց մարմինը, ազդերը, կարծես ուզում էր համոզւել, արդեօք կենդանի է, և շտապ քայլերով առաջ շարժւեց:

Բայց մի քանի քայլ հեռանալով՝ կանգնեց և ասաւ.

—Բայց ինչո՞ւ ինձ չըսպանեցին:

Եւ չընայելով որ Եւրիկիոսի հետ խօսել էր քրիստոնէական ուսմունքի մասին, չնայելով որ խօսել էր Ուրբանոսի հետ գետի ափին, և չընայելով այն ամենին, ինչ որ լսել էր Ոստրիանոնում՝ նա չէր կարողանում այս հարցի սլատասխանը գտնել:

Վինիկիոսը նոյնպէս չէր կարող իրան հաշիւ տալ պատահածի մասին և հոգու խորքում ոչ պակաս ապշած էր, քան Քիլոնը։ Այն, որ իրան հետ էլ այս մարդիկ վարւեցին այնպէս, ինչպէս որ վարւեցին, և իրանից յարձակումի վրէժն առնելու փոխարէն հոգածութեամբ կապեցին իր վէրքերը՝ նա վերագրում էր մասամբ նրանց դաւանած վարդապետութեանը, աւելի ևս Լիգիային և մի քիչ էլ նաև իր սեփական դիրքին։ Բայց նրանց վարմունքը Քիլոնի հետ՝ ուղղակի անցնում էր նրա՝ մարդուս ներողամիտ լինելու ընդունակութեան մասին ունեցած գաղափարից։ Եւ ակամայ նրա միտքը տանջւում էր այն հարցից, թէ ինչո՞ւ նըրանք չըսպանեցին յոյնին։ Չէ՞ որ անպատիժ կարող էին անել այս։ Ուրսուսը նրան կըթաղէր պարտէզում կամ գիշերը կըտանէր կըձգէր Տիրբերիս, որ այդ ժամանակներում, երբ նոյն իսկ Կեսարը գիշերային աւազակութիւններ էր անում, առաւօտները այնպէս յաճախ ափն էր դուրս ձգում մարդկային դիակներ, որ ոչ ոք մինչև անգամ չէր էլ փորձում իմանալ, թէ որտեղից են եկել։ Միևնոյն ժամանակ, Վինիկիոսի կարծիքով, քրիստոնեաները ոչ միայն կարող էին, այլ և պէտք է սպանէին Քիլոնին։ Գթութիւնից, ուղիղ է, բոլորովին զուրկ չէր այն աշխարհը, որին պատկանում էր երիտասարդ պատրիկը։ Աթենացիք նոյն իսկ զոհարան էին կառուցել դրա պատւին և երկար ժամանակ ընդդիմադրում էին գլադիատորական կռիւների։ Աթէնք մտնելուն։ Պատահել էր նաև, որ Հռոմում ևս յաղթւածները ներումն էին ստանում, ինչպէս օրինակի համար Բրետոնների թագաւոր Կալիկրատը, որ Կլաւ-

դիոսի օրով գերի ընկած լինելով, առատ պարգևներ էր ստացել կայսրից և ազատօրէն ապրում էր քաղաքում: Բայց սեփական անձի դէմ գործած չարիքների համար վրէժ առնելը թւում էր Վինիկիոսին, ինչպէս և ամինքին, արդարացի և օրինական: Ուղիղ է, նա ևս լսել էր Ոստրիանոնում, թէ պէտք է սիրել նոյն իսկ թշնամիներին. բայց այս նա համարում էր մի տեսութիւն, որ կեանքի մէջ ոչ մի նշանակութիւն չունի: Եւ այժմ նրա մտքով անցնում էր նոյնպէս, որ զուցէ Քիլոնին չըսպանեցին միայն նրա համար, որ որևէ տօն էր կամ լուսնեակի որևէ շրջան, երբ քրիստոնեաներին արգելւում էր սպանութիւն գործել: Լսել էր, որ լինում են այնպիսի ժամանակամիջոցներ, երբ զանազան ազգերին թոյլ չէ տրւում մինչև անգամ պատերազմ սկսել: Բայց ինչո՞ւ, եթէ այդպէս է, չըյանձնեցին յոյնին արդարադատութեան ձեռքը. ինչո՞ւ առաքեալը ասաւ, որ եթէ որևէ մէկը հօթն անգամ մեղանչէ, հօթն անգամ էլ պէտք է ներել նրան, և ինչո՞ւ Գլաւկոսը ասաւ Քիլոնին. «Թող քեզ Աստուած այնպէս ներէ, ինչպէս ես եմ քեզ ներում»: Բայց չէ՞ որ Քիլոնը նրան ամենասարսափելի չարիքն էր արել, որպիսին մարդ մարդուն կարող է անել, և Վինիկիոսի մէջ միայն այն մտքից, թէ ինքը ինչպէս կը վարւէր նրա հետ, ով որ, օրինակի համար, սպանած լինէր Լիգիային, սիրտը եռ եկաւ. ոչ մի տանջանք չէր մնայ, որով դրա վրէժը չառնէր: Իսկ ահա նա ներեց, եւ Ուրսուսը նոյնպէս ներեց, նա, որ իսկապէս կարող էր հռոմում ում որ ուղղում էր սպանել բոլորովին անպատիժ կերպով, որովհետեւ այնուհետեւ պէտք է միայն սպանէր Նեմորական անտառի՝ «Թափաւորին» և նրա

1 Lacus Nemorensis լիճը գտնւում է Հռոմից 16 մղոն դէպի հարաւ, Արիկիա քաղաքի մօտ, Ալբանական լեռների ստորո-

տեղը նստէր: Միթէ այն մարդուն, որին չըդիմացաւ
կրօտոնը, կըդիմանար այդ թագաւորի պաշտօնը կա-
տարող գլադիատորը. իսկ այդ պաշտօնին կարելի էր
հասնել նախորդ «թագաւորի» սպանութեամբ: Միայն
մէկ պատասխան կար այս բոլոր հարցերին:—Նրանք
չէին սպանում մի ինչ-որ այնչափ մեծ բարութեա-
պատճառով, որի նմանը չէ եղած աշխարհիս երեսին,
և անսահման մարդասիրութեան պատճառով, որ պատ-
ւիրում է մոռանալ իր անձը, իրան արած չարիքը, իր
բախտաւորութիւնն ու անբախտութիւնը, և ապրել
ուրիշների համար: Թէ ինչ վարձատրութիւն պէտք է
ստանային այս մարդիկ զրա համար, Վինիկիոսը լսել
էր Ոստրիանոնում, բայց այս չէր տեղակւում նրա
գլխի մէջ: Դրա փոխարէն զգում էր, որ այսպիսի մի
երկրային կեանք, որ պարտաւորեցնում է այն ամե-
նից հրաժարւել, ինչ որ բարիք և զւարճութիւն է
ասում, պէտք է որ թշուառ լինէր: Եւ ահա այն բանի
մէջ, ինչ որ մտածում էր քրիստոնեաների մասին,
ամենամեծ զարմանքի հետ միասին կար և խղճալու և
կարծես արհամարհելու նշոյլ. նրան թւաց, որ դրանք
ոչխարներ են, որոնց վաղ թէ ուշ պէտք է ուտեն գայ-
լերը. իսկ նրա հռոմէական բնաւորութիւնը ընդունակ
չէր յարգոնք տածելու նրանց վերաբերմամբ, որոնք
թոյլ են տալիս, որ իրանց ուտեն: Բայց նրան ապշեց-
րեց մի բան: Քիլոնի հեռանալուց յետոյ ահա մի ինչ-
որ խորին ուրախութիւն փայլեցրեց բոլորի դէմքերը:

տում (այժմ Արիչչա): Այստեղ էր Դիանայի (Արտեմիսի) պուրակն
ու տաճարը, որի քրմապետը—*nemoralis rex*—հեմորական թա-
գաւորը, փախած ստրուկ պիտի լինէր և մնում էր իր «թագա-
ւորութեան» մէջ՝ մինչև ուրիշ մի ստրուկի ձեռքով սպանուելը:
Այնուհետև «թագաւոր» էր դառնում սպանողը:

Առաքեալը մօտեցաւ Գլաւկոսին և ձեռքը նրա գլխին դնելով՝ ասաւ.

—Քրիստոս քո մէջ յաղթեց:

Իսկ բժիշկը աչքերը վեր բարձրացրեց, և նրա հայեացքը յոյսով և ուրախութիւնով այնպէս լի էր, կարծես նրա վրա իջել էր մի ինչ-որ մեծ, անսպասելի երջանկութիւն: Վինիկիոսը, որ կարող էր հասկանալ միայն յագեցրած վրէժի ուրախութիւնը, նայում էր նրան տենդից լայնացած աչքերով մի քիչ այնպէս՝ ինչպէս կընայէր խելագարին: Բայց նա տեսաւ, և տեսաւ ոչ առանց ներքին խռովութեան, ինչպէս յետոյ իր գիտն իր արքայական շրթունքները հպեց այն մարդու ձեռքին, որ արտաքուստ սարուկի տեսք ունէր, և թւաց նրան, թէ այս աշխարհիս կարգը բոլորովին շրջել է: Յետոյ եկաւ Ուրսուսը և սկսեց պատմել, ինչպէս ճանապարհ էր ձգել Քիլոնին, ինչպէս խնդրել էր ներել այն չարիքը, որ նրա ոսկորներին պատճառել էր,—և Առաքեալը այս բանի համար օրհնեց նրան ևս, իսկ Կրիսպոսը յայտարարեց, որ այս օրը մեծ յաղթութեան օր է: Լսելով այս յաղթութեան մասին՝ Վինիկիոսը կորցրեց բոլորովին մտքի թելը:

Բայց երբ Լիզիան մի փոքր ժամանակից յետոյ նորից մօտեցրեց նրան զովացնող խմիչքը, նա մի բոպէ բռնեց աղջկայ ձեռքը և հարցրեց.

—Դու ևս ինձ ներե՞լ ես:

—Մենք քրիստոնեայ ենք, մեզ արգելւած է ուրտում ոխ պահել:

—Լիզիա, —ասաւ նա այն ժամանակ,—ինչ որ էլ լինի քո Աստուածը, կըմեծարեմ նրան հարիւր եզներով, միայն նրա համար, որ քոնն է:

Իսկ աղջիկը պատասխանեց.

—Մեծարած կըլինիս նրան սրտիդ մէջ, երբ նրան սիրես:

—Նրա համար միայն որ քոնն է...—կրկնեց աւելի թոյլ ձայնով Վինիկիոսը:

Եւ փակեց աչքերը, որովհետեւ թուրութիւնը նորից տիրեց նրան:

Լիգիան հեռացաւ, բայց մի րոպէից վերադարձաւ և մօտիկ կանգնելով, կռացաւ նրա վրա, համոզւելու համար՝ արդեօք քնած է: Վինիկիոսը զգաց նրա մերձաւորութիւնը և աչքերը բանալով ժպտաց. իսկ Լիգիան թեթևակի ձեռքը դրեց նրանց վրա, կարծես ուզում էր, որ նա քուն մտնէ: Այն ժամանակ նրան տիրեց սաստիկ քաղցրութիւն, բայց նաև զգաց իրան աւելի տկար: Եւ իսկ-որ այդպէս էր: Արդէն բոլորովին գիշեր էր ու դրա հետ միատեղ սկսեց և սաստիկ տենդը: Այս պատճառով չէր կարողանում քնել և հայեցքը ման էր բերում Լիգիայի ետևից, ուր որ էլ շարժւում էր: Բայց երբեմն մի տեսակ կիսաքուն էր մտնում—տեսնում էր և լսում էր ամենը, ինչ որ շուրջը կատարւում էր, բայց իրականութիւնը խառնւում էր տենդային տեսիլների հետ: Թւում էր նրան, թէ մի ինչ-որ հին թողած գերեզմանատանը բարձրանում է աշտարակաձև մի մեհեան, ուր Լիգիան քրմուհի է: Եւ ահա աչքը նրանից չէր հեռացնում. բայց նրան տեսնում էր աշտարակի գագաթին, վինը ձեռին, ամբողջովին լոյսի մէջ, այն քրմուհիների նման, որոնք գիշերները օրհներգ էին երգում լուսնեակի պատւին և որոնց տեսել էր արևելքում: Իսկ ինքը մեծ ջանքերով բարձրացնում էր օձապտոյտ սանդուխտներով նրան յափշտակելու համար, իր ետևից սողում էր Քիլոնը, երկիւղից արագ ատամը ատամին խփելով և կրկնելով. «Մի անի, տէր,—սա քրմուհի է, որի վրէժը նա կառ-

նէ»... Վինիկիոսը չըզիտէր, ո՞վ է նա, բայց հասկա-
նում էր, որ գնում է սրբապղծութիւն անելու, և զգում
էր նոյնպէս անչափ զարհուրանք: Եւ երբ հասաւ աշ-
տարակի գագաթը պատող պատշգամբին, Լիգիայի
կողքին յանկարծ կանգնեց արծաթափայլ մօրուքով
առաքեալը և սասաւ. «ձեռք չըբարձրացնես սրա վրա.
սա ինձ է պատկանում»: Եւ այսպիսով առաքեալը
սկսեց աղջկայ հետ միասին գնալ լուսնեակի շողքով,
կարծես մի ճանապարհով՝ դէպի երկինք, իսկ ինքը,
Վինիկիոսը նրանց կողմը ձեռները տարածելով՝ սկսեց
աղաչել, որ իրան ևս հետները վերցնեն:

Այստեղ նա զարթեց, ուշքի հկաւ և սկսեց իր
առջևը նայել: Բարձր օջախի վրա կրակը արդէն թոյլ
էր վառւում, բայց դեռ ևս բաւականին լոյս էր ձգում,
իսկ նրանք ամենքը նստած էին կրակի շուրջը՝ տա-
քանալով, որովհետեւ գիշերը ցուրտ էր և սենեակը սառ:
Վինիկիոսը տեսնում էր նրանց շնչառութիւնը, որ շըր-
թունքներից գոլորշու պէս դուրս էր գալիս: Մէջտեղ
նստած էր առաքեալը, նրա ծնկների մօտ ցածր աթո-
ռիկի վրա Լիգիան, ապա Գլաւկոսը, Կրիսպոսը, Մի-
րիամը. իսկ ծայրերին մի կողմից Ուրսուսը, միւս կող-
մից Միրիամի որդին Նազարիասը, որ մի գեղեցկադէմ
պատանի էր երկար, սև, մինչև ուսերը իջնող մազերով:

Լիգիան աչքերը առաքեալի վրա բարձրացրած՝
լսում էր և բոլորի գլուխները նոյն կողմն էին դար-
ձած, իսկ նա ինչոր ասում էր կիսաձայն: Վինիկիոսը
սկսեց նայել նրանց մի տեսակ սնահաւատ երկիւղով,
որ շատ քչով պակաս էր այն վախից, որ զգացել էր
տենդային տեսիլի մէջ: Նրա մտքով անցաւ, թէ տեն-
դի մէջ տեսածը իրականութիւն էր և թէ հեռաւոր ա-
փերից եկած այդ ալևոր օտարականը իսկ-որ խլում է
Լիգիային իրանից և տանում է նրան մի ինչ-որ ան-

ծանօթ ճանապարհով: Նա հաւատացած էր, որ ծերունին իր մասին է խօսում, գուցէ և խորհուրդ է տալիս, ինչ միջոցով իրան նրանից բաժանեն. Վինիկիոսին անկարելի բան էր երևում, որ մէկը կարողանար որևէ ուրիշ բանի մասին խօսել. ուստի ամբողջ գիտակցութիւնը հաւաքելով՝ սկսեց ականջ դնել Պետրոսի խօսքերին:

Բայց կատարելապէս սխալւել էր, որովհետև առաքեալը խօսում էր նորից Քրիստոսի մասին:

—Սրանք միայն այս անունով են ապրում,— մտածեց Վինիկիոսը:

Ծերունին պատմում էր Քրիստոսի ձերբակալութիւնը: Եկան զինւորներն ու դպիրները Նրան բռնելու համար: Երբ Փրկիչը հարցրեց նրանց, ո՞ւմ են որոնում, պատասխանեցին. «Յիսուս Նազովրեցուն»: Բայց երբ նրանց ասաւ, «Ես եմ»՝ ընկան գետին և չէին համարձակւում Նրա վրա ձեռք բարձրացնել և միայն երկրորդ անգամ հարցնելուց յետոյ բռնեցին Նրան:

Այստեղ առաքեալը կտրեց և ձեռները դէպի կըրակը տարածելով՝ ասաւ.

—Գիշերը ցուրտ էր, ինչպէս այսօր, բայց եռեկաւ սիրտս. հանեցի սուրս Նրան պաշտպանելու համար ու կտրեցի քահանայապետի դպրի ականջը: Եւ կը պաշտպանէի Նրան իմ կեանքիցս էլ աւելի, եթէ ինձ չասէր. «Դիր սուրդ պատեանը. միթէ չը պիտի խմեմ այն բաժակը, որ հայրս տւաւ ինձ»: Այն ժամանակ Նրան բռնեցին և կապեցին:

Այս ասելով՝ առաքեալը ձեռքը ճակատին դրեց և լռեց, կամենալով պատմութիւնը շարունակելուց առաջ յիշողութիւնների ուժը զսպել: Բայց Ուրսուսը, չը կարողանալով դիմանալ, վեր թռաւ, երկաթը առնելով ուղղեց օջախի կրակը, այնպէս որ կայծերը ոսկեփայլ

անձրևի նման ամեն կողմ ցրւեցին և կրակը աւելի բոր-
բոքւեց. յետոյ նստեց և բացազանչեց.

—Ինչ ուզում էր լինէր—հէյ...

Բայց յանկարծ լռեց, որովհետև Լիզիան մատը
շրթունքներին դրաւ։ Նա միայն բարձրաձայն շունչ էր
քաշում և երևում էր, որ հագին ալեկոծւում է և որ
թէև միշտ պատրաստ է առաքեալի ոտները համբու-
րելու, այնուամենայնիւ այս միակ վարմունքը չէ կա-
րող հոգու մէջ հաւանել. եթէ այսպէս ահա, իր կող-
քին մէկը ձեռք բարձրացնէր Փրկչի վրա, եթէ ինքը
լինէր նրա հետ այն գիշերը—ո՛, կտոր-կտոր կանէր և՛
զինւորներին, և՛ քահանաների ծառաներին, և՛ դպիր-
ներին... Մինչև անգամ արտասուքներ երևացին աչքե-
րին այս մտքից միևնոյն ժամանակ թէ՛ կսկծից, թէ՛
հոգեկան հակասութիւնից, որովհետև մի կողմից՝ մտա-
ծում էր, որ ոչ միայն ինքը կըպաշտպանէր Փրկչին,
այլ և ձայն կըտար իր լիւերին, մէկը միւսից կտրիճ
տղամարդկանց, միւս կողմից՝ ինքն իրան ասում էր,
որ եթէ այդ անէր՝ անհնազանդութիւն ցոյց տւած կը-
լինէր Փրկչին և խանգարած կըլինէր աշխարհիս քա-
տութեան գործը։

Այս պատճառով էր, որ չըկարողացաւ արտասու-
քը պահել։

Մի քիչ ժամանակից յետոյ Պետրոսը ձեռքը ճա-
կատից հեռացնելով՝ շարունակեց պատմութիւնը։ Բայց
Վինիկիոսին նորից տիրեց տենդային նիրհը։ Այժմ
լսածը խառնւեց այն բանի հետ, ինչ որ նախընթաց
գիշերը Ոստրիանոնում առաքեալը պատմում էր այն
օրւայ մասին, երբ Քրիստոս երեւաց Տիրերական ծովի
ափին։ Նա տեսնում էր լայնատարած ջրի մակերևոյ-
թը, նրա վրա ձկնորսական մի նաւակ, իսկ նաւակի
մէջ Պետրոսին և Լիզիային։ Ինքը ամբողջ ուժով լող

էր տալիս նրանց ետեից, բայց կոտրած ձեռքի ցաւը խանգարում էր իրան նրանց հասնելու: Փոթորիկը սկսեց իր աչքերին զարնել, և ինքը սկսեց խեղդուել ու աղերսական ձայնով փրկութիւն կանչել: Այն ժամանակ Լիգիան չոգեց առաքեալի առջև, և նա նաւակը ետ դարձրեց ու իր կողմը մեկնեց թիւ, որն ինքը բռնեց և նրա օգնութեամբ բարձրացաւ նաւակը ու վայր ընկաւ նրա յատակին:

Իսկ յետոյ թւում էր նրան, թէ վեր կենալով տեսնում է բազմաթիւ մարդիկ, որոնք լող էին տալիս նաւակի ետեից: Ալիքների փրփուրը ծածկում էր նրանց գլուխները, մի քանիսի միայն ձեռներն էին արդէն երևում ջրի տակից, բայց Պետրոսը միառմի փրկում էր խեղդւողներին և վերցնում էր իր նաւակը, որ կարծես հրաշքով լայնանում էր: Կարճ ժամանակում այդ տեղ լցւեց մի ամբոխ, որ այնպէս մեծ էր, ինչպէս այն, որ ժողովւել էր Ոստրիանոնում, իսկ յետոյ աւելի ևս մեծացաւ: Վինիկիոսը զարմանում էր, ինչպէս էր կարողանում նաւակի մէջ այդքան մարդ տեղաւորւել, և երկիւղ զգաց, թէ լճի յատակը կերթան: Բայց Լիգիան սկսեց իրան հանգստացնել և մի ինչ-որ լոյս էր ցոյց տալիս հեռաւոր ափին, որ կողմն որ լողում էին: Այստեղ Վինիկիոսի անուրջները խառնւեցին նորից այն բանի հետ, ինչ որ լսել էր առաքեալի շրթունքներից Ոստրիանոնում, թէ ինչպէս Քրիստոս երեացել էր մէկ անգամ ևս ծովի ափին: Այժմ տեսնում էր այդ ծովափեայ լոյսի մէջ մի ինչ-որ կերպարանք, դէպի որը Պետրոսը դեկավարում էր: Եւ քանի աւելի էին նրան մօտենում, այնքան աւելի եղանակը խաղաղ էր դառնում, ջրի երեսը՝ հարթ, իսկ լոյսը՝ մեծ: Ամբոխը սկսեց մի քաղցր օրհներգ երգել, օղը լցւեց նարդոսի բոյրով, ջրի երեսին խաղում էր ծիածանը, կարծես

յատակից մանուշակներ ու վարդեր նայելիս լինէին, և վերջը նաւակի կուրծքը մեղմութեամբ դիպաւ աւազին: Այն ժամանակ Լիզիան առաւ նրա ձեռքը և ասաւ. — «Գնա, կուղեկցեմ քեզ»: Եւ տարաւ նրան դէպի լոյսը:

.

Վինիկիոսը նորից զարթեց, բայց նրա անուրջները կամաց-կամաց էին ցրւում և նա մէկ անգամից ձեռք չըբերեց իրականութեան զգացմունքը: Մի քանի ժամանակ նրան թւում էր դեռ, թէ ծովի ափին է և թէ իրան շրջապատում է մի ամբոխ, որի մէջ, ինքն ևս չըգիտէր թէ ինչո՞ւ, սկսեց որոնել Պետրոնիոսին և զարմացաւ, որ նրան չէ կարող գտնել: Բայց օջախի լոյսը, որի մօտ ոչ ոք չըկար, բոլորովին արթնացրեց նրան: Զիթենու փայտը ծոյլ վառւում էր վարդագոյն մոխրի տակ. դրա փոխանակ պինիայի կտորները, որ ինչպէս երևում էր, նոր էին աւելացրել կրակի վրա, պայծառ բոց էին արձակում, և սյդ փայլի մէջ Վինիկիոսը տեսաւ Լիզիային, որ նստած էր նրա անկողնից ոչ հեռու:

Նրա տեսքը յուզեց հրիտասարդին մինչև հոգու խորքը: Նա յիշում էր, որ անցած գիշեր աղջիկը անց էր կացրել Ոստրիանոնում և ամբողջ օրը օգնում էր վէրքերը կապելու ժամանակ, իսկ այժմ, երբ բոլորը հեռացել էին հանգստանալու, նա միայն հսկում էր իր անկողնի մօտ: Հեշտ էր հասկանալ, որ պէտք է շատ տանջւած լինէր, որովհետև անշարժ նստած՝ աչքերը ծածկած ունէր: Վինիկիոսը չըգիտէր, քնած է թէ մտածողութեան մէջ է խորասուզւած: Նա նայում էր աղջկայ դիմագծերին, իջեցրած թերթերունքներին, ծնկների վրա ծալած ձեռներին, և նրա հեթանոս գլխի մէջ սկսեց դժարութեամբ այն գաղափարը ծնւել, որ բացի մերկ, ինքնավստահ և իր ձևերով հպարտացող

յունական և հռոմէական գեղեցկութիւնից կայ աշխարհիս երեսին մի ուրիշ, նոր, սաստիկ մաքուր գեղեցկութիւն, որի մէջ ապրում է հոգին:

Նա չէր համարձակուում այդ գեղեցկութիւնը քրիստոնէական կոչելու, բայց Լիզիայի մասին մտածելիս, չէր կարողանում արդէն բաժանել նրան այն վարդապետութիւնից, որը նա դաւանում էր: Մինչև անգամ հասկանում էր, որ եթէ բոլոր մնացածները քնելու են հեռացել, իսկ Լիզիան, հէնց միայն նա, որին ինքը այնքան չարիքներ էր արել, արթուն մնացել է իր մօտ՝ այդ հէնց այն պատճառով է, որ այդպէս է պատւիրում այդ վարդապետութիւնը: Բայց այս միտքը, որ Վինիկիոսին զարմանք էր ազդում այդ վարդապետութեան նկատմամբ, միևնոյն ժամանակ և դառն էր: Նա կը գերադասէր, որ Լիզիան այդ անէր իրան, իր դէմքը, աչքերը, իր նրբակազմ ձևերը սիրելուց, մի խօսքով՝ այն բոլորի համար, ինչի համար շատ անգամ փաթաթւել էին իր պարանոցով յունական և հռոմէական կանացի ձիւնանման բազուկները:

Բայց նա յանկարծ զգաց, որ եթէ Լիզիան այնպէս լինէր, ինչպէս ուրիշ կանայք, արդէն մէջը մի բան պակասած կը լինէր: Այն ժամանակ նա զարմացաւ և ինքը չը գիտէր, թէ ինչ է իրան պատահում, որովհետև նկատեց, որ և իր մէջ ծագում են ինչ-որ նոր նախազգացումներ ու նոր հասկացողութիւններ, որ օտար էին այն աշխարհի համար, ուր մինչև այդ ժամանակ ապրում էր:

Այս միջոցին Լիզիան բաց արաւ աչքերը և տեսնելով, որ Վինիկիոսը իրան է նայում, մօտեցաւ նրան և ասաւ.

— Քո մօտն եմ:

Իսկ նա պատասխանեց.

— Երազումս հոգիդ տեսայ:

Գ Լ ՈՒ Խ Դ

Հետևեալ օրը նա զարթնեց թուլացած, բայց սա-
ռը գլխով և առանց տենդի: Թուում էր նրան, թէ
զարթնեց խօսակցութեան ձայնից, բայց երբ աչքերը
բացեց, Լիգիան մօտը չէր. միայն Ուրսուսը, օջախի
մօտ կռացած, քրքրում էր մոխիրը և կրակ էր ուրո-
նում նրա մէջ: Գտնելով մէջը մի մարած ածուխ՝ նա
սկսեց փչել այնպէս, կարծես այդ անելիս լինէր ոչ թէ
բերանով, այլ դարբնոցի փուքսով: Վինիկիոսը մտա-
բերելով, որ երէկ այդ մարդը ջարդ ու փշուր արաւ
Կրոտոնին, կրկէսասէրին վայել հետաքրքրութեամբ
քննում էր նրա հսկայական կռնակը, որ Կիկլոսի՝
կռնակին էր նման, և սիւնի պէս ուժեղ ոտներն ու
ձեռները:

—Փառք Մերկուրիոսին, որ վիզս չոլորեց,—մտա-
ծեց նա.—Պոլլուքսը վկայ, եթէ բոլոր լիգերը՝ սրու
նման են, դանուբական լիգէոնները կարող են նրանց
հետ երբեք ծանր ընդհարում ունենալ:

Եւ բարձրաձայն գոչեց.

—Է՛յ, ստրուկ:

Ուրսուսը գլուխը օջախից հանեց և գրեթէ մտեր-
մաբար ժպտալով՝ ասաւ.

—Աստուած քեզ, տէր, բարի օր և առողջութիւն
տայ. իսկ ես ազատ մարդ եմ, ոչ թէ ստրուկ:

Վինիկիոսը, որ ցանկութիւն ունէր Ուրսուսին
հարց ու փորձ անելու նրա հայրենի երկրի մասին,

1 Cyclops—միաչեայ յաղթանդամ հսկաներ յունաց առաս-
պելաբանութեան մէջ:

2 Ligii կամ Lugii տես երես 19:

հաւանեց այս խօսքերին. ազատ, թէև հասարակ մարդու հետ խօսակցութիւնը աւելի քիչ էր վիրաւորում նրա հռոմէական և պատրիկական գոռոզութիւնը՝ քան խօսակցութիւնը մի ստրուկի հետ, որին ոչ օրէնքը, ոչ էլ սովորութիւնը մարդկային էակ չէր ճանաչում:

—Ուրեմն դու Աւլոսներինը չես,—հարցրեց նա:

—Մեր մէջ ստրուկներ չըկան:

Բայց Վինիկիոսը հարցրեց.

—Ո՞ւր է Լիգիան:

—Նոր գնաց, իսկ ես պէտք է քեզ համար կերակուր պատրաստեմ, տէր: Ամբողջ գիշեր քեզ էր նայում:

—Ի՞նչու նրան չըփոխարինեցիր:

—Այդպէս էր ինքը ուզում, իսկ իմ պարտքն է լսել:

Այստեղ նրա աչքերը մռայլեցին, մի ըոպէից նա աւելացրեց.

—Եթէ նրան չըլսէի, դու, տէր, կենդանի չէիր լինի:

—Մի՞թէ ափսոսում ես, որ ինձ չըսպանեցիր:

—Ո՛չ, տէր: Քրիստոս թոյլ չէ տւել սպանել:

—Իսկ Ատիկինոսը, իսկ Կրոտոնը:

—Ուրիշ կերպ չէի կարող,—մրթմրթաց Ուրսուսը:

Եւ սկսեց կարծես վշտացած նայել իր ձեռներին, որոնք, երևում էր՝ մնացել էին հեթանոսական, չընայած որ հոգին մկրտութիւն էր ընդունել:

Յետոյ նա կճուճը դրաւ կրակի վրա և պպղելով օջախի առջև՝ մտախոհ աչքերը յառեց բոցին:

—Այդ քո մեղն է, տէր,—ասաւ նա վերջապէս:

—Ինչո՞ւ ձեռք բարձրացրիր նրա վրա, արքայադուստրիս վրա:

Վինիկիոսի մէջ առաջին ըոպէին բորբոքւեց

հպարտութիւնը, թէ ինչպէս մի հասարակ և բարբա-
րոս մարդ համարձակուամ է ոչ միայն խօսել իր հեա-
այսպէս ընկերաբար, այլ և նախատել իրան: Այն ար-
տասովոր և անհաւատալի բաների վրա, որ պատահելէին
իրան անցեալ գիշերից ի վեր, աւելացաւ և այս մէկը:
Բայց թոյլ լինելով և ձեռքի տակ իր ստրուկները չու-
նենալով՝ նա զսպեց իրան, մանաւանդ որ Լիգիայի
կեանքից որեւէ մանրամասնութիւն իմանալու ցանկու-
թիւնը յաղթող հանդիսացաւ:

Հանգստանալով նա սկսեց հարց ու փորձ անել
լիգերի պատերազմի մասին Վանիոսի և սեփաների դէմ:
Ուրսուսը ուրախութեամբ պատմում էր, բայց չէր կա-
րող շատ բան աւելացնել նրա վրա, ինչ որ Վինիկիոսը
մի ժամանակ լսել էր Աւլոս Պլաւտիոսից: Ուրսուսը
պատերազմի մէջ չէր եղել, որովհետեւ պատանդների
հետ Ատելիոս Հիստերի բանակումն էր: Իմացել էր
միայն, որ լիգերը յաղթեցին սեփաներին և յաղիգնե-
րին, բայց իրանց առաջնորդն ու թագաւորը ընկաւ մի
յաղիգի նետից: Իսկոյն դրանից յետոյ նրանք լուր
ստացան, որ սեփանները իրանց անտառները կրակ են
ձգել, և շտապով վերադարձան այդ բանի վրէժ առնե-
լու համար, իսկ պատանդները մնացին Ատելիոսի մօտ,
որը սկզբում հրամայեց արքայական պատիւ ցոյց տալ
նրանց: Յետոյ Լիգիայի մայրը վախճանեց: Հռոմայե-
ցոց զօրավարը չըգիտէր թէ երեխային ինչ անէ: Ուր-
սուսը կամենում էր նրա հետ վերադառնալ հայրենիք,
բայց ճանապարհը ապահով չէր գազաններից և վայ-
րենի ցեղերից, և երբ լուր եկաւ, թէ մի ինչ-որ լիգի-
ական դեսպանութիւն գտնուում է Պոմպոնիոսի մօտ և
օգնութիւն է առաջարկում նրան մարկոմանների դէմ,
Հիստերը ուղարկեց Կալլինային և Ուրսուսին Պոմպո-
նիոսի մօտ: Գալով նրա մօտ՝ իմացան որ ոչ մի պատ-

գամաւորութիւնն չէ եկել, և այդ պատճառով մնացին բանակի մէջ, որտեղից Պոմպոնիոսը նրանց իր հետ բերեց Հռոմ և յաղթական մուտքից յետոյ արքայական մանուկը տւաւ Պոմպոնիա Գրէկինային:

Վինիկիոսը թէև այս պատմութիւնից միայն չընչին մանրամասնութիւնները չըգիտէր, հաճութեամբ լսում էր, որովհետև նրա անսահման տոհմական դուռողութիւնը շատ էր շոյւում նրանից որ ականատես վկան հաստատում էր Լիզիայի արքայական ծագումը: Իբրև արքայադուստր՝ նա կարող էր Կեսարի արքունիքում առաջնակարգ տոհմերի աղջիկներին հաւասար տեղ բռնել, մանաւանդ որ այն ազգը, որի տէրն էր նրա հայրը՝ երբէք մինչև այդ ժամանակ չէր պատերազմել Հռոմի դէմ, և որ իր բարբարոս տեղովը կարող էր սպառնալից լինել, քանի որ, հէնց Ատելիոս Հիստերի վկայութեանը նայելով, պատերազմողներին անհամար զօրութիւն ունէր:

Վերջապէս և Ուրսուսը հաստատեց վերջին վկայութիւնը, որովհետև, երբ Վինիկիոսը հարցրեց լիգերի մասին, նա պատասխանեց.

—Մենք ապրում ենք անտառներում, բայց այնքան հող ունինք, որ ոչ ոք չըգիտէ որտեղ է անտառի վերջը, և շատ ժողովուրդ կայ այնտեղ: Կան նաև անտառի մէջ փայտակերտ քաղաքներ, որոնց հարստութիւնը մեծ է, որովհետև ինչ որ աշխարհիս ամեն կողմերից կըյափշտակեն սեփնոնները, մարկոմանները, վանդալներն և քլանդները, այդ բոլորը մենք խլում

1 L. Pomponius Secundus—Սէյանոս մինիստրի կուսակից էր և սրա անկումից յետոյ հազիւ խոյս տւաւ մահից: Կլաւդիոսի օրով լեզատի պաշտօնով ռզարկեց կատտերի դէմ Գերմանիա: Պոմպոնիոսը գրում էր ողբերգութիւններ, որոնց միայն վերնագիրներն են մեզ հասել:

ենք նրանցից: Իսկ նրանք չեն համարձակուում մեզ մօտ գալ, միայն անտառներն են կրակ ձգում, երբ քամին իրանց կողմիցն է լինում: Եւ չենք վախենում ոչ նւրանցից, ոչ հռոմէական կեսարից:

—Աստուածները հռոմայեցոց են տւել աշխարհիս իշխանութիւնը,—ասաւ խրոխտ ձայնով Վինիկիոսը:

—Աստուածները չար ոգիներ են,—պատասխանեց պարզամտութեամբ Ուրսուսը.—իսկ ուր որ հռոմայեցիք չըկան, չը կայ և նրանց իշխանութիւնը:

Այստեղ նա ուղղեց կրակը և շարունակեց, կարծես ինքն իրան ասելով.

—Երբ կալլինային կեսարը իր արքունիքը վերցրեց և ես կարծում էի, թէ նրան կարող է այնտեղ մի փորձանք պատահել, ուղում էի գնալ այնտեղ, անտառները, և կանչել լիգերին, որ իրանց արքայադստրին օգնեն, և լիգերը կըյարձակէին Դանուբի վրա, որովհետեւ նրանք թէև հեթանոս, բայց լաւ ազգ են: Այլ և «բարի լուրը» կըտանէի նրանց: Բայց ես առանց այդ էլ մէկ օր, երբ կալլինան կըվերադառնայ Պոմպոնիայի մօտ, գլուխ կըտամ նրան, որ թոյլ տայ ինձ նրանց մօտ գնալ, որովհետեւ Քրիստոս նրանցից հեռու է ծընւել և նրանք մինչև անգամ չեն լսել Նրա մասին... Նա ինձանից լաւ գիտէր, որտեղ պէտք է ծնունդ առնէր. բայց եթէ մեզ մօտ, անտառներում աշխարհ դար, անկասկած Նրան չէին տանջի, այլ կըխնամէին Մանուկին և կաշխատէին, որ Նրան երբէք չըպակսէր ոչ վայրի միս, ոչ սունկ, ոչ ջրշան մորթի, ոչ սաթ: Եւ ինչ որ սւեմլեներից կամ մարկոմաններից խլէինք, բոլորը նրան կըտայինք, որ պակասութիւն և նեղութիւն չըքաշէր...

Այսպէս ասելով՝ նա Վինիկիոսի համար նշանակւած ապուրը մօտեցրեց կրակին և լռեց: Երևում էր, որ նրա միտքը մի առժամանակ թափառում էր լի-

գիական անտառների մէջ, և միայն երբ կերակուրը սկսեց եփ գալ, նա ածեց ծանծաղ ամանի մէջ և որքան հարկաւոր էր սառեցնելով՝ առաւ.

— Գլաւկոսը խորհուրդ է տալիս, որ որչափ կարելի է քիչ շարժւես, տէր, մինչև անգամ այն ձեռքով, որ առողջ է մնացել, և այդ պատճառով Կալլինան հրամայեց ինձ, որ կերակրեմ քեզ:

Լիգիան հրամայեց. դրա դէմ պատասխանելիք չըկար: Վինիկիոսի մտքովն անգամ չանցաւ ընդդիմադրել նրա կամքին, կարծես թէ նա Կեսարի աղջիկը լինէր կամ մի աստուածուհի. և նա ոչ մի խօսք չըպատասխանեց, իսկ Ուրսուսը, նստելով նրա մահճակալի կողքին, սկսեց փոքրիկ դաւաթով ապուրը ավսէից առնել և մօտեցնել նրա շրթունքներին: Նա այդ անում էր այնպիսի հոգատարութեամբ, կապոյտ աչքերը այնպիսի բարութեամբ էին ժպտում, որ Վինիկիոսը իր աչքերին չէր հաւատում, թէ դա կարող էր լինել միևնոյն ահռելի տիտանը, որ երեկայ օրը Կրտտոնին տրորելով՝ յարձակել էր իր վրա փոթորկի պէս և կըջախջախէր իրան, եթէ Լիգիայի գթասրտութիւնը չըլինէր: Երիտասարդ պատրիկը իր կեանքի մէջ առաջին անգամ սկսեց ուշք դարձնել այն բանի վրա, թէ ինչ կարող է կատարւել մի ռամկի, ծառայի և բարբարոսի կրծքի մէջ:

Բայց Ուրսուսը նոյնքան անվարժ, որքան և հոգատար դայեակ երևաց: Գաւաթը ամբողջովին կորչում էր նրա հերակլեան մատների մէջ, այնպէս որ տեղ չէր մնում Վինիկիոսի շրթունքների համար: Մի քանի անաջող փորձերից յետոյ՝ հսկան սաստիկ տրտմեց և առաւ.

— Է՛յ, աւելի հեշտ է վայրի ցուլ դուրս քաշել թակարդից...

Վինիկիոսին ծիծաղեցրեց լիգի յուզմունքը, բայց ոչ պակաս հետաքրքրեց նրա այս նկատողութիւնը: Տեսել էր կրկէսներում ահռելի ցուլեր, որ հիւսիսային անտառներից էին բերւած. նրանց վրա ամենավարժ bestiarii¹ երկիւղով էին յարձակւում, և նրանք միայն փղերից էին պակաս իրանց ուժով և մեծութեամբ:

—Արդեօք փորձել ես այդպիսի գաղաններին եղջիւրներից բռնել,—հարցրեց նա զարմանքով:

—Քանի որ քսան ձմեռս անցած չէր, վախում էի,—պատասխանեց Ուրսուսը.—իսկ յետոյ պատահել է:

Եւ սկսեց նորից կերակրել Վինիկիոսին, աւելի անտաշ կերպով, քան առաջ:

—Պէտք է խնդրեմ Միրիամին կամ Նազարիասին,—ասաւ նա:

Բայց այդ միջոցին Լիգիայի գունատ գլուխը երևաց վարագոյրի ետեից:

—Իսկոյն կօզնեմ,—ասաւ նա:

Եւ մի րոպէից դուրս եկաւ կուրիկուլոնից, ուր երևի պատրաստւում էր քնելու, որովհետեւ մազերը արձակւած էին, իսկ հագին ունէր միայն նեղ տունիկան, որ հնում caritium էր ասւում և որ խնամքով ծածկում էր կուրծքը: Վինիկիոսը, որի սիրտը աւելի արագ բաբախեց նրա տեսքից, սկսեց յանդիմանել նրան, որ մինչև այժմ քնած չէ. բայց նա ուրախ ուրախ ասաւ.

—Հէնց այդպէս էլ ուղում էի անել, բայց նախ կըփոխարինեմ Ուրսուսին:

1 Bestiarii—կոչւում էին նրանք, որոնք կոււում էին կրկէսներում գաղանների հետ, կամ անզէն՝ իբրեւ պատիժ, կամ համապատասխան կերպով զինւած:

Եւ վերցնելով գաւաթը՝ նստեց անկողնի ափին և սկսեց կերակրել Վինիկիոսին, որ մի առժամանակ իրան թէ ստորացած էր զգում և թէ բախտաւոր: Երբ Լիզիան կռացաւ նրա վրա, նրան դիպաւ աղջկայ կուսական մարմնի տաքութիւնը, իսկ արձակած մազերը ընկան նրա կրծքի վրա: Նա գունատուում էր յուզմունքից, բայց այս շփոթութեան և կրքերի թափի հետ միաժամանակ նա զգում էր, որ դա ամենից աւելի թանկագին և ամենից աւելի սիրւած գլուխն է, որի համեմատութեամբ ամբողջ աշխարհը ոչինչ է: Առաջ ցանկանում էր նրան, այժմ սկսում էր սիրել նրան ամբողջ հոգով: Առաջ, ինչպէս առհասարակ թէ կենցաղի և թէ զգացմունքների մէջ, բոլոր ժամանակակից մարդկանց նման՝ նա կոյր, բացարձակ եսասէր էր, որի հոգսը միայն ինքն էր. այժմ սկսեց հոգս քաշել և նրա մասին:

Մի քիչ ժամանակից նա հրաժարւեց ուտել շարունակելուց և թէև աղջկան նայելն ու նրա ներկայ լինելը անպատմելի զւարճութիւն էր պատճառում իրան, ասաւ.

— Բաւական է: Գնա քնիր, իմ աստլածային:

— Այդպէս մի անւանիր ինձ, — պատասխանեց Լիզիան. — ինձ վայել չէ այդ լսել:

Բայց ժպտում էր նրան և վերջը ասաւ, որ քունը իր աչքերից փախել է, որ յոգնածութիւն չէ զգում և որ չի հեռանայ հանգստանալու՝ մինչև Գլաւկոսի գալը: Նա լսում էր այս խօսքերին երաժշտութեան պէս և միևնույն ժամանակ սիրտը լցւում էր աւելի և աւելի մեծ յուզմունքով, աւելի և աւելի մեծ երախտագիտութեամբ, աւելի և աւելի մեծ հիացմունքով, իսկ միտքը ճիգ էր թափում, թէ ինչ կերպ ցոյց տայ նրան իր երախտագիտութիւնը:

— Լիզիա, — ասաւ նա մի քանի ըռպէ լռելուց յետոյ: — Ես քեզ առաջ չէի ճանաչում: Բայց այժմ գիտեմ, որ ուզում էի քեզ հասնել ծուռ ճանապարհով, ուստի քեզ ասում եմ. վերադարձիր Պոմպոնիա Գրէկինայի մօտ և հաւատացած եղիր, որ այսուհետև ոչ ոք ձեռք չի բարձրացնի քեզ վրա:

Օրիորդի դէմքը իսկոյն մռայլեց:

— Բախտաւոր կըլինէի, — պատասխանեց նա, — եթէ գոնէ հեռից կարողանայի նրան տեսնել. բայց վերադառնալ նրա մօտ արդէն չեմ կարող:

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց զարմանալով Վինիկիոսը:

— Մենք քրիստոնեաներս գիտենք Ակտէից, թէ ինչ է կատարւում Պալատիոնում: Միթէ չե՞ս լսել, որ Կեսարը շուտով իմ փախչելուց յետոյ և իր Նէապոլ գնալուց առաջ կանչել էր Աւլոսին և Պոմպոնիային, և կարծելով, որ նրանք են ինձ օգնել՝ սպառնացել էր նրանց իր բարկութեամբ: Իմ բախտից, Աւլոսը կարողացել էր նրան պատասխանել. «Դու գիտես, տէր, որ երբէք ստույգ չեմ գտնում չէ հիշել իմ ընդհանր. ահա երդւում եմ քեզ, որ նրան փախչելու չենք օգնել և որ նոյնպէս, որպէս և դու, չըգիտենք, ի՞նչ է նրան եղել»: Եւ Կեսարը հաւատաց, իսկ յետոյ մոռացաւ: Իսկ ես երէցների խորհրդով երբէք չեմ գրել մայրիկին թէ ուր եմ, որպէս զի միշտ համարձակ կարողանայ երդւել, որ իմ մասին ոչինչ չըգիտէ: Դու գուցէ այդ չըհասկանաս, Վինիկիոս, բայց մեզ արգելւած է սուտ խօսել, մինչև անգամ եթէ կեանքը վտանգւած լինի: Այսպէս է մեր օրէնքը, որով կամենում ենք սրտերս կրթել, — և չեմ տեսել Պոմպոնիային այն ժամանակից ի վեր, երբ նրա տունը թողի. իսկ նրա ականջին ժառանգաւոր առ ժամանակ հասնում էին հեռաւոր արձանագանգներ, թէ կենդանի եմ և թէ վտանգի մէջ չեմ:

Այստեղ նրան անձկութիւն տիրեց, աչքերին ցուաց արտասուք, բայց շուտով նա հանգստացաւ և առաւ։

— Գիտեմ, որ Պոմպոնիան ևս կարօտել է ինձ, բայց մենք մեր մխիթարանքն ունինք, որ ուրիշները չունին։

— Այո, — պատասխանեց Վինիկիոսը. — ձեր մխիթարանքը Քրիստոսն է, բայց ես այդ չեմ հասկանում։

— Նայիր մեզ. մեզ համար անջատում չըկայ, չըկայ վիշտ և տանջանք, և եթէ պատահեն, ուրախութեան են փոխարկւում։ Եւ մահն ինքը, որ ձեզ համար կեանքի վերջն է, մեզ համար միայն նրա սկիզբն է, և մեռնելը մեզ համար նշանակում է պակաս բախտաւորութիւնը փոխել գերագոյն բախտաւորութեան հետ, պակաս խաղաղը աւելի խաղաղի և յաւիտենականի հետ։ Մտածիր, ինչպիսի պէտք է լինի այն կրօնը, որ պատւիրում է մեզ նոյն իսկ թշնամիների նկատմամբ ողորմածութիւն, արգելում է ստախօսութիւն, մաքրում է մեր սրտերը չարութիւնից և մահից յետոյ անհասանելի երջանկութիւն է խոստանում։

— Լսել եմ այդ Ոստրիանոնում և տեսայ՝ ինչպէս վարւեցիք ինձ ու Քիլոնի հետ, և երբ այդ մասին մտածում եմ, մինչև հիմա թւում է ինձ, թէ դա երազ է և թէ ոչ ականջներիս, ոչ էլ աչքերիս չըպէտք է հաւատամ։ Բայց դու ինձ պատասխանիր մի ուրիշ հարցիս. — բախտաւոր ես։

— Այո, — պատասխանեց Լիգիան. — Հաւատալով Քրիստոսին՝ չեմ կարող անբախտ լինել։

Վինիկիոսը նայեց նրան, կարծես թէ այն, ինչ որ ասում էր, ամբողջովին անցնում էր մարդկային խելքի չափից։

—Եւ չէ՞իր կամենայ վերադառնալ Պոմպոնիայի մօտ:

—Կըկամենայի ամբողջ հողով, և կըվերադառնամ, եթէ Աստծու կամքը լինի:

—Ուրեմն ասում եմ քեզ, վերադարձիր, իսկ ես քեզ երդւում եմ իմ տան լարերով՝ որ ձեռք չեմ բարձրացնի քեզ վրա:

Լիգիան մի ըռպէ մտախոհ մնաց, յետոյ պատասխանեց.

—Ո՛չ, չեմ կարող մերձաւորներիս վտանգի ենթարկել: Կեսարը չէ սիրում Պլաւտիոսների տոհմը: Եթէ վերադառնամ, դու գիտես, ինչպէս ստրուկների միջոցով ամեն մի լուր տարածւում է Հռոմում, ուստի և իմ վերադարձը յայտնի կըդառնայ ամբողջ քաղաքին, և Ներոնը անտարակոյս կըտեղեկանայ այդ մասին իր ստրուկների միջոցով. այն ժամանակ նա կը պատժէ Աւլոսներին կամ առնւադն նորից կըխլէ ինձ նրանցից:

—Այո, —ասաւ յօնքերը կիտելով Վինիկիոսը. — այդ կարող է պատահել: Այսպէս կանէր թէկու՞ղ հէնց նրա համար, որ ցոյց տայ, թէ իր կամքին դոհացում պէտք է տրւի: Ուղիղ է, նա միայն մտքից ձգել է քեզ կամ չէ կամեցել մտածել, ենթադրելով, որ ոչ թէ իրան, այլ ինձ է փնաս պատահել: — Բայց գուցէ... խլելով քեզ Աւլոսներից... կտայ ինձ, իսկ ես կըվերադարձնեմ քեզ Պոմպոնիային:

Բայց օրիորդը նրան տրտմութեամբ հարցրեց.

—Վինիկիոս, արդեօք կուզէ՞ր ինձ նորից տեսնել Պաւլատիոնում:

—Ո՛չ, իրաւացի ես: Խօսում էի յիմարի պէս: Ո՛չ:

Եւ յանկարծ իր առջև կարծես մի անյատակ անդունդ տեսաւ: Պատրիկ էր, զինւորական տրիբուն էր, հղօր մարդ էր. բայց այն աշխարհի բոլոր զօրութիւններից վեր, որին ինքը պատկանում էր, կանգնած էր ահա մի խելագար, որի ոչ կամքը, ոչ էլ չարութիւնը կարելի չէր նախատեսել: Նրան հաշի չառնել, նրանից չըվախենալ կարող էին գուցէ միայն այնպիսի մարդիկ, ինչպիսի էին քրիստոնեաները, որոնց համար ամբողջ այս աշխարհը, անջատումը, տանջանքն ու նոյն իսկ մահը ոչինչ էին: Բոլոր մնացածները պէտք է նրանից վախենային: Ժամանակի աքհաւիրքը, որի մէջ ապրում էին, երևաց Վինիկիոսին ամբողջ իր հրէշաւոր ընդարձակութեամբ: Նա չէր կարող ահա վերադարձնել Լիգիային Աւլոսների տունը, վախենալով՝ չըլինի թէ հրէշը մտաբերէ նրան և դարձնէ նրա վրա իր բարկութիւնը. այս միենոյն պատճառով, եթէ այդ աղջկան իրան կին առնէր, կարող էր վտանգի ենթարկել նրան, իրան և Աւլոսներին: Վատ տրամադրութեան մի ըրպէ բաւական էր բոլորին կորցնելու համար: Վինիկիոսը իր կեանքի մէջ առաջին անգամ զգաց, որ կամ աշխարհը պէտք է փոխւի և վերածնւի, կամ կեանքը իսպառ անկարելի կը դառնայ: Նոյնպէս հասկացաւ, որ այսպիսի ժամանակում միայն քրիստոնեաները կարող էին բախտաւոր լինել:

Բայց նախ և առաջ ընդգրկեց նրան կսկիծ, որովհետև հասկացաւ այն ևս, որ ինքն էր այնպէս խճճել իր և Լիգիայի կեանքը և որ այդ խճճւածքից համարեա թէ ոչ մի ելք չըկար, և այդ կսկիծի ազդեցութեան ներքոյ նա սկսեց ասել.

—Արդեօք գիտես, որ դու ինձնից բախտաւոր ես: Դու քո չքաւորութեան և այս միակ խրճիթի մէջ, հառարակ մարդկանց շրջանում, գտել ես քո ուսմուն-

քը և քո Քրիստոսին. իսկ ես միայն քեզ ունիմ, և երբ քեզնից զրկենցի, աղքատի պէս էի, որ ոչ տուն ունի իր համար, ոչ կտոր հաց: Դու ինձ համար ամբողջ աշխարհից թանգ ես... Որոնում էի քեզ, որովհետև առանց քեզ չէի կարող ապրել... Չէի կամենում ոչ մեծարք, ոչ քուն: Եթէ քեզ դանկուտ յոյսը չըլինէր, սրի վրա կընեռէի ինձ: Բայց վախում եմ մահից, որովհետև չէի կարողանայ քեզ տեսնել: Ասում եմ քեզ անկեղծ ճշմարտութիւն, որ չեմ կարողանայ առանց քեզ ապրել, և մինչև այժմ ապրում էի միայն այն յոյսով, թէ քեզ կըգտնեմ և կըտեսնեմ: Արդեօք յիշում ես մեր խօսակցութիւնները Աւոստանի մօտ: Մէկ անգամ դու գծագրեցիր աւազի վրա ձուկ, և ես չըհասկացայ, թէ ի՞նչ էր նշանակում: Յիշում ես, ինչպէս դնդակ էինք խաղում: Սիրում էի քեզ կեանքիցս աւելի արդէն այն ժամանակ, և դու ես արդէն սկսել էիր հասկանալ, որ քեզ սիրում եմ... Եկաւ Աւոսը, վախեցրեց մեզ լիբիտինայով և ընդհատեց մեր խօսակցութիւնը: Պոմպոնիան ասաւ հրաժարելիս Պետրոնիոսին, որ Աստուած մի է, ամենակալ և ողորմած, բայց մեր մտքովն անգամ չանցաւ, որ ձեր աստուածը Քրիստոսն է: Թող տայ քեզ ինձ—և կըսիրեմ Նրան, թէև թւում է Նա ինձ ստրուկների, օտարների աստուած: Դու կողքիս նստած ես և մտածում ես միայն Նրա մասին: Մտածիր և իմ մասին, եթէ ոչ՝ կատեմ Նրան: Ինձ համար միայն դու ես աստուածութիւն: Օրհնելին հայրդ ու մայրդ, օրհնելի երկիրը, որ քեզ ծնել է: Կուգէի գրկել քո ոտները և աղօթք անել քեզ վրա, քեզ երկրպագել, քեզ զոհեր բերել, քո առջև ծուներ դնել, դու, եռապատիկ աստուածային: Դու չըգիտես, դու չես կարող գիտենալ, որչափ ես քեզ սիրում եմ...

Այսպէս ասելով՝ նա իր ձեռքը քսեց գունատուած

ճակատին, և աչքերը ծածկեց: Նրա բնութիւնը երբէք սահման չըգիտէր—հչ բարկութեան, ոչ սիրոյ ժամանակ: Խօսում էր յափշտակութեամբ, որպէս մի մարդ, որ դադարելով ինքն իրան իշխելուց՝ չէ կամենում ի նկատի ունենալ ոչ մի չափ թէ խօսքերի և թէ զգացմունքների մէջ: Բայց խօսում էր հոգու խորքից և անկեղծօրէն: Զգալի էր, որ ցաւը, յափշտակութիւնը, կիրքն ու պաշտումը կուտակել էին նրա կրծքի մէջ և այժմ վիրջապէս դուրս էին ժայթքում խօսքերի անզսպելի հոսանքով: Լիզիային նրա խօսքերը սրբապիղծ երևացին, այնուամենայնիւ նրա սիրտը սկսեց բաբախել, կարծես կամենում էր կուրծքը պատող տունիկան պատռել: Չէր կարող դիմանալ, որ չըխղճար նրան և նրա չարչարանքներին: Նրան յուզում էր այն ականածութիւնը, որով երիտասարդը խօսում էր իր հետ: Զգում էր որ սիրւած է և անսահման պաշտւած, զգում էր որ այդ անպարտելի և վտանգաւոր մարդը այժմ իրան է պատկանում—ամբողջ հոգով և մարմնով, ինչպէս մի ստրուկ, և այդ՝ նրա խոնարհութեան ու իր զօրութեան զգացմունքը աղջկան երջանկութիւնով էր լցնում: Նրա յիշողութիւնները մի րոպէի մէջ կենդանութիւն առան: Նրա համար նա նորից այն հրաշալի և գեղեցիկ, որպէս մի հեթանոս աստւած, Վինիկիոսն էր, որ Աւլոսների տանը իրան ասում էր սիրոյ մասին և զարթեցնում էր կարծես քնից իր կիսամահական սիրտը,—նա ինքը, որի համբոյրները դեռ զգում էր իր շրթունքներին և որի գրկախառնութիւններից իրան ազատեց Պալլատիոնում Ուրսուսը, կարծես իրան կրակից ազատեց: Միայն թէ այժմ նա, այդ Վինիկիոսը, յափշտակութիւնն ու միկնոյն ժամանակ ցաւը արծալին դէմքին, գունատ ճակատով և աղերսական հայեացքը աչքերին, վիրաւորւած, սիրուց մաշւած, սի-

րող, պաշտող և խոնարհ՝ երեւց իրան այնպիսի, ինչպիսի կամենում էր նրան այն ժամանակ տեսնել և ինչպիսիին կըսիրէր ամբողջ սրտով, ուրեմն և աւելի թանկագին քան երբևիցէ:

Եւ յանկարծ հասկացաւ, որ այնպիսի մի ժամանակ կարող է հասնել, երբ նրա սէրը կըտիրէ և կըյափշտակէ իրան, ինչպէս մի մորիկ, և զգալով այդ՝ նոյնպիսի տպաւորութիւն ստացաւ, ինչպիսին որ երիտասարդն էր ստացել մի րոպէ առաջ, այն է՝ թէ կանգնած է անդնդի ափին: Դրա համար թողեց Աւրոսների տունը, դրա համար որոնում էր փախուստի մէջ փրկութիւն, դրա համար այսքան ժամանակ թագ էր կենում քաղաքի աղքատ թաղերում: Ո՞վ է այդ Վինիկիոսը: Աւգուստիան, զինւորական և ներոնի պալատական: Չէ՞ որ նա մասնակցում էր կեսարի անառակութեանն ու խելացնորութիւններին, ինչպէս այդ վկայում էր այն մեծարքը, որի յիշատակը Լիգիան չէր կարող ջնջել: Չէ՞ որ ուրիշների հետ միասին այցելում էր մեհնանները և զոհաբերութիւններ էր անում անպատկառ աստածներին, որոնց գուցէ և չէր հաւատում, բայց այնուամենայնիւ ընդունւած պատիւներն էր ցոյց տալիս: Չէ՞ որ իրան հալածում էր նրա համար, որպէս զի իրան ստրկուհի և հարճ դարձնէ և միևնոյն ժամանակ մտցնէ՝ աստածային բարկութիւնը և վրէժը հրաւիրող զեղխութեան, հեշտանքի, ոճրագործութեան և անառակութեան այն աշխարհը: Ուղիղ է, փոխւած էր երևում, բայց չէ՞ որ իրան նոր ասաւ, որ եթէ աւելի մտածէ Գրիստոսի, քան իրան, Վինիկիոսի մասին, պատրաստ է նրան ատելու: Եւ Լիգիային թւաց, որ ամեն մի մտածողութիւն որևէ ուրիշ սիրոյ մասին, քան Գրիստոսի սէրն է, արդէն մեղք է նրա դէմ և նրա ուսմունքի դէմ, և երբ նկատեց, որ

իր սրտի մէջ կարող են զարթնել ուրիշ զգացմունքներ ու փափագներ, իրան տիրեց անհանգստութիւն իր սեփական ապագայի և սեփական սրտի համար:

Ներքին խռովութեան այդ վայրկեանին վրա հասաւ Գլաւկոսը, որ եկել էր հիւանդին այցելելու և նրա առողջութիւնը իմանալու համար: Վինիկիոսի դէմքին մի ակնթարթում արտափայլեց բարկութիւն ու անհամբերութիւն: Չարացած էր, որ ընդհատեցին իր խօսակցութիւնը Լիզիայի հետ, և երբ Գլաւկոսը սկսեց նրան հարցեր տալ, պատասխանում էր գրեթէ ատելութեամբ: Ուղիղ է, նա շուտով իրան չափաւորեց. բայց եթէ Լիզիան մի քիչ գոնէ մոլորւած էր, կարծելով, թէ այն, ինչ որ նա լսել էր Ոստրիանոնում, կարող էր ազդած լինել նրա անգուսպ բնաւորութեան վրա, այդ մոլորութիւնը պէտք է ցրէր: Նա փոխել էր միայն իրան, Լիզիայի նկատմամբ. իսկ բացի այդ միակ զգացմունքից, նրա կրծքում մնացել էր առաջւայ խիստ, եսասէր, իսկական հռոմէական և միաժամանակ դայլային սիրտը, որ ընդունակ չէր ոչ միայն քրիստոնէական վարդապետութեան քաղցրութիւնը զգալու, այլ և երախտագէտ լինելու:

Օրիորդը հեռացաւ, թախիծը և անհանգստութիւնը սրտում: Մի ժամանակ աղօթելիս՝ նա զոհ էր մատուցանում Քրիստոսի պարզ և իսկ-որ արտասուքի պէս մաքուր մի սիրտ: Այժմ այդ պարզութիւնը պղծւորւած էր: Ծաղիկի ներսը մտել էր մի թունաւոր ճիճու և սկսել էր այնտեղ բզզալ: Մինչև անգամ քունը, չընայելով որ նա երկու գիշեր արթուն էր անց կացրել, նրան հանգստութիւն չըբերեց: Երազում երևաց նրան, իբր թէ Ոստրիանոնում Ներոնը աւգուստիանոսերի, բակքունիների, կորիբանտների և գլադիատորների ուղեկցութեամբ կառքով կոխոտում է վարդերով

պսակւած քրիստոնեաներին, իսկ Վինիկիոսը իրան
բռնում է ուսերից, քաշում է քառաձի կառքը և կըրծ-
քին սեղմելով՝ շնչում է. «Արի մեզ հետ»:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե

Այդ ընթացից Լիզիան աւելի սակաւ էր երևում
ընդհանուր սենեակում և աւելի սակաւ էր մօտենում
նրա անկողնին: Բայց օրիորդի հանգստութիւնը չէր
վերադառնում: Տեսնում էր, որ Վինիկիոսը իր ետևից
աղերսական հայեացք է ման ածում, շնորհի պէս սպա-
սում է իր ամեն մի խօսքին. որ տանջւում է և չէ
համարձակւում գանգատել, որպէսզի իրան ետ չըմղէ.
որ ինքն է նրա համար սուղղութիւնն ու ուրախու-
թիւնը,—և այն ժամանակ Լիզիայի սիրտը լցւում էր
գթութեամբ: Շուտով նա նկատեց նոյնպէս, որ քանի
աւելի է աշխատում նրանից փախչել, այնքան աւելի
է շարժւում իր գութը և հէնց դրանով աւելի ևս հո-
գատար էին դառնում իր զգացմունքները դէպի նա:
Հանգստութիւնը թողել էր նրան: Երբեմն ասում էր
իրան, որ իսկապէս պէտք է միշտ նրա մօտ լինի, նախ
այն պատճառով, որ աստուածային վարդապետութիւնը
պատւիրում էր բարի վճարել չարի փոխարէն, և ապա՝
որ խօսելով նրա հետ՝ կարող էր նրան դրաւել այդ
վարդապետութեան համար: Բայց իսկոյն խիղճն ասում
էր իրան, որ ինքն իրան խաբում է, և որ իրան նրա
մօտ քաշում է ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ միայն նրա սէրը
և նրա հրապոյրը: Այսպիսով ապրում էր շարունակ
հակասութեան մէջ, որ օրէցօր աճում էր: Երբեմն նրան

թուում էր, թէ իրան շրջապատում է մի ինչ-որ ցանց, իսկ ինքը կամենալով պատռել՝ աւելի ևս խճճւում էր նրա մէջ: Պէտք է նաև ինքն իրան խոստովանէր, որ նրան տեսնելը օրէցօր աւելի պահանջ էր դառնում իր համար, նրա ձայնը՝ աւելի դուրեկան, և որ պէտք է ամբողջ ուժով կռւէ նրա անկողնի մօտ նստելու ցանկութեան դէմ: Երբ մօտենում էր նրան, իսկ նա պոցալառւում էր, ուրախութիւնը լցնում էր և՛ իր սիրտը: Մի օր նկատեց նրա թերթերունքներին արտասուքի հետքեր, և կեանքի մէջ առաջին անգամ աղջկայ գլխում մի միտք ծագեց, թէ ինքը կարող էր իր համբոյրներով ցամաքացնել այդ: Այս մտքից զարհուրած և ինքնազգւանքով լի՝ նա լաց եղաւ ամբողջ յաջորդ գիշերը:

Իսկ Վինիկիոսը համբերող էր, կարծես համբերութիւն էր երգւել: Երբ իր աչքերում երբեմն յանկարծ անհամբերութիւն, ինքնահաճութիւն և բարկութիւն էին ցոլում, իսկոյն զսպում էր այդ փայլփլմունքը և յետոյ նայում էր նրան անհանգիստ կերպով, կարծես ուզում էր ներողութիւն խնդրել. իսկ այս աւելի ևս խռովում էր աղջկան: Երբէք Լիգիան չէր կարող երևակայել, թէ այդչափ սաստիկ սիրւած է, և երբ դրա մասին մտածում էր, զգում էր իրան միաժամանակ թէ՛ յանցաւոր և թէ՛ երջանիկ: Վինիկիոսը իսկ-որ փոխւում էր: Կլաւկոսի հետ նրա խօսակցութեան մէջ աւելի քիչ գոռոզութիւն կար: Յաճախ նրա մտքով անցնում էր, որ և՛ այդ խեղճ ստրուկ-բժիշկը, և՛ այդ օտարունին, պառաւ Միրիամը, որ իրան հոգատարութեամբ էր պատել, և՛ Կրիսպոսը, որին շարունակ աղօթքի մէջ խորասուզւած էր տեսնում—դրանք բոլորը հօ մարդիկ են: Զարմանում էր, որ այսպէս էր մտածում, այնուամենայնիւ այսպէս էր մտածում: Փամանակի ընթաց-

քում Ուրսուսին սիրեց, և խօսում էր նրա հետ այժմ ամբողջ օրերով, որովհետև կարող էր նրա հետ խօսել Լիզիայի մասին. իսկ հսկայի զրոյցները անհատներին էին, և հիւանդի մօտ ամենահասարակ ծառայութիւններ կատարելով՝ նա սկսել էր դէպի Վինիկիոսը նոյնպէս ցոյց տալ մի տեսակ համակրանք: Լիզիան միշտ Վինիկիոսի համար մի էակ էր, որ կարծես մի ուրիշ ցիղի էր պատկանում և հաղարապատիկ բարձր էր նրանցից, որոնք նրան շրջապատում էին. բայց այնուամենայնիւ Վինիկիոսը սկսեց դիտել հասարակ մարդկանց — մի բան, որ երբէք չէր արած իր կեանքում, և սկսեց գտնել նրանց մէջ զանազան, ուշադրութեան արժանի կողմեր, որոնց գոյութիւնը երբէք մինչև այս ժամանակ չէր եկել նրա գլուխը:

Միայն Նաղարիասին չէր կարող տանել, որովհետև իրան թւում էր, թէ պատանին համարձակւում է Լիզիային սիրել: Երկար ժամանակ, ուղիղ է, իրան զսպում էր նրան տհաճութիւն ցոյց տալուց, բայց մէկ անգամ, երբ նա օրիորդի համար երկու լոր բերեց, որ գնել էր իր վաստակած փողով, Վինիկիոսի մէջ խօսեց քւիրիտներին՝ սերունդը, որի համար օտար ազգի զաւակը ամենավատ որդից քիչ նշանակութիւն ունէր: Լսելով Լիզիայի շնորհակալութիւնը՝ նա սաստիկ գունատեց, և երբ Նաղարիասը դուրս գնաց թռչնակների համար ջուր բերելու՝ ասաւ.

— Լիզիա, մի՞թէ կարող ես տանել, որ դա քեզ պարգևներ տայ. մի՞թէ չըզիտես, որ դրա ազգի մաշկկանց յոյները ջիւղի շուն են անւանում:

— Ձրգիտեմ ի՞նչպէս են սրանց յոյներն անւա-

նում,—պատասխանեց աղջիկը.—բայց գիտեմ, որ Նազարիասը քրիստոնեայ է և իմ եղբայր:

Այս ասելով Լիզիան նայեց երիտասարդին զարմանքով և կսկիծով, որովհետև այսպիսի բռնկումներ վաղուց չէր տեսել. իսկ սա ատամները սեղմեց, որպէս զի չասէ, որ նրա այդպիսի մի եղբօրը կը՛րամայէր մահի չափ ծեծել դագանակով, կամ կուղարկէր նրան գիւղը, որ իբրև compeditus¹ հող վարէ իր սիկիլիական այգիներում... Բայց զսպեց իրան, խեղդեց իր մէջ բարկութիւնը և միայն մի քանի բոլբոլէից ասաւ.

—Ներիր ինձ, Լիզիա: Դու ինձ համար արքայադուստր ես և Պլաւտիոսների սանուհի:

Եւ այն աստիճան իրան յաղթեց, որ երբ Նազարիասը նորից երևաց սենեակում, խոստացաւ նրան, որ դղեակը վերադառնալուց յետոյ կընծայէ նրան երկու սիրամարդ կամ Ֆլամինգ, որոնցով լի էին իր պարտէզները:

Լիզիան հասկացաւ, թէ ինչ արժէին նրա համար այս տեսակ յաղթութիւնները: Եւ որքան աւելի յաճախ էր նա ինքն իրան յաղթում, այնքան աւելի էր աղջկայ սիրտը նրան կպչում: Բայց նրա երախտիքը Նազարիասի վերաբերմամբ աւելի փոքր էր, քան թէ Լիզիան ենթադրում էր. Վինիկիոսը կարող էր մի բոլբոլ չարանալ նրա վրա, բայց չէր կարող խանդոտութիւն զգալ դէպի նա: Միրիամի որդին իսկապէս շնից շատ քիչ նշանակութիւն ունէր նրա աչքում և բացի դրանից դեռ մանուկ էր, որ եթէ մինչևանգամ սիրում էր Լիզիային, սիրում էր միաժամանակ թէ՛ անգիտակցաբար և թէ՛ ծառայաբար: Աւելի մեծ կռիւ պէտք է մղէր ինքն իրան դէմ երիտասարդ տրիբունը, որ համակերպւի, թէկու՞ղ

1 Compeditus—ոտները շղթայած՝ աշխատող մարդ:

լուռ կերպով, այն պաշտամունքին, որով այդ մարդիկ վերաբերում էին Քրիստոսի անունին և նրա վարդապետութեանը: Այս տեսակէտով Վինիկիոսի մէջ տարօրինակ բաներ էին կատարւում: Դա, ինչ որ էլ լինի, մի վարդապետութիւն էր, որին հաւատում էր Լիզիան, ուստի հէնց այդ պատճառով ինքն էլ պատրաստ էր դրան դաւանել: Յետոյ, քանի աւելի ու աւելի առողջանում էր, քանի աւելի ու աւելի պարզ էր մտաբերում բոլոր անցքերը Ոստրիանոնում անց կացրած գիշերից յետոյ, և այն բոլոր գաղափարները, որ այն օրից ի վեր իր գլխում ծագել էին՝—այնքան աւելի զարմանում էր այդ վարդապետութեան գերմարդկային զօրութեան վրա, որ այդպէս հիմնովին վերածնում էր մարդկանց հոգիները: Հասկանում էր, որ դրա մէջ մի ինչ-որ արտասովոր բան կայ, մի բան, որ մինչև այդ ժամանակ չէր եղել աշխարհիս երեսին, և զգում էր, որ եթէ դա ընդգրկէր ամբողջ աշխարհը, եթէ պատւաստէր նրան իր սէրը և իր ողորմածութիւնը, գուցէ այնպիսի մի դար հասնէր, որ յիշեցնէր այն դարը, երբ դեռ ոչ թէ Յուպիտերը, այլ Սատուռնն էր՝ կառավարում աշխարհը: Նա չէր համարձակւում կասկածել ոչ Քրիստոսի գերբնական ծագման, ոչ նրա յարութեան, ոչ էլ ուրիշ հրաշքների մասին: Ականատես վիաները, որոնք այս պատմում էին, չափազանց արժանահաւատ էին և չափազանց զղւում էին ստախօսութիւնից, որպէսզի կարողանար ենթադրել, թէ չեղած բաներ են պատմում: Վերջապէս հռոմէական թե-

1 Saturnus—Cronos—ըստ հռոմէական աւանդութեան, երկրագործութեան աստուած էր: Մի ժամանակ նա ապրում էր այն բլուրների վրա, որտեղ վերջը Հռոմը հիմնւեց, և երկրագործութիւն սովորեցրեց լատիններին: Նրա դարը երջանիկ, «ոսկէ» դար էր:

րահաւատութիւնը թոյլ էր տալիս չըհաւատալ աստ-
 ւածներին, բայց հրաշքներին հաւատում էր: Վինիկիո-
 սը կանգնած էր մի ինչ-որ զարմանալի հանելուկի
 առջև, որը չէր կարողանում վճռել: Միւս կողմից, սա-
 կայն, այդ ամբողջ վարդապետութիւնը նրա աչքում
 այնպէս հակառակ էր թւում իրերի գոյութիւն ունեցող
 կարգին, այնպէս գործնականապէս անիրագործելի և
 այնպէս ցնորական, ինչպէս ոչ մէկ ուրիշը: Նրա կարծի-
 քով, մարդիկ թէ հոռոմում և թէ ամբողջ աշխարհում կա-
 րող էին չար լինել, բայց իրերի կարգը բարի էր: Եթէ,
 օրինակ, Կեսարը ազնիւ մարդ լինէր, եթէ ծերակոյտը
 բաղկացած լինէր ոչ թէ ոչուփոճ անառակներից, այլ
 այնպիսի մարդկանցից, ինչպիսին էր Թրասէան, այլ
 ևս ի՞նչ կարելի էր աւելի ցանկանալ: Չէ՞ որ հռոմէա-
 կան խաղաղութիւնն ու հռոմէական գերիշխանութիւ-
 նը լաւ բաներ էին, մարդկանց մէջ դասակարգութիւ-
 նը՝ հիմնաւոր ու արդարացի: Մինչդեռ այդ վարդա-
 պետութիւնը, Վինիկիոսի հասկացողութեամբ, պէտք
 է տակն ու վրա անէր ամեն կարգ ու կանոն, ամեն
 գերիշխանութիւն, և ջնջէր ամեն դասակարգութիւն:
 Եւ ի՞նչ կրկնէր այն ժամանակ թէկուզ հռոմէական
 իշխանութիւնն ու պետութիւնը: Մի՞թէ հռոմայեցիք
 կըկարողանային իշխելուց դադարել կամ նւաճած ազ-
 գութիւնների ամբողջ հօտը իրանց հաւասար ճանաչել:
 Այս արդէն չէր տեղաւորւում պատրիկի գլխում: Եւ
 միևնոյն ժամանակ անձնապէս այդ վարդապետու-
 թիւնը հակառակ էր նրա բոլոր հասկացողութիւննե-
 րին, սովորութիւններին, բնաւորութեանը և կեանքի
 մասին ունեցած գաղափարներին: Չէր կարող իսպառ
 երևակայել, ինչպէս կարող էր ապրել, եթէ օրինակի
 համար այդ վարդապետութիւնը ընդունէր: Վախում
 էր նրանից և զարմանում էր նրա վրա, բայց այդ

կրօնը ընդունելու մտքից ուղղակի սարսուռ էր անց-
նում նրա ամբողջ մարմնով: Վերջապէս նա հասկանում
էր, որ ոչ մի ուրիշ բան, այլ միայն դա է բաժանում
իրան Լիզիայից, և երբ այս մասին մտածում էր, ա-
տում էր այդ ուսմունքը հոգու բոլոր ուժերով:

Սակայն նա արդէն իրան հաշիւ էր տալիս, որ
հէնց այդ վարդապետութիւնն է, որ զարդարել է Լի-
զիային մի այնպիսի բացառիկ, անասելի գեղեցկու-
թեամբ, որ իր սրտում բացի սիրուց ակնածութիւն
ծնեց, բացի տրտմանքից՝ պաշտում, իսկ իրան Լիզիա-
յին աշխարհիս երեսին իրան համար ամենքից թան-
կագին էակը դարձրեց: Եւ այն ժամանակ նա նորից
կամենում էր սիրել Քրիստոսին: Եւ պարզ հասկանում
էր, որ նրան պէտք է կամ սիրէ, կամ ատէ, իսկ ան-
տարբեր մնալ չէ կարող: Այդ միջոցին նրան սեղմում
էին երկու հակառակ ալիքներ. նա տարուբերւում էր
մտածողութեանց մէջ, տարուբերւում էր զգացմունքնե-
րի մէջ, չէր կարողանում ընտրութիւն անել. սակայն
զլուխը խոնարհում էր և լուռ պատիւ և պատկառանք
էր ցոյց տալիս այդ իրան անհասկանալի Աստծուն, նրա
համար միայն, որ նա Լիզիայի Աստուածն էր:

Իսկ Լիզիան տեսնում էր, ինչ էր նրա մէջ կա-
տարւում, ինչպէս նրա ներքին կեանքը յեղաշրջւում
էր, ինչպէս նրա բնութիւնը ետ էր մղում այդ վար-
դապետութիւնը, և եթէ մի կողմից աղջկան չափազանց
վշտացնում էր այդ, միւս կողմից գութը, կարեկցու-
թիւնը և երախտագիտութիւնը այն լուռ յարգանքի
համար, որ երիտասարդը ցոյց էր տալիս Քրիստոսին,
դէպի նա էին մղում անդիմադրելի ուժով իր սիրտը:
Մտաբերեց Պոմպոնիա Գրէկինային և Աւլոսին: Պոմ-
պոնիայի համար անդադար վշտի և անցամաքելի ար-

տասուքների աղբիւր էր այն միտքը, թէ գերեզմանի այն կողմը չի գտնի Աւլոսին: Լիգիան սկսեց այժմ աւելի լաւ հասկանալ այս դառնութիւնն ու այս վիշտը: Նա ևս գտել էր մի թանկագին էակ, որի հետ սպառնում էր իրան յաւիտենական անջատում: Երբեմն, ուղիղ է, խաբում էր իրան, թէ նրա հոգին դեռ բացւելու է քրիստոնէական ճշմարտութեան համար, բայց այս մոլորութիւնները չէին կարող երկար տևել.— ճանաչում էր և հասկանում էր նրան այժմ չափազանց լաւ: Վինիկիոսը քրիստոնեայ: Այդ երկու գաղափարները, մինչև անգամ նրա անփորձ գլխում, չէին կարողանում միմեանց կողքին տեղաւորւել: Եթէ ծանրախոհ և լրջամիտ Աւլոսը քրիստոնեայ չըդարձաւ իմաստուն և կատարեալ Պոմպոնիայի ազդեցութեան տակ, ինչպէս կարող էր Վինիկիոսը դառնալ: Այս բանի պատասխանը չըկար, կամ աւելի ճիշդը՝ միայն մէկը կար—այն, թէ նրա համար ո՛չ յոյս կայ, ոչ փրկութիւն:

Բայց Լիգիան նկատեց, որ կորուստի այդ դատաւճիռը, որ նրա գլխին է ծանրացել, փոխարէն իրան նրանից հեռացնելու, հէնց իր կարեկցութիւնը բորբոքելով, նրան իր համար աւելի ևս թանկագին է դարձնում: Երբեմն նրա մէջ ցանկութիւն էր ծագում Վինիկիոսի հետ անկեղծօրէն խօսելու նրա ապագայի մասին, բայց երբ մէկ անգամ կողքին նստելով ասաւ նրան, որ քրիստոնէական ուսմունքից դուրս կեանք չըկայ, նա, աւելի առողջ լինելով, վեր քաշեց իր առողջ կուտն վրա և յանկարծ գլուխը նրա ծնկներին դնելով՝ ասաւ.— «Դու կեանք ես»: Եւ այն ժամանակ շունչը կտրւեց Լիգիայի կրծքի մէջ, գիտակցութիւնը թողեց նրան, մի ինչ-որ քաղցր դող անցաւ նրա մարմնով ոտից մինչև գլուխ: Բռնելով իր ձեռներով նրա

քունքերը՝ ճգնում էր նրան բարձրացնել, բայց ինքը
թեքւեց նրա վրա այնպէս, որ շրթունքներով նրա մա-
զերին կպաւ, և մի ըռպէ այսպէս մաքառում էին թէ՛
իրանց և թէ սիրոյ հետ, որ մէկին դէպի միւսն էր
մղում:

Վերջապէս Լիգիան վեր կացաւ և փախաւ, հուր
զգալով իր երակների մէջ և պտոյտ՝ գլխի մէջ: Բայց
սա միայն մի կաթիլ էր, որ վերջնականապէս պռունգէ
պռունգ լցրեց արդէն լի բաժակը: Վինիկիոսը չըհաս-
կացաւ, ինչպէս պէտք է թանկ վճարէր այդ մի երջա-
նիկ ըռպէի համար, բայց Լիգիան իմացաւ, որ այժմ
ինքն է փրկութեան կարօտ: Այս երեկոյին յաջորդող
գիշերը անց կացրեց նա անքուն, արտասուքների և
աղօթքի մէջ, մի զգացմունք սրտում, թէ արժանի չէ
աղօթք անելու և թէ իր աղօթքը չէ կարող լսելի լի-
նել: Միւս օրը նա վաղ դուրս եկաւ կուրիկուլոնից և
դուրս կանչելով Կրիսպոսին պարտէզի տաղաւարը, որ
բաղեղով ու թառամած դայլուկով էր ծածկւած, բաց
արաւ նրա առջև իր ամբողջ հոգին և միևնոյն ժամա-
նակ սկսեց աղաչել, որ թոյլ տայ իրան թողնել Մի-
րիամի տունը, որովհետև արդէն իր վրա յոյս չունի և
չէ կարող սրտի մէջ յաղթել Վինիկիոսի սէրը:

Կրիսպոսը, որ ծեր, խիստ ու շարունակ կրօնա-
կան ոգևորութեան մէջ խորասուզւած մի մարդ էր,
համաձայնեց, որ Լիգիան թողնէ Միրիամի տունը,
բայց խօսք չըգտաւ իր կարծիքով մեղաւոր սէրը նե-
րելու համար: Նրա սիրտը վրդովւում էր հէնց միայն
այն մտքից, որ այն Լիգիան, որին ինքը խնամում էր
փախուստից ի վեր, որին սիրել էր, հաւատի մէջ հաս-
տատել էր և որին մինչև այդ ժամանակ նայել էր,
իբրև մի սպիտակ շուշանի, որ կրթւել և սնւել է
քրիստոնէական ուսմունքի սկզբունքներով, և որ ոչ մի

երկրային շնչով չէ ապականւած, իր հոգու մէջ կարող էր տեղ տալ բացի երկնային սիրուց մի ուրիշ սիրոյ համար: Մինչև այդ ժամանակ նա հաւատում էր, որ ոչ մի տեղ, ամբողջ աշխարհիս երեսին, ոչ մի աւելի մաքուր սիրտ չէ եղել Քրիստոսի փառքի համար: Ուզեցել էր նրան նւիրել այդ սիրտը իբրև մի բիւրեղ, իբրև մի գոհար, իր ձեռների մի ահագին գործ, բայց կրած հիասթափմունքը լցրեց ծերունու սիրտը թէ՛ զարմանքով և թէ՛ դառնութեամբ:

— Գնա և աղաչիր Աստծուն, որ մեղքերդ ներէ,— ասաւ նա մռայլ կերպով:— Փախիր, քանի որ չար ոգին, որ քեզ փարել է, դեռ չէ հասցրել քեզ կատարեալ անկումի և քանի որ Փրկչից չես հրաժարւել: Աստուած քեզ համար մեռաւ խաչի վրա՝ սեփական արիւնով քո հոգին փրկելու համար. իսկ դու աւելի լաւ համարեցիր սիրել նրան, ով որ քեզ ուզում էր իր հարճը դարձնել: Աստուած հրաշքով ազատեց քեզ նրա ճանկերից. իսկ դու սիրտդ բաց արիր պիղծ կրքի համար և սիրեցիր խաւարի որդուն: Ո՞վ է նա:— Նեոի բարեկամ և ծառայ, անառակութեան և ոճրագործութեան աջակից: Ո՞ւր նա կըտանէ քեզ, եթէ ոչ այն անդունդը և այն Սողոմը, որտեղ ինքն է ապրում և որը Աստուած կոչնչացնէ իր բարկութեան հրով: Եւ ես քեզ ասում եմ, երանի՜ թէ մեռած լինէիր, երանի՜ թէ այս տան պատերը փուլ եկած լինէին քո գլխին, առաջ քան այդ օձը ներս սողաց քո կուրծքը և պղծեց նրան իր անօրէնութեան թոյնով:

Եւ նա աւելի ու աւելի յափշտակւում էր, որովհետև Լիզիայի յանցանքը լցնում էր նրա սիրտը ոչ միայն բարկութեամբ, այլ և զղւանքով և ատելութեամբ դէպի մարդկային բնութիւնը՝ ընդհանրապէս, և կանացի բնութիւնը՝ մասնաւորապէս, որին մինչև անգամ

քրիստոնէական ուսմունքը չպահպանեց Նւայի թուրու-
թիւնից: Նրա համար ոչինչ էր. որ աղջիկը դեռ մա-
քուր էր մնացել, որ կամենում էր փախչել այդ սիրուց
և որ խոստովանում էր այդ սէրը կսկիծով և բեկլած
սրտով: Կրիսպոսը կամեցել էր նրան հրեշտակ դար-
ձնել և բարձրացնել նրան այն բարձրութեան վրա,
ուր դոյութիւն ունէր միայն Քրիստոսի սէրը. իսկ նա
սիրել էր ահա աւգուստիանին: Այդ բանի մասին լուկ
մտածելը լցնում էր նրա սիրտը զայրոյթով, որ ուժե-
ղացել էր հիասթափմունքի և ինքնախաբէութեան զգաց-
մունքից: Ո՛չ, չէր կարող նրան այդ ներել:

Զայրոյթի խօսքերը բորբոքւած ծուխի պէս այ-
րում էին նրա շրթունքները, նա դեռ մաքառում էր
ինքն իրան հետ այս բառերը չարտասանելու համար,
բայց արագ շարժում էր իր չորացած ձեռները դար-
հուրած աղջկայ գլխին: Լիզիան իրան յանցաւոր էր
ճանաչում, բայց ոչ այդ աստիճան յանցաւոր: Մինչև
անգամ ինքը այնպէս էր դատում, որ Միրիամի տնից
հեռանալով՝ յաղթած կըլինի դայթակղութեանը և մեղ-
քը քաւած: Կրիսպոսը նրան ջարդուփշուր արաւ, ցոյց
տաւ նրան նրա հոգու ամբողջ վատութիւնն ու ոչնչու-
թիւնը, որի մասին մինչև այդ ժամանակ նա չէր էլ
կասկածել: Ինքը մինչև անգամ կարծում էր, որ ծերու-
նի երէցը: որ իր Պալատիոնից փախչելուց ի վեր հօր
տեղ էր եղել իր համար, մի քիչ գթոտ կըլինի, որ
իրան կըմխիթարէ, ոգի կըտայ, կըզօրացնէ:

—Աստծուն եմ նւիրում իմ ինքնախաբէութիւնս
և վիշտս,—ասում էր Կրիսպոսը.—բայց դու խաբեցիր
և Փրկչին, որովհետև մտել ես կարծես մի ճահիճ, որի
զօրը շինները թունաւորեցին քո հոգին: Կարող էիր հո-
ղիդ նւիրել Քրիստոսին իբրև թանկագին մի անօթ, և
ասել նրան.—«Լցրո՛ւ նրան, Տէր, շնորհովդ», իսկ դու

աւելի լաւ համարեցիր նւիրել այդ՝ չար ոգու ծառային։ Աստուած ներէ քեզ և ողորմէ քեզ, որովհետեւ ես, մինչև որ օձը սրտիցդ չըհանես... ես, որ քեզ ընտրեալ էի համարում...

Եւ յանկարծ դադարեց խօսելուց, որովհետեւ նկատեց որ մենակ չէին։

Թառամած գայլուկի և ամառն ու ձմեռը հաւասարապէս կանաչող բաղեղի միջով նա նկատեց երկու մարդ, որոնցից մէկը Պետրոս առաքեալն էր։ Միւսին չէր կարող մէկ անգամից ճանաչել. կոշտ մաղէ թիկնոցը, որ cilicium էր կոչւում, ծածկում էր նրա դէմքի մի մասը։ Կրիսպոսին մի րոպէ թւաց, որ դա Քիլոնն է։

Իսկ նրանք լսելով Կրիսպոսի բարձրացրած ձայնը՝ մտան տաղաւարը և նստեցին քարէ նստարանի վրա։ Պետրոսի ուղեկիցը բաց արաւ այն ժամանակ իր նիհար դէմքը, որի ճաղատաւոր դանգը կողքերից ծածկւած էր գանգուր մազերով և որի կոպերը կարմրած էին, իսկ քիթը ծուռ. այս անճոռնի, բայց միաժամանակ ոգևորւած դէմքի մէջ Կրիսպոսը ճանաչեց Պօղոս Տարսոնացու դիմագծերը։

Լիզիան, ծունկ ընկնելով, կարծես յուսահատութեամբ գրկեց բազուկներով Պետրոսի ոտները, և իր տանջւած գլուխը թագցնելով նրա թիկնոցի ծալքերի մէջ, մնաց այսպէս լուռ։

Պետրոսը ասաւ.

— Խաղաղութիւն ձեր հոգիներին։

Եւ տեսնելով երեխային իր ոտների մօտ՝ հարցրեց ինչ է պատահել։ Այն ժամանակ Կրիսպոսը սկսեց պատմել բոլորը, ինչ որ իրան խոստովանել էր Լիզիան, նրա յանցաւոր սէրն ու Միրիամի տնից փախչելու ցանկութիւնը և իր վիշտը, որ այն հոգին, որը ինքը կամենում էր արտասուքի պէս մաքուր նւիրել Քրիստոսին,

ապականել է երկրային մի զգացմունքով դէպի այն ամեն ոճիրների կուսակիցը, որոնց մէջ խրաած է հեթանոս աշխարհը և որոնք Աստծու վրէժն էին կանչում:

Լիզիան նրա պատմելու ժամանակ աւելի ու աւելի սաստիկ էր գրկում առաքեալի ոտները, կարծես նրանց մօտ էր ուղում ապաստան գտնել և գոնէ մի քիչ գուլթ հայցել:

Իսկ առաքեալը, մինչև վերջը լսելով՝ կռացաւ և դրեց չմշկած ձեռքը աղջկայ գլխին, յետոյ աչքերը բարձրացրեց ծերունի քահանայի վրա և ասաւ.

— Կրիսպոս, միթէ չե՞ս լսել, որ մեր սիրելի վարդապետը Կանայում հարսանիքում էր և օրհնեց փեսայի ու հարսի սէրը:

Կրիսպոսի ձեռները կախ ընկան, և զարմանքով նա նայեց խօսողին, չըկարողանալով ոչ մի բառ արտասանել:

Իսկ նա մի ըոպէ լռելուց յետոյ՝ նորից հարցրեց.

— Կրիսպոս, միթէ կարծում ես, թէ Քրիստոս, որ թոյլ էր տալիս Մարիամ Մագդաղինէին իր ոտների մօտ սլառկել և որ ներեց ակներև անառակ կնոջ, երեսը շուռ կըտար այս մանուկից, որ մաքուր է դաշտի շուշանի պէս:

Լիզիան հեկեկալով աւելի սաստիկ սեղմեց Պետրոսի ոտներին, հասկանալով որ զուր չէր որոնում նրանց մօտ ապաստան: Առաքեալը վեր բարձրացնելով նրա արտասուկից դէմքը՝ ասաւ նրան.

— Մինչև որ նրա աչքերը, որին սիրում ես, չեն բացւել ճշմարտութեան համար, փախո՛ւստ տուր նրանից, որպէս զի մեղքի մէջ չըձգէ քեզ, բայց աղօթիւր նրա համար և իմացած եղիր, որ մեղք չըկայ քո սիրոյ մէջ: Եւ որովհետև կամենում ես գայթակղութիւնից խոյս տալ, ուստի այդ երախտիքը քեզ ի հաշիւ կառ-

նւի: Մի տանջւիր և լաց մի լինի, որովհետև ասում եմ քեզ, որ Փրկչի շնորհը չէ թողել քեզ և որ քո աղօթքները լսելի կըլինին, և վշտից յետոյ գալու են ուրախութեան օրեր:

Այս ասելով՝ երկու ձեռքը դրաւ նրա մազերի վրա և աչքերը վեր բարձրացնելով՝ օրհնեց նրան: Նրա դէմքին փայլում էր գերերկրային բարութիւն:

Իսկ վշտացած Կրիսպոսը սկսեց խոնարհութեամբ արդարանալ.

— Մեղանչեցի ողորմածութեան դէմ, — ասաւ նա. — բայց կարծում էի, թէ երկրային սէրը թոյլ տալով սրտի մէջ՝ ուրացել է Քրիստոսին...

Պետրոսը պատասխանեց.

— Երեք անգամ ուրացայ նրան, այնուամենայնիւ ներեց ինձ և հրամայեց, որ արածացնեմ իր ոչխարները...

— ...Եւ նրա համար, որ Վինիկիոսը աւգուստիան է:

— Քրիստոս աւելի կոշտ սրտեր է ընկճել, — պատասխանեց Պետրոսը:

Այս բանի վրա Պօղոս Տարսոնացին, որ մինչև այդ ժամանակ լուռ էր, մատները իր կրծքին մօտեցրեց և իր վրա ցոյց տալով՝ ասաւ.

— Ես եմ, որ հալածում էի և մահի մատնում Քրիստոսի աշակերտներին: Ես Ստեփանոսին քարկոծելու ժամանակ հսկում էի նրանց շորերին, որոնք նրան քարկոծում էին... Իս ուզում էի ջնջել ճշմարտութիւնը աշխարհիս երեսից, ամեն տեղից, ուր որ մարդիկ են բնակւում. այնուամենայնիւ ինձ էր նշանակել Տէրը, որ այդ ճշմարտութիւնը ամեն կողմերը տարածեմ: Եւ քարոզել եմ այդ Հրէաստանում, Յունաստանում, կղզիների վրա և այս անաստած քաղաքում, երբ առաջին անգամ իբրեւ բանտարկեալ այստեղ ապրում էի: Իսկ

այժմ, երբ ինձ կանչել է Պետրոսը, իմ առաջնորդը, ես
 ոտք կըդնեմ այս տունը, որպէսզի խոնարհեցնեմ գոռոզ
 գլուխը Քրիստոսի ոտների առաջ և սերմ ձգեմ այդ
 քարքարոտ գետինը, որ Տէրը կըպարարտացնէ առատ
 հունձ քաղելու համար:

Եւ վեր կացաւ. իսկ Կրիսպոսին այդ կարճահա-
 սակ, մէջքը կորացած մարդը երևաց այն, ինչ որ էր
 իսկապէս,—մի հսկայ, որ հիմնովին քանդելու էր աշ-
 խարհը և նւաճելու էր մարդիկ ու երկիրներ:

Գ Լ Ո Ի Խ Զ

Պետրոնիոսը վինիկիոսին:

—«Գթա՛ ինձ, carissime, մի հետևիր նամակներիդ
 մէջ ոչ լակեղեմոնացոց¹, ոչ էլ Յուլիոս Կեսարին: Եթէ
 գոնէ վերջինիս պէս կարողանայիր գրել—«veni, vidi,
 vici² կըհասկանայի դեռ լակոնականութիւնդ: Բայց քո
 նամակը վերջ ի վերջոյ նշանակում է—«veni, vidi,
 fugi³, բայց քանի որ դործի այդ վախճանը ուղղակի
 քո բնութեանդ հակառակ է, քանի որ վիրաւորւած էիր
 և քանի որ վերջապէս քեզ անսովոր բաներ են սլա-
 տահում, ռուսի նամակդ բացատրութիւնների է կա-
 րօտ: Աչքերիս չէի հաւատում, երբ կարդացի, որ այդ
 լիզը այնպիսի հեշտութեամբ խեղդել է Կրոտոնին, ինչ-
 պէս Կալեդոնիական շունը խեղդում է գայլին չիբեր-

1 Լակեղեմոնացիք կարճ և հակիրճ խօսքերով էին խօսում.
 այստեղից՝ լակոնական ոճ:

2 «Եկայ տեսայ, յաղթեցի» — միայն այսչափ գրեց Յուլիոս
 Կեսարը Հռոմ, տեղեկացնելով իր յաղթութիւնը Պոնտացոց Փառ-
 նակէս թագաւորի վրա:

3 «Եկայ, տեսայ, փախայ»:

նիայի ¹ կիրճերում: Այդ մարդը իր քաշի չափ ոսկի ար-
ժէ, և միայն նրանից է կախած կեսարի սիրելին լի-
նել: Երբ քաղաք վերադառնամ, պէտք է նրա հետ ա-
ւելի մօտիկ ծանօթանամ և կըհրամայեմ, որ նրա մար-
մինը բրոնզից ձուլեն ինձ համար: Պղինձմօրուսը հե-
տաքրքրութիւնից կըտրաքւի, երբ ասեմ որ այդ իրա-
կան պատկերից է: Ճշմարիտ աթլետական մարմիններ
աւելի և աւելի հաղուագիւտ են դառնում թէ Իտալիա-
յում և թէ Յունաստանում. Արեւելքի մասին էլ չեմ
խօսում. իսկ գերմանացիք թէև բարձրահասակ են, սա-
կայն ճարպով ծածկւած մկանունքներ ունին և աւելի
շուտ ահագին են՝ քան ուժեղ: Իմացիր լիզից, արդեօք
ինքը մի բացառութիւն է թէ իր աշխարհում իր նման
շատ մարդ կայ: Եթէ, բան է, ինձ կամ քեզ վիճակւի
երբեիցէ պաշտօնապէս խաղեր սարքել, լաւ կըլինէր
իմանալ, որտեղ որոնենք ամենալաւ մարմիններ:

«Բայց փառք արեւելեան և արեւմտեան աստուած-
ներին, որ շունչդ բերանումդ դուրս պրծար այդպիսի
ճանկերից: Անկասկած նրա համար ազատեցիր, որ
պատրիկ ես և հիւպատոսական սերունդ, բայց բոլորը,
ինչ որ պատահել է, զարմացնում է ինձ վերին աստի-
ճանի—և՛ այդ գերեզմանատունը, ուր գտնւեցիր քրիս-
տոնեաների շրջանում, և՛ դրանք իրանք, և՛ դրանց
վարմունքը քեզ հետ, և՛ ապա Լիզիայի փախուստը, և՛
վերջապէս այն թախիժն ու անհանգստութիւնը, որ
բուրում է քո կարճ նամակից: Բացատրիր ինձ, որով-
հետև ես շատ բան չեմ հասկանում—ոչ քրիստոնեանե-
րին, ոչ քեզ, ոչ էլ Լիզիային: Եւ մի զարմանայ, որ
ես, որին բացի սեփական անձնաւորութիւնից շատ քիչ
բան է հետաքրքրում աշխարհիս երեսին, այսպէս ման-

1 Caledonia—Շոտլանդիա, Hibernia—Իրլանդիա:

բամասնօրէն հարցուփորձ եմ անում այս բոլորի մասին: Ես եմ եղել բոլոր պատահածի պատճառը, ուրեմն՝ այդ մասամբ իմ գործն է: Գրիր շուտով, որովհետեւ չեմ կարող ճիշդ նախատեսել, թէ երբ կըտեսնւենք: Պղինձմօրուսի գլխում մտադրութիւնները փոփոխւում են զարնան քամիների պէս: Այժմ Բենեվենտոնում նստած՝ փափագ ունի ուղարկի Յունաստան գնալու և Հռոմ չըվերադառնալու: Բայց Տիգելլինոսը նրան խորհուրդ է տալիս, որ վերադառնայ թէկուզ կարճ ժամանակով, որովհետեւ ժողովուրդը նրա անձնաւորութեան (կարգա—խաղերի և հացի) սաստիկ կարօտը քաշելով՝ կարող է ապստամբւել: Եւ ահա չըգիտեմ, ինչպէս կըլինի: Եթէ Աքայան գերակշռեց, գուցէ յետոյ ուղենանք Եգիպտոսը: Պնդելով կըսնդէի, որ այստեղ գաս, որովհետեւ համոզւած եմ, որ հոգուդ այդ տրամադրութեան միջոցին ճանապարհորդութիւնն ու մեր զւարճութիւնները քեզ համար ճար կը լինէին, բայց կարող ես մեզ այստեղ չըգտնել: Այնուամենայնիւ մտածիր, արդեօք այսպիսի պարագաներում աւելի գերադաս չէ՞ քեզ համար հանգստանալ քո սիկկիլական կալւածներում, քան Հռոմում: Գրիր ինձ ընդարձակօրէն քո մասին, և մնաս բարև: Ոչ մի ցանկութիւն, բացի առողջութիւնից, այս անգամ չեմ կցում, որովհետեւ, Պուլուքսը վկայ չըգիտեմ՝ ինչ ես ցանկանում»:

Վինիկիոսը այս նամակը ստանալով՝ սկզբում ոչ մի ցանկութիւն չէր ղգում պատասխանելու: Մի ինչ որ նախադգացում ունէր, որ պատասխանել չարժէ, որ այդ ոչ ոքի ոչինչ օգուտ չի բերի, ոչինչ չի բացատրի և ոչինչ չի պարզի: Նրան տիրել էր դժկամակութիւն և կեանքի ոչնչութեան ղգացում: Միւնոյն ժամանակ նրան թւում էր, թէ մի այնպիսի բան է պատահել, որ փոխադարձաբար իրանց միմեանցից հեռացրել է:

Ձէր կարողանում կարգի ձգել նոյնիսկ ինքն իրան։ Անդրտիրերիսից վերադառնալով իր կառինական հոյակապ ինսուլան՝ դեռ ևս թուլացած էր, ուժասպառ և առաջին օրերը մի տեսակ բաւականութիւն էր զգում հանգստութիւնից, յարմարութիւններից և հարստութիւնից, որ իրան շրջապատում էին։ Բայց այս բաւականութիւնը կարճատե էր։ Շուտով նա զգաց, որ ապրում է դատարկութեան մէջ. որ այն ամենը, ինչ որ մինչև այդ ժամանակ իր համար կեանքի իմաստն էր կազմում, կամ բոլորովին գոյութիւն չունի իր համար, կամ հազիւ նշմարելի ծաւալի է հասել։ Այնպիսի մի զգացմունք ունէր, կարծես իր սրտում կտրւած էին այն լարերը, որոնք մինչև այդ ժամանակ իրան միացնում էին կեանքի հետ, և տեղը կապւած չէին նորերը։ Մտածելով, որ կարող է գնալ Բենեվենտոն, իսկ յետոյ Աքայա և զւարճութեանց ու խելացնոր վայելքների կեանքի մէջ սուզել, նա ունայնութիւն զգաց։ «Ինչո՞ւ համար, ի՞նչս կաւելանայ դրանցից», ահա այն առաջին հարցերը, որոնք նրա գլխում ծագեցին։ Նոյնպէս կեանքի մէջ առաջին անգամ նա մտածեց, որ եթէ գնար, Պետրոնիոսի խօսակցութիւնը, նրա սրամտութիւնը, նրա հրապոյրը, մտքերը կոկ սահմանելու և ամեն մի գաղափարի համար կտրուկ խօսք գտնելու նրա ընդունակութիւնը—այս ամենը կարող էին իրան այժմ ձանձրացնել։

Սակայն միւս կողմից սկսեց նրան ձանձրացնել և մենակութիւնը։ Նրա բոլոր ծանօթները զւարճանում էին կեսարի հետ Բենեվենտոնում, ուստի պէտք է մենակ տանը նստէր, գլուխը մտածմունքներով լի, սիրտը զգացմունքներով, որոնց հաշիւը չէր կարողանում իրան տալ։ Բայց կային րոպէներ, երբ կարծում էր, որ եթէ կարողանար որևէ մէկի հետ այն բոլորի մա-

սին խօսել, ինչ որ իր մէջ կատարւում էր, գուցէ ինքն
ևս այս բոլորը ընդգրկել, կարգի բերել և աւելի լաւ
քննել կարողանար: Այս յոյսի ազդեցութեան տակ, մի
քանի օր տարուբերելուց յետոյ, նա վճռեց այնուա-
մենայնիւ պատասխանել Պետրոնիոսին, և թէև հաւա-
տացած չէր, արդեօք այդ պատասխանը նրան կուղար-
կէ, գրեց հետեւեալ տողերը.

«Ուզում ես, որ աւելի ընդարձակօրէն գրեմ: Շատ
բարի. իսկ արդեօք կարո՞ղ եմ աւելի պարզ գրել՝ չըգի-
տեմ, որովհետև ինքս ևս չեմ կարողանում հանգոյց-
ներից շատերը արձակել: Հաղորդել եմ քեզ, ինչպէս
են վարւում նրանք իրանց թշնամիների հետ, որոնց
թւում իրաւունք ունէին և՛ ինձ, և Քիլոնին դասելու,
վերջապէս՝ որպիսի բարութեամբ ինձ խնամում էին և
ինչպէս անհետացաւ Լիզիան: Ո՛չ, սիրելիս, նրա հա-
մար ինձ չըխնամեցին, որ հիւսպատոսական սերունդ
եմ: Այսպիսի նկատումներ նրանց համար գոյութիւն
չունին. չէ՞ որ ներեցին և Քիլոնին, թէև ինքս նրանց
թելադրում էի, որ նրան պարտէզի մէջ թաղեն: Նրանք
այնպիսի մարդիկ են, որպիսիներին աշխարհը դեռ չէ
տեսել, և մի վարդապետութիւն, որպիսի մասին աշ-
խարհը դեռ չէ լսել: Ոչ մի ուրիշ բան քեզ ասել չեմ կա-
րող և ով որ նրանց մեր չափով չափել ուզենայ, կը-
սխալւի: Կասեմ քեզ դրա փոխարէն, որ եթէ սեփական
տանս կտտրած ձեռքով պառկած լինէի և եթէ ինձ խնա-
մելիս լինէին իմ մարդիկ, կամ մինչև անգամ իմ ըն-
տանիքը, անկասկած աւելի մեծ յարմարութիւններ կու-
նենայի, բայց կիսով չափ անգամ չէի դռնի այն հոգա-
տարութիւնը, որ Կտայ նրանց մէջ: Իմացած եղիր, որ
և Լիզիան ուրիշների պէս է: Եթէ նա քոյրս կամ կինս
լինէր, չէր կարողանայ աւելի հոգածութեամբ խնամել
ինձ: Շատ անգամ ուրախութիւնը լցնում էր սիրտս,

որովհետև կարծում էի, թէ միայն սէրը կարող է այդպիսի հոգածութիւն ներշնչել: Շատ անգամ եմ կարդացել այդ նրա դէմքի և հայեացքի մէջ, և այն ժամանակ, կըհաւատամ, այդ հասարակ մարդկանց շրջանում, այդ աղքատիկ սենեակում, որ միաժամանակ և իբրև խոհանոց, և իբրև տրիկլինիոն էր ծառայում՝ ինձ աւելի բախտաւոր էի զգում, քան երբևիցէ: Ո՛չ, նրա համար ևս օտար չէի և դեռ ևս այսօր ինձ անկարելի է թւում ուրիշ կերպ մտածելը: Եւ այնուամենայնիւ հէնց այդ Լիզիան, ինձնից ծածուկ կերպով, թողեց Միրիամի բնակարանը:

«Նստած եմ ահա այժմ ամբողջ օրերով, գլուխս ձեռներիս կրթնած, և մտածում եմ, ինչու նա այդ արաւ: Արդեօք գրե՞լ եմ քեզ, թէ ինքս երդւեցի վերադարձնել նրան Աւլոսների տունը: Ուղիղ է, նա պատասխանեց ինձ, որ այդ անկարելի բան է, թէ այն պատճառով, որ Աւլոսները Սիկիլիա են տեղափոխւել, և թէ այն պատճառով, որ լուրերը ստրուկների միջոցով տնէ տուն անցնելով՝ հասնում են Պալատիոն: Կեսարը կարող է նորից խլել իրան Աւլոսներից: Ուղիղ է: Բայց նա գիտէր, որ այլևս իրան չեմ հալածի, որ թողնում եմ բռնութեան ճանապարհը, և չըկարողանալով ոչ իրան սիրելուց դադարել և ոչ էլ առանց իրան ապրել, պսակներով զարդարւած դռներով կըմտցնեմ իրան իմ տունը և կընստացնեմ իրան՝ օրհնած մորթի վրայ օջախի մօտ... Եւ այնուամենայնիւ նա փախաւ: Ինչո՞ւ: Ոչինչ արդէն նրան չէր սպառնում: Եթէ ինձ չէր սիրում, կարող էր ինձ մերժել:

«Մի օր դրանից առաջ ծանօթացայ մի զարմանալի մարդու հետ, մի ոմն Պօղոս Տարսոնացու հետ, որ ինձ հետ Քրիստոսի ու նրա ուսմունքի մասին էր խօսում, և խօսում էր այնպէս ազդու կերպով, որ ինձ

թւաց, թէ ամեն մի նրա բառը, նրա կամքի հակառակ, փոշի էր դարձնում մեր աշխարհի բոլոր հիմքերը: Այդ միևնույն մարդը այցելեց ինձ նրա փախչելուց յետոյ և ասաւ ինձ. «Երբ Աստուած բաց կանէ քո աչքերը լոյսի համար և նրանցից փառը կըհանէ, ինչպէս իմ աչքերից հանեց, այն ժամանակ կըհասկանաս, որ նա արդարացի վարեաց, և այն ժամանակ գուցէ նրան գտնես»: Եւ ահա գլուխս ջարդում եմ այս խօսքերի վրա, կարծես Դելփեան պիւթիայից ¹⁾ լսած չինիմ այդ: Երբեմն ինձ թւում է, թէ արդէն մի բան հասկանում եմ: Նրանք, սիրելով մարդկանց՝ մեր կեանքի, մեր աստուածներին... ու մեր ոճիրների թշնամիներ են, ուստի նա փախել է ինձնից, որպէս մի մարդուց, որ այս աշխարհին է պատկանում և որի հետ միանալով՝ պէտք է վարէր մի կեանք, որ քրիստոնեաները յանցաւոր են համարում: Կասես, որ եթէ կարող էր ինձ մերժել, հարկ չունէր հեռանալու: Իսկ եթէ նա ևս ինձ սիրում է: Եթէ այդպէս է, նա ուզում էր սիրուց փախչել: Այս որ մտածում եմ, կամենում եմ ստրուկներին Հոռոմի բոլոր անկիւնները ուղարկել և հրամայել նրանց, որ աղաղակեն տնէ տուն. «Վերադարձի՛ր, Լիզիա»: Բայց դադարում եմ հուսկանալուց, թէ ինչո՞ւ է նա այդ արել:

1) Pythia կոչւում էր Դելփեան Աստուծոյ տաճարի պատգամախօս կինը: Պիւթիան սկզբում կոյսերից էր ընտրւում, իսկ վերջը լինում էր առնւազն 50-ամեայ կին: Տաճարը շինւած էր գետնի մի ճեղքւածքի վրա, որտեղից դուրս էին գալիս թմրեցնող և գրգռող գալորշիներ: Հէնց այս ճեղքւածքի վրա դրւած էր ոսկեպատ փայտէ եռոտանի, որի վրա նստում էր պիւթիան և մի փոքր ժամանակից յետոյ ուշքը կորցնում ու դառանցում: Նրա արտասանած բառերը չափի էին վերածում տաճարում ծառայող բանաստեղծները և այդպէս հաղորդում պատգամ հարցնողներին: Ամենափայլուն ժամանակը երկու պիւթիա կային, որոնք հերթով էին կատարում պաշտօնը:

ԶԷ որ ես նրան չէի արգելի սիրել Քրիստոսին և ինքս
 Սրա պատւին սեղան կանգնեցնէի իմ ատրիոնում: Ի՞նչ
 պիտի փնասէր ինձ մի նոր աւելորդ աստւած, և ինչո՞ւ
 չըպէտք է նրան հաւատայի, ես, որ շատ էլ չեմ հա-
 ւատում հներին: Գիտեմ ամենայն վստահութեամբ, որ
 քրիստոնեաները սուտ չեն խօսում երբէք, իսկ նրանք
 ասում են, որ Նա յարութիւն առաւ: Մարդը չէ որ
 այդ անել չէ կարող: Այն Պօղոս Տարսոնացին, որ հոռ-
 մէական քաղաքացի է և որ հրէայ լինելով հրէական
 հին գրքերը գիտէ, ասում էր ինձ, որ Քրիստոսի գա-
 լուստը հազար տարիներ առաջ նախագուշակւած էր
 մարգարէների բերանով: Այս բոլորը գերբնական բա-
 ներ են, բայց արդեօք գերբնականութիւնը չէ շրջա-
 պատում մեզ ամեն կողմից: ԶԷ որ դեռ չեն դադարում
 և՛ Տիանացի Ապոլոնիոսի՝ մասին խօսել: Այն, ինչ որ
 պնդում էր Պօղոսը, թէ չըկայ աստւածների մի ամ-
 բողջ ամբոխ, այլ կայ միայն մէկը, ինձ բանական է
 թւում: Նոյնը կարծում է նաև Սենեկան և նրանից
 առաջ շատ ուրիշները: Քրիստոսը գոյութիւն ունէր,
 թոյլ տաւ Իրան խաչ հանել աշխարհի փրկութեան
 համար և յարութիւն առաւ: Այս բոլորը լիովին ստոյգ
 է, և այս պատճառով ոչ մի առիթ չեմ տեսնում, թէ
 ինչո՞ւ պէտք է հակառակ կարծիքի մէջ յամառեմ կամ
 ինչո՞ւ համար չըպէտք է նրա պատւին սեղան կանգ-
 նեցնեմ, քանի որ, օրինակի համար, պատրաստ եմ
 եղել ատրուշան կանգնեցնելու Սերապիսի պատւին:
 Ինձ համար մինչև անգամ դժւար չէր լինի հրաժարւել
 բոլոր մնացած աստւածներից, որովհետև այնպէս էլ ոչ
 մի խելքը գլխին մարդ չէ հաւատում նրանց: Բայց
 թւում է, թէ այս բոլորը դեռ բաւական չէ քրիստո-
 նեաների համար: Բաւական չէ Քրիստոսին պաշտել-
 պէտք է և նրա պատէրների համաձայն ապրել, և

այստեղ արդէն կանգնած եմ կարծես մի ծովի ափին,
որը քեզ հրամայում են ոտով անցնել: Եթէ այս նրանց
խոստանայի, իրենք կըզգային, որ սա բառերի դա-
տարկ հնչիւն է իմ բերանում: Պօղոսը այդ ինձ բա-
ցարձակ կերպով ասաւ: Դու գիտես, որչափ սիրում եմ
Լիզիային, և գիտես, որ ոչ մի այնպիսի բան չըկայ,
որ նրա համար չանէի: Բայց այնուամենայնիւ չէ՞ որ
չէի կարողանայ, մինչև անգամ եթէ նա ցանկանար,
բարձրացնել կոներիս վրա Սորակտէն կամ Վեսուվը,
ոչ էլ ափիս մէջ տեղակել Տրստիմենեան լիճը, ոչ էլ
իմ սև աչքերը կապոյտ դարձնել, ինչպէս լիզերն ու-
նին: Եթէ ցանկանար, ես ես կուզէի, բայց այդ իմ
կարողութիւնից դուրս է: Ես փիլիսոփայ չեմ, բայց և
այնչափ յիմար չեմ, որչափ քեզ շատ անգամ գուցէ
երևացել եմ: Եւ ահա կասեմ քեզ. չըգիտեմ, ինչպէս
են քրիստոնեաները կարողանում ապրել. դրա փոխա-
րէն գիտեմ, որ ուր որ սկսում է նրանց վարդապե-
տութիւնը, վերջանում է Հռոմը, վերջանում է կեանքը,
տարբերութիւնը յաղթողի և յաղթւածի մէջ, հարուս-
տի և աղքատի մէջ, տիրոջ և ստրուկի մէջ, վերջանում
է կեսարը, օրէնքը և աշխարհիս ամբողջ կարգն ու կա-
նոնը, և այս բոլորի փոխարէն գալիս է Քրիստոսը և
մի ինչ-որ ողորմածութիւն, որ մինչև այսօր դեռ գո-
յութիւն չէ ունեցել, և մի ինչ-որ բարութիւն, որ
մարդկային ու մեր հոգմէական ընազդերին հակառակ
է: Ինձ համար Լիզիան, ուղիղ է, աւելի է նշանակում,
քան թէ ամբողջ Հռոմը և նրա իշխանութիւնը, և երա-
նի թէ ամբողջ աշխարհը կործանւի, միայն թէ նրան
իմ տանս ունենամ: Բայց այս ուրիշ բան է: Նրանց
համար, քրիստոնեաների համար բաւական չէ խօսքե-
րով համաձայնել, պէտք է նաև զգալ, որ հէնց այդ-
պէս լաւ է, և չունենալ սրտի մէջ ոչ մի ուրիշ բան:

Իսկ ես, աստուածները վկայ, չեմ կարող: Արդեօք հասկանում ես, ինչ է այս նշանակում: Իմ բնութեանս մէջ մի ինչ-որ բան կայ, որ սարսուռ է զգում այդ վարդապետութիւնից, և թէկուզ իմ շրթունքները այդ ուսմունքը փառաբանէին, թէկուզ աշխատէի դրա սլառ-ւիրաններին յարմարել, խելքս ու հոգիս կասէին ինձ, որ այդ անում եմ սիրոյ համար, Լիգիայի համար, և որ եթէ նա չըլինէր՝ աշխարհիս երեսին ոչ մի բան ինձ աւելի զգւելի չէր լինի: Եւ զարմանալի բան, այս հասկանում է մի որեւէ Պօղոս Տարսոնացի, և այս հասկանում է, իր ամբողջ պարզամտութեամբ և ստոր ծագմամբ հանդերձ, և՛ այն ծերունի թէուրգոսը¹, նրանց ամենամեծ իմաստունը, Պետրոսը, որ Քրիստոսի աշակերտն էր: Եւ գիտե՞ս ինչ հն անում. ահա աղօթք են անում ինձ համար և խնդրում են ինձ համար մի բան, որ շնորհ են անւանում, իսկ իմ մէջ ծնւում է միայն անհանգստութիւն և Լիգիայի աւելի ու աւելի մեծ կարօտը:

«Արդէն գրել եմ քեզ, որ նա հեռացաւ ծածուկ, բայց հեռանալիս, թողեց ինձ մի խաչ, որ ինքը հիւսել էր տօսախի ճիւղերից: Զարթնելով զտայ այդ խաչը՝ անկողնիս կողքին: Այժմ գրել եմ իմ լարարիոնում², և ինքս ինձ չեմ կարող հաշիւ տալ, ինչո՞ւ մօտենում եմ նրան այնպէս, որպէս թէ նրա մէջ մի ինչ-որ աստուածային բան լինէր, այսինքն՝ ակնածութեամբ և երկիւղով: Սիրում եմ այդ խաչը, որովհետեւ նրա ձեռքով է հիւսւած, և տոտում եմ, որովհետեւ նա է մեզ բաժանում: Երբեմն ինձ թւում է, թէ այս բոլորի մէջ հմայութիւններ կան և թէ Պետրոս թէուրգոսը թէև ասում է,

¹ Theurgus—կախարդ, ոգիներ դուրս կանչող:

² Lararium—սենեակի այն տեղը, որտեղ պահւում էին անային աստուածների lares-ի պատկերները:

որ հասարակ ձկնորս է, աւելի մեծ է քան Ապոլոնիոսը և այն ամենքը, որոնք նրանից առաջ եղել են, և թէ նա հմայիլ է բոլորին—Լիգիային, Պոմպոնիային և ինձ:

«Դու գրում ես, որ իմ նախորդ նամակի մէջ երևում է անհանգստութիւն և թախիծ: Թախիծ պէտք է լինէր, որովհետեւ նորից նրան կորցրել եմ, իսկ անհանգստութիւնը նրանից է, որ մի ինչ-որ բան այնուամենայնիւ փոխել է իմ մէջ: Անկեղծօրէն ասում եմ քեզ, որ այդ վարդապետութիւնից աւելի զգուշ չլինէ չլկայ իմ բնութեան համար, սակայն այն ժամանակից ի վեր, երբ դրան հանդիպեցի, չեմ կարողանում ինձ ճանաչել: Հմայութիւն է թէ սէր... Կիրկէն՝ ձեռքի շօշափումով փոխում էր մարդկանց մարմինները, իսկ իմ մէջ հոգին է փոխւում: Միայն Լիգիան անկարող էր այս անելու, կամ աւելի շուտ՝ Լիգիան այն դարմանալի վարդապետութեան շնորհիւ, որը դաւանում է: Երբ նրանց մօտից տուն վերադարձայ, ոչ ոք չէր սպասում ինձ: Կարծում էին, թէ Բենեվենտոնում եմ և որ շուտով չեմ վերադառնալու, ուստի տան մէջ անկարգութեան, արբած ստրուկների և խնջոյքի վրա հասայ, որ իրենց համար սարքել էին իմ տրիկլինիոսում: Աւելի շուտ մահին կըստատէին, քան իմ գալուստին և աւելի քիչ կըղարհուրէին նրանից: Դու գիտես, որ երկաթէ թաթով եմ պահում իմ տունը, ուստի բոլորը, ինչ որ շունչ ունէր՝ գետին փռւեց, մի քանիսը նոյն իսկ ուշաթափւեցին: Իսկ ես գիտեմ ինչպէս վարւեցի: Ահա առաջին րոպէին կամենում էի կանչել, որ ձիպոտներ ու շիկացած երկաթ բերեն. բայց իսկոյն

1 Circe—այն կախարդուհին է, որ մի ամբողջ տարի պահեց իր մօտ Ոդիսևսին, իսկ նրա ուղեկիցներին խոզ դարձրեց:

դրանից յետոյ ինձ ամօթը տիրեց, և կըհաւատամ՝ մի ինչ-որ դուր զէպի այդ ստրուկները,—դրանց մէջ կանոնի՝ ծեր ստրուկներ, որոնց իմ պապ Մ. Վինիկիոսը Օգոստոսի օրով բերել է իր հետ Հռենոսի ասիերից: Փակեցի մենակ իմ դրադարանիս մէջ և այնտեղ գըլխիս մէջ ծագեցին աւելի զարմանալի մտածութիւններ, այն է՝ որ քրիստոնեաների մէջ իմ բոլոր լսած ու տեսածից յետոյ վայել չէ վարւել ստրուկների հետ այնպէս, ինչպէս մինչև այդ ժամանակ վարւում էի, և որ դրանք նոյնպէս մարդիկ են: Նրանք մի քանի օր ման էին գալիս մահի չափ սարսափահար, կարծելով որ նրա համար եմ ետաձգում, որպէսզի աւելի չարաչար պատիժ հնարեմ, իսկ ես չէի պատժում և չըպատժեցի, որովհետև չէի կարող: Երբորդ օրը կանչելով նրանց, ասացի. ներում եմ ձեզ, իսկ դուք աւելի եռանդուն ծառայութեամբ աշխատեցէք ձեր յանցանքը քաւել: Լսելով այս՝ նրանք գետին փռեցին և արտասուք թափելով, հառաչելով ու ձեռները տարածելով՝ ինձ «տէր» և «հայր» էին անւանում, իսկ ես—ամօթով եմ քեզ այս ասում—նոյնպէս յուզւած էի: Թւում էր ինձ, որ այդ բոլորն տեսնում եմ Լիզիայի՝ քաղցրահայեաց դէմքը և նրա արտասուքից աչքերը, որոնք շնորհակալութիւն էին յայտնում ինձ այդ վարմունքիս համար: Եւ, *proh pudor!*¹ զգում էի, որ իմ թերթերունքներս նոյնպէս թաց էին... Գիտե՞ս ինչ քեզ կըխոսատովանեմ, այն՝ որ չեմ կարող գլխիս ճարը տեսնել առանց նրան, որ մենակ վատ եմ զգում. ինձ, որ ուղղակի անբախտ եմ և որ իմ թախիժը աւելի մեծ է, քան ենթադրում ես... Իսկ ինչ որ վերաբերում է իմ ստրուկներին, ինձ հետաքրքրեց մի բան: Ստացած

1 «Ո, ամօթ»:

ներումը ոչ միայն չըփճացրեց նրանց, ոչ միայն չը-
 թուլացրեց կարգապահութիւնը, այլ երբէք երկիւղը
 չէ ստիպել նրանց աւելի եռանդուն կերպով ծառայել,
 քան ստիպեց երախտագիտութիւնը: Ոչ միայն ծառա-
 յում են, այլ կարծես միմեանց առաջը կտրելով դուշա-
 կում են իմ մտքերը. իսկ ես այս յիշում եմ նամակիս
 մէջ նրա համար, որ երբ քրիստոնեաներին թողնելուց
 մի օր առաջ ասացի Պօղոսին, թէ աշխարհը նրա վար-
 դապետութեան շնորհիւ փուլ կը գայ, ինչպէս տակաւը
 առանց օղակապերի, հաւ պատասխանեց ինձ. «Սէրն
 աւելի մեծ կապ է, քան սարսափը»: Եւ այժմ տեսնում
 եմ, որ մի քանի դէպքերում այս կարծիքը կարող է
 արդարացի լինել: Ստուգեցի այս և կլիկնտներին վի-
 րաբերմամբ, որոնք լսելով իմ վերադարձս՝ հաւաքւել
 էին ինձ ողջունելու համար: Գիտես, որ երբէք չեմ
 եղել նրանց համար չափազանց ժլատ, բայց դեռ հայրս
 իր համոզմունքի համեմատ վարւում էր նրանց հետ
 հպարտութեամբ և ինձ ևս այսպիսի վարւողութեան
 էր ընտելացրել: Բայց ահա այժմ, տեսնելով այդ մաշ-
 ւած թիկնոցներն ու սոված դէմքերը՝ նորից զգացի մի
 ինչ-որ գուլթ: Հրամայեցի ուտելեղէն տալ նրանց և
 չափազանց շատ խօսեցի նրանց հետ, անւանեցի մի
 քանիսին իրենց անուններով, մի քանիսին հարցրի
 իրենց կանանց և երեխաների մասին. նորից արտա-
 սուքներ նկատեցի աչքերին, և նորից թւաց ինձ, թէ
 լիզիւն այս տեսնում է, ուրախանում է և գովում է...
 Արդեօք իմ խեղճն է սկսում խառնւել, արդեօք սէրն է
 խճճում իմ մտքերը, չըգիտեմ. գիտեմ միայն, որ շա-
 րունակ այնպէս եմ զգում՝ թէ նա ինձ հեռից նայում
 է, և վախենում եմ մի այնպիսի բան անելուց, որ նը-
 րան կարողանայ խռովել և վիրաւորել: Այո, Կայոս,
 փոխւել է հոգիս, և երբեմն այս միտքը ինձ ուրախա-

ցնում է, իսկ երբեմն մաշում է, որովհետև վախում եմ, չլինի թէ զրկել եմ նախկին քաջութիւնից, նախկին եռանդից և որ գուցէ անընդունակ եմ այլ ևս ոչ-միայն խորհուրդ տալու, դատելու, մեծարելու, այլ և մինչև անգամ պատերազմելու։ Այս անտարակոյս հմայութիւններ են։ Եւ այնպէս փոխւել եմ, որ կասեմ քեզ և այն, ինչ էր մտքովս անցնում դեռ այն ժամանակ, երբ հիւանդ պառկած էի, որ եթէ Լիզիան Նիգիդիայի, Պոպպէայի, Կրիսպինիլլայի և ուրիշ մեր մարդաթողներին նման լինէր, եթէ նոյնչափ զազրելի, նոյնչափ անողորմ և նոյնչափ թեթեւամիտ լինէր, որչափ նրանք են, ես նրան այնպէս չէի սիրի, ինչպէս սիրում եմ։ Բայց երբ սիրում եմ նրան հէնց այն բանի համար, որ մեզ բաժանում է, հասկանում եմ, ինչպիսի քաւոս է ծագում հոգուս մէջ, ինչպիսի մթութեան մէջ եմ ապրում, ինչպէս առջեւ հաստատ ճանապարհ չեմ տեսնում և ինչպէս հեռու եմ գիտենալուց, թէ ինչ պիտի ձեռնարկեմ։ Եթէ կեանքը կարելի է վտակի հետ համեմատել, իմ վտակիս մէջ ջրի փոխարէն անհանգստութիւն է հոսում։ Ապրում եմ յոյսով, որ նրան դուցէ տեսնեմ, և երբեմն թւում է ինձ, որ այս պէտք է լինի... Բայց ի՞նչ կըլինի իմ հետ մէկ կամ երկու տարուց յետոյ, չըզիտեմ և չեմ կարող նախատեսել։ Հոռմից դուրս չեմ գալ. կը մնամ այստեղ։ Չէի կարողանայ տանել աւզուստիանների ընկերութիւնը, և միևնոյն ժամանակ իմ թախիծի և անհանգստութեան մէջ միակ միտքարանքն այն միտքն է, որ Լիզիային մօտիկ եմ, որ Գլաւկոս բժշկի միջոցով, որ ինձ խոստացաւ այցելել, կամ Պօղոս Տարսոնացու միջոցով գուցէ երբեմն մի բան նրա մասին իմանամ։ Ոչ, չէի թողնի Հոռմը, թէկուզ ինձ Եգիպտոսի կառավարութիւնը պարգևէին։ Իմացիր նոյնպէս, որ քանդակագործին հրամայել եմ գերեզմանաքար շի-

նել Գուլոնի համար, որին քարկացած ժամանակ սպանեցի: Շատ ուշ միտքս եկաւ, որ չէ՞ որ նա ինձ ման էր ածել կռների վրա և առաջինը սովորեցրել, ինչպէս պէտք է նետը աղեղի վրա դնել: Զրգիտեմ՝ ինչո՞ւ հիմա զարթնեց իմ մէջ նրա յիշատակը, որ կսկծի և խղճահարութեան նման է... Եթէ քեզ կըզարմացնէ այն, ինչ որ գրում եմ, կըպատասխանեմ քեզ, որ ինձ դա պակաս չէ զարմացնում, բայց գրում եմ քեզ անկեղծ ճշմարտութիւն: Ողջ մնաս»:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

Այս նամակի պատասխանը Վինիկիոսը արդէն չըստացաւ, որովհետեւ Պետրոնիոսը չէր գրում, երևի յոյս ունենալով, որ Կեսարը այսօր չէ — վաղը Հռոմ վերադառնալու կարգադրութիւն կանէ: Արդարեւ, այդ մասին լուրը արդէն տարածւել էր քաղաքում և մեծ ուրախութիւն էր առաջացրել խուժանի սրտերում, որ կարօտել էր խողերին և հացի ու ձիթապտուղի բաշխումին — Ոստիայում ամբարեւած էր մեծ քանակութեամբ հաց ու ձիթապտուղ: Վերջապէս Ներոնի ազատագիր Հելիոսը ծերակոյտի մէջ ազդարարեց նրա վերադարձը: Բայց իր արքունիքի հետ միասին նաւնըստելով Միսենոնի հրտնդանի մօտ՝ կամաց էր վերադառնում, կանգ առնելով ծովափնեայ քաղաքներում հանգստանալու կամ թափոններում բեմ դուրս գալու համար: Մինտուռնայում, ուր նորից հրապարակօրէն երգում էր, մնաց մի քանի օր, և մինչև անգամ մտածում էր, արդեօք չըվերադառնայ նորից Նէապօլ և չըսպասէ՞ այնտեղ գարնան գալուստին, որ այնտեղ սովորականից աւելի շուտ էր հասնում և տաք էր լինում:

Այս ամբողջ ժամանակը Վինիկիոսը փակեած ապրում էր իր տան մէջ, մտածելով Լիզիայի և այն բոլոր նոր բաների մասին, որոնք նրա հոգին զբաղեցնում էին և մտցնում էին նրա մէջ մինչև այդ ժամանակ անծանօթ գաղափարներ ու զգացմունքներ: Ժամանակ առ ժամանակ նա միայն Գլաւկոս բժիշկին էր տեսնում, որի ամեն մի այցելութիւնը նրան ներքին հրճանքով էր լցնում, որովհետև կարողանում էր նրա հետ Լիզիայի մասին խօսել: Գլաւկոսը, ուղիղ է, չըզիտէր, սրտեղ է ապաստան գտել նա, բայց հաւատացնում էր նրան, որ երէցները նրան խնամատար հոգածութեամբ են շրջապատել: Գլաւկոսը մէկ անգամ էլ, Վինիկիոսի թախիծով զգածեալ, ասաւ նրան, որ Պետրոս առաքեալը յանդիմանել է Կրիսպոսին, որը նախատում էր Լիզիային նրա երկրային սիրոյ համար: Երիտասարդ պատրիկը, լսելով այս, յուզմունքից գունատեց: Նրան յաճախ թւում էր, որ Լիզիայի համար օտար չէ. բայց նոյնպէս յաճախ կսսկածանքի և անվստահութեան մէջ էր ընկնում. իսկ այժմ նա առաջին անգամ իր փափագի և յոյսի հաստատութիւնը լսեց ուրիշի շրթունքներից, այն էլ քրիստոնէական շրթունքներից: Երախտագիտութեան առաջին բոպէին ուզում էր վաղել Պետրոսի մօտ, բայց իմանալով որ քաղաքում չէ և որ քարոզում է շրջակայքում, աղաչում էր Գլաւկոսին, որ իրան տանէ նրա մօտ, խոստանալով դրա փոխարէն համայնքի աղքատներին առատօրէն պարգևատրել: Թւում էր նրան նաև, որ եթէ Լիզիան իրան սիրում է, արդէն զրանով բոլոր խոչընդոտները բարձեալ են, քանի որ ամեն բոպէ պատրաստ էր Քրիստոսին պաշտելու: Բայց Գլաւկոսը, թէև եռանդուն կերպով նրան զրդում էր մկրտելու, չէր համարձակւում երաշխաւորել, թէ մէկ անգամից ձեռք կըբերէ Լիզիային, և

ասում էր նրան, որ մկրտութիւնը պէտք է ցանկանալ մկրտութեան ու Քրիստոսի սիրոյ, ոչ թէ ուրիշ նպատակների համար: «Հարկաւոր է և՛ քրիստոնէական հոգի ունենալ», — ասաւ նա. և Վինիկիոսը, թէև ամեն մի խոչընդոտ վրդովում էր նրան, սկսում էր արդէն հասկանալ, որ Գլաւկոսը իբրև քրիստոնեայ ասում է այն, ինչ որ պէտք է ասէր: Նա ինքն իրան պարզ հաշիւ չէր տալիս, որ իր բնոյթի մէջ կատարւած ամենախորին փոփոխութիւններից մէկն այն էր, որ առաջ մարդկանց ու երևոյթները իր անձնական եսականութեամբ էր չափում, իսկ այժմ կամաց-կամաց ընտելանում էր այն մտքին, թէ ուրիշի աչքերը կարող են ուրիշ կերպ տեսնել, ուրիշի սիրտը ուրիշ կերպ զգալ, և թէ արդարութիւնը ամեն անգամ միևնոյնը չէ, ինչ որ անձնական օգուտը:

Նրան տիրում էր յաճախ նաև Պօղոս Տարսոնացուն տեսնելու ցանկութիւնը, որի խօսքերը նրան հետաքրքրում էին և անհանգստացնում: Իր մտքում նա ապացոյցներ էր դարստում, որոնցով կըհերքէ նրա ուսմունքը, մտքում ընդդիմախօսում էր նրան, այնուամենայնիւ կամենում էր նրան տեսնել ու լսել: Բայց Պօղոսը չնացել էր Արիկիա¹, և երբ նաև Գլաւկոսի ափելութիւնները աւելի սակաւ դարձան, Վինիկիոսին լիովին պատից մենակութիւնը: Այն ժամանակ նա սկսեց նորից պատել Սուբուռայի կից բոլոր փողոցներն ու Անդրաբերիսի նեղ ուղիները այն յոյսով, որ գոնէ ինչից կըտեսնէ Լիգիային. բայց երբ այս յոյսը խաբուսիկ դուրս եկաւ, նրա սրտի մէջ սկսեց բուն դնել ձանձրոյթն ու անհամբերութիւնը: Հասաւ վերջապէս

1 Aricia—լատինական քաղաք, Ալբանական լեռների ստորոտում:

այնպիսի մի ժամանակ, երբ նրա նախկին բնոյթը այլ ևս մէկ անգամ վերածնւեց նրա մէջ այնպիսի ուժով, որպիսի ուժով ալիքը մակընթացութեան ժամանակ վերադառնում է այն ափին, որից հեռացել էր: Թւաց նրան, թէ յիմար է եղել, որ ի դուր իր գլուխը լցրել էր այնպիսի բաներով, որոնք իրան մինչև տրամութիւն հասցրին, և որ պէտք է կեանքից վերցնել այն, ինչ որ սա տալիս է: Նա վճռեց մոռանալ Լիգիային, կամ գոնէ զւարճութիւն ու վայելչութիւն որոնել նրանից դուրս: Բայց զգում էր, որ այս վերջին փորձն է, ուստի կեանքի ոլորտը ընկալ, իրան յատուկ ամբողջ կոյր եռանդով և խանդով: Զմեռը մեռած և ամայացած քաղաքը՝ սկսել էր կենդանանալ կեսարի մօտալուստ գալուստի յոյսով: Նրա համար հանդիսաւոր ընդունելութիւն էր պատրաստուում: Միենոյն ժամանակ մօտենում էր գարունը. Ալբանական լեռների գագաթների վրա ձիւնը հալւել էր ափրիկական քամիներից: Պարտէզի ածուները ծածկւել էին մանուշակներով: Հրապարակներում և Մարսեան դաշտում խոնւում էին մարդիկ, որոնց տաքացնում էր աւելի և աւելի ջերմ արևը: Via Appia-ի՝ վրա, որ քաղաքից դուրս զբօսանքների սովորական տեղն էր, սկսեցին շարժւել հարուստ զարդարւած կառքեր: Արդէն շատերը ալբանական լեռներն էին գնում ժամանակ անց կացնելու հա-

1 Via Appia—Ապպիական ճանապարհը գնում էր ծովափով Հռոմից մինչև Կապուա, իսկ վերջը մինչև Բրուչիոլոն. համարւում էր «ճանապարհների թագուհի» (regina viarum) ու պահպանւեց անխախտ կերպով մինչև Յուստինիանոսի օրերը: Ամբողջապէս սալայատակւած էր մեծ քառակուսի քարերով և այնպէս լայն, որ երկու բարձուած ուղիեր ազատ կերպով կտրող էին իրար մօտից անցնել:

մար: Երիտասարդ Կանայք, Լանուվիոնում Յունոնին՝
կամ Առիկիայում Դիանային երկրպագելու պատրեա-
կով, տանից դուրս էին փախչում՝ քաղաքից դուրս
սպաւորութիւններ, ընկերութիւն, հանդիպումներ ու
զարճութիւններ որոնելու համար: Այստեղ Վինիկիոսը
հոյակապ կառքերի մէջ մի օր նկատեց Քրիսոթեմիսի
միսի շքեղ carruca-ն¹, որը շրջապատել էին մի խումբ
երիտասարդներ և ծերունի սենատորներ, որոնց պաշ-
տօնավարութիւնը պահել էր քաղաքում: Երկու ահա-
գին մողոսեան² շներ վազում էին carruca-ի առջևից,
իսկ ինքը Քրիսոթեմիսը, չորս կորսիկական պոչատ
ձիերը վարելով, շուրջը ժպիտներ ու ոսկէ մտրակով
քնքոյշ հարւածներ էր նետում, բայց նկատելով Վինի-
կիոսին՝ կանգնեցրեց ձիերն ու նստեցրեց նրան իր
կառուկան և յետոյ իր տունը տարաւ խնջոյքի, որ
ամբողջ գիշեր տևեց: Վինիկիոսը այնպէս հարբեց այս
մեծարքի ժամանակ, որ մինչև անգամ չէր յիշում, թէ
երբ իրան տուն բերին. յիշում էր միայն, որ երբ
Քրիսոթեմիսը հարցրեց իրան Լիգիայի մասին, վիրա-
ւորեց և արդէն բոլորովին գինովցած լինելով՝ նրա
դիւին թափեց Փալեոնական գինով գաւաթը: Եւ երբ
նա բոլորովին սթափւած մտածում էր այս ամենի մա-
սին, դեռ ևս բարկութիւն էր զգում: Բայց մէկ օր յե-
տոյ Քրիսոթեմիսը, երևի մոռանալով այդ ճաշը, այցե-

1 Lanuvium, այժմ Ջիվիտա Լաւինիա, լատինական քաղաք,
40 մղոն հռոմից դէպի հարաւ, ալբանական լեռների մի ճիւղի
Վրա. այստեղ էր Յունոն Սոսպիտայի հռչակաւոր մեհեանը: Յու-
նոնը (Հերա) Յուպիտերի (Զևսի) քոյրն և կինն էր, նրա հետ
Վիասին հովանաւորում էր հումայեցոց պետութիւնը (Sospita).
կանանց սեռի և ամուսնութեան պաշտպան էր:

2 Carruca—քառանիւ շքեղ կառք:

3 Molossi—Եպիրոսում, Դոդանայի շրջակայքում ապրող ժո-
ղովուրդ էին: Սրանց երկիրը անւանի էր իր ահագին ուրիշ շներով:

լից նրան նրա տանը և իր հետ տարաւ նորից Ապպի-
ական ճանապարհը, յետոյ նրա մօտ ընթրիքի էր, որի
ժամանակ խոստովանեց, որ ոչ միայն Պետրոնիոսը,
այլ և իր ֆւածուն վաղուց իրեն ձանձրացրել են և որ
իւր սիրտը ազատ է: Մի շաբաթ նրանք միատեղ էին
երևում, բայց նրանց յարաբերութիւնը չէր խոստա-
նում երկարատեւ լինել: Թէև Փալեստինական գինու դէպ-
քից յետոյ Լիգիայի անունը երբեք չէր յիշուում, Վինի-
կիոսը այնուամենայնիւ չէր կարողանում ազատուել
նրա մասին մտածելուց: Շարունակ մի զգացմունք ու-
նէր, թէ նա նայում է իրան, և այս զգացմունքը նրան
կարծես երկիւղ էր ազդում: Նա ուսերը թափ էր տա-
լիս, չըկարողանալով այնուամենայնիւ ազատուել թէ
այն մտքից, որ Լիգիային վշտացնում է, և թէ այն
կսկծից, որ այս մտքից ծագում էր: Խանդոտութեան
հէնց առաջին արտայայտութիւնից յետոյ, որ Քրիստ-
թեմիսը իրան թոյլ տուաւ նրա գնած երկու ասորու-
հիների առիթով, Վինիկիոսը նրան դուրս քշեց կոպիտ
եղանակով: Չըդադարեց, ուղիղ է, մէկ անգամից
զւարճութեան ու անառակութեան մէջ լողանալուց,
ընդհակառակը՝ նա այս անում էր կարծես Լիգիայի
ջգրու. բայց վերջը նկատեց, որ նրա մասին միտքը
բաց չէ թողնում իրան մի վայրկեան անգամ, որ բա-
ցառապէս նա է իր որպէս վատ, նոյնպէս և լաւ ա-
րարմունքների շարժառիթը, և որ իսկապէս իրան ոչ
մի բան չէ հետաքրքրում աշխարհիս երեսին՝ բացի
նրանից: Այն ժամանակ նրան տիրեց անգոհունակու-
թիւն ու յոգնածութիւն: Չւարճութիւնը զգուշի դար-
ձաւ նրա համար և միայն խղճի խայթոցների թողեց:
Թւում էր նրան, որ մի թշուառական է, և այս վերջին
զգացմունքը լցրեց նրա սիրտը անչափ դարմանքով,
որովհետեւ առաջ բարի էր համարում ամենը, ինչ որ

իրան հաճելի էր: Վերջ ի վերջոյ նա կորցրեց սոցա-
տութիւնը, անձնավստահութիւնը, և նրան տիրեց մի
կատարեալ թմրութիւն, որից չըկարողացաւ նրան
արթնացնել մինչև անգամ Կեսարի գալուստի լուրը:
Ոչինչ նրան այժմ չէր հետաքրքրում, և նոյն խսկ
Պետրոնիոսի մօտ գնաց ոչ առաջ, քան նա մարդ և իր
սեփական դեսպակը ուղարկեց նրա կտակից:

Չընայելով որ Պետրոնիոսը ուրախ ուրախ ընդու-
նեց նրան, նա դժկամակութեամբ էր պատասխանում
մօրեղբօր հարցմունքներին. բայց վերջը երկար ճըն-
շած զգացմունքներն ու մտքերը բռնկեցին ու դուրս
հոսեցին նրա բերանից բառերի յորդ հոսանքով: Նա
մէկ անգամ ևս պատմեց մանրամասնօրէն, թէ ինչպէս
որոնում էր Լիգիային, ինչպէս եղել էր քրիստոնեա-
ների մէջ, բոլորը՝ ինչ որ այնտեղ տեսել էր և լսել էր,
բոլորը՝ ինչ որ իր մտքով ու սրտով անցել էր, և վեր-
ջը սկսեց գանգատել, թէ մի քաւոսի մէջ է ընկել և
կորցրել է հանգստութիւնը, երեսյթները դանազանե-
լու ու նրանց մասին դատելու ընդունակութիւնը: Ոչ-
ինչ իրան չէ գրաւում, ոչինչ իրան չէ դուր գալիս,
չըզիտէ, ինչին հետևի և ինչպէս վարւի: Պատրաստ է
Քրիստոսին պաշտելու—և հալածելու նրան, հասկանում
է նրա վարդապետութեան վեհութիւնը և միաժամա-
նակ մի անյաղթելի զգանք է զգում դէպի այդ վար-
դապետութիւնը: Հասկանում է, որ թէկուզ տիրանայ
էլ Լիգիային, նրան ամբողջովին տիրացած չի լինի.
Քանի որ պէտք է բաժանէ նրան իր և Քրիստոսի մէջ:
Վերջապէս ապրում է այնպէս, կարծես չէ ապրում—
առանց յոյսի, առանց ապագայի, առանց երջանկու-
թեան հաւատի, և իր շուրջը խաւար է պատել, որից
չափելով է ելք որոնում և չէ կարողանում գտնել:

Պետրոնիոսը պատմութեան ժամանակ նայում էր

նրա փոխւած դէմքին, նրա ձեռներին, որը խօսելու միջոցին տարածում էր տարօրինակ եղանակով իր առջև, կարծես իսկ-որ ճանապարհ էր որոնում խաւարի մէջ, և մտածում էր: Յետոյ յանկարծ նա վեր կացաւ և մօտենալով Վինիկիոսին, սկսեց մատներով զըննել նրա մազերը ականջների ետևում:

—Գիտե՞ս արդեօք,—հարցրեց նա,—որ մի քանի սպիտակ մազ ունիս քունքերիդ:

—Գուցէ,—պատասխանեց Վինիկիոսը.—չեմ գարմանայ, եթէ քիչ ժամանակից բոլորն էլ սպիտակեն:

Ապա լռութիւն տիրեց: Պետրոնիոսը խելօք մարդ էր ու շատ անգամ էր մտածել մարդու հոգու և կեանքի մասին: Բայց առհասարակ կեանքը այն աշխարհում, ուր երկունսն էլ ապրում էին, արտաքուստ կարող էր բախտաւոր կամ անբախտ լինել, սակայն ներքուստ խաղաղ էր լինում: Ինչպէս որ կայծակը կամ երկրաշարժը կարող էր քարուքանդ անել տաճարը, այնպէս և անբախտութիւնը կարող էր խռովել կեանքը, բայց ինքն ըստ ինքեան կեանքը պարզ և ներդաշնակ, ամեն խճճւածքներից ազատ գծերից էր կազմւած: Մինչդեռ մի ուրիշ բան կար Վինիկիոսի խօսքերի մէջ, և Պետրոնիոսը առաջին անգամն էր, որ կանգնած էր մի շարք հոգեկան հանգոյցների առջև, որոնց ոչ ոք մինչև այդ ժամանակ չէր քակել: Նա այնքան խելօք էր, որ զգում էր դրանց նշանաւոր լինելը. բայց ամբողջ իր սրամտութեամբ հանդերձ չէր կարողանում ոչինչ պատասխանել սրւած հարցերին, և վերջապէս, երկար ժամանակ լռելուց յետոյ, ասաւ.

—Այդ գուցէ հմայութիւններ են:

—Ես ևս այդպէս էի կարծում,—պատասխանեց Վինիկիոսը:—Շատ անգամ ինձ թւում էր, որ երկուսս հմայւած ենք:

—Իսկ եթէ,—ասաւ Պետրոնիոսը,—գիմէիր օրինակի համար Սերապիսի քրմերին: Անտարակոյս նրանց մէջ, ինչպէս առհասարակ քրմերի մէջ, շատ խաբեքաներ կան, բայց կան և այնպիսիք, որոնք զարմանալի գաղտնիքներ են հասկացել:

Բայց ապում էր այս առանց հաւատի և անվստահ ձայնով. ինքը զգում էր, ինչպէս իր շրթունքներին այդ խորհուրդը կարող է չնչին և նոյն իսկ ծիծաղաշարժ երևալ:

Իսկ Վինիկիոսը սկսեց ճակատը տրորել և ասաւ.

—Հմայութիւններ... Տեսել եմ հմայողներ, որոնք ստորերկրեայ, անծանօթ զօրութիւնները գործ էին անում իրենց շահի համար. տեսել եմ և այնպիսիներին, որոնք այդ զօրութիւնները գործ էին անում ի վնաս իրանց թշնամիներին: Բայց քրիստոնեաները չքաւորութեան մէջ են ապրում, ներում են իրանց թշնամիներին, խոնարհութիւն են քարոզում, առաքինութիւն ու ողորմածութիւն, ուրեմն ի՞նչ օգուտ ունին հմայութիւններից և ինչի՞ համար պէտք է գործ դնէին:

Պետրոնիոսին սկսեց բարկացնել, որ իր խելքը չէ կարողանում ոչ մի պատասխան գտնել. բայց չկամեալով այս խոստովանել, պատասխանեց, միայն թէ մի որևէ պատասխան տւած չինի.

—Այդ նոր աղանդը...

Բայց մի ըոպէից ասաւ.

—Պափոսեան անտառների աստուածային բնակչուհին վկայ¹, ինչպէս այդ բոլորը փճացնում է կեանքը: Դու զարմանում ես այդ մարդկանց բարութեան և ա-

1 Paphus—Կիպրոսի արևմտեան ափին մի քաղաք, ուր, ըստ ավանդութեան, ծովից դուրս եկաւ ցամաքը Սփրոդիտէն (Վենուսը). այստեղ էր նրա գլխաւոր մեհեանը, որի քրմապետը կղզու բարձրագոյն իշխանն էր:

ռաքինութեան վրայ. իսկ ես քեզ ասում եմ, որ չարիք են, քանի որ կեանքի թշնամիներ են, ինչպէս հիւանդութիւններն և ինչպէս հէնց ինքը մահը: Առանց նըրանց՝ սրանք էլ բաւական են. պէտք չեն մեզ քրիստոնեաներն ևս: Հաշիւը միայն—հիւանդութիւններ, կեսար, Տիգիլլինոս, կեսարի ոտանաւորներ, կօշկակարներ, որոնք նախկին քաղաքների սերունդներին են կառավարում, ազատագիրներ, որոնք սենատումն են նստում. կաստորը վկայ—սրանք էր բաւական են: Դա կորստաբեր և զազրելի աղանդ է: Փորձել ես սթափուել այդ թախծից և մի քիչ կեանք վայելել:

—Փորձել եմ,—պատասխանեց Վինիկիոսը:

Իսկ Պետրոնիոսը ծիծաղեց և ասաւ.

—Ա՛հ, դաւաճան. ստրուկների միջոցով արագ են տարածւում լուրերը. խել ես ինձնից Գրիսոթեմիսին:

Վինիկիոսը դժկամակութեամբ ձեռքը շարժեց:

—Յամենայն դէպս շնորհակալ եմ քեզնից,—ասաւ Պետրոնիոսը.—նրան մի զոյգ մարգարտակար մտչիկներ կուղարկեմ, որ իմ սիրահարական լեզուով նշանակում է՝ «ռազ եղիր»: Գեղ կրկնակի երախտապարտ եմ, մէկ որ չընդունեցիր Եւնիկէին, և ապա՝ որ ինձ ազատեցիր Գրիսոթեմիսից: Լսիր ինձ. առջևդ տեսնում ես մի մարդ, որ առաւօտեանները վեր էր կենում, լողանում էր, տիրում էր Գրիսոթեմիսին, երգիծաբանութիւններ էր գրում, մեծարում էր, բայց որ կեսարի պէս ձանձրանում էր և յաճախ չէր կարողանում մռայլ մտածողութիւնները իրանից հեռացնել: Իսկ գիտե՞ս, ինչի համար էր այդպէս: Ահա նրա համար, որ հեռւում էի որոնում այն՝ ինչ որ մօտիկ էր... Գեղեցիկ կիներ միշտ այնքան արժէ՝ որքան կշռում է. բայց մի կին, որ միևնոյն ժամանակ սիրում է, ուղղակի գին

չունի: Այս չես գնի Վեռէսի բոլոր գանձերով: Այժմ ասում են ինձ ահա հետեւեալը. կեանքս երջանկութիւնով եմ լցնում, ինչպէս գաւաթը՝ գետնի բերած ամենաառաջնակարգ գինով; և խմում եմ, մինչև որ չի անգգայանայ իմ ձեռքս և չեն գունատւի շրթունքներս: Ի՞նչ կլինի յետոյ՝ հոգս չեմ քաշում, և ահա այս է իմ նորագոյն փիլիսոփայութիւնը:

—Այդ միշտ դաւանել ես: Դրա մէջ նոր ոչինչ չկայ:

—Բովանդակութիւնը կայ, որ առաջ պակասում էր:

Այս ասելով նա կանչեց Եւնիկէին, որ ներս մտաւ սպիտակ շորով զարդարւած, ոսկեհեր, արդէն ոչ առաջւայ ստրկուհու պէս, այլ իբրեւ սիրոյ և երջանկութեան աստուածութիւն:

Պետրոնիոսը իր գիրկը բացեց և ասաւ.

—Ե՛կ:

Եւնիկէն մօտ վազեց և նստելով նրա ծնկներին՝ բազուկներով փաթաթւեց նրա վզով, իսկ գլուխը դրեց նրա կրծքին: Վինիկիոսը տեսաւ, ինչպէս նրա այտերը սկսեցին ծիրանի ցոլքով ծածկւել, ինչպէս աչքերը աստիճանաբար մշուշի մէջ էին սուղւում: Միասին նրանք կազմում էին սիրոյ և երջանկութեան հրաշալի մի արձանախումբ: Պետրոնիոսը ձեռքը մեկնեց դէպի հարեւան սեղանի վրա դրած վաղը (անօթ) և մի ամբողջ բուռը մանուշակ վերցնելով նրա միջից՝ սկսեց ցանկ

1 Verres—Սիկիլիայի կառավարիչը, այնպէս հարստահարեց ժողովուրդը ու այնպիսի գանձեր դիզեց իր պաշտօնավարութեան միջոցին, որ նրա հարստութիւնը առած դարձաւ: Սիկիլիացիք Կիկերոնի օգնութեանը դիմեցին, և սա այնպիսի ճարպիկութեամբ և պրճախօսութեամբ գործը տարաւ դատարանում, որ Վեռէսը գեռ դատի վերջանալուց առաջ յօժարակամ հեռացաւ քաղաքից:

Եւնիկէի գլխին, կրծքին և ստուլային, յետոյ ետ ձգեց տունիկան նրա ուսերից և ասաւ.

— Երջանիկ է նա, ով որ սէր է գտել այսպիսի կատարեալ կերպարանքի մէջ... Երբեմն թւում է ինձ, թէ աստուածներ ենք երկուսս... Նայիր ինքդ, արդեօք Պրաքսիտելը, արդեօք Միոնը, արդեօք Սկոպասը կամ Լիդիասը՝ ստեղծագործե՞լ են ասելի հրաշագեղ գծեր: Արդեօք Պարոսի վրա կամ Պենտելիկոնում՝ գոյութիւն ունի՞ այսպիսի մի մարմար՝ ջերմ, վարդագոյն և սիրաբորբոք: Կան մարդիկ, որոնք համբոյրներով մաշում են վագերի պռունկները, բայց ես գերադասում եմ որոնել զւարճութիւնն այնտեղ, ուր իսկ որ կարելի է այդ գտնել:

Այս ասելով՝ նա սկսեց շրթունքները հպել նրա ուսերին և վղին, իսկ աղջկան դող էր բռնում և նրա աչքերը մէկ ծածկւում էին, մէկ բացւում էին անասելի զւարճութեան արտայայտութեամբ: Պետրոնիոսը մի րոպէից բարձրացրեց իր նրբակազմ գլուխը և դառնալով Վինիկիոսին՝ ասաւ.

— Իսկ այժմ մտածիր, և եթէ չես հասկանայ դա՛նադանութիւնը, գնա նրանց մօտ... Բայց այս տեսարանը քեզ կառողջացնէ:

Վինիկիոսը լայնացրել էր ռնգները, որոնց միջով մտնում էր մանուշակների բոյրը, որ լցնում էր ամբողջ սենեակը, և գունատւեց: Նա մտածեց, որ եթէ կարողամար իր շրթունքները այդպէս հպել Լիդիայի ուսերին, այդ կըլինէր մի ինչ-որ սրբապիղծ զւարճութիւն, այնպիսի մեծ զւարճութիւն, որից յետոյ թող աշխարհը քանդէր: Բայց ընտելացած լինելով արագ

1 Հռչակաւոր քանդակագործներ:

2 Paros—Կիկլադեան կղզիներից մէկը. Pentelicon—լեռ Ատտիկայում, Աթէնքից ոչ հեռու:

ըմբռնելու այն, ինչ որ իր սրտում կատարւում էր, նա նկատեց, որ և՛ այդ բոլէին իր միտքը Լիզիայի, միայն նրա հետ է:

Իսկ Պետրոնիոսը ասաւ.

— Եւնիկէ, հրամայիր, աստուածային, մեզ համար պսակներ ու նախաճաշ պատրաստել:

Յետոյ, երբ կինը հեռացաւ, նա դարձաւ Վինիկիոսին.

— Ուզում էի սրան խղատագրել. իսկ սա գիտե՞ս ինձ ինչ պատասխանեց: «Աւելի լաւ եմ համարում ստրկուհիդ լինել, քան Կեսարի կինը», և չէր կամենում համաձայնել: Այն ժամանակ ես աղատագրեցի նրան իր կամքին հակառակ: Պրետորը ինձ համար արաւ այնպէս, որ չըպահանջեց նրա ներկայութիւնը: Բայց Եւնիկէն չըգիտէ այդ մասին, ինչպէս նաև չըգիտէ, որ այս տունն ու բոլոր իմ գոհարեղէնները, բացի գեմմաներից, իրան կըպատկանեն, եթէ որ մեռնեմ:

Այս ասելով նա վեր կացաւ, անց ու դարձ արաւ սենեակի մէջ և ասաւ.

— Սէրը մէկին աւելի, միւսին սլակաս է փոխում, բայց ինձ ևս փոխեց: Մի ժամանակ սիրում էի աղաւնիճի հոտը. բայց որովհետեւ Եւնիկէն մանուշակ է սիրում, ես ևս այժմ ամենից աւելի այս ծաղիկը սիրեցի և գարնան գալուստից ի վեր միայն մանուշակի հոտն ենք ներշնչում:

Այստեղ նա կանգ առաւ Վինիկիոսի առջև և հարցրեց.

— Իսկ դու շարունակում ես նարդոսը սիրել:

— Հանգիստ թող ինձ, — պատասխանեց երիտասարդը:

— Ես ուզում էի, որ դու Եւնիկէին լաւ նայես, և ասում եմ քեզ նրա մասին այն նպատակով, որ գուցէ

դու ևս հեռու ես որոնում այն, ինչ որ մօտիկ է: Գուցէ և քեզ համար քո ստրկական կուրիկուլոններից որևէ մէկի մէջ բաբախում է մի հաւատարիմ ու պարզ սիրտ: Դիր այդպիսի պալասան վէրքերիդ վրա: Ասում ես թէ Լիզիան քեզ սիրում է: Գուցէ: Բայց այդ ի՞նչ սէր է, որ ինքն իրան դրժում է: Արդեօք այդ չէ՞ նշանակում, որ նրա մէջ կայ մի բան, որ սիրուց էլ ուժեղ է: Ո՛չ, սիրելիս, Լիզիան Եւնիկէ չէ:

Այս խօսքերին Վինիկիոսը պատասխանեց.

—Ամեն բան տանջանք է միայն: Տեսայ, ինչպէս համբուրում էիր Եւնիկէի ուսերը, և այն ժամանակ մտածեցի, որ եթէ այդպէս Լիզիան մերկացնէր իր ուսերը, թող այնուհետև գետինը պատուէր մեր ոտների տակ: Բայց հէնց այս մտքից սիրտս մի ինչ-որ նետ ծակեց, կարծես թէ յանդգնեցի մի վեստալուհի անարգել կամ մտադիր էի աստուածութիւն անպատել... Լիզիան—Եւնիկէ չէ, միայն թէ ես ուրիշ կերպ եմ հասկանում տարբերութիւնը, քան դու: Գո մէջ սիրուց փոխել է հոտառութիւնդ, և դու գերադասում ես մանուշակը աղաւնիճից. իսկ իմ մէջ փոխել է հոգին, և չընայելով իմ չարչարանքին ու ու տուփանքին, գերադասում եմ, որ Լիզիան լինի այնպէս, ինչպէս որ է: քան ուրիշների նման:

Պետրոնիոսը ուսերը թափահարեց:

—Եթէ այդպէս է, քեզ ոչ մի վատ բան չէ պատահել: Բայց ես այդ չեմ հասկանում:

Իսկ Վինիկիոսը պատասխանեց տաք-տաք.

—Այո, այո... Մենք արդէն չենք կարող միմեանց հասկանալ:

Նորից լռութիւն տիրեց. ապա Պետրոնիոսը ասաւ.

—Հաղէսը կուլ տայ քո քրիստոնեաներին: Լցրին քեզ անհանգստութեամբ և ոչնչացրին կեանքի իմաստ-

տը: Հաղէսը նրանց կուլ տայ... Սխալուում ես կարծելով, որ դա բարերար վարդապետութիւն է. որովհետեւ բարերար է այն, ինչ որ մարդկանց բախտաւորութիւն է տալիս, այն է՝ գեղեցկութիւնը, սէրն և ուժը, իսկ նրանք այս ամենը անւանում են ունայնութիւն: Սխալուում ես, որ արդարադատ են, օրովհետեւ եթէ չարի փոխարէն բարի վճարելու լինինք, ինչ պէտք է վճարենք բարու փոխարէն: Բացի դրանից եթէ մէկի և միւսի համար վարձատրութիւնը մէկ է, այլ ևս ինչո՞ւ համար մարդիկ պէտք է բարի լինին:

— Ո՛չ, վարձատրութիւնը մէկ չէ, բայց սկսւում է, ըստ նրանց վարդապետութեան, ապստայ կեանքում, որ ժամանակաւոր չէ:

— Դրա մասին ես չեմ խօսում, այդ մենք դեռ կըտեսնենք, եթէ միայն մի բան կարելի է տեսնել... առանց աչքերի: Իսկ առ այժմ դրանք ուղղակի ապիկարներ են: Ուրսուսը խեղդեց կրօտոնին, որովհետեւ երկաթէ բազուկներ ունի. բայց դրանք միայն պոռոտախօսներ են, իսկ ապագան չէ կարող պոռոտախօսներին պատկանել:

— Կեանքը նրանց համար սկսւում է իսկոյն մահից յետոյ:

— Այդ միևնոյն է թէ մէկը ասէր, ցերեկը սկսւում է իսկոյն գիշերից յետոյ: Միտք ունի՞ս Լիզիային յափշտակելու:

— Ո՛չ, չեմ կարող նրան բարու փոխարէն չար վճարել, և երդւել եմ, որ այդ չեմ անի:

— Միտք ունի՞ս քրիստոնէական ուսմանքը ընդունելու:

— Ուզում եմ, բայց իմ բնոյթս այդ չէ տանում:

— Իսկ կարող ես մոռանալ Լիզիային:

— Ո՛չ:

—Ուրեմն ճանապարհորդիր:

Ստրուկները այդ բոպէին յայտնեցին, որ նա-
խաճաշը պատրաստ է. բայց Պետրոնիոսը, որին թւաց
թէ աջողակ մտքի է ընկել, շարունակեց տրիկլինիոն
անցնելու ժամանակ ասել.

—Բաւականին ճանապարհորդել ես, բայց միայն
իբրև զինւորական, որ իր պաշտօնատեղին է շտապում
և կանգ չէ առնում ճանապարհին: Եկ մեզ հետ Աքա-
յա: Կեսարը դեռ չէ թողել ճանապարհորդելու միտքը:
Ամեն տեղ ճանապարհին հանգիստ կառնէ, կերգէ, պը-
սակներ կըհաւաքէ, տաճարներ կըկողոպտէ և վերջը
յաղթանակով կըվերադառնայ Իտալիա: Դա մէկ անձ-
նաւորութեան մէջ միացած Բակքոսի և Ապոլլոնի գը-
նացքի պէս մի բան կըլինի: Աւգուստիոններ, աւգուս-
տիանուհիք, հազարաւոր կիթառներ—Կաստորը վկայ,
արժէ այդ տեսնել, որովհետև աշխարհը մինչև այսօր
դրա նման ոչինչ չէ տեսել:

Այստեղ նա բազմեց գահաւորակի վրա սեղանի
մօտ, Եւնիկէի կողքին, և երբ ստրուկը դնում էր նրա
գլխին հողմածաղկից հիւսած պսակը, նա շարունա-
կում էր.

—Ի՞նչ ես տեսել Կորբուլոնի ձեռքի տակ ծա-
ռայելիս: Ոչինչ: Արդեօք օրինաւոր կերպով նայե՞լ ես
յունական տաճարները այնպէս, ինչպէս ես, որ հա-
մարեա թէ երկու տարի մէկ ուղեցոյցի ձեռքից միւսի
ձեռքն եմ անցել: Եղե՞լ ես Հռոդոսում այն տեղը տես-
նելու, ուր կանգնած է եղել Կոլոսը: Տեսե՞լ ես Փով-

1 Colossus հսկայական մարդկային արձան: Քարէս Լինդա-
ցին շինեց Արևի կոլոսը և Հռոդոսի նաւահանգստի բերանի մօտ
կանգնեցրեց. սա ունէր 70 կանգուն բարձրութիւն, բոլթ մատը
շատ քչերն էին կարողանում բաղուկներով գրկել: Կանգնելուց
66 տարի յետոյ, 222 թ. Ք. ծ. ա. տապալւեց երկրաշարժից և

կիսի Պանոպէում այն կաւը, որից Պրոմէթէոսը մարդիկ էր ծնփում¹։ կամ Սպարտայում այն ձուերը, որ Լէդան է ածել²։ կամ Աթէնքում այն հռչակաւոր սարմատական լանջապանակը, որ ձիու պայտերից է շինւած։ կամ Եւրէայի վրա՝ Ագամեմնոնի նաւը³։ կամ այն գաւաթը, որին իբրեւ գաղափար ծառայել է Հելենայի ձախ ստինքը։ Տեսել ես Ալեքսանդրիան, Մեմփիսը, քուրգերը, Իսիդի մազը, որ իր գլխից նա պոկեց Ոսիրիսի կսկծից⁴։ Լսել ես Մեմնոնի հառաչանքները⁵։ Աշխարհը ընդարձակ է և ամեն բան չէ վերջա-

672 Թ. Ք. ծ. յ. մի արարացի առաջնորդ ծախեց նրան մի հրէայի վրա, որ 900 ուղտ բեռնաւորեց նրա բրոնզով։

1 Prometheus—տիտան էր, որ Զևսի իշխելուց յետոյ մարդկանց կողմից սկսեց նրա հետ բանակցել այն զոհաբերութիւնների մասին, որ մարդիկ պէտք է աստուծոներին մատուցանէին, և կարողացաւ նրան խաբել։ Զևսը այս պատճառով մարդկանցից հուրը խեց, բայց Գ. գողացաւ հուրը երկնքից և վերադարձրից մարդկանց։ Այս բանի համար Զևսը նրան ցցով դամեց կրծքից Կովկասեան լեռներին, մինչև որ Հերակլէսը նրան ազատեց։ Ասում էին նոյնպէս, թէ Գ. է մարդկանց ստեղծել հողից, կամ հողից ու ջրից, Աթենասի օգնութեամբ։ Նրա որդին էր Դակալիոնը, որի ժամանակ ջրհեղեղ տեղի ունեցաւ։

2 Leda Տինդարէոսի կինը։ Սրան սիրահարւեց Զևսը և կաքապի գերպով նրա հետ միտուորւելով նրանից երկու ձու առաջացրեց, որոնցից մէկից դուրս եկաւ Հելենէն, միւսից՝ Կաստորն ու Գլլուքսը։

3 Agamemnon յոյների առաջնորդը Տրոյայի պատերազմի մէջ, որ սկսւել էր նրա եղբայր Մենէլաոսի կնոջ, Հելենէի պատճառով։ Հելենէին յափշտակել էր Տրոյայի Պրիամոս թագաւորի Գարիս որդին։

4 Իսիդը, եգիպտական (Նեղոսի հովտի) աստուծուհի էր, որ բեղմնաւորւում էր Նեղոսի աստծուց, Ոսիրիսից։ Նրա ամուսին Ոսիրիսին սպանեց Տիփոնը, և Իսիդը ողբում է նրան և որոնում։

5 Memnon—էոսի (արշալոյսի) որդին, արեւելեան Եթովպացից թագաւոր էր, որ օգնում էր Պրիամոսին յոյների դէմ։ Մեմ-

նում Անդրտիրբերիսում: Ես կընկերակցեմ Կեսարին և յիտոյ, երբ նա վերադառնալու լինի, կըթողնեմ նրան և կերթամ Կիպրոս, որովհետև այս ոսկեհեր իմ աստ-
լածուհիս կամենում է, որ մենք միասին Պափոսում աղաւնիներ մատուցանենք Կիպրիդին. իսկ պէտք է գիտենաս, որ ինչ որ սա կամենում է, այնպէս էլ լի-
նելու է:

— Քո ստրուկն եմ, — ասաւ Եւսիկէն:

Իսկ Պետրոնիոսը կռթնեց իր գլուխը նրա գոգին և ասաւ ժպտալով.

— Ուրեմն ստրուկի ստրուկն եմ: Զմայլւում եմ քեզ վրա, աստլածային, ոտից գլուխ:

Յետոյ դիմեց Վինիկիոսին.

— Ե՛կ մեզ հետ Կիպրոս: Բայց նախ և առաջ յի-
շիր, որ պէտք է տեսնես Կեսարի հետ: Վատ է, որ մինչև այժմ նրա մօտ չես եղել: Տիգելլինոսը պատ-
րաստ է այս բանից ի ֆրաս քեզ օգտուելու: Ուղիղ է, նա քո դէմ անձնական ատելութիւն չունի, բայց չէ կարող քեզ սիրել թէկուզ նրա համար, որ իմ քեռոր-
դին ես... Կասենք թէ հիւանդ էիր: Պէտք է մտածենք, թէ ի՞նչ ես պատասխանելու, եթէ հարցնէ քեզ Լիդի-
այի մասին: Ամենից լաւն է, ձեռքդ թափահարիր և ասա նրան, որ նա գոյութիւն ունէր, քանի որ քեզ չէր ձանձրացրել: Նա այդ կըհասկանայ: Ասա նրան

նոնի կոլոս չին անւանում սխալմամբ եգիպտացոյ Ամենոփ թա-
գաւորի կոլոսը, որի մնացորդները մինչև այսօր երևում են Մե-
գինետ-Քաբուլի մօտ. սա՛ ռոտը ոտի վրա դրած նստած արձան էր.
հաւանօրէն 27 թ. Ք. ծ. ա. սրա վերեւի մասը ընկաւ երկրաշար-
ժից, և այն ժամանակից ի վեր զարմանալի երեւոյթ էր տեղի
ունենում. արշալոյսին արձանի միջից լսում էին տարօրինակ
ձայներ, որոնք յիշեցնում էին կտրւած լարի ձայները. Այս առաջ
էր գալիս նրանից, որ արձանի քարի ճեղքածքի միջով օդ էր
անցնում, մանաւանդ արշալոյսին, օդի ջերմութեան փոփոխւելուց:

նոյնպէս, թէ հիւանդութիւնն է քեզ տանը պահել, թէ տենդդ աւելացել է այն վշտից, որ չէիր կարող Նէապոլում լինել և նրա երգեցողութիւնը լսել, և առողջանալուդ նպաստել է միայն այն յոյսը, որ նրան կըլսես: Մի քաշէիր չափազանցացնելուց: Տիգելլինոսը խոստանում է, որ Կեսարի համար կըսարքէ մի ինչոր ոչ միայն փառաւոր, այլ և կոպիտ բան,—բայց վախենում եմ, չըլինի թէ տակս փորէ: Վախենում եմ նոյնպէս քո այդ տրամադրութիւնից:

—Արդեօք գիտե՞ս,—ասաւ Վինիկիոսը,—որ կան մարդիկ, որոնք Կեսարից չեն վախենում և այնպէս խաղաղ են ապրում, կարծես թէ նա աշխարհիս հրեանքին չըլինէր:

—Գիտեմ ումն ես ականարկում. քրիստոնեաներին:

—Այո, միմիայն նրանք... Իսկ մեր կեանքը ի՞նչ է, եթէ ոչ շարունակ երկիրդ:

—Գլուխս տարար քո քրիստոնեաներովդ: Չեն վախենում Կեսարից, որովհետեւ նա գուցէ իրենց մասին նոյն իսկ չէ լսել և յամենայն դէպս ոչինչ նրանց մասին չըգիտէ, և այնքան են նրանցով հետաքրքրւում, որչափ թառամած տերեւներով: Իսկ ես քեզ ասում եմ, որ նրանք ապիկարներ են, որ այդ ինքդ ևս ղգում ես, և որ եթէ քո ընոյթը ղգւում է նրանց վարդապետութիւնից, այդ հէնց նրանիցն է, որ ղգում ես նրանց ապիկարութիւնը: Դու ուրիշ կաւից ծեփած մարդ ես, և այս պատճառով հանդիստ թող ինձ և քեզ ու ազատիր նրանցից: Մենք կարող ենք ապրիլ և մեռնել. իսկ ի՞նչ են նրանք կարող՝ այդ դեռ յայտնի չէ:

Վինիկիոսի ուշքը գրաւեցին այս խօսքերը, և տուն վերադառնալով՝ նա սկսեց մտածել, որ գուցէ իսկ-որ քրիստոնեաների այն բարութիւնն ու ողորմածութիւնը ցոյց է տալիս նրանց հոգու ապիկարութիւնը: Թւում

էր նրան, որ այն մարդիկ, որոնք ուժ ու քաջութիւն ունին, ընդունակ չէին լինի այդպէս ներելու: Նրա մտքով անցաւ, որ իսկ-որ այդ կարող է լինել այն զգաւորի պատճառը, որ իր հոռմէական հոգին զգում էր դէպի նրանց վարդապետութիւնը: «Մենք կարող ենք ապրել և մեռնել», — ասաւ Պետրոնիոսը: Իսկ նըրանք: Նրանք ընդունակ են միայն ներելու, բայց չըգիտեն ոչ ճշմարիտ սէր, ոչ ճշմարիտ ատելութիւն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը

Կեսարը Հռոմ վերադառնալով՝ չարացած էր, որ վերադարձել է, և մի քանի օր անցած նորից բորբոքւեց Աքայա գնալու փափագով: Նա մինչև անգամ հրովարտակ հանեց, թէ իր բացակայութիւնը երկար չի տևի և թէ հասարակական գործերը այդ պատճառով որ եւ փնասի չեն ենթարկւի: Յետոյ աւգուստիաններէ ընկերակցութեամբ, որոնց թւում գտնւում էր և Վինիկիոսը, հեռացաւ Կապիտալին, բարի ճանապարհի համար աստուածներին զոհ մատուցանելու: Բայց միւս օրը, երբ նա հերթով այցելեց Վեստայի մեհեանը, տեղի ունեցաւ մի դէպք, որ բոլոր մտադրութիւնների փոխւելու պատճառն եղաւ: Ներոնը չէր հաւատում աստուածներին, բայց վախենում էր նրանցից, մանաւանդ խորհրդաւոր Վեստան նրան այնպիսի սարսափ էր ազդում, որ աստուածութիւնն ու նւիրական կրակը տեսնելու միջոցին նրա մազերը զարհուրանքից փշաքաղւեցին, ատամները սեղմւեցին, բոլոր անդամներով սարսուռ անցաւ, և նա թեքւեց Վինիկիոսի ձեռքին, որ պատահմամբ գլտնւում էր հէնց նրա կողքին: Նրան իսկոյն դուրս բերին մեհեանից և տեղափոխեցին Պալատին, ուր թէև

շուտով բոլորովին ուշքի եկաւ, սակայն ամբողջ օրը անկողինը չէր թողնում: Նա յայտնեց, ի մեծ զարմանք ներկայ եղողներին, որ Աքայա գնալու միտքը վճռողապէս ետաձգում է, որովհետեւ աստուածութիւնը իրեն ծածուկ զգուշացրել է որեւէ կերպ շտապելուց: Մի ժամ անցած՝ արդէն հրապարակօրէն յայտարարւած էր ամբողջ Հռոմի ժողովրդին, որ Կեսարը, տեսնելով քաղաքացիների տխուր դէմքերը և սիրելով նրանց, որպէս հայրն իր զաւակներին, նրանց հետ է մնում, նրանց ուրախութիւնն ու վիշտը բաժանելու համար: Սուգանք ուրախացած էր այս վճռից և միաժամանակ վստահ էր, որ խաղեր ու հացի ճաշխումներ իր ձեռքից չեն փախչի: Մեծ բաղմութիւն խոնւեց Պալատիոնի դարպասի առջև, աղաղակներ արձակելով ի պատիւ աստուածային Կեսարի, իսկ նա ընդմիջեց իր ոսկրախաղը, ժամանակ էր անց կացնում աւգուստիանների հետ, և ասաւ.

—Այո, պէտք էր ետաձգել: Եգիպտոսն ու Արևելքի իշխանութիւնը, ինչպէս նախագուշակւած է, չէ կարող ձեռքիցս գնալ, նոյնպէս և Աքայան իմը կըլինի: Կըհրամայեմ կորնթական պարանոցը փոքել, իսկ Եգիպտոսում այնպիսի յիշատակարաններ կըկառուցանեմ, որոնց առջև բուրդերը մանկական խաղալիքներ կերևան: Կըհրամայեմ մի այնպիսի սփինքս շինել, որ եօթն անգամ աւելի մեծ լինի այն սփինքսից, որ Մեմփիսի՝ մօտերքում նայում է անապատին, բայց կը-

1 Սփինքս — մարդակերպ հրէշ, որի մարմինը, ըստ յոյների, առիւծի էր, բայց թեաւոր, գլուխը և կուրծքը՝ օրիորդի, պոչը՝ շան կայլն: Հաւանօրէն սկզբում ժանտախտի կերպարանաւորումն էր: Եգիպտոսում սփինքսներին ներկայացնում էին անթև, առիւծի մարմնով, տղամարդու գլխով և կրծքով, միայն թէ գլխին թաշկի-նակ կապած: Սովորաբար այսպիսի նստած սփինքսներ երկու

հրամայեմ, որ դէմքը իմինի նման լինի: Ապագայ դարերը կըխօսեն միայն այդ յիշատակարանի և իմ մասին:

—Արդէն ոտանաւորներովդ էլ ոչ թէ եօթն անգամ, այլ երեք անգամ եօթն անգամ աւելի մեծ յիշատակարան ես կառուցել, քան Քէոփսի բուրգն է ¹⁾, —ասաւ Պետրոնիոսը:

—Իսկ երգեցողութեամբ,—հարցրեց Ներոնը:

—Աւանդ, երանի՜ թէ հնարաւոր լինել կառուցանել քեզ համար այնպիսի մի արձան, ինչպիսին է Մեմնոնի արձանը, որ քո ձայների նման ձայներ արձակէր արևի ծագելու միջոցին: Եգիպտոսին կից ծովերում կըխոնւէին յաւիտենից յաւիտեան հաւեր, որոնց վրայից երեք աշխարհամասերից եկած ժողովուրդները ազանջ կըդնէին քո երգին:

—Աւանդ, ռի՛կ կարող է այդ անել,—ասաւ Ներոնը:

—Բայց կարող ես քանդակել տալ քո պատկերը, քաղրիզան կառավարելիս:

—Ճշմարիտ է, կանեմ այդ:

—Հնծայաբերութիւն արած կըլինիս մարդկութեան:

—Եգիպտոսում կըպսակւեմ Լուսնեակի հետ, որ այրի է, և կըլինիմ իսկական աստուած:

—Եւ աստղերը մեզ կին կըտաս, իսկ մենք կը կազմենք նոր համաստեղծութիւն, որ Ներոնի համա-

շարք շարւում էին տաճար տանող ճեմելիքի երկու կողմը: Ամենամեծ սփինքսը, որ գտնւում էր Մեմփիսի մօտ, քանդակած էր մը ամբողջական ժայռից և այնպէս մեծ էր, որ այժմ նրա առջևի թաթերի մէջտեղ գտնւած են մի բաւականին ընդարձակ մահաանի մնացորդներ:

1 Cheops, հին-եգիպտերէն Քու-Փու, նախնի Մեմփիսեան հարստութեան թագաւորը, ամենաբարձր բուրգը կառուցեց, որի բարձրութիւնը 716 ոտնաչափ է:

ստեղծութիւն կասւի: Բայց Վիտելիոսին պատկիր Նեղոսի հետ, որպէսզի հիպոպոտամներ բաղմացնէ: Տիգելիոսին նւիրիր անապատը, այն ժամանակ չաղկալների թագաւոր կըլինի:

— Իսկ ինձ ի՞նչ ես նշանակում,— հարցրեց Վատինիոսը.

— Ապիսը՝ օրհնէ քեզ: Այնպիսի հոյակապ խաղեր սարքեցիր մեզ համար Բենեվինտոնում, որ չեմ կարող քեզ վատ ցանկանալ. երկու կօշիկ կարիր Սֆինքսի համար, որի թաթերը փետանում են դիշերւայ ցրտից, իսկ յետոյ ոտնամաններ կըկարես՝ մեհեանների առջև ճեմելիք կաղմող կոլոսների համար: Ամին մէկը կըգտնէ այնտեղ համապատասխան պարապմունք: Դոմիտիոս Աֆերը, օրինակի համար՝ կըդառնայ դանձապահ², որպէս իր աղնութեամբ յայտնի մի մարդ: Սիրում եմ, Կեսար, երբ երազում ես Նզիպտոսի մասին, և տխրացնում է ինձ, որ զնալու մտադրութիւնդ ետաձգեցիր:

Իսկ Ներոնը ասաւ.

— Ձեր մահկանացու աչքերը չըտեսան, որովհետեւ աստլածութիւնը անտեսանելի է դառնում նրա համար, ում համար որ ուզում է: Իմացած եղէք, որ երբ Վես-

1 Apis—Մեմփիսի նւիրական եղը: Նրա նշաններն էին—բորովին սև դոյն, սպիտակ եռանկիւնի կամ քառակուսի բիծ ճակատին, սպիտակ, լուսնաձև բիծ աջ կողքին, ճիճւանման, սև մսի հանգոյց լեզւի տակ, երկու տեսակ մազերով զարդարւած պոչ: Նրա համար առանձին տաճար էր շինւած, ու ջրմերը կերակուր էին մատուցանում նրան ոսկէ անօթներով: Զոհեր էին մատուցանում նրան և ամեն տարի մէկ ամիս տօն էր կատարւում նրա պատէին: Եթէ սատկում էր, մինչև նոր ապիսի գտնուելը ընդհանուր ազգային սուգ էր պահւում:

2 Դոմիտիոս Աֆերը, երևի, ինչպէս վերը յիշեցինք, այն ժամանակ արդէն մեռած էր. հեղինակը այստեղ երևի սխալւում է:

տայի մեհեանումն էի, նա ինքը կանգնեց իմ կողքին և ասաւ իմ ականջիս. «ետաձգիր գնալդ»: Այս այնպէս անսպասելի կերպով կատարեց, որ զարհուրեցի, թէ և աստուածներ յայսպիսի ականքն հոգացողութեան համար պէտք է շնորհապարտ լինէի:

— Բոլորս զարհուրեցինք, — ասաւ Տիգեւլինոսը:

— Իսկ Ռուբրիա վեստալուհին ուշաթափեց:

— Ռուբրիան, — ասաւ Ներոնը. — ի՞նչպիսի ձիւնանման պարանոց ունի:

— Բայց քո նայածքից կարմրում է, աստուածային կեսար:

— Այո, ես ևս նկատել եմ այդ: Զարմանալի բան է: Վեստալուհի: Մի ինչ որ աստուածային բան կայ ամեն մի վեստալուհու մէջ. իսկ Ռուբրիան սաստիկ գեղեցիկ է:

Այստեղ նա մի ըոպէ մտածեց. յետոյ հարցրեց:

— Ասացէք ինձ, ինչո՞ւ Վեստայից մարդիկ աւելի են վախենում, քան ուրիշ աստուածներից: Ի՞նչ գաղտնիք կայ այստեղ: Ահա հէնց ինձ, սարսափ տիրեց, թէ և բարձրագոյն քրմապետ եմ: Յիշում եմ միայն, որ ընկնելու վրա էի և գետին կըզլորէի, թէ մէկը ինձ չըպահէր: Ո՞վ ինձ պահեց:

— Ես, — պատասխանեց Վինիկիոսը:

— Ահ, դու, «դաժան Արէս»¹, ինչո՞ւ չէիր եկել Բենեվենտոն: Ինձ ասացին, որ հիւանդ էիր, և ճշմա-

1 Ares, Զևսի և Հերայի որդին, կուրի և պատերազմի դաժան աստուածն էր, որ իրաւունք չէր ճանաչում և սպանութեան մէջ զւարճութիւն էր գտնում. նա սիրահարած էր Ափրոդիտէին և սրանից մի քանի որդի ունեցաւ (Համեմ. Վահագն և Աստղիկ): Հռոմում նա կոչւում էր Mars և համարւում էր Հռոմի հիմնադիր Հռոմուլոսի հայր:

րիտ՝ դէմքդ փոխւել է: Հա՛, լսել եմ, Կրոտոնը կամեցել էր քեզ սպանել: Ուղի՞ղ է այդ:

—Այո՛, և թեև կոտրեց, բայց պաշտպանւեցի:

—Կոտրած թևո՞վ:

—Ինձ օգնեց մի բարբարոս, որ Կրոտոնից ուժեղ է:

Ներոնը նայեց նրան զարմանքով:

—Կրոտոնից ուժե՞ղ: Հանաք չե՞ս անուամ: Կրոտոնը բոլոր մարդկանցի՜ց ուժեղ էր, իսկ այժմ ամենաուժեղն է եթովպացի Սիֆաքսը:

—Ասում եմ քեզ, Կեսար, ինչ որ իմ սեփական աչքովս տեսել եմ:

—Ո՞ւր է այդ մարգարիտը: Արդեօք նեմորենական արքայ չե՞ դառել:

—Չըգիտեմ, Կեսար: Աչքիցս կորցրի նրան:

—Չըգիտե՞ս նոյն իսկ՝ որ ազգութիւնիցն էր:

—Թեև կոտրւած էր, և չըկարողացայ ոչ մի բան իմանալ նրա մասին:

—Որոնի՞ր նրան ինձ համար և գտիր:

Սրա վրա Տիգելլինոսը ասաւ.

—Ե՛ս կըզբաղւեմ դրանով:

Բայց Ներոնը շարունակեց ասել Վինիկիոսին.

—Շնորհակալ եմ քեզնից, որ ինձ պահեցիր: Կարող էի վայր ընկնել և գլուխս ջարդել: Մի ժամանակ լաւ ընկերակից էիր, բայց պատերազմից յետոյ և Կորբուլոնի ձեռքի տակ ծառայելուց ի վեր մի քիչ վայրենացել ես, և սակաւ եմ տեսնում քեզ:

Յետոյ մի րոպէ լռելով, ասաւ.

—Ի՞նչպէս է այն աղջիկը... աղդրերը բարակ... որին սիրահարւել էիր և որին վերցրի Ալլոսների ձեռքից քեզ համար:

Վինիկիոսը շփոթեց. բայց Պետրոնիոսը խսկոյն նրան օգնութեան հասաւ:

— Գրազ կըգամ, տէր,—ասաւ նա,—որ մոռացել է: Տեսնո՞ւմ ես սրա շփոթութիւնը: Հարցրո՞ւ սրան այն մասին, թէ որքան կանայք է ունեցել այնուհետև. զլուխս գրաւ կըղնեմ, որ այդ հարցին ևս չի կարողանայ պատասխանել: Վինիկիոսները լաւ զինւորներ են, բայց առաւել ևս լաւ աքաղաղներ: Մի ամբողջ երամ է սրանց հարկաւոր: Պատժիր սրան դրա համար, տէր, և մի հրաւիրի այն մեծարքին, որը խոստանում է մեզ քո պատւին սարքել Տիգելլինոսը Ագրիպպայի լճի՝ վրա:

— Ոչ, չեմ անի այդ: Վստահ եմ Տիգելլինոսի վրա, որ հէնց այնտեղ երամը պակաս չի լինի:

— Կարո՞ղ են պակասել քարիտներ այնտեղ, որտեղ Ամորը կըլինի,—պատասխանեց Տիգելլինոսը:

Իսկ Ներոնը ասաւ.

— Չանձրոյթը սիրտս մաշում է: Աստուածուհու կամքով մնացի Հռոմում, բայց այս քաղաքը չեմ կարող տանել: Կերթամ Անտիոն: Խեղդւում եմ այս նեղ փողոցներում, այս փուլ եկող տների մէջ, այս զզւելի ուղիների մէջ: Հոտած օդը մինչև այստեղ է հասնում, իմ տունը և իմ պարտէզները: Ա՛հ, եթէ երկրաշարժը ոչնչացնէր Հռոմը, եթէ որևէ բարկացած աստուած գետնին հաւասարացնէր սրան, այն ժամանակ ցոյց կը տայի ձեզ, ինչպէս է հարկաւոր շինել մի քաղաք, որ աշխարհի զլուխ է և մի մայրաքաղաք:

— Կեսար,—պատասխանեց Տիգելլինոսը,—ասում ես՝ «եթէ որևէ բարկացած աստուած ոչնչացնէր այս քաղաքը». այդպէ՞ս է:

1 Այս լիճը փորել էր տւել Օգոստոս կայսեր փեսայ Ագրիպպան իր հոյակապ պարտէզներում:

—Այո: Ուրեմն ի՞նչ:

—Իսկ միթէ դու աստուած չես:

Ներոնը ձանձրացած արտայայտութեամբ ձեռքը թօթափեց և յետոյ ասաւ.

—Տեսնենք ի՞նչ ես պատրաստելու մեղ համար Ագրիպպայի լճի վրա: Յետոյ կը տեղափոխւենք Անտիոն: Դուք բոլորդ փոքր էք, ուստի չէք հասկանում, որ ինձ հարկաւոր են մեծ բաներ:

Այս ասելով՝ նա իր աչքերը փակեց, այդ եղանակով նշան տալով, թէ հանգստանալու պէտք ունի: Եւ աւզուստիանները սկսեցին ցրւել: Պետրոնիոսը դուրս եկաւ Վինիկլիոսի հետ և ասաւ նրան.

—Ուրեմն հրաւիրւած ես մեծարքին մասնակցելու: Պղինձօրուսը հրաժարւել է ճանապարհորդութիւնից. բայց դրա փոխարէն աւելի գոլթիւններ կանէ, քան երբ և իցէ, և քաղաքում ինչ ուզենայ կանէ, ինչպէս իր սեփական տանը: Աշխատիր դու ևս այդ գոլթիւնների մէջ զլարճութիւն ու մոռացութիւն գտնել: Դրողը տանէ, ամբողջ աշխարհին տիրել ենք և իրաւունք ունինք զլարճանալու: Դու, Մարկոս, շատ գեղեցիկ տղամարդ ես, և դրան եմ մասամբ վերագրում այն սէրը, որ ունիմ դէպի քեզ: Դիանա Եփեսացին վկայ. երանի թէ դու կարողանայիր տեսնել քո միացած յօնքերը և քո դէմքը, որից երևում է քերիտնելի հին սերունդը: Այն մնացածները քո առջև ազատագիրներ են երևում: Այո: Եթէ այն վայրենի վարդապետութիւնը չլլինէր, Լիզիան այսօրւան օրը քո տանը կ'լլինէր: Դեռ դու փորձիր ինձ ապացուցանել, որ նրանք կեանքի և մարդկանց թշնամիներ չեն... Քեզ հետ լաւ են վարւել, և կարող ես երախտապարտ լինել. բայց ևս քո տեղը՝ կատէի այդ վարդապետութիւնը և զլարճութիւն կորոնէի այնտեղ, ուր այդ կա-

րելի է գտնել: Գեղեցիկ տղամարդ ես կրկնում եմ քեզ, իսկ Հռոմը լի է մարդաթողներով:

— Զարմանում եմ միայն, որ այդ բոլորը դեռ քեզ չէ ձանձրացնում, — պատասխանեց Վինիկիոսը:

— Ո՞վ է քեզ այդ ասել: Այդ վաղուց ինձ ձանձրացնում է, բայց ես քո տարիքը չունիմ: Ես վերջապէս ունիմ ուրիշ սիրած բաներ, որ դու չունիս: Գրքեր եմ սիրում, որ դու չես սիրում. բանաստեղծութիւն եմ սիրում, որ քեզ պախարակելի է երևում. անօթներ, գեմմաներ և բազմաթիւ այնպիսի բաներ եմ սիրում, որոնց վրա դու չես էլ նայում. մէջքացաւ ունիմ, որ դու չես ունեցել. վերջապէս ես գտել եմ Եւնիկէին, որ դու ոչ մի այդպիսի բան չես գտել... Ինձ համար լաւ է տանը, գեղարւեստի առաջնակարգ ստեղծագործութիւնների շրջանում, իսկ քեզ երբէք գեղասէր չեմ շինի: Ես գիտեմ, որ կեանքի մէջ այլևս ոչինչ չեմ գտնի, բացի այն բանից, ինչ որ գտել եմ. իսկ դու ինքդ չըգիտես, որ դու շարունակ յոյս ունիս և որոնում ես: Եթէ առջևդ մահը կանգնէր, դու, չընայելով քո ամբողջ քաջութեանդ և բոլոր վշտերիդ, կը մեռնէիր, զարմանալով որ արդէն պէտք է կեանքը թողնել. իսկ ես կընդունէի նրան իբրեւ մի անհրաժեշտութիւն, այն համոզմունքը սրտումս, որ աշխարհիս երեսին ոչ մի այնպիսի պտուղ չըկայ, որի համը տեսած չըլինէի: Զեմ շտապում, բայց չեմ էլ յապաղի, միայն կաշխատեմ որ մինչև վերջ կեանքս ուրախ լինի: Աշխարհիս երեսին կան ուրախ թերահաւատներ: Ստոյիկները ինձ համար յիմարներ են, բայց ստոյիկեան փիլիսոփայութիւնը գոնէ բնաւորութիւնն է ամրացնում, իսկ քո քրիստոնեաները աշխարհ են մըտցնում տրամութիւն, որ կեանքի մէջ նոյն է, ինչ որ բնութեան մէջ անձրեր: Գիտե՞ս ինչ եմ իմացել: — Այն

հանդէսի ժամանակ, որ Տիգիլլինոսն է սարքում Ագրիպպայի լճի ափերին, կանգնած կըլինին լուսանարիոններ¹, իսկ նրանց մէջ հաւաքւած կըլինին Հռոմի առաջնակարգ տների կանայք: Արդեօք չի՞ գտնւի դոնէ մէկը, որ իր գեղեցկութեամբ կարողանար քեզ ուրախացնել: Կըլինին և օրիորդներ, որոնք կեանքի մէջ առաջին անգամ են աշխարհ դուրս գալիս... իբրև նիմֆաներ: Այսպէս է մեր հռոմէական կայսրութիւնը: Արդէն տաք է. հարաւային քամին կըտաքացնէ ջրերը և չի փնսսի մերկ մարմիններին: Իսկ դու, Նարկիս, իմացած եղիր, որ չի գտնւի ոչ մէկը, որ քեզ ընդդիմադրէր, ոչ մէկը, թէկուզ վեստալուհի լինէր:

Վինիկլիոսը սկսեց ձեռներով պլխին խփել, ինչպէս մի մարդ, որ միշտ մի մտքով է զբաղւած:

— Բախտ է պէտք, որ այդպիսի մէկին հանդիպեմ:

— Իսկ ո՞վ է մեղաւոր, եթէ ոչ քրիստոնեաները: Բայց մարդիկ, որոնց նշանն է խաչը, չեն կարող ուրիշ տեսակ լինել: Լսիր ինձ. Յունաստանը գեղեցիկ էր և ստեղծեց աշխարհիս իմաստութիւնը. մենք ստեղծեցինք ուժը. իսկ ի՞նչ ես կարծում, ի՞նչ կարող է ստեղծել այդ վարդապետութիւնը: Եթէ գիտես, բացատրիր ինձ. Պոլլուքսը վկայ, չեմ կարողանում հասկանալ:

Վինիկլիոսը ուսերը շարժեց:

— Այնպէս է թւում, կարծես վախենում ես, չըլինի թէ քրիստոնեայ դառնամ:

— Վախենում եմ, չըլինի թէ կեանքդ փճացնես: Եթէ չես կարող Յունաստան լինել, եղիր Հռոմ, իշխիր և օգտւիր: Մեր գթութիւնները այն պատճառով մի

¹ Lupanarium—պոռնկանոց:

որևէ իմաստ ունին, որ նրանց մէջ ծածկւած է հէնց այդպիսի մի միտք: Պղինձմօրուսին ատում եմ, որովհետև նա խեղկատակ յոյն է: Եթէ նա իրան հռոմայեցի համարէր, կըխոստովանէի նրան, որ արդարացի է, իրան զօութիւններ թոյլ տալով: Խոստացիր ինձ, որ եթէ այժմ տուն վերադառնալով, կըպատահես որ եւ քրիստոնեայի, լեզու ցոյց կըտաս նրան: Եթէ դա Գլաւկոս բժիշկը լինի, նա մինչև անգամ չի զարմանայ: Ցտեսութիւն Ագրիպպայի լճի վրա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

Պրետորիանները շրջապատել էին Ագրիպպայի լճի ափերին բուսնող անտառները, որպէսզի չափազանց բազմաթիւ հանդիսականների ամբոխը չըխանգարէ Կեսարին ու նրա հիւրերին: Առանց այն էլ ասում էին, թէ այն ամենը, ինչ որ հարստութիւնով, խելքով կամ գեղեցկութիւնով աչքի էր ընկնում Հռոմում, պէտք է ներկայ լինէր այդ մեծարքին, որի հաւասարը չէր եղել քաղաքի պատմութեան մէջ: Տիգելլինոսը կամենում էր վարձատրել Կեսարին Արքայական ճանապարհորդութիւնը ետաձգելու համար և միևնոյն ժամանակ գերազանցել ամենքից, որոնք երբևիցէ հիւրասիրել էին Ներոնին, և ցոյց տալ նրան, որ ոչ ոք նրան այդպէս զլարճացնել չի կարողանայ: Այս նպատակով դեռ ևս Կեսարի հետ Նէպոլում և յետոյ Բենեվենտոնում եղած ժամանակ պատրաստութիւններ էր տեսնում և հրամաններ էր արձակում, որ աշխարհի ամենահեռաւոր ծայրերից անասուններ, թռչուններ, հազագիւտ ձկներ և բոյսեր բերլին, չըմոռանալով և անօթներն ու մանւածքերը, որոնք պէտք է վայելչաց-

Կէին մեծարքը: Ամբողջ գաւառների եկամուտները
 ծախսում էին ցնորամիտ մտքերին պոհացում տալու
 համար, բայց այս բանի վրա աղդեցիկ պալատական
 սիրելին հարկ չունէր ուշադրութիւն դարձնելու: Նրա
 ազդեցութիւնը օրէցօր աճում էր: Տիգելլինոսը գուցէ
 դեռ ուրիշներից աւել սիրելի չէր Ներոնի համար,
 բայց աւելի ու աւելի անհրաժեշտ մարդ էր դառնում:
 Պետրոնիոսը անհամեմատ գերազանցում էր նրանից
 արտաքին փայլով, խելքով, սրամտութեամբ, և խօ-
 սակցութիւնների ժամանակ աւելի լաւ էր կարողա-
 նում զւարճացնել Կեսարին, բայց իր անբախտութիւ-
 նից՝ գերազանցում էր նրա նախանձը: Նա չըզիտէր
 նոյնպէս ամեն բանի մէջ հլու գործիք լինել, և Կեսա-
 րը վախում էր նրա կարծիքից, երբ բանը գեղարուես-
 տին և ճաշակին էր վերաբերում, իսկ Տիգելլինոսից
 նա երբէք չէր քաշւում: Հէնց «erbitur elegantiarum»
 անունը, որ տալիս էին Պետրոնիոսին, գրգռում էր
 Ներոնի ինքնասիրութիւնը.— ո՛վ, եթէ ոչ նա ինքը,
 պէտք է այս անունը կրէր: Տիգելլինոսը սակայն այն-
 քան խելք ունէր, որ հասկանում էր իր պակասու-
 թիւնները, և տեսնելով, որ չէ կարող մրցել ոչ Պետ-
 րոնիոսի, ոչ Լուկանոսի հետ, ոչ էլ ուրիշների հետ,
 ընդ անկում կամ ծագումի, կամ տաղան-
 ի, կամ գիտութեան շնորհիւ, վճռել էր նրանց յաղ-
 քել իր քսու ծառայութիւններով ու նախ և առաջ
 այնպիսի շոռայութեամբ, որ նոյն իսկ Ներոնի երեւա-
 կայութիւնը ապշած մնայ:

Տիգելլինոսը մեծարքը սարքել էր հսկայական մի
 լսատի վրա, որ ոսկեղօծած գերաններից էր կապւած:
 Նրա ծայրերը զարդարւած էին Կարմիր ծովի և Հընդ-
 կան ուկիւանոսի մէջ բռնած ճոխ խեցիներով, որ
 մարգարտի և ծիածանի գոյներով էին ցոլցւում: Կող-

քերը ծածկւած էին արմաւենիների պուրակներով, լոտոսի անտառիկներով և բացւած վարդենիներով, որոնց մէջ թագ էին կեցած անուշահոտութիւններ ցայտող շատրւաններ, աստլածների արձաններ և ոսկէ կամ արծաթէ վանդակներ՝ բազմերանգ թռչուններով։ Մէջտեղում բարձրանում էր ահագին մի վրան, կամ աւելի ճիշդը՝ տեսարանը չըծածկելու համար, միայն վրանի վերնածածկը՝ ասորական ծիրանուց կարած և արծաթէ սիւնների վրա ամրացրած, իսկ նրա տակ արևի պէս փայլում էին հիւրերի համար պատրաստւած սեղանները, որոնց վրա բարձւած էր ալեքսանդրիական ապակեղէն, բիւրեղեղէն և ուղղակի անգին անօթներ, որ յափշտակւած էին Իտալիայից, Յունաստանից և Փոքր Ասիայից։ Լաստը, որ իր վրայ կուտակւած բոյսերի շնորհիւ կղզու և պարտէզի տեսք ունէր՝ միացած էր ոսկեթելից և ծիրանուց ոլորած ժապաւէններով նաւակների հետ, որոնք ձկների, կարապների, ձկնկուլների և ֆլամինգների ձևեր ունէին. այս նաւակների մէջ, գունաւոր թիերի կոթերի մօտ նստած էին թիավարներ և թիավարուհիք, մէկը միւսից գեղեցիկ կազմւածքով և գծագրութիւններով, մազերը արևելեան եղանակով գանգուրւած կամ ոսկէ ցանցիկների մէջ հաւաքւած։ Երբ ներոնը Պոպպէայի և աւգուստիանների հետ մտաւ գլխաւոր լաստը և նստեց ծիրանի ծածկի տակ, այս նաւակները տեղից շարժւեցին, թիերը սկսեցին ջրին խփել, ոսկէ ժապաւէնները ձգւեցին, և լաստը մեծարքի ու հիւրերի հետ միասին սկսեց շարժւիլ ու պտոյտներ անել լճի վրայով։ Նրան շրջապատեցին ուրիշ նաւակներ և ուրիշ փոքրիկ լաստեր.—այստուղ էին կիթառ ու տաւիղ ածող կանայք, որոնց վարդագոյն մարմինները երկնքի ու ջրի կապոյտ ֆօնի վրս, ոսկէ գործիքների ցոլքերի մէջ, կարծես կլանում էին

այդ կապոյտն ու այդ ցուքերը, փոփոխուամ էին գոյ-
ները և ծաղկում էին ծաղիկների պէս:

Ափի անտառներից, երևակայական շինութիւննե-
րից, որ դիտմամբ էին շինւած և ծածկւած էին ծառե-
րի խտութեան մէջ, լսում էին նոյնպէս երգի և երա-
ժշտութեան ձայներ: Հնչեց շրջակայքը, հնչեցին ան-
տառները, արձագանգը կրկնեց փողերի ու շփոփոյների
ձայնը: Ինքը Կեսարը, մի կողմից Պոպպէային, իսկ
միւս կողքից Պիթագորասին՝ ունենալով՝ զարմանում
էր և մանաւանդ երբ նաւակների մէջ երևում էին ե-
րիտասարդ ստրուկ աղջիկներ՝ սիրենանների պէս զար-
դարւած, կանաչ ցանցով ծածկւած, որ ձկան թեփուկի
նման էր շինւած, և անխնայ գովում էր Տիգելլինոսին:
Իայց իր սովորութեան համեմատ՝ նա նայում էր Պետ-
րոնիոսին, կամենալով իմանալ arbiter-ի կարծիքը,
բայց սա երկար ժամանակ անտարբեր էր մնում, և երբ
նրան ներոնը ուղղակի հարցրեց, նա պատասխանեց.

— Կարծում եմ, տէր, տասը հազար մերկացած
աղջիկներ աւելի քիչ տպաւորութիւն են թողնում, քան
մէկը:

Սակայն Կեսարը հաւանում էր «լողացող մեծար-
քը», որովհետև մի նոր բան էր: Վերջապէս՝ ըստ սո-
վորականին այնպիսի ընտիր կերակուրներ էին մա-
տուցւում, որ Ապիկիոսի՝ երևակայութիւնը ապշած կը-

1 Pythagoras գեղեցիկ պատանու հետ ներոնը հրամայեց
դռակել իրան. քրմերը պսակադրութիւնը կատարեցին, ճշդիւ հե-
ռեկով քրմական բոլոր արարողութիւններին:

2 M. Gavius Apicius որկրամուր իր ահագին կարողութիւնը
կերութեամբի տւաւ և անձնասպանութիւն գործեց, հաշւելով, որ
բոլոր պարտքերը վճարելուց յետոյ իրան մնալու է միայն 10 մի-
լիոն սեստերց (500,000 ոսկւուց աւելի), և վախենալով՝ չըլինի
թէ սովից մեռնի:

մնար նրանց տեսքից, և այնքան տեսակ դիմիւններ, որ Ոթոնը, որ ութսուն տեսակ էր մատուցանում, ամօթից ջրի տակ թագ կըկենար, եթէ միայն կարողանար այդ ճոխութիւնը տեսնել: Սեղանին, բացի կանանցիդ, նստած էին միայն աւգուստիանները, որոնց մէջ Վինիկիոսը բոլորին մթնեցնում էր իր գեղեցկութեամբ: Մի ժամանակ նրա կազմածքն ու դէմքը չափազանց ցոյց էին տալիս նրա ի պաշտօնէ գինւոր լինելը. այժմ ներքին յուզմունքներն ու ֆիզիքական ցաւը, որ նոր էր կրել, այնպէս սուր ու որոշ բնոյթ էին տւել նրա դժերին, կարծես նրանց վրայով անցած լինէր վարպետ-քանդակագործի վարժ ձեռքը: Նրա կաշին կորցրել էր նախկին թխութիւնը, բայց պահպանել էր Նոմիդիական մարմարի ոսկեգոյն փայլմունքը: Աչքերը աւելի մեծ ու թախծալի էին դառել: Միայն նրա իրանը պահպանել էր նախկին ուժեղ, կարծես զրահի համար ստեղծւած ձևերը, բայց լեզէոնականի այս իրանի վրա երևում էր յոյն աստծու կամ գոնէ ազնւագարմ պատրիկի միաժամանակ թէ՛ նրբագիծ և թէ՛ գեղանի գլուխը: Պետրոնիոսը, որ ասում էր նրան, թէ ոչ մի աւգուստիանուհի չի կարողանայ և չի ուզենայ նրան ընդդիմադրել, իբրև մի փորձւած մարդ էր ասում: Նայում էին նրան այժմ ամենքը, նոյն իսկ Պոպպէան և վեստալուհի Ռուբրիան, որի մեծարքին ներկայ գլտնւելը կեսարն էր կամեցել:

Լեռների ձիւնի մէջ սառեցրած գիւնները շուտով բորբոքեցին հիւրերի սրտերն և գլուխները: Ափերի խիտ անտառների միջից դուրս էին գալիս նոր և նոր նաւակներ, որ ծղրիդի ու խամաճուկի ձևեր ունէին: Լճի կապոյտ երեսը կարծես ծածկւած լինէր ծաղիկների թերթիկներով կամ թիթեռնիկներով: Նաւակների վրայից այս ու այնտեղ թռչում էին արծաթէ և կա-

պոյտ թելերով կամ ժապաւէններով կապած աղաւնի-
ներ և Հնդկաստանից ու Աֆրիկայից բերած ուրիշ թռու-
չուններ: Արևը արդէն անցել էր երկնքի մեծ մասը,
բայց օրը, թէև մեծաբքը տեղի էր ունենում մայիսի
սկզբներին, տաք էր և մինչև անգամ տօթ էր: Լիճը
ծփում էր թիակների հարւածներից, որոնք կրկնում
էին երաժշտութեան չափի թելադրանքով. բայց օդի
մէջ ամենափոքրիկ զով չէր փչում, և անտառները ան-
շարժ կանգնած էին, կարծես ապշած լսելիս և նայելիս.
Ինչէն ջրի վրա կատարւող անցքերին: Կաստը շարու-
նակ շրջում էր լճի վրայով, տանելով իր վրա աւելի
ու աւելի հարբած և աղաղակող հիւրերին: Դեռ խըն-
ջոյքի կէսին հասած չէին, երբ արդէն այն կարգը
չէին պահպանում, որով նստել էին սեղանի սկզբ-
քում: Ինքը Կեսարը օրինակ տւաւ. նա վեր կացաւ հրա-
մայեց Վինիկիոսին իրան տեղ տալ, որ բազմած էր
մուրրիայի կողքին, և նրա տրիկլինիոնը՝ բռնելով՝
սկսեց մի ինչ-որ բան շշնջալ վեատալուհու ականջին:
Վինիկիոսը Պոպպէայի կողքին գտնւեց, որ մի վայր-
կեանից նրան իր ձեռքը մեկնեց, որպէս զի նա կապէ
իր բացւած ապարանջանը, և երբ երիտասարդը այս-
արաւ մի փոքր դողդոջուն մատներով, նա իր երկայն
թերթերունքների տակից ձգեց նրա վրա կարծես ա-
մօթխած մի հայեացք և կարծես յանդիմանելով շար-
ժեց իր ոսկեհեր գլուխը: Այդ միջոցին արևը աւելի

1 Triclinium—երեք բազմոցների կամ երեք բարձերի միա-
ցում սեղանի շուրջը, որովհետև կայսրների ժամանակ միշտ բազ-
մած էին ճաշում: Սեղանի շուրջը կողմը աղատ էր. այնտեղից
էին կերակուրներ մատուցանում: Տրիկլինիոն կոչւում էին և սե-
ղանատունները: Անւանի հռոմայեցիք իրանց տներում մի քանի
սեղանատուններ էին ունենում, տարւայ եղանակներին յարմարեց-
րած:

մեծ, աւելի կարմիր էր դարձել և կամաց գլորւում էր անտառների գագաթների ետևը. հիւրերը մեծ մասամբ բոլորովին հարբած էին: Լաստը պտտում էր այժմ ամփերին շատ մօտիկ, ուր ծառերի և ծաղիկների միջից երևում էին ֆաւնների կամ սատիրների պէս հագնւած մարդկանց խմբեր, որոնք Փլէյտ, սրինգ և թմբուկ էին նւագում, նոյնպէս և աղջիկների խմբեր, որ նիմֆաներ, դրիադներ, համադրիադներ՝ էին ներկայացնում: Վերջապէս մութը կոխեց, իսկ վրանի տակից լսեցին հարբած աղաղակներ ի պատիւ Լուսնեակի. այդ միջոցին անտառները լուսաւորւեցին հազարաւոր լապտերներով: Ափին կանգնեցրած լուպանարիոններից դուրս թափւեցին լոյսի փնջեր, տերասների վրա երեւացին նոր՝ նոյնպէս մերկ խմբեր, որոնք հռոմէական առաջնակարգ տների կանանցից և աղջիկներից էին բաղկացած: Սրանք գոչիւններով ու սանձարձակ շարժումներով սկսեցին կանչել հիւրերին: Լաստը վերջապէս ամփին հասաւ. Կեսարը և աւգուստիանները դուրս թռան անտառները, ցրւեցին լուպանարիոններում, խըտութեան մէջ ծածկւած վրաններում, շատրւանների և աղբիւրների մէջ արհեստական կերպով շինւած քարայրներում: Բոլորն էլ խելքները կորցրին. ոչ ոք չըզփտէր ուր է կորել Կեսարը, ով է սենատոր, ով է ասպետ, ով է կաքաւիչ կամ նւագածու: Սատիրները և ֆաւնները սկսեցին հալածել նիմֆաներին: Տիրսերով խփում էին լապտերներին, որպէս զի հանգչեն: Անտառների մի քանի մասերում մթութիւն տիրեց: Բայց ամեն տեղ լսելի էին բարձր աղաղակներ, մէկ՝ ծիծաղ,

1 Ֆաւն—դաշտերի և անտառների հռոմէական ասուած:—
Դրիադներ—անտառային ոգիներ—Համադրիադներ—ծառերի հետ միատեղ ապրող ոգիներ: Նիմֆա—բնութեան զանազան իրերի յաւերածահարս-ոգիներ յոյների մէջ:

մէկ՝ շշուէնջ, մէկ էլ՝ մարդկային կուրծքերի զսպւած շնչառութիւն: Իսկ-որ Հռոմը մինչև այդ օրը այդօրինակ բան չէր տեսել:

Վինիկիոսը հարբած չէր, ինչպէս Կեսարի պալատում էր այն մեծարքին, որին և Լիզիան ներկայ էր. բայց նրան ևս շլացրեց և արբեցրեց այն բոլորի տեսքը, ինչ որ կատարւում էր, և վերջը նրան տիրեց զըլարճութեան տենչը: Դուրս ցատկելով անտառը՝ նա ուրիշների հետ միասին վազվզում էր, ղննելով՝ դրի-աղներից որը կերևայ իրան ամենից սիրուն: Ամեն լոպէ նրա մօտից թռչում անցնում էին երգելով ու աղաղակելով նրանց նոր և նոր երամները. սրանց հալածում էին ֆաւնները, սատիրները, սենատորները, ասպետները և երաժշտութեան ձայները: Տեսնելով վերջապէս աղջիկների մի խումբ, որին առաջնորդում էր Դիանայի պէս զարդարւած մէկը, նա մօտ ցատկեց, կամենալով մօտիկից նայել աստուածուհուն. և յանկարծ նրա սիրտը մեռաւ կրծքի մէջ: Ահա թւաց նրան, որ այդ՝ լուսնեակը գլխին աստուածուհին Լիզիային է նըման:

Իսկ աղջիկները շրջապատեցին նրան մոլեգնած պարով և մի վայրկեանից, կամենալով երևի նրան իրանց ետեից ընկնելու դրդել, ցրեցին այծեամների երամի պէս: Բայց նա իր տեղը մնաց բաբախող սըրտով, շունչը կտրած, որովհետև թէև նկատեց, որ Դիանան Լիզիան չէ և մօտիկից մինչև անդամ նրան չէր նմանում, չափազանց սաստիկ յուզմունքը սպառեց իր ոյժերը: Յանկարծ նրան տիրեց Լիզիայի կարօտը, մի այնպիսի անսահման կարօտ, որպիսին կեանքի մէջ երբէք չէր զգացած, և աղջկայ սէրը ծածկեց նրա սիրտը նոր և ուժգին ալիքով: Երբէք աւելի թանկազին, աւելի մաքուր ու աւելի սիրւած չէր երևացել նրան,

քան մոլեգնութեան ու վայրենի անառակութեան այդ անտառի մէջ։ Մի բոպէ առաջ ինքն էր կամենում այդ բաժակից խմել և մասնակցել այդ սանձարձակ ու անպատկառ հեշտանքին, իսկ այժմ ցնցւեց զգւանքից ու դազրութիւնից։ Նա զգաց, որ գարշանքը խեղդում է իրան, որ կուրծքը մաքուր օդ է պահանջում, իսկ աչքերը՝ այս սարսափելի անտառի խիտ ծառերով չըծածկւած աստղեր, ու վճռեց փախչել։ Բայց նոր էր շարժւել, երբ նրա առջև կանգնեց մի կերպարանք, որի գլուխը քօղով էր պատած, և ձեռները նրա ուսերին յենելով՝ սկսեց շշնջալ, ջերմ շնչով այրելով նրա դէմքը.

— Սիրո՞ւմ եմ քեզ... Ե՛կ... Ո՛չ ոք մեղ չի տեսնի, չտապիր։

Վինիկիոսը սթափւեց կարծես մի քնից։

— Ո՞վ ես դու։

Իսկ նա կպաւ նրան իր կրծքով և սկսեց ստիպել.

— Շտապիր։ Տես, ինչպէս այստեղ դատարկ է, իսկ ես քեզ սիրում եմ։ Ե՛կ։

— Ո՞վ ես դու, — կրկնեց Վինիկիոսը։

— Իմացիր։

Այս ասելով՝ նա քօղի տակից հպեց իր շրթունքները նրա շրթունքներին, միևնոյն ժամանակ դէպի ինքը քաշելով նրա գլուխը, մինչև որ վերջապէս, երբ շունչը պակասեց, երեսը հեռացրեց նրանից։

— Սիրո՞յ գիշեր... մոռացութեան գիշեր, — ասում էր նա, արագութեամբ օդ ծծելով։ — Այսօր կարելի է... Ես քոնն եմ։

Բայց Վինիկիոսին այրեց այդ համբոյրը և լցրեց նորից զգւանքով։ Նրա սիրտն ու հոգին ուրիշ տեղ էին և ամբողջ աշխարհի երեսին նրա համար ոչ ոք գոյութիւն չունէր, բացի Լիզիայից։

—Ուստի ձեռքով հեռացնելով փաթաթեալ կերպարանքը՝ նա ասաւ.

—Ով էլ որ լինիս, ես ուրիշին եմ սիրում և քեզ չեմ ուզում:

Իսկ կինը գլուխը թեքեց նրա կողմը:

—Բարձրացրու քօղս:

Բայց այդ վայրկեանին մերձաւոր մրտենիների տերէները սօսափեցին, կերպարանքը անհետացաւ երազի տեսիլի պէս, միայն հեռւից լսելի եղաւ նրա մի տարօրինակ և չարագուշակ ծիծաղը:

Պետրոնիոսն էր կանգնած Վինիկիոսի առջև:

—Լսեցի և տեսայ,—ասաւ նա:

Իսկ Վինիկիոսը պատասխանեց.

—Գնանք այստեղից:

Եւ գնացին: Անցան լոյսով վառւող լուպանարիոնները, անտառը, հեծեալ պրետորիանների շղթան և դրտան իրանց դեսպալները:

—Կըմտնեմ քո դեսպալը,—ասաւ Պետրոնիոսը:

Եւ նստեցին միասին: Բայց ճանապարհին երկուսն էլ լուռ էին: Միայն երբ արդէն գտնւում էին Վինիկիոսի տան ատրիոնում, Պետրոնիոսը ասաւ:

—Գիտե՞ս ով էր:

—Ռուբրիան,—հարցրեց Վինիկիոսը և զարհուրեց այն մտքից, որ Ռուբրիան վեստալուհի էր:

—Ո՛չ:

—Ուրեմն ո՞վ:

Պետրոնիոսը իջեցրեց ձայնը.

—Վեստայի կրակը սրբապղծւած է, որովհետեւ Ռուբրիան Կեսարի հետ էր: Իսկ քեզ հետ խօսում էր...

Այստեղ նա վերջացրեց աւելի ցածր ձայնով.

—Diva Augusta-ն¹:

1 «Առաւածային Աւգուստան», այսինքն Պոպպեան:

Մի րոպէ լռութիւն տիրեց:

— Կեսարը, — ասաւ Պետրոնիոսը, — չըկարողացաւ թագցնել նրանից իր տափանքը դէպի Ռուբրիան, ուստի Պոպպէան գուցէ կամենում էր վրէժխնդիր լինել. իսկ ես խանգարեցի ձեզ նրա համար, որ եթէ, ճանաչելով Աւգուստային, մերժէիր նրան՝ առանց փրկելու յոյսի կորած էիր դու, Լիգիան և գուցէ և ես:

Բայց Վինիկիոսը բռնկեց.

— Կոկորդոս է հասել Հռոմը, Կեսարը, մեծարքը, Աւգուստան, Տիգելլինոսը և դուք բոլորդ: Խեղդւում եմ, չեմ կարող այստեղ ապրել, չեմ կարող: Հասկանում ես:

— Գլուխը, դատողութիւնը, չափը կորցնում ես... Վինիկիոս...

— Սիրում եմ աշխարհիս երեսին միայն նրան:

— Ուրեմն ի՞նչ:

— Ուրեմն ոչ մի ուրիշ սէր չեմ ուզում, չեմ ուզում ձեր կեանքը, ձեր մեծարքները, ձեր անամօթութիւնը և ձեր ոճիրները:

— Ի՞նչ է քեզ պատահում: Արդեօք քրիստոնեայ ես:

Իսկ երիտասարդ տղամարդը ձեռներով գլուխը բռնեց և սկսեց կրկնել կարծես յուսահատութեամբ.

— Դեռ ո՛չ, դեռ ո՛չ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ

Պետրոնիոսը տուն վերադարձաւ, ուսերը թափահարելով և սաստիկ անբաւական: Այժմ նա ես նկատեց, որ Վինիկիոսն ու ինքը դադարել են միմեանց հասկանալուց և որ իրանց հոգիները միմեանցից հե-

ռացել են: Մի ժամանակ Պետրոսիոսը ահագին աղբե-
ցութիւն ունէր երիտասարդ զինւորականի վրա: Ամեն
բանի մէջ նրա համար օրինակ էր, և յաճախ մի քա-
նի հեգնական խօսք բաւական էր իր կողմից՝ Վինի-
կիոսին որևէ բանից ետ կանգնեցնելու կամ որևէ բա-
նի դրդելու համար: Այժմ այս բոլորից ոչինչ չէր մնա-
ցել, այն առտիճան, որ Պետրոսիոսը մինչև անգամ չէր
փորձում նախկին միջոցները, զգալով որ իր սրամտու-
թիւնն ու հեգնութիւնը առանց որևէ հետեանքի կը
սահեն այն նոր զրահի վրայով, որ Վինիկիոսի հոգու
վրա դրել էր սէրն ու քրիստոնէական անհասկանալի
աշխարհի հանդիպումը: Փորձած թերահաւատը հաս-
կացաւ, որ կորցրել է նրա հոգու բանալին: Այս բանը
նրա սիրտը լցնում էր անբաւականութեամբ և մինչև
անգամ երկիւղով, որ աւելի ուժեղացել էր այդ գի-
շերայ դէպքերից: «Եթէ դա Աւգուստայի կողմից մի
անցնող ցանկութիւն չէ, եթէ աւելի տևողական մի
կիրք է՝ մտածում էր Պետրոսիոսը, — ուրեմն երկուսից
մէկը կըլինի. կամ Վինիկիոսը նրան չի ընդդիմադրի,
և կարող է որևէ պատահմունքից կորչել, կամ թէ, որ
այժմ նրանից սպասելու է, կընդդիմադրէ, և այս դէպ-
քում անշուշտ կորած է, իսկ նրա հետ գուցէ և ես,
թէկուղ նրա համար, որ նրա ազգականն եմ, և որ
Աւգուստան դժկամակութիւն զգալով դէպի իմ ամբողջ
գերդաստանը՝ իր ազդեցութեան կշիռը կըթեքէ Տիգել-
լիոսի կողմը»: Թէ այսպէս, թէ այնպէս վատ էր:
Պետրոսիոսը քաջասիրտ մարդ էր և մահից չէր վախե-
նում, բայց նրանից ոչինչ չըստպասելով՝ չէր էլ կամե-
նում նրան շտապեցնել: Երկար մտածելուց յետոյ վեր-
ջապէս նա վճռեց, որ ամենալաւն ու ամենաապահովը
կըլինի Վինիկիոսին Հռոմից հեռացնել ճանապարհոր-
դելու: Ահ, եթէ կարողանար նրան իբրև ճանապարհի

ընկեր՝ Լիզիան տալ, ուրախութեամբ կանէր այդ։ Բայց և այնպէս յոյս ունէր, որ իր համար չափազանց դժուար չի լինի համոզել Վինիկիոսին։ Այն ժամանակ Պալատիոնում լուր կը տարածէր Վինիկիոսի հիւանդութեան մասին և կը հեռացնէր վտանգը միաժամանակ թէ նրանից և թէ իրանից։ Աւագուստան վերջապէս չը գիտէր, արդեօք Վինիկիոսը ճանաչել է իրան. կարող էր ենթադրել թէ ոչ. ուրեմն նրա ինքնասիրութիւնը դեռ շատ չէր վիրաւորւած։ Բայց ապագայում ուրիշ կերպ կարող էր լինել, և պէտք էր նախ և առաջ ժամանակ վաստակել, որովհետեւ գիտէր, որ հէնց որ կեսարը ճանապարհ կընկնի Աքայա, այն ժամանակ Տիգելլիոսը, որ ոչինչ չէր հասկանում գեղարւեստից, ետ կը մնայ և կը կորցնէ իր ազդեցութիւնը։ Յունաստանում Պետրոնիոսը վստահ էր, որ կը յաղթէ բոլոր ախոյեաններին։

Մինչ այս՝ վճռեց հսկել Վինիկիոսի վրա և նրան ճանապարհորդելու դրդել։ Մի քանի օր նա մինչև անգամ մտածում էր, որ եթէ աջողեցնէ, որ կեսարը քրիստոնեաներին Հռոմից վռնտող մի հրովարտակ հանէ, Լիզիան քաղաքը կը թողնէ Քրիստոսի ուրիշ հետևողների հետ միասին, իսկ նրան կը հետևէ նաև Վինիկիոսը։ Այն ժամանակ հարկ չի լինի նրան համոզելու։ Իսկապէս այս կարելի բան էր։ Չէ՞ որ շատ ժամանակ չէր անցել, որ երբ հրէաները, ատելով քրիստոնեաներին, խռովութիւններ էին սկսել, Կլաւդիոս կեսարը չը կարողանալով մէկին միւսից զանազանել՝ դուրս վռնտեց հրէաներին։ Ուրեմն ինչո՞ւ Ներոնը չը պէտք է վռնտէ քրիստոնեաներին։ Հռոմում աւելի արձակ կը լինէր։ Պետրոնիոսը այն «լողացող մեծարքից» յետոյ ամեն օր տեսնում էր Ներոնի հետ թէ Պալատիոնում և թէ ուրիշ տներում։ Այսպիսի մի միտք նրան թելադրել հեշտ էր, որովհետեւ կեսարը երբեք չէր ընդդիմա-

դրում այն թելադրութիւններին, որոնք մէկին կորուստ կամ ֆրաս էին պատճառում: Նրկար ու բարակ մտածելուց յետոյ՝ Պետրոնիոսը մի ամբողջ ծրագիր կազմեց: Ինքն իր տանը մեծարք կըսարքէ և այստեղ կըյօժարեցնէ Կեսարին հրովարտակը ստորագրելու: Նա մինչև այժմ հիմնաւոր յոյս ունէր, որ Կեսարը իրան կըյանձնէ այդ կատարել: Այն ժամանակ, նախատեսելով Վինիկիոսի սիրուհուն վայել բոլոր հանգամանքները, դուրս կուղարկէ Լիզիային, օրինակի համար՝ Բայք, և թող նրանք այնտեղ իրար սիրեն և քրիստոնէութիւն խաղան, որքան որ կամենում են:

Այս միջոցին նա յաճախ այցելում էր Վինիկիոսին, մէկ նրա համար, որ չընայելով իր ամբողջ հոռմէական եսականութեանը՝ չէր կարող սրտից հանել սէրը, և ապա՝ որպէս զի նրան ճանապարհորդելու դժրդէ: Վինիկիոսը հիւանդ էր ձկանում և չէր երևում Պալատիոնում, ուր ամեն օր նոր և նոր ծրագիրներ էին ծագում: Մի օր վերջապէս Պետրոնիոսը իրան Կեսարի բերանից լսեց, որ հաստատապէս երեք օրից Անտիոն է գնալու, և միւս օրն ևեթ գնաց Վինիկիոսին այս հաղորդելու:

Բայց Վինիկիոսը ցոյց տուաւ նրան Անտիոն հրաւիրւածների ցուցակը, որ կանուխ առաւօտեան իր մօտ բերել էր Կեսարի ազատագիրը:

—Այստեղ և իմ անունս կայ,—ասաւ նա,—կայ և քոնը: Վերադառնալով՝ այսպիսի մի ցուցակ կըգտնես և քո տանը:

—Եթէ ես հրաւիրւածների թւում չըլինէի՝—պատասխանեց Պետրոնիոսը,—այդ կընշանակէր, որ պէտք է մեռնեմ, իսկ ես դեռ յոյս չունիմ, որ այս տեղի ունենայ Աքայա գնալուց առաջ: Այնտեղ Ներոնին չափազանց հարկաւոր կըլինեմ:

Յետոյ ցուցակը գննելով ասաւ.

—Նոր ենք Հռոմ եկել և նորից պէտք է տներս թողնենք և քաշ գանք Անտիոն: Բայց պէտք է. այս ոչ միայն հրաւէր է, այլ միևնոյն ժամանակ հրաման:

—Իսկ եթէ մէկը չըհնազանդւի:

—Կստանայ ուրիշ տեսակ հրաւէր, որ անհամեմատ աւելի երկար ճանապարհ ընկնէ, այնպիսի մի ճանապարհ, որից չեն վերադառնում: Ափսոս որ իմ խորհրդին չըլսեցիր և ճանապարհ չընկար, քանի որ ժամանակ կար: Այժմ պէտք է Անտիոն գնաս:

—Այժմ պէտք է Անտիոն գնամ... Տես թէ ի՞նչ պիտի ժամանակներում ենք ապրում և որպիսի ստորաքարչ ստրուկներ ենք:

—Մի՞թէ այդ միայն այսօր նկատեցիր:

—Ո՛չ: Բայց գիտե՞ս, դու ինձ ապացուցանում էիր, թէ քրիստոնէական ուսմունքը կեանքի թշնամի է, որովհետև նրա վրա սանձեր է դնում: Բայց մի՞թէ այն սանձերն աւելի ուժեղ կարող են լինել քան այն, որ կրում ենք: Դու ասում էիր—Յունաստանը իմաստութիւն ու գեղեցկութիւն է ստեղծել, իսկ Հռոմը ուժ: Ո՛ւր է մեր ուժը:

—Բիւռնին քեզ մօտ կանչիր: Այսօր փիլիսոփայութիւն անելու ոչ մի ցանկութիւն չունիմ: Հերակլէսը վկայ, ես չեմ այս ժամանակների ստեղծողը և ես չեմ պատասխանատուն: Խօսենք Անտիոնի մասին: Իմացած կաց, որ մեծ վտանգ է սպասում քեզ այնտեղ և որ գուցէ քեզ համար աւելի լաւ կըլինէր կաշել այն Ուրսուսի հետ, որ տրորել է Կրոտոնին, քան այնտեղ դընալ. սակայն չես կարող չըգնալ:

Վինիկիոսը անհոգ կերպով ձեռքը թափ տւաւ և ասաւ.

—Վտանգ: Բոլորս խարխափում ենք մահի խա-

ւարի մէջ և ամեն ըոպէ որեւէ գլուխ խորասուզուում է այդ խաւարը:

—Արդեօք պէտք է քեզ մէկ-մէկ այն ամենքին թւեմ, որոնք մի կտոր խելք ունէին և այդ պատճառով, չընայելով Տիբերի, Կալիգուլայի, Կլաւդիոսի և Ներոնի ժամանակներին, հասել են ութսուն կամ ինսուսուն տարեկան հասակին: Թող քեզ օրինակ ծառայէ թէկուզ միայն մի որեւէ Դոմիտիոս Աֆերը: Նա հանգիստ կերպով պառաւել է, թէև իր ամբողջ կեանքում եղել է աւաղակ և անզգամ մէկը:

—Գուցէ դրա համար, գուցէ հէնց դրա համար, պատասխանեց Վինիկիոսը:

Ապա նա սկսեց ցուցակը թերթիլ և ասաւ.

—Տիգելլինոս, Վատինիոս, Սեքստոս Ափրիկանոս, Աքելիոս Ռեգուլոս, Սելիոս Ներուլլինոս, Եպրիոս Մարկելլոս, և այլն, և այլն... որպիսի հաւաքածու անպիտանների և անզգամների... Եւ տես թէ սրանք են աշխարհի կառավարիչները... Աւելի լաւ չէ՞ր սաղի սըրանց, եթէ քաղաքէ քաղաք որեւէ եգիպտական կամ ասորական աստուածութիւն շրջեցնէին, սիստրա հնչեցնէին և հմայելով կամ թռչկոտալով մի կտոր հաց վաւտակէին:

—Կամ վարժած կապիկներ ցոյց տային, հաշիւ անող շներ կամ սրինգ ածող էշ,—աւելացրեց Պետրոնիոսը.—այս բոլորը ուղիղ է, բայց խօսենք աւելի կարևոր պարագայի մասին: Ուշքդ հաւաքիր և լսիր ինձ: Պալատիոնում ասել եմ, թէ հիւանդ ես և տունդ թողնել չես կարող, և այնուամենայնիւ քո անունը գտնուում է ցուցակի մէջ. դա ապացոյց է, որ մէկը իմ ասածներին չէ հաւատացել և դիտմամբ աշխատել է հրաւիրել քեզ: Ներոնը այստեղ ոչ մի շահ չունէր, որովհետև նրա համար մի զինւորական ես, որի հետ

կարելի է միայն կրկէսի ձիարշաւների մասին խօսել և որ բանաստեղծութիւնից ու երաժշտութիւնից ոչ մի հասկացողութիւն չունի: Ուրեմն քո անունդ մտցնելու աշխատել է իհարկէ Պոպպէան, և դա նշանակում է, որ նրա կիրքը անցողական ցանկութիւն չէր, այլ որ քեզ տիրել է կամենում:

—Այ թէ համարձակ Աւգուստա է:

—Ճշմարիտ որ համարձակ, որովհետև կարող է իրան բոլորովին կորցնել: Եւ երանի թէ Վենուսը որչափ կարելի է շուտով ուրիշ սէր ազդէ նրան. բայց քանի որ քեզ է ցանկանում, պէտք է որչափ կարելի է մեծ զգուշութիւն բանեցնես: Պղինձմօրուսի համար նա արդէն սկսել է տաղտկալի դառնալ, այժմ արդէն Ռուբրիային կամ Պիթագորասին է ցանկանում, բայց հէնց իր ինքնասիրութեան համար ձեզնից ամենասաւա-տիկ վրէժը կառնէր:

—Անտառում չըգիտէի, որ նա է ինձ հետ խօսողը. բայց չէ որ ականջ էիր դնում, և գիտես՝ ինչ պատասխանեցի նրան.—որ ուրիշին եմ սիրում և որ նրան չեմ կամենում:

—Իսկ ես քեզ բոլոր ստորերկրեայ աստլածնե-րով երդեցնում եմ, մի կորցնի խելքի այն մնացորդը, որ քո մէջ դեռ քրիստոնեաները թողել են: Ի՞նչպէս կարելի է տարուբերել, երբ ստիպւած ես հաւանական կամ հաստատ կորուստը ընտրելու: Արդեօք չե՞մ ասել քեզ, որ եթէ Աւգուստայի ինքնասիրութիւնը վիրաւո-րես, այլ ևս չես փրկւի: Հաղէսը վկայ. եթէ կեանքը քեզ զգւեցրել է, աւելի լաւ է իսկոյն երակներդ բաց արա կամ սրի վրա ընկիր. որովհետև եթէ Պոպպէա-յին վիրաւորես, քեզ պակաս թեթեւ մահ կարող է պա-տահել: Մի ժամանակ աւելի ախորժելի էր քեզ հետ խօսել: Ի՞նչ ես իսկապէս ուզում: Ի՞նչդ է պակասելու:

այդ քեզ կըխանդարէ՞ սիրելի Լիզիային: Յիշիր նաև, որ Պոպպէան տեսել է նրան Պալատիոնում և որ նրա համար դժւար չի լինի հասկանալ, թէ ում համար ես այդչափ բարձր շնորհը մերժում: Եւ այն ժամանակ կըզտնէ նրան, թէկուզ գետնի տակից: Կըկորցնես ոչ միայն քեզ, այլ և Լիզիային. հասկանում ես:

Վինիկիոսը լսում էր, կարծես մէկ ուրիշ բանի մասին մտածելով, և վերջապէս ասաւ.

— Ես պէտք է նրան տեսնեմ:

— Ո՞ւմ, Լիզիայի՞ն:

— Լիզիային:

— Գիտե՞ս որտեղ է նա:

— Ո՛չ:

— Ուրեմն կսկսե՞ս որոնել նրան հին-հին գիրեղ-մանատուններում և Անդրտիբերիսում:

— Չըգիտեմ, բայց պէտք է նրան տեսնեմ:

— Շատ բարի: Թէև քրիստոնէութիւն է, գուցէ ցոյց տայ, որ քեզնից խելօք է, և անտարակոյս այդպէս կըլինի, եթէ չէ ուզում քո կորուստը:

Վինիկիոսը ուսերը շարժեց.

— Նա ինձ ազատեց Ուրսուսի ձեռքից:

— Ուրեմն շտապիր, որովհետև Պղինձմօրուսը չի ուշացնի ուղևորութիւնը: Մահի վճիռներ կարող է Անտիոնից էլ արձակել:

Բայց Վինիկիոսը չէր լսում: Նրան միայն մէկ միտք էր ղբաղեցնում— Լիզիայի հետ տեսնելու միտքը. ուստի սկսեց մտածել միջոյների մասին:

Այդ ժամանակ մի հանգամանք տեղի ունեցաւ, որ կարող էր բոլոր դժւարութիւնները վերացնել: Միւս օրը եկաւ նրա մօտ Քիլոնը:

Նա եկաւ խեղճացած և պատառուտած, սոված ու թեան նշանները դէմքին և գլգլւած ցնցոտիներով.

բայց ծառաները, որոնք առաջ հրաման էին ստացել ցերեկւայ և գիշերւայ ամեն ժամին նրան ներս թողնել, չըհամարձակեցին նրան պահել, այնպէս որ նա ուղղակի ատրիոն մտաւ և կանգնելով Վինիկիոսի առջև՝ ասաւ.

—Աստուծոները քեզ անմահութիւն տան և բաժանեն քեզ հետ աշխարհի տիրապետութիւնը:

Վինիկիոսը առաջին ըռպէում ցանկութիւն ունեցաւ հրամայելու, որ նրան դուրս շարտեն: Բայց նրա մտքով անցաւ, որ գուցէ յոյնը մի բան գիտէ Լիգիայի մասին, և հետաքրքրութիւնը յաղթեց զզւանքին:

—Այդ դձու ես,—հարցրեց նա.—ի՞նչպէս ես:

—Վատ, Յուպիտերի որդի,—պատասխանեց Բիլոնը:—Ճշմարիտ առաքինութիւնը մի ապրանք է, որ այժմ ոչ ոք չէ պահանջում, և ճշմարիտ իմաստունը պէտք է գոհ լինի և նրանով, որ հինգ օրէնը մէկ անգամ է կարողանում ոչխարի գլուխ գնել մսավաճառից և իր նկուղում կրծոտել, վրան արտասուքները խմելով: Ահ, տէր, բոլորը, ինչ որ ինձ տւեցիր, ծախսեցի Ատրակտոսից գրքեր գնելով, իսկ յետոյ ինձ կողոպտեցին, ոչնչացրին. այն ստրկուհին, որ իմ մտքերս պէտք է գրէր, փախաւ, հետն առնելով ինչ որ մնացել էր քո առատածեռնութեամբ ինձ պարգևած բաներից: Աղքատ եմ, բայց մտածեցի ինքս ինձ. ո՞ւմ պէտք է դիմեմ, եթէ ոչ քեզ, Սերապիս, որին սիրում եմ, պաշտում եմ և որի համար կեանքս վտանգի էի ենթարկում:

—Ինչի՞ հա՞ր ես եկել և ի՞նչ ես բերում:

—Ողորմութեանդ համար, Բահալ, և բերում եմ քեզ աղքատութիւնս, արտասուքներս, սէրս, վերջապէս տեղեկութիւններ, որ հաւաքել եմ քեզ սիրելով: Յիշում ես, տէր, ի՞նչ էի քեզ ասում իր ժամանակին, որ աստուծային Պետրոնիոսի ստրկուհուն տւեցի Վենուս

Պափոսացու գօտիկից մի թել... Այժմ տեղեկութիւն էի հաւաքում, արդեօք այդ նրան օգնեց. և դու, Արևի զաւակ, գիտես, ինչ է կատարւում այն տան մէջ, գիտես նոյնպէս՝ ինչ է այնտեղ Շենիկէն: Ունիմ այլ ևս այդպիսի մի թել. քեզ համար եմ պահել, տէր:

Այստեղ նա ընդհատեց, նկատելով Վինիկիոսի յօնքերին հաւաքւող բարկութիւնը, և կամենալով բռնկումի առաջն առնել՝ շտապով աւելացրեց.

— Գիտեմ, որտեղ է բնակւում աստուածային Լիգիան, ցոյց կը տամ քեզ, տէր, տունը, փողոցը...

Վինիկիոսը զսպեց խռովութիւնը, որ տիրեց նրան այդ լուրի շնորհիւ, և ասաւ.

— Ո՞ւր է նա:

— Լիննոսի մօտ, քրիստոնեաների ծերունի քահանայի մօտ: Նա այնտեղ է Ուրսուսի հետ՝ ծառան առաջւայ պէս բանում է ջաղացւաճի մօտ, որի անունը նոյնն է՝ ինչ որ և քո ազատագրինը, տէր, — Դեմաս... Ուրսուսը աշխատում է գիշերներով, ուրեմն տունը գիշերով շրջապատելով՝ տանը չես գտնի նրան... Լիննոսը ծեր է, իսկ տան մէջ բացի նրանից, միայն երկու աւելի հասակաւոր կանայք կան:

— Ո՞րտեղից գիտես այդ բոլորը:

— Յիշում ես, տէր, որ քրիստոնեաները ինձ իրանց ձեռքում ունէին, և խնայեցին ինձ: Գլաւկոսը, ուղիղ է, սխալւում է, կարծելով իբր թէ ես եմ իր անբախտութիւնների պատճառը. բայց խեղճը այս բանին հաւատացել է և մինչև այժմ էլ հաւատում է, և այնուամենայնիւ նրանք խնայեցին ինձ: Ուրեմն մի զարմանայ, տէր, որ երախտագիտութիւնը սիրտս լցրեց: Ես հին, աւելի լաւ ժամանակների մարդ եմ: Այս պատճառով մտածում էի, պէտք է միթէ իմ բարեկամներին ու բարերարներին մոռանամ: Միթէ քարասրտու-

թիւն չէր լինի հարց ու փորձ չանել նրանց մասին, չըտեղեկանալ, ինչ է նրանց պատահում, ինչպէս է նրանց առողջութիւնը և որտեղ են բնակւում: Պեսինունտական՝ Կիբելան վկայ, ես այդպիսի բանի ընդունակ չեմ: Սկզբում ինձ երկիւղն էր պահում, չլինի թէ վատ հասկանան իմ միտքը: Բայց այն սէրը, որ դէպի նրանց ունէի, երկիւղից աւելի մեծ դուրս եկաւ, և ինձ սիրտ տւաւ մանաւանդ այն հեշտութիւնը, որով նրանք ամեն չարութիւն ներում են: Բայց նախ և առաջ քո մասին էի մտածում, տէր: Մեր վերջին ձեռնարկութիւնը պարտութեամբ վերջացաւ. բայց մի՞թէ Ֆորտունայի քեզպիսի զաւակը կարող է հաշտել այդ մտքի հետ: Ուստի յաղթութիւն էի պատրաստում քեզ համար: Տունը առանձնակի է կանգնած: Կարող ես ստրուկներիդ հրամայել այդ տունը շրջապատել, այնպէս որ մուկն անգամ դուրս չի պրծնի: Ո՛ր տէր, այժմ քեզնից է կախւած միայն, որ հէնց այս գիշեր այդ մեծահոգի թագուհին քո տանը գտնւի: Բայց եթէ այդ տեղի ունենայ, մտածիր որ դրա պատճառը եղել է իմ հօր սաստիկ խեղճ և սովատանջ որդին:

Վինիկիոսի արիւնը գլուխն ընկաւ: Գայթակղութիւնը այլ ևս մէկ անգամ ցնցեց նրա ամբողջ էութիւնը: Այո, այդ մի միջոց է, և այս անգամ հաստատ միջոց: Երբ արդէն Լիգիային իր տանը կուենայ, այլ ևս թիկն չկրկարողանայ նրան խլել: Երբ արդէն Լիգիան իր սիրունին լինի, էլ ի՞նչ կըմնայ նրան, եթէ ոչ յա-

1 Pessinus—Պեսինոնտը Փ. Ասիայի Գալատիայի ամենանշանաւոր քաղաքն էր, ուր գտնւում էր Կիբելայի տաճարը Այստեղ էր պահւում աստուածուհու երկնքից ընկած պատկերը, որ յետոյ տեղափոխեց Հռոմ, որովհետեւ, ըստ Սիբիլական գրքերի, Հռոմի բախտը այդ պատկերի հետ էր կապւած:

ւիտեան սիրունի լինել: Եւ թող կորչեն բոլոր ուս-
 մունքները: Ի՞նչ նշանակութիւն կունենան իր համար
 այն ժամանակ քրիստոնեաները, իրանց ողորմածու-
 թեամբ ու մռայլ ուսմունքով հանդերձ: Արդեօք ժա-
 մանակ չէ՞ այս ամենից սթափւելու, արդեօք ժամա-
 նակ չէ՞ այնպէս ապրել սկսելու, ինչպէս ամենքն են-
 ապրում: Ի՞նչ կանէ յետոյ Լիդիան, ի՞նչպէս կը հաշ-
 տեցնէ իր վիճակը դաւանած ուսմունքի հետ—դրանք
 հաւասարապէս չնչին բաներ են: Դրանք կարեւորու-
 թիւն չունեցող բաներ են: Նախ և առաջ իրը կը լինի,
 և այդ հէնց այսօր: Այն էլ դեռ հարց է, արդեօք նրա-
 մէջ կը դիմանայ այն ուսմունքը, երբ կը ծանօթանայ
 իր համար այդ նոր կեանքին, այն զւարճութիւններին
 ու հրճանքներին, որոնց պէտք է ենթարկւի: Եւ այդ
 կարող է լինել հէնց այսօր: Բաւական է, որ պահէ
 Քիլոնին և իրիկնադէմին հրամաններ տայ: Եւ յետոյ
 անվերջ ուրախութիւն... «Ի՞նչ է եղել իմ կեանքը,—
 մտածում էր Վինիկիոսը.— տանջանք, չըյազեցրած
 ցանկութիւն և շարունակ հարցատրութիւն առանց
 պատասխանի»: Եւ այսպիսով ամեն ինչ կը դադարէ և
 կը վերջանայ: Ուղիղ է, նա մտաբերեց, որ երգել էր
 Լիդիային՝ երբէք նրա վրա ձեռք չըրարձրացնել: Բայց
 ինչո՞վ էր երգել: Ոչ այն աստուածների անունով, որոնց
 արդէն չէր հաւատում, ոչ էլ Քրիստոսի անունով, որին
 դեռ չէր հաւատում: Վերջապէս, եթէ աղջիկը իրան ան-
 պատւած զգաց, կը պսակւի նրա հետ և այս եղանա-
 կով կը վարձատրէ անպատուութիւնը: Այո, այդ բանին
 իրան պարտաւորւած է զգում, որովհետեւ չէ՞ որ նրան է
 իր կեանքը պարտական: Այստեղ նա մտաբերեց այն օրը,
 երբ Կրոտոնի հետ միասին ներս պրծաւ նրա ապաստանը..
 մտաբերեց իր գլխի վրայ Ուրսուսի բարձրացրած բը-
 ունցքը և ամենը՝ ինչ որ յետոյ տեղի ունեցաւ: Նա

տեսաւ Լիզիային նորից իր անկողնի վրայ կռացած, ստրկուհու զգեստը հագին, գեղեցիկ՝ որպէս աստուածութիւն, գթառատ և պաշտելի: Նրա աչքերը ակամայ անցան լարարիոնի և այն խաչի վրայ, որը հեռանալիս իրան թողել էր: Միթէ բոլորի փոխարէն նրան նոր դաւով կը վճարէ. միթէ նրան մագերից քաշ կըսայ կուրիկուլոնը, իբրեւ մի ստրկուհու: Եւ ինչպէս չկարողանայ այս անել, քանի որ նրան ոչ միայն ցանկանում է, այլ և սիրում է. իսկ սիրում է հէնց նրա համար, որ այնպէս է՝ ինչպէս որ է: Եւ յանկարծ զգաց, որ բաւական չէ նրան իր տանն ունենալ, բաւական չէ նրան բռնութեամբ բռնել ուսերից, և որ իր սէրը ուղում է արդէն աւելի, այսինքն նրա համաձայնութիւնը, նրա սէրն ու նրա հոգին: Օրհնւի այս յարկը՝ եթէ նա սրա տակ կը մտնէ յօժարակամ. օրհնւի այն ըոպէն, օրհնւի այն օրը, օրհնւի կեանքը: Այն ժամանակ երկուսի բախտաւորութիւնը ծովի պէս լայնատարած կըլինի և արևի պէս պայծառ: Բայց բռնի կերպով նրան յափշտակել—այդ կընշանակէ յաւիտեան այս բախտաւորութիւնը սպանել, և միևնոյն ժամանակ ոչնչացնել, գարշելի դարձնել, սրբապղծել այն, ինչ որ կեանքի մէջ ամենաթանկագիւնն է և միայն սիրելին:

Այս բանի մասին մտածելիս՝ Վինիկիոսին այժմ պատեց կատաղութիւն: Նա նայեց Բիլոնին, որ աչքերը նրա դէմքին յառած՝ ձեռները ցնցոտիների տակն էր պահել և անհանգիստ կերպով իրան քորում էր. ապա նրան տիրեց անասելի զզւանք և այդ նախկին օգնականին ոտների տակ տրորելու ցանկութիւն, այնպէս, ինչպէս տրորում են գարշելի մի ճիճու կամ թունաւոր օձ: Մի ըոպէ անցած՝ նա իմանում էր արդէն, ինչ պէտք է անէր: Բայց ոչնչի մէջ չափ չը գիտենալով և

հետևելով իր խստասիրտ հռոմէական բնութեան զըրդման՝ նա դիմեց Քիլոնին և ասաւ.

—Չեմ անի այն՝ ինչ որ խորհուրդ ես տալիս. բայց որպէս զի առանց պարգեի այստեղից չըհեռանաս, կըհրամայեմ երեք հարիւր հարւած տալ քեզ իմ տնային երգաստղոնում:

Քիլոնը գունատեց: Վինիկիոսի գեղեցիկ դէմքի վրա այնքան սառնարիւն յամառութիւն կար, որ նա ոչ մի բոպէ չէր կարող իրան այն յոյսով խաբել, թէ խոստացած պարգեւը միայն մի անողորմ կասալ էր:

Ուստի մի վայրկեանում գետին տապալւեց և ծըռմուկելով սկսեց մըթմըթալ կցկտուր ձայնով.

—Ի՞նչպէս, պարսկց թագաւոր, ինչո՞ւ համար... Շնորհի բուրդ, ողորմութեան կոթող, ինչո՞ւ համար... Ես ծեր, սոված, աղքատ մարդ եմ... Ծառայել եմ քեզ... Այդպէ՞ս ես երախտիքս վճարում:

—Ի՞նչպէս դու քրիստոնեաներին,—սլատասխանեց Վինիկիոսը:

Եւ կանչեց դիսպենսատորին¹:

Բայց Քիլոնը նրա ոտներն ընկաւ, ցնցւելով սեղմեց նրանց և գոչում էր, մահաշունչ գունատութիւնը դէմքին.

—Տէր, տէր... Ես մի ծեր մարդ եմ. յիսո՞ւն, ոչ երեք հարիւր... Յիսունը բաւական է... Հարիւր, ոչ երեք հարիւր... Գթ՛ա ինձ, գթ՛ա:

Վինիկիոսը նրան ոտքով հրեց և հրաման արձակեց: Մի ակնթարթում դիսպենսատորի ետևից ներս վազեցին երկու քաղններ², որոնք Քիլոնի գլխին դեռ

1 Dispensator ստրուկը անւանի տներում գանձապահ էր, եւ ամուտքին հսկող. հաշիւը ներկայացնում էր տիրոջը:

2 Քաղնները Սևեմական մի ցեղ էին և ընտելւում էին այժմեան Բոհեմիայում և Մորաւիայում:

մնացած մագերից բռնելով՝ փաթաթեցին նրա գլուխը նրա սեփական ցնցոտիների մէջ և թռկեցին նրան երգաստուղին:

— Յանուն Քրիստոսի... — ճչաց յոյնը անցքի դռներում:

Վինիկիոսը մենակ մնաց: Տւած հրամանը ոգևորեց նրան և աշխուժացրեց: Այժմ նա աշխատում էր հաւաքել ցրւած մտքերը և կարգի բերել նրանց: Մեծ թեթևութիւն էր զգում, և իր վրայ տարած յաղթութիւնը նրան քաջալերում էր: Թւում էր նրան, թէ մի մեծ քայլ է արել դէպի Լիզիան և թէ այս բանի համար պէտք է մի պարգև ստանայ: Առաջին ըուպէին նրա մտքով անգամ չանցաւ, ինչպիսի ծանր անարդարութիւն էր թոյլ տւել իրան Քիլոնի վերաբերմամբ և որ հրամայել էր ծեծել նրան հէնց միևնոյն բանի համար, ինչի համար առաջ պարգևատրում էր: Չափազանց դեռ հոռմայեցի էր, որպէս զի ուրիշի ցաւը նրան ցաւ պատճառէր և որպէս զի իր ուշադրութիւնը զբաղեցնէր որևէ մի թշուառ յոյնով: Եթէ մինչև անգամ մտածէր այս մասին, նա կըվճռէր, որ արդարացի է վարւել, հրամայելով պատժել անպիտանին: Բայց նա մտածում էր Լիզիայի մասին և ասում էր նրան. չեմ վճարի քեզ չարութեամբ բարու տեղ, և երբ մի ժամանակ կիմանաս, թէ ինչպէս վարւեցի այն մարդու հետ, որ կամենում էր դրդել ինձ քեզ վրա ձեռք բարձրացնելու, ինձնից շնորհակալ կըլինիս: Բայց այստեղ նա կանգ առաւ. — արդեօք Լիզիան կըգովէ՞ իր վարմունքը Քիլոնի հետ: Չէ՞ որ այն վարդապետութիւնը, որը նա դաւանում է, պատւիրում է ներել. չէ՞ որ քրիստոնեաները ներեցին այդ անպիտանին, թէև աւելի մեծ առիթ ունէին ռիսակալութեան: Այն ժամանակ միայն նրա սրտի մէջ լսիլի եղաւ «յանուն Քրիստոսի» աղա-

դակը. նա մտաբերեց, որ նոյնպիսի աղաղակով Գիլո-
նը ազատւեց լիզի ձեռներէից. և վճռեց բախշել նրան
պատժի մնացած մասը:

Այս նպատակով նա այն է ուզում էր կանչել
դիսպենսատորին, երբ սա ինքն երևաց նրա առջև և
ասաւ.

— Տէր, այն ծերունին ուշաթափւել է, գուցէ և
մեռել է: Արդեօք շարունակեմ ծեծել տալ նրան:

— Ուշքի բեր նրան և առջևս կանգնեցրու:

Ատրիոնի կառավարիչը վարագոյրի ետև անհե-
տացաւ, բայց ուշքի բերելը երևի հեշտ չէր, որովհետև
Վինիկիոսը սպասում էր նրան երկար ժամանակ և
սկսել էր արդէն անհամբեր դառնալ երբ վերջա-
պէս ստրուկները ներս բերին Գիլոնին և տիրոջ
նշանով իրանք իսկոյն հեռացան:

Գիլոնը քաթանի պէս գունատ էր. նրա ոտների
վրայով արեան գծեր էին հոսում դէպի ատրիոնի մո-
զայիկը, բայց ուշքը վրան էր և ծնկաչոք ընկնելով ու
տարածելով ձեռները՝ սկսեց ասել.

— Շնորհակալ եմ քեզանից, տէր, ողորմած ես և
մեծ:

— Շնն, — ասաւ Վինիկիոսը. — իմացած եղիր, որ
քեզ ներեցի այն Գրիստոսի համար, որին ինքդ էլ
կեանքդ ես պարտական:

— Կըծառայեմ նրան և քեզ, տէր:

— Լռի՛ր և լսի՛ր: Վեր կաց: Կըզաս ինձ հետ և
ցոյց կըտաս ինձ այն տունը, ուր բնակւում է Լիզիան:
Գիլոնը վեր կացաւ, բայց հէնց որ ոտքի կանգնեց,
աւելի սաստիկ գունատւեց և ասաւ նւաղող ձայնով.

— Տէր, ես ճշմարիտ որ սոված եմ: Կըզամ, տէր,
կըզամ, բայց ուժ չունիմ... Հրամայիր ինձ տալ գոնէ
քո շան ամանի մնացորդը, և ես կըզամ:

Վինիկիոսը հրամայեց տալ նրան ուտելու բան, մի ոսկէ դրամ և թիկնոց: Բայց Քիլոնը, որին ուժասպառ էին արել հարւածներն ու սովածութիւնը, չէր կարող գնալ մինչև անգամ ճաշելուց յետոյ, թէև մազերը բիզ-բիզ էին կանգնում նրա գլխին սարսափից՝ չլինի թէ Վինիկիոսը իր թուլութիւնը ընդդիմութիւն համարէ և հրամայէ նորից ծեծել:

—Թող այս գինին ինձ տաքացնէ,—կրկնում էր նա, ատամը ատամին խփելով.—իսկոյն կըկարողանամ գնալ թէկուզ Մեծ Յունաստան¹:

Մի քանի ժամանակից յետոյ նա մի փոքր ուժ առաւ և նրանք դուրս գնացին: Ճանապարհը երկար էր. Լիննոսը բնակւում էր, ինչպէս և քրիստոնեաների մեծ մասը, Անդրտիբերիսում, Միրիամի տնից ոչ հեռու: Քիլոնը վերջապէս ցոյց տուաւ Վինիկիոսին առանձնակի կանգնած մի փոքրիկ տուն, որ շրջապատւած էր մի ամբողջապէս բաղեղով ծածկւած պատով և ասաւ.

—Ահա այստեղ է, տէր:

—Լաւ,—ասաւ Վինիկիոսը.—այժմ աչքիցս կորիւր: Բայց առաջ լսիր, ինչ կասեմ քեզ. մոռացիր որ ինձ ծառայել ես, մոռացիր որտեղ են բնակւում Միրիամը, Պետրոսն ու Գլաւկոսը, մոռացիր նոյնպէս այս տունն ու բոլոր քրիստոնեաներին: Ամեն ամիս կըգաս իմ տունը, ուր Դեմաս ազատագիրս քեզ երկու-երկու ոսկէ դրամ կըտայ: Բայց եթէ շարունակես լրտեսել քրիստոնեաներին, կըհրամայեմ քեզ ծեծելով սատկեցնել և կամ կըյանձնեմ քաղաքապետի ձեռքը:

Քիլոնը գլուխը խոնարհեց և ասաւ.

1 Մեծ Յունաստան հնում կոչւում էր հարաւային Իտալիան, որտեղ յունական բազմաթիւ դադթականներ կային:

—Կըմոռանամ:

Բայց երբ Վինիկիոսը անհետացաւ փողոցի անկիւնի ետեւը՝ Բիլոնը իր ձեռները նրա կողմը պարզեց և բռնեց քներով սպառնալով՝ գոչեց.

—Ատէն՝ և Ֆուրիան վկայ, չեմ մոռանայ:
Եւ ապա նորից նւաղեց:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԱ

Վինիկիոսը դնաց ուղղակի այն տունը, ուր բնակւում էր Միրիամը: Դռան առջև նա պատահեց Նադարիասին, որ տեսնելով նրան շփոթւեց. բայց պատրիկը քաղցրութեամբ բարեկեց նրան և հրամայեց, որ իրան մօր բնակարանը ուղեկցէ:

Բնակարանում, բացի Միրիամից, նա գտաւ Պետրոսին, Գլաւկոսին, Կրիսպոսին, այլ և Պօղոս Տաքսոնացուն, որ նոր էր վերադարձել Ֆրեգելիայից²: Տեսնելով երիտասարդ տրիբունին՝ բոլորը սալշեցին. իսկ նա ասաւ.

—Ողջոյն ձեզ յանուն Բրիտոսի, որին պաշտում էք:

—Յաւիտեան օրհնւած լինի Նրա անունը:

1 Ate—կուրութիւն, որ մեղքի և կորուստի է հասցնում. նա այն իսկ մէկ անգամ կուրացրեց իր հայր Ջեսին, որը այս պատճառով իր մի անդգոյշ խօսքով Հերային հնարաւորութիւն տաւ Հերակլէսին զրկել Արգոսի տիրապետութիւնից: Այս բանի համար Ջեսը Ատէի ոտներէց բռնեց և վայր նետեց Ուիմպուսից: Ատէն, ըստ ողբերգուհիների, դատաւոր և չար դորժերի վրէժինդիր էր, Ֆուրիաների պէս:

2 Fregeliae, այժմ Չկարանօ, վոլսիկերի քաղաք Հատիոնում: Յայտնի էր իր դինով:

—Տեսել եմ ձեր առաքինութիւնն ու փորձել եմ ձեր բարութիւնը, ուստի գալիս եմ իբրեւ բարեկամ:

—Եւ ողջունում ենք քեզ իբրեւ բարեկամի, պատասխանեց Պետրոսը:—Նստիր, տէր, և իբրեւ մեր հիւր վայելիր մեզ հետ մեր հացը:

—Կընստեմ և կըվայելեմ ձեզ հետ ձեր հացը, բայց նախ և առաջ լսեցէք ինձ, դժւ, Պետրոս, և դժւ Պօղոս Տարսոնացի, որպէս զի իմանաք իմ անկեղծութիւնը: Գիտեմ, որտեղ է Լիզիան. գալիս եմ այստեղ Լիննոսի տան առջևից, որ այս բնակարանից հեռու չէ: Իրաւունք ունիմ նրա վրա, որովհետեւ նա տրւած է ինձ Կեսարի կամքով. քաղաքում, իմ տներում մօտ հինգ հարիւր ստրուկ ունիմ. կարող էի շրջապատել նրա ապաստանը և յափշտակել նրան. այնուամենայնիւ չարի այդ և չեմ անի:

—Դրա համար Տիրոջ օրհնութիւնը քեզ վրա կըլինի և մաքրւած կըլինի քո սիրտը,—ասաւ Պետրոսը:

—Շնորհակալ եմ քեզնից, բայց լսեցէք ինձ այլ ևս. չարի այդ, թէև ապրում եմ տանջելով և անձկալով: Ձեզ հետ եղածս ժամանակից առաջ անկասկած կըվերցնէի նրան և կըպահէի բռնութեամբ. բայց ձեր առաքինութիւնն ու ձեր վարդապետութիւնը, թէև նրան չեմ դաւանում, մի բան փոխեցին և՛ իմ հոգու մէջ, այնպէս որ այլ ևս չեմ յանդգնում բռնութեան: Ինքս չըգիտեմ, ինչո՞ւ է եղել այդպէս, բայց այդպէս է: Եւ ահա գալիս եմ ձեզ մօտ, որովհետեւ դուք նրա համար և՛ հայր, և՛ մայր էք տւէք նրան ինձ իբրեւ ամուսին, և ես կերզեմ ձեզ, որ ոչ միայն չեմ արգելի նրան պաշտել Քրիստոսին, այլ և ինքս կըսկսեմ սովորել նրա ուսմունքը:

Նա խօսում էր գլուխը բարձրացրած, վճռական ձայնով, բայց յուզւած էր և ոտները դողում էին շեր-

տաւոր թիկնոցի տակ, և երբ նրա խօսքերից յետոյ լռութիւն տիրեց, նա շարունակեց խօսել, կարծես կամենում էր աննպաստ պատասխանի առաջն առնել.

— Գիտեմ՝ ինչպիսի խոչընդոտներ կան, բայց սիրում եմ նրան սեփական աչքերիս պէս, և թէև դեռ քրիստոնեայ չեմ, բայց թշնամի էլ չեմ ոչ ձեզ, ոչ էլ Քրիստոսի: Կամենում եմ ձեզ հետ ճշմարտախօս լինել, որպէսզի ինձ կարողանաք հաւատալ: Այս ըոպէից է կախած իմ կեանքս, և այնուամենայնիւ ճշմարտութիւն եմ ասում ձեզ: Մէկ ուրիշը գուցէ ձեզ ասէր. «Մկրտեցէք ինձ». ես ասում եմ. «Լուսաւորեցէք ինձ»: Հաւատում եմ, որ Քրիստոսը յարութիւն առաւ, որովհետև ինքս եմ տեսել, որ ձեր ուսմունքը առաքինութիւն է բազմացնում, արդարութիւն ու ողորմածութիւն, ոչ թէ ոճրագործութիւն՝ ինչպէս ձեզ մեղադրում են: Շատ բան չըզգիտեմ այդ ուսմունքից, այնքան միայն, որքան ձեզնից, ձեր գործերից եմ իմացել, որքան Լիզիայից եմ լսել, որքան ձեր խօսակցութիւններից եմ հասկացել: Եւ այնուամենայնիւ կրկնում եմ ձեզ, որ իմ մէջ ևս մի բան արդէն փոխւել է նրա շնորհիւ: Առաջ երկաթէ ձեռներով ըռնած ունէի ծառաներիս. այժմ չեմ կարող: Գթութիւն չըզգիտէի. այժմ գիտեմ: Սիրում էի զւարճութիւններ. այժմ փախչում եմ Ագրիպպայի լճից, որովհետև դարշելուց շունչս կտրուեց: Առաջ հաւատում էի բռնութեան. այժմ հրաժարւել եմ նրանից: Իմացէք, որ ինքս ինձ չեմ ճանաչում, բայց զգւելի են ինձ համար մեծարքները, զգւելի են գինին, երգեցողութիւնը, կիթառներն ու պսակները, զգւելի են Կեսարի արքունիքը, և մերկ մարմինները, և բոլոր ոճիրները: Եւ երբ մտածում եմ, որ Լիզիան լեռների ձիւնի պէս է, սիրում եմ նրան առաւել ևս, և երբ մտածում եմ, որ նա այդպիսի է ձեր վարդապե-

տութեան շնորհիւ, սիրում եմ և այդ վարդապետութիւնը և փափագում եմ դրան: Բայց որովհետեւ այդ վարդապետութիւնը չեմ հասկանում, որովհետեւ չըզիտեմ, արդեօք կարո՞ղ եմ նրա համաձայն ապրել և արդեօք իմ բնութիւնը այդ կըտանէ՞... այդ պատճառով ապրում եմ անյայտութեան և տանջանքների մէջ, կարծես բանտի մէջ ապրելիս լինիմ:

Այստեղ նրա ճակատի խորշոմները ծաւեցին ցաւազար ծալքով և այտերին կարմրութիւն երևաց. յետոյ նորից խօսեց աւելի ու աւելի շտապով և աւելի ու աւելի մեծ յուզմունքով.

— Տեսնում էք, տանջում եմ և՛ սիրուց, և՛ խաւարից: Ասում էին ինձ, որ եթէ ձեր վարդապետութիւնը թագաւորէ, չի պահպանւի կեանքը, ո՛չ մարդկային ուրախութիւնը, ո՛չ բախտաւորութիւնը, ո՛չ իրաւունքը, ո՛չ կարգը, ոչ էլ հռոմէական գերիշխանութիւնն ու տիրապետութիւնը: Մի՞թէ այդպէս է: Ասում էին ինձ, որ դուք ցնորամիտ մարդիկ էք. ասացէք ի՞նչ էք դուք բերում: Արդեօք մե՞ղք է սիրել, արդեօք մե՞ղք է ուրախութիւն զգալ, արդեօք մե՞ղք է բախտաւորութիւն ցանկանալ, արդեօք կեանքին թշնամի՞ էք: Արդեօք քրիստոնեան պէտք է աղքատ լինի, արդեօք պէտք է Լիզիայից հրաժարւէ՞: Ո՞րն է ձեր ճշմարտութիւնը: Ձեր գործերն ու ձեր խօսքերը ջրի պէս թափանցիկ են. բայց ի՞նչպիսի է այդ ջրի յատակը: Տեսնում էք, անկեղծ եմ: Յրեւցէք խաւարը: Ինձ ասացին նաև. Յունաստանը իմաստութիւն ու գեղեցկութիւն է ստեղծել, Հռոմը՝ ուժ, իսկ նրանք ի՞նչ են բերում: Ասացէք ուրեմն, ի՞նչ էք բերում: Եթէ ձեր դռների ետև լոյս կայ, բաց արէք ինձ համար այդ դռները:

— Մենք բերում ենք սէր, — ասաւ Պետրոսը:

Իսկ Պօղոս Տարսոնացին աւելացրեց.

—Եթէ բոլոր մարդկային ու հրեշտակային լեզուներով խօսելիս լինէի, իսկ սէր չունենայի, կըլինէի որպէս պղինձ՝ զօղանջող:

Բայց ծերունի առաքեալի սիրտը շարժեց այդ հոգու տանջանքից, որը վանդակում փակւած թռչնակի պէս դուրս էր ուղղում թռչել մաքուր օդի և արևի մէջ, և նա մեկնեց Վինիկիոսին իր ձեռներն ու ասաւ.

—Ո՛վ որ բաղխում է, նրա համար կըբացւի և Տիրոջ շնորհը քեզ վրա է: Օրհնում եմ քեզ, քո հոգիդ և քո սէրդ աշխարհիս Փրկչի անունով:

Վինիկիոսը, որ առանց այն էլ խօսում էր յափըշտակութեամբ, լսելով այս օրհնութիւնը՝ ցատկեց Պետրոսի մօտ, և այն ժամանակ չեղած բան տեղի ունեցաւ: Ահա քւիրիսների այդ սերունդը, որ մինչև վերջին օրերս ուրիշին մարդ չէր ճանաչում, ծերունի գալիլիացու ձեռները բռնեց և սկսեց երախտադիտութեամբ հպել շրթունքներին:

Իսկ Պետրոսը ուրախացած էր, որովհետև հասկանում էր, որ սերմը դարձեալ լաւ հողի վրա է ընկել և որ իր ձկնորսական ուռկանը այլ ևս մէկ հողի է բռնել:

Իսկ ներկայ եղողները, որոնց ոչ պակաս ուրախացրեց աստուածային առաքեալին մեծարելու այդ ակներև նշանը, միաձայն գոչեցին.

—Փառք ի բարձունս Աստուծոյ:

Վինիկիոսը վեր կացաւ պայծառացած դէմքով և սկսեց ասել.

—Տեսնում եմ, որ ձեր մէջ կարող է բախտաւորութիւնը ապրել, որովհետև ինձ բախտաւոր եմ զգում, և կարծում եմ, որ հէնց այսպէս կըհամոզէք ինձ ուրիշ բաների մէջ ևս: Բայց այն էլ ձեզ կասեմ, որ այդ չի կատարւի Հռոմում: Կեսարը գնում է Անտիոն, և ես նրա հետ ստիպւած եմ գնալու, որովհետև հրաման

եմ ստացել: Գիտէք որ չըլսելը մահ է: Բայց եթէ բարի աչքով էք ինձ նայում, եկէք ինձ հետ, որպէս զի ինձ ձեր ճշմարտութիւնը սովորեցնէք: Այնտեղ դուք աւելի ապահով կըլինէք, քան ես ինքս, և կարող կըլինէք ձեր ճշմարտութիւնը քարոզել հէնց Կեսարի արքունիքում: Ասում են, որ Ակտէն քրիստոնեայ է, և պրետորիաններ ի մէջ ևս կան քրիստոնեաներ. ինքս տեսել եմ, ինչպէս զինուորները չոգում էին քո առջև, Պետրոս, Նոմենտանական դարպասի մօտ: Անտիոնում մի դղեակ ունիմ, ուր կըհաւաքւենք, որպէս զի Ներոնի կողքին ձեր քարոզութիւնները լսենք: Գլաւկոսը ինձ ասել է, որ դուք մի հոգու համար պատրաստ էք աշխարհի ծայրը գնալու. ուստի արէք ինձ համար այն, ինչ որ արել էք նրանց համար, որոնց համար եկել էք Հրէաստանից,—արէք և մի թողնէք իմ հոգին:

Նրանք լսելով այս՝ սկսեցին խորհուրդ անել, ուրախութեամբ մտածելով իրանց ուսմունքի յաղթութեան և այն նշանակութեան մասին, որ այս հեթանոս աշխարհի համար կունենայ աւգուստիանի և հռոմէական ամենահին տոհմերից մէկի սերունդի դարձը: Իսկ որ պատրաստ էին մի մարդկային հոգու համար աշխարհի ծայրը գնալու, և վարդապետի մահից յետոյ չէ՞ որ ոչ մի ուրիշ բան չէին անում. ուստի մերժելու միտքը մինչև անգամ չանցաւ նրանց գլխով: Բայց Պետրոսը այդ միջոցին ամբողջ հօտի հովիւն էր, և հեռանալ չէր կարող. դրա փոխարէն Պօղոս Տարսոնացին, որ նոր էր վերադարձել Արիւկիայից և Փրեզելլայից և նորից պատրաստուում էր հեռաւոր ճանապարհ գնալու դէպի Արևելք, այնտեղի եկեղեցիներն այցելելու և բարեպաշտական թարմ հոգի ներշնչելու համար, համաձայնեց ընկերակցել երիտասարդ պատրիկին մինչև

Անտիոն. հեշտ էր նրա համար այնտեղ մի նաւ գտնել, որ յունական ծովը գնալիս լինէր:

Վինիկիոսը թէև տխրեց, որ Պետրոսը, որին այնչափ պարտաւորւած էր, չի ընկերակցի իրան, երախտագիտութեամբ շնորհակալութիւն յայտնեց և յետոյ դարձաւ ծերունի առաքեալին վերջին խնդիրքով.

— Գիտենալով Լիգիայի բնակարանը, — ասաւ նա, — ինքս կարող էի դնալ նրա մօտ և հարցնել, ինչպէս որ հարկն է, կուզենայ արդեօք ինձ իրան ամուսին ունենալ, եթէ հոգիս քրիստոնէական դառնայ. բայց աւելի լաւ եմ համարում խնդրել քեզ, առաքեալ. թոյլ տուր ինձ նրան տեսնել, կամ ինքդ ուղեկցիր ինձ նրա մօտ: Չըգիտեմ որչափ երկար կը վիճակւի ինձ մնալ Անտիոնում, և յիշեցէք, որ Կեսարի մօտ ոչ ոք իր վաղւայ օրւայ մասին վստահ չէ կարող լինել: Արդէն ինձ ասել է և Պետրոնիոսը, որ այնտեղ լինելու եմ ոչ բոլորովին ապահով: Թողէք տեսնեմ նրան գնալուցս առաջ, թողէք աչքերս կշտանան նրանով և թողէք հարցնեմ նրան, արդեօք կը մոռանայ իմ գործած չարիքը և արդեօք կը բաժանէ՞ ինձ հետ բարին:

Իսկ Պետրոս առաքեալը բարութեամբ ժպտաց և ասաւ.

— Ո՞վ քեզ կը զրկէ արդարացի ուրախութիւնից, զաւակս:

Վինիկիոսը նորից կռացաւ դէպի նրա աջը, որովհետև արդէն բոլորովին կարող չէր զսպել իր լցւած սիրտը. իսկ առաքեալը բռնեց նրա գլուխը քունքերից և ասաւ.

— Բայց դու Կեսարից մի վախենայ. ահա ասում եմ քեզ, որ ոչ մի մազ չի ընկնի քո գլխից:

Յետոյ նա ուղարկեց Միրիամին Լիգիայի ետևից, պատւիրելով, որ չասէ նրան, թէ ումն է գտնելու ի-

րանց մէջ, որպէսզի աղջկան դրանով աւելի մեծ ուրախութիւն պատճառէ:

Հեռու չէր, ուստի քիչ ժամանակից յետոյ սենեակի մէջ հաւաքւածները տեսան, ինչպէս պարտէզի մրտենիների միջով Միւրիամը Լիզիայի ձեռքը բռնած գալիս էր:

Վինիկիոսը կամենում էր առաջը վազել. բայց այդ սիրւած արարածը տեսնելով՝ ուժասպառ եղաւ և կանգնած էր թունդ բաքախող սրտով, շունչը կտրած, հազիւ կարողանալով ոտների վրա պահել իրան, հազար անգամ աւելի յուզւած՝ քան այն ժամանակ, երբ կեանքի մէջ առաջին անգամ լսեց, ինչպէս պարթևական նետերը բղղում էին իր գլխի շուրջը:

Օրիորդը ներս վազեց միամիտ կերպով, և նրան տեսնելով՝ նոյնպէս կանգնեց մեխւածի պէս: Նրա դէմքը շառագունւեց և իսկոյն սաստիկ գունատւեց. յետոյ սկսեց զարմացած և միևնոյն ժամանակ վախեցած աչքերով նայել ներկայ եղողներին:

Բայց շուրջը տեսնում էր պայծառ, բարութեամբ լի հայեացքներ. իսկ Պետրոս առաքեալը մօտեցաւ նրան և ասաւ.

— Լիզիա, սրան դեռ ևս սիրո՞ւմ ես դու:

Ռոպէական լռութիւն տիրեց: Նրա շրթունքները սկսեցին դողդղալ, ինչպէս այն երեխայի շրթունքները որ պատրաստւում է լաց լինել և որ իրան մեղաւոր զգալով՝ սակայն տեսնում է, որ պէտք է մեղքը խոստովանէ:

— Պատասխանի՛ր, — ասաւ առաքեալը:

Այն ժամանակ խոնարհութեամբ և երկիւղած ձայնով նա շշնջաց՝ Պետրոսի ծնկներն ընկնելով.

— Այո:

Վինիկիոսը մի ակնթարթում չոգեց նրա կողքին:

իսկ Պետրոսը ձեռները դրեց նրանց գլուխներին և ասաւ.

—Սիրեցէք միմեանց ի Տէր և ի փառս Նորա, որովհետև ձեր սիրոյ մէջ մեղք չըկայ:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԲ

Զբօսնելով պարտէզում՝ Վինիկիոսը կարճատօտ, սրտաբուղիս խօսքերով պատմում էր Լիգիային այն, ինչ որ մի րոպէ առաջ խոստովանել էր առաքեալներին—իր հոգու անհանգստութիւնը, իր մէջ պատահած փոփոխութիւնները և վերջապէս այն անսահման անձկութիւնը, որ մթնացրել էր իր կեանքը այն ժամանակից ի վեր, երբ թողել էր Միրիամի բնակարանը: Նա խոստովանեց Լիգիային, որ կամենում էր նրան մոռանալ, բայց չըկարողացաւ: Մտածում էր նրա մասին գիշեր ցերեկ: Լիգիային իրան յիշեցնում էր այն ճիւղերից հիւսած խաչիկը, որ իր համար թողել էր և որը ինքը տեղաւորել էր լաբարիոնում և ակամայ պաշտում էր իբրև մի աստուածային բան: Եւ աւելի ու աւելի կարօտում էր, որովհետև սէրը իրենից ուժեղ էր և արդէն Աւրոսների մօտ բոլորովին ընդգրկել էր իր հոգին... Ուրիշների համար կեանքի թելը մահում են պարկաները՝, իսկ իր համար մահում էր սէրը, անձկութիւնն ու թախիժը: Վատ էին իր վար-

1 Parcae ճակատագրի և անհրաժեշտութեան աստուածուհիք, որոնք սահմանում են մարդու ծնւելու և մեռնելու ժամանակը: Առհասարակ երեք պարկա էին ընդունում, որոնցից մէկը իլիկ էր մահում և կեանքի թելը կծկում. միւսը՝ ձեռքին գունդ ունէր, որի վրա մարդուս վիճակն էր նշանակւում. երրորդը՝ մկրատով կարում էր կեանքի թելը:

մունքները, բայց բղխում էին սիրուց: Սիրում էր նրան Աւլոսների մօտ, և՛ Պալատիոնում, և՛ երբ նրան տեսաւ Ոստրիանոնում, ուր լսում էր Պետրոսի խօսքերը, և՛ երբ գալիս էր Կրոտոնի հետ նրան յափշտակելու համար, և՛ երբ զգում էր նրա ներկայութիւնը իր անկողնի մօտ, և՛ երբ նա իրան թողեց: Եկաւ ահա Դիլոնը, որ գտել էր նրա բնակարանը, և խորհուրդ էր տալիս նրան յափշտակել: Բայց ինքը գերադասեց Դիլոնին պատժել և գնալ առաքեալների մօտ՝ ճշմարտութիւնն ու նրան, Լիզիային խնդրելու... Եւ թող օրհնւած լինի այն րոպէն, երբ այս միտքը ծագեց իր գըլխում, որովհետեւ ահա նրա մօտ է և չէ՞ որ նա արդէն այլեւ չի փախչի իրանից այնպէս, ինչպէս վերջին անգամ փախաւ Միրիամի բնակարանից:

— Ես ոչ թէ քեզնից փախայ, — ասաւ Լիզիան:

— Ուրեմն ինչո՞ւ արիւր այդ:

Իսկ աղջիկը բարձրացրեց նրա վրա իր կապուտակ աչքերը:

— Դու գիտես...

Վինիկիոսը չափազանց երջանկութիւնից մի րոպէ լռեց. յետոյ նորից սկսեց խօսել, թէ ինչպէս կամաց-կամաց բացւում էին իր աչքերը, որ նա, Լիզիան, բոլորովին զանազանւում է հռոմայեցի կանանցից և որ գուցէ միայն Պոմպոնիային է նման: Վերջապէս նա չէր կարողանում ամենը նրան լաւ բացատրել, որովհետեւ ինքն ևս իրան հաշիւ չէր տալիս, թէ ինչ էր ըզգում: Լիզիայի հետ աշխարհ էր գալիս մի բոլորովին ուրիշ գեղեցկութիւն, որ մինչև այդ ժամանակ աշխարհիս երեսին գոյութիւն չէր ունեցել և որ ոչ միայն արձան է, այլ և հոգի: Սրա փոխարէն Վինիկիոսը ասաւ նրան այն, ինչ որ աղջկայ սիրտը խնդութեամբ լցրեց, այն է՝ թէ նրան սիրեց մինչև անգամ նրա հա-

մար, որ իրանից փախաւ, և՛ թէ նա իր համար սրբութիւն կը լինի օջախի մօտ:

Ապա աղջկայ ձեռքը բռնելով՝ չէր կարողանում այլ ևս խօսել. նայում էր միայն նրան հիացմունքով, որպէս կեանքի ձեռք բերած երջանկութեանը, և կըրկնում էր նրա անունը, կարծես ուզում էր իրան վստահացնել, թէ նրան գտել է և թէ իր մօտն է:

—Ո՛ր Լիզիւն, ո՛ր Լիզիւն:

Վերջը սկսեց նրան հարց ու փորձ անել, ինչ էր կատարւում նրա սրտում, և նա խոստովանեց Վինիկիոսին, որ նրան սիրեց դեռ Աւլոսների տանը և որ եթէ իրան Պալատիոնից նրանց մօտ ուղարկած լինէր, կըյայտնէր նրանց իր սէրը և կաշխատէր մեղմացնել նրանց բարկութիւնը նրա դէմ:

—Երբեք եմ քեզ,—ասաւ Վինիկիոսը,—որ իմ մտքովս անգամ չէր անցել քեզ Աւլոսներից խլել: Պետրոնիոսը քեզ երբեք է կասէ, որ ես արդէն այն ժամանակ ասում էի նրան, թէ սիրում եմ քեզ և թէ ցանկանում եմ քեզ հետ պսակել: Ասացի նրան. թող իմ դրոսերին գայլի ճարպ քսէ և թող նստէ իմ օջախի մօտ: Բայց նա ծաղրեց ինձ և թեխադրեց Կեսարին այն միտքը, որ պահանջէ քեզ իբրեւ պատանդ և ինձ տայ: Ո՛րքան անգամ անիծել եմ նրան իմ կեանքի մէջ, բայց գուցէ այդ կարգադրել էր հոգատար ճակատագիրը, որովհետեւ այլապէս չէի ճանաչի քրիստոնեաներին և չէի հասկանայ քեզ...

—Հաւատո՞ւ ինձ, Մարկոս,—պատասխանեց Լիզիւն,—որ Քրիստոս դիտմամբ տանում է քեզ Իր մօտ:

Վինիկիոսը գլուխը բարձրացրեց և մի տեսակ զարմանքով՝

—Ճշմարիտ է,—պատասխանեց աշխուժով.—ամեն ինչ այնպէս զարմանալի կերպով էր դասաւորւում, որ

քեզ որոնելով՝ պատահեմ քրիստոնեաներին... Ոստրի-
անոնում զարմանքով լսում էի առաքեալին.—այնպիսի
խօսքեր երբեք լսած չէի: Դու այն ժամանակ աղօթում
էիր ինձ համար:

—Այո,—պատասխանեց Լիզիան:

Նրանք անցան խիտ բաղեղով ծածկւած տաղա-
ւարի մօտից և մօտենում էին այն տեղին, ուր Ուր-
սուսը տրորելով Կրոտոնին՝ յարձակւել էր Վինիկիոսի
վրա:

—Այստեղ,—ասաւ երիտասարդը,—եթէ դու չըլի-
նէիր, կորած էի:

—Մի յիշեցնի,—պատասխանեց Լիզիան,—և ոխ
մի պահի Ուրսուսի դէմ:

—Կարող եմ նրանից վրէժխնդիր լինել նրա հա-
մար, որ քեզ պաշտպանում էր: Եթէ ստրուկ լինէր,
իսկոյն ազատութիւն կը պարգևէի նրան:

—Եթէ ստրուկ լինէր, Աւլոսները վաղուց նրան
ազատազրած կըլինէին:

—Յիշում ես,—ասաւ Վինիկիոսը,—որ կամենում
էի քեզ վերադարձնել Աւլոսներին, բայց դու պատաս-
խանեցիր, թէ Կեսարը կարող է այդ իմանալ և նրան-
ցից վրէժն առնել: Տես, այժմ պիտի կարողանաս նը-
րանց տեսնել, որքան որ սիրտդ ուզում է:

—Ինչո՞ւ, Մարկոս:

—Ասում եմ «այժմ», բայց մտածում եմ, որ նը-
րանց ապահով կերպով տեսնել կըկարողանաս այն ժա-
մանակ, երբ իմա կըլինիս... Այո... Որովհետեւ եթէ Կե-
սարը հարցնէ ինձ, թէ ինչ արի պատանդը, որն ինձ
հաւատացել էր, կասեմ. պսակեցի նրա հետ, և նա
Աւլոսների տունը գնում է իմ համաձայնութեամբ: Կե-
սարը երկար չի մնայ Անտիոնում, որովհետեւ սիրտը
Աքայա է քաշում. իսկ եթէ մնայ էլ, հարկ չունիմ նը-

րան ամենն օր տեսնելու: Երբ Պօղոս Տարսոնացին ձեր ճշմարտութիւնը կըսովորեցնէ ինձ, իսկոյն կըմկրտւեամ և կըվերադառնամ այստեղ, կըշահեմ Աւլոսների սիրտը, որոնք այս օրերս քաղաք են վերադառնում, և արդէն ոչ մի արգելք չի լինի, և այն ժամանակ կառնեմ քեզ և կընստացնեմ իմ օջախի առջև: O carrissima! carrissima! ¹:

Այս ասելով նա պարզեց իր ձեռները, կարծես երկինքը իր սիրոյն վկայ էր կանչում, իսկ Լիգիան բարձրացնելով նրա վրա իր փայլող աչքերը՝ ասաւ.

— Եւ այն ժամանակ ես կասեմ. «ուր դու կայոս, այնտեղ ես ևս կայա» ²:

— Ո՛հ, Լիգիա, — գոչեց Վինիկիոսը. — երգւում եմ քեզ, որ երբէք ոչ մէկը այնպէս պաշտած չէ եղել իր ամուսնու տանը, ինչպէս դու կըլինիս իմ տանը:

Մի քիչ ժամանակ լուռ ման էին գալիս, չըկարողանալով իրանց կուրծքերի մէջ երջանկութիւնը տեղաւորել. սիրահարւած երկու աստուածութիւնների նման, այնպէս գեղեցիկ՝ կարծես ծաղիկների հետ միասին նրանց լոյս աշխարհ բերած լինէր գարունը:

Վերջապէս կանգ առան տնակի մուտքի մօտ տնկած նոճու տակ: Լիգիան յենւեց ծառի բնին, իսկ Վինիկիոսը նորից սկսեց խնդրել դողդոջուն ձայնով.

— Հրամայիր Ուրսուսին Աւլոսների տունը գնալ, քո իրերն ու մանկական խաղալիքները վերցնել ու տեղափոխել իմ տունը:

Իսկ նա կարմրատակելով վարդի պէս կամ արշալոյսի պէս՝ պատասխանեց.

1 «Ո՛հ անդին, անդին»:

2 Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia — այս նւիրական բանաձևը նորահարսը արտասանում էր փեսայի տունը մտնելիս:

—Սովորութիւնը ուրիշ տեսակ է:

—Գիտեմ, այդ սովորաբար պրոնուբան է՝ տա-
նում նորահարսի ետեից, բայց ինձ համար այդպէս
արն: Ես այդ իրերը հետս կը վերցնեմ Անտիոն և
նրանք ինձ քո մասին կը յիշեցնեն:

Այստեղ նա ձեռները ծալեց և սկսեց կրկնել, որ-
պէս մի աղերսող մանուկ.

—Պոմպոնիան այս օրերս կը վերադառնայ. արա
այդպէս, *diva*², արա, իմ *carrissima*.

—Թող Պոմպոնիան ինչպէս ուզում է՝ անէ,—պա-
տասխանեց Լիգիան, աւելի սաստիկ կարմրելով պրո-
նուբայի յիշատակելուց:

Եւ նրանք նորից լռեցին, որովհետև սէրը սկսեց
նրանց կուրծքերում շունչը ճնշել: Լիգիան կանգնած
էր՝ ուսով նոճուն յենւած, ստուերի մէջ ծաղկի պէս
սպիտակին տուող դէմքով, աչքերը դետնին իջեցրած և
ալեկոծուող կրծքով, իսկ Վինիկիոսի դէմքը փոփոխւում
էր և գունատւում: Կէսօրւայ խաղաղութեան մէջ նրանք
լսում էին սեփական սրտերի բաբախիւնը և փոխա-
դարձ հիացմունքի մէջ՝ նոճին, մրտենիների թփերն
ու տաղաւարի բաղեղը սիրոյ պարտէզ էին թւում
նրանց:

Բայց Միրիամը երևաց տնակի շեմքին և կէսօր-
ւայ ճաշի հրաւիրեց նրանց: Այն ժամանակ նրանք
նստեցին առաքեալների մէջ, իսկ նրանք նայում էին
նրանց ուրախութեամբ իբրև նոր սերնդի, որ իրանց
մահից յետոյ պէտք է պահպանէր և շարունակէր սեր-

1 Pronuba—այն մատրոնան է, որ նորահարսին ընկերակ-
ցում էր մինչև փեսայի տունը և ամուսնական պարտականութիւն-
ները սովորեցնում: Ընտրւում էր անարատ և առաջին անգամ ա-
մուսնացած կանանցից:

2 «Աստուածային»:

մանել նոր ուսմունքի հատիկները: Պետրոսը կոտրեց,
և օրհնեց հացը, բոլոր դէմքերին խաղաղութիւն էր և
թւում էր թէ մի ինչ-որ ահագին հրշանկութիւն լըց-
նում էր այդ սենեակը:

— Տես, — ասաւ վերջապէս Պետրոսը՝ Վինիկիոսին
դռնալով. — արդեօք մենք կհանքի և բախտաւորու-
թեան թշնամիներ ենք:

Իսկ սա պատասխանեց.

— Գիտեմ այժմ այդ, որովհետեւ երբէք այնպէս
բախտաւոր չեմ եղել՝ ինչպէս ձեր մէջ:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԳ

Այդ օրը երեկոյեան Վինիկիոսը ֆորումով իր
տունը անցնելիս՝ նկատեց Vicus Tuscus-ի սկզբում
Պետրոնիոսի ոսկեղօծ դեսպակը, որը կրում էին ութ
բիթանացի ստրուկներ, և ձեռքի նշանով կանգնեցնե-
լով նրանց՝ մօտեցաւ վարադոյրին:

— Քունդ անուշ ու քաղցր, — քաջականչեց նա ծի-
ծաղելով, տեսնելով քնած Պետրոնիոսին:

— Ահ, դձու ես, — ասաւ արթնանալով Պետրոնիո-
սը: — Այո, նիրհել էի, որովհետեւ գիշերը Պալատիոնումն
եմ անց կացրել: Այժմ դուրս եմ եկել, որ Անտրոնի
համար կարդալու բան գնեմ... Ի՞նչ նորութիւն:

— Գրախանութից գրախանութ ես շրջում, — հարց-
րեց Վինիկիոսը:

— Այո, չեմ ուզում անկարգութիւն ձգել դրադա-
րանիս մէջ և ահա ճանապարհի համար առանձին պատ-
րաստութիւն եմ տեսնում: Կարծեմ Մուսոնիոսի և Սե-
նեկայի նոր երկերը են լոյս տեսել: Որոնում եմ նոյնպէս

Պերսիոսն և Վիրգիլիոսի հովերգութիւնների մէկ հրատարակութիւնը¹, որ չունիմ: Ո՛հ, որչափ յոգնած եմ և ի՞նչպէս մատներս ցաւում են մատեանների թելերը քակելուց ... Երբոր գրախանութ ես մտնում, ուզում ես այս էլ, այն էլ թերթել: Եղել եմ արդէն Աւիրունոսի մօտ, Արգիլետոնում Ատրակտոսի մօտ, իսկ դրանից առաջ Vicus Sandalarius-ում Սոգիոսների մօտ: Կատորը վկայ, ի՞նչպէս քնել եմ ուզում: Ի՞նչ կայ:

— Ի՞նչ ես Պալատիոնում եղել, ուստի ես պէտք է քեզ հարցնեմ՝ ի՞նչ կայ: Կամ գիտես ի՞նչ, տուն ուղարկիր դեսպակդ ու գրքերի կապոցները և գնանք ինձ մօտ: Կըխօսենք Անտիոնի և այլ ևս մի ուրիշ բանի մասին:

— Լաւ,—պատասխանեց Պետրոնիոսը, դուրս գալով դեսպակից.—պէտք է գիտենաս, որ վաղը չէ միւս օրը գնում ենք Անտիոն:

— Ո՞րտեղից պէտք է գիտենամ:

— Ո՞ր աշխարհում ես ապրում: Ուրեմն ես առաջ ի՞նչ եմ այս նորութիւնը քեզ հաղորդում: Այո, պատրաստ եղիր միւս օրը առաւօտեան: Զէթի մէջ թրջած

1 A. Persius Flaccus բանաստեղծը (4—62. թ. Ք. ծ. յ.) մտերմացած էր Կոռնուտոս ստոյիկի և Թրասէայի հետ: Մաքուր և ազնւախոհ մտքով օժտւած լինելով.—նա վաղ զարգացաւ կրթւած ընկերների շրջանում և սկսեց գրել ստանաւորներ, մանաւանդ երգիծաբանութիւններ, որոնք յարգի էին նոյն իսկ քրիստոնեաների մէջ:—Virgilius Maro ծն. 70 թ. Ք. ծ. ա. Մանտուայում. Օգոստոս կայսեր ժամանակւայ առաջնակարգ մարդկանց բարեկամն էր և հռոմէական հանճարեղ բանաստեղծի հռչակ ունի: Նրա «Ենէակիտներ» հռոմայեցոց համար ազգային վիպասանութիւն դարձաւ և ընդունւած էր ամեն տեղ իբրեւ դասագիրք մանուկների համար, որպէս Հոմերոսը Յունաստանում:

2 Հին աշխարհը մեզ նման քաղմածախ կազմած դրքեր չը գիտէր: Հեղինակութիւնները գրւում էին մի քանի առանձին կամ մէկ երկար թերթի վրա, ուրում էին դրանակի պէս և թելով կապւում:

սիսեռը չօգնեց, հաստ պարանոցի վրա դրած թաշկի-
նակը չօգնեց, և Պղինձմօրուսի ձայնը խռպոտել է: Այս-
պիսի հանգամանքներում չէ կարող խօսք լինել յապա-
ղելու մասին: Նա անիծելով անիծում է Հոռմը և սրա
օգը, պատրաստ է քաղաքը գետնի հետ հաւասարացնել
կամ կրակով ոչնչացնել, և սիրտը որչափ կարելի է
շուտով ծով է ուղղում: Ասում էր, որ նեղ փողոցներից
քամու բերած հոտերը: Իրան գերեզման կիջեցնեն:
Այսօր բոլոր մեհեանների մէջ զոհեր էին բերւում, որ
նրա ձայնը վերադառնայ—և վա՛յ Հոռմին, մանաւանդ
Սենատին, եթէ շուտով չը վերադառնայ:

—Այն ժամանակ այլ ևս ինչի՞ համար պէտք կը-
լինէր գնալ Աքայա:

—Բայց մի՞թէ մեր աստուածային Կեսարը միայն
այդ միակ տաղանդը ունի,—պատասխանեց ծիծաղելով
Պետրոնիոսը.—ուրիմպիական խաղերին հանդէս կըգար
իբրև բանաստեղծ իր Տրուվայի հրդեհով, իբրև կառա-
վար, իբրև երաժիշտ, իբրև աթլետ... բն, մինչև ան-
գամ իբրև կաքաւիչ, և ամեն անգամ յաղթութեան հա-
մար նշանակւած բոլոր պսակները կը շահէր: Գիտե՞ս
ինչո՞ւ է այդ կապիկը խռպոտել: Ահա երէկ կամեցաւ
պարի մէջ մրցել մեր Պարիսի հետ, և մեզ համար Լէ-
դայի՝ արկածները պարեց, քրտնեց և մրսեց: Ամբող-
ջովին թաց և մածուցիկ էր դառել, ինչպէս ջրից նոր
հանած օձ: Փոխում էր դիմակ դիմակի հոռից, պտոյտ
էր գալիս իլիկի պէս, ձեռները շարժում էր հարբած
նաւաստու պէս, և մինչև անգամ զղւանք էր տիրում
ինձ նրա ահագին փորին և նրա բարակ ոտներին նա-
յիլիս: Պարիսը նրան մօտ երկու շաբաթ սովորեցնում

1 Leda տես եր. 425, ծան. 2. Պարիսը հռչակաւոր միմոս
էր: «Լէդայի տրկածներ» ներկայացնում էր շարժումներով, թէ
ինչպէս Զևսը կարապի կերպով երևաց Լէդային:

էր, բայց ներկայացրո՞ւ քեզ Ահնորարբին իբրեւ Լէդա, կամ իբրեւ կարապ—աստւած: Կարապ է, խօսք չըկայ: Բայց նա կամենում է հրապարակօրէն դուրս գալ և ներկայացնել այդ ցուցախաղը նախ Անտիօնում և ապա Հռոմում:

—Դժգոհ էին արդէն նրա համար, որ հրապարակօրէն երգում էր. բայց մէկ որ մտածես, թէ հռոմայեցոց Կեսարը բեմ դուրս կըգայ իբրեւ միմոս... ո՛չ, Հռոմն էլ այդ չի տանի:

—Սիրելիս, Հռոմը ամեն բան կըտանէ, իսկ Սենատը շնորհակալութիւն կըյայտնէ «հայրենիքի հօրը»: Մի ըոպէից յետոյ աւելացրեց.

—Իսկ ամբոխը դեռ պարծենում է նրանով, որ իր Կեսարը խեղկատակ է:

—Ինքդ ասա, արդեօք կարելի՞ է աւելի ստորանալ:

Պետրոնիոսը ուսերը շարժեց:

—Դու քեզ համար ապրում ես տանդ և մտածում ես մէկ Լիգիայի և մէկ քրիստոնեաների մասին և իհարկէ չըգիտես՝ ինչ է պատահել երկու օր առաջ: Չէ՞ որ Ներոնը հրապարակօրէն պսակւել է Պիթագորասի հետ: Ինքը նորահարս էր: Կարելի էր կարծել, որ արդէն խելագարութեան չափը լցւել է, այնպէս չէ՞: Եւ ի՞նչ կասես. եկան հրաւիրւած քուրմերը և հանդիսաւոր կերպով նրանց պսակեցին: Ես էլ ներկայ էի: Ես ևս շատ բան կարող եմ տանել, այնուամենայնիւ, խոստովանում եմ, մտածեցի, որ աստւածները եթէ գոյութիւն ունին, պէտք է որեւէ նշան ցոյց տան... Բայց Կեսարը աստւածներին չէ հաւատում և հիմք ունի:

—Այդպիսով ուրեմն մի անձնաւորութեան մէջ միացած բարձրագոյն քրմապետ է, աստւած է, անասուած է,—ասաւ Վինիկիոսը:

Պետրոնիոսը սկսեց ծիծաղել:

— Ճշմարիտ է: Այդ իմ խելքս չեկաւ, և այդ մի գուգաւորութիւն է, որի նմանը աշխարհս մինչև այսօր տեսած չէ:

Յետոյ կանգնելով՝ ասաւ.

— Եւ պէտք է աւելացնել, որ այդ բարձրագոյն քրմապետը, որ աստուածներին չէ հաւատում, և այդ աստուածը, որ աստուածներին ծաղրում է, վախում է նրանցից, որպէս մի անաստուած:

— Ապացոյց այն, ինչ որ պատահեց Վեստայի տաճարում:

— Ի՞նչպիսի աշխարհ:

— Ի՞նչպէս աշխարհն է՝ հոյնպէս կիսարն է: Բայց այդ երկար չի տևի:

Այսպէս իրար հետ խօսելով՝ նրանք մտան Վինի-կիոսի տունը: Երիտասարդը ուրախ-ուրախ ընթրիք պատւիրեց և յետոյ դիմեց Պետրոնիոսին և ասաւ.

— Ո՛չ, իմ անգինս. աշխարհս պէտք է վերածնւի:

— Մենք նրան չենք վերածնի,—պատասխանեց Պետրոնիոսը,—թէկուզ նրա համար, որ Ներոնի օրով մարդս թիթեռի պէս է. ապրում է արևի շնորհով և առաջին սառը քամուց կորչում է... Թէկուզ և չուզենար: Մայայի որդին վկայ¹, շատ անգամ հարց ևմ տալիս ինձ, ի՞նչ հրաշքով մի որևէ Վուկիոս Սատուռնինոսը կարողացել է ապրել իննսուն և երեք տարի, տեսնելով Տիբերի, Կալիգուլայի և Կլաւդիոսի օրերը... Բայց թողնենք այս: Արդեօք թոյլ կըտաս ուղարկել քո դեսպալը Ենիկէի ետևից: Քնելու ցանկութիւնս անցաւ և կուղէի ուրախանալ: Հրամայիր, որ ընթրիքին ներկայ լինի

¹ Այսինքն Մերկուրիոսը:

կիթառածուն, և յետոյ կըխօսենք Անտիոնի մասին: Պէտք է դրա մասին մտածենք, մանաւանդ դու:

Վինիկիոսը հրամայեց, որ Եւնիկէի ետեւից ուղարկեն, բայց յայտնեց, որ մտադիր չէ գլուխը ցաւացնել, մտածելով թէ ինչպէս է ապրելու Անտիոնում: Թող գլուխ ցաւացնեն նրանք, որոնք չեն կարող ուրիշ կերպ ապրել՝ եթէ ոչ Կեսարի շնորհի շողերի մէջ: Աշխարհը չէ վերջանում Պալատիոնում, մանաւանդ նրանց համար, որոնք մի ուրիշ բան ունին սրտի և հոգու մէջ:

Եւ ասում էր այս այնպէս անփոյթ կերպով, այնպիսի աշխոյժով և այնպէս ուրախ, որ այս բոլորը Պետրոնիոսին զարմացրեց. սա մի փոքր ժամանակ նայելով քեռորդուն՝ ասաւ.

— Ի՞նչ է քեզ եղել: Դու այսօր այնպէս ես ինչպէս որ էիր այն ժամանակ, երբ դեռ բուլլա էիր կըրում պարանոցիդ:

— Բախտաւոր եմ, — պատասխանեց Վինիկիոսը. — դիտմամբ քեզ ինձ մօտ հրաւիրեցի, որ քեզ այս ասեմ:

— Ի՞նչ է քեզ պատահել:

— Մի այնպիսի բան, որը չէի փոխի ամբողջ հոգմէական կայսրութեան հետ:

Այս ասելով նա նստեց, կոները յենեց բազկաթոռի թևերին, գլուխը՝ ափերին և սկսեց խօսել ժպտող դէմքով և պայծառ հայեացքով:

— Արդեօք յիշում ես, ինչպէս միասին Աւլոս Պլատինոսի մօտ էինք, և այնտեղ առաջին անգամ տեսար աստուածային աղջկան, որին ինքդ արշալոյս ու դարուն անւանեցիր: Յիշում ես այն Փսիքէին, այն անզուգականին, աղջկերանցից ու ձեր աստուածութիւններից այն ամենապեղեկին:

Պետրոնիոսը նայում էր նրան այնպիսի ապշու-

թեամբ, կարծես ուզում էր ստուգել, արդեօք խելքը գլխին է:

—Այդ ինչ լեզուով ես խօսում,—ասաւ նա վերջապէս:—Ի հարկէ յիշում եմ Լիգիային:

Իսկ Վինիկիոսը ասաւ.

—Նրա նշանածն եմ:

—Ի՞նչ...

Բայց Վինիկիոսը վեր թռաւ և կանչեց ղիսպենսատորին.

—Թող բոլոր ստրուկները, մինչև յիսին մարդը, կանգնեն իմ առջև. շո՛ւտ:

—Նրա նշանածն ես,—կրկնեց Պետրոնիոսը:

Բայց առաջ քան ապշութիւնից ուշքի եկաւ, Վինիկիոսի տան ամբողջ ահագին ատրիոնը վխտաց մարդկանցով: Շնչասպառ վաղեցին եկան ծերունիները, հասակաւոր տղամարդիկ, կանայք, պատանիներ և աղջիկներ: Ամեն բոլէ ատրիոնը լցւում էր աւելի ու աւելի. fauces կոչող անցքերից լսելի էին զանազան լեզուներով բացազանչութիւններ. վերջապէս բոլորը շարեցին պատերի տակով ու սիւնների արանքներում, իսկ Վինիկիոսը կանգնելով իմպլուվիոնի մօտ՝ դարձաւ ազատագիր Դեմասին և ասաւ.

—Որոնք որ այս տանը քսան տարի են ծառայել՝ վաղը պէտք է ներկայանան պրէտորին, ուր ազատութիւն կը ստանան. որոնք որ այդքան չեն ծառայել՝ կը ստանան երեք-երեք ոսկեդրամ ու կրկնակի բաժին մի ամբողջ շաբաթ: Գիւղական քրդաստորոնները հրաման ուղարկիր, որ պատիժները ներեն, մարդկանց ոտներից շղթաները հանեն և ինչպէս հարկն է կերակրեն: Իմացած կացէք, որ ինձ համար բախտաւոր օր է հասել, և ուզում եմ, որ տանս ուրախութիւն լինի:

Նրանք մի բոլէ լուռ կանգնած էին, կարծես չէ-

ին հաւատում սեփական ականջներին. ապա բոլոր ձեռները մէկ անգամից վեր բարձրացան և բոլոր բերանները գոչեցին.

—Ա՜՛հ, տէ՛ր, անձն...

Ձեռքի նշանով Վինիկիոսը նրանց ետ ուղարկեց, ու նրանք, թէև շնորհակալութիւն յայտնելու և նրա ոտներին փաթաթելու ցանկութիւնն ունէին, շտապով դուրս գնացին և լցրին տունը ուրախութեամբ նկուղից մինչև կտուրը:

—Վաղը,—ասաւ Վինիկիոսը,—կըհրամայեմ սրանց այլ ևս հաւաքել պարտէզում և ինչ նշաններ որ ուղում են՝ գծագրել իրանց առջև: Նրանց, որոնք ձուկ կըգծագրեն, կազատագրէ լիզիան:

Իսկ Պետրոնիոսը, որ երկար չէր զարմանում ոչ մի բանի վրա, արդէն սառել էր և հարցրեց.

—Ձո՛ւկ... Հ՜մ, յիշում եմ, ինչ էր Քիլոնը ասում. դա քրիստոնեաների նշանն է:

Ապա նա ձեռքը Վինիկիոսի կողմը պարզեց և ասաւ:

—Բախտաւորութիւնը միշտ այնտեղ է, ուր մարդս՝ նրան տեսնում է: Թող Ֆլորան՝ երկար տարիներ ծաղիկներ թափէ ձեր ոտների տակ: Ցանկանում եմ քեզ այն ամենը, ինչ որ դու ինքդ ես քեզ ցանկանում:

—Շնորհակալ եմ քեզնից, որովհետև կարծում էի, թէ խորհուրդ չես տայ. իսկ այդ, գիտես, դուր ժամավաճառութիւն կըլինէր:

—Ե՞ս, խորհուրդ չըտամ: Իսկի՛. ընդհակառակը, ասում եմ քեզ որ լաւ ես անում:

—Հո՛, դաւաճան,—պառասխանեց ուրախ-ուրախ Վինիկիոսը.—միթէ մոռացել ես, ինչ ասացիր ինձ մի

1 Flora ծաղիկների և գարունքի հումէական աստուածուհի:

ժամանակ, երբ դուրս էինք գալիս Գրէկինայի տանից։
Բայց Պետրոնիոսը պատասխանեց սառնարիւնու-
թեամբ.

—Ո՛չ, այլ կարծիքս փոխել եմ։

Մի բողբոջ յետոյ աւելացրեց.

—Սիրելիս, Հռոմում ամեն բան փոխւում է։ Մար-
դիկը կանայք են փոխում, կանայքը մարդիկ են փո-
խում, ինչո՞ւ ես պէտք է կարծիքս չըփոխէի։ Քիչ էր մը-
նում, ներոնը պսակէր Ակտէի հետ, որին դիտմամբ
այս քանի համար թագաւորական ծագում վերագրեցին։
Եւ ի՞նչ։ Կունենալ մի ազնիւ կին և մենք՝ մի ազնիւ
Աւգուստա։ Պրոտէոսը և նրա ծովային խորքերը վկայ,
կարծիքս միշտ կըփոխեմ, հէնց որ այդ արդարացի
կամ յարմար դատեմ։ Ինչ որ Լիգիային է վերաբերում,
նրա թագաւորական ծագումը աւելի հաստատ է քան
Ակտէի պերզամական նախահայրեր ունենալը¹։ Բայց
դու զգոյշ կաց Անտիոնում Պոպպէայից, որ սխալալ է։

—Ձեմ էլ մտածում։ Անտիոնում մաղ չի ընկնի
իմ գլխից։

—Եթէ կարծում ես, որ ինձ այլևս մէկ անգամ
կըզարմացնես, սխալւում ես. բայց ռիտեղից այդպիսի
հաւատ ունիս։

—Ինձ Պետրոս առաքեալը ասաւ այդ։

—Ա՛, ասաւ քեզ Պետրոս առաքեալը։ Դրա դէմ
ոչ մի պատճառաբանութիւն չէ կարող լինել. բայց թոյլ
տուր, որ զգուշութեան մի քանի միջոցներ ձեռք առ-

1 Proteus-ը ծովային պատգամախօս ծերունին էր, որը Պո-
պպէայի ձեռքի տակ էր ծառայում և արածեցնում էր նրա կնոջ,
Ամփիդրիտի շնածուկներին. ասելով էր Նգիստոսի Փարոս կղզու-
վրա և կարողանում էր կերպարանքը շատ տեսակ փոխել։

2 Ակտէին բարձրացնելու համար՝ ներոնը նրա ծագումը
սկսեց առաջ բերել Պերգամոսի Ատտալոս թագաւորից։

նեմ, թէկուզ նրա համար, որ Պետրոս առաքեալը սուսմարգարէ դուրս չըգայ, որովհետեւ եթէ, բան է, Պետրոս առաքեալը սխալւի, կարող է կորցնել քո վստահութիւնը, որ անտարակոյս ապագայում ևս Պետրոս առաքեալին պէտք կըգայ:

— Ինչ ուզում ես արա՞, բայց ես նրան հաւատում եմ: Եւ եթէ կարծում ես, թէ նրանից կըհեռացնես ինձ, ամեն անգամ արհամարհանքով կրկնելով նրա անունը, շատ սխալւում ես:

— Այլևս մէկ հարց. արդեօք արդէն քրիստոնէայ ես:

— Մինչև այժմ՝ ոչ, բայց Պօղոս Տարսոնացին գալիս է ինձ հետ՝ ինձ Քրիստոսի ուսմունքը մեկնելու համար, և այնուհետև մկրտութիւն կընդունեմ, որովհետև այն, ինչ որ ասում էիր, թէ նրանք կեանքի և ուրախութեան թշնամիներ են, սո՛ւտ է:

— Առաւել ևս լաւ քեզ համար և Լիզիայի համար: — պատասխանեց Պետրոնիոսը:

Յետոյ ուսերը թափահարելով՝ ասաւ կարծես ինքըն իրան.

— Զարմանալի բան է, ինչպէս այդ մարդկանց աջողւում է հետևողներ գրաւել և ինչպէս այդ աղանդը տարածւում է:

Իսկ Վինիկիոսը պատասխանեց այնպիսի եռանդով, կարծես ինքն ևս մկրտւած լինէր.

— Այո, հազարներ ու տասնեակ հազարներ կան Հռոմում, Իտալիայի քաղաքներում, Յունաստանում և Ասիայում: Կան քրիստոնեաներ լեգէոնների և պրետորիանների մէջ, կան հէնց Կեսարի պալատում: Այդ ուսմունքը դաւանում են ստրուկներն ու քաղաքացիք, աղքատներն ու հարուստները, պլեբներն ու պատրիկները: Արդեօք գիտե՞ս, որ Կոռնելիոսներից մի քանիսը

քրիստոնեայ են, որ քրիստոնեայ է Պոմպոնիա Գրէկի-
նան, որ քրիստոնեայ էր հաւանականօրէն Ոկտաւիան
և է Ակտէն: Այո՛, այդ վարդապետութիւնը տիրում է
աշխարհին և նա միայն կարող է սրան վերածնել: Մի
թափահարի ուսերդ. ո՞վ գիտէ, արդեօք մէկ ամսից կամ
մէկ տարուց յետոյ ինքդ այդ հաւատը չե՞ս ընդունի:

—Ե՞ս,—ասաւ Պետրոնիոսը:—Ո՛չ, Լետայի դաւա-
կը վկայ¹. ես չեմ ընդունի, թէկուզ նրա մէջ ծածկւած
լինէր միաժամանակ թէ՛ մարդկային «թէ աստուածային
ճշմարտութիւնն ու իմաստութիւնը... Դա աշխատանք կը-
պահանջէր, իսկ ես չեմ սիրում աշխատել... Դա անձնուրա-
ցութիւն կը պահանջէր, իսկ ես չեմ սիրում կեանքի մէջ ո-
չինչ ուրանալ: Դեղքո բնութեամբ հանդերձ, որ կրակի և
եռացած ջրի է նման, միշտ կարող էր այդպիսի մի
բան պատահել, բայց ե՞ս. ես ունիմ իմ գեմմաները, իմ
քարերը, իմ անօթները և իմ Եւնիկէն: Ոլիմպոսին²
չեմ հաւատում, բայց ինձ համար գետնի վրա Ոլիմ-
պոս եմ ստեղծում և կը փթթեմ, քանի որ ինձ չեն
տապալել աստուածային Որսորդի³ նետերը, կամ մին-
չև որ Կեսարը չըհրամայէ ինձ երակներս բաց ա-
նեմ: Ես արդէն չափազանց սիրում եմ մանուշակի անու-
շահոտութիւնն ու յարմար տրիկլինիոնը: Սիրում եմ մին-
չև անգամ մեր աստուածներին, իբրև հռետորական բանա-
ձևութիւններ, և Աքայան, ուր պատրաստում եմ գը-

1 Leto կամ Latona, այն տիտանուհին էր, որ Զևսի կինն
էր Հերայից առաջ և որ նրանից ունեցաւ Ապոլլոն և Արտեմիդ:

2 Ոլիմպոս լեռը գտնւում է Թեսալիան Մակեդոնիայից
բաժանող շղթայի ծայրին, ծովից ոչ շատ հեռու. ըստ յունաց տ-
ւանդութեան, նրա յաւիտենական ձիւնով ծածկւած դադաթին էին
բնակւում Զևսն ու միւս աստուածները: Տաճիկները այժմ Սեմա-
ւադ-էվի են կոչում, այսինքն «երկնաբնակների բնակավայր»:

3 Այսինքն Ապոլլոնի, որ իր արծաթէ աղեղից նետեր է ար-
ձակում և մահկանացիներին սպանում:

նալու մեր հաստափոր, բարակոտն, անզուգական, աստ-
լածային կեսարի, Օգոստոսի, Պերիոդոնիկէսի¹... Հէ-
րակէսի, Ներոնի հետ:

Այս ասելով, նա սկսեց խնդալ լոկ այն ենթա-
դրութիւնից, թէ կարող է գալիլիական ձկնորսների
վարդապետութիւնը ընդունել, և սկսեց կիսաձայն եր-
գել:

«Մրտենու կանաչով կը պատեմ իմ պայծառ սուրս,
Հարմոդիոսի և Արիստոգիտոնի օրինակով»...²:

Բայց ընդհատեց, որովհետև նոմենկլատորը ազ-
դարարեց Եւնիկէի գալուստը:

Իսկոյն կնոջ գալուց յետոյ ընթրիքը բերին, որի
ժամանակ, կիթառաձուի երգած մի քանի երգերից յե-
տոյ, Վինիկիոսը պատմեց Պետրոնիոսին Քիլոնի այցե-
լութիւնը և այն, թէ ինչպէս այդ այցելութիւնը իրան
միտք ներշնչեց ուղղակի առաքեալների մօտ գնալու և
ինչպէս ծագեց այդ միտքը Քիլոնի գանակոծութեան
ժամանակ:

Այս բանի վրա Պետրոնիոսը, որին նորից սկսեց
քունը յաղթել, ձեռքը ճակատին դրեց և ասաւ.

--Միտքը բարի էր, քանի որ հետևանքը բարի

1 Periodonices կոչւում էին Յունաստանում նրանք, որոնք
յադթող էին հանդիսանում ազգային չորս հասարակական (ուլիմ-
պեան, նեմէեան, պիւթեան և իսթմեան) խաղերի մէջ:

2 Harmodius և Aristogiton երկու աթենացի երիտասարդնե-
րը, տօնախմբութեան ժամանակ յարձակեցին Պիսիստրատեան
եղբայրներից՝ Հիպպարքոսի վրա և սպանեցին նրան, բայց սպան-
ւեց և Հարմոդիոսը, իսկ Արիստոգիտոնին մահաւն դատաւարտեց
կենդանի մնացած եղբայրը՝ Հիպպիաս տիրանը. բայց ժողովուրդը
մի չորս տարուց յետոյ, 510 թ. Ք. ծ. ա., վռնտեց այս բռնակա-
լին, իսկ երկու երիտասարդների պատւին արձան կանգնեցրեց,
հրատարակելով նրանց ազատութեան վերականգնիչ: — Բերւած
կտորը գիտնորդի մի հատւած է:

էր: Իսկ ինչ որ Քիլոնին է վերաբերում, կըհրամայէի տալ նրան հինգ հատ ոսկի. բայց եթէ հրամայել ես նրան ծեծել, աւելի լաւ էր ծեծամահ անէիր նրան, որովհետեւ ո՛վ գիտէ, արդեօք ժամանակով նրան գլուխ չե՞ն տայ սենատորները, ինչպէս այժմ գլուխ են տալիս ասպետ — կօշկակար Վատինիոսին: Բարի գիշեր:

Եւ պսակները հանելով՝ նա և Եւնիկէն սկսեցին տուն գնալու պատրաստել, և երբ հեռացան՝ Վինիկիոսը առանձնացաւ իր գրասենեակը և գրեց Լիզիային հետևեալը.

«Ուզում եմ, որ երբ բաց կանես քո հրաշալի աչքերը, աստածային, այս նամակը քեզ ասէ՝ բարի լոյս: Դրա համար եմ այսօր գրում, թէև վաղը տեսնելու եմ քեզ: Կեսարը վաղը չէ միւս օրը մեկնում է Անտիոն, և ես, eheu!՝ պէտք է նրան ընկերակցեմ: Չէ՞ որ քեզ արդէն ասել եմ, որ չըլսել՝ կեանքը վտանգի ենթարկել կընշանակէր, իսկ ես այժմ քաջութիւն չէի ունենայ մեռնելու: Բայց եթէ դու չես ուզում, գրիր ինձ մի բառ, և կըմնամ. իսկ արդէն Պետրոնիոսի գործը կըլինի վտանգը իմ գլխից հեռացնել: Այսօր ուրախութեան օր է, նւէրներ բաժանեցի բոլոր ստրուկներին, իսկ որոնք որ քսան տարի իմ տանը ծառայել են՝ նրանց վաղը կըններկայացնեմ պրէտորին ազատագրելու համար: Դու, անգինս, պէտք է այս բանի համար ինձ գովես, որովհետեւ ինձ թւում է, որ սա համաձայն կըլինի այն քաղցր ուսմունքին, որ դաւանում ես, և ապա՝ որ այդ քեզ համար արի: Վաղը կասեմ նրանց, որ քեզ են պարտական ազատութիւնը, որպէսզի քեզ երախտապարտ լինին և քո անունը փառ-

ռաբանեն: Դրա տեղ ինքս գերի եմ դառնում բախտա-
ւորութեանը և քեզ, և երանի երբէք ազատութիւն չը-
ստանամ: Անիծւի Անտիոնը և Ահենորարբի ճանապարհ-
հորդութիւնը: Երեք-չորս անգամ բախտաւոր եմ, որ
այնչափ խելօք չեմ, որչափ Պետրոնիոսը, որովհետեւ
գուցէ ստիպւած լինէի գնալ Աքայա: Մինչ այդ՝ ան-
ջատման միջոցը կը քաղցրանայ ինձ համար քո յիշա-
տակով: Հէնց որ կը կարողանամ դուրս պրծնել, ձի կը-
հեծնեմ և կը թռչեմ Հռոմ, աչքերս քո տեսքով, ականջ-
ներս քո քաղցր ձայնով ուրախացնելու համար: Իսկ
երբ չեմ կաթողանայ, նամակ կուղարկեմ ստրուկի ձեռ-
քով և կը հարցնեմ առողջութիւնդ: Ողջունում եմ քեզ,
աստուածային, ոտներդ եմ գրկում: Մի բարկանայ, որ
աստուածային եմ անուանում: Եթէ կարգելես՝ կը հնա-
զանդւեմ, բայց այսօր դեռ չը գիտեմ այլապէս կոչել:
Ողջունում եմ քեզ քո ապագայ տնից — ամբողջ հոգով»:

Գ Լ Ո Ի Խ ՓԴ

Յայտնի էր Հռոմում, որ Կեսարը ճանապարհին
Ֆլամենում է այցելել Ոստիան, կամ աւելի ճիշդ՝ աշ-
խարհի ամենամեծ նաւը, որ նորերս հացահատիկ էր
բերել Ալեքսանդրիայից, իսկ այնտեղից Ծովեզրեայ
Ճանապարհով (Via Littoralis) կը մեկնէի Անտիոն: Արդէն
մի քանի օր առաջ հրամաններ էին տրւած, և այս սլատ-
ճառով առաւօտից Porta Ostiensis-ի մօտ սկսել էր հա-
ւաքւել տեղական տկլոր ու սոված խուժանից ու աշ-
խարհի բոլոր ազգերից կազմւած մի ամբոխ, որ կան-
մենում էր աչքերը կշտացնել Կեսարի գնացքի տես-

քով, որով հռոմէական պլեբը՝ երբէք չէր կարողանում բաւականին կշտանալ: Մինչև Անտիոն ճանապարհը դժւար չէր, ոչ էլ հեռու. իսկ հոյակապ պալատներից ու դղեակներից բաղկացած այս քաղաքում կարելի էր ամեն բան գտնել՝ ինչ որ յարմարութիւնը, մինչև անգամ այն ժամանակեայ ամենանուրբ գեղխութիւնն էր պահանջում: Բայց Կեսարը սովորութիւն ունէր հետն այն ամենը առնելու, ինչ որ հաւանում էր, սկսելով երաժշտական գործիքներից ու տնային առարկաներից և վերջացնելով արձաններով ու մողայիկներով. այս բոլորը նրա շուրջն էին դարսում մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ կամենում էր միայն կարճ միջոցով քանապարհին կանգ առնել հանգստանալու կամ ճաշելու համար: Այս պատճառով ամեն մի դրօսանքին նրան ուղեկցում էին գունդ գունդ ծառաներ, չըհաշուելով պրետորիական վաշտերն ու աւգուստիաններին, որոնցից ամեն մէկը ստրուկների իր առանձին խմբերն էր ունենում:

Այդ օրը կանուխ առաւօտից Կամպանիայի նախապանները, այծի մորթին ազդրերին ձգած և արևից այրած դէմքերով, դարպասից առաջ քշեցին հինգ հարիւր մատակ էշ, որպէսզի Պոպպէան Անտիոն ժամանելու միւս օրը կարողանար իշի կաթով իր սովորական վաննան ընդունել: Ամբոխը ծիծաղելով ու ինք-

1 Plebs—Հռոմի աղգարնակութեան ոչ-աղնւական դասակարգը, որ զանազան շրջակայ նւաճած քաղաքներից տեղափոխւած էր այստեղ և ուղղում պարապում էր երկրագործութեամբ և մանաւանդ արհեստներով ու վաճառականութեամբ: Սկզբում պլեբները քաղաքացիական իրաւունքներ չունէին, բայց Ա. դ. Ք. ծ. ա. արդէն հաւասարեցին պատրիկների հետ: Նրանց միջից առանձնացաւ հարուստ մասը և միացաւ պատրիկների հետ, իսկ մեծամասնութիւնը կայսրների օրով աղքատ և անգործ էր:

նագոհութեամբ նայում էր փոշու. ամպերի մէջ շարժւող
 այդ երկարականջներին և ուրախութեամբ լսում էր
 մտրակների շվշվոցն ու նախրապանների վայրենի ա-
 դադակաները: Էշերի անցնելուց յետոյ, հազարաւոր պա-
 տանիներ դուրս վազեցին ճանապարհը և մեծ խնամքով
 մաքրելով, սկսեցին ուղիի վրա ծաղիկներ և փշատերև
 պինիաներ ցանել: Ամբոխի մէջ մի տեսակ հպարտու-
 թեամբ կրկնում էին, թէ ամբողջ ճանապարհը մինչև
 Անտիոն պէտք է այսպէս ցանաւած լինի ծաղիկներով,
 որոնք հաւաքւած էին շրջակայքի մասնաւոր այգիներ-
 քից և մինչև անգամ գնւած էին մեծ փողով Porta
 Mugionis-ի ծաղկավաճառներից: Քանի աւելի ժամա-
 նակ էր անցնում՝ աւելի ու աւելի նեղւածք էր դառ-
 նում: Մի քանիսը ամբողջ ընտանիքով էին եկել, և որ-
 պէս զի ժամանակը շատ երկար չթւայ իրանց՝ ուտե-
 լեղէն էին դարսել Կերերայի նոր մեհեանի համար նը-
 շանակւած քարերի վրա և իրանց «պրանդիոնը» բաց-
 օթեայ էին ուտում: Տեղ-տեղ խմբեր էին կազմւել աշ-
 խարհ տեսած մարդկանց շուրջը: Այստեղ Կեսարի մեկ-
 նելու առիթով խօսում էին նրա ապագայ ճանապար-
 հորդութիւնների և առհասարակ ճանապարհորդութիւն-
 ների մասին. նաւաստիները և ծառայութիւնը վերջացրած
 զինւորները հրաշքներ էին պատմում այն երկիրների
 մասին, որոնց մասին լսել էին իրանց հեռաւոր արշա-
 ւանքների ժամանակ և ուր դեռ մինչև այդ օրը չէր կո-
 խել հռոմէական ոտքը: Այն քաղաքացիք, որոնք իրանց
 կեանքի մէջ երբէք Via Appia-ից հեռու չէին եղած,
 զարմանքով լսում էին Հնդկաստանի և Արաբիայի
 հրաշքների մասին, Բրիտանիան շրջապատող արքի-
 պելագոսների մասին, ուր մի կղզու վրա Բրիարէոսը
 կապում էր քնած Սառուռնին և ուր քաջքեր էին

բնակւում. Հիպերբորէական երկիրների մասին, թանձրացրած ծովերի մասին, այն Փշշոցի և մռնչիւնի մասին, որ ովկիանոսի ջրերն էին արձակում այն ընդէին, երբ մայր մտնող արեւը սուզւում էր անդունդը¹: Հեշտութեամբ հաւատ էին գտնում խոլժանի մէջ այսպիսի լուրերը, որոնց հաւատում էին մինչև անգամ Պլինիոսի և Տակիտոսի²: Նման մարդիկ: Խօսում էին նոյնպէս այն նաւի մասին, որ պէտք է կեսարը այցելէր, թէ նա երկու տարւայ հաց է վերցնում, չըհաշուելով չորս հարիւր ճանապարհորդ, նոյնչափ նաւաստիներ ու անթիւ անհամար դազաններ, որոնք պէտք է գործածէին ամարային խաղերի ժամանակ: Բոլորին միացնում էր սէրը դէպի կեսարը, որ ոչ միայն կերակրում էր, այլ և զւարճացնում էր իրանց: Պատրաստւում էին նրար ոգևորւած ընդունելութիւն ցոյց տալու:

Մինչ այս, երևաց նումիդիական հեծեալների վաշտը, որ պատկանում էր պրետորիանական զօրքին: Ներանք հագին ունէին դեղին զգեստներ, կարմիր գօտի-

1 Briareus—Ուրանոսի (Երկնի) և Դէայի (Երկրի) որդին էր, «հարիւրադուկներից» մէկը. ունէր 100 ձեռք և 50 դուռ: —Hyperborei—առասպելական ազգ, որ բնակւում է հիւսիսում, քամիներից այն կողմը, այնպէս որ հողմը նրանց չէր հասնում: Դա մի երջանիկ ազգ է, որի համար արեւը մէկ անգամ է ծագում և մայր մտնում, իսկ պտուղները անասելի արագութեամբ են հասնում: Ոչ վէճ գիտեն, ոչ կռիւ, ուստի ոչ էլ խղճահարութիւն: Ապոլլոնը սիրով ապրում է նրանց մէջ: Հազար տարի են ապրում եայն:—Արեւը, հին դարերի կարծիքով, առաւօտները բարձրանում է արեւելքում ովկիանոսից, իր փայլուն կառքով անցնում է երկընթով և նորից ովկիանոսն է մտնում արեւմուտքում:

2 Plinius (23—79 թ. Պ. Յ. յ.) իր ժամանակի հռչակաւոր զինակազան էր. մեռաւ՝ Վեսուվի հրաբուխի ժայթքումը մօտիկից տեսնել ուղեւաւով.—Tacitus ապրում էր Ա. դարում կայսրների ժամանակ. յայտնի պատմաբան էր:

ներ, և մեծ օղեր, որոնց ոսկէ փայլը ընկնում էր նը-
 րանց սև դէմքի վրա: Նրանց բամբուկէ նիզակների
 ծայրերը ճառագայթների պէս պսպղում էին արևի
 սուր: Նրանց անցնելուց յետոյ սկսեց գնացքը, որ մի
 հանդէսի էր նման: Ամբոխը առաջ էր խոնւում, որ մօ-
 տիկից դիտէ գնացքը, բայց վրա հասան հետևակ պրե-
 տորիանների գնդերն և երկարութեամբ շարւելով
 դարպասի երկու կողմից՝ սկսեցին պահպանել ճանա-
 պարհը: Առջևից գնում էին կառքեր, որոնց վրա բար-
 ձած էին Ներոնի ծիրանի, կարմիր և մանուշակագոյն
 վրանները, և ոսկեթելով կարած, ձիւնի պէս սպիտակ
 բեհեզէ վրաններ, և արևելեան գորգեր, և նոճէ սեղան-
 ներ, և մողայիկի կտորներ, և խոհարարական գործիք-
 ներ, և Արևելքի, Հարաւի ու Արևմուտքի թռչուններով
 վանդակներ (այս թռչունների լեզուները կամ ուղեղ-
 ները պէտք է կեսարի սեղանի կերակուր դառնային),
 և գինով սափորներ, և մրգերով քթոցներ. իսկ այն
 առարկաները, որ կարող էին ջարդել կամ կոտրւել
 կառքերի վրա, տանում էին հետևակ ստրուկները:
 Երևացին հարիւրաւոր մարդիկ՝ կորնթական պղնձից
 շինած անօթներն ու արձանները ձեռներին: Երևացին
 առանձին-առանձին խմբեր ետրուսկական, յունական
 վագերի (անօթների) համար, ոսկուց, արծաթից և
 ալեքսանդրիական ապակուց շինած անօթների համար:
 Սրանց իրարից բաժանում էին հեծեալ և հետևակ
 պրետորիանների փոքրիկ գնդեր, իսկ ամեն մի ստրկա-
 կան խմբակի վրա հսկում էին վերակացուք մտրակ-
 ները ձեռներին, այս մտրակների ծայրերին կապւած
 էին արձիճէ ու երկաթէ կտորներ: Ուշադրութեամբ
 ու զգուշութեամբ զանազան առարկաները տանող
 մարդկանց այս գնացքը մի կրօնական թափօր էր ե-
 րևում, և նմանութիւնը աւելի մեծ դարձաւ, երբ սկսե-

ցին անցնել Կեսարի և արքունիքի երաժշտական գործիքները: Այստեղ կարելի էր տեսնել արՓաներ, յուճական, երրայական և եգիպտական վրձներ, քնարներ, ֆորմինգներ, կիթառներ, սրինգներ, երկար՝ ծուած փողեր, ծնծղաներ: Նայելով այս նւագարանների ծովին, որ արևից պսպղում էր ոսկու, բրոնզի, թանկագին ակների և սատափի պէծերով, կարելի էր կարծել, թէ Ապոլլոնը կամ Բակքոսն է աշխարհ պատելու դուրս եկել: Յետոյ երևացին հոյակապ կառուկաներ լարախաղացներով, կաքաւիչ տղամարդկանցով և կանանցով, որոնք տիրսերը ձեռներին գեղեցիկ խմբեր էին կազմում: Սրանց հետից կառքերով գալիս էին ոչ թէ ծառայութեան, այլ զեղխութեան համար նշանակւած ստրկուհիք, ապա պատանիներ ու փոքրիկ աղջիկներ, որոնք ամբողջ Յունաստանից և Փոքր-Ասիայից էին ընտրւած. սրանց մագերը երկար էին կամ խոպոպներով գանգուրւած և ոսկեթել ցանցերի մէջ հաւաքւած, ամուռների նման դէմքերը գեղեցիկ, բայց ներկերի հաստ շերտով ծածկւած, չըլինի թէ կամպանիայի քամին այրէ նրանց փափուկ կաշին:

Եւ ապա գալիս էր հսկայական, երկարամօրուս, շիկահեր և կապուտաչեայ սիկամբրների՝ պրետորիանական գունդը, որոնց առջևից *imaginarii* կոչւած դրօշակակիրները տանում էին հռոմէական արծիւներ, գրերով ծածկւած տախտակներ, գերմանական ու հռոմէական աստուածների արձաններ և, վերջը Կեսարի արձաններն ու անդրինները: Կաշու և զինւորական զրահի տակից երևում էին այրւած և պատերազմի մեքենաների պէս ուժեղ, մի այնպիսի ծանր զէնք գործածելու ընդունակ ձեռներ, որպիսի ունէին միայն այս տեսակ պահապաններ-

1 Sigambri—Հռենոսից ոչ հեռու բնակւող գերմանական մի ցեղ:

յը: Թւում էր թէ գետինը իջնում էր նրանց հաստատ, ծանր քայլերի տակ, իսկ նրանք, կարծես վստահ իրանց ուժի վրա, որը կարող էին գործ դնել նոյնիսկ իրան կեսարի դէմ, գոռոզութեամբ նայում էին փողոցային խուժանին, անկասկած մոռանալով, որ իրանցից շատերը ցնցոտիներով էին եկել այս քաղաքը: Բայց նրանց թիւը նշանաւոր չէր, որովհետեւ գլխաւոր պրետորիանական ուժերը մնում էին իրանց բանակատեղերում, քաղաքի վրա հսկելու և նրա մէջ կարգ պահպանելու համար: Սիկամբրների ետեւից տանում էին Ներոնի լծկան վագրերն ու առիւծները, որ պիտի ճանապարհորդական կառքերին լծէին, եթէ կեսարը ցանկանար Դիոնիսիոսին նմանել: Այս գազաններին տանում էին հնդկներն ու արաբները պողպատէ շղթաներով, որոնք այնպէս փաթաթւած էին ծաղիկներով, որ ծաղիկներից հիւսւած էին երևում: Վարժ բեստիարների ձեռքով ընտանի դարձրւած գազանները նայում էին ամբոխին իրանց կանաչ, կարծես քնաթաթախ աչքերով, իսկ երբեմն բարձրացնելով հսկայական գլուխները՝ մռնչիւնով ներս էին քաշում մարդկային հոտը և փշոտ լեզուներով լիզում էին իրանց դունչները:

Անցան նաև կեսարի կառքերն ու դեսպակները, մեծ և փոքր, ոսկէ կամ ծիրանէ, փղոսկրով, մարգարտով դարդարւած կամ ակնեղէնների փայլերով պսպղացող սրանց ետեւից նորից դալիս էր հռոմէական դէնքերով զրահաւորւած պրետորիանների մի դունդ, որ կազմւած էր իտալական կամաւորներից¹, ապա կրկին դար-

1 Իտալիայի բնակիչները դեռ Օգոստոսի օրով ազատւած էին գինւորական ծառայութիւնից, այնպէս որ cohors Italica-ն, որը Փոքր Ասիայումն էր կանգնած, կամաւորներից էր կազմւում: Նոյնպէս և պրետորիանական պահապան դունդերի մէջ, բացի տարազգիներից, ծառայում էին կամաւորները:

դարւած ստրուկ ծառաների ու պատանիների խմբեր, և վերջը գալիս էր ինքը Կեսարը, որի մօտենալը հեռւից իմացնում էին ժողովրդի աղաղակները:

Սուլթանի մէջ գտնւում էր նաև Պետրոս առաքեալը, որ կեանքի մէջ մէկ անգամ ուղեցել էր տեսնել Կեսարին: Նրան ընկերակցում էին Լիզիան՝ երեսը խիտ քօղով ծածկւած, և Ուրսուսը, որի ուժը աղջկայ համար ամենից հաստատ ապաւենն էր այս անկարգ ու սանձարձակ ամբոխի մէջ: Լիզը ձեռքով բարձրացրեց այն քարերից մէկը, որ մեհեանի շինութեան համար էր նըշանակւած, և բերեց առաքեալի համար, որպէս զի նա քարի վրա կանգնելով՝ ուրիշներից աւելի լաւ տեսնէ: Սուլթանը սկզբում տրտնջում էր, երբ Ուրսուսը նրան ձեղքում էր, ինչպէս նաւը ալիքներն է ձեղքում. բայց երբ նա ինքը մենակ բարձրացրեց մի քար, որ չորս ամենաուժեղ կտրիճներ չէին կարողանայ տեղից շարժել, տրտնջը դարմանքի փոխւեց, և macte՝ բացազանչութիւնները լսեցին ամեն կողմերից: Բայց այդ միջոցին մօտեցաւ Կեսարը: Նա նստած էր մի կառքի մէջ, որ վրանի ձև ունէր և որ քաշում էին չորս իգու՝ մէական, ոսկի պայտերով նժոյգներ: Վրանի ամիւրը դիտմամբ բարձրացրած էին, որ ամբոխը կարողանար տեսնել Կեսարին: Այնտեղ կարող էր մի քանի մարդ տեղաւորւել. բայց Ներոնը կամենալով, որ բոլորի ուշադրութիւնը իր վրա կենդրոնացած լինի, մենակ էր անցնում քաղաքով, միայն երկու թղուկ և գաճաճներ նստեցրած ոտների մօտ: Հագին ունէր սպիտակ տունիկա և մեղեակէ տողա, որ կապոյտ ցոլք էր ձգում նրա դէմքին. գլխին ունէր դափնեայ պսակ: Նէապոլ գնալուց ի վեր բաւականին պարարտացել էր: Երեսը լըց-

ւել էր, ներքե ծնօտի տակից կախւած էր կրկնակի կզակը, որի շնորհիւ նրա շրթունքները, որոնք առանց այդ էլ քթին սաստիկ մօտիկ էին տեղաւորւած, այժմ երևում էին արդէն գրեթէ բոլորովին ռնգներին կպած: Նրա գէր պարանոցը, ըստ սովորութեան, պաշտպանւած էր մետաքսէ թաշկինակով, որը նա ամեն րոպէ ուղղում էր իր սպիտակ ու պարարտ, յօդերին շէկ մազ բուսած ձեռքով. այս մազերը, որ կարծես արիւնէ բլծեր էին կազմում, նա թոյլ չէր տալիս եպիլատորներին¹ պոկելու, որովհետեւ իրան ասել էին, թէ այս բանը մատների դող է առաջացնում և արգելում է վին ածելիս: Անյատակ դատարկութիւնը նկատւում էր, ինչպէս միշտ, նրա դէմքին, յոգնածութեան և ձանձրոյթի հետ միասին: Ընդհանրապէս այդ դէմքը միաժամանակ թէ՛ ահռելի և թէ՛ խեղկատակային էր երևում: Առաջ գնալով՝ նա աջ ու ձախ էր դարձնում իր պլուխը, ժամանակ առ ժամանակ աչքերը պշացնելով և ուշի ուշով ականջ դնելով, ինչպէս էին իրան ողջունում: Ծափահարութիւնների մի մրրիկ ողջունում էր նրան և լսւում էին աղաղակներ՝ «Կեցցէ՛ աստուածային, Կեսար, Իմպերատոր, Կեցցէ՛ յաղթող. Կեցցէ՛ անզուգական, Որդի՛ Ապոլլոնի, Ապոլլոն»։ Այս խօսքերին ականջ դնելով, նա ժպտում էր, բայց երբեմն նրա դէմքի վրայով կարծես մի ամպ էր անցնում, որովհետեւ հռոմէական խուժանը ծաղրող էր, և իր թւի վրա վըստահացած՝ կծու նկատողութիւններ էր թոյլ տալիս իրան մինչև անգամ մեծ տրիումֆատորների² վերաբերմամբ, որոնց ճշմարիտ սիրում էր և յարգում: Չէ՞ որ յայտնի էր, որ մի ժամանակ Յուլիոս Կեսարի

1 Տես երես 8, ծան. 4:

2 Յաղթական հանդէսով քաղաք ներս մտնող:

Հռոմ մտնելու միջոցին աղաղակում էին. «Քաղաքացիք, պահեցէ՛ք ձեր կանանց—գալիս է ճաղատ անառակը»: Բայց Ներոնի անչափ անձնասիրութիւնը չէր տանում ամենափոքր յանդիմանութիւն կամ նկատողութիւն, մինչդեռ ամբոխի մէջ գովաբանական աղաղակների միջից լսելի էին գոչումներ. «Պղինձմօրո՞ւս... Պղինձմօրո՞ւս... Ո՞ւր ես տանում կրակոտ մօրուքդ: Գուցէ վախենում ես, չըլինի թէ Հռոմը դրանից այրւի»: Եւ նրանք, որոնք այսպէս կանչում էին, չըգիտէին, որ իրանց հանաքի մէջ սարսափելի մարգարէութիւն է ծածկւած: Կեսարին շատ էլ չէին բարկացնում այսպիսի ձայները, մանաւանդ որ մօրուք չէր կրում, —վաղուց է որ մօրուքը ոսկէ տուփի մէջ գոհել էր Յուպիտեր Կապիտոլիացուն: Բայց ուրիշները, քարերի կոյտերի և մեհեանի պատերի հտէն թագ կացած՝ աղաղակում էին. «Մայրասպան, Ներոն, Որեստէս, Ալկմէոն», կամ՝ «Ո՞ւր է Ոկտաւիան»¹, «Տուր ծիրանին». իսկ նրա հտէից գնացող Պոպպէայի վրա գոչում էին՝ «Flava coma»². այս անունը փողոցային պոռնիկ կանանց էին տալիս: Ներոնի երաժշտական ականջը լըսում էր այս աղաղակներն, և այն ժամանակ մատնեւրով աչքին էր մօտեցնում իր ողորկ զմրութաւոր, կարծես կամենալով տեսնել և մտքում պահել նրանց, որոնք այս ձայներն էին արձակում: Այսպիսով նրա հա-

1 Որեստէս, Ագամեմնոնի և Կլիտեմնեստրայի որդին, սպանեց իր մօրը, որ իր սիրեկանի ձեռքով սպանել էր տւել Ագամեմնոնին:—Alcmaeon-ը սպանեց իր մայր Երիփիլային, որը զաւով կորստաբեր պատերազմի էր ուղարկել իր ամուսին Ափիաւոսին:—Ներոնն էլ սպանել էր տւել իր մայր Ագրիպպինա Կլոտային:—Ոկտաւիային, իր առաջին կնոջը՝ Ներոնը մահի դատաւարտեց 62 թ.—Պոպպէայի հետ պսակւելու համար:

2 «Feava—coma» «շիկահեր»:

յեացքը ընկաւ քարի վրա կանգնած առաքեալի վրա: Մի րոպէ այս երկու մարդիկ նայում էին միմեանց, բայց ոչ այդ շքեղ գնացքի, ոչ էլ այդ անթիւ անհամար ժողովրդի միջից ոչ ոքի մտքով չանցաւ, որ այդ վայրկեանին նայում են իրար երկրիս երկու պետեր, որոնցից մէկը անցնելու էր իբրեւ արիւնալի երազ, իսկ միւսը, այդ աղքատիկ յակեռնան հագին ծերունին, յաւիտենական իշխանութեամբ առնելու էր այդ աշխարհն ու քաղաքը:

Մինչ այդ՝ կեսարն անցաւ, և իսկոյն նրա ետեւից ութը աֆրիկացիք տարան մի հոյակապ դեսպակ, ուր նստած էր ժողովրդին ատելի Պոպպէան: Ներոնի պէս մեղեակէ գոյնի հանդերձները հագին, դէմքին ներկերի հաստ շերտը քսած, անշարժ, մտազբաղ և անտարբեր, այս կինը մի ինչ-որ միաժամանակ և՛ քարի, և՛ չար աստուածութիւն էր երևում, որին տանում էին կարծես թափօրի ժամանակ: Նրա ետեւից ձգւում էր նորից կին և տղամարդ ծառաների մի բազմութիւն, յետոյ մի շարք կառքեր հագուստի ու փափկութեան պարագաներով: Արեւ բաւականին արդէն թեքւել էր կէսօրից, երբ սկսեց աւգուստիանների գնացքը, փայլուն, պսպղող, օձի պէս փոփոխւող և անվերջ կարաւանը: Ծոյլ Պետրոնիոսը, որին մտերմաբար ողջունում էր ամբոխը, հրամայել էր իրան տանել իր՝ աստուածուհու նման ստրկուհու հետ միասին մի դեսպակի մէջ: Տիգելլինոսը գնում էր կառուկայով, որ քաշում էին սալիտակ ու ծիրանի փետուրներով զարդարւած փոքր ձիեր: Ժողովուրդը տեսնում էր, ինչպէս նա վեր էր կենում կառքից և պարանոցը երկարացնելով՝ նայում էր, արդեօք շուտով կեսարը իրան նշան կըտայ, որ իր կառքը անցնէ: Ուրիշներից ամբոխը ողջունում էր ծափահարութիւններով՝ Լիկինիանոս Պիսոնին, ծիծաղով՝ Վիտելի-

ոսին, շլացնելով՝ Վատինիոսին: Լիկինիոս և Լեկանիոս
 Կոնստանտինի նկատմամբ ամբոխը իրան անտարբեր
 պահեց, իսկ Տուլլիոս Սենեկիոնը, որին յայտնի էէ թէ
 ինչո՞ւ սիրում էին, ինչպէս և Վեստինոսը արժանացան
 ծափահարութիւնների: Արքունիքը անհամար էր: Թը-
 ւում էր, թէ ամենը, ինչ որ Հռոմում հարուստ և փայ-
 լուն կամ նշանաւոր բան կար, գաղթում է Անտիոն:
 Ներոնը երբէք այլապէս չէր ձանապարհորդում, եթէ
 ոչ հաղարաւոր կառքերով, իսկ ուղեկիցների կարաւա-
 նը զրեթէ միշտ անցնում էր լեզէոնի զինւորների թը-
 ւից¹: Ժողովուրդը մատնացոյց էր անում և՛ Դոմիդիոս
 Աֆերի, և՛ զառամած Լուկիոս Սատուռնինոսի վրա,
 տեսաւ և Վեսպասիանոսին, որ գեռ չէր գնացել իր հրէ-
 աւան արշաւանքը, որտեղից վերադառնալու էր միայն
 կայսերական թագը ստանալու համար, և՛ նրա որդի-
 ներին, և՛ երիտասարդ Ներվային, և՛ Լուկանոսին, և՛
 Աննիոս Գալլոնին, և՛ Քլինտիանոսին, և՛ բազմաթիւ
 կանանց, որոնք հռչակւած էին իրանց հարստութեամբ,
 գեղեցկութեամբ, շուայլութեամբ ու անառակութեամբ:
 Ամբոխի աչքերը ծանօթ գէմքերից անցնում էին ձի-
 ւերի սարքերի, կառքերի, ձիերի, ծառաների տարօրի-
 նակ զգեստների վրա—այստեղ գտնւում էին աշխարհի
 բոլոր ազգութիւնները: Եւ շուայլութեան ու վեհութեան
 այս հոսանքի մէջ մարդ չըզիտէր՝ ինչին նայէ, և ոչ
 միայն աչքերը, այլ և միտքը շլանում էր օսկու այդ
 փայլմունքից, ծիրանիի ու մանուշակի այդ գոյներից,
 թանկագին ակների սլապղիւնից, յուլունքի, մարդար-
 տի, փղոսկրի ցուքերից: Թւում էր, թէ նոյն իսկ ա-
 լիի ճառագայթները հալւում են այդ սլայծառ հոսան-

1 Legio—Ներոնի ժամանակ մօտ 12,000 մարդուց էր բաղ-
 կացած:

քի մէջ: Եւ թէեւ խուժանի մէջ պակաս չէին փորը ներս ընկած և սովածութիւնը աչքերում աղքատներ՝ այնուամենայնիւ այդ տեսարանը նրանց մէջ ոչ միայն ապրելու ցանկութիւն ու նախանձ էր գրգռում, այլ և լցնում էր նրանց սրտերը խնդութեամբ և հպարտութեամբ, ազդելով նրանց՝ Հոռմի այն ոյժի և զօրութեան զգացմունքը, որոնց առջև ծուներ էր դնում և գետին էր տարածւում աշխարհը: Ձէ՞ որ ամբողջ աշխարհի երեսին ոչ ոք չըկար, որ համարձակէր մտածել, որ այդ ուժը կանգուն չի մնայ բոլոր դարերում, չի ապրի բոլոր ազգերից երկար և որ մի բան կարող է նրան հակառակ կանգնել երկրիս վրա:

Վինիկիոսը գնում էր գնացքի վերջում և տեսնելով սուաքեալին ու Լիգիային, որին յոյս չուներ տեսնելու, դուրս թռաւ կառքից և ողջունելով նրանց կարմրած դէմքով՝ սկսեց խօսել շտապ ձայնով, ինչպէս մի մարդ, որ ժամանակ չունի կորցնելու.

— Եկա՛ր... Չըգիտեմ, ինչպէս պէտք է քեզից շնորհակալ լինիմ, Լիգիա: Աստուած չէր կարող ինձ աւելի լաւ գուշակութիւն ուղարկել: Ողջունում եմ քեզ նորից, անջատւելով քեզից, բայց երկար չեմ անջատւում: Ճանապարհին կըկանգնացնեմ պարթևական ձիեր և ամեն ազատ օր քեզ մօտ կըլինիմ, մինչև որ վերադառնալու թոյլտւութիւն ստանում: Ողջ եղիր:

— Ողջ եղիր, — պատասխանեց Լիգիան և յետոյ աւելացրեց աւելի կամացուկ.

— Քրիստոս քեզ առաջնորդէ և բաց անէ հոգիդ Պօղոսի խօսքերի համար:

Իսկ երիտասարդը ուրախացաւ հոգու մէջ, որ նրա հոգսն այն է, որ ինքը շուտով քրիստոնեայ դառնայ, և պատասխանեց.

—Ocelle mi! ¹ Թող այնպէս լինի, ինչպէս ասում ես: Պօղոսը աւելի լաւ է համարում իմ մարդկանց հետ գալ, բայց ինձ հետ է և կըլինի իմ ուսուցիչս ու ընկերս... Ետ արա քօղդ, իմ ուրախութիւն, որ քեզ մէկ անգամ ևս տեսնեմ ճանապարհից առաջ: Ինչո՞ւ ես այդպէս ծածկելի:

Լիգիան ձեռքով քօղը բարձրացրեց և ցոյց տաւ նրան իր պայծառ դէմքն ու գեղեցիկ ժպտող աչքերը, հարցնելով.

—Այս վնաս է:

Եւ նրա ժպիտը իր մէջ պարունակում էր մի քիչ էլ օրիորդական յանդիմանութիւն. իսկ Վինիկիոսը հիացած նայելով նրան՝ պատասխանեց.

—Վատ է իմ աչքերի համար, որոնք երանի թէ մինչև մահ միայն քեզ նայեն:

Յետոյ դարձաւ Ուրսուսին և ասաւ.

—Ուրսո՞ւս, պահպանիր սրան, իբրև քո աչքիդ լոյսը, որովհետև սա ոչ միայն քո, այլ և իմ domina-ն է ²:

Այս ասելով՝ նա բռնեց օրիորդի ձեռքը և հպեց իր շրթունքներին, ի մեծ զարմանս խուժանի, որ ոչ մի կերպ չէր կարող հասկանալ, թէ ինչո՞ւ այս վայրուն աւգուստիանը այսպիսի մեծարանք է ցոյց տալիս մի աղջկան, որ հագին ունի հասարակ, գրեթէ ստրկական դգեստ:

—Ողջ եղիր:

Եւ Վինիկիոսը շտապով հեռացաւ, որովհետև կայսերական ամբողջ գնացքը բաւականին առաջ էր գնացել: Պետրոս առաքեալը նրան խաչի աննկատելի նշանով խաչակնքեց, իսկ բարի Ուրսուսը սկսեց նրան իս-

1 «Իմ աչքի լոյս»:

2 «Տիրուհի»:

կոյն փառաբանել, ուրախ լինելով, որ մատաղահաս տիրուհին յօժարութեամբ լսում է և երախտադիտութեամբ նայում է իրան:

Գնացքը հեռանում էր և ծածկւում էր ոսկեգոյն փոշու ամպերի մէջ, իսկ նրանք դեռ երկար նայում էին նրա ետևից, մինչև որ նրանց մօտեցաւ Դեմասը, այն ջրաղացպանը, որի մօտ աշխատում էր Ուրսուսը:

Սա համբուրելով առաքեալի ձեռքը՝ սկսեց խնդրել նրան, որ գնան իր մօտ ճաշելու, ասելով որ իր տունը Եմբորիոնի մօտ է, իսկ նրանք պէտք է որ քաղցած ու յոգնած լինին, անց կացնելով օրւայ մեծ մասը դարպասի մօտ:

Նրանք միասին գնացին, և իրիկնադէմ էր արդէն, երբ հանգստանալով և ուժերը կազդուրելով նրա տանը՝ վերադառնում էին Անդրտիրբերիս: Կամենալով գետը անցնել Եմիլիոսի կամրջով՝ նրանք գնում էին Clivus Publicus-ով, որ տանում էր Աւենտինեան բլրի վրայով, Դիանայի և Մերկուրիոսի մեհեանների մէջտեղով: Պետրոս առաքեալը այս բարձրութիւնից նայում էր իրան շրջապատող և հեռւում կորչող տներին և մտքերի մէջ խորասուզւած, լուռ մտածում էր ահա այս քաղաքի ահագնութեան և իշխանութեան մասին, ուր ինքը եկել էր Աստծու խօսքը քարոզելու: Մինչև այդ ժամանակ նա տեսել էր հռոմէական տիրապետութիւնն ու լեգէոնները զանազան երկիրներում, ուր շըրջել էր, բայց նրանք կարծես այն ուժի առանձին անդամներն էին, որի մարմնացումը այսօր առաջին անգամ նա տեսաւ Կեսարի անձնաւորութեան մէջ: Այս անչափ մեծ, յափշտակիչ, ընչասէր և միևնոյն ժամանակ սանձարձակ, մինչև ոսկորների ծուծը փտած և միևնոյն ժամանակ իր դերմարդկային ուժի մէջ անպարտելի քաղաքը. այս եղբայրասպան, մայրասպան և կը-

նասպան կեսարը, որի ետևից քաշ էին գալիս նրա պալատականներից ոչ սակաւաթիւ արիւնոտ ուրւականներ. այս անառակն ու խեղկատակը և միևնոյն ժամանակ երեսուն լեգէոնների ու նրանց միջոցով ամբողջ երկրի տէրը. այս ոսկով ու ծիրանիով պատած պալատականները, որոնք վաղւայ օրւայ վրա վստահ չէին և միևնոյն ժամանակ թագաւորներից ուժեղ էին—այս ամենը մէկ անգամից վերցրած՝ չարիքի և անիրաւութեան մի ինչ-որ դժոխային թագաւորութիւն երևաց նրան: Եւ նա իր պարզամիտ հոգու մէջ զարմանում էր, ինչպէս Աստուած կարող է այսպիսի անհասկանալի ամենակալութիւն տալ մի սատանայի և ինչպէս կարող է տալ նրան երկիրը, որ նրան հունցէ, շուռ ու մուռ տայ, ճմռէ, արտասուք և արիւն քամէ, մըրկէ մըրիկի պէս, փչէ հողմի պէս, այրէ կրակի պէս: Եւ այս մտածողութիւններից խռովեց նրա առաքելական սիրտը, և նա սկսեց իր մտքի մէջ ասել Վարդապետին. «Տէր, ի՞նչ անեմ այս քաղաքի մէջ, ուր ինձ ուղարկել ես: Սրանն են ծովն ու ցամաքը, սրանն են ցամաքի կենդանին ու ջրի ձուկը, սրանն են ուրիշ թագաւորութիւններն ու քաղաքներն և երեսուն լեգէոնները, որոնք նրանց վրա հսկում են. իսկ ես, Տէր, մի լճաբնակ ձկնորս, ի՞նչ անեմ և ի՞նչպէս յաղթեմ սրա չարութեանը»:

Այս ասելով նա բարձրացրեց իր ալեղարդ, դողդոջուն դուխը դէպի երկինք, աղօթք անելով և սրտի խորքում Աստուծային Վարդապետին կանչելով վըշտահար և խռոված հոգով:

Եւ այս աղօթքի ժամանակ նրան ընդմիջեց Լիգիայի ձայնը, որ ասոււ.

—Ամբողջ քաղաքը կարծես կրակի մէջ է:

Իրաւ որ այդ օրը արեւը տարօրինակ կերպով էր մայր մտնում: Նրա ահագին բոլորակը արդէն կիսով

չափ թագ էր կացել Յանիկուլեան բլրի ետև, իսկ ամբողջ երկնակամարը լցել էր կարմիր ցուքով: Այնտեղից, ուր նրանք կանգնած էին, հայեացքը բաւականին ընդարձակ տարածութիւն էր ընդգրկում: Մի քիչ աջ երևում էին Circus Maximus-ի ձիգ պատերը, նրանցից վեր Պալատիոնի աստիճան-աստիճան պալատները, իսկ ուղիղ առջևը, Forum Boarium-ի և Velabrum-ի ետևից, Կապիտոլի գագաթը Յուլիտերի մեհեանով: Բայց պատերը, սիւները և մեհեանների գմբէթները կարծես սուղւած էին այդ ոսկեգոյն և ծիրանի ցուքի մէջ: Գետի հեռւում նկատուող մասերը հոսում էին կարծես արեան յորձանքով և քանի աւելի էր արևը թագ կենում բլրի ետև՝ ցուքը աւելի և աւելի կարմիր էր դառնում, աւելի և աւելի նման էր դառնում հրդեհի արտացոլմունքին և մեծանում էր, ընդարձակւում էր, այնպէս որ վերջապէս ընդգրկեց եօթը բլուրները, որտեղից թւում էր թէ հոսում էր ամբողջ շրջակայքի վրա:

—Ամբողջ քաղաքը կարծես կրակի մէջ է,—կըրկնեց Լիգիան:

Իսկ Պետրոսը աչքերը ձեռքով պաշտպանեց և ասաւ.

—Աստուծոյ բարկութիւնն է այս քաղաքի վրա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե

Վինիկիոսը Լիգիային:

«Ստրուկ Ֆլեգոնը, որի ձեռքով քեզ ուղարկում եմ այս նամակը, քրիստոնեայ է, ուրեմն նրանցից մէկը կըլինի, որոնք ազատութիւն կըստանան քո ձեռքից, իմ անգինս: Դա մեր տան հին ծառան է, ուստի կա-

րող եմ գրել դրա միջոցով վստահութեամբ և առանց վախենալու, թէ նամակս ուրիշների ձեռքը կընկնէ։ Գրում եմ քեզ լաւրենտոնից, ուր կանգ ենք առել տօթի պատճառով։ Ոթոնը այստեղ մի հոյակապ գղեակ ունէր, որ իր ժամանակին նւիրել է Պոպպէային. իսկ սա թէև բաժանւել է նրանից, յարմար է համարել պահել այս գեղեցիկ ընծան... Երբ մտածում եմ այն կանանց մասին, որոնք ինձ այժմ շրջապատում են, և քո մասին, թւում է ինձ, որ Դեկալիոնի՝ քարերից պէտք է որ մարդկանց տարբեր, բոլորովին միմեանց չընմանող տեսակներ առաջացած լինին և որ դու այն տեսակին ես պատկանում, որ բիւրեղից է ծնւել։ Զմայլում եմ քեզ վրա և սիրում եմ քեզ ամբողջ հոգովս, այնպէս որ կըկամենայի քեզ հետ խօսել միայն քո մասին և պէտք է ինձ ստիպեմ, որ գրեմ ճանապարհորդութեանս մասին, այն բանի մասին, թէ ինչ է ինձ պատահում, և պալատական նորութիւնների մասին։ Այսպէս ուրեմն Կեսարը հիւր էր Պոպպէային, որ ծածուկ պատրաստել էր շքեղ ընդունելութիւն։ Աւգուստիաններից շատերին չէր հրաւիրել, բայց ես և Պետրոնիոսը հրաւէր ստացել էինք։ Պրանդիոնից՝ յետոյ նաւակներով դբօսնում էինք ծովի վրա, որ այնպէս խաղաղ էր՝ կարծես քնած լինէր, և այնպէս կապոյտ՝ որպէս քո աչքերը, ո՞ր աստուածային։ Ինքներս էինք թիւովարում, որովհետև Աւգուստայի ինքնասիրութիւնն անկասկած

1 Deucalion, Պրոքթէոսի որդին, երբ Զեւսը ջրհեղեղով ոչնչացրեց մարդկային պղնձէ ցեղը, աղատւեց իր կին Պիւայի հետ մի նաւի մէջ, որ շինել էր իր հօր խորհրդով։ Նաւը կանգ առաւ Պաուսաս լեռան վրա, Դելփիոսից ոչ հեռու։ Այնուհետև մարդ ու կինը իրանց պլինների վրայով սկսեցին ետ նետել քարեր. Դեկալիոնի ձգածները տղամարդիկ էին դառնում, իսկ Պիւայինը՝ կանայք։

1 Տես երես 26, ծան.։

շոյում էր այն բանը, որ իրան տանում էին կոնսուլական այրերը կամ սրանց որդիք: Կեսարը ծիրանէ տոգան հագին, դեկի մօտ կանգնած՝ երգում էր ծովին ձօնւած մի օրհներգ, որը հիւսել էր նախորդ գիշերը և որի երաժշտական եղանակը հնարել էր Դիոգորի հետ միասին: Ուրիշ նաւակներից նրան ձայնակցում էին հնդիկ ստրուկները, որոնք գիտեն ածել ծովային խեցիների վրա, իսկ շուրջը երևում էին բազմաթիւ դըլփիններ, կարծես ճիշդ որ երաժշտութիւնը նրանց դուրս էր կանչել Ամփիտրիդի խորքերից: Իսկ ես գիտեմ ինչ էի անում: Քո մասին էի մտածում և քեզ էի կարօտում և ուզում էի վերցնել այդ ծովը, այդ ջինջ եղանակը, այդ երաժշտութիւնն և քեզ պարգևել բոլորը: Արդեօք ուզում ես, որ մենք հրեկիցէ բնակւենք ծովի ափին, իմ աւգուստա, Հռոմից հեռու: Սիկիլիայում գետինների ունիմ, ուր նշի անտառներ կան, որոնք դարունքին վարդագոյն ծաղիկներով են ծածկւում և այնպէս մօտիկ են իջնում ծովի ափին, որ ճիւղերի ծայրերը դըրեթէ կաշում են ջրին: Այնտեղ կըսիրեմ քեզ և կըպաշտեմ այն ուսմունքը, որ ինձ Պօղոսը կըսովորեցնէ, որովհետև արդէն գիտեմ այն, որ այդ ուսմունքը սիրոյ և երջանկութեան հակառակ չէ: Արդեօք ուզում ես... Բայց առաջ քան պատասխանդ իմանամ քո սիրելի շրթունքներից, շարունակում եմ գրել, թէ ինչ պատահեց նաւակի մէջ: Հէնց որ ավր հեռու մնաց մեր ետեւում, մեր առջև տեսանք մի առադաստ, և իսկոյն վէճ ծագեց, արդեօք այդ ձկնորսի հասարակ նաւակ է, թէ Ոստիայից եկող մեծ նաւը: Ես էի առաջինը, որ նրան ճանաչեցի, և այն ժամանակ Աւգուստան ասաւ, որ իմ աչքերիս համար երևի ոչ մի ծածուկ բան չըկայ, և յանկարծ դէմքի վրա քօլն իջեցնելով՝ հարցրեց, արդեօք և այսպէս կըճանաչէի՞ իրան: Պետրոնիոսը իսկոյն

պատասխանեց, որ ամպլի եռեւից նոյն իսկ արեւը տես-
 նել անկարելի է. իսկ նա, կարծես ծիծաղելով ասաւ, որ
 այսպիսի մի սրատես աչք միայն սէրը կարող է կու-
 ռացնել, և զանազան աւգուստիանուհիք թւելով՝ սկսեց
 հարցնել ու քննել, թէ որին եմ սիրում: Ես հանգիստ
 պատասխանում էի, բայց նա վերջը քո անունն ևս
 տւաւ: Խօսելով քո մասին՝ Աւգուստան նորից իր դէմ-
 քը բաց արաւ և սկսեց նայել ինձ չար և միեւնոյն ժամա-
 նակ քննող աչքերով: Անշափ երախտապարտ եմ Պետ-
 րոնիոսին, որ այդ վայրկեանին նաւակը մի կողմ թե-
 քեց և այսպիսով ընդհանուրի ուշադրութիւնը ինձնից
 հեռացրեց, որովհետեւ եթէ քո մասին անհաճոյ կամ
 հեզնական բառ լսէի, չէի կարողանայ բարկութիւնս
 զսպել, և պէտք է մաքառէի այդ այլանդակ և չար կը-
 նոջ գլուխը թիակով ջախջախելու ցանկութեան դէմ...
 Յիշում ես, ինչ պատմեցի քեզ Լիննոսի տանը, մեկնե-
 լուս նախորդ օրը, Ագրիպպայի լճակի մօտ տեղի ունե-
 ցած անցքի մասին: Պետրոնիոսը ինձ համար վախե-
 նում է և դեռ այսօր աղաչում էր ինձ, որ Աւգուստայի
 անձնասիրութիւնը չըզրգռեմ. բայց Պետրոնիոսը ար-
 դէն ինձ չէ հասկանում և չըգիտէ, որ բացի քեզնից
 ինձ համար ոչ զւարճութիւն, ոչ գեղեցկութիւն, ոչ
 սէր կայ: և որ Պոպպէայի վերաբերմամբ միայն զըզ-
 ւանք ու արհամարհանք կարող եմ ունենալ: Ի՞նչ ար-
 դէն չափազանց փոխել ես իմ հոգին, և այնպէս սաս-
 տիկ, որ առաջւայ կեանքին արդէն մինչև անգամ չէի
 կարողանայ վերադառնալ: Բայց մի վախենայ, որ ինձ
 այստեղ վատ բան կարող է պատահել: Պոպպէան ինձ
 չէ սիրում, որովհետեւ նա ընդունակ չէ ոչոքին սիրե-
 լու, և նրա ցանկութիւնները բղխում են միայն բար-
 կութիւնից Կեսարի դէմ, որ դեռ ևս նրա ազդեցու-
 թեան տակ է և որ գուցէ մինչև անգամ դեռ ևս նրան

սիրում է, այնուամենայնիւ նրան չէ խնայում և չէ ծածկում նրա առջև իր անամօթութիւնն և իր մոլութիւնները: Կասեմ քեզ վերջապէս և մի այլ բան, որ քեզ պէտք է որ հանգստացնէ. Պետրոսը ինձ մեկնելուցս առաջ ասաւ, որ չըվախենամ Կեսարից, որովհետեւ ոչ մի մազ վայր չի բնկնի գլխիցս, և ես նըրան հաւատում եմ: Մի ինչ որ ձայն հոգուս ասում է, որ ամեն մի նրա խօսքը պէտք է կատարւի. իսկ քանի որ նա օրհնել է մեր սէրը, ուրեմն ոչ Կեսարը, ոչ էլ Հադէսի բոլոր զօրութիւնները, ոչ նոյն իսկ Նախախնամութիւնը չեն կարող քեզ ինձնից խլել, Լիգիա: Երբ այս մասին մտածում եմ՝ երջանիկ եմ այնպէս, կարծես Երկինք լինէի, որ ինքը մենակ թէ երջանիկ է և թէ խաղաղ: Բայց քեզ, քրիստոնէուհուդ, գուցէ վիրաւորում է այն, որ խօսում եմ Երկնքի և Նախախնամութեան մասին: Եթէ այդպէս է, ներիր ինձ, որովհետեւ անգիտակցօրէն եմ մեղանշում: Մկրտութիւնը դեռ չէ սրբել ինձ, և իմ սիրտս մի դատարկ անօթ է, որ Պօղոս Տարսոնացին պէտք է լցնէ ձեր քաղցր ուսմունքով, որ աւելի ևս քաղցր է ինձ համար, քանի որ քո ուսմունքն է: Դու, աստուածային, իմ արժանիքը համարիր գոնէ այն, որ այդ անօթից դէն եմ ածել այն հեղուկը, որով առաջ նա լցւած էր, և որ նրան չեմ հեռացնում, այլ մեկնում եմ, ինչպէս մի ծարաւ մարդ, որ կանգնած է պարզ աղբիւրի մօտ: Երանի՜ քաղցրահայեաց լինիս դէպի ինձ: Անտիոնում գիշեր ցերեկ կըհաւաքւենք Պօղոսին լսելու համար, որ իմ ծառաների մէջ հէնց առաջին օրից այնպիսի ազդեցութիւն է ձեռք բերել, որ անդադար շրջապատում են նրան, համարելով նրան ոչ միայն Թաւմատուրգոս¹, այլ և գրեթէ գերբնական մի էակ: Երէկ նրա

դէմքին ուրախութիւն նկատեցի, և երբ հարցրի նրան, թէ ինչ է անում, պատասխանեց ինձ. «Սերմանում եմ»: Պետրոնիոսը գիտէ, որ նա գտնւում է իմ մարդկանց մէջ, և ցանկանում է նրան տեսնել, ինչպէս և Սենեկան, որ նրա մասին լսել է Գալլոնից: Բայց արդէն աստղերը գունատւում են, ո՞ր Լիգիա, և առաւօտեան lucifer-ը¹ աւելի ու աւելի սաստիկ է լոյս տալիս: Քիչ ժամանակից յետոյ արշալոյսը կը կարմրացնէ ծովը. ամեն բան շուրջս քնած է, միայն ես մտածում եմ քո մասին—և սիրում եմ քեզ: Ողջոյն քեզ առաւօտեան արշալոյսի հետ. sponsa mea!²:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԶ

Վինիկիոսը Լիգիային:

«Արդեօք դու, անդինս, եղե՞լ ես երբևիցէ Աւլոսների հետ Անտիոնում: Եթէ ոչ՝ երջանիկ կը լինիմ, երբ քեզ մի ժամանակ ցոյց կը տամ այս քաղաքը: Մինչև Լաւրենտոն՝ ծովի ափով ձգւում են դղեակներ, մէկը միւսի ետեից, և ինքը Անտիոնը մի անվերջանալի շարք է պալատների ու պորտիկների, որոնց սիւները պարզ եղանակին արտափայլում են ջրի մէջ: Ես ևս ունիմ այստեղ մի ապարանք, հէնց ջրի ափին, և դղեակիս ետև ձիթենու և նոճու անտառ, և երբ մտածում եմ, որ այս ապարանքը ժամանակով քոնը կը լինի, աւելի սպիտակ են երևում ինձ սրա մարմարները, աւելի սուեբախիտ պարտէզները և աւելի կապտագոյն ծովը:

1 «Լուսաբեր, լուսաստղ»—առաւօտեան արեւելքում պայլտղ աստղն է:

2 «Իմ հարսնացու»:

Ո՛ր Լիզիա, որպէս լաւ է ապրել և սիրել: Ծերունի Մե-
նիկլէսը, որ կառավարում է այս դղեակը, տնկել է
մրտենիներ ի տակ մարգագետիններում շուշանի ամ-
բողջ թփեր, և նրանց տեսնելով՝ մտաբերեցի Աւլոսնե-
րի տունը, ձեր իմպլովիոնը և ձեր պարտէզը, ուր քո
կողքին նստած էի: Քեզ ևս այդ ծաղիկները քո հայրա-
կան տունը կըյիշեցնեն. դրա համար վստահ եմ, որ
կըսիրես Անտիոնն ու այս դղեակը: Իսկոյն մեր հաս-
նելուն պէս երկար խօսեցինք Պօղոսի հետ պրանդիոնի
ժամանակ: Խօսում էինք քո մասին. իսկ յետոյ նա
սկսեց սովորեցնել, իսկ ես նրան երկար ժամանակ լսում
էի, և միայն այն կասեմ քեզ, որ եթէ մինչև անգամ
այնպէս գրել իմանայի, ինչպէս Պետրոնիոսը, այնու-
ամենայնիւ չէի կարողանայ քեզ բոլորը պատմել, ինչ
որ մտքովս ու հոգովս անցաւ: Ես յոյս չունէի, որ աշ-
խարհիս երեսին կարող են դեռ ևս գոյութիւն ունենալ
այնպիսի մի երջանկութիւն, գեղեցկութիւն ու խաղա-
ղութիւն, որ մարդիկ մինչև օրս չըգիտեն: Բայց այս
ամենը պահում եմ քեզ հետ խօսելու համար, երբ հէնց
առաջին ազատ օրը կըգամ Հռոմ: Ասա ինձ, ինչպէս
երկիրը կարող է տանել միաժամանակ այնպիսի մար-
դիկ, ինչպէսն է Պետրոս առաքեալը, ինչպէսն է Պօղոս
Տարսոնացին,— և Կեսարը: Հարցնում եմ նրա համար,
որ Պօղոսի խօսակցութիւնից յետոյ երեկոն անց կացրի
Ներոնի մօտ, և գիտե՞ս, ինչ այնտեղ լսեցի: Նախ և ա-
ռաջ նա ինքը կարդում էր իր՝ Տրովայի կործանման
վէպը և սկսեց գանգատուել, որ երբէք այրւող քաղաք
չէ տեսել: Նա նախանձում էր Պրիամոսին և նրան բախ-
տաւոր մարդ էր անւանում նրա համար միայն, որ կա-
րողացել էր հայրական քաղաքի հրդեհն ու կործանումը
տեսնել: Այս բանի վրա Տիգելլինոսը պատասխանեց.
«Մի խօսք ասա, աստուածային, և կառնեմ ջահն ու նախ

քան գիշերը կանցնէ՝ կը տեսնես այրւող Անտիոնը»։
Իայց Կեսարը նրան տխմար անւանեց։ «Ո՞ւր—ասաւ
նա—պէտք է գայի ծովի օդը ծծելու և այն ձայնը պահ-
պանելու համար, որն ինձ աստուածներն են պարգևել
և որի մասին, ինչպէս ասում են, մարդկանց օգտի հա-
մար պարտական եմ հողս քաշել։ Ձէ՞ որ Հռոմն է որ
ինձ փաստում է, Սուբուռայի և Էսքուիլինի խեղդող
գոլորշիներն են որ իմ ձայնը խռպտաւ են դարձնում, և
արդեօք այրւող Հռոմը հազարապատիկ աւելի հոյակապ
և ողբերգական տեսարան չէ՞ր ներկայացնի, քան Ան-
տիոնը»։ Այստեղ ամենքը սկսեցին ասել, ինչպէս ան-
լուր ողբերգութիւն կը լինէր տեսնել մի այնպիսի քա-
ղաք, որ ամբողջ աշխարհին է տիրել, աւերակների և
մոխրի կոյտ դարձած։ Կեսարը նկատեց, որ այն ժա-
մանակ նրա վէպը կը գերազանցէր Հոմերոսի երգերից,
և ապա սկսեց ասել, ինչպէս կը վերաշինէր քաղաքն և
ինչպէս յաջորդ դարերը պէտք է դարմանային իր գոր-
ծի վրա, որի համեմատութեամբ մարդկային բոլոր գոր-
ծերը կը նւաստանային։ Այն ժամանակ հարբած հիւ-
րերը սկսեցին գոչել. «Արա՛ այդ, արա՛»։ Իսկ նա սո-
սաւ. «Պէտք է որ աւելի հաւատարիմ և աւելի սաստիկ
ինձ նւիրւած բարեկամներ ունենայի»։ Ես, խոստովան-
ւում եմ, լսելով այս՝ յանկարծ անհանգստացայ, որով-
հետև Հռոմում դու ես, carissima: Ինքս ծիծաղում եմ
այս երկիւղի վրա և մտածում եմ, որ Կեսարն ու աւ-
գուստիանները թէև խելագար մարդիկ են, սակայն չէ-
ին յանդգնի այդպիսի մի խելագարութիւն անելու. բայց
տես թէ ինչպէս մարդս վախենում է իր սիրած էակի
համար։ Այնուամենայնիւ կը ցանկայի, որ Լիննոսի տու-
նը կանգնած չըլինէր Անդրտիրերիսի նեղ փողոցում և
այն օտարականների թաղում, որի վրա այդպիսի դէպ-
քում ամենաքիչ ուշադրութիւն կը դարձնէին։ Ինձ հա-

մար նոյն իսկ Պալատինական պալատները քեզ արժանի բնակարան չէին լինի, և կուզէի նոյնպէս, որ այն յարմարութիւններից ոչ մէկը քեզ չը պակասէր, որոնց ընտելացած ես մանկութեանդ օրերից ի վեր: Տեղափոխւիր Աւլոսների տունը, իմ Լիգիա: Ես այստեղ շատ եմ դրա մասին մտածում: Եթէ Կեսարը Հռոմում լինէր, վերադարձիդ լուրը ստրուկների միջոցով ճշմարիտ որ կարող էր Պալատիոն հասնել, քեզ վրա ուշքը դարձնել և հալածանք գրգռել, քանի որ համարձակեցիր Կեսարի կամքին հակառակ գործել: Բայց նա երկար ժամանակ կըմնայ այստեղ Անտիոնում, իսկ նրա վերադառնալուց առաջ ստրուկներն ևս կըդադարեն այդ մասին խօսելուց: Լիննոսն ու Ուրսուսը կարող են քեզ հետ բնակւել: Վերջապէս այն յոյսով եմ ապրում, որ առաջ քան Պալատիոնը կըտեսնէ Կեսարին, դու, իմ աստածային, արդէն ապրելիս կըլինիս քո սեփական տանը Կառինայում: Օրհնւի օրը, ժամն ու բոլէն, երբ իմ շեմքս կըկոխես, և եթէ Քրիստոս, որին դաւանել սովորում եմ, այդ կըտայ՝ թող օրհնած լինի Նրա անունն ևս: Կըծառայեմ Նրան և կեանքս ու արիւնս կըղոհեմ Նրա համար: Վատ եմ ասում. կըծառայենք նրան երկուսս, քանի որ կըբաւականանայ մեր կեանքի թելը: Սիրում եմ քեզ և ողջունում եմ քեզ ամբողջ հոգով»:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

Ուրսուսը ջուր էր քաշում ջրհորից և պարանով կրկնակի սափորը հանելիս՝ կէս ձայնով երգում էր լի-

գիական օտարոտի երգն ու միևնույն ժամանակ ուրախափայլ աչքերով նայում էր Լիզիային և Վինիկիոսին, որոնք Լիննոսի պարտէզի նոճիների միջից սպիտակին էին տալիս երկու արձանների պէս: Ամենափոքր քամին չէր շարժում նրանց շորերը: Աշխարհը կոխում էր ոսկեգոյն ու մանուշակագոյն աղջամուղջը, իսկ նրանք, երեկոյեան այդ խաղաղութեան մէջ, իրար ձեռներից բռնած՝ խօսում էին:

— Ոչ մի վատ բան չէ՞ կարող քեզ պատահել, Մարկոս, որ Անտիոնը թողել ես առանց Կեսարի թոյլտուութեան, — հարցնում էր Լիզիան:

— Ոչ, իմ անգինս, — պատասխանեց Վինիկիոսը. — Կեսարը յայտարարեց, որ երկու օրով կը փակւի Տերապոսի հետ նոր երգեր հնարելու համար: Նա յաճախ է այդպէս անում և այն ժամանակ ոչ մի ուրիշ բան չը գիտէ և չէ յիշում. վերջապէս ինչի՞ս է Կեսարը, երբ քո կողքին եմ և քեզ եմ նայում: Չափազանց արդէն կարօտի էի, իսկ վերջին գիշերները քունը աչքիցս փախել էր: Շատ անգամ, երբ յոգնածութիւնից նիրհում էի, յանկարծ զարթնում էի մի զգացմունքով, որ քեզ վրա վտանգ է ծանրացած. երբեմն երազ էի տեսնում, իբր թէ գողացել են ինձնից կայարաններում կանգնացրած ձիերս, որոնք ինձ Անտիոնից Հոռոմ պէտք է բերէին և որոնցով այս ճանապարհը այնպէս շուտ անցայ, որպէս երբէք չէ անցել ոչ մէկ կայսերական սուրհանդակ: Եւ առանց քեզ աւելի ևս դիմանալ չէի կարող: Չափից դուրս քեզ սիրում եմ, անգինս, իմ թանկագինս:

— Գիտէի որ կը գաս: Իմ խնդիրքով երկու անգամ Ուրսուսը վազել է Կառինա և հարցրել քո տանը քո մասին: Լիննոսը ծաղրում էր ինձ, նոյնպէս և Ուրսուսը: Զշմարիտ, նկատելի էր, որ նրան սպասում էր:

Սովորական մուգ զգեստի փոխարէն՝ նա հագել էր փափուկ սալիտակ ստոլան, որի նուրբ ծալքերի տակից նրա ուսերն ու գլուխը դուրս էին նայում, ինչպէս ձըն-ծաղիկը ձիւնի տակից: Մի քանի վարդագոյն հարսնուկներ զարդարում էին նրա գլուխը:

Վինիկիոսը իր շրթունքները հպեց նրա ձեռքին, յետոյ նրանք նստեցին քարէ նստարանի վրա վայրենի որթի մէջ և ուսերը միմեանց կռթնելով, լուռ նայում էին վերջալոյսին, որի վերջին ցուքերը արտափայլում էին նրանց աչքերի մէջ:

Խաղաղ երեկոյի հրապոյրը կամաց կամաց ընդգրկում էր նրանց:

— Ի՞նչպէս այստեղ խաղաղ է և ի՞նչպէս հրաշալի է աշխարհը, — ասաւ զսպւած ձայնով Վինիկիոսը: — Զարմանալի ջինջ գիշեր է լինելու: Այնպէս բախտաւոր եմ ինձ զգում, որպէս երբեք իմ կեանքիս մէջ: Ասա ինձ, Լիգիա, ի՞նչ է այս: Ես երբեք չէի ենթադրում, որ սէրը այսպէս կարող է լինել: Կարծում էի թէ դա միայն արեան հուր է ու ցանկութիւն. իսկ այժմ միայն տեսնում եմ, որ կարելի է սիրել արեան ամեն կաթիլով և ամեն շնչով ու միևնոյն ժամանակ այնպիսի անդորրութիւն զգալ, քաղցր և անսահման, կարծես հոգիդ արդէն օրօրած լինին Քուենն ու Մահը: Այս ինձ համար մի նոր բան է: Նայում եմ այս ծառերի հանգստութեանը ու թւում է ինձ, որ իմ մէջն է նա: Այժմ միայն հասկանում եմ, որ կարող է երջանկութիւն լինել, որի մասին մարդիկ մինչև այսօր գաղափար չեն ունեցել: Այժմ միայն հասկանում եմ, ինչու թէ դու և թէ Պոմպոնիա Գրէկինան այնպէս պարզ և վճիտ էք... Այո... Այդ Գրիստոսն է տալիս...

Իսկ աղջիկը այդ բոլորին դրեց իր հրաշալի երեսը նրա ուսին և ասաւ.

— Իմ թանկագին Մարկոս...

Եւ չէր կարողանում աւելի խօսել: Խնդութիւնը, երախտագիտութիւնը և այն զգացմունքը, թէ միայն այժմ կարող է նրան սիրել, նրա ձայնը խղեցին և դրա տեղ լցրին աչքերը յուզմունքի արտասուքներով: Վի-
նիկիոսը ձեռքով նրա նուրբ մարմինը գրկելով մի րո-
պէ սեղմում էր իրան, յետոյ ասաւ.

— Լիզիա, օրհնած լինի այն րոպէն, երբ առա-
ջին անգամ լսեցի նրա անունը:

Իսկ աղջիկը կամացուկ պատասխանեց.

— Սիրում եմ քեզ, Մարկոս.

Եւ երկուսը լռեցին, չըկարողանալով յուզած
կրծքերից մի խօսք արձակել: Նոճիների վրա հանդան
վերջին մանուշակագոյն ցոլքերը և պարտէզը սկսեց
արծաթաղօծել կիսալուսնի լոյսով:

Մի քիչ ժամանակից Վինիկիոսը սկսեց խօսել:

— Ես դիտեմ... Մտայ թէ չէ, քո անգին ձեռները
համբուրեցի թէ չէ, քո աչքերիդ մէջ մի հարց կարդա-
ցի, արդեօք հասկացել եմ այն աստուածային ուսմունքը,
որը դու դաւանում ես, և արդեօք մկրտւած եմ: Ոչ, մը-
կրտւած դեռ չեմ, իսկ դիտե՞ս, ծաղիկս, ինչո՞ւ: Ահա Պո-
ղոսը ինձ ասաւ. «քեզ համոզեցի, որ Աստուած աշխարհ
եկաւ և թոյլ տաւ, որ աշխարհիս փրկութեան համար
Իրան խաչեն. բայց շնորհի աղբիւրի մէջ թող լւանայ
քեզ Պետրոսը, որն առաջինն էր որ քո զլխին ձեռքը
տարածեց և առաջինն էր որ քեզ օրհնեց: Ես ես նոյն-
պէս ուզում էի, որ դու, իմ անգինս, տեսնես մկրտու-
թիւնս և որ կնքամայրս լինի Պոմպոնիան: Ահա սրա
համար է, որ դեռ ես մկրտւած չեմ, թէև հաւատում
եմ Փրկչին և նրա քաղցր ուսմունքին: Պօղոսը ինձ հա-
մոզեց, դարձրեց, և մի՞թէ ուրիշ կերպ կարող էր լինել:
Ի՞նչպէս կարող էի չըհաւատալ, որ Քրիստոս աշխարհ

է եկել, քանի որ այս ասում է Պետրոսը, որ Նրա աշակերտն է եղած, և Պօղոսը, որին Նա երևացել է: Ի՞նչպէս կարող էի չըհաւատալ, որ Աստուած էր, քանի որ յարեաւ: Չէ՞ որ Նրան տեսել են և՛ քաղաքում, և՛ լճի ափին, և՛ լեռան վրա, և տեսել են մարդիկ, որոնց շրթունքները սուտ չըպիտեն: Ես արդէն այս ամենին հաւատում էի այն ժամանակից ի վեր, երբ լսեցի Պետրոսին Ոստրիանոնում,—այն ժամանակ արդէն ասացի ինձ, ամբողջ աշխարհիս երեսին աւելի շուտ մէկ ուրիշը կարող է սուտ խօսել, քան այդ մարդը, որ ասում է. «Տեսել եմ»: Բայց ձեր ուսմունքից վախենում էի: Թւում էր ինձ, որ նա խլում է քեզ ինձնից: Կարծում էի, որ Նրա մէջ տեղ չունի ոչ իմաստութիւնը, ոչ գեղեցկութիւնը, ոչ էլ երջանկութիւնը: Բայց այսօրւան օրը, երբ այդ ուսմունքը հասկացել եմ, ես ի՞նչ մարդ կըլինէի, եթէ չուզենայի, որ աշխարհիս երեսին արդարութիւնը տիրէր՝ ոչ թէ ստութիւնը, բարին՝ ոչ թէ ոճիրը, հաւատարմութիւնը՝ ոչ թէ անհաւատարմութիւնը, գթութիւնը՝ ոչ թէ ռիսակալութիւնը: Ո՞վ կըլինէր այնպիսի մէկը, որ այս չուզենար և չըգերադասէր: Եւ չէ՞ որ այս է ձեր ուսմունքը սովորեցնում: Ուրիշներն ևս ուզում են արդարութիւն, բայց մենակ դա է սիրտը արդար դարձնում: Եւ բացի դրանից՝ մաքուր է դարձնում՝ ինչպէս քո և Պոմպոնիայի սիրտը, և հաւատարիմ է դարձնում, ինչպէս քոնը և Պոմպոնիայինը: Կոյր կըլինէի, եթէ այս չըտեսնէի: Եւ եթէ սրա հետ Քրիստոս յաւիտենական կեանք ու այնպիսի անվերջանալի երջանկութիւն է խոստացել, որպիսին միայն Աստծու ամենակալութիւնը կարող է տալ—այլ ևս ի՞նչ կարող է մարդս աւելի ուզենալ: Եթէ հարցնէի Սենեկային, ի՞նչ սլատճառներով առաքինութիւն է պատւիրում, քանի որ մոլութիւնը աւելի բախտաւորութիւն է

բերում, չէր կարողանայ, ճշմարիտ, ոչ մի խելացի պատասխան տալ: Բայց ես գիտեմ այժմ, ինչո՞ւ պէտք է առաքինի լինիմ: Ահա նրա համար, որ բարիքն ու սէրը բղխում են Քրիստոսից, և նրա համար, որ երբ մահը աչքերս կըխփէ, կեանք գտնեմ, երջանկութիւն գտնեմ, ինքս ինձ և քեզ գտնեմ, իմ անգինս... Ի՞նչպէս չըսիրեմ և չընդունեմ մի ուսմունք, որ միաժամանակ և՛ ճշմարտութիւն է ասում, և մահն է ոչնչացնում: Ո՞վ բարին չարից գերադաս չէր համարի: Ես կարծում էի, թէ այդ ուսմունքը երջանկութեան գէժ է, մինչդեռ Պողոսը համոզեց ինձ, որ նա ոչ միայն ոչինչ չէ խլում, այլ դեռ աւելացնում է: Այս բոլորը հաղիւ է կարողանում գլխումս տեղաւորել, բայց զգում եմ որ այդպէս է, որովհետեւ երբէք այսպէս բախտաւոր չեմ եղել և չէի կարող լինել, թէկու՞ղ քեզ բռնութեամբ վերցրած լինէի և իմ տան մէջ ունենայի: Ահա մի քիչ առաջ ասացիր ինձ. «Սիրում եմ քեզ». իսկ այդ խօսքերը քեզնից չէի դուրս կորզի Հոռմի ամբողջ զօրութեան օգնութեամբ: Ո՛ր Լիզիա: Խելքս ասում է, որ այդ ուսմունքն աստուածային է և ամենալաւը, սիրտս այդ զգում է, իսկ այսպիսի երկու զօրութիւններին խի՞ կըդիմանայ:

Լիզիան լսում էր նրան, նրա վրա յառելով իր կապուտակ աչքերը, որոնք լուսնեակի լոյսով նւիրական ծաղիկներ էին յիշեցնում և ծաղիկների պէս ցօղով էին սրսկւած:

—Այո, Մարկոս, ճշմարիտ է, — ասաւ նա, — աւելի սեղմելով իր գլուխը նրա ուսին:

Եւ այդ բոլորն երկուսը սաստիկ ուրախ էին իրանց զգում, որովհետեւ հասկանում էին, որ բացի սիրուց նրանց միացնում է այլ ևս մի ուրիշ միաժամանակ և՛ քաղցր, և անպարտելի զօրութիւն, որի շնորհիւ ինքը սէրը մի ինչ-որ անքակտելի, անփոփոխելի, հիշա-

Թափմունքների, դաւաճանութեան և մինչև անգամ մահի չենթարկւող բան էր դառնում: Նրանց սրտերը լցրեց լիակատար վստահութիւնը, որ ինչ որ էլ պատահէր, իրանք չեն դադարի միմեանց սիրելուց, միմեանց պատկանելուց: Եւ այս պատճառով նրանց հոգիների վրա անասելի խաղաղութիւն էր իջնում: Վինիկիոսը միւսոյն ժամանակ զգում էր, որ այդ ոչ միայն մաքուր և խորին, այլ և նոր սէր է, այնպիսի մի սէր, որպիսին աշխարհը մինչև այդ օրը չբխտէր և չէր կարող տալ: Նրա սրտում այդ սիրոյ մէջ տեղ էր գտնում ամեն բան, և՛ Լիգիան, և՛ Քրիստոսի ուսմունքը, և՛ լուսնեակի լոյսը, որ խաղաղ քնած էր նոճիների վրա, և՛ գիշերը, այնպէս որ ամբողջ տիեզերքը թւում էր նրան այդ սիրով լցւած:

Քիչ ժամանակից նա սկսեց խօսել կամացուկ և դողդոջուն ձայնով.

— Դու իմ հոգուս հոգին կըլինիս, դու ինձ համար աշխարհիս երեսին ամենաթանկագին էակը կըլինիս: Միասին կըբաբախեն մեր սրտերը, մէկ կըլինի մեր աղօթքը և մէկ կըլինի երախտագիտութիւնը դէպի Քրիստոս: Ո՛ր իմ անգինս: Ապրել միասին, պաշտել միասին քաղցր Աստծուն և գիտենալ, որ երբ մահը վրա կըհասնէ, մեր աչքերը նորից կըբացւեն, իբր քաղցր քնից յետոյ, նոր լոյսի համար,—սրանից լաւ այլ ևս ի՞նչ կարելի է մտածել: Եւ գիտե՞ս, ինչ է ինձ թւում. ահա այն, որ այդ ուսմունքին ոչ ոք չի դիմանայ: Երկու կամ երեք հարիւր տարուց յետոյ կընդունէ նրան ամբողջ աշխարհը. մարդիկ կըմոռանան Յուպիտերին, և չեն լինի ուրիշ աստուածներ՝ բացի Քրիստոսից, և ուրիշ տաճարներ՝ բացի քրիստոնէական տաճարներից: Ո՞վ չի կամենայ սեփական երջանկութիւնը: Ահ, չէ՞ որ լսել եմ Պօղոսի և Պետրոսի խօսակցութիւնը, և

արդեօք գիտե՞ս, ինչ ասաւ վերջը Պետրոնիոսը: «Այդ ինձ համար չէ», բայց աւելի ոչինչ պատասխանել չըկարողացաւ:

—Կրկնիր ինձ Պօղոսի խօսքերը,—ասաւ Լիգըրան:

—Այդ ինձ մօտ էր երեկոյեան: Պետրոնիոսը սկսեց թեթևակի խօսել և կատակ անել, ինչպէս նա սովորաբար անում է, և այն ժամանակ Պօղոսը ասաց. «Ինչպէս կարող ես, իմաստուն Պետրոնիոս, հերքել, որ Քրիստոս դոյութիւն ունէր և յարութիւն առաւ, քանի որ ինքդ այն ժամանակ աշխարհ եկած չէիր, իսկ Պետրոսն ու Յովհաննէսը նրան տեսել են. ես ևս նրան տեսել եմ Դամասկոսի ճանապարհին: Ուրեմն նախ թող քո իմաստութիւնդ ապացուցանէ, որ ստախօսներ ենք, և միայն յետոյ թող հերքէ մեր վկայութիւնը: Բայց Պետրոնիոսը պատասխանեց, որ հերքել մտադիր չէ, քանի որ գիտէ որ կատարւում են շատ անհասկանալի բաներ, որոնց արժանահաւատ մարդիկ հաստատում են: Բայց, ասաւ նա, ուրիշ բան է մի որևէ նոր օտարազգի Աստուած գտնել, ուրիշ՝ Նրա ուսմունքը ընդունել: «Չեմ կամենում»,—ասաւ նա,—ոչինչ բան գիտենալ, որ կարող է իմ կեանքս փչացնել և նրա գեղեցկութիւնը ոչնչացնել... Բանը այն չէ, թէ արդեօք մեր աստուածները ճշմարիտ են, բայց սրանք գեղեցիկ են, սրանց օրով ուրախ ենք զգում մեզ և կարող ենք ապրել առանց վշտի»: Այն ժամանակ Պօղոսը պատասխանեց: «Չես ընդունում սիրոյ, արդարութեան ու ողորմածութեան ուսմունքը, վախենալով կեանքի վշտերից. բայց մտածիր, Պետրոնիոս, արդեօք ձեր կեանքը իսկ-որ ազատ է վշտերից: Ահա թէ դու, տէր, թէ ամենահարուստներից ու ամենաուժեղներից մէկ ուրիշը չըգիտէք, արդեօք երեկոյեան քուն մտնելով՝ չէք զարթնի մահաւան դատաւճիւրը ստանալու: Բայց ասա. եթէ կե-

սարը այս ուսմունքը դաւանէր, որ սէր և արդարութիւն է պատւիրում, միթէ քո բախտաւորութիւնը աւելի ապահով չէր լինի: Երկիւղ ես կրում քո ուրախութեանդ համար. բայց արդեօք կեանքդ այն ժամանակ աւելի ուրախ չէ՞ր լինի: Իսկ ինչ որ վերաբերում է կեանքի զարդարելուն ու գեղեցկութեանը, եթէ այսքան գեղեցիկ տաճարներ էք կառուցել չար, ռխակալ, հեշտասէր և կեղծաւոր աստուածների պատւին, ինչո՞ւ չէք կառուցանի սիրոյ ու ճշմարտութեան մի Աստծու պատւին: Գովաբանում ես քո վիճակդ, որովհետեւ ուժեղ ես և փարթամութեան մէջ ես ապրում. բայց նոյնպէս կարող էիր աղքատ և աստանդական լինել, թէև մեծ տոհմից ես սերւած, և այն ժամանակ, ճշմարիտ, աւելի լաւ կը լինէր քեզ համար աշխարհիս երեսին, եթէ մարդիկ Քրիստոսին ճանաչելիս լինէին: Ձեր քաղաքում մինչև անգամ ունեւոր ծնողները, չըկամենալով երեխաների կրթութեամբ իրանց ծանրաբեռնել՝ յաճախ նրանց դուրս են ձգում տանից, և այդ այն երեխաներն են, որոնք alumna են կոչւում: Եւ դու, տէր, կարող էիր այդպիսի ալումնա լինել: Բայց եթէ քո ծնողները ապրէին մեր ուսմունքի համաձայն, այն ժամանակ քեզ այդ չէր կարող պատահել: Երբ հասակդ առնելով պսակէիր սիրւած աղջկայ հետ, կըկամենայիր որ մինչև մահ քեզ հաւատարիմ մնար: Մինչդեռ տես, ինչ է կատարւում ձեր մէջ, որպիսի լիտութիւն, որպիսի լրբութիւն, ամուսնական պարտականութիւնների ոտնհարութիւն: Ձէ՞ որ ինքներդ զարմանում էք, երբ պատահում էք մի այնպիսի կնոջ, որպիսին univira—միամուսին էք կոչում: Իսկ ես ձեզ ասում եմ, որ նրանք, որոնք կը կրեն իրանց սրտերի մէջ Քրիստոսին, չեն դաւաճանի իրանց ամուսիններին, նոյնպէս և քրիստոնեայ ամուսինները հաւատարիմ կըմնան իրանց կանանց: Դուք

վստահ չէք ոչ ձեր պետերի, ոչ ձեր ծնողների, ոչ կանանց, ոչ երեխաների, ոչ ծառաների վրա: Ձեր առջև դրողն է ամբողջ աշխարհը, իսկ դուք դրողն էք ձեր ստրուկների առջև, որովհետև գիտեք, որ ամեն բոլոր կարող են ձեր ճնշումի դէմ սարսափելի պատերազմ սկսել, ինչպէս որ արդէն շատ անգամ սկսել են: Հարուստ ես, բայց չըգիտես, արդեօք վաղը չե՞ն հրամայի քեզ հարստութիւնդ ձգել: Երիտասարդ ես, բայց վաղը գուցէ հարկ լինի որ մեռնես: Սիրում ես, բայց քո դէմ է շարժւում դաւաճանութիւնը. սիրահար ես դղեակների և արձանների, իսկ վաղը կարող ես Պանդաւոսաբիայի անապատները աքսորւած լինել: Հաղարաւոր ծառաներ ունիս, իսկ վաղը այդ ծառաները կարող են արիւն հոսեցնել քո մարմնից: Իսկ եթէ այդպէս է, ուրեմն ի՞նչպէս կարող էք լինել հանգիստ, բախտաւոր և ապրել ուրախութեան մէջ: Բայց ահա ես սէր եմ քարոզում և քարոզում եմ մի վարդապետութիւն, որ պատւիրում է պետերին՝ սիրել իրանց հպատակներին, տէրերին՝ սիրել իրանց ստրուկներին, ստրուկներին՝ սիրով ծառայել. պատւիրում է արդար ու ողորմած լինել և վերջը խոստանում է ծովի պէս անսահման, անվերջ երջանկութիւն: Ի՞նչպէս ուրեմն, Պետրոնիոս, կարող ես ասել, որ այս վարդապետութիւնը փչացնում է կեանքը, քանի որ ուղղում է նրան, քանի որ ինքդ հաղար անգամ աւելի բախտաւոր կըլինէիր և աւելի ապահով, եթէ նա տիրէր աշխարհին այնպէս, ինչպէս տիրում է նրան հռոմէական իշխանութիւնը»:

—Այսպէս էր ասում Պօղոսը, ո՛ր Լիգիա, և այն ժամանակ Պետրոնիոսը ասաւ. «այդ ինձ համար չէ», և նիրհող ձկանալով դուրս գնաց, իսկ հեռանալու բոլորին աւելացրեց. «Իմ Եւնիկէն գերադասում եմ քո վարդապետութիւնից, Յուդայացի, բայց չէի կամենայ

քեզ հետ վիճել հրապարակօրէն»։ Իսկ ես լսում էի Պօղոսի խօսքերը ամբողջ հոգով, և երբ խօսում էր մեր կանանց մասին, ամբողջ սրտով փառաբանում էի այդ վարդապետութիւնը, որից դու բուսար, ինչպէս դարունքին մանուշակներ են բուսնում պարարտ արտում։ Այն ժամանակ ես մտածում էի. ահա Պոպպէան Ներոնից առաջ երկու ամուսին է ձգել. ահա Կալ'վիա Կրիսպինիլան, ահա Նիգիդիան, ահա գրեթէ ամենքը, որոնց ճանաչում եմ, բացի միայն Պոմպոնիայից, վաճառում էին և՛ հաւատը, և՛ երդումները, և միայն նա մենակ և միմիայն նա, իմս, չի դրժի, չի դաւաճանի, չի հանգցնի օջախը, թէկուզ ինձ դաւաճանէին և դըրժէին ամենքը, որոնց վստահացել եմ։ Եւ ասում էի քեզ հոգուս մէջ. ինչո՞վ քեզ երախտագէտ պիտի լինիմ, եթէ ոչ սիրով ու պաշտելով։ Արդեօք դու զգո՞ւմ էիր, որ այնտեղ Անտիոնում քեզ էի դիմում և քեզ հետ էի խօսում շարունակ, անդադար, կարծես թէ մօտս լինէիր։ Հազար անգամ աւելի սիրում եմ քեզ նրա համար, որ փախար Կեսարի տանից։ Չեմ ուզում այդ տունը ես ևս։ Չեմ ուզում նրա զւարճութիւններն ու երաժշտութիւնը, ուզում եմ մենակ քեզ։ Ասա մի խօսք, և կըթողնենք Հռոմը մի որեւէ հեռու տեղ բնակւելու համար։

Իսկ Լիգիան, իր գլուխը նրա ուսի վրայից չը հեռացնելով՝ աչքերը բարձրացրեց, կարծես մտածութիւնների մէջ խորասուզւած, դէպի նոճիների արծաթազօծ գազաթները և պատասխանեց.

—Շատ բարի, Մարկոս։ Դու ինձ դրում էիր Սիլիլիայի մասին, ուր և Ալլոսներն են ուզում բնակւել ծերութեան օրերում։

Իսկ Վինիկիոսը ընդմիջեց ուրախութեամբ.

—Այո, իմ անգինս... Մեր հողերը իրար կից են

գտնուում: Հրաշալի ափ է, ուր կլիման աւելի քաղցր է, իսկ գիշերները աւելի ջինջ են, քան Հռոմում, բուրաւէտ և սլարդ... Այնտեղ կեանքն ու բախտաւորութիւնը—այդ գրեթէ միևնոյն է:

Յետոյ սկսեց երազել ապագայի մասին.

—Այնտեղ կարելի է վշտերը մոռանալ: Անտառներում, ձիթենիների մէջ կը զրօսենք և սուերների մէջ կը հանգստանանք... Ո՛ր Լիգիա, ի՞նչ կեանք է սիրել միմեանց, հանգիստ զգալ, միասին նայել ծովին, միասին երկնքին, միասին պաշտել քաղցր Աստծուն, շուրջը բարիք և արդարութիւն գործել խաղաղութեան մէջ:

Երկուսն էլ լռեցին, աչքերը ապագային ուղղելով. միայն Վինիկիոսն աւելի ու աւելի սաստիկ էր նրան սեղմում, և լուսնեակի ցոլքերից սլալդում էր նրա մատին ասպետական մատանին:

Աղքատ ու բանւոր աղգարնակութեան բնակած թաղում արդէն ամենքը քնած էին և ոչ մի ձայն չէր խանգարում լռութիւնը:

—Թո՛յլ կը տաս ինձ տեսնւել Պոմպոնիայի հետ,— հարցրեց Լիգիան:

—Այո, անդինս: Նրանց մեր տունը կը հրաւիրենք կամ ինքներս նրանց մօտ կերթանք: Արդեօք կամենում ես, որ հետներս առնենք Պետրոս առաքեալին: Նա տարիքով և աշխատանքով ճնշւած է: Պօղոսը նոյնպէս մեզ այցելելիս կլինի, կը դարձնէ Աւլոս Պլաւտիոսին, և ինչպէս զինւորները գաղթականութիւններ են հիմնում հեռաւոր երկիրներում, այնպէս և մենք կհիմնենք քրիստոնէական մի գաղթականութիւն:

Լիգիան բռնեց Վինիկիոսի ձեռքն ու կամենում էր իր շրթունքներին մօտեցնել. իսկ սա սկսեց խօսել,

շննջալով, կարծես վախենում էր երջանկութիւնը թրոց-
նել:

—Ո՛հ, Լիգիա, ո՛հ, այդ ես եմ քեզ պաշտում և
երկրպագում. տո՛ւր ինձ քո ձեռքը:

—Սիրում եմ քեզ:

Բայց երիտասարդը արդէն հպիլ էր իր շրթունք-
ները նրա յասմիկի պէս սպիտակ ձեռքին և մի քանի
ժամանակ նրանք լսում էին միայն սեփական սրտերի
բարախումը: Օդի մէջ ամենափոքրիկ հով չէր փչում և
նոճիները կանգնած էին անշարժ, կարծես նոյնպէս
շունչերը կտրել էին կրծքերում...

Յանկարծ լռութիւնը ընդհատեց անսպասելի, խոր
և կարծես գետնի տակից դուրս եկող մունչիւն: Դող
անցաւ Լիգիայի մարմնով: Իսկ Վինիկիոսը վեր կենա-
լով՝ ասաւ.

—Առիւծներն են մունչում վիվարիոններում¹:

Եւ երկուսը սկսեցին ականջ դնել: Այդ միջոցին
առաջին մունչիւնին պատասխանեց երկրորդը, երրորդը,
տասներորդը, ամեն կողմերից և թաղերից: Քաղաքում
երբեմն լինում էին մի քանի հազար առիւծներ, որոնք
դանազան արենաներում² էին տեղաւորւած լինում, և
շատ անգամ գիշերներով մօտենալով վանդակներին և
կռթնելով սրանց իրանց ահագին գլուխները, այս ե-
ղանակով յայտնում էին ազատութեան ու անապատի
կարօտը: Այսպէս սկսել էին անձկալ և այժմ, և մէկը
միւսին ձայն տալով գիշերային լռութեան մէջ՝ մուրն-
չիւնով լցրին ամբողջ քաղաքը: Այդտեղ մի ինչ-որ
անասելի, ահուելի և թախծալի բան կար, այնպէս որ

1 Vivarium—կենդանի գաղանների պահելու տեղ:

2 Arena—աւաղով ծածկւած ասպարէզ կրկէսում, որտեղ
պէտք է գլադիատորները կռէին. յետոյ գործածւում էր և ամփի-
թատրոն բառի փոխարէն:

Լիգիան, որի ապագայի պայծառ ու խաղաղ տեսիլնե-
րը ցրեցին այդ ձայներից, ականջ էր դնում դրանց
մի՝ տարօրինակ անհանդստութիւնից և անբութիւնից
ճնշած սրտով:

Բայց Վինիկիոսը նրան գրկեց և ասաւ.

—Մի վախենայ, անգլինս, խաղերը մօտենում են
և բոլոր վիվարիոնները լի են:

Ապա երկուսով մտան Լիննոսի տունը. նրանց
ուղեկցում էր առիւծների աւելի ու աւելի աճող մը-
ռնչիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ը

Այդ միջոցին Անտիոնում Պետրոնիոսը գրեթէ ամեն օր նոր յաղթութիւններ էր տանում այն աւզուս-
տիանների դէմ, որոնք նրա հետ մրցում էին Կեսարի
շնորհի համար: Տիգելլինոսի աղդեցութիւնը բոլորովին
ընկաւ: Հռոմում, ուր պէտք էր լինում վտանգաւոր ե-
րեացած մարդկանց ճանապարհից հեռացնել, յափշտա-
կել նրանց կալածքները, քաղաքական գործերը կար-
գադրել, շռայլութեամբ ու վատ ճաշակով զարմացնող
ներկայացումներ տալ և վերջապէս Կեսարի այլանդակ
ցանկութիւնները յագեցնել՝—Տիգելլինոսը, որ նոյնչափ
ճարպիկ էր, որչափ և ամեն բանի պատրաստ՝ անհրա-
ժեշտ մարդ էր լինում: Բայց Անտիոնում, ծովի կապոյտի
մէջ արտափայլող պալատներում, Կեսարը ասլորում էր
հելլենական կեանքով: Առաւօտից մինչև երեկոյ ոտա-
նաւորներ էին կարդում. դատում էին նրանց հիւսւած-
քի ու նրբութեան մասին, հիւանդում էին յաջող դարձ-
ւածքների վրա, զբաղւում էին երաժշտութեամբ, թատ-
րոնով, մի խօսքով բացառապէս նրանով՝ ինչ որ հնա-
նեւ Երթաւ

րել էր և ինչով կեանքն էր զարդարել հելլենական հան-
ճարը: Իսկ այս պարագաներում Տիգելլինոսից և ուրիշ
աւգուստիաններից անհամեմատ աւելի կրթւած Պետ-
րոնիոսը՝ սրամիտ, պերճախօս, նուրբ զգացմունքների
ու ճաշակի տէր մարդ լինելով, պէտք է որ գերակշռու-
թիւն ստանար: Կեսարը նրա ընկերութիւնն էր որո-
նում, նրա կարծիքն էր հարցնում, խորհուրդն էր խընդ-
րում, երբ ինքը ստեղծագործում էր, և աւելի մեծ մը-
տերմութիւն էր ցոյց տալիս, քան երբեկցէ: Շրջապա-
տողներին թւում էր, որ նրա ազդեցութիւնը վերջա-
պէս վճռական յաղթութիւն էր տարել և Կեսարի մը-
տերմութիւնը մշտական բնաւորութիւն է ստացել և
որ շատ տարիներ կըտէ: Մինչև անգամ նրանք, որոնք
առաջ դժգոհութիւն էին ցոյց տալիս նրբաճաշակ եպի-
կուրեանին,¹ սկսեցին նրան այժմ շրջապատել և նրա
շնորհը որոնել: Շատերը նոյն իսկ անկեղծօրէն ուրախ
էին իրանց հոգու մէջ, որ գերակշռութիւնը ստացել է
մի մարդ, որ գիտէր ճշմարիտ, ինչ պէտք է ամեն մէ-

1 Եպիկուրոս փիլիսոփայի ուսմունքին հետևող: Այս աթե-
նացի իմաստունը ապրում էր 342—271 թ. Ք. ճ. ա., իր բաղմա-
մեայ կեանքը անց կացնելով սովորեցնելով. պարզ և համեստ
կեանք էր վարում: Նրա վարդապետութիւնը բոլորովին հակառակ
էր ստոյիկականին. ստոյիկները դադափարը մի ինչ որ ճշմարիտ
իրական բան էին ընդունում, իսկ գոյութիւնը մի ինչ որ մտացա-
ծին բան: Եպիկուրոսը պնդում էր հակառակը: Բարոյականութեան
մէջ առաջիճները իբրև հիմնական սկզբունք ընդունում էին բա-
ցութեան անձնագոյացում, իսկ Եպիկուրոսը—բացարձակ զւարճու-
թիւն, միայն թէ պնդում էր որ անհրաժեշտ է զւարճութիւններից
ամենատեղականն և ամենաքաղցրը ընտրել, իսկ այդպիսի զւարճու-
թիւն կարելի է ստանալ միայն բանականութեան օգնութեամբ:
Բարձրագոյն զւարճութիւններն են՝ երկիւղից և իղձերից ազատու-
թիւնն ու անգործութիւնը: Վերջը եպիկուրեանները ոչ մի տար-
բերութիւն չէին դնում զւարճութիւնների մէջ և անձնատուր էին
լինում առաւելապէս մարմնական բիրտ հաճոյքներին:

կի մասին մտածել, և թերահաւատ ժպիտով ընդունում էր երեկւայ թշնամիների շողոքորթութիւնները: Բայց ծուլութիւնիցն էր թէ քաղցրաբարոյութիւնից՝ ոխակալ չէր և իր ազդեցութիւնը գործ չէր դնում ուրիշին կորցնելու կամ վնասելու համար: Լինում էին բոպէսներ, երբ կարող էր կորցնել նոյն իսկ Տիգեւլինոսին, բայց նա գերադասում էր նրան ծաղրել ու երևան հանել նրա կրթութեան պակասութիւնն ու սովորական մարդ լինելը: Հռոմում սենատը շունչ առաւ, որովհետև մէկուկէս ամիս էր, որ ոչ մի մահւան դատաւճիռ արձակւած չէր: Իսկ Անտիոնում ու քաղաքում պատմում էին այն կատարելագործւած նրբութեան մասին, որին հասել էր Կեսարի ու նրա սիրելու անառակութիւնը. բայց ամեն մէկը աւելի լաւ էր համարում զգալ իր վրա անառակ, քան Տիգեւլինոսի ձեռքին գաղանացած Կեսարի իշխանութիւնը: Ինքը Տիգեւլինոսը պուխը կորցնում էր և տատանւում էր, արդեօք յաղթւած չըհամարէ՞ իրան, որովհետև Կեսարը շատ անգամ ասում էր, որ ամբողջ Հռոմի ու ամբողջ իր արքունիքի մէջ միայն երկու մարդ կան, որոնք ընդունակ են միմեանց հասկանալու, և երկու ճշմարիտ հելլէններ— ինքն ու Պետրոնիոսը:

Այս վերջինիս զարմանալի ճարպիկութիւնը հաստատեց մարդկանց մէջ այն համոզմունքը, թէ նրա ազդեցութիւնը երկար տարիներ կը տևէ: Չէին կարող երևակայել, թէ ինչպէս Կեսարը կը կարողանար առանց նրան դիմանալ, ում հետ կը կարողանար խօսել բանաստեղծութեան, երաժշտութեան, ձիարշաւների մասին և ում աչքերին կընայէր, ստուգել կամենալով՝ արդեօք այն, ինչ որ գրել է, ճշմարիտ կատարեալ է: Իսկ Պետրոնիոսը, իրան յատուկ անհոգութեամբ, կարծես ոչ մի նշանակութիւն չէր տալիս իր դիրքին: Նա, ինչ-

պէս միշտ, անփոյթ, ծոյլ, սրամիտ և թերահաւատ էր։ Շատ անգամ նա շրջապատողների վրա մի այնպիսի մարդու տպաւորութիւն էր թողնում, որ ծաղրում է նրանց, իրան, կեսարին ու ամբողջ աշխարհը։ Երբեմն համարձակւում էր յանդիմանել Կեսարին հէնց նրա ներկայութեամբ, և երբ ուրիշները կարծում էին, որ շատ հեռու է գնում կամ ուղղակի իր համար կորուստ է պատրաստում, նա գիտէր յանդիմանութիւնը համեմել յանկարծ այնպիսի եղանակով, որ իր օգտին էր ծառայում, իսկ ներկայ եղողների մէջ զարմանք ու համոզմունք էր առաջանում, թէ չըկայ մի այնպիսի դրութիւն, որից նա յաղթանակով դուրս չըգայ։ Մէկ անգամ, մօտաւորապէս մէկ շաբաթ անցած Վինիկիոսի Հոռմից վերադառնալուց, Կեսարը կարդում էր փոքրիկ շրջանի մէջ իր Տրովականի¹ նախերգանքը, և երբ վերջացրեց ու ամեն կողմից հիացման աղաղակներ հնչեցին, Պետրոնիոսը, որի կարծիքը Կեսարը հայեացքով հարցնում էր, ասաւ.

— Չնչին, կրակ ձգելու արժանի ոտանաւորներ են։ Ներկայ եղողների սրտերը զարհուրած դադարեցին բաբախելուց. Ներոնը մանուկ օրերից ի վեր չէր լսել երբէք ոչոքի բերանից այսպիսի մի դատաւճիւռ. միայն Տիգելլինոսի դէմքը փայլեց ուրախութեամբ։ Դրա տեղ Վինիկիոսը գունատւեց, կարծելով որ Պետրոնիոսը, որ երբէք չէր հարբում, այս անգամ հարբել է։

Իսկ Ներոնը սկսեց հարցնել քաղցր ձայնով, որի մէջ այնուամենայնիւ խորին կերպով վիրաւորւած անձնասիրութիւն էր լսում.

— Ի՞նչ վատ տեղեր ես գտնում սրանց մէջ։

¹ Տրովայի կործանման վիպասանութիւն։

Իսկ Պետրոնիոսը յարձակւեց նրա վրա:

—Մի հաւատա սրանց,—ասաւ նա, ձեռներով ցոյց տալով ներկայ եղողների վրա.—սրանք ոչինչ չեն հասկանում: Հարցնում ես, ի՞նչ վատ տեղեր կան քո ոտանաւորների մէջ: Եթէ ճշմարտութիւն ես ուզում, ես քեզ կասեմ. լաւ են դրանք Վիրգիլիոսի համար, լաւ են Ուլիդիոսի՝ համար, լաւ են Նոյնիսկ Հոմերոսի համար, բայց ոչ քեզ համար: Դու չըպէտք է այդպիսի ոտանաւորներ դրես: Այն հրդեհը, որ նկարագրում ես, բաւականին չէ վառւում, քո հուրը բաւականին չէ այրում: Մի լսի Լուկանոսի շողոքորթութիւններին: Հէնց այդպիսի ոտանաւորների համար՝ նրան կասէի որ հանճար է, իսկ քեզ՝ ոչ: Եւ գիտե՞ս ինչո՞ւ: Որովհետեւ դու սրանցից մեծ ես: Ում որ աստւածները այնքան տւել են, որքան քեզ, նրանից աւելին կարելի է պահանջել: Բայց դու ծուլանում ես: Դերադասում ես պրանդիոնից յետոյ քնել, քան դրել: Դու կարող ես մի այնպիսի երկ ստեղծել, որի նմանը աշխարհը մինչև օրս չէ լսել, և այդ պատճառով աչքերիդ քեզ կասեմ. դրիր աւելի լաւը:

Եւ նա այս ասում էր դժկամակութեամբ, կարծես ծաղրելով և միևնոյն ժամանակ բարկանալով. իսկ Կեսարի աչքերը դարձութեան մշուշով էին ծածկւում, և նա ասաւ.

—Աստւածները ինձ մի քիչ տաղանդ են տւել, բայց բացի դրանից աւելի մեծ բան են տւել—ճշմարիտ քննադատ և բարեկամ, որ միայն դիտէ ինձ ճշմարտութիւն ասել:

1 P. Ovidius Naso (43 թ. Ք. ծ. ա.—17 թ. Ք. ծ. յ.) յայտնի բանաստեղծ էր:

Այս ասելով՝ նա իր պարարտ, շէկ մազերով ծածկւած ձեռքը պարզեց դէպի Դելփիսից յափշտակւած մոմակալը, կամենալով ոտանաւորը այրել:

Բայց Պետրոնիոսը խլեց այդ նրա ձեռքից՝ առաջ քան սա դիպաւ պապիրոսին¹:

—Ո՛հ, ո՛հ,—ասաւ նա,—մինչև անգամ այսպէս չնչին տեղով սրանք մարդկութեան են պատկանում: Թող ինձ այս:

—Թոյլ տուր ուրեմն ինձ, որ այդ ոտանաւորները ուղարկեմ քեզ իմ հնարած տուփի մէջ,—ասաւ գրկելով նրան Ներոնը:

Եւ մի քիչ ժամանակից յետոյ սկսեց ասել.

—Այո: Իրաւացի ես...: Իմ Տրովականի հրդեհը բաւականին չէ այրում: Սակայն կարծում էի, որ եթէ Հոմերոսին հասնեմ, այդ բաւական է: Մի տեսակ անվստահութիւն և իմ մասին ունեցած փոքր համարումը միշտ խանգարել են ինձ: Դու իմ աչքերը բաց արիր: Իսկ գիտե՞ս, ինչո՞ւ համար է այնպէս, ինչպէս ասում ես: Ահա, երբ քանդակագործը կամենում է աստուծու պատկեր ստեղծել, իրան համար օրինակ է որոնում, իսկ ես օրինակ չեմ ունեցել... Երբէք այրւող քաղաք չեմ տեսել և այդ պատճառով իմ նկարագրութեան մէջ պակասում է ճշմարտութիւնը:

—Ուրեմն կասեմ քեզ, որ այնուամենայնիւ պէտք է մեծ արւեստագէտ լինել այդ հասկանալու համար:

Ներոնը մտատանջութեան մէջ ընկաւ և մի ըոպէից հարցրեց.

—Պատասխանիր, Պետրոնիոս, իմ մի հարցին. արդեօք փսոսում ես որ Տրովան այրւեց:

¹ Պապիրոս ծառի կեղևից պատրաստում էին երկար թղթի կտորներ, որոնց վրա և գրում էին:

—Արդեօք ամիսոսում եմ... Վենուսի կաղ ամուսինը՝ Վիմյ, բոլորովին ոչ։ Եւ կասեմ քեզ, ինչո՞ւ։ Տրովան չէր այրւի, եթէ Պրոմեթէոսը կրակը նւիրած չլլինէր մարդկանց և եթէ յոյները պատերազմ հրատարակած չլլինէին Պրիամոսին։ Իսկ եթէ կրակը չլլինէր, Եսքիլէսը՝ չէր գրի իր Պրոմեթէոսը, նոյնպէս և առանց Տրովական պատերազմի՝ Հոմերոսը չէր գրի Իլիականը, իսկ ես գերադասում եմ, որ գոյութիւն ունենային Պրոմեթէոսն ու Իլիականը, քան պահպանւէր այդ՝ հաւանականաբար վատ և կեղտոտ քաղաքը, ուր այժմ նստած կլլինէր մի որեւէ աքսորական պրոկուրատոր՝ և քեզ ձանձրացնելիս կլլինէր իր ընդհարումներով տեղական արեոպագոսի՝ հետ։

—Ահա թէ ինչ է նշանակում խելօք խօսել, — պատասխանեց Կեսարը։— Բանաստեղծութեան ու արւեստի համար ներելի է և սէտք է ամեն ինչ նւիրել։ Երջանիկ են Աքայեանները՝, որոնք Հոմերոսին նիւթ մատակարարեցին Իլիականի համար, և երջանիկ է Պրիամոսը, որ նայում էր հայրենիքի կործանումին։ Իսկ ես, ես չեմ տեսել այրւող քաղաք։

1 Այսինքն Հեփեստոսը, Զեսի և Հերայի որդին և հրոյ աստուածը (Միհր)։

2 Յայտնի աթենացի ողբերգու, Զ—Ե դ. Ք. ծ. ա.։ Նրա նշանաւոր ողբերգութիւնն է «Դամած Պրոմեթէոս»։

3 Procurator-ները կայսրների ժամանակ ուղարկւում էին կայսերական նահանգները կայսեր մասնաւոր դռնձարանի, fiscus-ի, եկամուտները հաւաքելու։ Աննշան նահանգներում նրանք, բացի հարկահան լինելուց, և կառավարիչ էին ու դատաւոր։

4 Areopagus—բարձրագոյն դատաստան, մանաւանդ քրէական դործերի համար, և վարչական ատեան։

5 Իսկապէս՝ յունաց միայն մի ցեղն էր այսպէս կոչւում. բայց կայսրների ժամանակ առհասարակ աքայեաններ էին ասւում Աքայա նահանգի, այն է Յունաստանի բոլոր բնակիչները։

Մի ըրպէս լռութիւն տիրեց, որը ընդհատեց վերջապէս Տիգեւլիինոսը.

—Ձէ՞ որ արդէն քեզ ասել եմ, Կեսար,—ասաւ նա.—հրամայիր, և կայրեմ Անտիոնը: Կամ գիտե՞ս ինչ. եթէ խնայում ես այս դղեակներն ու պալատները, կը հրամայեմ այրել Ոստիայի նաւերը կամ մի փայտէ քաղաք, որին ինքդ կրակ կը տաս: Ուզո՞ւմ ես:

Իսկ Ներոնը նրա վրա արհամարհանքով լի հայեացք ձգեց:

—Ես պէտք է նայեմ այրւող փայտէ շինութիւններին: Քո միտքը բոլորովին անպտուղ է դարձել, Տիգեւլիինոս: Եւ տեսնում եմ նոյնպէս, որ շատ էլ չես գնահատում իմ տաղանդը և իմ Տրովականը, եթէ կարծում ես, որ մի որևէ ուրիշ զոհ նրա համար շատ մեծ կը լինէր:

Տիգեւլիինոսը շփոթեց, իսկ Ներոնը մի քիչ ժամանակից յետոյ, կարծես կամենալով փոխել խօսակցութեան առարկան՝ աւելացրեց.

—Մօտենում է ամառը... Ո՛ր, որպէս այդ Հռոմը պէտք է այժմ հոտած լինի... Բայց այնուամենայնիւ ամարային խաղերին պէտք կը լինի այնտեղ վերադառնալ:

Այդ ըրպէին Տիգեւլիինոսը ասաւ.

—Երբ կարճակես աւգոստիաններին, Կեսար, թոյլ տուր մի ըրպէ մնամ քեզ հետ:

Մի ժամ անցած՝ Վինիկիոսը, վերադառնալով Պետրոնիոսի հետ կայսերական դղեակից՝ ասում էր.

—Ի՞նչպէս անհանգստացրիր ինձ: Կարծում էի, թէ հարբած ես և անպատճառ գլուխդ կորցրել ես: Յիշիր, որ մահի հետ ես խաղում:

—Իմ ասպարէզն է այդ,—ասաւ անփոյթ կերպով Պետրոնիոսը,—և ինձ զլարճացնում է այն զգացմունքը,

որ այդ ասպարէզի վրա բոլոր գլադիատորներից առաջ-
նակարգն են: Տեսա՞ր ինչպէս վերջացաւ: Իմ ազդեցու-
թիւնը այլ ևս աճեց այս երեկոյ: Կուղարկէ ինձ իր ու-
տանաւորները տուփի մէջ, որը (ուղում ես՝ դրազ գանք)
սաստիկ հարուստ կըլինի և սաստիկ անճաշակ: Կըհրա-
մայեմ իմ բժշկին նրա մէջ լուծողական պահել: Ես այդ
արի նրա համար ևս, որ Տիգելլինոսը տեսնելով, ինչ-
պէս այդօրինակ բաները աջողւում են՝ անտարակոյս
կուղենայ իմ օրինակին հետեւել, և երևակայում եմ՝
ինչ կպատահէ, եթէ իր սրամտութիւնը ցոյց տայ: Այդ
նոյնը կըլինէր՝ թէ պիրինէական արջը ուղենար լարի
վրայով ման գալ: Կըծիծաղեմ Դեմոկրիտոսի պէս: Եթէ
անպատճառ ուղենայի, կըկարողանայի դուցէ կորցնել
Տիգելլինոսին և նրա տեղը պրեստորիանների պրեֆէկ-
տը դառնալ: Այն ժամանակ ձեռքիս բռնած կունենայի
և իրան Ահենոբարբին: Բայց ծուլանում եմ: Այդ չարչա-
րանքից աւելի լաւ եմ համարում վարած կեանքս և
մինչև անգամ Կեսարի ոտանաւորները:

— Ինչ ճարպիկութիւն է, որը մինչև անգամ յան-
դիմանութիւնը կարողանում է շողոքորթութիւն դարձ-
նել: Բայց արդեօք ի՞սկ-որ այդ ոտանաւորները այն-
պէս վատ են: Ես այդ չեմ հասկանում:

— Ուրիշ ոտանաւորներից աւելի վատ չեն: Լու-
կանոսը մէկ մատի մէջ աւելի շատ տաղանդ ունի, բայց
Պլինձմօրոսի մէջ մի բան կայ: Կայ նախ և առաջ
անսահման սէր դէպի բանաստեղծութիւնն ու երաժըշ-
տութիւնը: Երկու օրից յետոյ նրա մօտ պէտք է լի-

1 Democritus—ապրում էր Ն. դ. դեռ ևս Սոկրատեսի օրով:
Նրա ասելով՝ ամբողջ տիեզերքը կազմւած է ատոմներից: Մերնը-
պատակը պէտք է լինի ոգու հանդստութիւնը, կրքերից և յուղ-
մունքներից ազատութիւնը. այս պատճառով աւանդութիւնը նրան
ներկայացնում էր ծիծաղող կերպարանքով. (gelasinos):

նինք, որպէսզի լսենք Ափրոդիտէին նւիրւած օրհներգի եղանակը, որը այսօր կամ վաղը աւարտելու է: Մի փոքրիկ շրջան կըլինինք: Միայն ես, դու, Տուլլիոս Սենիկիոնը և երիտասարդ Ներվան: Իսկ ինչ որ ոտանաւորներին է վերաբերում, մի անգամ քեզ ասացի, որ նրանց միւսնոյն նպատակի համար եմ գործ դնում խընջոյքից յետոյ՝ ինչ նպատակի համար որ Վիտելիոսը գործ է ածում Փլամինգի փետուրը¹, բայց այդ սխալ է... Երբեմն պերճախօս են լինում... Հեկուբէի² խօսքերը սրտաշարժ են... Նա գանգատւում է երկունքի ցաւերից, և Ներոնը աջողել է յարմար դարձւածքներ գտնել գուցէ նրա համար, որ ինքն ևս երկունքով է ծնում ամեն մի տունը... Երբեմն խղճում եմ նրան: Պոլլուքսը վկայ, ինչ այլանդակ խառնակութիւն է: Կալիգուլայի մի ծալն էր պակաս, բայց այնուամենայնիւ այսպիսի այլակերպը չէր:

—Ո՞վ կարող է նախատեսել, ո՞ր կըհասնէ Ահենորարբի գժութիւնը,—ասաւ Վինիկիոսը:

—Երբէք ոչ ոք: Կարող են դեռ այնպիսի բաներ պատահել, որոնց յիշելուց՝ դարեր անցած, մարդկանց գլուխներին մազերը կըփշաքաղւեն: Բայց հէնց այդ է հետաքրքրական շահագրգիռ, և թէև յաճախ ձանձրոյթ եմ զգում, ինչպէս Յուլիտեր Ամմոնացին անապատում, կարծում եմ որ ուրիշ Կեսարի օրով աւելի սաստիկ կըձանձրանայի: Քո Պօղոս Յուդայացին ճարտարախօս է, այդ խոստովանում եմ, և եթէ այդպիսի մարդիկ քարոզեն այդ վարդապետութիւնը, մեր աստուածները պէտք է լուրջ կերպով զգուշանան, չըլինի թէ ժամանակով կտուրը ընկնեն: Ուղիղ է, որ եթէ Կեսարը քրիստո-

¹ Կերածը փսխելու համար:

² Hecuba կամ Hekabe—Պրիամոսի կին:

նեայ լինէր, բոլորս մեզ աւելի ապահով կըղգայինք։ Բայց քո Տարսոնացի մարգարէն իր ապացոյցները ինձ յարմարեցնելով, տեսնում ես, չէ մտածել, որ ինձ համար այս անապահովութիւնը կեանքի հրապոյրն է կաղմում։ Ով ոսկրախաղ չէ խաղում, կարողութիւնը տանուլ չի տայ, և այնուամենայնիւ մարդիկ խաղում են։ Այս բանի մէջ մի ինչ-որ զւարճութիւն և ինչ-որ մոռացութիւն կայ։ Ճանաչում էի ասպետների և սենատորների որդոց, որոնք իրենց կամքով գլադիատոր դարձան։ Ես, ասում ես դու, կեանքի հետ խաղ եմ անում. այդպէս էլ է. բայց այդ անում եմ, որովհետեւ այդ ինձ զւարճացնում է, իսկ ձեր քրիստոնէական առաքինութիւնները ինձ կըձանձրացնէին, ինչպէս Սենեկայի խորհրդածութիւնները, մէկ օրուայ մէջ։ Այս պատճառով Պօղոսի ճարտարախօսութիւնը իզուր անցաւ։ Նա պէտք է հասկանայ, որ ինձպիսի մարդիկ չեն ընդունի այդ քարոզութիւնը։ Դու ուրիշ բան ես։ Քո տրամադրութեամբ դու կարող էիր կամ ժանտախտի պէս ատել քրիստոնեայ անունը, կամ քրիստոնեայ դառնալ։ Ես նրանց խօսքերի ճշմարտութիւնը ճանաչում եմ, և որոշտում։ Գփութիւն ենք անում, անդունդն ենք ձգտում, մի ինչ-որ բան փշրւում էր մեր ոտների տակ, մի ինչ-որ բան մեռնում է մեր կողքին—համաձայն եմ. բայց կըկարողանանք մեռնել. իսկ մինչ այդ՝ չենք կամենում կեանքը ծանրացնել և ծառայել մահին, առաջ քան նա մեզ կըյափշտակէ։ Կեանքը դոյութիւն ունի ինքն իր համար, ոչ թէ մահի համար։

—Ես քեզ խղճում եմ, Պետրոնիոս։

—Մի խղճա ինձ աւելի՛ քան թէ ինքս եմ ինձ խղճում։ Առաջ քեզ համար մեր մէջ վատ չէր, և կուէնով Հայաստանում՝ Հռոմի կարօտն էիր քաշում։

—Այժմ էլ Հռոմի կարօտն եմ քաշում։

—Այո, որովհետեւ սիրել ես քրիստոնէական վեստալուհուն, որ Անդրտիբերիսումն է ապրում: Ո՛չ դրա վրա եմ զարմանում և ոչ էլ քեզ եմ յանդիմանում: Աւելի նրա վրա եմ զարմանում, որ չընայելով այդ ուսմունքին, որի մասին ասում ես, թէ երջանկութեան ծով է, և չընայելով այդ սիրոյն, որը կարճ միջոցում պսակւած պէտք է լինի, թախիծը չէ իջնում քո դէմքից: Պոմպոնիա Գրէկինան անդադար թախծոտ է. դու այն օրից ի վեր, երբ քրիստոնեայ ես դառել, դադարել ես ժպտալուց: Մի համոզիր ինձ որ դա ուրախ ուսմունք է: Հոռմից վերադարձար աւելի թախծոտ: Եթէ ձեր քրիստոնէական սէրը այդպէս է, Բակքոսի պայծառ գանգուրները վկայ, չեմ գնա ձեր հետքերով:

—Այդ ուրիշ բան է,—պատասխանեց Վինիկիոսը. —ես քեզ երդւում եմ ոչ թէ Բակքոսի գանգուրներով, այլ հօրս ուրւականով, որ երբէք առաջները չեմ զգացել այնպիսի երջանկութեան նշոյլն անգամ, որ այսօրւան օրս ինձ լցնում է: Բայց անչափ անձկում եմ և, որ ամենազարմանալին է, երբ Լիգիայից հեռու եմ լինում, թւում է ինձ, թէ մի վտանգ ծանրացած է նրա գլխին: Չըզիտեմ ինչ վտանգ, և չըզիտեմ որտեղից կարող է գալ, բայց այդ այնպէս եմ նախազգում, ինչպէս նախազգում եմ փոթորիկը:

—Երկու օրից յետոյ յանձն եմ առնում ձեռք բերել քեզ համար թոյլտուութիւն թողնելու Անտիոնը որչափ ժամանակով ուղենաս: Պոպպէան աւելի հանգիստ է երևում, և որչափ գիտեմ՝ նրա կողմից ոչինչ չէ ըստպառնում ո՛չ քեզ, ո՛չ էլ Լիգիային:

—Դեռ այսօր հարցնում էր ինձ, ի՞նչ էի անում Հոռմում, թէև իմ մեկնելս գաղտնիք էր:

—Գուցէ հրամայել է լրտեսել քեզ: Բայց այժմ նա ևս պէտք է ինձ հետ հաշիւ տեսնէ:

Վինիկիոսը կանգ առաւ և ասաւ.

— Պօղոսը ասաւ, որ Աստուած երբեմն նախազգուշացնում է, բայց նախազգուշակութիւններին արգելում է հաւատալ: Ուստի այդ հաւատի դէմ մաքառում եմ և չեմ կարող ինձ զսպել: Սրտիս վրայից ծանրութիւնը ձգելու համար, կասեմ քեզ թէ ինչ է պատահել: Լիզիայի հետ կողք-կողքի նստած էինք. այնպէս պարզ դիշեր էր՝ ինչպէս այսօրւանն է, և ապագայ կեանքն է՝ ինք դարստոտում: Չեմ կարող քեզ ասել, ինչպէս բախտաւոր ու հանգիստ էինք: Բայց այդ միջոցին սկսեցին առիւծները մոնչալ: Հոռմում այդ սովորական բան է: Բայց այդ բոպէից ի վեր հանգիստ չունիմ: Թւում է ինձ, որ այդ բանի մէջ կարծես սպառնալիք, կարծես փորձանքի նախազգուշացում կար... Գիտես որ անհանգստութիւնը հեշտ չէ տիրում սրտիս, բայց այն ժամանակ մի ինչ որ այնպիսի բան պատահեց, որ անհանգստութիւնը լցրեց ամբողջ գիշերւայ մթութիւնը: Այդ այնպէս տարօրինակ և յանկարծակի կերպով պատահեց, որ այժմ շարունակ ականջներիս մէջ այդ ձայներն են հնչում և սրտիս մէջ շարունակ անհանգստութիւն է իշխում, կարծես Լիզիան իմ օգնութեան պէտք ունի մի ինչ որ սարսափելի բանից պաշտպանելու համար... Թէկուզ հէնց այդ առիւծներից: Եւ տանջւում եմ: Չեմք բեր ուրեմն ինձ համար մեկնելու թոյլտուութիւնը, եթէ ոչ՝ առանց թոյլտուութեան կրմեկնեմ: Չեմ կարող այստեղ նստել, կրկնում եմ քեզ, չեմ կարող:

Պետրոնիոսը սկսեց ծիծաղել:

— Դեռ այն տեղը չէ հասել, — ասաւ նա, — որ կոնսուլական որդիք կամ նրանց կանայք արեւաններում առիւծների ճանկերը ձգւեն... Չեղ կարող է ամեն մի ուրիշ տեսակ մահ պատահել, բայց ոչ այդպիսի: Վերջապէս ո՛վ գիտէ, արդեօք այդ առիւծներն էին. դեր-

մանական ցուլերը նրանցից պակաս չեն բառաչում: Ինչ որ ինձ է վերաբերում, ծիծաղում եմ՝ նախագուշակութիւնների և ճակատագրի վրա: Երէկ տաք գիշեր էր և տեսայ անձրևի պէս թափւող աստղերը: Շատերը իրանց վատ են զգում այդ տեսարանից. իսկ ես իմ մէջ մտածեցի. եթէ սրանց մէջ իմն էլ է՝ ուրեմն ինձ գոնէ ընկերներ չեն պակասի:

Յետոյ մի քիչ լռեց և մտածելով ասաւ.

—Վերջապէս, գիտե՞ս. եթէ ձեր Դրիստոսը յարութիւն է առել, կարող է և ձեզ երկուսիդ պաշտպանել մահից:

—Կարող է, —պատասխանեց Վինիկիոսը, նայելով աստղազարդ երկնքին:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԹ

Ներոնը ածում էր և երգում էր «Կիպրոսի Տիրուհուն» նւիրւած օրհներգը, որի թէ՛ խօսքը և թէ՛ երաժշտութիւնը ինքն էր հնարել: Այդ օրը ձայնը տեղն էր, և զգում էր, որ իր երաժշտութիւնը ուղիղ որ յափշտակում է ներկայ եղողներին, և այս ղգացմունքը այնքան ուժ էր տալիս նրա հնչիւններին և այնպէս ալեկոծում էր նրա սեփական հոգին, որ թւում էր թէ ոգևորւած է: Վերջը նա ինքը գունատւեց անկեղծ յուզմունքից:

Կեանքի մէջ անկասկած առաջին անգամն էր, որ չէր ուզում լսել ներկայ եղողների գովասանքը: Մի քանի րոպէ նա նստած էր՝ ձեռները կիթառին կռթնած և գլուխը քաշ արած. յետոյ յանկարծ վեր կացաւ և ասաւ.

—Յոգնած եմ և մաքուր օդ է ինձ հարկաւոր։
 Լարեցէք այդ միջոցին կիթառները։

Այս ասելով, նա պարանոցը փաթաթեց մետաքսէ
 թաշկինակով։

—Դուք եկէք ինձ հետ,—ասաւ նա, դառնալով
 Պետրոնիոսին և Վինիկիոսին, որոնք դահլիճի անկիւ-
 նում էին նստած։—Դու, Վինիկիոս, տուր ինձ ձեռքդ,
 որովհետեւ ուժ չունիմ, իսկ Պետրոնիոսը կըխօսէ երա-
 ժշտութեան մասին։

Եւ նրանք միասին դուրս գնացին ալաբաստրով
 սւաղած և զափռանով ցանաճ պալատական պատշգամբը։

—Այստեղ աւելի ազատ ես շունչ քաշում,—ասաւ
 Ներոնը։—Հոգիս յուզւած է և տխուր, թէև տեսնում
 եմ, որ ինչ որ ձեր առջև փորձի համար երգեցի՝ դրա-
 նով կարող եմ հրապարակ դուրս գալ և որ այդ մի յաղ-
 թանակ կըլինի, որպիսին դեռ երբէք ոչ մի հռոմայեցի
 չի տարել։

—Կարող ես դուրս գալ այստեղ, Հռոմում և Աքա-
 յայում։ Զմայլւում էի քեզ վրա ամբողջ հոգով ու մըտ-
 քով, աստուածային,—պատասխանեց Պետրոնիոսը։

—Գիտեմ, չափազանց ծոյլ ես, որ քեզ ստիպեա
 մէկին գովելու։ Եւ անկեղծ ես, ինչպէս Տուլլիոս Սե-
 նեկիոնը, բայց աւելի շատ ես հասկանում, քան նա։
 Ասա ինձ, ի՞նչ ես մտածում երաժշտութեան մասին։

—Երբ բանաստեղծութեանն եմ ականջ դնում,
 երբ նայում եմ կրկէսում վարած կառքիդ, գեղեցիկ
 արձանին, գեղեցիկ մեհեանին կամ պատկերին՝ զգում
 եմ, որ ամբողջովին ընդգրկում եմ այն, ինչ որ տես-
 նում եմ, և որ իմ հիացմունքի մէջ տեղաւորւում է այն
 ամենը, ինչ որ դրանք կարող են տալ։ Բայց երբ երա-
 ժշտութեանն եմ ականջ դնում, մանաւանդ քո երա-
 ժշտութեանը, առջևս նոր և նոր գեղեցկութիւններ ու

հրճանքներ են բացւում: Վազում եմ նրանց ետեւից, բռնում եմ նրանց, բայց առաջ քան նրանց իմ մէջ եմ ամփոփում, գալիս են կրկին նորերն ու նորերը, բոլորովին ծովի ալիքների պէս, որոնք գալիս են անսահման տարածութիւնից: Ահա կասեմ քեզ, որ երաժշտութիւնը մի ծով է: Կանգնած ենք մի ափին և տեսնում ենք հեռուն, բայց միւս ափը տեսնել անհնարին է:

—Ահ, որպիսի խորիմաստ արեւստագէտ ես,— ասաւ Ներոնը:

Եւ մի քանի ժամանակ նրանք լուռ ման էին գալիս. միայն զափուանը կամաց սօսափում էր նրանց ոտների տակ:

—Դու իմ միտքս յայտնեցիր,—ասաւ վերջապէս Ներոնը.—և դրա համար է, որ միշտ ասում եմ, թէ ամբողջ Հռոմում միայն դու ես կարողանում ինձ հասկանալ: Այո, միւսնոյն ես ևս կարծում եմ երաժշտութեան մասին: Երբ նւագում եմ և երգում, այնպիսի բաներ եմ տեսնում, որոնց մասին չէի իմանում, որ իմ պետութեան մէջ կամ աշխարհիս երեսին գոյութիւն ունին: Ահա Կեսար եմ, և աշխարհը ինձ է պատկանում, ամեն ինչ կարող եմ: Եւ այնուամենայնիւ երաժշտութիւնը բաց է անում ինձ համար նոր թագաւորութիւններ, նոր լեռներ ու ծովեր և նոր հրճանքներ, որ մինչև այս օրս չէի իմացել: Ամենից յաճախ չեմ կարողանում դրանց անունը գտնել, ոչ էլ խելքովս հասկանալ. միայն զգում եմ դրանց: Զգում եմ աստուածների, զգում եմ Ոլիմպոսը: Մի ինչ-որ գերերկրային հով փչում է վրաս, նշմարում եմ կարծես մշուշի մէջ ինչ-որ անչափելի և միւսնոյն ժամանակ խաղաղ և ծագող արևի պէս սլայծառ առարկաներ: Ամբողջ տիեզերքը փայլում է իմ շուրջը և կասեմ քեզ... (այստեղ Ներոնի ձայնը հնչեց ճշմարիտ զարմանքով), որ ես, Կեսարս ու

աստուածս, այն ժամանակ ինձ փոշու պէս պստիկ եմ զգում: Կըհաւատամ:

—Այո: Միայն մեծ գեղարուեստագէտները կարող են գեղարուեստի առջև պստիկ զգալ իրանց:

—Այսօր անկեղծութեան գիշեր է, և ահա բաց եմ անում քո առջև իմ հոգիս, իւրեւ մտերիմիս առջև, և քեզ աւելին կասեմ... Արդեօք կարծում ես, որ կոյր եմ և խելագուրկ: Արդեօք մտածում ես, թէ չըզիտեմ, որ Հռոմի պատերին իմ մասին նախատինքներ են գրում, որ ինձ մայրասպան ու կնասպան են կոչում... որ ինձ հրէշ ու ոճրագործ են համարում, նրա համար, որ Տիգելլինոսը ինձնից մի քանի մահաւճիռներ է ստացել իմ թշնամիների դէմ... Այո, անգինս, ինձ հրէշ են համարում, և ես այդ գիտեմ... Իմ ոճրագործ լինելու մասին այն աստիճան շատ եմ լսել, որ երբեմն ես ինքս ինձ հարց եմ տալիս, արդեօք ճիշտ որ ոճրագործ եմ... Բայց նրանք այն չեն հասկանում, որ մարդուս գործերը կարող են ոճիր լինել, իսկ մարդս կարող է ոճրագործ չըլինել: Ահ, ոչ ոք չի հաւատայ, և դուցէ դու ես, իմ անգինս, չես հաւատայ, որ երբեմն, երբ երաժշտութիւնը իմ հոգիս ալեկոծում է, ես ինձ այնպէս բարի եմ զգում, որպէս երեխան օրօրոցի մէջ: Երգում եմ քեզ այն աստղերով, որոնք մեզ վրա պսպղում են, որ անկեղծ ճշմարտութիւն եմ ասում: Մարդիկ չըզիտեն, որքան բարութիւն է պարունակում այս սրտի մէջ և որքան վանձեր եմ գտնում ես ինքս սրա մէջ, երբ երաժշտութիւնը բաց է անում դէպի նրանք տանող դռները:

Պետրոնիոսը, որ ոչ մի կասկած չունէր, թէ ներոնը այդ բոպէին անկեղծօրէն էր խօսում և թէ երաժշտութիւնը իսկ-որ կարող էր նրա հոգու վանազան աղնիւ հակումները երևան բերել, որոնք եսասիրութեան, և՛ երբայս

անառակութեան և չարագործութեան կոյտերով էին ծածկւած, ասաւ.

—Քեզ պէտք է այնպէս մօտիկ ճանաչել, որպէս ես. Հոռմը չէ իմացել երբէք քո գինը:

Իսկ Կեսարը աւելի սաստիկ թեքւեց Վինիկիոսի թևին, կարծես կռացաւ անարդարութեան ծանրութիւնից, և պատասխանեց.

—Տիգելլինոսը ասաւ ինձ, իբր թէ սինատում միմեանց ականջներին փսփսում են, որ Դիոդորը և Տերպլինոսը ինձնից լաւ են կիթառ ածում: Մինչև անգամ այս չեն ճանաչում իմ մէջ: Բայց դու, որ միշտ ճշմարտութիւն ես ասում, ասա ինձ անկեղծօրէն, արդեօք նրանք ինձնից լաւ կամ գոնէ ինձպէս լաւ են ածում:

—Բոլորովին ոչ: Դու աւելի մեղմ զարկ ունիս և միևնոյն ժամանակ աւելի ուժ: Քո մէջ երևում է արւեստագէտ, նրանց մէջ՝ վարժ արհեստաւորներ: Իհարկէ, լսելով նախ նրանց նւագածը՝ կարելի է աւելի լաւ հասկանալ, թէ դու ինչ ես:

—Եթէ այդպէս է, թող ասարեն իրանց համար: Երբէք չեն իմանայ, որպիսի ծառայութիւն այս րոպէիս դու իրանց արիր: Վերջապէս, եթէ նրանց սպանել տայի, պէտք է նրանց տեղը ուրիշներին վերցնէի:

—Նւ մարդիկ դեռ կաւելացնէին, որ սիրելով երաժշտութիւնը՝ պետութեանդ մէջ ոտնակոխ ես անում երաժշտութիւնը: Մի սպանի երբէք գեղարւեստը դեղարւեստի համար, աստւածային:

—Ո՛րպէս տարբեր ես Տիգելլինոսից, — պատասխանեց Ներոնը: — Բայց տեսնում ես, ես հէնց ամեն բանի մէջ արւեստագէտ եմ, և որովհետև երաժշտութիւնը բաց է անում իմ առջև հեռանկարներ, որոնց գոյութիւնը մտքովս անգամ չէ անցել, երկիրներ, որոնց չեմ տիրապետում, զւարճութիւն ու երջանկութիւն, որ եր-

բէք չեմ ճաշակել, — դրա համար: Ես չեմ կարող սովորական կեանքով ապրել: Երաժշտութիւնը ինձ ասում է, որ գերբնականը գոյութիւն ունի, և ահա այդ գերբնականը որոնում եմ այն իշխանութեան ամբողջ ուժով, որ աստուածները իմ ձեռքն են տւել: Երբեմն թւում է ինձ, որ այդ ուղիմպիական աշխարհը հասնելու համար պէտք է մի այնպիսի բան անեմ, որպիսին մինչև այսօր ոչ մի մարդ երբէք արած չէ, պէտք է գերազանցեմ մարդկային չափը բարու կամ չարի մէջ: Գիտեմ նոյնպէս, որ մարդիկ ինձ մեղադրում են, թէ ես ցնորւում եմ: Բայց ես չեմ ցնորւում, այլ որոնում եմ, և եթէ ցնորւում եմ՝ այդ ձանձրութիւնիցն է և անհամբերութիւնից, որ չեմ կարողանում գտնել: Ես որոնում եմ, հասկանում ես ինձ, և այս պատճառով կամենում եմ աւելի մեծ լինել՝ բան հասարակ մարդն է, որովհետև միայն այդ եղանակով կարող եմ ամենամեծը լինել իբրև արւեստագէտ:

Այստեղ հա իր ձայնը լշեցրեց, այնպէս որ վիշիկիօսը չկարողանայ նրան լսել, և իր շրթունքները Պետրոնիոսի ականջին կպցնելով՝ սկսեց փսփսալ:

— Գիտե՞ս արդեօք, որ ես գլխաւորապէս դրա համար մահի դատապարտեցի մօրս և կնոջս: Անյայտ աշխարհի դռների առջև ուղում էի ամենամեծ դոհը բերել, որպիսին մարդս կարող է բերել: Կարծում էի, որ յետոյ մի բան տեղի կունենայ և որ կըբացւին ինչ-որ դռներ, որոնց ետևում կըտեսնեմ այդ անյայտը: Թող այդ տեսածս ամենազարմանալի, մարդկային հասկացողութիւնը զարհուրեցնող բան լինէր, միայն թէ արտակարգ և մեծ լինէր... Բայց այդ դոհը բաւական չէր: Եմալիբիական՝ դռների բացւելու համար երևի աւելի

1 Empiriei կոչւում էր բժշկական այն դպրոցը, որ իր արւեստը կամենում էր փորձի վրա հիմնել:

մեծ գոհ է հարկաւոր, և թող այնպէս լինի, ինչպէս ճակատագիրը ուզում է:

— Ի՞նչ ես մտադիր անելու:

— Կըտեսնես, կըտեսնես աւելի շուտ՝ քան կարծում ես: Մինչ այդ՝ իմացիր, որ կայ երկու ներոն. մէկը՝ այնպիսի, որպիսին մարդիկ են ճանաչում. միւսը՝ արւեստագէտ, որին մենակ դու ես ճանաչում, և որը, եթէ մինչև անգամ սպանում է Մահի պէս, կամ ցնորամտութիւններ է անում Բաքկոսի պէս, այդ հէնց նրա համար է, որ նրան ճնշում է սովորական կեանքի դատարկութիւնն ու վատթարութիւնը, և նա կը կամենար այդ ջնջել, թէկուզ դրա համար հարկաւոր լինէր կրակ կամ երկաթ գործ ածել... Ո՛ր, այս աշխարհը թրչափ տափակ կը լինի, երբ ես չեմ լինի... Ոչ ոք դեռ չէ հասկանում, մինչև անգամ դու, իմ անգինս, որպիսի արւեստագէտ եմ ես: Բայց հէնց դրա համար եմ տանջւում, և անկեղծօրէն ասում եմ քեզ, որ հոգիս երբեմն այնպէս տխուր է լինում ինչպէս այն նոճինները, որոնք այնտեղ սեին են տալիս մեր առջև: Ծանր է մարդուս համար միաժամանակ ամենամեծ իշխանութեան և ամենամեծ տաղանդի ծանրութիւնը կրել:

— Ցաւակցում են ցամաքն ու ծովը, չըհաշւելով Վինիկիոսին, որ քեզ իր հոգու մէջ աստածացնում է:

— Սա ևս ինձ միշտ սիրելի է եղել, — ասաւ Ներոնը, — թէև Մարսին է ծառայում, ոչ թէ մուսաներին:

— Սա նախ և առաջ ծառայում է Ափրոդիտէին, — պատասխանեց Պետրոնիոսը:

Եւ մէկ անգամից վճռեց գլուխ բերել քեռորդու գործը և միևնոյն ժամանակ հեռացնել ամեն տեսակ վտանգ, որ նրան կարող էր սպառնալ:

— Սա սիրահարւած է, ինչպէս Տրոյիլոսը Կրե-

սիդին՝,—ասաւ նա.—թոյլ տուր սրան, տէր, մեկնել
 Հոռմ, որովհետեւ ձեռքիս չորանում է: Գիտե՞ս արդեօք,
 որ այն լիգիական պատանդը, որ սրան բախշել էիր՝
 գտնւել է, և Վինիկիոսը, Անտիոն գալիս՝ թողել է նրան
 մի ոմն Լիննոսի խնամքին: Այդ ես չեմ պատմել քեզ,
 որովհետեւ դու գրում էիր քօ օրհներգը, իսկ այս ա-
 մենից կարևոր բանն է: Վինիկիոսը կամենում էր նրան
 հարճ դարձնել. բայց որովհետեւ Լուկրետիայի պէս՝ ա-
 ռաքինի աղջիկ դուրս եկաւ, սիրահարւեց նրա առա-
 քինութեանը և այժմ ցանկանում է նրա հետ պսակ-
 ւել: Նա արքայադուստր է, ուրեմն սրան ոչ մի ան-
 պատուութիւն չի բերի. բայց սա ճշմարիտ զինւոր է,
 հալւում է, մաշւում է, հառաչում է, սակայն սպասում
 է իր հրամանատարի թոյլտուութեանը:

—Կեսարը կանայք չէ ընտրում իր զինւորների
 համար: Ի՞նչ կանէ իմ թոյլտուութիւնը:

—Ասացի քեզ, տէր, որ սա քեզ աստուածացնում է:

—Առաւել ևս կարող է վստահ լինել, որ թոյլ կը-
 տամ. նա գեղեցիկ աղջիկ է, միայն աղդերըը նեղ են:
 Աւագուտա Պոպպեան գանգատւում էր ինձ, որ նա էր
 հմայել մեր երեխային Պալատիոնի պարտէզում:

—Բայց չէ՞ որ ես ասացի Տիգելլինոսին, որ աստ-

1 Տրոյիլոս Պրիամոսի որդին էր: Նրա սէրը դէպի Կրեսիդը
 նկարագրում է Շէկսպիրը. հին մատենագիրները դրա մասին ոչինչ
 չեն ասում:

2 Լուկրետիան, Տարբլինիոս Կալլատինոսի կինը, իր գե-
 ղեցկութեամբ տուփանք գրգռեց Տարբլինիոս Գոռոզ թագաւորի
 որդի Սեքստիլիոսի սրտում: Մի գիշեր Սեքստիլիոսը նրա տունը մըտ-
 նելով՝ բռնութեամբ անպատուեց նրան: Միւս օրը կինը կանչեց իր
 հօրն ու ամուսնաւն, յայտնեց իր անպատուութիւնը, նրանցից վրէժ-
 խնդրութիւն աղերսեց և ինքն իրան սպանեց: Այս եղաւ Տարբլի-
 նիոս Գոռոզի և առհասարակ թագաւորութեան անկման պատճա-
 րը, 510 թ. Փ. Ճ. ա.:

ւածները չեն ենթարկւում չար հմայութեանը: Յիր-
ո՞ւմ ես, աստւածային, ինչպէս նա շփոթեց և ինչպէս
ինքդ բացագանչեցիր՝ habet!

— Յիրում եմ:

Այստեղ նա դարձաւ Վինիկիոսին.

— Սիրո՞ւմ ես դու նրան այնպէս, ինչպէս Պետրո-
նիոսն է ասում:

— Սիրում եմ նրան, տէր, — պատասխանեց Վի-
նիկիոսը:

— Ուրեմն հրամայում եմ քեզ վաղն ևեթ մեկնել
Հոռմ, ամուսնանալ նրա հետ և չերևալ իմ աչքիս ա-
ռանց հարսանեկան մատանիքի:

— Շնորհակալ եմ քեզնից, տէր, հոգով ու սրտով:

— Ո՛ր, որչափ սիրելի է մարդկանց բախտաւորա-
ցնելը, — ասաց Կեսարը. — կուզէի ուրիշ ոչինչ չանել իմ
ամբողջ կեանքի մէջ:

— Այլևս մի շնորհ արա մեզ, աստւածային, — ասաւ
Պետրոնիոսը, — և յայտնիր այդ քո կամքը Աւգուստայի
ներկայութեամբ: Վինիկիոսը երբէք չէր համարձակւի
ամուսնանալ մի էակի հետ, որի վերաբերմամբ Աւ-
գուստան դժկամակութիւն է զգում. բայց դու, տէր,
մի խօսքով կըցրւես նրա նախապաշարումը, յայտարա-
րելով, որ ինքդ ես այդ հրամայել:

— Շատ բարի, — ասաւ Կեսարը. — քեզ և Վինիկի-
ոսին չէի կարողանայ ոչ մի բան մերժել:

Եւ վերադարձաւ դղեակը, իսկ նրանք գնացին նրա
հետ միասին, հոգու մէջ ուրախանալով տարած յաղ-
թութեան վրա: Վինիկիոսը պէտք է իրան զսպէր, որ
չընկնէր Պետրոնիոսի պարանոցով. — այժմ նրան բոլոր
վտանգներն ու արգելքները վերացւած էին թւում:

Դղեակի ատրիոնում երիտասարդ Ներւան և Տուլ-
լիոս Սենեկիոնը զբաղեցնում էին Աւգուստային խօ-

սակցութեամբ, իսկ Տերսինոսն ու Դիոդորը լարում էին կիթառները: Ներոնը ներս մտնելով՝ նստեց կրիայի ոսկրով պատած բազկաթոռի վրա և ինչ-որ բան շշնջալով կողքին կանգնած յոյն պատանուն՝ սկսեց սպասել:

Պատանին իսկոյն վերադարձաւ ոսկէ տուփը ձեռին: Ներոնը բաց արաւ և հանելով այնտեղից մեծ օպալներից շարած մանեակը՝ ասաւ.

—Ահա մի ակնեղէն, որ արժանի է այս օրւայ երեկոյին:

—Դրանց մէջ արշալոյսն է փայլում,—պատասխանեց Պոպպէան, համոզւած լինելով, որ մանեակը իր համար է նշանակւած:

Կեսարը մի փոքր ժամանակ մէկ բարձրացնում էր, մէկ իջեցնում էր վարդագոյն քարերը, և վերջապէս ասաւ.

—Վինիկիոս, կընւիրես իմ կողմից այս մանեակը լիգիական մատաղահաս արքայադստրին, որի հետ հրամայում եմ քեզ պսակել:

Պոպպէայի բարկութիւնով ու յանկարծակի զարմանքով լի հայեացքը սկսեց անցնել Կեսարից Վինիկիոսի վրա, բայց վերջը կանգ առաւ Պետրոնիոսի վրա:

Իսկ սա, անսիրտ կերպով թեքւելով բազկաթոռի թևի վրա՝ ձեռքը տանում բերում էր արփայի շրջանակով, կարծես կամենում էր աւելի լաւ յիշել նրա ձևը:

Այդ միջոցին Վինիկիոսը, շնորհակալութիւն յայտնելով ընծայի համար՝ մօտեցաւ Պետրոնիոսին և ասաւ.

—Ինչո՞վ պէտք է վճարեմ քեզ այսօր ինձ արածիդ համար:

—Զոհիր եւտերպէին՝ երկու կարապ,—պատաս-

խանեց Պետրոնիոսը,—գովիր Կեսարի երգերը և ծաղրիր նախագուշակութիւնները: Յոյս ունիմ, որ առիւծների մոնչիւնը այսուհետև չեն խանգարի ոչ քո, ոչ էլ լիզիական շուշանի քունը:

—Ո՛չ,—ասաւ Վինիկիոսը.—այժմ բոլորովին հանգիստ եմ:

—Թող ֆորտունան ձեզ համար քաղցրահայեաց լինի: Բայց այժմ ուշադիր եղիր. Կեսարը նորից վերցնում է ֆորմինգը¹: Շունչդ զսպիր, լսիր և արտասուք թափիր:

Կեսարը ճիշտ որ վերցրել էր ֆորմինգը և աչքը վեր բարձրացրել: Դահլիճում խօսակցութիւնը դադարել էր և մարդիկ նստած էին անշարժ՝ կարծես քարացած: Միմիայն Տերպնոսն ու Դիոդորը, որոնք պէտք է դաշնակցէին Կեսարին, նայում էին, գլուխները դարձնելով մէկ միմեանց, մէկ նրա շրթունքների կողմը, սպասելով երգի առաջի հնչիւններին:

Այդ միջոցին նախասենեակում շարժում ու աղմուկ բարձրացաւ. իսկ մի բոպէից յետոյ վարագոյրի ետևից երևաց նախ Կեսարի ազատագիր Ֆաւոնը և իսկոյն նրանից յետոյ Լեկանիոս կոնսուլը²:

Ներոնը յօնքերը կիտեց:

—Ներիր, աստուածային իմպերատոր,—ասաւ շընչասպառ ձայնով Ֆաւոնը:—Հռոմում հրդեհ է, քաղաքի մեծ մասը կրակի մէջ է:

1 Phorminx—յունական լարաւոր երաժշտական գործիք:

2 Consul — հիւպատոս: Հասարակապետութեան ժամանակ կոնսուլները բարձրագոյն կատարողական իշխանութիւն ունէին, իսկ կայսրների օրով բոլորովին կորցրին իրանց նշանակութիւնը և յաճախ փոփոխւում էին. նրանք շարունակում էին միայն նախագահել ծերակոյտի մէջ և հոգս էին տանում կրկէսների, խաղերի և ի պատիւ կայսրի սարքաւոր տօնախմբութիւնների մասին:

Այս լուրը լսելով՝ բոլորը վեր թռան տեղերից։
Ներոնը վայր դրեց ֆորմինգը և ասաւ.

—Աստուածներ... Այրւոյ քաղաք կը տեսնեմ և կու-
լարտեմ Տրովականս։

Ապա դարձաւ կոնսուլին.

—Արդեօք իսկոյն մեկնելով՝ կը հասնեմ հրդեհը
տեսնելու։

—Տէր,—պատասխանեց պատի պէս դունատւած
կոնսուլը,—քաղաքի վրայ միայն կրակի ծով է. ծուխը
խեղդում է բնակիչներին և մարդիկ ուշաթափւում են
կամ խելագարւելուց կրակն են իրենց նետում... Հոռ-
մը կործանւում է, տէր։

Տիրեց լռութիւն, որը ընդհատեց Վինիկիոսի ա-
ղաղակը.

—Vae misero mihi!... ¹,

Եւ երիտասարդ տրիբունը, վրայից ձգելով տո-
գան՝ միայն տունիկայով դուրս վազեց պալատից։

Իսկ Ներոնը ձեռները երկինք բարձրացրեց և դո-
ւեց.

—Վայ քեզ, Պրիամոսի նւիրական քաղաք։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի

Վինիկիոսը հազիւ ժամանակ ունեցաւ մի քանի
ստրուկների հրամայելու, որ իրան հետեւեն, յետոյ ձիու
մէջքը թռչելով՝ քշեց գիշերային խաւարի մէջ Անտիո-
նի դատարկ փողոցներով Լաւրենտոնի ուղղութեամբ։
Սարսափելի լուրի ազդեցութեան տակ նա կարծես խե-

¹ «Վայ ինձ անբախտիւ»։

լազարութեան ու մտաւոր կատաղութեան էր հասել և երբեմն իրան հաշիւ լաւ չէր տալիս, թէ ինչ է իրան պատահում. միայն այնպիսի մի զգացմունք ունէր, թէ այդ միեւնոյն ձիու վրայ նստած է իր քամակից անբախտութիւնն ու իր ականջին գոչելով. «Հոռմը այրւում է» մտրակում է իրան ու իր ձիուն և դէպի կրակն է քշում: Իր բաց գլուխը դնելով ձիու բաշին՝ նա սլանում էր, միայն մէկ տունիկա հագին, կոյրի պէս, առանց առաջ նայելու, ուշք չըդարձնելով խոչընդոտներին, որոնց դիպչելով կարող էր ջախջախւել: Լռութեան և խաղաղ ու աստղալից գիշերւայ պահին, լուսնի լոյսով ցօղած այդ ձիաւորն ու ձին երազի տեսիլների տպաւորութիւն էին թողնում: Իդոմէական նժոյգը, ականջները ետ սղմելով ու պարանոցն երկարացնելով՝ սլանում էր նետի պէս, թռչելով անշարժ նոճիների և նրանց մէջ թագ կացած սպիտակ դղեակների մօտից: Ձիու ոտների տրոփիւնը քարէ յատակին՝ զարթեցնում էր այս ու այնտեղ շներին, որոնք հաջելով ճանապարհ էին ձգում տարօրինակ երևոյթը, իսկ յետոյ, նրա յանկարծակիութիւնից անհանգստացած՝ սկսում էին ոռնալ, դունչերը դէպի լուսնեակը բարձրացնելով: Վինիկիոսի ետևից եկող ստրուկները աւելի վատ ձիեր ունենալով՝ շուտով ետ մնացին: Իսկ նա, փոթորկի պէս անցնելով քնած Լաւրենտոսի միջով՝ ծուեց Արդէայի կողմը, ուր նոյնպէս, ինչպէս և Արիկիայում, Բովիլայում և Ուստինոնում, Անտիոն տեղափոխւելու օրից, պահում էր փոխելու ձիեր, որպէս զի ամենակարճ ժամանակում կարող լինէր անցնել Հոռմից իրան բաժանող տարածութիւնը: Յիշելով այս՝ նա ձիու հոգին հանում էր: Արդէայից այն կողմը թւաց նրան, թէ երկինքը հիւսիս-արևելեան կողմում ծածկւում է վարդագոյն փայլով: Այդ կարող էր և առաւօ-

տեան արշալոյսը լինել, որովհետև ուշ ժամ էր և յու-
 լիսին ցերեկը վաղ է բացւում: Բայց Վինիկիոսը չը-
 կարողացաւ յուսահատութեան ու կատաղութեան ճիչը
 զսպել—նրան երեաց, որ դա հրդեհի արտացոլմունք է:
 Նրա միտքը եկան լիկանիոսի խօսքերը.—«ամբողջ քա-
 ղաքը մէկ ծովի պէս այրւում է». և մի րոպէ զգում
 էր որ իրան ուղիղ որ խելագարութիւն է սպառնում,
 որովհետև բոլորովին կորցրել էր Լիգիային փրկելու և
 մինչև անգամ քաղաք հասնելու յոյսը, առաջ քան քա-
 ղաքը մոխրի մի կոյտի կըփոխւի: Նրա մտքերը այ-
 ժըմ աւելի արագընթաց դառան, քան ձիու վաղը,
 և թռչում էին առջևից թռչունների սև երամի պէս—
 յուսահատ և անճար: Ճշմարիտ է, չըգիտէր քաղաքի
 որ մասն է սկսել այրւել, բայց ենթադրում էր, որ
 Անդրտիբերիսի թաղը, որ լցւած էր խիտ-խիտ տնե-
 րով, փայտի ամբարներով ու փայտէ շինութիւններով,
 որոնց մէջ ստրուկներն էին վաճառւում, առաջինը կա-
 րող էր կրակի ճարակ դառնալ: Հռոմում հրդեհները
 բաւականին յաճախ էին տեղի ունենում, և այդ ժա-
 մանակ նոյնպէս բաւականին յաճախ տեղի էին ունե-
 նում բռնութիւններն ու աւարառութիւնները, մանա-
 ւանդ աղքատ ու կիսով չափ բարբարոսական ազգա-
 րնակութեամբ բնակւած թաղերում. ուրեմն ի՞նչ կա-
 րող էր կատարւել մի որևէ Անդրտիբերիսում, որ աշ-
 խարհիս ամեն ծայրերից եկած սինլքորների բունն էր:
 Այստեղ Ուրսուսը իր գերմարդկային զօրութեամբ ներ-
 կայացաւ Վինիկիոսի մտքի առջև. բայց ի՞նչ կարող
 էր անել ոչ թէ մարդը, այլ նոյն իսկ տիտանը կրակի
 ոչնչացնող ուժի դէմ: Ստրուկների ապստամբութեան
 երկիւղը նոյնպէս մի ծանրութիւն էր, որ վաղուց ի
 վեր խեղդում էր Հռոմը: Ասում էին, որ սրանցից հա-

րիւր հազարները երանի են տալիս Սպարտակոսի՝ ժամանակներին և սպասում էին միայն յարմար ըոպէի՝ ճնշողների և քաղաքի դէմ գէնք առնելու համար։ Եւ ահա ժամը հասել է։ Գուցէ այնտեղ քաղաքում հրդեհի հետ միատեղ խլրտում է կոտորածն ու կռիւը. գուցէ նոյն իսկ պրետորիանները թափւել են քաղաքը և սպանում են Կեսարի հրամանով։ Եւ Վինիկլիոսի գլխի մազերը յանկարծ զարհուրանքից բիզ-բիզ կանգնեցին։ Նա մտաբերեց քաղաքների հրդեհների մասին եղած բոլոր խօսակցութիւնները, որոնք մի յայտնի ժամանակից ի վեր զարմանալի յամառութեամբ տեղի էին ունենում Կեսարի արքունիքում։ Մտաբերեց Կեսարի տրտունջը, որ պէտք է այրւող քաղաք նկարագրէ, մինչդեռ երբէք իսկական հրդեհ տեսած չէ. մտաբերեց նրա արհամարհական պատասխանը Տիգելլինոսին, որ յանձն էր առնում կրակ տալ Անտիոնը կամ արհեստական փայտէ քաղաքը. մտաբերեց վերջապէս նրա գանգատները Հռոմից և Սուբուռայի հոտած փողոցներից։ Այո, այդ Կեսարն է հրամայել կրակ տալ քաղաքը։ Մենակ նա կարող էր յանդգնել այդ անելու, այնպէս՝ ինչպէս մենակ Տիգելլինոսը կարող էր յանձն առնել այդօրինակ հրամանի իրագործումը։ Իսկ եթէ Հռոմը վառւում է Կեսարի հրամանով, ո՞վ կարող է երաշխաւորել, որ աղգաբնակութիւնն էլ նրա հրամանով կո-

1 Spartacus Թրակիացին սկզբում զինւոր էր, յետոյ աւագակ և վերջը գերի ընկնելով՝ դարձած էր գլադիատոր. 73 թ. Ք. ժ. ա. նա իր 80 ընկերներով փախաւ Կապուայի գլադիատորական դպրոցից և շուտով մօտ 70,000 ստրուկ իր շուրջը հաւաքելով՝ ապստամբեց Հռոմից. յաւիտենական քաղաքը քիչ էր մնում ընկնէր ազատած ստրուկների ձեռքը։ Միայն երկու տարուց յետոյ հասարակապետութիւնը կարողացաւ զսպել նրանց, գլխաւորապէս՝ շնորհիւ նրանց մէջ ծագած երկպառակութիւնների։

տորելիս չի լինի: Հրէշը ընդունակ էր նաև այդ արար-
մունքին: Հրդեհ, ստրուկների ապստամբութիւն և կո-
տորած, որպիսի սարսափելի քաւոս, որպիսի արձա-
կում ոչնչացնող տարրերի և մարդկային կատաղու-
թեան, և այս բոլորի մէջ Լիզիան... Վինիկիոսի հառա-
չանքները խառնեցին ձիու խռպոցի և հառաչանքների
հետ, ձիու, որը վաղելով մինչև Արիկիա շարունակ
զառիւիւր բարձրացող ճանապարհով՝ արդէն վերջին ու-
ժերն էր լարում: Ո՞վ դուրս կըբերէ աղջկան այրւող
քաղաքից և ո՞վ կարող է նրան փրկել: Այստեղ Վինի-
կիոսը ամբողջովին պառկելով ձիու վրա՝ մատները նրա
մազերի մէջ խրեց և ցաւից պատրաստ էր կրծոտել
ձիու պարանոցը: Բայց այս միջոցին ինչ-որ ձիաւոր
նոյնպէս փոթորկի պէս սլանալով, բայց հակառակ
կողմից դէպի Անտիոն՝ ճչաց, թռչելով նրա մօտով.
«Հոռմը կործանւում է», և քշեց անցաւ: Վինիկիոսի
ականջին հասաւ միայն այլևս մի բառ՝ «աստուածներ».
մնացածը խլացրեց ձիու տրոփիւնը: Բայց այս բառը
նրան սթափեցրեց: Աստուածներ... Վինիկիոսը յան-
կարծ զլուխը բարձրացրեց և ձեռները դէպի աստղա-
զարդ երկինքը պարզելով՝ սկսեց աղօթել. «Ձեզ չեմ
կանչում, որոնց տաճարները այրւում են, այլ Քեզ...
Դու ինքդ տանջւել ես, Դու մենակ ողորմած ես: Դու
մենակ հասկացել ես մարդկային վիշտը: Դու աշխարհ
եկար մարդկանց գթութիւն սովորեցնելու. ցոյց տուր
այժմ գթութիւն: Եթէ այն ես, ինչ որ Պետրոսն ու
Պօղոսն են ասում, փրկիր ինձ համար Լիզիային: Վեր-
ցրո՛ւ նրան թևերիդ վրա և դուրս բեր կրակից: Դու
այդ կարող ես: Տուր ինձ նրան, և ես Քեզ արիւնս կը
տամ: Իսկ եթէ ինձ համար չես ուզենայ այդ անել,
արա՛ այդ նրա համար: Նա քեզ սիրում է և ապաւինել
է Քեզ: Կեսնք ու երջանկութիւն ես խոստանում մա-

հից յետոյ, բայց մահից յետոյ երջանկութիւնը խոյս
չի տայ, իսկ նա դեռ ապրել է ուզում: Տուր նրան
կեանք: Վերցրու թեքերիդ վրա և դճւրս բեր Հռոմից:
Դու կարող ես. իսկ եթէ չուզենայիր»...

Եւ կտրեց. նա զգում էր, որ աղօթքի շարունա-
կութիւնը կարող էր սպառնալիքի փոխել, և վախե-
նում էր վիրաւորել Աստուածութիւնը այն ըոպէին երբ
ամենից առաւել պէտք ունէր Նրա գթութեանն ու
շնորհին: Նա զարհուրեց այդ մասին մտածելուց և մի
մազաչափ սպառնալիք իրան թոյլ չտալու համար՝
սկսեց նորից ձիուն մտրակել, մանաւանդ որ Հռոմի
կէս ճանապարհին գտնւող Արիկիայի սպիտակ շինու-
թիւնները փայլեցին արդէն լուսնեակի լոյսով: Մի քիչ
ժամանակից նա սլացաւ ամենայն արագութեամբ Մեր-
կուրիոսի մեհեանի առջևից, որ քաղաքի մօտ անտա-
ռումն էր գտնւում: Երևում էր, որ այստեղ արդէն գի-
տէին անբախտութեան մասին. մեհեանի առջև տիրում
էր անսովոր իրարանցում: Վինիկիոսը անցնելիս նկա-
տեց աստիճանների վրա ու սիւների արանքներում
մարդկային խմբեր, որոնք լապտերներով իրանց ճա-
նապարհը լուսաւորելով՝ խոնւում էին աստուածութեան
հովանաւորութեան տակ: Ծանապարհը արդէն ոչ այն-
պէս դատարկ էր, ոչ էլ այնպէս ազատ, ինչպէս Ար-
դէայից դէսը: Մարդիկ շտապում էին անտառը, ուղիղ
է, կողմնակի շաւիղներով, բայց և գլխաւոր ուղիի վրա
կանգնած էին խմբեր, որոնք շտապով ճանապարհ էին
տալիս սլացող ձիաւորին: Քաղաքից հասնում էր բազ-
մաթիւ ձայների ժխոր: Վինիկիոսը փոթորկի պէս ներս
պրծաւ Արիկիա, ճանապարհին մի քանի մարդ վայր
գլորելով և կոխոտելով: Այժմ ամեն կողմից նրան սլա-
տեցին աղաղակներ. «Հռոմը այրւում է... քաղաքը
կրակի մէջ է... Աստուածներ, փրկեցէք Հռոմը»:

Ձին սայթաքեց, բայց ուժեղ ձեռքը զսպեց նրան, և նա նստեց ետևի ոտներով իջևանի առջև, որտեղ վինիկիոսը փոխելու ձիեր էր պահում: Ստրուկները կարծես սպասելով տիրոջ գալուստին՝ կանգնած էին տան առջև և նրա հրամանից իրար անցնելով՝ վազեցին թարմ ձի բերելու: Իսկ վինիկիոսը, տեսնելով տասը հեծեալ պրետորիաններից կազմված մի վաշտ, որ, ինչպես երևում էր, լուր էր տանում քաղաքից Անտիոն՝ մօտ ցատկեց և սկսեց հարցնել նրանց.

— Բաղաքի ռոման է կրակի մէջ:

— Ո՞վ ես, — հարցրեց տասնապետը:

— Վինիկիոս, զինւորական տրիբուն և աւգուստիան: Պատասխանիր, եթէ գլխիցդ ձեռք չես վերցրել:

— Հրդեհը, տէր, սկսեց Մեծ կրկէսի մերձակայ խանութներում: Մեզ որ ուղարկեցին՝ քաղաքի մէջ տեղը կրակի մէջ էր:

— Իսկ Անդրտիրերիսը:

— Կրակը այնտեղ դեռ չէ հասել, բայց անդիմադրելի ուժով նոր և նոր թաղեր է գրկում... Մարդիկ սոթից ու ծխից կոտորւում են և որևէ փրկութիւն անկարելի է:

Այդ վայրկեանին վինիկիոսին նոր ձի բերին: Երիտասարդ տրիբունը թռաւ նրա մէջքը և առաջ քշեց:

Այժմ նա գնում էր գէպի Ալ'բանոն, աջ կողմը թողնելով Ալ'բալոնդան և սրա հոյակապ լիճը: Մինչև Արիկիան ճանապարհը զառիվեր էր գնում և լեաուր բոլորովին ծածկում էր հորիզոնը ու միւս կողմում գտնւող Ալ'բանոնը: Բայց վինիկիոսը գիտէր, որ գազաթն հասնելուն պէս՝ կըտեսնէ ոչ միայն Բովիլան և Ուստրինոնը, ուր նրան սպասում էին թարմ ձիեր, այլ և Հռոմը, որովհետև Ալ'բանոնից այն կողմը տարած-

ւում էր, Via Appia-ի երկու կողմերով, հարթ ու տափարակ կամպանիան, ուր միայն ջրմուղների խողովակներն էին դէպի քաղաքը անցնում և ոչինչ արդէն չէր խանգարում տեսարանը:

— Գազաթից կըտեսնեմ կրակը, — ասաւ նա ինքն իրան:

Եւ սկսեց նորից ձին քշել:

Բայց լեռան գազաթն հասնելուց առաջ նա զգաց, որ իր դէմքին փչեց քամին և սրա հետ միասին ծխի հոտը հասաւ նրա քթին:

Եւ այդ միջոցին լեռան գազաթն էլ սկսեց ոսկեգօծւել:

— Հրդեհի լոյսն է, — մտածեց Վինիկիոսը:

Գիշերը արդէն վաղուց է որ սկսել էր գունատւել. այգը լոյսի էր փոխւում, և բոլոր մերձակայ լեռներում փայլում էին նոյնպիսի ոսկեգոյն ու վարդապոյն ցոլքեր, որոնք միաժամանակ կարող էին առաջ գալ թէ հրդեհից և թէ արշալոյսից: Վինիկիոսը հասաւ գազաթն, և այն ժամանակ սարսափելի տեսարան դարկեց նրա աչքերին:

Ամբողջ հովիտը ծածկւած էր ծխով, որ կազմում էր մէկ հսկայական, հէնց գետնին պառկած ամպ, որի մէջ անհետացել էին քաղաքները, աքաղուկները՝ դըդեակները, ծառերը. իսկ այս գորշ, ահագին տափարակի ծայրին այրւում էր բլուրների վրա քաղաքը:

Բայց հրդեհը կրակէ սիւնի ձև չունէր, ինչպէս լինում է այն ժամանակ, երբ այրւում է մէկ առանձին,

1 Aquae ductus—Հոռմում ջրհոռները սակաւ էին, ուստի սարքւած էին մեծ ջրմուղներ, որոնցով ջուրը դալիս էր հեռաւոր տեղերի աղբիւրներից: Խողովակները—միլերը անցնում էին լեռների ու ձորերի վրայով, կամարներով և շատ տեղ բարձր տների կտուրներով:

Թէկուղ ամենամեծ շինութիւն: Աւելի շուտ՝ այդ մի երկար, արշալոյսի նման ժապաւէն էր:

Այդ ժապաւէնի վրայով անցնում էր ծխէ ալիքը, որը տեղ-տեղ բոլորովին սև էր, տեղ-տեղ վարդագոյն և արիւնոտ պէծին տւող, մի կուտակւած, երկար, թանձր և ոլորւող ալիք, որ օձի պէս մէկ կծկւում էր, մէկ ձգւում: Այդ հրէշաւոր ալիքը երբեմն թւում էր, թէ ծածկում է նոյն իսկ կրակէ ժապաւէնը, այնպէս որ սա դառնում էր նեղ՝ որպէս երիզ, բայց երբեմն սա էր այդ ալիքը ցածրից փայլեցնում, բոցէ կոհակ-ների փոխելով նրա ներքեւ շերտերը: Երկուսն էլ, կրակէ ժապաւէնն ու ալիքը, ձգւում էին հորիզոնի մէկ ծայրից մինչև միւսը, շրջապատելով նրան այնպէս, ինչպէս երբեմն շրջապատում է անտառը: Սարինական լեռները բոլորովին չէին երևում:

Վինիկիոսին առաջին ականթարթում թւաց, թէ ոչ թէ քաղաքն է այրւում, այլ սմբողջ աշխարհը և թէ ոչ մի կենդանի էակ չէ կարող փրկւել կրակի և ծխի այդ ովկիանոսից:

Աւելի ու աւելի սաստիկ քամի էր փչում հրդեհի կողմից, հետը բերելով խանձւած հոտ և մառախուղ, որ սկսեց ծածկել նաև նոյն-իսկ մերձաւոր առարկաները: Բոլորովին ցերեկ դառաւ, և արեւը լուսաւորեց Ալբանական լիճը շրջապատող կատարները: Բայց առաւօտեան բայց ոսկեգոյն ճառագայթները մառախուղի միջով կարծես կարմրած և հիւանդոտ էին երևում: Վինիկիոսը իջնելով դէպի Ալբանոն՝ աւելի ու աւելի թանձր և աւելի դժւար թափանցելի ծուխն էր մտնում: Այս քաղաքն ևս սմբողջ ծովի ծխի մէջ էր թաղւած: Անհանգստացած քաղաքացիք դուրս էին վազել փողոցները, և սարսափելի էր մտածել, թէ ինչ պէտք է լի-

նէր Հռոմում, եթէ արդէն այստեղ դժւար էր շունչ քաշել:

Յուսահատութիւնը նորից տիրեց Վինիկիոսին, և զարհուրանքից գլխին մազերը փշաքաղել սկսեցին: Բայց նա փորձում էր իրան քաջալերել, ինչպէս կարող էր... «Անկարելի է, որ ամբողջ քաղաքը սկսէր մէկ անգամից այրւել: Պիտիւն հիւսիսից է փչում և ծուխը քշում է միայն այս կողմը: Միւս կողմում ծուխ չըկայ: Անդրտիբերիսը գետով բաժանւած է և կարող է ամբողջովին ազատւել, ամենայն դէպքում բաւական է, որ Ուրսուսը Լիգիայի հետ միասին դուրս գայ Յանիկուլեան դարպասից, և նրանք փրկւած են վտանգից: Նոյնպէս անկարելի է, որ ամբողջ ազգաբնակչութիւնը կորչի և որ քաղաքը, որ ամբողջ աշխարհի տէրն է, ջնջւի երկրի երեսից իր բոլոր բնակիչների հետ միասին: Մինչև անգամ նւաճող քաղաքներում, ուր կոտորածն ու հրդեհը միաժամանակ են սպառնում, միշտ մարդկանց մի յայտնի թիւ կենդանի է մնում. ինչո՞ւ ուրեմն անպատճառ Լիգիան պէտք է կորչի: Չէ՞ որ նրան պահպանում է Աստուծո, որ ինքը մահին յաղթեց»: Այսպէս մտածելով՝ նա սկսեց նորից աղօթք անել և իր սովորութեան համեմատ՝ Քրիստոսին մեծ ուխտեր անել, միաժամանակ նւէրներ ու զոհաբերութիւններ խոստանալով: Սլանալով Ալբանոնի միջով, որի գրեթէ ամբողջ ազգաբնակչութիւնը նստած էր կտուրների ու ծառերի վրա Հռոմին նայելու համար, նա մի փոքր հանգստացաւ ու սառնարիւն դարձաւ: Նա նոյնպէս մտածեց, որ Լիգիային խնամում են ոչ միայն Ուրսուսն ու Լիննոսը, այլ և Պետրոս առաքեալը: Հէնց որ այս յիշեց, նոր յոյս ծագեց նրա սրտում: Պետրոսը նրա համար միշտ անհասկանալի, գրեթէ գերմարդկային էակ էր: Ոստրիանոնում նրան լսելու

օրից՝ նա թողել էր Վինիկիոսի վրա տարօրինակ տպաւորութիւն, որի մասին իր Անտիոն եղած ժամանակ գրել էր Լիգիային, որ այդ մարդու ամեն մի խօսքը ճշմարտութիւն է կամ պէտք է ճշդիւ: Աւելի մօտիկ ծանօթութիւնը, որ նա ունեցել էր առաքեալի հետ իր հիւանդութեան միջոցին, աւելի սաստկացրել էր այս տպաւորութիւնը, որը յետոյ անքաղտելի հաւատի էր փոխւել: Ուրեմն քանի որ Պետրոսը օրհնել է իր սէրը և իրան է խոստացել Լիգիային, — Լիգիան չէ կարող կորչել բոցերի մէջ: Քաղաքը կարող է այրւել, բայց հրդեհի ոչ մի կայծ չի ընկնի նրա զգեստին: Անքուն գիշերի, խելակորոյս ձիարշաւի և յուզմունքների ազդեցութեան շնորհիւ, Վինիկիոսին այժմ սկսեց զարմանալի ոգևորութիւն ընդգրկել, և ամեն բան նրան հնարաւոր երևաց: Պետրոսը կըխաչակնքէ կրակը, կըճեղքէ նրան մէկ խօսքով, և ապահով կերպով կանցնեն կրակէ ճեմելիքով: Պետրոսը միևնոյն ժամանակ գիտէր ապագան, ուստի նա անկասկած նախատեսել է հրդեհն էլ, և եթէ այդպէս է՝ նա լռնչպէս կարող էր չըղգուշացնել ու քաղաքից դուրս չըբերել քրիստոնեաներին, իսկ սրանց թւում նաև Լիգիային, որին սիրում էր հարազատ զաւակի պէս: Եւ աւելի ու աւելի մեծ յոյս սկսեց ծագել Վինիկիոսի սրտի մէջ: Նա մտածեց, որ եթէ փախչում են քաղաքից, ինքը կարող է նրանց գտնել Բովիլայում կամ հանդիպել ճանապարհին: Դուցէ մի բոլորէս և՛ և սիրելի դէմքը կերևայ այդ ծխի միջից, որ աւելի ու աւելի թանձրութեամբ սփռւում էր ամբողջ Կամպանիայի վրայով:

Այս բանը նրան առաւել ևս հաւանաւորեց թւաց նրա համար, որ ճանապարհին նրան սկսեցին պատահել աւելի ու աւելի շատ մարդիկ, որոնք քաղաքը թողնելով՝ գնում էին Ալբանական լեռները, որպէս զի

կրակից ազատւելով՝ դուրս գան ապա և ծխի շրջանից։ Ուստրինոնին չըհասած, նա պէտք է աւելի կամաց առաջանար, որովհետև ճանապարհը բռնւած էր։ Նրան հանդիպում էին հետևակ մարդիկ, որոնք իրանց ունեցածը կրում էին կոնականերին, բռնաւորւած ձիեր, ջորիներ, սայլեր և վերջը նաև դեսպակներ, որոնց մէջ ստրուկները տանում էին աւելի ունևոր բնակիչներին։ Ուստրինոնը այնպէս լցւած էր Հոռմից փախածներով, որ ամբոխի միջով դժւար էր անցնել։ Հրապարակում, մեհեանների սիւնազարդ պատշգամբների վրա ու փողոցներում խոնւած էին փախստականներ։ Այս ու այն տեղ սկսել էին արդէն վրաններ բաց անել, ուր ապաստան պէտք է գտնէին ամբողջ ընտանիքներ։ Ուրիշները տեղաւորւել էին բացօթեայ, գոչելով, աստուածներին կանչելով կամ ճակատագիրը անիծելով։ Ընդհանուր զարհուրանքի մէջ դժւար էր որևէ բան իմանալ։ Ում որ էլ դիմում էր Վինիկիոսը՝ կամ բոլորովին պատասխան չէր ստանում, կամ տեսնում էր իրան վրա ուղղած, զարհուրանքից կիսով չափ ցնորւած աչքեր և լսում էր միայն, թէ քաղաքն ու աշխարհը կործանւում են։ Հոռմի կողմից ամեն ըոպէ նոր և նոր խմբեր էին գալիս, որոնք բաղկացած էին լինում այր մարդկանցից, կանանցից և երեխաներից. իրարանցումն ու աղաղակը աճում էր։ Մի քանիսը, կորցնելով շփոթութեան մէջ իրանց ազգականներին՝ վայնասուններով որոնում էին կորածներին։ Միւսները կուռւում էին տեղերի համար։ Բազմաթիւ կիսավայրենի հովիւներ հաւաքւել էին Կամպանիայից քաղաքը, նորութիւններ կամ կողոպուտ որոնելով այդ ընդհանուր իրարանցման մէջ։ Այս ու այն տեղ ամեն ազգութեան ստրուկներից ու գլադիատորներից կազմւած հրոսակները սկսել էին քաղաքի տներն ու դղեակները կողոպ-

տել և կռւի բռնել քաղաքացոց պաշտպանող զինւոր-
ների հետ:

Վինիկիոսը նկատեց կայարանի մօտ սենատոր
Յունիոսին, որին շրջապատում էին բատաւիական
ստրուկներ, և առաջին անգամ նրանից իմացաւ աւելի
մանրամասն տեղեկութիւն հրդեհի մասին: Կրակը ճիշդ
որ սկսել էր Մեծ կրկէսի մօտ, այն տեղում, որ կպած
է Պալատիոնին և Caelius բլրին, բայց տարածել էր
անհասկանալի արագութեամբ, այնպէս որ ընդգրկել էր
քաղաքի ամբողջ մէջտեղը: Նրբէք դեռ Բրեննոսի՝ օրե-
րից ի վեր քաղաքին այսպիսի մեծ պատուհաս չէր
պատահել: «Կրկէսը ամբողջովին այրւեց, նոյնպէս նրան
շրջապատող խանութներն ու տները,—ասում էր Յուն-
իոսը.—Աւենտինը և Caelius-ը կրակի մէջ են: Հրդեհը
Պալատիոնը պատելով՝ հասել է Կառինա»..

Այստեղ Յունիոսը, որ Կառինայում հոյակապ ին-
սուլա ունէր և լցրել էր այդ ինսուլան գեղարւեստի
երկերով, որոնց սիրահար էր, մի բռնուր փոշի առաւ,
դլխին ցանեց և սկսեց մի քանի ըռպէ յուսահատու-
թեամբ ողբալ:

Բայց Վինիկիոսը նրա ուսը թափ տւաւ.

—Իմ տունս նոյնպէս Կառինայումն է,—ասաւ
նա.—բայց երբ բոլորը կործանւում է, թող նա ևս
կործանւի:

Յետոյ մտաբերելով, որ Լիզիան, իր խորհրդին

1 Brennus (կելտերէն—«առաջնորդ») այն գալլերի առաջ-
նորդն էր, որոնք 391 թ. Ք. ծ. ա. մտան Իտալիա և հետեւեալ թւա-
կանին յարձակեցին Հռոմի վրա, առան բնակիչներից թողած
քաղաքը բացի Կապիտոլիոն միջնաբերդից, այրեցին նրան և պա-
շարեցին միջնաբերդը: Դիկտատոր Կամիլլոսը, յանկարծ երեւալով
փախած հռոմայեցոց զօրքերով ստիպեց նրանց ետ քաշել հիւսի-
սային Իտալիա և Ալպերի միւս կողմը:

հետևելով, կարող էր Աւլոսների տունը տեղափոխել՝ հարցրեց.

— Իսկ Vicus patricius-ը՞:

— Կրակի մէջ է, — պատասխանեց Յունիոսը:

— Իսկ Անդրտիրբերիսը:

Յունիոսը նայեց նրան զարմացած հայեացքով:

— Ինչիս է պէտք Անդրտիրբերիսը, — ասաւ նա, իր ցաւապար քունքերը ձեռներով սեղմելով:

— Ինձ աւելի պէտք է Անդրտիրբերիսը, քան ամբողջ Հռոմը, — գոչեց եռանդով Վինիկիոսը:

— Միայն Via Portuensis-ով գուցէ հասնես այնտեղ, եթէ ոչ՝ Աւենտինի մօտով քեզ սօթը կըխեղդէ... Անդրտիրբերիսը... Չըգիտեմ, Կրակը երևի դեռ չէ կարողացել այնտեղ հասնել, բայց արդեօք այս րոպէիս չէ՞ հասել՝ այդ մենակ սոսուածները գիտեն...

Այստեղ Յունիոսը մի րոպէ տատանւեց, յետոյ ասաւ իջեցրած ձայնով.

— Գիտեմ որ ինձ չես մատնի, ուստի կասեմ քեզ, որ սա սովորական հրդեհն է: Չէին թոյլ տալիս Կրկեսը ազատել... Ինքս լսեցի... Երբ շուրջի տները սկսեցին այրւել՝ հազարաւոր ձայներ գոչում էին. «Մահ ազատողներին»: Ինչ-որ մարդիկ շրջում էին քաղաքում և վառած ջահեր էին ձգում տները... Միւս կողմից ժողովուրդը յուզւում է և գոչում է, որ քաղաքը այրւում է որևէ մէկի հրամանով: Աւելի ոչ մի բան չեմ ասի: Վա՛յ քաղաքին, վա՛յ մեզ ամենքիս և ինձ: Ի՛նչ է այնտեղ կատարւում՝ մարդկային լեզուն այդ չի պատմի: Ազգաբնակիւթիւնը կորչում է կրակի մէջ կամ միմեանց սպանում է շփոթութեան մէջ... Հռոմի վախճանն է հասել:

Եւ նորից սկսեց կրկնել: «Վա՛յ մեզ: Վա՛յ քաղա-

քին և մեղ»։—Իսկ Վինիկիոսը թուա ձիու մէջքը և առաջ գնաց Ասպիական ճանապարհով։

Բայց քաղաքից մարդկանց ու սայլերի մի ամբողջ գետ էր հոսում—և Վինիկիոսը դժւարութեամբ էր կարողանում շարժել հոսանքին հակառակ։

Հրէշաւոր հրդեհով ընդգրկւած քաղաքը գտնւում էր այժմ Վինիկիոսի առջև, կարծես ձեռքի ամի վրա... Կրակի և ծխի ծովից սարսափելի տաքութիւնը խփում էր երեսին, և մարդկային աղաղակները չէին կարողանում խլացնել բոցի ֆշոցը։

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ա

Քանի աւելի էր մօտենում Վինիկիոսը քաղաքի պարիսպներին՝ այնքան աւելի պարզ էր դառնում, որ աւելի հեշտ է հսում հասնել, քան քաղաքի ներսը մըտնել։ Ասպիական ճանապարհով դժւար էր առաջ ընթանալ մարդկանց ճխտոցի պատճառով։ Ճանապարհի երկու կողմը գտնւող տները, դաշտերը, գերեզմանատները, պարտէզներն ու մեհանները բանակատեղիներ էին դառել։ Հէնց Porta Appia-ի մօտ գտնւող Մարսի տաճարի դռները ամբոխը փշրել էր, նրա ներսը գիշերն ապաստան գտնելու համար։ Գերեզմանատներում գրաւում էին մեծ մատուռները ու կոիւ էին մըղում նրանց համար, այնպէս որ շատ տեղ արիւն էր թափւում։ Ուսարինոնը իր ամբողջ խառնաշփոթութեամբ միայն թեթև հասկացողութիւն էր տալիս նրա մասին, ինչ որ կատարւում էր քաղաքի հէնց պարիսպների մօտ։ Այլ ևս ոչ ոք ուշք չէր դարձնում օրէնքի, պաշտօնի, աղգակցական կապերի, դասակարգերի տար-

բերութեան վրա: Կարելի էր տեսնել ստրուկներ, որոնք դազանակներով ծեծում էին քաղաքացոյ: Գլադիատորները, Եմպորիոնից գողացած գինուց հարբած՝ մեծ հրոսակներ էին կազմել, վայրենի աղաղակներով շրջում էին ճանապարհին կից հրապարակները, առջևից քշելով մարդկանց, ոտնակոխ անելով, կողոպտելով նրանց: Բազմաթիւ բարբարոսներ, որոնք քաղաքում վաճառքի էին հանւած, փախել էին վաճառատներից: Քաղաքի հրդեհն ու կործանումը նրանց համար միաժամանակ գերութեան վերջն ու վրէժխնդրութեան ժամն էր, և ահա, մինչդեռ նստակեաց ազգաբնակչութիւնը, որ կրակի մէջ իր ամբողջ կարողութիւնն էր կորցնում, յուսահատութեամբ ձեռներն էր պարզում, աստուածներից փրկութիւն աղերսելով—այդ վայրենիները ուրախ աղաղակներով ցրում էին ամբոխը, խլում էին մարդկանց վրայից շորերը և յափշտակում էին մատաղահաս կանանց: Նրանց հետ միանում էին վաղուց արդէն Հռոմում ծառայող ստրուկներ, բացի ազգերի վրայի բրդէ փաթեթից՝ մարմնին ոչինչ չունեցող թափառաշրջիկներ, փողոցային ահելի կերպարանքներ, որոնք օր ու ցերեկով գրեթէ հրբէք չէին երևում փողոցներում և որոնց գոյութիւնը Հռոմում դժւար էր գուշակել: Այդ՝ ասիացիներից, աֆրիկացիներից, յոյներից, թրակիացիներից, գերմանացիներից և բրետոններից կազմւած, աշխարհիս բոլոր լեզուներով գոչող, վայրենի ու սանձարձակ ամբոխը գժւել էր, կարծելով որ հասել է ժամը, երբ կարող է չարչարանքի ու կարիքի երկար տարիների վարձը առնել: Այդ ալեկոծող մարդկային ծովի մէջ, արևի ու հրդեհի շողքերից, պսպղում էին պրետորիանների սաղաւարտները. այդ զինւորների հովանաւորութեան տակ ապաւինել էր աւելի խաղաղ ազգաբնակչութիւնը, և շատ

տեղերում սրանք ստիպւած էին լինում յարձակում գործելու գազանացած ամբոխի վրա: Վինիկիոսը իր կեանքի մէջ տեսել էր քաղաքների գրաւումներ, բայց երբէք նրա աչքերը չէին նայել մի տեսարանի, ուր յուսահատութիւնը, արտասուքը, ցաւը, հառաչանքը, վայրենի ուրախութիւնը, խելագարութիւնը, կատաղութիւնն ու սանձարձակութիւնը խառնւած լինէին միմեանց հետ միատեղ մի այսպիսի անեղը քաւոսի մէջ: Իսկ այդ ալեկոծւող, խելակոջոյս ամբոխի վրայից վշշում էր հրդեհը, այրւում էր բլուրների վրա աշխարհիս ամենամեծ քաղաքը, փչելով այդ խառնշփոթ խուժանի վրա իր հրակէզ շունչը և ծածկելով նրան ծխով, որի տակից արդէն չէր երևում կապոյտ երկինքը: Երիտասարդ տրիրոնը սաստիկ ջանքերով, ամեն ըսպէ կեանքը վտանգի ենթարկելով, վերջապէս հասաւ Ապպիական դարպասին, բայց այստեղ նկատեց, որ Porta Capena-ի թաղով չի կարողանայ մտնել քաղաքի մէջտեղը, ոչ միայն խուռն ամբոխի, այլև սարսափելի տապի պատճառով, որից դեռ դարպասից դուրս դուրս էր ամբողջ օդը: Այդ միջոցին Porta Trigenia-ի մօտ, Bonae Deae-ի տաճարի դիմացը կամուրջ դեռ չըկար, ուստի, կամենալով Տիբերիսի միւս կողմը հասնել՝ պէտք էր մինչև Pons Sublicius-ը՝ գնալ, այսինքն՝ անցնել Աւենտինի մօտով, այն քաղաքամասով, որ կրակի ծովով էր ծածկւած: Այս բոլորովին անհնարին բան էր: Վինիկիոսը հասկացաւ, որ պէտք է վերադառնալ Ուստրինոնի ուղղութեամբ, այնտեղ ծռել Ապպիական ճանապարհից, անցնել դետը քաղաքից

1 «Յցաւոր կամուրջ».— Bona Dea—«բարի աստուածուհի», որին պաշտում էին հռոմայեցիք ուրիշ աստուածուհիների պէս և որը յիշեցնում է Դեմետրային: Նրա տօնախմբութեանը մասնակցում էին միայն մատրոնները և վեստալուհիք:

ներքև և հասնել Via Portuensis, որ ուղղակի Անդրտի-
բերիսն էր. տանում: Այդ ևս հեշտ բան չէր, աւելի ու
աւելի աճող խառնշփոթութեան պատճառով, որ աի-
րում էր Ապպիական ճանապարհի վրա: Այստեղ պէտք
էր ճանապարհ բաց անել միայն սրով, իսկ Վինիկիոսը
զէնք չունէր, որովհետև դուրս էր եկել Անտիոնից այն-
պէս, ինչպէս որ կար Կեսարի դղեակում հրդեհի լուրը
իմանալու վայրկեանին: Բայց Մերկուրիոսի աղբիւրի
մօտ նա նկատեց պրետորիանական ծանօթ կենտու-
րիոնին, որ մի քանի տասնեակ մարդկանց գլուխ ան-
ցած՝ պաշտպանում էր տաճարի բազի մուտքը, և հրա-
մայեց նրան իրան հետևել, իսկ սա ճանաչելով տրի-
բունին և աւգուստիանին՝ չէր համարձակւում հրամա-
նին ընդդիմադրել:

Վինիկիոսը ինքը ստանձնեց վաշտի առաջնորդու-
թիւնը և մոռանալով այդ բուլէին Պօղոսի խրատները
գթութեան մասին՝ վրա էր տալիս և ճեղքում էր իր
առջևի ամբոխը մի աճապարանքով, որ կորստաբեր էր
այն շատերի համար, որոնք ժամանակին չէին կարո-
ղանում տեղ տալ: Նրանց ետևից անէծքներ ու քարէ
կարկուտ էր թափւում. բայց նա այս բանի վրա ուշք
չէր դարձնում, ցանկանալով շուտով հասնել աւելի ար-
ձակ տեղ: Այնուամենայնիւ միայն մեծ դժւարութեամբ
էր հնարաւոր առաջ գնալ: Արդէն բանակ դրած մար-
դիկ չէին կամենում ճանապարհ տալ զինւորներին, ան-
հիծելով բարձրաձայն Կեսարին և պրետորիաններին:
Մի քանի տեղ ամբոխը սպառնալից դիրք էր բռնում:
Վինիկիոսի ականջին ձայներ էին հասնում, որոնք մե-
ղադրում էին ներոնին քաղաքը կրակ տալու մէջ:
Բարձրաձայն մահ էին սպառնում թէ նրան և թէ Պոպ-
պէային: Աղաղակներ՝ «sannio», «histrion» (խեղկատակ,
դերասան), «մայրասպան» լսւում էին շուրջը: Մի քա-

նիսը գոչում էին, թէ նրան պէտք է քաշ տալ Տիրե-
 րիս, միւսները՝ թէ բաւականին համբերութիւն է ցոյց
 տւել Հռոմը: Երևում էր, որ այդ սպառնալիքները կա-
 րող են բացարձակ ապստամբութեան փոխւել, որը
 միայն թէ առաջնորդ գտնէր՝ կարող էր ամեն բոլոր
 բռնկել: Մինչև այդ՝ ամբոխի կատաղութիւնն ու յու-
 սահատութիւնը ուղղւում էր պրետորիանների դէմ,
 որոնք նաև այն պատճառով չէին կարողանում այդ
 խռնածքից դուրս պրծնել, որ ճանապարհը արգե-
 լում էին հրդեհից շտապով դուրս բերած առարկա-
 ների ամբողջ բլուրներ—սնտուկներ և ուտելիղէնի տա-
 կառներ, թանկագին կահկարասիք, ամաններ, մանկա-
 կան օրօրոցներ, անկողիններ, սայլեր և ձեռքի դես-
 պակներ: Այս ու այն տեղ ընդհարումներ տեղի ունե-
 ցան, բայց պրետորիանները շուտով էին բանը վեր-
 ջացնում անգէն խուժանի հետ: Վինիկիոսը դժւարու-
 թեամբ կտրեց Լատինական, Նումիտիական, Արդէա-
 կան, Լուվինիական և Ոստիական ճանապարհները՝ և
 պտտելով դղեակների, պարտէզների, գերեզմանատների
 ու մեհեանների շուրջը՝ հասաւ. վերջապէս այն գիւղա-
 քաղաքը, որը Vicus Alexandri էր կոչւում, ուր և ան-
 ցաւ. Տիրերիսը: Այստեղ աւելի արձակ էր և ծուխը ա-
 ւելի քիչ էր: Փախչողներից, որոնք այստեղ ևս պակաս
 չէին, նա տեղեկացաւ, որ Անդրտիրերիսի միայն մի
 քանի փողոցներն են հրդեհւած, բայց որ անտարա-
 կոյս ոչինչ չի դիմանայ կրակի զօրութեանը, որովհե-
 տև կան մարդիկ, որոնք դիտմամբ կրակ են ձգում և
 չեն թոյլ տալիս ազատել, գոչելով որ այդպէս է իրանց
 հրամայւած: Երիտասարդ տրիբունը այժմ ոչ մի կաս-

1 Այս ճանապարհները սկսւում էին Հռոմի հարաւային կող-
 մից, Ապպիական ճանապարհի և Տիրերիսի մէջտեղ:

կած չունէր, որ կեսարն է իսկապէս հրամայել Հռոմը
այրել, և ամբոխի գոչած վրէժխնդրութիւնը նրան հիմ-
նաւոր ու արդարացի երևաց: Աւելի ի՞նչ կարող էր ա-
նել Միհրդատը՝ կամ Հռոմի ամենակատալի թշնամի-
ներից որևէ մէկը: Չափը լցւած էր, խելագարութիւնը
արդէն չափազանց հրէշային էր դառել, և մարդկանց
կեանքը այդ պատճառով անհնարին: Վինիկիոսը հա-
ւատում էր, որ Ներոնի ժամը հասել է, որ քաղաքի
թողած այդ աւերակները պարտական են և պէտք է
տապալեն խեղկատու հրէշին, նրա բոլոր ոճրագործու-
թիւնների հետ միատեղ: Եթէ գտնւէր մի բաւականին
համարձակ մարդ, որ յուսահատ ազգաբնակութեան
գլուխ կանգէր, այդ կարող է կատարել մի քանի ժամ-
ւայ ընթացքում: Այստեղ յանդուգն ու վրէժխնդիր
մտքեր սկսեցին անցնել Վինիկիոսի գլխով: Իսկ եթէ
նա ի՞նքը անէր այդ: Վինիկիոսների տոհմը, որ մինչև
վերջին ժամանակներս մի շարք կոնսուլներ էր տւել,
յայտնի էր ամբողջ Հռոմում: Ամբոխը միայն անուն
կուզէր: Չէ՞ որ մէկ անգամ պրեֆէկտ Պեդանիոս Սե-
կունդոսի չորս հարիւր ստրուկների մահապարտութեան
պատճառով քիչ էր մնում, որ բանը ապստամբութեան
ու տնային պատերազմի հասնէր: Ի՞նչ ուրեմն կարող
էր պատահել այդ սարսափելի պատահարի ժամին, որ
գերազանցում էր գրեթէ այն բոլոր պատահարներից,
որ Հռոմը ութը դարերի ընթացքում կրել էր: Ո՛վ զէն-

1 Միհրդատ 2 Մեծը կամ Նւպատորը, պոնտացոց թագա-
ւորը, (այժմեան Տրապիզոնի շրջանը 121 թ. 67 թ. Ք. ծ. ա.)
հռոմայեցոց ռիւերիմ թշնամի էր, երկարատև կռիւներ մղեց նրանց
դէմ, ի միջի այլոց և հայոց Տիգրան Բ. Մեծի դաշնակցութեամբ:
Իր արշաւանքներից մէկը ժամանակ նա պատուիրեց կոտորել Փ.
Ասիայում գտնուող բոլոր հռոմայեցի քաղաքացոց, մօտ 80,000, ու-
րիշների ասելով՝ մօտ 150,000 հոգի:

քի կըհրաւիրէ քւիրիտներին՝ (մտածում էր Վինիկիոսը), նա անկասկած գահընկէց կանէ Ներոնին և ինքը ծիրանին կըհագնէ: Բայց ինչո՞ւ ինքը չըպէտք է այդ անէ: Աւելի ուժեղ, գործունեայ և երիտասարդ էր, քան ուրիշ աւգուստիանները... Ներոնը, ճշմարիտ է, իր ձեռքի տակ երեսուն լեգէոններ ունէր, որոնք պետութեան ծայրերին էին կանգնած. բայց արդեօք այդ լեգէոններն էլ ու նրանց հրամանատարները չե՞ն վըրդովւի, լսելով Հռոմի ու նրա տաճարների այրւելը... Եւ եթէ այդպէս է՝ նա, Վինիկիոսը, կարող էր Կեսար դառնալ: Զէ՞ որ աւգուստիանների մէջ փափսում էին, որ ինչ-որ կախարդ Ոթոնին ծիրանի է գուշակել: Ի՞նչով է ինքը նրանից պակաս: Գուցէ և Քրիստոս օգնէ իրան իր աստլածային զօրութեամբ. գուցէ այս նրա ներշնչումն է. «երանի թէ այդպէս լինէր», դուշում էր իր մտքում Վինիկիոսը: Այն ժամանակ նա Ներոնից Լիգիայի անապահովութեան և իր յուզմունքների վրէժը կառնէր, արդարութեան ու ճշմարտութեան թագաւորութիւն կըհիմնէր, Քրիստոսի վարդապետութիւնը կըտարածէր Նփրատի ափերից մինչև Բրիտանիայի մշուշապատ կղզիները, և միևնույն ժամանակ ծիրանիով կըզարդարէր Լիգիային և նրան երկրիս տիրուհի կըզարձնէր:

Բայց այս մտքերը ժայթքելով նրա գլխից, որպէս մի փունջ կայծ այրւող տնից, կայծերի պէս էլ մարեցին: Նախ և առաջ պէտք էր Լիգիային փրկել: Նա այժմ նորից մօտիկից էր նայում աղէտին, և սարսափը նրան նորից ճնշեց, և տեսնելով այդ կրակի ու ծխի ծովը, երես առ երես հանդիպելով զարհուրելի իրականութեանը, բոլորովին հանգաւ նրա սրտի մէջ այն վստահութիւնը, որով հաւատում էր, թէ Պետրոս առաքեալը կըփրկէ Լիգիային: Յուսահատութիւնը կրկին

տիրեց նրան, և հասնելով ուղղակի Անդրափրերիս տա-
նող Via Portuensis-ը՝ նա սթափւեց միայն դարպասի
մօտ, ուր նրան կրկնեցին միևնոյնը, ինչ որ առաջ ա-
սում էին փախչողները, թէ այդ թաղի մեծագոյն մա-
սում դեռ հրդեհ չըկայ, թէև կրակը մի քանի տեղ ար-
դէն անցել է գետը:

Սակայն Անդրափրերիսը նոյնպէս ծխով և փախ-
չող ամբոխով լցւած էր: Այնտեղ աւելի դժւար էր խո-
րը գնալ նրա համար, որ այս մարդիկ, աւելի շատ
ժամանակ ունենալով՝ դուրս էին կրում և ազատում
էին աւելի շատ բաներ: Ամենագլխաւոր փողոցը, Նա-
ւահանգստի ճանապարհը, շատ տեղերում բոլորովին
փակւած էր, իսկ Օգոստոսի Նամաքիայի մօտ բարձ-
րանում էին ամբողջ կոյտեր: Աւելի նեղ փողոցները,
ուր ծուխը աւելի թանձր էր, ուղղակի անանջանելի
էին դառել: Բնակիչները նրանցից հազարներով էին
փախչում: Վինիկիոսը ճանապարհին զարհուրելի տե-
սարաններ էր տեսնում: Շատ անգամ երկու՝ հակառակ
կողմերից հոսող մարդկային գետեր, հանդիպելով իրար
նեղ անցքում՝ փոխադարձաբար հրում էին և մահադու-
կուիւ էին մղում միմեանց դէմ: Մարդիկ կուռում էին
ու կոխոտում իրար: Ընտանիքի անդամները միմեանց
կորցնում էին շփոթութեան մէջ, մայրերը յուսահա-
տութեամբ ձայն էին տալիս երեխաներին: Վինիկիոսի
մազերը փշաքաղւում էին այն մտքից, թէ ինչ պէտք
է կատարւելիս լինէր կրակին աւելի մօտիկ տեղերում:
Աղաղակների և հարայհրոցի մէջ դժւար էր մի բան
տեղեկանալ կամ բացագոհանշութիւնները հասկանալ:
Երբեմն գետի կողմից գալիս էին ծխի նոր և նոր, սև
և այնպէս թանձր ամպեր, որ տարածւելով գետնի
վրա՝ այնպէս ծածկում էին տները, մարդկանց և բո-
լոր առարկաները, ինչպէս գիշերն է ծածկում: Բայց

հրդեհի առաջացրած քամին ցրւում էր ծուխը, և այն ժամանակ Վինիկիոսը կարողանում էր շարունակել առաջ ընթանալ դէպի այն փողոցը, ուր կանգնած էր կինոսի տունը: Յուլիս օրւայ տօթը, որ սաստկացել էր այրւող թաղերից փչող տապից, անտանելի էր դարձել: Ծուխը աչք էր ծակում, կուրծքը չէր կարող շունչ քաշել: Մինչև անգամ այն բնակիչները, որոնք յոյս ունենալով թէ կրակը չի անցնի գետի այս կողմը ու մնացել էին մինչև այդ ժամանակ իրանց տներում, սկսել էին դուրս վազել, և խառնւածքը ժամէ ժամ սաստկանում էր: Վինիկիոսին ընկերակցող պրետորիանները ետ մնացին: Ճխլտոցի մէջ մէկը վիրաւորել էր մուրճով նրա ձիուն, որը սկսեց թափահարել արիւնոտած ճակատը, կանգնել և չըհնաղանդւել իր հեծւորին: Հարուստ տունիկայից ամբոխը ճանաչեց աւգուստիանին, և իսկոյն շուրջը լսելի եղան ձայներ. «Մահ ներոնին և նրա հրդեհաձիգներին»: Ահռելի վտանգի ընդմէջ էր. հարիւրաւոր ձեռներ ձգւեցին Վինիկիոսի կողմը, բայց վախեցած ձին թուցրեց նրան, ոտնատակ անելով մարդկանց, և այդ ժամանակ վրա հասաւ սև ծխի մի նոր ալիք և խաւարի մէջ խորասուզեց փողոցը: Վինիկիոսը, տեսնելով որ չի անցնի՝ վերջապէս վայր թռաւ և սկսեց ոտով վազել, սահել պատերի տակով և երբեմն սպասելով, որ փախչող ամբոխը մօտիցը անցնէ: Մտքում նա իրան ասում էր, թէ այդ զուր ջանքեր են, Լիզիան կարող էր արդէն չըլինել քաղաքում, կարող էր այդ ըռպէին փախած լինել, աւելի հեշտ էր ասեղ գտնել ծովի ափին, քան նրան այս ճըխլտոցի ու քաւոսի մէջ: Բայց նա ուզում էր, թէկուզ կհանքի գնով, հասնել Լիննոսի տանը: Երբեմն նա կանգ էր առնում և աչքերը տրորում: Պատռելով տունիկայի փէշը՝ նրանով քիթն ու բերանն էր պաշտպա-

նում և շարունակում էր վազել: Քանի աւելի էր մօտե-
 նում գետին՝ տօթը սարսափելի կերպով սաստկանում
 էր: Վինիկիոսը պիտենալով, որ հրդեհը սկսել է Մեծ
 կրկեսի մօտից, սկզբում կարծում էր, թէ այդ տաքու-
 թիւնը փչում է Forum Boarium և Velabrum-ից, որոնք
 նրան մօտիկ էին գտնւում և պէտք է որ նոյնպէս
 կրակի մէջ լինէին: Բայց տապը տանելու բան չէր:
 Փախչողներին մէկը, վերջինը, որին Վինիկիոսը նկա-
 տեց, անթացուպով մի ծերունի, գոչեց նրա ետևից.
 «Մի մօտենար Կեստիոսի կամուրջին, ամբողջ կղզին
 կրակի մէջ է»: Աւելի անկարելի էր իրան խաբել:
 Ծուելով դէպի Vicus Judaeorum, ուր կանգնած էր Լին-
 նոսի տունը՝ երիտասարդ տրիբունը նկատեց ծխի ամ-
 պերի միջից բոց. այրւում էր ոչ միայն կղզին, այլ և
 Անդրափրերիսը, գոնէ այն փողոցի միւս ծայրը, որտեղ
 բնակւում էր Լիգիան:

Բայց Վինիկիոսը յիշում էր, որ Լիննոսի տունը
 շրջապատւած էր պարտէզով, որի ետևը Տիբերիսի կող-
 մից գտնւում էր ոչ շատ ընդարձակ դատարկ դաշտ:
 Այդ միտքը նրան սիրտ տւաւ: Կրակը կարող էր կանգ
 առնել դատարկ տեղում: Այդ յոյսով նա շարունակում
 էր վազել, թէև քամին ամեն մի փչելուց արդէն ոչ
 միայն ծուխ էր բերում, այլև միաժամանակ կայծեր,
 որոնք կարող էին կրակ ձգել փողոցի միւս ծայրը և
 վերադարձը կտրել:

Վերջապէս նա տեսաւ ծխի վարագոյրի ետևից
 Լիննոսի պարտէզի նոճիները: Դատարկ դաշտի այն
 կողմը գտնւող տները արդէն վառւում էին փայտէ
 կոյտերի պէս, իսկ Լիննոսի փոքրիկ «ինսուլան» դեռ
 անփնաս կանգնած էր: Վինիկիոսը շնորհակալութեամբ
 երկինքը նայեց և մօտ ցատկեց, թէև օդը կրակի պէս

դադրում էր: Դռները փակւած էին, բայց նա լռօթեց և ներս պրծաւ:

Պարտէզում ոչ ոք չըկար և տունը նոյնպէս բոլորովին դատարկ էր երևում:

— Գուցէ ծխից և տապից ուշաթափւել են,— մտածեց Վինիկիոսը:

Եւ սկսեց կանչել.

— Լիզիւն, Լիզիւն:

Նրա պատասխանը լռութիւնն էր: Միայն լսելի էր հեռաւոր կրակի ֆշշոցը:

— Լիզիւն:

Յանկարծ նրա ականջին հասաւ այն ահռելի ձայնը, որը արդէն մէկ անգամ լսել էր այդ պարտէզում: Մերձակայ կղզու վրա երևի կրակ էր ընկել Եսկուլապոսի մահեանին կից գտնւող վիվարիոնը, ուր ամեն տեսակ գազաններ, նրանց թւում առիւծներ, սկսեցին մոնչալ զարհուրանքից: Դող անցաւ Վինիկիոսի մարմնով, գլխից մինչև ոտ: Ահա երկրորդ անգամն էր, որ այն ըռպէին, երբ նրա տմբողջ էութիւնը Լիզիւնի մըտքով էր զբաղւած, լսւում էին այդ ահարկու ձայները, իրրև մի անբախտութեան դուշակութիւն, իրրև չարագուշակ ասպագայի օտարոտի մի նշան:

Բայց այդ միայն կարճատև, ըռպէական տպաւորութիւն էր. — վայրենի գազանների մոնչիւններից աւելի սարսափելի՝ հրդեհի ֆշշոցը հարկադրում էր ուրիշ բանի մասին մտածել: Լիզիւն, ճշմարիտ է, չէր պատասխանում նրա կանչերին, բայց կարող էր գտնւել այս վտանգւած շինութեան մէջ ուշաթափւած կամ ծխից խեղդւած: Վինիկիոսը ցատկեց տան ներսը: Փոքրիկ ատրիոնը դատարկ էր և ծխից մթնած: Ձեռներով կուրիկուլոնների դռները որոնելով՝ նա նկատեց ճրագի պսպղող մի բոց և մօտենալով տեսաւ ատրիոնը, ուր

Յո՛ երբաս

լարերի փոխարէն խաչ կար և այդ խաչի տակ վառ-
ւում էր դամպարը: Նոր հաւատացեալ երիտասարդի
գլխով կայծակի արագութեամբ անցաւ այն միտքը,
թէ այդ խաչն է ուղարկում իրան այդ ճրագը, որի
օգնութեամբ կարող է գտնել Լիգիային, ուստի նա
վերցրեց դամպարը և սկսեց որոնել կուրիկուլոնները.
նա գտաւ մէկը, վարագոյրը ետ քաշեց և ճրագով լու-
սաւորելով սկսեց նայել:

Բայց և այնտեղ ոչ ոք չըկար: Վինիկիոսը հաւա-
տացած էր, որ Լիգիայի կուրիկուլոնն է ընկել, որով-
հետև պատերին ցցած մեխերից կախւած էր նրա զգես-
տը, իսկ անկողնի վրա դրած էր capitium-ը, նեղ շորը,
որ կանայք կրում էին անմիջապէս մարմնի վրա: Վի-
նիկիոսը քաշեց, շրթունքներին հպեց capitium-ը և իր
ուսի վրայով ձգելով՝ շարունակեց իր խուզարկութիւ-
նը: Տեսաւ փոքր էր, և նա կարճ ժամանակամիջոցում
այցելեց բոլոր սենեակները և մինչև անգամ նկուղնե-
րը: Բայց ոչ մի տեղ ոչ ոքի չըգտաւ: Արդէն չափա-
զանց պարզ բան էր, որ Լիգիան, Լիննոսն ու Ուրսուսը
պէտք է որ թաղի ուրիշ բնակիչների հետ փախած լի-
նէին հրդեհից փրկւելու համար: «Պէտք է նրանց ամ-
բոխի մէջ որոնել, քաղաքի դարպասներից դուրս», —
մտածեց Վինիկիոսը:

Նրան շատ էր զարմացնում այն, որ չէր պատահել
նրանց Via Portuensis-ի վրա. նրանք կարող էին դուրս
եկած լինել Անդրտիբերիայի հակառակ կողմից, Վատիկա-
նի բլրի ուղղութեամբ: Ամենայն դէպքում փրկւած էին,
գոնէ կրակից: Վինիկիոսի սրտի վրայից քարը ընկաւ:
Ճշմարիտ է, նա տեսել էր, թէ ինչ սարսափելի վտանգնե-
րի հետ էր շաղկապւած փախուստը, բայց Ուրսուսի գեր-
մարդկային ուժի մասին միտքը նրան սիրտ էր տալիս:

«Այժմ ես պէտք է — ասում էր նա ինքն իրան —

այստեղից փախչեմ և Դիմիտրիոսի պարտէզներով հասնեմ Ագրիպպինայի պարտէզները: Այնտեղ նրանց կը գտնեմ: Ծուխը այնտեղ սաստիկ չէ, որովհետև քամին Սաբինական լեռներից է փչում»:

Բայց արդէն ամենածանր ըռպէն հասել էր, երբ պէտք է իր սեփական փրկութեան մասին մտածէր. որովհետև կրակի ալիքը աւելի ու աւելի մօտենում էր կղզու կողմից և ծխի քուլաները գրեթէ բոլորովին ծածկել էին փողոցը: Ճրագը, որով իր առջև լուսաւորում էր տան մէջ, հանգաւ այժմ քամուց: Վինիկիոսը փողոցը դուրս թռչելով՝ այժմ ամենայն արագութեամբ վազում էր դէպի Via Portuensis, հէնց միևնույն կողմը, որ կողմից եկել էր. իսկ հրդեհը թւում էր թէ հալածում էր նրան իր հրեղէն շնչով, մէկ՝ ծխի նոր և նոր ամպերով շրջապատելով նրան, մէկ էլ՝ նրա վրա կայծեր թափելով, որոնք նրա մազերի, պարանոցի և շորի վրա էին ընկնում: Նրա տունիկան սկսեց տեղ տեղ խանձել, բայց նա ուշք չէր դարձնում այս բանին և շարունակում էր վազել, վախենալով, որ ծուխը կարող է իրան խեղդել: Բերանում խանձւածի և մխի համ ունէր, կոկորդն ու թոքերը այրւում էին կարծիս կրակի մէջ: Արիւնը գլուխն էր ընկնում, այնպէս որ երբեմն ամեն ինչ կարմիր գոյնով էր տեսնում և նոյն իսկ ծուխը նոյնպէս կարմիր էր երևում նրան: Այն ժամանակ նա ինքն իրան ասաւ մտքում. «Կենդանի հուր է այս. աւելի լաւ է գետին տապալւում և մեռնեմ»: Վազելը նրա համար աւելի ու աւելի չարչարանք էր դառնում: Գլուխը, պարանոցն և ուսերը թրջւել էին քրտինքից, և այդ քրտինքը եռացած ջրի պէս հիւսում էր նրան: Եթէ Լիգիայի անունը չըլինէր, որը կրկնում էր մտքում, և եթէ նրա «capitium»-ը չըլինէր, որով փաթաթիւ էր բերանը, վայր կընկնէր: Բայց մի

քանի ըրպէից սկսեց արդէն չըճանաչել փողոցը, որով փախչում էր: Կամաց-կամաց գիտակցութիւնը նրան թողնում էր, և յիշում էր միայն, որ պէտք է փախչէ, որովհետեւ բաց դաշտում իրան սպասում է Լիզիան, որին Պետրոս առաքեալը խոստացել էր իրան: Եւ յանկարծ տիրեց նրան մի տարօրինակ, կիսով չափ արդէն տենդային, հոգեվարքի տեսիլի նման վստահութիւն, որ պէտք է Լիզիային տեսնէ, հետը պսակւի և յետոյ իսկոյն մեռնէ:

Բայց արդէն նա վազում էր հարբածի պէս, փողոցի մի կողմից դէպի միւսը տարուբերելով: Այդ միջոցին ինչ-որ փոփոխութիւն տեղի ունեցաւ այդ ահագին քաղաքը ճարակ արած հրէշաւոր հրդեհի մէջ: Ամեն բան, ինչ որ մինչև այդ ժամանակ միայն ծխում էր, բռնկեց ըստ երևոյթին բոցի մէկ ծովի պէս, որովհետեւ քամին դադարեց ծուխ բերելուց, իսկ եռացած օդի կատաղի հոսանքը ցրեց փողոցներում կիտլած ամպերը: Այս հոսանքը այժմ հազարաւոր կայծեր էր քշում, այնպէս որ Վինիկիոսը վազում էր կարծես հրեղէն ամպի մէջ: Դրա տեղ նա աւելի լաւ կարող էր տեսնել իր առջև, և այն ըրպէին, երբ արդէն ընկնելովրա էր՝ տեսաւ փողոցի ծայրը: Այդ տեսքը նորից նրան ուժ տւաւ: Անկիւնը շրջելով՝ նա գտնեց այն փողոցում, որ տանում էր դէպի Via Portuensis և Կոդետանական դաշտը: Կայծերը դադարեցին նրան հալածելուց: Նա հասկացաւ, որ եթէ աջողի վազել մինչև Նաւահանգստի ճանապարհը՝ փրկւած է, թէկուզ և այնտեղ ուշաթափւի:

Փողոցի ծայրին նա տեսաւ նորից կարծես մի ամպ, որ ելքն էր փակում: «Եթէ այդ ծուխ է՝ — մտածեց նա, — այլ ևս չեմ անցնի»: Նա վազում էր վերջին ուժերը հաւաքած: Ճանապարհին իր վրայից ձգեց

տունիկան, որ կայծերից խառնձեւելով՝ սկսել էր իրան
այրիկ Նեստոսի՝ շապիկի պէս, և վազում էր գլխաբաց
ու բերանին միայն Լիգիայի capitium-ը փաթաթած:
Մօտ վազելով՝ նա նկատեց, ոչ այն, ինչ որ նա ծխի
տեղ էր ընդունել՝ փողի էր, որի միջից լսում էին
մարդկային ձայներ և աղաղակներ:

— Խուժանը տներն է կողոպտում, — մտածեց նա:

Բայց շարունակում էր վազել ձայների ուղղու-
թեամբ: Չէ՞ որ այնուամենայնիւ այնտեղ մարդիկ էին,
որոնք կարող էին օգնութեան հասնել: Այս յոյսով,
առաջ քան մօտ վազել կարողացաւ, նա սկսեց ամբողջ
ուժով աղաղակել, փրկութիւն կանչելով: Բայց այդ
վերջին ճիգն էր. աչքերի մէջ ամեն ինչ աւելի ևս կար-
միր գոյն ստացաւ, թոքերի մէջ շունչը պակասեց, ոս-
կորները մէջ՝ ուժ, և նա ընկաւ:

Բայց նրա ձայնը լսեցին, կամ աւելի ճիշդ՝ նրան
նկատեցին, և երկու մարդ օգնութեան շտապեցին՝ ջրով
լի ամաններով: Վինիկիոսը, որ ուժասպառ ընկել էր,
բայց գիտակցութիւնը չէր կորցրել, երկու ձեռքով բռ-
նեց ամանը և դատարկեց նրան մինչև կէսը:

— Շնորհակալ եմ, — տասաւ նա. — ինձ ոտքի կանգ-
նեցրէք, այնուհետև ինքս կերթամ:

1 Նեստոս կենտաւրը, առասպելական կենդանի, որի մար-
մինը ձիու էր, իսկ պարանոցը տղամարդու, մարմնի վերին մասը
ձեռներով և գլխով — ուղղում էր առեանգել Դէյանիրային, Հերակ-
լէսի կնոջը, երբ նրան գետի մէկ ափից միւսն էր անց կացնում:
Հերակլէսը հեռւից այս տեսնելով՝ նետով սպանեց նրան: Մեռնե-
լիս Նեստոսը իր մորթից մի քանի մազ պսկեց և տաւ Դէյանիր-
ային, իբրև սիրոյ հմայութիւն: Սա այդ մազը կարեց Հերակլէսի
շապիկի մէջ, կամենալով նրան աւելի մեծ սիրով կապել իր հետ.
բայց շապիկը կպաւ դիւցազնի մարմնին և սկսեց այրել, այնպէս
որ նա ցաւից խելազարի պէս կատաղեց: Դէյանիրան վշտից իրան
սպանեց, իսկ Հերակլէսը խարոյկ դիզեց և այրեց ինքն իրան:

Միւս բանւորը նրա գլխին ջուր ածեց, իսկ ընկերոջ հետ երկուսով նրան ոչ միայն ոտքի կանգնեցրին, այլ գետնից բարձրացրին և տարան իրանց ընկերակիցների մօտ, որոնք շրջապատեցին ու հոգածութեամբ սկսեցին զննել, արդեօք չափից դուրս չէ՞ փնասւել: Այդ հոգածութիւնը զարմացրեց Վինիկիոսին:

—Տղայք,—հարցրեց նա,—ովքեր էք դուք:

—Քանդում ենք այս տունը, որպէս զի կրակը չը կարողանայ հասնել Նաւահանգստի ճանապարհին,—պատասխանեց նրան բանւորներից մէկը:

—Հասաք՝ երբ ես արդէն վայր էի ընկել: Ծնորհակալ եմ ձեզնից:

—Մեզ արգելւած է օգնութիւնը մերժել,—ասացին մի քանի ձայներ:

Այն ժամանակ Վինիկիոսը, որ կանուխ առաւօտից ի վեր գազանուցած ամբոխ էր տեսել, կռիւներ ու աւարառութիւններ, ուշադրութեամբ նայեց իրան շրջապատող դէմքերին և ասաւ.

—Թող ձեզ վարձատրէ... Քրիստոս:

—Փառք Նրա անունին,—գոչեց ձայների մի ամբողջ խումբ:

—Լիննոսը...—հարցրեց Վինիկիոսը:

Բայց չէր կարող աւելի երկար հարցնել և չըլսեց պատասխանը. յուղմունքից և գործ դրած ջանքերից նա ուշաթափւեց: Նա դարձեց միայն կողետանաւան դաշտում, մի պարտէզում, մի քանի կանանցով և տղամարդկանցով շրջապատւած, և առաջին խօսքերը, որ նորից կարողացաւ արտասանել, էին.

—Ո՞ւր է Լիննոսը:

Մի քանի ժամանակ պատասխան չըկար: Յետոյ մի ծանօթ ձայն յանկարծ ասաւ.

—Նոմենտանաւան դարպասից դուրս. գնացել է

Ոստրիանոն... արդէն երկու օր է... Խաղաղութիւն քեզ հետ, սլարսից թագաւոր:

Վինիկիոսը վեր քաշեց և նստեց, տեսնելով անսպասելի կերպով իր կողքին Գիլոնին:

Իսկ ձայնը շարունակեց.

—Քո տունը, տէր, անկասկած այրւել է, որովհետև Կառինան կրակի մէջ է. բայց դու միշտ հարուստ կըլինիս Միդասի՝ պէս: Այս ի՞նչ անբախտութիւն է... Քրիստոնեաները, Սերապիսի դաւակ, վաղուց նախագուշակում էին, որ կրակը ոչնչացնելու է այս քաղաքը... Իսկ Լիննոսը Յուպիտերի աղջկայ հետ միասին Ոստրիանոնումն են... Ո՛հ, այս ի՞նչ անբախտութիւն է այս քաղաքի վրա:

Վինիկիոսը նորից թուլացաւ:

—Տեսե՛լ ես նրանց,—հարցրեց նա:

—Տեսել եմ, տէր... Շնորհակալ պէտք է լինիմ Քրիստոսից և բոլոր աստածներից, որ կարողացայ քեզ բարի համբաւով վճարել քո բարերարութիւնների համար: Բայց ես քեզ, Ուլիսիս, դեռ կըվճարեմ, երդւում եմ այս այրւող Հռոմով:

Դուրսը արդէն մթնում էր, իսկ սլարտէզում ցերեկայ պէս լոյս էր, որովհետև հրդեհը աւելի սաստկացել էր: Թւում էր, թէ վառւում են արդէն ոչ թէ առանձին թաղերը, այլ ամբողջ քաղաքը իր ամբողջ երկարութեամբ ու լայնութեամբ: Ուր որ աչքը հասնում էր՝ երկինքը կարմիր էր, և աշխարհիս վրա կարմիր գիշեր էր իջնում:

1 Midas—բրիգների թագաւորը, իր ժողովուրդը Մակեդոնիայից տեղափոխեց Փոլիդիա, և այնուհետև նրանք փոխադարձ կոչւեցին: Դիոնիս աստածը նրան այն շնորհ տաւ, որ ինչին էլ ձեռք էր տալիս՝ ոսկի էր դառնում. բայց երբ ձեռք տաժ կերակուրներն էլ ոսկի սկսեցին դառնալ՝ Միդասը աղաչեց Դիոնիսին այդ շնորհից իրան զրկել:

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

Այրւող քաղաքի արտացոլմունքը ծածկել էր երկինքը այնքան տարածութեան վրա, որքան կարող էր պրկել մարդկային աչքը: Բլուրների ետևից բարձրացաւ ահագին ու լի լուսինը, որ իսկոյն բոցավառեց արտացոլմունքից, և շիկացած պղնձի գոյն ստանալով՝ կարծես զարմանքով նայում էր կործանող աշխարհակալ քաղաքին: Երկնքի վարդազունած խորքերում պսպղում էին նոյնպէս վարդագոյն աստղեր, բայց սովորական գիշերներին հակառակ՝ երկիրը երկնքից պայծառ էր: Հոռմը հսկայական խարոյկի պէս լուսաւորում էր ամբողջ կամպանիան: Արիւնոտ փայլի մէջ երևում էին հեռաւոր լեռները, քաղաքները, դղեակները, տաճարները, յուշարձաններն և շրջակայ լեռներից դէպի քաղաքը վազող ջրմուղները, իսկ ջրմուղների մօտ՝ մարդկային խմբեր, որոնք այստեղ պատսպարւել էին ապաւնուլ մնալու կամ հրդեհին նայելու համար:

Մինչ այդ՝ սարսափելի տարրը նոր և նոր թաղեր էր ընդրկում: Անկարելի էր կասկածել, որ ինչ-որ չարագործ ձեռներ կրակ էին տալիս քաղաքը, որովհետև նոր և նոր հրդեհներ էին բռնկում այնպիսի տեղերում,

որոնք հեռու էին գլխաւոր բովից: Բլուրներից, որոնց վրա կառուցուած էր Հոռմը, բոցը ծովի ալիքների պէս իջնում էր հովիտները, ուր խիտ կանգնած էին հինգ և վեցյարկանի տներ, ամբարներ, խանութներ, զանազան ներկայացուցների համար յարմարեցրած փայտաշէն շարժական ամփիթատրոններ, և վերջապէս՝ փայտի, ձէթի, հացահատիկի, ընկոյզի, պինիայի խողակի,—որի սերմով կերակրւում էր հասարակ ազգաբնակութիւնը,— և շորեղէնի պահեստներ (այս շորերը երբեմն իբրև կայսերական շնորհ բաժանւում էին նեղ փողոցներում բուն դրած սինլեօրներին): Այդտեղ հրդեհը, գտնելով այրւող նիւթի առատութիւն՝ գրեթէ մի շարք պայթումների էր փոխւում և անլուր արագութեամբ լափում էր ամբողջ փողոցներ: Քաղաքից դուրս բանակած կամ ջրմուղների մօտ կանգնած մարդիկ բոցի գոյնից գուշակում էին՝ ինչ է այրւում. օդի կատաղի հոսանքը երբեմն դուրս էր բերում հրեղէն անդունդից հազարաւոր և միլիոնաւոր ընկուղի ու նշի կճիւղներ, որոնք յանկարծ վերև էին թռչում՝ ինչպէս փայլուն թիթեռների անհամար երամներ, և ճայթիւնով տրաքւում էին օդի մէջ կամ քամուց մղւելով ընկնում էին նոր թաղերի, ջրմուղների և քաղաքը շրջապատող գաշտերի վրա: Փրկւելու ամեն միտքը՝ ցնորք էր թւում, իսկ շփոթութիւնը աւելի ու աւելի աճում էր, քանի որ մի կողմից՝ քաղաքի ազգաբնակութիւնն էր վազում պարիսպներից դուրս բոլոր դարպասներով, իսկ միւս կողմից՝ հրդեհը հազարաւոր մարդիկ էր գրաւել շրջակայքից, ինչպէս փոքր քաղաքների բնակիչներին, նոյնպէս և Կամպանիայի երկրագործներին և կիսով չափ վայրենի հովիւներին, որոնց քաշում էր նաև կողոպուտի յոյսը:

«Հոռմը կործանւում է» աղաղակը չէր իջնում

ամբոխի բերանից, իսկ այդ քաղաքի կործանումը այն ժամանակ թէ՛ նրա իշխանութեան վախճան էր թւում և թէ՛ այն բոլոր կապերի արձակում, որոնք մինչև այդ օրը ի մի ամբողջութիւն էին կապում մարդկութիւնը: Խուժանը, որի մեծ մասը, կազմած լինելով ստրուկներից և եկեղեցիներից, ոչ մի կարևորութիւն չէր տալիս Հռոմի տիրապետութեանը և որին յեղափոխութիւնը կարող էր միայն շղթաներից ազատել, այս ու այնտեղ ահուկի կերպարանք էր ընդունում: Բռնութիւնն ու աւարաւորութիւնը ընդարձակում էին. թւում էր կործանող քաղաքի հէնց միայն տեսքն է բևեռել մարդկային ուշքը և դեռ պահում է կոտորածի բռնկումը, որը սկսելու է իսկոյն քաղաքի մոխիր դառնալուն պէս: Հարիւր հազարաւոր ստրուկներ, մոռանալով, որ Հռոմը, բացի տաճարներից և պատերից, աշխարհի բոլոր ծայրերում ունի դեռ մի քանի տասնեակ լեգէոններ, կարծես միայն նշանաբանի էին սպասում և առաջնորդի:—Սկսել էին յիշատակել Սպարտակոսի անունը, բայց Սպարտակոսը չըկար. քաղաքացիք սկսել էին խմբել և զինւել՝ ու ինչով կարող էր: Ամենահրէշաւոր լուրեր էին պատում ամեն դարպասների մօտ: Մի քանիսը պնդում էին, որ Վուլկանն է՝ Յուպիտերի հրամանով քաղաքը ոչնչացնում, գետնի տակից դուրս ժայթքելով հուր. միւսները՝ թէ այդ Վեստայի² վրէժն

1 Vulcanus—Հեփեստոս—կրակի աստած:

2 Vesta—Hestia—հռոմայեցոց տան օջախի և կրակի աստածուհին, ամեն ընտանիքում պաշտում էր լաբերլն հաւասար: Նրա մեհեանում մշտական կրակ էր վառում. վեստալուհիք, այդ տաճարի քրմուհիք, պէտք է այդ կրակը անշէջ պահէին. երբ կրակը մարում էր՝ այդ մեծ անբախտութիւն էր համարւում տէրութեան համար: Քրմուհիք ընտրւում էին 6—10 տարեկան աղջիկներից և 30 տարի կոյս մնում ու ծառայում աստածուհուն. այնու-

է Ռուբրիա վեստալուհու համար: Այսպէս համոզւած մարդիկ ոչինչ չէին ուզում ազատել, այլ մեհեանները շրջապատելով՝ աղերսում էին աստուածներից դժութիւն: Բայց աւելի հասարակօրէն կրկնում էին, որ Կեսարն է հրամայել քաղաքը այրել, նրա համար որ ազատւի Սուբուռայից փչող հոտերից և որ նոր քաղաք շինէ Ներոնիա անունով: Այս մտքից կատաղութիւն էր տիրում մարդկանց սրտերին, և եթէ, ինչպէս այդ կարծում էր Վինիկիոսը, մի առաջնորդ գտնւէր, որ կամենար ատելութեան այդ բռնկումից օգուտ քաղել, Ներոնի ժամը մի քանի տարի տառջ խփած կըլինէր:

Նոյնպէս ասում էին, թէ Կեսարը խելագարուել է, թէ հրամայել է պրետորիաններին և գլադիատորներին յարձակում գործել ժողովրդի վրա և ընդհանուր կոտորած առաջացնել: Մի քանիսը երգւում էին աստուածներով, թէ բոլոր վիվարիոններից Պլնձմօրուսի պատւէրով դուրս են թողւած գազանները: Տեսել էին փողոցներում բոցավառ բաշերով առիւծներ, կատաղած փղեր, ցուլեր, որոնք ոտնակոխ էին անում մարդկանց: Այդտեղ մինչև անգամ ճշմարտութեան մի մաս կար, քանի որ մի քանի տեղ փղերը, տեսնելով հրդեհի մօտենալը՝ քանդել էին վիվարիոնները և ազատութիւն ձեռք բերելով՝ փախչում էին վայրագ շփոթութեան մէջ կրակի հակառակ կողմը, ամեն ինչ ոչնչացնելով ճանապարհին փոթորկի պէս: Հասարակական կարծիքը տասնհակ հաղարներով էր հաշւում կրակի մէջ փչացած

հետև նրանք կարող էին վերադառնալ տուն և ամուսնանալ: Ուխտադրութ վեստալուհուն կենդանի թաղում էին: Եթէ որեւէ յանցաւորի, որին կառափման տեղն էին տանում, պատահում էր մի վեստալուհի, յանցաւորը ազատւում էր մահից և շղթաներից: Վեստալի տաճարում էին դրւած նոյնպէս պետութեան պենատները, այսինքն՝ պահապան աստուածների պատկերները:

մարդկանց թիւը: Ուղիղ որ փչացել էր մեծ բազմութիւն: Կային այնպիսիք, որոնք կորցնելով ամբողջ կարողութիւնը կամ սրտին մօտիկ էակներ՝ յօժարակամ կրակ էին նետուել յուսահատութիւնից: Ուրիշներին ծուխն էր խեղդել: Քաղաքի կենդրոնում, մի կողմից՝ Կապիտոլիոնի, միւս կողմից՝ Քլիրինալի, Վիմինալի և Եսքւլինի մէջտեղ, ինչպէս նաև Պալատիոնի և Caelius բլրի մէջտեղ, ուր գտնւում էին ամենախիտ կառուցած փողոցները, հրդեհը սկսել էր մէկ անգամից շատ տեղերում, այնպէս որ մարդկանց ամբողջ խմբեր, փախչելով մէկ կողմը՝ անսպասելի կերպով պատահում էին հակառակ կողմից բոցեղէն պատի և կորչում էին սարսափելի մահով հրեղէն հեղեղի մէջ:

Ջարհուրանքից, շփոթութիւնից և խելագարութիւնից մարդիկ չըզիտէին վերջապէս՝ ուր փախչին: Ճանապարհները բռնւած էին կահկարասիքի կոյտերով, և շատ տեղ ուղղակի անհնարին էր լինում անցնել: Ովքեր որ ապաստանել էին հրապարակներում և շուկաներում, այնտեղ, ուր վերջը կանգնած էր Փլաւիոսի ամփիթատրոնը, Գետնի տաճարի մօտ, Լիվիայի պուրտիկի մօտ և աւելի վերև, Յունոնի և Լուկինայի մեհանների մօտ, նոյնպէս և Clivus Vibrius ու Եսքւլինոսկան հին դարպասի մէջտեղ, — շրջապատւած լինելով ամեն կողմից կրակի ծովով՝ մեռան տապից: Այն տեղերում, ուր չէր հասել հուրը, վերջը հարիւրաւոր մարմիններ գտան ածուխ դարձած, թէև այս ու այնտեղ թշառները սալաքարերն էին հանել և կիսով չափ գետնի մէջ թաղւել տապից պաշտպանւելու համար: Քաղաքի կենդրոնում ապրող ընտանիքներից գրեթէ ոչ մէկը չէր ազատուել ամբողջովին և այս պատճառով պարսպաների տակ ու բոլոր դարպասների մօտ և ամեն ճանապարհների վրա լսելի էին կանացի յուսահատա-

կան ողբեր, որոնք կանչում էին ճխլտոցի կամ կրակի մէջ կորած ազգականների թանկագին անունները:

Եւ այսպէս, մինչդեռ մի քանիսը աստուածներից զթութիւն էին աղերսում միւսները, այդ սարսափելի պատահարը տեսնելով՝ նրանց հայհոյում էին ու անիծում: Կարելի էր տեսնել ծերունիներ, որոնք դառնալով Յուպիտեր Ազատարարի տաճարի կողմը և ձեռները պարզելով, գոչում էին. «Ազատարար ես, ազատիր քո տաճարն ու քաղաքը»: Բայց յուսահատութիւնը դարձրած էր գլխաւորապէս հին հռոմէական աստուածների դէմ, որոնք, ազգաբնակութեան կարծիքով, պարտական էին ուրիշներից աւելի հոգածութեամբ հսկելու քաղաքի վրա: Երևաց որ նրանք անզօր են, և ահա հայհոյում էին նրանց: Դրա փոխարէն այնպէս պատահեց, որ երբ Via Asinaria-ի վրա երևացին եգիպտական քուրմեր, տանելով Իսիդի կուռքը, որը աղատել էին Porta Caelimontana-ի շրջակայքում գտնւող տաճարից, խուժանը յարձակեց թափօրի մէջտեղը, լծեց կառքին, քաշեց նախ մինչև Ապպիական դարպասը և յափշտակելով կուռքը՝ տեղաւորեց Մարսի տաճարում, տրորելով միւսնոյն ժամանակ այդ աստուածութեան քուրմերին, որոնք համարձակել էին ընդդիմադրութիւն ցոյց տալու: Ուրիշ տեղերում կանչում էին Սերասիսին, Բահալին կամ Եհովային, որի հետեւողները, դուրս սողալով Սուբուռայի շրջակայ փողոցներից և Անդրտիրերիսից, լցնում էին ճիչ ու աղաղակով քաղաքից դուրս տարածւող դաշտերը: Նրանց գոչումների մէջ սակայն հնչում էին կարծես յաղթական ձայներ, և այս պատճառով, մինչդեռ բնակիչներից մի քանիսը միացան այդ խմբին, փառաբանելով «Աշխարհի Տիրոջը», միւսները զայրանալով այդ ուրախալից աղաղակների վրա՝ աշխատում էին բռնի կերպով խեղ-

դիւ նրանց ձայները: Տեղ-տեղ լսելի էր, ինչպէս հասակաւոր տղամարդիկ, ծերունիներ, կանայք ու երեխաներ երգում էին զարմանալի ու խորհրդաւոր երգեր, որոնց նշանակութիւնը շատերի համար անհասկանալի էր և որոնց մէջ ամեն ըստէ կրկնւում էին խօսքեր. «Ահա մօտենում է դատաւորը՝ բարկութեան և պատժի օրը»: Այսպէս այդ շարժուն և անքուն մարդկային ալիքը մրրկող ծովի պէս շրջապատում էր այրւող քաղաքը:

Բայց ոչինչ չէր օգնում—հէյ յուսահատութիւնը, ոչ անէծքները, ոչ էլ երգերը: Աղէտը անպարտելի, կատարեալ և անողորմ էր երևում Նախախնամութեան պէս: Պոմպէոսի Ամփիթատրոնի մօտ հրդեհեցին կանիփի վուշի պահեստները (կանեփն ու վուշը մեծ քանակութեամբ պահանջւում էր՝ կրկէսներում, արեւաններում և խաղերի ժամանակ գործ ածւող ամեն տեսակ մեքենաների համար), և միևնոյն ժամանակ սկսեցին այրւել նաև կից շինութիւնները, ուր գտնւում էին պարաններին քսելու ձիւթի տակառներ: Մի քանի ժամ շարունակ քաղաքի այն ամբողջ մասը, որի ետև սկըւում էր Մարսեան դաշտը, լուսաւորւած էր այնպիսի բաց-դեղին գոյնով՝ որ զարհուրանքից կիսով չափ ուշքը կորցրած հանդիսականներին թւում էր մի ժամանակ, թէ ընդհանուր կործանման այդ միջոցին ցերեկւայ ու գիշերւայ կարգը նոյնպէս շփոթւել է և թէ տեսնում են արևի փայլը: Բայց յետոյ արիւնոտ միւս-պաղաղ գոյնը յաղթեց կրակի բոլոր ուրիշ գոյներին: Հրեղէն ծովից դէպի շիկացած երկինքը ցայտում էին կարծես հսկայական շատրւաններ և բոցեղէն սիւներ, փռւելով վերևում հրեղէն վրձինների ու փետուրների պէս, իսկ քամին յափշտակում էր նրանց, փոխում էր ոսկէ թելերի ու կայծէ մազերի և մղում էր հեռով,

կամպանիայի վրայով գրեթէ մինչև Ալբանական լեռ-
ները: Գիշերը աւելի ու աւելի պայծառ էր դառնում.
նոյն իսկ օդը թանձրացած էր երևում ոչ միայն փայ-
լով, այլ և բոցով: Տիբերիսը հոսում էր կենդանի կրա-
կի պէս: Թշուառ քաղաքը մէկ դժոխքի էր փոխուել:
Հրդեհը ընդգրկում էր աւելի ու աւելի ընդարձակ տա-
րածութիւն, յարձակումով առնում էր բլուրները, փրո-
ւում էր տափարակներում, հեղեղում էր հովիտները,
կատաղում էր, ֆշշում էր, որոտում էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

Ոստայնանկ Մակրինոսը, որի տունը տարան Վի-
նիկիոսին, լաց նրան, շոր մաստակարարեց և կերա-
կրեց, ապա երիտասարդ տրիրուհը, բոլորովին ուժերը
վերականգնելով՝ յայտնեց, որ այդ գիշերն ևս թ սկսելու
է շարունակել Լիննոսի հետապնդումը: Մակրինոսը, որ
քրիստոնեայ էր, հաստատեց Քիլոնի խօսքերը, թէ Լին-
նոսը աւագ երէց Կլեմէսի հետ մեկնել է Ոստրիանոն,
ուր Պետրոսը պէտք է նոր վարդապետութեան հետևող-
ների ամբողջ խմբեր մկրտէր: Թաղականներին յայտնի
էր, որ Լիննոսը երկու օր առաջ իր տան հսկողութիւ-
նը յանձնել է մի ոմն Գայոսի: Վինիկիոսի համար դա
մի ապացոյց էր, որ թէ Լիգիան և թէ Ուրսուսը տա-
նը չէին ֆնացել և որ պէտք է նոյնպէս մեկնած լինէին
Ոստրիանոն:

Այս միտքը նրան մեծ թեթևութիւն պատճառեց:
Լիննոսը ծեր մարդ էր, որի համար դժւար էր ամեն
օր գնալ Սնդրատիրերիսից մինչև Նոմենտանական հե-

ռաւոր դարպասը և այնտեղից նորից վերադառնալ Անդրտիրերիս, ուստի հաւանական էր, որ այդ մի քանի օրերը նա բնակւել էր իր հաւատակիցներից որևէ մէկի մօտ պարիսպներից դուրս, իսկ նրա հետ միասին նաև Լիգիան ու Ուրսուսը: Այդ եղանակով նրանք խոյս էին տւել հրդեհից, որը առհասարակ չէր հասել Նաքւիլինի միւս լանջը: Վինիկիոսը, որ այս բոլորի մէջ Քրիստոսի մատն էր տեսնում, զգաց իր վրա նրա խնամքը և սիրտը աւելի մեծ քան թէ երբևիցէ սիրով լցւած՝ հոգու մէջ երգւեց իր ամբողջ կեանքը վճարել շնորհի այս ակներև նշանների համար:

Բայց հէնց այս պատճառով նա աւելի շտապում էր Ոստրիանոն: Կըգտնէ Լիննոսին, կըգտնէ Լիգիային, Պետրոսին և կառնէ նրանց, կըտանէ մի տեղ, հեռւ, իր կալւածքներից որևէ մէկը, թէկուզ հէնց Սիկիլիա: Հոռմը ահա այրւում է և մի քանի օրից յետոյ նրանից կըմնայ միայն մի ածխակոյտ. այլ ևս ի՞նչ հարկ կայ այստեղ մնալու, այս պատահարի և կատաղած ազգաբնակութեան մէջ: Այնտեղ իրանց կըշրջապատեն բազմաթիւ կարգավարժ ստրուկներ, կըշրջապատէ իրանց գիւղական խաղաղութիւնը, և կապրեն հանգիստ, Քրիստոսի թևի տակ, Պետրոսից օրհնւած: Միայն թէ այժմ նրանց գտնէ:

Բայց այս հեշտ գործ չէր: Վինիկիոսը յիշում էր՝ ինչպիսի դժւարութեամբ հասաւ Via Appia-ից Անդրտիրերիս և ինչպիսի պտոյտ պէտք է անէր Նաւահանգըստի ճանապարհը դուրս գալու համար. ուստի վճռեց այժմ պտտել քաղաքը հակառակ կողմից: Գնալով Յաղթական ճանապարհով՝ կարելի էր գետի ափով հասնել մինչև Նմիլիոսի կամուրջը, իսկ այնտեղից, մի կողմ թողնելով Pincius-ը, Մարսեան դաշտի երկարութեամբ, Պոմպէոսի, Լուկուլլոսի և Սալլուստիոսի պարտէզների

մօտով դուրս գալ Via Nomentana. դա ամենակարճ ճանապարհն էր, բայց թէ Մակրինոսը և թէ Քիլոնը խորհուրդ չէին տալիս այդ տեղով գնալ: Ուղիղ է, հուրը չէր կպել դեռ քաղաքի այդ մասին, բայց բոլոր հրապարակներն ու փողոցները կարող էին բոլորովին բռնաւած լինել մարդկանցով և նրանց իրերով: Քիլոնը խորհուրդ էր տալիս մեկնել Ager Vaticanus-ով մինչև Porta Flaminia, այնտեղ անցնել գետը և առաջանալ այնուհետև պարսպի դրսով, Ակիլիոսի պարտէզների ետևով, դէպի Porta Salaria: Վինիկիոսը մի րոպէ տատանւելուց յետոյ համաձայնեց հետևել այս խորհրդին:

Մակրինոսը պէտք է տունը պահպանելու մնար, այնուամենայնիւ աշխատեց երկու ջորի ձեռք բերել, որոնք կարող էին վերջն ևս պէտք գալ Լիգիայի աուպայ ճանապարհորդութեան համար: Կամենում էր նոյնպէս հետը մի ստրուկ գնել, բայց Վինիկիոսը մերժեց, մտածելով որ, ինչպէս այդ արդէն առաջ ևս տեղի էր ունեցել, առաջին իսկ՝ ճանապարհին պատահած պրետորիանական վաշտը կըհնազանդւի իր հրամանին:

Եւ մի փոքր ժամանակից երկուսով Քիլոնի հետ ընկան Pagus Janiculensis-ով դէպի Յաղթական ճանապարհը: Բաց տեղերում այստեղ ևս քանակներ էին դրւած, բայց սրանց միջով նրանք աւելի հեշտութեամբ էին անցնում, որովհետև բնակիչների մեծ մասը փախչում էր ծովի կողմը Նաւահանգստի ճանապարհով: Սեպտիմիական դարպասից այն կողմը նրանք սկսեցին գնալ գետի ու Դոմիտիոսի փառաւոր պարտէզների միջով, որոնց բարձրագագաթ նոճիները հրդեհից կարմիր գոյնով էին ներկւած, կարծես վերջալոյսից: Ճանապարհը աւելի արձակ էր դառնում. երբեմն միայն ստիպւած էին լինում կուելու գիւղացոց աճող հոսանքի դէմ: Վինիկիոսը որքան կարող էր՝ առաջ էր քշում ջորին,

իսկ Քիլոնը, գնալով իսկոյն նրա ետեւից, ամբողջ ճանապարհը խօսում էր ինքն իր հետ:

— Ահա հրդեհը մեր ետեւն է մնացել և այժմ մեր կոնակներն է տաքացնում: Երբէք դեռ այս ճանապարհին այսպէս լոյս չէ եղել գիշերով: Ո Զեւս, եթէ հեղեղ չըթափես այս քաղաքի վրա՝ ասել է թէ չես սիրում Հռոմը: Մարդկային զօրութիւնը չի հանգցնի այս հորը: Այսպիսի մի քաղաք, որին ծառայում էր Յունաստանը և ամբողջ աշխարհը: Իսկ այժմ առաջին իսկ յոյնը կը կարողանայ իր սիսեռը բովել սրա մոխրի մէջ: Ո՞վ կարող էր այս սպասել... Եւ չի՞ լինի այլ ևս Հռոմը, չէ՞ն լինի հռոմէական տէրերը... Եւ ով որ ուզենայ ման գալ սրա մոխրակոյտերի վրա, երբ կըսառչեն, և շւացնել՝ կշւացնէ անպատիժ կերպով: Ո՛ր աստուածներ,, սուլե՛լ այսպիսի մի աշխարհակալ քաղաքի աւերակներում: Յոյներից կամ մինչև անգամ բարբարոսներից ո՞ր մէկը կը կարողանար այս սպասել... Բայց այնուամենայնիւ կարելի է շւացնել, որովհետեւ մոխրակոյտը, լինի նա հովիւների խարոյկից մնացած թէ այրւած քաղաքից, միայն մոխրակոյտ է, որ վաղ թէ ուշ ցրւելու է քամին:

Այսպէս ասելով՝ նա ամեն ըստ էր գալիս հրդեհի կողմը և նայում էր հրեղէն ալիքին միաժամանակ թէ չար և թէ խնդացող դէմքով: Ապա շարունակեց.

— Կործանւե՛ւմ է, կործանւե՛ւմ է, և այլ ևս չի՞ լինի աշխարհիս երեսին: Ո՛ւր կուղարկէ այժմ աշխարհը իր հացահատիկը, իր ձիթապտուղը և իր դրամը: Ո՞վ նրանից դրամ ու արտասուք կը քամէ: Մարմարը չէ այրւում, այլ ճաքճաքում է կրակից: Կապիտուլիոնը աւերակ է դառնալու, Պալատիոնն էլ աւերակ: Ո՛ր Զեւս, Հռոմը իբրեւ հովիւ էր, իսկ մնացած մարդիկ իբրեւ ոչ-

խար: Եթէ հովիւը քաղցած էր լինում, մորթում էր ոչ-
խարներից մէկը, միսը ուտում էր, իսկ քեզ, աստուած-
ների հայր, մորթն էր զոհում: Ո՞վ, ո՞ւր ամալատէր, այժմ
կըմորթէ և ռում ձեռքը կըդնես հովաւական ցուպը: Որով-
հետև Հոռմը այրւում է, հայր, այնպէս լաւ, կարծես
ինքզի կրակ տւած լինէիր նրան կայծակով:

—Շտապիր,—ընդմիջեց Վինիկիոսը.—ի՞նչ ես այդ-
տեղ անում:

—Ողբում եմ Հոռմը, տէր,—պատասխանեց Քի-
լոնը:—Այսպիսի՛ յուպիտերական քաղաք...:

Եւ մի քանի ժամանակ լուռ գնում էին, ականջ
դնելով հրդեհի ֆշշոցին և թռչունների թևերի ձայնին:
Աղաւնիները, որոնք քաղմաթիւ էին դղեակներում ու
կամպանիայի քաղաքներում, նոյնպէս և զանազան տե-
սակ ծովային ու լեռնային թռչուններ, երևի հրդեհի
փայլը արևի տեղ ընդունելով՝ թռչում էին ուղղակի
կրակի մէջ:

Վինիկիոսը առաջինը ընդհատեց լուռթիւնը:

—Ո՞ւր էիր, երբ սկսեց հրդեհը:

—Գնում էի իմ բարեկամ Եւնիկիոսի մօտ, որ
Մեծ կրկէսի մօտ կրակակ էր պահում, և յատուկ մտա-
ծում էի Քրիստոսի ուսմունքի մասին, երբ սկսեցին
գոչել. «կրակ»: Մարդիկ կրկէսի մօտ էին հաւաքւում
փրկւելու համար և հետաքրքրութիւնից, բայց երբ բո-
ցը ամբողջ կրկէսը ընդգրկեց և սկսեց միաժամանակ
երևալ և ուրիշ տեղերում, պէտք էր մտածել սեփական
փրկութեան մասին:

—Տեսա՞ր սները ջահեր ձգող մարդիկ:

—Ի՞նչ չըտեսայ, Ենէասի թո՛ւ: Տեսայ մարդիկ,
որոնք սրով էին ճանապարհ բաց անում ճխտոցի մէջ.
տեսայ կռիւներ և սալայատակի վրա կոխոտած մարդ-
կային փորոտիքներ: Ա՛հ, տէր, եթէ այդ տեսնէիր, կը

կարծէիր թէ բարբարոսներն են քաղաքին տիրացել և կոտորած սնում: Շուրջս մարդիկ աղաղակում էին թէ աշխարհի վերջն է հասել: Մի քանիսը բոլորովին գլուխները կորցրել էին և արհամարհելով փախուստը՝ անմիտ հայեացքով սպասում էին, որ իրանց լափէ հուրը: Մի քանիսը խելագարւել էին, մի քանիսը յուսահատութիւնից ոռնում էին. բայց տեսայ և այնպիսիներին, որոնք ոռնում էին ուրախութիւնից, որովհետեւ, ո՞ տէր, շատ են աշխարհիս երեսին չար մարդիկ, որոնք չըգիտեն ձեր մեղմ տիրապետութեան բարիքների և այն արդարացի օրէնքների արժէքը, որոնց հիման վրա առնում էք ամենքից այն, ինչ որ ունին, և իւրացնում ձեզ: Մարդիկ չըգիտեն հաշտւել աստուածների կամքի հետ:

Վինիկիոսը չափազանց զբաղւած էր սեփական մտածողութիւններով, որպէս զի նկատէր Քիլոնի խօսքերի մէջ ծածկւած հեգնութիւնը: Զարհուրանքի զոդ էր բռնում նրան այն մտքից, թէ Լիզիան կարող էր այդ իրարանցման մէջ գտնւել, այդ սարսափելի փողոցներում, ուր կոխոտւում էին մարդկային փորձութիւնքը: Ուստի, թէև արդէն գրեթէ տասն անգամ հարցրել էր Քիլոնից այն ամենը, ինչ որ նա կարող էր գիտենալ, այլ ևս մէկ անգամ դարձաւ նրան.

— Իսկ նրանց քո աչքովը տեսար Ոստրիանոնում:

— Տեսայ, Վենուսի զաւակ, տեսայ օրիորդին, բարի լիզին, սուրբ Լիննոսին և Պետրոս առաքեալին:

— Հրդեհից առաջ:

— Հրդեհից առաջ, Միհր:

Բայց Վինիկիոսի սրտում կասկած ծագեց, արդեօք Քիլոնը սուտ չէ խօսում. ուստի ջորին կանգնեցնելով՝ նայեց սպառնալի հայեացքով ծերունի յոյնին և հարցրեց.

—Ի՞նչ էիր անում դու այնտեղ:

Քիլոնը շփոթեց: Ուղիղ է, ինչպէս շատերին, նրան ևս թւում էր, որ Հոռմի կործանւելով գալիս է նաև հոռմէական տիրապետութեան վերջը, բայց այդ վայրկեանին նա երես առ երես Վինիկիոսի հետ էր, և մտաբերեց, որ նա սաստիկ սպառնալիքով արգելել էր իրան լրտեսել քրիստոնեաներին և մանաւանդ Լիննոսին ու Լիգիային:

—Տէր,—ասաւ նա,—ինչո՞ւ ինձ չես հաւատում, որ նրանց սիրում եմ: Այո, եղիւ եմ Ոստրիանոնում, որովհետև կէս-քրիստոնեայ եմ: Պիռհոնը սովորեցրեց ինձ առաքինութիւնը գերադասել փիլիսոփայութիւնից, ուստի աւելի ու աւելի կաշուում եմ առաքինի մարդկանց: Եւ էլ, տէր, աղքատ մարդ եմ, և երբ դու, Յուլիտեր, Անտիոնումն էիր՝ յաճախ մեռնում էի սովից ու նըստում Ոստրիանոնի պատի տակ, որովհետև քրիստոնեաները թէև իրանք էլ աղքատ են, աւելի ողորմութիւն են բաժանում քան Հոռմի բոլոր մնացած ընակիչները միասին վերցրած:

Այս պատճառաբանութիւնը Վինիկիոսին գոհացուցիչ երևաց, և նա հարցրեց պակաս սպառնալի կերպով.

—Եւ չըգիտե՞ս, որտեղ էր այդ միջոցին ընակւում Լիննոսը:

—Պատժեցիր ինձ մէկ անգամ հետաքրքրութեանս համար, տէր, խիստ կերպով,—պատասխանեց յոյնը:

Վինիկիոսը լռեց և նրանք շարունակեցին ճանապարհը:

—Տէր,—ասաւ մի քանի ժամանակից Քիլոնը,—չէիր դոնի աղջկան, եթէ ես չըլինէի, բայց եթէ նրան գտնենք, չե՞ս մոռանայ խեղճուկ իմաստունին:

—Կըստանաս Ամերիոլայի մօտ՝ մի տուն այգի-
ով,—պատասխանեց Վինիկիոսը:

—Շնորհակալ եմ քեզնից, Հերակլէս: Այգի՞ով...
Շնորհակալ եմ քեզնից: Ո՛ր, այո, այգի՞ով:

Այժմ նրանք գնում էին Վատիկանեան բլրի մօ-
տով, որ հրդեհից կարմիր էր լուսաւորւած. բայց Նաւ-
մաքիայից յետոյ շրջեցին աջ, որպէս զի Վատիկանեան
դաշտը անցնելով՝ մօտենան գետին և անցնելով գետը՝
հասնեն Porta Flaminia¹: Յանկարծ Քիլոնը կանգնեց-
րեց ջորին և ասաւ.

—Տէր, մի բարի միտք ծագեց գլխումս:

—Ասա,—պատասխանեց Վինիկիոսը:

—Յանիկուլեան բլրի և Վատիկանի մէջտեղ, Ագ-
րիպպինայի պարտէզների հտերը, կան գետնափոր այ-
րեր, որտեղից քար ու աւազ էին հանում Ներոնի կըր-
կէսի շինութեան համար: Լսիր ինձ, տէր: Վերջին ժա-
մանակ հրեաները, որոնց թիւը, ինչպէս գիտես, մեծ
է Անդրտիբերիսում, սկսել էին խիստ հալածել քրիս-
տոնեաներին: Յիշում ես, որ դեռ աստուածային Կլաւ-
դիոսի օրով այնտեղ այնպիսի խռովութիւններ տեղի
ունեցան, որ Կեսարը ստիպւած էր նրանց Հռոմից
վճռտել: Այժմ որ վերադարձել են և որ Աւգուստայի
հովանաւորութեան շնորհիւ իրանց ապահով են դրում,
աւելի յանդուգն կերպով են հալածում քրիստոնեանե-
րին: Ես այդ գիտեմ, ես տեսել եմ: Ոչ մի հրովարտակ
դեռ չէ հանւած քրիստոնեաների դէմ, իսկ հրեաները
ամբաստանում են նրանց քաղաքսպետի առջև, թէ

¹ Amerla կամ Ameriola (այժմ Ամելիա) Ումբրիայի քաղա-
քը Տիբերիսի ափին էր:

² «Քրմական դարպասը» գտնւում էր Հռոմի հիւսիսային
պարսպի մէջ և առաջինն էր Տիբերիոսի ձախ ափին:

մանուկներ են սպանում, էշ են պաշտում և քարոզում են մի վարդապետութիւն, որ ճանաչւած չէ ծերակոյտի կողմից. իսկ իրանք հրէաները ծեծում են նրանց և յարձակւում են նրանց աղօթատների վրա այնպիսի կատաղութեամբ, որ քրիստոնեաները հարկադրւած են նրանց երեսից թագնւել:

—Ի՞նչ ես կամենում ասել վերջապէս,—հարցրեց Վինիկիոսը:

—Այն, տէր, որ սինագոգաները—ժողովարանները բացարձակօրէն դոյութիւն ունին Անդրտիբերիսում, իսկ քրիստոնեաները, կամենալով խոյս տալ հալածանքներից, հարկադրւած են աղօթել թագուստի մէջ և ժողովւում են ձգած ամբարանոցներում, քաղաքից դուրս, կամ արենարիաներում: Նրանք, որոնք բնակւում են Անդրտիբերիսում, ընտրել են իրանց համար յատկապէս այն արենարիան, որը առաջ է եկել, երբ շինւում էին կրկէսն ու Տիբերիսի ամիրն կանգնած զանազան տները: Այժմ, երբ քաղաքը կործանւում է, անկասկած Քրիստոսի հետևողները աղօթք են անում: Նրանց մի անհամար բազմութիւն կը գտնենք այրերի մէջ. ուստի խորհուրդ եմ տալիս քեզ, տէր, որ ճանապարհին այնտեղ մտնենք:

—Չէ՞ որ ասացիր, թէ Լիննոսը հեռացել է Ոստրիանոն,—գոչեց անհամբեր Վինիկիոսը:

—Իսկ դու խոստացար ինձ Ամերիոլայի մօտ 'մի տուն այգիով,—պատասխանեց Քիլոնը.—ուստի կամենում եմ որոնել աղջկան ամեն տեղ, ուր յոյս ունիմ նրան գտնելու: Հրդեհի բռնկումից յետոյ կարող էին վերադառնալ Անդրտիբերիս. կարող էին պտտել քաղաքի շուրջը այնպէս, ինչպէս մենք ենք այժմ պտտում: Եթէ վերադարձել են, այն ժամանակ հրդուում եմ քեզ,

տէր, Պերսեփոնէով¹, որ կը գտնենք նրանց այրում աղօթելիս, իսկ ամենավատ պարագայում նրանց մասին տեղեկութիւններ կը ստանանք:

— Իրաւացի ես. առաջնորդիր ինձ, — ասաւ տրիրունը:

Քիլոնը, առանց մտածելու՝ ծուեց ձախ, բլրի կողմը:

Մի առ ժամանակ այդ բլրի լանջը ծածկեց նրանց աչքից հրդեհը, այնպէս որ թէև մերձաւոր բարձրութիւնները լոյսի մէջ էին, նրանք երկուսը գտնւում էին ստուերում: Թողնելով իրանց ետևում կրկէսը, ծըռւեցին այլ ևս ձախ և մտան մի տեսակ ձոր, ուր բոլորովին մութ էր: Բայց այդ մթութեան մէջ Վինիկիոսը նշմարեց բազմաթիւ սպալող լապտերներ:

— Ահա նրանք, — ասաւ Քիլոնը: — Այսօր աւելի շատ կը լինին, քան թէ երբևիցէ, որովհետև ուրիշ աղօթատները այրւել են կամ ծխով լի են, ինչպէս և ամբողջ Անգլոտիրերիսը:

— Այո, երգեցողութիւն եմ լսում, — ասաւ Վինիկիոսը:

Ճիշդ որ, բլրի մութ բացաձիւղից հասնում էին երգող մարդկանց ձայներ, իսկ լապտերները մէկը միւսի ետևից կորչում էին նրա մէջ: Բայց կողմնակի ձորերից առաջ էին գալիս նոր և նոր կերպարանքներ, այնպէս որ մի փոքր ժամանակից յետոյ Վինիկիոսն ու Քիլոնը գտնւեցին մարդկանց մի ամբողջ խմբի մէջ:

Քիլոնը իջաւ ջորուց և նշան տալով մի պատահու, որ մօտից գնում էր՝ ասաւ նրան.

1 Persephone — Հագէսի կինն ու Զևսի աղջիկը, ուրւականների աշխարհի տիրուհին էր, թագաւորում էր մեռած հոգիների և ստորերկրեայ աշխարհի հրէշների վրայ և իր ամուսնու հետ լըսում ու կատարում էր մարդկանց անէծքները:

— Բրիստոսի քահանայ եմ և եպիսկոպոս: Պահիր մեր ջորիները և կըստանաս իմ օրհնութիւնն ու մեղաց թողութիւնն:

Յետոյ, չըսպասելով պատասխանի՝ նրա ձեռքը խոթեց սանձերը, իսկ ինքը Վինիկիոսի հետ միացաւ գնացող խմբին:

Մի վայրկեանից նրանք մտան մի այր և սկսեցին լապտերների աղօտ լոյսով մուտք անցքով առաջ շարժել, մինչև որ հասան մի ընդարձակ քարանձաւ, որտեղ ըստ երևոյթին նորերս քար էին կտրում, որովհետև պատերը կաղմլած էին քարի նոր կոտրւածքներից:

Այստեղ աչքը աւելի էր տեսնում, քան անցքում, որովհետև բացի ճրագներից ու լապտերներից վառում էին ջահեր: Սրանց լոյսով տեսաւ Վինիկիոսը մի մեծ ամբոխ, որ ծնկաչոք վեր էր տարածել ձեռները: Լիզիային, Պետրոս առաքեալին, ոչ էլ Լիննոսին չըկարողացաւ ոչ մի տեղ նկատել. դրա փոխարէն նրան շրջապատում էին հանդիսաւոր ու յուզւած դէմքեր: Մի քանիսի վրա երևում էր սպասողութիւն, խռովութիւն, յոյս: Փայլը անդրադառնում էր վեր ուղղւած աչքերի սպիտակուցների մէջ. մի քանիսը երգեր էին երգում, միւսները կրճքերին էին խփում, բոլորի վրայից նկատւում էր, որ ամեն ըոպէ մի ինչ-որ արտասովոր բանի էին սպասում:

Այդ միջոցին երգեցողութիւնը դադարեց, և ժողովականների վրա, պատրհանում, որ առաջացել էր մի ահագին քարի հանելուց, Վինիկիոսը տեսաւ Կրիսպոսի ծանօթ դէմքը, կարծես կիսով չափ մտակորոյս, դռնատ, մոլեռանդ և խստահայեաց: Աչքերը նրա կողմը դարձան, կարծես սպասելով քաջալերիչ և յուսա-

դրական խօսքերի. իսկ նա խաչակնքելով ժողովականներին՝ սկսեց ասել շտապ, գրեթէ ճշացող ձայնով:

— Ապաշխարեցէք ձեր մեղքերը, որովհետեւ ժամը հասել է: Ահա ոճիրի և անառակութեան քաղաքի վրա, ահա նոր Բաբելոնի վրա Տէրը ոչնչացնող հուր է թափել: Հասել է դատի, բարկութեան և կործանման ժամը... Տէրը կրկին գալուստ խոստացաւ և շուտով կը տեսնէք Նրան: Բայց չի գայ արդէն իբրեւ Գառ, որ իր արիւնը զոհեց ձեր մեղքերի համար, այլ իբրեւ ահեղ դատաւոր, որ իր արդարադատութեամբ անդունդ կը նետէ մեղաւորներին և անհաւատներին... Վայ աշխարհին, վայ մեղաւորներին, որովհետեւ արդէն գթութիւն չի լինի նրանց համար: Տեսնում եմ Քեզ, Քրիստոս: Աստղերը անձրևի պէս թափւում են գետնին, արևը խաւարում է, գետինը անդունդներ է բաց անում և մեռածները յարութիւն են առնում. իսկ դու գալիս ես փողերի ձայներով և հրեշտակների գումարտակով, որոտումների և թնդիւնների մէջ: Տեսնում եմ և լսում եմ Քեզ, ո՛ր Քրիստոս:

Այստեղ նա լռեց և վեր դարձնելով դէմքը՝ թւում էր թէ դիտում էր մի ինչ-որ հեռաւոր և ահեղ բան: Իսկ այս միջոցին այրի մէջ լսեց խուլ թնդիւն, մէկ, երկու, տասը: Այդ սկսել էին փլչել այրւող քաղաքում տների ամբողջ շարքեր: Բայց քրիստոնեաների մեծ մասը այդ ձայներն ընդունեց իբրեւ ակներև նշան, որ ահեղ ժամը մօտենում է, որովհետեւ առանց այն էլ նրանց մէջ ընդհանրացած էր հաւատը դէպի Քրիստոսի մօտալուտ երկրորդ գալուստը և աշխարհի վախճանը, իսկ այժմ դա աւելի մեծացել էր քաղաքի հրդեհի պատճառով: Եւ ահա խռովութիւն տիրեց ժողովականների սրտերին: Բազմաթիւ ձայներ սկսեցին կրկնել. «Դատաստանի օրը... Ահա գալիս է»... Մի քանիսը

դէմքերը ծածկում էին ձեռներով, համողած լինելով, որ իսկոյն պետինը կըցնցւի իր հիմքերից և նրա բերանից դուրս կըգան դժոխային հրէշներ, մեղաւորներ լի վրա յարձակելու համար: Մի քանիսը գոչում էին. «Քրիստոս, ողորմիր մեզ: Փրկիչ, գթա՛ մեզ»... միւսները բարձրաձայն խոստովանում էին իրանց մեղքերը, մի քանիսն էլ վերջապէս միմեանց գիրկն էին ընկնում, որպէս զի օրհասական լուսէին որեւէ մտերիմ սիրտ ունենան իրանց կողքին:

Բայց կային և այնպիսիք, որոնց՝ կարծես երկինք ամբարձած, գերերկրային խնդութեամբ լի դէմքերը խռովութիւն չէին ցոյց տալիս: Տեղ տեղ լսեցին ճիչեր. այդ կրօնական յափշտակութեան մէջ մարդիկ սկսել էին անհասկանալի բառեր բացագանչել անհասկանալի լեզուներով: Մէկը քարանձաւի մութ անկիւնից կանչեց. «Զարթիր, ով որ քնած է»: Ամենից բարձրը հնչում էր կրիսպոսի աղաղակը. «Արթ՛ւն կացէք, արթ՛ւն կացէք»:

Բայց երբեմն լուսթիւն էր տիրում, կարծես բոլորը, կրծքի մէջ շնչները կտրած, սպասում էին, թէ ի՞նչ է լինելու: Եւ այն ժամանակ լսելի էր լինում փրկչող թաղերի հեռաւոր դղրդիւնը, որից յետոյ նորից բարձրանում էին հառաչանքներ, աղօթքներ, ճիչեր և գոչումներ. «Փրկի՛չ, ողորմի՛ր»: Երբեմն կրիսպոսը նորից ձայն էր արձակում և աղաղակում. «Հրաժարեցէք երկրային սիրուց, որովհետեւ Տէրը կըդատապարտէ նրանց, որոնք Իրանից աւելի կանանց և երեխաներին էին սիրում: Վա՛յ նրան, ով սիրեց ստեղծւածքը Ստեղծողից աւելի, վա՛յ հզօրներին, վա՛յ հարուստներին, վա՛յ անառակներին, վա՛յ տղամարդկանց, կանանց և մանուկներին»:

Յանկարծ առաջւանից մեծ թնդիւն դղրդացրեց

քարահանքը: Ամենքը գետին փուկեցին, ձեռները խաշած և տարածելով, որպէս զի այդ նշանով պաշտպանւեն չար ոգիներէր: Տիրեց լուսթիւն, որի միջից լսուում էին միայն արագացած շնչառութիւններ, զարհուրած շշուկներ—«Յիսո՛ւս, Յիսո՛ւս, Յիսո՛ւս», և տեղ-տեղ մանկական լաց: Եւ այդ միջոցին այդ մարդկային փուած ամբոխի վրա մի խաղաղ ձայն ասաւ.

—Խաղաղութիւն ձեզ հետ:

Այս ձայնը Պետրոս առաքեալինն էր, որ մի րոպէ առաջ մտել էր քարանձաւը: Նրա խօսքերի ազդեցութիւնից երկիւղը մի ակնթարթում անհետացաւ, ինչպէս անհետանում է երկիւղը հօտի մէջ՝ երբ երեւում է հովիւը: Մարդիկ բարձրացան գետնից, մօտիկ կանգնածները սկսեցին սեղմւել նրա ծնկներին, կարծես նրա թևերի տակ հովանաւորութիւն սրոնելով. իսկ նա նրանց վրա պարզեց իր ձեռներն ու ասաւ.

—Ինչո՞ւ են երկնչում ձեր սրտերը: Ո՞վ ձեզանից կըզուշակէ, ինչ է կարող իրան պատահել, առաջ քան ժամը կըհասնէ: Տէրը հրով պատժեց Բաբելոնը. բայց ձեր վրա, որ մաքրւել էք մկրտութիւնով և որոնց մեղքերը քաւել է Գառի արիւնը, կըլինի Նրա ողորմութիւնը, և կըմեռնէք՝ Նրա անունը փառաբանելով, Խաղաղութիւն ձեզ հետ:

Կրիսպոսի ահարկու և անգութ խօսքերից յետոյ Պետրոսի խօսքերը պալատանի պէս ազդեցին ներկայ եղողների սրտերի վրա: Աստուծոյ երկիւղի փոխարէն հոգիներին տիրեց Աստուծոյ սէրը: Այդ մարդիկ գտան այնպիսի Քրիստոս, որպիսին սիրեցին առաքելական պատմութիւններից, ոչ թէ անողորմ դատաւոր, այլ քաղցրահայեաց և երկայնամիտ Գառ, որի գթասրտութիւնը հարիւրապատիկ գերազանցում էր մարդկային չարութիւնից: Թեթևութեան զգացմունքը ընդգրկեց

ամբողջ ժողովին, և յոյսը, երախտագիտութեան հետ
շաղկապւած՝ լցրեց սրտերը: Չայներ զանազան կողմե-
րից սկսեցին գոչել. «Մենք քո ոչխարներն ենք, հով-
ւիւր մեզ»։ մօտիկ եղողները ասում էին. «Մի թողնի
մեզ պատուհասի օրը», և չոգում էին նրա ծնկների
առջև. այս տեսնելով՝ Վինիկիոսը մօտեցաւ, բռնեց նրա
թիկնոցի ծայրից և գլուխը՝ թեքելով, ասաւ.

—Տէր, փրկիր ինձ: Որոհում էի նրան հրդեհի
ծխի մէջ ու մարդկային ճխլտոցի մէջ, և ոչ մի տեղ
գտնել չըկարողացայ. բայց հաւատում եմ, որ դու կա-
րող ես վերադարձնել նրան ինձ:

Իսկ Պետրոսը ձեռքը նրա գլխին դրեց ու՝

—Յուսահաւատ—ասաւ նա—և եկ իմ կտակից:

Գ Լ Ո Ի Խ Գ

Քաղաքը շարունակում էր այրւել: Մեծ կրկէսը ա-
ւերակ դարձաւ. իսկ յետոյ այն թաղերում, ուր ամի-
նից առաջ սկսեց հրդեհը, սկսեցին փլչել ամբողջ փո-
ղոցներ: Ամեն մի այգալիսի փլածքից հրեղէն սիւններ
էին վերանում մի քանի ժամանակ մինչև երկինք: Քա-
մին փոխեց իր ուղղութիւնը և փչում էր այժմ սաս-
տիկ ուժով ծովի կողմից, քշելով Caelius, Նաքւիլինեան
և Վիմինալեան բլուրների վրա կրակի, մեծ-մեծ կայ-
ծերի ու ածուխի ալիքներ: Սակայն արդէն սկսել էին
մտածել փրկութեան մասին: Տիգելլինոսի հրամանով,
որ երկու օր առաջ շտապել էր Անտիոնից, քանդում
էին տներ Նաքւիլինի վրա, որպէս զի կրակը, դատարկ
տեղերի հանգիպելով՝ հանդէձ ինքն իրան: Բայց դա

չնչին միջոց էր, որ ձեռք էր առնւած քաղաքի մնացորդները փրկելու համար, քանի որ աւելորդ էր անգամ մտածել այն թաղերը փրկելու մասին, որոնք արդէն վառւում էին: Միևնոյն ժամանակ հարկաւոր էր աղէտի ուրիշ հետևանքների առաջն առնել: Հռոմի հետ միատեղ ոչնչանում էին անհամար հարստութիւններ, ոչնչանում էր նրա բնակիչների ամբողջ կարողութիւնը, այնպէս որ պարիսպների շուրջը այժմ թափառում էին հարիւրաւոր հազարներով ամենայնատին աղքատներ: Արդէն երկրորդ օրը սովը սկսեց տանջել այդ մարդկային բազմութիւնը, որովհետև քաղաքի մէջ կիտւած ահագին մթերքները այրւում էին նրա հետ միասին, իսկ ընդհանուր իրարանցման ու վարչութեան լուծման միջոցին մինչև այդ օրը ոչ ոք չէր մտածել նոր մթերքներ մատակարարելու մասին: Միայն Տիգելլինոսի ժամանելուց յետոյ Ոստիա ուղարկւեցին համապատասխան պատւէրներ, իսկ մինչ այդ՝ աղգարնակութիւնը սկսել էր սպառնալի դիրք բռնել:

Aqua Appia-ի մօտի տունը, ուր ժամանակաւորապէս բնակւել էր Տիգելլինոսը, շրջապատել էին անթիւ կանայք, առաւօտից մինչև ուշ գիշեր գոչելով՝ «հաց և ապաստան»: Ի զուր պրետորիանները, որոնք կանչւած էին Via Salaria և Nomentana-ի մէջտեղ գտնող գլխաւոր պահականոցից, աշխատում էին մի կերպ կարգ պահպանել: Այս ու այնտեղ նրանց դիմադրում էին բացարձակօրէն, ղէնքը ձեռին, տեղ տեղ անգէն խուժանը ցոյց տալով այրւող քաղաքի վրա՝ գոչում էր. «սպանեցէք մեզ այս կրակի առջև»: Անլիծում էին Կեսարին, աւգուստիաններին, պրետորիանական ղինւորներին, և յուզմունքը ժամէ ժամ աճում էր, այնպէս որ Տիգելլինոսը, նայելով գիշերով քաղա-

քի շուրջը վառւած հաղարաւոր խարոյկներին, ասում էր ինքն իրան, թէ դրանք թշնամական բանակաների խարոյկներ են: Նրա հրամանով բացի ակիւրից բերեցին մեծ քանակութեամբ պատրաստի հացեր, որոնք վերցւած էին ոչ միայն Ոստիայից, այլ և բոլոր շրջակայ քաղաքներից ու գիւղերից. բայց երբ առաջին կարաւանը գիշերով հասաւ Յմպորիոն՝ ժողովուրդը կոտորեց գլխաւոր դարպասը Աւենտինի կողմից և սարսափելի ճխլտոց առաջացնելով՝ թալանեց մթերքը մի ականթարթում: Լուսնեակի լոյսով կռոււմ էին հացի համար, նրանց մեծ մասը տրորելով գետնին: Պատահաւորաւ պարկերից թափած ակիւրը ձիւնի պէս ծածկեց ամբողջ տարածութիւնը, սկսելով ամբարանոցներից մինչև Դրուսոսի ու Գերմանիկոսի կամարը, և խռովութիւնը այնքան տեւեց, մինչև որ ղինւորները չըշրջապատեցին բոլոր շինութիւնները և չըսկսեցին ետ մղել խուժանը նետերով ու նիզակներով:

Դեռ երբէք գալլերի և նրանց առաջնորդ Բրեննոսի արշաւանքից ի վեր Հռոմին չէր պատահել այսպիսի պատուհաս: Յուսահատութեամբ համեմատում էին այդ երկու հրդեհները: Բայց այն ժամանակ ողջ մնաց զոնէ Կապիտոլիոնը: Այժմ Կապիտոլիոնն էլ պատած էր սարսափելի հրեղէն պնակով: Մարմարը, ուղիղ է, չէր վառուում կրակից, բայց գիշերները, երբ քամին մի առ ժամանակ ցրւում էր բոցը, Յուպիտերի բարձրադիր տաճարի սիւնները երևում էին շիկացած և վարդագոյն, կրակւած ածուխի պէս փայլող շարքերով: Վերջապէս, Բրեննոսի ժամանակ Հռոմը կարգապահ, միապաշտ, քաղաքին ու տաճարներին նւիրւած ազգաբնակչութիւն ունէր, իսկ այժմ այրւող քաղաքի պարիսպների շուրջը թափառում էր մի բաղմալեզու, գըլխաւորապէս ստրուկներից ու աղատագիրներից բաղ-

կացած, կատաղած ու անկարգ ամբոխ, որ կարիքի ճնշման տակ պատրաստ էր իշխանութեան և քաղաքի վրա յարձակելու:

Բայց հէնց հրդեհի ահագնութիւնը լցնում էր սըրտերը զարհուրանքով և յայտնի չափով անգօր էր անում խուժանը: Կրակից յետոյ կարող էր վրա հասնել մի ուրիշ աղէտ—սոփն ու հիւանդութիւնը, որովհետեւ, կարծես անբախտութիւնը լրացնելու համար, սկսւել էին սարսափելի յուլիսեան շոգերը: Կրակից ու արևից եռացած օդը՝ անհնարին էր ներշնչել: Գիշերը ոչ միայն թեթևութիւն չէր բերում, այլ դառնում էր դժոխք: Առաւօտեան բացւում էր զարհուրելի ու չարագուշակ տեսարան: Մէջտեղ, ահագին բլուրների վրա, ահագին քաղաքը դղրդող հրաբուլխ դարձած, իսկ շուրջը, մինչև Ալբանական լեռները, մի անծայր բանակ, շինութիւններից, վրաններից, սայլերից, պատգարակներից կազմւած, ծխով, փոշիով ծածկւած, հրդեհի վրայով անցնող արևի շէկ ճառագայթներով լուսաւորւած, խօսակցութիւններով, աղաղակներով, սպառնալիքներով, ատելութեամբ ու երկիւղով լցւած,—տղամարդկանց, կանանց և մանուկների հրէշաւոր դէմքեր: Քիւրիտների մէջ՝ յոյներ, Հիւսիսի բրդահներ, հրաչեայ ժողովուրդներ, աֆրիկացիք և ասիացիք. քաղաքացոց մէջ՝ ստրուկներ, ազատագիրներ,—մի ճշմարիտ մարդկային ծով, որ շրջապատել էր հրեղէն կղզին:

Ջանադան լուրեր ալեկոծում էին այդ ծովը, ինչպէս հողմը իսկական ալիքը: Կային նպաստաւոր և աննպաստ լուրեր: Պատմում էին հացի ու հալուստի անհամար մթերքների մասին, որ պիտի Նմպուրիոն հասնէին և ձրի բաժանւէին: Նոյնպէս պատմում էին, որ Կեսարի հրամանով ասիական և աֆրիկական նահանգներից պէտք է գլուսւեն բոլոր հարստութիւնները, և

այս եղանակով հաւաքւած գանձը կը բաժանուի հոռմի բնակիչներին մէջ, այնպէս որ ամեն մէկը կարողանայ կառուցանել սեփական տուն: Բայց միեւնոյն ժամանակ տարածւում էին և այնպիսի նորութիւններ, թէ բոլոր ջրմուղների ջրերը թունաւորւած են, և թէ Ներոնը կամենում է քաղաքը ոչնչացնել և բնաջինջ անել բոլոր բնակիչներին, մինչև ետինը, որպէս զի ինքը տեղափոխւի Յունաստան կամ Եգիպտոս և այնտեղից կառավարէ աշխարհը: Ամեն լուր տարածւում էր կայծակի արագութեամբ և ամեն մէկը հաւատ էր գտնում ռամիկ խուժանի մէջ, առաջացնելով յոյսի կամ բարկութեան բռնկումներ: Վերջապէս ինչ-որ տեղ ընդգրկեց այդ հազարաւոր թափառաշրջիկներին: Քրիստոնեաների հաւատը, թէ շուտով աշխարհը վերջանալու է կրակով, օրէցօր աւելի ու աւելի ընդհանրանում էր նաև աստուածների հետևողների մէջ: Մարդիկ քարանում էին կամ ցնորւում: Լուսնեակի շողերով լուսաւորւած ամպերի միջով շատերը աստուածներին էին տեսնում, որոնք դիտում էին երկրի կործանումը, և այն ժամանակ այդ մարդիկ ձեռները պարզում էին նրանց կողմը, գթութիւն հայցելով կամ անիծելով նրանց:

Այդ միջոցին զինւորները մի քանի բնակիչների օգնութեամբ շարունակում էին տնիւր քանդել Եսքուլիինի, Caelius-ի վրայ, նոյնպէս և Անգլատիբերիսում, որը այդ պատճառով մեծ մասամբ անվնաս մնաց: Բայց հէնց քաղաքի մէջ այրւում էին անհամար գանձեր, որ դարերի ընթացքում յաղթութիւններով դիզւած էին. գեղարուեստի անգին գործեր, հոյակապ նւիրատեղիներ և հռոմէական անցեալի ու հռոմէական փառքի ամենաթանկագին յուշարձաններ: Երևում էր, որ ամբողջ քաղաքից կը մնան միայն ծայրերին տեղաւորւած մի Յոհաննէս

քանի թաղերը և որ հարիւրաւոր հազարներ ֆնալու են առանց տուն ու տեղի: Մի քանիսը սակայն լուր էին տարածում, թէ ղինւորները տնիրը քանդում են ոչ թէ հրդեհը կանգնացնելու համար, այլ նրա համար, որ քաղաքից ոչինչ չըմնայ: Տիգելլինոսը ամեն նամակի մէջ աղաչում էր, որ Կեսարը գայ և իր ներկայութեամբ հանգստացնէ յուսահատւած ժողովուրդը: Բայց ներոնը միայն այն ժամանակ տեղից շարժեց՝ երբ հուրը կըպաւ «domus transitoria»-ին, և շտապում էր, որպէս զի բաց չըթողնէ վայրկեանը, երբ հրդեհը հասած էր գագաթնակէտին:

Գ Լ Ո Ւ Ն Դ

Մինչ այդ՝ կրակը հասաւ Via Nomentana, իսկ այնտեղից, քամու փոխւելով՝ դարձաւ Via Lata և Տիրերիսի կողմը, շրջապատեց Կապիտոլիոնը, տարածւեց մինչև Forum Boarium և ոչնչացնելով ամենը, ինչ որ առաջին յարձակման ժամանակ խնայել էր, նորից մօտեցաւ Պալատիոնին: Տիգելլինոսը, հաւաքելով սլրետորիանական բոլոր ուժերը, սուրհանդակ սուրհանդակի ետեից էր ուղարկում մօտեցող Կեսարին՝ ազդարարելով, որ նա ոչինչ բաց չի թողնի փառաւոր տեսարանից, որովհետև հրդեհը աւելի ևս սաստկացել է: Բայց ներոնը կամենում էր գիշերը ժամանել, որպէս զի աւելի կշտանար կործանւող քաղաքի տեսքով: Այդ նպատակով նա կանգ առաւ Aqua Albana-ի շրջակայքում և իր վրանը կանչելով Ալիտուրոս ողբերգուին՝ նրա օգ-

նութեամբ մշակում էր ձևերը, դէմքի արտայայտութիւնը, նայւածքը և սովորում էր համապատասխան շարժումներ, բորբոքւած վիճելով նրա հետ, թէ արդեօք «Ո՛ր նւիրական քաղաք, որ Իդայից՝ աւելի հաստատուն էիր երևում» խօսքերի ժամանակ պէտք է վեր բարձրացնէ հրկու ձեռները, թէ մէկով ֆորմինգը բռնելով՝ իջեցնէ նրան մարմնի ուղղութեամբ, իսկ բարձրացնէ միւսը: Եւ այս խնդիրը նրան այդ միջոցին բոլոր ուրիշներից աւելի կարևոր էր երևում: Տեղից շարժւելով վերջապէս միայն ժանգառքին՝ խորհուրդ հարցրեց նաև Պետրոնիոսից, արդեօք պատահարին նւիրւած ոտանաւորին չըկցէ՞ մի քանի փառահեղ անարգանքներ աստւածների հասցէին, և արդեօք այդպիսի բառեր, դասելով գեղարւեստի տեսակէտից, չլաւ է ինքն ըստ ինքեան դուրս թռչէին նմանօրինակ դրութեան մէջ մի մարդու բերանից, որ հայրենիքն է կորցնում:

Գրեթէ կէս դիշեր էր, երբ նա մօտեցաւ պարիսպներին իր անհամար արքունիքի հետ, որ բաղկացած էր պալատականների, սենատորների, ասպետների, ազատագիրների, ստրուկների, կանանց և մանուկների մըրողջ գունդերից: Ճանապարհի շուրջը կանգնեցրած էին զինւորական կարգով տասնեակեց հազար պրետորիաններ և հսկում էին նրա մուտքի հանգստութեան և ապահովութեան վրա, միևնոյն ժամանակ վայելուչ հեռաւորութեան վրա պահելով վրդովւած ժողովուրդը: Ժողովուրդը, ուղիղ է, անիծում էր, աղաղակում էր և սուլում էր թափօրը տեսնելով, բայց չէր համարձակւում նրա վրա յարձակւել: Շատ տեղերում սակայն լաւեցին սինլքորների ծափահարութիւններ, որովհետև

ներանք, ոչինչ չունենալով՝ ոչինչ էլ չէին կորցրել հըր-
դեհի մէջ, իսկ սպասում էին որ իրանց սովորականից
աւելի առատաձեռնութեամբ կըբաժանւի հաց, ձիթա-
պտուղ, շոր և դրամ: Վերջապէս թէ աղաղակներն ու
սուլոցները և թէ ծափահարութիւնները հաւասարապէս
խլացրեց փողերի և շեփորների ձայնը, որ հնչեց Տի-
գելլինոսի հրամանով: Ներոնը, անցնելով Ոստիական
դարպասը՝ մի րոպէ կանգ առաւ և ասաւ. «անտուն
ժողովրդի անտուն իշխան. ուր պիտի դնեմ գիշերս իմ
անբախտ գլուխը»: Յետոյ անցնելով Clivus Delphini,
բարձրացաւ իր համար պատրաստած սանդուխով Ասլ-
պիական ջրմուղի վրա, նրա ետեից աւգուստիանները
և երգիչների խումբը տաւիղներով, վիններով և երաժշ-
տական ուրիշ գործիքներով:

Եւ բոլորը շնչերը կտրեցին կրծքերի մէջ, սպասե-
լով՝ արդեօք չի՞ արտասանի որեւէ մեծ խօսք, որ սե-
փական ապահովութեան համար պէտք է գտնէր: Բայց
նա կանգնած էր հանդիսաւոր, լուռ, ծիրանէ թիկնոցը
հագին և ոսկէ դափնիներից պսակը գլխին, հայեացքը
բեռնելով կրակի կատաղած տարրի վրա: Երբ Տերպնո-
սը տաւ նրան ոսկէ վինը՝ նա աչքերը վեր բարձրա-
ցրեց դէպի լուսնեակի լոյսով շաղած երկինքը, կար-
ծեա սպասելով ոգևորութեան:

Ժողովուրդը ձեռներով ցոյց էր տալիս նրա վրա,
որ արիւնոտ փայլով շաղած էր: Հեռում վշտում էին
հրեղէն վիշապներ և այլուում էին յաւիտենական, ամենանւիրական յիշատակարանները, այլուում էր Հե-
րակլէսի տաճարը, որը կառուցել էր Եւանդերը¹, և

1 Evander — 'Օ տարի Տրովայի կործանումից առաջ մի պե-
լասդական դադութ հանեց Արկադիայի (այժմեան Մորէայում)
Պալլանտիոն քաղաքից և բնակեցրեց Լատինոնում Պալատինական
բլրի վրա, ուր յետոյ Հռոմ քաղաքն էր: Այդ իր շինած քաղաքը

Հռոմեացի տաճարը, որ դեռ Մերվիոս Տուլլիոսի օրով էր շինւած, և Նոմա Պոմպիլիոսի՝ տունը, և Վեստա-յի տաճարը հռոմէական պենատների հետ. բոցի քուլաների մէջ երևում էր երբեմն Կապիտոլիոնը: Այրւում էր Հռոմի անցեալը և ոգին, իսկ նա, Կեսարը, կանգնած էր վինը ձեռքին, ողբերգական դերասանի դէմքով և մտածելով ոչ թէ կործանող հայրենիքի, այլ թատերական դրութեան և զգածւած խօսքերի մասին, որոնցով ամենից լաւ կարող էր արտայայտել աղէտի մեծութիւնը, զարթեցնել ամենամեծ զարմանք և արժանանալ ամենաջերմ ծափահարութիւնների:

Նա ատում էր այդ քաղաքը, ատում էր նրա ազգարնակութիւնը, սիրում էր միայն իր երգերը և ոտանաւորները. ուստի սրտի մէջ ուրախանում էր, որ վերջապէս տեսաւ մի ողբերգութիւն այն ողբերգութեանը նման, որն ինքը նկարագրում էր: Բանագործը իրան երջանիկ էր զգում, ճարտասանը իրան ոգևորւած էր զգում, տալաւորութիւններ որոնողը կշտանում էր սարսափելի տեսարանով և հրճւանքով մտածում էր, որ մինչև անգամ Տրովայի կործանումը ոչինչ էր այդ հագին քաղաքի կործանման առջև: Այլ ևս ի՞նչ կարող էր փափագել: Ահա Հռոմը, աշխարհակալ Հռոմը այրւում է, իսկ նա ինքը կանգնած է ջրմուղի կամարների վրա, ոսկէ վինը ձեռքին, ամենքի համար տեսանելի, ծիրանազգեստ, զարմանք գրգռող, վսեմ և բանաստեղծական: Այնտեղ, ցածրում, խաւարի մէջ տրը-

նա անւանեց Palatium կամ Pallanteum; նա երաժշտութիւն, դիր, զանազան արհեստներ և մեհենական պաշտամունքներ սովորեցրեց լատիններին:

1 Մերվիոս Տուլլիոս (578—534 Ք. ժ. ա.) և Նոմա Պոմպիլիոս (715—672 Ք. ժ. ա.) Հռոմայեցոց աւանդական թագաւորներ են:

տնջում և մրրկում էր ժողովուրդը: Թող տրտնջայ: Դարեր կանցնեն, հազարաւոր տարիներ կը փոխւեն, իսկ մարդիկ կը յիշեն և կը փառաբանեն այդ բանաստեղծին, որ այսպիսի մի գիշեր երգում էր Տրուվայի անկումն ու հրդեհը: Ի՞նչ է ինքը Ապոլլոնը իր գոգաւոր ֆորմինգով:

Այստեղ նա ձեռները վեր բարձրացրեց և զարկելով լարերին՝ բացագանչեց Պրիամոսի խօսքերով.

--Ո՛ր իմ նախնիքների բուն, ո՛ր թանկագին որորան:

Նրա ձայնը բաց օդում, հրդեհի վշտոցի և հազարաւոր ամբոխի հեռաւոր գոչումների մէջ, թւում էր զարմանալի կերպով ողորմելի, դողդոջուն և թոյլ, իսկ դաշնակցութեան ձայնը հնչում էր ճանճի բղղոցի պէս: Բայց ջրմուղի վրա հաւաքւած սենատորները, աստիճանաւորներն ու աւգուստիանները գլուխները խոնարհեցին, ականջ դնելով լուռ յափշտակութեամբ: Իսկ նա երկար երգում էր և աւելի ու աւելի լարում իր ողբը: Այն միջոցներին, երբ նա դադար էր առնում շունչ առնելու համար, երգիչների խումբը կրկնում էր վերջին տները, յետոյ նորից Ներոնը վայր էր ձգում ուսից Ալիսուրիոսից իւրացրած շարժմունքով ողբերգական «սիրման»¹, զարկում էր լարերին և շարունակում էր երգել: Աւարտելով վերջապէս առաջուց հնարած երգը՝ սկսեց իրանից երգել, վեհ համեմատութիւններ որոնելով իրան առջև բացւող տեսարանի մէջ: Եւ նրա դէմքը սկսեց փոխւել: Նրան չը յուզեց, ուղիղ է, հայրենի քաղաքի կործանումը, այլ նա հարբեց և յուզւեց իր սեփական խօսքերի ոգևորութիւնից այն աստիճան,

1 Syrma—երկար, գետնին թրկող վերնազգեստ, որ հագնում էին ողբերգակ դերասանները:

որ յանկարծ վիճելով իջեցրեց ոտներն ի մօտ և վախժախեց լով «սիրմայի» մէջ՝ մնաց կարծես քարացած, նման Նիոբիդներին՝ այն արձաններից մէկին, որոնք զարդարում էին Պալատիոնի արքունիքը:

Կարճատե լուսնից յետոյ դղրուաց ծափահարութեանց մըրիկը: Բայց հեռում նրան պատասխանում էր ամբոխի ունոցը: Այժմ ոչ ոք այնտեղ չէր կասկածում, որ Կեսարն է հրամայել կրակ ձգել քաղաքը՝ տեսարանով զմայլելու և երգեր երգելու համար: Ներոնը լսելով այդ հարիւրաւոր հաղարների ձայնը՝ դարձաւ աւգուստիաններին տխուր, խոնարհութեամբ լի ժպիտով, ինչպէս մի մարդ, որին զրպարտում են, և ստաւ.

—Ահա թէ ինչպէս Քլիոթիաները գիտեն իմ և բանաստեղծութեան զինը:

—Անդգամներ, — պատասխանեց Վատինիոսը. — հրամայիր, տէր, պրետորիաններին յարձակել նրանց վրա:

Ներոնը դարձաւ Տիգելլինոսին.

—Արդեօք կարող եմ յոյս դնել զինւորների հաւատարմութեան վրա:

—Այո, աստուծային, — պատասխանեց պրէֆեկտը²:

Բայց Պետրոնիոսը ուսերը թափահարեց և ստաւ.

—Նրանց հաւատարմութեան, բայց ոչ նրանց թւի վրա: Մենք առժամանակ այստեղ, որովհետեւ այս-

1 Niobides—Նիոբէի որդիք, որոնց սպանեցին իրանց նկատելով Ապոլլոնն ու Արտեմիսը:

2 Praefectus—ամեն մի ատեանի, կառավարութեան կամ քաղաքի ղեկավար Այստեղ ենթադրւում է պրետորիանական պրէֆեկտը, որ սահմանեց Օգոստոսի օրով: Թւով երկու էին:

տեղ աւելի ապահով է. իսկ այս ժողովուրդը պէտք է հանգստացնել:

Նոյն կարծիքին էր նաև Սենեկան և կոնսուլ Լի-
կինիոսը: Իսկ այդ միջոցին ցածրում յուզմունքը ա-
ճում էր. ժողովուրդը զինւում էր քարերով, վրանների
ձողերով, սայլերի և քարշակների տախտակներով և
զանազան երկաթեղէնով: Մի փոքր ժամանակից մի
քանի կոհորտական՝ հրամանատարներ շտապով եկան,
ազդարարելով, որ ամբոխը հրում է և որ պրետորիան-
ները ամենամեծ ջանքերով հազիւ հազ են պահպանում
զինւորական գիծը և հրաման չունենալով յարձակե-
լու՝ չըզիտեն ինչ անեն:

—Աստուածներ,—ասաւ Ներոնը,—այս ի՞նչ գիշեր
է: Մի կողմից հրդեհ, միւսից՝ մարդկային կատաղած
ծով:

Եւ սկսեց դարձածքներ որոնել, որոնք ամենա-
վսեմ կերպով կարող էին արտայայտել այդ ըռպէի
անապահովութիւնը. բայց տեսնելով շուրջը գունատ
դէմքեր և անհանգիստ հայեացքներ՝ ինքն ևս վախե-
ցաւ:

—Տւեցէք ինձ մուգ թիկնոցը գլխանոցով,—գոչեց
նա.—միթէ ուղիղ որ բանը կարող է կուի հասնել:

—Տէր,—պատասխանեց անհաստատ ձայնով Տի-
գելլինոսը.—ես ամեն ինչ արի՝ ինչ որ կարող էի, բայց
վտանգը սաստիկ է... Սօսիր, տէր, ժողովրդի հետ և
խոստումներ արա նրան...

—Կեսարը պէտք է խօսէ գոեհիկ խուժանի հետ:
Թող այդ ուրիշը անէ իմ կողմից: Ո՞վ յանձն կառնէ
այդ:

1 Cohors—լեգէոնը բաժանւում էր 10 կոհորտների, 1000—
1200 մարդ ամեն մէկի մէջ:

—Ե՛ս,—ձայն տւաւ հանգիստ կերպով Պետրոնիոսը:

—Գնա՛, բարեկամ. դու ամեն նեղութեանս մէջ ամենահաւատարիմն ես... Գնա՛ և խոստումներ մի խնայի:

Պետրոնիոսը դարձաւ պալատականներին անփոյթ և հեղնական դէմքով և ասաւ.

—Այստեղ ներկայ եղող սենատորներն ու բացի նրանցից Պիսոնը, Ներւան և Սենեկիոնը՝ կըզան ինձ հետ:

Ապա նա ծանր քայլերով իջաւ ջրմուղից. իսկ նրանք, որոնց անունները տւաւ, հետևում էին նրան թէև ոչ առանց տատանման, բայց մի որոշ վստահութեամբ, որ նրանց ազդում էր նրա հանդստութիւնը: Պետրոնիոսը կամարների ստորոտում կանգ առնելով՝ հրամայեց իր սպիտակ ձին մօտ բերել և հեծնելով՝ գնաց ընկերակիցների առջևից պրետորիանների խոր շարքերով դէպի սև, զղրղող խուժանը, անդէն, ձեռին ունենալով փղոսկրէ բարակ փայտ, որին սովոր էր յենւելու:

Եւ հասնելով այնտեղ՝ ձին քշեց ամբոխի մէջ: Շուրջը, հրդեհի լոյսով, երևում էին բարձրացրած ձեռներ, որոնք ամեն տեսակ զէնքով էին զինւած, բոր-

1 C. Calpurnius Piso ազնիւ բնաւորութեան մարդ էր. ժամանակակիցները նրան ուղում էին կայսր նստեցնելու նա ղեկավարում էր Ներոնի դէմ դաւադրութեանը, որ բացւեց, և նա տուժեց բռնի մահով 65 թ.—Nerva մի քանի անգամ կոնսուլի պաշտօն էր վարում. 96 թ. դառաւ կայսր. իր կառավարութեան միջոցին մի շարք օգտակար օրէնքներ հրատարակեց, թեթեացրեց հարկերի ծանրութիւնը և հաղիւ երկու տարի թագաւորելով՝ 98 թ. մեռաւ: —Herennius Senecio ժամանակակից ազատամիտ մարդկանցից մէկն էր և՛ 93 թ. դատապարտեց մահի:

բոքւած աչքեր, քրտնած դէմքեր և մռնչող, փրփրոտ շրթունքներ: Կատաղած ալիքը իսկոյն պատեց նրան և նրա ընկերակիցներին. այդ ալիքի ետև երևում էր կարծես գլուխների ծով՝ շարժուն, եռացող, ահռելի:

Աղաղակները աւելի ևս սաստկացան և փոխւեցին ոչ-մարդկային մռնչիւնի. ձողեր, եղաններ և մինչև անգամ սուրեր երերում էին Պետրոնիոսի գլխին. կողպտիչ ձեռներ պարզւում էին նրա ձիու սանձերի և նրա կողմը. իսկ նա աւելի ու աւելի խոր էր գնում, սառնասիրտ, անտարբեր արհամարհող: Երբեմն խփում էր փայտով ամենայանդուզների գլուխներին, կարծես թէ իր համար ճանապարհ բաց անելիս լինէր սովորական ճխտոցի մէջ, սակայն նրա այդ վստահութիւնը, այդ հանգստութիւնը ապշեցնում էին կատաղած ամբոխը: Նրան ճանաչեցին վերջապէս, և բազմաթիւ ձայներ սկսեցին գոչել.

— Պետրոնիոս: Arbiter elegantiarum! Պետրոնիոս:

— Պետրոնիոս, — լսեց ամեն կողմերից:

Եւ քանի կրկնւում էր այդ անունը, շուրջը դէմքերը դառնում էին պակաս ահռելի, իսկ աղաղակները պակաս կատաղի, որովհետև այդ վայելչակազմ պատրիկը թէև երբեք չէր աշխատել ժողովրդի սիրտը գրաւելու, սակայն նրա սիրելին էր: Մարդասէր և առատաձեռն մարդու անուն ունէր, և նրա հեղինակութիւնը մեծացաւ մանաւանդ Պետրոնիոս Սեկունդոսի դատի ժամանակից ի վեր, երբ նա բարեխօսել էր այն խիստ վճիռը մեղմացնելու համար, որով այդ պրէֆեկտի բոլոր ստրուկները մահի էին դատապարտւում: Առաւելապէս ստրուկները սիրում էին նրան այնուհետև այնպիսի անզուսպ սիրով, որպիսի սիրով ճնշւած ու թշւառ մարդիկ սովոր են սիրելու նրանց, որոնք ցոյց են տալիս իրանց գոնէ մի կաթիլ կարեկ-

ցութիւն: Բացի դրանից, ներկայ վայրկեանին աւելացել էր նաև հետաքրքրութիւնը, թէ ինչ է ասելու Կեսարի պատգամաւորը, որովհետև ոչ ոք չէր կասկածում որ Կեսարն է նրան դիտմամբ ուղարկել: Իսկ նա, հանելով վրայից իր սպիտակ, ամերին կարմիր եզրաւորւած տոգան՝ վեր բարձրացրեց նրան և սկսեց իր գլխի վրա երերել, նշան տալով, որ կամենում է խօսել:

— ԼՈՒ, ԼՈՒ, — գոչեցին ամեն կողմից:

Մի քանի րոպէից ճիշտ որ ամեն ինչ լուեց: Այն ժամանակ նա ուղղեց ձիու վրա և սկսեց խօսել հետո տարածւող, հանգիստ ձայնով:

— Քաղաքացիք, թող նրանք, որոնք իմ խօսքերը կըլսեն, կըկնեն իմ խօսքերը նրանց, որոնք աւելի հետու են կանգնած, և թող բոլորը իրանց պահեն մարդկանց պէս, ոչ թէ արեւանների գաղանների պէս:

— Լսում ենք, լսում ենք...

— Դէհ լսեցէք: Քաղաքը նորից կըկառուցւի: Լուկուլլոսի, Մեկենասի, Կեսարի և Ագրիպպինայի պարտէզները բաց կըլինեն ձեզ համար: Վաղւաճից կըսկսւի հացի, գինու և ձիթապտուղի բաժանումը, այնպէս որ ամեն մէկդ կըկարողանայ լցնել իր որովայնը մինչև որկորը: Յետոյ Կեսարը կըսարքէ ձեզ համար դեռ աշխարհիս երեսին չըտեսնւած խաղեր, որոնց ժամանակ ձեզ սպասում են մեծարքներ և նւէրներ: Աւելի հարուստ կըլինէք հրդեհից յետոյ՝ քան էիք հրդեհից առաջ:

Նրա պատասխանն էր մրմուռնջը, բը մէջտեղից այնպէս էր տարածւում ամեն կողմ, ինչպէս տարածւում են ալիքները ջրի վրա, երբ մէջը քար ես ձգում. մօտիկ կանգնածները նրա խօսքերը կըկնում էին հետու կանգնածներին: Ապա այս ու այնտեղ բարձրացան

աղաղակներ, բարկութեան թէ հաւանութեան, որոնք վերջապէս փոխւեցին մի ընդհանուր, ահագին աղաղակի.

—Panem et circenses!..¹⁾:

Պետրոնիոսը փաթաթւեց տոգայի մէջ և մի առժամանակ լսում էր լուռ, իր սպիտակ զգեստի մէջ մարմարէ արձան յիշեցնելով: Աղաղակը մեծանում էր, խլացնում էր հրդեհի ձայները, լսում էր ամեն կողմերից և աւելի ու աւելի հեռաւոր խորքերից. բայց երևում էր, որ դեսպանը այլ ևս բան ունէր ասելու, որովհետև սպասում էր:

Եւ վերջապէս նորից լռութիւն պատւիրելով բարձրացրած ձեռքով՝ նա գոչեց.

—Սոստանում եմ ձեզ panem et circenses. իսկ այժմ աղաղակեցէք ի պատիւ Կեսարի, որ ձեզ կերակրում է, հագցնում է, յետոյ գնացէք քնելու, իմ անփոխաններ, որովհետև շուտով կըսկսի լուսանալ:

Այս ասելով, նա շուռ տւաւ ձիու գլուխը և թեթեակի խփելով փայտով նրանց գլուխներին ու դէմքերին, որոնք նրա ճանապարհին էին կանգնած, ծանր հեռացաւ պրետորիանական զօրքերի շարքերը:

Մի փոքր անցած՝ նա ջրմուղի տակն էր: Վերելում նա գտաւ գրեթէ իրարանցում: Այնտեղ չէին հասկացել «panem et circenses» աղաղակը և կարծում էին, թէ դա զայրոյթի նոր բռնկում է: Մինչև անգամ յոյս չունէին, որ Պետրոնիոսը կըկարողանայ ազատւել, և այդ պատճառով Ներոնը, տեսնելով նրան՝ համարեա թէ մինչև աստիճանները վազեց և յուղմունքից դուրսատւած դէմքով սկսեց հարցնել.

—Ի՞նչ է: Ի՞նչ է այնտեղ: Արդէն կոխու է:

1 «Հաց և կրկէսներ»:

Պետրոնիոսը օդ շնչեց լի կրծքով, խոր յոգւոյ հանեց և պատասխանեց.

— Պոլլուքսը վկայ, այս ինչ քրտնած ու հոտած են: Մէկ ինձ «եպիլիմմա»¹ տւէք, ուշաթափւում եմ: Ապա դարձաւ կեսարին.

— Խոստացայ նրանց հաց, ձիթապտուղ, պարտէզների բացում և խաղեր: Պաշտում են քեզ նորից և փրփուրը շրթունքներին փառաբանում են քո անունը: Աստուածներ ի՞նչպիսի անախորժ հոտ ունի այս պլեբսը:

— Պրետորիաններս պատրաստ ունէի,— գոչեց Տիգելլինոսը.— և եթէ նրանց չըհանգստացնէիր, պոռացողները յաւիտեան կըլուէին: Ափսոս, կեսար, որ թոյլ չըտւիր ուժ գործ դնել:

Պետրոնիոսը նայեց խօսողին, ուսերը թափահարեց և ասաւ.

— Այդ դեռ կորած չէ: Թէկուզ վաղը կարող ես գործ դնել այդ:

— Ո՛չ, ո՛չ,— ասաւ կեսարը:— Կըհրամայեմ բաց անել նրանց համար պարտէզները և հաց բաժանել: Շնորհակալ եմ քեզնից, Պետրոնիոս: Խաղերը կըսարքեմ, և այն երգը, որ այսօր ձեզ համար երգեցի, կերդեմ հրապարակօրէն:

Այս ասելով՝ նա ձեռքը դրաւ Պետրոնիոսի ուսին, մի րոպէ շուռ մնաց և վերջապէս սառչելով՝ հարցրեց.

— Ուղիղն ասա. ի՞նչպէս էի քեզ երևում, երբ երգում էի:

— Արժանի էիր տեսարանին, ինչպէս տեսարանը արժանի էր քեզ,— պատասխանեց Պետրոնիոսը:

Ապա դարձաւ հրդեհի կողմը.

1 «Epilimma» — օծանելիք ճարպ է:

—Բայց նայենք այլ ևս,—ասաւ նա,—և հրաժեշտ տանք հին Հոռմին:

Գ Լ Ո Ի Խ Ե

Առաքեալի խօսքերը յոյս ներշնչեցին քրիստոնեաների հոգիներին: Աշխարհի վերջը նրանց միշտ մօտալուտ էր թւում, բայց սկսեցին այնուամենայնիւ հաւատալ, որ անեղ դատաստանը իսկոյն չի հասնի և որ նախ դեռ գուցէ տեսնեն Ներոնի իշխանութեան վերջը. այդ իշխանութիւնը նրանք Նեւի իշխանութիւն էին համարում և Աստծու պատիժ՝ վրէժխնդրութիւն կանչող նրա ոճիրների համար: Ուստի սրտները ամրապնդելով՝ նրանք աղօթքը վերջացնելուց յետոյ սկսեցին ցրւել գետնափորից, և վերադառնալ իրանց ժամանակաւոր ապաստանները, մինչև անգամ Անդրտիրբերիս, քանի որ լուրեր եկան, թէ կրակը, քամու ուղղութեան փոխելովը՝ դարձել էր նորից դէպի գետի կողմը և լափելով այս ու այնտեղ ինչ որ կարող էր՝ դադարել էր տարածւել:

Առաքեալը Վինիկիոսի և իրանց ետեից գնացող Քիլոնի ուղեկցութեամբ նոյնպէս թողեց գետնափորը: Նրիտասարդ տրիբունը չէր համարձակուում ընդհատել նրա աղօթքները և մի քանի ժամանակ հետևում էր լուռ, միայն աչքերով գթութիւն հայցելով և դողալով անհանգստութիւնից: Բայց դեռ ևս շատերը դալիս էին առաքեալի աջը և զգեստի ծայրը համբուրելու. մայրերը մեկնում էին նրան իրանց մանուկներին, միւսները չոգում էին մութ, երկար անցքի մէջ և վեր բարձրացնելով լապտերները՝ օրհնութիւն էին խնդրում, մի քա-

նիսը վերջապէս մօտից անցնելով՝ երգում էին, այնպէս որ մի յարմար ըռպէ՝ չըկար ոչ հարցնելու, ոչ էլ պատասխանելու համար։ Նոյնն էր նաև ձորի մէջ։ Միայն երբ դուրս եկան աւելի արձակ տարածութիւն, որտեղից արդէն տեսանելի էր այրւող քաղաքը, առաքեալը երեք անգամ խաչ հանելով նրա վրա՝ դարձաւ Վինիկիոսին և ասաւ.

—Մի անհանգստանայ։ Այստեղից մօտիկ է ֆոսորի խրճիթը, ուր կը գտնենք Լիզիային Լիննոսի և հաւատարիմ ծառայի հետ։ Քրիստոս, որ նրան քեզ համար է նշանակել, պահպանեց նրան քեզ համար։

Իսկ Վինիկիոսը տատանւեց և ձեռքով յենւեց ժայռին։ Անտիոնի ճանապարհը, պարիսպների շուրջը պատահած դէպքերը, կէծացած ծխի մէջ Լիզիայի հետապնդումը, անքնութիւնն ու չափազանց անհանգստութիւնը սպառել էին երիտասարդի ուժերը, իսկ նրանց մնացորդն էլ նա կորցրեց, իմանալով, որ այն իր համար ամենաթանկագին գլուխը մօտիկ է և որ մի քանի ըռպէից նրան կը տեսնէ։ Նրան տիրեց յանկարծ այնպիսի մեծ թուլութիւն, որ ընկաւ առաքեալի ոտները և գրկելով նրա ծնկները՝ մնաց այսպէս, չըկարողանալով մի խօսք արտասանել։

Իսկ առաքեալը, պաշտպանւելով շնորհակալութեան և պատւի նշաններից՝ ասաւ.

—Ո՛չ ինձնից, ոչ ինձնից, այլ Քրիստոսից։

—Ի՞նչ հզօրագոյն աստուածութիւն է,—լսեց ետեւից Քիլոնի ձայնը.—բայց չը գիտեմ, ինչ պէտք է անեմ ջորիները, որոնք այստեղ մօտիկ սպասում են։

—Վեր կաց և արի ինձ հետ,—ասաւ Պետրոսը, բռնելով երիտասարդի ձեռքից։

Վինիկիոսը վեր կացաւ։ Լուսնեակի լոյսով նկատւում էին արտասուքներ յուզմունքից գունատւած նրա

դէմքի վրա: Շրթունքները դողում էին, կարծես աղօթելիս լինէր:

— Գնանք, — ասաւ նա:

Բայց Գիլոնը նորից կրկնեց.

— Տէր, ի՞նչ պէտք է անեմ ջորիները, որոնք սպասում են: Գուցէ այս պատուելի մարգարէն գերադասում է ջորիով գնալ, քան ոտով:

Վինիկիոսը ինքն ևս չըզիտէր, ինչ պատասխանէ. բայց իմանալով Պետրոսից, որ բանւորի խրճիթը այնտեղից մօտիկ է՝ ասաւ.

— Տար ջորիները Մակրինոսի մօտ:

— Ների՛ր, տէր, որ քեզ յիշեցնում եմ Ամերիուլայի տան մասին: Այս զարհուրելի հրդեհի առջև կարելի է այդպիսի չնչին բանը մոռանալ:

— Կըստանաս այդ:

— Ո՛ր նուժա Պոմպիլիոսի թող, միշտ վստահ եմ եղել. իսկ այժմ, երբ խոստումդ լսեց նաև այս վեհանձն առաքեալը, չեմ յիշեցնում քեզ մինչև անգամ այն, որ խոստացել ես ինձ նաև այգի: Pax vobiscum! Ես քեզ կըգտնեմ, տէր: Pax vobiscum.

Իսկ նրանք պատասխանեցին.

— Եւ քեզ հետ:

Յետոյ երկուսն էլ շրջեցին աջ, բլուրների կողմը: Ճանապարհին Վինիկիոսը ասաւ.

— Տէր, սրբի՛ր ինձ մկրտութեան ջրով, որպէս զի կարողանամ Քրիստոսի ճշմարիտ հետևող անւանւել, որովհետև սիրում եմ Նրան հոգուս բոլոր ուժերով: Սրբի՛ր ինձ, սիրտս արդէն պատրաստ է: Եւ ինչ որ կըպատւիրէ ինձ՝ կանեմ. բայց դու ասա՛ ինձ, ի՞նչ եմ կարող աւելի անել:

— Սիրի՛ր մարդկանց եղբայրներիդ պէս, — պա-

տասխանեց առաքեալը, — որովհետև միայն սիրով կարող ես Նրան ծառայել:

— Այո: Ես այդ արդէն հասկանում եմ և զգում եմ: Մանուկ հասակումս հաւատում էի հոռմէական աստուածներին, բայց նրանց չէի սիրում. իսկ այս Միակին սիրում եմ այնպէս, որ ուրախութեամբ կը զոհեի նրա համար կեանքս:

Եւ սկսեց երկինքը նայել, կրկնելով յափշտակութեամբ.

— Որովհետև Նա միայն գոյութիւն ունի, որովհետև Նա միայն բարի է և ողորմած: Թող ոչ միայն այս քաղաքը, այլ ամբողջ աշխարհը կործանւելու լինի, Նրան միայն կը պաշտեմ և Նրան կը ճանաչեմ:

— Եւ նա կօրհնէ քեզ և քո տունը, — վերջացրեց առաքեալը:

Այդ միջոցին նրանք ծուեցին մի ուրիշ ձորակ, որի ծայրին երևում էր մի աղօտ լոյս: Պետրոսը նրա կողմը ցոյց տաւ ձեռքով և ասաւ.

— Ահա ֆոսորի խրճիթը, որ մեզ ապաստան տաւ, երբ հիւանդ Լիննոսի հետ վերադառնում էինք Ոստրիանոնից և չը կարողացանք հասնել Անդրտիբերիս:

Մի քիչ ժամանակից նրանք հասան: Խրճիթը աւելի շուտ մի քարանձաւ էր, լեռան ճեղքւածքի մէջ փորւած և դրսից պատով փակւած, որ կաւից և եղեգնից էր շարւած: Դուռը ծածկւած էր, սակայն պատուհան փոխարինող բացւածքի միջով երևում էր օջախի կրակով լուսաւորւած ներսը:

Մի ինչ-որ ահագին կերպարանք վեր կացաւ եկտորներին դիմաւորելու և սկսեց հարցնել.

— Ո՞վքեր էք:

— Քրիստոսի ծառաներ, — պատասխանեց Պետրոսը: — Խաղաղութիւն քեզ հետ, Ուրսուս:

Ուրսուսը խոնարհեց առաքեալի ոտների առջև, յետոյ ճանաչելով Վինիկիոսին բռնեց իր թաթերով նրա ձեռքը և մօտեցրեց իր շրթունքներին:

— Դ՞հա, տէր,— ասաւ նա:— Օրհնելի Գառի անունը այն ուրախութեան համար, որ կը պատճառես Կալլինային:

Այս ասելով՝ նա բաց արաւ դուռը, և նրանք մտան: Հիւանդ Լիննոսը պառկած էր ծղնօտի վրա, նիհարած դէմքով և փղոսկրի պէս դեղին ճակատով: Օջախի մօտ նստած էր Լիզլիան, ձեռքում բռնած փոքր ձկների մի շար, որ ինչպէս երևում էր՝ ընթրիքի համար էր նշանակւած:

Զբաղւած լինելով թելից ձկները հտ անելով, և այն համոզմունքի մէջ, թէ Ուրսուսն է մտնում, աչքերը բոլորովին չը բարձրացրեց: Բայց Վինիկիոսը մօտեցաւ և նրա անունը տալով՝ պարզեց նրան իր ձեռները: Այն ժամանակ նա արագ վեր թռաւ. զարմանքի և ուրախութեան փայլակը անցաւ նրա դէմքով, և անխօս, մի մանուկի պէս, որ երկար նեղութիւններից և փորձանքներից յետոյ զտնում է իր հօրը կամ իր մօրը՝ ընկաւ նրա բաց արած բազուկների մէջ:

Իսկ երիտասարդը գրկեց նրան և մի քանի ժամանակ սեղմում էր կրծքին, նոյնպէս այնպիսի յափշտակութեամբ, կարծես նա հրաշքով ազատւած լինէր: Բայց յետոյ, բազուկները արձակելով՝ նա իր ձեռներէ մէջ առաւ նրա քունքերը, համբուրում էր ճակատը, աչքերը և նորից նրան գրկում էր, կրկնում էր նրա անունը, յետոյ կռանում էր դէպի նրա ծնկները և ձեռները, ողջունում էր նրան, մեծարում էր և սլաշտում: Նրա ուրախութիւնը ուղղակի սահման չունէր, ինչպէս և նրա սէրն ու բախտաւորութիւնը:

Վերջը սկսեց նրան պատմել, ինչպէս շտապում

էր Անտիոնից, ինչպէս որոնում էր նրան պարիսպների տակ և տների մէջ, Լիննոսի տանը. որքան տանջւել ու մաշւել էր և որքան տառապանք էր քաշել՝ առաջ քան առաքեալը ցոյց տւաւ իրան նրա ասպատանը:

Բայց այժմ,—ասում էր նա,—երբ քեզ դտայ, ես քեզ չեմ թողնի այս կրակի և կատաղած ամբոխի մէջ: Մարդիկ այստեղ միմեանց սպանում են պարիսպների շուրջը, ստրուկները յուզւում են և յափշտակում. Աստուած միայն գիտէ, այլևս ինչպիսի փորձանքներ կարող են ընկնել Հռոմի վրա: Բայց ես կըփրկեմ քեզ և ձեզ բոլորիդ, ո՞ր իմ անգի՛նս... Արդեօք կամենում էք ինձ հետ գնալ Անտիոն: Այնտեղ նաւ կընստենք և կըհեռանանք Սիկիլիա: Իմ հողերը ձեր հողերն են, իմ տները ձեր տները: Լսիր ինձ: Սիկիլիայում կըգտնենք Աւլոսներին, կըվերադարձնեմ քեզ Պոմպոնիային և կըստանամ յետոյ քեզ նրա ձեռքից: **Չէ՞** որ դու, o carissima, չես վախենում ինձնից: Մկրտութիւնը դեռ ինձ չէ սրբել, բայց ահա հարցրո՞ւ Պետրոսին, արդեօք մի բուսկէ առաջ, այստեղ քեզ մօտ գալիս, չասացի՞, որ կամենում եմ Քրիստոսի ճշմարիտ հետևողը լինել, և արդեօք չե՞մ խնդրել իրանից, որ ինձ մկրտէ, թէկուզ Փոսորի այս խրճթի մէջ: Հաւատո՞ւ ինձ և հաւատացէք ինձ բոլորդ:

Լիգիան լսում էր նրա խօսքերը պայծառացած դէմքով: Ամենքը այստեղ, սկզբում հրեաների հալածանքների պատճառով, իսկ յետոյ հրդեհի և պատահարից առաջացած շփոթութեան պատճառով, ապրում էին իսկապէս շարունակ անապահովութեան և անհանգստութեան մէջ: Խաղաղ Սիկիլիա հեռանալը վերջ կըդնէր բոլոր նեղութիւններին և միաժամանակ բախտաւորութեան նոր դար կըբանար նրանց կեանքի մէջ: Եթէ Վինիկիոսը կամենար միայն իրան, Լիգիային վերցնել,

հաւանական է, աղջիկը կըդիմադրէր գայթակղութեանը, չըկամենալով ձգել Պետրոս առաքեալին և Լիննոսին. բայց Վինիկիոսը չէ՞ որ ասում էր նրանց. «Եկէք ինձ հետ. իմ հողերը ձեր հողերն են, իմ տները ձեր տները»:

Ուստի, խոնարհւելով դէպի նրա ձեռքը, որպէս զի նրան համբուրէ ի նշան հնազանդութեան՝ ասաւ.

—Քո օջախը՝ իմ օջախը:

Ասլա ամօթահարւելով, որ արտասանեց այն խօսքերը, որոնք հռոմէական սովորութեան համաձայն կրկնում էին նորահարսները միայն հարսանիքի ժամանակ, շիկնեց և կանգնած էր կրակի փայլի մէջ, գլուխը քաշ արած, անվստահ, չըլինի թէ իր խօսքերը վատ հասկացւեն:

Բայց Վինիկիոսի հայեացքի մէջ նկատուում էր միայն անծայր պաշտում: Այնուհետև նա դիմեց Պետրոսին և սկսեց նորից ասել.

—Հռոմը այրւում է Կեսարի հրամանով: Դեռ Անտիոնում գանգատուում էր, որ երբէք չէ տեսել մեծ հրդեհ: Բայց եթէ նա կանգ չառաւ այսպիսի ոճրի առջև, մտածեցէք, այլևս ինչ կարող է լինել: Ո՞վ գիտէ՝ արդեօք զօրքերը ժողովելով, չի՞ հրամայի կոտորել բնակիչներին: Ո՞վ գիտէ, ի՞նչպիսի պրոսկրիպցիաներ՝ տեղի կունենան. ո՞վ գիտէ, արդեօք հրդեհի պատահարից յետոյ չի՞ վրա հասնի տնային պատերազմի, սպանու-

1 Proscriptio—հարուստ և անւանի մարդկանց բանադրող ցուցակ: Առաջին անգամ մտցրեց Սուլլան: Բանադրւածներէ ա-նունները գրւում էին մի ցուցակի մէջ և հրապարակ դրւում, այնպէս որ այդ բանադրանքին ենթարկւածները օրէնքների պաշտպանութիւնից դուրս էին մնում. ամեն մէկ պատահող կարող էր նրանց սպանել. նրանց զաւակները կորցնում էին բոլոր պաշտօնները. իսկ գոյքը յարքունիս էր գրաւվում, աւելի ճիշդ՝ յօգուտ հրամանատարների և նրանց զինւորների:

թիւնների և սովի պատահարը: Ուստի թագ կացէք և թագ կացրէք Լիզիային: Այնտեղ խաղաղութեան մէջ սպասեցէք փոթորկի վախճանին և երբ կանցնի, վերադարձէք նորից ձեր սերմը սերմանելու համար:

Դրսից, Ager Vaticanus-ի կողմից, կարծես Վինիկիոսի երկիւղը հաստատելու համար, լաւեցին ինչ-որ հեռաւոր, կատաղութեան և զայրոյթով լի աղաղակներ: Այդ միջոցին հասաւ նաև խրճիթի տէր քարհատը և շտապով դուռը կողպելով՝ դռնէն.

—Մարդիկ միմեանց կոտորում են ներոնի կրկէսի մօտ: Ստրուկներն ու գլադիատորները յարձակւել են քաղաքացոյց վրա:

—Լսում էք, —ասաւ Վինիկիոսը:

—Չափը լցւում է, —ասաւ առաքեալը, —և տառապանքները ծովի պէս անծայր կը լինեն:

Յետոյ դիմեց Վինիկիոսին և ցոյց տալով Լիզիայի վրա՝ ասաւ.

—Ա՛ն այս աղջկան, որին քեզ համար Աստուծ է նշանակել, և փրկիր սրան. հիւանդ Լիննոսն ու Ուրսուսը թող նոյնպէս գնան ձեզ հետ:

Բայց Վինիկիոսը, որ սիրել էր առաքեալին իր անգուսպ հոգու բոլոր ուժերով, դռնէն.

—Երգում եմ քեզ, վարդապետ, որ քեզ այստեղ չեմ թողնի կորչելու:

—Եւ թող Տէրը օրհնէ քեզ քո մտադրութեան համար, —պատասխանեց առաքեալը. —Բայց միթէ չես լսել, որ Քրիստոս երեք անգամ կրկնեց ինձ լճի ափին. «Արածեցրու իմ գառները»:

Վինիկիոսը լռեց:

—Եւ եթէ դու, որին ոչ ոք չէ յանձնել իմ մասին հոգածութիւնը, ասում ես, որ չես թողնի ինձ այստեղ կորչելու, —լնչպէս ուղում ես, որ ես փախչեմ իմ հօ-

տից փորձութեան ժամին: Երբ ծովի վրա փոթորիկ էր և երբ մենք խռովում էինք մեր սրտերի մէջ, Նա չը թողեց մեզ. ի՞նչպէս ես, որ ծառայ եմ, չըպէտք է հետեւեմ իմ Տիրոջ օրինակին:

Այդ միջոցին Լիննոսը բարձրացրեց իր նիհարած դէմքը և հարցրեց.

— Եւ ի՞նչպէս ես, Տիրոջ փոխանորդ, չըպէտք է հետեւեմ քո օրինակին:

Վինիկիոսը սկսեց ձեռքը իր գլխով ման բերել, կարծես մաքառում էր ինքն իրան հետ կամ կռւում իր մտքերի հետ. ապա բռնելով Լիգիայի ձեռքից՝ առաւ մի ձայնով, որի մէջ հնչում էր հռոմէական զինուորի եռանդը.

— Լսեցէք ինձ, Պետրոս, Լիննոս և դու, Լիգիա: Ասում էի այն, ինչ որ թելադրում էր ինձ իմ մարդկային խելքը. դուք ուրիշ խելք ունիք, որ մտածում է ոչ թէ սեփական ապահովութեան, այլ Փրկչի պատւէրների մասին: Այո, ես այդ չըհասկացայ և սխալւեցի, որովհետեւ իմ աչքերից դեռ հանւած չէ փառը և նախկին բնութիւնը զարթնում է իմ մէջ: Բայց սիրում եմ Քրիստոսին և կամենում եմ Նրա ծառան լինել, և չը նայելով որ մտածում եմ աւելի մի ուրիշ բանի մասին, քան իմ սեփական գլխի մասին, ահա չոգում եմ ձեր առջև և երդւում, որ ես ևս կըկատարեմ սիրոյ պատւէրը և չեմ թողնի իմ հղբայրներին փորձութեան օրը:

Այս ասելով՝ նա չոգեց, և յանկարծ նրան տիրեց յափշտակութիւն. աչքերը և ձեռները վեր ուղղեց և սկսեց գոչել.

— Արդեօք հասկանում եմ քեզ արդէն, Քրիստոս, արդեօք արժանի՞ եմ Քեզ:

Ձեռները դողդողում էին, աչքերը փայլում էին

արտասուքներից, մարմինը ցնցւում էր հաւատի ուսիրոյ սարսուռից: Իսկ Պետրոս առաքեալը վերցրեց ջրով լի կաւէ ամփորան՝ և մօտենալով նրան՝ ասաւ հանդիսաւոր կերպով.

—Ահա մկրտում եմ քեզ յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, ամէն:

Այն ժամանակ կրօնական յաւիշտակութիւնը տիրեց բոլորին, Թւում էր նրանց, թէ խրճիթը լցւում է ինչ-որ գերերկրային լոյսով, թէ լսում են ինչ-որ գերերկրային երաժշտութիւն, թէ երկնքից իջնում են հրեշտակներ ի գումարտակներ, իսկ այնտեղ, բարձրում, խաչ է երևում և մեխերով ծակծկւած՝ օրհնող ձեռներ:

Իսկ դուրսը դղրդում էին կուռղ մարդկանց աղաղակներն և այլևող քաղաքի կրակի վշտոցը:

Գ Լ ՈՒ Խ Զ

Մարդկային բանականները տեղաւորւել էին Կեսարի պարտէզներում, որ առաջ Գոմիտիոսինն ու Ագրիպպինայինն էին, Մարսեան դաշտի վրա, Պոմպէոսի, Սալլուստիոսի և Մեկենասի պարտէզներում: Բռնւած էին պորտիկները, գնդակախաղի² համար նշանակւած շինւածքները, չքիղ ամառային տները և գաղաններ ի

1 Amphora—երկականջանի սափոր, որի մէջ ջուր, ձէթ, մեղր և մանաւանդ դինի էին պահում:

2 Յունաստանում և Հռոմում շատ ընդհանրացած էր գնդակ (թօփ) խաղալը: Խաղում էին ոչ միայն երեխաները, այլ և չափահասները: Այս զւարճութիւնների և մարզութիւնների համար առանձին հասարակական շինութիւններ կային:

համար կառուցւած սրահները: Սիրամարգները, ֆլամինգները, կարապներն ու ջայլամները, աֆրիկական վիթերն ու անտիլոպները, եղջերուներն ու այծեամները, որոնք պարտէզների զարդարանքի համար էին ծառայում, ամբոխի կերակուր դարձան: Սկսեցին Ոստիայից այնպէս առատ ուտելեղէն բերել, որ լաստերի ու զանազան նաւերի վրայով կարելի էր Տիրերիսի մէկ ափից միւսը անցնել, իբրեւ կամուրջով: Հացը բաժանում էին երեք սեստերց չըլսւած ցածր գնով, իսկ չքաւորներին՝ բոլորովին ձրի: Ամբարւած էր անհամար քանակութեամբ գինի, ձիթապտուղ և շագանակ: Լեռներից ամեն օր քշւում էին եզների և ոչխարների հօտեր: Հրդեհից առաջ Սուբուռայի ծակուծուկերում թագ կացող և հասարակ ժամանակ սովից մեռնող աղքատները այժմ աւելի լաւ էին ապրում քան առաջ: Սովի վտանգը վերջնականապէս հեռացւած էր, դրա փոխարէն աւելի դժւար էր թալանի, աւարառութեանց և բռնութեանց առաջն առնել: Թափառաշրջիկ կեանքը ապահովում էր աւազակների անպատիժ մնալը, մանաւանդ որ նրանք իրանց հրատարակում էին Կեսարի պաշտողներ և նրա պատւին ծափահարութիւններ չէին խնայում՝ ուր որ էլ երևում էր: Նաև քանի որ իրերի բերմամբ իշխանութիւնը լուծւած էր և միևնոյն ժամանակ նոյնպէս պակասում էր բաւական զինւորական ոյժ, որ կարող էր ինքնակամութիւնների առաջն առնել, այն ժամանակւայ ամբողջ աշխարհի տակուցքով բնակւած քաղաքում կատարւում էին այնպիսի բաներ, որոնք անցնում էին մարդկային երևակայութիւնը: Ամեն գիշեր տեղի էին ունենում կռիւներ, սպանութիւններ, կոնանց և պատանիների առևանգումներ: Porta Mugionis-ի մօտ, ուր կանգնում էին Կամպանիայից քշւած հօտերը, բանը արիւնհեղութիւնների էր հասնում, ո-

րոնց ժամանակ կոտորւում էին հարիւրաւոր մարդիկ: Ամեն առաւօտ Տիրբերիսի ասիները ծածկւում էին խեղդ-
ւած դիակներով, որոնց ոչ ոք չէր թաղում և որոնք,
շոգերի և հրդեհի տապի պատճառով արագ նեխւելով՝
լցնում էին օդը գարշահոտութիւններով: Ասլաստանի
տեղերում հիւանդութիւններ երևացին, և երկչոտները
դուշակում էին մեծ ժանտախտ:

Իսկ քաղաքը շարունակ այրւում էր: Միայն վե-
ցերորդ օրը հրդեհը, հանդիպելով Շաքւիլինի դատարկ
տարածութիւններին, ուր դիտմամբ քանդել էին բազ-
մաթիւ մեծամեծ տներ, սկսեց թուլանալ: Բայց կրակ-
ւող ածուխների կոյտերը դեռ լուսաւորում էին այն-
չէս սաստիկ, որ ժողովուրդը չէր կամենում հաւատալ,
թէ արդէն պատահարը վերջանում է: Ճիշդ էլ, Խօթնի-
րորդ վիշերը հրդեհը արծարծւեց նոր ոյժով Տիգեւլի-
նոսի շինութիւնների մէջ, բայց ճարակի պակասու-
թեան պատճառով տեւեց արդէն կարճ: Միայն այրւած
տները փռւլ էին գալիս դեռ այս ու այնտեղ, վեր նե-
տելով բոցեղէն լեզուներ և կայծէ սիւներ: Բայց տա-
կից ծանր վառւող ածխակոյտերը սկսեցին արդէն վե-
րեկից սևանալ: Երկինքը արևի մայր մտնելուց յետոյ
դադարեց լուսաւորւել արիւնոտ փայլով և միայն դի-
շեր ժամանակ ընդարձակ սև անապատի վրա վազվզում
էին կապոյտ լեզուներ, որոնք դուրս էին թռչում ած-
խակոյտերից:

Հոռմի տասնէչորս արւարձաններից մնացին հա-
զիւ չորսը, հաշւելով այս թւում և Անդրտիրերիսը:
Մնացածը լափեցին բոցերը: Երբ վերջապէս մոխիր դար-
ձան ածխակոյտերը՝ կարելի էր տեսնել, Տիրբերիսից
սկսած մինչև Շաքւիլին, ահագին սև, տխուր, մեռած
տարածութիւն, որի վրա ցցւած էին ծխնելոյղների
շարքեր գերեզմանատան դամբանական սիւների պէս:

Այդ սիւնների միջով շրջում էին մռայլադէմ մարդիկ, թէ թանկագին իրեր և թէ թանկագին մարդկանց ուկորները որոնելով, գիշերներով շները ոռնում էին մոխրակոյտերի և նախկին տների ածուխների վրա:

Կեսարի ցոյց տւած ամբողջ առստածեռնութիւնը և օգնութիւնը ետ չըպահեց ժողովուրդը չարախօսութիւններից և խռովութիւնից: Գոհ էր միայն աւազակների, ոճրագործների և անտուն աղքատների ամբոխը, որ կարող էր սրտի ուղածին չափ ուտել խմել և գրութել: Բայց ամենամօտիկ էակներ և կարողութիւն կորցնողներին չէր կարելի հաշտեցնել ոչ պարտէզների բացումով, ոչ հացի բաշխումով, ոչ էլ խաղերի ու նւէրների խոստումներով: Անբախտութիւնը չափազանց մեծ էր և չափազանց անլուր: Մի քանիսին, որոնց մէջ դեռ չէր հանգել քաղաքի—հայրենիքի սիրոյ կայծը, յուսահատութեան էր հասցնում այն լուրը, թէ «Հռոմ» հին անունը պէտք է ջնջւի երկրի երեսից և թէ Կեսարը մտադիր է մոխրի վրա նոր քաղաք կառուցանել Ներոպոլիս անունով: Դժկամակութեան ակիքը ուռչում և մեծանում էր օրէցօր, և չընայելով աւգուստիանների շողոքորթութիւններին, չընայելով Տիգելլինոսի ստախօսութիւններին՝ Ներոնը, որ բոլոր նախորդ կայսրներից աւելի էր աշխատում ամբոխի սէրը գրաւելու, անհանգստութեամբ մտածում էր, որ պատրիկների և ծերակոյտի դէմ իր մղած մահի ու կեանքի խուլ կռւի մէջ կարող է նեցուկը կորցնել: Իրանք աւգուստիանները պակաս չէին շփոթւած, քանի որ ամեն մի առաւօտ կարող էր կորուստ բերել նրանց: Տիգելլինոսը մտածում էր մի քանի լեգէոններ կանչել Փոքր Ասիայից: Վատինիոսը, որ ծիծաղում էր մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ նրան ապտակ էին տալիս, կորցրեց

ծիծաղկոտ տրամադրութիւնը. Վիտելիոսը կորցրեց խորժակը:

Մի քանիսը միմեանց հետ խորհուրդ էին անում, ինչպէս հեռացնեն վտանգը, որովհետեւ ոչ ոքի համար գաղտնիք չէր, որ եթէ որեւէ յեղափոխութիւն ոչնչացնէ Կեսարին, աւգուստիաններինց ոչոք, բացի գուցէ Պետրոնիոսից, դուրս չի պրծնի շունչը բերանում: Չէ՞ որ իրանց ազդեցութիւններին էին վերագրում Ներոնի գժութիւնները, իրանց թելադրութիւններին՝ նրա կատարած բոլոր ոճրագործութիւնները, իրանց դէմ տեղութիւնը գրեթէ աւելի մեծ էր քան նրա դէմ:

Ուստի սկսել էին հնարներ մտածել, որպէս զի իրանցից հեռացնեն պատասխանատւութիւնը քաղաքը այրելու համար: Բայց կամենալով հեռացնել իրանցից այդ, պէտք էր մաքրել նաև Կեսարին կասկածանքներից,—այլ կերպ ոչ ոք չէր հաւատայ, որ իրանք չեն եղել պատահարի պատճառը: Տիգելլինոսը այդ նպատակով խորհուրդ էր անում Դոմիտիոս Աֆիրի հետ և մինչև անգամ Սենեկայի հետ, թէև նրան ատում էր: Պոպպէան, հասկանալով նոյնպէս, որ Ներոնի կորուստը կըլինէր նաև իր մահաւճիւղը, հարցնում էր իր հաւատարիմների և երբայական քահանաների կարծիքը—ամեն տեղ պնդում էին, թէ նա մի քանի տարուց ի վեր դաւանում է Նիովայի հաւատը: Ներոնը իր առանձին միջոցներն էր հնարում, յաճախ ահեղ, աւելի յաճախ խեղկատակային, և փոփոխակի մէկ երկիւղի մէջ էր ընկնում, մէկ զւարճանում էր մանուկի պէս, բայց նախ և առաջ տրտնջում էր:

Մէկ անգամ, Տիրերի՝ հրդեհից ազատւած տանը տեղի էր ունենում երկար և ապարդիւն խորհրդակցութիւն: Պետրոնիոսը այն կարծիքի էր, որ գլխացաւանքից ազատւելով՝ մեկնեն Յունաստան, իսկ յետոյ Եգիպտոս:

տոս և Փոքր Ասիա: Չէ՞ որ այդ ճանապարհորդութիւնը վաղուց մտադրւած էր. ի՞նչ հարկ կայ ետաձգել, քանի որ Հռոմում և՛ տխուր է, և՛ վտանգաւոր:

Կեսարը ոգևորութեամբ ընդունեց այս խորհուրդը. բայց Սենեկան մի րոպէ միտք անելով՝ ասաւ.

—Գնալ հեշտ է, բայց վերադառնալ յետոյ աւելի դժւար կըլինէր:

—Հերակլէսը վկայ,—պատասխանեց Պետրոնիոսը, —վերադառնալ կարելի է՝ ասիական լեգէոնների գլուխ անցած:

—Այդպէս կանեմ,—գոչեց Ներոնը:

Բայց Տիգելլինոսը սկսեց հակառակել: Չէր կարող ինքը ոչինչ հնարել, և եթէ Պետրոնիոսի միտքը իր գլուխը գար՝ կըյայտարարէր այդ իբրև միակ փրկարար միտք. սակայն նրա հոգսը այն էր, որ Պետրոնիոսը նորից միակ մարդը չերևայ, որ նեղ րոպէներին գիտէ ամենը և ամենքին փրկել:

—Լսիր ինձ, աստուածային,—ասաւ նա.—խորհուրդը կորստաբեր է: Առաջ քան կըհասնես Ոստիա, տնային կռիւը կըսկսւի. ո՞վ գիտէ, արդեօք աստուածային Օգոստոսի դեռ կենդանի մնացած կողմնակի սերունդներից որեւէ մէկը իրան կայսր չի՞ հրատարակի, և այն ժամանակ ի՞նչ կանենք, եթէ լեգէոնները նրա կողմը կանգնեն:

—Կանենք այն,—պատասխանեց Ներոնը,—որ առաջ սպառուի Օգոստոսի սերունդը: Քչերն են մնացել, ուստի նրանցից ազատւել հեշտ է:

—Այդ կարելի է անել, բայց միթէ նրանք են միայն վտանգաւոր: Իմ մարդիկը, հէնց երէկ, լսել են ամբոխի մէջ, թէ պէտք է որ կայսր լինի այնպիսի մէկը, ինչպիսին է Թրասէասը:

Ներոնը շրթունքները կծեց: Մի բոպէից սակայն աչքերը վեր բարձրացրեց և ասաւ.

—Անկուշտ և ապերախտ մարդիկ: Ունին բաւականին ալիւր և ածուխ, որի վրա կարող են լօշ թխել, այլ ևս ի՞նչ են ուզում:

Այս բանի վրա Տիգելլինոսը ասաւ.

—Վրէժխնդրութիւն:

Տիրեց լուռթիւն: Յանկարծ Կեսարը վեր կացաւ. վեր բարձրացրեց ձեռքը և սկսեց բեմբասել.

«Սրտերը վրէժ են խնդրում, իսկ վրէժը զոհ»...

Յետոյ ամեն ինչ մոռանալով՝ գոչեց պայծառացած դէմքով.

—Թող ինձ տախտակ տան և ստիլոս, որպէս զի ոտանաւորի այս տունը գրեմ: Երբէք Լուկանոսը նմանը չի հնարի: Արդեօք նկատեցի՞ք, որ հիւսեցի մի ակնթարթում:

—Ո՞ր անդուգական,—լսեցին մի քանի ձայներ:

Ներոնը ոտանաւորի տունը գրեց և ասաւ.

—Այո, վրէժը զոհ է պահանջում:

Ապա հայեացքը ման բերեց ներկայ հղողներին վրայով:

—Իսկ եթէ լուր տարածենք, որ այդ Վատինիոսն է հրամայել քաղաքը այրել, և նրան զոհենք ժողովրդի բարկութեանը:

—Ո՞ր աստուծայի՞ն: Ես ի՞նչ եմ որ...—գոչեց Վատինիոսը:

—Ճշմարիտ է: Հարկաւոր է որևէ բեղանից մեծը... Վիտելիոսը...

Վիտելիոսը գունատեց, բայց սկսեց ծիծաղել.

—Իմ ճարպը,—ասաւ նա,—կարող է միայն նորից արծարծել հրդեհը:

Բայց Ներոնը ուրիշ բան ունէր մտքում. նա ու-

րոնում էր մի այնպիսի զոհ, որ իսկ-որ կարողանար մարել ժողովրդի բարկութիւնը, և գտաւ նրան:

—Տիգեւլիւնոս,—ասաւ նա մի ըռպէից.—դ՛հա այրեցիր Հռոմը:

Ժողովականների մարմնով դող անցաւ: Հասկացան, որ Կեսարը այս անգամ դադարել է կատակ անելուց և որ մօտենում է դէպքեր ծնող ըռպէն:

Իսկ Տիգեւլիւնոսի դէմքը ծուեց՝ ինչպէս մի շան բերան, որ պատրաստ է կծելու:

—Այրեցի Հռոմը, բայց քո հրամանովը,—ասաւ նա:

Եւ նրանք սկսեցին իրար նայել երկու դեերի պէս: Այնպիսի լուռութիւն տիրեց, որ լսելի էր ատրիոնում թռչող ճանճերի բզզոցը:

—Տիգեւլիւնոս,—ձայն հանեց ներոնը,—արդեօք դու ինձ սիրում ես:

—Ի՞նչ գիտես, տէր:

—Նւիրիր քեզ ինձ:

—Աստուածային Կեսար,—պատասխանեց Տիգեւլիւնոսը.—ի՛նչու ես ինձ տալիս քաղցր խմիչքը, որ ինձ անհնարին է շրթունքներիս մօտեցնել: Ժողովուրդը տրտնջում է և յուզւում է, արդեօք կամենում ես որ պրետորեաններն ևս սկսեն յուզւել:

Սպառնալիքի զգացմունքը ճնշեց ներկայ եղողների սրտերը: Տիգեւլիւնոսը պրետորիանների պրէֆեկտ էր և նրա խօսքերը ուղղակի սպառնալիքի նշանակութիւն ունէին: Ինքը ներոնը հասկացաւ այդ և նրա դէմքը գունատւեց:

Այս միջոցին ներս մտաւ Կեսարի Եպոփրոդիտէս աղատագիրը, ազդարարելով, որ աստուածային Աւգուստան կամենում է տեսնել Տիգեւլիւնոսին և որ նրա մօտ մարդիկ կան, որոնց պրէֆեկտը պարտաւոր է լսել:

Տիգեւլիւնոսը պլուխ տւաւ Կեսարին և դուրս գնաց

հանգիստ ու արհամարհոտ դէմքով: Ահա, երբ կամենում էին նրան խփել, նա ատամները ցոյց տաւ, հասկացնել տաւ՝ թէ ինքը ո՛վ է, և գիտենալով Ներոնի երկչոտութիւնը՝ վստահ էր, որ աշխարհի այդ տէրը երբէք չի համարձակւի իր դէմ ձեռք բարձրացնել:

Իսկ Ներոնը մի րոպէ լուռ նստած էր, բայց տեսնելով, որ ներկայ եղողները իրանից որևէ խօսքի են սպասում, ասաւ.

— Մնուցեցի օձ ծոցիս մէջ:

Պետրոնիոսը ուսերը շարժեց. կարծես ուզում էր ասել, որ այդպիսի օձի գլուխը դժւար չէ ջախջախել:

— Ի՞նչ կասես, խօսիր, խորհուրդ տուր, — դռնից Ներոնը, նկատելով նրա շարժումը: — Միայն քեզ եմ հաւատում, որովհետև դու ուրիշներից աւելի խելք ունիս և սիրում ես ինձ:

Պետրոնիոսը արդէն լեզւի վրա ունէր — «Նշանակիր ինձ պրետորիանների պրէֆեկտ, և ես կըյանձնեմ Տիգելլինոսին ժողովրդի ձեռքը և կըխաղաղացնեմ մէկ օրւայ մէջ քաղաքը»: Բայց բնական ծուլութիւնը գերակշռեց: Պրէֆեկտ լինել նշանակում էր միայն կրել իր ուսերի վրա Կեսարի անձնաւորութիւնը և հազարաւոր քաղաքական գործեր: Եւ ինչի՞ն է իրան այդ աշխատանքը: Մի՞թէ աւելի լաւ չէ ոտանաւորներ կարդալ շքեղ գրադարանում, տնտղել վաղեր ու արձաններ կամ իր գրկումը աստուածային Նւնիկէի մարմինը բռնած՝ մատներով զննել նրա ոսկեգոյն մաղերը, և շրթունքները կռացնել դէպի նրա մարջանանման շրթունքները:

Ուստի ասաւ.

— Ես խորհուրդ եմ տալիս Աքայա գնալ:

— Ա՛հ, — պատասխանեց Ներոնը. — աւելի մեծ բանի էի սպասում քեզնից: Ծերակոյտը ինձ ատում է:

Երբ հեռանամ, թվ ինձ կըվստահացնէ, արդեօք չե՞ն աստատմբւի ինձնից և մէկ ուրիշին չեն հրատարակի կայսր: Ժողովուրդը առաջ ինձ հաւատարիմ էր, իսկ այժմ կերթայ նրանց ետևից... Հաղէսը վկայ, եթէ այս ծերակոյտն ու այս ժողովուրդը մէկ գլուխ ունենար...

—Թոյլ տուր քեզ ասել, աստուծային, որ կամենալով պահպանել Հռոմը՝ պէտք է պահպանել գոնէ մի քանի հռոմայեցի,—ասաւ ժպտալով Պետրոնիոսը:

Բայց Ներոնը սկսեց գանգատել.

—Ինչի՞ս են Հռոմը և հռոմայեցիք: Ինձ կըլսէին Աքայում: Այստեղ շրջապատում է ինձ միայն դաւադրութիւն: Ամենքը ինձ թողնում են. դուք ևս պատրաստ էք ինձ դաւաճանելու: Գիտեմ այդ, գիտեմ... Դուք մինչև անգամ չէք կարող մտածել, ինչ կասեն ձեր մասին յաջորդ դարերը, եթէ թողնէք ինձպիսի գեղարուեստագէտին:

Այստեղ նա խփեց իր ճակատին և գոչեց.

—Ճշմարիտ... Այս հոգսերի մէջ ինքս ևս մոռանում եմ, ինչ եմ ես:

Այս ասելով՝ նա դիմեց Պետրոնիոսի կողմը բոլորովին արդէն պայծառացած դէմքով:

—Պետրոնիոս, —ասաւ նա,—ժողովուրդը տրտընջում է. բայց եթէ վինը վերցնէի և նրանով դուրս գայի Մարսեան դաշտը, եթէ նրա համար երգէի այն երգը, որը ձեզ համար երգեցի հրդեհի ժամանակ, ի՞նչ ես կարծում, չէի՞ շարժի նրա սիրտը իմ երգեցողութեամբ, ինչպէս մի ժամանակ Որփէոսը շարժում էր վայրենի գազանների սիրտը:

Սրա վրայ Տուլլիոս Սենեկիոնը, որ շտապում էր վերադառնալ Անտիոնից բերած իր ստրկուհիների մօտ և որ վաղուց է անհամբերութիւն էր զգում, ասաւ.

—Անկասկած, Կեսար, եթէ միայն քեզ թոյլ տային սկսել:

—Գնանք Հելլադա, — գոչեց դժկամակութեամբ Ներոնը:

Բայց այս ըոպէին մտան Պոպպէան և Նրա հետ Տիգելլինոսը: Ներկայ եղողներ ղէմքերը ակամայ դարձան վերջինիս կողմը, որովհետև երբէք ոչ մի տրիումֆատոր¹ չէր մտած Կապիտոլիոն այնպիսի գոռոզութեամբ, ինչպէս գոռոզութեամբ սա կանգնեց Կեսարի առջև:

Յետոյ սկսեց խօսել ծանր և շեշտելով, երկաթի պէս հնչող ձայնով.

—Լսիր ինձ, Կեսար, որովհետև կարող եմ քեզ ասել՝ «գտել եմ»: Ժողովուրդը պահանջում է վրէժ և զոհ, բայց ոչ թէ մէկ, այլ հարիւրաւոր ու հազարաւոր: Արդեօք երբեիցէ լսել ես, տէր, ի՞նչ էր Քրիստոս, նա, որ Պոնտիոս Պիղատոսի ձեռքով խաչեց, և արդեօք դիտե՞ս, ի՞նչքեր են քրիստոնեաները: Չեմ ասել քեզ նրանց ոճիրների և անառակ ծէսերի, նրանց գուշակութիւնների մասին, թէ աշխարհը վերջանալու է հրով: Ժողովուրդը նրանց ատում է և կասկածում: Ոչ ոք նրանց չէ տեսել տաճարներում, որովհետև մեր աստուածներին չար ոգիներ են համարում. չեն երևում Stadium-ում², որովհետև արհամարհում են արշաւանք-

1 Triumphator—triumphus, յաղթական մուտք ստացող: Յաղթութիւնով հռչակւած զօրավարին թոյլ էր տրուում հանդիսաւոր կերպով մտնել Հռոմ: Նշանակւած օրը նա ծերակոյտի, զօրքի և ժողովրդի ուղեկցութեամբ մտնում էր Կապիտոլիոն միջնաբերդը, ոսկեղօծ, քառաձի կառքով, դափնիներով զարդարւած: Կառքում նրա ետևից կանգնած էր լինում պետական ստրուկը և ոսկէ սլաակ էր բռնում նրա գլխին: Կապիտոլիոնում նա գահաբանական մաղթանք էր կատարում և եղ էր զոհում Յուպիտերին:

2 Stadium—մարզաբան, ուր մրցում էին վազքի մէջ:

ները: Երբէք ոչ մի քրիստոնեայի ձեռները քեզ չեն
պատուել ծափահարութիւնով: Երբէք ոչ մէկը քեզ աստ-
ած չէ ճանաչել: Թշնամի են մարդկային ցեղին, թշ-
նամի են քաղաքին և քեզ: Ժողովուրդը տրտնջում է
քեզնից. բայց դու չես, Կեսար, Հռոմը այրել հրամայո-
ղը և ես չեմ նրա այրողը... Ժողովուրդը վրէժ է փա-
փագում, թող ստանայ: Ժողովուրդը արիւն ու խաղեր
է փափագում, թող ստանայ: Ժողովուրդը քեզ է կաս-
կածում—թող նրա կասկածանքները դառնան ուրիշ
կողմը:

Ներոնը լսում էր սկզբում զարմանքով: Բայց Տի-
գելլինոսի խօսքերը լսելով՝ նրա դերասանական դէմքը
սկսեց փոխել և ընդունել փոփոխակի բարկութեան,
կսկծի, կարեկցութեան, զայրոյթի արտայայտութիւն:
Յանկարծ նա վեր թռաւ և վրայից ձգելով տոգան, որ
իջաւ մինչև ոտները՝ երկու ձեռները վեր տարածեց և
մի քռալէ մնաց այսպէս լուռ:

Վերջապէս սկսեց ողբերգական ձայնով.

—Ձեւ, Ապոլլոն, Հերա, Աթէնէ, Պերսեփոնէ և
դուք բոլոր անմահ աստուածներ, ի՞նչու օգնութեան չը
հասաք մեզ: Ի՞նչ է արել այս դժբախտ քաղաքը այդ
անզգամներին, որ այսպէս անգութ կերպով սրան այ-
րեցին:

—Թշնամի են մարդկային ցեղին և քեզ,—ասաւ
Պոպպէան:

Իսկ ուրիշները սկսեցին գոչել.

—Արդարութիւն ցոյց տուր: Պատժիր հրդեհա-
ծիգներին: Իրանք աստուածները վրէժխնդրութիւն են
կանչում:

Իսկ նա նստած էր, գլուխը կրծքին քաշ արել և
շարունակում էր լռել, կարծես այդ իր լսած զազրելի

չարագործութիւնը իրան խլացրել էր: Բայց մի ըռպէից նա ձեռները թափահարեց և ձայն հանեց.

— Ի՞նչպիսի պատիժների և ի՞նչպիսի տանջանքների արժանի է այսպիսի ոճրագործութիւնը: Բայց աստուածները ինձ կըներշնչեն, և Տարտարոսի՝ ուժերի օգնութեամբ կըտամ իմ խեղճ ժողովրդին այնպիսի տեսարաններ, որ դարերի ընթացքում կըյիշէ ինձ երախտագիտութեամբ:

Պետրոնիոսի ճակատը ծածկւեց յանկարծ մշուշով: Մտածեց այն վտանգի մասին, որ պիտի ծանրանար Լիզիայի վրա, Վինիկիոսի վրա, որին սիրում էր, և այն բոլոր մարդկանց վրա, որոնց վարդապետութիւնը դրժում էր, բայց որոնց անմեղութեան մէջ համոզւած էր: Մտածեց նոյնպէս, որ կըսկսւի այնպիսի արիւնալից օրգիաներից մէկը, որպիսին չէին տանում նրա գեղարւեստասիրական աչքերը: Բայց նախ և առաջ ասաւ ինքն իրան. «Պէտք է փրկեմ Վինիկիոսին, որ կըխելազարւի, եթէ այն աղջիկը կորչի», և այս պատճառաբանութիւնը գերակշռեց ուրիշներից: Պետրոնիոսը լաւ հասկանում էր, որ սկսում է այնպիսի մի վտանգաւոր խաղ, որպիսին երբէք իր կեանքի մէջ չէր խաղացել:

Այնուամենայնիւ նա սկսեց խօսել ազատ և անփոյթ կերպով, ինչպէս սովորաբար խօսում էր, երբ քննադատում էր կամ ծաղրում Կեսարի և աւգուստիանների գեղարւեստագիտական հնարամունքները:

— Ուրեմն զոհերը գտե՛լ էք: Շատ բարի: Կարող էք նրանց արեաններն ուղարկել կամ հազցնել «սգաւոր տունիկաներ»: Նոյնպէս շատ բարի: Բայց լսեցէք ինձ: Իշխանութիւն ունիք, պրեստորիաններ ունիք, ուժ

1 Tartarus—ստորերկրեայ աշխարհ, դժոխքի անդունդ, ուր է միջի այլոց կալանաւորւած էին տիտանները:

ունիք,—եղէք ճակատախօս, գոնէ այն ժամանակ, երբ ոչ ոք ձեզ չէ լսում: Խաբեցէք ժողովուրդը, բայց ոչ ձեզ ինքներիդ: Մատնեցէք քրիստոնեաներին ժողովրդի ձեռքը, դատապարտեցէք նրանց ինչպիսի կուղէք տանջանքների. բայց գոնէ համարձակութիւն ունեցէք ձեզ ասելու, որ նրանք չեն Հռոմը այրողները... Փի՛: Անլանում էք ինձ arbiter elegantiarum. ուստի յայտարարում եմ ձեզ, որ չեմ տանում ողորմելի կոմեդիանոսներին: Փի՛: Ա՛հ, ինչպէս այս ամենը յիշեցնում է ինձ Porta Asinaria-ի մօտ եղած թատրոնական շինութիւնները, ուր դերասանները արւարձանների սինլքորների համար աստլածների և թագաւորների դերեր են խաղում, իսկ ներկայացումից յետոյ սխտորի վրա թըթու գինի են խմում կամ ծեծ են ուտում: Եղէք ճշմարիտ աստլածներ և թագաւորներ, որովհետեւ, ասում եմ ձեզ, կարող էք այդ ձեզ թոյլ տալ: Ինչ որ քեզ է վերաբերում, Կեսար, սպառնում էիր մեզ ապագայ դարերի դատաստանով. բայց մտածիր, որ նրանք վճիռ կարձակեն և քո մասին: Աստլածային Կլիո՞ւ. Ներոնը՝ աշխարհի տէրը, Ներոնը՝ աստլածը այրեց Հռոմը, որովհետեւ այնպէս հզօր էր երկրիս վրա, ինչպէս Զևսը Ուլիմպոսի վրա: Ներոնը՝ բանաստեղծը այնպէս էր սիրում բանաստեղծութիւնը, որ նրան զոհեց հայրենիքը: Աշխարհի սկզբից ոչ ոք այսպիսի մի բան չէ արել, այսպիսի մի բանի չէ յանդգնել: Երգեցնում եմ քեզ ինը Լիբեթրիդների՝² անունով, մի հրաժարւի այդպիսի փառքից, որովհետեւ քո մասին երգերը կըհնչեն մինչև դարերի վախճանը: Ի՞նչ կըլինի քո առջև Պրիամոսը,

1 Clio—պատմութեան մուսա:

2 Libethrides—ինը մուսաներ, որոնց քարանձաւը իր երկու աղբիւրներով գտնւում էր Էփիջի այլոց Լիբեթրիոնում, Հելիկոն լեռան արևմտեան ճիւղում:

ինչ Ագամեմնոնը, ինչ Աքիլլէսը, ինչ իրանք սաստած-
ները: Դիչ է ասել, թէ Հոռմը այրելը բարի գործ է,
այդ նաև մեծ ու անսովոր գործ է: Այն էլ ասում եմ
քեզ, որ ժողովուրդը քեզ վրա ձեռք չի բարձրացնի:
Այդ սո՛ւտ է: Համարձակութիւն ունեցիր. զգուշացիր
քեզ անարժան գործերից, որովհետև քեզ սպառնում է
միայն այն, որ ապագայ դարերը կարող են ասել. «Նե-
րոնը այրեց Հոռմը, բայց իբրև փոքրոգի կեսար և փոք-
րոգի բանաստեղծ՝ երկիւղից ուրացաւ այդ մեծ գործը
և յանցանքը ձգեց անմեղների վրա»:

Պետրոնիոսի խօսքերը սովորաբար մեծ տալաւո-
րութիւն էին գործում Նիրոնի վրա. սակայն այս ան-
գամ ինքը Պետրոնիոսը իրան չէր խաբում և հասկա-
նում էր, որ այն, ինչ որ ասում էր, վերջին միջոցն է,
որ, ուղիղ է, աջողակ դէպքում կարող է փրկել քրիս-
տոնեաներին, բայց աւելի հեշտ կարող է հէնց իրան
կորցնել: Բայց նա չըվարանեց, որովհետև խնդիրը այս-
տեղ միաժամանակ թէ՛ Վինիկիոսի մասին էր, որին
սիրում էր, և թէ՛ վտանգի մասին, որի հետ խաղում
էր: «Ոսկորները՝ ձգւած են», ասում էր ինքն իրան, և
կըտեսնենք, որչափ կապիկի մէջ սեփական կաշու եր-
կիւղը կըգերակշռէ փառքի սիրուց:

Եւ հոգու մէջ չէր կասկածում, որ այնուամենայ-
նիւ կըգերակշռէ երկիւղը:

Մինչ այդ՝ նրա խօսքերից յետոյ տիրեց լռու-
թիւն: Պոպլէան և բոլոր ներկայ հղողները նայում
էին ուշի ուշով Ներոնի աչքերի մէջ. իսկ սա սկսեց
շրթունքները վեր բարձրացնել, մօտեցնելով նրանց
գրեթէ ուղեներին, ինչպէս սովոր էր անելու, երբ որ

չըգիտէր ինչ սկսէ. վերջապէս խռովութիւնն և դժկամակութիւնը պարզ երևացին նրա դէմքին:

—Տէր,—գոչեց տեսնելով այդ՝ Տիգեւլիւնոսը,—թոյլ տուր ինձ հեռանալ. որովհետեւ երբ կամենում են քո անձը կորուստի մատնել և միևնոյն ժամանակ քեզ փոքրոգի կեսար, փոքրոգի բանաստեղծ, հրձիգ և կոմեդիանտ են անւանում, իմ ականջները չեն կարող տանել այդ խօսքերը:

—Տանուլ տւի,—մտածեց Պետրոնիոսը:

Բայց դառնալով Տիգեւլիւնոսի կողմը՝ չափեց նրան մի հայեացքով, որի մէջ նշմարւում էր բարձրատոհմ ազնւականի և վայելչակազմ մարդու արհամարհանքը դէպի մի սրիկայ. ապա ասաւ.

—Տիգեւլիւնոս, քեզ էր որ անւանեցի կոմեդիանտ, որովհետեւ կոմեդիանտ ես մինչև անգամ և՛ այժմ:

—Արդեօք նրա համար, որ չեմ ուզում քո զըրպարտութիւնները լսել:

—Նրա համար, որ անսահման սէր ես ցոյց տալիս դէպի կեսարը. իսկ մի ըոպէ առաջ սպառնում էիր նրան պրետորիաններովդ. այդ հասկացանք մենք ամենքս և կեսարը նոյնպէս:

Տիգեւլիւնոսը, որ չէր սպասում, թէ Պետրոնիոսը սեղանի վրա կըձգէ այսպիսի ոսկորներ, դունատւեց, գլուխը կորցրեց և պապանձւեց: Բայց սա՛ ճաշակի օրէնսդրի վերջին յաղթութիւնն էր ախոյեանի դէմ, որովհետեւ այդ ըոպէին Պոպպէան ասաւ.

—Տէր, ի՞նչպէս կարող ես թոյլ տալ, որ մինչև անգամ այդպիսի միտք անցնէ որևէ մէկի գլխով, և մանաւանդ որ մէկը համարձակւի բարձրաձայն արտասանել այդ քո ներկայութեամբ:

—Պատժիր յանդուգնին,—գոչեց Վիտելիոսը:

Ներոնը նորից բարձրացրեց շրթունքները ուրնգ-

ների մօտ և դարձնելով Պետրոնիոսի վրա իր կարծա-
տես ապակեփայլ աչքերը՝ ասաւ.

—Այդպէս ես վճարում ինձ այն բարեկամու-
թեան համար, որ ունէի քո վերաբերմամբ:

—Եթէ սխալում եմ, ապացուցիր ինձ այդ,—պա-
տասխանեց Պետրոնիոսը.—բայց իմացիր, որ ասում
եմ այն, ինչ որ թելադրում է ինձ սէրը դէպի քեզ:

—Պատիժ յանդուգնին,—կրկնեց Վիտելիոսը:

—Արա՛ այդ,—աղաղակեցին մի քանի ձայներ:

Ատրիոնում աղմուկ ու շարժում բարձրացաւ, ու
բովհետեւ մարդիկ սկսել էին քաշել Պետրոնիոսից:
Քաշեց նոյն իսկ Տուլլիոս Սենեկիոնը, նրա մշտական
ընկերը արքունիքում, և երիտասարդ Ներւան, որ մին-
չև այդ ժամանակ նրան ցոյց էր տալիս ամենաջերմ
մտերմութիւն: Մի ըսպէից Պետրոնիոսը ինքը մենակ
մնաց ատրիոնի ձախ կողմում և ժպիտը երեսին, ձեռ-
քով յարդարելով տողայի ծալքերը, դեռ սպասում էր,
ինչ կասէ կամ կըսկսէ Կեսարը:

Իսկ Կեսարը ասաց.

—Կամենում էք, որ սրան պատժեմ. բայց սա իմ
ընկերն է և մտերիմը. ուստի թէև սիրաս խոցեց՝ թող
գիտենայ, որ այս սիրտը մտերիմների համար ունի
միայն... ներողամտութիւն:

—Տանուլ տւի և կորած եմ,—մտածեց Պետրո-
նիոսը:

Եւ Կեսարը վեր կացաւ. խորհրդակցութիւնը վեր-
ջացած էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

Պետրոնիոսը տուն վերադարձաւ, իսկ Ներոնը Տիգելլինոսի հետ անցաւ Պոպպէայի ատրիոնը, ուր նրանց սպասում էին մարդիկ, որոնց հետ պրէֆեկտը նախօրօք խօսել էր:

Այնտեղ էին Անդրատիբերիսի երկու «ռաբրիներ», երկար հանդիսաւոր զգեստները հագին, խոյրերը գլխին, նրանց օգնական դպիրը, նաև Քիլոնը: Կեսարին տեսնելով՝ քահանաները յուզմունքից գունատւեցին և ձեռները դէպի ուսերը բարձրացնելով՝ խոնարհեցին գլխները մինչև ասփերը:

—Ողջոյն քեզ, արքաների արքայ և իշխանների իշխան, ասաւ աւագը.— ողջոյն քեզ, աշխարհիս պետ, ընտրեալ ժողովրդի խնամակալ և Կեսար, առիւծ մարդկանց մէջ, որի թագաւորութիւնը իբրև արևի լոյս է և իբրև Լիբանանու մայր, և իբրև աղբիւր, և իբրև ամառանի, և իբրև Յերիքոնի պալատան...

—Ինձ ասուած չէք անւանում,—հարցրեց Կեսարը:

Քահանաները աւելի սաստիկ գունատւեցին. աւագը նորից սկսեց.

—Քո խօսքերը, տէր, քաղցր են, որպէս խաղողի պտուղը և իբրև հասած թուղը, որովհետև Եհովան լըցրել է քո սիրտը բարութեամբ: Բայց քո հօր նախորդը, կայսր Կայոսը դաժան մարդ էր, և այնուամենայնիւ մեր պատգամաւորները նրան ասուած չէին անւանում, գերադասելով մահը օրէնքի խախտումից:

—Եւ Կալիգուլան հրամայեց ձգել նրանց առիւծների առջև:

—Ոչ, տէր. կայսր Կայսրը վախեցաւ Եհովայի բարկութիւնից:

Եւ դուինները բարձրացրին, որովհետեւ հօօր Եհովայի անունը նրանց սիրտ տւաւ: Վստահ լինելով նրա ուժի վրա՝ նրանք արդէն աւելի համարձակ նայում էին Ներոնի աչքերին:

—Մեղադրում էք քրիստոնեաներին Հռոմը այրելու մէջ,—հարցրեց Կեսարը:

—Մենք, տէր, մեղադրում ենք նրանց միայն, որ Օրէնքի թշնամիներ են, մարդկային ցեղի թշնամիներ, Հռոմի և քո թշնամիներ և որ վաղուց սպառնում էին քաղաքին և աշխարհին հրով: Մնացածը կըլրացնէ քեզ այս մարդը, որի շրթունքները չեն պղծում ստախօսութեամբ, որովհետեւ սրա մօր երակների մէջ հոսում էր ընտրեալ ժողովրդի արիւնը:

Ներոնը դիմեց Քիլոնին.

—Ո՞վ ես:

—Քո մեծարող, Ոսիրիս, և միւսնոյն ժամանակ խեղճ ստոյիկ:

—Ատում եմ ստոյիկներին,—ասաւ Ներոնը,—ատում եմ Թրասէասին, ատում եմ Մուսոնիոսին և Կոննուտոսին: Զղելի է ինձ նրանց խօսակցութիւնը, գեղարեւտի արհամարհանքը, նրանց յօժարակամ չքաւորութիւնը և անմաքրութիւնը:

—Տէր, քո ուսուցիչ Սենեկան հարիւրաւոր նոճէ սեղաններ՝ ունի: Կամեցիր միայն—և կունենամ երկու անգամ շատ: Ստոյիկ եմ՝ հարկադրւած: Զարդարիր, և լուսաճաճանչ, իմ ստոյիկութիւնը վարդերի պսակով և դիր նրա առջև գինով լի անօթը—և կերգեմ Անակրէ-

1 Այսպիսի սեղանները սաստիկ թանկ էին գնահատւում և շատ անգամ մի ամբողջ կալւածքից աւելի էին արժուած:

ոնտի տաղերը այնպէս, որ կըխլացնեմ բոլոր եպիկու-
րիաններին:

Ներոնը, որին դուր եկաւ «լուսաճաճանչ» մական-
ունը, ժպտաց և ասաւ.

— Հաւանում եմ քեզ:

— Այս մարդը այնքան արժէ, որքան ինքը կշռում
է, — գոչեց Տիգելլինոսը:

Իսկ Քիլոնը պատասխանեց.

— Լրացրո՛ւ, տէր, իմ կշիռը քո առատածեռնու-
թեամբ, եթէ ոչ քամին կըստանէ վարձատրութիւնս:

— Ճիշդ որ, սա չի կշռի Վիտելիոսից աւելի, — մէջ
բերեց Կեսարը:

— Աւաղ, Արծաթադեղն, իմ սրամտութիւնը անա-
գից չէ:

— Տեսնում եմ, որ քո Օրէնքը չէ արգելում քեզ
աստուած անւանել ինձ:

— Ո՛ր անմահ, իմ Օրէնքը դու ես. քրիստոնեանե-
րը ամբաստանում էին այդ օրէնքը և այդ պատճառով
ատեցի նրանց:

— Ի՞նչ գիտես քրիստոնեաների մասին:

— Արդեօք թոյլ կըտամ ինձ լաց լինելու, աստուա-
ծային:

— Ո՛չ, — ասաւ Ներոնը. — այդ ինձ ձանձրացնում է:

— Եւ եռապատիկ իրաւացի ես, որովհետեւ քեզ
տեսած աչքերը մէկ անգամ ընդ միշտ պէտք է չորա-
նան արտասուքից: Տէր, պաշտպանիր ինձ իմ թշնա-
միներից:

— Ոստիր քրիստոնեաների մասին, — ասաւ Պոպպե-
ան անհամբերութեան նշանով:

— Հրամայում ես, Իսիդ, — պատասխանեց Քիլոնը:

— Ահա մանկութիւնից ի վեր նւիրել եմ ինձ փիլիսո-
փայութեանը և որոնել եմ ճշմարտութիւն: Որոնում էի

նրան և՛ նախնի աստուածային իմաստունների մօտ, և՛ Աթէնքի ճեմարանում, և՛ ալեքսանդրիական Սերապէոնում¹: Լսելով քրիստոնեաների մասին՝ կարծում էի, թէ դա որևէ նոր դպրոց է, որտեղ կարող էի գտնել ճշմարտութեան մի քանի հատիկներ, և ծանօթացայ նրանց հետ, իմ սև օրին: Առաջին քրիստոնեան, որի հետ ինձ ճակատագիրը հանդիպեցրեց՝ Գլաւկոս բժիշկն էր Նէապոլից: Նրանից է եր ժամանակով իմացայ, որ նրանք պաշտում են մի ոմն՝ Քրիստոսի, որ իրանց խոստացել է ջնջել բոլոր մարդկանց և ոչնչացնել աշխարհիս բոլոր քաղաքները, իսկ իրանց թողնել, եթէ իրան կօգնեն ջնջել Դեկալիոնի զաւակներին: Այդ պատճառով է, տէր, որ նրանք ատում են մարդկանց, այդ պատճառով է որ իրանց ժողովներում անէծքներ են թափում Հռոմի և բոլոր տաճարների վրա, որոնց մէջ պաշտօն է մատուցւում մեր աստուածներին: Քրիստոս խաչւեց, բայց խոստացաւ նրանց, որ երբ Հռոմը կը ոչնչանայ հրով, այն ժամանակ կըգայ աշխարհ երկրորդ անգամ և կըտայ նրանց աշխարհիս իշխանութիւնը:

—Այժմ ժողովուրդը կըհասկանայ, ինչո՞ւ է Հռոմը այրւած, ընդմիջեց Տիգեւլլինոսը:

—Շատ բան է արդէն հասկանում,—պատասխանեց Քիլոնը,—որովհետեւ շրջում եմ պարտէզները, Մարսեան դաշտերը և սովորեցնում եմ: Բայց, եթէ ինձ մինչև վերջը լսել կուզենաք, կըհասկանաք, ինչ առիթ-

1 Աթէնքի ճեմարանում ուսուցանում էր Պլատոնը և նրանից յետոյ նրա աշակերտները. դա մի ընդարձակ պարտէզ էր ճեմելիքներով և մարմնամարզական հաստատութիւններով:—Serapeum —Սերապիս աստուծու տաճարը գտնւում էր Նեպոլիտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքում: Այստեղ գտնւում էր մի ընդարձակ դրազարան, որ, երբ Կեսարն առաւ այս քաղաքը, 40—70 հազար հատորից էր բաղկացած:

ներ ունիմ վրէժխնդիր լինելու: Գլաւկոս բժիշկը սկըզբում իմ առջև չէր բացում, թէ իրանց ուսմունքը պատուիրում է ատել մարդկանց: Ընդհակառակը, ասում էր ինձ, թէ Քրիստոս բարի աստուածութիւն է և թէ նրա ուսմունքի հիմքն է սէրը: Իմ փափուկ սիրտը չէր կարող ընդդիմադրել այսպիսի ճշմարտութիւնների, ուստի սիրեցի Գլաւկոսին և վստահացայ նրան: Բաժանում էի նրա հետ հացի ամեն մի պատառ, ամեն մի գրոշ, և գիտեմ, տէր, ինչպէս ինձ վճարեց: Ահա նէապոլից Հռոմ գալու ժամանակ, դանակը խրեց կողքս, իսկ իմ կնոջը, իմ գեղեցիկ և մատաղահաս Բերենիկէին, ծախեց ստրկավաճառներին: Եթէ Սոփոկլէսը գիտենար իմ գլխիս եկածը... բայց ի՞նչ եմ ասում. ինձ լսում է Սոփոկլէսից հանճարեղ մէկը:

— Խեղճ մարդ, — ասաւ Պոպպէան:

— Ով որ տեսել է Ափրոդիտէի դէմքը, խեղճ չէ, տիրուհի, իսկ ես տեսնում եմ այդ դէմքը: Բայց այն ժամանակ մխիթարութիւն որոնում էի փիլիսոփայութեան մէջ: Հասնելով Հռոմ, աշխատում էի տեսնել քրիստոնէական երէցների հետ, որ նրանցից արդարութիւն գտնէի Գլաւկոսի դէմ: Կարծում էի, որ կըստիպեն նրան վերադարձնել ինձ կինս... Ծանօթացայ նրանց քահանայապետի հետ, ծանօթացայ միւսի հետ ևս, որի անունը Պոդոս է և որ այստեղ բանտարկեաժ, իսկ յետոյ արձակեաժ է եղել. ծանօթացայ Զեբեդէոսի որդու հետ, ծանօթացայ Լիննոսի ու Կլետոսի և շատ ուրիշների հետ: Գիտեմ, որտեղ էին ապրում հրդեհից առաջ, գիտեմ, որտեղ են ժողովւում, կարող եմ ցոյց տալ մի գետնափոր Վատիկանեան բլրի վրա և մէկ գերեզմանատուն Նոմենատանական դարպասից դուրս, որտեղ կատարում են իրանց անառակ արարողութիւնները: Տեսել եմ այնտեղ Պետրոս առաքեալին, տեսել

եմ Գլաւկոսին, ինչպէս մորթում էր մանուկներին, որպէս զի առաքեալին նիւթ տար սրակելու ներկայ եղողների վրա, և տեսել եմ Լիգիային, Պոմպոնիա Գրէկինայի սանուհուն, որ պարծենում էր, թէ չըկարողանալով մանկական արիւնը բերել, բերում է սակայն մանուկի մահը, որովհետեւ հմայեց փոքրիկ Աւգուստային, քո դստերը, ո՞ Ոսիրիս, և քոնը, ո՞ Իսիդ:

— Լսում ես, Կեսար, — ասաւ Պոպպէան:

— Միթէ այդ կարող է լինել, — գոչեց Ներոնը:

— Կարող էի անձնական վիրաւորանքները ներել, — շարունակեց Քիլոնը. — բայց ձեր վիրաւորանքները լսելով՝ կամենում էի նրան դանակով խողխողել: Ափսոս, խանդարեց ինձ ազնիւ Վինիկիոսը, որ նրան սիրում է:

— Վինիկիոսը, չէ՞ որ աղջիկը նրանից փախաւ:

— Աղջիկը փախաւ, բայց նա որոնում էր նրան, որովհետեւ չէր կարողանում առանց նրան ապրել: Չընչին վարձատրութեամբ օգնում էի նրան որոնելիս և ես ցոյց տւի նրան այն տունը, ուր բնակւում էր Լիգիան քրիստոնեաների մէջ Անդրտիրերիսում: Միասին գնացինք այնտեղ, և մեզ հետ էր և՛ քո դօտեմարտիկ Կրոտոնը, որին ազնիւ Վինիկիոսը վարձել էր իր ապահովութեան համար: Բայց Լիգիայի ստրուկ Ուրսուսը խեղդեց Կրոտոնին: Այդ մարդը սարսափելի ուժ ունի, տէր, և այնպիսի հեշտութեամբ է ոլորում եղների գլխները, ինչպէս մէկ ուրիշը ոլորում է պուտի գլուխը: Աւլոսն ու Պոմպոնիան սիրում էին նրան դրա համար:

— Հերակլէսը վկայ, — ասաւ Ներոնը: — Այն մահկանացուն, որ խեղդել է Կրոտոնին, արժանի է Փորու մի վրա արձան ունենալու: Բայց սխալւում ես կամ

հնարում ես, որովհետև կրտսոնին սպանել է Վինիկիոսը դանակով:

— Ահա այդպէս են մարդիկ աստեղծներին խաբում: Ո՛ր տէր, ես ինքս տեսայ, ինչպէս կրտսոնի կողերը փշրտւում էին Ուրսուսի ձեռներում, որ յետոյ վայր գլորեց և Վինիկիոսին: Նրան էլ կըսպանէր, եթէ Լիզիան չըլինէր: Վինիկիոսը յետոյ երկար հիւանդ էր, բայց նրանք խնամում էին նրան, յոյս ունենալով, որ սիրուց քրիստոնեայ կը դառնայ: Եւ ճշմարիտ որ քրիստոնեայ դարձաւ:

— Վինիկիոսը:

— Այո՛:

— Գուցէ նաև Պետրոնիոսը, — հարցրեց շտապով Տիգելլինոսը:

Դիլոնը սկսեց կծկւել, ձեռները տրորել և ասաւ.

— Զարմանում եմ քո սրատեսութեան վրա, տէր: Ո՛ր, կարելի է, շատ կարելի է:

— Այժմ հասկանում եմ, ինչո՞ւ էր այնպէս պաշտպանում քրիստոնեաներին:

Բայց ներոնը սկսեց ծիծաղել:

— Պետրոնիոսը քրիստոնեայ... Պետրոնիոսը կեանքի ու զլարճութեան թշնամի՛: Յիմար միք լինի և միք կամենայ, որ այդ բանին հաւատամ, որովհետև պատրաստ եմ ոչնչի չը հաւատալ:

— Բայց ազնիւ Վինիկիոսը քրիստոնեայ դարձաւ, տէր: Նրդւում եմ այն փայլով, որ քեզանից է ցոլում, որ ճշմարիտ եմ ասում և որ ոչինչ ինձ այնպիսի զըզւանք չէ պատճառում, որպէս ստախոսութիւնը: Պոմպոնիան քրիստոնեայ է, փոքրիկ Աւլոսը քրիստոնեայ է, նոյնպէս և Լիզիան ու Վինիկիոսը: Հաւատարիմ ծառայում էի նրան, իսկ նա վարձատրելու փոխարէն, Գլաւկոս բժիշկի պահանջելով հրամայեց ինձ զանակո-

ծել, թէև ծեր եմ և հիւանդ էի ու անվաճ: Եւ երգւեցի Հադէսով, որ այդ նրան կը յիշեցնեմ: Ո՛ տէր, վրէժ-խնդիր եղիր նրանից իմ վիրաւորանքների համար, իսկ ես կը մատնեմ ձեր ձեռքը Պետրոս առաքեալին, և՛ Լին-նոսին, և՛ Կլեառոսին, և՛ Գլաւկոսին, և՛ Կրիսպոսին, նրանց երէցներին, և Լիգիային ու Ուրսուսին, ցոյց կը տամ նրանց հարիւրներով հազարներով, ցոյց կը տամ աղօթատները, գերեզմանոցները. ձեր բոլոր բանտերը չեն տեղաւորի նրանց: Առանց ինձ չէիք աջողի նրանց գտնել: Մինչև այսօր իմ անբախտութիւնների ժամանակ մխիթարանք էի որոնում միայն փիլիսոփայութեան մէջ, թող այժմ մխիթարանք գտնեմ այն շնորհների մէջ, որ ինձ վրա են թափւելու... Ծերացել եմ, իսկ կեանք չեմ վայելել, թող հանգստանամ:

— Կամենում ես ստոյիկ լինել՝ լի թասը առջևդ, — ասաւ Ներոնը:

— Ու՛ր որ քեզ ծառայութիւն է մատուցանում՝ հէնց դրանով թասը լցնում է:

— Ձեռք սխալում, փիլիսոփայ:

Բայց Պոպուլեան մտքից չէր հանում իր թշնամիներին: Ուղիղ է, նրա համակրութիւնը դէպի Վինիկիոսը մի ժամանակաւոր ցանկութիւն էր, որ արծարծւել էր նախանձի, բարկութեան և վիրաւորած ինքնասիրութեան ազդեցութեան ներքոյ: Սակայն երիտասարդ պատրիկի սառնութիւնը նրան խորը խոցից և լցրեց նրա սիրտը կատաղի թշնամանքով: Արդէն միայն այն, որ համարձակւել էր գերադասել իրանից ուրիշին, թւում էր իրան վրէժ պահանջող մի յանցանք: Ինչ որ Լիգիային է վերաբերում, ատիկ էր նրան առաջին իսկ վայրկեանից, երբ իրան խռովեց այդ հիւսիսային շուշանի գեղեցկութիւնը: Պետրոնիոսը, որ

ասում էր աղջկայ չափազանց նեղ ազդրերի մասին, կարող էր թելադրել ինչ որ ուզում էր կեսարին, ոչ թէ Աւգուստային: Վարպետ Պոպպէան մէկ հայեացքից հասկացել էր, որ ամբողջ Հռոմում միայն Լիզիան կարող է մրցել իր հետ և մինչև անգամ իրան յաղթել: Եւ այդ ըոպէից երդւել էր նրան կորցնել:

—Տէր,—ասաւ նա,—վրէժխնդիր եղիր մեր մահուկի համար:

—Շտապեցէք,—գոչեց Քիլոնը,—շտապեցէք, եթէ ոչ՝ Վինիկիոսը նրան կըթագցնէ: Ես ցոյց կըտամ այն տունը, ուր նորից վերադարձան նրանք հրդեհից յետոյ:

—Կըտամ քեզ տասը մարդ և զնա իսկոյն,—ասաւ Տիգելլինոսը:

—Տէր, դու չես տեսել Կրոտոնին Ուրսուսի թաթերի մէջ. եթէ յիսունը տաս, ցոյց կըտամ տունը միայն հեռից: Բայց եթէ չէք կալանաւորի Վինիկիոսին էլ, ես կորած եմ:

Տիգելլինոսը նայեց Ներոնին:

—Արդեօք լաւ չէր լինի, ո՞ր աստուծային, մէկ անգամից վերջացնել մօրեղբօր և քեռորդու հետ:

Ներոնը մի ըոպէ մտածեց և պատասխանեց.

—Ոչ, ոչ այժմ... Մարդիկ չէին հաւատայ, եթէ ուզենայինք նրանց թելադրել, թէ Պետրոնիոսը, Վինիկիոսը կամ Պոմպոնիա Գրէկինան են հրդեհել Հռոմը: Չափազանց զեղեցիկ տներ ունէին... Այժմ ուրիշ զոհեր են հարկաւոր, իսկ նրանց հերթը աւելի ուշ կըգայ:

—Ուրեմն զինւորներ տուր ինձ, տէր, որ ինձ պահպանեն,—ասաւ Քիլոնը:

—Տիգելլինոսը կըհոգայ քո մասին:

—Առ ժամանակ կըքնակւես ինձ մօտ,—ասաւ պրէֆեկտը:

լուսկական անօթներն ու ալեքսանդրիական ապակե-
ղէնը և կորնթական պղնձեղէնը, գուցէ Ներոնը ուղիղ
որ մոռանար վիրաւորանքը: Պոլլուքսը վկայ: Եւ որ
մտածում եմ, թէ ինձնից էր միայն կախւած այժմ
պրետորիանների պրէֆեկտը լինել... Կըհրատարակէի
Տիգելլինոսին հրձիգ, ինչպէս որ է իսկապէս, կըղգես-
տաւորէի նրան սգաւոր սունիկայով, կըյանձնէի ժո-
ղովրդի ձեռքը, կըպաշտպանէի քրիստոնեաներին և կը
վերաշինէի Հռոմը: Ո՞վ գիտէ, մինչև անգամ, արդեօք
ազնիւ մարդկանց համար չէ՞ր սկսւի աւելի լաւ լինել:
Պէտք է այդ անէի, թէկուզ հէնց Վինիկիոսին ի նկա-
տի ունենալով: Եթէ աշխատոնքը չափազանց շատ լի-
նէր, նրան կըղիջանէի պրէֆեկտական պաշտօնը—և
Ներոնը չէր փորձի անգամ ընդդիմադրել: Թող այնու-
հետև Վինիկիոսը մկրտէր բոլոր պրետորիաններին և
նոյն իսկ իրան Կեսարին,—այդ ինձ ի՞նչ պէտք է վնա-
սէր: Ներոնը՝ բարեպաշտ, Ներոնը՝ առաքինի և գթա-
սիրտ, մինչև անգամ ծիծաղաշարժ տեսարան կըներ-
կայացնէր:

Եւ նրա անփութութիւնը այնչափ մեծ էր, որ
սկսեց ժպտալ: Բայց մի ըոպէից նրա միտքը ուրիշ
կողմ դարձաւ: Թւաց նրան, թէ Անտիոնուսն է և թէ
Պողոս Տարսոնացին իրան ասում է.

«Անւանում էք մեզ կեանքի թշնամի. բայց պա-
տասխանիր ինձ, Պետրոնիոս. եթէ Կեսարը քրիստո-
նեայ լինէր և վարւէր մեր վարդապետութեան համա-
ձայն, արդեօք ձեր կեանքը աւելի աներկիւղ և ապա-
հով չէ՞ր լինի»:

Եւ յիշելով այս խօսքերը՝ ասաւ ինքն իրան.

—Կաստորը վկայ: Որքան որ քրիստոնեայ այստեղ
մորթոտեն, այնքան նորերին կըդտնէ Պօլոսը, որով-
հետև եթէ աշխարհը չէ կարող հիմնւել անզգամութեան

ու ստորաքարշուժեան վրա, նա արդարացի է... Բայց
գուցէ և կարող է, քանի որ կանգնած է: Ես ինքս, որ
քիչ բան չեմ սովորել, չըսովորեցայ թէ ինչպէս պէտք
է մեծ անդգամ լինել, և այս պատճառով ստիպւած կը
լինիմ զարկերակս բաց անել... Բայց չէ՞ որ այդպէս
պէտք է վերջանար, և եթէ մինչև անգամ չըվերջանար
այսպէս, կըվերջանար այլապէս: Մեղքանում եմ Եւնի-
կէին և իմ միռննական վաղը, բայց Եւնիկէն ազատ
կըլինի, իսկ վաղը ինձ հետ կերթայ: Ահենորարը
ձեռք չի բերի նրան ոչ մի դէպքում: Մեղքանում եմ
նաև Վինիկիոսին: Սակայն, թէև վերջին ժամանակնե-
րս աւելի քիչ էի ձանձրանում, քան առաջ,—պատրաստ
եմ: Աշխարհիս երեսին իրերը գեղեցիկ են, բայց մար-
դիկ մեծ մասամբ այնպէս զարշիլի են, որ չարժէ
կեանքը տփսոսալ: Ով որ իմանում էր ապրել, նա
պէտք է իմանայ և մեռնել. թէև ազգուստիանների թւին
էի պատկանում, ես աւելի ազատ մարդ էի, քան նրանք
այնտեղ ենթադրում են:

Այստեղ նա ուսերը թափահարեց.

—Նրանք այնտեղ գուցէ մտածում են, որ այս
րոպէիս իմ ծնկները դողում են և երկիւղը գլխիս մա-
ղերը փշաքաղում է. իսկ ես, տուն վերադառնալով, կը
լողանամ մանուշակի ջրի մէջ, յետոյ իմ ոսկեծամբ
ինքն ինձ կօծէ և ընթրիքից յետոյ կըհրամայենք բարձ-
րաձայն երգել Ապոլլոնի այն օրհներգը, որը հնարել
է Անթեմիոսը: Ինքս մի օր տեսել եմ. մահի մասին
չարժէ մտածել, որովհետև նա առանց մեր օգնութեան
էլ մեր մասին մտածում է: Բայց մի զարմանալի բան
կըլինէր, եթէ ճշմարիտ գոյութիւն ունենային որևէ
Ելիսէական դաշտեր և նրանց վրա ուրաւականներ... Եւ-
նիկէն ժամանակով ինձ մօտ կըգար և կըթափառէինք

միասին ասֆոդելով՝ ծածկւած մարգագետիններում։
Կըգտնէի նոյնպէս աւելի լաւ ընկերութիւն, քան այս-
տեղ... Ի՞նչ խեղկատակներ են, ի՞նչ ձեռնածուներ են,
ի՞նչ գարշելի ընկերութիւն է առանց ճաշակի և փայլի։
Տասը arbitri elegantiarum կարգին մարդ չէին դարձնի
այս Տրիմալքիոններին։ Պերսեփոնէն վկայ. արդէն բա-
ւական են ինձ։

Եւ զարմանքով նկատեց, որ արդէն մի ինչ-որ
բան բաժանել է իրան այդ մարդկանցից։ Ճանաչում
էր նրանց լաւ և առաջ էլ գիտէր, ի՞նչ պէտք է նրանց
մասին մտածել, բայց այժմ նրան երևացին մի տեսակ
աւելի հեռացած և արհամարհանքի աւելի արժանի՝
քան առհասարակ։ Ուղիղ որ բաւական էին նրան։

Բայց յետոյ սկսեց քննել իր դրութիւնը։ Իր սրա-
տեսութեան շնորհիւ հասկանում էր, որ կորուստը չէ
սպառնում իրան անյապաղ։ Ներոնը միայն օգուտ էր
քաղել յարմար ըոպէից՝ մի քանի գեղեցիկ, վսեմ խօս-
քեր արտասանելու համար մտերմութեան, ներողամտու-
թեան մասին, և մի տեսակ կապեց դրանցով։ Այժմ
նա հարկադրւած պիտի լինի առիթներ որոնելու, իսկ
առաջ քան այդ գտնէ, կարող է բաւականին ժամա-
նակ անցնել։ Նախ և առաջ կըսարքէ խաղեր և կօգտւի
քրիստոնեաներից, — ասում էր իրան Պետրոնիոսը, —
չարժէ ոչ գլուխ ցաւեցնել, ոչ էլ կեանքի ընթացքը
փոխել։ Մերձաւոր վտանգը սպառնում է Վինիկիոսին։

Եւ այդ ըոպէից սկսեց մտածել միայն Վինիկիոսի
մասին, որին վճռեց փրկել։

Ստրուկնիւրը արագ տանում էին դեսպակը աւե-

1 Asphodelus — անախորժ, մոայլ տեսք ունեցող մի բոյս, որով, ըստ յունաց աւանդութեան, ծածկւած էր մի ընդարձակ դաշտ ստորերկրեայ աշխարհում։

րակների, ածխակոյտերի և ծխնիկոյղների միջով, որոնցով դեռ լցւած էր Կառինան. բայց նա հրամայեց նրանց աւելի շտապով վազել, որպէսզի շուտով լինի իր տանը: Վինիկիոսը, որի ինսուլան այրւել էր, բնակւում էր նրա մօտ և բարեբախտաբար տանն էր:

— Տեսել ես այսօր Լիգիային, — հարցրեց նրան Պետրոնիոսը շեմքին:

— Նրա մօտից եմ գալիս:

— Լսիր ուրեմն, ինչ եմ քեզ ասելու, և ժամանակ մի կորցնի հարց ու փորձ անելով: Այսօր Կեսարի մօտ վճռւած է քրիստոնեաների վրա ձգել Հռոմը այրելու յանցանքը. նրանց հալածանք և տանջանք է սպասուում: Կալանաւորուեմները ամեն ըտպէ կարող են սկսել: Վերցրու Լիգիային և իսկոյն փախէք, թէկուզ Ալպերի միւս կողմը կամ Աֆրիկա: Եւ շտապիր, որովհետեւ Պալատիոնից աւելի է մօտիկ մինչև Անդրտիրերիս՝ քան այստեղից:

Վինիկիոսը իսկապէս չափազանց զինւորական էր, որ ժամանակ կորցնէր զուր հարցմունքներով: Լսում էր կիտւած յօնքերով, կենտրոնացած և սպառնալի դէմքով, բայց առանց սարսափի: Երևում էր, որ առաջին զգացմունքը, որ բորբոքեց այդ բնաւորութեան մէջ վտանգի առջև, կռելու և պաշտպանւելու ցանկութիւնն էր:

— Գնում եմ, — ասաւ նա:

— Մի խօսք ևս. վերցրու ոսկով մի «կապսա»¹, վերցրու զէնք ու քո քրիստոնեայ ստրուկներից մի քանիսին: Եթէ հարկաւոր լինի, ձեռներից խլիր Լիգիային:

Վինիկիոսը արդէն ատրիոնի դռների մօտ էր:

1 Capsa—պայուսակ, արկղ:

—Ինձ տեղեկութիւն ուղարկիր ստրուկի բերանով,—գոչեց հեռացողի ետեւից Պետրոնիոսը:

Եւ մենակ մնալով՝ սկսեց ման գալ աստիճանը դարդարող սիւների երկարութեամբ, մտածելով այն բանի մասին, թէ ինչ էր լինելու: Գիտէր, որ Լիպիան և Լիննոսը հրդեհից յետոյ վերադարձել էին իրանց նախկին տունը, որ, ինչպէս և Անդրաթերիսի մեծ մասը չէր այրւել, և այս անբարեպատեհ հանգամանք էր, որովհետեւ այլապէս հեշտ չէր լինի գտնել նրանց ամբոխի մէջ: Բայց նա յոյս ունէր, որ այնպէս էլ ոչ ոք Պալատիոնում չըզիտէ, որտեղ են նրանք բնակւում, և որ ամենայն դէպքում Վինիկիոսը կըլանիսէ պրետորիաններին: Նոյնպէս նրա մտքով անցաւ, որ Տիգելլինոսը կամենալով մէկ անգամից բռնել որչափ կարելի է շատ քրիստոնեաներ, պէտք է ցանցը տարածէ ամբողջ Հռոմի վրա, այսինքն՝ բաժանէ պրետորիաններին փոքրիկ մասերի: Եթէ աղջկայ ետեւից կուղարկեն տասը մարդուց ոչ աւելի,—մտածում էր նա,—ինքը լիգիական հսկան կըփշրէ նրանց ոսկորները. իսկ ի՞նչ կըլինի, երբ նրան օգնութեան կըհասնէ Վինիկիոսը: Եւ այսպէս մտածելով՝ նա սիրտ առաւ: Ուղիղ է, դէնքով ընդդիմադրութիւն ցոյց տալ պրետորիաններին՝ այդ համարեա թէ միևնոյն էր թէ պատերազմ սկսել Կեսարի դէմ: Պետրոնիոսը պիտէր նոյնպէս, որ եթէ Վինիկիոսը խոյս տայ Ներոնի վրէժխնդրութիւնից, այդ վրէժխնդրութիւնը կարող է ընկնել իր վրա, բայց շատ հոգ չէր տանում այդ մասին: Ընդհակառակը, Ներոնի և Տիգելլինոսի հաշիւները խանգարելու միտքը նրան զւարճացնում էր: Վճռեց այդ նպատակի համար չըխնայել ոչ փող, ոչ մարդիկ, և քանի որ Պողոս Տարսոնացին քրիստոնեայ էր դարձրել զեռ Անտիոնում նրա ստրուկների մեծ մասը, ուստի կարող էր վստահ լինել, որ քրիս-

տոնէութի պաշտպանելու գործում կարող է յայս գնել նրանց պատրաստականութեան և անձնագոհութեան վրա:

Եւնիկէի գալուստը ընդհատեց նրա մտածմունքները: Նրա տեսքից Պետրոնիոսի բոլոր յուզմունքներն ու հոգսերը անհետ ցրւեցին: Մոռացաւ Կեսարին, որի շնորհից զրկւել էր, չնչինացած աւգուստիաններին, քրիստոնեաներին սպառնացող հալածանքը, Վինիկիոսին և Լիգիային, և միայն նրան էր նայում, որպէս այդ հրաշալի ձևերին երկրպագող զեղադէտ և որպէս սիրահար, որի համար այդ ձևերից սէր էր բուրում: Իսկ աղջիկը, թափանցիկ մանուշակագոյն *Coa vestis*¹ զգեստը հագին, որի տակից երևում էր նրա վարդագոյն մարմինը, իսկ-որ գեղեցիկ էր ասուածութեան պէս: Զգալով, որ զարմանք է գրգռում, և սիրելով նրան ամբողջ հոգով, միշտ նրա գուրգուրանքներին փափագող՝ Եւնիկէն սկսեց ուրախութիւնից շիկնել, կարծես ոչ թէ հարճ լինէր, այլ անմեղ կոյս:

— Ի՞նչ կասես ինձ, Քարիտ, — ասաւ Պետրոնիոսը՝ պարզելով նրան ձեռները:

Իսկ նա, գէպի այդ ձեռները խոնարհելով գլուխը՝ պատասխանեց.

— Տէր, եկել է Անթէմիոսը երգիչների հետ և հարցնում է, արդեօք կուզենամք նրան լսել այսօր:

— Թող սպասէ: Կերպէ մեզ համար ճաշի ժամանակ Ապոլլոնի օրհներգը: Պափոսական պուրակները² վկայ, երբ քեզ տեսնում եմ այս *coa vestis*-ով, թւում է ինձ

1 *Coa vestis*—«կոսական զգեստ», այսինքն՝ Կոս կղզու: Կարելւմ էր փափուկ, բարակ և թափանցիկ կտորից, այնպէս որ տակից մարմինը երևում էր:

2 Վենուսի պուրակները:

Թէ Ափրոդիտէն սքօղւել է երկնքի շղարշով և կանգնած է իմ առջև:

—Ո՛ր տէր,—ասաւ Լենիկէն:

—Ե՛կ այստեղ, Եւնիկէ, գրկիր ինձ թագուկներովդ և տո՛ւր ինձ քո շրթունքները... Սիրո՞ւմ ես ինձ:

—Աւելի չէի սիրի Զևսին:

Այս ասելով՝ հպեց իր շրթունքները նրա շրթունքներին, դողալով նրա գրկի մէջ երջանկութիւնից:

Բայց մի բոպէից Պետրոնիոսը ասաւ.

—Իսկ եթէ մեզ վիճակէր բաժանւել...

Եւնիկէն սարսափով նայեց նրա աչքերի մէջ:

—Ի՞նչպէս, տէր:

—Մի վախի... Բանն այն է որ, ո՞վ գիտէ, գուցէ ստիպւած լինիմ հեռու ճանապարհ ընկնելու:

—Ա՛ռ ինձ քեզ հետ:

Բայց Պետրոնիոսը յանկարծ փոխեց խօսակցութեան նիւթը և հարցրեց.

—Ասա ինձ, արդեօք պարտէզի մարգերում ասփոթել կամ:

—Պարտէզում նոճիները և մարգերը դեղնել են հրդեհից. մրտենիներից վայր է թափւել սաղարթը, և ամբողջ պարտէզը կարծես մեռածի տեսք ունի:

—Ամբողջ Հռոմը կարծես մեռածի տեսք ունի, և շուտով կըլինի ճշմարիտ գերեզմանատուն: Արդեօք գիտե՞ս, որ հրովարտակ է հանւելու քրիստոնեաների դէմ և կըսկսւի հալածանք՝ որի ժամանակ հազարաւոր մարդիկ կըփչանան:

—Ինչի՞ համար նրանց պիտի պատժեն, տէր: Նրանք բարի և հանգիստ մարդիկ են:

—Հէնց դրա համար:

—Ուրեմն գնանք ծովի ափը: Քո աստուածային աչքերը չեն սիրում արիւնին նայել:

—Լաւ, բայց նախ սլէտք է լողանամ: Եկ ուէթեսիոն՝ բազուկներս օծելու: Կիպրիդի գօտին վկայ, երբէք դեռ ինձ այսպէս գեղեցիկ չես երևացել: Շինել կըտամ քեզ համար աւազան խեցու ձեով և դու կըլինիս նրա մէջ թանկագին մարգարտի պէս: Եկ, Ոսկեծամ:

Եւ հեռացաւ. իսկ մի ժամից յետոյ երկուսը, վարդէ պսակները ճակատներին և մշուշապատ աչքերով, բազմած էին սեղանի մօտ, որ բեռնաւորւած էր ոսկէ ամաններով: Նրանց ծառայում էին ամուռների տարազով հագնւած պատանիներ, իսկ նրանք գինի խմելով բաղեղնազարդ գաւաթներից, լսում էին Աստուծոյ օրհներգը, որ երգում էր խումբը Անթեմիոսի ղեկավարութեամբ և տաւիղների դաշնակցութեամբ: Նրա խնչ հոգն էր, որ դղեակի շուրջը ցցւած էին ածխակոյտների միջից տների ծխնելոյղները, որ քամին ցրւում էր այրւած Հոռմի մոխիրը: Իրանց երջանիկ էին զգում և մտածում էին միայն սիրոյ մասին, որ նրանց համար փոխում էր կեանքը մի աստուածային երազի:

Բայց դեռ օրհներգը չվերջացած՝ դահլիճը մտաւ ատրիոնի վերակացու ստրուկը:

—Տէր,—ասաւ նա մի ձայնով, որի մէջ շփոթութիւն էր հնչում.—կենտուրիոնը պրետորիանական վաշտի հետ կանգնած է դարպասի առջև և Կեսարի հրամանով կամենում է տեսնել քեզ հետ:

Երգեցողութիւնն ու տաւիղածութիւնը դադարեց: Շփոթութիւնը հաղորդեց բոլոր ներկայ եղողներին, որովհետև Կեսարը մտերիմների հետ ունեցած յարաբերութիւնների մէջ սովորաբար պրետորիաններ չէր գործածում, և նրանց գալուստը այդ ժամանակներում

ոչ մի լաւ բան չէր գուշակում: Միայն Պետրոնիոսը ցոյց չըտաւ ամենաչնչին յուզմունք, և ասաւ կարծես՝ խօսելիս լինէր մի մարդ, որին ձանձրացնում են շարունակ հրաւերները:

— Կարող էին գոնէ թողնել, որ հանգիստ ճաշ ուտեմ:

Ապա, դառնալով ատրիոնի վերակացւին՝ աւելացրեց.

— Ներս թող:

— Ստրուկը անհետացաւ վարագոյրի ետև. մի քանի րոպէից լսելի եղան ծանր քայլեր, և դահլիճը մտաւ Պետրոնիոսի ծանօթ հարիւրապետ Ապերը, գլխից մինչև ոտ զրահաւորած և երկաթէ սաղաւարտը գլխին:

— Ազնիւ տէր, — ասաւ նա, — ահա Կեսարի նամակը:

Պետրոնիոսը ծուլութեամբ մեկնեց իր սպիտակ ձեռքը, վերցրեց տախտակը և մի հայեացք ձգելով նրա վրա՝ տաւ նրան ամենայն հանգարտութեամբ Եւնիկէին:

— Երեկոյեան կարդալու է Տրովականից մի նոր հազներգութիւն, — ասաւ նա, — և հրաւիրում է ինձ, որ գնամ:

— Հրաման ունիմ միայն նամակը յանձնելու, — աւելացրեց հարիւրապետը:

— Լաւ: Պատասխան չի լինի: Բայց գուցէ, հարիւրապետ, մի փոքր հանգիստ առնես մեզ մօտ և դատարկես մի կրատեր գինի:

— Շնորհակալ եմ, ազնիւ տէր: Մի կրատեր գինի ուրախութեամբ կըխմեմ քո կենացը, իսկ հանգիստ առնել չեմ կարող, որովհետև պաշտօնի մէջ եմ:

— Ինչո՞ւ քեզ են տուել նամակը, փոխանակ ստրկի ձեռքով ուղարկելու:

—Ձըգիտեմ, տէր: Գուցէ նրա համար, որ այս կողմն էի ուղարկեաժ մի ուրիշ գործով:

—Գիտեմ,—ասաւ Պետրոնիոսը,—քրիստոնեաների դէմ:

—Այո, տէր:

—Ուղարկութիւնը վաղոց է սկսել:

—Մի քանի վաշտ ուղարկեց Անդրտիբերիս գետ կէսօրից առաջ:

Այս ասելով՝ հարիւրապետը գաւաթից մի քանի կաթիլ գինի սրսկեց Մարսի պատւին, յետոյ դատարկեց և ասաւ.

—Աստուածները քեզ, տէր, այն տան, ինչ որ ցանկանում ես:

—Վերցրու և այդ կրատերը,—ասաւ Պետրոնիոսը:

Յետոյ նշան տւաւ Անթեմիոսին, որ վերջացնէ Ապոլլոնի օրհներգը:

—Պղինձմօրուսը սկսում է խաղ խաղալ ինձ և Վինիկիոսի հետ,—ասում էր նա ինքն իրան, երբ տաւիղները նորից հնչեցին:—Իմանում եմ նրա մտադրութիւնը: Կամենում էր ինձ սարսափեցնել, ուղարկելով հրաւէրը կենտուրիոնի ձեռքով: Երեկոյեան հարցովորձ կանեն հարիւրապետին, ինչպէս ես իրան ընդունեցի: Ո՛չ, ո՛չ: Չես խնդայ շատ, չարանենդ և դաժան խրտուիլակ: Գիտեմ, որ վիրաւորանքդ չիս մոռանայ. գիտեմ որ կորուստից խոյս չեմ տայ. բայց եթէ կարծում ես, որ աղերսանքով կընայեմ քո աչքերիդ, որ կընկատես իմ դէմքի վրա երկիւղ և խոնարհութիւն,—սխալւում ես:

—Կեսարը գրում է, տէր. «եկէք, եթէ ցանկութիւն ունիք».—ասաւ Նենիկէն.—արդեօք կերթամ:

—Հիանալի տրամադրութեան մէջ եմ և կարող եմ լսել նոյն իսկ նրա ոտանաւորները,—պատասխանեց

Պետրոնիոսը.— ուրեմն կերթամ, մանաւանդ որ Վինիկիոսը չէ կարող գնալ:

Ճշմարիտ որ, ճաշը վերջացնելուց և ըստ սովորոյթին զբօսնելուց յետոյ՝ նա անձնատուր եղաւ մազեր յարդարող և ապա ծալքեր դարսող ստրկուհիների ձեռքը և մի ժամից, աստուածութեան պէս գեղեցիկ, հրամայեց իրան տանել Պալատիոն: Ուշ էր ժամը, երեկոն խաղաղ, տաք, լուսնեակը այնպէս սաստիկ էր լուսաւորում, որ դեսպակի առջևից գնացող լապտերակիրները հանգցրին ճրագները: Փողոցներով և աւերակների միջով շրջում էին գինովցած մարդիկ՝ բաղեղով զարդարած, ձեռներին մրտենու և արմաւենու ճիւղեր, որ պոկել էին Կեսարի պարտէզներից: Հացի առատութիւնը և մեծամեծ խաղերի յոյսը ուրախութեամբ լըցնում էր մարդկանց սրտերը: Մի տեղ երգեր էին երգում, փառաբանելով «աստուածային գիշերը» և սէրը. միւս տեղ՝ պարում էին լուսնեակի լոյսով. մի քանի անգամ ստրուկները ստիպւած էին գոչել, որ ճանապարհ տան «ազնւագարմ Պետրոնիոսին», և այն ժամանակ ամբոխը ճանապարհ էր տալիս, աղաղակներ արձակելով իր սիրելու պատւին:

Իսկ նա մտածում էր Վինիկիոսի մասին և դարմանում էր, որ նրանից ոչ մի լուր չըկայ: Եպիկուրէական էր և եսասէր, բայց ապրելով մէկ Պօղոս Տարսոնացու, մէկ Վինիկիոսի հետ և լսելով ամեն օր քրիստոնեաների մասին, մի փոքր փոխւել էր, թէև ինքքայդ չըգիտէր: Նրա վրա փչել էր նրանցից ինչ-որ քամի, որ ձգել էր նրա հոգու մէջ անծանօթ սերմեր: Սեփական անձնաւորութիւններից դուրս սկսեցին նրան զբաղեցնել ուրիշ մարդիկ, Վինիկիոսին վերջապէս միշտ սիրում էր, որովհետև մանուկ ժամանակ սաստիկ սիրում էր նրա մօրը և իր քրոջը. իսկ այժմ մասնակից

լինելով նրա գործերին՝ հայում էր այդ գործերին այնպիսի յափշտակութեամբ, կարծես՝ հայելիս լինէր մի որևէ ողբերգութեան:

Յոյսը չէր կորցնում, որ Վինիկիոսը կանխել է պրետորիաններից և փախել է Լիգիայի հետ, կամ, ծայրայեղ դէպքում, որ նրան խել է զինւորների ձեռքից: Բայց կըգերադասէր վստահ լինել, որովհետև հաստատում էր, որ հարկադրւած պիտի լինի զանազան հարցերի պատասխանելու, և աւելի լաւ կըլինէր հաստատութեամբ լինել:

Կանգ առնելով Տիրերի տան առջև՝ դուրս եկաւ դեսպակից և մի ըոսկից մտաւ ատրիոն, որ լցւած էր աւգուստիաններով: Նրեկայ բարեկամները, թէև նրանց զարմացնում էր որ նա հրաւիրւած էր, դեռ ևս հեռու էին պահում իրանց նրանից. բայց նա շարժւում էր նրանց մէջ գեղեցիկ, ազատ, անփոյթ և այնպէս ինքնավստահ՝ կարծես թէ ինքը կարող լինէր շնորհներ բաժանել: Մի քանիսը, տեսնելով նրան՝ անհանգստացան իրանց հոգու մէջ, թէ արդեօք վաղ չէր նրան սառնութիւն ցոյց տալը:

Կեսարը սակայն ձեացնում էր, թէ նրան չէ տեսնում և չըպատասխանեց նրա ողջոյնին, իբր թէ զբաղւած էր խօսակցութեամբ: Դրա փոխարէն Տիգրիլլինոսը մօտեցաւ և ասաւ.

— Բարի երեկոյ, arbiter elegantiarum! Արդեօք դեռ ևս շարունակում ես պնդել, որ քրիստոնեաները չեն Հռոմը այրել:

Իսկ Պետրոնիոսը ուսերը թափահարեց և խփելով նրա կոնակին, իբրև ազատագրի՝ պատասխանեց.

— Դու նոյնչափ լաւ գիտես, որչափ և ես. ի՞նչ պէտք է դրա մասին մտածել:

—Չեմ համարձակուում հաւասարելի քո իմաստութեանդ հետ:

—Եւ մասամբ իրաւացի ես, եթէ ոչ, երբ ահա Կեսարը կըկարդայ մեզ Տրովականի նոր հագներգութիւնը, ստիպւած պիտի լինէիր փոխանակ սիրամարգի պէս ճշտուլ՝ արտայայտել որեւէ վայելուչ կարծիք:

Տիգելլինոսը շրթունքները կծեց: Չափազանց ուրախ չէր, որ Կեսարը վճռել էր երգել այսօր իր նոր հագներգութիւնը, որովհետեւ դրանով այն ասպարէզն էր բացուում, որի վրա ինքը չէր կարող մրցել: Պետրոնիոսի հետ: Ճշմարիտ որ երգելու ժամանակ Ներոնը աւամայ, հին սովորութեան շնորհիւ, աչքերը դարձնում էր Պետրոնիոսի վրա, ուշի ուշով դիտելով, ի՞նչ է կարող կարգալ նրա դէմքին: Իսկ նա լսում էր՝ յօնքերը վեր բարձրացրած, տեղ-տեղ հաւանութիւն ցոյց տալով, տեղ-տեղ ուշքը լարելով, կարծես ուզում էր ստուգել, արդեօք լաւ է լսել: Եւ յետոյ կամ գովում էր, կամ դատաւիտում, պահանջելով որ այս կամ այն տունը ուղղւի կամ սրբագրւի: Ինքը Ներոնը զգում էր, որ ուրիշները իրանց ճոռոմաբան գովեստներով անձնական նկատումներն ունին, իսկ սա միակն է, որ զբաղւած է բանաստեղծութեամբ միայն ի սէր բանաստեղծութեան, միակն է որ գիտէ, և որ եթէ մի բան գովէ՝ կարելի է վստահ լինել, որ ոտանաւորը արժանի է գովեստի: Փոքր առ փոքր նա սկսեց Պետրոնիոսի հետ խօսել, վիճել և երբ վերջապէս Պետրոնիոսը կասկած չայտնեց մի դարձւածքի յաջողութեան մասին՝ ասաւ նրան.

—Կըտեսնես վերջին հագներգութեան մէջ, ինչո՞ւ եմ այդ դարձւածքը գործածել:

—Ա՛հ,—մտածեց Պետրոնիոսը,—ուրեմն կըհասնեմ և վերջին հագներգութեան օրին:

Շատերը, լսելով այդ՝ ասում էին իրանց հոգու մէջ.

—Վայ ինձ. Պետրոնիոսը, իր առջև ժամանակ ունենալով՝ կարող է նորից շնորհի արժանանալ և տապալել նոյն իսկ Տիգրիլինոսին:

Եւ սկսեցին նորից մերձենալ նրան: Բայց երեկոյի վերջը պակաս բախտաւոր էր. որովհետեւ Կեսարը, այն ընդէին, երբ Պետրոնիոսը նրան հրաժեշտ էր տալիս, յանկարծ հարցրեց նրան պշած աչքերով և միաժամանակ թէ չալրանենդ և թէ խնդացող դէմքով.

—Իսկ Վինիկիոսը ի՞նչու չեկաւ:

Եթէ Պետրոնիոսը հաւատացած լինէր, որ Վինիկիոսը Լիզիայի հետ քաղաքի դարպասներից դուրս է, կը պատասխանէր. «Պսակեց քո թոյլտուութեամբ և ճանապարհ ընկաւ»: Բայց տեսնելով Ներոնի տարօրինակ ժպիտը՝ ասաւ.

—Քո հրաւերը, տէր, նրան տանը չըգտաւ:

—Ասա՛ նրան, որ ուրախ եմ նրան տեսնելու, — պատասխանեց Ներոնը, — և ասա՛ նրան, իմ կողմից, որ բաց չթողնէ խաղերը, որոնց ժամանակ պիտի հանդէս գան քրիստոնեաները:

Պետրոնիոսին անհանգստացրին այս խօսքերը. նրան թւաց, որ սրանք վերաբերում են ուղղակի Լիզիային: Նստելով դեսպակը՝ նա հրամայեց տուն տանել աւելի շտապով քան առաւօտեան: Բայց այդ հեշտ բան չէր: Տիբերի տան առջև կանգնած էր խուռն և աղմկող բաղմութիւն, որ հարբած էր տուաջլայ պէս, բայց չէր երգում և չէր պարում, այլ կարծես գրգռւած էր: Հեռից հասնում էին ինչ-որ գոչումներ, որոնք Պետրոնիոսը չէր կարողանում մէկ անգամից ըմբռնել, բայց որոնք ուժեղանում էին, մեծանում էին, մինչև որ վերջապէս փոխուեցին մի վայրագ աղաղակի.

—Քրիստոնեաներին առիւծների ճանկը:

Պալատականների շքեղ դեսպակները լողում էին դղրդող ամբոխի մէջ: Այրւած փողոցների խորքերից վազում էին նոր և նոր խմբեր, որոնք լսելով աղաղակը՝ սկսում էին իրանք էլ կրկնել: Բերանէ բերան էր անցնում այն լուրը, թէ խուզարկութիւնը տևում է արդէն կէսօրից, թէ արդէն բաղմաթիւ հրձիգներ են բռնւած, և շուտով նոր բացւած ու հին փողոցներում, աւերակներով լցւած շուկաներում, Պալատիոնի շուրջը, բոլոր բլուրների վրա, բոլոր պարտէզներում տարածւում էին Հռոմի ամբողջ երկարութեամբ և լայնութեամբ աւելի կատաղած աղաղակներ:

—Քրիստոնեաներին առիւծների ճանկը:

—Ոչխարներ, — կրկնում էր արհամարհանքով Պետրոնիոսը.— կեսարին արժանի ժողովուրդ:

Եւ սկսեց մտածել, որ այսպիսի մի աշխարհ, որ յենւած է ճնշման, միեւն անգամ բարբարոսների մէջ չտեսնւած բռնութեան, ոճրագործութեան և խելագար անառակութեան վրա, չէ կարող յարատևել: Հռոմը աշխարհի տէր էր, բայց և աշխարհի պալար.— նրանից դիակի գարշահոտութիւն էր գալիս: Փթած կեանքի վրա ընկնում էր մահի ստեր: Այդ մասին յաճախ խօսում էր նոյն իսկ աւգուստիանների մէջ, բայց Պետրոնիոսի աչքերի առջև երբէք աւելի պարզ չէր կանգնել այն ճշմարտութիւնը, թէ այդ պսակւած կառքը, որի վրա տրիումֆատորի պէս կանգնած էր Հռոմը, իր ետևից քաշելով ժողովուրդների հօտը, ձգտում է դէպի անդունդ: Աշխարհակալ քաղաքի կեանքը երևաց նրան ինչ-որ խեղկատակային բոլոր-պար և մի օրդիւա, որ սակայն պէտք է վերջանար:

Հասկանում էր այժմ, որ միայն քրիստոնեաներն են, որ ունին կեանքի նոր հիմունքներ, բայց կարծում

էր, որ շուտով հետք անգամ չի մնայ քրիստոնեաներից: Եւ այն ժամանակ ի՞նչ:

Խեղկատակային բոլոր-պարը առաջ կերթայ Ներոնի առաջնորդութեամբ, և եթէ Ներոնը կանցնի՝ կը գտնուի մէկ ուրիշը, նրա նմանը կամ աւելի վատթարը, —որովհետեւ այսպիսի ժողովրդի և այսպիսի պատրիկ-ների մէջ ոչ մի հիմք չըկայ, որ գտնուի որեւէ աւելի լաւը: Կըլինի նոր օրդիա և բացի այդ՝ աւելի գարշելի և զաղրելի:

Իսկ օրդիան չէ կարող յաւիտեան տեւել և հարկաւոր է նրանից յետոյ գնալ քնելու, թէկուզ ուժասպառութիւնից:

Մտածելով այս մասին՝ Պետրոնիոսը ինքը սաստիկ յոգնած էր զգում իրան: Արդեօք արժէ՞ ապրել, այն էլ ապրել անապահով ապագայով, միայն նրա համար, որ տեսնէ աշխարհի այդօրինակ կարգը: Մահի ոգին չէ՞ որ պակաս գեղեցիկ չէ, քան քնի ոգին, և նոյնպէս թեւեր ունի ուսերի ետեւ:

Դեսպակը կանգ առաւ տան դռան մօտ, որը արթուն դռնապանը իսկոյն բաց արաւ:

—Ազնիւ Վինիկիոսը վերադարձել է, —հարցրեց նրան Պետրոնիոսը:

—Այս ըսպէիս, տէր, —ալատասխանեց ստրուկը:

—Ուրեմն աղջկան չէ խլել, —մտածեց Պետրոնիոսը:

Եւ վրայից ձգելով տոգան՝ ներս վազեց ատրիոն: Վինիկիոսը նստած էր եռոտանու վրա, դուխը գրեթէ մինչև ծնկները կռացրած և ձեռները գլխի վրա դրած. բայց լսելով ոտնաձայն՝ բարձրացրեց իր քարացած դէմքը, որի վրա միայն աչքերը փայլում էին տենդով:

—Ո՞ւշ հասար, —հարցրեց Պետրոնիոսը:

—Այո: Կալանաւորել են նրան կէսօրից առաջ:

Տիրեց լռութիւն:

—Տեսա՞ր նրան:

—Այո:

—Ո՞րտեղ:

—Մամերտինական բանտում:

Պետրոնիոսը ցնցեց և սկսեց նայել Վինիկիոսին հարցական հայեացքով:

Իսկ նա հասկացաւ.

—Ո՛չ,—ասաւ նա.—չեն ձգել նրան Տուլիանոն¹, ոչ էլ մինչև անգամ միջին բանտը: Վճարեցի բանտապահին որ նրան իր սենեակը տայ: Ուրեւումը պառկած է շէմքին և հսկում է նրա վրա:

—Ինչո՞ւ Ուրսուսը նրան չպաշտպանեց:

—Յիսուն պրետորիան էր ուղարկւած: Վերջապէս Լիննոսը նրան արգելեց:

—Իսկ Լիննոսը:

—Լիննոսը մեռնում է: Այդ պատճառով նրան չեն վերցրել:

—Ի՞նչ ես մտադիր:

—Ազատել նրան կամ մեռնել նրա հետ միասին: Ես ևս հաւատում եմ Քրիստոսին:

Վինիկիոսը խօսում էր իբր թէ հանգիստ, բայց նրա ձայնի մէջ կար մի այնպիսի սրտաճմլիկ բան, որ Պետրոնիոսի սիրտը ցնցեց անկեղծ կարեկցութիւնից:

—Ես քեզ հասկանում եմ,—ասաւ նա.—բայց ի՞նչպէս ես կամենում նրան ազատել:

—Կաշառեցի բանտապահներին նախ նրա համար, որ ազատեմ նրան անարգանքներից, և ապա՝ որ չը խանգարեն նրան փախչելու:

¹ Tulianum—բանտի ամենաստորին մասը, որ գտնւում էր զետնի տակ և միայն մի բացւածք ունէր առաստաղի մէջ: Այդտեղ մեռաւ Յուլիոսը:

— Ե՞րբ այդ տեղի պիտի ունենայ:

— Պատասխանեցին, որ չեն կարող նրան յանձնել ինձ իսկոյն, որովհետեւ վախենում են պատասխանատուութիւնից: Երբ բանտերը կըլցւեն բազմաթիւ մարդկանցով և երբ բանտարկեալներ չհաշիւը կըկորչի, այն ժամանակ նրան ինձ կըտան: Բայց այդ միայն ծայրայեղ միջոց է: Նախ դու փրկիր նրան և ինձ: Դու կեսարի բարեկամն ես: Նա ինքը Լիզիային տւաւ ինձ: Գնա նրա մօտ և փրկիր ինձ:

Պետրոնիոսը, պատասխանելու փոխարէն՝ կանչեց ստրուկին, և հրամայելով նրան երկու մուգ թիկնոց և երկու դաշոյն բերել՝ դիմեց Վինիկիոսին.

— Ճանապարհին քեզ կըպատմեմ,—ասաւ նա.— իսկ այժմ վերցրո՛ւ թիկնոցը, վերցրո՛ւ զէնքը և դնանք բանտը: Այնտեղ տո՛ւր բանտապահներին հարիւր հազար սեստերց, տո՛ւր երկու և հինգ անգամ աւելի, միայն թէ իսկոյն դուրս թողնեն Լիզիային: Այլապէս շատ ուշ կըլինի:

— Գնանք,—ասաւ Վինիկիոսը:

Եւ մի րոպէից երկուսը փողոցումն էին:

— Իսկ այժմ լսիր ինձ,—ասաւ Պետրոնիոսը:— Չէի կամենում ժամանակ կորցնել: Այսօրւանից շնորհից զրկւած եմ: Իմ սեփական կեանքը մազից է կախւած և այդ պատճառով չեմ կարող ոչինչ ձեռք բերել կեսարից: Աւելի վա՛տ. հաւատացած եմ, որ կանէ իմ խնդիրքիս հակառակ: Եթէ այդ չըլլինէր, միթէ խորհուրդ կըտայի քեզ, որ փախչէիր Լիզիայի հետ կամ զինուորների ձեռքից խլէիր նրան: Չէ՞ որ, եթէ քեզ աջողւէր խոյս տալ, կեսարի բարկութիւնը կըդառնար ինձ վրա: Բայց նա այժմ աւելի շուտ մի բան կանէր քո, քան իմ խնդիրքով: Յոյս մի դնի սակայն դրա վրա: Դուրս կորզիր աղջկան բանտից և փախիր: Դեզ

այլ ևս ոչինչ չէ մնում: Երբ այդ չի աջողւի, այն ժամանակ ուրիշ միջոցների դիմելու հարկ կըլինի: Առայժմ իմացիր, որ Լիգիային կալանաւորել են ոչ միայն Քրիստոսի հաւատի համար: Նրան և քեզ հալածում է Պոպպէայի բարկութիւնը: Արդեօք դու յիշում ես, որ վիրաւորեցիր Աւգուստային, նրան մերժելով: Իսկ նա գիտէ, որ իրան մերժեցիր Լիգիայի համար, որին այնպէս էլ ատել է առաջին հայեացքից: Առաջ էլ աշխատում էր նրան կորցնել, նրա հմայութիւններին վերագրելով իր երեխայի մահը: Այն բանի մէջ, ինչ որ պատահել է, Պոպպէայի մատը կայ: Ինչո՞վ կըբացատրես, որ առաջինը նա էր կալանաւորւած: Ո՞վ կարող էր ցոյց տալ Լիննոսի տունը: Իսկ ես քեզ ասում եմ, որ վաղուց լրտեսում էին նրան: Գիտեմ, որ սիրտդ պատռում եմ և խլում եմ յոյսի մնացորդը, բայց ասում եմ քեզ այս դիտմամբ նրա համար, որ, եթէ նրան չազատես, նախ քան մտքի կընկնեն, որ պիտի փորձես նրան ազատել, երկուսդ կորած էք:

—Այո, հասկանում եմ,—պատասխանեց խուլ ձայնով Վինիկիոսը:

Փողոցները ուշ ժամի պատճառով դատարկ էին, բայց խօսակցութեան շարունակութիւնը ընդհատեց նրանց դիմացը եկող հարբած գլադիատորը, որ տարուբերեց Պետրոնիոսի կողմը այնպէս, որ ավով յենեց նրա ուսին, թրջելով նրա դէմքը գինով թանձրացած շնչով և գոչելով խռպոտ ձայնով.

—Քրիստոնեաներին առիւծների ճանկը:

—Միւրմիլլոն¹,—հանգիստ պատասխանեց Պետրոնիոսը.—լսիր բարի խորհուրդս և գնա քո ճանապարհով:

¹ Mirmillo—մի տեսակ գլատիատոր, որ ըստ գաղղիական տարազի կրում էր սաղաւարտ, վահան և սուր:

Այստեղ հարբածը բռնեց նրան միւս ձեռքով և ասաւ.

—Աղաղակիր ինձ հետ միասին, եթէ ոչ՝ վիզդ կոլորեմ. «քրիստոնեաներին առիւծների ճանկը»:

Բայց Պետրոնիոսի նեարդերը արդէն բաւականին լարւել էին այդ աղաղակներից: Պալատիոնից դուրս գալու ընկերից ի վեր խեղդում էին նրան դրանք և ծակում նրա ականջները. ուստի երբ տեսաւ իր վրա բարձրացած հսկայական բուռնցքը, հատաւ նրա համբերութեան չափը:

—Բարեկամ,—ասաւ նա,—գինուց հոտում ես և խանգարում ես մեզ:

Եւ այսպէս ասելով՝ նրա կուրծքը խրեց մինչև կոթը իր կարճ դաշոյնը, որով զինւել էր տանից դուրս գալիս. յետոյ Վինիկիոսի թեւը առնելով՝ շարունակեց, կարծես թէ ոչինչ պատահած չլինէր.

—Կեսարը ինձ ասաւ այսօր. «Ասան իմ կողմից Վինիկիոսին, որ ներկայ գտնւի խաղերին, որոնց մէջ դուրս են պալու քրիստոնեաները»: Արդեօք հասկանում ես այդ ինչ է նշանակում: Ահա կամենում են իրանց համար տեսարան սարքել քո վշտից: Այդ մտածւած գործ է: Գուցէ դրա համար չեն կալանաւորել մինչև այժմ քեզ և ինձ: Եթէ չես աջողի նրան իսկոյն աղատել, այն ժամանակ... չըդիտեմ... Գուցէ Ակտէն քեզ պաշտպանէր, բայց արդեօք մի բան կըշահէ... Բո սիկիլիական կալածքները կարող են նոյնպէս դայթակղեցնել Տիգելլինոսին: Փորձիր:

—Կըտամ նրան ամենը, ինչ որ ունիմ,—պատասխանեց Վինիկիոսը:

Կառինայից մինչև Փորումը հեռու չէր, ուստի նրանք շուտով հասան: Գիշերւայ մութը արդէն սկսել

էր նօսրանալ, և ամրոցի պարիսպները պարզ որոշուում էին խաւարի մէջ:

Յանկարծ, երբ ծուեցին Մամբրտինական բանտի կողմը, Պետրոնիոսը կանգ առաւ և ասաւ.

— Պրետորիաններ... Շատ ի՞նչ է:

Ճշմարիտ որ, բանտը շրջապատւած էր երկու շարք զինւորներով: Արշալոյսը արծաթաղօծում էր նրանց երկաթէ սաղաւարտները և նիզակների ծայրերը:

Վինիկիոսի դէմքը գունատեց մարմարի պէս:

— Գնանք, — ասաւ նա:

Մի փոքր ժամանակից յետոյ նրանք կանգնած էին շարքերի առջև: Պետրոնիոսը, որ արտասովոր յիշողութիւն ունենալով, ճանաչում էր պրետորիայի ոչ միայն հրամանատարներին, այլ և զրեթէ բոլոր զինւորներին, իսկոյն նկատեց իրան ծանօթ կոհորտապետին և գլխով նշան տւաւ նրան:

— Ի՞նչ է, Նիգեր, — ասաւ նա. — ձեզ հրամայւած է բանտը պահպանել:

— Այո՛, ազնիւ Պետրոնիոս. Պրէֆեկտը երկիւղ էր կրում, չըլինի թէ փորձեն աղատել հրդեհածիգներին:

— Արդեօք հրաման ունի՞ք ոչ ոքի ներս չըթողնելու, — հարցրեց Վինիկիոսը:

— Ո՛չ, տէր: Ծանօթները կայցելեն բանտարկեալներին և այս եղանակով կը բռնուտենք աւելի շատ քրիստոնեաներ:

— Ուրեմն ներս թող ինձ, — ասաւ Վինիկիոսը:

Եւ սեղմելով Պետրոնիոսի ձեռքը՝ ասաւ նրան.

— Տես Ակտէին, իսկ ես կը գտամ տեղեկանալու, ինչ պատասխան քեզ տւաւ:

— Ե՛կ, — պատասխանեց Պետրոնիոսը:

Այդ ըոպէին գետնի տակից և հաստ պատերի ետևից լսեց հրգեցողութիւն: Սկզբում խուլ և զսպւած

երգը աճում էր աւելի ու աւելի: Այր մարդկանց, կանանց և մանուկների ձայները միանում էին մէկ ներդաշնակ խմբերգի: Ամբողջ բանտը սկսեց լուսադէմի խաղաղութեան մէջ երգել տաւիղի պէս: Բայց նրանք կսկծի կամ յուսահատութեան ձայներ չէին: Ընդհակառակը, նրանց մէջ հնչում էր ուրախութիւն և յաղթութիւն:

Զինւորները իրար նայեցին զարմանքով: Երկընթում երևացին արշալոյսի առաջին ոսկեփայլ և վարդազոյն ճաճանչները:

Գ Լ Ո Ի Խ

«Քրիստոնեաներին առիւծների ճանկը» աղաղակը շարունակ բարձրանում էր քաղաքի բոլոր արւարձաններում: Առաջին ընկերներն ոչ միայն ոչ ոք չէր կասկածում, որ նրանք էին պատահարի ճշմարիտ պատճառը, այլ և ոչ ոք չէր կամենում կասկածել, որովհետև նրանց պատիժը պէտք է լինէր միաժամանակ հոյակապ զւարճութիւն ժողովրդի համար: Բայց տարածւեց այն հնթադրութիւնը, որ պատահարը այդպիսի ընդարձակ ծաւալ չէր ընդունի, եթէ աստուածների բարկութիւնը չըլինէր, և այդ պատճառով միջնաններում պատուիրւեցին «piacula» կամ քաւիչ զոհաբերութիւններ: Սիրիլական գրքերը՝ բաց անելով՝ ծերակոյտը հանդէս-

1 Սիրիլական գրքերն էին նայում այն ժամանակ, երբ տէրութեանը որևէ դժբախտութիւն էր սպառնում, և նրանց մէջ կարգում էին աստուածների սիրտը մեղմացնելու և սպառնացող վտանգի առաջն առնելու միջոցները:

ներ և հրապարակական աղօթքներ կարգադրեց Վուկ-
կանի, Կերեբայի և Պրոսերպինէի պատւին: Մատրոնա-
ները զոհեր էին մատուցանում Յունոնին. նրանց մի
ամբողջ թափօր գնաց մինչև ծովի ափը ջուր վերցնե-
լու և նրանով աստուածուհու արձանը սրսկելու համար:
Ամուսնացած կանայք պատրաստում էին խնջոյքներ
աստուածների՝ համար և գիշերային հսկումներ անում:
Ամբողջ Հռոմը քաւում էր մեղքերը, զոհեր էր բերում
և քաղցրացնում էր անմահների սիրտը: Իսկ միւսնոյն
ժամանակ ածխակոյտերի և աւերակների մէջ նոր լայն
փողոցներ էին բացւում: Այս և այնտեղ արդէն դրւում
էին փառաւոր տների, պալատների և մեհեանների հիմ-
քեր: Բայց նախ և առաջ կառուցւում էին անլուր շտա-
պողութեամբ ահագին փայտէ ամփիթատրոններ, որոնց
մէջ պէտք է մահանային քրիստոնեաները: Իսկոյն Տի-
բերի տան մէջ եղած խորհրդակցութիւնից յետոյ հրա-
մաններ էին ուղարկւած պրոկոնսուլներին, որ վայրե-
նի գազաններ ուղարկեն: Տիգելլինոսը դատարկեց իտա-
լիական բոլոր քաղաքների վիվարիոնները, բաց չը
թողնելով ամենափոքրերը: Աֆրիկայում տեղի էին ու-
նենում նրա պատւէրով ահագին որսեր, որոնց տեղա-
կան ամբողջ ազգաբնակութիւնը ստիպւած էր մասնակ-
ցել: Բերւում էին փղեր և վագրեր Ասիայից, կոկորդի-
լոսներ և հիպոպոտամներ (ջրագոմէշներ) Նեղոսից, ա-
ռիւծներ Ատլասից, գայլեր և արջեր Պիռնէական լեռ-
ներից, կատաղի շներ Հիբերնիայից, մոլոս շներ Եպի-
րոսից, գոմէշներ և ահագին խստերախ ցուլեր Գերմա-
նիայից: Բանտարկւածների թւին նայելով՝ խաղերը

1 Sellisternia կամ lectisternia—«աստուածների խնջոյքների»
ժամանակ՝ աստուածների պատկերները բարձերի վրա էին դրւում
և նրանց կերակուր էր առաջարկւում:

իրանց ծաւալով՝ գերազանցելու էին ամենը, ինչ որ մինչև այդ օրը տեսնուած էր: Կեսարը ցանկանում էր հրգեհի յիշատակը խեղդել արիւնի մէջ ու նրանով յագեցնել Հռոմը, և երբէք արիւնհեղութիւնը չէր խոստանում աւելի փառաւոր լինել:

Հետաքրքրութիւնը գրգռած ժողովուրդը օգնում էր «վիգիլներին» և պրետորիաններին՝ քրիստոնեաներին կալանաւորելու գործում: Այդ դժւար բան չէր, քանի որ քրիստոնեաները, ղեռ ևս ուրիշ ազգաբնակութեան հետ տեղաւորուած լինելով պարտէզների մէջ՝ բարձրաձայն դաւանում էին իրանց հաւատը: Երբ նրանց շրջապատում էին, նրանք չոգում էին և երգեր ասելով՝ Թոյլ էին տալիս իրանց բռնել առանց դիմադրութեան: Բայց նրանց համբերութիւնը միայն աւելի բարկացնում էր ժողովրդին, որ չընասկանալով դրա աղբիւրը, կարծում էր թէ յամառում են և անզգայացել են ոճրագործութեան մէջ: Խելագարութիւն էր տիրել հալածողներին: Պատահում էր որ ամբօխը խլում էր քրիստոնեաներին պրետորիանների ձեռքից և վըզգղում էր նրանց ձեռներով. կանանց մազերից քաշ էին տալիս բանտը, երեսանների գլուխները ջախջախում էին քարերին: Հազարաւոր մարդիկ գիշեր ցերեկ մօռնչալով վազվզում էին փողոցներով: Զոհեր էին որոնում ածխակոյտերի, ծխնելոյղների և նկուղների մէջ: Բանտերի առջև, խարոյկների մօտ, գինու տակառների շուրջը սարքում էին բակքոսական խնջոյքների և պարեր: Երեկոները զմայլանքով ականջ էին դնում որոտների նման մռնչիւններին, որոնցով զղրղում էր ամբողջ քաղաքը: Բանտերը բոլորովին լցւած էին հազարաւոր մարդկանցով. իսկ ամեն օր նոր և նոր զոհեր էին քշում ժողովուրդն ու պրետորիանները: Գթութիւթիւնը մարել էր, թւում էր թէ մարդիկ մոռացել էին

խօսել և վայրագ խելագարութեան մէջ յիշում էին միայն մէկ գոչում. «Քրիստոնեաներին առիւծի ճանկը»: Վրա հասան զարմանալի տօթ օրեր և դեռ մինչև այդ ժամանակ չեղած խեղդիչ գիշերներ. ինքն օդը կարծես թանձրացած էր խելագարութիւնից, արիւնից և ոճրագործութիւնից:

Եւ բռնութեան այդ լցւած չափին համապատասխանում էր նոյնպէս շարշարանքի ցանկութեան լցւած չափը: Քրիստոսի պաշտողները յօժարակամ դիմում էին մահին կամ մինչև անգամ որոնում էին մահը, մինչև որ չըզսպեցին նրանց երէցների խիստ հրամանները: Նրանց պատւէրով սկսեցին հաւաքւել արդէն միայն քաղաքից դուրս, գետնափորերում Ապպիական ճանապարհի մօտ և քրիստոնեայ պատրիկներին պատկանող այգիներում. այս պատրիկներից դեռ ոչ ոք կալանաւորւած չէր: Պալատիոնում հաստատ գիտէին, որ Քրիստոսին են պաշտում և՛ Ֆլաւիոսը, և՛ Դոմիտիլլան, և՛ Պոմպոնիա Գրէկինան, և՛ Կոռնելիոս Պուղենսը, և Վինիկիոսը. սակայն ինքը Կեսարը վախենում էր, որ ռամիկ ամբոխը չի հաւատայ այն ամբաստանութեանը, թէ այդպիսի մարդիկն են Հռոմը այրել. իսկ որովհետեւ նախ և առաջ խնդիրը ժողովրդին համոզելու մասին էր, ուստի դրանց պատժելու գործը ետաձգւած էր ապագային: Մի քանիսը ենթադրում էին, թէ այդ պատրիկներին փրկել է Ակտէի ազդեցութիւնը, ենթադրութիւնը սխալ էր: Պետրոնիոսը, Վինիկիոսից բաժանւելուց յետոյ, ուղիղ որ, շտապեց Ակտէի մօտ Լիգիայի համար օգնութիւն ձեռք բերելու նպատակով. բայց այս կինը նրան միայն արտասուք կարող էր նւիրել, որովհետեւ ապրում էր մոռացւած և վշտահար, միայն այնքան տանելի՝ որքան նա թագ էր կենում Պոպպէայի և Կեսարի երեսից:

Սակայն նա այցելեց Լիզիային բանտում, բերեց համար դգեստ և ուտեստ ու որ առաւելն է՝ պաշտպանեց նրան դրանով անարգանքներից բանտապահների կողմից, թէև նրանք առանց այդ էլ կաշառւած էին:

Այնուամենայնիւ Պետրոնիոսը, չըկարողանալով մոռանալ, որ եթէ ինքն և իր՝ Լիզիային Աւրոսների տանից խլելու միտքը չըլինէր, հաւանական է որ այժմ բանտի մէջ նա չէր լինի, և բացի դրանից, կամենալով Տիգեւլինոսից տանել խաղը՝ ոչ ժամանակ, ոչ էլ հնարներ էր խնայում: Մի քանի օրւայ ընթացքում նա տեսնւեց Սենեկայի, Դոմիտիոս Աֆերի, Կրիսպինիլայի, — որի միջոցով կամենում էր տեսակցութիւն ունենալ Պոպպէայի հետ, — Տիգեւլինոսի, Դիոդորի, գեղեցիկ Պիթագորասի և վերջապէս Ալիտուրոսի և Պարիսի հետ, որոնց առհասարակ Կեսարը ոչինչ չէր մերժում: Քրիստոթեմիսի օգնութեամբ, որ այժմ Վատինիոսի սիրուհին էր, աշխատում էր ձեռք բերել նոյն իսկ այս մարդու օգնութիւնը, չըխնայելով թէ նրան և թէ ուրիշների համար հաւասարապէս ինչպէս խոստումներ, նոյնպէս և դրամ:

Բայց այս բոլոր ջանքերը քնացին ապարդիւն: Սենեկան, որ ինքը իր ապագայի մասին վստահ չէր, սկսեց նրան ապացուցանել, որ քրիստոնեաները, եթէ մինչև անգամ ճշմարիտ որ չեն այրել Հռոմը, դարձեալ պէտք է նրա օգտի համար վերացեն. մի խօսքով արդարացնում էր ապագայ կոտորածը պետական անհրաժեշտութեամբ: Տերպնոսն ու Դիոդորը դրամը վերցրին և փոխարէնը ոչինչ չարին: Վատինիոսը յայտնեց Կեսարին, որ փորձ է եղել իրան կաշառելու միայն Ալիտուրոսը, որ սկզբում թշնամաբար էր տրամադրւած քրիստոնեաների վերաբերմամբ, իսկ այժմ նրանց կարեկցում էր, համարձակւեց յիշեցնել Կեսարին բան-

տարկւած աղջկայ մասին և խնդրել նրա համար, բայց ոչինչ չըստացաւ բացի պատասխանից թէ՝

—Միթէ կարծում ես, որ աւելի ստոր հոգի ունիմ քան Բրուտոսը՝, որ Հռոմի օգտի համար չըխնայեց սեփական որդոց:

Եւ երբ Ալիստուրոսը կրկնեց այս պատասխանը Պետրոնիոսին՝ սա ասաւ.

—Եթէ նա իրան համեմատել է Բրուտոսի հետ, ուրեմն արդէն փրկութիւն չըկայ:

Բայց նա խղճում էր Վինիկիոսին և երկիւղ էր կրում, չըլինի թէ նա իր կեանքին վերջ դնէ: «Այժմ, —ասում էր Պետրոնիոսը ինքն իրան,—նրան սիրտ են տալիս դեռ այն ջանքերը, որ անում է Լիգիային ազատելու համար, աղջկայ տեսքն և տանջանքը. բայց երբ բոլոր հնարները ապարդիւն կանցնեն և կըմարի յոյսի վերջին կայծը, կաստորը վկայ, նա Լիգիայից յետոյ չի ապրի և սրի վրա կընետուի»: Պետրոնիոսը մինչև անգամ աւելի լաւ հասկանում էր, որ կարելի է այդպէս վերջացնել, քան որ կարելի է այդպէս սիրել և այդպէս չարչարել: Այդ միջոցին Վինիկիոսը անում էր ամեն բան, ինչ որ կարող էր հնարել նրա խելքը Լիգիային փրկելու համար: Այցելում էր աւգուստիաններին, և նա, որ մի ժամանակ այնպէս գոռոզ էր, աղերսում էր այժմ նրանցից օգնութիւն: Վիտելիոսի միջոցով խոստացաւ Տիգելլինոսին իր սիկիլիական հողերը և ամենը, ինչ որ կըցանկա-

1 Հռոմում թագաւորական իշխանութիւնը վերացնելուց յետոյ սկսեցին մէկ տարով ընտրել երկու կոնսուլներ: Առաջին երկու կոնսուլներից մէկն էր Բրուտոսը, որ իմանալով, թէ իր որդիքը դաւադրութիւն են կազմել հասարակապետութեան դէմ՝ մահւան դատապարտեց նրանց և անվեհերութեամբ ներկայ դառնեց այդ վճռի իրազեկմանը:

նար: Բայց Տիգելլինոսը, չըկամենալով անշուշտ սահեցնել իրանից Աւգուստային՝ մերժեց: Գնալ հէնց իրան Կեսարի մօտ, գրկել նրա ծնկները և պաղատել,— ոչ մի օգուտ չէր ունենայ. Վինիկիոսը կամենում էր, ուղիղ է, այդ էլ անել. բայց Պետրոնիոսը, լսելով այս մտադրութիւնը՝ հարցրեց.

— Իսկ եթէ քեզ մերժէ, եթէ պատասխանէ կատակով կամ անպատկառ սպառնանքով, ի՞նչ ես անելու:

Այս խօսքերի վրա Վինիկիոսի դիմագծերը ծուեցին կսկծից և զայրոյթից, և տեղմաժ ծնօտների միջից սկսեց լսել կրճտոց:

— Այո, — ասաւ Պետրոնիոսը, — դրա համար քեզ խորհուրդ չեմ տալիս: Կըփակես փրկելու բոլոր ճանապարհները:

Բայց Վինիկիոսը զսպեց իրան և ձեռքը քսելով սառը քրտինքով ծածկւած ճակատին՝ ասաւ.

— Ո՛չ, ո՛չ: Քրիստոնեայ եմ...

— Եւ կըմոռանաս այդ, ինչպէս մոռացար մի րօպէ առաջ: Իրաւունք ունիս քեզ կորցնելու, բայց ոչ նրան: Յիշիր, ի՞նչ կրեց մահից առաջ Սէյանոսի դուստրը¹:

— Եւ այսպէս ասելով՝ բոլորովին անկեղծ չէր, որովհետեւ նրա հոգսն աւելի Վինիկիոսն էր, քան Լիգիան. բայց գիտէր, որ ոչնչով նրան այնպէս չի պահի այդ վտանգաւոր քայլից, քան հերկայացնելով, որ կարող էր անխուսափելի կորուստ սպառճառել Լիգիային: Վերջապէս, իրաւացի էր, որովհետեւ Պալատիոնում նա-

¹ Seianus, Տիրերի մտերիմն և տեղակալը, սկսել էր մտածել դահ բարձրանալու մասին և այդ սխառմառով ձերբակալուեց ու կառափուեց: Նրա վիճակին հնթաղկեցին նոյնպէս և նրա որդիքը, աղղականներն ու կուսակիցները: Նրա դուստրը մեռցւելուց առաջ «a carnifice laqueum iuxta compressa» էր եղել:

խատեսել էին երիտասարդ տրիբունի գալուստը և ձեռք էին առնւած զգուշութեան համապատասխան միջոցները:

Սակայն Վինիկիոսի տանջանքը անցաւ ամենը, ինչ որ կարող են տանել մարդկային ուժերը: Այն ժամանակից ի վեր, երբ Լիզիան բանտարկւած էր և երբ նրա վրա ընկաւ ապագայ նահատակութեան շողը՝ ոչ միայն սիրել էր նրան հարիւր անգամ աւելի, այլ ուղղակի սկսել էր նրան հոգու մէջ գրեթէ կրօնական պաշտամունք մատուցանել, իբրեւ մի գերերկրային էակի: Եւ այժմ, մտածելով, որ այդ միաժամանակ թէ սիրւած և թէ սուրբ էակին պէտք է կորցնէ և որ բացի մահից նրան կարող են վիճակել մահից էլ սարսափելի չարչարանքներ, արիւնը սառչում էր նրա երակների մէջ, հոգին փոխւում էր մէկ անհուն կսկծի, մտքերը խառնւում էին: Երբեմն թւում էր նրան, թէ իր գանգը լցւած է կենդանի հրով, որ նրան կայրէ կամ կըճաքեցնէ: Դադարեց հասկանալ, ինչ է կատարւում. դադարեց հասկանալ, ինչո՞ւ Քրիստոս, այդ Ողորմածը, այդ Աստուածը՝ օգնութեան չէ պալիս իր պաշտողներին. ինչո՞ւ Պալատիոնի խանձւած պատերը գետինը չեն մտնում և նրանց հետ ներոնը, պրետորիանների բանակը և ամբողջ այդ ոճրագործ քաղաքը: Ենթադրում էր, թէ չէ կարող և չըպէտք է այլապէս լինի, և թէ այն ամենը, ինչին նայում են իր աչքերը, ինչից փշրւում է իր հոգին և պատուում է սիրտը, երազ է: Բայց գազանների մոնչիւնը ասում էր նրան, որ այդ իրականութիւն է, և այդ հաստատում էին ժողովրդի աղաղակներն ու լցւած բանտերը: Այն ժամանակ տատանւում էր նրա մէջ Քրիստոսի հաւատը և այդ տատանումից առաջանում էր նոր տանջանք, գուցէ բոլոր տանջանքներից ամենասարսափելին:

Իսկ այդ միջոցին Պետրոնիոսը ասում էր նրան.

— Յիշիր, ինչ կրեց մահից առաջ Սէյանոսի դուստրը:

Գ Լ ՈՒՆ ԺԱ

Եւ ամենը խաբուսիկ դուրս եկաւ: Վինիկիոսը այն աստիճան ստորացաւ, որ պաշտպանութիւն էր որոնում ինչպէս Կեսարի, նոյնպէս և Պոպպէայի ազատագիրների և ստրուկների մէջ, վճարում էր նրանց կեղծ խոստումների համար, շահում էր նրանց բարեհաճութիւնը հարուստ նւէրներով: Նա գտաւ Աւգուստայի առաջին ամուսին Ռուֆիոս Կրիսպինոսին և նրանից մի նամակ ձեռք բերեց. նւիրեց Անտիոնի դղեակը Պոպպէայի այդ ամուսնուց ունեցած որդուն Ռուֆիոսին, բայց միայն բարկացրեց դրանով Կեսարին, որ ատում էր իր խորթ որդուն: Յատուկ սուրհանդակի ձեռքով դրեց Պոպպէայի երկրորդ ամուսին Ռթոնին Սպանիա, խոստանում էր ամբողջ իր կարողութիւնը և նոյն իսկ իրան, մինչև որ վերջապէս նկատեց, որ միայն խաղալիք էր մարդկանց ձեռքին և որ, եթէ առերես ցոյց տար, որ Լիգիայի բանտարկութիւնը իրան քիչ է հետաքրքրում, աւելի շուտով ազատած կըլինէր նրան:

Նոյնը նկատեց նաև Պետրոնիոսը: Մինչ այդ՝ օր օրի վրա անցնում էր: Ամփոթատրոնները վերջացած էին: Արդէն բաժանւում էին «tessera»-ներ, այսինքն նշաններ «ludus matutinus»¹ մտնելու համար: Բայց այս անգամ «առաւօտեան» խաղը զոհերի անլուր քանակու-

1 «Առաւօտեան խաղ»:

թեան պատճառով պէտք է տեւեր օրեր, շաբաթներ և ամիսներ: Չըզիտէին արդէն, որտեղ տեղաւորեն քրիստոնեաներին: Բանտերը արդէն կոխած էին և նրանց մէջ երևացել էր տենդը: «Puticuli», այսինքն այն ընդհանուր փոսերը, որտեղ թաղում էին ստրուկներին, սկսեցին լցւել: Երկիւղ էին կրում, չըլինի թէ հիւանդութիւնը տարածւի ամբողջ քաղաքում, ուստի վճռած էր շտապել:

Եւ բոլոր այդ լուրերը հասնում էին Վինիկիոսի ականջը, հանգցնելով նրա մէջ յոյսի վերջին փայլերը: Քանի որ ժամանակ կար, կարող էր իրան խաբել, որ դեռ կարող է որևէ բան աջողեցնել, բայց այժմ արդէն ժամանակ էլ չըկար: Ներկայացումները պիտի սկսէին: Լիզիան ամեն օր կարող էր գտնւել կրկէսի «cuniculum»-ում¹, որտեղից ելքը արդէն միայն արեւնայի կողմն էր: Վինիկիոսը, գիտենալով, հւր կըձգէ նրան ճակատագիրն ու բռնութիւնը, սկսեց շրջնւ բոլոր կըրկէսները, կաշառել պահապաններին և «բեստիարներին», նրանց այնպիսի պահանջներ դնելով, որոնց նրանք չէին կարող կատարել: Երբեմն նկատում էր, որ արդէն միայն նրա համար է աշխատում, որ մահը պակաս սարսափելի դարձնէ Լիզիայի համար, և այն ժամանակ զգում էր, որ ուղեղի փոխարէն ածուխ ունի գանգի մէջ:

Վերջապէս չէր կարծում, որ կապրէ նրանից յետոյ, և վճռեց ոչնչանալ նրա հետ միասին: Բայց յոյս ունէր, որ վիշտը կարող է իր կեանքը մաշել առաջ, քան կըհասնէ սարսափելի ըրպէն: Նրա բարեկամներն ու Պետրոնիոսը նոյնպէս կարծում էին, որ ամեն օր կարող է բացել նրա առջև ուրախանների աշխարհը:

1 Ստորերկրեայ անցք:

Վինիկիոսի դէմքը սևացաւ և նման դարձաւ այն մեղրամոմէ դիմակներին, որ պահում էին «լարարիոններում»: Գծերի մէջ սառել էր տարակուսանքը, կարծես թէ հասկանալիս չըլինէր, ի՞նչ է պատահել և ի՞նչ է կարող պատահել: Երբ մէկը նրա հետ սկսում էր խօսել, նա մեքենայական շարժումով բարձրացնում էր ձեռները դէպի գլուխը և ամբարշտով սեղմելով քունքերը՝ նայում էր խօսողին սարսափահար և հարցական հայեացքով: Դիշերները անց էր կացնում մւրսուսի հետ Լիգիայի դռների մօտ, բանտում. իսկ եթէ աղջիկը պատւիրում էր նրան հեռանալ և հանգստանալ, վերադառնում էր Պետրոնիոսի մօտ և անցուդարձ էր անում մինչև առաւօտ ատրիոնում: Ստրուկները յաճախ գտնում էին նրան ծնկաչոյ, վեր պարզած ձեռներով կամ երեսով գետնին տարածւած: Աղօթք էր անում Քրիստոսի, քանի որ Նա էր իր վերջին ասլաւէնը: Ամեն բան խաբուսիկ դուրս եկաւ: Լիգիային կարող էր փրկել միայն հրաշքը, ուստի Վինիկիոսը ճակատը խփում էր քարէ յատակին և հրաշք էր աղերսում:

Բայց մնացել էր իրան դեռ այնքան գիտակցութիւն, որ հասկանում էր, որ Պետրոսի աղօթքը իր աղօթքից աւելի զօրաւոր է: Պետրոսը իրան մկրտել էր, Պետրոսը ինքը հրաշքներ էր անում. թող իրան փրկութիւն ու օգնութիւն տայ:

Եւ մի գիշեր գնաց նրան որոնելու: Քրիստոնեաները, որոնք արդէն շատ չէին մնացել, թագցնում էին նրան այժմ ամենայն խնամքով նոյն իսկ մէկը միւսի աչքից, որպէս զի ոգով թոյլերից որեւէ մէկը չըմատնէ նրան ակամայ կամ դիտմամբ: Վինիկիոսը ընդհանուր շփոթութեան ու հալածանքի մէջ, այն էլ ամբողջովին դրադլած լինելով Լիգիային բանտից ազատելու փորձերով՝ աչքից բաց էր թողել առաքելուն, այնպէս որ իր

մկրտւելուց ի վեր սլատահել էր նրան հաղիւ մէկ անգամ, դեռ հալածանքի սկսւելուց առաջ: Բայց գնալով այն ֆոսսորի մօտ, որի խրճթում ինքը մկրտւել էր, տեղեկացաւ նրանից, որ Porta Salaria-ից դուրս գտնւող մի այգում, որ պատկանում էր Կոռնելիոս Պուդենսին, տեղի է ունենալու քրիստոնեաների ժողովը: Ֆոսսորը յանձն առաւ ուղեկցել Վինիկիոսին մինչև այնտեղ, հաւատացնելով նրան, որ կը գտնեն այնտեղ Պետրոսին: Ուղիղ որ, մուտքը կոխելուն պէս ճանապարհ ընկաւ և քաղաքից դուրս գալով և յետոյ հղեգնուտով ծածկւած ձորերի միջով առաջանալով՝ եկան այգին, որ գտնւում էր խոպանացած և առանձնացած տեղում: Ժողովը տեղի էր ունենում հնձանում, ուր սովորաբար գինի էին մզում: Վինիկիոսի ականջին շեմքին հառաւ աղօթքի շշուռն, իսկ մտնելով՝ լապտերների աղօտ լոյսով նա նկատեց մի քանի ծնկաչոգ և աղօթքի մէջ ընկղմւած կերպարանքներ: Մի տեսակ մաղթանք էին կատարում. այր մարդկանց և կանանց ձայները ամեն րոպէ կրկնում էին «Քրիստոս, ողորմիր մեզ»: Այդ ձայների մէջ հնչում էր խորին, սիրտը պատռող թախիծ ու վիշտ:

Պետրոսը ներկայ էր: Նա չոգած էր առջևում, փայտէ խաչի առջև, որ մեխած էր հնձանի պատից, և աղօթում էր: Վինիկիոսը հեռից ճանաչեց նրա սպիտակ մազերը և վեր պարզած ձեռները: Երիտասարդ պատրիկի առաջին միտքն էր ամբողջ ժողովի միջից անցնել, ընկնել առաքեալի ոտները և աղաղակել. «փրկիր»։ Բայց թէ աղօթքի խորհրդաւորութիւնը և թէ թուլութիւնը ծալեցին նրա ոտները և մուտքի մօտ չոգելով՝ սկսեց կրկնել հառաչանքով և ձեռները սեղմելով. «Քրիստոս, ողորմիր»: Եթէ գիտակցութիւնը վրան լինէր, կը հասկանար, որ ոչ միայն իր խնդիրքի

մէջ էր հնչում հառաչանքը և որ ոչ միայն ինքն էր բերում այստեղ իր վիշտը, իր կսկիծը և իր սանձանքը: Չըկար այդ ժողովի մէջ ոչ մի մարդկային հոգի, որ կորցրած չըլլինէր սրտին թանկագին էակներ, և քանի որ հաւատակիցներից ամենամոլեռանդներն և ամենաքաջերը արդէն կալանաւորւել էին. քանի որ ամեն ըստէ տարածւում էին այն անարգանքների և չարչարանքների լուրերը, որոնց նրանք ենթարկւում էին բանտերի մէջ. քանի որ տառապանքի ծաւալը անցել էր ամեն երևակայութիւն. քանի որ մնացել էր արդէն միայն այս մի բռնը՝ չըկար այստեղ ոչ մի սիրտ, որ չըտատանւէր հաւատի մէջ և չըհարցնէր երկմտութեամբ. «Ո՞ւր է Քրիստոս և ի՞նչու է թոյլ տալիս, որ չարիքը Աստծուց զօրաւոր լինի»:

Բայց այդ միջոցին դեռ յուսահատութեամբ աղերսում էին Նրանից ողորմածութիւն, որովհետև ամեն հոգու մէջ շարունակւում էր վառւել յոյսի կայծը՝ թէ Նա գալու է, ջնջելու է չարիքը, անդունդ է նետելու Ներոնին և տիրելու է աշխարհին: Դեռ ևս նայում էին երկինք, դեռ ևս ականջ էին դնում, դեռ ևս աղօթում էին դողալով: Վինիկիոսին նոյնպէս, քանի կրկնում էր «Քրիստոս, ողորմիր», սկսեց տիրել յափշտակութիւն, որպիսին մի ժամանակ տիրել էր իրան Փոստորի խրճիթում: Ահա կանչում են Նրան կսկծի խորքերից, խորխորատից, ահա կանչում է Նրան Պետրոսը. ուրեմն այս է կըբացւի երկինքը, երկիրը կըդողայ իր հիմունքներից, և կիջնի Նա, անհուն փայլի մէջ, աստղերը ոտների տակ, ողորմած, բայց և ահուկի, կը բարձրացնէ իր հաւատարիմներին և կըհրամայէ անդունդներին՝ կուլ տալ հալածիչներին:

Վինիկիոսը դէմքը ծածկեց ձեռներով և գետին տարածեց: Յանկարծ նրան շրջապատեց լուրթիւն,

կարծես թէ երկիւղը կապեց բոլոր ներկայ եղողներին լեզուները: Եւ թւում էր նրան, թէ անպատճառ մի բան պիտի լինի, որ հասնելու է հրաշքի ժամը: Հաւատացած էր, որ երբ ոտքի կըկանգնէ և բաց կանէ աչքերը, կըտեսնէ մի լոյս, որից կուրանում է մահկանացու տեսանելիքը, և կըլսէ մի ձայն, որից ուշաթափւում են սրտերը:

Բայց լռութիւնը տևում էր երկար: Ընդհատեց նա վերջապէս կանանց հեկեկանքներից:

Վինիկիոսը ոտքի կանգնեց և սկսեց շշմած հայեացքով նայել իր առջև:

Հնձանում, դերերկրային փայլերի փոխարէն, պըսպղում էին լապտերների աղօտ ճրագները, և լուսնեակի շողերը մտնելով երգիքից՝ լցնում էին սրահը արծաթագոյն լոյսով: Վինիկիոսի կողքին չոգած մարդիկ լուռ բարձրացնում էին արտասուլից աչքերը դէպի խաչը. այս և այնտեղ լսեցին ուրիշ հեկեկանքներ, իսկ դրսից հասնում էին պահապանների զգոյշ սուլոցները: Այն ժամանակ Պետրոսը վեր կացաւ և դառնալով ժողովականներին, ասաւ.

— Որդիք, սրտներդ վեր առաքեցէք դէպի մեր տէր Փրկիչը և մատուցէք Նրան ձեր արտասուքները:

Եւ լռեց:

Յանկարծ ժողովականների միջից լսեց մի կանացի ձայն, վշտահար արտունջով և անծայր կոկիծով լի.

— Ես որբեայրի եմ, մի որդի ունէի, որ ինձ կերակրում էր... Վերադարձրո՛ւ նրան ինձ, տէր:

Տիրեց կրկին անգամ լռութիւն: Պետրոսը կանգնած էր ծնկաչոգ ժողովականների առջև, ծերացած, մաշւած, և այդ ըոպէին երևում էր նրանց որպէս դառամութեան և տկարութեան մարմնացում:

Այդ միջոցին սկսեց տրտնջալ մի ուրիշ ձայն.

— Դահլճները առևանգեցին իմ աղջիկներին, և

Քրիստոս այդ թոյլ տւաւ:

Յետոյ երրորդը.

— Մնացել եմ ինքս երեխաներիս հետ, և երբ ինձ կըտանեն, իմ նրանց հաց և ջուր կըտայ:

Յետոյ չորրորդը.

— Լիննոսին, որին թողել էին, նորից վերցրին և չարչարանքի մատնեցին, տէր:

Յետոյ հինգերորդը.

— Երբ տուն վերադառնաք, մեզ կըբռնեն պրետորիանները: Չըզիտենք որտեղ ծածկենք:

— Վայ մեզ: Ո՞վ մեզ կըպաշտպանէ:

Եւ այսպէս գիշերային խաղաղութեան մէջ հնչում էր տրտունջը տրտունջի ետեից: Ծերունի ձկնորսը աչքերը փակեց և իր ալևոր գլուխը թափահարում էր մարդկային այդ վշտի ու անհանգստութեան վրա: Նորից լռութիւն տիրեց. միայն պահապանները կամացուկ սուլում էին սրահից դուրս:

Վինիկիոսը նորից ուզում էր նետել ժողովականների միջով առաքեալի մօտ և նրանից փրկութիւն հայցել. բայց յանկարծ իր առջև կարծես վիհ նկատեց, որի տեսքը ուժաթափ արաւ նրա ոտները: Ի՞նչ կըլինի, եթէ առաքեալը խոստովանի իր տկարութիւնը, եթէ հաստատէ, որ հռոմէական կայսրը աւելի ուժեղ է՝ քան Քրիստոս Նազովրեցին: Եւ այս մտքից զարհուրանքը փշաքաղեց նրա գլխի մաղերը, որովհետեւ զգաց, որ այն ժամանակ այդ վիհը կըգլորւի ոչ միայն իր յոյսի մնացորդը, այլ և ինքը, և իր Լիզիան, և իր սէրը դէպի Քրիստոս, և իր հաւատը, և ամենը, ինչով ապրում էր, և կըմնայ միայն մահն ու ծովի պէս անեղր գիշերը:

Իսկ այդ միջոցին Պետրոսը սկսեց խօսել, սկզբում այնպիսի ցածր ձայնով, որ հազիւ կարելի էր նրան լսել.

— Իմ դաւակներ: Գողգոթայի վրա տեսայ, ի՞նչպէս Աստուծոն գամում էին խաչին: Լսեցի մուրճի ձայները և տեսայ, ի՞նչպէս վեր բարձրացրին խաչը, որ ժողովուրդները տեսնեն Մարդու Որդու մահը...

.

... Եւ տեսայ, ի՞նչպէս նրա կողը ծակեցին և ի՞նչպէս մեռաւ: Եւ այն ժամանակ, վերադառնալով խաչելութեան մօտից, գոչում էի կակիծով, ինչպէս դուք էք գոչում. Վայ ինձ, վայ ինձ: Տէր, Դու Աստուած ես. ի՞նչու ապա թոյլ տւիր այս, ինչո՞ւ մեռար և ինչո՞ւ մաշեցիր մեր սրտերը, որոնք հաւատում էին, որ գալու է Դո թագաւորութիւնը...

... Եւ նա, մեր Տէրը և մեր Աստուածը, երրորդ օրը մեռածներից յարութիւն առաւ և մեր մէջն էր, մինչև որ ահագին լոյսով պատած չըմտաւ իր թագաւորութիւնը:

Իսկ մենք, ճանաչելով մեր թերի հաւատը՝ ամբարպնդեցինք մեր սրտերը և այդ օրից ի վեր ցանում ենք նրա սերմերը...

.

Այստեղ, դառնալով այն կողմը, որտեղից լուեց տռաջին տրտունջը, սկսեց խօսել արդէն աւելի ուժեղ ձայնով.

— Ի՞նչու էք տրտնջում... Աստուած ինքը իր անձը չարչարանքի ու մահի մատնեց, իսկ դուք կամենում էք, որ ձեզ նրանից պաշտպանէ: Թերահաւատ մարդիկ, մի՞թէ հասկացիլ էք նրա ուսմունքը, մի՞թէ նա ձեզ միայն այս կեանքն է խոստացել: Ահա նա գալիս է ձեզ մօտ և ասում է ձեզ. «եկէք իմ ճանապարհով». ահա բարձրացնում է ձեզ իր մօտ.

իսկ դուք կաշուամ էք ձեռներով դեմքին՝ գոչելով.
«Տէր, փրկիր»: Ես, որ փոշի եմ Աստծու առջև,
իսկ ձեզ համար Աստծու առաքեալ և փոխանորդ, ա-
ռում եմ ձեզ յանուն Քրիստոսի: Ոչ թէ մահ է ձեր
առջև, այլ կեանք. ոչ թէ չարչարանք, այլ անսահման
հրճւանք. ոչ թէ գերութիւն, այլ թագաւորութիւն: Ես,
Աստծու առաքեալը, ասում եմ քեզ, այրի կին. քո որ-
դին չի մեռնի, այլ կը վերածնուի փառքի մէջ յաւիտե-
նական կեանքի համար և դու կը միանաս նրա հետ:
Քեզ, հայր, որի անմեղ աղջկաներին դահիճները պղղ-
ծեցին, խոստանում եմ, որ նորից կը գտնես նրանց
Հորրոնի շուշանից սպիտակ: Ձեզ, մայրեր, որոնց կը
խլեն որբերից, ձեզ, որոնք կը կորցնէք ծնողներին,
ձեզ, որոնք տրանջում էք, ձեզ, որոնք նայելիս կը լի-
նէք սիրելիների մահին, ձեզ, վշտացեալներ, դժբախտ-
ներ, բեռնաւորւածներ, և ձեզ, որոնք մեռնելու էք,
յանուն Քրիստոսի ասում եմ, որ կը զարթնէք իբրեւ
քնից՝ երջանիկ արթնութեան համար և իբրեւ խաւա-
րից՝ Աստծու լոյսի համար: Յանուն Քրիստոսի, թող
ընկնէ փառը ձեր աչքերից և թող բոցավառեն ձեր
սրտերը:

Այս ասելով՝ նա ձեռքը բարձրացրեց, կարծես
հրամայելիս լինէր. իսկ նրանք նոր արիւն զգացին ի-
րանց երակների մէջ և միաժամանակ սարսուռ ոսկոր-
ների մէջ. որովհետեւ նրանց առջև կանգնած էր ոչ թէ
մի դառամեալ և ուժասպառ ծերունի, այլ մի հզօր ու կտր,
որ վերացնում էր նրանց ոգիները և թափ տալիս
նրանցից փոշին ու խռովութիւնը:

—Ամէն,—գոչեցին մի քանի ձայներ:

Իսկ նրա աչքերից բղխում էր աւելի ու աւելի
մեծ շողք. նրանից ուժ էր բղխում, բղխում էր վեհու-
թիւն, բղխում էր սրբութիւն: Գլուխները խոնարհե-

ցին նրա առջև, իսկ նա, երբ դադարեց «ամէնը», շարունակեց.

— Սերմանեցէք ողբալով, որ հնձէք ուրախութեամբ: Ինչո՞ւ էք երկնչում չարի դօրութիւնից: Երկրից վեր, Հոռմից վեր, քաղաքիս պատերից վեր՝ Տէրն է, և Նա բնակւել է ձեր մէջ: Քարերը կը խոնաւանան արտասուքներից, աւազը կը թրջւի արիւնից, փոսերը կըլցւին ձեր մարմիններով, իսկ ես ձեզ կասեմ. դուք էք յաղթողը: Տէրը գալիս է ընկձելու ոճրագործութեան, բռնութեան և գոռոզութեան այս քաղաքը, և դուք էք նրա լեգէոնները: Եւ ինչպէս նա իր չարչարանքներով և մահով քաւեց աշխարհիս մեղքերը, այնպէս կամենում է, որ դուք ձեր չարչարանքներով և արիւնով քաւէք այս անիրաւութեան բունը... Այս Նա ձեզ յայտարարում է իմ բերանով:

Եւ ձեռները տարածեց. աչքերը վեր յառեց. իսկ նրանց սրտերը գրեթէ դադարեցին կրծքի մէջ բարախելուց, որովհետեւ զգացին, որ նրա հայեացքը մի ինչոր բան է տեսնում, որը չեն կարող տեսնել իրանց մահկանացու աչքերը:

Ճշմարիտ որ նրա դէմքը փոխւեց և պայծառացաւ, և մի քանի ժամանակ նա նայում էր լուռ, կարծես համրացել էր զմայլանքից, իսկ յետոյ լսեց նրա ձայնը.

— Դու ես, Տէր, և ցոյց ես տալիս քո ճանապարհները... Ի՞նչպէս, ո՞ր Քրիստոս... Ոչ թէ Երուսաղէմում, այլ սատանայի այս քաղաքում կամենում ես քո աթոռը դնել: Դու այս արտասուքներից և այս արիւնից ես կամենում եմ Եկեղեցին կառուցանել: Այստե՞ղ, ուր այսօր իշխում է Ներոնը, պէտք է լինի Քո յաւիտենական թաղաւորութիւնը: Ո՞ր Տէր, Տէր: Եւ հրամայեմ ես այս խռոված մարդկանց, որ իրանց ոսկորներից

կառուցանեն աշխարհի Սիոնի հիմքը, իսկ իմ հոգուս, որ այդ աշխարհի և երկրի մարդկանց իշխանութիւնը ձեռք առնեմ... Եւ ահա ուժի աղբիւր ես թափում թոյլերի վրա, որ ուժեղանան, և ահա հրամայում ես ինձ Քո գառները արածեցնել այժմանից իսկ մինչև դարերի վախճանը... Ո՛ր, փառաբանւած լինին քո խորհուրդներդ և Դու, որ հրամայում ես յաղթել... Ուսանան, Ուսանան:

Նրանք, որոնք խռոված էին, սիրտ առան. նրանց մէջ, որոնք երկմտել էին, հաւատի ճաճանչներ մտան: Մի քանի ձայներ գոչեցին. «Ուսանան», ուրիշները՝ «pro Christo»¹. ապա տիրեց լռութիւն: Ամարային պայծառ փայլակները լուսաւորում էին սրահի ներսը և յոռմուռներից գունատւած դէմքերը:

Պետրոսը, տեսիլի մէջ խորասուզւած՝ աղօթում էր դեռ երկար, բայց վերջապէս ուշքի եկաւ, դարձրեց ժողովականների վրա իր ներշնչւած, լուսափայլ գլուխը և ասաւ.

— Ահա, ինչպէս Տէրը յաղթեց ձեր մէջ երկմտութեանը, այնպէս և դուք գնացէք յաղթելու Նրա անունով:

Եւ թէև գիտէր արդէն, որ կը յաղթեն, թէև գիտէր, ինչ դուրս կը դայ նրանց արտասուքներից ու արիւնից, սակայն նրա ձայնը դողաց յոռմուռներից, երբ սկսեց նրանց խաչակնքել և ասել.

— Իսկ այժմ օրհնում եմ ձեզ, զաւակներս, չարչարանքի, մահի և յաւիտենականութեան համար:

Իսկ նրանք ընկան նրա շուրջը՝ գոչելով. «Մենք արդէն պատրաստ ենք. բայց դու, սրբազան հայր, թագ կացիր, որովհետև դու Քրիստոսի փոխանորդ ես,

¹ 1 «Քրիստոսի համար»:

որ կառավարում ես Նրա համայնքը»: Եւ այսպէս խօսելով՝ բռնում էին Նրա զգեստներից, իսկ նա ձեռները դնում էր նրանց գլխներին և խաչակնքում էր ամեն մէկին առանձին, ինչպէս հայրը օրհնում է հեռու ճանապարհ ընկնող երեխաներին:

Եւ իսկոյն սկսեցին հնձանից դուրս գալ, որովհետեւ շտապում էին տուն, իսկ այնտեղից բանտ և արենա: Նրանց մտքերը կտրւել էին զետնից, հոգիները թռիչք էին առել դէպի յաւիտենականութիւն, և նրանք գնում էին կարծես երազի կամ ոգևորութեան մէջ, դէմ դնելու այն ուժը, որ իրանց մէջ կար, «զազանի» ուժին և դաժանութեանը:

Իսկ առաքեալին առաւ Պուդենսի ծառայ Ներէոսը և խաղողի որթերի մէջ ծածկւած նեղ շաւիղով տանում էր իր տունը: Բայց պայծառ գիշերով նրանց հետևում էր Վինիկիոսը, և երբ վերջապէս նրանք հասան Ներէոսի խրճիթին, երիտասարդը ընկաւ առաքեալի ոտները:

Իսկ նա ճանաչելով նրան՝ հարցրեց.

— Ի՞նչ ես ուզում, որդի:

Բայց Վինիկիոսը այն բանից յետոյ, ինչ որ լսել էր հնձանում, չէր համարձակւում արդէն նրանից ոչինչ աղերսելու. միայն գրկելով երկու ձեռներով Նրա ոտները՝ հեկեկանքով սեղմում էր նրանց իր ճակատը, այս լուռ եղանակով պթութիւն աղերսելով:

Իսկ առաքեալը ասաւ.

— Գիտեմ: Խլել են քեզնից այն աղջիկը, որին սիրեցիր: Աղօթիր Նրա համար:

— Տէր,— հառաչեց Վինիկիոսը, աւելի սաստիկ սեղմելով առաքեալի ոտները:— Տէր, ես անպէտք որդեմ, իսկ դու գիտէիր Քրիստոսին. դու Նրան աղաչիր, դու բարեխօս եղիր Լիգիայի համար:

Եւ կսկծից դողում էր տերևի պէս և ճակատը խփում էր դետնին, որովհետև ճանաչելով առաքեալի զօրութիւնը՝ գիտէր, որ նա միայն կարող է իրան վերադարձնել աղջկան:

Եւ Պետրոսը յուզեց վշտի այս արտայայտութիւնից: Յիշեց, ինչպէս մի ժամանակ նոյնպէս Լիգիան, Կրիսպոսի խօսքերից շանթահարւած, պառկած էր հէնց այսպէս իր ոտների մօտ, գթութիւն հայցելով: Յիշեց, որ նրան բարձրացրեց և մխիթարեց, ուստի այժմ ևս բարձրացրեց Վինիկիոսին:

—Որդեակ,—ասաւ նա,—կաղօթեմ նրա համար. բայց դու իմացիր, ինչ ասացի այն երկմտողներին, որ ինքը Աստուած անցաւ խաչելութեան չարչարանքից, և յիշիր, որ այս կեանքից յետոյ՝ սկսւում է ուրիշը, յաւիտենականը.

—Ես գիտեմ... ես լսեցի,—սլառասխանեց Վինիկիոսը, օդ ծծելով գունատ շրթունքներով,—բայց տեսնում ես, Տէր... Հեմ կարող: Եթէ արիւն է հարկաւոր, խնդրիր Քրիստոսից, որ վերցնէ իմը... Ես զինւորական եմ: Թող ինձ համար կրկնապատկէ, թող եռապատկէ նրա համար նշանակւած չարչարանքը—կըտանեմ. բայց թող նրան փրկէ: Նա դեռ մանուկ է, տէր, իսկ Քրիստոս Կեսարից հզօր է, հաւատում եմ, հզօր է... Դու ինքդ նրան սիրում էիր: Դու մեզ օրհնեցիր: Նա անմեղ աղջիկ է...

Այստեղ նորից կուսցաւ և դէմքը դնելով Պետրոսի ծնկներին՝ սկսեց կրկնել.

—Դու գիտէիր Քրիստոսին, տէր, դու գիտէիր. Նա քեզ կըլսէ: Բարեխօսիր նրա համար:

Իսկ Պետրոսը աչքերը փակեց և ջնրմեռանդութեամբ աղօթում էր:

Ամարային փայլակները սկսեցին նորից լուսաւո-

րել երկինքը: Վինիկիոսը նրանց լոյսով աչքը չէր հեռացնում առաքեալի շրթունքներից, սպասելով նրանցից կեանքի կամ մահի դատավճիռ: Խաղաղութեան մէջ լսելի էին այգիներում միմեանց ձայն տւող լորերը և Via Salaria-ի մօտ դտնւող ջրաղացների ժխորը:

—Վինիկիոս,—հարցրեց վերջապէս առաքեալը,—հաւատո՞ւմ ես դու:

—Տէր, միթէ այլապէս այստեղ կը գայի,—սպասախանեց Վինիկիոսը:

—Այն ժամանակ հաւատան մինչև վերջ, որովհետև հաւատը լեռներ է շարժում: Եթէ մինչև անգամ տեսնէիր այն աղջկան դահճի սրի տակ կամ առիւծի բերանում, հաւատան դեռ ևս, որ Քրիստոս կարող է նրան ազատել: Հաւատա և աղօթիր նրան, ես ևս կաղօթեմ քեզ հետ միասին:

Ապա, դէմքը դէպի երկինք բարձրացնելով՝ ասու բարձրաձայն.

—Ողորմած Քրիստոս, նային այս ցաւազար սրտի մէջ և մխիթարիր սրան: Ողորմած Քրիստոս, հեռացրո՛ւ հոգմը դառան բրդից: Ողորմած Քրիստոս, դու որ խնդրում էիր Հօրը, որ հեռացնէ դառնութեան թասը քո շրթունքներից, հեռացրու այդ Դո ծառայի շրթունքներից: Ամէն:

Իսկ Վինիկիոսը, ձեռները դէպի աստղերը տարածելով՝ ասում էր հառաչելով.

—Ո՛ր Քրիստոս, ես քոնն եմ: Ա՛ռ ինձ նրա տեղ: Արևելքում երկինքը սկսել էր ճերմակել:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԱ

Վինիկիոսը, առաքեալից բաժանելով՝ գնում էր բանտը, սիրտը յոյսով վերածնւած: Մի ինչ-որ տեղ, հոգու խորքում, ճշում էին դեռ յուսահատութիւնն ու զարհուրանքը, բայց ինքը ճշում էր իր մէջ այդ ձայները: Թւում էր նրան անհնարին, որ Աստծու փոխանորդի բարեխօսութիւնը և նրա աղօթքի զօրութիւնը մնային առանց հետեանքի: Վախենում էր յոյս չունենալ, վախենում էր երկմտել: «Կըշարունակեմ հաւատալ նրա ողորմածութեանը, ասում էր ինքն իրան, մինչև անգամ՝ եթէ տեսնեմ Լիզիային առիւծի բերանում»: Եւ այսպէս մտածելով, թէև նրա մէջ ցնցւում էր հոգին և սառը քրտինքը թրջում էր քունքերը, հաւատում էր: Նրա սրտի ամեն մի բարախիւնը այժմ աղօթք էր: Սկսեց հասկանալ, որ հաւատը լեռներ է շարժում, որովհետև զգաց իր մէջ ինչ-որ զարմանալի ուժ, որն առաջ չէր զգում: Թւում էր նրան, որ կաջողէ հաւատով այնպիսի բաներ անելու, որոնք դեռ երեկ իր ուժից վեր էին: Երբեմն այնպիսի զգացմունք էր ունենում, կարծես չարիքը արդէն անցել է: Երբ յուսահատութիւնը դեռ ևս հառաչանք էր բարձրացնում՝ նրա մէջ, նա մտաբերում էր այն գիշերը և այն սրբահայեաց ալիզարդ դէմքը, որ աչքերը դէպի վեր դարձրած աղօթում էր: «Ոչ, Քրիստոս նրան չի մերժի, և ես չեմ երկմտի»:

Բայց այստեղ նրան սպասում էր մի անակնկալ բան:

Պրետորիական պահապանները, որոնք փոփոխակի հսկում էին Մամերտինական բանտի մօտ, արդէն բոլորն էլ ճանաչում էին նրան և առհասարակ ոչ մի

դժւարութիւն չէին դնում նրա առջև. բայց այս անգամ շղթան չըքակւեց և դրա փոխարէն հարիւրապետը մօտեցաւ նրան և ասաւ.

—Ներիր, ազնիւ տրիբուն, այսօր հրաման ունինք ոչ ոքի ներս չըթողնելու:

—Հրաման,—կրկնեց գունատելով Վինիկիոսը:

Ջինւորականը կարեկցութեամբ նայեց նրան և պատասխանեց.

—Այո, տէր, Կեսարի հրամանն է: Բանտում բազմաթիւ հիւանդներ կան և գուցէ վախենում են, չըլինի թէ այցելուները հիւանդութիւն տարածեն քաղաքում:

—Բայց ասացիր, որ հրամանը միայն այսօրեայ համար է:

—Կէսօրին փոխւում են պահապանները:

Վինիկիոսը լռեց և գլուխը մերկացրեց, որովհետեւ թւաց իրան, թէ իր կրած «pileolus»-ը՝ արճիճից է:

Այդ միջոցին զինւորականը աւելի մօտեցաւ և ասաւ ցած ձայնով.

—Հանգստացիր, տէր: Բանտապահներն և Ուրսուսը հսկում են նրա վրա:

Այս ասելով կռացաւ և մի ակնթարթում սալայատակի վրա ձուկ դժեց իր երկար դալլիական սրով:

Վինիկիոսը արագ նայեց նրան:

—...Եւ պրետորիան ես:

—Մինչև որ չեմ լինի այնտեղ,—պատասխանեց զինւորականը, գլխով բանտի կողմը ցոյց տալով:

1 Pileolus—փոքրիկ, բլրից շինած գլխարկ, որ միայն գազաթն էր ծածկում, աղատ թողնելով առջևից և ետևից մազերը: Հասմայեցիք քաղաքում շրջելիս առհասարակ գլուխը չէին ծածկում. գլխարկը ծածկում էին միայն ճանապարհորդութեան ժամանակ կամ թատրոնում:

— Ես ևս պաշտում եմ Քրիստոսին:

— Փառաւորեալ է անուն Նորա: Գիտեմ, տէր: Ձեմ կարող քեզ ներս թողնել բանտը, բայց եթէ նամակ կը գրես, կը տամ բանտապահներին:

— Շնորհակալ եմ քեզնից, եղբայր...

Եւ սեղմելով զինւորականի ձեռքը՝ հեռացաւ: Pileolus-ը դադարեց արճիճի պէս ծանրանալ գլխին: Առաւօտեան արեւը բարձրացաւ բանտի պատերից վեր և նրա պայծառութեան հետ միաժամանակ սկսեց նորից յոյսը՝ արծարծել Վինիկիոսի սրտի մէջ: Այդ քրիստոնեայ զինւորականը նրա համար էարժեա նոր ապացոյց էր Քրիստոսի զօրութեան: Մի վայրկեանից նա կանգ առաւ և, հայեացքը յառելով վարդապոյն ամպերին, որոնք կապիտուլիոնի և Ստատորի մեհեանի վրա կախ էին ընկած, ասաւ.

— Ձեմ տեսել նրան այսօր, Տէր, բայց հաւատում եմ Քո գթութեանը:

Տանը նրան սպասում էր Պետրոնիոսը, որ իր սովորութեան համեմատ «գիշերը ցերեկ շինելով»՝ նոր էր վերադարձել: Այնուամենայնիւ նա կարողացել էր արդէն լողանալ և օծել քուն մտնելուց առաջ:

Նորութիւններ ունիմ քեզ համար, — ասաւ նա: — Այսօր Տուլլիոս Սենեկիոնի մօտ էի, որտեղ էր և Կեսարը: Չըգիտեմ որտեղից էր Աւգուստայի միտքը եկել հետը բերել փոքրիկ Ռուֆիոսին... Գուցէ նրա համար, որ իր գեղեցկութեամբ մեղմացնէ Կեսարի սիրտը: Դժբախտաբար, ընթերցանութեան ժամանակ երեխայի քունը տարաւ, ինչպէս մի ժամանակ Վեսպասիանոսինը: Այս տեսնելով՝ Ահենորարըը նրա վրա շարտեց գաւաթը և սաստիկ վիրաւորեց նրան: Պոպպէան ուշաթափւեց, իսկ բոլորս լսեցինք, ինչպէս Կեսարը ասաւ.

«կոկորդս է հասել այս բիջը», իսկ այդ, գիտես՝ որ միևնոյն է նշանակում թէ մահ:

—Աւգուստայի վրա ծանրացել է Աստծու պատիժը,—պատասխանեց Վինիկիոսը.—բայց ինչո՞ւ ես ինձ այդ ասում:

—Ասում եմ նրա համար, որ քեզ և Լիգիային հալածում է Պոպպէայի բարկութիւնը. բայց այժմ նա, զբաղւած լինելով իր սեփական անբախտութեամբ՝ գուցէ մի կողմ թողնէ վրէժխնդրութիւնը և աւելի հեշտ հաշտւի: Կըտեանեմ նրան այսօր երեկոյեան և կըխօսեմ հետը:

—Շնորհակալ եմ քեզնից: Յայտնում ես ինձ բարեգուշակ նորութիւն:

—Իսկ դու լողացիր և հանգստացիր: Շրթունքներդ կապտել են և քեզանից միայն սոււեր է մնացել: Իսկ Վինիկիոսը հարցրեց.

—Արդեօք չե՞ն խօսում, երբ է տեղի ունենալու առաջին ludus matutinus-ը:

—Տասն օրից յետոյ: Բայց նախ և առաջ կըվերցնեն ուրիշ բանտերից: Պանի աւելի ժամանակ կըմնայ մեզ, այնքան աւելի լաւ: Դեռ ամեն բան կորած չէ:

Եւ այսպէս ասելով՝ ասում էր այն, ինչին ինքը արդէն չէր հաւատում. որովհետեւ հաստատապէս գիտէր, որ քանի որ Կեսարը, պատասխանելով Ալիտուրոսի խնդիրքին, դտաւ վսեմ հնչող պատասխան, որի մէջ իրան համեմատում էր Բրուտոսի հետ, ուրեմն Լիգիայի համար արդէն փրկութիւն չըկար: Ծածկեց նոյնպէս, խղճալուց, ինչ որ լսել էր Սենեկիոնի մօտ, այն է՝ որ Կեսարն ու Տիգելլինոսը վճռել են ընտրել իրանց և իրանց ընկերների համար ամենագեղեցիկ քրիստոնեայ կոյսեր և անպատել նրանց չարչարան-

քից առաջ, իսկ մնացածները պէտք է յանձնէին խաղի օրը սրբատորիաններին և բնատիարներին:

Գիտենալով, որ Վինիկիոսը ոչ մի դէպքում չի ապրի Լիգիայից յետոյ, Պետրոնիոսը պահպանում էր յոյսը նրա սրտի մէջ, նախ՝ կարեկցելով նրան, և ապա՝ որ այս գեղազէտի հոգսը նոյնպէս և այն էր, որ Վինիկիոսը եթէ մեռնելու է, մեռնէ գեղեցիկ, ոչ թէ վշտից և անքնութիւնից մաշւած ու սեւացած դէմքով:

— Կասեմ այսօր Աւգուստային, — ասաւ նա, — մօտաւորապէս այսպէս. փրէ՛ր Լիգիային Վինիկիոսի համար, իսկ ես կը փրկեմ քեզ համար Ռուֆիոսին: Եւ կը մտածեմ դրա մասին, ճշմարիտ: Ահենորարբին պատեհ րոպէին ասւած մէկ խօսքը կարող է որեւէ մէկին փրկել կամ կորցնել: Ամենավատ պարագայում ժամանակ կը վաստակենք:

— Շնորհակալ եմ քեզնից, — կրկնեց Վինիկիոսը:

— Ամենից լաւ ինձ շնորհակալութիւն արած կը լինիս, եթէ մի բան ուտես և քնես: Աթէնան վկայ, Ոգիսեսը ամենամեծ դժբախտութեան ժամանակ մտածում էր քնի ու կերակրի մասին: Երևի ամբողջ գիշերը անց ես կացրել բանտում:

— Ո՛չ, — սլատասխանեց Վինիկիոսը: — Ուզում էի բանտը դնալ այժմ, բայց հրամայւած է որ ոչ ոքի ներս չըթողնեն: Իմացիւր, Պետրոնիոս, արդեօք այդ հրամանը միայն այս օրւայ համար է, թէ մինչև խաղերի օրը:

— Կիմանամ այս գիշեր և վաղը առաւօտեան կասեմ քեզ, որքան ժամանակով և ինչո՞ւ համար է այդ հրամանը տրւած: Իսկ այժմ, թէկուզ Հելիոսը՝ վշտից

1 Helios Արև աստուած:

իջնելու լինէր Կիմերիական աշխարհը, գնում եմ քնելու, իսկ դու հետեիր իմ օրինակին:

Եւ բաժանւեցին, իսկ Վինիկիոսը առանձնացաւ գրադարանում և սկսեց նամակ գրել Լիգիային:

Երբ աւարտեց, ինքը տարաւ և յանձնեց քրիստոնէայ հարիւրապետին, որ իսկոյն գնաց բանտը: Մի փոքր ժամանակից նա վերադարձաւ, բերելով ողջոյն Լիգիայից և խոստանալով, որ հէնց այսօր կըրբերէ նրա պատասխանը:

Վինիկիոսը սակայն չէր կամենում տուն վերադառնալ և նստելով քարի վրա սպասում էր Լիգիայի նամակին: Արեւ արդէն շատ էր բարձրացել երկնքում, և Clivus Argentarius-ով, ըստ սովորութեան, լցւում էին Փորում խումբ-խումբ մարդիկ: Վաճառականները դուլբանում էին իրանց ապրանքները. թովիչները առաջարկում էին անցուդարձ անողներին իրանց ծառայութիւնները. քաղաքացիք ծանր քայլերով դիմում էին Ռոստրայի կողմը, պատահական ճառախօսներին լսելու կամ իրար փոխադարձաբար ամենաթարմ նորութիւններ հաղորդելու համար: Փանի աւելի էր շոգը այրում, դատարկապորտների խմբերը ծածկւում էին մհեանների պորտիկների տակ, որտեղից ամեն ըուպէ դուրս էին թռչում, թւերով մեծ աղմուկ բարձրացնելով, աղաւնիների ամբողջ երամներ, փայլելով իրանց սպիտակ փետուրներով արևի լոյսի և երկնքի կապոյտի մէջ:

Լոյսի առատութիւնից, խօսակցութեան, տաքութեան և անչափ յողնածութեան ազդեցութեան տակ, Վինիկիոսի աչքերը սկսեցին կաշել: Մօտերքում մորախաղացող տղաների միակերպ աղաղակները և զինւորների միաչափ քայլերը օրօրում էին նրան: Մի քանի անգամ այլ ևս բարձրացրեց նա գլուխը, նայեց բան-

տին, յետոյ յենեց գլխով քարաժայռին, յողոց հանեց մի երեխայի պէս, որ քնում է երկար լացից յետոյ, և քուն մտաւ:

Եւ իսկոյն նրան պատեցին տեսիլներ: Թւում էր նրան, թէ գիշերւայ պահին խտտած տանում է Լիգիային մի անծանօթ այգիով, իսկ իրանց առջևից գնում է Պոմպոնիա Գրէկինան ճրագը ձեռին և լոյս է տալիս: Ինչ-որ ձայն, կարծես Պետրոնիոսը, կանչում էր իրան հեռից. «Վերադարձիր», բայց ինքը ուշադրութիւն չէր դարձնում այդ կանչի վրա և շարունակում էր գնալ Պոմպոնիայի ետևից, մինչև որ հասան մի խրճիթ, որի շեմքին կանգնած էր Պետրոս առաքեալը: Այն ժամանակ ինքը ցոյց տաւ նրան Լիգիային և ասաւ. «գալիս ենք արեւայից, տէր, բայց չենք կարողանում սրան զարթեցնել. զարթեցրո՛ւ դու սրան»: Բայց Պետրոսը պատասխանեց. «Քրիստոս ինքը կըզայ սրան զարթեցնելու»:

Յետոյ նրա տեսիլները սկսեցին խառնուել: Երազի մէջ տեսնում էր Ներոնին և Պոպպէային, որ ձեռին բռնած ունէր փոքրիկ Ռուֆիոսին, իսկ Պետրոնիոսը լանում էր այդ երեխայի արիւնաթաթախ ճակատը. և Տիգելլինոսին, որ մոխիր էր ցանում թանկագին կերակուրներով ծանրաբեռնած սեղաններին. և Վիտելիոսին, որ լափում էր այդ կերակուրները, և այլևս բազմաթիւ ուրիշ աւգուստիաններին, որոնք նստած էին խնջոյքի: Ինքը բազմած էր Լիգիայի կողքին, բայց սեղանների միջով ման էին գալիս առիւծները, որոնց շէկ մազերից ծլծլում էր արիւնը: Լիգիան խնդրում էր, որ իրան դուրս տանէ, իսկ իրան այնպիսի սաստիկ ուժասպառութիւն էր տիրել, որ չէր կարողանում մինչև անգամ շարժուել: Յետոյ նրա տեսիլների մէջ աւելի

մեծ խառնաշփոթութիւն առաջ եկաւ և վերջապէս ամեն ինչ անհետացաւ կատարեալ խաւարի մէջ:

Որին քնից զարթեցրեց նրան միայն արեւի տապը և այն աղաղակները, որոնք բարձրացան հէնց նրա նստած տեղի մօտ: Վինիկիոսը աչքերը տրորեց. փողոցը լցած էր մարդկանցով, բայց երկու արագաքայլ ստրուկներ, դեղին տունիկաները հագին, հրում էին ամբոխը երկար եղէգներով, աղաղակելով և ճանապարհ բաց անելով՝ շքեղազարդ դեսպակի համար, որը տանում էին չորս յաղթանդամ եգիպտացիք:

Դեսպակի մէջ նստած էր ինչ-որ մարդ, սպիտակ զգեստը հագին. նրա դէմքը լաւ չէր երևում, որովհետեւ հէնց աչքերի առջև բռնած ունէր պապիրոսի փաթեթը և ուշադրութեամբ ինչ-որ կարդում էր:

— Ծանապան հզնիւ աւգուստիանի համար, — գոռում էին ստրուկները:

Բայց փողոցը այնպէս լի էր, որ դեսպակը պէտք է մի րոպէ կանգ առնէր: Այն ժամանակ աւգուստիանը անհամբեր կերպով իջեցրեց իր պապիրոսը և դուրս հանեց գլուխը՝ գոչելով.

— Քշել այս անդգամներին: Շոտ:

Եւ յանկարծ՝ նկատելով Վինիկիոսին՝ ներս տարաւ գլուխը և շտապով մօտեցրեց պապիրոսը իր աչքերին:

Իսկ Վինիկիոսը ձեռքը քսեց ճակատին, կարծելով թէ դեռ երագում է:

Դեսպակի մէջ նստած էր Գիլոնը:

Այդ միջոցին արագաքայլ ստրուկները ճանապարհը բաց արին, և եգիպտացիք առաջ շարժւելու վրա էին, երբ յանկարծ երիտասարդ տրիբունը, որ մի ակնթարթում հասկացաւ շատ բան, որ առաջ նրա համար անհասկանալի էր, մօտեցաւ դեսպակին:

—Ողջոյն քեզ, Քիլոն,—ասաւ նա:

—Պատանի,—պատասխանեց արժանաւորութեամբ և գոռոզութեամբ յոյնը, աշխատելով իր դէմքին հանգիստ արտայայտութիւն տալ, մինչդեռ սիրտը շփոթւած էր.—բարեւ, բայց ինձ մի սլահիր, որովհետեւ շտապում եմ իմ բարեկամ ազնիւ Տիգելլինոսի մօտ:

Իսկ Վինիկիոսը, բռնելով դեպակի ափից՝ կռացաւ Քիլոնի կողմը և նայելով ուղղակի նրա աչքերի մէջ՝ ասաւ ցածրացրած ձայնով.

—Դ՞հա մատնեցիր Լիգիային...

—Մեմնոնի կողմս,—գոչեց սարսափահար Քիլոնը:

Բայց Վինիկիոսի աչքերում սպառնալիք չըկար, ուստի ծերունի յոյնի երկիւղը արագ անցաւ: Մտածեց որ ինքը Տիգելլինոսի ու կայսեր հովանաւորութեան ներքոյ է, այսինքն այնպիսի զօրութիւնների, որոնց առջև ամենքը դողում են, որ իրան շրջապատում են ուժեղ ստրուկներ, իսկ Վինիկիոսը իր առջև կանգնած է անզէն, մաշւած դէմքով և վշտից ճնշւած կերպարանքով:

Այս մտքից համարձակութիւնը վերադարձաւ նրան: Յառեց Վինիկիոսի վրա իր՝ կարմիր կոպերով շրջապատւած աչքերը և շշնջաց.

—Իսկ դու, երբ սովից մեռնում էի, հրամայեցիր ինձ գանակոծել:

Մի բոպէ երկուսը լուռ էին, յետոյ լսեց Վինիկիոսի խուլ ձայնը.

—Մեղանչեցի քո առջև, Քիլոն...

Այն ժամանակ յոյնը բարձրացրեց գլուխը և մատները չըխկացնելով, որ Հռոմում արհամարհանքի նշան էր, պատասխանեց այնպէս բարձր ձայնով, որ ամենքը կարողանային իրան լսել.

—Բարեկամ, եթէ ինձ մօտ խնդիրք ունիս, եկ իմ

տունը Նաբւիլին առաւօտեան կանուխ, երբ լողանալուց յետոյ ընդունում եմ հիւրերիս և կլինաներիս:

Նւ ձեռքով նշան տւաւ. եգիպտացիք բարձրացրին դեսպակը, իսկ դեղին տունիկաւոր ստրուկները սկսեցին գոչել, եղէգնիկները շարժելով:

— Ճանապարհ ազնիւ Քիլոն Քիլոնիդէսի դեսպակին. ճանապարհ, ճանապարհ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ

Լիգիան երկար, շտապով գրած նամակի մէջ յաւիտենական հրաժեշտ էր տալիս Վինիկիոսին: Նրան արդէն յայտնի էր, որ արդէն ոչ ոքի թոյլ չէ տրւած գալ բանտը և որ կը կարողանայ տեսնել Վինիկիոսին միայն արեւնայից: Նւ ահա խնդրում էր նրան, որ տեղեկանայ, երբ է լինելու իրանց հերթը և որ ներկայ գտնւի խաղերին, որովհետեւ ինքը կուղենար այլ ևս մէկ անգամ տեսնել նրան իր կեանքում: Նրա նամակի մէջ երկիւղ չէր երևում: Գրում էր, որ թէ ինքը և թէ ուրիշները արդէն կարօտում են արեւնային, որտեղ գտնելու են բանտից ազատութիւն: Յոյս ունենալով, որ Պոմպոնիան ու Աւլոսները եկած պիտի լինին, ազաչում էր որ նրանք ևս գան: Նրա ամեն մի խօսքի մէջ երևում էր ոգևորութիւն և երկրից այն հրաժարումը, որով ապրում էին բոլոր բանտարկեալները, և միևնոյն ժամանակ անդրդեցի հաւատ՝ թէ Քրիստոսի խոստումները պէտք է կատարւին գերեզմանի միւս կողմը: «Այժմ թէ մահից յետոյ՝ Քրիստոս (գրում էր նա) կազատէ ինձ. նա ինձ խոստացաւ քեզ առաքեա-

լի բերանով, և ես քոնն եմ: Եւ երգեցնում էր նրան,
որ իրան չըխղճայ և թոյլ չըտայ՝ կսկիծը իրան տիրա-
նայ: Մահը նրա համար նշանադրութեան քակտում չէր:
Մանկական վստահութեամբ հաւատացնում էր Վինի-
կիոսին, որ իսկոյն արեւնայի վրա չարչարեւելուց յետոյ
կասէ Քրիստոսի, թէ Հռոմում մնացել է իր նշանած
Մարկոսը, որ իր կարօտն է քաշում ամբողջ հոգով: Եւ
կարծում էր, որ գուցէ Քրիստոս թոյլ տայ իր հոգուն
վերադառնալ մի փոքր ժամանակով նրա մօտ, որպէս
զի նրան ասէ, որ ապրում է, որ չարչարանքը չէ յի-
շում և որ երջանիկ է: Նրա ամբողջ նամակը շնչում
էր երջանկութեամբ և անծայր յոյսով: Նրա մէջ միայն
մի խնդիրք կար, որ կապւած էր աշխարհային գործե-
րի հետ, այն է՝ որ Վինիկիոսը վերցնէ սպուխարիո-
նից՝ իր մարմինը և թաղէ նրան իր կնոջ պէս այն
մատուռի մէջ, ուր ինքը մի ժամանակ պէտք է հան-
դստանայ:

Վինիկիոսը կարդում էր այս նամակը պատառ-
պատառ եղող սրտով, բայց միեւնոյն ժամանակ նրան
անհնարին էր երևում, որ Լիզիան կարողանար կորչել
վայրենի գաղանների ատամներից և որ Քրիստոս չը
խղճայ նրան: Եւ իսկապէս Քրիստոսն էր նրա հաւատն
ու յոյսը: Տուն վերադառնալով՝ նրան պատասխանեց,
որ ամեն օր գալու է Տուլիանոնի պատերի տակ և
սպասելու, մինչև որ Քրիստոս չի փշրի այդ պատերը
և չի տայ նրան իրան: Խրախուսում էր Լիզիային, որ
Նա կարող է նրան իրան տալ մինչև անգամ կըր-
կէսում, որ մեծ առաքեալը աղաչում է նրան դրա

1 Spoliarium— ամփիթատրոնի այն մասը, ուր քաջ էին տա-
լիս արեւնայի վրա սպանւածների մարմինները և նրանցից զէնքն
ու հագուստը հանում:

մասին և որ ազատութեան ժամը մօտիկ է: Հաւատացեալ կենտուրիոնը պիտի այս նամակը տանէր հետեւեալ օրը:

Բայց երբ Վինիկիոսը յաջորդ օրը եկաւ բանտի մօտ, հարիւրապետը, զինւորական շարքը թողնելով՝ առաջինը մօտեցաւ նրան և ասաւ.

— Լսիր ինձ, տէր: Քրիստոս, որին դու խոստովանեցիր, քեզ իր շնորհը ցոյց տաւ: Այս գիշեր եկան Կեսարի և պրէֆեկտի ազատագիրները, որ նրանց համար քրիստոնեայ աղջիկներ ընտրեն անպատելիու համար. հարցնում էին և քո նշանածի մասին, բայց Տէրը նրան տենդ առաքեց, որից մեռնում են բանտարկեալները Տուլիանոնում, և նրանք հանդիստ թողին օրիորդին: Երեկ երեկոյեան արդէն ուշքը կորցրած էր, և օրհնւած լինի Փրկչի անունը, որովհետեւ այդ հիւանդութիւնը, որ նրան ազատեց անպատելութիւնից, կարող է նրան ազատել նաև մահից:

Վինիկիոսը ձեռքով յենւեց զինւորականի վակասին, չընկնելու համար, իսկ նա շարունակեց.

— Շնորհակալ եղիր Տիրոջից: Լիննոսին վերցրին և սկսեցին չարչարել. բայց տեսնելով որ մեռնում է, ետ տին նրան: Գուցէ նրան էլ քեզ տան այժմ, իսկ Քրիստոս կը վերադարձնէ նրան առողջութիւնը:

Երիտասարդ տրիբունը մի բռպէ այլ ևս մնաց՝ գլուխը քաշ արած. յետոյ գլուխը բարձրացրեց և ասաւ ցածր ձայնով.

— Այո, հարիւրապետ: Քրիստոս, որ նրան անպատելութիւնից ազատեց, կազատէ նրան մահից:

Եւ մինչև երեկոյ նստած մնալով բանտի պատերի տակ, վերադարձաւ տուն, որ իր մարդկանց Լիննոսի մօտ ուղարկէ և հրամայէ տեղավորել նրան բաղաքից դուրս ունեցած իր դղեակներից մէկը:

Բայց Պետրոսիոսը, ամենը իմանալով՝ վճռել էր
կրկին աշխատել։ Առաջ էլ արդէն եղել էր Աւգուստայի
մօտ, իսկ այժմ գնաց նրա մօտ երկրորդ անգամ։ Նրան
գտաւ փոքրիկ Ռուֆիոսի մահճակալի մօտ։ Երեխան
իր կոտրած գլխով զառանցում էր տենդի մէջ, իսկ
մայրը աշխատում էր փրկել նրան, յուսահատութիւնն
ու երկիւղը սրտում, որովհետեւ մտածում էր, որ եթէ
փրկէ նրան, փրկէ գուցէ նրա համար, որ շուտով հան-
դիպէ աւելի սարսափելի մահի։

Բացառապէս իր կսկիծով զբաղւած լինելով՝ Պոպ-
պէան մինչև անգամ չէր կամենում լսել Վինիկիոսի ու
Լիգիայի մասին. բայց Պետրոսիոսը զարհուրեցրեց
նրան։ «Անարգել ես,—ասաւ նա Աւգուստային,—նոր
անծանօթ աստուածութիւնը։ Դու, Աւգուստա, պաշտում
ես կարծեմ երբայական Նիովային. իսկ քրիստոնեանե-
րը հաւատում են, որ Քրիստոս նրա որդին է. մտածիր
ուրեմն, արդեօք քեզ չէ՞ հալածում հօր բարկութիւնը։
Ո՞վ գիտէ, արդեօք այն, ինչ որ քեզ պատահել է,
նրանց վրէժխնդրութիւնը չէ՞ և արդեօք Ռուֆիոսի
կեանքը կախած չէ՞ նրանից, թէ ինչպէս կը վարւես»։

—Ի՞նչ ես կամենում, որ անեմ,—հարցրեց զար-
հուրած Պոպպէան։

—Մեղմացրու բարկացած աստուածութիւնների
սիրտը։

—Ի՞նչպէս։

—Լիգիան հիւանդ է։ Ազդիր Կեսարին կամ Տի-
գելլինոսին, որ նրան յանձնեն Վինիկիոսին։

Իսկ Պոպպէան հարցրեց յուսահատութեամբ.

—Արդեօք դու կարծում ես, որ ես կարող եմ։

—Բայց կարող ես մի ուրիշ բան։ Եթէ Լիգիան
առողջանայ, պէտք է գնայ մեռնէ։ Գնա Վեստայի մե-

հեանը և պահանջիր, որ *virgo magna*¹ գտնւի պատահմամբ Տուլիանոնի մօտ այն բոպէին, երբ բանտարկեալներին դուրս կը բերեն մահի տանելու, և հրամայէ ազատել այդ աղջկան: Մեծ վեստալուհին չի մերժի քեզ այդ:

— Իսկ եթէ Լիգիան մեռնէ՞ տենդից:

— Քրիստոնեաները ասում են, որ Քրիստոս վրէժխնդիր է, բայց և արդարադատ. գուցէ նրան մեղմացնես հէնց այդ ցանկութեամբ միայն:

— Թող ինձ որեւէ նշան տայ, որ կողջացնէ Ռուֆիոսին:

Պետրոնիոսը ուսերը թափահարեց.

— Ես չեմ գալիս իբրև նրա պատգամաւոր, և աստուածային; այլ միայն ասում եմ. աւելի լաւ է հաշտեղիր հռոմէական և օտար բոլոր աստուածների հետ:

— Կերթամ, — ասաւ կոտորած ձայնով Պոպպէան:

Պետրոնիոսը խոր յոգւոց հանեց:

— Վերջապէս մի բան աջողեցրի, — մտածեց նա:

Եւ վերադառնալով Վինիկիոսի մօտ՝ ասաւ նրան.

— Խնդրիր քո Աստծուն, որ Լիգիան չըմեռնէ տենդից, որովհետեւ եթէ չըմեռնէ, մեծ վեստալուհին կը հրամայէ նրան ազատել: Ինքը Աւգուստոսն կը խնդրէ նրան այդ մասին:

Վինիկիոսը նայեց նրան այնպիսի աչքերով, որոնց մէջ փայլում էր տենդը, և պատասխանեց.

— Նրան կազատէ Քրիստոս:

Իսկ Պոպպէան, որ Ռուֆիոսի առողջանալու համար պատրաստ էր հեկատոմբաներ ղոհել աշխարհի բոլոր աստուածներին, հէնց նոյն երեկոյ դնաց Ծորում վեստալուհիների մօտ, հաւաստալով հիւանդ երեխայի

1 «Մեծ կոյս» — մեծ վեստալուհի:

խնամատարութիւնը հաւատարիմ դայեակ Սիլ'վիային, որ իրան մեծացրել էր:

Բայց Պալատիոնում արդէն արձակած էր երեխայի դատավճիւրը, և հէնց որ կայսերական դեսպալը անհետացաւ Մեծ դարպասի ետեւում, այն սենեակը, ուր քնած էր փոքրիկ Ռուֆիոսը, մտան կեսարի երկու աղատագիրներ, որոնցից մէկը նետուեց պառաւ Սիլ'վիայի վրա և նրա բերանը փակեց, իսկ միւսը, առնելով Սֆինքսի պղնձէ անդրիկը՝ շմեցրեց նրան մէկ հալւածով:

Յետոյ նրանք մօտեցան Ռուֆիոսին: Տենդահար և գիտակցութիւնը կորցրած տղան, իրան հաշիւ չըտալով, թէ ինչ է շուրջը կատարւում, ժպտում էր նրանց և պշացնում էր իր գեղեցիկ աչքերը, կարծես աշխատում էր նրանց ճանաչել: Բայց նրանք, քակելով դայեակից cingulum կոչւած գօտին՝ կապիցին նրանով նրա պարանոցը և հանդոյց շինելով՝ սկսեցին ձգել: Երեխան, մէկ անգամ մայրիկ կանչելով, իսկոյն մեռաւ: Յետոյ փաթաթեցին նրա մարմինը սաւանի մէջ և հեծնելով պատրաստած ձիերը՝ շտապեցին Ոստիա, ուր մարմինը ծովը նետեցին:

Պոպպէան, տանը չըգտնելով մեծ վեստալուհուն, որ ուրիշ վեստալուհիների հետ միասին Վատինիոսի մօտ էր, շուտով վերադարձաւ Պալատիոն: Գտնելով մահճակալը դատարկ և Սիլ'վիայի մարմինը սառած՝ ուշաթափւեց, իսկ երբ նրան ուշքի բերին, նա սկսեց աղաղակել, և նրա վայրագ աղաղակները լսւում էին ամբողջ այդ գիշերը և յաջորդ օրը:

Բայց երրորդ օրը կեսարը հրամայեց նրան ներկայ դանւել մեծարքին, և պճնւելով մեղեսիկէ տունիկայով՝ նա եկաւ և նստած էր քարացած դէմքով, ոսկեհեր, լուռ, հրաշագեղ, չարագուշակ, որպէս մահի հրեշտակ:

Գ Լ Ո Ւ խ ԺԳ

Առաջ քան Ֆլաւիոսները կառուցեցին Կոլիսէոնը, ամփիթատրոնները¹ Հռոմում շինուում էին փայտից, բայց նրանք բոլորն էլ այրւել էին հրդեհի ժամանակ։ Այդ պատճառով Ներոնը իր խոստացած խաղերը սարքելու համար հրամայեց կառուցանել մի քանի ամփիթատրոններ և նշանց մէջ մէկը ահագին, որի համար, իսկոյն կրակի հանգչելուց յետոյ, սկսեցին բերել ծովով և Տիրերիսով հսկայական գերաններ, որ կտրւած էին Ատլասի ծմակներից։ Քանի որ խաղերը իրանց փառահեղութեամբ և զոհերի թւով գերադանցելու էին բոլոր առաջ եղածներից՝ ուստի ընդարձակ դիրք էր տրւած մարդկանց և գազանների տեղերին։ Հազարաւոր արհեստաւորների գիշեր ցերեկ աշխատում էին շինու-

1 Amphitheatrum—կլոր շինութիւն էր գլադիատորական խաղերի ու գազանների կռիւների համար։ Մէջտեղ կլոր տարածութիւն էր, աւազով ծածկւած, որը կոչւում էր area կամ arena. այստեղ էին տեղի ունենում ներկայացումները, իսկ շուրջը աստիճանաբար իրար վրա բարձրանում էին հանդիսականների նստարանները շարք-շարք։ Արենայի շուրջը հաստ, կամարաւոր պատ էր քաշւած, որոնց ետև պահւում էին դազանները կամ սպասում էին գլադիատորները։ Պատի գլխին երկաթէ վանդակապատ էր, դազանների յարձակումից ապահով մնալու համար։ Իսկոյն այս վանդակապատի ետևը բարձրանում էր կայսեր օթեակը—podium. այնուհետև, համակենդրոնական շրջաններով, երեք կամ չորս յարկ բարձրանում էին աւելի ու աւելի լայնացող աստիճաններ. իսկ ամենից վերև—բաց դալերէա։ Ֆլաւիոսների հարստութեան Վեսպասիանոս կայսրը և նրա որդի Տիտոսը կառուցեցին առաջին բարէ ամփիթատրոնը, որ յայտնի է աւելի Coliseum անունով. դրա տեւրակները կան մինչև այսօր։ Այդտեղ 87,000 մարդ տեղաւորւում էր նստարանների վրա, և 20,000—գալերէայում։

թեան վրա: Շինուժ էին և զարդարում առանց հանգիստ առնելու: Փողովուրդը հրաշքներ էր պատմում բրոնզով, սաթով, փղոսկրով և անդրժովային կրիաների ոսկորով զարդարած նեցուկների մասին: Նստարանի մօտով առուներով վազող լեռների սառցաջուրը պէտք է պահպանէր շինութեան մէջ հաճելի դովութիւն նոյն իսկ ամենասաստիկ տօթի ժամանակ: Ահագին ծիրանի վելարիոնը՝ պահպանում էր արևի ճառագայթներից: Նստարանների շարքերի արանքներում դրած էին բուրվառների՝ արարական անուշահոտութիւններ վառելու համար. բարձրում տեղաւորւած էին գործիքներ՝ հանդիսականների վրա դափրանի ջուր և աղաւնիճ սրսկելու համար: Հռչակաւոր ճարտարապետ Սևերոսն և Կելլերը ամբողջ իրանց հմտութիւնը բանեցնում էին, որ կառուցանեն մի աննման ամփիթատրոն, որ միաժամանակ հետաքրքրողների մի այնպիսի մեծ բազմութիւն տեղաւորել կարողանար, որպիսին չէր կարող տեղաւորել յայտնի ամփիթատրոններից ոչ մէկը:

Նւ ահա այն օրը, երբ պէտք է սկսէր ludus matutinus, ուամիկ խուժանը լուսադէմից սպասում էր դռների բացումին, հրճաւնքով ականջ դնելով առիւծների մռնչիւնին, յովաղների խռպոտ մայիւնին և շների ոռնոցին: Նրկու օրից ի վեր գաղաններին ուտելու բան չէին տալիս և դրա փոխարէն նրանց մօտով անց էին կացնում արիւնոտւած մսի կտորներ, որ աւելի ևս գրգռեն նրանց կատաղութիւնն ու սովածութիւնը: Նրբեմն վայրենի ձայների այնպիսի փոթորիկ էր բարձ-

1 Velarium—քող, վտրագոյր.— ամփիթատրոնը տանիք չէր ունենում, և հանդիսականներին արևից կամ անձրևից պաշտպանելու համար ամբողջ շինութեան վրա վելարիոն էին քաշում:

րանում, որ կրկէսի առջև կանգնած մարդիկ չէին կարողանում խօսել, իսկ աւելի զգայունները գունատում էին երկիւղից: Իսկ արևի ծագելուն պէս կրկէսի միջից լսեց բարձրաձայն, բայց խաղաղ երգեցողութիւն, որին խուժանը ականջ էր դնում զարմանքով և կրկնելով միմեանց. «Քրիստոնեաները, քրիստոնեաները»: Ճիշտ որ, նրանցից բազմաթիւ խմբեր դեռ գիշերս տեղափոխւած էին ամփիթատրոն, և ոչ թէ միայն մէկ բանտից, ինչպէս էր առաջին ծրագիրը, այլ բոլորից քիչ-քիչ: Ժողովուրդը գիտէր, որ ներկայացումները տեւելու են ամբողջ շաբաթներ և ամիսներ, բայց այժմ վիճում էին, արդեօք քրիստոնեաների այն մասի հետ, որ նշանակւած էր այդ օրւայ համար, կաջողւի՞ վերջացնել մէկ օրւայ ընթացքում: Առաւօտեան երգը երգող այր մարդկանց, կանանց և մանուկների ձայները այնքան բազմաթիւ էին, որ վարժ ունկնդիրները հաստատում էին, որ թէկուզ ամեն անգամ հարիւրական և երկու հարիւրական մարմիններ դուրս բերւեն, պազանները կըյոգնին, կըկշտանան և մինչև երեկոյ չեն կարողանայ բոլորին պատահել: Միւսները պնդում էին, որ միաժամանակ արեւնա դուրս եկող զոհերի չափազանց մեծ թիւը ցրւում է ուշադրութիւնը և թոյլ չէ տալիս զւարճանալ տեսարանով՝ ինչպէս հարկն է: Քանի աւելի էր մօտենում դէպի ներս տանող և վոմիտորիա կոչւող անցքերի ըացւելու բուպէն, այնքան ժողովուրդը աւելի կենդանանում էր, ուրախ էր դառնում և վիճում էր զանազան, ներկայացումին վերաբերող խնդիրների մասին: Այս և այնտեղ գրազ էին գալիս: Մի քանիսը սակայն խօսում էին պապիատորների մասին, որոնք պէտք է ասպարէզ դուրս գային քրիստոնեաներից առաջ, և նորից կազմւում էին կուսակցութիւններ, մէկ՝ սամնիացոց, մէկ՝ պալլիացոց, մէկ՝ միւրմիլոնիւրի, մէկ՝

թրակիացոց, մէկ ցանցաձիգ ուտիարներէ՝ Վաղ առաւօտեան պլադիատորներէ մեծ կամ փոքր գունդեր սկսել էին դիմել ամփիթատրոն իրանց վարպետների, լանիստանների առաջնորդութեամբ: Չըկամենալով ժամանակից առաջ իրանց յոգնեցնել՝ նրանք զնուժ էին առանց զէնքի, յաճախ բոլորովին մերկ, յաճախ կանաչ ճիւղերը ձեռներին կամ ծաղիկներով պսակլած, երկտասարդ, առաւօտեան լոյսի մէջ՝ գեղեցիկ և կեանքով լի: Իւղից պսպղող ու կարծես մարմարից քանդակած նրանց ուժեղ մարմինները զմայլեցնում էին ձևերին սիրահար ժողովուրդը: Նրանցից շատերը առանձնապէս ծանօթ էին, և ամեն բոլե լսում էին աղաղակներ. «Կեցցէ Փուռնիոս, կեցցէ Լէո, կեցցէ Մաքսիմոս, կեցցէ Դիոմեդէս»: Երիտասարդ կանայք բարձրացնում էին նրանց վրա սիրով չի աչքերը, իսկ նրանք նկատում էին, որտեղ ինչ գեղեցկուհի կայ, և ձայն էին տալիս նրանց կատակներով, կարծես ոչ մի վտանգ ծանրացած չէր նրանց վրա, և ուղարկում էին համբոյրներ կամ դոշում էին. «գրկիր, առաջ քան մահը կըզրկէ»: Յետոյ անհետանում էին դռների մէջ, որտեղից շատերը արդէն չըպէտք է դուրս գային: Բայց նոր և նոր պաշտպաններ ցրւում էին ժողովրդի ուշադրութիւնը: Գլադիատորներից յետոյ գալիս էին մաստիգոֆորներ, այսինքն մտրակով գինւած մարդիկ, որոնց սլարտականութիւնն էր մտրակել և զրգռել մարտնչողներին: Յետոյ ջորիները քաշում էին spoliarium-ի կողմը մի շարք սայլեր, որոնց վրա դարսւած էին փայտէ դագաղների դէպեր: Նրանց տեսնելով՝ ժողո-

1 Ամեն տղգութիւն յառուկ զէնք ունէր: Այս զէնքերով տարբերւում էին գլադիատորները—Retiarii ոչ սաղաւարտ, ոչ վահան, ոչ էլ որևէ պաշտպանողական զէնք ունէին, այլ միայն ցանց, որը ձգում էին ախոյեանի վրա, թեթև եռաժանի և կարճ սուր:

վուրդը ուրախանում էր, դադաղների թւից եզրափակելով ներկայացման ահագնութեան մասին: Ապա գալիս էին մարդիկ, որոնք պէտք է վերջ դնէին վիրաւորւածների կեանքին, և այնպէս էին հագնւած, որ ամեն մէկը նման էր Քարոնին կամ Մերկուրիոսին¹. ապա մարդիկ, որոնք կարգ ու կանոն էին պահպանում կրկէսում, տեղեր էին բաժանում. ապա ստրուկներ, կերակուրներ և ըմպելիքներ շրջեցնելու համար, և վերջապէս պրետորիաններ, որոնց ամեն մի կայսր Ֆիշտ ունենում էր ձեռքի տակ ամփիթատրոնում:

Վերջապէս բացւեցին վոմիտորիաները, և ամբոխը ներս խուժեց: Բայց այնպէս շատ էր հաւաքւածների թիւը, որ ժամերով մտնում էին ու մտնում, այնպէս որ զարմանալի էր, ինչպէս ամփիթատրոնը կարող էր կուլ տալ մի այսպիսի անհամար ամբոխ: Մարդկանց գոլորշիները զգալով՝ գազանների մռնչիւնները աւելի սաստկացան: Ժողովուրդը դղրդում էր տեղերը բռնելիս՝ ինչպէս ալիքը փոթորիկի ժամանակ:

Եկաւ վերջապէս քաղաքապետը վիզիլներով շըրջապատւած, իսկ նրանից յետոյ անընդհատ շղթայի պէս սկսեցին փոփոխւել սենատորների, կոնսուլների, պրետորների, էդիլների, հասարակական ու պալատական պաշտօնեաների, պրետորիանական հրամանատարների, պատրիկների ու վայելչակազմ կանանց դեսպակները: Մի քանի դեսպակների առջևից գնում էին լիկտորներ², բռնած ունենալով սակրեր ճիպոտների կապի

1 Charon—ստորերկրեայ աշխարհի ծեր ու կեղտոտ նաւավարը, որ իր նաւով մեռածների հոգիները տեղափոխում էր դժոխքի գետերով:—Մերկուրիոսը մեռածներին տանում էր ստորերկրեայ աշխարհ:

2 Lictores—բարձրագիւր պաշտօնեաների ծառայողներն էին, որոնք նրանց առջևից տանում էին ascēs, այսինքն՝ ճիպոտներ:

մէջ, միւսները առջեւից բազմաթիւ ստրուկներ: Արեւի լոյսից պսպղում էին դեռապակներէ ոսկին, սպիտակ ու գունաւոր դգեստները, փետուրները, օղերը, թանկագին քարերը, տապարների պողպատը: Կրկէսից լսում էին գոչումներ, որոնցով ժողովուրդը ողջունում էր հզօր մեծաւորներին: Ժամանակ առ ժամանակ գալիս էին այլ ևս պրետորիանների փոքրիկ վաշտեր:

Բայց զանազան մեհեանների քրմերը եկան մի քիչ աւելի ուշ, և միայն նրանցից յետոյ բերեցին Վեստայի սրբալեաց կոյսերին, որոնց առջեւից գալիս էին լիկտորներ: Ներկայացումը սկսելու համար սպասում էին միայն Կեսարին, որ չըկամենալով ժողովուրդը երկար սպասել տալ և ցանկանալով նրա սիրտը գրաւել իր աճասլարանքով՝ եկաւ իսկոյն Աւգուստայի և աւգուստիանների ընկերակցութեամբ:

Պետրոնիոսը եկաւ աւգուստիանների հետ, ունենալով իր դեսպակի մէջ Վինիլիոսին: Սա դիտէր, որ Լիգիան հիւանդ է և պառկած է գիտակցութիւնը կորցրած. բայց որովհետեւ վերջին օրերս բանտի մուտքը ամենախիստ կերպով արդելւած էր, որովհետեւ նախորդ պահապանների տեղ նորերն էին կանգնեցրած, որոնց պատւիրւած էր չըխօսել բանտապետների հետ, նոյնպէս ոչ մի ամենաչնչին տեղեկութիւն չըյայտնել նրանց, որոնք գալիս էին բանտարկեալների մասին հարցնելու, — նա հաւատացած չէր, արդեօք Լիգիան այն զոհերի թւում չէ, որոնք նշանակւած էին ներկայացման առաջին օրւայ համար: Առիւծների համար կարող էին դուրս բերել և հիւանդին, թէեւ նա ուշաթափւած լինէր: Բայց որովհետեւ զոհերը պէտք է կարւած լինէ-

կապեր սակրերով: Նրանք հետևում էին, ի միջի այլոց, որ այդ պաշտօնականներին արժանաւոր յարգանք և պատիւ ցոյց տրւի:

ին գազանների մորթերի մէջ և մեծ խմբերով պիտի դուրս բերէին արեւա, այս պատճառով հանդիսականներից ոչ ոք չէր կարող ստուգել, արդեօք մէկն աւելի է կամ պակաս նրանց մէջ. և ոչ ոք չէր կարող ոչ մէկին ճանաչել: Պահապանները և ամփիթատրոնի բոլոր ծառաները կաշառւած էին, իսկ բեստիարների հետ պայման էր կապւած, որ կըթագցնեն Լիգիային ամփիթատրոնի որևէ մութ անկիւնում, իսկ գիշերը կը յանձնեն Վինիկիոսի հաւատարիմ ծառայի ձեռքը, որ իսկոյն կըտանէ նրան Ալբանական լեռները: Պետրոնիոսը, որ գաղտնիքին հաղորդակից էր, խորհուրդ էր տալիս Վինիկիոսին, որ իր հետ բացարձակ կերպով գնայ ամփիթատրոն և միայն մտնելու միջոցին իրարանցումից օգուտ քաղէ և շտապէ խորքերը, ուր հնարաւոր սխալների առաջն առնելու համար՝ անձամբ պէտք է ցոյց տար պահապաններին Լիգիային:

Պահապանները ներս թողին նրան փոքրիկ դռնով, որոնցով իրանք էին ման գալիս: Նրանցից Սիրոս անունով մէկը նրան իսկոյն տարաւ քրիստոնեաների մօտ: Ճանապարհին նա ասաւ.

— Զըգիտեմ, տէր, արդեօք կըգտնե՞ս այն, ինչ որ որոնում ես: Մենք հարց ու փորձ էինք անում Լիպիա անունով աղջկայ մասին, բայց ոչ ոք մեզ պատասխան չըտւաւ. գուցէ մեզ չեն հաւատում:

— Շատ են այստեղ, — հարցրեց Վինիկիոսը:

— Շատերը երևի, տէր, վաղւան կըմնան:

— Հիւանդներ կան նրանց մէջ:

— Այնպիսիներ, որոնք ոտքի վրա չեն կարող կանգնել, չըկան:

Այս ասելով՝ Սիրասը դռները բաց արաւ և նրանք մտան մի տեսակ ահագին, բայց ցածր ու մութ սրահ. լոյսը անցնում էր միայն վանդակապատ բացւած քնե-

րով, որոնք բաժանում էին սրահը արենայից: Վինի-
 կիոսը սկզբում չէր կարողանում ոչինչ տեսնել, լսում
 էր միայն սրահի մէջ ձայների շշուռն և ամփիթատո-
 նից հասնող ժողովրդի աղաղակները: Բայց մի քանի
 րոպէից, երբ նրա աչքերը ընտելացան խաւարին, նա
 նկատեց խումբ-խումբ տարօրինակ էակներ, որոնք
 գայլերի և արջերի էին նմանում: Դրանք քրիստոնեա-
 ներն էին, գաղանների մորթերի մէջ կարւած: Նրան-
 ցից մի քանիսը կանգնած էին, միւսները աղօթք էին
 անում ծնկաչոգ: Այս և այնտեղ մորթի վրայով իջնող
 երկար մազերից կարելի էր գուշակել, որ զոհը կին է:
 Էդ գայլերի նման մայրերը ման էին ածում ձեռներին
 իրանց բրդոտ երեխաներին: Բայց մորթի տակից դուրս
 էին նայում պայծառ դէմքեր, խաւարի մէջ աչքերը
 փայլում էին ուրախութեամբ ու տենդով: Երևում էր,
 որ այդ մարդկանց մեծ մասին տիրել էր մէկ միտք,
 բացառիկ և գերերկրային, որ դեռ կենդանի ժամանակ
 նրանց անվգայ էր դարձրել այն ամենի համար, ինչ
 որ կարող էր իրանց շուրջը կատարւել կամ ինչ որ կա-
 րող էր իրանց պատահել: Մի քանիսը, երբ նրանց
 Վինիկիոսը հարցնում էր Լիգիայի մասին, նայում էին
 նրան կարծես քնից արթնացած աչքերով, չըպատաս-
 խանելով նրա հարցմունքներին. մի քանիսն էլ ժըպ-
 տում էին նրան, մատը շրթունքներին դնելով կամ
 ցոյց տալով երկաթէ վանդակների կողմը, որոնց մի-
 ջով մտնում էին ճառագայթների պայծառ փունջեր:
 Երեխաները միայն լաց էին լինում տեղ-տեղ, սարսա-
 փելով գաղանների մռնչիւնից, շների ոռնոցից, ժողո-
 վրդի աղմուկից և իրանց ծնողների գաղանաման կեր-
 պարանքներից: Վինիկիոսը, առաջ գնալով պահապան
 Սիրասի կողքին, ղննում էր դէմքերը, որոնում էր,
 հարցնում էր, երբեմն ընկնում էր նրանց մարմիններին,

որոնք ուշաթափուել էին օդի ծանրութիւնից և աօթից, առաջանում էր աւելի հեռու, դէպի սրահի մութ խորքը. սրահը թւում էր նրան այնպէս ընդարձակ, ինչպէս ամբողջ ամփիթատրոնը:

Բայց յանկարծ նա կանգ առաւ, որովհետև նրան թւաց, թէ վանդակի մօտից լսուց ինչ-որ ծանօթ ձայն: Մի րոպէ ականջ դնելուց յետոյ, նա ծուեց և հրելով ամբոխը՝ մօտեցաւ այդ ձայնին: Լոյսի մի փունջ ընկնում էր խօսողի վրին, և այդ փայլի մէջ Վինիկիոսը ճանաչեց դայլի մորթի տակից Կրիսպոսի նիհարացած և անողորմ դէմքը:

— Ողբացէք ձեր մեղքերը, — ասում էր Կրիսպոսը. — որովհետև ահա շուտով կըհասնէ ժամը: Բայց ով որ կարծում է, թէ լույ մահով կըքաւէ իր մեղքերը, նա նոր մեղք է գործում և ձգւած կըլինի յաւիտենական հուրը: Ձեր ամենի մեղքով, որ կենդանի ժամանակ գործել էք, նորոգեցիք Տիրոջ չարչարանքը. ինչպէս էք ուրեմն համարձակւում մտածելու, թէ այն չարչարանքը, որ ձեզ սպասում է, կարող է քաւել նրան պատճառածը: Միատեսակ մահով կըմեռնին այսօր արդարներն ու մեղաւորները, բայց Տէրը կըդատէ իր ընտրեալներին: Վայ ձեզ, որովհետև առիւծների ժանիքները կըզգզեն ձեր մարմինները, բայց չեն զգզի ոչ ձեր մեղքերը, ոչ էլ ձեր հաշիւը Աստծու հետ: Տէրը բաւականին ողորմածութիւն ցոյց տւաւ, երբ թոյլ տւաւ խաչ հանել իրան, բայց այսուհետև նա կըլինի միայն դատաւոր, որ ոչ մի յանցանք առանց պատժի չէ թողնում: Ով որ ձեզնից կարծում էր, թէ չարչարանքով կըսրբէ իր մեղքերը, մեղանշում էր աստուածային արդարութեան դէմ և աւելի խորը կըլինի նետւած: Վերջացաւ ողորմածութիւնը և հասաւ Աստծու բարկութեան ժամը: Ահա մի քանի րոպէից կըկանգ-

նէք ահեղ դատաստանի առջև, որին հաղիւ կը դիմանայ առաքինին: Ողբացէք ձեր մեղքերը, որովհետեւ բաց է դժոխքի բերանը, և վայ ձեզ, տղամարդիկ և կանայք, վայ ձեզ, ծնողներ և մանուկներ:

Նւ տարածելով ոսկորոտ թեկերը՝ նա շարժում էր նրանց խոնարհած գլուխների վրա, մնալով աներկիւղ, բայց և նոյնպէս անողորմ մինչև անգամ մահի նկատմամբ, որ մի քանի բռնից սպասում էր բոլոր դատապարտածներին: Նրա խօսքերից յետոյ լսեցին ձայներ. «ողբում ենք մեր մեղքերը», և ապա տիրեց լուսթիւն. միայն երեսնաներն էին լաց լինում և կանայք ձեռներով խփում էին կուրծքերին: Վինիկիոսի արիւնը սառչում էր երակների մէջ: Նա, որ իր ամբողջ յոյսը դրել էր Քրիստոսի ողորմածութեան վրա, լսեց այժմ, որ հասել է բարկութեան ժամը և որ ողորմածութիւնը ձեռք չի բերւի նոյն խել մահով արեւայի վրա: Նրա գլխով, ուղիղ է, անցաւ մի սլայծառ և կայծակի պէս արագ միտք, թէ Պետրոս առաքեալը ուրիշ կերպ կը խօսէր մեռնելու պատրաստ այս մարդկանց հետ, այնուամենայնիւ Կրիստոսի ահռելի, մոլեռանդութեամբ լի խօսքերը, և՛ այդ մութ սրահը իր վստահակներով, որոնց ետև չարհարանքի ասպարէզն էր, և՛ այդ չարհարանքի մերձաւորութիւնն ու զոհերի շատութիւնը լցրին նրա սիրտը երկիւղով ու դարհուրանքով: Այս ամենը մէկ անգամից վերցրած՝ նրան սարսափելի երևաց և հարիւր անգամ աւելի սարսռեցնող, քան այն ամենաարիւնահեղ ճակատամարտները, որոնց մասնակցել էր: Ծանր օդն ու տօթը սկսեց նրան խեղդել: Սառը քրքրտինքը թրջեց նրա ճակատը: Նա վախեցաւ, չըլինի թէ ուշաթափւի նրանց սէս, որոնց մարմիններին նրա ոտները դէմ էին ընկնում, երբ նա խուզարկում էր սրահի խորքը, և մտածելով, որ ամեն բոլէ կարող են

բացւել վանդակները, սկսեց բարձրաձայն կանչել Լիզի-
ային և Ուրսուսին, յոյս ունենալով, որ եթէ ոչ նրանք՝
գոնէ նրանց ճանաչող մէկը իրան կը պատասխանէ:

Եւ ճշմարիտ որ իսկոյն ինչ-որ մարդ, արջի պէս
հագնւած՝ քաշեց նրա տոգայից և ասաւ.

— Տէր, նրանք փափայն բանտի մէջ: Ամենից վեր-
ջը ինձ դուրս բերին, և ես նրան հիւանդ տեսայ մահ-
ճի վրա:

— Ո՞վ ես, — հարցրեց Վինիկիոսը:

— Ֆոսսորը, որի խրճիթում առաքեալը քեզ մկրդ-
տեց, տէր: Երեք օր առաջ ինձ կալանաւորեցին, իսկ
այսօր պէտք է մեռնեմ:

Վինիկիոսը աւելի հանգիստ շունչ քաշեց: Երբ
այստեղ էր մտնում, փափագում էր գտնել Լիզիային,
իսկ այժմ պատրաստ էր շնորհակալութիւն անելու
Քրիստոսի, որ աղջիկը այստեղ չէ, և այդ բանի մէջ
Նրա ողորմածութիւնն էր տեսնում:

Այդ միջոցին Ֆոսսորը այլ ևս մէկ անգամ քաշեց
նրա տոգայից և ասաւ.

— Յիշում ես, տէր, որ ես քեզ առաջնորդեցի մին-
չև Կոռնելիայի այգին, որտեղ հնձանում սովորեցնում
էր առաքեալը:

— Յիշում եմ, — պատասխանեց Վինիկիոսը:

— Տեսայ նրան յետոյ, ինձ կալանաւորելուց մէկ
օր առաջ: Օրհնեց ինձ և ասաւ, որ կը գայ ամփոթատ-
րոն խաչակնքելու նահատակւողներին: Կուղէի նրան
նայել մեռնելու ըսպէին և տեսնել խաչի նշանը. այն
ժամանակ աւելի հեշտ կըլինի ինձ համար մեռնել: Եթէ
դիտես, տէր, որտեղ է նա, ասա ինձ:

Վինիկիոսը ձայնը իջեցրեց և ասաւ.

— Նա Պետրոնիոսի ծառաների մէջն է և հագ-
նւած է ստրուկի պէս: Չը գիտեմ, որտեղ են նստել,

բայց կըվերադառնամ կրկէսը և կըտեսնեմ: Դու նայիր ինձ, երբ կըմտնէք արեւնա, իսկ ես կըկենամ և կըդարձնեմ գլուխս նրանց կողմը: Այն ժամանակ կըգտնես նրան աչքերով:

—Շնորհակալ եմ, տէր, և խաղաղութիւն քեզ հետ:

—Փրկիչը ողորմի քեզ:

—Ամէն:

Վինիկիոսը դուրս եկաւ «կունիկուլոնից» և հեռացաւ ամփիթատրոն, ուր նրա տեղը Պետրոնիոսի կողքին էր, ուրիշ աւգուստիաններ ժէջ:

—Այնտե՞ղ է,—հարցրեց նրան Պետրոնիոսը:

—Ո՛չ, մնացել է բանտում:

—Լսիր, այլ ևս ինչ եկաւ միտքս, բայց լսելիս նայիր, օրինակի համար, Նիգիլիային, որպէս զի այնպէս երևայ, թէ խօսում ենք նրա սանրւածքի մասին... Տիգելլիոսը և Քիլոնը այս բոլորիս մեղ են նայում... Լսիր ուրեմն. թող Լիգիային գիշերով դադաղը դնեն և դուրս բերեն բանտից իբրև մեռածի. մնացածը հասկանում ես:

—Այո՛, —սպասախանեց Վինիկիոսը:

Սօսակցութեան շարունակութիւնը ընդհատեց Տուլլիոս Սենեկիոնը, որ նրանց կողմը թեքւելով՝ ասաւ.

—Զըգիտէ՞ք, արդեօք քրիստոնեաներին ղէնք տալո՞ւ են:

—Զըգիտենք, —սպասախանեց Պետրոնիոսը:

—Աւելի լաւ կըլինէր որ տային, —ասաւ Տուլլիոսը, —այլապէս արեւմտեան շատ շուտով կըդառնայ մասգործներին կրպակ: Բայց այս ի՞նչ շքեղ ամփիթատրոն է:

Ուղիղ որ, տեսարանը փառահեղ էր: Ստորին շարքերը ձիւնի պէս սպիտակին էին տալիս, —այնտեղ

նստած էին տոգաւոր մեծամեծները: Ոսկէղծւած «սո-
ղիոնում» նստած էր Կեսարը՝ աղամանդէ մանեակը
պարանոցին, ոսկէ պսակը ճակատին, իսկ նրա կող-
քին՝ գեղեցիկ և տխրադէմ Աւգուստան, երկու կողմը—
վեստալուհիք, բարձր պաշտօնեաներ, սենատորներ ծի-
րանակար թիկնոցներով, զինւորական աւագանին պըս-
պղող զրահներով, մի խօսքով ամենը, ինչ որ Հռոմում
հղօր էր, փայլուն և հարուստ: Հետեւալ շարքերում
նստած էին ասպետները, իսկ աւելի վերև՝ սև շրջան
էր կազմում մարդկային գլուխների ծովը, որի վրա
մէկ սիւնից մինչև միւսը կախւած էին վարդերից, շու-
շաններից, բաղեղի և խաղողի տերևներից հիւսակներ:

Ժողովուրդը բարձր ձայնով խօսում էր, միմեանց
ձայն էր տալիս, երգում էր, երբեմն ծիծաղ էր ժայթ-
քում որևէ սրամիտ խօսքի վրա, որ միմեանց հաղոր-
դում էին շարքից շարք, և տրոփում էր անհամբերու-
թեամբ, որ շտապեցնէ ներկայացումը:

Վերջապէս տրոփիւնը որոտների նման դառաւ և
չէր դադարում: Այն ժամանակ քաղաքապետը, որ դեռ
առաջ պտտել էր արենան իր փայլուն ուղեկիցներով,
նշան տւաւ թաշկինակով, որին ամփիթատրոնում պա-
տասխանեց ընդհանուր «ամմ...», որ դուրս թռաւ հա-
պարաւոր կուրծքերից:

Սովորաբար ներկայացումը սկսւում էր վայրենի
գազանի որսով, որին մասնակցում էին հիւսիսային և
հարաւային զանազան բարբարոսները. բայց այս ան-
գամ գազանների թիւը արդէն չափազանց շատ էր լի-
նելու, ուստի սկսեցին անդաբատներից¹, այսինքն այն

1 Andabatae—գլադիատորները կսւում էին աչքերը երկար
ոսղաւարտով ծածկւած, սրերը կամ նիզակները ձեռքին. յաճախ
ձիաւոր էին լինում:

զլադիաւորներէից, որոնք ծածկուամ էին աչքերի համար բացւածնէր չունեցող սաղաւարտներ, և պէտք է կըուէին աչքերը կապւած: Մի քանի անդաբաւներ, միասին արենա դուրս գալով՝ սկսեցին սրերը խաղացնել օդի մէջ, իսկ մասաիգոֆորները երկար եղաններով մղում էին նրանց դէպի միմեանց, որ իրար պատահել կարողանային: Աւելի նրբաճաշակ հանգիսականները անտարբեր և արհամարհական աչքերով էին նայում այսպիսի տեսարանին, բայց հասարակ ժողովուրդը դարձանում էր կռուողների անճոռնի շարժւածքներով. իսկ երբ պատահում էր որ նրանք միմեանց հանդիպում էին կռնակներով, բարձրաձայն ծիծաղում էր և գոչում էր. «ա՛ջ», «ձա՛խ», «ուղի՛ղ», յաճախ դիտամբ սխալեցնելով հակառակորդներին: Բայց մի քանի զոյգ իրար կըպան և կռիւը սկսեց արիւնահեղ դառնալ: Կատաղի մարտիկները ձգում էին վահաններն ու միմեանց ձախ ձեռները տալով, այլևս չըբաժանելու համար՝ աջով մահացու հարւածներ էին տալիս: Ով որ ընկնում էր՝ վեր էր բարձրացնում մատները, այդ նշանով դժուր թիւն աղերսելով, բայց ներկայացման սկզբում ժողովուրդը սովորաբար վիրաւորւածների մահն էր պահանջում, մանաւանդ երբ խնդիրը անդաբաւներին էր վերաբերում, որոնք ծածկւած դէմքեր ունենալով՝ ամբոխի համար անծանօթ էին մնում: Կռուողների թիւը հետզհետէ փոքրանում էր աւելի ու աւելի, և երբ վերջապէս միայն երկուսը մնացին, նրանց այնպէս մղեցին դէպի միմեանց, որ ընդհարւելով երկուսն էլ աւագի վրա ընկան և խողխողեցին փոխադարձաբար: Այն ժամանակ «Peractum est¹» աղաղակներ բարձրացան, ծառաները հաւաքեցին զիակաները, իսկ պատանիները,

1 «Վերջացած է»

հաւասարեցրին արիւնի հետքերը արեւնայի վրա և ցանեցին վրան զափռանի տերեւներ:

Այժմ պէտք է կատարուէր աւելի նշանաւոր մըրցութիւն, որ հետաքրքրութիւն էր զարթեցնում ոչ միայն խուժանի, այլ և նրբաճաշակ մարդկանց մէջ, որի ժամանակ երիտասարդ պատրիկները յաճախ մեծաքանակ գրազներ էին դալիս, տանուլ տալով շատ անգամ վերջին շապիկը: Եւ ահա ձեռքէ ձեռք սկսեցին անցնել տախտակներ, որոնց վրա գրւած էին սիրելիների անունները, նոյնպէս թէ որքան սեստերց ամեն մէկը դնում էր իր ընտրեալի համար: «Spectati», այսինքն այնպիսի մարտիկները, որոնք արդէն դուրս էին եկել արեւա և յաղթող էին հանգիսացել նրա վրա, ամենաշատ կողմնակիցներ էին գրաւում, բայց խաղապողների մէջ կային և այնպիսիք, որոնք նշանաւոր գումարներ էին իջնում նոր և բոլորովին անծանօթ գլադիատորների համար, այն յոյսով, որ եթէ նրանք յաղթեն, իրանք ահագին օգուտ կունենան: Գրադ էր գալիս ինքը կեսարը, և՛ քրմերը, և՛ վեստալուհիք, և՛ սենատորները, և՛ ասպետները, և՛ ժողովուրդը: Ռամիկ մարդիկ, հրք փողը պակասում էր, յաճախ գրադի էին դնում իրանց սեփական ազատութիւնը: Այս պատճառով սրտի բաբախումով և մինչև անգամ յուզմունքով սպասում էին հանգիսականները մարտիկների երևուլուն և շատերը բարձրաձայն խոստումներ էին անում աստուածներին, որ նրանք հովանի լինին իրանց ընտրածներին:

Երբ լսեց փողերի խլացնող ձայնը՝ ամփիթատորնում մեռելային լուսթիւն տիրեց: Հաղարաւոր աչքեր դարձան մեծ սողնակին, որին մօտեցաւ Քարոնի պէս հագնւած մի մարդ և ընդհանուր լուսթեան մէջ երեք անգամ բաղխեց նրան մուրճով, կարծես մահի կանչելով նրանց, որոնք ծածկւում էին նրա ետև: Ապա

կամաց բացւեցին դռան երկու կէսերը, ցոյց տալով սև բերանը, որից սկսեցին պայծառ արենայի վրա դուրս թափւել զլաղիատորներ: Գալիս էին առանձին-առանձին գնդերով, քսանեհինգական հոգի,—թրակիացիք առանձին, միրմիլոնները առանձին, սամնիացիք, գալլիացիք, բոլորն էլ ծանր զրահաւորւած, և վերջապէս «retarii» մէկ ձեռքում ցանց ունենալով, միւսում՝ եռաժանի: Նրանց տեսնելով՝ այս և այնտեղ նստարաններից լսւեցին ծափահարութիւններ, որոնք շուտով փոխւեցին մի ահագին և ընդարձակ մրրիկի: Վերեւից մինչև ներքև երևում էին բոլրբոքւած գէմեր, ծափահարող ձեռներ և բաց շրթունքներ, որոնցից դուրս էին թռչում աղաղակներ: Իսկ զլաղիատորները պտտեցին ամբողջ արենան հաւասար ու հաստատ քայլերով, շողշողացնելով իրանց զէնքերը ու հարուստ զրահները, յետոյ կանգ առան կայսերական պողիոնի առջև, գոռոզ, հանդիստ և փայլուն: Փողի սուր ձայնը խաղաղացրեց ծափահարութիւնը, և այն ժամանակ մարտիկները վեր պարզեցին իրանց աջ ձեռները և աչքերն ու գլուխները կեսարի կողմը բարձրացնելով՝ սկսեցին գոչել կամ տւելի շուտ երգել ձիգ ձայնով.

«Ave, caesar imperator!

Morituri te salutant!»¹

Եւ իսկոյն շտապով բաժանւեցին իրանց յատուկ տեղերը բռնելու արենայի շրջանում: Նրանք պէտք է ընդհարւէին ամբողջ գնդերով, բայց նախ և առաջ թոյլ էր տրւած ամենահռչակաւոր մարտիկներին սկսել միմեանց հետ առանձնակի կռիւներ, որոնց մէջ ամենալաւ կերպով երևում էր հակառակորդների ուժը, ճար-

¹ «Ողջոյն, կեսար իմպերատոր. մեռնելուները քեզ ողջունում են»:

պիկուլիւնը և քաջութիւնը: Եւ ահա «գալլիացոց»¹ միջից առաջ եկաւ մէկը, որ յայտնի էր ամփիթատրոնի սիրահարներին «Մսագործ» (Lanio) անունով և շատ խաղերի մէջ յաղթող էր հանդիսացել: Մեծ սաղաւարտը գլխին և առջևից ու հետևից յաղթանդամ իրանը դրահով պատած՝ նա իր փայլով աւազի վրա նմանում էր մի ահագին փայլուն ճիճւի: Ոչ պակաս հռչակաւոր կալենդիոնը դուրս եկաւ նրա դէմ:

Հանդիսականների մէջ սկսեցին գրազ դալ:

— Հինգհարիւր սեստերց գալլիացու համար:

— Հինգհարիւր կալենդիոնի համար:

— Հերակլէսը վկայ, հազար:

— Երկու հազար:

Իսկ գալլիացին այդ միջոցին արենայի մէջտեղը հասնելով՝ սկսեց նորից ետ քաշւել սլաւորաստի սուրը ձեռին և կռացնելով գլուխը՝ ուշադրութեամբ դիտում էր սաղաւարտի պահպանակի ծակերով հակառակորդի շարժումները. իսկ թեթևաքայլ, դեղեցիկ ուռիւնը, արձանային ձևերով, բոլորովին մերկ, բացի աղբրերից, որոնք վաթաթւած էին, — արագ սլաւում էր ծանրադէն թշնամու շուրջը, նազանի շարժելով ցանցը, մէկ քարձրացնելով, մէկ լիջեցնելով հռաժանին և «ցանցաւորի» սովորական երգը երգելով.

Non te peto, piscem peto,

Quid me fugis, galle.²

Բայց գալլիացին չէր խոյս տալիս, որովհետև մի փոքր ժամանակից յետոյ կանգ առաւ մէկ տեղ և սկսեց դէս ու դէն դառնալ աննշան շարժումներով,

¹ Կամ murmillo, որ գալլիական զէնք էր կրում:

² «Քեզ չեմ որսում, ձուկ եմ որսում. ի՞նչ ես փախչում ինձնից, գալլի»:

այնպէս որ միշտ ունենայ թշնամուն իր դիմացը: Նրա կերպարանքի ու անձոտնի մեծ գլխի մէջ այժմ մի ինչ-որ ահուելի բան կար: Հանդիսականները լաւ հասկանում էին, որ այդ ծանր, սղոնձապատ մարմինը պատրաստուում է մի յանկարծակի յարձակում գործելու, որը կարող է կուխն վերջ տալ: «Յանցաւորը» այդ միջոցին մէկ նրա մօտ էր ցատկում, մէկ կտ էր քաշում, իր եռաժանի եղանով այնպիսի շարժումներ անելով, որ մարդկային աչքը դժւարութեամբ կարող էր նրանց հետեւել: Մի քանի անգամ լսեց եռաժանու վահանին զարկելու ձայնը, բայց գալլիացին տեղից էլ չը շարժեց, ցոյց տալով դրանով իր հսկայական ուժը: Նրա ամբողջ ուշադրութիւնը դրաւած էր ոչ թէ եռաժանին, այլ ցանցը, որ շարունակ պտտւում իր գլխով, մի չարագուշակ թռչունի պէս: Հանդիսականները, կուրծքերի մէջ շունչները պահելով՝ հետևում էին գլադիատորներին վարպետ խաղին: Լանիոնը, յարմար վայրկեան ընտրելով՝ յարձակեց վերջապէս հակառակորդի վրա, իսկ սա հաւասար արագութեամբ խոյս տւաւ նրա սրի ու բարձրացրած ձեռքի տակից, ուղղեց և ձգեց իր ցանցը:

Գալլիացին, տեղի վրա շրջելով՝ կտ մղեց ցանցը վահանով, ասպա երկուսը միմեանցից հեռու ցատկեցին: Ամփիթատրոնում զորդացին աղաղակներ. «Macte», իսկ ստորին շարքերում սկսեցին նոր գրաւներ: Ինքը կեսաբը, ոչ սկզբում խօսում էր Ռուբրիա վեստալուհու հետ և մինչև այդ ժամանակ շատ էլ ուշադրութիւն չէր դարձնում ներկայացման վրա, գլուխը դարձրեց արևնայի կողմը:

Իսկ գլադիատորները նորից սկսեցին մարտնչել այնպէս վարժ կերպով ու շարժումների այնպիսի կանոնաւորութեամբ, որ երբեմն թւում էր, թէ խնդիրը

այստեղ ոչ թէ մահի ու կեանքի, այլ ճարպիկութիւնը ցոյց տալու մասին է: Լանիոնը այլ ևս երկու անգամ դուրս պրծնելով ցանցից՝ սկսեց նորից ետ քաշել դէպի արենայի ափը: Բայց այդ ժամանակ նրանք, որոնք գրազ էին գալիս նրա դէմ, չըկամենալով որ նա հանգստանայ, սկսեցին աղաղակել. «Վրա տուր». գալլիացին լսեց և վրա տուաւ: Յանկարծ ցանցաւորի ուսը արիւնոտեց և ցանցը կախ ընկաւ նրա ձեռքին: Լանիոնը կծկեց ու ցատկեց, կամենալով վերջին հարածը տալ: Բայց այդ միջոցին Կալենդիոնը, որ դիտմամբ ձեռքացաւ, իբր թէ չէ կարող արդէն ցանցը բանեցնել՝ կողքը հեռացրեց, խոյս տուաւ հարւածից և եռաժանին հակառակորդի ծնկների մէջ ցցելով՝ դուրից գետին:

Լանիոնը կամենում էր վեր կենալ, բայց մի ակնթարթում նրան փաթաթեցին օրհասական թելերը, որոնց մէջ ամեն շարժումով աւելի ու աւելի խճճում էր իր ձեռներն ու ոտները: Իսկ եռաժանու հարւածները իրար ետեւից մեխում էին նրան գետնին: Այլ ևս մէկ անգամ ճիգ արաւ, ձեռքի վրա յենեց և ջանաց վեր կենալ, ի դուր: Այլևս բարձրացրեց դէպի գլուխը իր ուժասպառ ձեռքը, որի մէջ արդէն չէր կարողանում սուրը բռնել, և ընկաւ կռնակի վրա: Կալենդիոնը սեղմեց նրա պարանոցը գետնին եռաժանու ատամներով և երկու ձեռներով յենւելով սրա կոթին՝ դարձաւ կայսերական օթեակի կողմը:

Ամբողջ կրկեսը դղրդաց ծափահարութիւններից և մարդկային մոնչիւններից: Նրանց համար, որոնք Կալենդիոնի կողմն էին բռնել, նա այդ րոպէին Կեսարից էլ մեծ էր, բայց հէնց դրա համար նրանց սրտերի մէջ անհետացաւ ատելութիւնը և Լանիոնի դէմ, որ իր արիւնի գնով լցրեց իրանց գրպանները: Ժողովրդի ցանկութիւնները բաժանւեցին: Բոլոր նստարանների վրա

կէսը ցոյց էր տալիս մահի, կէսը ներման նշաններ, բայց ցանցաւորը նայում էր միայն Կեսարին և վետաւոլուհիներին օթեակին, սպասելով, թէ նրանք ինչ են վճռելու:

Դժբախտաբար ներոնը չէր սիրում Լանիոնին, որովհետև վերջին խաղերի ժամանակ հրդեհից առաջ, գրազ գալով նրա դէմ՝ տանձը էր տւել Լիկինիոսին մի նշանաւոր գումար: Նա դուրս հանեց ձեռքը պողիոնից և մեծ մատը դարձրեց դէպի գետին:

Վեստաւոլուհիք կրկնեցին իսկոյն այս նշանը: Այն ժամանակ Կալենդիոնը չոգեց գալլիացու կրծքի վրա, մերկացրեց իր կարճ դանակը, որը կրում էր իր գօտկի ետև, և զրահը քակելով հակառակորդի պարանոցի մօտ՝ իր եռակող շեղքը մինչև կոթը ցցեց նրա կուրդը:

—Peractum est!,—լսեցին ձայներ ամփիթատրոնում:

Իսկ Լանիոնը մի քանի րոպէ ցնցւում էր մորթած եզի պէս, և ոտներով փորում էր աւազը. յետոյ ձգեց և մնաց անշարժ:

Մերկուրիոսը հարկ չըկար որ ստուգէր շիկացած երկաթով, արդեօք նա դեռ կենդանի է: Իսկոյն վերցրին նրան և առաջ եկան ուրիշ զոյգեր, որոնցից յետոյ միայն սկսեց ամբողջ գունդերի կռիւը: Ժողովուրդը հոգով, սրտով, աչքերով մասնակցում էր նրան, ոռնում էր, մռնչում էր, սուլում էր, ծափահարում էր, ծիծաղում էր, դրդում էր կուռղներին, գժում էր: Արենայի վրա երկու շարք բաժանւած գլադիատորները կռւում էին վայրենի գաղանների կատաղութեամբ. կուրծքը կրծքին էր դիպչում, մարմինները իրար փաթաթւում էին մահացու գրկախառնութեամբ, ճոռում էին հուժկու անդամների յօդերը, սրերը կորչում էին

կուրծքերի ու փորերի մէջ, գունատւած շրթունքները արիւն էին թքում աւազի վրա: Մի քանի նորեկուկներին վերջը այնպիսի սաստիկ սարսափ տիրեց, որ դուրս պրծնելով խառնւածքից՝ սկսեցին փախչել, բայց մաստիգոֆորները խսկոյն քշեցին նրանց կռողների մէջ՝ ծայրերին արճիճ ունեցող մտրակներով: Աւազի վրա գոյացան մեծ-մեծ մուգ բծեր, աւելի ու աւելի շատ մարմիններ, թէ մերկ և թէ զրահաւորւած, ընկնում էին այս և այնտեղ խուրձերի պէս: Կենդանի մնացածները կռում էին դիակների վրա, արիւնոտում էին ոտները՝ կոտորւած գէնքեր կոխելով և վայր էին ընկնում: Ժողովուրդը չէր կարողանում իր ուրախութիւնը զսպել, հարբում էր մահով, շնչում էր նրանով, կշտացնում էր նրանով իր աչքերը և զւարճութիւնով ներս էր քաշում իր կուրծքը նրա գոլորշիները:

Յաղթածները ընկան վերջապէս գրեթէ բոլորը: Միայն մի քանի վիրաւորւածներ ծունկ չոգեցին արենայի մէջտեղում և տարուբերելով՝ ձեռները տարածեցին դէպի հանդիսականները, գթութիւն աղերսելով: Յաղթողներին բաժանեցին նւէրներ, պսակներ ու ձիթենու ճիւղեր: Հասաւ հանդստեան ժամը, որ ամենակալ Կեսարի հրամանով փոխւեց մի մեծարքի: Վազերի մէջ սկսեցին խնկել անուշահոտութիւններ: Ժողովրդի վրա սրսկում էին զափռանի ու մանուշակի ջուր, շրջեցնում էին զովացնող խմիչքներ, խորոված միս, քաղցր խմոր, զինի, ձիթապտուղ և պտուղներ: Ժողովուրդը խփում, խօսում ու աղաղակում էր ի պատիւ Կեսարի, նրա առատաձեռնութիւնը աւելի շահելու համար: Ճշմարիտ որ, երբ սովածութիւնն ու ծարաւը յագեցրած էր, հարիւրաւոր ստրուկներ ներս բերին ընծաներով լի կողովներ, որոնցից ամուսնի մէջ հազնւած պատանիները հանում էին զանազան իրեր և

երկու ձեռներով նետում նստարանների մէջ: Իսկ երբ սկսեցին վիճակախաղի «տեսներաներ»՝ բաժանել՝ սկըսւեց կռիւ. մարդիկ միմեանց ճմլում էին, վայր էին ձգում, տրորում էին իրար, օգնութիւն էին կանչում, նստարանների շարքերի վրայից էին ցատկում և խեղդում էին միմեանց սարսափելի ճխլտոցի մէջ, որովհետեւ ով որ շահող համար էր հանում, կարող էր տանել մինչև անգամ պարտէզով տուն, ստրուկ, շքեղ զգեստ կամ հազւագիւտ գազան, որ յետոյ ծախում էր ամփիթատրոնում: Այս պատճառով այնպիսի իրարանցումներ էին բարձրանում, որ յաճախ պրետորիանները ստիպւած էին լինում կարգը վերականգնել, իսկ ամեն մի բաշխումից յետոյ դուրս էին բերում ձեռները, ոտները կոտրած կամ նոյն-իսկ մահացու կերպով տրորւած մարդիկ:

Բայց հարուստները չէին մասնակցում այս կռիւն: Աւղուստիանները այդ միջոցին զբաղւած էին Քիլոնի տեսքով և ծիծաղում էին նրա դուր ջանքերի վրա. — նա կամենում էր ցոյց տալ մարդկանց, որ կարող է կռիւն և արիւնհեղութեանը այնպէս հանգիստ աչքով նայել, ինչպէս և ամեն մէկ ուրիշը: Բայց իդուր էր դժբախտ յոյնը յօնքերը կլիտում, շրթունքները կծում և բռունցքները սեղմում, այնպէս որ եղունգները մտնում էին ատերի մսի մէջ: Թէ նրա յունական ընտելւան և թէ նրա անձնական երկչոտութիւնը հաւասարապէս չէին տանում այդպիսի տեսարաններ: Նրա դէմքը դունատւեց, ճակատը ծածկւեց քրտինքի կաթիլներով, շրթունքները կապտեցին, աչքերը ներս թափւեցին, տառմները սկսեցին չխկչխկալ, իսկ մարմնով սարսուռ անցաւ: Կռիւ վերջանալուց յետոյ նա ուշքի եկաւ.

բայց երբ սկսեցին նրան ծաղրել, նրան յանկարծակի բարկութիւն տիրեց, և նա սկսեց կատաղի կերպով պաշտպանւել:

—Այ յոյն. անտանելի է քեզ համար պատուուած մարմնի կաշու տեսքը,—ասում էր, քաշելով նրա մօրուքից, Վատինիոսը:

Իսկ Քիլոնը կրճատացրեց նրա վրա իր երկու վերջին ատամները և պատասխանեց.

—Իմ հայրը կօշկակար չէր, և ես չըզիտեմ կաշի կարկատել:

—Macte! habet! —գոչեցին մի քանի ձայներ:

Բայց ուրիշները շարունակեցին ծաղրել:

—Սա մեղաւոր չէ, որ կրծքում ոչ թէ սիրտ ունի, այլ ծիրտ,—գոչեց Սենեկիոնը:

—Դու մեղաւոր չես, որ ոչ թէ գլուխ ունիս, այլ զդում,—պատասխանեց Քիլոնը:

—Դուցէ գլադիատոր դառնաս. ի՞նչ լաւ տեսնելու բան կըլինէիր արեհնայի վրա՝ ցանցը ձեռքիդ:

—Եթէ ցանցով քեզ բռնէի, մի հոտած թրածուկ բռնած կըլինէի:

—Իսկ եթէ քրիստոնեաների հետ լինէիր,—հարցնում էր Լիգուրիացի Փեստոսը.—արդեօք չէիր կամենայ շուն լինել և կծոտել նրանց:

—Չէի կամենայ քո եղբայրը լինել:

—Դու լիգուրիական իշաճանճ ես:

—Դու լիգուրիական չորի:

—Երևի կաշիդ քոր է գալիս. բայց խորհուրդ չեմ տալիս քեզ խնդրել ինձ, որ քորեմ քեզ:

—Քորիւր ինքդ քեզ: Եթէ քորելով քերես սեփա-

կան երեսիդ խոցերը, ամենալաւ բանդ ոչնչացրած կը լինիս:

Եւ այս եղանակով նրանք յարձակուամ էին յոյնի վրա, իսկ սա կծու պատասխաններ էր տալիս, ընդհանուր ծիծաղ յարուցանելով: Կեսարը ծափահարում էր, կրկնում էր՝ «Macte» և գրգռում էր նրանց: Բայց մի փոքր ժամանակից յետոյ մօտեցաւ Պետրոնիոսը և իր քանդակազարդ փղոսկրէ ձեռնափայտով յոյնի ուսին դիպչելով՝ ասաւ սառն ձայնով.

—Այդ լաւ է, փիլիսոփայ. բայց միայն մէկ բանի մէջ սխալւել ես. աստուծոները քեզ գող են ստեղծել, իսկ դու դառել ես զիւ և այդ պատճառով չես դիմանայ:

Ծերուէնին նայեց նրան իր կարմրած աչքերով, այնուամենայնիւ այս անգամ ոչ մի պատրաստի հայհոյանք չըդատաւ: Մի բոպէ նա լռեց և յետոյ պատասխանեց, կարծես մի տեսակ դժւարութեամբ.

—Կըդիմանամ...

Բայց այս միջոցին փողերը նշան տւին, որ ընդհատումը վերջացել է: Մարդիկ սկսեցին թողնել միջանցքները, որտեղ հաւաքւել էին ոտները ուղղելու և խօսելու համար: Ընդհանուր շարժում բարձրացաւ և սովորական վէճեր սկսեցին լուռաջալ տեղերը բռնելու համար: Սենատորներն ու պատրիկները շտապում էին իրանց տեղերը: Կամաց-կամաց խօսակցութիւնը հանդարտւում էր և ամփիթատրոնը կարգի էր ընկնում: Արենայի վրա երևացին բազմաթիւ մարդիկ և այս ու այնտեղ փշրեցին դիւ ևս արիւնով շաղախւած աւաղի կոշտերը:

Քրիստոնեաների հերթն էր հասնում: Բայց որովհետեւ այդ տեսարանը նոր էր ժողովրդի համար և ոչ ոք չըգիտէր, ինչպէս են նրանք իրանց պահելու, բոլորը սպասում էին նրանց մի տեսակ հետաքրքրու-

Թեամբ: Ամբոխի տրամադրութիւնը կենդրոնացած էր, որովհետեւ արտասովոր տեսարանների էին սպասում, բայց նաեւ թշնամական էր: Չէ՞ որ այն մարդիկ, որոնք սկսաք է այժմ հանդէս դալին, այրեցին Հոռմը և նրա դարաւոր գանձերը: Չէ՞ որ կերակրւում էին մանուկների արիւնով, թունաւորում էին ջրերը, անիծում էին ամբողջ մարդկային ցեղը և թոյլ էին տալիս հրանց ամենազաղրելի ոճիրներ: Գրգռւած ատելութեան համար բաւական չէին ամենախիստ պատիժները, և եթէ որեւէ երկիւղ տիրում էր սրտերին, այդ միայն երկիւղն էր, թէ արդեօք չարչարանքները կը հաւասարւին չարանախանձ դատապարտւածների յանցանքներին:

Արեւը արդէն բարձր էր կանգնած և նրա ճառագայթները, թափանցելով ծիրանի վեկարիոնի միջով՝ լցնում էին ամփիթատրոնը արիւնադոյն լոյսով: Սււազը ստացաւ հրեղէն փայլ և այդ փայլերի, այդ մարդկային ղէմքերի, ինչպէս նաեւ այդ դատաւրկ արեհոյի մէջ, որ մի րոպէից լցւելու էր մարդկանց չարչարանքով ու գաղանների կատաղութեամբ, ինչ-որ ահարկու բան կար: Թւում էր թէ օդի մէջ սարսափ և մահ էր սաւառնում: Սովորաբար ուրախ ամբոխը, ատելութեան ազդեցութեան տակ՝ լուռ քարացած էր: Դէմքերը կատաղի արտայայտութիւն ունէին:

Պրէֆեկտը նշան տւաւ. այն ժամանակ երևաց Քարոնի պէս հագնւած միւսնոյն ծերունին, որ մահի էր դուրս կանչում գլադիատորներին, ծանր քայլերով անցաւ ամբողջ արենան և խորին լռութեան մէջ նորից երեք անգամ բաղխեց դուռը մուրճով:

Ամբողջ ամփիթատրոնում լսեց շշուռջ.

—Քրիստոնեանէ՛րը, քրիստոնեանէ՛րը:

—Ճոռացին երկաթէ դռները, մութ բացւածքում հնչեցին մատափդոփորների սովորական աղաղակները՝

«Աւաղի վրա», և մի րոպէսում արեւնան լցւեց կարծես մորթերով ծածկւած անտառաբնակներով: Ամենքը վաղում էին մի փոքր արագ, տենդային կերպով, և շրջանի մէջ տեղը հասնելով՝ ծնկաչոյք ընկնում էին մէկը միւսի կողքին, և ձեռները վեր տարածում: Ժողովուրդը կարծում էր, թէ այդ գթութեան աղաչանք է և կատաղելով այդպիսի երկչոտութեան վրա՝ սկսեց արտփել, սուլել, նետել գինու դատարկ անօթներ, կրծոտած ոսկորներ և գոչել. «գաղաններին, գաղաններին»: Բայց յանկարծ ինչ-որ անակընկալ բան տեղի ունեցաւ: Ահա բրդոտ խմբի միջից բարձրացան երգող ձայներ, և նոյն րոպէին թնդաց մի երգ, որ առաջին անգամ էր լսւում հռոմէական կրկէսում.

«Christus regnat!...»¹

.

Այն ժամանակ զարմանք տիրեց ժողովրդին: Դատաւարտեալները երգում էին՝ աչքերը վեր դէպի վիշաքիտն ուղղած: Նշմարելի էին գունատ, բայց կարծես ոգևորւած դէմքեր: Բոլորն էլ հասկացան, որ այդ մարդիկ գթութիւն չեն խնդրում և որ կարծես չեն տեսնում ոչ ժողովուրդը, ոչ ծերակոյտը, ոչ Կեսարին: Christus regnat! հնչում էր աւելի ու աւելի բարձրաձայն, իսկ նստաբանների վրա, ներքեից մինչև վերև, հանդիսականների շարքերի մէջ շատ շատերը իրանց հարց էին տալիս, թէ ի՞նչ է կատարւում և այդ ի՞նչ Քրիստոս է, որ թագաւորում է այդ մեռնել պատրաստող մարդկանց ասելով: Բայց այդ միջոցին բացւեց նոր դուռը, և արեւնայի վրա դուրս պրծան վայրագ ոստիւններով և հաչելով շների ամբողջ երամակներ—Պելոպոնէսոսի ահագին շէկ մոլոսներ, պիռնէա-

1 «Քրիստոս թագաւորում է»:

կան շերտամորթ շներ և Հիբերնիայի դայլանման գամ-
փոռներ, որոնք դիտմամբ սոված էին պահած և ներս
ընկած կողքեր ու արիւնալից աչքեր ունէին: Ոռնոցն
ու կաղկանձիւնը լցրեց ամբողջ ամփիթատրոնը: Քրիս-
տոնեաները, երգը վերջացնելով՝ անշարժ չոգած էին,
կարծես քարացել էին, կրկնելով միայն միաձայն հա-
ռաչող խմբով, Pro Christo! pro Christo! Շները, զգա-
լով գաղանների մորթերի տակից մարդկան հոտը և
զարմանալով նրանց անշարժութեան վրա՝ չէին հա-
մարձակւում մէկ անգամից յարձակել նրանց վրա:
Մի քանիսը առջևի թաթերով մագլցում էին օթեակ-
ների պատերով, կարծես կամենում էին հասնել հան-
դիսականներին, միւսները վազում էին շուրջը, կաղ-
կանձելով կատաղի կերպով, կարծես հալածում էին
ինչ-որ աներևոյթ գաղան: Ժողովուրդը զայրացաւ:
Թնդացին հաղարաւոր ձայներ. հանդիսականներից մի
քանիսը մռնչում էին գաղանների պէս, միւսները կաղ-
կանձում էին շների պէս, ամենքը աշխատում էին
գրգռել շներին: Ամփիթատրոնը դողում էր աղաղակնե-
րից: Գրգռած շները սկսեցին մէկ մօտենալ չոգածնե-
րին, մէկ նորից ետ քաշել, ատամները կրճտացնելով,
մինչև որ վերջապէս մոլոսներից մէկը ժանիքները
խրեց առջևում չոգած կնոջ վզի մէջ և իր տակով ա-
րաւ նրան:

Այն ժամանակ տասնեակ շներ նետւեցին մէջտե-
ղը, կարծես խրամատով: Ամբոխը դադարեց մռնչալ,
աւելի մեծ ուշադրութեամբ նայելու համար: Ոռնոցի
միջից լսւում էին դեռ ևս տղամարդկանց և կանանց
ողբալի ձայներ,—Pro Christo! pro Christo!, բայց արե-
նայի վրա գոյացան շարժուն կոյտեր շների և մարդ-

կանց մարմիններին: Արիւնը այժմ գետի պէս հոսում էր զգզզած մարմիններին: Շները խլում էին միմեանցից մարդկային արիւնոս անդամներ: Արիւնի և քըրքըւած փորոտիքների հոտը յաղթեց արարական անուշահոտութիւններին և լցրեց ամբողջ կրկէսը: Վերջը արդէն միայն տեղ-տեղ երևում էին առանձնակի ծընկաչող կերպարանքներ, որոնք իսկոյն ծածկւում էին շարժուն ոռնացող կոյտերով:

Վինիկիոսը, որ այն բոլէին, երբ ներս վաղեցին քրիստոնեաները, տեղից բարձրացել և շուռ էր հկել, որպէս զի, իր խոստման համաձայն, ցոյց տայ Փոստորին այն կողմը, որտեղ Պետրոնիոսի ծառաների մէջ գտնւում էր ծպտեալ առաքեալը, նորից նստեց և նրստած էր մեռած մարդու դէմքով, նայելով զարհուրելի տեսարանին ապակէ աչքերով: Սկզբում նրան անզգայացրեց երկիւղը՝ թէ Փոստորը կարող էր սխալւել և թէ Լիզիան կարող է գտնւել զոհերի թւում. բայց երբ նա լսեց Pro Christo ձայները, երբ տեսաւ այդքան չարչարող զոհեր, որոնք մեռնելով վկայութիւն էին տալիս իրանց ճշմարտութեան և իրանց Աստծուն, — նրան ընդգրկեց մի ուրիշ, ամենատառտիկ ցաւի պէս դաղող, բայց և անսլարտելի զգացմունք, թէ երբ ինքը Քրիստոս մեռաւ չարչարանքով և երբ ահա նրա համար իրանց զոհում են հաղարաւորները, երբ հոսում է արիւնի ծով, — մի կաթիլ աւելի թէ պակաս ոչինչ չէ նշանակում և որ մեղք է նոյն իսկ գթութիւն աղերսել: Այս միտքը բուրում էր նրա վրա արեւայից, թափանցում էր նրա սիրտը մեռնողների հառաչանքների հետ, նրանց արիւնի հոտի հետ: Այնուամենայնիւ նա աղօթք էր անում և կրկնում էր չորացած շրթունքներով. «Քրիստոս: Քրիստոս, Քո առաքեալն էլ աղօթում է նրա համար»: Յետոյ յիշողութիւնը կորցրեց, կորցրեց

գիտակցութիւնը թէ՛ հւր է. նրան թւում էր միայն, թէ արիւնը արեւայի վրա բարձրանում է և բարձրանում, թէ վարարում է և հոսելու է կրկէսից ամբողջ Հռոմի վրա: Վերջապէս նա ոչինչ չէր լսում, ոչ շների ունոցը, ոչ ժողովրդի աղաղակները, ոչ աւգուստիանների ձայները, որոնք յանկարծ սկսեցին գոչել.

—Քիլոնը ուշաթափւեց:

—Քիլոնը ուշաթափւեց,—կրկնեց Պետրոնիոսը, դառնալով յոյնի կողմը:

Եւ նա, ճշմարիտ որ, ուշաթափւել էր և նստած էր քաթանի պէս գունատ, գլուխը ետ մղած և շըրթունքները լայն բաց արած, դիակի պէս:

Իսկ այդ իսկ ըոպէին սկսեցին մորթերի մէջ կարած նոր զոհեր դուրս քշել արեւա:

Նրանք իսկոյն ծունկ էին չոգում՝ ինչպէս և նախորդները, բայց յոգնած շները չէին կամենում նրանց պատառել: Նրանցից միայն մի քանիսը յարձակեցին ամենամերձաւոր քրիստոնեաների վրա, իսկ մնացածները, նստոտելով ու վեր բարձրացնելով արիւնոտած դնչերը՝ սկսեցին ծանր շունչ քաշել և յօրանջել:

Այն ժամանակ անհանգստացած, բայց և արիւնյով հարբած և խելքը կորցրած ժողովուրդը սկսեց գոչել դղրդեցնող ձայներով.

—Առիւծներին, առիւծներին. նե՛րա թողնել առիւծներին:

Առիւծները պէտք է հետևեալ օրւայ համար պահէին. բայց ամփիթատրոնում ժողովուրդը իր կամքն էր թելադրում բոլորին, մինչև անգամ կեսաբին: Միայն կալիգուլան էր, որ յանդուգն ու փոփոխամիտ լինելով՝ համարձակւում էր հակառակել և նոյն-իսկ պատահում էր որ հրամայում էր փայտերով ծեծել ժողովուրդը, բայց նա էլ աւելի յաճախ զիջանում էր: Նե-

րոնը, որի համար ծափահարութիւնները աշխարհիս և լեւին ամենաթանկ բանն էին, երբէք չէր ընդդիմադրում, մանաւանդ չընդդիմացաւ այժմ, քանի որ խնդիրը հրդեհից յուզւած ամբոխը հանդատացնելու մասին էր, քանի որ յանցանքը կամենում էր ձգել քրիստոնեաների վրա:

Ուստի նա նշան տւաւ, որ բաց անին կունիկուլոնը, և այս տեսնելով՝ ժողովուրդը խելոյն հանդատացաւ: Լուեց այն վանդակների ճոռոցը, որոնց ետևդ տնւում էին առիւծները: Շները նրանց տեսքից մի տեղ խոնւեցին շրջանի հակառակ կողմում, ցածր կադկանձելով, իսկ ահագին, շիկահեր, մեծ բրդոտ-գլխանի առիւծները մէկը միւսի ետևից սկսեցին դուրս թափւել արենա: Ինքը կեսարը նրանց կողմը դարձրեց իր ձանձրացած դէմքը և դմբուխտը աչքին մօտեցրեց աւելի լաւ տեսնելու համար: Աւգուստիանները ծափահարութիւններով ողջունեցին նրանց. ամբոխը հաշւում էր նրանց մատներով, միւսնոյն ժամանակ հետաքրքրութեամբ դիտում էր, ինչ տալաւորութիւն է թողնում նրանց տեսքը մէջտեղում չողած քրիստոնեաների վրա, որոնք նորից սկսեցին կրկնել շատերի համար անհասկանալի և բոլորին պրպոդ խօսքերը—Pro Christo! pro Christo!

Բայց առիւծները թէև քաղցած էին, չէին շտապում զոհերի վրա յարձակւել: Արենայի կարմրաւուն փայլը զարհուրեցնում էր նրանց և նրանք պշացնում էին աչքերը, կուրացածների պէս. մի քանիսը ծոյլ ձգձգւում էին, միւսները լայն բաց անելով բերանները՝ յօրանջում էին, կարծես ուզում էին հանդիտականներին ցոյց տալ իրանց սարսափելի ժանիքները: Բայց յետոյ արիւնի ու շուրջը թափած պատառոտած մարմինների հոտը սկսեց նրանց վրա ազդել: Շուտով նը-

լանց շարժումները անհանգիստ դարձան, բաշերը ուռան, ռնգները խորդալով սկսեցին ներս քաշել օդը: Մէկը յանկարծ ընկաւ գլուխը ջախջախած մի կնոջ մարմնի վրա և առջևի թաթերը մարմնի վրա դնելով՝ սկսեց փշոտ լեզուով լիզել լերդացած արիւնը, միւսը մօտեցաւ մի քրիստոնեայի, որը ձեռքին բռնած ունէր եղջերւի մորթի մէջ կարած երեխայ:

Մանուկը դողում էր աղաղակելուց ու լաց լինելուց և ցնցւելով փաթաթւում հօր պարանոցով. իսկ հայրը, կամենալով դոնէ մի ըռպէ երկարացնել նրա կեանքը՝ աշխատում էր պոկել նրան իր պարանոցից և աւելի հեռու չոգածներին տալ: Բայց աղաղակն ու շարժումը գրդոնց առիւծին: Յանկարծ նա արձակեց կարճ, կցկտուր մռնչիւն, տրորեց երեխային թաթի մէկ հարւածով և հօր գանգը իր երախով բռնելով՝ մէկ ակնթարթում ջախջախեց:

Այս տեսնելով՝ բոլոր միւս առիւծները յարձակւեցին քրիստոնեաների խմբի վրա: Մի քանի կանայք չըկարողացան զարհուրանքը զսպել. բայց ժողովուրդը խլացրեց նրանց աղաղակները ծափահարութիւններով, որոնք սակայն իսկոյն դադարեցին, որովհետև նայելու յանկուժիւնը գերակշռեց: Այն ժամանակ սարսափելի բաներ տեղի ունեցան. մարդկային գլուխները ամբողջովին անհետանում էին առիւծների երախների մէջ, կուրծքերը պատուում էին ժանիքների մէկ հարւածով, սրտերը և թոքերը դուրս էին պոկւում, լսւում էր ոսկորների փշրւելու ձայնը ատամների միջից: Մի քանի առիւծներ, բռնելով զոհերին կողերից կամ կռնակներից՝ կատաղի ոստիւններով թռչկոտում էին արենայի վրա, կարծես տեղ որոնելով նրանց լափելու համար, շատերն էլ փոխադարձ կռիւ մէջ կանգնում էին ետևի թաթերի վրա, գրկում էին միմեանց առջևի թաթերով՝

ախոյեանների պէս, և լցնում էին ամփիթատրոնը որոտմունքով: Մարդիկ վեր էին կենում տեղերից: Մի քանիսը, իրանց նստարանները թողնելով՝ աւելի ներքեւ էին իջնում միջանցքներով, աւելի լաւ տեանելու համար, և միմեանց մահացու կերպով ձխլում էին: Թւում էր թէ յափշտակւած ամբոխը վերջը ինքը կը նկատէ արեւնան և կըսկսէ գողգոհլ առիւծների հետ միասին: Երբեմն լսւում էր ոչ-մարդկային աղմուկ, երբեմն ծափահարութիւն, երբեմն մռնչիւն, շշուկ, ատամների կրճտոց, մոլոսների ոռնոց, երբեմն միայն հառաչանքները:

Կեսարը իր ձեռքի զմրուխտի միջով նայում էր այժմ ուշադրութեամբ: Պետրոնիոսի դէմքը ստացել էր տհաճութեան և զղւանքի արտայայտութիւն: Քիլոնին դու դրանից առաջ դուրս էին տարել թատրոնից:

Իսկ կռնիկոլոններից նոր և նոր զոհեր էին դուրս քշւում:

Ամփիթատրոնի ամենավերին շարքից նայում էր նրանց Պետրոս առաքեալը: Ոչ ոք նրա վրա ուշք չէր դարձնում, որովհետեւ բոլորի գլուխները ուղղւած էին արեւայի կողմը: Առաքեալը կանգնեց և ինչպէս մի ժամանակ Կոռնելիոսի այգում մահի և յաւիտենակահութեան համար էր օրհնում նրանց, որոնց կալանաւորելու էին, նոյնպէս և այժմ խաչակնքում էր գաղանների ժանիքների տակ մեռնողներին, և՛ նրանց արիւնը, և՛ նրանց չարչարանքը, և՛ նրանց դիակները, որոնք տձև մտակոյտեր էին դառել, և՛ նրանց հողինիւրը, որոնք թռչում էին արիւնաշաղախ աւազի վրայից: Մի քանիսը նրա կողմն էին բարձրացնում իրանց աչքերը, և այն ժամանակ պայծառանում էին նրանց դէմքերը և ժպտում էին, տեսնելով իրանց վրա այնտեղ, բարձրում, խաչելութեան նշանը: Իսկ առաքեալը սիրտը պատառ-պատառ էր լինում և նա ասում էր.

«Ո՛ր Տէր, թող Քո կամքը լինի, որովհետեւ Քո փառքի համար, Քո ճշմարտութիւնը վկայելու համար են կորչում այս գառներս: Դու ինձ հրամայեցիր արածեցնել սրանց, ուստի Քեզ եմ յանձնում սրանց, իսկ Դու հաշւիր սրանց, Տէր, վերցրու սրանց, բժշկիր սրանց վերքերը, դադարեցրու սրանց վշտերը և աւելի մեծ երջանկութիւն տուր սրանց, քան այստեղ չարչարանք կրեցին»:

Եւ խաչակնքում էր մէկ խումբը միւսի ետեւից, այնպիսի մեծ սիրով, կարծես իր որդիքը լինէին, որոնց տալիս էր ուղղակի Քրիստոսի ձեռքը: Իսկ այդ միջոցին Կեսարը, հիացած լինելով թէ կամենալով, որ խաղերը գերազանցեն ամենը, ինչ որ մինչև այդ օրը տեսած էր Հռոմը, մի քանի խօսք շշնջաց քաղաքապետի աղանջին, իսկ սա, թողնելով պոգիոնը՝ իսկոյն հեռացաւ կունիկուլոնները: Եւ հոյն իսկ ամբոխը դարմացաւ, երբ մի փոքր ժամանակից տեսաւ նորից բացւող վանդակներ: Այժմ դուրս թողին ամեն տեսակ գազաններ. Եփրատի ափերից բերած վագրեր, հումիդիական յովազներ, արջեր, գայլեր, բորենիներ և շաղկապներ: Ամբողջ արեւնան ծածկեց շերտաւոր, դեղին, շէկ, մուգ-գորշագոյն և բծաւոր մորթերի շարժուն ալիքով: Իրարանցում բարձրացաւ, որի ժամանակ աչքերը չէին կարողանում արդէն ոչինչ զանազանել, բացի գազանների ողնաշարերի ալեկոծութիւնից: Տեսարանը իրականութեան նմանութիւնը կորցրեց և փոխւեց կարծես արիւնի օրդիայի, կարծես սարսափելի երազի, կարծես ցնորւած խելքի հրէշաւոր անուրջի: Չափը լցւած էր: Մռնչիւնների ոռնոցի և կաղկանձիւնի միջից լսեց այս ու այնտեղ հանդիսականների հստարանների վրայից զարհուրած, ջղաձգական ծիծաղ,—մի քանի կանանց ուժերը վերջապէս սսլառւել էին: Ամբոխը սկսեց սար-

սափ զգալ: Դէմքերը գունատեցին: Զանազան ձայներ սկսեցին գոչել. «բաւակա՛ն է, բաւակա՛ն է»:

Բայց աւելի հեշտ էր գազաններին ներս քշել, քան դուրս անել: Սակայն Կեսարը գտաւ նրանցից արենան մաքրելու մի այնպիսի հնար, որ ժողովրդին նոր զւարճութիւն պիտի պատճառէր: Բոլոր միջանցքներում նստարանների մէջ երևացին սև, փետրազարդ և օղերը ականջին նումիրդիացիք իրանց աղեղներով: Ժողովուրդը հասկացաւ՝ ինչ է լինելու, և ողջունեց նրանց գոհութեան աղաղակներով. իսկ նումիրդիացիք մօտեցան շրջանի պատնէշներին և նետերը լարերին դնելով՝ սկսեցին արձակել գազանների վրա: Դա իսկ որ նոր ներկայացում էր: Վայելչակազմ թուխ մարմինները թեքուում էին ևս, լարելով ճկուն աղեղները և սլաք սլաքի ետևից նետելով: Լարերի շաշխւնը ու փետրաւոր նետերի շառաշխւնը խառնուում էին գազանների ոռնոցի ու հանդիսականների զարմացական բացազանչութիւնների հետ: Գայլերը, արջերը, յովադներն ու դեռ կենդանի մնացած մարդիկ ընկնում էին կոյս-կոյս իրար կողքի: Այս ու այնտեղ մի որևէ առիւծ, ցաւ զգալով կողքի մէջ՝ դարձնում էր յանկարծակի շարժումով կատաղութիւնից կնճռւած երախը, ցցւած նետը հանելու և կոտորատելու համար: Շատերը ցաւից հառաչում էին: Փոքր գազանները կուրացածների պէս վազվզում էին շփոթութեան մէջ արենայով կամ գլուխները խփում էին վանդակներին, իսկ այդ միջոցին նետերը շառաչում էին ու շառաչում շարունակ, մինչև որ ամենը, ինչ որ կենդանի էր, տապալւեց մահւան տապնապի մէջ:

Այն ժամանակ հարիւրաւոր ստրուկներ ներս պըրծան արենա բահերով, թիակներով, աւելներով, քարշակներով, փոքոտիքը տանելու կողովներով և աւազի

տոպրակներով: Իրար հետից գալիս էին ու գալիս, և ամբողջ շրջանի մէջ սկսեց տենդային գործունէութիւն: Իսկոյն մաքրեցին ասպարէզը դիակներից, արիւնից և կղկղանքից, փորփրեցին, ուղղեցին և ցանեցին թարմ աւազի հաստ շերտ: Յետոյ ներս վազեցին ամուռներ, թափթփելով վարդի, շուշանի ու դանազան ծաղիկների տերևներ: Նորից վառեցին խնկարաններն և ետ քաշեցին վելարիոնը, որովհետև արևը արդէն բաւականին թեքւել էր դէպի արևմուտք:

Իսկ ամբոխը, զարմանքով նայելով միմեանց՝ փոխադարձաբար հարցնում էր, այլ ևս ինչ տեսարան է սպասում իրանց այդօրւան օրը:

Ճշմարիտ որ սպասում էր նրանց մի այնպիսի տեսարան, որ ամենքի համար անակնկալ էր: Ահա կուսարը, որ մի քանի ժամանակից ի վեր թողել էր պողիոնը, յանկարծ երևաց ծաղիկներով փուլած արեւնայի վրա, ծիրանէ թիկնոցը հագին և ոսկէ պսակը գլխին: Տասներկու երգիչներ կիթառներով հետևում էին նրան, իսկ նա, արծաթէ վիշնը ձեռին՝ հանդիսաւոր քալածքով առաջ եկաւ մինչև մէջտեղը և մի քանի անգամ գլուխ տալով հանդիսականներին՝ դէպի հրկինք բարձրացրեց աչքերը և մի քանի վայրկեան կանգնած մնաց այսպէս, կարծես սպասելով ներշնչման:

Ապա լարերին զարկեց և սկսեց հրգել.

«Ո՛ր լուսաճաճանչ որդի Լեւոյի՝,

Տէր Տենեդոսի, Քրիսի, Կիլլայի,

Դու որ հովանի էիր Իլիոն

Սուրբ դաստակերտին, ինչպէս սիրտ արիւր

1 Լեւոյի որդին Ապոլլոնն էր, որին պաշտում էին մանաւանդ Տենեդոս կղզու վրա (Տրովայից ոչ հեռու) և Կիլլա ու Քրիսս քաղաքներում (Տրովայի շրջակայքում):

Նըրանց Աքայեանց բարկութեան մատնել:
 Ինչպէս թոյլ տըւիր, որ այն լուսեղէն
 Սուրբ սեղանները, որոնք յաւիտեան
 Խընկարկւում էին քո փառքի համար,
 Սրակէր Տրովացոց կարմիր արիւնը:
 Դէպի քեզ էին ծերունիները
 Տարածում իրանց դողդոջուն ձեռներն,
 Ո՛ր Արծաթաղեղն, հեռու գիտողը,
 Դէպի քեզ էին գոգերի խորքից
 Ողբալի ձայներ մայրերը ուղղում,
 Որ գըթաս նըրանց երեխաներին:
 Քարն էլ կըյուզէր այդ մըրմունջներից,
 Իսկ դու քարից էլ անըղգայ էիր,
 Սմինթէոս¹, դէպի մարդկային վիշտը»...

Երգը կամաց-կամաց փոխւում էր ողբալի, թա-
 խիծով լի եղերերգութեան: Կրկէսում լուծիւն էր տի-
 րում: Մի բոպէից Կեսարը, ինքն ևս յուզւած՝ շարու-
 նակեց երգել.

«Ձէ՞ որ կարող էր քո աստւածային
 Հընչուն Փորմինգը իր մեղմ ձայներով
 Խըլացնել սըրտի մըրմունջն ու կոծը.
 Դեռ այսօր ահա թըրջւում է աչքը
 Արտասուքներով, ինչպէս որ դաշտում
 Ծաղիկը ցօղով, երբօր լըսւում է
 Յանկարծ թաղծալի եղանակն երգի,
 Որ կըրկին փոշու ու մոխրի միջից
 Յարուցանում է այն տառապանքի,
 Տըխուր՝ հըրդեհի, կորուստի օրը,

1 Smintheus — Ապոլլոնի մականուններից մէկն էր, որ յայնե-
 րի մեծ մասը բացատրում էր «smintheos» «մուկ» խօսքով, դուրէ
 նրա համար, որ մուկը հախաղուշակութեան նշան էր, կամ որ
 Ապոլլոնը մկներ ոչնչացնող էր համարւում:

—Սմինթէոս, զոր էիր դու այն ժամանակ»:

Այստեղ նրա ձայնը դողաց և աչքերը թրջւեցին: Վեստալուհիների թերթերունքներին արտասուքներ երևացին. ժողովուրդը լուռ լսում էր, իսկ յետոյ յանկարծ բռնկացին երկար ժամանակ չըդադարող ծափահարութիւններ:

Իսկ այդ միջոցին օդափոխութեան համար բաց արած վոմիտորիաների միջով դրսից հասնում էր սայլերի ճռճոցը, որոնց վրա բարձում էին քրիստոնեաների,—տղամարդկանց, կանանց ու մանուկների արիւնյասթաթախ բեկորները այն սարսափելի փոսերը նետելու համար, որ կոչւում էին «puticuli»:

Իսկ Պետրոս առաքեալը բռնել էր ձեռներով իր ալեոր, դողդոջուն գլուխը և կոչում էր հոգու մէջ.

—«Տէր, Տէր, զի ես տես աշխարհիս իշխանութիւնը: Եւ դեռ կամենում ես Քո աթոռը այս քաղաքում հաստատել:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԴ

Այդ միջոցին արևը արդէն մօտ էր մայրմուտին և թւում էր թէ շիկացել էր վերջալոյսի շողերի մէջ: Ներկայացումը վերջացած էր: Ամբոխը սկսեց թողնել ամփիթատրոնը և դուրս թափւել քաղաքը վոմիտորիա կոչւած մուտքերով: Աւգուստիանները միայն սպասում էին, որ ժողովուրդը դատարկւի: Նրանց ամբողջ բաղմութիւնը, թողնելով իրանց տեղերը՝ հաւաքւել էր պողիոնի մօտ, ուր կեսօրը նորից երևաց զովասանքները լսելու համար: Թէև հանդիսականները չէին խնայել նրա համար ծափահարութիւններ իսկոյն երգի վերջանա-

լուց յետոյ, բայց նրա համար այդ բաւական չէր, որ րովհետեւ նա այնպիսի ոգևորութեան էր սպասում, որ խելագարութեան հասնելիս լինէր: Իզուր էին այժմ հնչում գովասանական ճառեր, իզուր էին վեստալուհիք համբուրում նրա «աստածային» ձեռները, իսկ Ռուբրիան այնպէս թեքւել էր, որ իր շիկահեր գլխով կպել էր նրա կրծքին: Ներոնը գոհ չէր և չըզիտէր այդ ծածկել: Նրան զարմացնում էր և միևնոյն ժամանակ անհանգստացնում էր այն ևս, որ Պետրոնիոսը լռութիւն էր պահպանում: Որ և է գովասանական ու միաժամանակ կտրուկ խօսք նրա բերանից այդ վայրկեանին՝ մեծ մխիթարութիւն կըլինէր Ներոնի համար: Վերջապէս չըկարողանալով իրան զսպել՝ գլխով նշան տուաւ նրան, և երբ նա մտաւ պողիոն՝ ասաւ.

— Խօսիր...

Իսկ Պետրոնիոսը պատասխանեց սառնութեամբ.

— Լռում եմ, որովհետեւ խօսք չեմ գտնում: Գերազանցեցիր ինքդ քեզ:

— Այդպէս էր և ինձ թւում, սակայն այս ժողովուրդը...

— Արդեօք կարելի՞ է խուժանից սպասել, որ բանաստեղծութիւնից մի բան հասկանայ:

— Ուրեմն դ՞ուք ևս նկատեցիր, որ ինձ այնպէս շնորհակալութիւն չըյայտնեցին, ինչպէս արժանի էի:

— Որովհետեւ վատ բոպէ էիր ընտրել:

— Ի՞նչո՞ւ:

— Նրա համար, որ արիւնի գոլորշիներից շշմած ուղեղները չեն կարող ուշադրութեամբ լսել:

Ներոնը մատները սեղմեց և ասաւ.

— Ա՛հ, այդ քրիստոնեաները: Այրեցին Հոռմը, իսկ այժմ ինձ ևս վատութիւն են անում: Այլ ևս ի՞նչ պատիժներ պէտք է հնարեմ նրանց համար:

Պետրոնիոսը նկատեց, որ վաստ ճանապարհով է գնում և որ իր խօսքերը ուղղակի հակառակ հետևանք են ունենում՝ քան իր ուզածն էր. ուստի կամենալով կեսարի միտքը ուրիշ կողմ դարձնել՝ կուսցաւ նրա ա-
կանջին և շշնջաց.

—Երգդ հրաշալի է, բայց միայն մէկ նկատողու-
թիւն կանեմ քեզ. երկրորդ տան վերջին տողի չափը
մի փոքր կաղում է:

Ներոնի դէմքը ամօթից շիկնութեամբ ծածկեց,
կարծես իրան բռնել էին մի նախատելի վարմունքի
մէջ, նայեց զարհուրանքով և պատասխանեց նոյնպէս
կամացուկ.

—Դու ամէն բան պիտի նկատես... Գիտե՞մ... կը
փոխեմ... Բայց այլևս ոչ ոք չընկատեց. ճշմարիտ: Իսկ
դու, ի սէր աստուծոյնի, ոչ ոքի մի ասի... եթէ...
քեզ կեանքդ թանկ է,

Այս խօսքերի վրա Պետրոնիոսը յօնքերը կիտեց և
պատասխանեց, կարծես ձանձրութիւնից յոգնած և դժ-
կամակութեամբ:

—Կարող ես, աստուածային, ինձ մահի դատա-
պարտել, եթէ քեզ համար խոչընդոտ եմ. բայց ինձ
մահով մի վախեցնի,—աստուծոյնը շատ լաւ գիտեն,
արդեօք նրանից վախենում եմ:

Եւ այսպէս ասելով՝ սկսեց ուղղակի կեսարի աչ-
քերի մէջ նայել. իսկ սա մի ըոպէից պատասխանեց.

—Մի բարկանայ... Գիտես, որ քեզ սիրում եմ...

—Վատ նշան է,—մտածեց Պետրոնիոսը:

—Ուղում էի ձեզ այսօր մեծարքի հրաւիրել,—
շարունակեց Ներոնը.—բայց աւելի լաւ է՝ կըփակեմ
և կըսրբագրեմ վերջին կտորի այդ անիծեալ տողը:
Բացի քեզանից սխալս կարող էր նկատել նաև Սինե-

կան, գուցէ և Սեկունդոս Կառլինասը, բայց նրանցից շուտով կապաւում:

Այս ասելով՝ կանչեց Սենեկային և յայտնեց նրան, որ Ակրատոսի ու Սեկունդոս Կառլինասի հետ միասին նրան ուղարկում է Իտալիա և բոլոր նահանգները, որպէս ղի փող հաւաքէ բոլոր քաղաքներից, գիւղերից, անւանի մհհաններից, մի խօսքով՝ ամեն տեղից, որտեղ միայն կարելի կըլինի գտնել կամ պոկել: Բայց Սենեկան, որ հասկացաւ, թէ իրան յանձնում են գողի, սրբութիւն պղծողի և աւաղակի պաշտօն, հրաժարւեց:

—Պէտք է գիւղ գնամ, տէր,—ասաւ նա,—և այնտեղ մահի սպասեմ, որովհետեւ ծեր եմ և նեարդերս տկար են:

Սենեկայի իբերիական նեարդերը, որոնք աւելի ամուր էին, քան Բիլոնի նեարդերը, գուցէ տկար չէին, բայց նրա առողջութիւնը առհասարակ վատ էր, որովհետեւ ուրաւականի էր նմանում և գլուխը վերջին ժամանակներս բոլորովին սպիտակել էր:

Ներոնը, նայելով նրան՝ մտածեց, թէ գուցէ ճշմարիտ որ երկար չէ սպասելու նրա մահին, և պատասխանեց.

—Չեմ կամենում քեզ ճանապարհի դժարութիւններին՝ ենթարկել, եթէ հիւանդ ես, և քանի որ քեզ սիրելով, կամենում եմ քեզ ինձնից ոչ հեռու ունենալ, ուստի փոխարէն գիւղ գնալու կըփախուս քո տան մէջ և սենեակից դուրս չես գայ:

Ապա ծիծաղեց և ասաւ.

—Եթէ Ակրատոսին ու Կառլինասին մենակ ուղարկեմ, միևնոյն է թէ գայլեր ուղարկեմ ոչխարների ետեից: Ո՞ւմ նրանց վրա գլխաւոր կարգեմ:

—Ի՞նձ, տէր,—ասաւ Դոմիտիոս Աֆերը:

—Ո՛հ: Ձեմ կամենում Հոռմի վրա Մերկուրիոսի վրէժխնդրութիւնը հրաւիրել,—դունրան կամաչեցնէիր քո չարագործութեամբ: Ինձ հարկաւոր է որեւէ ստոյիկ, Սենեկայի նման, կամ իմ նոր բարեկամի, փիլիսոփայ Քիլոնի նման:

Այս ասելով՝ սկսեց շուրջը նայել և հարցրեց.

—Իսկ Քիլոնը ի՞նչ եղաւ:

Քիլոնը, որ թարմ օդում ուշքի գալով, վերադարձել էր ամփիթատրոն Կեսարի երգելու բոսէին, առաջ քաշեց և ասաւ.

—Այստեղ եմ, արեւի ու լուսնեակի փայլացայտ պտուղ: Հիւանդ էի, բայց քո երգեցողութիւնը առողջացրեց ինձ:

—Կուղարկեմ քեզ Աքայա,—ասաւ Ներոնը:—Դու պիտի որ մինչև վերջին գրոշը գիտենաս, ի՞նչ կայ այնտեղի ամեն մի մեհեանում:

—Այդպէս արա՛, Ձես, և աստածները քեզ այնպիսի հարկ կըտան, որպիսին երբէք չեն տւել:

—Այդպէս կանէի, բայց չեմ կամենում քեզ զրկել խաղերից:

—Բահա՛ւ...—ասաւ Քիլոնը:

Բայց աւգուստիանները, ուրախանալով, որ Կեսարի տրամադրութիւնը ուղղւել էր, սկսեցին ծիծաղել և գոչել.

—Ո՛հ, տէր: Մի զրկի այս քաջ յոյնին խաղերից:

—Բայց զրկիր ինձ, տէր, այս աղաղակող կապիտոլիական սագերից՝ սրանց ուղեղները՝ բոլորը միա-

1 Գալլերի արշաւանքի ժամանակ 390 թ. Ք. ծ. ա. քիչ էր մնում Կապիտոլիոնն էլ ընկնէր նրանց ձեռքը. նրանք մի զիշեր արդէն բարձրացել էին միջնաբերդի պարիսպները, երբ յանկարծ նւիրական սագերը աղմուկ հանեցին և զարթեցրին քնած պահապաններին ու զինւորներին:

սին չեն լցնի մի հատ կաղնի կծեալը,—պատասխանեց Քիլոնը:—Հիմա գրում եմ, Ապոլլոնի անդրանիկ զաւակ, յունարէն օրհներգ քո պատւին և դրա համար կամենում եմ մի քանի օր անց կացնել մուսաների մահեանում, նրանցից ներշնչում հայցելու:

—Ո՛չ,—գոչեց Ներոնը:—Կամենում ես խոյս տալ յաջորդ ներկայացումներից: Իզուր է:

—Երգում եմ քեզ, տէր, որ օրհներգ եմ գրում:

—Կըզրես զիշերներով: Ներշնչում հայցիր Դիոնայից, չէ՞ որ նա Ապոլլոնի քոյրն է:

Քիլոնը գլուխը քաշ արաւ, չարութեամբ նայելով ներկայ եղողների վրա, որոնք նորից սկսեցին ծիծաղել: Իսկ Կեսարը, դիմելով Սենեկիոնին և Սուիլիոս Ներուլինոսին՝ ասաւ.

—Երևակայեցէք ձեզ, որ այսօրւայ համար նշանակած քրիստոնեաներից հազիւ կէսին կարողացանք վերջ տալ:

Այս խօսքերի վրայ ծերունի Աքուիլոս Ռեգուլոսը, որ ամփիթատրոնին վերաբերող գործերի մէջ մեծ հմտութիւն ունէր, մի բռնէ մտածեց և ասաւ.

—Այս ներկայացումները, որտեղ դուքս են գալիս մարդիկ sine armis et sine arte¹, տևում են գրեթէ նոյնչափ երկար, բայց պակաս հետաքրքրական են:

Կըհրամայեմ ղէնք տալ նրանց,—պատասխանեց Ներոնը:

Բայց միահաւատ Վեսպտինոսը յանկարծ զարթեց մտածողութիւնից և հարցրեց խորհրդաւոր ձայնով.

—Արդեօք նկատեցի՞ք, որ նրանք մի միջ-որ բան են տեսնում մեռնելիս: Նայում են երկինք և մեռնում

1 «Առանց զէնքի և առանց արեստի», այսինքն ոչ զէնք ունենալով, ոչ էլ առաջուց յատկապէս վարժելով:

են կարծես առանց տանջանքների: Հաւատացած եմ, որ նրանք ինչ-որ բան են տեսնում...

Այս ասելով՝ նա աչքերը բարձրացրեց դէպի ամփիթատրոնի բաց գլուխը, որի վրա գիշերը արդէն սկսել էր փռել իր աստղազարդ «վելարիոնը»: Սակայն մի քանիսը ծիծաղով պատասխանեցին նրան և կատակելով ենթադրութիւններ էին անում, թէ ինչ կարող են քրիստոնեաները տեսնել մահաւան ըոպէին: Այդ միջոցին կեսարը նշան արաւ ջահակիր ստրուկներին և կրկէսը թողեց, իսկ նրա ետեւից դուրս եկան վեստալուհիքը, սենատորները, սլաշտօնեաներն և աւդուստեանները:

Պարզ ու տաք գիշեր էր: Կրկէսի առջև խոնւում էր դեռ ամբոխը, որ կամենում էր կեսարի մեկնելը տեսնել, բայց ամենքը մի տեսակ մռայլ էին և լուռ: Այս ու այնտեղ ծափահարութիւն լսեց և իսկոյն լռեց:

Ճռռող սայլերը «սպոլարիոն»-ից դուրս էին տանում քրիստոնեաների արիւնշաղախ մնացորդները:

Պետրոնիոսն ու Վինիկիոսը լուռ էին ճանապարհին: Միայն դղեակին մօտենալիս՝ Պետրոնիոսը հարցրեց.

—Արդեօք մտածե՞լ ես այն մասին, ինչ որ քեզ ասացի.

—Այո, — պատասխանեց Վինիկիոսը:

—Արդեօք կըհաւատամ, որ այժմ ինձ համար ևս այդ ամենից աւելի ծանրակշիռ խնդիր է: Պէտք է աղջկան ազատեմ, կեսարին ու Տրգելլինոսին հակառակ: Այդ կարծես մի կռիւ է, որտեղ ես երգւել իմ յաղթել, կարծես մի խաղ է, որ ես կամենում եմ տանել, թէ՛ կուզ հէնց սեփական կաշուս դնով... Այսօրւան օրը աւելի հաստատեց իմ մէջ այդ մտադրութիւնը:

—Թող քեզ Քրիստոս վարձատրէ:

—Կըտեսնես:

Այսպէս խօսելով՝ նրանք կանգնեցին տան դռների տոջ և դուրս եկան դեպակից: Այդ բոլորէին մի ինչ-որ մուգ կերպարանք մօտեցաւ նրանց և հարցրեց.

—Դ՞նչ ես ազնիւ վինիկիտսը:

—Այո՛, — պատասխանեց տրիրունը. — ինչ ես կամենում:

—Նազարիասն եմ, Միրիամի որդին. բանտից եմ գալիս և բերում եմ քեզ լուր Լիգիայի մասին:

Վինիկիտսը ձեռքը դրաւ նրա ուսին և ջահի լոյսով սկսեց նայել նրա աչքերի մէջ, չըկարողանալով ոչ մի խօսք արտասանել. իսկ Նազարիասը գուշակեց նրա շրթունքներին մարող հարցմունքը և պատասխանեց.

—Դեռ կենդանի է: Ուրսուսը ինձ ուղարկում է քեզ մօտ, տէր, որ քեզ ասեմ, որ նա տենդի մէջ աղօթում է և քո անունն է կրկնում:

Իսկ վինիկիտսը առաւ.

—Փառք Քրիստոսին, որ ինձ կարող է վերադարձնել նրան:

Ապա, վերցնելով Նազարիասին՝ տարաւ նրան գրադարանը: Բայց մի քանի բոլորից եկաւ և Պետրոսիտսը նրանց խօսակցութիւնը լսելու համար:

—Հիւանդութիւնը փրկեց նրան անսպասելութիւնից, որովհետեւ դահիճները վախենում են, — առաւ պատանին: — Ուրսուսն ու Գլաւկոս բժիշկը հսկում են նրա վրա գիշեր ցերեկ:

—Արդեօք բանտապահները միևնոյն մարդիկն են մնացել:

—Այո՛, տէր, և Լիգիան նրանց սննեակումն է: Այն բանտարկեալները, որոնք ստորին բանտումն էին, բոլորն էլ մեռան տենդից կամ խեղդեցին ծանր օդից:

—Ո՞վ ես դու, — հարցրեց Պետրոսիտսը:

—Ազնիւ Վինիկիոսը ճանաչում է ինձ: Այն որբե-
ւայրու որդին եմ, որի մօտ բնակւում էր Լիգիան:

—Եւ քրիստոնեայ ես:

Պատանին հարցական հայեացքով նայեց Վինի-
կիոսին, բայց տեսնելով, որ նա աղօթում է այդ ըո-
ւէին, գլուխը բարձրացրեց և ասաւ.

—Այո:

—Ի՞նչպէս է որ կարողանում ես ազատ կերպով
մտնել բանտը:

—Վարձւել եմ, տէր, մեռածների դիակները դուրս
բերելու համար, և այդ դիտմամբ եմ արել, որ օգնեմ
իմ եղբայրներին և քաղաքից լուրեր տանեմ նրանց:

Պետրոնիոսը սկսեց աւելի ուշադրութեամբ դիտել
պատանու գեղեցիկ դէմքը, նրա կապոյտ աչքերը և սև
խիտ մազերը. յետոյ հարցրեց:

—Ո՞ր երկրից ես, պատանի:

—Գալիլիացի եմ, տէր:

—Կլամենայի՞ր որ Լիգիան ապատւի:

Պատանին աչքերը վեր բարձրացրեց:

—Թէկուղ յետոյ ինքս մեռնելու լինէի:

Այդ միջոցին Վինիկիոսը դադարեց աղօթելուց և
ասաւ.

—Ասա բանտապահներին, որ նրան դադաղի մէջ
դնեն իբրև մեռածի: Դու կընտրես քեզ համար օգնա-
կաններ, որ ձեզ հետ գիշերով նրան դուրս բերեն: Հո-
տած փոսերի¹ մօտ կըգտնէք ձեզ սպասող մարդկանց
դեսպակով, նրանց կըտաք դադաղը: Բանտապահներին
խոստացիր իմ կողմից, որ իրանց այնքան ոսկի կը
տամ, որքան ամեն մէկը կըկարողանայ թիկնոցի մէջ
տանել:

¹ Puticuli գերեզմանատունը, որ գտնւում էր Եսքուիլինեան
բլրի վրա. այստեղ թաղում էին աղքատներին ու ստրուկներին:

Եւ երբ այսպէս խօսում էր, նրա դէմքը կորցրեց սովորական մեռելային արտայայտութիւնը. նրա մէջ արթնացաւ զինւորականը, որին յոյսը վերադարձրեց նախկին եռանդը:

Իսկ Նազարիասը ուրախութիւնից շիկնեց և ձեռները բարձրացնելով, գոչեց.

—Քրիստոս նրան առողջացնէ, որովհետեւ ազատ կըլինի:

—Կարծում ես որ բանտապահները կը համաձայնուեն, — հարցրեց Պետրոնիոսը:

—Նրանք, տէր: Միայն թէ գիտենան, որ դրա համար իրանց չեն պատժի և չեն չարչարի:

—Այո, — ասաւ Վինիկիոսը: — Բանտապահները քիչ էր մնում համաձայնէին, որ նա փախչի. աւելի ես թոյլ կըտան որ նրան դուրս տանեն իբրեւ մեռած:

—Ճշմարիտ է, կայ մի մարդ, — ասաւ Նազարիասը, — որ շիկացած երկաթով ստուգում է, արդեօք մեր դուրս տարած մարմինները մեռած են: Բայց նա մինչև անգամ մի քանի սեստերց է վերցնում նրա համար, որ երկաթը չըդնէ մեռածների դէմքի վրա: Մէկ խօսքով նա երկաթը կը մօտեցնէ դադաղին, ոչ թէ մարմնին:

—Ասա նրան, որ կըստանայ ոսկիներով լի «կապուս», — ասաւ Պետրոնիոսը: — Բայց կը կարողանան վրտահելի օգնականներ գտնել:

—Կարող եմ գտնել այնպիսիներին, որոնք փողի համար կը ծախեն իրանց կանանց և երեխաներին:

—Ո՞րտեղ կը գտնես նրանց:

—Հէնց բանտի մէջ կամ քաղաքում: Կաշառւած բանտապահները ներս կը թողնեն՝ ով էլ լինի:

—Որ այդպէս է, տար հետդ ինձ իբրեւ վարձկան, — ասաւ Վինիկիոսը:

Բայց Պետրոսիոսը սկսեց նրան ամեն կերպ ևս կանգնեցնել այդ մտքից: Պրետորիանները կարող էին նրան ճանաչել մինչև անգամ ծպտեալ, և ամեն բան կարող էր ձեռքից փնալ: Ո՛չ բանտի մէջ, ո՛չ Հռոմ ժողովրդի մօտ: Պէտք է որ բոլորը, և՛ Կեսարն, և՛ Տիգելլինոսը համոզւած լինին, որ նա մեռել է, այլապէս իսկոյն կըհրամայեն հետամուտ լինել նրան. կասկածները կարող ենք քնացնել միայն այն հղանակով, որ երբ Լիգիային կըտանեն Ալբանական լեռները կամ աւելի հեռու, Սիկիլիա, մենք կըմնանք Հռոմում: Մէկ կամ երկու շաբաթից յետոյ դու կըծիւանդանաս և կը կանչես Ներոնի բժշկին, որ քեզ կըհրամայէ լեռները փնալ: Այն ժամանակ կըմիանաք նրա հետ, իսկ յետոյ...

Այստեղ նա մի բոպէ մտածեց, և ապա ձեռքը թափ տալով՝ ասաւ.

—Յետոյ գուցէ ժամանակը փոխւի:

—Քրիստոս նրան ողորմի,—ասաւ Վինիկիոսը.— դու խօսում ես Սիկիլիայի մասին, իսկ նա հիւանդ է և կարող է մեռնել:

—Առայժմ նրան աւելի մօտիկ կըտեղաւորենք: Նրան կըբժշկէ հէնց միայն օդը, միայն թէ նրան բանտից դուրս կորզէինք: Արդեօք ունի՞ս լեռներում այնպիսի մի կլիենտ, որին կարողանայիր հաւատալ:

—Այո, ունիմ, այո,—սպասասխանեց շտապով Վինիկիոսը:—Կորիոլիի մօտ լեռներում մի հաւատարիմ մարդ կայ, որ ինձ ձեռքի վրա է ման ածել, երբ դու մանուկ էի, և որ ինձ մինչև այսօր սիրում է:

Պետրոսիոսը նրան մեկնեց տախտակը:

—Գրիր նրան, որ վաղը այստեղ գայ: Իսկոյն սուրհանդակ կուղարկեմ:

Այս ասելով՝ նա կանչեց ատրիոնի վերակացւին

և նրան համապատասխան հրամանը տւաւ: Մի քանի րոպէից յետոյ ձիաւոր ստրուկը գիշերով ճանապարհ ընկաւ դէպի Կորիովի:

— Կուգէի, — ասաւ Վինիկիոսը, — որ Ուրսուսը նրան ընկերակցէր ճանապարհին... Ուելի հանգիստ կը լինէի...

— Տէր, — ասաւ Նազարիասը, — նա գերմարդկային ուժի տէր մարդ է, որ վանդակը կը փշրէ և կերթայ Լիգիայի ետեից: Գետնից շատ բարձր, խուլ պատի մէջ մի պատուհան կայ, որի տակ պահապան չէ կանգնած: Ուրսուսի համար պարան կը տանեմ, իսկ մնացածը նա ինքը գլուխ կը բերէ:

— Հերակլէսը վկայ, — ասաւ Պետրոնիոսը, — թող դուրս պրծնէ, ինչպէս որ կամենում է, բայց ոչ նրա հետ միաժամանակ և ոչ երկու կամ երեք օր նրա փախչելուց յետոյ, որովհետեւ կարող են Ուրսուսի ետեւից գնալ և գտնել աղջկայ թագուստի տեղը: Հերակլէսը վկայ, միթէ կամենում էք կորցնել ձեզ և նրան: Արգելում եմ ձեզ յիշատակել նրա մօտ Կորիովի անունը, եթէ ոչ՝ ձեռներս լւանում եմ:

Նրանք երկուսն էլ ճանաչեցին նրա խօսքերի ճշմարտութիւնը և լռեցին: Յետոյ Նազարիասը սկսեց հրաժեշտ տալ, խոստանալով գալ վաղը լուսադէմին:

Բանտապահների հետ յոյս ունէր վերջացնել այս գիշեր. բայց նախ կամենում էր հանդիպել մօր մօտ, որ ժամանակի վտանգն ու սարսափը ի նկատի ունենալով՝ ոչ մի րոպէ հանգիստ չունէր նրա նկատմամբ: Լուրջ մտածելուց յետոյ վճռել էր օգնական որոնել ոչ թէ քաղաքում, այլ գտնել և կաշառել այն մարդկանցից մէկին, որոնք իր հետ միասին գիականեր էին դուրս բերում բանտից:

Հէնց մեկնելուց առաջ նա այլևս կանգ առաւ և Վինիկիոսին մի կողմ տանելով՝ սկսեց նրան շշնջալ.

— Տէր, ոչ ոքի չեմ ասի մեր մտադրութիւնը, մինչև անգամ մօրս. բայց Պետրոս առաքեալը խոստացաւ գալ մեզ մօտ ամփիթատրոնից. նրան կասեմ բոլորը:

— Այս տան մէջ կարող ես բարձր ձայնով խօսել, — պատասխանեց Վինիկիոսը: — Պետրոս առաքեալը ամփիթատրոնում էր Պետրոնիոսի մարդկանց հետ: Վերջապէս ինքս ես կըզամ քեզ հետ:

Եւ հրամայեց բերել իր համար ստրկական մի թիկնոց, և նրանք դուրս եկան:

Պետրոնիոսը խոր յողւոց հանեց:

— Յանկանում էի, — մտածում էր նա, — որ տենդից մեռնէր, որովհետեւ Վինիկիոսի համար դա պակաս սարսափելի կըլինէր: Բայց այժմ պատրաստ եմ ոսկէ եռօտանի նւիրել Նսկուլապոսին, նրան առողջացնելու համար... Ա՛հ, դու, Ահենորբը, կամենում ես քեզ համար ներկայացում սարքել սիրահարի կսկծից. դու, Աւգուստա, առաջ նախանձում էին աղջկայ գեղեցկութեան վրա, իսկ այժմ կենդանի կըլափէիր նրան նրա համար, որ քո Ռուֆիոսը մեռաւ... Դու, Տիգելլինոս, կամենում ես նրան կորցնել իմ հակառակ... Կըտենանէ՞նք: Ես ձեզ ասում եմ, որ ձեր աչքերը չեն տեսնի նրան արենայի վրա, որովհետեւ նա կամ կըմեռնէ սեփական մահով, կամ ձեզանից կըխլեմ նրան, ինչպէս որսը շան բերանից... Եւ կըխլեմ այնպէս, որ չէք իմանայ դրա մասին. իսկ յետոյ քանի ձեզ նայեմ, այնքան կըմտածեմ. ահա յիմարնէ՛ր, որոնց իշացրեց Պետրոնիոսը:

Եւ գոհ ինքն իրանից՝ նա անցաւ տրիկլինիոն, ուր Եւնիկէի հետ միասին ընթրիքի բաղմեց: Դպիրը

այդ միջոցին կարողում էր նրանց համար Թէոկրիտոսի՝ հովերգութիւնները։ Դուրսը Սորակտէի կողմից քամին ամպեր քշեց և յանկարծակի փոթորիկը խանգարեց ամառային հանդիստ գիշերի խաղաղութիւնը։ Ժամանակ առ ժամանակ որոտումները զոռզոռում էին եօթը բլուրների վրա. իսկ իրանք, մէկը միւսի կողքին սեղանի մօտ բազմած՝ աւանջ էին դնում գիւղական բանաստեղծին, որ քաղցրահնչիւն դորիական բարբառով երգում էր հովաական սէրը, իսկ յետոյ՝ հանգստացած սրտերով պատրաստ էին ննջելու գնալ։

Սակայն այդ միջոցին մտաւ Վինիկիոսը։ Պետրոսիոսը, նրա գալուստը իմանալով՝ գնաց նրա մօտ և հարցրեց.

—Ի՞նչ է... Արդեօք հոր բան չէ՞ք հնարել։ Նազարիասը արդէն գնացել է բանտը։

—Այո՛,—պատասխանեց երիտասարդը, յարդարելով անձրևից թաց եղած մազերը։—Նազարիասը գնաց բանտապահների հետ պայմանաւորւելու, իսկ ես տեսնւեցի Պետրոսի հետ, որ պատւիրեց ինձ աղօթել և հաւատալ։

—Լա՛ւ։ Եթէ ամեն ինչ յաջողակ գնայ, յաջորդ գիշերը կարելի կըլինի դուրս բերել նրան։

—Կլինետա իր մարդկանցով պիտի լինի լուսադէմին։

—Ճանապարհը կարճ է։ Այժմ հանգստացիր։

Բայց Վինիկիոսը չոգեց իր կուրիկուլոնում և սկսեց աղօթել։

Արևածագին եկաւ Կորիոլիի մօտից կլինեա նի-

1 Theocritus յոյն հովերգուն, որ ծնւել էր Սիկիլիայի Սիրակուսա քաղաքում, հռչակեց Դ. դ. Ք. ծ. ա.։ Նա ապրում էր մէկ Ալեքսանդրիայում Պաղոմեանների մօտ, մէկ Սիրակուսայում, Հիերոն Բ տիրանի մօտ։

գերը, իր հետ բերելով Վինիկիոսի պատւէրի համա-
ձայն ջորիներ, դեսպակ ու չորս վստահելի մարդ, ո-
րոնց ընտրել էր բրիտանացի ստրուկների միջից: Զգու-
շութեամբ համար նա այդ մարդկանց թողել էր Սուրու-
ռայի մի պանդոկում:

Վինիկիոսը, որ ամբողջ գիշերը արթուն էր մնա-
ցել, դուրս եկաւ Նիգերին դիմաւորելու, իսկ սա յուզ-
ւեց երիտասարդ տիրոջ տեսքից և համբուրելով նրա
ձեռներն ու աչքերը՝ ասաւ.

—Անգինս, հիւանդ ես թէ վշտերն են երեսիդ ա-
րիւնը քամել. հազիւ կարողացայ առաջին նայւածքով
ճանաչել քեզ:

Վինիկիոսը նրան տարաւ ներքին կոլումնադը, որ
քսիստոս¹ էր կոչւում, և այնտեղ հաղորդեց նրան
զաղտնիքը: Նիգերը լսում էր ուշադրութիւնը լարած,
և նրա կոշտ, արևակէզ դէմքին մեծ շփոթութիւն երե-
ւաց, որը մինչև անգամ չէր կամենում զսպել:

—Ուրեմն նա քրիստոնեայ է,—գոչեց նա:

Եւ սկսեց զննող աչքով նայել Վինիկիոսի դէմ-
քին. իսկ սա երևի հասկացաւ՝ ինչ է հարցնում գիւղա-
ցու հայեացքը, որովհետև պատասխանեց.

—Ես ևս քրիստոնեայ եմ...

Այն ժամանակ Նիգերի աչքերի մէջ արտասուք-
ներ փայլեցին: Մի րոպէ նա լռում էր. յետոյ ձեռնե-
րը վեր պարզելով՝ ասաւ.

—Ո՛հ, փառք քեզ, Քրիստոս, որ փառը հանել ես

1 Xystos—յունական գիմնադիոնների (մարզադահլիճների) ծած-
կած գալլերէա, ուր աթլետները մարմնամարզութիւնով էին պա-
րապում, մանաւանդ ձմեռը: Հռոմայեցոց մէջ այսպէս կոչւում էր
նաեւ գալլերէայի առջև եղած և ծաղիկներով ու թփերով զարդար-
ւած հրապարակը:

աշխարհիս երեսին ինձ համար ամենաթանկագին աչքերից:

Ապա գրկեց Վինիկիոսի գլուխը և երջանկութիւնից լաց լինելով՝ սկսեց համբուրել նրա ճակատը:

Մի փոքր ժամանակից յետոյ եկաւ Պետրոնիոսը, իր հետ բերելով Նազարիաոսին:

— Բարի համբաւ, — ասաւ նա հեռից:

Ճշմարիտ որ, համբաւը բարի էր: Նախ որ Գլաւկոս բժիշկը երաշխաւորում էր Լիզիայի կեանքի համար, թէ և նա միևնոյն բանտային տենդն ունէր, որից թէ Տուլիանոնում և թէ ուրիշ բանտերում ամեն օր հարիւրաւոր մարդիկ էին մեռնում: Ինչ որ վերաբերում էր բանտապահներին և այն մարդուն, որ մահը ստուգում էր շիկացած երկաթով, ոչ մի դժւարութիւն չըկար: Օգնականը, Ատտիսը, նոյնպէս արդէն համաձայնած էր:

— Դագաղի մէջ ծակեր ենք շինել, որպէս զի հիւանդը կարողանայ շունչ քաշել, — ասաւ Նազարիաոսը: Ամբողջ վտանգը նրա մէջն է, որ չըհառաչէ կամ ձայն չըհանէ այն բոպէին, երբ պրետորիանների մօտով անցնելիս կըլինինք: Բայց նա շատ թուլացած է և առաւօտից պառկած է աչքերը փակ: Վերջապէս Գլաւկոսը կըսայ նրան քնացնող խմիչք, որն ինքը պիտի պատրաստէ քաղաքից իմ բերած դեղերից: Դագաղի խուփը դամած չի լինի: Հեշտութեամբ նրան կըհանէք և կը դնէք դեռպակի մէջ, իսկ մենք դագաղի մէջ կըդնենք աւաղի երկար պարկ, որը դուք պատրաստ կուեննաք:

Վինիկիոսը այս խօսքերը լսելով՝ գունատեց քաթանի պէս, բայց այնպիսի լարւած ուշադրութեամբ էր լսում, որ թուում էր թէ առաջուց դուշակում էր, ինչ էր ասելու Նազարիաոսը:

—Որևէ ուրիշ դիակներ չե՞ն դուրս բերի բանտից,
—հարցրեց Պետրոնիոսը:

—Այս գիշեր մօտ քսան հոգի է մեռել, իսկ մինչև
երեկոյ այլ ևս մի քանիսը կըմեռնեն,—պատասխանեց
պատանին.—մենք պէտք է գնանք մի ամբողջ թափօ-
րով, բայց կուշացնենք, որպէս զի վերջինը լինինք:
Ճանապարհին իմ ընկերս կըսկսէ դիտմամբ սաստիկ
կաղալ: Այդպիսով բաւականին ետ կըմնանք ուրիշնե-
րից: Դուք մեզ կըսպասէք Լիբիտինայի փոքրիկ մե-
հեանի մօտ: Երանի թէ Աստուած չափազանց մուլթ գի-
շեր տայ:

—Աստուած տայ,—ասաւ Նիգերը:—Երէկ պարզ ե-
րեկոյ էր, բայց յանկարծ հեղեղ սկսեց: Այսօր երկին-
քը նոյնպէս պարզ է, բայց առաւօտից տօթ է: Այժմ
ամեն գիշեր անձրևներ ու հեղեղներ են լինելու:

—Գնում էք առանց ճրագների,—հարցրեց Վինի-
կիոսը:

—Առջևից միայն ջահեր են տանում: Դուք յամե-
նայն դէպս եղէք Լիբիտինայի մեհեանի մօտ, հէնց որ
կըմթնէ, թէև սովորաբար դիակները դուրս ենք բերում
կէս գիշերին մօտ:

Բոլորը լռեցին. լսելի էր միայն Վինիկիոսի կըր-
կնւած շնչառութիւնը:

Պետրոնիոսը դարձաւ նրան.

—Երէկ ասում էի, որ ամենից լաւ կըլինէր, որ
երկուսս էլ տանը մնայինք: Բայց այժմ տեսնում եմ,
որ հէնց ինքս չեմ կարողանայ տանը նստել... Վերջա-
պէս, եթէ նա փախչելիս լինէր, պէտք կըլինէր աւելի
զգուշութիւն պահպանել. բայց քանի որ նրան դուրս
են բերելու իբրև մեռած, կարծում եմ, որ ոչ մէկի
գլխով ամենափոքր կասկած չի անցնի:

—Այո, այո, — պատասխանեց Վինիկիոսը, — ես

պէտք է այնտեղ լինիմ: Ինքս կըհանեմ նրան դադարից...

—Նրբ կըլինի Կորիտլի մօտ իմ տանը, երաշխաւոր եմ նրա համար,—ասաւ Նիգերը:

Այսքանով վերջացաւ խօսակցութիւնը. Նիգերը զնաց սլանդովը իր մարդկանց մօտ: Նաղարիտսը, ոսկով քսակը վերցնելով տունիկայի տակ, բանտը վերադարձաւ: Վինիկիոսի համար այդ օրը անհանգստութեան, տենդի, խռովութեան և սպասողութեան օր էր:

—Գործը պէտք է աջողւի, որովհետեւ լաւ է մտածւած,—ասում էր նրան Պետրոնիոսը:—Աւելի լաւ չէր կարելի ամենը կարգադրել: Դու պէտք է քեզ սղաւոր ներկայացնես և ման գաս սև տողայով: Բայց կրկէսները ըաց չըթողնես... Թող քեզ տեսնեն... Այնպէս ամեն բան մտածւած է, որ չէ կարող վրիպել: Բայց: Արդեօք բոլորովին վստահ ես քո կլինեալի վրա:

—Նա քրիստոնէայ է,—պատասխանեց Վինիկիոսը:

Պետրոնիոսը զարմանքով նայեց նրան, յետոյ ըսկսեց ուսերը թափահարել և խօսել՝ կարծես ինքն իրան հետ.

—Պոլլուքսը վկայ, ինչպէս այդ կրօնը տարածւում է և ինչպէս խոր կալչում է մարդկային սրտերին... Այսպիսի վտանգի առջև մարդիկ կըդրժէին մէկ անգամից բոլոր աստուածներին, և՛ հռոմէական, և՛ յունական, և՛ եգիպտական: Սակայն այս զարմանալի է... Պոլլուքսը վկայ... Եթէ հաւատալի, որ աշխարհիս երեսին դեռ ես մի բան կախում ունի մեր աստուածներից, ամեն մէկին կըխոստանայի այժմ վեց-վեց սպիտակ եղ, իսկ Կապիտոլինական Յուպիտերին տասներկու... Բայց դու ևս խոստումներ մի խնայի քո Փրիստոսին...

—Ես նրան աւել եմ հոգիս,—պատասխանեց Վինիկիոսը:

—Եւ բաժանեցին: Պետրոնիոսը վերադարձաւ իր կուբիկուոնը, իսկ Վինիկիոսը գնաց հեռից բանալին նայելու և այնտեղից հեռացաւ մինչև Վատիկանեան բլրի լանջը, մինչև Փոսսորի այն խրճիթը, ուր առաքեալի ձեռքից ընդունել էր մկրտութիւնը: Թւում էր նրան, որ այդ խրճիթում Քրիստոս աւելի շուտով կը լսէ իրան, քան մի ուրիշ տեղ. ուստի փանելով խրճիթը ու գետնին փռելով՝ նա աղօթում էր իր վշտահար սրտի բոլոր ուժերով և գթութիւն էր պաղատում, և այն աստիճան խորասուզեց այդ աղօթքի մէջ, ոչ մոռացաւ, թէ ուր է և ինչ է իրան պատահում:

Արդէն կէսօրին մօտ էր, երբ նա արթնացաւ փողերի ձայնից, որ հասնում էր Ներոնի կրկէսի կողմից: Այն ժամանակ նա դուրս եկաւ խրճիթից և սկսեց շուրջը նայել այնպիսի աչքերով, կարծես նոր էր քնից սթափւել: Դուրսը տօթ էր և անդորրութիւն, որ ընդմիջում էր միայն ծղրիղների անընդհատ մոլեգնական ճոճոցից: Օդը տաքացել էր. երկինքը քաղաքի վրա դեռ ջինջ էր, բայց Սաբինական լեռների կաղմում հորիզոնի ամին ցածր հաւաքւում էին մութ ամպերը:

Վինիկիոսը տուն վերադարձաւ: Ատրիոնում նրան սպասում էր Պետրոնիոսը:

—Պալատիոնումն էի,—ասաւ նա:—Դիտմամբ այնտեղ երևացի և մինչև անգամ ոսկրախաղի նստեցի: Անիկիոսի մօտ երեկոյեան մեծարք է. խոստացայ որ կը գանք, լայց միայն կէս գիշերից յետոյ, որովհետեւ դրանից առաջ պէտք է քնեմ: Ուղիղ որ կը գնամ, և լաւ կը լինէր, որ դու ևս գայիր:

—Արդեօք որեւէ համբաւ կ'այ նիգերից կամ Նազարիասից,—հարցրեց Վինիկիոսը:

—Ոչ: Նրանց կը տեսնենք միայն կէս գիշերին մօտ: Նկատեցի՞ր, որ փոթորիկ է լինելու:

—Այո:

—Վաղը պէտք է խաչւած քրիստոնեաների ներկայացում լինի, բայց դուցէ անձրեր խանգարէ:

Այս ասելով՝ նա մօտեցաւ և Վինիկիոսի ուսին ձեռքը դնելով, ասաւ.

—Բայց նրան չես տեսնի խաչի վրա, այլ Կորիոլիի մօտ: Կաստորը վկայ. Հռոմի բոլոր գոհարների վրա չէի փոխի այն բոսկեն, երբ նրան կաղատենք: Երեկոն արդէն մօտենում է...

Ճշմարիտ որ, երեկոն մօտենում էր, և մութը սկսել էր սովորականից աւելի վաղ քաղաքը կոխել ամսերի պատճառով, որոնք ծածկեցին ամբողջ հորիզոնը: Երեկոյեան պահին սաստիկ անձրև եկաւ և գոլորշիանալով ցերեկայ ասթից տաքացած քարերի վրա՝ մշուշով լցրեց քաղաքի փողոցները: Յետոյ փոփոխակի մէկ հանդարտւում էր, մէկ էլ նորից կարճատև տարափ էր գալիս:

—Շտապենք, — ասաւ վերջապէս Վինիկիոսը. — փոթորկի պատճառով կարող են աւելի վաղ դուրս բերել դիակները:

—Ժամանակ է, — պատասխանեց Պետրոնիոսը:

Եւ վերցնելով գլխանոցաւոր գալլիական թիկնոցները՝ դուրս եկան փողոցը պարտէզի դռնով: Պետրոնիոսը ղինւեց նաև կարճ հռոմէական դանակով, որը «Isica» էր կոչւում և որը միշտ հետը առնում էր գիշերային արշաւանքների ժամանակ:

Քաղաքը փոթորկի պատճառով դատարկ էր: Ժամանակ առ ժամանակ փայլաւիները պատառում էին ամպերը, պայծառ փայլով լուսաւորելով նոր կառուցւած կամ դեռ շինւող տների պատերը և թաց սալաշատակը, որով ծածկւած էին փողոցները: Այս փայլով նկատեցին վերջապէս, երկար ճանապարհից յետոյ, այն

բլրակը, որի վրայ կանգնած էր Լիբիտինայի փոքրիկ մեհեանը, և բլրակի տակ՝ ջորիներից ու ձիերից կազմ-
 ւած մի խումբ:

—Նիգեր,—կանչեց կամացուկ վինիկիոսը:

—Ես եմ, տէր,—սլատասխանեց ձայնը անձրևի
 միջից:

—Ամեն բան պատրաստ է:

—Այո, սիրելիս: Հէնց որ միտնեց՝ այստեղ էինք: Բայց ծածկւեցէք պատի տակ, որովհետև տակից վրա-
 յից կըթրջէք: Այս ինչ փոթորիկ է: Կարծեմ կարկուտ
 պիտի գայ:

Ճշմարիտ որ, Նիգերի երկիւղը կատարեց. շու-
 տով սկսեց կարկուտ տեղալ, սկզբում մանր, իսկ յե-
 սոյ աւելի ու աւելի խոշոր և խիտ: Օդը խկոյն ցըր-
 տեց:

Իսկ նրանք, պատի տակ կանգնած՝ պաշտպան-
 ւած էին քամուց ու կարկտի հատիկներից և խօսում
 էին ցածր ձայնով:

—Եթէ մեզ մէկը տեսնէ էլ,—ասում էր Նիգերը,
 —ոչ մի կասկած չի տանի, որովհետև կըկարծէ թէ
 անձրևի վերջանալուն ենք սպասում: Բայց վախում եմ,
 չըլինի թէ դիակները մինչև առաւօտ թողնեն բան-
 տում:

—Կարկուտը երկար չի տևի,—ասաւ Պետրոնիո-
 սը,—պէտք է սպասենք թէկուզ մինչև լուսանալը:

Եւ նրանք սպասում էին, ականջ դնելով՝ չի՞ հաս-
 նի արդեօք թափօրի ձայնը: Կարկուտը անցաւ, բայց
 խկոյն յետոյ սկսեց շփշփալ անձրևը: Երբեմն քամի էր
 բարձրանում և բերում էր Հոտած փոսերից սարսափե-
 լի հոտ, որովհետև դիակները խոր ու խնամքով չէին
 թաղում և շուտով էին նեխւում:

Յանկարծ Նիգերը ասաւ.

—Մշուշի միջից ճրագ եմ տեսնում... մէկ, երկու, երեք... Այդ ջահեր են:

Եւ դարձաւ իր մարդկանց.

—Նայեցէք, որ ջորիները չըփռշտացնեն:

—Գալիս են, —ասաւ Պետրոնիոսը:

Ճրագները աւելի ու աւելի պարզ էին երևում: Մի քանի բոպէից յետոյ կարելի էր արդէն զանազանել, ինչպէս քամուց շարժւում էին ջահերի բոցերը:

Նիգերը սկսեց երեսը խաչակնքել և աղօթել: Մինչ այդ՝ տխուր կարաւանը աւելի մօտենում էր և վերջապէս, հաւասարւելով Լիբիալինայի մեհեանի հետ՝ կանգնեց: Պետրոնիոսը, Վինիկիոսն և Նիգերը լուռ սեղմեցին բլրակին, չըհասկանալով՝ ինչ է այդ նշանակում: Բայց դադաղակիրները կանգ առան միայն երեսներն ու շրթունքները փաթաթելու համար, որ պաշտպանւէին այն խեղդող գարշահոտութիւնից, որը հէնց «puticuli»-ի մօտ ուղղակի տանելու բան չէր. յետոյ՝ նըրանք բարձրացրին դադաղներով պատարակները և շարունակեցին ճանապարհը:

Միայն մէկ դադաղը կանգ առաւ մեհեանի դիմաց:

Վինիկիոսը ցատկեց նրա մօտ, իսկ նրա հետից Պետրոնիոսը, Նիգերը և երկու բրիտանացի ստրուկները դեպակով:

Բայց առաջ քան մօտ վաղեցին՝ մթութեան միջից լսելի եղաւ Նազարիասի կսկծազին ձայնը.

—Տէր, նրան Ուրսուսի հետ միասին տեղափոխել են Եսքելիլինեան բանտը... Մենք ուրիշ դիակ ենք տանում, իսկ նրան կէս գիշերից առաջ վերցրել են...

Պետրոնիոսը, տուն վերադառնալով՝ մռայլ էր փոթորկի պէս և մինչև անգամ չէր փորձում Վինիկիոսին մխիթարել։ Հասկանում էր, որ Նսքելինեան նկուղներից Լիզիային դուրս կորզելու մասին մտածել անգամ աւելորդ է։ Գուշակում էր, որ հաւանական է նրա համար էին նրան տեղափոխել Տուլիանոնից, որ տենդից չըմեռնէ և որ խոյս չըտայ իր համար նշանակւած ամփիթատրոնից։ Բայց այս յատկապէս մի ապացոյց էր, որ նրան աւելի ուշադրութեամբ էին հսկում և սլահսլանում, քան ուրիշներին։ Պետրոնիոսի մեղքն էին գալիս և՛ նա, և՛ Վինիկիոսը, բայց բացի դրանից նրան ձնշում էր և այն միտքը, թէ կեանքի մէջ առաջին անգամ մի բան իրան չաջողեց և թէ առաջին անգամ յաղթւած է կուրի մէջ։

— Փորտունան կարծես ինձ թողնում է, — ասում էր նա իրան, — բայց աստուածները սխալում են, եթէ կարծում են, որ կըհամաձայնեմ այնպիսի կեանք վարել, ինչպիսին սա է վարում։

Այստեղ նա նայեց Վինիկիոսին, որ նոյնպէս նայում էր նրան լայն բացւած աչքերով։

— Ի՞նչ է։ Տե՛նդ ունիս, — հարցրեց Պետրոնիոսը։

Իսկ նա պատասխանեց մի տարօրինակ, կոտորւած և ծանր ձայնով, հիւանդ մանուկի պէս.

— Իսկ ես հաւատում եմ, որ Նա կարող է Լիզիային ինձ վերադարձնել։

Բաղաքի գլխին հանդարտւում էին փոթորկի վերջին որոտումները։

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԵ

Երեքօրեայ անձրևները, որոնք մի բացառիկ երևույթ էին ամառայ ժամանակ Հռոմում և կարկուտը, որ հակառակ բնութեան կարգին, ընկնում էր ոչ միայն ցերեկն ու երեկոները, այլ և մինչև անգամ գիշերները, ընդհատեցին ներկայացումները: Ժողովուրդը սկսեց անհանգստանալ: Գուշակում էին խաղողի անբերրութիւն, և երբ մէկ անգամ կէսօրին կայծակը հալեցրեց Կապիտոլիոնի վրա Կերերայի բրոնզէ արձանը, զոհաբերութիւններ պատւիրւեցին Յուպիտեր Սալվատորի՝ մեհեանում: Կերերայի քուրմերը լուր տարածեցին, որ աստուածների բարկութիւնն է քաղաքի վրա նրա համար, որ քրիստոնեաների պատժելու գործը չափազանց ուշանում է: Ուստի ամբոխը սկսեց պահանջել, որ, ուշք չը դարձնելով եղանակի վրա՝ շտապեցնեն խաղերի շարունակութիւնը, և ուրախութիւն տիրեց ամբողջ Հռոմին, երբ վերջապէս յայտարարեց, որ հրեք օրւայ ընդհատումից յետոյ խաղը կըսկսւի նորից:

Այդ միջոցին վերականգնեց և գեղեցիկ եղանակը:

Ամփիթատրոնը լուսադէմից լցեց հազարաւոր մարդկանցով: Կեսարը նոյնպէս վաղ եկաւ վեստալուհիների ու սլաւատի հետ: Ներկայացումը պէտք է սկսուէր քրիստոնեաների կռով իրար հետ, և այս նպատակով նրանց հագցրել էին գլադիատորների պէս և տւել էին ամեն տեսակ զէնք, որ գործ էին ածում մարտիկները յարձակելու և պաշտպանւելու համար: Քրիստոնեաները աւազի վրա թափեցին ցանցերը, եղանները, նիզակներն ու սրերը և դրա փոխարէն սկսեցին միմեանց գրկել ու քաջալերել չարհարանքներին և մա-

հին դիմանալու: Այն ժամանակ խորին վրդովմունք և զայրոյթ տիրեցին ամբոխի սրտերին: Մի քանիսը ամբաստանում էին նրանց փոքրոգութեան և երկչոտութեան մէջ, միւսները պնդում էին, որ չեն կամենում կռել դիտամբ, ժողովուրդն ատելով և նրա համար, որ ժողովրդին զրկեն այն զւարճութիւնից, որը առհասարակ նա զգում էր արիութիւնը տեսնելուց: Վերջապէս կեսարի հրամանով նրանց վրա բաց թողին խակահան զլազիատորներին, որոնք մի ակնթարթում ոչնչացրին ծնկաչոզ ու անպէն քրիստոնեաներին:

Բայց դիակների հաւաքելուց յետոյ ներկայացումը դադարեց կռիւ լինելուց և փոխւեց մի շարք առասպելական պատկերներին, որ ստեղծել էր կեսարի երեւակայութիւնը: Յոյց տւին, ինչպէս Հերակլէսը այրւում էր խարոյկի վրա Էտայի գագաթին: Վինիկիոսը դողաց մտածելով, որ դուցէ Հերակլէսի դերը յատկացրած էր Ուրսուսին. բայց երևի դեռ հերթը չէր հասել Լիզիայի հաւատարիմ ծառային, որովհետև խարոյկի վրա այրւողը մէկ ուրիշ, Վինիկիոսին բոլորովին անծանօթ մի քրիստոնեայ էր: Դրա փոխարէն հետևեալ պատկերի մէջ Քիլոնը, որին կեսարը չէր կամենում աղատել ներկայացումին ներկայ գտնւելուց, տեսաւ իրան ծանօթ մարդկանց: Ներկայացնում էին Դեդալոսի և Իկարոսի մահը՝ Դեդալոսի դերի մէջ դուրս եկաւ Նենիկիոսը, այն ծերունին, որը մի ժամանակ հնարաւորութիւն էր տւել ձկան նշանակութիւնը իմանալու Քիլոնին, իսկ Իկարոսի դերի մէջ՝ նրա որդի Քլարոտոսը: Նրկուսին ևս յատուկ մեքենաների օգնութեամբ

1 Դեդալոսը, որ, մի քանիսի ասելով, կարողացել էր կրկնապէս Սիկիլիա թռչել, հռոմէական ամփոթադրոններում նոյնպիսի մահով էր մեռնում որպէս և Իկարոսը:

վեր բարձրացրին, իսկ յետոյ այնտեղից վայր հետեցին արենայի վրա ահագին բարձրութիւնից: Քաարտուսը ընկաւ կայսերական պողիոնին այնպէս մօտիկ, որ արիւնով սրակեց ոչ միայն հրա արտաքին զարդերը, այլ և ծիրանիով ծածկւած եղրապատը: Քիւտնը չըտեսաւ այդ անկումը, որովհետեւ աչքերը փակել էր. լսեց միայն մարմնի խուլ դամփիւնը և երբ մի փոքր ժամանակից իր կողքին արիւն տեսաւ, քիչ էր մնում ուշաթափւէր կրկին: Բայց պատկերները արագ փոփոխւում էին: Օրիորդներին մահից առաջ անպատուում էին դադանների պէս հագնւած գլադիատորները, և այս անպատկառ չարչարանքները հրճւեցնում էին ամբոխի սրտերը: Ժողովրդի աչքին հերկայացան Կիրիլլայի և Կերերայի քրմուհիներ, հերկայացան Դանայիդները¹, հերկայացան Դիրկէն² և Պասիփայէն³, հերկայացան

1 Դանայիդները Նդիպտոսից Պելոպոնէսոսի Արգոլիս եկած Դանաւոսի 50 աղջիկներն էին, որոնք սպանեցին իրանց ամուսիններին և այդ պատճառով դատապարտւեցին դժոխքում անյատակ տակառը լցնելու պատժին:

2 Dirce—Թերապոց Թագաւոր Լիկոսի կինն էր: Լիկոսը սրա հետ պառկելու համար մերժեց իր առաջին կին Անտիոպէին: Դիրկէն վախենում էր, չըլինի թէ նա նորից հաշտէ Անտիոպէի հետ, և հրանից թոյլտուութիւն ստացաւ այդ աղջկանը բանտարկելու: Բայց Անտիոպէի որդիքը սպանեցին Լիկոսին, իսկ Դիրկէին կապեցին վայրի եզան եղջիւրներից և յետոյ խեղդեցին մի ագրիւրի մէջ, որը հրա անունով Դիրկէ կոչւեց: Մեկ հասել է և այժմ պահպանւում է Նէապոլում այդ պատիժը հերկայացնող արձանախումբը, որ կոչւում է «Փոռնեղէական հզ»:

3 Pasiphae—Կրիտէի Մինոս Թագաւորի կինն էր: Այս Մինոսը կամենալով Թագաւոր դառնալ՝ հաւատացնում էր, որ աստուածները իր ամեն խնդիրքը կատարելու են, և խնդրեց Ապոլլոնից՝ ալիքներից մի եզ դուրս բերել իրան զոհելու համար: Երբ աստուածը այդ եզը դուրս բերեց, Մինոսը, կենդանու դեղեցկութեան վրա հիացած՝ իր նախիրը ուղարկեց նրան, իսկ Ապոլլոնին

վերջապէս անչափահաս աղջիկներ, որոնց պատառուտեցին վայրենի ձիերը: Հանդիսականները ծափահարում էին Կեսարի երևակայութեան նոր և նոր ստեղծագործութիւններին, իսկ նա հպարտանալով դրանով և ծափահարութիւններից իրան երջանիկ զգալով՝ այժմ ոչ մի բայէ աչքից չէր հեռացնում զմրուխտը, դիտում էր ինչպէս երկաթը պատառում էր սպիտակ մարմինները և ինչպէս զոհերը ջղաձգաբար ցնցւում էին: Բայց տըրւում էին նաև ներկայացումներ քաղաքի պատմութիւնից: Աղջիկներից յետոյ ժողովուրդը տեսաւ Մուկիոս Սկևոլային, որի ձեռքը կրակով լի եռոտանուն ամբարշատ լինելով՝ լցնում էր ամփիթատրոնը խանձած մսի հոտով, բայց որը ճշմարիտ Սկևոլայի պէս՝ կանգնած էր առանց հառաչանքի, աչքերը վեր բարձրացրած և աղօթքը՝ սևացած շրթունքներին: Նրան մեռցնելուց և դիակը սպողարիոն թրև տալուց յետոյ՝ տեղի ունեցաւ սովորական կէսօրեայ ընդհատումը: Կեսարը վեստալուհիների և աւգուստիանների հետ միասին թողեց ամփիթատրոնը և հեռացաւ դիտամբ կառուցած հագին ծիրանէ վրանը, ուր իր և հիւրերի համար շքեղ «պրանդիոն», — նախաճաշ էր սլատրաստւած: Ամբոխն էլ մեծ մասամբ հետևեց նրա օրինակին և դուրս թափւելով՝ բանաստեղծական խմբերով տեղաւորւեց վրանի կողքին, որ երկար նստելուց յոգնած անդամներին հանգիստ տայ և կերակուր ուտէ, որը Կեսարի պատուէրով առատօրէն բաժանում էին ստրուկները: Միայն ամենահետաքրքիրները, իրանց տեղերը թողնելով՝ իջան հէնց արենա և մատներով շօշափելով ա-

ուրիշ եզ զոհեց: Բարկացած աստուածը կատաղիացրեց հրաշալի և գան և Մինոսի կին Պասիփաէյի մէջ սէր արծարծեց դէպի նա: Այս անբնական սիրոյ պտուղն էր Մինոտաւրոսը (մարմինը մարդու, գլուխը՝ եզան), որին սուտեց թեսէոս Աթենացին:

րիւնից կալչուն դարձած աւագը՝ վարպետների ու սիրահարների պէս խօսում էին նրա մասին, ինչ որ տեղի էր ունեցել և ինչ որ այլ ևս պէտք է տեղի ունենար: Սակայն շուտով հեռացան սրանք ևս, մեծարքին չուշանալու համար. միայն մի քանի մարդ մնացին, որոնց ոչ թէ հետաքրքրութիւնն էր պահում, այլ կտրիկցութիւնը դէպի ասլագայ զոհերը:

Սրանք առանձնացել էին միջանցքներում կամ ստորին շարքերում. իսկ այդ միջոցին արեւնա սկսեցին ուղղել և փոսեր փորել՝ մէկը միւսի կողքին շարք-շարք, շրջանի մէկ ափից մինչև միւսը, այնպէս որ վերջին շարքը մի քանի քայլ հեռու էր կայսերական պողիոնից: Կրկէսի դրսից հասնում էին ժողովրդի խօսակցութիւնը, տղաղակներն ու ծափահարութիւնները, իսկ այստեղ տենդային աճապարանքով պատրաստութիւններ էին տեսնում ինչ-որ նոր չարչարանքների համար: Յանկարծ բացեցին կունիկուլները և բոլոր բացածքներից սկսեցին արեւնա դուրս քշել տնհամար քրիստոնեաների, մերկ և խաչերը ուսերին: Ամբողջ ամփիթատրոնը լցեց նրանցով, Փայտէ գերանների ծանրութիւնից կռացած վազում էին ձերունիները, նըրանց կողքին փարթամ հասակի տղամարդիկ, կանայք արձակած մազերով, որոնցով կամենում էին իրանց մերկութիւնը ծածկել, անչափահաս տղաներ և բոլորովին փոքր մանուկներ: Խաչերը մեծ մասամբ, ինչպէս և զոհերը, ծաղիկներով էին դարդարւած: Կրկէսի ծառաները մտրակելով ստիպում էին դժբախտներին՝ խաչերը դարսել պատրաստի փոսերի մօտ և շարքով կանգնել կողքերին: Այսպէս պիտի մեռնէին նրանք, որոնց խաղերի առաջին օրը ժամանակ չէին ունեցել դուրս քշելու շների և վայրենի գաղանների ճարակ անելու համար: Սև ստրուկները բռնում էին նրանց ու կռնա-

կի վրա դնում խաչերի վրա, ապա սկսում էին նրանց ձեռները մեխել խաչերի թևերին այնպիսի արագութեամբ և շտապով, որ ժողովուրդը երբ ընդհատումից յետոյ վերադառնար, բոլոր խաչերը արդէն բարձրացրած գտնէր։ Ամբողջ թատրոնում լսեց այժմ մուրձերի հարւածների ձայնը, որի արձագանգը տարածւեց վերևի շարքերում և հասաւ ամփիթատրոնը շրջապատող հրապարակն ու վրանի տակ, ուր կեսարը մեծարում էր վիստալուհիներին ու ընկերներին։ Այնտեղ գլխի էին խմում, ծիծաղում էին Դիլոնի վրա և տարօրինակ խօսքեր էին շշնջում Վեստայի քրմուհիներին ականջներին, իսկ արեւայում գործը եռում էր, մեխերը մտնում էին քրիստոնեաների ձեռներն ու ոտները, թիակները լցնում էին փոսերը, որոնց մէջ ցլած էին խաչերը։

Բայց այս դոհերի թւում, որոնց հերթը մի փոքր ժամանակից յետոյ պիտի դար, գտնւում էր և Կրիստոսը։ Առիւծները ժամանակ չէին ունեցել նրան պատուելու, և նրա համար խաչ էին նշանակել. իսկ նա, միշտ պատրաստ լինելով մեռնելու՝ ուրախանում էր իր հոգու մէջ, որ հասնում է և իր ժամը։ Այսօր նա ուրիշ տեսք ունէր, որովհետեւ նրա չորացած մարմինը բոլորովին մերկ էր, միայն բաղեղի հիւսւած տերեւները ծածկում էին նրա ազդրերը, իսկ գլխին ունէր վարդէ պսակ։ Բայց նրա աչքերի մէջ փայլում էր միշտ միևնոյն անքակտելի եռանդը, և միևնոյն խիստ ու մոլեռանդ դէմքը երևում էր պսակի տակից։ Չէր փոխւել նոյնպէս և նրա սիրտը, որովհետեւ ինչպէս մի ժամանակ կռնիկուլոնում Ասածու բարկութեամբ էր սպառնում մորթերի մէջ կարւած եղբայրներին, նոյնպէս և այսօր իր խօսքերով շանթահարում էր նրանց՝ մխիթարելու փոխարէն։

—Շնորհակալ եղէք Փրկչից,—ասում էր նա,—որ թոյլ է տալիս ձեզ միևնոյն մահով մեռնել, որով և Ինքը մեռաւ: Գուցէ ձեր մեղքերի մի մասը ձեզ ներքի դրա համար: Բայց սոսկացէք, որովհետեւ արդարութիւնը հաստուցում է պահանջում, և չեն կարող միևնոյն վարձատրութիւնը ստանալ չարերն ու բարիները:

Եւ նրա խօսքերին ձայնակցում էր մուրճերի թրըխկթրըխկոցը, որոնցով դամում էին զոհերի ձեռներն ու ոտները: Աւելի ու աւելի շատ խաչեր էին կանգնում արեանայի վրա. իսկ նա, դիմելով այն քրիստոնեաներին, որոնք դեռ սպասում էին, ամեն մէկը իր փայտի մօտ՝ շարունակեց ասել.

—Տեսնում եմ բացւած երկինքը, բայց տեսնում եմ և բացւած անդունդը... Ինքս չըզիտեմ, ի՞նչպէս պիտի հաշիւ տամ Տիրոջս իմ կեանքի համար, թէև հաւատում էի և ասում էի չարը: Ոչ թէ մահից եմ երկնչում, այլ յարութիւնից, ոչ թէ չարչարանքից, այլ դատաստանից, որովհետեւ հասնում է բարկութեան օրը...

Բայց այդ միջոցին լսեց մօտաւոր նստարաններից մի ինչ-որ խաղաղ ու հանդիսաւոր ձայն.

—Ոչ թէ բարկութեան, այլ ողորմածութեան օրը, փրկութեան և երջանկութեան օրը: Ահա ասում եմ ձեզ, որ Քրիստոս կըհանգստացնէ ձեզ, կըմխիթարէ և կընստեցնէ իր աջ կողմը: Ապաւինեցէք, որովհետեւ ահա երկինքը բացւում է ձեր առջև:

—Այս խօսքերի վրա բոլորի աչքերը դարձան նստարանների կողմը. մինչև անգամ նրանք, որոնք արդէն մեխւած էին խաչերին, բարձրացրին իրանց դունատւած, տանջւած դուխները և սկսեցին նայել խօսող մարդու կողմը:

Իսկ սա մօտեցաւ գլխիթէ կղրասլատին, որ շրջա-

սլատում էր արեհնան, և սկսեց նրանց օրհնել խաչելութեան նշանով:

Կրիսպոսը պարզեց նրա կողմը իր ձեռքը, կարծես կամենում էր նրան շանթահարել, բայց տեսնելով նրա դէմքը՝ իջեցրեց ձեռքը, ասլա ծնկները ծալեցին նրա տակ, իսկ շրթունքները շնչացին.

—Պօղոս առաքեալ...

Ի մեծ զարմանս կրկէսի ծառայողների՝ չոգեցին բոլորը, որոնց դեռ չէին կարողացել խաչել. իսկ Պօղոս Տարսոնացին դարձաւ Կրիսպոսին և ասաւ.

—Կրիսպոս, մի սպառնայ դրանց, որովհետեւ հէնց այսօր կըլինին քեզ հետ արքայութեան մէջ: Դու կարծում ես, որ կարող են դատապարտել: Բայց ով դրանց կը դատապարտէ: Միթէ այդ կանէ Աստուծ, որ դրանց համար տւաւ իր Որդուն: Կամ գուցէ Քրիստոս, որ մեռաւ դրանց փրկութեան համար, ինչպէս դրանք մեռնում են նրա անւան համար: Եւ ի՞նչպէս կարող է դատապարտել նա, որ սիրում է: Ո՞վ կասէ այս արիւնին. Անիծւած ես...:

—Տէր, ատում եմ չարը,—պատասխանեց ծերունի երէցը:

—Քրիստոս սլատելիքեց՝ աւելի սաստիկ մարդկանց սիրել, քան չարը ատել, որովհետեւ նրա ուսմունքը սէր է, ոչ թէ ատելութիւն...

—Մեղանչեցի մահւանս ըռպէին,—պատասխանեց Կրիսպոսը:

Եւ սկսեց իր կրծքին խփել:

Այդ միջոցին նստարանների վերակացուն մօտեցաւ առաքեալին և հարցրեց.

—Ո՞վ ես դու, որ խօսում ես դատապարտեալների հետ:

— Հռոմէական քաղաքացի, — հանգիստ պատասխանեց Պօղոսը:

Յետոյ դառնալով կրիսպոսին՝ ասաւ.

— Ապաւինիր, որովհետեւ այս օրը շնորհի օր է, և մեռի՛ր խաղաղութեամբ, Աստծու ծառայ:

Այդ բոպէին երկու նեպրեր մօտեցան կրիսպոսին՝ նրան խաչելու համար. իսկ նա մէկ անգամ ևս նայեց շուրջը և գոչեց.

— Եղբայրներ, աղօթեցէք ինձ համար:

Եւ նրա դէմքը կորցրեց սովորական խստութիւնը. քարացած դիմագծերը խաղաղութեան ու քաղցրութեան արտայայտութիւնն ունայան: Ինքը ձեռները տարածեց խաչի թևերի վրա՝ ծառաների աշխատանքը թեթևացնելու համար և նայելով ուղիղ երկինքը՝ սկսեց ջերմեռանդութեամբ աղօթել: Թւում էր թէ ոչինչ չէր զգում, որովհետեւ երբ մեխերը ցցում էին նրա ձեռներին մէջ, ոչ մի ցնցում չըշարժեց նրա մարմինը և դէմքին ցաւի ոչ մի կնճիռ չերևաց. աղօթում էր՝ երբ նրա ոտներն էին մեխում. աղօթում էր՝ երբ խաչն էին կանգնեցնում և շուրջը հողն էին կոխոտում: Միայն երբ ամբոխը ծիծաղելով, աղմկալով սկսեց լցնել ամփիթատրոնը, ծերունու յօնքերը մի փոքր կիտուցին, կարծես բարկանում էր որ անհաւատ ժողովուրդը խաղաղարում է՝ իր քաղցր մահի անդորրութիւնն ու խաղաղութիւնը:

Արդէն բոլոր խաչերը բարձրացրած էին, այնպէս որ արեւնայի վրա կարծես մի անտառ էր բուսել, ծառերին դամած մարդկանցով: Խաչերի թևերի ու նահատակների գլուխների վրա արևի շողն էր ընկնում, իսկ արեւնայի վրա խաչերի թանձր ստերները, որոնք կարծես մի սև, հիւսւած վանդակ էին կազմում, և այս վանդակի միջով փայլում էր դեղին աւազը: Ժողովրդի

համար այս տեսարանի ամբողջ գեղեցկութիւնը՝ դան-
դաղ մահը դիտելու մէջն էր: Բայց երբէք մինչև
այդ օրը տեսնւած չէր խաչերի այդպիսի շատութիւն:
Արեւնան նրանցով այնպէս խիտ էր լցւած, որ ծառա-
ները դժւարութեամբ էին կարողանում նրանց արանք-
ներով անցնել: Ափերին խաչած էին գլխաւորապէս
կանայք, բայց կրիսպոսին, իւրև առաջնորդի՝ բարձ-
րացրել էին գրեթէ ուղղակի կայսերական պողիոնի
տոջև, ահագին խաչի վրա, որի ստորին մասը ծաղկա-
հիւսերով էր զարդարւած: Զոհերից դեռ ոչ ոք չէր մե-
ռել, բայց առաջին խաչածներից մի քանիսը արդէն
ուշաթափւել էին: Ոչ ոք չէր հառաչում և գթութիւն
չէր աղերսում: Մի քանիսը կախւած էին՝ գլուխը ուսի
վրա թեքւած կամ կրծքի վրա քաշ արած, կարծես քը-
նած լինէին. միւսները կարծես մտախոհ էին, իսկ շա-
տերն էլ դեռ երկինք էին նայում և կամաց շարժում
էին շրթունքները: Բայց խաչերի այդ սարսափելի ան-
տառի մէջ, այդ գամւած մարմինների մէջ, զոհերի այդ
լութեան մէջ ինչ-որ չարագոռչակ բան կար: Ժողո-
վորդը, որ մեծարքից յետոյ կուշտ և օւրախ էր մտել
կրկէսը, լռեց, չըդիտենալով՝ որ մարմնի վրա աչքերը
կանգնեցնէ և ինչ մտածէ: Ձգւած կանացի մարմիննե-
րի մերկութիւնը դադարեց նրանց երեակայութիւնը
գրգռել: Մինչև անգամ գրադ չէին գալիս, թէ ո՛վ աւե-
լի շուտ կը վախճանուի, որ սովորաբար տեղի էր ունե-
նում, երբ արեւնայի վրա հանդէս էին գալիս աւելի
փոքրաթիւ դատաստարտեալներ: Թւում էր թէ կեսարը
նոյնպէս ձանձրանում է, որովհետև գլուխը ետ ձգելով՝
ծոյլ շարժւածքով ուղղում էր մանեակը, իսկ դէմքը
բոլորովին քնաթաթախ էր:

Յանկարծ գիմացը խաչւած կրիսպոսը, սր մի լո-
պէ առաջ աչքերը վազած ունէր, ուշաթափ կամ մեռ-

նող մարդու նման՝ աչքերը բաց արաւ և սկսեց նայել
Կեսարին:

Նրա դէմքը նորից այնպիսի անողոր արտայայ-
տութիւն ընդունեց, իսկ հայեացքը բորբոքեց այնպի-
սի հրով, որ աւգուստիանները սկսեցին միմեանց շշու-
ջալ, մատներով ցոյց տալով նրա վրա, և վերջը ինքը
Կեսարը ուշադրութիւնը նրա վրա դարձրեց և դանդաղ
մօտեցրեց զմրուխտը աչքերին:

Կատարեալ լռութիւն տիրեց: Հանդիսականների
աչքերը յառած էին Կրիսպոսին, որ փորձում էր աջ
ձեռքը շարժել, կարծես կամենում էր պոկել նրան
փայտից:

Մի բողբոջ նրա կուրծքը փքեց, կողերը վեր
բարձրացան, և նա սկսեց գոչել.

—Մայրասպան, վա՛յ քեզ:

Աւգուստիանները, լսելով այս մահացու վիրա-
ւորանքը, որ աշխարհի տիրոջն էր հասցրած հազարաւոր
ամբոխի ներկայութեամբ, չէին համարձակուում շունչ
քաշել: Քիչոնը ուշաթափւելու վրա էր: Կեսարը դողաց
և ձեռքից բաց թողեց զմրուխտը:

Ժողովուրդը նոյնպէս շունչը կտրեց: Կրիսպոսի
ձայնը աւելի ու աւելի ուժեղ էր հնչում ամբողջ ամ-
փիթատրոնում.

—Վա՛յ քեզ, կնասպան և եղբայրասպան. վա՛յ քեզ,
Նեո: Անդունդը բացւում է քո սուջի. մահը պարզուս
է դէպի քեզ իր ձեռները և դադաղը սպասում է քեզ:
Վա՛յ քեզ, կենդանի՛ դիակ, որովհետեւ մեռնելու ևս
դարհուրանքով և դատապարտւած կըլինիս յաւիտեան:

Եւ չըկարողանալով մեխած ձեռքը փայտից պոկել՝
սաստիկ ձգւած, սարսափելի, դեռ կենդանի ժամանակ
կմախքի նմանող, ճակատագրի պէս անողոր՝ նա շար-
ժում էր իր սպիտակ մօբուքը Ներոնի պողիոնի վրա,

և գլխի շարժումներից թափուում էին աւաղի վրա վարդի թերթիկները այն պսակից, որ նրա ճակատին էր դրած:

—Վայ քեզ, մարդասպան. լցել է արդէն քո չափը և քո ժամը մօտ է:

Այստեղ մէկ անգամ ևս ձգեց. մի րոպէ թւում էր, թէ ձեռքը կըպռկէ խաչից և սպառնանքով կըսարդէ կեսարի կողմը. քայց յանկարծ նրա նիհարած բազուկները աւելի երկարացան, մարմինը քաշեց դէպի ներքև, գլուխը քաշ ընկաւ կրծքի վրա, և նա վախճանեց:

Սաչ-անտառի մէջ աւելի թոյլերը սկսել էին նոյնպէս արդէն յաւիտենական քնով քնել:

Գ Լ ՈՒՍ ԺԶ

—Տէր,—ասում էր Քիլոնը.—այժմ ծովը ձէթի պէս է և ալիքները կարծես քնած են: Գնանք Աքայա: Այնտեղ քեզ սպասում է Ռադոլֆի վառքը, այնտեղ քեզ սպասում են պսակներ, յաղթանակներ. այնտեղ մարդիկ քեզ կ'ասուածացնեն, իսկ ասուածները կընդունեն իբրև իրանց հաւասար մի հիւր, իսկ դու, տէր....

Եւ ընդմիջեց, որովհետև նրա ստորին շրթունքը սկսեց այնպէս սաստիկ դողալ, որ նրա խօսքերը անհասկանալի հնչիւնների փոխակերպին:

—Կերթանք խաղերի վերջանալուց յետոյ,—ստասխանեց Ներոնը:—Գիտեմ, որ առանց այդ էլ մի քանիսը քրիստոնեաներին կոչում են «innoxia corpora»:

եթէ այստեղից հեռանամ, բոլորը կըսկսեն կրկնել այդ: Դնչից ես վախենում, որդնոտ սունկ:

Այս ասելով նա յօնքերը կիտեց, բայց սկսեց հարցական հայեացքով նայել Քիլոնին, կարծես նրանից բացատրութեան սպասելով, որովհետեւ միմիայն ձեացնում էր թէ սառնարիւն է: Վերջին ներկայացման միջոցին ինքն էլ սարսափեց Կրիսպոսի խօսքերից և տուն վերադառնալով՝ չըկարողացաւ քնել զայրոյթից, ամօթից, միաժամանակ և երկիւղից:

Մնահաւատ Վեստինոսը, որ լուռ լսում էր նրա խօսակցութիւնը, նայեց իր շուրջը և ասաւ խորհրդաւոր ձայնով.

— Լսիր, տէր, այս ծերունուն, այդ քրիստոնեաների մէջ մի տարօրինակ բան կայ... նրանց աստուածութիւնը հեշտ մահ է տալիս նրանց, բայց կարող է ռիսակալ լինել:

Այս խօսքերի վրա ներոնը խկոյն ասաւ.

— Ես չեմ սարքել խաղերը: Այդ Տիգելլինոսն է:

— Այո, ես եմ սարքել, — պատասխանեց Տիգելլինոսը, որ լսեց Կեսարի պատասխանը: — Այո, ես, և ծիծաղում եմ բոլոր քրիստոնեայ աստուածների վրա: Վեստինոսը, տէր, մնահաւատութիւններով փքւած բուշտ է. իսկ այս քաջ յոյնը պատրաստ է երկիւղից մեռնելու՝ ճուտերը պաշտպանող թուխս տեսնելիս:

— Այդ լաւ ես ասում, — նկատեց ներոնը. — բայց այսուհետեւ հրամայիր քրիստոնեաների լիզուները կըտրել կամ գելանքով բերանները փակել:

— Կրակը նրանց բերանները կըփակէ, աստուածային:

— Վայ ինձ, — տնքաց Քիլոնը:

Բայց Կեսարը, որին Տիգելլինոսի յանդուգն ինք-

համաժողովուրդին սիրտ տալ, սկսեց ծիծաղել ու ա-
սաւ, ցոյց տալով ծերունի յոյնի վրա.

—Նայեցէք, ինչի՞ նման է Աքիլլէսի թուրը:

Իսկ-որ, Քիլոնը սարսափելի տեսք ունէր: Գլխին
մնացած մազերը բոլորովին սպիտակել էին, դէմքին
սառել էր ինչ-որ անսահման շփոթութեան, անհանգս-
տութեան և հոգեկան ճնշման արտայայտութիւն: Եր-
բեմն կարծես ցնորւած և կիսով չափ ուշաթափւած էր
երևում: Յաճախ պատասխան չէր տալիս հարցերին,
կամ բարկանում էր և այնպէս յանդուգն էր դառնում,
որ աւգուստիանները աւելի լաւ էին համարում նրան
չըկալել:

Այսպիսի տրամադրութեան մէջ ընկաւ նա և այժմ:

—Ինչ ուզում էք՝ ինձ արէք. լայց ես այլ ևս
այդ խաղերին չեմ գնայ,—դոչեց նա յուսահատութեամբ
ու մատները չխկացնելով:

Ներոնը նայեց նրան մի քանի ժամանակ և դառ-
նալով Տիգելլինոսին՝ ասաւ.

—Աչք կը պահես, որ այս ստոյիկը պարտէզներում
իմ կողքին լինի: Ուզում եմ տեսնել, ինչպիսի ապա-
ւորութիւն կը դործեն սրա վրա մեր ջահերը:

Քիլոնը վախեցաւ սպառնալիքից, որ հնչում էր
Կեսարի ձայնի մէջ:

—Տէր,—ասաւ նա,—ոչինչ չեմ տեսնի, որովհետեւ
գիշերով աչքս չէ կտրում:

Իսկ Կեսարը պատասխանեց սարսափելի ժպիտով.

—Գիշերը պայծառ կը լինի՝ որպէս ցերեկ:

Յետոյ դարձաւ միւս աւգուստիաններին, որոնց
հետ սկսեց խօսել այն կառարշաւների մասին, որ մտա-
դիր էր սարքել խաղերի վերջանալուց յետոյ:

Քիլոնին մօտեցաւ Պետրոնիոսը և թափ տալով
նրա ուսը՝ ասաւ.

—Չասացի՞ քեզ, որ չես դիմանայ:

Իսկ յոյնը պատասխանեց.

—Կամենում եմ հարբել:

Եւ մեկնեց գողգոթուն ձեռքը վինու անօթին, բայց չըկարողացաւ շրթունքներին մօտեցնել: Այդ տեսնելով՝ Վեստինոսը նրա ձեռքից առաւ անօթը և աւելի մօտիկ քաշեկով՝ հարցրեց հետաքրքրող ու սարսափահար դէմքով.

—Քեզ ֆուրիաներն՝ են հալածում, ի՞նչ է...

Ծերունին մի քանի ժամանակ նայում էր նրան լայն բացած շրթունքներով, կարծես չէր հասկանում հարցմունքը, և յետոյ սկսեց թարթել աչքերը:

Իսկ Վեստինոսը կրկնեց.

—Քեզ ֆուրիաներն են հալածում:

—Ո՛չ, — պատասխանեց Քիլոնը, — բայց առջեւ գիշեր է:

—Ի՞նչպէս թէ գիշեր... Թող ասուածները գթան քեզ: Ի՞նչպէս թէ գիշեր:

—Սարսափելի ու անթափանցելի գիշեր, որի մէջ մի բան շարժում է և գալիս է ինձ վրա: Բայց ես չը գիտեմ ի՞նչ է, և վախենում եմ:

—Ես միշտ հաւատացած էի, որ նրանք կախարդներ են: Արդեօք երազում մի բան տեսնում ես:

—Ո՛չ, որովհետեւ չեմ քնում: Ես չէի կարծում, որ նրանց այդպէս կըպատժեն:

—Խղճում ես նրանց:

—Ի՞նչի համար էք դուք այդքան արիւն թափում: Լսեցիր, ինչ ասաւ այն մարդը խաչից: Վա՛յ մեզ:

1 Furia կոչում էին դժոխային երեք աստուածուհիք, որոնք պատժում էին յանցաւորներին:

— Լսեցի, — պատասխանեց ցածր ձայնով Վեստինոսը: — Բայց նրանք հրդեհաձիգներ են:

— Սուտ է:

— Եւ մարդկային ցեղի թշնամիք:

— Սուտ է:

— Եւ ջուր թունաւորողներ:

— Սուտ է:

— Եւ մանկասպաններ...

— Սուտ է...

— Ի՞նչպէս, — հարցրեց զարմանքով Վեստինոսը: — Դու ինքդ էիր այդ ասում և մատնեցիր նրանց Տիգիլինոսի ձեռքը:

— Եւ ահա գիշերը պատել է ինձ և մահը դալիւ է ինձ վրա... Երբեմն թւում է ինձ, թէ արդէն մեռել եմ, և դուք նոյնպէս:

— Ո՛չ. այդ նրանք են մեռնում, իսկ մենք կենդանի ենք: Բայց ասա ինձ, ի՞նչ են նրանք տեսնում մեռնելիս:

— Քրիստոսին...

— Դա նրանց ասումն է: Եւ դա հզօր ասուած է: Բայց Քիլոնը պատասխանեց նոյնպէս հարցմունքով:

— Այդ ի՞նչ ջահեր պիտի վառեն պարտէզներում: Լսեցիր՝ ինչ ասաւ Կեսարը:

— Լսեցի և գիտեմ: Այդ ջահերը կոչւում են sarmentitii և semaxii.¹ Նրանց կը հագցնեն կպրած սպաւոր տունիկաներ, կը կապեն սիւներին և կը վառեն: Երանի

1 Sarmentitii — «sarmentum» խոսքից, որ նշանակում է ցախ: — Semaxii — semis «կէս» և axis — «առանցք» խոսքերից: Յանցաւորին կապում էին մի սիւնի, որ ցցւած էր լինում առանցքի մէջտեղ, ցախով պատում և այրում:

թէ նրանց Աստուածը որն է փորձանք չըբերէ քաղաքի
զլխին... Samaxii!! Դա սարսափելի պատիժ է:

—Գերադասում եմ այդ, որովհետեւ արիւն չի լի-
նի, — պատասխանեց Քիլոնը: — Հրամայիր ստրուկին
կրատերը մօտեցնել շրթունքներին: Կամենում եմ խմել,
բայց թափթփում եմ գինին... ձեռքս դողում է ծերու-
թիւնից...

Ուրիշները այդ միջոցին նոյնպէս խօսում էին
քրիստոնեաների մասին: Ծերունի Դոմիտիոս Աֆերը
ծաղրում էր նրանց:

—Նրանք այնպէս բաղմամբիւ են,—ասում էր նա,
—որ կարող կըլինէին անային պատերազմ գրգռել, և
յիշում էք, որ մինչև անգամ երկիւղ կար՝ չըլինի թէ
սկսեն պաշտպանուել: Իսկ նրանք ոչխարների պէս մեռ-
նում են:

—Մէկ փորձէին ուրիշ կերպ մեռնել,—ասաւ Տի-
դեկլինոսը:

Այս բանի վրա Պետրոնիոսը նկատեց.

—Սխալւում էք: Նրանք պաշտպանւում են:

—Այդ ի՞նչ եղանակով:

—Համբերութեամբ:

—Այդ նոր եղանակ է:

—Ի հարկէ: Բայց արդեօք կարող էք ասել, որ նը-
րանք սովորական ոճրագործների պէս են մեռնում: Ո՛չ:
Նրանք այնպէս են մեռնում, կարծես ոճրագործները լի-
նէին նրանք, որոնք նրանց մահի են դատապարտում,
այսինքն՝ մենք և ամբողջ հռոմէական ժողովուրդը:

—Ի՞նչ յիմարութիւններ են,—գոչեց Տիդեկլինոսը:

—Hic Abdera!¹ —պատասխանեց Պետրոնիոսը:

1 «Այստեղ է Աբդերան». Abdera—Թրակիայի քաղաք, որի
բնակիչները յիմարների հռչակ էին ստացել: Սա մի առած է, որ
նշանակում է. «այ յիմարների զլուխ»:

Իսկ ուրիշները, ապշելով նրա աջողակ նկատողութիւնից, սկսեցին միմեանց նայել զարմանքով ու կրկնել.

— Ծճարիտ է, ինչ-որ անօրինակ ու առանձին բան կայ նրանց մահի մէջ:

— Ասում եմ ձեզ, որ նրանք իրենց աստածութիւնն են տեսնում,— գոչեց մի կողմից Վեստինոսը:

Այս ժամանակ մի քանի աւգուստիաններ դարձան Բիլոնին.

— Է՛յ, ծերձկ. դու նրանց լաւ ես ճանաչում. ասա մեզ, նրանք ի՞նչ են տեսնում:

Իսկ յոյնը գինին կաթկթեցնելով բերանից տու-նիկայի վրա՝ պատասխանեց.

— Յարութիւն:

Եւ սկսեց այնպէս դողալ, որ աւելի մօտիկ նըստած հիւրերը բռնկացին բարձրաձայն ծիծաղով:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Է

Մի քանի օրից ի վեր Վինիկիոսը գիշերները անց էր կացնում անից դուրս: Պետրոնիոսի մտքով անցնում էր, որ նա գուցէ նորից որևէ նոր ծրագիր է հնարել ու աշխատում է Լիգիային Եսքւիլինեան բանտից ազատել. բայց ոչինչ չէր կամենում հարցնել նրանից, որ անաջողութիւն չըբերէ նրա ջանքերին: Այս նըրաձաշակ սկեսպտիկը մի տեսակ սնահաւատ էր դառել, և մանաւանդ այն օրից, երբ իրան չաջողեց ազատել աղջկան Մամերաինեան գետնափորից, դադարել էր հաւատալ իր աստղին:

Սակայն այս անգամ ևս յոյս չունէր, որ Վինիկիոսի ջանքերը արդիւնաւոր լինին: Եսքւիլինեան բանտը շտապով շինւած էր այն տների նկուղներից, որոնք քանդւած էին հրդեհին վերջ դնելու համար, և, ուղիղ է, այնպէս սարսափելի չէր, ինչպէս հին Տուլիանոնը, բայց դրա փոխարէն հարկւր անգամ աւելի էր հսկւում: Պետրոնիոսը շատ լաւ հասկանում էր, որ Լիգիային այնտեղ տեղափոխել են նրա համար, որ չլմեռնէ և ամփիթատրոնից խոյս չըտայ, և հեշտ էր գուշակել, որ հէնց այդ պատճառով պէտք է նրան աչքի պէս հսկէին:

—Երեւի,—ասում էր նա ինքն իրան,—Կեսարը Տիգելլինոսի հետ միասին նրան նշանակել են որեւէ առանձին, ուրիշներից աւելի սարսափելի ներկայացման համար, և Վինիկիոսը աւելի շուտ ինքը իրան կորստեան կըմատնէ՝ քան կաջողեցնէ նրան ազատել:

Բայց Վինիկիոսը նոյնպէս յոյս չունէր, որ կըկարողանայ Լիգիային ազատել: Այժմ այդ կարող էր տեսել միայն Քրիստոս: Երիտասարդ տրիբունի հոգսը միայն այն էր, որ կարողանայ տեսնել նրան բանտի մէջ:

Մի քանի ժամանակից ի վեր նրան հանգիստ չէր տալիս այն միտքը, որ չէ՞ որ Նազարիասը մտնում էր Մամերտինեան բանտը իբրեւ դիակներ դուրս կրող բանւոր, և ինքն էլ վճուեց փորձել միևնոյն ճանապարհը:

«Հոտած փոսերի» վերակացուն, մեծ փողով կաշառւելով՝ ընդունեց նրան վերջապէս իր բանւորների թւի մէջ, որոնց ամեն գիշեր բանտերն էր ուղարկում դիակներ կրելու: Վատնգը, թէ Վինիկիոսին կարող են ճանաչել, իսկապէս փոքր էր: Նրան այդ վտանգից պահպանում էին գիշերը, ստրկական զգեստն ու բան-

տերի վատ լուսաւորութիւնը: Վերջապէս ռւմ մտքով կանցնէր, որ մի պատրիկ, կոնսուլների թոռ և զաւակ, կարող էր յուղարկաւոր բանւորների մէջ գտնուել, բանտերի և «Հոտած փոսերի» գոլորշիները շնչելու իրան ենթարկել և յանձն առնել մի գործ, որ մարդիկ յանձն էին առնում՝ միայն ստրկութիւնից կամ ծայրայեղ չքաւորութիւնից ստիպւած:

Բայց Վինիկիոսը, երբ հասաւ ցանկալի երեկոն, ուրախութեամբ կապեց իր ազգերը ու գլխին փաթաթեց բեկնով թրջւած լաթը, և բաբախող սրտով գնաց ուրիշների խմբի հետ Եսքւիլին:

Պրետորիան պահապանները ոչ մի դժւարութիւն չարին նրանց, որովհետեւ բոլորն էլ ունէին համապատասխան «տեսաբաններ», որ կենտուրիոնը զննում էր լապտերի լոյսով: Մի ըոպէից երկաթէ մեծ դռները բացւեցին նրանց առջև, և նրանք մտան:

Վինիկիոսը իր առջև տեսաւ մի ընդարձակ կամարակապ նկուղ, որից կարելի էր անցնել ուրիշ նւղուղները: Աղօտ ճրագները լուսաւորում էին մարդկանցով լցւած ներսը: Բանտարկեալներից մի քանիսը պատերի տակ էին պռոկոտած, քնած կամ գուցէ և մեռած: Միւսները պատել էին ջրի մեծ անօթները, որոնք մէջտեղ էին դրւած, և ջուր էին խմում, տենդից այրւող մարդկանց պէս. շատերն էլ գետնի վրա էին նստոտած, արմուկները ծնկների վրա յենած և գլուխները ափերով դրկած. տեղ-տեղ քնած էին երեխաներ, սեղմւելով իրանց մայրերին: Շուրջը լսելի էին մերթ հիւանդների հառաչանքներն ու բարձրաձայն կրկնւած շնչառութիւնը, մերթ լաց, մերթ աղօթքի շշուկ, մերթ կիսաձայն երգ, մերթ էլ բանտապահների անէծքներ: Դետնափորում ծանր օդ էր և նեղւածք: Մութ խորքերում վխտում էին անորոշ կերպարանքներ, իսկ ա-

ւելի մօտիկ, պապղող ճրագներ լի մօտ, կարելի էր տեսնել գունատ, դարհուրած, այտեր փոս ընկած ու քաղցած դէմքեր՝ մարած կամ տենդից բորբոքւած աչքերով, կոսպտացած շրթունքներով, քրտնքից թրջած ճակատով և կպած մազերով: Անկիւններում բարձր ձայնով զառանցում էին հիւանդները. մի քանիսը ջուր էին խնդրում, միւսները՝ որ իրանց մահի տանեն: Իսկ այդ բանտը դեռ պակաս սարսափելի էր՝ քան Տուլիանոնը: Վինիկիոսի ոտներն սկսեցին ծալել այդ տեսարանից և կրծքի մէջ կտրւում էր շնչառութիւնը: Այն մտքից, թէ Լիգիան գտնւում է այս թշուառութեան մէջ, նրա մազերը փշաքաղեցին, իսկ կրծքի մէջ մեռաւ յուսահասութեան ճիչը: Ամփիթատրոնը, գաղանների ժանիքները, խաչերը,—այս ամենը աւելի լաւ էին, քան այդ սարսափելի, դիտկների հոտով լցւած նկուղները, որտեղ մարդկանց աղերսական ձայները ամեն անկիւններից կրկնում էին.

—Տարեք մեզ մահի:

Վինիկիոսը եղունգները ցցեց ափերի մօտ մէջ, որովհետեւ զգում էր, որ թուլանում է և որ գիտակցութիւնը իրան թողնում է: Բոլորը, ինչ որ մինչև այդ օրը զգացել էր, ամբողջ սէրն ու վիշտը՝ փոխւեց նրա մէջ մահւան փափագի:

Այդ միջոցին նրա կողքին լսեց «Հոտած փոսերի» վերակացւի ձայնը.

—Իսկ քանի՞ դիակ կայ այսօր:

—Տասներկու կըլինի,—պատասխանեց բանտապահը.—բայց մինչև առաւօտ աւելի կըլինի, որովհետեւ այնտեղ մի քանիսը արդէն խռիւռացնում են պատերի տակ:

Նւ սկսեց գանգատւել կանանց վրա, որ ծածկում են մեռած մանուկներին, որպէս զի աւելի երկար պա-

հեն իրանց մօտ և քանի կարելի է ուշ տան Հոտած փոսերը: Հարկաւոր է դիակները գտնել միայն հոտով, և այս պատճառով այնպէս էլ սարսափելի օղը աւելի է փշանում: «Աւելի կուղէի, —ասում էր նա,—ստրուկ լինել գիւղական երգաստղոնում, քան հսկել այս կենդանի նեխուղ շների վրա»: Փոսերի վերակացուն մխիթարում էր նրան, պնդելով թէ իր ծառայութիւնն էլ աւելի թեթեւ է: Այդ միջոցին Վինիկիոսին վերադարձաւ իրականութեան զգացմունքը, և նա սկսեց զննել զեանափորը, որտեղ սակայն իզուր էր աչքերով որոնում Լիգիային, և միևնոյն ժամանակ մտածում էր, որ գուցէ երբէք չի տեսնի նրան, քանի նա կենդանի է: Բազմաթիւ նկուղներ կային, որոնք իրար հետ միացած էին նոր փորած անցքերով, և յուղարկաւոր բանւորները մտնում էին միայն այն բաժանմունքները, որտեղից հարկաւոր էր լինում մեռածների մարմինները վերցնել: Վինիկիոսին երկիւղ պատեց, թէ այն, ինչ որ այնքան ջանք էր նստել, կարող էր իրան ոչ մի արդիւնքի չըհասցնել:

Բարեբախտաբար նրա պտտրոնը նրան օգնութեան հասաւ.

—Մարմինները իսկոյն պէտք է դուրս տանել,—ասաւ նա,—որովհետեւ ախտը ամենից աւելի տարածւում է դիակների շնորհիւ: Այլապէս կըմեռնէք դուք էլ, ձեր բանտարկեալներն էլ:

—Բոլոր նկուղների համար տասը հոգի ենք,—պատասխանեց բանտապահը,—և չէ՞ որ մենք ևս քնւելու պէտք ունինք:

—Որ այդպէս է՝ կըթողնեմ քեզ մօտ իմ մարդկանցից չորսին, որոնք գիշերով կըշրջեն նկուղները և կընայեն՝ ով է մեռել:

—Վաղը կըկոնծենք միասին, եթէ այդպէս անես:

Ամեն մի դիակ թող տանեն ստուգելու, որովհետև հրաման է եկել, որ մեռածների կոկորդները կտրենք, յետոյ իսկոյն շտապեն Փոսերը:

— Շատ բարի. բայց տես, պիտի կոնծենք, — սլա-տասխանեց վերակացուն:

Յետոյ չորս մարդ նշանակեց, նրանց թւում և վինիկիոսին, իսկ մնացածների հետ սկսեց դադաղների մէջ դնել դիակները:

Վինիկիոսը ազատ շունչ քաշեց. գոնէ հաւատա-ցած էր, որ այժմ կըլսենէ Լիգիային:

Եւ նախ առաջ սկսեց ուշի ուշով խուզարկել առաջին նկուղը: Զննեց բոլոր մութ անկիւնները, ուր համարեա թէ չէր հասնում ճրագի լոյսը. զննեց աւելի սաստիկ հիւանդներին, որոնք առանձին անկիւն էին քաշւած. բայց Լիգիային ոչ մի տեղ չըկարողացաւ գտնել: Երկրորդ և երրորդ նկուղներում նրա խուզար-կութիւնները նոյնպէս ապարդիւն մնացին:

Գիշերւայ ուշ ժամն էր. դիակները արդէն դուրս էին տարւած: Բանտապահները, պառկելով նկուղները միացնող անցքերում՝ քնեցին. լացից յոգնած երեխա-ները լռեցին, և գետնափորում լսւում էր միայն հիւ-ւանդ կուրծքերի շնչառութիւնն ու տեղ-տեղ դեռ ևս աղօթքների շշուկը:

Վինիկիոսը կարգով չորրորդ, բաւականին վտրք նկուղը մտաւ և վեր բարձրացնելով լոյսը՝ սկսեց շուրջը նայել:

Եւ յանկարծ դողաց. նրան թւաց թէ վանդակա-ւոր պատուհանի տակ տեսնում է Ուրսուսի հսկայա-կան կերպարանքը:

Եւ ճրագը հանգցնելով՝ նա մօտեցաւ այդ կերպա-րանքին և հարցրեց.

— Ուրսուս, այդ դժու ես:

Հսկանի գլուխը շուռ տուաւ.

— Ո՞վ ես դու:

— Ձեռն ճանաչում ինձ, — հարցրեց երիտասարդը:

— Ճրագը հանդերձ ես, ի՞նչպէս կարող եմ ճանաչել:

Բայց Վինիկիոսը այդ ըոպէին նկատեց Լիպիային, որ պատի տակ պառկած էր թիկնոցի վրա, և այլ ևս ոչինչ չասելով՝ չոգեց նրա կողքին:

Իսկ Ուրսուսը ճանաչեց նրան և ասաւ.

— Փնռք Բրիստոսի. բայց մի վարթեցնի նրան, տէր:

Վինիկիոսը չոգած դիտում էր նրան արտասուքների միջով: Չընայելով մթութեանը՝ կարող էր նրա դէմքը վանազանել, որ նրան ալաբաստրի պէս գունատ երևաց, և նրա նիհարած ձեռները: Եւ այդ տեսքից նրան այնպիսի մի սէր տիրեց, որ սիրտը պատուող կսկծի էր նման, հոգին խորքերից տակն ու վրա էր լինում և միևնույն ժամանակ այնպէս լի էր կարեկցութեամբ ու երկրպագութեամբ, որ ընկնելով երեսի վրա՝ նա սկսեց շրթունքներին հպել թիկնոցի ամբը, որի վրա հանգչում էր այդ իր համար ամենից աւելի թանկագին գլուխը:

Ուրսուսը երկար ժամանակ լուռ նայում էր նրան. բայց վերջապէս քաշեց նրա տունիկայից.

— Տէր, — հարցրեց նա, — ի՞նչպէս մտար, և արդեօք սրան ազատելի՞ւ ես գալիս:

Վինիկիոսը ոտքի կանգնեց և մի քանի ըոպէ դուռ մաքառում էր յուզմունքի հետ:

— Հնար ցոյց տուր ինձ, — ասաւ նա.

— Կարծում էի, որ դու ինքդ կըզտնես, տէր: Իմ մտքով միայն մէկն էր անցնում...

Այստեղ նա աչքերը վանդակաւոր պատուհանին

դարձրեց. յետոյ, կարծես ինքն իրան պատասխանելով՝
տասաւ.

—Այո... Բայց այնտեղ զինւորներ են:

—Հարիւր պրետորիաններ, — պատասխանեց Վի-
նիկիոսը:

—Անցնել չի լինի:

—Ոչ:

Լիզը ճակատը ձեռքով տրորեց և կրկին հար-
ցրեց:

—Ի՞նչպէս մտար:

—Տեսներա ունիմ հոտած փոսերի վերակացւից...
Եւ յանկարծ կտրեց, կարծես մի միտք փայլեց
հրա գլխում:

—Փրկչի չարչարանքները վկայ... — սկսեց նա խօ-
սել շտապ ձայնով: — Ես այստեղ կըմնամ, իսկ սա թող
իմ տեսներան վերցնէ, թող գլուխը լաթով փաթաթէ,
ուսերը ծածկէ թիկնոցով և դուրս գնայ: Յուզարկա-
ւոր ստրուկներ լինէ՞ մի քանի պատանիներ կան, ուս-
տի պրետորիանները չեն ճանաչի սրան, և մէկ ուր
հասնէ Պետրոնիոսի տունը, նա սրան կաղատէ:

Բայց Լիզը գլուխը կրծքին խոնարհեց և առայ.

—Սա չի համաձայնւի այդ բանին, որովհետեւ
սիրում է քեզ, և միևնոյն ժամանակ հիւանդ է և ա-
ռանց ուրիշի օգնութեան ոտքի կանգնել չի կարող:

Իսկ մի ըսպէից տւելացրեց.

—Եթէ դու, տէր, և ազնիւ Պետրոնիոսը չըկարո-
ղացաք սրան բանտից հանել, ո՞վ կըկարողանայ սրան
ազատել:

—Միայն Բրիտոս:

Ապա երկուսը լռեցին: Լիզը իր պարզամիտ խել-
քով մտածում էր այսպէս. «Նա կարող էր ամենքին
աղատել, բայց եթէ այդ չէ անում, երևի չարչարանքի

ու մահի ժամը հասել է՝: Եւ համաձայնուամ էր ինքը մեռնել, բայց խղճում էր ամբողջ հոգով այդ մանուկին, որ իր ձեռքին էր մեծացել և որին սիրում էր կեանքից աւելի:

Վինիկիոսը նորից չոգեց Լիգիայի կողքին: Վաղակաւոր սլատուհանի միջով լուսնեակի շողքերը ներս էին պրծնում՝ գետնափորը և լուսաւորում էին նրան աւելի լաւ՝ քան այն միակ ճրտդը, որ դեռ ևս պըսպղում էր դռան գլխին:

Այդ միջոցին Լիգիան բաց արաւ աչքերը և իր բորբոքեած ափերը դնելով Վինիկիոսի ձեռների մէջ՝ ասաւ.

— Տեսնում եմ քեզ, և գիտէի, որ կը գաս:

Իսկ երիտասարդը կսլաւ նրա ձեռներին և սկսեց դնել նրանց իր ճակատին ու սրտին. յետոյ մի փոքր բարձրացրեց Լիգիային տեղաշորերից և թիկ տւաւ իր կրծքին:

— Եկայ, անգինս... Քրիստոս քեզ պահէ և ազատէ, իմ սլաշտած Լիգիա:

Եւ չէր կարողանում աւելի խօսել, որովհետեւ սիրտը սկսեց վշտից ու սիրուց մղկտալ, իսկ ինքը չէր կամենում իր վիշտը ցոյց տալ նրան:

— Հիւանդ եմ, Մարկոս,— պատասխանեց Լիգիան, — և արենայի վրա թէ այստեղ, բանտի մէջ, պէտք է մեռնեմ... Բայց աղօթում էի, որ քեզ կարողանամ դրանից առաջ տեսնել, և դու եկար: Քրիստոս ինձ լսեց...

Եւ որովհետեւ Վինիկիոսը չէր կարողանում բառ գտնել և միայն սեղմում էր նրան իր կրծքին՝ Լիգիան շարունակեց.

— Տեսնում էի քեզ Տուլիանոնի սլատուհանից, և գիտէի որ ուզում ես դալ: Իսկ այժմ Փրկիչը ինձ մի բոպէ գիտակցութիւն տւաւ, որ կարողանանք միմեանց

հրաժեշտ առաջ: Ես արդէն դնում եմ նրա մօտ, Մարկոս, բայց սիրում եմ քեզ և միշտ կըսիրեմ:

Վինիկիոսը իրան յաղթեց, խեղդեց իր մէջ կակիժը, և սկսեց ասել մի ձայնով, որին աշխատում էր հանդիստ եղանակ տալ.

—Ո՛հ, անգինա: Դու. չես մեռնի: Առաքեսալը հրամայեց հաւատալ և խոստացաւ քեզ համար աղօթել: Իսկ նա Քրիստոսին ճանաչում էր. Քրիստոս նրան քրտում էր և ոչինչ նրան չի մերժի... Եթէ պիտի մեռնէիր, Պետրոսը ինձ չէր հրամայի յուսալ, իսկ նա ինձ ասաւ. «Յուսո՛ւ»:—Ո՛հ, Լիզիան. Քրիստոս կողորմի ինձ... Նա չէ կամենում քո մահը, Նա չի թոյլ տայ այդ... Երդւում եմ քեզ Փրկչի անունով, որ Պետրոսը աղօթում է քեզ համար...

Լոուիլուն արեց: Դուան գլխին կախած միակ ճրագը հանգաւ, բայց դրա տեղ լուսնեակի լոյսը մըսնում էր ամբողջ պատուհանով: Նկուղի հակառակ անկիւնում լաց եղաւ մի երեխայ և լսեց: Միայն դրսից հասնում էին պրետորիանների ձայները. նրանք պահապանութեան հերթը վերջացնելուց յետոյ «scriptae duodecim» էին խաղում սլատի տակ:

—Ո՛ր Մարկոս,—պատասխանեց Լիզիան,—Քրիստոս ինքը հայցում էր Իր Հօրից. «հեռացրու ինձանից դառնութեան այս բաժակը». Քրիստոս ինքը մեռաւ խաչի վրա, և այժմ նրա համար հաղարաւորներ են մեռնում,—ի՞նչու ինձ միայն պիտի փրկէ: Ո՞վ եմ ես, Մարկոս: Լսել եմ, ինչպէս Պետրոսը ասում էր, որ ինքն ես կըմեռնէ նահատակելով. իսկ ո՞վ եմ ես նրա սուջա: Երբ մեղ մօտ եկան պրետորիանները, վախենում էի մահից ու չարչարանքից. բայց այժմ արդէն չեմ վախենում: Տես, այս ի՞նչ սարսափելի բանտ է, իսկ ես դնում եմ երկինք: Մտածիր, որ այստեղ Կե-

սարն է, իսկ այնտեղ՝ Փրկիչը, բարին և ողորմածը: Եւ չըկայ մահ: Դու ինձ սիրում ես, ուստի մտածիր, որպէս երջանիկ կըլինիմ: Ո՛ր անգին Մարկոս, մտածիր, որ դու այնտեղ կըգաս ինձ մօտ:

Այստեղ հա լռեց՝ իր հիւանդ կըծքով շունչ անհելու համար. յետոյ հրա ձեռքը մօտեցրեց իւ շըլթունքներին.

—Մարկոս:

—Ի՞նչ է, անգինս:

—Մի լաց լինի ինձ համար և յիշիր, որ դու այնտեղ կըգաս ինձ մօտ: Կարճ էր կեանքս, բայց Աստուած տաւ ինձ քո հոգին: Կամենում եմ ասել Քրիստոսին, որ թէև մեռնում եմ, և թէև դու նայում էիր իմ մահին, և թէև մնացիր վշտահար, բայց չես տրտնջացել Իր կամքի դէմ և սիրում ես Իրան միշտ: Իսկ դու Նրան կըսիրե՞ս և համբերութեամբ կըտանե՞ս իմ մահը... Եւ այն ժամանակ Նա մեղ կըմիացնէ. իսկ ես քեզ սիրում եմ և կամենում եմ քեզ հետ լինել:

Այստեղ նորից հրա շունչը պակասեց, և հազիւ լսելի ձայնով նա վերջացրեց.

—Երգւիր ինձ այդ, Մարկոս....

Վինիկիոսը գրկեց հրան դողդոջուն ձեռներով և պատասխանեց.

—Քո սուրբ գլուխը վկայ,—երգւում եմ....

Այն ժամանակ լուսնեակի տխուր լոյսով Լիդիայի դէմքը փայլեց: Այլ ևս մէկ անգամ նա մօտեցրեց հրա ձեռքը իր շրթունքներին և շշնջաց.

—Ես քո կինն եմ...:

Պատի միւս կողմում, «scriptae duodecim» խաղացող պրեստրիանները աղմկալի վէճ բարձրացրին. բայց հրանք մոռացան և՛ բանտը, և՛ պահապաններին, և՛

ամբողջ աշխարհը և իրար մէջ հրեշտակային հոգի զգալով՝ սկսեցին աղօթել:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԸ

Երեք օր կամ աւելի ճիշդ՝ երեք գիշեր շարունակ ոչինչ չէր խանգարում նրանց հանգստութիւնը: Երբ վերջանում էին բանտային սովորական աշխատութիւնները, որոնք կայանում էին մեռածներին կենդանիներից և սաստիկ հիւանդներին առողջներից զատելու մէջ, և երբ յոգնած բանտապահները անցքերում պառկում էին քնելու, Վինիկիոսը մտնում էր այն նրկուղը, որտեղ էր Լիգիան, և մնում էր այնտեղ այնքան, մինչև որ արշալոյսը սկսում էր ներս հայել պատուհանի վանդակից: Լիգիան գլուխը դնում էր նրա կրծքին և այդպէս խօսում էին նրանք ցածր ձայնով սիրոյ ու մահի մասին: Երկուսն էլ աւանդաբար իրանց մտքերով ու խօսակցութիւններով, մինչև անգամ իրանց իղձերով ու յոյսերով աւելի և աւելի էին հեռանում կեանքից և կորցնում էին նրա զգացմունքը: Երկուսն էլ այնպէս էին, որպէս նաւով ցամաքից հեռացող մարդիկ, որոնք արդէն ամբողջ չեն տեսնում և կամաց կամաց խորասուզւում են անծայր տարածութեան մէջ: Երկուսն էլ աստիճանաբար դառնում էին անձկալի, իրար և Քրիստոսի սիրահարւած ու թռչելու պատրաստ հոգիներ: Երբեմն միայն Վինիկիոսի սրտում հոգմի պէս վեր էր կենում կսկիծը, երբեմն փայլում էր փայլակի պէս յոյսը, որ բղխում էր սիրուց և հաւատից դէպի խաչւած Աստծու ողորմածութիւնը, բայց օրէցօր նա ևս աւելի էր կտրւում երկրից ու անձնատուր լի-

նում մահին: Առաւօտները, երբ դուրս էր գալիս բան-
 տից, նա արդէն նայում էր աշխարհին, քաղաքին, ծա-
 նօթներին և մարդկային գործերին կարծես երազի մի-
 ջով: Ամեն ինչ նրան օտար, հեռաւոր, չնչին և անցա-
 ւոր էր երևում: Նրան դադարեցին զարհուրեցնել նոյն
 իսկ չարչարանքները.—այնպիսի զգացմունք ունէր,
 թէ այդ մի բան է, որի միջից կարելի է անցնել կար-
 ծես ուշամոռացութեամբ, մի ինչ-որ ուրիշ կէտի յա-
 ոած աչքերով: Երկուսին ևս թւում էր, թէ իրանց ար-
 դէն ընդգրկում է յաւիտենականութիւնը: Քօսում էին
 սիրոյ մասին, նրա մասին, թէ ինչպէս կըսիրեն մի-
 մեանց և կապրեն միասին, բայց միայն գերեզմանի
 այն կողմում, և եթէ նրանց միտքը երբեմն դառնում
 էր աշխարհային գործերի շուրջը, այդ միայն այն
 մարդկանց մտքի նման էր, որոնք երկար ճանապարհի
 պատրաստելով՝ խօսում են ճանապարհի պատրաստու-
 թիւնների մասին: Վերջապէս նրանց այնպիսի անդոր-
 րութիւն էր պաշարում, որպիսին պաշարում է որեւէ
 ամառի տեղում կանգնած ու մոռացած երկու սիւներ:
 Նրանց հոգսը արդէն միայն այն էր, որ Քրիստոս
 իրանց չըբաժանէ, և որովհետեւ ամեն մի ըսպէն սասա-
 կանում էր նրանց մէջ այդ հաւատը, նրանք սիրա-
 հարեցին նրան, ինչպէս մի օղակի, որ իրանց
 պէտք է միացնէր անծայր երջանկութեան ու ան-
 ծայր անդորրութեան մէջ: Դեռ երկրիս վրա՝ նրան-
 ցից թափւում էր երկրիս փոշին: Նրանց հոգիները
 մաքուր դառան, որպէս արտասուք: Մահւան վտանդի
 ներքոյ, տառապանքների ու վշտերի մէջ բանտա-
 յին որջում, նրանց համար երկինք սկսեց. Լիզիան
 նրա ձեռքից էր բռնում և առաջնորդում էր նրան դէ-
 պի կեանքի յաւիտենական աղբիւրը, կարծես թէ ինքը
 արդէն փրկւած ու սրբւած լինէր:

Իսկ Պետրոնիոսը դարմանում էր, տեսնելով Վինիկիոսի դէմքին աւելի ու աւելի մեծ անդորրութիւն և ինչ-որ տարօրինակ փայլ, որ առաջ չէր նկատած: Երբեմն մինչև անգամ նրա մտքում ենթադրութիւն էր ծագում, թէ Վինիկիոսը գտել է փրկութեան որևէ ճանապարհ, և նրա համար սնախորժ էր, որ երիտասարդը իրան մասնակից չէ անում իր յոյսերին:

Վերջապէս, չըկարողանալով դիմանալ՝ Պետրոնիոսը տաւ նրան.

—Այժմ դէմքդ ուրիշ տեսակ է, ուրեմն ինձանից պաղտնիք մի պահի, որովհետեւ ես կամենում եմ և կարող եմ օգտակար լինել քեզ. մի բան հնարել ես:

—Հնարել եմ,—պատասխանեց Վինիկիոսը.—բայց դու արդէն չես կարող ինձ օգտակար լինել: Նրա մահից յետոյ կըյայտարարեմ որ քրիստոնեայ եմ, և կերթամ նրա ետևից:

—Ուրեմն յոյս չունիս:

—Ընդհակառակը, ունիմ: Քրիստոս նրան ինձ կը տայ, և արդէն չեմ բաժանւի նրանից երբէք:

Պետրոնիոսը սկսեց ման գալ մտքիոնով հիասթափութեան և անհամբերութեան արտայայտութիւնը դէմքին. յետոյ տաւ.

—Այդ բանի համար հարկաւոր չէ ձեր Քրիստոսը, որովհետեւ միեւնոյն ծառայութիւնը կարող է քեզ անել և մեր Թանատոսը¹:

Իսկ Վինիկիոսը ախուր ժպտաց՝ և տաւ.

—Ո՛չ, սիրելիս, բայց դու այդ չես կամենում հասկանալ:

—Ձեմ կամենում և չեմ կարող,—պատասխանեց Պետրոնիոսը:—Ժամանակ չէ վիճելու. բայց յիշե՛մ ես

1 Thanatos—մահի ասուած:

ինչ ասացիր, երբ մեզ չաջողեց դուրս կորզել նրան Տուլիանոնից: Ես բոլոր յոյսս կորցրել էի. իսկ դու ասացիր, երբ մենք վերադարձանք տուն. «Իսկ ես հաւատում եմ, որ Քրիստոս կարող է նրան ինձ վերադարձնել»: Թող ուրեմն վերադարձնէ նրան քեզ: Երբ ծովը նետեմ մի թանկագին թաս, մեր աստուածներին ոչ մէկը չէ կարող նրան ինձ վերադարձնել. բայց եթէ ձերն էլ աւելի լաւ չէ, չըգիտեմ՝ ինչո՞ւ պէտք է նրան հներից աւելի պաշտեմ:

— Եւ նա կըտայ նրան ինձ:

Պետրոնիոսը թափահարեց ուսերը:

— Գիտե՞ս արդեօք, — հարցրեց նա, — որ վաղը քրիստոնեաներով լուսաւորելու են Կեսարի պարտէզները:

— Վաղը, — կրկնեց Վինիկիոսը:

Եւ մօտալուտ սարսափելի իրականութեան առջև նրա սիրտը ցնցեց կսկծից ու զարհուրանքից: Մտածեց, որ դուցէ այս վերջին գիշերն է, որ կըկարողանայ անց կացնել Լիգիայի հետ, և հրաժեշտ տալով Պետրոնիոսին՝ շտապով գնաց «փոսերի» վերակացւի մօտ տեսներա ստանալու:

Բայց այստեղ նրան յուսախաբութիւն էր սպասում, որովհետև վերակացուն չէր կամենում նրան նըշանը տալ:

— Ների՛ր, տէ՛ր, — ասաւ նա: Ինչ որ կարողացայ, արի քեզ համար, բայց չեմ կարող կեանքս վտանգի ենթարկել: Այս գիշեր պէտք է քրիստոնեաներին տեղափոխեն Կեսարի պարտէզները: Բանտը լցած կըլինի զինուորականներով և պաշտօնեաներով: Եթէ քեզ ճանաչեն, կորած ենք ես և իմ զաւակները:

Վինիկիոսը հասկացաւ, որ զուր կըլինէր պնդել: Սակայն նրա մէջ մի յոյս փայլեց, որ զինուորները, որոնք առաջ իրան քանիցս տեսել էին, հերա կըթողնեն

իրան գուցէ և առանց նշանի, և այդ պատճառով դի-
շերը կոխելուն պէս հագնելով սովորութեան համեմատ
ստրկական սունիկան և գլուխը լաթով փաթաթելով՝
շտապեց բանտի դռան մօտ:

Բայց այդ օրը նշանները աւելի մեծ ճշգրութեամբ
էին ատուգում, քան սովորաբար, և այդ դեռ ոչինչ:
Սկէվինոս հարկւրապետը, որ հոգով մարմնով նւիրւած
էր Կեսարին, ճանաչեց Վինիկիոսին:

Բայց երևի նրա երկաթապատ կրծքի մէջ դեռ
բոլորովին մարած չէին կարեկցութեան կայծերը դէպի
մարդկային վիշտը. նա, փոխանակ նիզակը վահանին
դարնելու ի նշան վտանգի՝ մի կողմ տարաւ Վինիկիո-
սին և ասու նրան.

— Տէր, վերադարձիր սուն: Ճանաչեցի քեզ, բայց
կրլոեմ, չըկամենալով քեզ կորուստի ենթարկել: Թող-
նել չեմ կարող, բայց վերադարձիր և թող ասուածնե-
րը քեզ հանգստութիւն ուղարկեն:

— Ինձ թողնել չես կարող, — ասաւ Վինիկիոսը, —
բայց թոյլ տուր ինձ այստեղ մնալ և տեսնել նրանց,
որոնց դուրս են բերելու:

— Իմ ունեցած հրահանգը հակառակ չէ դրան, —
պատասխանեց Սկէվինոսը:

Վինիկիոսը կանգնեց դռան առջև և սպասում էր,
որ սկսեն դուրս բերել դատապարտեալներին: Վերջա-
պէս կէս դիշերին մօտ բանտի դռները լայն բացւեցին
և երևացին շարէ շար բանտարկեալներ. դուրս էին գա-
լիս տղամարդիկ, կանայք և մանուկներ, շրջապատւած
պրետորիանների զինւած վաշտերով: Գիշերը շատ
պարզ էր և լուսինը լրացած, այնպէս որ կարելի էր
զանազանել ոչ միայն դժբախտների կերպարանքները,
այլ և մինչև անգամ նրանց գէմքերը: Անցնում էին
զոյգ-զոյգ, երկար, տխուր թափօրի պէս և լռութեան

մէջ, որ ընդմիջւում էր միայն զինւորական զրահների զնգզոցից: Նրանք այնպէս բազմաթիւ էին, որ թւում էր թէ բոլոր նկուղները կը դատարկւեն:

Թափօրի վերջում Վինիկիոսը բացօրոշ կերպով նկատեց բժիշկ Գլաւկոսին, բայց ոչ Լիզիան, ոչ էլ Ուրսուսը չը կային դատապարտեալների մէջ:

Գ Լ Ո Ի Ո ժ

Մութը դեռ չէր կոխել, երբ արդէն ժողովրդի առաջին ալիքները սկսեցին լցնել Կեսարի պարտէզները: Տօնական զդեստները հագին, պսակւած, հետաքրքրութիւնը գրգռւած, երգող և մասամբ էլ հարբած՝ ամբոխը գալիս էր նոր փառահեղ տեսարանին նայելու: «Semaxii! Sarmentitii» աղաղակները լսում էին Via Testa-ի վրա, Եմիլիոսի կամուրջի վրա և Տերերիսի միւս ափին, Յաղթական ճանապարհի վրա, Ներոնի կրկէսի շուրջը և մինչև Վատիկանեան բլուրը: Առաջ էլ տեսած էին Հռոմում սիւնների վրա այրւող մարդիկ, բայց դեռ երբեք դատապարտեալների մի այդպիսի բազմութիւն տեսնւած չէր: Կեսարն ու Տիգելլինոսը, կամենալով վերջ դնել քրիստոնեաների գործին և միևնոյն ժամանակ ախտի առաջն առնել, որ բանտերից աւելի ու աւելի տարածւում էր քաղաքի մէջ, հրամայել էին բոլոր դեանափորները դատարկել, այնպէս որ նրանց մէջ մի քանի տասնեակ մարդ մնաց, որոնք նշանակւած էին վերջին խաղերի համար: Այս պատճառով, պարտէզների շեմքերը անցնելով՝ ամբոխը վարմանքից ապշեց: Բոլոր գլխաւոր և կողմնակի ճամելիք-

ները, որոնք կորչում էին ծառերի խտութեան մէջ, մարգագետինների շուրջը, լճակների, ձկնարանների ափերը և ծաղիկներով ծածկւած ածուկների մօտերքը լցւած էին կպրած սիւներով, որոնց կապւած էին քրիստոնեաները: Բարձր տեղերից, որտեղ ծառերը չէին ծածկում տեսարանը, կարելի էր տեսնել շարք շարք սիւններ և ծաղիկներով, մրտենու տերևներով կամ բազկով դարգարւած մարմիններ. այդ շարքերը ձգւում էին խորքերը, բլուրների վրա և հովիտների մէջ, այնպէս հեռու, որ մինչդեռ մօտաւորները նաւերի կայմների չափ էին երևում, հեռավորները ներկայանում էին աչքերին իբրև գետնի մէջ ցցւած, գունաւոր նիզակներ: Նրանց շատութիւնը դերազանցեց նոյն իսկ ժողովրդի սպասածը: Կարելի էր այնպէս կարծել, թէ մի ամբողջ ժողովուրդ կապւած էր սիւներին Հոռմի ու Կեսարի զւարճութեան համար: Հանդիսականները խումբ-խումբ կանգնած էին առանձին կայմերի առջև, նայելով թէ նրանց ինչ էր հետաքրքրում,—գոհերի կազմւածքը, տարիքը թէ սեռը,—դիտում էին նրանց դէմքերը, պսակները, բազկի հիւսերը, յետոյ դնում էին առաջ և առաջ, տարակուսանքով լի հարցմունքներ տալով իրանց: «Մի՞թէ այսքան յանցաւորներ կարող էին լինել, կամ ինչպէս կարող էին Հոռմը հրդեհել՝ հազիւ-հազ ման եկող մանուկները»: Եւ տարակուսանքը կամաց-կամաց շփոթութեան էր փոխւում:

Մինչ այդ՝ մութը կոխեց և երկնքի վրա պսպղացին առաջին աստղերը: Այն ժամանակ ամեն մի դատապարտեալի մօտ կանգնեց մի-մի ստրուկ՝ վառւած ջահը ձեռին, և երբ փողերի ձայնը հնչեց պարտէզների զանազան մասերում ի նշան հանդիսի սկզբնաւորութեան, բոլորը կրակները մօտեցրին սիւնների ստորոտներին:

Մաղիկներն ի տակ ծածկւած և ձիւթի մէջ թա-
 թախւած ծղնօտը իսկոյն բորբոքւեց պայծառ բոցով,
 որ ամեն բոպէ աւելի ու աւելի սաստկանալով՝ քակում
 էր բաղեղի հիւսերը, վեր էր բարձրանում և պաշարում
 էր գոհերի ոտները: Ժողովուրդը լռեց, պարտէզները
 թնդացին մէկ ահագին հառաչանքով և ցաւագար ա-
 ղաղակներով: Բայց մի քանի գոհեր, գլուխները աստ-
 ղալից երկնքին ուղղելով՝ սկսեցին երգել Քրիստոսի
 փառքը: Ժողովուրդը լսում էր: Բայց ամենախիստ
 սրտերը զարհուրեցին, երբ աւելի փոքր կայմերի վրա-
 յից մանկական սրտածմլիկ ձայները սկսեցին գոչել,
 «Մայրի՛կ, մայրի՛կ» և սարսուռ անցաւ մինչև անգամ
 հարբած հանդիսականների մարմնով. երբ տեսան այդ
 փոքրիկ գլուխներն ու անմեղ դէմքերը, որոնք ծամա-
 ծուում էին ցաւից կամ ուշաթափւում էին խեղդող
 ծխի մէջ: Իսկ բոցը շարունակ վեր էր բարձրանում և
 վարդի ու բաղեղի նոր ու նոր պսակներ էր քակում:
 Լուսաւորւեցին գլխաւոր և կողմնակի ճեմելիքները,
 լուսաւորւեցին ծառերի պուրակները և մարգագետին-
 ները և ծաղկաւէտ ածուները. լուսաւորւեց լճակների
 և ձկնարանների ջուրը, վարդագոռնուցին ծառերի դո-
 ղացող տերեւները և ցերեկւայ սլէս լոյս դառաւ: Ունե-
 ւած մարմինների հօտը լցրեց պարտէզները, բայց այդ
 միջոցին ստրուկները սկսեցին կնգրուկ և հալէ ցանել
 սիւների մէջ դիտմամբ պատրաստւած խնկարանները:
 Ամբոխի մէջ այս և այնտեղ աղաղակներ լսեցին,
 յայտնի չէ, կարեկցութեան թէ զմայլանքի և ուրախու-
 թեան, և ամեն բոպէ ուժեղանում էին նրանք այն կը-
 րակի հետ միասին, որ գրկել էր սիւնները, հասնում էր
 կուրծքերին, ուրում էր իր այրող շնչով նրանց մաղե-
 րը, ծխի քօղ էր ձգում նրանց սեւցած դէմքերի վրա
 և վերջապէս ձգտում էր աւելի բարձր, կարծես յաղ-

թանակ պարգևելու այն ուժին, որ հրամայել էր վառել նրան:

Դեռ հանդէսի սկզբում ժողովրդի մէջ երևաց Կեսարը կրկէսային շքեղ քաղրիւգայով, որը քաշում էին չորս ձերմակ նոթյգներ. նա հագնւած էր կառավարի պէս և զարդարւած էր Կանաչների կուսակցութեան գոյներով,—այս կուսակցութեան պատկանում էր թէ ինքը և թէ իր պալատականները: Նրա ետեից ուրիշ կառքեր էին գալիս, լցւած պերճազգեստ պալատականներով, սենատորներով, քրմերով և պսակները գլխին ու գինու թասերը ձեռքին՝ բակքուհիներով, որոնք մեծ մասամբ հարբած էին և վայրագ աղաղակներ էին արձակում: Նրանց կողքին ֆաւնների և սատիրների պէս հագնւած երաժիշտները ածում էին կիթառ, ֆորմինգ, սրինգ և փող: Ուրիշ կառքերում նստած էին հռոմէական մատրոնաներ և օրիորդներ, որոնք նոյնպէս հարբած էին և կիսով չափ մերկ: Քաղրիւգաների կողքին քաջընթաց սարուկները տատանում էին ժապաւէններով զարդարւած տիրսաներ. միւսները թմբկահարում էին կամ ծաղիկներ ցանում: Ամբողջ այս պճնազարդ թափօրը «evoe!» աղաղակելով առաջանում էր պարտէզի ամենալայն ծառուղիով ծուխերի և մարդկային ջահերի միջով: Կեսարը իր կառքի մէջ նստեցրած ունէր Տիգելլինոսին ու Քիլոնին, որի զարհուրանքով կամենում էր զւարճանալ, ինքն էր ձիերը կառավարում և քայլ առ քայլ առաջ գնալով՝ գիտում էր այրւող մարմինները և միևնոյն ժամանակ ահանջ էր դնում ժողովրդի գոչումներին: Բարձր, ոսկէ քաղրիւգայի վրա կանգնած և շրջապատւած մարդկային ալիքներով, որոնք խոնարհւում էին նրա առջև մինչև ոտները, կըրակի շողքերի մէջ, կրկէսային յաղթողի ոսկէ պսակը ձակատին՝ նա ամբողջ գլխով բարձր էր երևում պա-

լատականներից ու ամբոխից և մի հսկայի տալաւորութիւնն էր թողնում: Նրա անճոռնի ձեռները, որոնք պարզւած էին սանձերը բռնելու համար, թւում էր թէ օրհնում էին ժողովուրդը: Դէմքին և պշայցրած աչքերի մէջ ժպիտ էր նշմարւում և փայլում էր մարդկանց վրա, իբրեւ մի արեւ և կամ իբրեւ մի աստուածութիւն, ահեղ, բայց հոյակապ և հզօր:

Նրբեմն նա կանգ էր առնում, որպէսզի աւելի լաւ դիտէ մի որեւէ աղջիկ, որի գոգը սկսել էր արդէն թըշալ բոցից, ջղաձգութիւններից ծուած մանկական մի դէմք, և նորից շարունակում էր առաջ գնալ, տանելով իր ետևից խելագար և սանձարձակ թափօրը: Նրբեմն նա դուրս էր տալիս ժողովրդին, կամ նորից, դուրսը ետ ձգելով՝ ձգում էր ոսկէ սանձերը և խօսում էր Տիգեւլինոսի հետ: Վերջապէս հասնելով մի մեծ շատրւանի, որ երկու միացող փողոցների մէջտեղ էր շինւած՝ նա իջաւ քաղերիգայից և նշան տալով իր ընկերակիցներին՝ խառնւեց ամբոխին:

Նրան ողջունեցին աղաղակներով ու ծափահարութիւններով: Բակքուհիներ, նիմֆաներ, սենատորներ, տագուստիաններ, քրմուհիք, ֆաւներ, սատիրներ և զինւորականներ իսկոյն շրջապատեցին նրան խելագար շրջանով. իսկ նա, մի կողմից Տիգեւլինոսին ունենալով, իսկ միւսից Քիլոնին՝ սկսեց պտտել շատրւանը, որի շուրջը այրւում էին մի քանի տասնեակ ջահեր, կանգնում էր ամեն մէկի առջև, նկատողութիւններ էր անում զոհերի մասին կամ ծաղրում էր յոյնին, որի դէմքին նկատւում էր անծայր յուսահատութիւն:

Վերջապէս նրանք կանգնեցին մի բարձր կայմի առջև, որ զարդարւած էր մրտենու տերևներով և գայլուկով փաթաթւած: Բոցի կարմիր լեզուները այստեղ արդէն հասնում էին զոհի ոտներին. բայց նրա երեսը

չէր կարելի ճանաչել, որովհետեւ այրւող թարմ ճիւղերը ծածկում էին նրան ծխով: Մի քանի բողբոջից ստակայն գիշերային թեթի քամին ցրեց ծուխը և բաց արեց մի ալեւոր, մինչև կուրծքը հասնող մօրուքով ձերունու գլուխը:

Այդ տեսքից յոյնը յանկարծ կծկեց վիրաւորւած իժի պէս, իսկ շրթունքներից դուրս թուաւ մի աղմուկ, որ աւելի նման էր ագռաւի կռաւոցի՝ քան մարդկային ձայնի.

— Գլաւկոս, Գլաւկոս...

Ճշմարիտ որ այրւող սիւնի վրայից նայում էր նրան Գլաւկոս բժիշկը:

Դեռ կենդանի էր: Նա վշտահար դէմքը խոնարհած էր, կարծես ուզում էր վերջին անգամ տեսնել իր դահճին, որ իրան մատնեց, զրկեց կնոջից և զաւակներից, մարդասպան վարձեց իրան սպանելու համար, և երբ ինքը այս բոլորը յանուն Քրիստոսի նրան թողեց՝ նա կրկին անգամ մատնեց իրան հալածիչների ձեռքը: Երբէք մի մարդ աւելի սարսափելի ու աւելի արիւնաշաղախ չարութիւն չէր արած մի ուրիշ մարդու: Եւ ահա զոհը այրւում էր այժմ կպրած սիւնի վրա, իսկ դահիճը կանգնած է նրա ոտների մօտ: Գլաւկոսի աչքերը յառած էին յոյնի դէմքին: Երբեմն նրանց ծածկում էր ծուխը. բայց երբ փչում էր զեփիւռը՝ Քիլոնը նորից տեսնում էր իր վրա ուղղւած աչքերը: Վեր կացաւ և կամենում էր փախչել, բայց չէր կարող: Յանկարծ թւաց նրան, թէ ոտները արձնից են և թէ ինչ-որ աներևոյթ ձեռք գերմարդկային զօրութեամբ պահում է իրան այդ սիւնի առջև: Եւ քարացաւ: Զգում էր միայն, որ ինչ-որ լցւում է իր մէջ, ինչ-որ պատուում է, որ այլ ևս չէ կարող տանել այդ չարչարանքներն ու արիւնհեղութիւնը, և որ

հասնում է կեանքի վախճանը և որ ամեն ինչ շուրջը անհետանում է,—և՛ պալատականները, և՛ ամբոխը, և իրան պաշարում է միայն մի անյատակ, սարսափելի և սև ամայութիւն, իսկ այս ամայութեան մէջ երևում են միայն նահատակի այդ աչքերը, որոնք իրան դատի են կանչում: Իսկ նա, զոհը, աւելի և աւելի ցածր խոնարհելով գլուխը՝ շարունակ նայում էր: Ներկայ եղողները հասկացան, որ այդ մարդկանց մէջ ինչ-որ բան է կատարւում, բայց ծիծաղը սառաւ նրանց շրթունքներին, որովհետեւ Քիլոնի դէմքի մէջ մի սարսափելի բան կար. նա ծուել էր այնպիսի շփոթութիւնից և այնպիսի կսկծից, կարծես թէ այն հրեղէն լեղունները այրում լինէին իր սեփական մարմինը: Յանկարծ նա տատանւեց և, վեր պարզելով իր ձեռները՝ գոչեց սարսռեցնող, սրտաճմլիկ ձայնով.

—Գլաւկոս, յանուն Քրիստոսի, ներիր...

Շուրջը լռեց. դող անցաւ ներկայ եղողների մարմնով, և բոլոր աչքերը ակամայ վեր բարձրացան:

Իսկ նահատակի գլուխը կամաց շարժեց. յետոյ կայմի գագաթից լսեց հառաչանքի նման մի ձայն.

—Ներում եմ...

Քիլոնը երեսի վրա ընկաւ՝ վայրենի գաղանի պէս ոռնալով, և հող առնելով երկու ասիների մէջ՝ ցանեց իր գլխին: Իսկ այդ միջոցին բոցերը աւելի վեր էին ձգւում, գրկեցին Գլաւկոսի կուրծքն ու դէմքը, քակեցին մրտենու պսակը նրա գլխից և կպան սիւնի գագաթի ժապաւէններին, և ամբողջ սիւնը վառեց մեծ պայծառ լոյսով:

Բայց Քիլոնը մի քանի րոպէից վեր կացաւ, և նրա դէմքը այնպէս փոխւած էր, որ աւգուստիաններին թւաց, թէ ուրիշ մարդ են տեսնում: Նրա աչքերը փայլում էին անսովոր փայլով. կնճռապատ ճակատից

յափշտակութիւն էր բղխում. մի բոպէ առաջ ապիկար յոյնը՝ այժմ մի քրմի էր նմանում, որ աստուածային ներշնչման արժանանալով՝ կամենում է անծանօթ ճշմարտութիւններ ազդարարել:

— Ի՞նչ է սրան պատահել. խելագարւել է, — լսեցին մի քանի ձայներ:

Իսկ նա դարձաւ ամբոխի կողմը և, դէպի երկինք պարզելով իր աջ ձեռքը՝ սկսեց գոչել կամ աւելի ճիշդ՝ աղաղակել այնպիսի ուժով, որ ոչ թէ միայն աւգուստիանները, այլ և խուժանը կարողանային լսել իր ձայնը.

— Հռոմէական ժողովուրդ. մահովս երգւում եմ, որ այս մարդիկ մեռնում են անմեղ, իսկ հրդեհածիզը սն է...

Եւ մատով ցոյց տաւ Ներոնի վրա:

Խորին լռութիւն տիրեց: Պալատականները ապշած էին: Քիլոնը շարունակ կանգնած էր դողդոջուն ձեռքը պարզած և մատը կեսարի վրա ուղղած: Յանկարծ խռովութիւն սկսեց: Ժողովուրդը, յանկարծակի հողմից մղւած ալիքների պէս՝ քաշեց դէպի ծերունին, կամենալով աւելի լաւ նրան տեսնել: Այս և այնտեղ լսեցին աղաղակներ. «բռնիր», տեղ-տեղ՝ «վայ մեղ»: Ամբոխի մէջ սուլոց և աղմուկ բարձրացաւ. — «Ահենորմրբ, մայրասպան, հրդեհածիզ»: Ամեն բոպէ յուզմունքը աճում էր: Բակքունիները վայնասունով սկսեցին պահել կռքերի մէջ: Յանկարծ մի քանի այրւած սիւններ տապալւեցին, շուրջը կայծեր արձակելով և մեծացնելով իրարանցումը: Մարդկային կոյր ու խըռնւած ալիքը յափշտակեց Քիլոնին և տարաւ նրան պարտէզի խորքը:

Ամեն տեղ սիւնները արդէն սկսել էին ածուխ դառնալ և տապալւել ծառուղիների մէջտեղ, լցնելով

պարտէզը ծխով, կայծերով, փայտի ու մարդկային ճարպի հոտով: Հեռաւոր և մօտաւոր կրակները հանգչում էին: Պարտէզների մէջ մթնեց: Ամբոխը շփոթւած, մռայլ և անհանգիստ հողով խոնւում էր դռների մօտ: Տեղի ունեցած դէպքի լուրը անցնում էր բերանից բերան, փոփոխւելով և մեծանալով: Մի քանիսը պատմում էին, թէ Կեսարը ուշաթափւեց, միւսները՝ թէ ինքը խոստովանւեց, որ հրամայել է Հոմըր այրել, երրորդները՝ թէ սաստիկ հիւանդացել է, շատերը վերջապէս՝ թէ նրան մեռածի պէս դուրս տարան կառքով: Այս և այնտեղ լսւում էին կարեկցութեան ձայների դէպի քրիստոնեաները. «Նրանք չեն Հոմըր կրակ ձգողը. ինչի՞ համար են երբեմն այսքան արիւնհեղութիւնը, այսքան չարչարանքն և անարդարութիւնը: Արդեօք աստուածները վրէժխնդիր չ'են լինի անմեղների համար, և ռոպիսի «piacula»¹⁾ կըկարողանան նրանց հաշտեցնել նորից: «Innoxia corpora» բառերը աւելի ու աւելի յաճախ էին կրկնւում: Կանայք բարձրաձայն ողբում էին այնքան մանուկներին, որոնք ձգւած էին վայրենի գաղաններին ճանկը, խաչւած էին կամ այրւած այս անիծւած պարտէզներում: Եւ վերջապէս կարեկցութիւնը փոխւեց անէծքների Կեսարի և Տիգելլի-նոսի հասցէին: Բայց կային և այնպիսիք, որոնք յանկարծ կանգ էին առնում և հարց էին տալիս իրանց կամ ուրիշներին. «Այս ի՞նչ աստուածութիւն է, որ այսպիսի ուժ է տալիս չարչարւելու և մեռնելու»: Եւ մտախոհ տուն էին վերադառնում:

Գիւոնը դեռ թափառում էր պարտէզներում, չը գիտենալով՝ ուր գնայ և ինչ անէ: Այժմ նա նորից ի-

1) Piacula—«մաքրող և հաշտեցնող զոհաբերութիւններ»: Կոչւում էր նաև iustratio: Այդ արարողութիւնների մէջ դեր էր խաղում Զուրն և հուրը:

րան զգաց անգոր, ապիկար և հիւանդ ծերունի: Եր-
կեմն նա սայթաքում էր ածխացած մարմիններէ վրա,
դիպչում էր կոճղներին, որոնք նրա ետեից կայծերի
փունջեր էին արծակում, երբեմն նստում էր, նայելով
շուրջը անգիտակցող աչքերով: Պարտէզները արդէն
գրեթէ բոլորովին մութ էին դառել. ծառերի միջով
անցնում էր միայն դունաւ լուսինը, լուսաւորելով ան-
հաստատ լոյսով ծառուղիները, սեացած, ճանապարհնե-
րի մէջտեղ ընկած սիւները և զոհերի չայրւած աձև
բեկորները: Բայց ծերունի յոյնին թւաց, թէ լուսնեա-
կի վրա տեսնում է Գլաւկոսի դէմքը և թէ նրա աչ-
քերը դեռ շարունակ նայում են իրան,— և նա թագ էր
կենում լոյսից: Բայց վերջապէս նա դուրս եկաւ սուե-
րից և ակամայ, կարծես մի անծանօթ ուժ իրան մղե-
լիս լինէր՝ սկսեց դիմել այն շատրւանի կողմը, որի
մօտ հոգին աւանդեց Գլաւկոսը:

Յանկարծ մի ձեռք դիպաւ նրա ուսին:

Ծերունին ետ նայեց և իր սուջե մի անծանօթ
կերպարանք տեսնելով. դռնէց զարհուրած.

— Ո՞վ է այստեղ: Ո՞վ ես դու:

— Առաքեալ Պօղոս Տարսոնացին:

— Ես անիծւած եմ... Ի՞նչ ես կամենում:

Իսկ առաքեալը պատասխանեց.

— Կամենում եմ քեզ փրկել:

Քիչոնը յենեց ծառին:

Ոտները տատանւում էին նրա տակ և ձեռները
կախ ընկան մարմնի երկարութեամբ:

— Ինչ համար փրկութիւն չըկայ, — ասաւ նա խուլ
ձայնով:

— Արդեօք լսե՞լ ես, որ Աստուծոյ ներեց խաչի վրա
զղջացող աւաղակին, — հարցրեց Պօղոսը:

— Գիտե՞ս արդեօք, ես ի՞նչ եմ արել:

—Տեսայ քո տառապանքը և լսեցի՝ ինչպիսի վկայութիւն տւիր ճշմարտութեանը:

—Ո՛ր Տէր:

—Եւ երբ Քրիստոսի ծառան ներեց քեզ չարչարանքի ու մահի բոսիցին, ի՞նչպէս չըպէտք է ներէ քեզ Քրիստոս:

Իսկ Քիլոնը գլուխը ձեռներով բռնեց և կարծես խելագարւած սկսեց կրկնել.

—Ներե՛մ, ինձ համար ներե՛մ:

—Մեր Աստուածը գթութեան Աստուած է,—սլատասխանեց առաքեալը:

—Ի՞նձ համար, —կրկնեց Քիլոնը:

Եւ սկսեց հառաչել, ինչպէս մի մարդ, որին պակասում է կսկծին և տառապանքին իշխելու ուժը: Իսկ Պօղոսը ասաց.

—Յենւիր ինձ և եկ ինձ հետ:

Եւ վերցնելով նրան՝ առաքեալը նրա հետ գնաց խճճուող ուղիներով, դիմելով շատրւանի ձայնի կողմը, որը կարծես լաց էր լինում գիշերային խաղաղութեան մէջ նահատակների մարմինների վրա:

—Մեր Աստուածը գթութեան Աստուած է,—կրկնեց առաքեալը:—Եթէ կանգնէիր ծովի ափին և քարեր ձգէիր նրա մէջ, կըկտրողանայի՞ր արդեօք լցնել նրանցով ծովի խորքերը: Եւ ես քեզ ասում եմ, որ Քրիստոսի գթութիւնը իբրև ծով է և որ մարդկային մեղքերն ու յանցանքները կանհետանան նրա մէջ, ինչպէս քարերը անդունդի մէջ: Եւ ասում եմ քեզ, որ Նա իբրև երկինք է, որ ծածկում է լեռները, ցամաքներն ու ծովերը, որովհետև Նա ամեն տեղ է, և ոչ սահման, ոչ ծայր ունի: Դու տառապում էիր Գլաւկոսի խաչի առջև, և Քրիստոս տեսաւ քո տառապանքը: Դու ասացիր, չը վախենալով այն բանից, ինչ որ վաղը կարող է քեզ

հանդիպել. — «Ահա սա է հրդեհաձիգը»: Եւ Քրիստոս
յիշեց քո խօսքերը: Անցաւ քո չարութիւնն ու ստու-
թիւնը, և սրտիդ մէջ միայն անվերջ խղճահարութիւն
մնաց... Եկ ինձ հետ և լսիր, ինչ եմ քեզ ասում. ահա
ես ասում էի Նրան և հալածում էի Նրա ընտրեալնե-
րին: Ես Նրան չէի կամենում և չէի հաւատում Նրան,
մինչեւ որ Ինքը ինձ երեաց և կանչեց ինձ: Եւ այնու-
հետեւ Նա իմ սէրն է: Եւ այժմ Նա այցելեց քեզ խղ-
ճահարութեամբ; խոովութեամբ և կսկծով, որպէս զի
կանչէ քեզ Իր մօտ: Դու նրան ասում էիր, իսկ Նա
սիրում էր քեզ: Դու մահի էիր մատնում Նրա հետե-
ւողներին, իսկ Նա կամենում է ներել քեզ և փրկել
քեզ:

Խեղճի կուրծքը սկսեց ցնցւել անդուստ հեկեկան-
քից, որից պատուում էր նրա սիրտը խորքերից. իսկ
Պօղոսը գրկում էր նրան, տիրանում էր նրա հոգուն և
առաջ էր տանում, ինչպէս զինւորը տանում է գերուն:

Եւ մի ըռպէից նորից սկսեց խօսել:

— Եկ ինձ հետ, և ես կըրտանեմ քեզ Նրա մօտ:
Ուրիշ ինչ նպատակի համար կըգայի քեզ մօտ: Բայց
Նա պատւիրեց ինձ հաւաքել մարդկային սրտերը սի-
րոյ անունով, և ես կատարում եմ Նրա ծառայութիւ-
նը: Դու կարծում ես, որ անիծւած ես. իսկ ես քեզ ա-
սում եմ. հաւատա Նրան—և քեզ փրկութիւն է սպա-
սում: Դու կարծում ես, որ ատւած ես. իսկ ես քեզ
կրկնում եմ, որ Նա սիրում է քեզ: Նայիր ինձ. եթէ
Նրան չունենայի, ոչինչ չէի ունենայ բացի չարութիւ-
նից, որ բնակւում էր իմ սրտի մէջ. իսկ այժմ Նրա
սէրը ինձ համար հայր և մայր, հարստութիւն և թա-
ղաւորութիւն է փոխարինում: Նա է միակ ապաւէնը,
Նա կըդատէ քո կսկիծը, կընայէ քո թշւառութեանդ,

կապառէ քեզ խռովութիւնից և կըբարձրացնէ քեզ Իբր մօտ:

Այսպէս ասելով՝ առաքեալը հասցրեց Քիլոնին շատրւանի մօտ, որի արծաթանման ցայտերը փայլփլում էին լուսնեակի լոյսով: Շուրջը խաղաղ էր և դատարկ, — ստրուկ ծառաները արդէն հաւաքել էին այստեղից ածխացած սիւները և նահատակների մարմինները:

Քիլոնը հառաչանքով ծնկաչոյ ընկաւ և երեսը ափերի մէջ ծածկելով՝ մնաց անշարժ. իսկ Պօղոսը աչքերը աստղերին ուղղեց և սկսեց աղօթել.

— Տէր, նայիր այս թշուառի վրա, սրա կսկծի, արտասուքների և տառապանքի վրա: Տէր ողորմած, որ արիւնդ թափեցիր մեր մեղքերի համար՝ Քո չարչարանքի, մահի և յարութեան միջոցով թողութիւն տուր սրան:

Ապա լռեց, բայց դեռ երկար նայում էր աստղերին և աղօթում:

Իսկ այդ միջոցին նրա ոտների տակից լսեց հառաչանքի նմանող աղերսանք.

— Քրիստոս... Քրիստոս... թողութիւն տուր ինձ:

Այն ժամանակ Պօղոսը մօտեցաւ աւազանին և ափերով ջուր առնելով՝ վերադարձաւ ծնկաչոյ թշուառականի մօտ

— Քիլոն, ահա մկրտում եմ քեզ յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, ամէն:

Քիլոնը գլուխը բարձրացրեց, տարածեց ձեռները և մնաց այսպէս անշարժ: Կուսինը լուսաւորում էր լի լոյսով նրա ճերմակ գլուխը և նոյնպէս ճերմակ, անշարժ, կարծես մեռած կամ քարից քանդակած դէմքը. բոլորներն անցնում էին միմեանց կտիկից. մեծ հաւատուններից, որոնք ահաւորւած էին Դամիտիոսի պար-

տէղներում, սկսեցին հասնել աքաղաղների կանչերը. իսկ նա դեռ ևս չողած էր գերեզմանական արձանի նման:

Վերջապէս նա ուշքի եկաւ, վեր կացաւ և դառնալով առաքեալին՝ հարցրեց.

— Ի՞նչ պէտք է անեմ մահից առաջ, տէր:

Պօղոսը նոյնպէս արթնացաւ իր մտածմունքներից այն անհասանկի դօրութեան մասին, որին չըկարողացան ընդդիմադրել մինչև անգամ այնպիսի հոգիներ, ինչպիսին էր այդ յոյնինը, և պատասխանեց.

— Հաւատա՞ն և վկայութիւն տուր ճշմարտութեանը:

Ապա նրանք երկուսով դուրս եկան: Պարտէզի դռան մօտ առաքեալն այլ ևս մէկ անգամ օրհնեց ծերունուն, և նրանք բաժանուեցին, որովհետեւ այդ պահանջում էր ինքը Քիլոնը, նախատեսելով, որ այն բանից յետոյ, ինչ որ անցաւ, կեսարն և Տիգելլինոսը կը հրամայեն իրան պատժել:

Եւ ճշմարիտ, չէր սխալւում: Տուն վերադառնալով՝ նա տունն արդէն շրջապատւած գտաւ պրետորիաններից, որոնք իսկոյն նրան կալանաւորեցին և Սկէվլինոսի առաջնորդութեամբ տարան Պալատիոն:

Կեսարն արդէն հեռացել էր հանգստանալու. բայց Տիգելլինոսը սպասում էր, և տեսնելով դժբախտ յոյնին՝ ողջունեց նրան հանգիստ, բայց չարագուշակ դէմքով:

— Նորին վեհափառութիւնն անտրդել ևս, — ասաւ նա, — և քեզ պատիժ է սպասում: Բայց եթէ վաղը յայտարարես ամփիթատրոնում, որ հարբած էիր ու խելքդ կորցրած և որ հրդեհի պատճառը քրիստոնեաներն են, քո պատիժը կը վերջանայ գանակոծութեամբ և աքսորով:

—Չեմ կարող, տէր,—պատասխանեց ցածր ձայնով Քիլոնը

Տիգելլինոսը մօտեցաւ նրան ծանր քայլերով, և նոյնպէս ցածր, բայց ահուելի ձայնով հարցրեց.

—Ի՞նչպէս թէ չես կարող, յոյն շուն: Մի՞թէ հարբած չէիր և մի՞թէ չըդիտես, ինչ է քեզ սպասում: Նայիր այնտեղ:

Եւ այս ասելով՝ նա ցոյց տաւ ստրիոնի անկիւնի կողմը, ուր երկար վայտէ նստադանի մօտ խաւարի մէջ կանդնած էին չորս թրակիացի ստրուկներ պարաններն և ունելիքները ձեռներին:

Իսկ Քիլոնը պատասխանեց.

—Չեմ կարող, տէր:

Տիգելլինոսին սկսեց կատաղութիւնը տիրել, բայց դեռ ևս իրան զսպեց.

—Տես՞ր,—հարցրեց նա,—ինչպէս են մեռնում քրիստոնեաները: Կամեն՞ում ես նոյնպէս մեռնել:

Ծերունին վեր բարձրացրեց իր գունատւած դէմքը. մի առժամանակ նրա շրթունքները անձայն շարժւում էին. յետոյ նա տաւ.

—Ե՛ս ևս հաւատում եմ Քրիստոսին:

Տիգելլինոսը նայեց նրան դարմանքով:

—Շուն, դու ճիշդ որ խելագարւել ես:

Եւ յանկարծ նրա կրծքի մէջ կիտւած կատաղութիւնը բռնկաց: Քիլոնի մօտ ցատկելով՝ նա երկու ձեռքով բռնեց նրա մօրուքից, գլուխը նրան գետին և սկըսեց կոխտել, կրկնելով, փրփուրը շրթունքներին.

—Կըհրաժարւե՞ս, կըհրաժարւե՞ս...

—Չեմ կարող,—պատասխանեց նրան գետնից Քիլոնը:

—Տանջել սրան:

Այս հրամանը լսելով՝ թրակիացիք բռնեցիք ծե-

րունուն և պառկեցրին նստարանի վրա, յետոյ պարան-
ներով ամուր կապելով նրան տախտակին՝ սկսեցին ու-
նելիքներով սեղմել նրա նիհարացած ազդրոսկրերը:
Բայց նա, այն միջոցին, երբ նրան կապում էին՝ խո-
նարհութեամբ համբուրում էր նրանց ձեռները, իսկ
յետոյ աչքերը փակեց և մեռածի պէս էր հրկում:

Բայց կենդանի էր, և երբ Տիգելլինոսը կռացաւ
նրա վրա և մէկ անգամ ևս հարցրեց. «Կըհրաժարւե՞ս»,
նրա ճերմակած շրթունքները թեթեւ շարժեցին և նը-
րանց միջից լսեց հազիւ լսելի շշուկ.

—Չեմ... կարող:

Տիգելլինոսը հրամայեց չարչարանքը դադարեցնել
և սկսեց ման գալ ատրիոնով. նրա դէմքը բարկութիւ-
նից այլակերպւած էր, բայց միևնոյն ժամանակ ան-
ճարացած: Վերջապէս երևի նրա պիտով մի նոր միտք
անցաւ, որովհետև նա դարձաւ թրակիացիներին և ա-
սաւ.

—Պոկեցէք զրա լեզուն:

Գ Լ ՈՒ Խ Ի

«Aureolus»¹ թատերգութիւնը սովորաբար արւում
էր այնպէս շինւած թատրոններում կամ ամփոթաա-
րոններում, որոնք կարող էին բացել և կարծես երկու
առանձին բեմ կազմել: Բայց Կեսարի պարտէզների մէջ
տեղի ունեցած ներկայացումից յետոյ թողին սովորա-
կան եղանակը, և հոգ էին տանում նրա մասին, որ

1 Aureolus—«Ոսկէ» (դրամ):

որչափ կարելի է մեծ բազմութիւն կարողանայ տեսնել խաչած ստրուկի մահը.—նրան պիտի լսուէր արջը: Թատրոններում արջի դերը խաղում էր կաշու մէջ կարած դերասանը, իսկ այս անգամ ներկայացումը պէտք է «իրական» լինէր: Այդ Տիգեւլինոսի նոր միտքն էր: Կեսարը սկզբում յայտնեց, որ չի գայ, բայց սիրելիի թելադրութեամբ փոխեց իր մտադրութիւնը: Տիգեւլինոսը բացատրեց նրան, որ այն բանից յետոյ, ինչ որ տեղի ունեցաւ պարտէզներում, նա առաւել ևս պարտական է ժողովրդին երևալ, և միևնոյն ժամանակ հաւաստիացրեց, որ խաչած ստրուկը չի ամբաստանի նրան արդէն այնպէս, ինչպէս արաւ այդ Կրիսպոսը: Ժողովուրդն արդէն մի փոքր կշտացած էր և յոգնած էր արիւնհեղութիւնից, ուստի յայտարարւած էր, որ նորից վիճակախաղի տոմսեր ու ընծաներ կը բաժանուեն և երեկոյեան մեծարք տեղի կունենայ.—ներկայացումը պիտի լինէր երեկոյեան, պայծառ լուսաւորւած ամփիթատրոնում:

Արդէն լուսաբացին ամբողջ շինութիւնը պռունգէ պռունգ լցւեց. աւգուստիանները բոլորն եկան Տիգեւլինոսի հետ, ոչ այնքան ներկայացումը տեսնելու համար, որքան վերջին դէպքից յետոյ Կեսարին իրանց հաւատարմութիւնը ցոյց տալու և Գիլոնի մասին խօսելու համար: Յոյնի մասին ամբողջ Հռոմը խօսում էր:

Միմեանց ալանջին ասում էին, թէ Կեսարը, պարտէզներից վերադառնալով՝ կատաղած էր և չէր կարողանում քնել. թէ նրան պաշարեցին զարհուրելի և տարօրինակ տեսիլներ, որոնց հետևանքն այն էր, որ միւս օրը յայտարարեց, թէ շուտով գնալու է Աքայա: Միւսները սակայն հակառակն էին խօսում, պնդելով թէ այժմ նա առաւել ևս անողոք կը լինի քրիստոնեաների վերաբերմամբ: Պակաս չէին երկշուտներ, որոնք

հախատեսում էին, թէ անարգանքը, որը Քիլոնն ամբողջի ներկայութեամբ շարտեց Կեսարի հրեան, կարող է ամենավատ հետեանքներ ունենալ: Կային վերջապէս և այնպիսիք, որոնք մարդասիրութիւնից դըրդւած խնդրում էին Տիգելլինոսին, որ վերջ դնէ հալածանքներին:

—Նայեցէք, ուր էք գնում,—ասում էր Բարկոս Սորանոսը:—Կամենում էիք ժողովրդի վրէժխնդրութեանը յագուրդ տալ և նրան համոզմունք ներշնչել, թէ պատիժն ընկնում է մեղաւորների դիմին, իսկ հետեանքը ուղղակի հակառակն է:

—Ճշմարիտ է,—աւելացրեց Անտիստիոս Վերոսը.—ամենքը այժմ շնջում են, թէ նրանք անմեղ են: Եթէ պէտք է ճարպիկութիւն ցոյց տայիք, Քիլոնն արդարացի էր, ասելով որ ձեր ուղեղները խողակաղնի կճեպ էլ չեն լցնի:

Իսկ Տիգելլինոսը գարձաւ նրանց և ասաւ.

—Մարդիկ նոյնպէս շնջում են, թէ ոք դուստրը, Սերվիլիան, Բարկոս Սորանոս, և քո կինը, Անտիստիոս, թաղցրել են իրանց քրիստոնեայ սարուկներին Կեսարի արդարադատութիւնից:

—Սուա է,—գոչեց անհանգստութեամբ Բարկոսը:

—Իմ կնոջը կամենում են ոչնչացնել ձեր մարդաթողները, որոնք հախանձում են նրա առաքինութեան վրա,—ասաց ոչ-պակաս անհանգստութեամբ Անտիստիոս Վերոսը:

Իսկ ուրիշները խօսում էին Քիլոնի մասին:

—Ի՞նչ պատահեց նրան,—ասում էր Նաբիոս Մարկելլոսը:—Ինքը մատնում էր քրիստոնեաներին Տիգելլինոսի ձեռքը. աղքատից հարուստ դառաւ, կարող էր հանգիստ անց կացնել իր օրերը, ունենալ գեղեցիկ գինեակուղ և մահից յետոյ շքեղ տապանաքար, բայց տե-

սէք, որ ոչ: Յանկարծ գերադասեց բոլորը կորցնել և իր գլուխը կորցնել. ճշմարիտ որ երևի խելագարուել է:

—Ոչ թէ խելագարուել է, այլ քրիստոնեայ է դառնել:

—Անկարելի է,—ձայն տաւ Վիտելիոսը:

—Ես ձեզ չէի ասում,—մէջ բերեց Վեստինոսը:—Նահատակեցէք քրիստոնեաներին, բայց՝ հաւատացէք ինձ, մի կուէք նրանց աստուածութեան դէմ: Այստեղ հանաք անելու բան չէ... Տեսէք ինչ է կատարուում: Ես չեմ հրդեհել Հռոմը. բայց եթէ կեսարը թոյլ տար ինձ, իսկոյն հեկատոմբէ կըզոհէի նրանց աստուածութեանը: Եւ բոլորը պարտական են նոյնը անելու, որովհետեւ անա կրկնում եմ,—նրա հետ հանաք անել չէ կարելի: Յիշեցէք, որ ես ձեզ այդ ասել եմ:

—Իսկ ես ուրիշ բան եմ ասել,—ասաւ Պետրոնիոսը:—Տիգելլինոսը ծիծաղում էր, երբ պնդում էի, որ նրանք պաշտպանւում են. իսկ այժմ ես աւելին կասեմ, նրանք յաղթում են:

—Ի՞նչպէս, ի՞նչպէս,—հարցրին մի քանի ձայներ:

—Պոլլուքսը վկայ... Եթէ Քիլոնի պէս մէկը չըկարողացաւ նրանց դիմադրել, ո՞վ կըդիմադրէ նրանց: Եթէ կարծում էք, որ ամեն մի ներկայացումից յետոյ քրիստոնեաների թիւը չէ աւելանում, այն. ժամանակ, քանի որ Հռոմի հետ այդչափ էք ծանօթ, պղնձագործ դառէք կամ սկսեցէք մօրուքներ սափրել, և դուք աւելի լաւ կիմանաք՝ ինչ է մտածում ժողովուրդը և ինչ է կատարւում քաղաքում:

—Զուտ ճշմարտութիւն է ասում, Դիանայի սուրբ պեպլոսը վկայ,—բացագանչեց Վեստինոսը:

Բայց Բարկոսը դարձաւ Պետրոնիոսին.

—Խօսքիդ վերջը ի՞նչ է:

—Վերջն այն է՝ ինչից որ սկսեցիք. բաւական է արդէն այս արիւնհեղութիւնը:

Տիգեղլինոսը հեգնութեամբ նայեց նրան և առաւ.

—է՛յ, այլ ևս մի քիչ:

—Եթէ մէկ գլուխդ հերիք չէ անում, միւսն էլ ունիս ձեռնափայտիդ վրա,—սլառասխանեց Պետրոսիոսը:

Մօսակցութեան շարունակութիւնն ընդհատեց Կեսարի գալուստը: Ներոնը իր տեղը բռնեց Պիթագորասի կողքին: Իսկոյն սկսեցին «Aureolus»-ի ներկայացումը, որի վրա շատ էլ ուշադրութիւն չէին դարձնում, որովհետեւ բոլորի մտքերը զբաղւած էին Քիլոսոսով: Չարչարանքներին և արիւնին ընտելացած ժողովուրդը նոյնպէս ձանձրանում էր, սուլում էր, պալատի համար աննպաստ բացազանչութիւններ էր արձակում և գոչում էր, որ շտապեցնեն արջի տեսարանը, որը միայն հետաքրքրում էր նրանց: Եթէ դատապարտեալ ծերունուն տեսնելու և նւէրների ստանալու յոյսը չըլի՝ նէր, մինակ ներկայացումը չէր կարողանայ պահել ամբոխը:

Բայց վերջապէս հասաւ ակնկալած բոպէս: Կրկէսի ծառայողները նախ և առաջ՝ ներս բերին մի փայտէ խաչ, որ բաւականին կարճ էր, որպէս զի արջը, ետեի թաթերի վրա կանգնելով՝ կարողանար հասնել մինչև նահատակողի կուրծքը, և ապա երկու մարդ ներս քաշեցին կամ աւելի ճիշդ՝ ներս թրևեցին Քիլոնին, որովհետեւ ոտները ջարդւած լինելով՝ չէր կարողանում ինքը ման գալ: Նրան այնպիսի արագութեամբ խաչի վրա դրին և մեխեցին, որ հետաքրքրւած աւզուստիանները չըկարողացան մինչև անգամ նրան լաւ զննել, և միայն երբ խաչը հաստատուեց յատկապէս փորւած փոսի մէջ՝ բոլորի աչքերը դարձան նրա վրա: Բայց քչերը կարող

էին այդ մերկ ծերունու մէջ ճանաչել նախկին Քիլո-
 նին: Այն չարչարանքներից յետոյ, որ հրամայեց տալ
 նրան Տիգեղինոսը, նրա դէմքի մէջ ոչ մի կաթիլ ա-
 րիւն չէր մնացել, և միայն ճերմակ մօրուքի վրա երե-
 ւում էին կարմիր հետքեր, որոնք մնացել էին արիւ-
 նից, լեզուն պոկելուց յետոյ: Թափանցիկ կաշու միջով
 կարելի էր գրեթէ տեսնել նրա ոսկորները: Նա շատ
 աւելի ծեր էր երևում, համարեա թէ դառամած: Բայց
 դրա փոխարէն, մինչ մի ժամանակ նրա աչքերը նե-
 տում էին միշտ անհանգիստ ու շար հայեացքներ,
 զգայուն դէմքին առաջ դրոշմւած էր շփոթութիւն ու
 անվստահութիւն, այժմ նրա դէմքը թէև վշտահար էր,
 բայց և այնպէս մեղմ ու հանգիստ, ինչպէս ունենում
 են քնած կամ մեռած մարդիկ: Գուցէ նրան սիրտ էր
 տալիս միտքը այն խաչւած աւաղակի մասին, որին
 Գրիստոս ներեց, գուցէ նոյնպէս ասում էր հոգու մէջ
 սղորմած Աստուծուն. «Տէր, խայթում էի թունաւոր
 որդի պէս, բայց ամբողջ կեանքս եղել եմ աղքատ, մե-
 ռել եմ սովից. մարդիկ կոխոտում էին ինձ, ծեծում
 էին ինձ և ծաղրում էին ինձ: Խեղճ էի, Տէր, և չափա-
 դանց թշւառ, իսկ այժմ ահա չարչարեցին ինձ և խա-
 չեցին.—բայց Դու, որ ողորմած ես, չես մերժի ինձ
 մահւան ընկալին»: Եւ ակներև էր որ խաղաղութիւնը
 մտել էր նրա խորտակւած սիրտը: Ոչ ոք չէր ծիծա-
 ղում, որովհետև այդ խաչւածի մէջ մի այնպիսի հան-
 դարտ բան կար, այնպէս ծեր, անդէն, թոյլ էր երևում,
 իր խոնարհութեամբ այնպէս գթութիւն աղերսող, որ
 ակամայ ամեն մէկը հարց էր տալիս իրան. ինչպէս
 կարելի է չարչարել և խաչել այնպիսի մարդկանց, ո-
 րոնք առանց այդ էլ վախճանւում են: Ամբոխը լուռ
 էր: Աւգուստիանների մէջ Վեստինոսը, աջ ու ձախ
 կռանալով՝ շնչում էր զարհուրած ձայնով. «Տեսէք ինչ-

դէս են մեռնում»։ ուրիշները սպասում էին արջին, հոգու մէջ փափագելով, որ ներկայացումը որչափ կարելի է շուտով վերջանայ։

Արջը վերջապէս ներս ընկաւ արեւմտեան և այս ու այն կողմը տարուբերելով իր ցած իջեցրած գլուխը՝ նայում էր շուրջը ճակատի տակից, կարծես մի բանի մասին մտածում էր կամ մի բան որոնում էր։ Նկատելով վերջապէս խաչը և նրա վրայի մերկ մարմինը՝ նա մօտեցաւ նրան, մինչև անգամ բարձրացաւ. բայց մի ըտպէից նորից իջաւ առջևի թաթերի վրա և նստելով խաչի տակ՝ սկսեց մոմռալ, կարծես և նրա դադանային սրտի մէջ կարեկցութիւն զարթեց գէպի այդ մարդկային բեկորը։

Կրկէսի ծառաների բերանից լսեցին դրդուող աղաղակներ, բայց ժողովուրդը լռում էր։ Իսկ Քիլոնը կամաց բարձրացրեց գլուխը և մի քանի ժամանակ աչքերը ման էր բերում հանդիսականների վրայով. վերջապէս նրա հայեացքը կանգ առաւ մի տեղ ամփիթատրոնի ամենավերին շարքերում, կուրծքը սկսեց աւելի արագ շարժել, և այն ժամանակ մի այնպիսի բան տեղի ունեցաւ, որ զարմանք ու տարակուսանք ազդեց նայողներին։ Ահա նրա գէմքը փայլեց ժպիտով, ճակատը պատեցին կարծես ճաճանչներ, աչքերը մահից առաջ գէպի երկինք ուղղեցին, և մի ըտպէից երկու մեծ արտասուք, հաւաքւելով թերթերունքների տակ՝ կամաց հոսեց նրա այտերով։

Նւ մեռաւ։

Իսկ այդ վայրկեանին մի բարձր այրական ձայն դռնեց վերևից վելարիոնի տակից.

— Սաղաղութիւն նահատակածներին։

Ամփիթատրոնում խուլ լռութիւն էր տիրում։

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ա

Կայսերական պարտէզներում տեղի ունեցած հանդէսից յետոյ բանտերը բաւականին դատարկել էին: Ուղիղ է, ղեռ շարունակում էին բռնել ու բանտարկել մարդկանց, որոնց կասկածում էին արևելեան աղանդը դաւանելու մէջ. բայց խուզարկութիւնները աւելի ու աւելի քիչ զոհեր էին մատակարարում, հազիւ այնքան, որքան հարկաւոր էր յաջորդ ներկայացումների համար, որոնք նոյնպէս կարծես թէ վերջանալու վրա էին: Արիւնով կշտացած ժողովուրդը աւելի ու աւելի մեծ ձանձրոյթ էր ցոյց տալիս և աւելի ու աւելի մեծ անհանգստութիւն դատապարտեալների անսովոր վարուողութեան պատճառով: Սնահաւատ Վեստինոսի երկիւղը հաղարաւոր հոգիներ պաշարեց: Ամբոխի մէջ պատմում էին տարօրինակ բաներ քրիստոնէական աստուածութեան վրէժխնդրութեան մասին: Բանտային հարինքը, որ տարածւել էր քաղաքում, սաստկացնում էր ընդհանուրի երկիւղը: Տեսնում էին յաճախակի յուղարկաւորութիւններ և կրկնում էին իրար ականջին, թէ նոր «piacula» են հարկաւոր անձանօթ աստուծու սիրտը մեղմացնելու համար: Մեհեաններում զոհեր էին մատուցւում Յուպիտերին և Լիրիտինային: Վերջապէս, Տիգելլինոսի և նրա ջատագոյնների բոլոր ջանքերին հակառակ, աւելի և աւելի այն համոզմունքն էր տարածւում, թէ քաղաքը հրդեհւած էր Կեսարի հրամանով և թէ քրիստոնեաները անմեղ են չարչարւում:

Բայց հէնց դրա համար ներոնն և Տիգելլինոսը չէին դադարում հալածելուց: Ժողովուրդը հանգստացնելու համար՝ նոր և նոր կարգադրութիւններ էին ար-

ւած հացահատիկ, գինի ու ձիթապատուղ բաժանելու համար. հրատարակւած էին օրէնքներ, որոնք հեշտացնում էին տների կառուցման գործը և մեծ դիւրութիւններ էին տալիս սեփականատէրերին, նոյնպէս այնպիսի օրէնքներ, որոնք սահմանում էին փողոցների լայնութիւնն ու շինութեան համար գործածելիք նիւթը, ապագայում հրդեհի փորձանքի առաջն առնելու համար: Ինքը կեսարը յաճախում էր ծերակոյտի նիստերին և «հայրերի» հետ միասին խորհրդակցում էր ժողովրդի ու քաղաքի բարօրութեան մասին. բայց դրա փոխարէն շնորհի ոչ մի կաթիլ չընկաւ դատապարտեալների վրա: Աշխարհի տիրոջ հոգսը նախ և առաջ այն էր, որ համոզմունք ներշնչէ ժողովրդին, թէ այդպիսի անողոք պատիժների կարող են արժանանալ միմիայն մեղաւորները: Ծերակոյտի մէջ ոչ մի ձայն չէր լսւում ի նպաստ քրիստոնեաների, որովհետեւ ոչ ոք չէր կամենում կեսարի բարկութիւնը գրգռել, և բացի դրանից այն մարդիկ, որոնց հայեացքը աւելի հեռու էր տեսնում ապագայի մէջ, պնդում էին թէ նոր կրօնի շնորհիւ հռոմէական պետութեան հիմունքները չէին կարողանայ կանգուն մնալ:

Բանտերից յանձնւում էին անդաւականներին միայն վախճանւող կամ մեռած մարդիկ. — հռոմէական իրաւունքը վրէժխնդիր չէր լինում մեռածներից: Վինիկիոսի համար մի տեսակ թեթևութիւն էր այն միտքը, որ եթէ Լիդիան վախճանւի՝ այն ժամանակ ինքը կը թաղէ նրան իր ընտանեկան մատուռի մէջ և կըհանգչի նրա կողքին: Ոչ մի յոյս չունէր նրան մահից ազատելու, և ինքը, կիսով չափ կարւած լինելով կեանքից և ամբողջովին Քրիստոսի մէջ սուղւած՝ չէր երազում արդէն ուրիշ միաւորութեան մասին՝ բացի յաւիտենա-

կանից: Նրա հաւատը ուղղակի անյատակ էր, այնպէս որ նրան այդ յաւիտենականութիւնը ինչ-որ անհամեմատ աւելի իրական և աւելի ճշմարիտ բան էր հրեւում, քան այն անցաւոր գոյութիւնը, որով մինչև այդ ժամանակ ապրում էր: Սիրտը լցւել էր կենդրոնացած յափշտակութեամբ: Դեռ կենդանի-կենդանի՝ նա փոխւում էր գրեթէ անմարմին էակի, որ կարօտելով կատարեալ աղատութեան իր համար՝ այդ աղատութիւնը ցանկանում է և ուրիշ սիրւած հոգու համար: Նա երեւակայում էր իրան, թէ այն ժամանակ Լիգիայի հետ երկուսով ձեռք ձեռքի կըտան և կըթռչնէ երկինքը, ուր Քրիստոս իրանց կօրհնէ և թոյլ կըտայ իրանց այնպիսի անդորր և սաստիկ լոյսի մէջ ապրել, ինչպիսին է արշալոյսի փայլը: Նա աղաչում էր Քրիստոսին միայն՝ որ փրկէ Լիգիային կրկէսի չարչարանքներից և թոյլ տայ նրան հանգիստ քնել բանտի մէջ, որովհետև ամենայն հաստատութեամբ զգում էր, որ ինքն ևս կը մեռնէ նրա հետ միասին: Նա մտածում էր, որ թափած արիւնի այդ ծովի առջև իրաւունք չունի նոյն իսկ յոյս ունենալու՝ թէ միայն Լիգիան փրկւած լինի: Լսել էր Պետրոսից ու Պօղոսից, որ նրանք ևս նոյնպէս պէտք է նահատակեն: Տեսնելով Քիլոնին խաչի վրա՝ նա համոզւեց, որ նոյն իսկ մարտիրոսական մահը կարող է քաղցր լինել և արդէն ցանկանում էր, որ իրանց երկուսի հոգիներին, կորցնում էր աւելի ու աւելի նախկին այրող դառնութիւնն և աստիճանաբար փոխւում էր ինչ-որ գերաշխարհային, հանգիստ ապա-

Երբեմն նա արդէն ունենում էր հանդերձեալ կիանքի նախապգացում: Այն թախիծը, որ տիրում էր իրանց երկուսի հոգիներին, կորցնում էր աւելի ու աւելի նախկին այրող դառնութիւնն և աստիճանաբար փոխւում էր ինչ-որ գերաշխարհային, հանգիստ ապա-

ւինութեան Աստծու կամքին: Վինիկիոսը առաջ լող էր տալիս հոսանքի հակառակ, մաքառում էր և տառապում. իսկ այժմ անձնատուր եղաւ ալիքին, հաւատալով, որ նա տանում է իրան դէպի յաւիտենական անդորրութիւն: Նա գուշակում էր նոյնպէս, որ Լիգիան, ինչպէս և ինքը, մահի է պատրաստւում և որ չընայելով իրանց բաժանող բանաթի պատերին, իրանք միասին են դնում, և հրճւում էր այս մտքից, որպէս մի երջանկութիւնից:

Եւ ճշմարիտ, նրանք այնպէս համաձայն էին գընում, կարծես ամեն օր երկար խօսելիս լինէին միմեմեանց հետ: Լիգիայի մէջ նոյնպէս ոչ մի այլ ցանկութիւն չըկար, ոչ մի յոյս, բացի հանդերձեալ կեանքի յոյսից: Մահը նրան ոչ թէ միայն ազատութիւն էր երևում բանաթի սարսափելի պատերի միջից, Կեսարի և Տիգելլինոսի ձեռքից, ոչ թէ միայն փրկութիւն, այլ և Վինիկիոսի հետ ամուսնութեան օր: Այս անդրդեւի հաւատի հանդէպ ուրիշ ամեն ինչ կորցնում էր իր նշանակութիւնը: Մահից յետոյ նրա համար սկսւում էր մինչև անգամ երկրային երջանկութիւն և այս պատճառով սպասում էր մահին նաև այնպէս, ինչպէս հարսնացուն սպասում է հարսանիքի բոպէին:

Հաւատի այս անդիմադրելի յորձանքը, որ գետնից պոկում էր և գերեզմանի միւս կողմն էր տանում այդ առաջին հաւատացեալներին, յափշտակեց նոյնպէս նաև Ուրսուսին: Նա եւս երկար ժամանակ չէր կամենում համաձայնել, որ Լիգիան մեռնէ. բայց քանի որ ամեն օր բանաթի պատերի միւս կողմից լուրեր էին հասնում, թէ ինչ է կատարւում ամփիթատրոններում և պարտէզներում, քանի որ մահը բոլոր քրիստոնեաների ընդհանուր, անխուսափելի վիճակն էր երևում և միևնոյն ժամանակ նրանց բարիքը, որ գերազանցում

էր երջանկութեան մասին մահկանացուների ունեցած բոլոր գաղափարներէց՝—Լիզն էլ չէր համարձակուում աղօթել Քրիստոսի, որ Նա այդ երջանկութիւնից զրկէ Լիզիային կամ երկար տարիներ ուշացնէ նրա համար։ Իր պարզամիտ բարբարոսական հոգու մէջ նա մտածում էր, թէ լիզերի առաջնորդի աղջկան աւելի վայել են և աւելի սլիտի հասնեն այդ երկնային հրճանքները՝ քան այն հասարակ մարդկանց, որոնց թւին ինքն էլ էր պատկանում և թէ յաւիտենական փառքի մէջ նա աւելի մօտիկ կընստէ «Գառան» մօտ, քան ինքը։ Ուղիղ է, լսել էր, որ Աստծու առջև մարդիկ հաւասար են. բայց նրա հոգու յատակին արմատացած էր այն համոզմունքը, թէ առաջնորդի, այն էլ բոլոր լիզերի առաջնորդի դուստրը միւսնոյն չէ, ինչ որ առաջին պատահած ստրկուհին։ Նա յոյս ունէր նոյնպէս, որ Քրիստոս թոյլ կըտայ իրան այնտեղ էլ ծառայել Լիզիային։ Ինչ որ իրան էր վերաբերում, նա միայն մի ծածուկ ցանկութիւն ունէր, այն է՝ որ կարողանար այնպէս մեռնել, ինչպէս «Գառը»,—խաչի վրա։ Բայց այս նրան այնպիսի մեծ երջանկութիւն էր երևում, որ թէև գիտէր, որ Հռոմում խաչում են մինչև անգամ ամենավատթար ոճրագործներին, չէր համարձակուում անգամ աղօթք անել այդպիսի մահի համար։ Նա մտածում էր, որ անկասկած իրան վիճակած է մեռնել վայրենի գաղանների ատամների մէջ, և այդ նրան ներքին վիշտ էր պատճառում։ Մանուկ հասակից ի վեր նա ապրել էր անանցանելի անտառներում, շարունակ որսորդութիւնով պարապելով, և առաջ քան հասակն առնելը՝ արդէն հռչակել էր լիզերի մէջ շնորհիւ իր գերմարդկային ռեժի։ Որսորդութիւնը նրա այնպէս սիրած պարապմունքն էր, որ երբ Հռոմում էր և պէտք է նրանից հրաժարւէր, յաճախում էր վիվիարիոնները և ամփի-

թատրոնները, որպէս զի գոնէ նայէ ծանօթ և անծանօթ գազաններին. նրանց տեսքը արծարծում էր նրա մէջ կուեկու և սպանկու անդիմադրելի ցանկութիւն. և այժմ հոգու մէջ վախենում էր, չլլինի թէ երբ իրան կը վիճակէի երես տու երես կանգնել գազանների դէմ ամփիթատրոնում, իրան պաշարեն այնպիսի մտքեր, որոնք վայել չեն քրիստոնեային, որ պէտք է բարեպաշտութեամբ և համբերութեամբ մեռնէ: Բայց նա այս բանի մէջ ապաւինել էր Քրիստոսին, մխիթարւելով ուրիշ, աւելի քաղցր մտքերով: Ահա լսելով, որ «Գառը» պատերազմ է հրատարակել դժոխային զօրութիւններին և չար ոգիներին, որոնց շարքում քրիստոնէական հաւատը դասում էր բոլոր հեթանոսական աստածութիւններին, Ուրսուսը մտածում էր, որ ինքն այդ պատերազմի մէջ չէ՞ որ շատ պէտք կը գայ «Գառին» և կը կարողանայ նրան ծառայել ուրիշներից լաւ. որովհետեւ նրա գլխում այն էլ չէր կարող նոյնպէս տեղաւորւել, որ իր հոգին չը պիտի լինէր ուրիշ նահատակների հոգիներից ուժեղ: Վերջապէս, նա ամբողջ օրերով աղօթք էր անում, ծառայութիւններ էր մատուցանում բանտարկեալներին, օգնում էր վերակացուներին և մխիթարում էր իր արքայադստրին, որ երբեմն ցաւում էր, որ իր կարճատեւ կեանքի միջոցին չը կարողացաւ այնքան բարիքներ անել, որքան արեւ էր յայտնի Տաբիթան¹, որի մասին մի ժամանակ իրան պատմել էր Պետրոս առաքեալը: Բանտապահները, որոնց նոյն իսկ բանտի մէջ երկիւղ էր ազդում այդ հսկայի սարսափելի ուժը—այդ ուժին համապատասխան ոչ շղթայ, ոչ վանդակ կար—վերջը սիրեցին նրան

1 Այն քրիստոնէուհին, որի մասին պատմւում է Դործք Առաքելոցի Թ. գլ. 36, 40:

նրա քաղցրաբարոյ բնաւորութեան համար: Շատ անգամ, նրա ջինջ տրամադրութեան վրա զարմացած՝ նրանք հարցնում էին նրան դրա պատճառը. իսկ Ուրսուլը այնպիսի անկասկած համոզմունքով պատմում էր թէ ինչպիսի կեանք է իրան սպասում մահից յետոյ, որ նրանք զարմանքով լսում էին նրան, առաջին անգամ տեսնելով, որ արևի ճառագայթների համար անթափանցելի գետնափորը կարող է երջանկութիւն մտնել: Եւ երբ նա դրդում էր նրանց, որ հաւատան «Գառին», շատերի մտքով անցնում էր, որ իրանց պաշտօնը ստրուկի պաշտօն է, իսկ կեանքը՝ թշառականի կեանք, և շատերը սկսում էին մտածել իրանց դառն վիճակի մասին, որի վերջը պէտք է միայն մահը լինէր:

Բայց նրանց այդ մահը նոր երկիւղով էր լցնում և նրանից յետոյ նրանք ոչնչի չէին սպասում, մինչդեռ այդ լիգիական հսկան և այդ աղջիկը, որ բանտի ծղոտի վրա ձգած ծաղկի էր նմանում, ուրախութեամբ դիմում էին նրան, իբրեւ երջանկութեան նախագաւթին:

Գ Լ ՈՒԽ ԻԲ

Մի երեկոյ Պետրոնիոսին այցելեց սենատոր Սկէվինոսը և երկար խօսակցութիւն սկսեց նրա հետ այն ծանր ժամանակների մասին, որոնց մէջ երկուսն ապրում էին, և Կեսարի մասին: Նա այնպէս պարզ էր խօսում, որ Պետրոնիոսը, չընայելով որ բարեկամ էր նրան, սկսեց իրան զգոյշ պահել: Նա դանդաղացում էր,

որ աշխարհը ծուռ է գնում և որ ամենը միասին վեր-
ցրած՝ պէտք է վերջանայ մի որևէ շատ աւելի սարսա-
փելի պատահարով՝ քան Հռոմի հրդեհն էր։ Ասում էր,
թէ մինչև անգամ աւգուստիանները դժկամակեած են.
թէ Ֆենիոս Ռուֆիոսը, պրետորիանների միւս պրէ-
ֆեկտը, մեծ դժւարութեամբ է տանում Տիգելլինոսի
զազրելի կառավարութիւնը, և թէ Սենեկայի ամբողջ
տոհմը վերին աստիճանի զայրացած է Կեսարի վարու-
ղութեան վրա թէ ծերունի ուսուցչի և թէ Լուկանոսի
հետ։ Վերջը սկսեց յիշատակել, որ ժողովուրդը դժգոհ
է, մինչև անգամ պրետորիանները, որոնց մեծ մասին
Ֆենիոս Ռուֆիոսն աջողել էր շահել։

—Ինչի՞ համար ես այդ ասում, —հարցրեց նրան
Պետրոնիոսը։

—Կարեկցութիւնից դէպի Կեսարը, —պատասխա-
նեց Սկէվինոսը։—Մի հեռաւոր ազգական ունիմ պրե-
տորիանների մէջ, որ նոյնպէս, որպէս և ես, կոչւում
է Սկէվինոս, և նրա միջոցով գիտեմ, ինչ է կատար-
ւում բանակի մէջ... Իժգոհութիւնն աճում է այնտեղ
ևս... Կալիգուլան, գիտես, նոյնպէս խելագար մարդ էր,
և տես թէ ինչ եղաւ։ Չէ՞ որ դա՛նւեց Կասիոս Քերէս...
Սարսափելի արարմունք էր այդ, և անկասկած մեր
մէջ ոչ մէկը չըկայ, որ նրան գովէ, այնուամենայնիւ
Քերէսն ազատեց աշխարհը հրէշից։

—Գուցէ, —ասաւ Պետրոնիոսը, —ասում ես այս-
պէս. «Ես Քերէային չեմ գովում. բայց նա հիմնաւի
մարդ էր, և երանի թէ աստուածներ մեզ աւելի շատ
այդպիսի մարդիկ տան»։

Բայց Սկէվինոսը խօսքը փոխեց և սկսեց ահակ-
ընկալ կերպով գովաբանել Պիտոնին։ Փառաբանում էր
նրա տոհմը, նրա ազնւութիւնը, նրա սէրը դէպի կլինը

և վերջապէս խելքը, խաղաղ բնաւորութիւնը և մարդկանց սիրտը շահելու զարմանալի ընդունակութիւնը:

—Կեսարն անորդի է,—ասաւ նա,—և բոլորը նրա յաջորդ են նկատում Պիսոնին: Անկասկած, ամեն մէկը կօգնէր նրան ամբողջ հողով իշխանութիւնը ձեռք բերելու: Ֆենիոս Ռուֆիոսը սիրում է նրան, Աննէոսների տոհմը ամբողջովին նրան է նւիրւած, Պլաւտիոս Լատերանոսը և Տուլլիոս Մենկիոնը նրա համար կրտսերը կը նկատուէին: Նոյնպէս և՛ Նատալիսը, և՛ Սուբրիոս Ֆլավիոսը, և՛ Սուլպիկիոս Ասպերը: և՛ Ատրանիոս Քոնկտիանոսը, և՛ մինչև անգամ Վեստինոսը:

—Այդ վերջինից Պիսոնը շատ օգուտ չի ունենայ, —պատասխանեց Պետրոնիոսը:—Վեստինոսը սեփական սուերից վախենում է:

—Վեստինոսը վախենում է երազներից և ոգիներից,—պատասխանեց Սկէվինոսը,—բայց նա դործունեայ մարդ է, որին դուր չէ որ կամենում են կոնսուլ նշանակել: Իսկ որ նա իր հողու մէջ հակառակ է քրիստոնեաների հալածանքին, այդ բանի մէջ դու նրան չը պէտք է մեղադրես, որովհետև քեզ համար էլ կարևոր է, որ այդ խենթութիւնները վերջանան:

—Ոչ թէ ինձ, այլ Վինիկիոսի համար,—ասաւ Պետրոնիոսը.—Վինիկիոսի համար կուզէի մի աղջիկ տղամեկ, բայց չեմ կարողանում, որովհետև Կեսարի աչքից ընկել եմ:

—Ի՞նչպէս: Մի՞թէ չես նկատում, որ Կեսարը նորից մօտենում է քեզ և սկսում է քեզ հետ խօսել: Նսկասեմ քեզ, ինչի՞ համար: Նա նորից պատրաստում է դնալ Աքայա, ուր պէտք է երգէ իր ստեղծագործած յունարէն երգերը: Փափագում է այդ ճանապարհորդութեանը, բայց միևնոյն ժամանակ դողում է, մտածելով յոյների հեզնոդ բնաւորութեան մասին. երևա-

կայում է թէ կարող է իրան վիճակել կամ ամենամեծ յաղթանակ, կամ ամենամեծ անկում: Նրան բարի խորհուրդ է հարկաւոր, և նա դիտէ որ քեզնից լաւը ոչ ոք չէ կարող իրան տալ: Այդ է պատճառը, որ այժմ նորից շնորհի ես արժանանում:

— Լուկանոսը կարող է ինձ փոխարինել:

— Պղինձմօրուսը ասում է նրան և արդէն մտքում մահ է վճռել նրա համար: Միայն պատրւակ է որոնում, որովհետեւ նա միշտ պատրւակներ է որոնում: Լուկանոսը հասկանում է, որ պէտք է շտապել:

— Կաստորը վկայ, — ասաւ Պետրոնիոսը: — Շատ կարելի է: Բայց այլ ևս մէկ միջոց կունենայի Կեսարի շնորհը վաստակելու:

— Ի՞նչ:

— Կրկնել Պղինձմօրուսին այն, ինչ որ մի լոպէս առաջ ինձ ասացիր:

— Ես ոչինչ չեմ ասել, — դռնեց շփոթւած Սկէվինոսը: Իսկ Պետրոնիոսը ձեռքը նրա ուսին դրեց:

— Անւանցիր Կեսարին խելագար, նրա յաջորդ յիշեցիր Պիսոնին ե ասացիր. «Լուկանոսը հասկանում է որ հարկաւոր է շտապել»: Այդ ի՞նչ էք կամենում շտապեցնել, carissime!

Սկէվինոսը դունատւեց, և մի քանի լոպէս նրանք հայում էին միմեանց աչքերի մէջ:

— Ձեռ կրկնի:

— Կիսրիդի աղդրերը վկայ: Ի՞նչ լաւ ևս ինձ ճանաչում: Ո՛չ, չեմ կրկնի: Ոչինչ չեմ լսել և չեմ էլ կամենում լսել... Հասկանո՞ւմ ես: Կեանքը շատ կարճ է, որ արժ լինի մի բան ձեռնարկել: Խնդրում եմ միայն քեզ, որ այսօր այցելեա Տիգելլինոսին և խօսեա նրա հետ նոյնչափ երկար, որչափ և ինձ հետ, ինչի մասին որ ուզում ես:

— Ինչո՞ւ:

— Որպէս զի, եթէ երբեւեց Տիգեւլինոսն ինձ ա-
սէ. «Սկէվինոսն եղել է քեզ մօտ», կարողանայի նրան
ուատասխանել. «Միկնոյն օրն եղիլ է նոյնպէս և քեզ
մօտ»:

Սկէվինոսը լսելով այս՝ կոտրեց փղոսկրէ ձեռնա-
փայտը, որ ունէր իր ձեռին, և ուատասխանեց.

— Թող չարը այս ձեռնափայտով խափանւի: Կըլի-
նիմ այսօր Տիգեւլինոսի մօտ, իսկ յետոյ Ներւայի մօտ
մեծարքին: Զէ՞ որ դու ևս լինելու ես: Յամենայն դէպս,
ցտեսութիւն մինչև միւս օրն ամփիթատրոնում, ուր
պէտք է դուրս գան մնացած քրիստոնեաները... Յտե-
սութիւն:

— Միւս ճրը,— կրկնեց, մենակ մնալով, Պետրո-
նիոսը:— Ուրեմն կորցնելու ժամանակ չունինք: Ահենո-
բարբին իսկ-որ հարկաւոր եմ Աքայայում, ուստի գու-
ցէ նա իմ խօսքին նշանակութիւն տայ:

Նւ վճռեց վերջին միջոցը փորձել:

Ներւայի մօտ մեծարքին՝ ինքը կեսարը ցանկա-
յաւ, որ Պետրոնիոսը բազմէ իր դիմացը, և կամենում
էր խօսել նրա հետ Աքայայի և այն քաղաքների մա-
սին, որտեղ կարող էր ամենամեծ աջողութեան յոյսով
լեւմ դուրս գալ: Ամենից աւելի նրան հուս էին պատ-
ճառում Աթենացիք, որոնցից վախենում էր: Մնացած
աւգոստիանները լարւած ուշադրութեամբ լսում էին
այդ խօսակցութիւնը, որպէս զի Պետրոնիոսի կարծիք-
ների փշրանքները հաւաքելով՝ յետոյ իրանց սեփական
կարծիքների տեղ ցոյց տան այդ:

— Թւում է ինձ թէ մինչև այսօր չեմ ապրել,—
ասաւ Ներոնը,— և թէ պէտք է ծնւեմ միայն Յունաս-
տանում:

—Կըծնւես նոր փառքի ու անմահութեան համար,
—սլառասխանեց Պետրոնիոսը:

—Յոյս ունիմ, որ այդպէս կըլինի և որ Ապոլլոնը
նախանձոտ չի լինի: Եթէ յաղթանակով վերադառնամ,
կըզոհեմ նրան մի այնպիսի հեկատոմբէ¹, որպիսին
դեռ ոչ մի աստուած չէ ստացել մինչև օրս:

Սկէվինոսը սկսեց կրկնել Հորատիոսի ոտանաւորը.

«Sic te diva potens Cypri
sic fratres Helenae, lucida sidera
ventorumque regat pater...»²

—Նաւն արդէն կանգնած է Նէապոլում,—ասաւ
Կեսարը:—Կուղէի հէնց վաղը ճանապարհ ընկնել:

Այս խօսքերի վրա Պետրոնիոսը վեր կացաւ և
նայելով ուղղակի Ներոնի աչքերի մէջ, ասաւ.

—Թոյլ տուր, աստուածային, որ ճանապարհ ընկ-
նելուց առաջ հարսանեաց ուրախութիւն սարքեմ և
հրաւիրեմ ամենից առաջ քեզ:

—Հարսանեաց ուրախութիւն. . . ղումը,—հարցրեց
Ներոնը:

—Վինիլիոսի և լիդերի արքայազատի ու քո պա-
տանդի: Նա, ուղիղ է, այժմ բանտումն է, քայց նախ՝
որպէս սլաստանդ, չէ կարող բանտում լինել, և ապա
ինքդ սլատւիրեցիր Վինիլիոսին ամուսնանալ նրա հետ.
և որովհետև քո վճիռները Զևսի վճիռների պէս ան-
դրդւելի են, ուստի կըհրամայես արձակել նրան բան-
տից, իսկ ես կըյանձնեմ նրան փեսացուին:

Պետրոնիոսի սառնարիւնութիւնն ու ինքնավստա-

1 Հարիւր եզներից բաղկացած զոհ:

2 «Թող Կիպրոսի աստուածային տիրուհին (Վենուսը), թող
Հելենէի եղբայրները՝ սլայծաւ աստղերը (Կատտորն ու Պոլլուքսը)
և հողմերի հայրը (Եւոլոսը) քեզ առաջնորդեն, (ո՛հ նաւ)»...:

հուժիւնը շփոթեցրին Ներոնին, որ միշտ շփոթւում էր, երբ մէկը նրա հետ այդ եղանակով էր խօսում:

— Գիտեմ, — պատասխանեց նա աչքերը խոնարհելով: Մտածել եմ նրա և այն հսկայի մասին, որ խեղդեց Կրոտոնին:

— Եթէ այդպէս է՝ երկուսն էլ ազատւելու են, — պատասխանեց Պետրոնիոսը հանգիստ:

Բայց Տիգելլինոսը օգնութեան եկաւ իր տիրոջը:

— Նա բանտումն է Կեսարի հրամանով, իսկ դու ինքդ ասացիր, Պետրոնիոս, որ նրա վճիռներն անդրդւելի են:

Բոլոր ներկայ եղողները, գիտենալով Վինիկիոսի և Լիգիայի պատմութիւնը՝ լաւ հասկանում էին, թէ խնդիրը ինչո՞ւմն է, ուստի լռեցին, հետաքրքրւելով թէ ինչպէս է վերջանալու խօսակցութիւնը:

— Նա բանտումն է քո սխալանքի պատճառով և միջազգային օրէնքի քո տգիտութեամբ, Կեսարի կամքի հակառակ, — պատասխանեց շեշտելով Պետրոնիոսը: — Պարզամիտ մարդ ես, Տիգելլինոս. բայց այնուամենայնիւ դու ևս չես պնդի, որ նա է այրել Հռոմը. վերջապէս, եթէ մինչև անգամ պնդէիր՝ Կեսարը քեզ չէր հաւատալ:

Բայց Ներոնն արդէն սառել էր և սկսել էր իր կարճատես աչքերը պշաքնել անասելի չարութեան արտայայտութեամբ:

— Պետրոնիոսն արդարացի է, — ասու նա մի րոպէից:

Տիգելլինոսը զարմանքով նայեց նրան:

— Պետրոնիոսն արդարացի է, — կրկնեց Ներոնը. — վաղը կը բացւեն նրա բանտի դռները, իսկ հարսանեաց ուրախութեան մասին կը խօսենք միւս օրն ամփիթատրոնում:

—Նորից տանուլ տւի,—մտածեց Պետրոնիոսը:

Նւ տուն վերադառնալով՝ նա արդէն այնպէս հաւատացած էր, որ Լիզիայի կեանքի վերջը հասել է, որ առաւօտեան վաղ ամփիթատրոնն ուղարկեց մի հաւատարիմ ազատագիր, որպէս զի սպոլիարիոնի՝ վերակացւի հետ պայմանաւորւի աղջկայ դիակը իրանց յանձնելու մասին, որովհետեւ ուղում էր տալ Վինի-կիոսին:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Ի Գ

Ներոնի օրով սովորական էին դառել՝ առաջ սաւառ և միայն բացառիկ պարագաներում տրուող երեկոյեան ներկայացումները, ինչպէս կրկեսում, նոյնպէս և ամփիթատրոններում: Աւգուստիանները սիրում էին այդ ներկայացումները, որովհետեւ յաճախ դրանցից յետոյ տեղի էին ունենում մեծարքներ ու կոնծարանութիւններ, որոնք տեսւմ էին մինչև առաւօտ: Թէև ժողովուրդը կշտացած էր արդէն արիւնհեղութիւնից, այնուամենայնիւ հրը լուր տարածեց, թէ խաղերի վերջն է հասնում և թէ մնացած քրիստոնեաները պէտք է մեռնեն երեկոյեան ներկայացման միջոցին, անթիւ անհամար ժողովուրդ շտապեց ամփիթատրոն: Աւգուստիանները ներկայ էին բոլորը, առանց բացառութեան, զուշակելով որ այդ չի լինի սովորական մի ներկայացում եւ որ կեսարը վճռել է իր համար ողբերգութիւն

1 Spoliarium—թատրոնի այն բաժանմունքն էր, ուր թրեւում էին զիակները արենայից:

շինել Վինիկիոսի վիշտը: Տիգելլինոսը գաղտնիք էր պահում, թէ ինչպիսի չարչարանք էր նշանակւած երիտասարդ տրիբունի հարսնացւի համար, բայց այդ միայն աւելի էր գրգռում ընդհանուրի հետաքրքրութիւնը: Նրանք, որոնք մի ժամանակ տեսած էին Լիգիային Պլաւտիոսների տանը, այժմ հրաշքներ էին պատմում նրա գեղեցկութեան մասին: Ուրիշներին նախ և առաջ այն հարցն էր զբաղեցնում, թէ արդեօք իսկ-որ կըտեսնեն այսօր այդ աղջկան արենայի վրա, որովհետեւ այն մարդկանցից շատերը, որոնք լսել էին Կեսարի տւած պատասխանը Պետրոնիոսին Ներւայի տանը, երկու տեսակ էին մեկնում իրանց այդ: Մի քանիսը ուղղակի ենթադրում էին, որ Ներոնը Վինիկիոսին կը տայ կամ գուցէ արդէն տւել է աղջիկը. յիշեցնում էին միմեանց, որ նա պատանդ է, որ և այդ պատճառով ազատ էր իր ուզած աստուածութիւնները դաւանելու և որին պատժել արգելում էր միջազգային օրէնքը:

Անյայտութիւնը, սպասողութիւնն ու հետաքրքրութիւնը պաշարել էին բոլոր հանդիսականներին: Կեսարը սովորականից աւելի շուտով եկաւ և նրա գալուստ պէս նորից սկսեցին շշնջալ, թէ երևի մի որևէ արտասովոր բան է տեղի ունենալու, քանի որ Ներոնին, բացի Տիգելլինոսից և Վատինիոսից, ընկերակցում էր ահագին կազմաւածքի ու ահագին ուժի տէր Կասսիոս կենտուրիոնը, որին Կեսարը իր հետն էր առնում միայն այն ժամանակ, երբ իր կողքին կամենում էր պաշտպան ունենալ, օրինակի համար՝ երբ ցանկանում էր Սուբուոսայում գիշերային արշաւանքներ կատարել, որոնց ժամանակ զարճանում էր «sagatio»-ով: Այս զբօսանքը նրա մէջ էր կայանում, որ զինւորական թիկնոցով վեր էին նետում ճանապարհին պատահած կանանց: Նոյնպէս նկատեցին, որ

ամփիթատարոնումն էլ ձեռք էին առնւած զգուշութեան մի քանի միջոցներ: Պրիտորիանական պահապանների թիւը շատացրած էր, իսկ հրամանատարութիւնը յանձնւած էր ոչ թէ կենտուրիոնին, այլ Սուրբիոս Ֆլուիոս տրիբունին, որ յայտնի էր մինչև այդ օրը իր կոյր սիրով դէպի ներսնը: Այն ժամանակ ամենքը հասկացան, որ Կեսարը յամենայն դէպս կ'ամենւում է իրան ապահովեցնել Վինիկիոսի յուսահատութեան բռնկումից, և հետաքրքրութիւնն աւելի ևս սաստկացաւ:

Բոլորի հայեացքները լարւած ուշադրութեամբ ուղղւեցին այն կողմը, որտեղ նստած էր դժբախտ նշանածը: Իսկ սա, սաստիկ գունատւած, քրտնքի կաթիլները ճակատին, անհաւաստի էր նոյնպէս, որպէս և ուրիշ հանդիսականները, բայց նաև խռոված մինչև իր հոգու խորքերը: Պետրոնիոսը, ինքն էլ լաւ չըզիտենալով, ինչ է տեղի ունենալու՝ ոչինչ չասաւ նրան, այլ Ներւայի մօտից վերադառնալով՝ միայն հարցրեց նրան, արդեօք ամեն բանի պատրաստ է և ապա՝ արդեօք գնալու է ներկայացմանը: Վինիկիոսն երկու հարցերին ևս պատասխանեց. «Այո», բայց միևնոյն ժամանակ սարսուռ անցաւ նրա մարմնով, որովհետև հասկացաւ, որ Պետրոնիոսն առանց պատճառի չէ հարցնում: Ինքն արդէն յայտնի ժամանակից ի վեր կարծես միայն կէս կեանքով էր ապրում. ինքը խորասուզւել էր մահի մէջ և համաձայնւել էր, որ Լիդիան մեռնէ, որովհետև մահը իրանց երկուսի համար միաժամանակ և՛ ազատութիւն էր և՛ հարսանիք. բայց այժմ հասկացաւ, որ այլ բան է հեռւից մտածել վերջին բոպէի մասին, և այլ բան է գնալ նայելու այն էակի չարչարանքներին, որ կեանքի ամենաթանկագին էակն է: Բոլոր առաջ զգացած ցաւերը վերանորոգւեցին նրա մէջ: Հանդարտւած յուսահատութիւնը նորից

սկսեց գոչել նրա հոգու մէջ. նրան ընդգրկեց նախկին ցանկութիւնը Լիգիային ինչ գնով որ լինի ազատելու: Առաւօտւանից նա կամենում էր մտնել կունիկուլոնները, որպէս զի համոզւի, արդեօք Լիգիան այնտեղ է գտնուում. բայց պրետորիանական պահապանները հըսկում էին բոլոր մուտքերին, և պատէրներն այնպէս խիստ էին, որ մինչև անգամ ծանօթ զինւորների սըրտերը չըմեղմացան ոչ աղաչանքներից, ոչ ոսկուց: Վիսիկիոսին թւում էր, թէ անհաւաստիութիւնն իրան կը սպանէ առաջ քան կըտեսնէ ներկայացումը: Այնտեղ, սրտի մի խորքում դեռ ծփում յոյսը, թէ գուցէ Լիգիան ամփիթատրոնում չէ և թէ ամբողջ իր երկիւղը պուրէ: Երբեմն նա ամբողջ ուժով բռնում էր այդ յոյսի ծայրից: Ասում էր ինքն իրան, որ Քրիստոս կարող էր թոյլ տալ նրան բանտը ձգել, բայց չէ կարող թոյլ տալ որ չարչարեն նրան կրկէսում: Առաջ նա արդէն ամեն բանի մէջ հաշտւել էր նրա կամքի հետ. իսկ այժմ, երբ կունիկուլոնների դռներից քշւելով, վերադարձաւ ամփիթատրոն և նստեց իր տեղը. երբ իր վրա նետւած հետաքրքիր հայեացքներից հասկացաւ, որ ամենասարսափելի ենթադրութիւնները կարող են ճշդւել, նա սկսեց հոգու մէջ պաղատել Քրիստոսի համարեա սպառնալիքի հասնող ջերմեռանդութեամբ: «Դու կարո՞ղ ես», կրկնում էր նա, ջղաձգութեամբ ձեռները սեղմելով. «Դու կարո՞ղ ես»: Դրանից առաջ նա չէր կարծում, որ այդ ըսպէն եթէ իրականութիւն դառնայ, այսպէս սարսափելի կըլինի: Այժմ, իրան հաշիւ չըտաւով այն բանից, ինչ որ իր մէջ կատարւում էր, նա սակայն զգում էր, որ եթէ տեսնէ Լիգիայի չարչարանքը՝ իր սէրն ատելութեան կըփոխւի, իսկ իր հաւատը յուսահատութեան: Եւ միևնոյն ժամանակ զարհուրում էր այս զգացմունքից. նա վախենում էր վիրաւորել Քրիստո-

սին, որից աղերսում էր գթութիւն ու հրաշք: Արդէն
 Լիզիայի վեհաքը չէր խնդրում. ուղում էր միայն, որ
 մեռնէ առաջ քան նրան դուրս կըրերին արևնա, և
 կսկծի անյատաղ անդունդից կրկնում էր հոգու մէջ.
 «Գոնէ այդ մի մերժի ինձ, իսկ ես Գեղ կըսիրեմ աւելի՛,
 քան սիրում էի Գեղ մինչև այսօր»: Վերջը նրա
 մտքերն անդուստ դառան՝ ինչպէս փոթորկից բարձրացած
 ալիքները: Նրա մէջ վրէժխնդրութեան ու արիւն-
 հեղութեան փափագ էր ծնւում: Խեղացնոր ցանկութիւն
 էր տիրում նրան՝ Ներոնի վրա յարձակելու և
 բոլոր հանդիսականների աչքի առջև նրան խեղդելու,
 և միևնոյն ժամանակ զգում էր, որ այս ցանկութեամբ
 նորից վիրաւորում է Քրիստոսին և Նրա պատուէրներն
 է խախտում: Նրբեմն նրա գլխում փայլատակում էր
 յոյսը, թէ հզօր ու ողորմած ձեռքը դեռ ևս կըհեռացնէ
 այն ամենը, ինչից իր հոգին սարսուում էր, բայց այդ
 փայլատակումներն իսկոյն մարում էին, կարծես չա-
 փաղանց վշտից, որ Նա, ով որ կարող է մէկ խօսքով
 հիմնայատաղ անել այս կրկէսը ու փրկել Լիզիային,
 այնուամենայնիւ թողել է նրան, թէև Լիզիան ապաւի-
 նել է նրան իր մաքուր սրտի բոլոր ուժերով: Եւ ապա
 մտածում էր, որ ահա նա պառկած է այնտեղ մութ
 կունիկուլոնում, թոյլ, անդէն, թողնւած, գաղանացած
 պահապանների շնորհին յանձնւած, գուցէ վերջին շունչը
 բերանում, իսկ ինքը պէտք է անճար սպասէ նրան
 այս սարսափելի ամփիթատրոնում, չըդիտենալով, ինչ
 չարչարանք է նրա համար հնարւած և ինչ կըտեսնէ
 մի բոլորից: Վերջապէս, իբրև մի մարդ, որ անդունդ
 ընկնելիս բռնում է ամենից, ինչ որ նրա ափին բռն-
 ւում է, նոյնպէս նա ևս երկու ձեռներով այն մտքից
 բռնեց, թէ միայն հաւատով կարող է նրան փրկել: Զէ՞
 որ միայն այդ միջոցն էր մնում, չէ՞ որ Պետրոսն ասում

էր, որ հաւատով կարելի է գետինը շարժել հիմունքից:

Եւ նա ուժերը հաւաքեց, զսպեց իր մէջ կասկածը, ամբողջ իր էութիւնը պարսկակեց մի խօսքի մէջ, — «հաւատում եմ», և սպասում էր հրաշքի:

Բայց ինչպէս չափազանց ձգւած լարը պէտք է կտրւի, այնպէս և նրան ուժասպառ արաւ այս ջանքը: Դիակային գունատութիւնը ծածկեց նրա երեսը, և մարմինը սկսեց անզգայանալ: Այն ժամանակ նա մտածեց, որ իր աղաչանքը լսելի է եղել, որովհետեւ ահա մեռնում է. թւաց նրան, որ Լիզիան անտարակոյս սլիտք է որ նոյնպէս մեռած լինի և որ Քրիստոս այս եղանակով առնում է նրանց Իր մօտ: Արեւնան, անթիւ հանդիսականների սպիտակ տոգաները, հազարաւոր լապտերների ու ջահերի լոյսը — բոլորը միասին անհետացան նրա աչքերից:

Բայց այս տկարութիւնն երկար չըտևեց: Մի քանի րոպէից նա արթնացաւ կամ աւելի ճիշդ՝ նրան արթնացրեց անհամբեր ժողովրդի ոտների տրոփիւնը:

— Հիւանդ ես, — ասաւ նրան ~~Պետրոս~~ ^{Պետրոսի} ոտը, — հրամայիր որ քեզ տուն տանեն:

Եւ ուշադրութիւն չըդարձնելով նրա վրա, թէ ինչ կասէ Կեսարը, վեր կացաւ, Վինիկիոսին թևի տակից բռնելու և նրա հետ միասին դուրս գնալու համար: Նրա սիրտը կարեկցութեամբ լցւեց և բացի դրանից՝ նրան չափազանց գրգռում էր այն, որ Կեսարը զմրուխտի միջով դիտում էր Վինիկիոսին, բաւականութեամբ ուսումնասիրելով նրա վիշտը, գուցէ նրա համար, որ յետոյ այդ նկարագրէ զգածւած ոտանաւորներով և ձեռք բերէ ունկնդիրների ծափահարութիւնները:

Վինիկիոսը գլուխը բացասական կերպով շարժեց: Կարող էր մեռնել այս ամփիթատրոնում, բայց այստե-

ղից դուրս գնալ չէր կարող: Վերջապէս, ներկայացումը կարող էր ամեն ընդհանրապէս սկսել:

Արդարեւ, հէնց այդ ընդհանրապէս կարմիր թաշկինակը թափահարեց, և այս նշանի վրա ճշուռաց կայսերական պողոտանի դիմացի դուռը և նրա սեբերանից սլայծառ լուսաւորւած արեւնան դուրս եկաւ Ուրսուրը:

Հսկան արեւնայի լոյսից կուրացած՝ պշաղնում էր աչքերը. յետոյ առաջ եկաւ մէջտեղ և նայում էր շուրջը, կարծես կամենալով տեսնել, թէ ինչ է իրան հանդիպելու: Բոլոր աւգուստիաններին և հանդիսականներին մեծ մաւին յայտնի էր, որ դա այն մարդն է, որ խեղդեց Կրոտոնին. այս պատճառով նրա տեսքից բոլոր նստաբանների վրա շշուկ տարածւեց: Հոռմում պակաս չէին այնպիսի գլադիատորներ, որոնք սովորական մարդկանցից շատ աւելի ահագին էին, բայց մի այսպիսին դեռ տեսած չէին քւիրիտների աչքերը: Պողոնում Կեսարի ետևից կանգնած Կասսիոսը այդ լիզի առջև կարճահասակ մարդ էր երևում: Սինատորները, վեստալուհիք, Կեսարը, աւգուստիանները և ժողովուրդը վարպետներին ու սիրահարներին յատուկ հիացմունքով նայում էին նրա հզօր, կոճղերի պէս հաստ ոտներին, երկու միացած վահաններ յիշեցնող կրծքին և հերակլեան բազուկներին: Շշուկը ամեն ընդհանրապէս սաստկանում էր: Այդ ամբողջի համար ուղղակի չէր կարող աւելի մեծ զարճութիւն գոյութիւն ունենալ՝ քան այդպիսի մկանունքներ տեսնելը խաղի, մարդութեան կամ կռիւի մէջ: Շշուկը փոխւում էր աղաղակների և տենդային հարցմունքների, թէ սրտեղ է սպրում այն աղգութիւնը, որ այդպիսի հսկաներ է ծնում. իսկ նա կանգնած էր ամփիթատրոնի մէջտեղ, մերկ, աւելի քարէ կոլոսի, քան մարդու նման, կենդրոնացած և մի-

ենոյն ժամանակ տխուր բարբարոսական դէմքով, և տեսնելով դատարկ արեւան՝ զարմացած նայում էր իր մանկական կապոյտ աչքերով մէկ հանդիսականներին, մէկ Կեսարին, մէկ կոնսիկուլոններին վանդակներին, որտեղից սպասում էր դահիճներին:

Այն րոպէին, երբ դուրս էր գալիս արեւուսն, նրա պարզամիտ սրտում վերջին անգամ ծփաց այն յոյսը, թէ դուցէ իրան խաչ է սպասում. բայց երբ ոչ խաչը տեսաւ, ոչ էլ պատրաստի փոսը, մտածեց, որ արժանի չէ այսպիսի շնորհի և որ պէտք է ուրիշ մահով մեռնէ, և հաւանական է՝ զաղանների ժանիքներից: Անդէն էր և վճռեց մեռնել, ինչպէս վայել է «Գառան» հետևողին, հանգիստ և խոնարհութեամբ: Մինչ այդ՝ նա կամենում էր այլևս աղօթել Փրկչին, և չողելով արեւնայի վրա՝ ձեռները ծալեց և աչքերը ուղղեց աստղերին, որոնք պսպղում էին կրկէսի գլխի բացաւծքի միջով:

Ամբոխը չըհաւանեց այս դիրքը: Արդէն բաւականին քրիստոնեաներ էր տեսել, որոնք մեռնում էին ոչխարների պէս: Հասկացան որ եթէ հսկան չուզենայ պաշտպանւել, տեսարանը կանհամանայ: Այս և այնտեղ լցւեցին սուլոցներ: Մի քանիսը սկսեցին գոչել, որ բերեն մաստիգոֆորներին, որոնց նպատակն էր մտրակել՝ կուռել չըցանկացող մարտիկներին: Մի լուպէից սակայն ամեն ինչ լռեց.— ոչ ոք չըգիտէր, թէ ի՞նչ է սպասում հսկային և արդեօք չի՞ կամենայ կըռւել, երբ երես առ երես հանդիպէ մահին:

Երկար չէին սպասելու: Յանկարծ լսւեց պղնձէ շեփորների սուր ձայնը, և այս նշանի վրա բացւեց կայսերական սլոգիոնի դիմացի վանդակը, և արեւնայի վրա բեստիարները աղաղակներով դուրս քշեցին մի ահապին դերմարդկային ցուլ՝ կանացի մերկ մարմինը գլխին կապած:

—Լիզիւմ, Լիզիւմ,—աղաղակեց Վինիկիոսը:

Յետոյ ձեռներով բռնեց քունքերի մօտի մազերը, կծկեց, ինչպէս մի մարդ, որ իր մէջ նիզակի ծայրը զգաց, և խռպոտ, ոչ մարդկային ձայնով սկսեց կըրկնել:

—Հաւատո՞ւմ եմ, հաւատո՞ւմ եմ... Դրիստոս... հրաշքդ:

Եւ մինչև անգամ չըզգաց, ինչպէս այդ րոպէին Պետրոնիոսը ծածկեց նրա գլուխը տոգայով: Թւում էր նրան, թէ այդ մահն է կամ ցաւը իր աչքերը փակում: Չէր նայում, չէր տեսնում: Նրան պաշարեց մի սարսափելի դատարկութեան զգացմունք: Գլխում ոչ մի միտք չըմնաց, միայն շրթունքները կարծես խելագարւած կրկնում էին:

—Հաւատո՞ւմ եմ, հաւատո՞ւմ եմ, հաւատո՞ւմ եմ...

Իսկ ամփիթատրոնը լուռ էր: Աւզուստիանները մէկ մարդու պէս ոտքի կանգնեցին, քանի որ արենայի վրա մի արտասովոր քան կատարւեց: Ահա խոնարհ ու մեռնելու պատրաստ լիզը, տեսնելով իր արքայադստրին վայրենի գազանի եղջիւրների վրա՝ վեր թռաւ, կարծես կենդանի կրակով խանձւած, և մէջքը ոլորելով՝ սկսեց կողք կողք վազել կատաղած գազանի դէմ:

Բոլոր կուրծքերից դուրս թռաւ զարմանքի կարճ բացազանչութիւն, որից յետոյ խուլ լուսթիւն տիրեց: Լիզը այդ միջոցին մի ակնթարթում հասաւ կատաղած եղին և բռնեց նրան եղջիւրներից:

—Տես,—գոչեց Պետրոնիոսը, ետ ձգելով տոգան Վինիկիոսի գլխից:

Երիտասարդը ոտքի կանգնեց, բարձրացրեց քաթանի պէս սպիտակ իր դէմքը և սկսեց տալակէ, անդիտակցական աչքերով նայել արենային:

Լիզը եղջիւրներից բռնած ունէր վայրենի գաղա-

նին: Նրա ոտները մինչև կոճերից վեր թաղւել էին ա-
 ւաղի մէջ, ողնաշարը ոլորւել էր լարւած աղեղի պէս,
 գլուխը ծածկւել էր ուսերի մէջ, բաղուկներն մկա-
 նունքները այնպէս էին ուռել, որ կաշին քիչ էր մնում
 տրաքւէր նրանց ճնշումից. բայց այնուամենայնիւ նա
 տեղնուտեղը մեխել էր եզին: Թէ մարդը և թէ վաղա-
 նը մնում էին այսպէս անշարժ, այնպէս որ հանդիսա-
 կաններին թւում էր, թէ մի պատկեր են տեսնում, որ
 Հերակլէսի կամ Թեսէոսի սխրագործութիւններն է ներ-
 կայացնում, կամ քարից քանդակած մի խումբ: Բայց
 այս առերես հանգստութեան մէջ երևում էր երկու ի-
 րար հետ մրցող ուժերի սարսափելի լարում: Տուլը
 ոտներով, ինչպէս և մարդը՝ թաղւել էր աւաղի մէջ.
 նրա մուգ, բրդոտ մարմինը կծկւել էր այնպէս, որ
 նման էր մի ահագին գնդի: Առաջինը ռվ ուժասպառ
 կլլինի, առաջինը ռվ կլնկնի,—ահա այն հարցը, որ
 կռիւների սիրահար այս հանդիսականների համար այդ
 րոպէին աւելի մեծ նշանակութիւն ունէր, քան իրանց
 սեփական վիճակը, քան ամբողջ Հռոմը և նրա տիեզե-
 րական իշխանութիւնը: Այդ լիզը այժմ նրանց համար
 մի կիսաստւած էր՝ պաշտամունքի ու արձանների ար-
 ժանի: Ինքը Կեսարը նոյնպէս ոտքի կանգնեց: Նա և
 Տիգելլինոսը, լսելով այդ մարդու ուժի մասին՝ դիտ-
 մամբ սարքել էին այդ ներկայացումը և ծաղրելով ա-
 սում էին միմեանց. «Թող այդ Կրոտոնասպանը յաղթէ
 մեր ընտրած ցուլին», իսկ այժմ դարմանքով նայում
 էին իրանց առաջ եղած տեսարանին, կարծես չըհաւա-
 տալով, որ այդ կարող է իրականութիւն լինել: Ամփի-
 թատրոնում կարելի էր այնպիսի մարդիկ տեսնել, ո-
 րոնք ձեռնաչր տարածելով՝ այս զրութեան մէջ մնացել
 էին: Ուրիշների ճակատը թրջւել էր քրտնքից, կարծես
 իրանք կուելիս լինէին դադանի դէմ: Կրկէսում լսելի

էր միայն լապտերներէ ըոցի սօսափիւնը և ջահերից վայր ընկնող ածուխներէ ձայնը: Ջայները սառան հանդիսականների շրթունքներին, իսկ սրտերը դրա փոխարէն այնպէս էին բաբախում կուրծքերի մէջ՝ կարծես ուզում էին նրանց ճայթեցնել: Բոլորին թւում էր, թէ կռիւը դարեր է տևում:

Իսկ մարդն ու գազանը շարունակ կանգնած էին, մի տեղ մեխածի պէս:

Յանկարծ խուլ, հառաչանքի նմանող մռնչիւն լսեց արենայից, որից յետոյ բոլոր կուրծքերից բացազանչութիւն դուրս թռաւ, և նորից տիրեց լուսթիւն: Մարդիկ կարծում էին թէ երազ է. — ահա եզի ահագին գլուխը սկսեց ոլորւել բարբարոսի երկաթէ ձեռների մէջ:

Լիզի գէմքը, պարանոցն ու բազուկները կարմրեցին ծիրանիի պէս, ողնաշարը աւելի ևս ծուեց: Երևում էր, որ հաւաքում է իր գերմարդկային ուժի մնացորդը, բայց որ արդէն երկար չէ բաւականանալու այդ:

Յուլի աւելի ու աւելի խուլ, խռպոտ և աւելի ու աւելի ցաւազար մռնչիւնը խառնւում էր հսկայի կրծքի սուլող շնչառութեան հետ: Գազանի գլուխը աւելի ոլորւեց, իսկ բերանից դուրս կախւեց երկար փրփրոտ լեզուն:

Մի րոպէ ևս՝ և աւելի մօտիկ նստած հանդիսականների ականջին հասաւ կարծես կոտորուող ոսկորների ձայնը, և ապա անասունը դետին տապալւեց վիզը կոտրւած:

Այն ժամանակ հսկան մի ակնթարթում պարանոցները քակեց նրա եղջիւրներից և թևերի վրա առնելով աղջկան՝ սկսեց արագ արագ շունչ քաշել:

Նրա գէմքը գունատուել էր, մազերը կպել էին քրտնքից, ուսելն ու բազուկները թւում էին ջրով

Թրջւած: Մի բոպէ կանգնած էր կարծես կիսով չափ ուշաթափւած, բայց յետոյ բարձրացրեց աչքերը և սկսեց նայել հանդիսականներին:

Իսկ ամփիթատրոնը խելքը կորցրեց:

Շինութեան պատերը սկսեցին զդրդալ մի քանի տասնեակ հաղարների աղաղակներից: Ներկայացումների սկսելու օրից տեսնւած չէր այսպիսի հիացմունք: Վերևի շարքերում նստածները տեղերը թողին և սկսեցին ցած իջնել, խռնւելով միջանցքներում, որպէս զի աւելի մօտից տեսնեն ամենի լիզին: Ամեն կողմից թնդացին շնորհման մոլեգին, յամառ ձայներ, որոնք շուտով մի ընդհանուր աղաղակի փոխւեցին: Այդ հսկան այժմ մարմնական ուժի սիրահար այդ ժողովրդի համար թանկագին էակն ու Հոռմի առաջին անձնաւորութիւնը դառաւ:

Իսկ նա հասկացաւ, որ ժողովուրդը պահանջում է, որ իրան կեանք ու ազատութիւն պարգևւի, բայց ակներև էր որ նա միայն իր մասին չէր մտածում: Մի բոպէ նա իր շուրջն էր նայում. յետոյ մօտեցաւ կայսերական պողիոնին և օրօրելով աղջկայ մարմինը իր տարածւած բազուկների վրա՝ աչքերը բարձրացրեց աղերսական հայեացքով, կարծես ուզում էր ասել.

—Սրան գթացէք, սրան ազատեցէք. սրա համար ես այդ արի:

Հանդիսականները շատ լաւ հասկացան, ինչ էր ուզում: Տեսնելով ուշաթափւած աղջկան, որ լիզի ահագին մարմնի նկատմամբ փոքրիկ մանուկ էր երևում՝ յուզմունքը տիրեց ամբոխին, ասպետներին, սենատորներին: Նրա փոքրիկ և ալաբաստրի պէս սպիտակ մարմինը, նրա ուշաթափութիւնը, այն սարսափելի վտանգը, որից ազատեց նրան այդ հսկան, և վերջապէս նրա զեղեցկութիւնը և լիզի սէրը—սրտերը շար-

ժեցին: Մի քանիսը կարծում էին, թէ հայրն է գլխու-
թիւն պաղատում իր աղջկայ համար: Կարեկցութիւնը
բռնկաց յանկարծ բոցի պէս: Հերիք էր արդէն արեւնը,
հերիք էր մահը, հերիք էին չարչարանքները: Արտա-
սուքներից խեղդւող ձայները սկսեցին շնորհում պա-
հանջել երկուսի համար:

Ուրսուսն այդ միջոցին շրջում էր արենայի շուր-
ջը և շարունակ օրօրելով իր բազուկների վրա աղջկան՝
շարժածքներով և աչքերով կեանք էր պաղատում նրա
համար: Իսկ Վինիկիոսը յանկարծ վեր թռաւ տեղից,
ցատկեց արենան առաջին շարքից բաժանող շրջապա-
տի վրայից և Լիզիայի մօտ վազելով՝ ծածկեց նրա
մերկ մարմինը տոգայով:

Յետոյ նա պատուեց տոգան իր կրծքի վրա, բաց
արեց սալները, որոնք մնացել էին հայկական պատե-
րադմի մէջ ստացած վէրքերից, և ձեռքը պարզեց դէպի
ժողովուրդը:

Այն ժամանակ ամբոխի յափշտակութիւնն ամփի-
թաւորոնում տեսնւած ամեն չափն անցաւ: Խուժանը
սկսեց արօփել ու զղրդալ: Շնորհում պահանջող ձայ-
ները ուղղակի սպառնալից դառան: Ժողովուրդը ար-
դէն ոչ միայն ատլետի կողմն էր կանգնում, այլ և
պաշտպան էր դուրս գալիս օղիորդի, զինւորականի և
նրանց սիրոյ: Հազարաւոր հանդիտականներ դարձան
Կեսարի կողմը՝ բարկութեան կայծերը աչքերում և
սեղմւած բռունցքներով: Իսկ նա այնուամենայնիւ ու-
շացնում էր և տատանւում: Ուղիղ է, Վինիկիոսին չէր
ստում և Լիզիայի մահը նրան ոչ մի օգուտ բերելու
չէր, բայց կրգերադասէր աղջկայ մարմինը ցուլի կղ-
ջիւրներով պատառոտւած կամ գազանների ժանիքնե-
րով զզւեղւած տեսնել: Ինչպէս նրա դաժանութիւնը,
նոյնպէս և նրա այլասեւում երեւակայութիւնն ու այ-

լատեուած ցանկութիւնները մի տեսակ զլարճութիւն էին գտնուած այդպիսի տեսարաններից: Իսկ ահա ժողովուրդը կամենում էր զրկել նրան այդ զլարճութիւնից: Այս մտքից բարկութիւնն երևաց նրա պարարտացած դէմքին: Անձնասիրութիւնը նոյնպէս թուլ չէր տալիս հնազանդել ամբոխի կամքին, բայց միևնոյն ժամանակ չէր համարձակուում, իր բնածին երկչոտութեան շնորհիւ, հակառակել նրան:

Ուստի նա սկսեց շուրջը նայել, արդեօք գոնէ աւգուստիանների մէջ չի՞ տեսնի ներքե ուղղած մատներ, ի նշան մահի: Բայց Պետրոնիոսը ձեռքը վեր բարձրացրած ունէր և գրեթէ կուլի հրաւիրող հայեացքով նայում էր նրա երեսին: Մնահաւատ, բայց և յափըշտակութիւնների հակառակ վեատինոսը, որ վախնում էր ոգիներից, բայց չէր վախնում մարդկանցից, տալիս էր շնորհման նշան: Նոյնը անում էր սենատոր Սկէվինոսը, նոյնը Ներուան, նոյնը Տուլլիոս Սենեկիոնը, նոյնը հռչակաւոր ծերունի զօրավար Ոստորիոս Սկապուլան, նոյնը Անտիստիոսը, նոյնը Պիսոնը, և՛ Վետոսը, և՛ Կրիսպինոսը, և՛ Մինուկիոս Թերմոսը, և՛ Պոնտիոս Տելեսինոսը, և՛ ամենանշանաւոր, ժողովրդից յարգւած Թրասէան: Այս տեսնելով՝ Կեսարը աչքից հեռացրեց զմրուխտը արհամարհանքի ու վիրաւորանքի արտայայտութեամբ, իսկ այդ միջոցին Տիգելլինոսը, որի հոգսն այն էր, որ Պետրոնիոսի հակառակն առնէ, կռտցաւ և ասաւ.

— Մի գիշանիր, աստուածային. պրետորիանները մեր կողմն են:

Այն ժամանակ Ներոնը դարձաւ այն կողմը, որ տեղ պրետորիանների հրամանատարութիւնը վարում էր խիստ և իրան ամբողջ հոգով նւիրւած Սուբրիոս Ֆլաւիոսը, և տեսաւ անլուր մի բան: Ծերունի տրի-

բունի դէմքը ահռելի էր, բայց արտասուքներով թրջւած, իսկ ձեռքը վերեւ էր պարզւած ի նշան շնորհման:

Մինչ այդ՝ ամբոխին սկսեց կատաղութիւն ատրել: Փոշի էր բարձրացել տրոփող ստների տակից և ծածկել ամբողջ ամփիթատրոնը: Աղաղակներն միջից լուռում էին ձայներ. «Ահնօբանր, մարդասպան, հրդեհածի՛ք»:

Ներոնը վախեցաւ: Ժողովուրդը ամենակալ տէր էր կրկէսում: Նախորդ կայսրները և մանաւանդ Կալիգուլան թոյլ էին տալիս իրանց երբեմն զնալ նրա կամքի հակառակ, և այդ առհասարակ միշտ խռովութիւններ էր առաջացնում, որոնք շատ անգամ արիւնհեղութեան էին հասնում: Բայց Ներոնն առանձին պայմանների մէջ էր: Նախ, իբրեւ կամեղիանտ և երգիչ՝ պէտք ունէր ժողովրդական սիրոյ, ապա՝ կամենում էր նրան իր կողմը ունենալ ծերակոյտի ու պատրիկների դէմ, և վերջապէս՝ Հռոմի հրդեհից յետոյ ամեն միջոցներով աշխատում էր նրա սէրը գրաւել և նրա բարկութիւնը դարձնել քրիստոնեաների դէմ: Հասկացաւ վերջապէս որ աւելի երկար ընդդիմադրելը՝ ուղղակի անվտանգ չէր: Կրկէսում սկսած խռովութիւնը կարող էր ամբողջ քաղաքը ընդգրկել և ունենալ անակնկալ հետեւանքներ:

Ուստի մէկ անգամ ևս նայեց Սուբրիոս Ֆլաւիոսին, սենատորի ազգական Սկէվինոս կենտուրիոնին, զինուորականներին, և ամեն տեղ կիտւած յօնքեր, յուլւած դէմքեր և իրան յառած աչքեր տեսնելով՝ շնորհման նշանը տուաւ:

Այն ժամանակ ծափահարութիւնները դղրդացին վերեւից մինչև ներքև: Ժողովուրդը հաւաստի էր դատապարտւածների կեանքին, որովհետև այդ բոլորից

նրանք իր հովանաւորութեան ներքոյ էին մտնում, և նոյն իսկ Կեսարը չէր համարձակւի այլ ևս հալածել նրանց իր վրէժինդրութեամբ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Դ

Չորս բիթանիացիք զգոյշ տանում էին Լիգիային դէպի Պետրոնիոսի տունը, իսկ Վինիկիոսն և Ուրսուսը գնում էին նրա կողքին, շտապելով որչափ կարելի է շուտով յանձնել նրան յոյն բժշկի խնամքին: Նրանք գնում էին լուռ, որովհետև այդ օրւայ դէպքերից յետոյ նրանց լեզուները պապանձւել էին: Վինիկիոսի գիտակցութիւնը դեռ կիսով չափ վրան չէր: Նա կըրկնում էր ինքն իրան, թէ Լիգիան փրկւած է, թէ նրան այլ ևս չէ սպառնում ոչ բանտը, ոչ մահը կրկնւում, թէ իրանց դժբախտութիւնները մի անգամ ընդ միշտ վերջացել են և թէ նրան իր տունն է տանում, որպէս զի այլևս չըբաժանւի նրանից: Եւ թւում էր նրան, թէ այդ աւելի շուտ ինչ-որ նոր կեանքի սկիզբ է՝ քան իրականութիւն: Ժամանակ սու ժամանակ նա կռանում էր բաց դեսպակի վրա այն սիրւած դէմքը տեսնելու համար, որ լուսնեակի լոյսով քնած էր երևում, և կըրկնում էր մտքում. «Նա է, նա է. Գրիստոս փրկեց նւրան»: Յիշեց նոյնպէս, որ սպոլիարիոնում, ուր Ուրսուսի հետ միասին նա տարել էր Լիգիային, երևաց մի անծանօթ բժիշկ և հաւատացրեց իրան, թէ Լիգիան կենդանի է և կապրի: Այս մտքից ուրախութիւնը ճայթեցնում էր նրա կուրծքը, այնպէս որ երբեմն նա թուլանում էր և յենւում էր Ուրսուսի ձեռքին, չըկա-

լողանալով սեփական ուժերով գնալ: Իսկ Ուրսուլը նայում էր աստղադարձ երկնքին և աղօթում էր:

Նրանք արագ առաջանում էին փողոցներով, որոնց երկու կողմերում նոր կառուցված սպիտակ տները սաստիկ փայլում էին լուսնի փայլով: Քաղաքը դատարկ էր: Տեղ տեղ միայն, բաղեղի պսակները գլխներին, խումբ-խումբ մարդիկ երգում էին և սլարում պորտիկներին առջև սրնգի ձայներով, օգուտ քաղելով հրաշալի գիշերից և տօներից, որոնք տևում էին խաղերի սկզբից: Միայն երբ արդեն հեռու չէին տնից՝ Ուրսուլը դադարեց աղօթելուց և սկսեց կամացուկ ասել, կարծես վախենում էր արթնացնել Լիզիային:

—Տէր, Փրկիչն էր որ ազատեց սրան մահից: Երբ տեսայ սրան ցուլի եղջիւրներին, հոգուս մէջ ձայն լսեցի. «Պաշտպանիր դրան», և այդ անկասկած Գառան ձայնն էր: Բանտը մաշել էր իմ ուժերը, բայց Նա մի բոլորէ վերադարձրեց ինձ այդ և Նա ներշնչեց այն քարասիրտ ժողովրդին, որ պաշտպան հանդիսանայ սրան: Օրհնւած լինի Նրա կամքը:

Իսկ Վինիկիոսը պատասխանեց.

—Փառաւորւած լինի Նրա անունը:

Բայց չէր կարող աւելի խօսել, որովհետև յանկարծ զգաց, որ անդուստ հիկեկանք է հաւաքւում իր կրծքում: Անդիմադրելի ցանկութիւն տիրեց նրան՝ գետին ընկնելու և Փրկչին շնորհակալութիւն յայտնելու հրաշքի և ողորմածութեան համար:

Բայց այդ միջոցին նրանք տուն հասան. դիտմամբ առաջ ուղարկւած ստրուկից իմանալով եղելութիւնը՝ ծառաները խուռն դուրս էին թափւել նրանց դիմաւորելու. Պօղոս Տարսոնացին դեռ Անտիոնում դարձրած էր այս մարդկանց մեծ մասը: Վինիկիոսի ղժբախտութիւնները նրանց շատ լաւ յայտնի էին, և

այս պատճառով նրանց ուրախութիւնը սասախիկ մեծ էր, երբ տեսան Ներոնի չարութիւնից ազատուած այդ զոհերին, և աւելի մեծացաւ՝ երբ թէոկլէս բժիշկը, զննելով Լիգիային, հաղորդեց, որ ոչ մի անարգանք չէ կրել և որ բանտային հարինքից առաջացած թուլութեան անցնելուց յետոյ բոլորովին կառողջանայ:

Ուշքը վերադարձաւ Լիգիային նոյն այդ գիշերը: Զարթնելով փառաւոր կուրիկուլոնում, որ լուսաւորուած էր կորնթական լապտերներով, աղաւնիճի անուշահոտութիւնների մէջ՝ չէր հասկանում ո՛ւր է և ի՞նչ է իրան լինում: Նրա յիշողութեան մէջ միայն այն բոլորէն էր ֆնացել, երբ իրան կապում էին շղթայակապ եղի եղջիւրներից. իսկ այժմ, տեսնելով իր վրա կուսացած Վինիկիոսի դէմքը, որ լուսաւորուած էր մեղմ գունաւոր լոյսով, կարծես թէ երևի արդէն գետնի վրա չեն: Մտքերը դեռ խառնւում էին նրա թոյլ գլխի մէջ. նրան բնական բան երևաց, որ կանգ են առել մի տեղ երկնքի ճանապարհին իր տանջւած ու թոյլ լինելու պատճառով: Սակայն ոչ մի ցաւ չըզգալով՝ նա ժպտաց Վինիկիոսին և կամենում էր նրան հարցնել թէ ուր են, բայց նրա շրթունքներից միայն կամացուկ շշուկ դուրս թռաւ, որի մէջ Վինիկիոսը հազիւ կարողացաւ իր անունը ըմբռնել:

Վինիկիոսը չոգեց նրա մօտ և ձեռքը թեթևակի դնելով նրա ճակատին՝ ասաւ.

—Քրիստոս քեզ փրկեց և վերադարձրեց ինձ:

Նրա շրթունքները նորից անհասկանալի շշուկ արձակեցին, սակայն մի բոլորից նրա թերթերունքները փակեցին, կուրծքը թեթև յոգւոց հանեց, և նա խոր քուն մտաւ, որին սպասում էր թէոկլէս բժիշկը և որից յետոյ, ըստ նրա գուշակութեան, նա պիտի սկսէր առողջանալ:

Իսկ Վինիկիոսը նրա կողքին մնաց ծնկաչոգ և աղօթքի մէջ խորասուզւած: Նրա հոգին հալւում էր այնպիսի անսահման սիրուց, որ նա բոլորովին ուշադրոյս էր եղել: Թէովկէսը քանիցս անգամ մտաւ կուրիկուլոն, քանիցս անգամ ետ քաշւած վարագոյրի ետեւից երևաց Նենիկէի ոսկեհեր գլուխը, վերջապէս պարտէզներում բազմացրած կռուները սկսեցին կանչել, օրւայ սկիզբը ազդարարելով, իսկ նա դեռ ևս գրկում էր իր հոգու մէջ Քրիստոսի ոտները, չըտեսներով և չը լսելով՝ ինչ է իր շուրջը կատարւում,—սիրտը մի գոհացողական դոհաբերութեան բոցի փոխւած, յամիշտակւած, դեռ կենդանի՝ կիսով չափ երկինքը տեղափոխւած:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ն

Պետրոնիոսը, Լիգիայի ազատւելուց յետոյ, չըկամենալով գրգռել Կեսարին՝ գնաց նրա ետեւից միւս սուգոտտիանների հետ միասին Պալատիոն: Նա կամենում էր լսել, ինչի՞ մասին են այնտեղ խօսելու, և մանաւանդ համոզւել, արդեօք Տիգելլինոսը որեւէ նոր բան հնարելու չէ՞ աղջկան կորցնելու համար: Ուղիղ է, թէ Լիգիան և թէ Ուրսուսը մի տեսակ մտնում էին ժողովրդի հովանաւորութեան ներքոյ, և առանց խռովութիւն առաջ բերելու ոչ ոք այժմ չէր կարող նրանց վրա ձեռք բարձրացնել. բայց Պետրոնիոսը, գիտնալով, ինչպէս ատում է իրան պրետորիանական ամենազօր պրէֆեկտը, ենթադրում էր, որ նա, չըկաշտողանալով իրան ուղղակի դիպչել՝ կաշխատէ դեռ որեւէ եղանակով վրէժը լուծել իր քեռորդուց:

Ներոնը բարկացած էր և գրգռւած, որովհետև ներկայացումը բոլորովին ուրիշ կերպ էր վերջացել՝ քան նա ցանկանում էր: Պետրոնիոսի վրա սկզբում նայել անգամ չէր ուղում. բայց սա, սառնարիւնութիւնը չըկորցնելով՝ մօտեցաւ նրան «arbiter elegantiarum»-ին յատուկ ամբողջ ազատութեամբ և ասաւ նրան.

—Գիտե՞ս, աստուածային, ինչ է իմ մտքով անցնում: Գրիւր մի երգ, թէ ինչպէս օրիորդին տիեզերքի տէրը հրամայում է ազատել վայրենի ցուլի եղջիւրներից և տալիս է նրա սիրահարին: Յոյները զգայուն սիրտ ունին, և հաւատացած եմ, որ նրանց կըհիացնէ այդպիսի երգը:

Ներոնին, չընայելով իր ամբողջ գրգռման՝ այս միտքը հաճելի եղաւ և կրկին հաճելի, նախ՝ որպէս երգի նիւթ և ապա՝ որ կարող էր փառաբանել նրա մէջ ինքնիրան, ինչպէս տիեզերքի վեհանձն տէր. ուստի մի ըոպէ նայեց Պետրոնիոսին և ասլա ասաւ.

—Այո, դուցէ արդարացի ես: Բայց մի՞թէ վայել է, որ սեփական բարութիւնս երգեմ:

—Հարկ չըկայ որ անունդ մէջ բերես: Հռոմում ամեն մէկը առանց այդ էլ կըհասկանայ, թէ խնդիրը ում մասին է, իսկ Հռոմից լուրերը ամբողջ աշխարհն են տարածւում:

—Եւ հաւատացած ես որ երգս կըհաւանեն Աքայայում:

—Պոլլուքսը վկայ,—բացազանչեց Պետրոնիոսը:

Եւ հեռացաւ դոհ. այժմ նա արդէն հաւատացած էր, որ Ներոնը, որի ամբողջ կեանքը եղել էր իրականութեան կերպսնափոխում գրականական ստեղծագործութեանց համեմատ, չի կամենայ իր նիւթը փչացնել և հէնց դրանով կըկապէ Տիգելլինոսի ձեռները: Այնու-

ամենայնիւ նա չըփոխեց իր մտադրութիւնը Վինիկիտ-սին Հոսմից հեռացնելու, հէնց որ Լիպիայի առողջութիւնը կը դադարի այս բանին արգելք լինելու: Այդ պատճառով, հետեւեալ օրը իր քեռորդուն տեսնելով՝ ա-սաւ նրան.

— Տար նրան Սիկիլիա: Այնպիսի բան պատահեց, որ Կեսարի կողմից ձեզ ոչ մի վտանգ չէ սպառնում. բայց Տիդելլինոսը պատրաստ է մինչև անգամ թոյնի դիմել, ատելով եթէ ոչ ձեզ, գոնէ ինձ:

Վինիկիտոսը այս խօսքերի վրա ժպտաց և պատաս-խանեց.

— Նա ցուլի եղջիւրների վրա էր, այնուամենայ-նիւ Գրիստոս նրան փրկեց:

— Պատուիր նրան հեկատոմբէով, — գրեթէ սրտնե-ղութեամբ պատասխանեց Պետրոնիոսը, — բայց մի ստիպի նրան երկրորդ անգամ փրկել աղջկան: Յիշո՞ւմ ես, ինչպէս ընդունեց Նեոլոսը Ողիսեասին, երբ սա վե-րադարձաւ երկրորդ անգամ նրանից աջող հողմ խընդ-րելու ¹: Աստուածները չեն սիրում կրկնել:

— Երբ Լիպիայի առողջութիւնը կը վերականգնի՝ — պատասխանեց Վինիկիտոսը, — կը տանեմ նրան Պոմպոնիա Գրէկինայի մօտ:

1 Ողիսեոսը բաղմաթիւ փորձութիւններից յետոյ հասաւ քամիների տէր Նեոլոսի կղզին: Նեոլոսը, զիջանելով նրա խնդիր-քին՝ օգնեց նրան որ իր հայրենիք Իթակէ վերադառնայ, նախա-տաւոր քամի տաւ և բոլոր մըրկաբեր քամիները կապելով մի իննամեայ կղի կաշուց կարած պարկի մէջ՝ ընծայեց նրան: Ողի-սեան արդէն Իթակէ հասնելու վրա էր, երբ քուն մտաւ, իսկ նրա ընկերները կամեցան իմանալ, ինչ կայ պարկի մէջ, և կապերը բաց արին: Հողմերը դուրս թռան, մըրիկ բարձրացրին և նորից ձգեցին նաւերը Նեոլոսի կղզին: Ողիսեոսը կրկին օգնութիւն խընդ-րեց Նեոլոսից, բայց սա բարկացած վռնտեց նրան իր տանից: Ո-ղիսեոսը, Ժ. երգ:

— Եւ շատ արդարացի արած կըլինիս, մանաւանդ որ Պոմպոնիան հիւանդ պառկած է: Այդ ինձ յայտնել է Աւլոսների ազգական Անտիստիոսը: Այստեղ այդ միջոցին այնպիսի անցքեր տեղի կունենան, որ մարդիկ ձեր մասին կըմոռանան. իսկ ներկայ ժամանակներում ամենաբախտաւորները նրանք են, որոնք մոռացւում են: Թող Ֆորտունան ձեզ համար ձմեռը արեւ լինի և ամառը ստուեր:

Այս ասելով՝ նա թողեց Վինիկիոսին իր երջանկութիւնով զմայլելու, իսկ ինքը դնաց Թէոկլէսից Լիզիայի առողջութեան և կեանքի մասին տեղեկութիւն առնելու:

Լիզիային արդէն վտանգ չէր սպառնում: Գետնափորում, բանտային հարինքից թուլացած, նա կըմեռնէր ապականւած օդից և անյարմարութիւններից. բայց այժմ նրան պատում էր ամենախնամատար հոգացողութիւն և ոչ միայն ունեւորութիւն, այլ մինչև անգամ շուայլութիւն: Թէոկլէսի պատէրի համաձայն, երկու օրից յետոյ նրան սկսեցին դուրս տանել դղեակը շրջապատող պարտէզները, ուր նա մնում էր ժամերով: Վինիկիոսը նրա դեսպակը զարդարում էր հարսնուկներով և մանաւանդ հերիկներով, նրան Աւլոսների տան ատրիոնը յիշեցնելու համար: Յաճախ, սաղարթախիտ ծառերի ստերում առանձնացած՝ նրանք խօսում էին միմեանց հետ, իրար ձեռները բռնելով, անցած վշտերի ու անցած նեղութիւնների մասին: Լիզիան ասում էր նրան, որ Քրիստոս դիտմամբ տարաւ նրան չարչարանքի ճանապարհով, որպէս զի փոխէ նրա հոգին և բարձրացնէ նրան դէպի Ինքը. իսկ Վինիկիոսը զգում էր, որ այդ ճշմարիտ է և որ իր մէջ նախկին պատրիկից ոչինչ չէ մնացել, այն պատրիկից, որ ոչ մի ուրիշ իրաւունք չէր ճանաչում՝ բացի ի սեփական

ցանկութիւնից: Բայց այս յիշողութիւնների մէջ ոչ մի
 գաղտնութիւն չըկար: Թւում էր նրանց երկուսին, թէ
 տարիներ են անցել իրանց զուխներով և թէ այդ սար-
 սափելի անցեալը գտնւում է արդէն հեռու իրանց և-
 տեում: Այդ միջոցին նրանց այնպիսի անսթորութիւն
 էր տիրում, որպիսին երբեք զգացած չէին մինչև այդ
 օրը: Մի ինչ-որ նոր, սաստիկ երանելի կեանք էր գա-
 լիս նրանց դիմաց և առնում էր նրանց իր մէջ: Հոռ-
 մում կարող էր խենթութիւններ անել կիսարը ու լըց-
 նել աշխարհը խուժութիւնով.— նրանք, իրանց վրա
 հարիւր անգամ աւելի հզօր հովանաւորութիւնը զգա-
 ւով՝ չէին վախենում արդէն ոչ նրա չարութիւնից, ոչ
 էլ նրա խենթութիւններից, այնպէս, որպէս թէ գաղա-
 րած լինէր իրանց կեանքի կամ մահի տէր լինելուց:
 Մէկ անգամ, արևի մայր մտնելիս, նրանք լսեցին հե-
 ոաւոր վիժարիտներից հասնող՝ առիւծների և ուրիշ
 վայրենի գաղանների մոնչիւնները: Մի ժամանակ այդ
 ձայները խուժութիւն ազդեցին Վինիկիոսի սրտին,
 իբրև չար գուշակութիւն: Իսկ այժմ նրանք միայն
 ժպտաւոր նայեցին միմեանց և յետոյ իրանց աչքերը
 ուղղեցին վերջալոյսին: Երբեմն Լիզիան, դեռ շատ թոյլ
 լինելով և չըկարողանալով առանց ուրիշի օգնութեան
 ման գալ՝ քնում էր սլարաէզի խաղաղութեան մէջ, իսկ
 նա հսկում էր նրան և գիտելով նրա քնած դէմքը՝ ա-
 կամայ մտածում էր, որ այդ արդէն այն Լիզիան չէ,
 որին հանդիպել էր Աւլոսների մօտ: Ծշմարիտ որ, բան-
 տրն ու տկարութիւնը մասամբ պակասացրել էին նրա
 գեղեցկութիւնը: Այն ժամանակ, երբ նրան տեսել էր
 Աւլոսների տանը, և յետոյ, երբ եկել էր նրան Միրիա-
 մի տնից խլելու, նա հրաշագեղ էր որպէս արձան և
 միևնոյն ժամանակ որպէս ծաղիկ: Իսկ այժմ նրա գէմ-
 քը գրեթէ թափանցիկ էր դառել, ձևները նիհարել

էին, մարմինը հիւանդութիւնից ուժաթափուել էր, շըրթունքները գունատուել էին և մինչև անգամ աչքերը սլակաս կապոյտ էին երևում քան առաջ: Ոսկեհեր եւնիկէն, որ նրա համար ծաղիկներ էր բերում և թանկագին կերպասներ նրա ոտները ծածկելու համար, Լիպիայի առջև Կիպրոսի աստուածութիւնն էր յիշեցնում: Գեղազէտ Պետրոնիոսը ի զուր էր ճիգ թափում, որպէս զի նրա մէջ նախկին հրապոյրը գտնէ, և ուսերը շարժելով՝ մտածում էր հոգու մէջ, որ Ելիսէական դատերի այդ ուրւականը արժանի չէր այն ջանքերի, այն վշտահարութիւնների և չարչարանքների, որոնք քիչ էր մնում՝ քամէին Վինիկիոսի կեանքը: Բայց Վինիկիոսը, որ այժմ նրա հոգին էր սիրում, միայն առաւել ևս սիրում էր նրան և երբ քնածի վրա հսկում էր, թւում էր իրան թէ հսկում է ամբողջ աշխարհի վրա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ձ

Լիպիայի հրաշքով ազատուելու լուրը արագ տարածւեց քրիստոնեաների մնացորդների մէջ, որոնք մինչև այդ օրը ազատ էին մնացել հալածանքից: Հաւատացեալները սկսեցին հաւաքւել տեսնելու նրան, որի վրա ակներև կերպով երևաց Քրիստոսի շնորհը: Նախ և առաջ եկաւ Նազարիաոսը Միրիամի հետ, որոնց մօտ մինչև այդ ժամանակ թաղնւում էր Պետրոս առաքեալը. նրանց հտեից շտապեցին և ուրիշները: Բոլորը միասին, Վինիկիոսի, Լիպիայի և Պետրոնիոսի քրիստոնեայ ստրուկների հետ միատեղ, ուշադրութեամբ լսում էին Ուրսուսի պատմութիւնը այն ձայնի

մասին, որ իր հոգու մէջ հնչեց և պատուիրեց իրան մարտնչել վայրենի անասունի հետ, և ամենքը հեռանում էին քաջալիրւած այն յուսով, որ Քրիստոս թոյլ չի տայ ոչնչացնել աշխարհի երեսից իր բոլոր հաւատացեալներին, առաջ քան ինքը կըզայ ահեղ դատատանին: Եւ այս յոյսը նրանց սիրտ էր տալիս, որովհետեւ հալածանքը դեռ չէր դադարել: Ում վրա որ հասարակական ձայնը իրրեւ քրիստոնեայի վրա էր մատնացոյց անում, նրան վիգիլները խփոյն քաշ էին տալիս բանտերը: Ուղիղ է, զոհերը արդէն աւելի սակաւաթիւ էին, որովհետեւ հաւատացեալների մեծ մասը արդէն կալանաւորւած էր և չարչարւած, իսկ մնացածները կամ փախել էին Հռոմից, հեռաւոր նահանգներում փոթորկի անցնելուն սպասելու համար, կամ ամենայն խնամքով թագնւում էին, և չէին համարձակւում ընդհանուր աղօթքներին հաւաքւել այլտպէս, եթէ ոչ քաղաքից դուրս գտնւող արենարիաներում: Այնուամենայնիւ նրանց դեռ ևս հետեւում էին և չընայելով որ իսկական խաղերը արդէն վերջացել էին, նրանց պահում էին յաջորդ խաղերի համար կամ դատում էին շտապով: Թէև հռոմէական ժողովուրդը արդէն չէր հաւատում, որ քրիստոնեաներն էին քաղաքի հրդեհի պատճառը, այնուամենայնիւ նրանց դէմ հրովարտակը շարունակում էր պահպանել իր ոյժը:

Պետրոս առաքեալը երկար չէր համարձակւում երևալ Պետրոնիոսի տանը, բայց վերջապէս մի երեկոյ Նազարիստը աղգարարեց նրա գալուստը: Լիգիան, որ արդէն ինքն էր ման գալիս, և Վինիլիոսը ընդառաջ վաղեցին և սկսեցին նրա ոտները գրկել. իսկ նա ողջունում էր նրանց առաւել մեծ յուզմունքով, քանի որ արդէն շատ ոչխարներ չէին մնացել այն հօտից, որը Քրիստոս իրան էր յանձնել հովւելու և որի վիճա-

կի վրա լաց էր լինում այժմ իր մեծ սիրտը: Եւ երբ Վինիկիոսը ասաւ նրան. «Տէր, քեզ սիրելով Փրկիչը վերադարձրեց սրան ինձ» նա պատասխանեց. «Նա վերադարձրեց սրան քեզ քո հաւատի համար և նրա համար, որ չըլուեն բոլոր շրթունքները, որոնք փառաւորում էին նրա անունը»: Եւ ակներև էր, որ այդ ժամանակ նա մտածում էր իր այն հաղարաւոր դաւակների մասին, որոնց պատառել էին վայրենի գաղանների ժանիքները, այն խաչերի մասին, որոնցով լցւած էին արեւանները, և «Գաղանի» պարտէզների բոցեղէն սիւնների մասին, որովհետև նա այդ խօսքերը ուստիկ թախիծով էր ասում: Վինիկիոսն և Լիզիան նկատեցին նոյնպէս, որ նրա մաղերը բոլորովին ճեղմակել են, ամբողջ կազմւածքը ծուել է, իսկ դէմքին այնքան տխրութիւն ու տառապանք է դրոշմւած, կարծես ինքը անցած լինէր այն ցաւերի և չարչարանքների միջով, որոնց միջով անցել էին Ներոնի կատաղութեան ու ցնորամտութեան դոհերը: Բայց երկուսն էլ արդէն հասկանում էին, որ քանի որ ինքը Քրիստոս իր անձը չարչարանքի ու մահի մատնեց, ոչ ոք չէ կարող նրանից խոյս տալ: Այնուամենայնիւ նրանց սիրտը պատառ-պատառ էր լինում, տեսնելով տարիքի, աշխատանքի և կսկծի ծանրութիւնից ճնշւած առաքեալին: Ուստի Վինիկիոսը, որ մի քանի օրից յետոյ արդէն մտադիր էր Լիզիային Նէապոլ տանելու, ուր պէտք է Պոմպոնիային հանդիպէին, և այնուհետև հեռանալու Սիկիլիա, սկսեց աղաչել նրան, որ իրանց հետ միասին թողնէ Հռոմը:

Բայց առաքեալը ձեռքը դրեց նրա գլխին և պատասխանեց:

— Լսում եմ ահա հոգուս մէջ Տիրոջ խօսքերը, որ Տիբերական լճի ափին ասաւ ինձ. «Երբ դու աւելի և

ընտանացիք էիր, գօտեորում էիր և դնում էիր՝ ուր որ կամենում էիր. բայց երբ կըծերանաս, կըպարզես ձեռներդ և մէկ ուրիշը քեզ կըգօտեորէ և կառաջնորդէ՝ ուր որ չես կամենում»։ Ուստի պէտք է որ ես դնամ իմ հօտի ետեւից։

Եւ որովհետեւ նրանք լռում էին, չըհասկանալով, թէ ինչ է ասում, նա աւելացրեց.

— Վախճանին է հասնում աշխատութիւնս, բայց հիւրընկալութիւն ու հանգիստ կըգտնեմ միայն Տիրոջ տանը։

Ապա դարձաւ նրանց և ասաւ. «Յիշեցէք ինձ, որովհետեւ սիրում էի ձեզ՝ ինչպէս հայրը սիրում է իր զաւակներին. իսկ ինչ որ կեանքի մէջ անելու լինիք՝ արեցէք Տիրոջ փառքի համար։

Այս ասելով՝ նա տարածեց նրանց վրա իր ծերացած դողդոջուն ձեռները և օրհնեց նրանց. իսկ նրանք սեղմւում էին նրան, զգալով որ այդ դուցէ՛ վերջին օրհնութիւնն է, որը նրա ձեռքից ստանում էին։

Սակայն այլ ևս մէկ անգամ վիճակեց նրանց Պետրոսին տեսնել։ Մի քանի օրից յետոյ Պետրոնիոսը երկիւղալի լուրեր բերեց Պալատիոնից։ Այնտեղ բացւել էր, որ Կեսարի ազատագիրներին մէկը քրիստոնեայ էր, և գտել էին նրա մօտ Պետրոս ու Պօղոս առաքեալների թղթերը, նոյնպէս Յակոբի և Յովհաննէսի թղթերը։ Տիգեւլիոսին վաղուց յայտնի էր, որ Պետրոսը Հռոմում է գտնւում. բայց նա կարծում էր թէ նա ոչնչացել է հազարաւոր ուրիշ հաւատացեալների հետ միասին։ Այժմ երևաց, որ նոր հաւատի երկու զօրավիգները մինչև այդ օրը կենդանի են և գտնւում են մայրաքաղաքում, ուստի վճռած էր որոնել նրանց և անպատճառ ձերբակալել, որովհետեւ յոյս ունէր, թէ միայն նրանց մահով ատելի աղանդի վերջին արմատ-

ները պոկւած կըլինին: Պետրոնիոսը լսել էր Վեսաի-
նոսից, որ ինքը Կեսարը հրաման է արձակել, որ երեք
օրւայ ընթացքում թէ Պետրոսը և թէ Պօղոս Տարսո-
նացին Մամերտինեան բանտում լինին և որ պրետո-
րիաններն ամբողջ վաշտեր ուղարկւած են՝ Անդրտիրե-
րիսի բոլոր տները խուզարկելու համար:

Վինիկիոսը, իմանալով այս՝ վճռեց գնալ առա-
քեալին հախազգուշացնելու: Երեկոյեան հա և Ուրսու-
սը, գալլիական թիկնոցները վրաները ձգած և գլխա-
նոցներով զէմքերը ծածկած՝ շտապեցին Միրիամի տու-
նը, որտեղ մնում էր Պետրոսը. այդ տունը գտնւում
էր անդրտիրեբեան արւարձանի ամենածայրին, Յանի-
կուլեան բլրի ստորոտում: Ճանապարհին տեսնում էին
զինւորներով շրջապատւած տներ. ինչ-որ անյայտ մար-
դիկ ցուցմունքներ էին տալիս պրետորիաններին: Ա-
րուարձանը տակն ու վրա էր եղել, իսկ տեղ-տեղ հա-
ւաքւել էին հետաքրքիր խմբեր: Այս և այնտեղ կեն-
տուրիոնները հարցաքննում էին ձերբակալւած բան-
տարկեալներին, հարցնելով նրանց Պետրոս Սիմոնի և
Տարսոնացի Պօղոսի մասին:

Ուրսուսն ու Վինիկիոսը, կանխելով զինւորներին՝
աջողութեամբ հասան Միրիամի բնակարանը, ուր գտան
Պետրոսին հաւատացեալներից մի քանիսի շրջանում:
Պօղոս Տարսոնացու օգնական Տիմոթէոսն և Լիննոսը
հոյնալէս առաքեալի հետ էին:

Մօտալուտ վտանգի լուրը լսելով՝ Նազարիասը
բոլորովին դադտնի անցքով դուրս տարաւ մինչև պար-
տէզի դռնակը, իսկ այստեղից՝ ամայի թողած քարա-
հանքերը, որոնք մի քանի հարիւր քայլ հեռու էին
գտնւում Յանիկուլեան դարպասից: Ուրսուսը այդ մի-
ջոցին պէտք է իր թևերի վրա տանէր Լիննոսին, որի
փշրւած ոսկորները չարչարանքներից յետոյ դեռ չէին

ողջացել: Հէնց որ նրանք մտան գետնափորը՝ իրանց տալահով զգացին և Նաղարիասի վառած ճրագի լոյսով սկսեցին կամացուկ խորհրդածել, թէ ինչպէս ազատեն առաքեալի իրանց համար թանկագին կեանքը:

— Տէր, — ասաւ նրան Վինիկիոսը, — թող վաղը լուսադէմին Նաղարիասը քաղաքից քեզ Ալբանական լեռները տանէ: Այնտեղ քեզ կըզտենենք և մեզ հետ կը վերցնենք Անտիոն, ուր մեզ մի նաւ է սպասում, որով պիտի տեղափոխւենք ես և Լիգիան Նէապոլ և Սիկիլիա: Բախտի օր կըլինի այն օրը և այն ժամը, երբ դու իմ տան շեմքը կըկոխես և կօրհնես իմ օջախը:

Միւսները ուրախութեամբ լսում էին նրան և հարկադրում էին առաքեալին, ասելով.

— Թագնւիր, մեր հովիւ, որովհետեւ Հռոմում կենդանի չես մնալու: Պահիր կենդանի ճշմարտութիւնը, որպէս զի չըկորչի մեզ և քեզ հետ միասին: Լսիր մեզ, որ պաղատում ենք քեզ իբրեւ հօր:

— Արա այդ յանուն Քրիստոսի, — գոչում էին մի քանիսը, բռնելով նրա զգեստից:

Իսկ նա պատասխանեց.

— Իմ գաւակներ. ո՞վ գիտէ, թէ երբ է Տէրը իմ կեանքին վախճան տալու:

Բայց չէր ասում որ Հռոմը չի թողնի, և ինքը վարանում էր թէ ինչ անէ, որովհետեւ վաղուց է արդէն նրա հոգու մէջ անվատահութիւն և մինչև անգամ շփոթութիւն էր մտել: Չէ՞ որ նրա հօտը ցրւած էր, գործը քանդւած, եկեղեցին, որը կառուցել էր քաղաքի հրդեհից առաջ իբրեւ մի պերճ ծառ, գետին էր տապալւած «Գաղանի» գօրութեամբ: Ոչինչ չէր ֆափեցել, բացի արտասուքներից: Յանքսը առատ հունձ էր տւել, բայց սատանան ոտնակոխ արաւ նրան: Հրեշտակների Բազմութիւնը օգնութեան չեկաւ նահատակւողներին, և

ահա Ներոնը փառքի մէջ բազմել է տիեզերքի վրա, ահարկու, աւելի հզօր՝ քան երբեկիցէ, տէր բոլոր ծովերի ու բոլոր ցամաքների: Շատ անգամ արդէն աստուածային ձկնորսը առանձնութեան մէջ ձեռները պարզել էր դէպի երկինք և հարցրել. «Տէր, ի՞նչ պէտք է անեմ: Ի՞նչպէս մնամ և ի՞նչպէս անգօր ծերունիս պէտք է կուեմ չարի այս անծայր ուժի դէմ, որին թոյլ եւ տւել իշխել և յաղթանակել»:

Եւ այնպէս գոչում էր չափազանց կսկծի խորքից, կրկնելով հոգու մէջ. «Զրկան արդէն այն ոչխարները, որոնց արածել ինձ հրամայեցիր. չըկայ Քո եկեղեցին, անապատ է և որք Քո մայրաքաղաքը. ուստի ի՞նչ կը հրամայես և այժմ: Պէ՞տք է արդեօք մնամ այստեղ, թէ պէտք է տիս մնացորդները վերցնեմ և ծովերի միւս ափը տանեմ, որպէս զի թագուստի մէջ փառաւորենք Քո անունը»:

Եւ վարանում էր: Հաւատում էր որ կենդանի ճշմարտութիւնը չի կորչի և պէտք է գերակշիռ լինի, բայց երբեմն մտածում էր, թէ դեռ դրա ժամանակը չէ հասել և թէ այդ ժամանակը միայն այն օրը կը հասնէ, երբ Տէրը ոտք կը դնէ գետին դատաստանի օրը, փառքի ու զօրութեան մէջ, որ հարիւր անգամ զօրեղ է Ներոնի զօրութիւնից:

Յաճախ թւում էր նրան, որ եթէ ինքը թողնէ Հռոմը, հաւատացեալները կերթան իր ետևից և ինքը կը տանէ նրանց այն ժամանակ հեռու, Գալիլիայի ստւերախիտ պարտէզները, դէպի Տիբերական ծովի ջինջ մակերևոյթը, հովիւների մօտ, որոնք խաղաղ են՝ որպէս աղաւնիներ կամ որպէս այն ոչխարները, որոնք այնտեղ արածում են ծոթրինի ու նարդոսի դաշտերում: Եւ անգործութեան ու հանգստի աւելի ու աւելի մեծ փափաղը, լճի և Գալիլիայի աւելի և աւելի մեծ

կարօտը տիրում էր նրա ձկնորսական սրտին, աւելի և աւելի յաճախ էին արտասուքներ երևում ծերունու աչքերին:

Բայց երբ մի րոպէով նա արդէն ընտրութիւն էր անում, նրան յանկարծակի երկիւղ ու անհանգստութիւն էր տիրում, թէ ի՞նչպէս թողնէ նա այդ քաղաքը, ուր գետինը այնքան նահատակների արիւն է ծծել և ուր այնքան մեռնողների շրթունքները ճմարտութեան վկայութիւն էին տւել: Ի՞նքը միայն պէտք է խոյս տայ դրանից: Եւ ի՞նչ պիտի պատասխանէ Տիրոջ, երբ կըլսէ նրա խօսքերը. «Ահա նրանք մեռան իրանց հաւատի համար, իսկ դու փախար»:

Քանի՜ քանի գիշեր ցերեկ անց է անցնում նա այսպիսի թախիծի և տանջանքի մէջ: Քնքնները, որոնց պատառտել էին առիւծները, որոնց մեխել էին խաչերին, որոնց այրել էին կեսարի պարտէզներում, չարչարանքների մի քանի վայրկեաններից յետոյ նընջեցին ի Տէր, իսկ նա ննջել չէր կարող և զգում էր աւելի մեծ տանջանք՝ քան այն տանջանքներն էին, որ հնարել էին դահիճները զոհերի համար: Լոյսը յաճախ արդէն լուսաւորում էր տների տանիքները, երբ նա դեռ կոծում էր վշտահար սրտի խորքից.

— Տէր, չէ՞ որ դու ինձ այստեղ գալ հրամայեցիր և «Գազանի» այս որջի մէջ Քո աթոռը հաստատել:

Տիրոջ մահից ի վեր երեսուն և չորս տարի հանգստութիւն չէր ունեցել: Գաւաղանը ձեռին շրջել էր աշխարհը և քարոզել «Բարութեան աւետիսը»: Նրա ուժերը սպառել էին ճանապարհորդութիւններից և աշխատանքներից, և երբ վերջապէս այս քաղաքում, որ աշխարհի գլուխ էր, հաստատեց Վարդապետի գործը, Չարի մէկ բոցեղէն շունչը այրեց այդ գործը, և նա տեսնում էր որ պէտք է նորից սկսէ կռիւը: Եւ սր-

պիսի կռիւ: Մի կողմից՝ կհաարը, ծերակոյտը, ժողովուրդը, լեզէոնները, որոնք երկաթէ օղակով գրկած ունէին ամբողջ աշխարհը, անհամար քաղաքները, անհամար երկիրները, — մի գօրութիւն, որպիսին մարդկային աչքը չէր տեսել. միւս կողմից՝ ինքը, տարիքով ու վաստակով այնքան ճնշւած մի ծերուկ, որի դողդոջուն ձեռները հազիւ արդէն կարողանում էին ճանապարհորդական ցուպը բռնել:

Ուստի երբեմն նա ասում էր իրան, որ իր գործը չէ Հոռմի Կեսարի հետ գրոհ տալ և որ այդ գործը կարող է կատարել միայն ինքը Քրիստոս:

Բոլոր այս մտքերը արագ անցնում էին այժմ նրա մտատանջ գլխով, երբ նա լսում էր իր հաւատացեալների վերջին խմբակի աղաչանքները. իսկ սրանք, աւելի և աւելի նեղ շրջանով պատելով նրան՝ կրկնում էին պաղատող ձայներով.

— Թագնւիր, ուաբբի, և մեզ դուրս տար գաղանի գօրութեան տակից:

Վերջը Լիննոսն էլ նրա առաջ խոնարհեց իր բաղմաշարհար գլուխը և

— Տէր, — ասաւ, — Փրկիչը քեզ պատւիրեց արածեցնել իր ոչխարները. բայց նրանք չըկան այլ ևս կամ վաղը չեն լինելու, ուրեմն զնա այնտեղ, որտեղ կարող ես դեռ գտնել նրանց: Ահա դեռ կենդանի է Աստծու խօսքը Երուսաղէմում և Անտիոքում և Եփեսոսում և ուրիշ տեղերում: Ի՞նչ շահած կըլինիս, Հոռմում մնալով: Եթէ ընկնես, միայն կըմեծացնես Գաղանի յաղթանակը: Յովհաննէսի կեանքին Տէրը չէ սահմանել վախճան. Պօղոսը հռոմայեցի քաղաքացի է և առանց դատարանի չեն կարող նրան պատժել. բայց եթէ քեզ վրա, վարդապետ, յարձակւի դժոխային գօրութիւնը, այն ժամանակ նրանք, որոնց սիրտը թուլացել

է, կը հարցնեն. Ո՞վ է Ներոնից հօր: Դու վէ՞մ ես, որի վրա կառուցւած է Աստծու եկեղեցին: Թող մենք մեռնենք. բայց մի թոյլ տայ որ Նեւը յաղթէ Աստծու փոխանորդին և մի վերադառնայ այստեղ, մինչև որ Աստուած չի խորտակի նրան, որ այնքան անմեղ արիւն թափեց:

—Նայիր մեր արտասուքներին,—կրկնում էին բոլոր ներկայ եղողները:

Արտասուքներ էին հոսում և Պետրոսի այտերով: Բայց մի բոպէից նա վեր կացաւ և չոգածների վրա ձեռները պարզելով՝ ասաւ.

—Փառաւորւած լինի Տիրոջ անունը և թող կատարւի Նրա կամքը:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Է

Յաջորդ օրը լուսադէմին երկու մութ կերպարանքներ առաջանում էին Ապպիական ճանապարհով դէպի Կամպանիայի հովիտները:

Նրանցից մէկը Նազարիաան էր, միւսը՝ Պետրոս առաքեալը, որ թողնում էր Հռոմը և այնտեղ չարչարւող դաւանակիցներին:

Երկինքը արեւելքում արդէն բաց կանաչագոյն փայլ էր ստանում, որ կամաց-կամաց, աւելի ու աւելի որոշ կերպով ներքեից գալիւսանի գոյնով էր ներկւում: Ծառերն իրանց արծաթագօծւած տերեւներով, գդեակների ճերմակ մարմարիոնները և հովտի միջով դէպի քաղաքը ձգւող ջրմուղների կամարները պարզ որոշւում էին խաւարի միջից: Երկնքի կանաչը աստիճանաբար

պայծառանում էր, ոսկու գոյներով թանձրանալով: Ապա արևելքը սկսեց վարդագունել և լուսաւորեց Ալբանական լեռները, որոնք այնպէս հրաշագեղ, մանուշակագոյն էին երևում, կարծես թէ միայն շողքերից կազմւած լինէին:

Արշալոյսը արտացոլում էր ծառերի տերևներին գողգողացող ցօղի կաթիլների մէջ: Մառախուղը նստրանում էր, աւելի ու աւելի ընդարձակ տեսարաններ բաց անելով դէպի հովիտը, նրա վրա տեղաւորւած տները, գերեզմանատունները, քաղաքներն և անտառները, որոնց մէջերում սպիտակին էին տալիս մեհեանների սիւները:

Ճանապարհը դատարկ էր: Քաղաքը բանջարեղէն բերող գիւղացիք, երևի, դեռ չէին կարողացել սայլակները լծել: Սալաքարերից, որոնցով ծածկւած էր ամբողջ ճանապարհը մինչև լեռները, խաղաղութեան մէջ բարձրանում էր ճանապարհորդական փայտէ հողաթափների ձայնը:

Յետոյ արևը դուրս նայեց լեռների շղթայի վրայից, բայց միևնոյն ժամանակ զարմանալի տեսիլ ընկաւ առաքեալի աչքին: Ահա թւաց նրան, թէ ոսկեգունդը, փոխարէն աւելի ու աւելի երկինք բարձրանալու՝ իջել է լեռներից և շարժւում է ճանապարհով:

Այն ժամանակ Պետրոսը կանգնեց և տաւ.

— Տեսնո՞ւմ ես այն լոյսը, որ մօտենում է մեզ:

— Ոչինչ չեմ տեսնում, — պատասխանեց Նազարիասը:

Բայց մի րոպէից Պետրոսը կրկին ձայն տաւ, աչքերը ձեռքով պաշտպանելով.

— Մի ինչ-որ մարդ գալիս է դէպի մեզ արևի ճանհների մէջ:

Սակայն նրանց ականջին չէր հասնում ոչ մի ոտ-

նաձայն: Շուրջը բոլորովին հանդիստ էր: Նազարիասը տեսնում էր միայն, որ հեռում գողգոթում՝ էին ծառերը, կարծես մէկը նրանց թափ առլիս լինէր, և որ արևի շողերը աւելի ու աւելի տարածւում էին հովտի մէջ:

Եւ սկսեց դարմանքով նայել առաքեալին:

— Ռարբի, քեզ ի՞նչ պատահեց, — գոչեց նա անհանգստութեամբ:

Իսկ Պետրոսի ձեռքից ճանապարհորդական գաւազանը ընկել էր գետնի վրա, աչքերը անշարժ առջև էին նայում, շրթունքները բաց էին, դէմքին դարմանք էր երևում, ուրախութիւն և զմայլանք:

Յանկարծ նա ծնկաչոզ ընկաւ և իր առջև տարածեց ձեռքերը, իսկ շրթունքներից դուրս թռաւ բացագանչութիւն.

— Քրիստոս, Քրիստոս...

Եւ գլուխը գետնին խոնարհեց, կարծես համբուրում էր մէկի ոտները:

Երկար տեւեց լռութիւնը, և ապա խաղաղութեան մէջ լսեցին ձերունու՝ հեկեկանքից կտրւող խօսքերը.

— Quo vadis, Domine?...¹

Եւ չըլտեց պատասխանը Նազարիասը. բայց Պետրոսի տկանջին հասաւ մի տխուր ու քաղցր ձայն, որ ասում էր.

— «Բանի որ դու թողնում ես իմ ժողովուրդը, Հռոմ եմ գնում, որպէս զի երկրորդ անգամ խաչւեմ»:

Առաքեալը փռւած էր գետնին, երեսը փռու մէջ, անշարժ և անխօս: Նազարիասին արդէն թւաց, թէ նա ուշաթափւել է կամ մեռել. բայց նա վերջապէս ոտքի կանգնեց, գողգոթուն ձեռներով բարձրացրեց ճանա-

1 ՎՅՈՒ ԵՐԹԱՍ, Տէր, — Ո՞ւր ես գնում, Տէր:

սլարհորդական գաւազանը և՛ ոչինչ չասելով՝ շրջեց դէպի եօթըըլրեան քաղաքը:

Իսկ պատանին տեսնելով այս՝ հարցրեց արձագանգի պէս.

— Quo vadis, Domine?...

— Հոռմ. — պատասխանեց ցածր ձայնով առաքեալը:

Եւ վերադարձաւ:

Պօղոսը, Յովհաննէսը, Լիննոսն ու քոլոր հաւատացեալները զարմանքով ու անհանգստութեամբ ընդունեցին նրան, մանաւանդ որ հէնց լուսադէմին, իսկոյն նրա հեռանալուց յետոյ, պրետորիանները շրջապատել էին Միրիամի բնակարանը և որոնում էին այնտեղ առաքեալին: Բայց նա նրանց բոլոր հարցերին ուրախ և հանգիստ ձայնով պատասխանում էր միայն.

— Տիրոջը տեսայ:

Եւ նոյն իսկ երեկոն զնաց Ռատրիանոնի դերեզմանատունը, որպէս զի այնտեղ սովորեցնէ և մկրտէ նրանց, որոնք կամենում էին կենաց ջրի մէջ լւացւել:

Եւ այնուհետեւ ամեն օր դալիս էր այնտեղ, և նրա ետևից հաւաքւում էր այնտեղ աւելի և աւելի մեծ բազմութիւն: Թւում էր թէ նահատակածների ամեն մի արտասուքից ծնւում են նոր հաւատացեալներ և թէ արենայի վրա դուրս թռած ամեն մի հառաչանքը արձագանդ է գտնում հազարաւոր կուրծքերի մէջ: Կեսարը լողում էր արիւնի մէջ, Հռոմն ու ամբողջ հեթանոս աշխարհը խենթութիւններ էին անում: Բայց նրանք, որոնք արդէն զգւել էին ոճիրներից ու խեն-

թուփխններից. նրանք, որոնց ոտնակոխ էին անում. նրանք, որոնց կեանքը թշուառութեան ու բռնութեան կեանք էր, — բոլոր բեռնաւորւածները, բոլոր վշտացածները, բոլոր անբախտները՝ — գալիս էին հրաշալի պատմութիւնը լսելու այն Աստծու մասին, որ մարդկանց սիրուց իրան խաչել տւաւ և նրանց մեղքերը քաւեց:

Եւ գտնելով Աստծուն, որին կարող էին սիրել, նրանք գտնում էին այն, ինչ որ չէր կարողացել տալ ոչ ոքին մինչև այդ օրը այն ժամանակւայ աշխարհը, — սիրուց բղխող հրջանկութիւն:

Իսկ Պետրոսը հասկացաւ, որ ոչ կեսաբը, ոչ էլ նրա բոլոր լիգէոնները չեն յաղթի կենդանի ճշմարտութեանը, որ չեն խեղդի նրան ոչ արտասուքները, ոչ էլ արիւնը, և որ այժմ միայն սկսում է նրա յաղթանակը: Հասկացաւ նոյնպէս, թէ ինչո՞ւ Տէրը վերադարձրեց իրան ճանապարհից. ահա ղեղխութեան, ոճրագործութեան, անառակութեան և բռնութեան այդ քաղաքը սկսում էր իր քաղաքը և կրկնակի աթոռանիստը լինել, որտեղից պիտի կառավարէր աշխարհի մարմիններն ու հոգիները:

Գ Լ Ո Խ Ի Ը

Եւ վերջապէս լրացաւ երկու առաքեալների ժամը: Բայց կարծես ծառայութիւնը ամբողջացնելու համար՝ աստուածային ձկնորսին վիճակւած էր երկու հոգի որսալ նաև բանտի մէջ. Պրոկեսոս և Մարտիրիանոս զինուորները, որոնք պահպանում էին նրան Մամերտի-

նական բանտում, մկրտութիւն ընդունեցին: Յետոյ
 հասաւ չարչարանքների ժամը: Ներոնն այն ժամանակ
 Հռոմում չէր: Դատավճիռն արձակեցին Հելիոս և Պո-
 լիթետէս ազատագիրները, որոնց Կեսարն իր բացա-
 կայութեան միջոցին յանձնել էր Հռոմի կառավարու-
 թիւնը: Զառամեալ առաքեալին նախ և առջ ննխա-
 կեցին օրէնքով սահմանւած գանակոծութեան, իսկ յա-
 ջորդ օրը տարան քաղաքի պարիսպներից դուրս, դէպի
 Վատիկանեան բլուրները, ուր պէտք է կրէր իրան նը-
 շանակւած խաչելութեան պատիժը: Զինւորներին զար-
 մացրեց այն ամբոխը, որ հաւաքւել էր բանտի առջև,
 որովհետև նրանց կարծիքով մի հասարակ մարդու, այն
 էլ մի օտարականի մահը չըպէտք է այդքան հետա-
 քըքրութիւն շարժէր, և չէին հասկանում, որ այդ
 խումբը բաղկացած էր ոչ թէ հետաքրքիրներից, այլ
 հաւատալիցներից, որոնք կամենում էին ուղեկցել մեծ
 առաքեալին մինչև պատժի տեղը: Կէսօրին վերջապէս
 բացեցին բանտի դռները, և Պետրոսը երևաց՝ պրե-
 տորիանների վաշտով շրջապատւած: Արևը արդէն մի
 փոքր թեքւել էր Ոստիայի կողմը, օդը խաղաղ էր և
 ջինջ: Ի նկատի ունենալով Պետրոսի զառամեալ հասա-
 կը՝ նրան չէին ստիպել խաչը կրել.—կարծում էին որ
 ուժ չի ունենայ նրան շարժելու. նոյնպէս եղան չէին
 ամրացրել նրա պարանոցից՝ ճանապարհը չըդժարաց-
 նելու համար: Նա կամաց էր գնում, և հաւատացեալ-
 ները կարող էին նրան լաւ տեսնել: Այն բոլորին, երբ
 նրա ճերմակ գլուխը երևաց զինւորական երկաթէ սա-
 դաւարանների շարքում՝ լաց լաւեց ամբոխի մէջ, բայց
 համարեա իսկոյն դադարեց, որովհետև ծերունու դէմ-
 քը այնքան պայծառ էր և այնպէս փայլում էր ուրա-
 խութիւնով, որ բոլորը հասկացան, որ ոչ թէ զոհն է

գնում պատիժ կրելու, այլ յաղթողն է իր յաղթական հանդէսը կատարում:

Ուղիղ որ այդպէս էր: Ձկնորսը, որ սովորաբար խոնարհ տեսք ունէր և կռացած էր, գնում էր այժմ մէջքը ուղղած, հասակով զինւորներից բարձր, ծանրաքայլ: Երբէք նրա կերպարանքի մէջ այդքան վնասութիւն չէր տեսնւած: Կարող էր այնպէս թլալ, թէ այդ մի իշխան է առաջ գնում, ժողովրդով և զինւորներով շրջապատւած: Բոլոր կողմերից լսեցին ձայներ. «Ոհա Պետրոսը գնում է Տիրոջ մօտ»: Բոլորը կարծես մոռացան, որ նրան չարչարանք և մահ է սպասում: Նրանք հետևում էին հանդիսաւոր մտախոհութեամբ, բայց անշփոթ հոգով, զգալով որ Գողգոթայի վրա տեղի ունեցած մահից ի վեր ոչ մի հաւասար մեծ բան չէ կատարւել, և որ ինչպէս այն մահը փրկեց ամբողջ աշխարհը, նոյնպէս այս մահը պէտք է փրկէ այս քաղաքը:

Ճանապարհին մարդիկ զարմանքով կանգ էին առնում, այդ ծերունուն տեսնելով, իսկ հաւատակիցները, ձեռքը նրանց ուսերի վրա դնելով՝ հանդիսաւոր ձայնով ասում էին. «Նայեցէք ինչպէս է մեռնում արդարը, որ ճանաչում էր Քրիստոսին և քարոզում էր աշխարհում սէրը». իսկ նրանք մտածմունքի մէջ էին ընկնում, յետոյ հեռանում էին, ասելով իրանց. «Ճշմարիտ, սա չէ կարող մեղաւոր լինել»:

Ճանապարհին գաղարում էին փողոցային աղաղակներն ու գոչումները: Գնացքն անցնում էր հոր կառուցւած տների միջով, մեհեանների սպիտակ սիւների միջով, որոնց վրա վերևում տարածւում էր խոր, ջինջ և կապուտակ երկինքը: Գնում էին լուռ, երբեմն միայն զրնգում էր զինւորի զրահը կամ բարձրանում էր աղօթքների շշուկը: Պետրոսը լսում էր նրանց, և նրա

դէմքը փայլում էր աւելի մեծ ուրախութիւնով, որովհետեւ նրա հայեացքը հազիւ էր կարողանում ընդգրկել այդ հազարաւոր հաւատացեալներին: Զգում էր, որ գործը վերջացրել է, և գիտէր արդէն, որ այն ճշմարտութիւնը, որը իր ամբողջ կեանքում քարոզում էր, ալիքի պէս կը ծածկէ ամենը և որ արդէն ոչինչ չի կարողանայ նրա առաջն առնել: Եւ այսպէս մտածելով՝ նա աչքերը դէպի երկինք էր բարձրացնում և ասում. «Տէր, հրամայեցիր ինձ գրաւել այս քաղաքը, որ տիրում է աշխարհին, և ես ահա գրաւեցի: Հրամայեցիր ինձ քո աթոռը այստեղ հաստատել — ահա հաստատեցի: Լէյս Քո քաղաքն է, Տէր, իսկ ես գալիս եմ քեզ մօտ, որովհետեւ յոգնել եմ սաստիկ»:

Եւ մեհեանների մօտից անցնելիս՝ ասում էր ներանց. «Քրիստոսի տաճարներ կը լինէք»: Իր աչքի առջև շարժւող խուռն բաղմութեանը նայելիս՝ ասում էր ներան. «Քրիստոսի ծառաներ կը լինին ձեր որդիքը», — և առաջ էր գնում, զգալով իր տարած յաղթանակը, ճանաչելով իր վաստակը, ճանաչելով իր զօրութիւնը, հանգիստ և վեհ: Զինւորները նրան տարան Յաղթական կամուրջով, կարծես ակամայ վկայութիւն տալով նրա յաղթանակին, և դիմեցին Նաւմաքիայի և կրկէսի կողմը: Անդրտիբերեան հաւատացեալները յարեցան դնացքին, և այնպիսի մեծ բաղմութիւն հաւաքեց, որ պրեստորիաններին առաջնորդող կենտուրիոնը, հասկանալով վերջապէս որ մի որեւէ քահանայապետի է ուղեկցում, որին շրջապատում են հաւատակիցները, ըսկսեց անհանգստանալ իր ունեցած զինւորների չափազանց փոքր թւի պատճառով: Բայց ոչ յուզմունքի, ոչ էլ կատաղութեան որեւէ աղաղակ չէր լսում ամբողջի միջից: Դէմքերը բոլորէին վեհութեամբ էին ներշնչւած, հանդիսաւոր էին և միևնույն ժամանակ սպասո-

դուժեամբ լի, որովհետև մի քանի հաւատացեալներ, յիշելով որ Տիրոջ մահւան միջոցին գետինը պատուեց զարհուրանքից և մեռածները վեր կացան դադաղների միջից, կարծում էին, որ այժմ ևս դուցէ՛ տեղի ունենան որեւէ տեսանելի նշաններ, որոնց շնորհիւ յաւիտեան չի ջնջւի առաքեալի մահւան յիշատակը: Շատերը մինչև անգամ ասում էին իրար... «Իսկ եթէ՞ Տէրը Պետրոսի մահւան ըոպէն ընտրէ, երկնքից իր խոստման համաձայն իջնելու և աշխարհի դատը անելու համար»: Եւ այս մտքով ապաւինում էին Փրկչի ողորմածութեանը:

Բայց շուրջը խաղաղ էր: Բլուրները կարծես տաքանում էին և նիրհում արեւի տակ: Գնացքը վերջապէս կանգ առաւ կրկէսի և Վատրիկանեան բլրի մէջտեղ: Զինւորներից մի քանիսը սկսեցին փոս փորել, միւսները գետնին դրին խաչը, մուրճն ու մեխերը, սպասելով, որ պատրաստութիւնները վերջանան, իսկ ամբոխը, շարունակ խաղաղ և մտադբաղ՝ շուրջը չոգեց:

Առաքեալը՝ որի գլուխը շողքերով և ոսկեգոյն ճաճանչներով լուսաւորւած էր, վերջին անգամ շուռ եկաւ քաղաքի կողմը: Հեռւում, մի փոքր ներքե, երեւում էր պսպղող Տիրերիսը. միւս ափին՝ Մարտեան դաշտը, աւելի վերեւ՝ Օգոստոսի մաւսովէտը¹, ներքե՝ լայնատարած բաղանիքները, որ ներոնը նոր էր սկսել շինել, աւելի ներքե՝ Պոմպէոսի թաաւրոնը, իսկ այնուհետեւ՝ տեղ-տեղ երեացող, տեղ-տեղ ուրիշ շինութիւններով ծածկւած Septa Julia²՝ բաղմաթիւ պորտիկներ, մեհտան-

1 Mausoleium—հարուստ և շքեղ դամբանարան:

2 Septa—փայտով պարսպւած բակ, ուր տեղի էին ունենում ազգային ժողովները. նիստերից յետոյ քանդուած էին: Բայց Յուլիոս Կեսարը մարմարիոնից շինեց մշտական հոյակապ septa marmorea, կամ Septa Julia.

ներ, կոլումնաներ, բազմաթիւ տներ և վերջապէս այն-
տեղ, հեռուում՝ բլուրներ իրանց վրա կպած տներով,—
մարդկային ահագին մըջնոց, որի ծայրերը կորչում էին
կապոյտ մշուշի մէջ, ոճրագործութեան, բայց և զօրու-
թեան որջ, խենթութիւնների, բայց և կարգապա-
հութեան բուն, որ աշխարհի գլուխն էր դառել, նրա
բռնակալը, բայց միևնոյն ժամանակ և նրա օրէնքն ու
խաղաղութիւնը,—ամենակալ, անպարտելի, յաւիտենա-
կան բունը:

Իսկ Պետրոսը, զինւորներով շրջապատւած՝ նայում
էր այդ քաղաքին այնպէս, ինչպէս նայում է տէրն և
արքան իր ժառանգութեանը: Եւ ասում էր նրան
«Փրկած ես և իմը»: Եւ ոչ ոք, ոչ միայն այն զինւոր-
ների միջից, որոնք խաչը հաստատելու համար փոս
էին փորում, այլ մինչև անդամ հաւատացեալների մի-
ջից, չըկարողացաւ հասկանալ, որ իսկ որ իրանց մէջ
կանգնած է այդ քաղաքի ճշմարիտ տէրը և որ կանց-
նեն բարբարոսների ալիքները, կանցնեն դարեր, իսկ
այդ ծերունին շարունակ կիշխէ այդտեղ:

Արեւը աւելի էր թեքւում Ոստրիայի կողմը և մե-
ծանում ու շիկանում էր: Երկնքի ամբողջ արեամառան
կողմը սկսեց սաստիկ փայլով այրել: Զինւորները մօ-
տեցան Պետրոսին՝ նրան մերկացնելու համար:

Սակայն նա, աղօթելով՝ յանկարծ ուղղւեց և բար-
ձր պարզեց աջը: Դահլճները կանգ առան, կարծես
նրա այդ դիրքից ակնածելով. հաւատացեալները նոյն-
պէս շունչը կտրեցին իրանց կուրծքերի մէջ, կարծելով
թէ նա կամենում է խօսել, և տիրեց անխռովի լռու-
թիւն:

Իսկ նա, բարձրութեան վրա կանգնած՝ սկսեց

պարզեաժ աջով խաչի նշան հանել, օրհնութիւն ուղարկելով մահւան բոպէին.

— Urbi et orbi! ¹

Միևնոյն հրաշալի երեկոյեան մի ուրիշ զինւորական գունդ տանում էր Ռատիական ճանապարհով Տարսոնացի Պօղոսին դէպի Aquae Salviae կոչւած տեղը: Նրա ետևից նոյնպէս գնում էին լազմաթիւ հաւատացեալներ, որոնց ինքը քրիստոնեայ էր դարձրել, և նա ճանաչում էր մօտիկ ծանօթներին, կանգ էր առնում և խօսում էր նրանց հետ, որովհետև նրան, իբրև հոմայեցի քաղաքացու, պահապանները աւելի պատկառանքով էին վերաբերում: Tergemina կոչւած դարպասը անցնելով՝ նա պատահեց Փլաւիոս Սարինոս պրէֆեկտի աղջիկ Պլաւտիլլային և տեսնելով նրա մատուղահաս դէմքը արտասուքներից թրջւած՝ տաւ. «Պլաւտիլլա, յաւիտենական փրկութեան դուստր, գնա խաղաղութեամբ: Փոխ տուր ինձ միայն քո քօղը, որով իմ աչքերս կապեն, երբ Տիրոջ մօտ գնալիս կըլինիմ»: Եւ վերցնելով քօղը՝ շարունակեց ճանապարհը, իսկ դէմքը այնպէս լի էր ուրախութեամբ, որպէս այն բանւորի դէմքը, որ ամբողջ օրը լաւ աշխատել է և առն է վերադառնում: Նրա մտքերը, ինչպէս և Պետրոսի մտքերը այնպէս խաղաղ ու ջինջ էին, որպէս այդ երեկոյի երկինքը: Աչքերը մտախոհ կերպով նայում էին հովիտը, որ տարածւում էր նրբաւ առջև, և արևի ճառագայթներով շողախառժ Սլբանական լեռները: Նա մտաբերում էր իր ճանա-

¹ «Բաղարին և աշխարհին»:

պարհորդութիւնները, աշխատանքներն ու գործերը, այն կռիւնները, որոնցից յաղթանակով էր դուրս եկել, և այն եկեղեցիները, որ հիմնել էր ամեն երկիրներում և ամեն ծովերի ափերին, և մտածում էր, որ բաւականին վաստակել է՝ հանգիստ առնելու համար: Նա ևս նոյնպէս վերջացրել էր իր գործը: Զգում էր որ իր ցանքսն արդէն չի ցրւի չարութեան քամին: Նա հեռանում էր համոզւած, որ այն կուլի մէջ, որն իր ճշմարտութիւնը հրատարակել էր աշխարհին, ճշմարտութիւնը կը յաղթէ, և անսահման անդորրութիւն տիրեց նրա հոգուն:

Ճանապարհը մինչև պատժի տեղը հեռու էր, և մութը սկսեց կոխել: Լեռները ծիրանեգոյն էին դառնում, իսկ նրանց ստորոտները կամաց կամաց խորասուզւում էին ստւերի մէջ: Խաշները վերադառնում էին տուն: Տեղ-տեղ անցնում էին խումբ-խումբ ստրուկներ բանւորական գործիքները ուսերին: Տների առջև ճանապարհին խաղում էին երեխաներ, հետաքրքրութեամբ նայելով անցնող դուռդին, իսկ այդ երեկոյի մէջ, այդ թափանցիկ, ոսկեգոյն օդի մէջ ոչ միայն խաղաղութիւն ու նիրհ կար, այլ և մի ինչ-որ ներդաշնակութիւն, որ կարծես դեանից բարձրանում էր դէպի երկինքը... Իսկ Պօղոսն ականջ էր դնում այդ ներդաշնակութեանը և նրա սիրտը ուրախութեամբ էր լցւում այն մտքից, որ աշխարհի այդ երաժշտութեանն ինքն ևս մի հնչիւն էր աւելացրել, որ մինչև այդ օրը չըկար և առանց որի ամբողջ երկիրը «իբրև պղինձ էր, որ հնչում է, և իբրև ծնծղայ էր, որ ղօղանջում է՝»:

Եւ մտաբերեց, ինչպէս սէր էր սովորեցնում մարդկանց, ինչպէս նրանց ասում էր, որ թէկուզ ամ-

բողջ կարողութիւնը աղքատներին բաժանած լինէին և թէկուզ բոլոր լեզուներին, բոլոր գաղափարներին և բոլոր գիտութիւններին տիրելիս լինէին, ոչինչ կըլինէին առանց սիրոյ, որ պզտիկ է, համբերող է, որ չարութիւն չէ պործում, պատշի չէ ձգտում, ամեն ինչ տանում է, ամենին հաւատում է, ամեն բանի յոյս ունի, ամենին դիմանում է:

Ահա իր ամբողջ կեանքն անցել էր այդ ճշմարտութիւնը սովորեցնելով մարդկանց: Եւ այժմ հաւատում էր հոգու մէջ. ինչպիսի պօրութիւն նրան կըջնջէ և ինչը նրան կըյաղթէ: Ինչպէս կըկարողանայ խեղդել նրան Կեօարը, թէկուզ երկու անգամ աւելի լեգէոններ ունենար, երկու անգամ աւելի քաղաքներ և ծովեր և աղբեր:

Եւ հաւ գնում էր իր վարձը ստանալու, իբրեւ յաղթող:

Թափօրը թողեց վերջապէս մեծ ճանապարհը և ծուեց դէպի արևելք հեղ շաւիղով Սալվիական Ջրերի կողմը: Շիկացած արևը նստել էր կատարներին: Աղբիւրի մօտ կենտուրիոնը կանգնացրեց զինուորներին, որովհետև ժամը հասել էր:

Բայց Պօղոսը, ուսի վրայով ձգելով Պլաւսիլլայի քօղը, որպէս զի նրանով աչքերը կապէ, վերջին անգամ անսահման հանգստութեամբ լի հայեացքը ուղղեց դէպի երեկոյեան ճաճանչները և աղօթում էր: Այն, ժամը հասել էր, բայց հաւ տեսնում էր իր առջև մի մեծ ճանապարհ, որ վերջալոյսի շողքերից էր հիւսւած և տանում էր դէպի երկինք, և հոգու մէջ ասում էր իրան այն իսկ խօսքերը, որ առաջ, նախաղղալով իր կատարած ծառայութեան վերջը և մօտալուտ վախճանը՝ գրել էր. «Բարի պատերազմը պատերազմեցի, ըն-

Թացքը կատարեցի, հաւատը պահեցի: Այսուհետեւ պատ-
րաստւած մնում է ինձ արդարութեան պսակը¹):»:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Թ

Իսկ Հռոմը գլխում էր առաջւայ պէս, այնպէս որ
թւում էր, թէ այդ քաղաքը, որ նւաճել էր ամբողջ
աշխարհը, սկսում է վերջապէս առաջնորդների պակա-
սութեան պատճառով ինքն իրան քայքայւել: Դեռ ա-
ռաջ քան առաքեալների վերջին ժամը խփեց, երևան
եկաւ Պիսոնի դաւադրութիւնը և նրանից յետոյ տեղի
ունեցաւ Հռոմում մեծամեծների այնպիսի անողոր
կոտորած, որ մինչև անգամ նրանց, որոնք հաւատում
էին Ներոնի աստուած լինելուն, նա երևում էր վերջը
մահի աստուած: Սուգ ընկաւ քաղաքի մէջ, սարսափ
բնակէեց տներում և սրտերի մէջ. բայց պորտիկները
բաղեղով և ծաղիկներով էին դարդարւում, որովհետեւ
արգելւած էր մեռածներին ողբալ: Մարդիկ, զարթնե-
լով առաւօտեան՝ հարց էին տալիս իրանց՝ ում հերթն
է այսօր դալու: Կեսարի ետեւից ձգւող ուրւականների
շարքը օրէց օր ստւարանում էր:

Պիսոնը կեանքը զոհեց իր դաւադրութեան պատ-
ճառով. նրան հետեւեցին Սենեկան և Լուկանոսը, Ֆե-
նիոս Ռուֆոսը և Պլատիոս Լատերանոսը, Ֆլաւիոս
Սկէվինոսը և Ալիբանիոս Քուինքստիանոսը և Կե-
սարի ցնորամտութիւնների անսռակ ընկերակիցը՝
Տուլլիոս Սենեկիոնը, և՛ Պրոկուլոսը, և՛ Արարիկոսը, և՛
Տուգուրինոսը, և՛ Դրատոսը, և՛ Սիլանոսը, և՛ Պրոքսի-

մասը, և՛ մի ժամանակ զլիսով ոսով Ներոնին ներկած Սուբրիոս Ֆլաւիոսը, և՛ Սուլպիկիոս Ասպերը: Մի քանիսին կորցնում էր սեփական ոչնչութիւնը, միւսներին՝ երկիւղը, կամ հարստութիւնը, կամ արիութիւնը: Կեսարը, սարսափելով դաւադիրներին ահապին թւից՝ ղինւորներով շրջապատել էր սլարիսպները և կարծես պաշարման մէջ էր պահում քաղաքը, ամեն օր կենտուրիոններ ուղարկելով կասկածիլի տները մահւան դատաւճռով: Դատապարտեալները զեռ ևս շողոքորթութիւններով լի նամակներով քաշէ-քաշ էին գալիս, շնորհակալութիւն էին յայտնում Կեսարին դատաւճռի համար և իրանց կարողութեան մի մասը նրա անունով էին թողնում, որպէս զի մնացածը պահպանեն իրանց երեխաների համար: Վերջը թւում էր, թէ Ներոնը դիտմամբ ամեն չափն անցնում է, համոզւելու համար թէ ո՛ր աստիճան չնչինացել էին մարդիկ և թէ ո՛րչափ երկար կըտանեն արիւնարբու կառավարութիւնը: Դաւադիրներից յետոյ մահացրին նրանց ազգականներին, բարեկամներին և նոյն իսկ հասարակ ծանօթներին: Հրդեհից յետոյ կառուցւած հոյակապ տների ընակիչները, փողոց դուրս գալիս, հաւատացած էին, որ կըտեսնեն մի շարք յուղարկաւորութիւններ: Պոմպէոսը, Կոռնելիոս Մարտիալիսը, Ֆլաւիոս Նեպոսը և Ստատիոս Դոմիտիոսը մեղադրւեցին Կեսարին չըսիրելու մէջ. Նովիոս Պրիսկոսը, որպէս Սենեկայի ընկեր, Թուֆիոս Կրիսպոսին զրկեցին կրակի և ջրի իրաւունքից՝ նրա համար, որ նա մի ժամանակ Պոպպէայի տ-

1 Aquae et ignis interdictio — զրկելով ջրի և կրակի իրաւունքից դատապարտեալը չըպէտք է դորձ ածէր այս անհրաժեշտ կենսական նիւթերը և ակամայ հեռանալ հռոմէական պետութեան տահմաններից: Կայսրների ժամանակ այս պատիժը մեծ մասամբ փոխարինւում էր աքսորով. աքսորում էին կայսրի նշանակած մի տեղ:

մուսիսն էր: Մեծ Թրասէային կորցրեց նրա առաքինութիւնը, շատերը մեռան իրանց աղնիւ ծաղման համար, մինչև անգամ Պոպպէան դո՛ւ դառաւ կեսարի ըօպէական գրգռման:

Իսկ ծերակոյտը քաշ էր գալիս ահսելի տիրոջ առջև, մեհեաններ էր կառուցանում նրա պառլին, ուխտադրութիւններ էր անում նրա ձայնի համար, պսակում էր նրա անդրիկները և քրմեր էր նշանակում նրա համար, որպէս աստուածութեան համար: Սենատորները դողը սրտներում գնում էին Պալատիոն «Պերիոդոնիկէսի» երգեցողութիւնը փառաբանելու և նրա հետ գծութիւններ անելու՝ մերկ մարմինների, փիւնու ու ծաղիկների օրգիանների մէջ:

Իսկ այդ միջոցին ներքև, արիւնով և արսասուքներով ցօղած արտի վրա, կամաց, բայց աւելի ու աւելի հզօր կերպով աճում էր Պետրոսի ցանքսը:

Գ Լ Ռ Ի Խ Լ

Վինիկիոսը Պետրոնիոսին.

«Գիտենք և այստեղ, carissime, ինչ է կատարւում Հռոմում, իսկ ինչ որ չըգիտենք՝ այդ լրացնում են քո նամակները: Երբ քար ես նետում՝ ջրի ալիքներն աւելի ու աւելի են տարածւում շուրջը, և խենթութեան ու չարութեան այգալիսի ալիքը Պալատիոնից հասաւ մեզ: Յունաստան զնալիս կեսարը այստեղ ուղարկել էր Կաուինասին, որ կողոպտեց քաղաքներն ու մեհեանները, դատարկ զանձարանը լցնելու համար: Մարդկային

քրտնքի ու արտասուքների գնով հոռմում կառուցւում է «domus aurea»¹. գուցէ մինչև այսօր աշխարհը այսպիսի տուն տեսած չէ, բայց նոյնպէս տեսած չէ և այսպիսի բռնութիւններ, Չէ՞ որ դու գիտես Կառինասին: Նրա նման էր Քիլոնն առաջ քան սա կեանքը մահով սրբեց: Բայց մեր մօտերքում գտնւող քաղաքները չըհասան նրա մարդիկը, գուցէ նրա համար, որ այստեղ մեհեաններ ու գանձեր չըկան: Հարցնում ես, արդեօք տալահով ենք: Կըպատասխանեմ քեզ միայն, որ մեզ մոռացել են, և այս պատասխանը քեզ համար բաւական կըլինի: Ահա այս բոպէին, պորաիկից, որի տակ դրում եմ, տեսնում եմ մեր խաղաղ ծոցը և նրա վրա նաւակի մէջ Ուրսուսին, որ ուռկան է ձգում պարզ ջրերը, Իմ կինս ծիրանի բուրդ է մանում իմ կողքիս, իսկ պարտէզներում նշենինների սաւերում երգում են մեր ստրուկները: Ո՛, ի՞նչ խաղաղութիւն է, carissime, և ճրպիսի մոռացութիւն նախկին շիրթութիւնների և կսկիծների: Բայց Պարկաները² չեն, որ, ինչպէս դրում ես, մանում են այսպէս քաղցր մեր կեանքի թիւը, այս՝ մեզ Քրիստոսն է օրհնել, մեր պաշտելի Աստուածն ու Փրկիչը: Արտասուք և կսկիծ մենք ես գիտենք, որովհետեւ մեր ճշմարտութիւնը մեզ պատելւում է լաց լինել ուրիշի դժբախտութիւնների վրա. բայց մինչև անգամ և այս արտասուքների մէջ ծածկւած է ձեզ անծանօթ մխիթարութիւն՝ թէ երբ և իցէ, երբ մեր կեանքի ժամը կըլրանայ, կըգտնենք այն բոլոր թանկագին էակներին, որոնք չարչարւել են և դեռ պէտք է չարչարւեն աստուածային ուսմունքի համար: Մեզ համար Պետրոսն ու Պօղոսը մեռած չեն, բայց վերա-

1 «Ոսկէ տուն» — Ներոնի պալատը:

2 Պարկա — տես եր. 473 ծան.

ծնւել ևն փառքով: Մեր հոգիները նրանց տեսնում են, և մինչդեռ աչքներս արտասուք են թափում, սրտներս ուրախանում են նրանց ուրախութեան վրա: Ո՛ր, այն, անպինս, մի այնպիսի երջանկութեամբ ենք երջանիկ, որ ոչնչից չի կարողանայ խորտակել, որովհետեւ մահը, որ ձեզ համար ամեն բանի վերջն է, մեզ համար միայն աւելի ևս մեծ խաղաղութեան, աւելի մեծ սիրոյ, աւելի մեծ ուրախութեան սկիզբ է:

Նւ այսպէս ամիսներ ու օրեր են անցնում այստեղ մեզ համար սրտերի անդորրութեան մէջ: Մեր ծառաներն և ստրուկները մեզ պէս հաւատում են Քրիստոսին, և որովհետեւ Նա սէր է պատուիրել, բոլորս սիրում ենք միմեանց: Յաճախ, երբ արեւը մայր է մտնում, կամ երբ լուսինը արդէն փայլում է ջրի մէջ, խօսում ենք Լիզիայի հետ անցած օրերի մասին, որոնք այժմ մեզ երազ են թւում. իսկ երբ մտածում եմ, որ այն թանկագին գլուխը, որը այժմ ամեն օր օրօրում եմ կրծքիս վրա, չարչարանքին ու մահին այնպէս մօտիկ էր, ամբողջ հոգով փառաւորում եմ իմ Տիրոջը, որովհետեւ Նա միայն կարող էր սրան խլել այն ձեռներից, փրկել արենայից և ընդ միշտ վերադարձնել ինձ: Ո՛ր, Պետրոնիոս, դու տեսել ես, որքան մխիթարութիւն ու տոկունութիւն է տալիս այդ ուսմունքը թշառութեան մէջ, որքան համբերութիւն ու արիւթթիւն մահւան բռնիքին. եկ ուրեմն, տես, որքան երջանկութիւն է տալիս կեանքի սովորական առօրեայ զբաղմունքների մէջ: Մարդիկ, տեսնում ես, մինչև օրս չէին ճանաչում Աստծուն, որին կարելի էր սիրել, այդ պատճառով չէին սիրում և միմեանց, և այստեղից էր ստաջանում նրանց թշառութիւնը, որովհետեւ ինչպէս լոյսը արևից՝ նոյնպէս և երջանկութիւնը սիրուց է բխում: Այս ճշմարտութիւնը չըսովորեցրին նրանց ոչ

օրէնսդիրները, ոչ էլ փիլիսոփաները, և չըկայ նա ոչ Յունաստանում, ոչ էլ Հռոմում, իսկ եթէ ասում եմ ոչ էլ Հռոմում՝ այդ նշանակում է՝ ամբողջ աշխարհում: Ստոյիկների տառն ու ցամաք ուսմունքը, որին յարւում են առաքինի մարդիկ, ջրդեղում է սրտերը սրերի պէս, բայց աւելի շուտ սնտարբեր է դարձնում նրանց, քան աւելի լաւ: Բայց ինչո՞ւ եմ ես այս քեզ ասում. չէ՞ որ դու ինձանից աւելի ես սովորել և աւելի ես հասկանում: Չէ՞ որ դու հոյնպէս ձանաչում էիր Պօղոս Տարսոնացուն և յաճախ երկար խօսել ես նրա հետ, ուստի ամենից լաւ պիտեա, որ այն ճշմարտութեան հետ համեմատած, որը նա քարոզում էր, ձեր փիլիսոփաների ու հռետորների բոլոր ուսմունքները ոչինչ և դատարկ բառեր են տառնց նշանակութեան: Յիշում ես այն հարցմունքը, որը նա քեզ տւաւ. «Իսկ եթէ կետարը քրիստոնեայ լինէր, մի՞թէ դուք ձեզ աւելի ապահով չէիք զգայ, աւելի վստահութեամբ չէիք տիրի այն ամենին, ինչին որ տիրում էք, չէիք լինի խռովութիւններից ազատ և վաղւայ մասին ապահով» Բայց դու ասում էիր ինձ, որ մեր ճշմարտութիւնը կեանքի թշնամի է. իսկ ես քեզ այժմ պատասխանում եմ, որ եթէ նամակի սկզբից շարունակ կրկնէի երկու բառ — «երջանիկ եմ», դեռ ես ամբողջ երջանկութիւնս չէի կարողանայ արտայայտել: Կասեա ինձ, որ իմ երջանկութիւնը Լիզիան է: Այո՛, անդինս: Նրա համար, որ սիրում եմ նրա անմահ հոգին և որ երկուսս սիրում ենք Քրիստոսին, իսկ այս պիտոյ մէջ չըկայ ոչ անջատում, ոչ դաւաճանութիւն, ոչ փոփոխութիւն, ոչ ծերութիւն, ոչ էլ մահ: Երբ կանցնէ երիտասարդութիւնն ու զեղեցկութիւնը, երբ կըջմշկեն մեր մարմինները և կըգայ մահը, սէրը կըմնայ, քանի որ հոգիները մնում են: Առաջ քան իմ աչքերս բացւեցին լոյսի համար,

պատրաստ էի Լիզիայի համար հրդեհել մինչև անգամ սևիական տունս. իսկ այժմ ասում եմ քեզ, չէի սիրում նրան, որովհետև սիրել սովորեցրեց ինձ միայն Քրիստոս. նա է երջանկութեան և անդորրութեան աղբիւրը: Այս չէ թէ ես եմ ասում, այլ այս ակներև է: Համեմատիր անհանգստութիւնը աստուռ ունեցող ձեր զւարճութիւնները, վաղւայ օրւայ անսպասով ձեր հրճւանքները, յուղարկաւոր հանդէսների նման ձեր օրգիաները քրիստոնեաների հետ,— և պատրաստի պատասխան կը գտնես: Բայց որպէսզի աւելի լաւ կարողանաս համեմատել, եկ ծոթրինի հոտ բուրոյ մեր լեռները, ստերախիտ ձիթենու մեր պուրակները, բաղնիքապատ մեր ավերը: Այստեղ քեզ անդորրութիւն է սպասում, որ վաղուց է զգացած չես, և սրտեր, որոնք քեզ ճշմարիտ սիրում են: Դու, որ ունիս ազնիւ և բարի հոգի, պէտք է բախտաւոր լինիս: Քո սուր միտքը ընդունակ է ճշմարտութիւնը զանազանելու, և երբ կը ճանաչես, կըսիրես նրան, որովհետև գուցէ կարելի է նրա թշնամին լինել Կեսարի կամ Տիգելլիոսի պէս, բայց ոչ ոք չի կարողանայ անտարբեր լինել նրա նկատմամբ: Ո՛ր իմ Պետրոնիոս, ես և Լիզիան երկուսս յոյս ենք տածում, որ շուտով քեզ կը տեսնենք: Ողջ եղիր և երջանիկ: Տէս՝ եկ»:

Պետրոնիոսը ստացաւ Վինիկիոսի այս նամակը Կումայում, ուր մեկնել էր ուրիշ աւգուստիանների հետ, որոնք հետևում էին Կեսարին: Նրա երկարամեայ Կոիւր Տիգելլիոսի հետ վախճանին էր մօտենում: Պետրոնիոսը գիտէր արդէն, որ պէտք է այդ կուլի մէջ ինքն ընկնէ, և հասկանում էր սրա պատճառները: Քանի աւելի օրէց օր ստորանում էր Կեսարը մինչև կոմենգիանտի, իսեղկատակի և կառավարի դերը. քանի աւելի խոր էր սուզւում հիւանդոտ, զաղրելի և միևնոյն

ժամանած կոպիտ անառակութեան մէջ, նրբազգաց
 «arditer elegantiarum»-ը նրա համար միայն ծանրու-
 թիւն էր դառնում: Երբ Պետրոնիոսը մինչև անգամ
 լռում էր, Ներոնը նրա լռութեան մէջ յանդիմանու-
 թիւն էր տեսնում. երբ նոյն իսկ գովում էր, հեգնու-
 թիւն էր տեսնում: Պերճ պատրիկը նրա ինքնասիրու-
 թիւնն էր գրգռում և մինչև անգամ նախանձն էր արթ-
 նացնում: Նրա հարստութիւնն ու հրաշալի գեղարուս-
 տական երկերը թէ՛ պետի և թէ՛ նրա ամենահզօր մի-
 նիստրի իղձերի առարկայ էին դառել: Մինչև այդ օրը
 խնայում էին նրան, ի նկատի ունենալով Աքայայի
 ճանապարհորդութիւնը, որտեղ նրա ճաշակը, յունա-
 կան գեղարուեստի նրա գիտութիւնը կարող էին հար-
 կաւորել: Բայց կամաց-կամաց Տիգելլինոսը սկսել էր
 բացաարել Կեսարին, թէ Կառինոսը գերազանցում է
 Պետրոնիոսից իր ճաշակով ու գիտութեամբ և թէ նրա-
 նից աւելի լաւ կաջողի սարքել Աքայայում խաղեր,
 ընդունելութիւններ և տրիումֆներ: Այդ բոլորից Պետ-
 րոնիոսը կորած էր: Բայց չէին համարձակում նրան
 մահաւան դատաւիճիւ ուղարկել Հռոմում: Թէ Կեսարն և
 թէ Տիգելլինոսը յիշում էին, որ այդ իբր թէ փափկա-
 կեաց գեղասէրը, որ «գիշերը ցերեկ էր շինում», որ միայն
 զւարճութեամբ, գեղարուեստով և մեծարքներով էր ըզ-
 րադաւած, երբ պրոկոնսուլ էր Բիթանիայում և յետոյ
 կոնսուլ մայրաքաղաքում, ցոյց էր տւել արտասովոր
 գործունէութիւն և եռանդ: Նրան ամեն բանի ընդու-
 նակ էին համարում և գիտէին, որ Հռոմում ոչ միայն
 հասարակ ժողովրդի, այլ և մինչև անգամ պրետորիան-
 ների սէրն է վայելում: Կեսարի մերձաւորներից ոչ ոք
 չէր կարող գուշակել, թէ ներկայ հանգամանքում նա
 ի՞նչպէս կը վարւի, և աւելի խորամանկ միջոց էր հա-

մարւում՝ նրան մի կերպ քաղաքից դուրս հանել և միայն գաւառում նրա վճիռը տալ։

Այս նպատակով նա հրաւէր ստացաւ, որպէս զի ուրիշ աւգուստիաններ ճիշտ միասին պնայ Կումա. իսկ նա թէն նրանց մտադրութիւնը հասկանում էր, դուրս պնայ քաղաքից, գուցէ նրա համար, որպէս զի բացարձակ կերպով չընդդիմադրէ, գուցէ և՛ որպէս զի այլ ևս մէկ անգամ ցոյց տայ Կեսարին և աւգուստիաններին իր ուրախ, ամեն հոգսերից ազատ դէմքը և վերջին օրհասական յաղթութիւնը տանէ Տիգելլինոսից։

Մինչ այդ՝ Տիգելլինոսը իսկոյն մեղադրեց նրան սենատոր Սկէվինոսի ընկեր լինելու մէջ, իսկ Սկէվինոսը Պլետոնի դաւադրութեան հոգին էր։ Պետրոնիոսի՝ քաղաքում մնացած մարդկանց իսկոյն ձերբակալեցին, տունը շրջապատեցին պրետորիանական զինւորներով։ Բայց նա տեղեկանալով այս մասին՝ ոչ մի շփոթութիւն ցոյց չըտաւ, մինչև անգամ ոչ մի հոգատարութիւն, և ժպտալով աւաւ սուգուստիաններին, որոնց մեծարում էր իր սեփական հոյակապ դղեալի մէջ Կումայում։

—Ահնորբարբը չէ սիրում, երբ իրան ուղղակի հարցնում են. ուստի կըտեսնէք՝ ինչպէս կըշփոթւի, երբ նրան կըհարցնեմ՝ արդեօք նա է հրամայել իմ «Փամիլիան» ձերբակալել մայրաքաղաքում։

Յետոյ յայտնեց, որ մեծարք է ունենալու «երկար ճանապարհորդութիւնից» առաջ, և հէնց սրա պատժաստութիւններն էր տեսնում, երբ ստացաւ Վինիկիոսի նամակը։

Պետրոնիոսը կարդալով նամակը՝ մի փոքր մտածեց, բայց մի բոպէից նրա դէմքին փայլեց սովորական պայծառ արտայայտութիւնը, և նոյն օրը երկուսիսն ապատասխանեց հետեւեալը.

«Ուրախանում եմ ձեր երջանկութիւնով և դարմանում եմ ձեր սրտերի վրա, *carissime*, որովհետեւ չէի կարծում, որ երկու սիրահարներ կարող են որեւէ երրորդ և հեռաւոր մէկի մասին յիշել: Իսկ դուք ոչ միայն չէք մոռացել ինձ, այլ և կամենում էք ինձ համոզել Սիկիլիա դալու, որպէսզի ինձ հետ բաժանէք ձեր կտոր հացը և ձեր Քրիստոսին, որ, ինչպէս գրում ես, այդպիսի առատութեամբ երջանկութիւն է պարգևում ձեզ:

«Եթէ այդպէս է՝ պաշտեցէ՛ք նրան: Ես կարծում եմ, անգինս, որ Լիզիային քեզ վերադարձրեց մի քիչ էլ Ուրսուսը, մի քիչ էլ Հռոմի ժողովուրդը: Եթէ Կեսարը ուրիշ մարդ լինէր, մինչև անգամ կարծում եմ՝ կըդադարեցնէր հալածանքները, ի նկատի ունենալով քո խնամութիւնը իր հետ այն թոռան միջոցով, որին Տիրերիոսը իր ժամանակին տւել էր Վինիկիոսներից մէկին կին: Իսկ եթէ կարծում ես, որ այդ՝ Քրիստոսն է վերադարձրել, չեմ հակաճառի քեզ: Այո, զոհարելութիւններ մի խնայէք նրա համար: Պրոմէթէոսը նոյնպէս իրան նւիրեց մարդկանց, բայց *eheu!* Պրոմէթէոսը երևի միմիայն բանաստեղծների երևակայութեան արդիւնք է, իսկ արժանահաւատ մարդիկ ասում էին ինձ, որ Քրիստոսին իրանց աչքով տեսել են: Ես ձեզ հետ միասին կարծում եմ, որ դա ասուածներից ամենապատուականն է:

«Պօղոս Տարսնացու հարցմունքը յիշում եմ և համաձայն եմ, որ եթէ, օրինակի համար, Ահենորարը ապրելիս լինէր Քրիստոսի ուսմունքի համեմատ, ես գուցէ ժամանակ ունենայի դալ ձեզ մօտ Սիկիլիա: Այն ժամանակ ծառերի ստերում աղբիւրների մօտ երկար խօսակցութիւններ կուրենայինք բոլոր ասուածների ու բոլոր ճշմարտութիւնների մասին, ինչպէս

այդ անուամբ էին մի օր յոյն փիլիսոփաները: Այսօրւան օրը պէտք է կարճ պատասխան տամ քեզ:

«Միայն երկու փիլիսոփայ եմ կամենում ճանաչել. մէկը կոչւում է Պիռոն, միւսը Անակրէոնտ¹. մնացածներին աժան դնով կարող եմ քեզ վրա ծախել յոյն ու մեր ստոյիկների ամբողջ դպրոցի հետ միատեղ: Ճշմարտութիւնը բնակւում է մի այնպիսի բարձր տեղ, որ իրանք աստուածները չեն կարող նրան տեսնել Ոլիմպոսի կատարներից: Քեզ, carissime, թւում է, թէ ձեր Ոլիմպոսը աւելի բարձր է, և նրա վրա կանգնած՝ կանչում ես ինձ. «Բարձրացիր, և այնպիսի տեսարաններ կը տեսնես, որպիսին դեռ մինչև օրս տեսած չես»: Շատ կարելի է: Բայց ես քեզ պատասխանում եմ. «Բարեկամ, ոտներ չունիմ»: Եւ երբ մինչև վերջը կարդաս այս նամակս, կարծում եմ, կասես որ արդարացի եմ:

«Ո՛չ, արշալոյս թագուհու երջանիկ ամուսին: Ձեր ուսմունքը ինձ համար չէ: Պէտք է սիրեմ բիթանացիներին, որոնք իմ դեսպակն են կրում. եզրպտացիներին, որոնք իմ բաղանիքներն են տաքացնում. Ահէնոբարբին և Տիգելլինոսին: Քարիտների սպիտակ ազդրերով երդւում եմ քեզ, որ ուզենամ էլ՝ չեմ կարող: Հռոմում ամենաքիչը հարիւր հազար մարդ կայ, որոնք կամ ծուռ թիակներ ունին, կամ հաստ ծնկներ, կամ կլոր, կամ ահագին գլխներ: Կըհրամայե՞ս որ դրանց էլ սիրեմ: Ո՞րտեղ պէտք է այդ սէրը գտնեմ, քանի որ սրտիս մէջ այդ չեմ դգում. իսկ եթէ ձեր աստուածը

1 Ուղում է ասել, որ կրօնական հարցերի մէջ թերահաւատ է (սկեպտիկ. այս ուսմունքի հիմնադիրը Պիռոնն էր), իսկ կեանքի մէջ՝ առհասարակ զւարճութեանց սիրահար. (Անակրէոնտը դիւնու և սիրոյ բանաստեղծ էր):

կամենում է, որ դրանց ամենքին սիրեմ, ինչո՞ւ իր ամենակալութեամբ նրանց չէ տւել այն Նիորիդների կերպարանքները, որոնց տեսել ես Պալատիոնում: Ով որ գեղեցկութիւն է սիրում՝ հէնց այս պատճառով չէ կարող անճոռնութիւնը սիրել: Այլ բան է չըհաւատալ մեր աստածներին. բայց սիրել նրանց կարելի է, ինչպէս սիրում էին նրանց Փիդիասը, և՛ Պրաքսիտելէսը, և՛ Միրոնը, և՛ Սկոպասը, և՛ Լիսիասը¹:

«Եթէ մինչև անգամ կամենայի գնալ այնտեղ, ուր ինձ ուզում ես տանել, չեմ կարող: Դու հաւատում ես Պողոս Տարսոնացու պէս, որ երբեւիցէ, Ստիքսի՝ միւս ափին, մի ինչ-որ Ելիսէական դաշտերում կըտեսնէք ձեր Քրիստոսին: Շատ բարի: Թող նա քեզ այն ժամանակ ասէ, արդեօք կընդունէ՞ր ինձ իմ դոհարեղէններով, իմ միռնական անօթով, Սոսիոսների հրատարակութիւններով և իմ Ոսկեհերով: Մտածելով այս մասին՝ ծիծաղս է դալիս, իմ անգինս, որովհետև չէ՞ որ նոյն իսկ Պողոս Տարսոնացին ասում էր ինձ, որ Քրիստոսի համար պէտք է հրաժարւել վարդէ պսակներից, մեծարքներից ու զւարճութիւններից: Ուղիղ է, նա ինձ ուրիշ երջանկութիւն էր խոստանում. բայց նրան պատասխանեցի, որ ծերացել եմ այդ ուրիշ երջանկութեան համար և որ վարդերով միշտ կըզմայլեն տաքերս, իսկ մանուշակների հոտը միշտ ինձ աւելի դուր կըզայ՝ քան Սուբուռայի կեղտոտ «մերձաւորի» հոտը:

«Սրանք են պատճառները, որոնց հիման վրա ձեր երջանկութիւնն ինձ համար չէ: Բայց բացի սրանցից կայ այլ ևս մէկը, որը պահել եմ վերջի համար: Ահա

1 Երեւելի քանդակագործներ:

2 Styx—ստսրերկրեայ աշխարհի գետ:

ինձ կանչում է Թանատոսը: Ձեզ համար սկսւում է կեանքի արշալոյսը, իսկ ինձ համար արեւն արդէն մայր է մտել և խաւարը պատում է գլուխս: Ուրիշ խօսքերով՝ ես պէտք է մեռնեմ, carissime!

«Չարժէ դրա մասին խօսել: Այսպէս պէտք է վերջանար: Դու, որ ճանաչում ես Ահնեոբարբին, հեշտութեամբ կը հասկանաս այս: Տիգելլինոսն ինձ յաղթեց, և այլ ևս ոչինչ: Այդ միայն իմ յաղթութիւնները վախճանին հասան: Ապրում էի՝ ինչպէս որ կամենում էի, և կը մեռնեմ՝ ինչպէս որ սիրտս ուզում է:

«Ձեր սրտին մօտ մի ընդունէք այս: Ոչ մի աստուած ինձ անմահութիւն չէր խոստացել» ուստի ոչ մի անակնկալ բան չէ հանդիպում ինձ: Մէկ էլ՝ դու սխալւում ես, Վինիկիոս պնդելով թէ միայն ձեր աստուածն է հանգիստ մեռնել սովորեցնում: Ո՛չ: Մեր աշխարհը ձեզանից շատ առաջ դիտէր, որ երբ վերջին թասը դատարկւած է, ժամանակ է հեռանալու, ննջելու, և դեռ կարող եմ անվրդով հոգով անել այդ: Պատոհմն ասում է, որ առաքինութիւնն երաժշտութիւն է, իսկ իմաստունի կեանքը՝ ներդաշնակութիւն: Եթէ այդպէս է՝ կը մեռնեմ այնպէս, որպէս և ապրել եմ, — առաքինի:

«Կուզէի քո աստուածային ամուսնին այլ ևս հրաժեշտ տալ նոյն խօսքերով, որոնցով ողջունեցի նրան մի ժամանակ Աւլոսների տանը. — «Անթիւ անհամար ազգեր եմ տեսել, բայց քեզ նմանի չեմ հանդիպած»:

«Այսպէս ուրեմն, եթէ հոգին մի աւելի մեծ բան է, քան թէ կարծում է Պլուտոնը, իմ կանգ կանգնէ ձեզ մօտ դէպի Ուլկիանոսի սահմանը թռչելու ժամանակ և կը նստէ ձեր տան մօտ թիթեռնիկի, կամ ինչ-

դէս հաւատում՝ են կոխալտացիք՝ բազէի կերպարան-
քով:

«Ուրիշ կերպ չեմ կարող այցելել ձեզ:

«Իսկ մինչ այդ՝ թող Սիկիլիան ձեզ համար Հես-
պերիդներին՝ պարտէզի փոխելի. թող դաշտերի, անտառ-
ների աղբիւրների ասուածուհիք ծաղիկներ ցանեն ձեր
ճանապարհին և թող բոլոր ականթների մէջ, ձեր տան
սիւններին բուն դնեն սպիտակ աղաւնիները»:

Գ Լ Ո Ի Խ ԼԱ

Պետրոնիոսը չէր սխալւում: Երկու օրից յետոյ Լ-
իտասարդ Ներւան, որ միշտ նրան բարի էր ցանկա-
ւում և նւիրւած էր նրան, իր աղատագրին ուղարկեց
նրա մօտ տեղեկացնելով ամենը, ինչ որ կատարւում
էր Կեսարի արքունիքում:

Պետրոնիոսի կորուստը արդէն վճռւած բան էր:
Լադը երեկոյեան մտադիր էին նրա մօտ կենտուրիոն
ուղարկել պատուիրելու, որ Կումայում մնայ և սպասե-
լայնտեղ յաջորդ կարգադրութիւններին: Հետեւալ սուր-
հանդակը մի քանի օրից յետոյ պէտք է նրան մահաւն
դատաւճիւռ բերէր:

Պետրոնիոսը անխռով հանգստութեամբ լսեց ա-
ղատագրին և ապա առաւ.

1 Hesperides Ատլանտի (այն տիտանի, որ իր աւներով բռն-
ւած ունի երկինքը) աղջիկներն են և ապրում են արեւմտքի
ձայրին, որտեղ պահպանում են Հեսպերիդեան խնձորները, որ
Քէան նւիրել էր Հերային, երբ սա մարդու էր դնում Զիւսին: Հե-
սպիդէսը այս խնձորներից երեքը բերեց Միկենէ:

—Կըտանես քո տիրոջը իմ անօթներից մէկը, որը քեզ կըյանձնեմ ճանապարհ ընկնելուցդ առաջ: Ասա նրան ինձանից նոյնպէս, որ ամբողջ հոգով շնորհակալ եմ նրանից, որովհետեւ այս եղանակով կարող կըլինիմ մահավճիռը կանխել:

Եւ յանկարծ սկսեց ծիծաղել, իբրեւ մի մարդ, որ մի հիանալի մտքի ընկնելով՝ առաջուց խնդում է նրա իրագործումից:

Եւ հէնց նոյն երեկոյեան նրա ստրուկները ցըրւեցին, մեծարքի հրաւիրելով Կումայուս եղած բոլոր աւգուստիաններին և բոլոր աւգուստիանուհիներին *ar-biter elegantiarum*-ի հոյակապ դղեակը:

Իսկ նա կէսօրից յետոյ գրում էր գրադարանում, ապա լողացաւ բաղանիքում, այնուհետեւ հրամայեց վեստիպլիկաներին՝ իրան զգեստաւորել, և պերճ, վայելչակազմ, աստլածների նման՝ մտաւ տրիկլինիոն, որպէս զի վարպետի աչքը ձգէ պատրաստութիւնների վրա. յետոյ անցաւ պարտէզը, որտեղ պատանիներն և մատաղահաս յոյն աղջիկները վարդերից պսակներ էին հիւսում ընթրիքի համար:

Նրա դէմքին ամենափոքր անհանգստութ ն չէլ երևում: Ծառաները հասկացան, որ մեծարքը մի արտասովոր բան է լինելու, միայն նրանից, որ նա հրամայեց տալ արտասովոր նւէրներ նրանց, որոնցից դու էր, և թեթեւ ծեծ այն բոլորին, որոնց աշխատանք նրա աչքին դուր չեկաւ կամ որոնք դեռ դրանից առաջ յանդիմանութեան ու պատժի էին արժանացել կիթառածուներին և երգիչներին առաջուց խոստացաւ առատօրէն վճարել, և վերջը, նստելով պարտէզում մ հաճարու տակ, որի տերեւների միջով արևի ճառագայթներն էին անցնում և պայծառ բծեր էին կաղմու գետնի վրա, կանչել տւաւ իր մօտ Եւնիկէին:

Նա եկաւ՝ ճերմակ հագնւած, մրտենու ձիւղը մազերի մէջ, հրաշագեղ, որպէս մի Քարիտ. իսկ Պետրոնիոսը նստացրեց նրան իր կողքին և մատներով թեթեւ դիպչելով նրա քունքերին՝ սկսեց այնպիսի դմայլանքով նայել նրան, որպիսի դմայլանքով գեղարուհւոյի սիրահարը նայում է մի աստուածային արձանին, որ դուրս է եկել վարպետի ձեռքի տակից:

— Եւնիկէ, — ասաւ աղջկան, — արդեօք դիտես, որ վաղուց է արդէն ստրկունի չես:

Իսկ աղջիկը նրա վրա բարձրացրեց իր հանգիստ, երկնքի պէս կապուտակ աչքերը և սկսեց գլխով բացասական շարժում անել:

— Միշտ ստրկունիդ եմ, տէր, — պատասխանեց նա:

— Բայց գուցէ այն էլ չըզդիտես, — շարունակեց Պետրոնիոսը — որ այս դղեակը և այս ստրուկները, որոնք այնտեղ պատկներ են հիւսում, և ամենը, ինչ որ այստեղ է, և՛ դաշտերը, և՛ խաչները, այսօրւանից քեզ են պատկանում:

Եւնիկէն, այս լսելով՝ յանկարծ կտ քաշեց նրանից և մի ձայնով, որի մէջ յանկարծակի անհանդուրժիւն էր հնչում, հարցրեց.

— Ինչի՞ համար ես ինձ այդ ասում, տէր:

Յետոյ նորից մօտ քաշեց և սկսեց նայել նրան, դարհուրանքից աչքերը թարթելով: Մի ըրպէից նրա դէմքը քաթանի պէս գունատւեց. իսկ Պետրոնիոսը շարունակ ժպտում էր, և վերջը ասաւ միայն մէկ խօսք.

— Ա՛յնպէս:

Լռութիւն տիրեց. միայն թեթեւ դեփիւռը ոստախում էր հաճարու տերևները:

Պետրոնիոսը կարող էր իսկ-որ կարծել, թէ իր սոջև սպիտակ մարմարից քանդակած մի արձան է:

—Եւնիկէ,—ասաւ նա,—կամենում եմ հանգիստ մեռնել:

Իսկ աղջիկը, սրտաճմլիկ ժպիտով նայելով նրան՝ շնչաց.

—Լսում եմ քեզ, տէր:

Երեկոյեան հիւրերը, որոնք շատ անգամ արդէն եղած էին Պետրոնիոսի մեծարքներին և գիտէին, որ սրանց հետ համեմատած նոյն իսկ Կեսարի մեծարքները տաղտկալի ու բարբարոսական էին երևում, սկսեցին խումբ-խումբ ժողովւել, և ոչ ոքի մտքով անգամ չանցաւ, որ այդ պէտք է վերջին «սիմպոսիոնը» լինէր: Շատերին, ուղիղ է, յայտնի էր, որ նրբաճաշակ arbiter-ի գլխին ներոնի դժկամակութեան ամպերն սկսել էին կուտակւել. բայց այս այնքան անգամ էր պատահել և այնքան անգամ Պետրոնիոսը մի որևէ ճարպիկ վարմունքով կամ մի համարձակ խօսքով աջողել էր ցրւել այդ ամպերը, որ իսկապէս ոչ ոք չէր ենթադրում, որ նրան կարող էր նշանաւոր վտանգ սպառնալ: Նրա ուրախ դէմքը և սովորական անփայլ ժպիտը վերջնականապէս հաստատեցին բոլորին այն ենթադրութեան մէջ: Գեղանի Եւնիկէն, որին նա ասել էր, թէ կամենում է հանգիստ մեռնել և որի մար նրա ամեն մի խօսքը կարծես օրէնք էր, իր տաժաոյին դիմագծերի մէջ կատարեալ խաղաղութիւն ունէր, իսկ աչքերում մի ինչ-որ սարօրինակ փայլ, որը կարելի էր հրճանքի տեղ ընդունել: Տրիկլինիոնի դռան մօտ՝ ոսկեթել ցանցիկներով մաղերը հաւաքած

1 Symposion—խնջոյք, որ սկսւում էր ճաշկերպից (convivium) յետոյ: Հիւրերը կատակ էին անում, ծիծաղում, երաժշտութեամբ և պարերով զարճանում կամ լուրջ խօսակցութիւններով զբաղւում, բայց գլխաւորապէս դինի էին կոնծում:

դատանիները վարդէ պսակներ էին դնում եկողների
 ուղիներին, սովորութեան համաձայն նախազգուշաց-
 նելով նրանց, որ շեմքի վրայից անցնեն աջ ոտով:
 Մհլիճում տարածւում էր մանուշակների թեթև հոտը,
 ռազմերը վառւում էին ալեքսանդրիական բաղմերանդ
 ապակիների մէջ. բարձերի մօտ կանգնած էին յոյն
 աղջիկներ, որոնք պէտք է անուշահոտութիւններով օ-
 ծէին հիւրերի ոտները: Պատերի տակ կիթառածուններն
 և աթենացի երգիչները սպասում էին իրանց խմբա-
 պետի նշանին:

Սեղանի սարքը փայլում էր շոայլութեամբ. բայց
 այս շոայլութիւնը աչք չէր ծակում, ոչ ոքի չէր ճնշում
 և կարծես ինքն ըստ ինքեան էր առաջացել: Ուրա-
 խութիւնն ու աղատութիւնը տարածւում էին դահլիճի
 սէջ մանուշակների հոտի հետ միասին: Այստեղ մտնե-
 լիս հիւրերը զգում էին, որ իրանց վրա չի ծանրանայ
 ոչ բռնութիւն, ոչ էլ սպառնալիք, ինչպէս այս լինում
 էր կեսարի մօտ, ուր կարելի էր կեանքը վտանգել նրա
 հրդեցողութիւնը կամ ոտանաւորները ոչ-բաւականին
 տեմ կամ սրամիտ բառերով գովաբանելով: Այս սլա-
 ճառով, տեսնելով ճրագները, բաղեղազարդ դաւաթնե-
 լիւնի մէջ սառչող գինիները և ընտիր կերակուր-
 ները՝ հրաւիրւածների սրտերը լցւում էին խնդու-
 թեամբ: Սօսակցութիւնը մէկ անգամից սկսեց աղմկալի
 լինել, կարծես ըզզւում է մեղունների պարը ծաղկած
 խնձորենու շուրջը: Երբեմն միայն նա ընդմիջւում էր
 ուրախ ծիծաղի բռնկումով, երբեմն գովասանքների
 շշուկով, երբեմն էլ ճերմակ ուսին դրոշմւած չափա-
 դանց բարձրաձայն համբոյրով:

Հիւրերը, գինի խմելիս, դաւաթներից մի քանի
 կաթիլ կաթեցնում էին անմահ աստուածների պատուին,
 որ նրանց հովանաւորութիւնն ու խնամքը լինի տան-

տիրոջ վրա: Ոչինչ որ շատերը չէին հաւատում աստ-
 ւածներին—այդպէս էր պատւիրում սովորութիւնը և
 սնահաւատութիւնը: Պետրոնիոսը, Եւնիկէի կողքին,
 քաղմած՝ խօսում էր Հռոմի նորութիւնների, ամենա-
 նոր ապահարդանների, սիրոյ, սիրային արկածների,
 ձիարշաւների, Սպիկուլոս գլադիատորի, որ վերջին
 ժամանակներս արենայի վրա հռչակ էր ստացել, և ամենանոր
 գրքերի մասին, որոնք երեւացել էին Ատրակ-
 տոսի և Սոսիոսների մօտ: Գինին կաթեցնելով՝ ասում
 էր թէ կաթեցնում է միայն Կիպրոսի տիկնոջ պա-
 ւին, որ բոլոր աստւածներից գերագոյնն է և ամենա-
 մեծը, միակ տնմահը, տեականը, լիշտողը:

Նրա խօսակցութիւնը կարծես արևի ճառագայթ
 լինէր, որ մէկ այս, մէկ այն իրն է լուսաւորում, կամ
 կարծես ամարային զեփիւռը, որ ձօճում է ծաղիկները
 պարտէզում: Վերջը նա նշան տուաւ. խմբապետին, և
 այս նշանի վրա թեթև զնգզնգացին կիթառները, իսկ
 երիտասարդ ձայները ձայնակցեցին նրանց: Յետոյ Կո-
 սացի կաթաւչուհիք Եւնիկէի համերկրացիք, սկսեցին
 պարել և իրանց թափանցիկ զգեստի տակից խաղացնել
 մարմինները: Վերջը եգիպտական կախարդը ակնց
 հիւրերի ապագան գուշակել, նայելով ծիածանադոյն
 փայլերի խաղին բիւրեղէ տնօթի մէջ:

Բայց երբ բաւականին արդէն զարճացել էին՝
 Պետրոնիոսը մի փոքր վեր քաշւեց իր ասորական
 սնարքից և ասու անփոյթ կերպով.

— Բարեկամներ, ներեցէք ինձ, որ մեծարքի մի-
 ջոցին խնդիրքով եմ դիմում ձեզ. թող ամեն մէկը ին-
 ձանից նւէր ընդունէ այն գաւաթը, որից ամենից ա-
 ռաջ սրսկեց աստւածների պատւին իմ աջողութեւ:
 համար:

Պետրոնիոսի գաւաթները պսպղում էին ոսկույ.

գոհարներից և գեղարւեստական քանդակներից, ուստի թէև նւէրներ բաժանելը հոռմում սովորական բան էր, ուրախութիւնը լցրեց ներկայ եղողների սրտները: Մի քանիսը սկսեցին նրան շնորհակալութիւն յայտնել և բարձր ձայնով գովաբանել, մի քանիսը ասում էին, որ մինչև անգամ ինքը Յուպիտերը երբէք չէ պատւել Ոլիմպոսի վրա ասուածներին նմանօրինակ նւէրով. կային վերջապէս և այնպիսիք, որոնք տատանւում էին ընդունելու, — այնքան անցնում էր դա սովորական չափը:

Իսկ նա վեր բարձրացրեց միռննական անօթը, որ իր փայլով ծիածանի էր նման և ուղղակի գին չունէր, և ասաւ.

— Իսկ ահա սա այն գաւաթն է, որից ես սրսկեցի ձի պատիւ Կիպրոսի աիւկնոջ: Թող այսուհետև սրան ոչ ոքի չըթուենքները չըգիպչեն և թող ոչ ոքի ձեռքը սրանից ուրիշ ասուածուհու պատւին չըսրսկէ:

Եւ շալրտեց անօթը զափռանի մանուշակագոյն ծաղիկներով փռած յատակին, և երբ գաւաթը փշուր փշուր եղաւ՝ ասաւ, տեսնելով շուրջը զարմացած հայեացքներ.

— Բարեկամներ, ուրախացէ՛ք զարմանալու փոխարէն: Ծերութիւնը, անզօրութիւնը — կեանքի վերջին տարիների տխուր ընկերակիցներ են: Բայց ես ձեզ բարի օրինակ կըտամ և բարի խորհուրդ: Կարելի է, տեսնում էք, այդ ընկերակիցներին չըսպասել և առաջ քան թէ կըհասնեն՝ յօժարակամ հեռանալ, ինչպէս ես եմ հեռանում:

— Ի՞նչ ես կամենում անել, — հարցրին մի քանի անհանդատացած ձայներ:

— Կամենում եմ ուրախանալ, գինի խմել, երաժշտութիւն լսել, նայել ահա այս ասուածային ձեւերին,

որ իմ կողքիս տեսնում էք, և այնուհետև քնել՝ պսակը գլխիս: Արդէն հրաժեշտ եմ տւել Կեսարին, և արդեօք կամենում էք լսել, թէ ինչ հրաժեշտ եմ գրել նրան:

Այս ասելով՝ հանեց ծիրանէ սնարքից մի նամակ և սկսեց կարդալ հետեւեալը.

«Գիտեմ, որ Կեսար, որ անհամբեր աչք եւ բռնեւ իմ ճանապարհին և որ քո հաւատարիմ բարեկամական սիրտը գիշեր ցերեկ կարօտում է ինձ: Գիտեմ, որ ինձ գլխից մինչև ոտ ոսկու մէջ կընստեցնէիր, կը յանձնէիր ինձ պրետորիայի պրէֆեկտուրան¹, իսկ Տիգելլինոսին կը հրամայէիր լինել այն, ինչի համար որ նրան աստուածները ստեղծել են,— ջորիների վերակացու քո այն կալածքներում, որ ժառանգեցիր Դոմիտիային² թունաւորելուց յետոյ: Ներքի ինձ սակայն, որովհետև ահա երգւում եմ քեզ Հադէսով, իսկ նրա մէջ՝ քո մօր, կնոջ, եղբօր և Սենեկայի ուրւականներով, որ քեզ մօտ դալ չեմ կարող: Կեանքը մեծ դանձ է, իմ անգինս, իսկ ես իմանում էի այդ զանձից ամենաթանկագին դոհարները ընտրել. բայց կեանքի մէջ կան նաև այնպիսի բաներ, որոնց այլ ևս տանել չեմ կարող: Ո՛հ, մի մտածի, խնդրեմ, որ ինձ զարհուրեցրեց այն, որ դու սպանեցիր մօրդ, և՛ կնոջդ, և՛ եղբօրդ, որ դու այրեցիր Հռոմը և Նրեբոս³ ուղարկեցիր քո տէրութեան բոլոր ազնիւ մարդկանց: Ո՛չ, Կռոնոսի

1 Հրամանատարութիւնը:

2 Domitia—Ներոնի հօրաքոյրն էր, որին սա դառամեալ հասակում թունաւորել տւաւ 59 թ., նրա հարստութեանը տիրանալու համար:

3 Erebus—Պառոսի ծնունդը, սկզբնական խաւարն է: Կաղմում է ստորերկրեայ աշխարհի ամենամութ մասը, որտեղ ապրում է Հադէսը:

խոռնիկս: Մահը մարդու, ճակատի գիրն է, իսկ քեզանից ուրիշ արարմունքներ անկարելի էր սպասել: Բայց այլ ևս ձեռք տարիներ ականջները փչացնել քո երգեցողութեամբ, տեսնել քո դոմիտիական բարակ ոտները՝ պիոլիքական պարի՝ մէջ թռչկոտելիս, լսել քո նւագածութիւնը, քո բեմբասացութիւնը և քո վիպասանութիւնները,—խեղճ փողոցային բանաստեղծ,—ահա թէ ինչը սպառեց իմ ուժերը և գրգռեց մահի փափագը: Հոռմը ականջները խցում է՝ քեզ լսելիս, աշխարհը քեզ ծաղրում է. իսկ ես աւելի երկար արդէն չեմ կամենում քեզ համար կարմրել, չեմ կարող: Կերբերի՝² ոռնոցը, իմ բարեկամ, թէկուզ և քո երգեցողութեան նման լինի, աւելի քիչ ինձ կըմշտացնէ, որովհետեւ երբէք նրա մտերիմը չեմ եղել և նրա ձայնի համար ամաչելու պարտական չեմ: Ողջ եղիր, բայց մի երգի. սպանիր, բայց ոտանաւորներ մի գրի. թունաւորիր, բայց մի պարի. կրակ ձգիր, բայց կիթառ մի ւծի. այս քեզ ցանկանում է և այս վերջին մտերմական խորհուրդը ուղարկում է քեզ «Arbitar elegantiarum»:

Հիւրերը զարհուրեցին. որովհետեւ գիտէին, որ եթէ Ներոնը պետութիւնը ձեռքից կորցնելու լինէր՝ հարւածը նրա համար պակաս սարսափելի կըլինէր: Հոսկայան նոյնպէս, որ մի մարդ, որ այսպիսի նամակ է գրել, պէտք է մեռնէ, և միևնոյն ժամանակ

1 Pyrriche—գլխւորական պար էր, որի ժամանակ շարժւածքներով ներկայացւում էր, թէ ինչպէս պատերազմի մէջ խոյս են տալիս թշնամու հարւածից կամ հարւած են տալիս և յարձակւում թշնամու վրա: Այս պարը Յունաստանից անցաւ Հոռմ կալիքուլայի օրով:

2 Cerber—դժոխքի շուն:

իրանց էլ երկիւղը տիրեց, որ այսպիսի նամակին ունկընդիր էին եղել:

Բայց Պետրոնիոսը այնպիսի անկեղծ և ուրախ ծիծաղով ծիծաղեց, կարծես ամենաանմեղ հանաք արած լինէր, յետոյ աչքերը ներկայ եղողներին վրայով ման ածեց և գոչեց.

— Ուրախացէք և հեռու նետեցէք անհանգստութիւնը: Ոչ ոք հարկ չունի պարծենալու թէ այս նամակը լսել է. իսկ ես գուցէ պարծենամ միայն Քարոնին՝ դետը անցնելու ժամանակ:

Ոպա նշան տւաւ յոյն բժշկին և ձեռքը մեկնեց նրան. վարժ յոյնը մի ակնթարթում կապեց նրա ձեռքը ոսկէ ժապաւէնով և երակը բաց արեց արմնկածալին: Արիւնը ցայտեց սնարքի վրա և թրջեց Եւնիկէին, որ՝ Պետրոնիոսի պուխը պահելով՝ կռացաւ նրա վրա և ասաւ.

— Տէր, մի՞թէ դու կարծում էիր, որ ես քեզ կը թողնեմ: Եթէ աստւածներն ինձ անմահութիւն տալ ուղենային, իսկ կեսարը՝ աշխարհի իշխանութիւնը, էլի քո ետեւից կերթայի:

Պետրոնիոսը ժպտաց, մի փոքր վեր քաշեց, իր շրթունքները նրա շրթունքներին հպեց և պատասխանեց.

— Եկ իմ ետեւից:

Իսկ յետոյ աւելացրեց.

— Դու ինձ ճշմարիտ սիրում էիր, իմ աստւածային...

Իսկ աղջիկը պարզեց բժշկին իր վարդազոյն ձեռքը, և մի ըոպէից նրա արիւնը սկսեց խառնուել Պետրոնիոսի արիւնի հետ:

Բայց սա նշան տւաւ խմբապետին, և նորից լըսվողին կիթառների և երգեցողութեան ձայները: Նախ

և առաջ երգեցին «Հարմողիոսը»¹, յետոյ հնչեց Անակրէոնտի երգը, որի մէջ բանաստեղծը գանգատուում է, որ մէկ անգամ դռների տակ գտաւ Ափրոդիտէի սառած ու լացաթաթախ դաւակին², առաւ նրան հետը, տաքացրեց, թեւերը շորացրեց. իսկ նա, ասկերախտը, իր սիրտը խոցեց սլաքով, և այդ բոպէից ի վեր հանդիսաւ չունի³...

Իսկ նրանք, միմեանց վրա յենւելով, երկու աստուածուծիւններ չման գեղեցիկ՝ լսում էին ժպտալով և գունատւելով: Պետրոնիոսը, երգի վերջանալուց յետոյ, հրամայեց շարունակել գինի և կերակուրներ բաժանել՝ յետոյ սկսեց մերձաւոր սեղանակիցների հետ խօսել դատարկ, բայց սիրելի բաների մասին, որոնք սովորաբար մեծարքների զրոյցների նիւթ էին: Վերջը մօակահեց յոյնին, որպէսզի մի բոպէ կապէ իր երակը, որովհետեւ ասում էր, թէ նիրհը տանում է և թէ կամենում է դեռ ևս անձնատուր լինել «Հիպնոսին»⁴. առաջ քան «Թանատոսը»⁵ յաւիտեան կըքնացնէ իրան:

Եւ ճշմարիտ, քնեց: Երբ արթնացաւ՝ աղջկայ գլուխը պառկած էր արդէն սպիտակ ծաղիկի նման նրա կրծքին: Այն ժամանակ սնարքի վրա դրեց այդ գլուխը, որպէս զի մէկ անգամ ևս նայէ նրան: Եւ ապա նորից հրամայեց երակը բանալ:

Երգիչները նրա պատէրով սկսեցին Անակրէոն-

1 Այս երգը հիւսել էին յոյները ի պատիւ Հարմողիոսի և Արիստոգիտոնի, որոնք սպանեցին Աթէնքի տիրան Պիսիստրատի որդի Հիպպարքոսին և սրանով նպաստեցին աթենացոյ ազատութեան վերականգնւելուն:

2 Amor (Eros)—սիրոյ աստծուն:

3 Այս երգը մեզ հասել է և սխալմամբ վերագրւում է Անակրէոնտին:

4 Hypnos—երազի, Thanatos—մահի աստուածներ:

տի նոր երգը, իսկ կիթառները մեղմ ձայնակցում էին նրանց, այնպէս որ ձայները չըխլանան: Պետրոնիոսն աւելի և աւելի գունատւում էր, բայց երբ վերջին հրնշիւնները լռեցին՝ այլ ևս մէկ անգամ դարձաւ սեղանակիցներին և ասաւ.

— Բարեկամներ, խոստովանեցէք, որ մեզ հետ միասին կորչում է...

Բայց չըվերջացրեց. նրա թեւը վերջին շարժումով գրկեց Եւնիկէին, ապա գլուխն ընկաւ սնարքի վրա — և մեռաւ:

Սակայն սեղանակիցները այդ երկու՝ հրաշալի տրձանների նման սպիտակ մարմիններին նայելով՝ չաւհասկացան, որ նրանց հետ միասին կորչում է այն, ինչ որ մենակ դեռ ևս մնացել էր իրանց աշխարհին, այն է՝ նրա բանաստեղծութիւնն ու գեղեցկութիւնը:

ՎԵՐՋԱՅՆ

Սկզբում գալլիական լեգէոնների ապստամբութիւնը Վինդեքսի՝ առաջնորդութեամբ այնքան էլ վտանգաւոր չէր երևում: Կեսարը միան Երեսուն ու մէկ տարեկան էր, և ոչ ոք չէր համարձակուում յուսալ, թէ աշխարհը շուտով պէտք է ազատէր իրան խեղդող հրէշից: Յիշում էին, որ լեգէոնների մէջ շատ անգամ արդէն, դեռ նախորդ տիրապետութեանց օրով, խռովութիւններ էին տեղի ունեցել, որոնք սակայն անցնում էին, առանց տիրապետութեան փոփոխութիւն առաջացնելու: Այսպէս Տիրերիոսի օրով Դրուսոսը զսպեց պամնոնական լեգէոնների ապստամբութիւնը, իսկ Գեր-

1 C. Julius Vindex Արևիտանիայի (Հարաւ-Արևմտեան Գալլիայի մի նահանգ Հարոննի և Պիւննէական լեոնների մէջ) իշխանական ցեղից էր ծագում և ներոնի օրով նշանակւած էր հիւսիսային Գալլիայի պրոպրետոր: 68 թ. նա ապստամբեց ներոնի քոնսուլութիւնից, վճռելով դա՛նձիկէց անել նրան և նրա տեղը Գալլիային նստեցնել: Ինքը կայսրութեան չէր ձգտում և պատւիրել էր իր գալլիացիներին սպանել իրան, եթէ այսպիսի մի ձեռնարկ ցոյց տալու լինէր: Գալլիացիք սկսեցին հաւաքւել նրա ձեռքի տակ և այսպիսով նա մեծ զօրքի հրամանատար դարձաւ: Այս նա Գերմանիայի կուսակալ Վիրգինիոս Ռուֆոսի հետ դա՛ն կապեց. բայց երբ Վինդեքսը դնաց Վեսոնտիոն քաղաքը տանելու, Ռուֆոսի զինւորները կտակածեցին, թէ նա իրանց վրա է գալիս և յարձակւեցին նրա վրա: Վինդեքսը, կարծելով թէ վտանգը մեծ է՝ շտապեց ինքն իրան սպանել:

մանիկոսը՝ Հռենոսեանը: «Ո՛վ վերջապէս, —ասում էին մարգիկ, —կարող պիտի լինի գահ բարձրանալ Ներոնից յետոյ, քանի որ ասուածային Օգոտոսի գրեթէ ամբողջ սերունդը ոչնչացել է նրա օրով»: Միւսները, հայելով կոլոսներին, որոնք հերկայացնում էին Ներոնին իբրեւ Հերակլէս, ակամայ ենթադրում էին, որ ոչ մի ուժ չի խորտակի այսպիսի մի զօրութիւն. կային և այնպիսիք, որոնք այն օրից ի վեր, երբ նա ճանապարհ էր ընկել Աքայա, կարօտում էին նրան, որովհետեւ Հելիոսն և Պոլիթեստէսը, որոնց նա յանձնել էր Հռոմի և Իտալիայի կառավարութիւնը, նրանից աւելի արիւննուղտ կառավարիչներ էին:

Ոչ ոք ապահով չէր իր կեանքին և կարողութեանը: Իրաւունքը դադարել էր պաշտպան լինելուց: Մարդկային արժանաւորութիւնն ու առաքինութիւնը մարել էին, լուծւել էին ընտանեկան կապերը, և մանրացած սրտերը չէին համարձակւում մինչև անգամ յոյս տալ: Յունաստանից լուրեր էին գալիս Կեսարի անլուր յաղթանակների մասին, վաստակած հազարաւոր պսակների և յաղթւած հազարաւոր ախոյեանների մասին: Աշխարհը մի օրգիւս էր երևում, արիւնաշաղախ և խալաղարւած օրգիւս, բայց միևնոյն ժամանակ հաստատւում էր այն կարծիքը, թէ հասել է առաքինութեան և լուրջ քաների վերջը, թէ տիրել է պարի, երաժշտութեան, անառակութեան և արիւնի ժամանակը և թէ այսուհետև արդէն այսպէս պէտք է ընթանայ կեանքը: Կեսարը, որի համար ապստամբութիւնը նոր աւարառութեանց դուռն էր բաց անում, շատ չէր հոգում ապստամբ լեգէոնների և Վինդեքսի մասին և մինչև անգամ այս աւիթով յաճախ ուրախութիւն էր ցոյց տալիս: Աքայայից չէր կամենում հեռանալ, և միայն, երբ Հելիոսը տեղեկացրեց, որ երկար յապաղումը կա-

րող է տէրութեան կորուստը առաջացնել, նա ճանապարհ ընկաւ նէսպոլ:

Այստեղ նա նորից խաղում և երգում էր, ականջ չըղնելով դէպքերի վտանգաւոր ընթացքի մասին իր ստացած լուրերին: Ի դուր Տիգեղլինոսը նրան բացատրում էր, որ լեզէոնների նախկին ապստամբութիւնները առաջնորդ չէին ունենում, իսկ այժմ գլուխ է կանգնած մի մարդ, որ վաղեմի աքախտանական թագաւորներից է ծագում և միևնոյն ժամանակ անւանի և հմուտ զօրավար է: «Այստեղ,—պատասխանում էր նրան Ներոնը,—ինձ լսում են յոյները, որոնք միայն գիտեն լսել և որոնք միայն արժանի են այս երգեցողութեան»: Ասում էր որ առաջին իր պարտականութիւնը գեղարւեստն ու փառքն է: Բայց երբ վերջապէս նրան լուր հասաւ, որ Վինդեքսը նրան վատ արտիստ է հրատարակել, նա տիզից վեր թաւ և շտապեց Հռոմ: Պետրոնիոսի ձեռքից ստացած վերքերը, որոնք սկսել էին ծածկւել Յունաստանում եղած ժամանակ, նորից բացւեցին նրա սրտում, և նա ուզում էր ծերակոյտի մօտ արգարութիւն որոնել այսպիսի անլուր ստութեան դէմ:

Ճանապարհին տեսնելով բրոնզից ձուլած մի խումբ, որ ներկայացնում էր, ինչպէս մի հռոմայեցի ասպետ գետին էր գլորել գալլիացի զինւորին, նա այս բարի նախազուշակութիւն համարեց և այնուհետեւ, եթէ յիշում էր ապստամբած լեզէոնների և Վինդեքսի մասին, միայն նրա համար, որպէս զի ծաղրէ նրանց: Նրա մօտքը Հռոմ մոռացնել տաւ ամենը, ինչ որ մինչև այդ օրը տեսնւած էր: Նա նստած էր նոյն այն կառքը, որով մի ժամանակ Օգոստոսն էր յաղթանակով մտել: Քանդեցին կրկէսի մի կամարը, թափօրին ճանապարհ ընկաւ համար: Ծերակոյտը,

ասպետներն ու անհամար բաղմութիւն դուրս եկան նրան զիմաւորելու: Պարիսպները դղրդում էին ազազակներից. «Կեցցէ Աւգուստոս, կեցցէ Հերակլէս, կեցցէ աստուծային, միակ, Ուիմպիացի, Պիթիացի, անմահ»: Նրա ետեւից տանում էին վաստակած պսակները, այն քաղաքների անունները, որտեղ յաղթանակ էր ստացել, և տախտակների վրա գրած յաղթած արւեստագէտների անունները: Ներսնն ինքը ղմայլւած էր և յուզւած հարցնում էր իրան շրջապատող աւգուստիաններին. «Ի՞նչ էր Յուլիոս Կեսարի տրիումֆն այս իմ տրիումֆի հետ համեմատած»: Այն միտքը, թէ մահկանացուներից որեւէ մէկը յանդգնել էր ձեռք բարձրացնել այդպիսի արւեստագէտ-կիսաստուծի վրա, չէր կամենում նրա գլխում տեղաւորւել: Նա իրան ճշմարիտ ուիմպիացի էր ղգում և հէնց այս պատճառով ապահով: Ամբոխի յափշտակութիւնն ու խելագարութիւնը աւելի ևս գրգռում էին նրա սեփական խենթութիւնը: Ուղիղ որ այդ տրիումֆի օրը կարող էր թւալ, թէ ոչ միայն Կեսարն ու քաղաքը, այլ և ամբողջ աշխարհը խելքը կորցրել է:

Ծաղիկների և պսակների դէզերի սակ ոչ ոք չէր կարողանում անդունդը նկատել: Սակայն հէնց միւսնոյն երեկոյ միհեանների կոլումնաներն և պատերը ծածկեցին գրութիւններով, որոնց մէջ թւած էին Կեսարի ոճիրները, սպառնալիք էին կարգացւում նրան և ծաղրում էին նրան, որպէս արտիստի: Բերանէ բերան անցնում էր այս բառերը: «Նա այնքան երգեց, մինչև որ աքաղաղներին (gallos)¹ զարթեցրեց»: Խռովայոյց

1 Սյատեղ բառախաղ է: Gallus լատիներէն նշանակում է աքաղաղ, և գալլիացի: «Զարթեցրեց աքաղաղներին» կամ «զարթեցրեց գալլիացոյց»:

լուրերը սկսեցին պատել քաղաքի մէջ և հրէշաւոր ծաւալ ստանալ: Անհանգստութիւն տիրեց աւգուստիաններին: Մարդիկ, հաւաստի չըլինելով, թէ ապագան ինչ է ցոյց տալու, չէին համարձակուում յոյսի ցանկութիւն արտայայտել, չէին համարձակուում գրեթէ զգալ և մտածել:

Իսկ Ներոնը ապրում էր միայն թատրոնով և ևրաժշտութեամբ: Նրան զբաղեցնում էին նորահնար ևրաժշտական գործիքներն և նոր ջրային երգեհոնը, որի փորձերն էր անում Պալատիոնում: Իր մանկամտացած և որևէ խորհրդածութեան անընդունակ խելքով երեակայում էր, թէ ներկայացումների ընդարձակ ծրագիրները ինքն ըստ ինքեան բաւական են վտանգը հեռացնելու համար: Ամենամօտիկ մարդիկ, տեսնելով, որ փոխարէն միջոցների և զօրքի մաւին մտածելու, նա միայն այն դարձեալներն մասին է մտածում, որոնք կարուկ ոճով նկարագրում են վտանգը, սկսեցին գլուխները կորցնել: Մի քանիսը կարծում էին, որ նա միայն հանգստացնում է իրան և ուրիշներին մեծահնչիւն բառերով, իսկ հոգու մէջ չփոթւած ու անհանգստացած է: Ուղիղ որ նրա վարմունքները տենդային էին դառել: Ամեն օր հազար ու մի տարրեր մտադրութիւններ էին անցնում նրա գլխով: Երբեմն տեղից վեր էր թռչում, իբր թէ վտանգի դէմ դնալու համար, հրամայում էր կառքերի մէջ դնել կիթառներն ու վները, զինւորիւ երիտասարդ ստրկուհիք իբրև ամաղոններ՝ և

1 Amazones—առասպելական, պատերազմասէր կանացի մարտիկներ էր, որ բնակւում էր սկզբում Կասպաղովկիայում, իսկ յետոյ Սկիւթիայում և Տահայիս (Դոն) գետի մօտ: Նրանք իրանց երկրում այլ մարդկանց չէին ընդունում, իսկ սերունդը շարունակելու համար կապ էին հաստատում հարեան Գարգաբէացոյց հետ, որոնք բնակւում էին Կովկասի ստորոտում: Ծնած տղաներին

միևնոյն ժամանակ լեգէոններ բերել Արևելքից, երբեմն **նորից** մտածում էր, թէ ոչ թէ պատերազմով, այլ երգեցողութեամբ է վերջանալու գալլիական լեգէոնների ապստամբութիւնը: Եւ խնդում էր նրա հոգին, երևակայելով այն տեսարանը, որ տեղի էր ունենալու զինւորներին երգով իր հետ հաշտեցնելուց յետոյ: Ահա լեգէոնականները կը շրջապատեն իրան արտասուքները աչքերին, իսկ ինքը կը սկսէ նրանց համար եպիսկոպոսը, որից յետոյ ոսկէ դար կը սկսէ իր և Հռոմի համար: Երբեմն նորից արիւն էր կանչում, երբեմն յայտարարում էր թէ կը բաւականանայ Եգիպտոսի կուսակալութեամբ. մտաբերում էր այն կախարգներին, որոնք իրան գուշակել էին Երուսաղէմի թագաւորութիւնը, կամ զգածում էր այն մտքից, թէ իր ամենօրեայ հացը կը վաստակէ իբրեւ թափառաշրջիկ երգիչ, իսկ քաղաքներն ու երկիրները կը մեծարեն իրան ոչ իբրեւ կեսարի, աշխարհի տիրոջ, այլ իբրեւ մի երգչի, որի նմանը դեռ մինչև այդ օրը չէ տեսնւած:

Եւ այսպէս նա այս և այն կողմն էր ընկնում, խենթութիւնների անում, նուագում էր, երգում էր, փոխում էր **մտադրութիւնները**, փոխում էր հատւածները, փոխում էր իր և աշխարհի կեանքը մի ինչ-որ անհեթեթ **երևակայական** և միևնոյն ժամանակ սարսուփելի **երազի**, մի տղմկալից ներկայացման, որ կազմւած էր **փքուն** դարձածքներից, անաշուղ ոտանաւորներից, հառաչանքներից, արտասուքներից և արիւնից. իսկ այդ միջոցին Արևմուտքի ամպը մեծանում և

նրանք կամ ապանում էին կամ ուղարկում իրանց հայրերի մօտ, իսկ աղջիկներին պահում էին իրանց մօտ և զինւորական արհեստի մէջ վարժեցնում:

1 Epimicium—յաղթական երգ էր յաղթողի պատւին. յաճախ երգում էր **ինչոյքի** ժամանակ:

սաստկանում էր օրէցօր: Չափը տրդէն լրացած էր: Սեղկատակային թատերգութիւնը ակներև կերպով դիմում էր իր վախճանին:

Երբ Գալ'բան՝ և Սպանիան ապստամբութեանը յարեցին և երբ այս լուրը հասաւ Ներոնի տկանջը, նա գժեց և կատաղեց, ջարդ ու փշուր արաւ անօթները, մեծարքի ժամանակ շուռ տաւ սեղանը և այնպիսի հրամաններ արձակեց, որ ոչ Հելիոսը, ոչ էլ Տիգելլի-նոսը չըհամարձակեցին կատարել: Կոտորել Հռոմում վերաբնակւած գալլիացոց, յետոյ երկրորդ անգամ կըրակ ձգել քաղաքը, դուրս թողնել գազաններին արեւորիաներից, իսկ մայրաքաղաքը տեղափոխել Ալեքսանդրիա,—նրան մեծ, զարմանալի և հեշտ գործ երեւաց: Բայց արդէն նրա ամենակալութեան օրերը անցել էին և մինչև անգամ նրա նախկին ոճիրների գործակիցները սկսել էին նրան նայել իբրև մի խելագարի:

Վինգեքսի մահը և ապստամբ լեգէոնների անհամաձայնութիւնը թւում էր թէ նորից կշեռքի թաթը

1 Servius Sulpicius Galba ծն. 5 թ. Ք. ծ. ա. Օգոստոսի ազգականն էր նրա կին Լիւիայի միջոցով: Յայտնի էր իբրև լաւ զօրավար և խիստ մարդ: Քանիցս անգամ Օգոստոսի մահից յետոյ նրան առաջարկել էին գտն բարձրանալ: Բայց միշտ հրաժարուում էր: Ներքին օրով նա Սպանիայի կռտակալ էր: Երբ գաւառներում զօրավարները ապստամբեցին Ներոնից, նրանք կայսր հրատարակեցին Գալ'բային, որ արդէն 73 տարեկան էր: Մինչև անգամ Հռոմում պրետորիանները անցան նրա կողմը: Գալ'բան Ոթոնի ուղեկցութեամբ մտաւ մայրաքաղաք և կայսր նստեց, բայց վաղընկերներով շրջապատւած և ժլատ լինելով՝ նա շուտով իր գէմ գրդռից շատերին: Նա վիրաւորեց Ոթոնին, թագաժողաւոր նշանակելով ոչ թէ նրան, այլ ապագանգաւոր Լիկինիոս Պլատինոս Այն ժամանակ զօրքերը ապստամբեցին, կայսր հրատարակեցին Ոթոնին և 69 թ. յունւարին սպանեցին Գալ'բային:

Նրա կողմն էին թեքում: Արդէն նոր մեծարքներ, նոր տրիումֆներ և նոր դատավճիռներ էին ազդարարւած Հռոմում, երբ մի գիշեր պրետորիաններէ բանակից փրփրոտած ձիով սուրհանդակ եկաւ, յայտնելով որ հէնց քաղաքի մէջ զինւորները ապստամբութեան դրօշին բարձրացրել և Գալ'բային կայսր հրատարակել:

Կեսօրը քնած էր սուրհանդակի գալու միջոցին. բայց զարթնելով՝ իզուր էր կռւում պահապան զինւորներին, որոնք գիշերով հսկում էին սենեակի դռան մօտ: Պալատը արդէն դատարկւել էր: Ստրուկները միայն կողոպտում էին հեռաւոր անկիւններում, ինչ որ կարելի էր շտապով կողոպտել: Բայց նրա տեսքը սարսափեցրեց նրանց, և նա միայնակ թափառում էր տան մէջ, լցնելով սրահները շիթթութեան և յուսահատութեան աղաղակներով:

Վերջը սակայն Ֆաւոն, Սպորտոս և Եպափրոդիտէս ազատագիրները նրան ազատելու եկան: Կամենում էին որ փախչի, ասելով թէ կորցնելու՝ ժամանակ չըկայ, բայց նա դեռ իրան խաբում էր: Իսկ եթէ սգի զգեստը հագին, խօսի ծերակոյտի մէջ, միթէ ծերակոյտը կը դիմանայ իր արտասուքներին և ճարտասանութեանը: Եթէ գործ դնէր իր ամբողջ պերճախօսութիւնը, ամբողջ ճարտասանութիւնը և դերասանական ձիւրքը, միթէ որեւէ մէկը աշխարհիս երեսին կը կարողանայ իրան դիմադրել: Միթէ իրան թէկուզ Եպիպոտոսի սրէֆեկտուրան չեն տայ:

Իսկ նրանք, շողոքորթելու ընտելացած՝ դեռ չէին համարձակւում ուղղակի հակաճառել նրան, միայն զգուշացրին, որ առաջ քան կաջողի Ֆոբում հասնել, ժողովուրդը կը պատուէ նրան կտոր կտոր, և սպառնացին, որ եթէ իսկոյն ձի չըհեծնէ, իրանք ևս կը թողնեն նրան նոյնպէս:

Ֆաւոնը նրան թաղուստ առաջարկեց իր դղեակում, որը գտնւում էր Նոմենտանական դարպասից դուրս: Մի բոպէից նրանք ձիերի մէջքներին էին, և զլիւնները թիկնոցներով ծածկած՝ շտապում էին դէպի քաղաքի ծայրը: Գիշերը փարատւում էր: Բայց փողոցներում արդէն շարժում էր տիրում, որ վկայում էր վայրկեանի արտակարգ լինելու մասին: Զինւորները մէկ առանձին առանձին, մէկ փոքրիկ խմբերով յրւում էին քաղաքում: Բանակից հեռու կեսարի ձին յանկարծ մի կողմ ցատկեց դիակի պատահելով: Այն ժամանակ թիկնոցը ետ բացւեց ձիաւորի զլիւից, և մի զինւոր, որ հէնց այդ բոպէին անցնում էր նրա մօտով, ճանաչեց Ներոնին, բայց անակնկալ հանդիպումից շարած՝ նրան զինւորական ողջոյնը տւաւ: Պրետորիանների բանակի մօտով անցնելիս՝ նրանք լսեցին դղրդող աղաղակներ ի պատիւ Գալ բայի: Ներոնը հասկացաւ վերջապէս, որ մօտենում է մահւան բոպէն: Նրան սարսափ տիրեց և խղճահարութիւն: Ասում էր թէ առջևը սև ամպի պէս խաւար է տեսնում, իսկ այս ամպի միջից իր կողմը դէմքեր են պարզւում, որոնց մէջ ճանաչում է մօր, կնոջ և եղբօր դէմքերը: Նրա ատամները իրար էին դիպչում զարհուրանքից, սակայն նրա կոմեդիանտական հոգին մի ինչ-որ հրապոյր էր գտնում բոպէի սպառնալից պատկերի մէջ: Աշխարհի ամենակալ տէր լինել և ամեն ինչ կորցնել—թւում էր նրան ծայրագոյն ողբերգութիւն: Եւ հաւատարիմ մնալով իրան՝ նա առաջին դերն էր խաղում այդ ողբերգութեան մէջ մինչև վերջ: Նրան հատւածներ արտասանելու տենդ բռնեց և մի մոլեռանդ ցանկութիւն՝ որ ներկայ եղողները յիշին այդ հատւածները ապագայ սերունդների համար: Երբեմն ասում էր, թէ կամենում է մեռնել և կանչում էր Սպիկուլոսին, որ բոլոր գլա-

դիատորներին աւելի ճարպիկ կերպով էր սպանում։ Երբեմն բեմքասում էր. «Մայրս, կինս, հայրս մահի են ինձ հրաւիրում»։ Յոյսի շողեր ժամանակ առ ժամանակ արթնանում էին նրա մէջ, զո՛ւր և մանկական յոյսեր։ Գիտէր որ մահը գալիս է, և միևնոյն ժամանակ չէր հաւատում նրան։

Նոմենտանական դարպասը բաց փտան։ Շարունակելով ճանապարհը՝ անցան Ոստրիանոնի մօտով, ուր քարոզում և մկրտում էր մի ժամանակ Պետրոսը։ Լուսադէմին նրանք Ֆաւոնի դղեակում էին։

Այստեղ ազատագիրները արդէն այլ ևս չէին ծածկում նրանից, որ ժամանակ է մեռնելու, ուստի նա հրամայեց իր համար փոս փորել և ինքը պառկեց գետնին, որպէս զի կարողանային ձիշդ չափը վերցնել։ Բայց տեսնելով դուրս նետուող հողը՝ նա երկիւղ դգայ իր սրտում։ Նրա սլարարտ դէմքը փոփոխուեց, իսկ ճակատի վրա երևացին քրտնքի կաթիլներ առաւօտեան ցօղի կաթիլների պէս։ Սկսեց յապաղել։ Միաժամանակ թէ՛ դողդոջուն և թէ՛ դերասանական ձայնով յայտարարեց, թէ ըստէն դեռ չէ հասել. ապա նորից սկսեց բեմքասացութիւնը։ Վերջը խնդրում էր, որ իրան այրեն։ «Ո՛րպիսի արւեստագէտ է կորչում», կրկնում էր նա՝ կարծես զարմանքով։

Մինչ այդ՝ եկաւ Ֆաւոնի սուրհանդակը և լուր բերեց, որ ծերակոյտը արդէն դատաւճիռ է արձակել և որ «parricida»-ն՝ պէտք է պատժւի հին սովորութեան համեմատ։

— Այդ ի՞նչ սովորութիւնն է, — հարցրեց ճերմակած շրթունքներով ներոնը։

1 Հայրասպան, ալիս մայրասպան և առնասարակ աղդակտանների սպանող։

—Պարանոցդ կըբռնեն եղանով և կըգանակոծեն, մինչև որ մեռնես, և մարմինդ կըձգեն Տիրերիս,—պատասխանեց չոր կերպով Եպափրոդիտէսը:

Իսկ նա թիկնոցը բաց արաւ կըծքին և՝

—Ուրեմն ժամանակ է,—ասաւ, երկինք նայելով:

Ապա այլ ևս կըկնեց.

—Ո՛րպիսի արւեստագէտ է կորչում:

Այդ բոպէին լսեց ձիու տրոփիւն: Կենտուրիոնն էր, որ զինւորներով դալիս էր Ահնորբարբի գլխի համար:

—Շտապիր,—գոչեցին ազատագիրները:

Ներոնը դանակը կոկորդին դրեց, բայց ծակում էր միայն երկչոտ ձեռքով և երևում էր, որ երբէք չի համարձակւի ծայրը աւելի խորը խրել: Այն ժամանակ անսպասելի կերպով Եպափրոդիտէսը նրա ձեռքը հրեց, և դանակը համարեա թէ մինչև կոթը մտաւ, իսկ աչքերը, սարսափելի, ահագին, զարհուրած աչքերը դուրս ցցեցին:

—Կեանք և՛ բերում քեզ, գոչեց ներս մտնելով կենտուրիոնը:

—Ո՛ւշ է,—պատասխանեց խռպոտ ձայնով Ներոնը: Ապա աւելացրեց.

—Ա՛յ թէ հաստան հարւած էր:

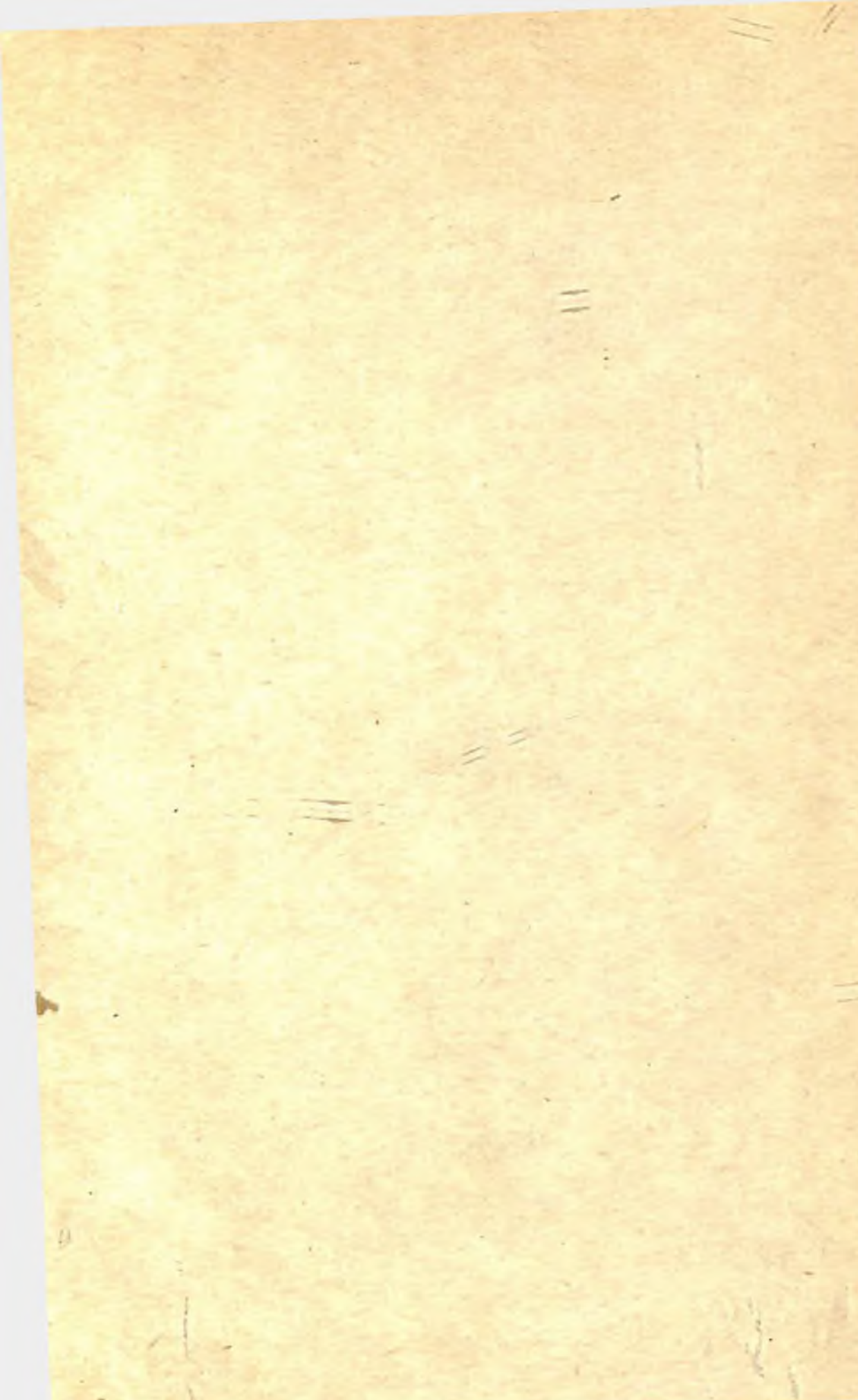
Շուտով մահը սկսեց նրան տիրել: Արիւնը հաստ պարանոցից հոսում էր սև վտակի պէս պարտէզի ծաղիկների վրա: Նրա ոտները սկսեցին գետինը փորել, և վախճանեց:

Հաւատարիմ Ակտէն միւս օրը փաթաթեց նրան թանկագին կերպասների մէջ և այրեց անուշահոտ խոտերով լցւած խարոյկի վրա:

- քակրթութեան ամենայն ժամանակ-
ներից մինչև մեր օրերը. Փրանս. թարգմ.
Մ. Նուպարեան 1 —
32. Հայոց եկեղեցական դպրոցների ուսումնական
ծրագիրը. Մ. Տիգրանեանի — 40
33. Կլէյն. Գործնական կաթնատնտեսութիւն
48 նկարով, թարգմ. Ա. Մխիթարեան — 50
34. Բօկլ. Անգլիայի քաղաքակրթութեան պատ-
մութիւնը, թարգմ. Վարդգէս Աղանեանց — 75
35. Լոնկելիչ. Նախամարդու կեանքը, պատկե-
րազարդ. թարգմ. Յ. Թադէոսեան — 25
36. Ընդհ. աշխարհագրութեան դասագիրք. բնա-
կան մաս, 85 նկարով, Լ. Բարայեանի (յար-
մարեցրած է և ինքնուսուցման համար) — 60
37. Ախիլ Լօռիա. Սօցիօլօգիա. Pessimist. — 60
38. Փոթորիկից առաջ, Ա. Յովհաննիսեանի. 1 —
39. Գրաբառի հոլովումը և խոնարհումը Սա.
Մալխասեանի — 25
40. Մովսիսի Խորենացւոյ պատմութիւն Հայոց 1 —
41. Мысли старого служаки, Шеварднадзе. — 25
42. Դասադիրք ընդհանուր պատմութեան Վի-
նօգրադովի, միջին դար, թ. Գ. Խաթակ 1 —
43. Այվադեան Բ. Անիի կործանումը պատկեր. 1 —
44. Ժողովրդական թատրոն Արաքսեանի. Ժողո-
վածումասն Ա., բովանդակութիւն. 1. Թան-
գազին համըոյր. 2. Յանկալին և անասլասե-
լին. 3. Լուսանկարչութեան պատուհաս. 4.
Բարեւոնեան խառնակութիւն. 5. Աւետիս
աղայ. 6. Շփոթուած ծառայ 1 —
- 45 Ժողովրդական թատրոն. Արաքսեան. Ժողո-
վածու մասն Բ., բովանդակութիւն. 1. Գոյ
2 Պաշտօնս է խոմփալ. 3. Զօքանչի դա-
լուստը. 4. Կրէչինսկի իւրկայով. 5. Սիրա-
հարուած մայիօր. 6. Արեան դէպք. 1 —
46. Հայոց դրականութեան պատմութիւն Վ. Փա-
փաղեանի 1 50
47. Երիտասարդութեան մեղքեր, Համմոնդի, թ.
Արայ Արայեան 1 —
48. Շարլ Մ. Հիգրա. դրամա, թ. Վ. Փա-
փաղեանի — 40
49. Դասագիրք ընդհ. պատմութեան, Վինօգրա-
դովի, նոր-դար, թ. Գ. Խաթակ 1 25
50. Հասարակական դադափարները Ռ. Պատկանեա-
նի և Ս. Շահադիդի բանաստեղծութիւնների

51. Կենսագրութիւն «Գոռտտենբերգի» . . .	40
52. Հայերէն գրագիտութիւն ուսուցանելու բա- նաւոր նախապատրաստութեան մասին ու- սուցիչներին համար Ղ. Աղայեանի . . .	10
53. Աղա-Նեղրի, Բանաստեղծութիւններ, Թարգ. Յ. Յակոբեանի երկու հատոր . . .	50
54-55. Դասընկեր, Ռաշմաճեանի և Զիլինգարեանի Ա. մաս, 40 Կ. Բ. մաս. . .	50
56-57. Հայ գրողներ Ա. մաս, Կաղմ. Ահարոնեան, Աղայեան, Թումանեան և Փափազեան Բ. մաս. . .	2 — 2 —
58. Պօլէնց, Գիւղացի Բիւտնէրը, Թարգմ. Ս. Ս. Թառայեանց . . .	1 25
59. Բէն Հուր, Թարգ. Տիրայր վարդ. . .	1 —
60. Գ. Աւետեան, Թատրոնական դրաղարան I . . .	1
61. Տէրն ու բանւորը, Տօլստօյի, Խան-Աղառ . . .	20
62. Հայոց Պատմութիւն, մասն. ա. Խանազատի և Վարդանեանի . . .	20
63. Գ. Աւետեան Թատրոնական դրաղարան . . .	II 1 —
64 Л. Меликсетъ-Бековъ. Родство грузинъ съ испанцами . . .	25
65. Դասընկեր III տ. . .	60
66. Арм. древности въ Аккерманѣ. Л. Мел.-Бекъ — . . .	25
67. Կարգ Աստուածաշուքութեան Գ. Աղանեանց տ. ք. VII տպ. . .	— 50
68. Л. Толстой. Живой трупъ . . .	— 25
69. Լ. Մանուէլեան, Ռուսահայ գրականութեան պատմութիւն Դ. . .	— 50
70. Լ. Մանուէլեան. Գրական նմուշներ . . .	1 —
71. Եղիշէ պատմութիւն Վարդանանց. . .	— 50
72. Շարլատանը, Շիրվանդադէ Կօմեդ. 1 արտ. — . . .	30
73. Старинныя Армянскія надписи Мел.-Бек. . .	— 25
74. Մօսկաւան, Ստտանայ. Թ. Ս. . .	— 10
75. Աւերակների վրայ, գրամա, Շիրվանդադէի. — . . .	50
76. Յո երթաս, Թարգ. Ս. Լիւիցեանի . . .	1 50

Դրսիւ՛ Թիֆլիսъ Книжный магазинъ „Гуттенбергъ“.



2007

Խնկո Ապրի անվ. ազգ. մանկ. գրադ.



CL0084117

